De Nieuwe Gids. Jaargang 3 (1888)

bron
De Nieuwe Gids. Jaargang 3. W. Versluys, Amsterdam 1888

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_nie002nieu03_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

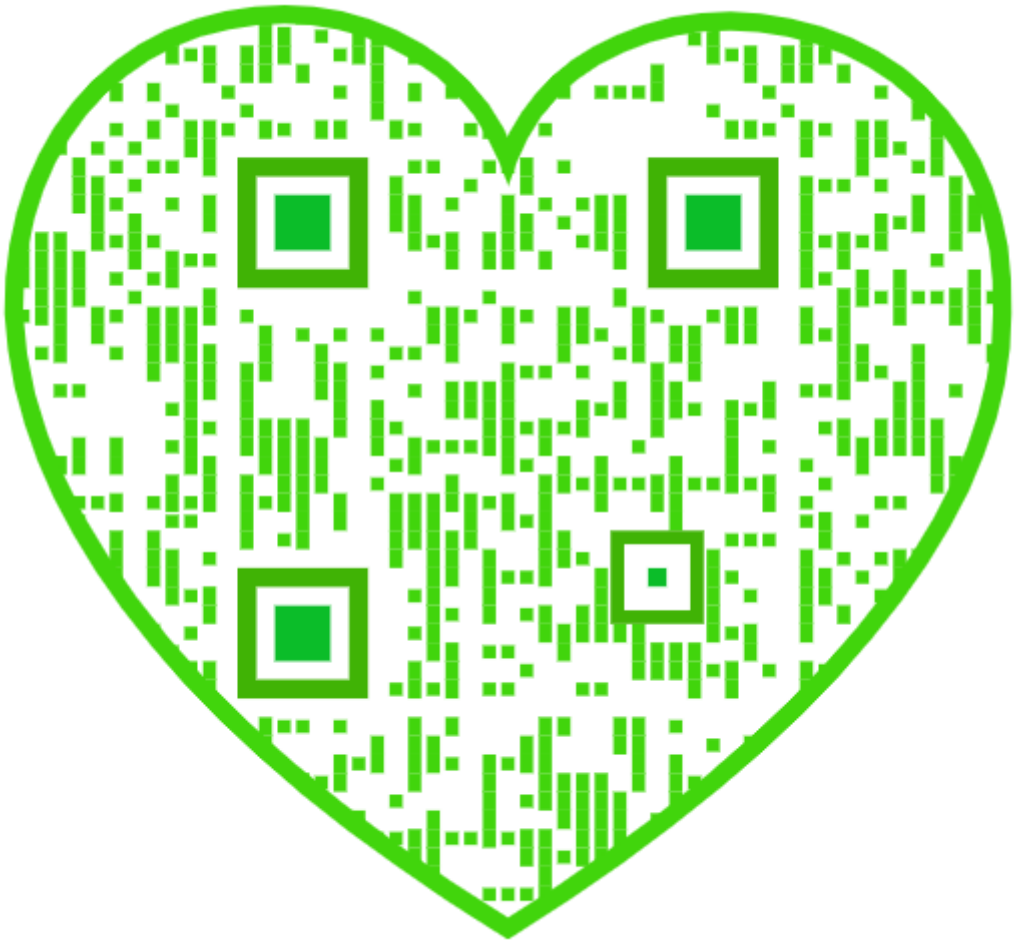

[De Nieuwe Gids. Jaargang 3. Deel 1]

Het twintigste Taal-en Letterkundig Congres. Door Albert Verwey.

Het Congres is geweest wat ieder wist dat het zijn zou. Men wist dat het 't Twintigste was, dat is de twintigste voortzetting van het Eerste, maar men wist ook dat het zou gehouden worden zonder de krachten, en omstandigheden, waardoor het eerste reden van bestaan had. Het Twintigste Congres, men wist het vooruit, beteekende zoowat evenveel als de Vijftigste Gidsjaargang. De namen dezelfde, de volgcijfers gestegen, maar de mannen die de Gids tot een gids en het Congres tot een congres van Nederlandsche Letterkundigen maakten, oud geworden of dood gegaan. De Gids de machtelooze openbaring van een geslacht dat ideeën en kunst had in '40; het Congres, éérst ingesteld door de ijverige en verstandige woordvoerders van '50, een toonbeeld van slofheid en onverstand.

Dat het Congres zóó was is vooral merkwaardig, omdat het niet een gewoon Congres was. Het werd gehouden ook als feest van Vondels verjaardag. Het heeft onder de Congressen eenigszins de beteekenis die het feestnummer van den vijftigjarigen Gids onder de Gidsnummers houdt. Wat men kwaads van dit Congres zeggen moet, zal dus nog veel

meer gelden voor mogelijk volgende Congressen, waaraan nog niet eens zooveel moeite besteed zal worden als aan dit besteed is.

Nu neemt niemand in Holland het kwalijk, als men kwaad van de Congressen spreekt. Zelfs zij, de nog levenden, die indertijd het sterkst voor hun instelling ijverden, vinden die van tegenwoordig niet meer veel zaaks. Vroeger zagen zij er in een aaneensluiting, om plannen, gemaakt met verstandigen ijver, te doen uitvoeren met ijverige beradenheid. Nu zien zij er in een literair zendingsfeest, een koffiehuispartijtje, een debating-club of andere gezellige bijeenkomst, die men gaarne houdt om plattelandsdominees en den Vlaamschen broeders genoegen te doen. - Die arme Vlamingen. Zij werden op 't Congres een beetje met de Transvalers vergeleken - wat niet aangaat, want z i j spreken een taal die veel op Hollandsch lijkt en de Transvalers een, die weinig op Hollandsch lijkt, - maar heusch, in één ding zijn ze Transvalers voor de Hollanders: ze zijn gasten, die men niet au sérieux neemt. En dat is zoo begrijpelijk. Men hoeft hen maar te hooren spreken over de Vlaamsche beweging, uitbreiding van het taalgebied, de belangrijkheid van het Transvaalsch voor de wereldliteratuur, om te begrijpen dat men met een soort monomanen te doen heeft. De Vlaamsche beweging. In een vorig nummer van dit tijdschrift is daar al een woordje over geschreven, en de ijverige heer Max Rooses, dien ik op 't Congres gaarne wat beter verstaan had, - ik versta nog maar weinig Vlaamsch - de heer Max Rooses heeft zich in de Gids van September zeer er aan geërgerd, dat dat woordje eenigszins geringschattend was uitgevallen. De heer Max Rooses zou zich niet zoo boos hebben gemaakt, als hij bekend was met onze Hollandsche toestanden. Wij zitten hier - de heer Beets maakte dergelijke opmerking - in veilig land. Wij zijn niet bang voor een fransche invasie. Wij hebben, als iedere ordentelijke natie, lust een literatuur te maken. Als 't gaan wil, óók als iedere

ordentelijke natie, een beetje literatuur, die blijft. Praten over onze taal, over de belangrijkheid van die taal, over de uitbreiding van die taal, waar zouden we 't voor doen, beste heer? Ja, we hebben het gedaan. We hadden last met de spelling, - we moesten ook de middelnederlandsche literatuur verorberen, waar we ondanks onszelven van hadden gegeten, - daar waren de Vlaamsche broeders ook mee bezig. Maar voor ons was dat een voorbijgaande kwestie: - verscheidene knappe letterkundigen maakten de zaak voor zich zelf uit en schreven toen, over hun eigenlijke zaken, met de spelling, die hun het best leek. Toen wij met die spelling op streek waren, mocht de oude liefde nog wat naleven in die knappe letterkundigen: de jongeren braken er zich het hoofd niet mee. Sinds jaren al is het praten van letterkundigen over taal gedaan. - Als nu de Vlamingen bij ons op een Congres komen en onze gasten zijn, dan denken we: o wee, daar heb je die brave pioniers weer. Die uitnemende menschen, zeggen we, arbeiden met een voorbeeldigen ijver en een beminnelijke geestdrift aan het uitbreiden van Hollands taalgebied. Ze hebben geen rustig oogenblik, want ze moeten altijd door Vlaamsch praten, om geen Fransch te hooren. En Fransch haten ze: dat ze 't niet al lang hebben opgegeten, komt daarvandaan dat ze 't niet in hun mond durven nemen. Laten wij hen goed ontvangen, besluiten we, en veel over taal en verbroedering praten, dan zullen zij tevreden zijn. Wij, die zoo spreken, hebben daarin geen ongelijk. Want wat zullen wij doen? Met de Vlamingen leit het er toe: zij hebben werk om van hun kroonprins gedaan te krijgen dat hij Vlaámsch spreekt, - wat ik mij best begrijpen kan, - en als zij even hun mond houden beginnen de Walen. Dat zij de wijste partij hebben gekozen en voorloopig net doen alsof er op de wereld niets belangrijkers is dan de Vlaamsche beweging, dat is zoo verstandig mogelijk. Maar daar staan we dan ook. Zij, Vlamingen, die nog bezig zijn elkaar Hollandsch te leeren, een soort 19de eeuwsche Batavieren. Wij, Hollanders, doorgroeid met zooveel literatuur van ons eigen

land, en zooveel van andere landen als wij in den tijd waarin de Vlamingen aan taal doen, kunnen uitlezen, wij, minder Bataviersch dan 19de-eeuwsch. Wij vinden de Vlamingen een grensvolk. Ze missen voor ons een element van maatschappelijkheid en wereldwijsheid, dat wij heel hoog aanslaan. Wij kunnen niet anders doen dan beleefd zijn en ons goed houden. - Het kwam mij voor dat de Vlamingen, die op het Congres waren, iets voelden van die verhouding.

Het was juist iets voor hen, den heer Spruijt te hooren spreken over de Transvaalsche taal. Prof. Paul Frédéricq was van meening dat de Transvalers wel gauw Hollandsch konden spreken: de Vlamingen waren in vijftig jaar óok zoo vooruitgegaan. Prof. Alberdingk Thijm had groot gelijk toen hij hem deed opmerken dat het heel wat anders is een taal, die in een deel van het land betrekkelijk zuiver gesproken wordt, in dat land te zuiveren en uit te breiden, of Hollandsch te maken van het Hollandsch-Afrikaansch. Ik zou daar nog iets aan willen toevoegen:

De Boers van de Transvaal zijn, van nature Hollanders, een verschrikkelijken tijd in erg on-Hollandsche toestanden gesteld geweest. Op een vreemden grond, met vreemde bezigheden en oorlogen, in dagelijksch verkeer met vreemde volken en talen, zijn zij veranderd tot wat ze geworden zijn, en is met hen ook hun taal veranderd. Die taal, die zij nu spreken, is een van het Hollandsch gevormde, maar door die groote invloeden verbazend v e r vormde taal. Om die taal meer te doen lijken op het Hollandsch dat wij spreken, zouden invloeden noodig zijn, niet zulke als het sturen van boeken en de aanmoediging van Nederlandsche Congressen, maar groote toevoer van Hollandsche kolonisten, dagelijksche handelsbetrekkingen met Hollandsche kooplieden, en Hollandsche maatschappijen in het land zelf. Daarmee zou men niet alle binnenlandsche invloeden, maar eenige zeer groote

opwegen. Hollandsche menschen in het land zullen ook hierom veel beter dan Hollandsche boeken zijn: de woordvormen en zinswendingen van het Transvaalsch zijn van karakter, precies als de Tranvalers zelf, veel frisscher en natuurlijker dan die van ons. Het Transvaalsch is niet een verknoeid Hollandsch, het is een uit het Hollandsch, met oorspronkelijken, frisschen en praktischen volksgeest nieuw begonnen taaltje. Wil dat taaltje wat meer op ons Hollandsch gaan lijken, dan kán dat, door contact met Hollandsche spreektaal, zooals die, in de omstandigheden van dat land, zelf verfrischt en practisch vervormd, zal worden gebruikt. Hollandsche woorden, zoo ingevoerd, zullen hoe langer hoe meer moeten gebruikt worden, omdat er voor het bespreken van hoe langer hoe meer vraagstukken woorden noodig zullen zijn. Ons boekerig, schoolsch, onfrisch, officieel Nederlandsch zou de taal van de studeerenden bederven en door het volk toch altijd als onnatuurlijk en onbruikbaar worden uitgespuwd.

Toen ik daar straks de rede van Prof. Spruijt noemde kwam mij een zin daaruit in herinnering, die ik nu niet vergeten wil. Het was die waarin hij sprak van de ‘vele stokpaardjes, die (Dr. van Vloten indertijd) zoo vermakelijk bereed.’ Toen ik hem dat hoorde zeggen dacht ik dat het een groote schande en een erge beschaamdmaking voor de ouderen zijn zou, als ik de eerste en eenige wezen moest, om, niet op het Congres, want daar, tusschen de ouderen, was mijn plaats niet, maar hier in dit tijdschrift van Vloten te verdedigen. En ik keek naar de plaats waar Alberdingk Thijm zat, en hoopte dat hij op zou staan, en zeggen dat het zijn meening was, dat niet éen man op dát Congres het recht had kwaad te spreken van Johannes van Vloten. Dat Professor Spruijt een geleerd man was en òók wel een verstandig man, maar niet zóo geleerd en ook niet zóo verstandig als die geleerde en bij uitstek verstandige doctor was geweest. Ik hoopte dat hij zeggen zou - want h i j weet

het - dat als van Vloten stokpaardjes bereden heeft, zijn dagelijksch stokpaardje het door dik en dun zeggen van verstandige dingen geweest is, - dat zijn grootste fout die mooie fout was: dat hij niet begrijpen wou, dat zwijgen wel eens beter is dan het hardop zeggen van de waarheid.

Prof. Thijm heeft den volgenden dag - en dat was een goede daad van hem - getuigd van den grooten eerbied dien hij had voor van Vlotens verdiensten. Maar waarachtig, als hij dat niet gedaan had, dan zou het openbaar geweest zijn, dat ook door den beste van deze Congres-leden het spelen met den naam van hun grootste voorgangers werd geduld.

Nu ik de namen Thijm en van Vloten tezamen noem, denk ik van zelf aan een werkzaamheid, waarbij zij beiden, als vroegere Congres-leden, zeer betrokken zijn: de bewerking van het Nederlandsch Woordenboek door Matthijs de Vries. Van Vloten noemde hem het katheder-boefje, en die naam is goed. Dit walgelijk-onoprecht mannetje, dat een half uur achter elkander alle slingerpaadjes van kleinzielige ijdelheid platliep, altijd maar roepende hoe 'n beste, verstandige, geleerde, ijverige, belangelooze menschenvriend hij was, en zijn lichaampje verdraaide en verwrong vol koude rhetorische opgewondenheid en quasi-edelaardigen leugen; dat nu met gemaakte aandoenlijkheid vertellen kwam, ten eerste dat hij geld moest hebben om menschen aan te stellen om hem te helpen, ten tweede dat hij de voleinding van het Woordenboek wel niet beleven zou. - O, als van Vloten geleefd en daar geweest was! Die zou hem gevraagd hebben: Weet ge nog wel van 1868? Toen heb ik voorgesteld, dat het Congres zou zorgen dat ge helpers kreegt, omdat ge het zelf niet gekund hebt. Toen heb ik u gezeid, dat gij, ‘veelbelovende redacteur,’ als ge zóo zoudt doorgaan met lui-zijn, minstens honderd en twaalf jaar oud zoudt moeten worden, eer ge het Woordenboek kondt af hebben. Nu komt ge ons vertellen

dat ge helpers noodig hebt en dat ge 't gereed komen van het werk wel niet beleven zult.

Het Congres heeft nu besloten een Commissie van geldelijken bijstand te vormen, en de Vlamingen en Nieuwer-Amstelaars, - de laatsten vertegenwoordigd door den gemoedelijken heer Brouwers, - zullen hun beste beentje voorzetten. Het Woordenboek is een nationaal belang, oreerde Prof. de Vries. Maar wij laten ons niets wijs maken. Dat dit plan van beteekenis was in een tijd, toen de schrijvers maar zien moesten hoe zij spelden, dat is zeker. Dat er onder die schrijvers van toen nog zijn die het plan lief hebben, is waarschijnlijk. Maar wij, jongeren, hebben niets er mee van doen. Geen ander hoeft ons te komen uitleggen wat onze woorden beteekenen. En sints de spelling genoeg geregeld is, om er niet meer dagelijks over te twisten, hebben wij, schrijvers, al wat wij begeeren, heeft het volk, dat ons lezen zal, al wat het verlangen kan. Voortaan is het afmaken van het Woordenboek alleen van belang voor Prof. de Vries, zijn uitgevers en de taalgeleerden.

Ik spreek daar van de jongeren en denk daarbij aan een grooten factor van dit Congres, die het onderscheidt van de vorige. Die factor was het bewustzijn van het bestaan van dit tijdschrift en de invloed van onze denkbeelden en beweringen op particuliere gesprekken en openbare voordrachten. De eerste verschijnselen, die ik daarvan merkte, waren heel vermakelijk. Het was in de openingsrede van den Algemeenen Voorzitter, Prof. Quack. Men weet dat Prof. Quack van een bloemrijken stijl houdt en dol is op eenigszins romantische beeldspraak. Of het nu een beleefdheid was of een vergissing weet ik niet, maar zeker is het dat de heer Quack eensklaps in een van zijn meest geanimeerde passages een paar geestdriftige volzinnen uit Van Deyssel's brochure, Over Literatuur, inlaschte, zoo allerverschrikkelijkst verhanseld, zoo platgemaakt, zóo gewoon, zoo heelemaal zonder het bekende mooie

rhythme van Van Deyssel's proza, dat, enfin, dat geen schepsel, die het niet wist, op de gedachte kon komen, dat die volzinnen van iemand anders waren dan van Quack zelf.

Dit was een voorval vol beteekenis. En het is niet gebleven bij dit eene. Niet alléen onze Vlaamsche vriend Max Rooses werd bij wat hij zeide beïnvloed door wat in dit tijdschrift geschreven is. De meeste van die momenten waren te onverkwikkelijk om er veel van te spreken. Maar een was er, belangrijk genoeg om hier te worden opgeteekend. Het was de lezing van den heer Te Winkel, en de debatten die daarop volgden. De heer Te Winkel las Over Kritiek. Hij zei in hoofdzaak dat de kriticus alleen het goede moest aanwijzen. Ik vind dien heer, om het in-eens te zeggen, een hals; en zijn opstel een model van lamlendigheid. Iemand, die in gemoede beweert, als hij bijna alles wat hij van het kritiseeren weet, gezeid heeft, - dat een kriticus óok smaak hebben moet; - iemand, die zijn rede besluit met de verklaring, dat de kunst verheffend en veredelend moet wezen, alsof één verstandig mensch ooit het omgekeerde zal verdedigen; - zoo iemand kan alleen op een Congres van Nederlandsche letterkundigen niet worden aangeschertst. Toch ben ik blij dat hij daar au sérieux is genomen en wel met zéer bijzonderen ernst aangehoord en besproken werd. De goede heer Beets kwam aan het woord. De heer Beets maakte met den heer Thijm het eerbiedwekkende tweetal uit van dit Congres. Met zijn groote, goede gezicht, den kleinen vinger aan den neus, zat hij daar, midden in die middelmatigheid, als de dichter, die een deel van zijn geslacht bij eigen gratie vertegenwoordigde. Hij zei - van wat hij meer zei wil ik nu niet spreken - hij zei dat Dr. Te Winkel één ding vergeten had, dat hij de zedelijkheid vergeten had. Een goed kriticus moet ook een goed mensch zijn, zei hij, een mensch, die recht wil doen. En ik dacht bij mij zelf: Man, dat is een waar woord dat je daar zeit. Maar ga nu door. Ga nu door en zeg - ú zullen ze gelooven - zeg die verpieterde middelmatigheid vóor u, dat een goed kriticus niet enkel een goed mensch zijn moet, maar dat hij ook een wijs mensch

moet wezen, en een verstandig mensch, en een belezen mensch, en een mensch met een schat van gedachten, die hij geordend heeft in groepen naar hun waarde en belangrijkheid voor het leven, - een mensch met oor voor geluid en oog voor verbeelding en vermogen van taal om te zeggen wat in hem omgaat; zeg wat gij meent dat een kriticus zijn moet in zóo hooge termen, dat elk die hier kriticus te zijn waant, zich schamen en zeggen zal: Zóo 'n kriticus ben ik niet.

Goed zijn is een eigenschap zoo goed als een andere, en niet dít is een fout in den heer Beets dat hij zoo'n groot deel van zijn leven een goed mensch geweest is, maar dit dat hij niet afgeleerd heeft te gelooven dat een mensch genoeg doet met enkel goed te zijn.

Ik ken den heer Thijm niet genoeg om te weten of hij óok een goed mensch is of wezen wil. Maar ik houd hem voor een zeer verstandig mensch. Hij zei tot den heer Beets en dr. Te Winkel: dat de kriticus niet alleen het mooie aanwijzen, maar het mooie van het leelijke onderscheiden en beide aantoonen moet. Daarna zei hij iets dat ik nog beter vond: hij zei dat iedere richting de neiging heeft háár kunst voor De Kunst te houden en minachtend te spreken van iedere andere. Ik verstond daarin iets als: Lieve vrienden, ik wil eens een woordje met u spreken over onze artistieke toestanden. Gij weet dat er tegenwoordig allerlei jonge menschen aan het werk zijn, schilders zoo goed als dichters. Onze oude kunst en hun nieuwe kunst worden naast elkaar gezet en bekeken, en nu wordt er heel wat gepraat over wat daar De Kunst onder is. Vindt het nu niet vreemd, - dat is de raad dien ik u geven wou - dat ieder zegt dat zijn kunst De kunst is. Gij weet niet half hoe natuurlijk dat is. Maar ik zal het u uitleggen. Gij weet dat het in den aard van ons menschen ligt, omdat wij allemaal onvolmaakt zijn, dat niemand onder ons álles begrijpen kan. Nu, wat men niet begrijpt, daar kan men ook niet van

houden. Als een ander houdt van wat men zelf niet lief heeft, en praat daarover, en zegt dat dát hem nu álles is, dan kunnen wij daar niet inkomen, in dat gevoel, en lachen er mee en zeggen, kom, wat gij alles noemt vindt ik dat de moeite niet waard is, - en dan gaan wij, met ónze geestdrift, de dingen aanprijzen, die wij begrijpen en lief hebben en die voor óns álles zijn. Daar staan wij dan: twee menschen, die allebei zeggen dat wat z i j hebben alles, en hún kunst De kunst is. Dat kán niet anders. Gij hebt daar straks dr. Te Winkel gehoord en gij hebt gemerkt dat die goede heer zeer voldaan was met zijn idees over kritiek, en een groote minachting had voor menschen als ik, die leelijk leelijk noemen en graag hun opinie zeggen, zelfs over de lezing van Dr. Te Winkel. Gij hebt ook den heer Beets gehoord en die zei dat hij vond dat een goed kriticus ook een goed mensch moet wezen: dat is niet waardeerend voor kritici, die niet goed maar alleen scherpzinnig zijn. En toch is scherpzinnigheid ook een deugd. En, lieve vrienden, ik ben er trotsch op dat ik het zeggen durf, maar hier sta ik, ik kán niet anders: ik óok heb idees over letterkunde, over schilderkunst, - ik óok heb mijn álles, waarbij veel dat in de wereld is niets wordt, en ik, ik-zelf heb wel eens heel harde woorden gebezigd uit boosheid tegen anderen, die even verstandig als ik waren, en even ernstig als ik arbeidden, maar die een streven en een kunst hebben, die ik niet begrijp. - Vrienden, ik zal u nóg een raad geven. Dat wij elkander minachten, komt daarvandaan, dat wij niet alles begrijpen. Nu, laat ons begrijpen. Laat ons zooveel mogelijk begrijpen. Laten wij om te kunnen begrijpen, wat de heer Beets u zei: goed wezen. Het zal geen kwaad kunnen goed te zijn. Laten wij, om nog meer te begrijpen, wat i k u zeg, verstandig wezen. Verstandig zijn, d.i. verstaan, d.i. begrijpen, d.i. waardeeren. Wie het meeste begrijpen, minachten het minst.

Och, ik wou maar dat de heer Thijm het gezeid had. Van zulke woorden kunnen we allemaal profiteeren, ouderen en jongeren. Maar men zeit ze niet.

Dat er op dit Congres veel gevleid en gehuicheld is en kleine onwaarheden gezegd zijn, - dat Mevr. Schneider eene ijdeltuitige dame is, die ‘weinerlich’ Duitsch praatte, - dat het eenige besluit dat al de drie afdeelingen hebben genomen een verzoek inhield aan den Minister om verlaging van posttarief; - och, dat zijn kleinigheden, waar wij even om glimlachten. Wij zullen het zóó goed laten zijn.

19 Sept. '87.

De tragische historie van Dr. Faustus. Door Christopher Marlowe.[1)]

DRAMATIS PERSONAE.

DE PAUS.
DE KARDINAAL VAN LOTHARINGEN.
DE DUITSCHE KEIZER.
DE HERTOG VAN VANHOLT.
FAUSTUS.
VALDES. } Vrienden van Faustus.
CORNELIUS. } Vrienden van Faustus.
EEN HANSWORST.
ROBIN.
RALPH.
EEN WAARD.
EEN PAARDENKOOPER.
EEN RIDDER.
EEN OUD MAN.
STUDENTEN, PRIESTERS, GEVOLG.
DE HERTOGIN VAN VANHOLT.
LUCIFER.
BELZEBUB.
MEPHISTOPHILIS.
GOEDE ENGEL.
KWADE ENGEL.
DE ZEVEN DOODZONDEN.
DUIVELS.

1) Ik kreeg kort geleden den vertaalden Faustus van Prof. Modderman te beoordeelen. In plaats van gewoonweg een recensie daarvan te schrijven, besloot ik toen een uitvoerig opstel te maken over den Engelschen Faustus, zijn oorsprong en zijn karakter, en mijn karakteristiek ervan en beweringen erover, te verduidelijken met voorbeelden uit de nieuwe vertaling. Maar toen ik wist wat ik over Marlowe en zijn Faustus zeggen wou en de vertaling las waarmee ik mijn beweringen moest illustreeren, toen zag ik dat dit mij niet mogelijk zou zijn. Ik zag dat wat ik beweerde en voor waar hield voor den Engelschen Faustus niet of nauwelijks waar was voor dezen Hollandschen Faustus. Ik zag dat wat ik vond dat het karakter was van Marlowe's toovenaar en zijn Mephistophilis, - en een karakter, dat *in iederen regel* van het oorspronkelijk nadrukkelijk voor mij geopenbaard was, - *heelemaal niet* was uitgedrukt in het werk van Prof. Modderman. Het karakter van Marlowe's Faustus komt mij voor te zijn *naieveteit*. Het heele stuk zie ik als een reeks nuancen van naieveteit: iedere regel is in rhythme, klank, en bijna altijd van inhoud naief. Daar schijnt Prof. Modderman niets van gemerkt te hebben. Hij mist het orgaan waardoor men naief is. Hij is voortdurend deftig. Zelfs als het spraakgebruik van dien tijd iets naiefs heeft - daar b.v. waar de menschen van zichzelf in den derden persoon spreken - schrapt hij dat en noemt het ‘tegelijkertijd gekunsteld en kinderachtig.’
Aan zijn vertaling, hoe zorgvol en ijverig ze overigens ook moge bewerkt zijn, had ik voor mijn studie over Marlowe niets. Als ik die studie schrijven wou - en ik hoop het te doen voor het volgende Nieuwe-Gids-nummer, - moest ik zelf een vertaling maken en die uitgeven vóor ik mijn opstel gaf. In de volgende vertaling heb ik uitgedrukt wat ik vind dat het karakter van den Faustus is.
ALBERT VERWEY.

GEESTEN IN DE GEDAANTEN VAN ALEXANDER DEN GROOTE, ZIJN GEMALIN EN DE TROOISCHE HELENA.

KOOR.

Het K o o r treedt op.

KOOR.
Nu niet, als eens, in 't veld van Trasymeen,
Schrijdend, waar Mars aan 't slaan Karthagen sloeg; -
Niet waar in 't koningshof het minnespel
Dartelt en 't wankel staatswiel ommeslaat; -
Noch waar een vorst met pracht'ge daden pronkt,
Voert hoog deez' Muze 't goddelijke vers: -
Niet anders, menschen, zullen we u doen zien,
Dan Faustus' avonturen, goed en kwaad;
En nu, mits gij geduldig vonnis spreekt,
Spreken wij-zelf, voor Faustus in zijn jeugd.
Nu 's hij gebore', een kind van een arm paar
In Duitschland, in een stad, die Rhodes heet;
Ouder, is hij naar Wittenberg gereisd,
Waar zijn verwant hem christlijk onderhield.
Zóo druk studeert hij 't godgeleerde vak,
Dat vruchtbaar plekje in vrome wetenschap,
Dat hij vroeg uitmunt met een doctorsnaam,
Knapste van wie zeggen in zoet dispuut
Hemelsche zaken van theologie.
Tot hij, gezwoll'n van dwazen wijzenwaan,
Op wassen vleugels uitstijgt ál te steil,

Smeltend, als d' Hemel zelf zijn val beraamt.
Want, walgend van geleerdheids gouden gaaf,
Voert hij helsche praktijken en bedrijft,
Gruwlijk, waarzeggerij en zwarte kunst.
Niets is hem nu zoo lief als toovertaal,
Die hij lief heeft vóor zijn lief, hemelsch heil.
Hier ziet ge hem zitten in zijn studiecel.

Eerste Tooneel.

F a u s t u s zit in zijn studiecel.

FAUST.
Bepaal uw studies, Faustus, en begin
Met juist te weten wát gij weten wilt.
Wees theoloog, daar gij 't toch eenmaal zijt,
Maar speur naar 't doel van ied're wetenschap,
En leef en sterf in Aristoteles.
Zoete Analysis, g i j hebt mij bekoord:
Bene disserere est finis logices.
Goed redeneeren 't doel der Logica?
Is dat het laatste kunststuk van die kunst?
Lees dan niet meer, dat doel hebt gij bereikt;
Een geest als Faustus wil een grootscher taak:
Goên dag *on kai mè on*[1]; Galenus, kom;
Want *ubi desinit Philosophus, ibi incipit Medicus;*
Word dokter, Faustus, vul uw kast met goud,
En word onsterflijk door een wonderkuur; -
Summum bonum medicinae sanitas -
't Doel van genezen is gezond doen zijn.
Wel, Faustus, hebt ge ook dat doel niet bereikt?
Is niet uw straatpraat, ieder woord een spreuk?
Hange' uw biljetten niet op meen'ge markt,
Waar gij de steden uitredde uit de pest,

1) Het Aristoteliaansche □ν κα□ μ□ □ν (het zijnde en het niet-zijnde).

Of duizend ongeneeslijken genaast?
En toch zijt gij máár Faustus en een mensch.
Kondt gij het menschenleven eeuwig maken,
Of dooden weêr oproepen uit hun dood,
Dán zou dit vak waard te beoefnen zijn.
Vaarwel, Geneeskunst. - En Justiniaan?
Si una eademque res legatur duobus, alter rem, alter valorem rei, etc.
Een lief geval voor prullige legaten!
Ex haereditare filium non potest pater nisi, etc.
Zoo 's ál dat Instituten-recht, die heele
Wetboekenwijsheid en de rechtspraktijk,
't Is studie voor een schrielen kruienier,
Die loenscht van 't telkens naar zijn spaarpot zien.
'k Word wee van dat bekrompene geknoei.
Theologie lijkt nu nog 't mooist van al;
Kom hier, mijn Bijbel van Hieronimus.
Stipendium peccati mors est. Ha! *Stipendium etc*.
De dood is 't loon der zonde. Dat is hard.
Si pecasse negamus fallimur et nulla est in nobis veritas.
Als wij zeggen, dat wij zonder zonde zijn, dan misleiden wij ons zelven en geen waarheid is in ons. Welnú, dus dan m o e t e n we zondigen, en sterven omdát we zondigen.
O já, een eeuw'gen dood moeten wij sterven.
Wat noemt ge dit voor leer: che sera, sera[1)],
Wat zal zijn zal zijn? Vaarwel, Godgeleerdheid!
Ik houd van toovnaars-metaphysica;
Die necromanten-boeken hier heb 'k lief:
Karakter, cirkel, letter, lijn, figuur;
Ja, deze zaken begeert Faustus meest.
O wat een wereld van genot en winst,
Van pracht en macht en eer en heerschappij,
Wordt hier den naarst'gen kunstenaar beloofd!

1) De oude spellingsvorm voor ‘sarà.’

Al wat beweegt tusschen de aardeinden doet
Wat i k beveel: keizers en koningen
Zijn vorsten, elk slechts in zijn enkel rijk,
Maar scheuren 't zwerk, noch wekken niet den wind;
Maar 't rijk van wie hierin een heerscher is,
Zal zóo ver strekken als de menschegeest;
Een machtig toov'naar is een heerlijk God:
Kom, Faustus, peins dat ge u zoo'n godheid wint.
Wagner.

W a g n e r komt binnen.

Begeef u naar mijn lieve vrienden,
Den Duitschen Valdes en Cornelius,
Bid ernstig dat zij spoedig tot mij komen.

WAGN.
Ik ga, heer.

FAUST.
Eéns met hen spreken zal mij beter doen
Dan ál mijn werk, al werk ik nóg zoo braaf.

De g o e d e en de k w a d e E n g e l komen op.

G. ENG.
O Faustus, leg dat booze boek op zij,
Kijk het niet aan, want het verleidt uw ziel,
En hoopt Gods toorn zwaar op uw arme hoofd:
Dat is doodzonde; lees de schriften, Faustus.

K. ENG.
Schrijd voorwaarts, Fauste, in die befaamde kunst,
Die de schat der Natuur is en vól schats.
Wees gij op aard wat Zeus erboven is,
Die over ál deze elementen heerscht.

(Engelen exeunt.

FAUST.
O 'k feest me aan heerlijke verbeelding vol!
Zal 'k geesten halen doen wat ik liefst heb,
Mij klaar doen zeggen wat ik niet begrijp,
Doen doen ál wat wanhopig wágen 'k wil?
Zij vliegen voor me op reis om Indisch goud,
Rooven den paarlschat van een Ooster-zee,
En zwermen, vorschend, de nieuwe wereld rond,

Om geur'ge fruit en vorstlijk lekkernij.
'k Laat ze mij lezen vreemde wijsheid, en
Klappen 't geheim van elken verren vorst; -
Ik laat ze een koopren wal om Duitschland slaan,
En vluggen Rhijn cirkle' om mooi Wittenberg; -
'k Laat ze de scholen vullen met satijn,
Daar kleed ik elk student prachtig mee aan; -
Voor geld - zij geven 't - werf ik troepenmacht,
En jaag den Prins van Parma van ons land,
En heersch, alleen, koning van elk gewest;
Ja, vreemder werktuig voor den aanvalsstoot,
Dan 't vuurschip was bij Antwerp vóor de brug,
Zal ik mijn geeste' uitvinden doen voor mij.

(Valdes en Cornelius komen op).

Kom, Duitsche Valdes en Cornelius,
Maak nu mijn brein rijk met uw wijzen raad.
Want o, mijn Valdes en Cornelius,
Uw woorden hebben me eindlijk graag gemaakt
Op 't oefnen van magie en duistre kunst:
Uw woorden zeg 'k, maar ook mijn eigen geest,
Die geen ding in zich opneemt, want mijn brein
Soest uur aan uur over necromancie.
Philosophie is hatelijk en vaag;
Recht en Geneeskunst zijn voor klein verstand,
Theologie is de ergste van die drie,
Onsmaaklijk, grof, verachtlijk en gemeen; -
Maar dol ben 'k, o 'k ben dol op tooverij.
Zoo, zoete vrienden, helpt me in dit besluit,
En ik, die met precies geredeneer
Weerlei de doctors van de Duitsche kerk,
En deed de bloem en trots van Wittenberg
Aanzwermen op mijn thesen, als de geesten
Op dien zoeten Musaeus, in de hel, -
Ik zal zoo knap zijn als Agrippa was,
Wiens schim geheel Euroop hem eeren deed.

VALD.
Faustus, deez' boeke', uw geest en onze ervaring
Zulle' ál de volken ons doen heil'gen noemen.
Als Indianen hunnen Spaanschen heer
Lastdragend dienen, zóo zullen de geesten
Van ieder element óns dienstbaar zijn; -
Als leeuwen waken ze over onzen slaap,
Als Duitsche ruiters met hun ruiterstaven,
Of Lapland-reuzen[1)], dravende ons terzij;
Als vrouwen soms, of meisjes zonder man,
Meer schoonheid scheem'rende in hun lucht gelaat,
Daar tusschen Venus' witte borsten beeft.
Zij voeren van Venetië rijke vracht,
En van de nieuwe Wereld 't gulden vlies,
Dat jaarlijks d'ouden Filips' schatkist vult;
Als gij, mijn Faustus, maar niet aarz'len wilt.

FAUST.
Ik ben zóo vast besloten dit te doen,
Als gij te leven: ga mij zóo niet aan.

CORN.
Gij zult door de Magie miraaklen doen,
Zooveel dat gij niet ánders weten wilt.
Hij, die doorleerd is in astrologie,
Rijk in veel talen, de delfstoffen kent,
Weet de beginslen van de tooverij.
Geloof maar vast dat ge eens befaamd zult zijn,
Want dit mysterie maakt u meer bevraagd,
Dan in zijn tijd 't Delphisch orakel was.
Eens zei me een geest, dat zij de zee zelfs drogen,
En sleepe' uit wrakken zakken uitheemsch goud;
Ja, al de schatten, die het voorgeslacht
Verstopte in 't steenig ingewand der aard,
Brengen zij ons: zeg, wat begeert gij meer?

FAUST.
Niets meer, Cornelius. O 'k ben zoo blij.
Kom, toon mij wat van uw bezweringen,
Dan ga 'k bezweren in een grot in 't bosch,
En maak al dit geluk mijn eigendom.

1) Marlowe vergiste zich: de Laplanders zijn bijna dwergen.

VALD.
Zoo haast u naar een afgelegen grot.
Neem Bacons en Albanus' boeken meê,
De psalmen Davids en 't Grieksch Testament.
Al wat gij buiten dat te weten hebt,
Zullen we u aanstonds zeggen, vóor wij gaan.

CORN.
Valdes, zeg 'm eerst de formulieren voor,
En als hij dan de ceremonies weet,
Mag Faustus zelf kijken hoe knap hij is.

VALD.
Als gij van mij maar de beginselen leert,
Zult gij van zelf volmaakter zijn dan ik.

FAUST.
Kom dan en eet bij mij, en na den noen
Klaren wij samen elke kleinigheid.
Want vóor ik slaap wil 'k kijken wat ik kan;
Vannacht wil ik bezweren, kost wat kost.

Tweede Tooneel.

Twee S t u d e n t e n komen op.

1e STUD.
Ik ben benieuwd te weten wat er van Faustus geworden is, die onze gehoorzalen zoo dikwijls weerklinken deed van zijn sic probo.

2e STUD.
Dat kunnen we gauw weten; daar komt zijn jongen al aan.

W a g n e r komt op.

1e STUD.
Hola, baasje! Waar is je meester?

WAGN.
Dat weet God.

2e STUD.
Hé, weet jij het dan niet?

WAGN.
Jawel, ik weet het. Ik zei niet dat ik het niet wist.

1e STUD.
Loop heen, vlegel! Schei uit met geintjes maken, en zeg waar hij is.

WAGN.
Dat God het weet, heeft niet tot logisch gevolg dat ik het niet weet, en op logische gevolgen moet jullie letten, omdat je studenten bent: bekent dus je fout en luistert.

2e STUD.
Nu, dus je zei dat je 't wel weet, hè?

WAGN.
Heb je er een getuige voor?

1e STUD.
Ja, snaak, ik hoorde 't.

WAGN.
Nu ja, jullie ligt onder één deken[1)].

2e STUD.
Dus je wilt het ons niet zeggen.

WAGN.
Zeker heer, ik zal het u zeggen; maar als ge geen ezels waart, zoudt ge me nooit zoo iets gevraagd hebben; want is hij niet een *Corpus naturale?* en is dat niet *mobile?* hoe dan dat ge me zoo iets kunt vragen? Als ik niet van nature phlegmatisch was, langzaam tot toornen, en geneigd tot liederlijkheid, ik wil zeggen tot liefde, dan zou het jullie niet geraden zijn binnen veertig voet van de gerechtsplaats te komen, ofschoon ik niet twijfel of ik zie jullie hangen na de volgende zittingen. En nu ik jullie aldus geslagen heb, ga ik mijn gezicht zetten als een fijne, en spreek aldus: Waarlijk, mijn lieve broederen, mijn meester zit hier binnen te tafelen, met Valdes en Cornelius, zooals deze wijn, als hij spreken kon, uw edelen zou kunnen meedeelen; en zoo moge God u zegenen, en bewaren, en bijbleven, mijn lieve broederen, mijn lieve broederen.

(Exit.

1e STUD.
Dan vrees ik dat hij tot die vervloekte Kunst vervallen is, waarvoor zij beiden berucht zijn in de heele wereld.

1) Vertaling van Prof. Tjaden Modderman.

2e STUD.
Als hij een vreemd was, en die niets met mij te maken had, dan zou het me nog voor hem spijten. Ga mee, laat ons den Rector waarschuwen, of die hem met ernstigen raad kan terug brengen.

1e STUD.
O maar ik vrees dat niets hem kan terug brengen.

2e STUD.
Laat ons toch zien wat we doen kunnen.

(Exeunt.

Derde Tooneel.

F a u s t u s komt op om een bezwering te doen[1)].

FAUST.
Thans nu de donk're schaduw van 't heelal,
Onder Orions druilige gelaat,
Rijst van 't antarktisch rijk óp in de lucht,
En dooft 't gestarnte met haar smokige' aêm, -
Faustus, begin aanroeping en gebaar,
En tracht of duivelen u dienstbaar zijn,
Als gij hun offers en gebeden wijdt.
Zoo, in deez' cirkel schrijf 'k Jehova's naam,
Achter- en voorwaarts, anagramgewijs,
Namen van heiligen in cijferschrift,
Al de figuren van den dierenriem,
En teekenen van dwaalstar en komeet,
Die machtig over alle geesten zijn.
Zoo, Faustus, vrees noch wees besluiteloos,
Maar tracht naar 't meeste wat een Magiër kan.
Sint mihi Dei Acherontis propitii! Valeat numen triplex Jehovae! Ignei, aerii, aquatani Spiritus, Salvete! Orientis princeps Belzebub inferni ardentis monarcha, et Demogorgon, propitiamus vos, ut appareat et surgat Mephistophilis. Quid tu moraris? per Jehovam, Gehennam, et consecratam aquam quam nunc spargo, signumque crucis quod nunc facio, et per vota nostra, ipse nunc surgat nobis dicatus Mephistophilis!

1) Het Tooneel wordt verondersteld een Grot te zijn.

(M e p h i s t o p h i l i s komt op.)

Ga eerst weer heen en kies een andren vorm;
Ik vind u zóo te leelijk voor mijn dienst.
Maak u een monnik, 'n ouden Franciscaan:
Zoo 'n heilig wezen past zoo 'n hellekind.

[Exit Meph.

Mijn deugdzaam zeggen heeft wel deugdlijk kracht:
Een kind kan, dunkt mij, knap zijn in die kunst.
Wat 's die Mephisto een geschikte man,
Een en al heuschheid en gehoorzaamheid!
Dát kan 'k nu doen met mijn bezweringen:
Faustus, gij zijt bezweerder laureaat,
De Heer zijt gij van Mephistophilis.
Quin regis Mephistophilis fratris imagine.

(M e p h i s t o p h i l i s terug als een Franciscaner monnik.)

MEPH.
Nu, Faustus, wat begeert gij dat ik doe?

FAUST.
Ik wil dat gij mij dient zoolang ik leef,
En alles doet wat Faustus u beveelt,
Al was 't de maan doen vallen uit haar sfeer,
Of de' oceaan doen over de aarde gaan.

MEPH.
Ik ben een dienstknecht van vorst Lucifer,
En mag niet met u gaan als hij 't niet wil.
Wij mogen niets dan Zijn bevelen doen.

FAUST.
Kwaamt gij dan nu niet hier op Zijn bevel?

MEPH.
Neen, Faustus, hier heen kwam ik uit mij zelf.

FAUST.
En kwaamt gij niet door mijn bezwering, zeg?

MEPH.
Ja, dat was de oorzaak, maar *per accidens;*
Want hooren wij een mensch, die Gods naam smaadt,
De Schriften afzweert en zijn Heiland hoont,
Dan vliegen we om zijn glorievolle ziel;
Maar komen nooit of hij moet zóo iets doen,
Wat doende een mensch kans heeft verdoemd te zijn.
Zoodat men nooit vlugger bezwering doet,
Dan als men stoutweg de Drieëenheid liegt,
En in-vroom bidt tot Koning Belzebub.

FAUST.
Dat deed ik en zoo hou 'k voor zeker waar,
Dat er geen koning is dan Belzebub,
Wien Faustus ziel en lijf heeft toegewijd.
Dat woord ‘verdoemenis’ ontstelt hem niet,
Want hel verstaat hij als Elysium, -
Zijn geest woon' met der oude wijzen geest!
Maar laat die kinderpraat van 's menschen ziel:
Zeg mij, wie is die Lucifer, uw Heer?

MEPH.
Aartsvorst en heer van alle geesten is hij.

FAUST.
Was niet die Lucifer eertijds een engel?

MEPH.
Ja, Faustus, en heel lief had God hem toen.

FAUST.
Hoe dan dat hij nu heer van duiv'len is?

MEPH.
O, door zijn groote en onbeschaamde trots,
Waarvoor hem God wierp van 't gelaat des hemels.

FAUST.
En wat zijt gij, die leeft met Lucifer?

MEPH.
Geesten, helaas! gevall'n met Lucifer;
Die stonde' op tegen God met Lucifer;
En nu voor goed verdoemd met Lucifer.

FAUST.
Waar?

MEPH.
In de hel.

FAUST.
Hoe 's Mephistophilis dan uit de hel?

MEPH.
Wel, dit i s hel, en ik bèn niet eruit,
Denkt gij dat ik, die God-zelf heb gezien,
En proefde de eeuw'ge blijdschap van omhoog,
Niet, in dit lijf, tienduizend hellen lijd,
Nu ik beroofd ben van mijn eeuwig heil?
O Faustus, vraag niet meer zoo roekeloos,
Want o, 'k word zoo bevreesd als gij zóo vraagt.

FAUST.
Is groote Mephistophilis zoo teêr,
Nu hij niet meer zijn lieven hemel heeft?

Leer gij van Faustus mannelijke kracht,
En hoon dat heil, dat nooit úw heil zal zijn.

Ga heen en zeg dien grooten Lucifer:
Dat daar Faustus den eeuw'gen dood verviel,
Door doemwaard denken tegen Jovis macht,
Hem overgeeft zichzelf, lichaam en ziel,
Mits hij hem helpe vierentwintig jaar,
En leven laat in air begeerlijkheid;
Met u om altijd tot mijn hulp te zijn,
Om mij te geven wat ik eischen zal,
Mij te vertellen wat ik vragen zal,
Hulp voor mijn vrienden, en mijn haters pijn,
En om altijd te doen wat ik begeer.
Ga en keer weer tot macht'gen Lucifer,
En kom te midnacht in mijn studiecel,
Om mij te zeggen wat uw heer besloot.

MEPH.
Dat zal ik, Faustus.

FAUST.
Had 'k zooveel zielen als er starren zijn,
'k Gaf ze alle weg voor Mephistophilis.
Door hem zal 'k Grootvorst van de wereld zijn,
En een brug slaan door de bewogen lucht,
Opdat 'k een heir voer over d'Oceaan:
De heuvels zal 'k van de Afrikaansche kust
Saam voegen aan het Spaansche vasteland,
En beî schatplichtig maken aan mijn kroon.
De keizer zal vorst bij mijn gratie zijn,
En ánders niet ieder Duitsch potentaat. -
En nu 'k gekregen heb wat 'k meest begeer,
Zal ik mij verder oefnen in mijn kunst,
Tot Mephistophilis weer bij mij komt.

Vierde Tooneel.

Wagner en een Hansworst komen op[1)].

WAGN.
Vlegel, jongen, kom hier.

1) Dyce houdt het Tooneel voor een Straat.

HANSW.
Wat jongen, stik, jongen! Ik hoop dat je veel jongens gezien hebt met een puntbaard als ik heb; jongen, als ik wel heb!

WAGN.
Zeg eens, vriendje! Heb je nog al een inkomen?

HANSW.
Ja wel, en ook een uitkomen. Wil je 't eens zien?

WAGN.
Helaas, arme stakker! Dat maakt nog grappen in zijn arme nakendheid! de schooier is zonder dienst en heeft een honger, dat hij zijn ziel aan den duivel zou geven voor een schapebout, bloedrauw desnoods.

HANSW.
Wat? Mijn ziel aan den Duivel voor een schapebout, bloedrauw desnoods! Nee, vriendje. Bij de Lieve vrouw, ik zou hem goed gebraden moeten hebben en met een goede saus erbij, als hij toch zoo duur kost.

WAGN.
Wel, wil je bij ons in dienst komen, dan zal ik je laten gaan *Qui mihi discipulus*[1].

HANSW.
Hè, in verzen?

WAGN.
Nee, snaak; in geslagen zij en riddersporen[2].

HANSW.
He, he, Midasooren. Ik dacht dat je daar maar één paar van had. Die kun je zelf wel gebruiken.

WAGN.
Vriend, ik zeg in riddersporen.

HANSW.
Oho, oho! Riddersporen! Dan zal ik last van de luizen hebben als ik jouw man word.

WAGN.
Ja, dat zal je toch of je al of niet mijn man wordt. Maar nu geen gebbetjes meer, vriend: je verbindt je voor zeven jaar aan me, of ik zal al je luizen in duiveltjes veranderen, en die zullen je in stukjes scheuren.

HANSW.
Wat ik je zeg, heer. Die moeite kun je je sparen: ze hebben het al zoo duiveltjesch goed bij me; wat Satan! zij springen met mijn vleesch om als of ze bij me in de kost zijn.

1) Volgens Dyce de eerste woorden van W. Lily's '*Ad discipulos carmen de moribus*.
2) Tegen het ongedierte.

WAGN.
Nu, wil ik je 'ns wat zeggen, vriend? Neem jij die guldens van me.

(geeft geld).

HANSW.
Guldens, wat zijn dat, wie zeit dat?

WAGN.
Nu ja, Fransche kronen, en ik zeg het.

HANSW.
Fransche kronen, hm, hm! je kondt ook zeggen Engelsche fiches. En wat zal ik daarmee?

WAGN.
Wel vriend, nu krijg je een uur vooruit een boodschap als de Duivel je komt halen.

HANSW.
Nee, nee, neem jij je kronen weerom.

WAGN.
Om den bliksem niet.

HANSW.
Om den bliksem wel.

WAGN.
Jullie was er bij dat ik ze hem gegeven heb.

HANSW.
Jullie bent er bij dat ik ze hem weerom geef.

WAGN.
Wacht, ik zal je dadelijk laten meêpakken door twee duivels, Belial en Belcher.

HANSW.
Laat je Belial en Belcher, maar opkomen, ik zal ze beuken zooals ze nooit gebeukt zijn zoolang ze duivels zijn! Verbeel-je dat ik er een doodbeuk, wat zullen de menschen zeggen? ‘Zie je dien langen kerel daar in zijn ronde broek - die heeft den duivel doodge-beukt.’ In de heele stad zou'en ze me Duiveldooder noemen.

(Twee Duivels komen op: de Hansworst loopt schreeuwende heen en weer)

WAGN.
Belial en Belcher, ga heen!

(Exeunt Duivels).

HANSW.
Hela, zijn ze vort? De pest op ze, ze hebben gemeene lange nagels! Daar was een mannetjes-duivel en een wijfjes-duivel! Ik zal je zeggen hoe je ze kennen kunt; alle mannetjes-duivels hebben horens, en alle wijfjes-duivels hebben gespleten voeten.

WAGN.
Komaan, vriend, ga mee.

HANSW.
Ja wel, maar zeg eens - als ik meega, leert u me dan Benias en Belchior roepen.

WAGN.
Ik zal je leeren je zelf te veranderen in wat je maar wilt, in een hond, een kat, een muis, een rat, in alles.

HANSW.
Wat! Een Christenmensch veranderen in een hond of een kat, een muis of een rat. Loop heen, meneer. Als u me ergens in verandert, maakt u dan een kleine aardige, springende vloo van me, dan kan ik hier en daar en overal wezen. O, wat zou ik de aardige meisjes onder d'r rokken kietelen; ik zou er tusschen gaan zitten!

WAGN.
Nu, vriend, kom je?

HANSW.
Nu ja maar, Wagner.

WAGN.
Wat! moet ik Belial en Belcher -

HANSW.
O Heertje nee, ik smeek u, laat Benio en Belcher slapen.

WAGN.
Schelm, - je noemt me Meester Wagner en houdt je linker oog diametraal gericht op mijn rechter hiel, met quasi vestigiis nostris insistere.

(Exit.

HANSW.
God beware me, nu praat hij Hollandsche bombast. Maar ik moet met hem mee gaan: dat is duidelijk.

(Exit.

Vijfde Tooneel.

F a u s t u s zittende in zijn Studeervertrek.

FAUST.
Nu, Faustus, zijt ge,
Stellig verdoemd, en reddeloós verdoemd:
Wat baat dan dat ge aan God of Hemel denkt?
Doe weg dat dwaas gedroom en wanhoop maar,
Wanhoop aan God, en hoop op Belzebub;
Nu niet teruggaan, hoor. Faustus, hou vol:

Aarzelt ge nog? O, er klinkt iets in mijn oor:
Zweer af die kunst en keer tot God weerom.

Ach, en Faustus wil wel tot God weerom.
Tot God? - Hij kent u niet.
Gij dient uw eigen eetlust als uw God,
En daar 's de liefde in tot Beëlzebub;
Voor hem zal 'k bouwen een altaar en kerk,
En offren pas-lauw kleine-kindjes-bloed.

De Goede en de Kwade Engel komen op.

G. ENG.
Laat toch die booze kunst, mijn lieve Faustus.

FAUST.
Gebed, boete, berouw! wat moet 'k daarmee?

G. ENG.
O, daarmee komt gij in den Hemel, Faustus.

K. ENG.
Allemaal dwaasheid, vrucht van ijdlen waan,
Die gek maakt wie zich meest er aan vertrouwt.

G. ENG.
Toe, Faustus, denk aan God en waar God woont.

K. ENG.
Neen, Faustus, denk aan rijkdom en aan eer.

FAUST.
Aan Rijkdom! -
Ik wil de heerlijkheid van Embden hebben.
Als Mephistophilis mij helpen zal,
Wat deert me een God dan? Gij zijt veilig, Faustus,
Wees maar niet bang; kom, Mephistophilis,
Breng mij goê boodschap van Vorst Lucifer;
't Is middernacht - kom, Mephistophilis,
Veni, veni, Mephistophile!

Mephistophilis komt op.

Wel zeg, wat antwoordt Lucifer, uw Heer?

MEPH.
Dat 'k Faustus dienen zal zoo lang hij leeft,
Mits hij mijn dienst wil koopen met zijn ziel.

FAUST.
Wel, die heeft Faustus al voor u gewaagd.

MEPH.
Ja, maar gij moet haar plechtig overdoen,
En schrijve' een akte met uw eigen bloed;
Die vastigheid verlangt Vorst Lucifer.
Als gij 't niet doet dan ga 'k weer naar de Hel.

FAUST.
Blijf Mephistophilis, en zeg wat heeft
Uw meester aan mijn ziel.

MEPH.
O, zij vergroot zijn rijk.

FAUST.
Is 't heusch, dat hij ons daarvoor zoo belaagt?

MEPH.
Solamen miseris socios habuisse doloris.

FAUST.
Wel, hebt gij zelven pijn, die andren martelt?

MEPH.
O, pijn, wij lijden als een menscheziel.
Maar zal 'k uw ziel nu hebben, Faustus, zeg!
Ik zal uw slaaf en altijd bij u zijn,
En u meer geven dan ge u ooit verbeeldt.

FAUST.
Ja, Mephistophilis; ik geef ze aan u.

MEPH.
Dan, Faustus, snijd u moedig in den arm,
En schrijf dat op zoodaan'gen dag uw ziel
Een ziel zal zijn voor grooten Lucifer;
En word dán zelf zoo groot als Lucifer.

FAUST.
Kijk, Mephistophilis, om uwentwil
Snijd 'k in mijn arm en met mijn eigen bloed
Verschrijf 'k mijn ziel aan grooten Lucifer,
Heer en regent van den oneind'gen nacht!
Zie toe hoe 't bloed neerdruppelt van mijn arm;
Laat het mijn wenschen een goed teeken zijn.

MEPH.
Nu Faustus, moet
Ge 't schrijven zoo bij wijs van schenkingsacte.

FAUST.
Ja, dat zal 'k doen; maar, Mephistophilis,
Mijn bloed gaat stollen; kijk, 'k kan niet meer schrijven.

MEPH.
Dan haal 'k wat vuur: de hitte lost het op.

[Meph. exit.

FAUST.
Is dat een teeken, dat gestolde bloed?

Is het onwillig dat 'k die acte schrijf?
Waarom wil het niet vloeien nu ik schrijf?
Faustus geeft u zijn ziel. Daar is 't gestold.
Waarom dan niet? Is niet uw ziel uw ziel?
Schrijf nog eens, zóo: *Faustus geeft u zijn ziel*.

MEPH.
Kijk, Faustus, hier is vuur, zet het nu op.

FAUST.
Zoo, 't wordt weer helder. Nu ben 'k daadlijk klaar.

(Schrijft.)

MEPH.
O 'k zou ik weet niet wat doen voor zijn ziel.

(Ter zijde.)

FAUST.
Consummatum est: mijn akte is klaar,
En Faustus ziel hoort nu van Lucifer.
Maar wat beduidt dat inschrift op mijn arm:
Homo fuge. Vlieden? Waar zou ik heen?
Naar God; hij stort mij ruglings in de hel.
Zie ik niet meer? Hier 's niets van wat ik schreef.
Dat 's duidlijk. In de plaats daarvan is dit:
Homo fuge! Maar toch vliedt Faustus niet.

MEPH.
'k Zal hem wat aardigs halen; hij 's wat wee.

[Exit.

(M e p h i s t o p h i l i s komt weer op met Duivels, due Faustus kronen en rijke kleeren geven, dansen en vertrekken.)

FAUST.
Hé, Mephistophilis, wat 's dat voor fraais?

MEPH.
Een aardigheidje, Faustus, 'n klein pleizier,
Om u te toonen hoe men toov'ren kan.

FAUST.
Maar mag ik geeste' oproepen wánneer 'k wil?

MEPH.
Ja, Faustus, en veel meer, o héel veel meer.

FAUST.
Dán is die koop mij duizend zielen waard.
Hier, Mephistophilis, neem aan dit blad,
Mijn schenkingsakte aan u van lijf en ziel:
Maar zóo verstaan, dat gij geen ding verzuimt,
Van elk artikel dat geschreven staat.

MEPH.
Faustus, ik zweer bij Hel en Lucifer,
Dat ik ál mijn beloften houden zal.

FAUST.
Zoo hoor ze me voorlezen: Op deze voorwaarden, als volgt. Ten eerste, dat Faustus moge zijn een geest in vorm en substantie. Ten tweede, dat Mephistophilis zijn dienaar zijn zal en hem gehoorzaam. Ten derde, voor hem doen zal en hem brengen wat hij ook moge

begeeren. Ten vierde, dat hij in zijn kamer of huis onzichtbaar zijn zal. Ten laatste, dat hij aan den gezegden Johan Faustus, te allen tijde, en in welken vorm of gedaante hij begeeren moge, verschijnen zal. Ik, Johan Faustus, van Wittenberg, Doctor, geef bij dezen lichaam en ziel aan Lucifer, Vorst van het Oosten, en zijn dienaar Mephistophilis: en machtig hun wijders, om na vier en twintig jaar, en mits zij de bovengenoemde artikelen niet hebben geschonden, den genoemden Johan Faustus te halen of weg te voeren, lichaam en ziel, vleesch, bloed, en goederen, naar hun woonplaats waar die ook zijn moge. Bij mij

JOHAN FAUSTUS.

MEPH.
Dus dit erkent gij als uw akte, Faustus?

FAUST.
Ja, en de Duivel zegen je dermeê.

MEPH.
Nu, Faustus, vraag nu maar.

FAUST.
Dan wil 'k u eerst bevragen van de Hel.
Zeg mij, waar leit die plaats, bekend als Hel?

MEPH.
Onder de Heemlen.

FAUST.
Jawel, maar waar omstreeks?

MEPH.
Binne' in deze elementen is de Hel,
Waar wij voor eeuwig zijn in eeuwige pijn.
De Hel is grensloos en geen plaats omperkt
In éénge plaats; want waar wij zijn is 't hel,
En waar het hel is, daar zijn wij altoos:
En als op 't eind 't heelal ontbonden wordt,
En ieder schepsel zal gezuiverd zijn,
Is iedre plaats Hel, die geen Hemel is.

FAUST.
Kom, ik houd hel voor 'n sprookje.

MEPH.
Geloof het maar totdat ge 't beter leert.

FAUST.
Maar denkt gij dan, dat Faustus wordt verdoemd?

MEPH.
Ja, want dat moet wel; hier heb ik 't papier,
Waarin ge uw ziel verschreeft aan Lucifer.

FAUST.
Ja, en mijn lichaam ook, maar wat zou dát?
Houdt gij mij voor zoo dwaas dat ik geloof,
Dat 'k, na dit leven, in de pijn zal zijn.
Foei, dat zijn grapjes, oudewijven-praatjes.

MEPH.
Maar Faustus, ik vertoon u 't tegendeel:
Ik bén verdoemd en bén nu in de Hel.

FAUST.
Wat! Nu! gij in de Hel!
Kom, als dit Hel is dan ben 'k graag verdoemd;
Zoo wandlend, disputeerend enz.
Maar laat dat daar, en breng mij eerst een vrouw,
Het mooiste meisje uit Duitschland, maar wat vlug:
Want 'k ben een zinlijk en wellustig mensch,
En kan onmooglijk leven zonder vrouw.

MEPH.
Een vrouw, maar kom! -
Mijn lieve Faustus, spreek niet van een vrouw.

FAUST.
Neen, beste Mephistophilis, haal me er een, want ik wil er een hebben.

MEPH.
Nu, dan zúlt ge er een hebben. Ga maar even zitten, dan haal ik een vrouw, wat Satan!

[Exit.

M e p h i s t o p h i l i s komt terug met een Duivel, gekleed als een vrouw, met vuurwerk.

MEPH.
Nu, Faustus, zeg, hoe vindt ge uw vrouwtje, hè?

FAUST.
Stik met die vuile snol!

MEPH.
Kom, stil nu, Faustus;
Het huw'lijk is een plechtig spelletje;
Doe mij 't pleizier en denk er niet meer aan.
'k Zoek u de fijnste fraaie vrouwen uit,
Die breng 'k u ied'ren morgen vast op bed;
Wie gij maar even wilt verlieft op u,
Al is ze kuischer dan Penelope,
Zoo wijs als Saba, of zoo schoone vrouw,
Als Lucifer een man was, voor hij viel.
Neem nú dit boek en lees 't zorgvuldig door:

't Herhalen van die regels hier brengt goud;
Het teek'nen van dien cirkel op den grond
Brengt dwarlwind, storm, donder en bliksemlicht;
Zeg dit driemaal aaneen, met vroom gebaar,
En vóór u zal een heir in 't harnas staan,
Gereed te doen wat gij bevelen zult.

FAUST.
Dank je wel, Mephistophilis. Maar nu wou ik graag een boek hebben, waar alle bezweringen, gebaren en tooverformulieren in staan, opdat ik, als ik wil, geesten kan oproepen.

MEPH.
Hier zijn ze, in dit boek.

FAUST.
Nu zou ik óok nog een boek willen hebben, waarin ik alle figuren en planeten van de hemelen zien kan, opdat ik hun standen en bewegingen kan weten.

MEPH.
Hier zijn die ook.

FAUST.
En, ja, laat me dan nú nog éen boek hebben - en dan heb ik niets meer te vragen, - waarin ik zien kan alle planten, kruiden en boomen, die op de aarde groeien.

MEPH.
Hier zijn ze.

FAUST.
Neen, je vergist je.

MEPH.
Neen, heusch.

(Toont ze hem. Exeunt).

Zesde Tooneel.

Faustus en Mephistophilis komen op.[1)]

FAUST.
Als ik de heemlen zie treur 'k in mijzelf,
En vloek u, booze Mephistophilis,
Die mij beroofd hebt van die vreugden dáár.

1) Het Tooneel kan men zich voorstellen als een kamer in het huis van Faustus.

MEPH.
Wel, Faustus,
Houdt gij den Hemel voor zoo'n heerlijk ding?
Ik zeg u, hij 's niet half zoo mooi als gij,
Of eenig levend mensch.

FAUST.
Bewijs mij dat.

MEPH.
De Hemel 's voor den mensch, dus moet die meer zijn.

FAUST.
Als hij is voor den mensch, is hij voor mij.
'k Zal mij bekeere' en boete doen voor God.

De G o e d e en de K w a d e E n g e l komen op.

G. ENG.
Faustus, bid God, God zal genadig zijn.

K. ENG.
Geesten kán God niet meer genadig zijn.

FAUST.
Wie fluistert in mijn oor: gij zijt een geest?
God kan een duivel zelfs genadig zijn.
God zál genadig zijn als 'k mij bekeer.

K. ENG.
Ja, áls. Maar Faustus is nog niet bekeerd.

(Exeunt Engelen.

FAUST.
Mijn hart 's zoo hard, 't wil niet berouwvol zijn.
Nauw noem 'k geloof, hemel of eeuwig heil,
Of gruw'bare echo's dreunen me in het oor:
'Faustus, gij zijt verdoemd.' Dan zie 'k op eens
Zwaarden en stroppen en vergiftigd staal,
Messe' en pistolen, voor mij klaargeleid;
En 'k zou mij zelf al lang hebben gedood,
Had 'k Wanhoop niet met zoete lust gesust.
Zat niet en zong mij blinde Homerus voor
Van Alexanders liefde en Oenons dood?
En heeft niet hij, die Thebe omwalde eertijds
Door 't hel geluid van zijn zoetsnaarge harp,
Muziek gemaakt met Mephistophilis?
Hoe dan dat 'k wanhoop of onwaardig sterf?
Laat het zoo zijn: Faustus bekeert zich niet.
Kom, Mephistophilis, een nieuw gesprek
Over de goddelijke astrologie.
Zeg, hoeveel heem'len zijn boven de maan?

Is elk dier lichamen omhoog een bol,
Als de substantie van deez' centrische aard?

MEPH.
Als de elementen, zoo is ied're sfeer
Bolvormig hulsel, en ook zelf omhuld;
En, Faustus,
Alle bewegen op één draaiende as,
En 't eind daarvan noemt men de Wereldpool.
Ook zijn de namen Mars, Saturnus, Juppiter,
Geen sprookjes, maar dwaalsterren.

FAUST.
Maar, zeg mij, hebben zij alle dezelfde beweging, *situ et tempore*.

MEPH.
Alle gezamenlijk bewegen zich van oost naar west in vierentwintig uren op de wereldpolen, maar verschillen in hun beweging op de polen van den dierenriem.

FAUST.
Nu ja, zoo'n kleinigheid weet Wagner ook.
Weet groote Mephistophilis niet meer?
Wie kent niet de dubbele beweging van de planeten?
De eerste eindigt in een etmaal, de tweede als volgt: Saturnus in dertig jaar, Juppiter in twaalf, Mars in vier, de Zon, Venus en Mercurius in één jaar; de Maan in achtentwintig dagen. Groenen weten dat. Zeg me liever eens: heeft iedere sfeer een gebied of *intelligentia?*

MEPH.
Ja.

FAUST.
Hoeveel hemelen, of sferen, zijn er?

MEPH.
Negen: de zeven planeten, het firmament en het empyreum.

FAUST.
Wel, los me deze vraag eens op: Waarom hebben we niet conjuncties, opposities, aspecten, eclipsen, geregeld in een bepaalden tijd, maar het eene jaar meer en het andere minder?

MEPH.
Per inaequalem motum respectu totius.

FAUST.
Mooi, dank je. Zeg me wie de wereld gemaakt heeft.

MEPH.
Dat zeg ik niet.

FAUST.
Toe, Mephistophilis, zeg het me.

MEPH.
Zeur er niet om, want ik zeg het niet.

FAUST.
Schurk, heb je me niet beloofd me alles te vertellen?

MEPH.
Ja, wat niet tegen ons rijk is; maar dit is er tegen.
Denk over de hel, Faustus, want gij zijt verdoemd.

FAUST.
Neen, Faustus, denk aan God, die de wereld gemaakt heeft.

MEPH.
Pas op, hoor.

FAUST.
Ga, vloekbre geest, naar uw gevloekte hel.
Gij hebt dien armen Faustus' ziel verdoemd.
Is 't niet te laat?

(De G o e d en K w a d e E n g e l komen op).

K. ENG.
Te laat.

G. ENG.
Nimmer te laat, als Faustus zich bekeert.

K. ENG.
Als ge u bekeert scheuren duivels u in stukjes.

G. ENG.
Bekeer u en geen haar wordt u gekrenkt.

[Exeunt Engelen.

FAUST.
O, Heiland Christus,
Kom gij en red uw armen Faustus' ziel.

(L u c i f e r, B e l z e b u b en M e p h i s t o p h i l i s komen op.)

LUC.
Nooit redt u Christus, want die is rechtvaardig,
Niemand dan ik maakt aanspraak op uw ziel.

FAUST.
O, wie zijt gij, die zoo verschrik'lijk zijt?

LUC.
'k Ben Lucifer,

En deze is met mij Koning in de hel.

FAUST.
O, Faustus, o nu komen ze om uw ziel!

LUC.
Wij komen wijl gij ons beleedigd hebt;
Gij praat van Christus, wat gij nooit moest doen.
Gij moet niet denken aan God; denk aan den Duivel.

FAUST.
Ik zal 't niet weer doen, Lucifer: vergeef!
Faustus zal nooit meer naar den Hemel zien,
Gods naam niet noemen, noch bidden tot Hem;
Ik dood Zijn priesters, ik verbrand de schrift,
En breek Zijn kerken met mijn geeste' in puin.

LUC.
Doe dat en 'k zal u groot'lijks dankbaar zijn. Wij zijn hier gekomen, Faustus, om u wat afleiding te bezorgen: ga zitten, en ge zult al de zeven Doodzonden zien verschijnen in hun wezenlijke gedaanten.

FAUST.
O, dat te zien zal me even heerlijk zijn
Als Adam 't Paradijs vond, d'eersten dag
Der Schepping.

LUC.
Praat niet van Paradijs of Schepping, maar kijk liever: praat van den Duivel en van niets anders. Vooruit.

De Zeven Doodzonden komen op.

Nu, Faustus, laat ze maar vertellen hoe zij heeten en en hoe het er met hen uitziet.

FAUST.
Wat zijt gij, - de eerste?

TROTS.
Ik ben Trots. Ik heb me niet verwaardigd ouders te hebben. Ik ben als de vloo van Ovidius: Ik kan in ieder hoekje van een deern kruipen; soms, als een pruik zit ik op haar voorhoofd; of als een veeren waaier kus ik haar lippen; o ik doe, - ja wat doe ik niet? Maar pu, wat riekt het hier! Ik spreek geen woord meer, voor de grond geparfumeerd wordt en er een tapijt op ligt.

FAUST.
Wat zijt gij - de Tweede?

HEBZ.
Ik ben Hebzucht, een oude kerel beviel van me in een leeren tasch; als ik mijn zin kreeg zou ik willen dat dit huis en allemaal die er in zijn in goud veranderden; dan zou ik jullie in mijn geldkist sluiten. Ach, mijn lieve goud!

FAUST.
Wat zijt gij - de derde?

TOORN.
Ik ben Toorn. Vader en moeder heb ik niet. Ik sprong uit een leeuw z'n muil, toen ik nauwelijks een half uur oud was; en sints dien tijd heb ik de wereld op en neer gedraafd met dit paar degens bij me, en wondde mezelf als ik niemand vond om meê te vechten. Ik ben geboren in de hel; en denk er om, want de een of ander van jullie zal mijn vader zijn.

Faust.
Wat zijt gij - de vierde?

NIJD.
Ik ben Nijd, een kind van een schoorsteenveger en een vischvrouw. Ik kan niet lezen en wou daarom alle boeken verbrand hebben. Ik word mager van anderen te zien eten. O ik wou dat er een hongersnood in de wereld kwam, dat alle menschen doodgingen en ik alleen overbleef. Dan zou je 'ers zien hoe vet ik werd. Maar moet jij zitten en ik staan? Kom er af en krijg een ongeluk.

FAUST.
Ga weg, nijdige schobbejak! Wat ben jij, - de vijfde?

GULZIGH.
Wie, ik, Heer? Ik ben Gulzigheid. Mijn ouders zijn allemaal dood, en een duivelsch klein beetje hebben ze me nagelaten, een mager kostgeld voor dertig diners op een dag en tien slokjes - een schraal hapje voor iemands natuurlijke behoeften. O, ik ben van een koninklijke familie. Mijn grootvader was een Banketham, mijn grootmoeder was een Okshoofd Bordeaux, mijn peten waren Piet Pekelharing, en Maarten St. Maartens-biefstuk. O, maar mijn petemoei, dat was een lollige dame, en iedereen hield van haar in iedere stad die wat waard is; haar naam was mevrouw Margareta Maartbier. Nu, Faustus, nu hebt ge mijn heele familie gehoord, vraagt ge me nu ten eten?

FAUST.
Nee, ik zie je liever hangen; je zou al mijn eetwaren opmaken.

GULZIGH.
De Duivel worg je.

FAUST.
Worg jezelf, schrokop! Wie ben jij - de zesde?

TRAAGH.
Ik ben Traagheid. Ik ben geboren op een zonnige bank, waar ik sints dien tijd gelegen heb; en ge hebt mijn gezondheid verschrikkelijk veel kwaad gedaan door me daar vandaan te halen: laat me er weer heendragen door Gulzigheid en Liederlijkheid. Ik spreek geen woord meer, voor geen geld.

FAUST.
Wat is u, Mevrouw Snol; - de zevende?

LIEDERLIJKH.
Wie, ik heer? Ik ben iemand die liever een duim rauw lamsvleesch heeft dan een el gebakken stokvisch; en de eerste letter van mijn naam is een L.

LUC.
Vooruit naar de hel, naar de hel! Nu Faustus, wat zegt ge er van?

FAUST.
O heerlijk vind ik 't.

LUC.
Wacht maar, de hel is vol met zulk soort moois.

FAUST.
O mocht 'k de hel eens even zien en dan
Weerkomen. Wat zou 'k blij zijn!

LUC.
Dat moogt ge; ik laat u halen om middernacht.
Neem tusschentijds dit boek, en lees het wèl,
Dan kunt ge u voordoen in wat vorm ge wilt.

FAUST.
O 'k dank u, dank u, macht'ge Lucifer!
Ik zal 't bewaren als mijn leven-zelf.

LUC.
Vaarwel, Faustus, denk om den duivel.

FAUST.
Vaarwel, Vorst Lucifer.

[Exeunt Lucifer en Belzebub.]

Kom, Mephistophilis.

[Exeunt.

(Het K o o r komt op.)

KOOR.
Geleerde Faustus,
Zoekend' 't geheim der sterren in 't heelal,
Gegrift in 't boek van Jovis firmament, -

Steeg door de lucht op naar Olympus' top,
In vuur'gen wagen, en het drakenpaar

Mennend, dat met gejukte nekken vloog.
Nu is hij uit om land en volk te zien,
En zal, naar 'k meen, van daag in Rome zijn,
Den Paus opzoeken en aan 't Pauslijk hof
Meê opgaan tot het Heilge-Petrus-feest,
Dat daar al-jaarlijks heerlijk wordt gevierd.

Zevende Tooneel.

Faustus en Mephistophilis komen op.[1)]

FAUST.
Nu zijn wij, goede Mephistophilis,
Heerlijk gereisd, eerst door het staatlijk Trier,
Dat leit omkringd door lucht-toppig gebergt',
Met diepe grachte' en wallen van arduin,
Onwinbaar sterk voor elk veroov'rend vorst;
Toen van Parijs, waar we aan de fransche grens
De Maine zagen vallen in den Rijn,
Waar de oevers rijk met wingerd zijn beplant.
Daarna naar Napels, 't rijk Campania,
Waar trotsche en prachtige paleizen staan,
Langs straten, ruim, fijnsteenig geplaveid,
Die de stad vierendeelen, kruisgewijs:
En wijzen Maro's gouden tombe zag 'k,
En d' eén mijl langen weg, dien Maro hieuw
Midden door 't bergrots, en in eén nacht tijds[2)];
Toen naar Venetië, Padua en de rest,
In eén waarvan een trotsche tempel staat,
Die 't hooge dak tegen de sterren steekt.
Zóo heeft Faustus tot nu zijn tijd gebruikt:
Maar zeg mij thans in welke plaats wij zijn;
Hebt gij, zooals 'k u eerst bevolen heb,
Mij naar die groote stad Roma geleid?

1) Het tooneel is de zitkamer van den Paus.
2) Virgilius gold in de middeleeuwen voor een toovenaar.

MEPH.
Dat heb ik, Faustus; en opdat we het niet te kwaad zouden hebben, vond ik het best de zitkamer van zijne Heiligheid in gebruik te nemen.

FAUST.
'k Hoop dat zijn Heiligheid ons welkom heet.

MEPH.
Stil, dat doet er niet toe, kerel, we zullen 't ons hier wel goed maken.
En nu, mijn Faustus, dat ge merken moogt,
Wat er in Rome is, dat u lijken zou, -
Weet dat die stad op zeven heuvels staat,
Die als een grondslag onder 't grondwerk zijn.
Juist door 't stadsmidden loopt de Tiberstroom,
Die haar met kronklende oevers deelt in twee:
Vier staat'ge bruggen steunen aan weerszij,
Waar 't volk van elk stadsdeel veilig op gaat:
Midde' op eén brug, genaamd Ponte Angelo,
Is een verbazend sterk kasteel gebouwd,
Waarbinnen macht'ge batterijen staan,
En zwaar-koopren kanonnen, dubbel-loops,
Zóoveel, als in een vol jaar dagen zijn;
Nog ziet ge er ijz'ren deure', en obelisken,
Die Caesar met zich bracht uit Africa.

FAUST.
Nu bij de helsche vorstendommen zweer 'k,
Bij Styx en Acheron en 't vurig meer
Van Phlegethon, gedurig-brandenden,
Dat ik die monumenten kennen wil,
En Rome zien, die wijd-stralende stad.
Ga mee.

MEPH.
Neen, wacht nu, Faustus, en zie eerst den Paus:
't Feest van den heil'gen Petrus wordt gevierd:
Straks zien we een troep kaalkoppen in een pij,
Die 't *summum bonum* zoeken in hun buik.

FAUST.
Wel, 'k ben heel blij als 'k mij pleizieren mag,
En vrolijk maken met hun zotternij.
Maar, Mephistophilis, betoover me eerst,
Zoodat 'k onzichtbaar doen kan wat ik wil,
Zoolang 'k in Rome blijf.

Mephistophilis betoovert hem.

MEPH.
Zoo, Faustus, nu
Kunt ge alles doen en niemand zal u zien.

(Trompetgeluid. De P a u s en de C a r d i n a a l van Lotharingen komen op tot den maaltijd, met Monniken in hun gevolg.

PAUS.
Mijn Heer van Lotharingen, wilt ge zoo goed zijn mee aan te schikken?

FAUST.
Tast toe, en de duivel wurg je als 't niet goed doet.

PAUS.
Wat nu! Wie sprak daar? Monniken, kijkt eens rond.

1E MON.
Hier is niemand, met verlof van uwe Heiligheid.

PAUS.
Monseigneur, hier heb ik een fijnen schotel, dien de Bisschop van Milaan mij gestuurd heeft.

FAUST.
Dank u wel, Mijnheer.

[Grijpt den schotel.

PAUS.
Wat 's dát nu! Wie pakte dien schotel van me weg?
Is er dan niemand in staat uit te kijken? Monseigneur, deze schotel is me gestuurd door den Kardinaal van Florence.

FAUST.
Heel juist. Dien wil ik wel hebben.

[Grijpt den schotel.

PAUS.
Wat 's dat nu weer! Monseigneur, ik drink de gezondheid van uwe genade.

FAUST.
Ik doe uw genade bescheid.

[Grijpt den beker.

KARD. V. LOTH.
Mijn Heer, het is mogelijk een geest, pas geslopen uit het vagevuur, om vergiffenis te vragen van uwe Heiligheid.

PAUS.

Dat kan zijn. Broeders, bereidt een Mis voor om de woede van dien geest te bedaren. Tast nog eens toe, Monseigneur.

[De Paus slaat een kruis.

FAUST.
Wat, wilt ge u gaan bekruisen?
Ik zou u raden, laat dat kunstje staan.

[De Paus bekruist zich weer.

Dat 's tweemaal. Doe 't nu niet de derde maal:
Ik waarschuw je vooruit.

[De Paus slaat weer een kruis en Faustus geeft hem een slag om zijn oor en; en zij loopen allemaal weg.

Komaan, mijn Mephistophilis, wat nu?

MEPH.
Wel, weet ik het? We zullen gevloekt worden met bel, boek en kandelaar.

FAUST.
Wat, bel, boek en kandelaar, - kandelaar, boek (en bel,
Achteruit en vooruit moet Faustus naar de hel!
Straks hoor je dat een zwijn gromt, een ezel balkt, een kalf blaat,
Omdat men den verjaardag van Sint Pieter vieren gaat.

(De M o n n i k e n komen op om de Mis te zingen.)

1E MON.
Komt, broeders, laat ons vromelijk doen wat ons te doen staat.

(Zij zingen):

Gevloekt zij hij die zijn Heiligheids eten van de tafel stal! *Maledicat Dominus!*
Gevloekt zij hij die zijn Heiligheid een slag op het gelaat gaf! *Maledicat Dominus!*
Gevloekt zij hij die Broeder Sandelo een slag op zijn schedel gaf! *Maledicat Dominus!*
Gevloekt zij hij die onze heilige Mis stoort! *Maledicat Dominus!*
Gevloekt zij hij die den wijn van Zijn Heiligheid wegstal! *Maledicat Dominus! Et Omnes Sancti! Amen!*

(M e p h i s t o p h i l i s en F a u s t u s slaan de Monniken, en gooien vuurwerk tusschen ze: en zoo exeunt.)

Het K o o r komt op.

KOOR.
Toen Faustus met pleizier bewonderd had
Veel vreemd kleedij, en menig koningshof,

Heeft hij niet meer gereisd, maar toog naar huis,
Waar zij, die als hij weg is, treurig zijn,
'k Meen zijn verwanten en zoo meen'ge vriend,
Blij waren dat hij veilig bij hen was,
En pratende over veel wat hem weervoer,
Over zijn reis op aarde en door de lucht, -
Vraagden zij ook veel van astrologie.
Wat Faustus daarop zei was zóo zéer-knap,
Dat zij zich alle' ontzetten over hem.
Nu is zijn roem verbreid door 't heele land,
En van wie 't weten is de Keizer een,
Karel de Vijfde, die in zijn paleis
Faustus onthaalt tusschen zijn edelen.
Wat hij daar deed als staaltjen van zijn kunst,
Vertel ik niet - uw oogen zullen 't zien.

Achtste Tooneel.

R o b i n de stalknecht komt op met een boek in de hand.[1)]

ROBIN.
O wat heerlijk, wat heerlijk! Daar heb ik een toover-boek gestolen van Dr. Faustus; nu ga ik een paar cirkeltjes voor mijn eigen gebruik probeeren. Nu zal ik me pleizieren met al de meiden van 't dorp moedernaakt te laten dansen voor me; en op die manier zal ik meer zien dan ik ooit gezien of gevoeld heb.

R a l p h komt op R o b i n roepende.

RALPH.
Kom toch hier, Robin; daar is een heer die op zijn paard wacht, en hij moet zijn zaken nog hebben gepoetst en schoongemaakt: hij maakt al een lawaai er over tegen de meesteres; en ze stuurt mij uit om je te zoeken; kom dan toch.

1) Het tooneel kan voorstellen de plaats van een herberg.

ROBIN.
Pas op, pas op, of anders ga je de luchth; je springt in stukken, Ralph; blijf daar, want ik ben met een verschrikkelijk ding bezig.

RALPH.
Kom, wat doe je met dat boek daar? Je kunt niet lezen.

ROBIN.
Nu, mijn meester en de meesteres zullen merken dat dat ik lezen kan, hij met een paar horens voor zijn voorhoofd, zij, als ik bij haar in bed leg. Ze is geboren om mij te mogen lijden, of ik weet er niets van.

RALPH.
Maar, Robin, wat is dat voor een boek?

ROBIN.
Wat voor een boek! Wel, het verschrikkelijkste tooverboek, dat ooit door een gezwavelden duivel is uitgevonden.

RALPH.
Kun je daarmee tooveren?

ROBIN.
Al deze dingen kan ik er gemakkelijk mee doen: ten ten eerste kan ik jou dronken maken in welke herberg in Europa je maar wilt, voor niets; - dat 's een van mijn tooverkunsten.

RALPH.
Onze Heer Dominée zeit dat dat nog niets is.

ROBIN.
Heel juist, Ralph; en meer Ralph, als je soms lust hebt in Jannetje Spit, de keukenmeid, keer haar en draai haar dan maar zoo dikwijls als je wilt, en midden in den nacht.

RALPH.
O beste Robin, zal ik Jannetje Spit hebben voor mijn eigen gebruik? Dan zou ik je duivel kosteloos kunnen onderhouden met paardenbrood, zoolang hij in 't leven blijft

ROBIN.
Stil nu, beste Ralph: laat ons die laarzen schoonmaken, want die liggen vuil op onze handen; en dan aan het bezweren in 's Duivels naam.

Negende Tooneel.

R o b i n en R a l p h komen op met een zilveren beker.

ROBIN.
Nu, Ralph, zei ik je niet dat onze fortuin zou gemaakt zijn door dat boek van Doctor Faustus? *ecce signum!* hier heb je een aardige buit voor paardenhouders; zoolang we dit hebben, hebben onze paarden geen hooi noodig.

RALPH.
Robin, daar komt de waard aan.

ROBIN.
St.! Ik zal hem bovennatuurlijk voor den mal houden.

(W a a r d komt op.)

Zoo baas, ik hoop dat alles betaald is: God zij mét je; kom Ralph.

WAARD.
Zacht wat, Heer; een woordje met u. Ik moet nog een beker van u betaald hebben, eer u weg gaat.

ROBIN.
Ik, een beker, Ralph; Ik een beker! Ik tart je bij mij etc. Ik een beker, kijk zelf of ik hem bij me heb.

WAARD.
Dat zal 'k doen Heer, als u 't goedvindt

[doorzoekt hem].

ROBIN.
Nu, wat zeg je nou?

WAARD.
Ik moet even wat zeggen tegen uw kameraad, u, mijnheer.

RALPH.
Mij, vriend! mij, vriend! zoek maar raak hoor.

[De waard doorzoekt hem].

Nu, je moest je schamen eerlijke menschen lastig te vallen om zoo'n open zaak.

WAARD.
Wel, een van jullie heeft dien beker bij zich.

ROBIN.
Je liegt, baas, hij leit voor me

(Ter zijde).

Jij vlegel, ik zal je leeren eerlijke menschen te belasteren; - blijf daar staan; - ik zal je met je beker! - als je daar niet staan blijft, in den naam van Belzebub. Pas op den beker Ralph.

[Ter zijde tot Ralph.

WAARD.
Wat meen je, man?

ROBIN.
Ik zal je zeggen wat ik meen

[leest van een boek]:

Sanctobulorum Periphrasticon. - Wacht, ik zal je kriebelen, baas. Let op den beker, Ralph

[ter zijde tot Ralph).

[Leest].

Polypragmos Belseborams framanto pacostiphos tostu, Mephistophilis etc.

(M e p h i s t o p h i l i s komt op, hecht voetzoekers aan hun ruggen en dan exit. Zij hollen heen en weer.

WAARD.
O nomine Domini! Wat doe je toch, Robin? je hebt geen beker van me.

RALPH.
Peccatum Peccatorum! Hier is je beker, beste waard.

(geeft den beker aan den W a a r d , die exit).

ROBIN.
Misericordia pro nobis! Wat zal ik doen? goeie duivel, vergeef me nu maar, en ik zal nooit meer uit je bibliotheek stelen.

(M e p h i s t o p h i l i s komt weer op.)

MEPH.
Helkoning, voor wiens donk're oppermacht,
Machtigste vorsten knielen, bleek van vrees,
Wiens altaars zwart met duizend zielen zijn,
Hoe toorn ik op dier vlegels tooverij.
Heel van Konstantinopel reis 'k hierheen,
Voor 't dom pleizier van dit verdoemde plebs.

ROBIN.
Hè? van Konstantinopel? Dan heb je 'n lange reis gehad. Kom hier, steek een schelling bij je voor je avondeten, en dan ga je er van door, hè?

MEPH.
Wacht, vlegels, ik zal je die verwaandheid wel afleeren: jou zal ik veranderen in een aap, en jou in een hond, en nu ga je maar heen.

[Exit.]

ROBIN.

Hé, in een aap; dat 's knap. Daar kan ik lol van hebben met de jongens. Nou krijg ik appels en peeren genoeg.

RALPH.
En ik moet een hond worden.

ROBIN.
Waarachtig, jou kop komt nooit meer uit de soeppot.

Tiende Tooneel.

Komen op de Keizer, Faustus, en een Ridder, met gevolg.[1)]

KEIZER.
Meester Doctor Faustus, ik heb wonderlijke dingen gehoord van uw knapheid in de zwarte kunst; hoe niemand in mijn rijk noch in de heele wereld zich met u kan meten in zeldzame tooverwerken: men zegt dat ge een gedienstigen geest hebt, door wien ge volvoeren kunt wat ge wilt. Daarom is dit mijn verzoek, dat ge mij een staaltje zien laat van uw bedrevenheid, zoodat mijn oogen getuigen zijn mogen om te bevestigen wat mijn ooren hoorden spreken: en ik zweer u hier bij de eer van mijn keizerlijke kroon, dat, wat gij ook doen moogt, gij op geenerlei wijze beleedigd of benadeeld zult worden.

RIDDER.
Hij ziet er waarachtig wel uit als een toovenaar.

(Ter zijde).

FAUST.
Mijn genadige vorst, ofschoon ik bekennen moet minder te zijn dan de roep, die van mij tot u gekomen is en de eer niet waardig, die uwe Keizerlijke Majesteit mij bewijzen wil, - zoo zal ik toch gaarne, want plicht en liefde doen mij dat schuldig zijn, alles voor u verrichten wat uwe Majesteit mij bevelen zal.

KEIZER.
Dan, Doctor Faustus, luister wat ik zeg:
Laatst, toen 'k alleen was in mijn slaapvertrek,
Had 'k allerlei gedachten over de eer,
En ouden naam van mijn voorvaderen.
Hoe zij zoo dapper streden, dáar en dáar,
Dien rijkdom roofden, rijker onderwierpen,
Zooveel, dat wij, opvolgers, of degeen',
Die na ons zitten zal op dezen troon,
Nooit (vrees 'k) zal kunnen klimmen tot dien trap
Van hoogen naam en trotsche heerschappij; -

1) Het tooneel is een kamer in 't Keizerlijk Paleis.

Van welke vorsten 'k Alexander noem,
Groot schouw-tooneel van wereldsche uitstekendheid,
Wiens roemrijk doen, als met een klaren glans,
Een licht op de aard is, die dat licht weerkaatst.
Zoodat, altoos als 'k hem maar noemen hoor,
't Mij smarten moet dat ik den man nooit zag.
Als gij dus, door uw kunst en wetenschap,
Dien man uit ondergrondsche graven roept,
Waar die roemruchte in katacomben leit, -
En brengt met hem zijn schoone koningin,
Beide' in hun gang, gebaar, gedaante, en kleed
Als zij bij leven plachten aan te doen, -
Dan toont gij mij wat 'k zeer begeer te zien,
En maakt dat ik u roem zoolang ik leef.

FAUST.
Mijn genadige Heer, ik ben bereid uwen wensch te vervullen, in zooverre als ik door mijn kunst en de macht van mijn Geest, daartoe in staat zal zijn.

RIDDER.
Jawel, dat is net zoo goed als niets.

(Ter zijde).

FAUST.
Maar, met verlof van uwe genade, het is niet in mijn vermogen u voor oogen te stellen de stoffelijke lichamen van die twee gestorven vorsten, die sinds lang tot stof vergaan zijn.

RIDDER.
Bravo, Meester Doctor, dat 's een begin van bekeering, dat ge de waarheid zeggen wilt.

(Ter zijde).

FAUST.
Maar zulke geesten als een levendige voorstelling zijn van Alexander en zijn gemalin, zullen vóór u verschijnen, zooals ze waren toen ze leefden, in hun meest bloeienden tijd; wat ik niet twijfel of het zal uw Majesteit voldoen.

KEIZER.
Ga door, Meester Doctor, laat ze me zien.

RIDDER.
Hoort ge wel, Meester Doctor? Ge brengt Alexander en zijn vrouw voor den keizer.

FAUST.
Nu Heer, en dan?

RIDDER.
Nu, dat het net zoo waar is als dat Diana mij in een hert veranderde.

FAUST.
Neen Heer, maar toen Actaeon stierf, liet hij de horens na voor u. Mephistophilis, ga je even?

(Exit Mephisto.

RIDDER.
Nu, als je tooveren gaat, ga ik weg.

(Exit.

FAUST.
Ik zal je straks wel krijgen voor je in de rede vallen.
Hier zijn ze, genadige Heer.

M e p h i s t o p h i l i s komt weer op met Geesten in de gedaante van Alexander en zijn Gemalin.

KEIZER.
Meester Doctor, ik hoorde dat deze dame gedurende haar leven een wrat of moedervlek in den nek had: hoe zal ik weten of dat zoo is of niet?

FAUST.
Uw Hoogheid mag het gerust gaan zien.

KEIZER.
Werkelijk, dit zijn geen geesten, maar de wezenlijke stoffelijke lichamen van die twee gestorven vorsten.

(Exeunt geesten.

FAUST.
Zou het uwe Hoogheid willen behagen nu om den ridder te zenden, die hier straks zoo met mij schertste?

KEIZER.
Laat een van u hem halen.

(Exit een van 't gevolg.

De R i d d e r komt weer binnen met een paar horens op zijn hoofd.

Wat nu, Heer Ridder! wel, ik dacht altijd dat ge jonggezel waart, maar nu zie ik dat ge een vrouw hebt, die u niet alleen horens geeft, maar ze u ook laat dragen. Voel eens op uw hoofd.

RIDDER.
Vervloekte schoft en uitgespuwde hond,
Wanschepsel in een gruwb're krocht ontbroeid,
Wat waagt ge een ridder zoo iets laags te doen.
Schurk, haast u, doe die dingen daarvandaan.

FAUST.

O, niet zoo gauw, Heer; er is geen haast bij; maar herinnert ge u wel hoe ge me gehinderd hebt in mijn gesprek met den keizer? Ik heb er u goed voor beloond, hè?

KEIZER.
Beste Meester Doctor; bevrijd hem er op mijn verzoek van: hij is genoeg gestraft.

FAUST.
Mijn genadige Heer, niet zoo zeer om de beleediging, die hij mij in uw tegenwoordigheid aandeed, als wel om u een kleine vroolijkheid te bezorgen, heeft Faustus dien hatelijken ridder zoo naar verdienste beloond; waarna, daar dit al was wat ik wenschte, ik hem willig ontdoen zal van zijn horens: en, heer Ridder, spreek in 't vervolg geen kwaad van geleerden. Mephistophilis, verander hem dadelijk

(Mephistophilis neemt de horens af.)

Nu, mijn goede Heer, nu ik mijn plicht gedaan heb neem ik nederig oorlof.

KEIZER.
Vaarwel, Meester Doctor; maar, eer ge gaat, herinner u dat ik u rijkelijk loonen zal.

(Exeunt.

Elfde Tooneel.

Faustus en Mephistophilis komen op.[1)]

FAUST.
Nu roept de rustelooze loop, die staag
De tijd met kalme en stille voeten loopt,
Kortend mijn dagen en mijn levensdraad,
Luid om 't betalen van mijn laatste jaar:
Daarom, mijne lieve Mephistophilis,
Ga mee naar Wittenberg.

MEPH.
Wel, zeg maar hoe ge wilt, te paard, te voet?

FAUST.
Ja, tot voorbij dit mooie en frissche groen
Wil 'k wandlen.

Een Paardenkooper komt op.

PAARDENK.
Ik ben den heelen dag een meneer Fustiaan wezen zoeken: wat bliksem, daar is hij! God zegen je, Meester Doctor!

1) Het tooneel is ‘dit mooie en frissche groen,’ waarvan Faustus spreekt, het schijnt te veranderen tot een kamer in het huis van Faustus, waar hij in zijn stoel in slaap valt.

FAUST.
Wel, koopman; goeien morgen.

PAARDENK.
Wil ik je nu wat zeggen, meneer. Ik breng je veertig daalders voor je paard.

FAUST.
Daar is hij niet voor te koop. Voor vijftig kan je 'm meenemen.

PAARDENK.
Ach God, meneer, meer heb ik niet. Toe, doe een goed woordje voor me.

MEPH.
Och, laat hem maar: hij is een eerlijke vent en hij heeft heel wat tot zijn last, d.w.z. kind noch kraai.

FAUST.
Nu, komaan, geef op je geld.

(De koopman geeft het geld).

Mijn jongen zal hem je geven. Maar ik moet je één ding zeggen voor je 'm neemt, rijd hem in geen geval in het water.

PAARDENK.
Wel, neen, drinkt hij niet van alle water?

FAUST.
Zeker, hij drinkt van alle water; maar rijd hem niet in het water; rijd hem over heg en steg, of waar je wilt, maar niet in het water.

PAARDENK.
Best, heer. - Nu is mijn fortuin gemaakt: ik geef dat paard niet weg voor tweemaal veertig: al had hij maar de kwaliteit van hopsasa, hopsasa, dan zou ik nog goed met hem uitkomen: hij heeft een kruis zoo glad als een aal.

(Terzijde).

Wel, God zal je zegenen, heer; uw jongen zal hem afleveren; maar hoort u eens: als mijn paard ziek wordt of hem mankeert wat, als ik dan zijn water hier breng, vertelt u me dan wat hem scheelt?

FAUST.
Ga heen, kerel; hou je me voor een paardendokter?

(Paardenkooper exit).

Wat zijt gij, dan een man, gedoemd ter dood!
Uw vaste tijd voert u naar 't eindlijk eind;
De wanhoop drijft wantrouwen in mijn brein:
Begraaf die driften in een kalmen slaap;

Stil, Christus riep den moordnaar op het kruis,
Slaap en verbeeld u dat hij ú ook roept.

(Slaapt in zijn stoel).

(De Paardenkoopman komt weer op, druipnat, schreeuwende.)

PAARDENK.
O wee, o wee! Hallo, doctor Fustiaan. Ach, heer, zoo'n doctor was Doctor Lopus zelf niet: hij heeft me een purgatie gegeven; hij heeft me voor veertig daalders afgepurgeerd; ik zal ze nooit weerom zien. Maar ik was ook zoo'n ezel; ik wou me niet laten raden; want hij zei me dat ik hem niet in 't water moest rijden; maar ik, omdat ik dacht dat mijn paard de eene of andere zeldzame kwaliteit had, die hij niet wou dat ik te weten kwam, ik, als een waagziek jongmensch, reed hem in den diepen vijver buiten de stad. Ik was nauwelijks in het midden van den vijver of daar verdween mijn paard, en ik zat op een bos hooi: nooit zoo na aan 't verdrinken geweest. Maar ik zal mijn doctor opzoeken, en ik zal mijn veertig daalders weerom hebben, of ik zal het 'm een duur beestje maken! - O, daar heb ik al z'n praatgraag. Hé daar, jou loop-maar-toe, waar is je meester?

MEPH.
Wat blieft u? Je kunt hem nu niet spreken.

PAARDENK.
Maar ik w i l hem nu spreken.

MEPH.
Wel, hij ligt vast te slapen. Kom een andere keer.

PAARDENK.
Ik wil hem nu spreken of ik breek de ruiten aan zijn ooren.

MEPH.
Ik zeg je dat hij in geen acht nachten geslapen heeft.

PAARDENK.
En al had hij in geen acht weken geslapen, ik zeg je dat ik hem spreken wil.

MEPH.
Kijk zelf, daar leit-i, vast in slaap.

PAARDENK.
Ja wel, daar is hij. God zegen je, Meester Doctor; Meester Doctor, Meester Doctor Fustiaan! Veertig daalders, veertig daalders voor een bundel hooi!

MEPH.
Nu, je ziet dat hij je niet hoort.

PAARDENK.
Ho, ho, ho! - ho ho, ho!

(Halloot in zijn oor)

Zeg, wil je niet wakker worden? Ik zal je wel wakker krijgen voor ik wegga.

(Trekt Faustus bij zijn been en trekt het af).

O wee, ik ben een bedorven man! Wat moet ik doen?

FAUST.
O mijn been, mijn been! Help, Mephistophilis! Roep de politie. Mijn been, mijn been!

MEPH.
Mee schurk, naar de politie.

PAARDENK.
O heertje, meneer, laat me gaan, en ik zal u nog veertig daalders geven.

MEPH.
Waar zijn ze?

PAARDENK.
Ik heb ze niet bij me. Kom aan mijn herberg en ik zal ze u geven.

MEPH.
Gauw dan.

(De Paardenkooper loopt weg).

FAUST.
Hé, is hij weg? Laat hem loopen! Faustus heeft zijn been weer, en de paardenkooper een bundel hooi voor zijn moeite. Dat grapje kost hem nog eens veertig daalders.

W a g n e r komt op.

FAUST.
Wel, Wagner, wat voor nieuws is er?

WAGN.
Heer, de hertog van Vanholt bidt dringend om uw gezelschap.

FAUST.
De Hertog van Vanholt! een waardig heer, voor wien ik niet schriel met mijn kunst moet zijn. Kom, Mephistophilis, laat ons naar hem toe gaan.

Twaalfde Tooneel.

Komen op de Hertog van Vanholt, de Hertogin, Faustus en Mephistophilis.[1)]

HERTOG.
Wezenlijk, Meester Doctor, deze aardigheid heeft mij zeer behaagd.

1) Tooneel: Het hof van den Hertog von Anhalt , door Marlowe Duke of Vanholt genoemd.

FAUST.
Mijn genadige Heer, ik ben blij dat ze u zoo voldoet. Maar gij, mevrouw, geniet daar misschien niet van. Ik heb gehoord dat zwangere vrouwen veel van lekkernijen houden: wat mag 't zijn, mevrouw? zeg 't me, en u krijgt het.

HERTOGIN.
Dank, goede Meester Doctor; en ziende uw hoffelijk doel mij te behagen, wil ik u niet verbergen wat mijn hart begeert; want was het nu zomer, zooals het Januari en het doode wintertij is, dan zou ik niets liever verlangen dan een schotel met rijpe druiven.

FAUST.
Foei, mevrouw, dat is niets! Mephistophilis.

(Exit Mephistophihs).

Als 't een grooter zaak dan deze was, en ze zou u genoegen doen, ze zou gebeuren.

M e p h i s t o p h i l i s komt weer op met druiven.

Hier zijn ze, mevrouw; zal het u behagen ze te proeven?

HERTOGIN.
Geloof me, Meester Doctor, hierover verbaas ik me meer dan over het andere, daar het in het doode wintertij is, en in de maand Januari, hoe gij aan die druiven moogt gekomen zijn.

FAUST.
Met verlof van uw genade, het jaar is verdeeld in twee cirkels over de heele aarde, zoodat als het hier winter is, dan is het zomer in den tegenovergestelden cirkel, als in Indië, Saba, en andere landen in het Oosten; en door middel van een vluggen geest, dien ik heb, bracht ik ze hier, zooals ge ziet. Hoe smaken ze u, mevrouw; zijn ze goed?

HERTOGIN.
Werkelijk, Meester Doctor, het zijn de beste druiven, die ik in mijn leven geproefd heb.

FAUST.
Ik ben blij dat ze u zoo voldoen, mevrouw.

HERTOG.
Kom, mevrouw, laat ons binnen gaan, waar gij dezen geleerden man naar verdienste loonen moet voor de groote vriendelijkheid die hij voor u gehad heeft.

HERTOGIN.
Dat zal ik zeker doen, mijn Heer; en zoolang ik leef, blijf ik hem verplicht voor zijn hoffelijkheid.

FAUST.
Ik dank uwe genade onderdaniglijk.

HERTOG.
Kom, Meester Doctor, volg ons en ontvang uwe belooning.

(Exeunt).

Dertiende Tooneel.

Wagner komt op.

WAGN.
'k Denk, dat mijn meester gauw te sterven denkt,
Want anders gaf hij mij niet al zijn goed:
En toch, me dunkt als ik gauw sterven moest,
Zou 'k zóo mijn nachten niet verbanketteeren
Met de studenten, zooals Faustus nu,
Soepeerend met een vreugd en smaaklijkheid,
Als Wagner al zijn leven nog niet zag.
Daar komen ze aan! 't lijkt dat het feest gedaan is.

Veertiende Tooneel.

Komen op Faustus, met twee of drie Studenten en Mephistophilis.[1)]

2E STUD.
Meester Doctor Faustus, sints ons onderhoud over schoone vrouwen, over wie de schoonste in de heele wereld was, zijn wij onder elkander tot het besluit gekomen, dat Helena van Troie de schoonste en meest bewonderenswaardige dame was die ooit geleefd heeft: daarom, Meester Doctor, als ge ons dit genoegen doen wilt, ons die onovertrefbare dame van Griekenland te laten zien, die de heele wereld bewondert om haar májesteit, dan zouden wij meenen dat wij u zeer verplicht waren.

1) Dit en het volgende tooneel zijn in het huis van Faustus.

FAUST.
Daar 'k weet, mijn Heeren,
Dat gij 't in ongeveinsde vriendschap vraagt,
En 't Faustus lust niet is een vriendenvraag
Wreed te verslaan met zijn vijandlijk neen,
Zoo zal 'k die Grieksche en weergalooze vrouw,
U toonen zóó van pracht en heerlijkheid,
Als haar Heer Paris meêvoerde over zee,
En bracht zijn buit naar 't rijk Dardania.
Maar spreek dan niet: in woorden schuilt gevaar.

(Muziek klinkt en Helena gaat over het tooneel.

2E STUD.
Mijn brein is te arm dan dat 'k haar waarde uitspreek,
Die 'n wonder is van heerlijke onuitspreeklijkheid.

3E STUD.
Niet vreemd dan, dat der Grieken toorn vergold
Met tien jaar strijd den roof van zulk een vrouw,
Wier schoonheid hemelsch iedere aardsche ontstijgt.

2E STUD.
Nu wij deez' schoonste en 't kunstwerk der Natuur,
't Geschapen beeld van aardsche uitnemendheid,
Zagen, zoo laat ons gaan; en Faustus zij,
Om dit schoon doen, gezegend voor altijd.

FAUST.
Ik dank u, Heeren, 'k wensch 't u ook. Vaarwel.

(Exeunt Studenten.

Komt op een O u d e M a n .

OUDE MAN.
Ach, Doctor Faustus, mochte ik vóor mijn dood,
Uw stappen sturen op den levensweg,
Dat zoete pad, waarop gij de' eindpaal zaagt,
Die u, verblijd, zou leiden in Gods rust!
Breek hart, meng tranen in uw hartebloed,
Tranen van zwaar, nooit uitgeschreid berouw,
Om uw lage en gemeene onreinigheid,
Waarvan 't bederf vreet in uw diepste ziel,
Met zonde afzichtlijk en zoo wreed vergrijp,
Als niet één boete op aard uitdelgen kan,
Dan de genade uws zoeten Heilands zelf,
Wiens bloed alleen u wasschen kan van schuld.

FAUST.
Waar zijt gij, Faustus? Dwaas, wat gaat u aan?
Vervloekt zijt gij, Faustus; wanhoop en sterf.
De Hel roept luid, met groote en sterke stem:
'Kom Faustus, kom, uw ure is nu nabij!'
En Faustus wil nu komen tot de hel.

(M e p h i s t o p h i l i s geeft hem een dolk.

OUDE MAN.
O staak, mijn Faustus, dit doemwaardig doen!
Een engel speur 'k u hangen boven 't hoofd,
Die een fiool vol kostlijke gena
Aanbiedt te gieten in uw zond'ge ziel:
Bid om genade en doe uw wanhoop weg.

FAUST.
Ach, lieve vriend, ik voel
Uw woorden troostende in mijn arme ziel.
Verlaat me een wijl dat 'k om mijn zonden ween.

OUDE MAN.
Ik ga, mijn Faustus, maar mijn hart weegt zwaar,
Vol vrees voor uwer ziel hoop'loos verderf.

(Exit.

FAUST.
Gevloekte Faustus, waar is nu gena?
Nu heb 'k berouw; en toch ben 'k zonder hoop;
Hel en gena strijden binnen in mij:
Hoe vlied ik uit de netten van den dood?

MEPH.
Verrader Faustus, ik beticht uw ziel
Van strafbaar tergen van uw vorst en heer;
Weerspreek 't, voordat 'k uw vleesch in stukken scheur.

FAUST.
Bidt uwen heer, mijn Mephistophilis,
Dat hij vergeeft mijn boos oproerig-zijn.
En met mijn bloed bevestig ik nog eens,
Wat ik eertijds beloofde aan Lucifer.

MEPH.
Doe het dan vlug, en met oprecht gemoed,
Dat straks grooter gevaar u niet verderft.

(F a u s t u s prikt in zijn arm en schrijft op een papier met zijn bloed.)

FAUST.
Martel, mijn vriend, dien kromme' en ouden stok,

Die dorst me afvallig maken van uw heer,
Met zooveel mart'ling, als de hel u geeft.

MEPH.
Zijn ziel loopt vrij; want zijn geloof is groot,
Maar wat voor pijn 'k zijn lichaam aan kan doen,
Zal 'k hem niet sparen; maar dat is niet veel.

FAUST.
Een ding, mijn goede dienaar, wensch 'k van u,
Opdat ik spijs 't begeeren van mijn hart, -
Dit: dat 'k voortaan voor liefje hebben mag
Die Helena, die 'k onlangs heb gezien;
Wier zoete omarming sterven doe in mij
Dat strafbaar denken, dat tot schade strekt
Aan 't houden van mijn eed aan Lucifer.

MEPH.
Faustus, ook dìt, als al wat gij begeert,
Zal 'k in een oogenblik gebeurd doen zijn.

H e l e n a komt op.

FAUST.
Toog dit gelaat die duizend-scheep'ge vloot
Ten brand van Trooi's stomp-torenige burcht?
O kus me en kus me onsterf'lijk, Helena!
Mijn ziel vliegt op haar lippen, zie haar vliên!
Kom, Helena, geef mij nu weêr mijn ziel.
Die lippen zijn mijn hemelsch paradijs,
En slijk is alles, is 't niet Helena!
Ik ben uw Paris en voor ù, mijn lief,
Wordt Wittenberg verheerd als Troie eermaals,
En i k zal zwakken Menelaüs slaan,
En schudde' uw kleure' op mijn gepluimden helm.
Ja, 'k zal Achilles treffen in zijn hiel,
En dan weer bij u bidden om een kus.
O, gij zijt schooner dan een schemernacht,
Waar duizend held're starren klaar in staan;
Meer glanzend dan toen Zeus in glorie scheen,
Voor 't bleeke lijf dier arme Semele:
Lief'lijker dan de late luchtgod wijkt,
Dien Arethuse in dartele armen wacht:
O gij, mijn zoetelief en oogenlust.

(Exeunt).

Vijftiende Tooneel.

De Oude Man komt op.

OUDE MAN.
Gevloekte Faustus, gij ellend'ge mensch,
Die de hemelsche gena sluit uit uw ziel,
En vlucht den troon, waar God zit in 't gericht!

Duivels komen op.

Nu gaat mij Satan tergen in zijn trots:
Als God mijn hart in dit fornuis beproeft,
Dan zal dit hart, hel, sterker zijn dan gij.
Verblinde duivels: zie, de hemel schijnt
Neer op uw neêrlaag, lachende om uw toorn!
Dáarheen, hel! want hierheen ga 'k op tot God.

(Exeunt, aan een kant de duivels, aan den anderen kant de Oude Man.

Zestiende Tooneel.

Faustus komt op met Studenten.[1)]

FAUST.
O wee mij!

1e STUD.
Wat is er, Faustus?

FAUST.
Ach, mijn lieve kamervriend, was ik met u blijven leven, dan leefde ik nog, maar nu sterf ik geduriglijk. Kijk, komt hij niet, komt hij niet?

2e STUD.
Wat bedoelt Faustus?

3e STUD.
Mogelijk is hij ziek geworden, omdat hij zoo lang alleen geweest is.

1e STUD.
Als dat zoo is, dan zijn er dokters om hem te genezen. 't Zal een indigestie wezen. Wees maar niet bang, man.

FAUST.
Een indigestie aan doodzonde, ja, die mij lichaam en ziel heeft verdorven.

1) Het tooneel is een kamer in het huis van Faustus.

2e STUD.
Kom, wacht hulp van den Hemel, Faustus: Gods barmhartigheden zijn eindeloos.

FAUST.
Maar Faustus' zonden kunnen nooit worden vergeven: de slang, die Eva verleidde, kon worden vergeven, maar niet Faustus. Ach, hoor me geduldig, vrienden, en beef niet bij wat ik zeggen ga! Mijn hart hijgt en trilt van te denken dat ik hier student geweest ben, nu dertig jaar al, maar o, ik wou dat ik nooit Wittenberg gezien had, nooit een boek gelezen had! En wat wonderen ik gedaan heb, kan heel Duitschland getuigen, ja de heele wereld: waarvoor Faustus verloren heeft Duitschland èn de wereld, ja den Hemel zelf, den Hemel, het huis van God, den troon van de zaligen, het rijk van vreugden; en nu wonen moet in de hel voor altijd, o hel, in de hel voor altijd! o lieve vrienden, wat moet er worden van Faustus in de hel voor altijd?

2e STUD.
Roep God aan, Faustus.

FAUST.
God, dien Faustus heeft verzaakt. God, dien Faustus heeft gesmaad! O mijn God! Ik wil weenen, maar de Duivel slurpt mijn tranen in. Ween dan bloed in plaats van tranen! Ween weg leven en ziel! o Hij bindt mijn tong! Mijn handen wou ik heffen, maar zie, zij weerhouden ze! zij weerhouden ze!

ALLEN.
Wie, Faustus?

FAUST.
Lucifer en Mephistophilis. o Vrienden, ik gaf hun mijn ziel voor mijn knapheid.

ALLEN.
God beware!

FAUST.
God wou mij wel bewaard hebben; maar Faustus vergooide zich: voor vierentwintig jaar ijdele genietingen heeft Faustus eeuwige gelukzaligheid verloren. Ik schreef hem een acte met mijn eigen bloed: de tijd is voorbij, het uur zal slaan, en hij zal mij halen.

1e STUD.
Waarom vertelde Faustus ons dat niet eerder, opdat geestelijken hadden gebeden voor hem?

FAUST.
Ik heb dikwijls gedacht dat te doen, maar de duivel dreigde me in stukken te scheuren als ik God noemde, te halen lijf en ziel, als ik éens naar een geestelijke hoorde; en nu is het te laat. Gaat heen, vrienden, opdat ook gij niet omkomt.

2e STUD.
O wat zullen wij doen ter redding van Faustus?

FAUST.
Spreek niet van mij, red u zelf en ga heen.

3e STUD.
God zal mij kracht geven. Ik blijf bij Faustus.

1e STUD.
Verzoek God niet, lieve vriend; laat ons in de andere kamer gaan en daar bidden, dat God hem bijsta.

FAUST.
Ja, bid voor mij, bid voor mij! en wat ge ook hoort, kom niet bij mij, want niets kan mij uitredden.

2e STUD.
Bid dan, en wij zullen bidden dat God u genadig zij.

FAUST.
Vaartwel, vrienden: als ik leef tot morgen, kom ik tot u: indien niet, - dan is Faustus naar de hel gegaan.

ALLEN.
Faustus, vaarwel.

(Exeunt Studenten. De klok slaat elf).

FAUST.
Ach, Faustus.
Nu hebt ge nog één arm uurtje levens,
En dan zijt gij in eeuwigheid verdoemd!
Staat stil, gij sferen, die altijd beweegt,
Dat de tijd stoppe' en middernacht nooit komt;
Oog van dit mooi heelal, rijs weer en maak
Een eeuw'gen dag; of dat dit uur geen uur,
Maar 'n jaar, een maand, een week, één dag maar zij,
Dat Faustus tijd voor boete heeft en behoud!
O lente, lente currite noctis equi!
De sterren wandlen, de tijd gaat, de klok zal slaan,
De Duivel komt, en Faustus wordt verdoemd.
O, ik spring op naar mijn God! Wie sleurt mij neer?
Zie, zie waar Christus' bloed stroomt door het firmament!
Eén drup behield mijn ziel - een drupjen, o mijn Heer!
Ach, scheur mij 't hart niet om 't noemen van mijn Heer!
Ik wil roepen tot Hem; o spaar mij, Lucifer!

Waar is 't nu? - 't is voorbij; zie, waar God zelf
Zijn arm neerstrekt en met het voorhoofd toornt!
Bergen en heuv'len, komt en valt op mij,
En berg mij van d'onduldbren toorn van God!
Neen! neen!
Dan zal 'k mij koplings redden in den grond!
Splijt aarde! o Neen, ook de aarde ontvangt mij niet!
Sterren, die heerschten toen 'k geboren werd,
En door uw stand hebt dood en hel bedeeld,
Trekt Faustus thans gelijk een mist'gen damp,
Op in de geulen van ginds gierend zwerk,
Opdat, als 't leegstoomt in de lucht omhoog,
Mijn leden rookende uit hun kloven gaan,
Als dan mijn ziel maar naar den Hemel rijst.

De klok slaat half twaalf)

Wee, 't half uur is voorbij! straks is het heel!
O God!
Als gij mijn ziel niet wilt genadig zijn,
Stel dan om Christus' wil, die stierf voor mij,
Een eindlijk eind aan eindelooze pijn;
Laat Faustus duizend jaren in de hel, -
O honderd duizend, - en zet hem daárna vrij!
O voor verdoemde zielen komt geen eind!
Ach, of ge maar een zielloos schepsel waart;
Of dat die ziel maar niet onsterflijk was.
Pythagoras' metempsychosis! was 't waar!
Dan vlood deez' ziel van mij, en 'k werd verkeerd
In dier, en zou als dier gelukkig zijn.
Want als 'k dan stierf,
Dampte mijn ziel in de elementen weg;
Maar deze leeft eeuwig in helsche pijn.
'k Vloek de ouders, die mij hebben voortgebracht.
Neen, Faustus: vloek u zelf; vloek Lucifer,
Die u beroofd heeft van uw hemelsch heil.

(De klok slaat twaalf.)

O 't slaat, het slaat! O lichaam, word nu lucht,
Of Lucifer ontvoert u naar de hel.

(Donder en bliksem.)

O ziel, word kleine druppels water, ziel,
En vloei, onvindbaar, ver in d'Oceaan.

(Duivelen komen op).

Mijn God, mijn God, zie niet zoo toornend neer,
Duivels en slangen, laat mijn adem gaan!
Gaap niet zoo wijd, hel; - kom niet, Lucifer!
'k Verbrand mijn boeke' - Ach Mephistophilis.

(Duivels met Faustus af.)

Het K o o r komt op.

KOOR.
De tak is dood, die heerlijk groeien zou,
En droef verschroeid Apollo's lauwertwijg;
Die eenmaal groeide in deez' geleerden mensch
Faustus is heen; bepeins zijn helschen dood,
En leer' wie wijs is, door zijn zonde en doem,
Eerbiedig vèr staan van wat God verborg,
In diepten, die godloos weetgierig-zijn
Dieper doorspieden will dan 't God vergunt.

Thomas Hobbes en zijne Psychologie. Door Dr. D.G. Jelgersma.

Het tweede deel der wijsbegeerte van Hobbes handelt over den mensch en wordt gevonden in het tweede zijner hoofdwerken, in ‘de Homine.’ We kunnen dus verwachten daarin een volledige psychologie te vinden. In deze verwachting worden wij echter teleurgesteld, want behalve uitgebreide hoofdstukken over het licht en het zien, bevat het weinig meer dan de vroeger verschenen geschriften ‘On human nature’ en ‘Leviathan’; ja het wordt zelfs in vele opzichten aangevuld door deze werken, door zijne strijdschriften tegen bisschop Bramhall over den vrijen wil en door enkele hoofdstukken van zijn boek ‘de Corpore.’

Wij moeten daarom zijne denkbeelden over psychologie uit al deze werken bijeen zoeken en vinden dan niet een samenhangend geheel, maar een aantal losse, hoewel dikwijls belangrijke en oorspronkelijke gedachten. Het schijnt, dat Hobbes, na de verschijning van Leviathan en de Corpore, zoo geheel werd bezig gehouden door de aanvallen op de daarin voorkomende staatkundige en mathematische stellingen en het schrijven van antwoorden daarop, dat hij zich den tijd niet gunde zijne psychologische ideeën te ordenen en stelsel matig uit te werken. Dit belet evenwel niet, dat wij hem

als den grondlegger der nieuwere psychologie moeten beschouwen en dat om twee redenen. In de eerste plaats om zijne methode van behandeling of om zijne richting, zooals men het noemen wil, en ten tweede, omdat hij het groote beginsel ontdekt heeft, dat ons bij de verklaring der geestelijke verschijnselen van dienst kan zijn.

De psychologie heeft, evenals iedere andere wetenschap, te doen met een zeker aantal feiten of verschijnselen. Deze worden naar hunne overeenkomst en verschil in klassen gerangschikt. Aan iedere klasse wordt een naam gegeven, die voor ons bewustzijn het gemeenschappelijke van alle tot die klasse behoorende verschijnselen uitdrukt.

Zoo deed men ook in de natuurkunde en zoo had men reeds gedaan, voor er van eene natuurkundige wetenschap sprake was.

De waarneming van ieder verschijnsel maakt op ons een indruk en de indrukken van vele verschijnselen zijn gedeeltelijk gelijk. Dit gelijke komt bij de waarneming van ieder nieuw verschijnsel, van welks indruk het een deel uitmaakt, op nieuw in onzen geest, treedt daardoor meer op den voorgrond, wordt gemakkelijker opgewekt en komt levendiger in ons bewustzijn. Daarom krijgt het een naam, die dus oorspronkelijk de uiting eener gemoedsaandoening is; het krijgt eerder een naam, dan die deelen waarin de indrukken der waargenomen verschijnselen niet of slechts gedeeltelijk met elkaar overeenstemmen en waardoor dus minder sterke gemoedsaandoeningen worden opgewekt. Men moet daarbij evenwel letten op een zeer kenmerkende eigenaardigheid. Aan het gelijke der indrukken, die wij ontvangen, beantwoordt in de voorwerpen of verschijnselen een eigenschap, dikwijls ook meerdere eigenschappen, die zij met elkander gemeen hebben. Deze eigenschap nu treedt op als plaatsvervanger der voorwerpen of verschijnselen, waaraan zij wordt waargenomen; *zij* ontvangt een naam en deze naam is voor ons de vertegenwoordiger *van*, het teeken *voor* alle voorwerpen of verschijnselen, die er door worden aangeduid. Hij is in den grond der zaak de naam eener algemeene eigenschap

en toch als vertegenwoordiger van zeker aantal voorwerpen een zelfstandig naamwoord.

Ik zie een wilg, een eik, een esch, een plataan, een appelboom en een aantal andere boomen. In allen merk ik ten allen tijde op een stam, die naar boven gaat, en takken, die zich boven dien stam uitspreiden. De indruk door het herhaaldelijk waarnemen dezer eigenschappen op mij gemaakt, loopt uit op het zeggen van het woord boom. Het zien van een boom, behoorende tot een andere soort dan die ik tot nu toe waargenomen heb, maakt in mij, door de waarneming der eigenschappen van het opgaan van den stam en het zich uitspreiden der takken, de voorstelling van het woord boom wakker en deze voorstelling leidt al of niet tot het op nieuw uitspreken van het woord zelf. Zoo wordt dit woord en mijne voorstelling er van een teeken voor alle voorstellingen van boomen, die ik heb en die ik kan hebben. Het is in staat deze één voor één wakker te maken en kan omgekeerd door ieder van deze afzonderlijk wakker gemaakt worden. Deze verbinding met onze voorstellingen van afzonderlijke voorwerpen geeft het al zijn waarde; daarin bestaat al het kenmerkende van onze soortnamen. Op zich zelf zijn deze niets anders dan verschijnselen, die wij hooren of zien, geen voorstellingen of zelfs namen van voorstellingen. Iedere poging om zich bij het uitspreken van een soortnaam de voorstelling van een voorwerp te maken mislukt dan ook volkomen en moet mislukken, omdat het woord (ik wil het nog eens herhalen) in de eerste plaats een teeken is voor zekere algemeene eigenschappen en eerst ten gevolge daarvan wordt tot een teeken, waardoor de voorstellingen van een aantal afzonderlijke voorwerpen één voor één bij ons opgewekt kunnen worden.

De vroegere en ook nu nog door velen voorgestane opvatting onzer soortnamen is echter een geheel andere. Men merkte op, dat zij bij zeer verschillende voorwerpen een teeken waren voor dezelfde kenmerken en bij iedere verandering van die voorwerpen die zelfde kenmerken bleven aanwijzen. Deze onveranderlijkheid leidde er toe aan hun

voorwerp, dat, zooals wij zagen, in werkelijkheid niet zelfstandig bestaat, meer realiteit toe te kennen dan aan de steeds wisselende en veranderlijke afzonderlijke voorwerpen. Zij werden dus tot namen van dingen, die afgescheiden van onze ervaring bestaan, hetzij dan vóór (universalia ante rem) of in (universalia in re) de voorwerpen der ervaring. Men concludeerde uit de waarneming niet, zooals wij in het dagelijksch leven doen, tot het bestaan van voorwerpen, die één of meer eigenschappen gemeen hebben en daarom met denzelfden naam genoemd worden, maar tot het bestaan van wezens, die *alleen* deze gemeenschappelijke eigenschappen bezitten en plaatste deze wezens in of buiten de voorwerpen.

De uiterste consequentie van deze beschouwingswijze is de ideeënleer van Plato; minder consequent is het scholastiek realisme en het gematigd realisme der Middeneeuwen en van den nieuweren tijd, dat ook nog in onze dagen bij vele wijsgeeren gevonden wordt, vooral bij hen, die onder Duitschen invloed staan. Al deze richtingen stemmen hierin overeen, dat zij de gewoonte van objectiveering van het dagelijksch leven, waardoor wij uit de waarneming van een complex van eigenschappen, die onafscheidelijk van elkaar en gescheiden van alle andere worden waargenomen, concludeeren tot het bestaan van een voorwerp, dat deze eigenschappen heeft, toepassen bij de waarneming van enkele of te zamen voorkomende eigenschappen, wanneer deze in verbinding met andere worden aangetroffen.

Deze verkeerde gewoonte heeft in de natuurwetenschappen tot soortgelijke, hoewel eenigszins verschillende gevolgen aanleiding gegeven. Er worden een zeker aantal warme voorwerpen waargenomen, die op onzen warmtezin gedeeltelijk gelijke indrukken maken. Dit moet naar analogie van het bovenstaande aanleiding geven tot het ontstaan van den soortnaam warmte, in staat de voorstelling van een aantal verschillende warmten bij ons op te wekken, evenals het woord boom de voorstelling van een aantal boomen wakker kan maken. Er zou dus een klasse van voorwerpen gevonden worden, die warmten heeten. Deze klasse wordt of liever werd

inderdaad gevonden, maar is in den strijd om het bestaan te gronde gegaan.

Ik wil trachten dit door een enkel voorbeeld waarschijnlijk te maken. Het wordt medegedeeld door H. Taine in zijn boek de l'Intelligence[1].

Een klein meisje van achttien maanden lacht hartelijk, als haar moeder of de kindermeid met haar spelen door zich achter een fauteuil of een deur te verbergen en daarbij zeggen: 'Coucou.' Als haar soep te warm is, als zij te dicht bij het vuur komt, als ze haar handen uitsteekt naar de kaars, als men haar bij fellen zonneschijn in den tuin een hoed opzet, zegt men tegen haar: 'Ça brûle.' Dit zijn voor haar twee belangrijke woorden, die voor haar zaken van het grootste gewicht aanwijzen, nl. de sterkste harer smartelijke en de sterkste harer aangename gewaarwordingen. Op zekeren dag nu zag zij, staande op het balcon, de zon achter een heuvel verdwijnen en zeide: 'A bule coucou,'

Voor dit kind dus was 'A bule' geworden tot den naam eener soort; waartoe warme soep, vuur, brandende kaarsen en de zon behoorden. Om verschillende redenen echter is deze classificatie niet blijvend. Onder den invloed harer omgeving brengt zij classificatie en terminologie voortdurend meer met die van deze omgeving in overeenstemming. De ondoelmatigheid verder van het classificeeren naar voorbijgaande en veranderlijke eigenschappen en niet, zooals wij gewoon zijn, naar blijvende en onveranderlijke zou reeds op zich zelf voldoende wezen om den soortnaam 'A bule' in den strijd tegen andere met meer recht gevormde soortnamen te gronde te doen gaan.

Zoo nu stel ik mij voor, dat het ook met den soortnaam warmte of zijn aequivalent gegaan is. Wij brengen alle boomen tot dezelfde soort en geven aan alle individuen van die soort denzelfden naam, omdat zij allen eenige blijvende eigenschappen met elkander gemeen hebben. Van verreweg de

1) De l'Intelligence I, pag. 48.

meeste warme voorwerpen evenwel is het warm zijn slechts een voorbijgaande eigenschap, die niet anders dan tijdelijk wordt waargenomen. Daarom kan het brengen van alle warme voorwerpen tot dezelfde soort, het beschouwen van het woord warmte als soortnaam, niet anders dan van tijdelijken aard zijn. Men zal het telkens beproefd hebben, maar ook telkens de poging daartoe hebben opgegeven wegens het onstandvastige van de eigenschap warmte en om andere doelmatigheidsredenen, evenzoo als het bovengenoemde meisje om dergelijke redenen moest afzien van haar poging een aantal voorwerpen onder den soortnaam 'A bule' te classificeeren. Het is waarschijnlijk onnoodig hierbij op te merken, dat dit geheele proces volgens mijne meening grootendeels onbewust verloopt.

Ofschoon nu het woord warmte om de genoemde redenen en om andere, waarmede ik mij op het oogenblik niet bezig houdt, niet tot een soortnaam geworden is, diende het toch, eenmaal ontstaan, even goed als het woord boom, dat wel een soortnaam is geworden, ter aanduiding van het gelijke in een aantal indrukken. Iedere indruk dus, waarin dat gelijke gevonden werd, was in staat het woord zelf te doen uitspreken of de voorstelling er van te doen ontstaan. Daarom handelde men met den naam dezer eigenschap evenzoo als men met den naam der eigenschappen, uitgedrukt door het woord boom, gehandeld had.

Zooals men uit het gebruik, dat men maakte van het woord boom als teeken voor zekere eigenschappen, geconcludeerd had tot het bestaan van een voorwerp, van een wezen, dat alleen deze eigenschappen bezat, zoo concludeerde men uit het gebruik van het woord warmte tot het bestaan van een stof, een voorwerp, een wezen, dat alleen de eigenschap had warm te zijn, en zooals men *Den boom* beschouwde als de geheimzinnige, onbekende oorzaak van alle verschijnselen, die boomen heeten, beschouwde men *De warmte* als de onbekende oorzaak van alle warmte-verschijnselen. De gewoonte van objectiveering in het dagelijksch leven in gebruik, waardoor wij uit de waarneming van een complex van

eigenschappen, die onafscheidelijk van elkaar en gescheiden van alle anderen worden waargenomen, concludeeren tot het bestaan van een voorwerp, dat deze eigenschappen heeft, volgde men bij de waarneming van één enkele eigenschap, die niet anders dan in verbinding met andere voorkomt. Men volgde die gewoonte niet alleen bij de waarneming van warmteverschijnselen, maar ook in vele andere gevallen, en sprak zoo niet slechts van *De warmte*, maar tevens van *Het geluid, Het licht, De electriciteit* enz.

Na verloop van tijd evenwel heeft de natuurkunde een trap van ontwikkeling bereikt, waarop zij boven dit objectiveeren of personifieeren van eigenschappen (zooals men het noemen wil) verheven is en terwijl de wijsbegeerte bij het behandelen der meest eenvoudige zaken nog altijd onder dit euvel gebukt gaat, zal geen natuurkundige het wagen zich anders dan voor zijn gemak van de daarmee samengaande wijze van uitdrukking te bedienen.

Na deze vrij langdurige uitweiding keer ik tot de psychologie terug om te onderzoeken hoe het in dit opzicht met deze wetenschap gesteld is.

Ook zij heeft, zooals ik boven reeds opmerkte, te doen met een aantal verschijnselen, die zij moet classificeeren. Veronderstellen wij, dat zij haar onderzoek beperkt tot menschen, zooals ze tot den tegenwoordigen tijd toe feitelijk bijna altijd gedaan heeft, dan moet zij zich bezighouden met verschijnselen van een bepaalde soort, die bij of liever aan de klasse van voorwerpen, welke men menschen noemt, worden waargenomen. Zij handelt dus over eigenschappen van menschen (het woord eigenschap in den meest uitgebreiden zin genomen) o.a. over de eigenschap van alle menschen, om zonder directen dwang van buiten tal van handelingen te doen. De gedeeltelijke gelijkheid der aandoeningen, opgewekt door de waarneming van dergelijke handelingen bij ons zelf, geeft aanleiding tot het ontstaan van het woord *wil*, dat dus in de eerste plaats een teeken is, waardoor de gedachte aan bovengenoemde algemeene eigenschap van een aantal onzer handelingen in ons wordt opgewekt en eerst in

de tweede plaats een naam wordt, voor een dergelijke algemeene eigenschap bij anderen. In zoo verre komt het overeen met de woorden *boom* en *warmte*, waardoor, zooals wij boven zagen, insgelijks de gedachte aan zekere algemeene eigenschappen bij ons ontstaat. Het woord *boom* werd bovendien tot een soortnaam, d.i. tot een teeken, waardoor wij de voorstelling kunnen krijgen van zeker aantal voorwerpen ieder afzonderlijk. Dit zal met *wil* reeds daarom niet onmiddelijk gebeuren, omdat het een teeken is voor eene eigenschap, die wordt waargenomen aan voorwerpen, die een zeker aantal eigenschappen, waarvan *wil* er één is, gemeen hebben en wier voorstelling wordt opgewekt door het woord mensch, oorspronkelijk een teeken voor die gemeenschappelijke eigenschappen en eerst tengevolge daarvan een teeken, waardoor wij de voorstelling van afzonderlijke menschen kunnen krijgen. De scholastieke realisten echter, hebben het woord *boom* bovendien nog gemaakt tot den naam van een wezen, begaafd met die eigenschappen alleen, waarvoor het woord een teeken is en evenzoo het woord *warmte* tot den naam van een wezen, dat geen andere eigenschap bezit dan warm te zijn. Zoo maakten zij ook *Den wil* tot een wezen met één eigenschap, de eigenschap om te handelen zonder directen aandrang van buiten en zooals zij *De warmte* als wezen plaatsten in de warme voorwerpen, zoo plaatsten zij *Den wil* als wezen in de willende voorwerpen d.i. in de menschen. Dit nu geschiedde niet alleen met het woord wil, maar ook met tal van andere woorden, zooals geest en ziel, rede en gevoel, verstand en gemoed, geheugen, oordeel en vele andere. Men paste ook in de psychologie de methode van objectiveering toe, die gebruikt wordt in het dagelijksch leven en concludeerde uit de waarneming van ééne eigenschap, die niet dan verbonden met vele andere voorkomt, tot het bestaan van een voorwerp, dat alleen deze ééne eigenschap bezit.

Na deze conclussie moest men er echter langs een omweg toe komen deze voorwerpsnamen te maken tot soortnamen. Men was begonnen ten opzichte van zich zelf te concludee-

ren tot het bestaan van een afzonderlijk vermogen, een wezen, dat *wil* heette en beschouwde dit als de geheimzinnige, onbekende oorzaak van een aantal verschijnselen. Overeenkomstige verschijnselen bij anderen hadden geleid tot de conclusie, dat ook bij hen zulk een wezen bestond. Toen men nu de opmerking maakte, dat de uitingen van dit onderstelde wezen d.i. de afzonderlijke willingen[1)] bij verschillende menschen zeer verschillend waren, kwam men van zelf tot het besluit, dat ook deze wezens, die men als de onbekende oorzaak daarvan beschouwde, onderling verschilden en dat men dus het recht had te spreken van *willen*, zooals men sprak van *boomen*, het recht ook om te gewagen van geesten en zielen, redes en gevoelen enz.

Zoo maakte men al deze woorden tot soortnamen, in staat, zooals men meende, om de voorstelling van een aantal afzonderlijke voorwerpen der soort in ons op te wekken.

Eens zoo ver gekomen, ging men nog een stap verder. Nadat het woord boom eerst tot een soortnaam geworden was, maakte men het ook tot den naam van een wezen, dat alleen de eigenschappen bezit, die alle boomen met elkaar gemeen hebben; op dezelfde wijze maakte men het woord wil, toen men eens aan iederen mensch een afzonderlijken en verschillenden wil was gaan toeschrijven, tot den naam van een wezen, dat eenige eigenschappen bezit, die men in den wil van iederen mensch meent op te merken of liever *wenscht* op te merken.

Men begon dus met een aantal menschelijke handelingen te personifieeren, vormde daaruit een abstractum, personifieerde dit abstractum en schreef het aan iederen mensch toe, maakte uit al deze in iederen mensch gevonden wezens

1) Ik vraag verlof om van het werkwoord *willen* een zelfstandig naamwoord *willing* (Engelsch volition) af te leiden ter aanduiding van ieder afzonderlijk willen, evenals wij van herinneren herinnering, van gewaarworden gewaarwording en van waarnemen waarneming maken ter aanduiding van ieder afzonderlijk herinneren, gewaarworden en waarnemen. Zoo zou ik ook van gevoelen een woord *gevoeling* (Eng. feeling) willen afleiden.

nog eens een abstractum en personifieerde dit op nieuw. Zoo werd het woord *wil* de uitdrukking eener personificatie en abstractie in de tweede macht en de woorden geest en ziel, rede en gevoel, verstand en gemoed werden dit eveneens.

Met deze personificaties en abstracties nu hield zich de psychologie bezig en houden een groot gedeelte harer beoefenaars zich nog tegenwoordig bezig. Ieder dezer wezens, gewoonlijk vermogens genoemd, wordt na zeer onvoldoende waarneming en somtijds zelfs zonder dit, zoo goed en kwaad als het gaat gedefinieerd en uit deze definities worden gevolgen afgeleid, die moeten doorgaan voor de resultaten der wetenschap. Hoe ver men daarbij van de ervaring afstaat en van hoe geringe waarde de verkregen resultaten moeten zijn voor hem, die als Hobbes meent, dat de stof onzer kennis ons door de ervaring gegeven wordt en dat de logica niets anders doet dan de verkregen ervaringskennis rangschikken, kan men gemakkelijk begrijpen. Een studie van woorden komt in de plaats van de studie der feiten en de denkkracht, die zooveel nuttiger kon aangewend worden, wordt verspild aan tal van onbeduidende vraagstukken, wier vermeende oplossing ons geen stap vooruit brengt.

Men twist b.v. over de vraag of het bewustzijn een afzonderlijk vermogen is en meent zich bijster verdienstelijk te hebben gemaakt, als men eenige redeneeringen heeft uitgedacht, die hierop in den eenen of anderen zin een antwoord moeten geven.

Kant ging zoo ver van te verklaren, dat volgens zijne meening de zedeleer (volgens mij een deel der psychologie en wel een deel, dat in zeer nauw verband staat met de ervaring, omdat het zich bezig houdt met het hoogst belangrijke feit der zedelijke waardeering) niets te maken had met de anthropologie (kennis van den mensch en in zijn taal van dezelfde beteekenis als psychologie), maar uitging van begrippen a priori en daarom volkomen onafhankelijk was van alle ervaring. En nu moge het waar zijn, dat vele neokantianen dit denkbeeld van den meester theoretisch niet

zouden willen onderschrijven, het is evenzeer een feit, dat zij zich zeer dikwijls praktisch gedragen alsof het volkomen hun gevoelen uitdrukte en handelen over de zedeleer en met haar over de psychologie, alsof deze wetenschappen met de ervaring niets te maken hadden.

Gelukkig is er naast deze school van psychologen een andere ontstaan, die zich in plaats van met de verschillende vermogens van den mensch, beschouwd als onafhankelijk bestaande wezens, ging bezighouden met den mensch zelf, met het denkend en gevoelend wezen als geheel en met de verschijnselen, die men bij dit wezen kan waarnemen, zonder dat zij daarbij de namen van de verschillende klassen dier verschijnselen ging personifieeren. Zij volgde het voorbeeld der natuurkundigen, en gebruikte deze namen slechts voor het gemak, met het doel een aantal overeenkomstige verschijnselen aan te wijzen en daarvan gemeenschappelijke kenmerken op te noemen. Zij trachtte zooveel mogelijk verschijnselen waar te nemen en te classificeeren, om zoo de wetten te vinden, waardoor zij beheerscht worden en werd dus van een abstrakte, redeneerende een concrete, waarnemende wetenschap, in den aanvang bloot empirisch, in den laatsten tijd ook experimenteel.

Deze empirische psychologie is ontstaan in een tijd, toen de natuurkunde zich reeds van de oude scholastieke behandelingswijze had losgemaakt en de eerste stappen gedaan had op dien weg van vooruitgang, waarop zij in de volgende eeuwen zoo snel zou voortschrijden. Zij is niet alleen ontstaan *na* dien vooruitgang, maar, zooals wij met vrij groote zekerheid kunnen zeggen, ook *ten gevolge* daarvan. Want haar grondligger is Hobbes en de denkbeelden van dezen hebben zich ontwikkeld onder den invloed der groote natuurkundige ontdekkingen van zijn tijd.

Wij kunnen zelfs gissen hoe die ontwikkeling heeft plaats gehad.

Onder de handschriften op het Britsch Museum is er één met den titel: ‘philosophische verhandelingen verzameld door Thomas Hobbes.’ Eén van die verhandelingen door Hobbes

zelf geschreven[1)] bevat een theorie der zintuigelijke gewaarwording en andere geestesverrichtingen, die in vele opzichten overeenkomt met zijn latere denkwijze, maar tevens uitgaat van die scholastieke theorie van species sensibiles etc., waartegen hij later zoo heftig streed. De vorm der verhandeling is mathematisch. Hij maakte echter eerst op één en veertigjarigen leeftijd, dus in 1629, kennis met Euclides en daardoor met de mathesis. Genoemde verhandeling kan daarom niet ouder zijn dan 1629 of 1630.

Nu verklaart Hobbes zelf in 1646[2)], dat hij reeds in 1630 tot zijn mechanische theorie der zintuigelijke gewaarwordingen gekomen was. We moeten dus aannemen, dat zijn geheugen hem in 1646 bedroog en hij het doen van den eersten stap op dien weg, voor het bereiken van het eindpunt daarvan gehouden heeft. Wij hebben dan in de verhandeling van 1630 te doen met een toestand van overgang van zijn denken, waarin sommige elementen zijner latere denkwijze reeds aanwezig waren, maar de meening, dat men alle verschijnselen en dus ook de geestelijke als bewegingen moest opvatten en trachten te verklaren, nog niet bestond of ten minste nog niet voldoende was doorgedrongen, om hem los te maken van zijn scholastieke vooroordeelen.

In zijn 'Human nature' echter, geschreven in 1640, of iets vroeger, heeft die theorie reeds haar definitieven vorm. Deze ontwikkeling heeft dus plaats gevonden tusschen 1630 en 1640. In dien tijd nu vallen twee zijner reizen naar het vasteland, die van 1629-1631 en die van 1634-1637. Op de eerste dier reizen maakte hij kennis met Euclides en op de tweede begon hij zich op de studie der natuurkunde toe te leggen[3)]. Op de laatste verkeerde hij daarenboven persoonlijk met Galileo, die, volgens hem, het eerst de poort der natuurlijke wijsbegeerte geopend had, en dacht hij voort-

1) Ik vermeld dit op gezag van Prof. Croom Robertson, den schrijver van eene voornamelijk biographisch uitstekende monographie over Hobbes, p. 35.
2) Engelsche werken VII pag. 468.
3) Vita pag. XIV en Vita carmine expressa pag. LXXXIX.

durend na over de natuur der dingen, daarbij tot het besluit komende, dat er in alle verschijnselen stoffelijke zoowel als geestelijke niets werkelijk was dan beweging[1]. Uit Italië te Parijs teruggekeerd, ontmoette hij Mersenne en deelde aan dezen zijn gedachten over beweging mede, in het bijzonder over die beweging, welke de oorzaak is van gewaarwording, verstand, voorstelling en andere eigenschappen van levende wezens. Van dien tijd af, voegt Hobbes er bij, werd ik onder de philosophen gerekend[2].

Men zal mij na dit alles toegeven, dat het niet gewaagd is te onderstellen, dat zijne denkbeelden over den aard der geestelijke werkzaamheden bij den mensch zich ontwikkeld hebben onder den invloed van de ontdekkingen der natuurkundigen van zijn tijd. En die invloed moest er toe leiden om hem volkomen te doen breken met de leer der afzonderlijk bestaande vermogens.

Wanneer alle voorwerpen, die wij zien, zooals hij in zijn geschrift '*Human nature*' zegt[3], de oorzaak zijn eener beweging, die zich voortplant naar het oog en door het oog naar de gezichtszenuw en van daar naar de hersenen en wij dus bij de waarneming van een voorwerp eigenlijk een beweging in onze hersenen waarnemen; wanneer evenzoo al onze hartstochten en begeerten niet anders zijn dan bewegingen in ons[4]; wanneer verder bij het overwegen, of wij eene zaak al of niet zullen doen, de laatste begeerte om haar te

1) Vita carmine expressa pag. LXXXIX:

Ast ego perpetuo naturam cogito rerum
Seu rate, seu curru sive ferebar equo.

Phantasiae, nostri suboles cerebri, nihil extra;
Partibus internis nil nisi motus inest.

2) t.a.p. pag. XC:

Hic ego Mersennum novi, communico et illi
De rerum motu, quae meditatus eram.
Is probat et multis commendat; tempore ab illo
Inter philosophos et numerabar ego.

3) Engelsche werken IV pag. 6.
4) t.a.p. pag. 31.

doen of niet te doen *wil* genoemd wordt[1] en derhalve ook *wil* eene beweging in ons is, die in een uitwendige handeling wordt omgezet, of dient om deze te voorkomen; dan is het niet alleen onnoodig afzonderlijke en zelfstandig bestaande vermogens aan te nemen, waardoor wij gewaarworden, bebegeeren en willen, maar dan is zelfs geen plaats voor zulke vermogens, omdat gewaarworden, begeeren en willen volgens deze opvatting verschillende toestanden zijn van het denkend en gevoelend wezen, waarvan dit zelf zich bewust wordt.

Hobbes verklaart dan ook in zijne werken herhaaldelijk, een beslist tegenstander te zijn van de leer der afzonderlijke zelfstandige vermogens. 'Sommigen zeggen,' zoo spreekt hij in den Leviathan[2], 'dat de zintuigen species van de dingen ontvangen en die overgeven aan het gemeenschappelijk zintuig; en het gemeenschappelijk zintuig geeft die over aan de verbeelding en de verbeelding aan het geheugen en het geheugen aan het oordeel, even alsof het eene vermogen deze dingen als zaken in de hand en van het andere doet overgaan. Zoo maken zij met vele woorden niets begrijpelijk.'

Hij zelf handelt geheel anders. Hij tracht te verklaren, wat er in een mensch gebeurt, wanneer wij zeggen, dat hij gewaar wordt, zich iets verbeeldt of herinnert, of iets beoordeelt en welke de verschillende toestanden zijn van het denkende wezen, waaraan men bij het gebruik van deze woorden denkt. Nu moge het waar zijn, dat wij de verklaringen, die hij geeft, tegenwoordig dikwijls niet meer voor juist kunnen houden en dat hij zelf wel eens ontrouw wordt aan zijn beginsel en in de scholastieke manier van spreken en denken vervalt; dit neemt niet weg, dat hij het beginsel duidelijk heeft uitgesproken en in vele gevallen juist toegepast. Daarom is hij, ik wil het nog eens herhalen, de grondlegger der empirische psychologie.

Verscheidene zijner verklaringen zijn evenwel ook zoodanig, dat wij er wel iets aan kunnen toevoegen, maar weinig verbeteren.

1) t.a.p. pag. 68.
2) Engelsche werken III, pag. 10.

Boven heb ik reeds meermalen gesproken over zijn theorie der zintuigelijke gewaarwordingen. Dit is in hoofdzaak ook nog de onze; wij kunnen alleen met meer recht gissen naar den aard der bewegingen, die van de voorwerpen uitgaande tot onze zintuigen doordringen en zich van daar naar onze hersenen voortplanten, omdat de in onzen tijd gangbare hypothesen der natuurkunde en der physiologie steunen op een grooter aantal en op nauwkeuriger waarnemingen, dan die uit den tijd van Hobbes. Deze had daarenboven reeds een poging gedaan, al was het dan ook een zwakke poging, om te verklaren, hoe het komt, dat wij uit gewaarwordingen *in* ons concludeeren tot het bestaan van voorwerpen *buiten* ons en daardoor het eerst de aandacht gevestigd op een vraag, met wier beantwoording de wijsbegeerte zich nog eeuwen zou bezig houden en wier gewicht eerst lang na zijn dood volkomen zou worden gevoeld.

Gewaarwoording is beweging in ons. Wanneer een lichaam eens in beweging is, blijft het zich bewegen, als niet iets anders het daarin verhindert. Zoo blijven ook de bewegingen in ons, die oorspronkelijk gewaarwordingen waren, als het voorwerp, dát ze veroorzaakte, niet meer wordt waargenomen. Wij behouden dus beelden van de waargenomen voorwerpen, nadat deze verwijderd zijn, al worden die beelden door nieuwe waarnemingen voortdurend verzwakt.[1)] Dit noemt hij verbeelding en omschrijft het nader als verzwakte gewaarwording. Verbeelding is derhalve bij Hobbes niet de eigenschap zich een levendige voorstelling te maken van een mogelijk of een aanschouwelijke, van een vroeger feit of voorwerp, maar slechts de eigenschap, zwakke voorstellingen van vroegere feiten of voorwerpen te behouden. Ze is dus bij hem hetzelfde als geheugen, een naam, die hij haar wil geven als de gewaarwording verbleekt is en in het verleden geplaatst wordt, terwijl wij onder verbeelding de eigenschap verstaan herinneringen, die oorspronkelijk òf tezamen behoorden òf gescheiden waren, tot een concreet geheel te vereenigen. Dit

1) Eagelsche werken III, pag. 5 en IV pag. 9.

is evenwel een zaak van ondergeschikt belang; de hoofdzaak is het beschouwen als toestanden van den mensch zelf en gedeeltelijk juist verklaren van twee eigenschappen, die tot nog toe waren opgevat als zelfstandige vermogens.

Een bewijs voor zijne opvatting van verbeelding en geheugen en van zijne meening omtrent de oorzaak, die herinneringsbeelden zwakker doet zijn dan waarnemingsbeelden, vindt hij in de droomen. In den slaap toch zijn de zintuigen zoo verdoofd, dat zij door de werking der voorwerpen buiten ons niet gemakkelijk in beweging worden gebracht. De bewegingen in ons, veroorzaakt door vroegere gewaarwordingen, hebben dus gelegenheid haar kracht te toonen even als de sterren, over dag verduisterd door het licht der zon, bij nacht zichtbaar worden. Daar nu deze inwendige bewegingen in den droom tot even levendige voorstellingen aanleiding geven als vroeger de gewaarwordingen, moet men, zoo concludeert Hobbes, de oorzaak van de zwakheid onzer verbeeldingen en herinneringen niet zoeken in de geringheid der inwendige bewegingen, maar in het aanwezig zijn van telkens nieuwe gewaarwordingen. Hij zag bovendien zeer goed in, dat er eene oorzaak moet zijn, die deze verbeeldingen en herinneringen in den droom wakker maakt en in ons bewustzijn brengt, en meende die gevonden te hebben in ongesteldheid der inwendige deelen van het lichaam of in uitwendige omstandigheden (koud liggen b.v.), die in den droom gegedachten opwekken, welke in wakenden toestand de oorzaak zijn van overeenkomstige omstandigheden. In hoeverre hij hierin mistastte, ook door zich een overdreven voorstelling te vormen van den toestand van verdooving, waarin onze zintuigen gedurende den slaap verkeeren, wil ik hier niet bespreken, om er slechts op te wijzen, dat het beginsel zijner verklaring ook tegenwoordig nog als het juiste wordt beschouwd.

Het bovenstaande is voldoende om aan te toonen, dat hij zich in de psychologie inderdaad van de leer der zelfstandige vermogens had losgemaakt en van oordeel was, dat deze wetenschap zich bezig moet houden met den mensch en met

de geestelijke verschijnselen, die bij hem worden waargenomen, verschijnselen, die op dezelfde wijze waargenomen en onderzocht, op dezelfde wijze ook onder wetten gebracht moeten worden, waarop de natuurkunde dit stoffelijke verschijnselen doet. Deze opvatting der psychologie is sedert den tijd van Hobbes langzamerhand algemeener geworden en bij hare beoefening vollediger toegepast. Haar het eerst duidelijk uitgesproken en gedeeltelijk toegepast te hebben is zijn eerste en grootste verdienste.

Zijn tweede verdienste was, zooals ik boven zeide, de ontdekking van het groote beginsel, dat wij bij de verklaring der geestelijke verschijnselen moeten gebruiken. Ik bedoel de associatie. Hierdoor brengt de empirische psychologie de meer samengestelde onzer geestesverrichtingen tot meer eenvoudige terug.

Van de zaak zelf had reeds Aristoteles een voorstelling; hij paste haar echter slechts toe op de herinnering. Hobbes is de eerste geweest, die haar op al onze gedachten wilde toepassen en haar tot het beginsel van alle zielkundige verklaring maakte door te beweren, dat wij nooit van de eene voorstelling tot de andere overgaan zonder vroeger een soortgelijken overgang in onze gewaarwordingen gehad te hebben[1]. Alle voorstellingen, zegt hij, zijn bewegingen in ons, overblijfselen van bewegingen in onze zintuigen; en die bewegingen, welke onmiddelijk op elkaar volgden in onze zintuigen, blijven ook later samengaan; zoodat als de eerste weder plaats grijpt en overheerschend wordt, de tweede volgt door den samenhang der in beweging gebrachte stof, evenals water op een vlakke tafel naar dien kant opgetrokken wordt, waarheen wij het met den vinger voeren.

Hieruit volgt, dat er in ons een samenhangende serie van dachten is, waarvan de eene de oorzaak is van de andere, zonder dat wij ons echter steeds van dien samenhang bewust worden. Somtijds evenwel worden wij dit plotseling. Wat zou, vraagt Hobbes, in een gesprek over den tegenwoordi-

1) Leviathan, Eng. werken III, pag. 2.

gen burgeroorlog, kunnen schijnen minder betrekking te hebben op het onderwerp van het gesprek dan de vraag, wat de waarde is van een Romeinschen zilverling. Toch was de samenhang voor mij duidelijk genoeg. Want de gedachte aan den oorlog wekte de gedachte op aan het overleveren van den koning aan zijne vijanden; de gedachte daaraan deed denken aan het overleveren van Christus; dit gaf aanleiding tot de gedachte aan de dertig zilverlingen, die de prijs van dat verraad waren; en hieruit volgde gemakkelijk bovengenoemde zonderlinge vraag; en dit alles in een oogen blik tijds; want de gedachte is snel.

Dit voorbeeld alleen bewijst reeds, dat Hobbes zich van het feit der associatie niet voldoende rekenschap had gegeven. Want de gedachte aan het overleveren van den koning aan zijn vijanden wekt de gedachte aan het verraden van Christus niet daarom op, omdat beide gebeurtenissen na elkander waargenomen zijn of omdat men de eene na de andere heeft hooren vertellen, maar omdat zij op elkander gelijken.

Behalve opeenvolging in den tijd is dus ook gelijkenis een reden, waarom twee gedachten geassocieerd worden. Aristoteles had dit bij zijne beperkte toepassing der associatie op onze herinneringen zeer goed ingezien en alle latere associationisten te beginnen met Hartley, vestigen er in hunne meer uitgewerkte theoriën uitdrukkelijk de aandacht op. Hobbes evenwel zag het over het hoofd, ofschoon hij er in een voorbeeld de toepassing van geeft. In zoo verre staat zijne leer achter bij die van Aristoteles. Maar zij overtreft die van den laatste door het inzicht, dat men de associatie als middel tot verklaring kan aanwenden op een veel ruimer gebied dan dat der herinnering. Het is de tweede groote verdienste van Hobbes de aandacht weder op deze wet gevestigd te hebben en haar op het geheele gebied onzer gedachten op den voorgrond te hebben geplaatst; een verdienste, die door de latere associationisten, als James Mill, volmondig wordt erkend.

De toepassingen, die hij van dit denkbeeld geeft, zijn weinig in getal en geen van allen stelselmatig uitgewerkt. Het zijn opmerkingen, die hij bij gelegenheid maakt en die daar-

om verspreid in zijne werken gevonden worden. Eén er van is de bovenvermelde bewering, dat koud liggen in den slaap aanleiding geeft tot droomen, waarin wij gemoedsaandoeningen (b.v. vrees) ondervinden, die in wakenden toestand door het gevoel van koude vergezeld worden. Laat ik er bijvoegen, dat hij dit meedeelt als een feit en, zonder het woord te noemen, op associatie als de verklaring daarvan wijst.

Na de bespreking der associatie gaat Hobbes, zoowel in den *Leviathan*, als in *Human nature*, over tot de behandeling van de beteekenis en het gebruik der woorden, juiste en onjuiste redeneering en het belang daarvan, het onderscheid tusschen rede en verstand en het verschil in zekerheid tusschen de besluiten, waartoe men door redeneering en door ondervinding komt; alles nagenoeg op dezelfde wijze, waarop hij er in *de Corpore* over gesproken heeft, zooals dit door mij in mijn vorig artikel is medegedeeld. Ik laat dit alles daarom verder onbesproken en ga van het intellectueele deel der psychologie over tot het emotioneele deel en zijne behandeling daarvan.

Het eerste hoofdstuk in den *Leviathan* hierover, draagt het kenmerkende opschrift: 'Over het begin[1)] van gewilde bewegingen, gewoonlijk hartstocht genaamd, en de woorden, waardoor zij worden uitgedrukt.' Dit opschrift alleen bewijst, dat hij ook bij het behandelen van dit deel der psychologie getrouw blijft aan het denkbeeld, dat zij te doen heeft met verschijnselen en dat zij deze moet beschouwen als toestanden van den geheelen mensch.

Hij heeft overigens de hartstochten uitvoeriger en grondiger behandeld in *Human nature* dan in *Leviathan* en *de Homine*. In de laatste twee werken wordt onze aandacht vooral getrokken door een aantal korte en dikwijls kernachtige definities van menschelijke aandoeningen. Deze en bovendien de geheele beschouwingswijze doen herhaaldelijk denken aan zijn

1) Laat ik hierbij opmerken, dat het meervoud van *begin*, dat ik hier noodig heb, in het Hollandsch ontbreekt. Is het veroorloofd van *beginnen*, een woord *beginning* te maken en dit in het meervoud te gebruiken?

jongeren tijdgenoot Spinoza, met wiens leer van den staat de zijne ook verschillende punten van aanraking heeft. Zijne wijze van uitdrukking echter is minder abstract. Zoo spreekt Hobbes, om een enkel voorbeeld te noemen, niet van den *conatus, quo unaquaeque res in suo esse perseverare conatur*, maar maakt eenvoudig de nuchtere opmerking, dat niemand iets wil, wat niet goed, schijnbaar goed ten minste, voor hemzelf is.

Even als Spinoza al onze aandoeningen terugbrengt tot twee grondaandoeningen vreugde en droefheid, waarvan de eerste den geest volmaakter, de tweede minder volmaakt doet worden, evenzoo wil Hobbes ze alle terugbrengen tot genot en smart, waarvan de eerste vermeerdering, de tweede vermindering der levenswerkzaamheid ten gevolge heeft. Hij tracht zelfs daarvan een physiologische verklaring te geven. Men moet daarbij in het oog houden, dat hij wel overtuigd was van de waarheid der ontdekkingen van Harvey over den bloedsomloop, maar nog volstrekt geen denkbeeld had van den aard der werkzaamheid van het bloed in het menschelijk lichaam. Hij hield nog altijd met Galenus het hart voor den zetel van alle gevoel, waarheen de in de hersenen ontvangen indrukken door de aderen worden overgebracht en van waar door middel van de slagaderen een reactie uitgaat naar de hersenen en de overige deelen van het lichaam. Alle voorstelling en gewaarwording nu is beweging in de inwendige substantie van het hoofd. Deze beweging houdt daar niet op, maar wordt voortgeplant naar het hart en bevordert of hindert daar de levenswerkzaamheid; in het eerste geval wordt zij of *genot, voldoening* of *genoegen* en met betrekking tot het voorwerp, dat er de oorzaak van is, *liefde* genoemd, in het tweede geval heet zij *smart* en met betrekking tot datzelfde voorwerp *haat*.[1)]

Deze beweging, waarin genot en smart bestaat, is tevens een prikkel òf om de zaak, die behaagt, te naderen, òf om zich van de zaak, die mishaagt, te verwijderen. En deze

1) Human nature VII. 1. 2. Eng. werken pag. 31.

prikkel is de poging of het inwendige begin der gewilde beweging, die als het voorwerp behaagt *begeerte*, als het mishaagt ten opzichte van het tegenwoordige *afkeer* en ten opzichte van de toekomst *vrees* genoemd wordt. Zoodat genot, liefde en begeerte, of wensch aan den eenen en smart, haat, afkeer en vrees aan den anderen kant verschillende namen zijn voor dezelfde zaak uit een verschillend oogpunt beschouwd.

Uit deze twee fundamenteele aandoeningen leidt Hobbes, zooals ik boven reeds opmerkte, alle andere hartstochten af, zoodat deze, beschouwd als prikkels tot daden of, om met Hobbes te spreken, als inwendige beginningen van gewilde bewegingen, alle terug gebracht worden tot begeerte en afkeer. Als zoodanig moeten zij in rekening gebracht worden bij het nagaan van de oorzaken onzer daden.

Wanneer nu in den geest eens menschen, ten opzichte van dezelfde zaak, beurtelings vrees en afkeer ontstaat en verschillende goede en slechte gevolgen van het doen of nalaten der voorgestelde daad, ons achtereenvolgens in de gedachten komen, zoodat wij somtijds een begeerte daarnaar hebben, somtijds een afkeer daarvan, somtijds hopen in staat te zijn haar te doen, somtijds wanhopen of vreezen hare uitvoering te beproeven, noemen wij de geheele som van begeerte en afkeer, hoop en vrees, totdat de zaak òf gedaan òf opgegeven is, overweging. De laatste begeerte of afkeer hierbij, die onmiddellijk aan de daad of aan het nalaten daarvan voorafgaat, noemen wij *wil*, of liever *willing;* dat is de daad van het willen, niet het vermogen om te willen[1]. Al onze willingen, en daardoor al onze daden, zijn dus gevolgen van onze begeerten, en daar begeerte niets anders is dan genot, uit een ander oogpunt beschouwd, kunnen wij geen andere dingen willen, en ten gevolge daarvan, geen andere dingen doen dan die, welke ons, naar onze meening, genot zullen verschaffen. Dit is het egoistische beginsel, waarvan Hobbes bij zijn staats- en zedeleer uitgaat, en dat hij daarin conse-

1) Leviathan I, 6. Eng. werken III, pag. 48.

quent, maar eenzijdig heeft uitgewerkt. Immers het feit, dat er in de menschen een aantal altruistische begeerten bestaan, die niet in de eerste plaats hun eigen genot, maar dat van anderen bedoelen, wordt door hem voorbij gezien of liever ontkend. Daarom zijn de resultaten, waartoe hij in die staatsen zedeleer komt, slechts gedeeltelijk juist.

Deze beschouwing van den wil heeft nog een ander, zeer belangrijk gevolg. Wanneer iedere willing niets anders is dan de laatste begeerte bij de overweging, of wij eene zaak zullen doen of nalaten en onze begeerten afhangen van de aangename of onaangename gevolgen, die wij ons van die zaak voorstellen, is het onmogelijk te spreken van een vrijen wil. Dit ligt zoo voor de hand, dat Hobbes noch in *Human nature*, noch in den *Leviathan* over het vraagstuk van den vrijen wil spreekt. Eerst toen hij door bisschop Bramhall was aangevallen en met dezen een uitvoerige polemiek over dit onderwerp gevoerd had, vond hij het noodig ook in zijne hoofdwerken de zaak te bespreken. Daarom noemt hij in *de Corpore* en *de Homine* kortelijk de redenen, waarom er volgens zijne meening van vrijheid van den wil geen sprake kan zijn.

Wil en begeerte, zegt hij daar, zijn dezelfde zaak uit verschillend oogpunt beschouwd; wat wij na de overweging of wij iets zullen doen of nalaten *wil* noemen, heet daarvóór begeerte. Omdat nu begeerte een gevolg is van de wijze, waarop wij door de voorwerpen worden aangedaan, is ook wil een gevolg daarvan en kan er dus van vrijheid van den wil geen sprake zijn.

Daarover zou dan ook vrij wat minder gesproken worden, als men niet de vrijheid om te doen, wat men wil, daarmede verwarde en van iemand, die door geen omstandigheden buiten hem gedwongen wordt en wiens *daden* dus vrij zijn, verklaarde, dat zijn *wil* vrij was. In zijne strijdschriften toont hij zeer aardig aan, dat bisschop Bramhall zich herhaaldelijk aan deze verwarring schuldig maakt.

Inderdaad, het stellen alleen van de vraag, of de wil al dan niet vrij is, onderstelt reeds, dat men den wil beschouwt

als een zelfstandig vermogen, een persoon in den persoon, over wiens willingen men spreekt. Want is de wil geen zelfstandig vermogen, maar een abstractie, waarvan men zich bedient om een gemeenschappelijke eigenschap van een aantal afzondelijke handelingen, die met elkaar hierin overeenkomen, dat ze zonder uitwendigen dwang gedaan worden, aan te wijzen en dient het woord willing om deze handelingen één voor één aan te duiden, dan kan men wel spreken van vrijheid in het handelen, maar niet van vrijheid in het willen.

Men zou daarom waarschijnlijk nooit van den vrijen wil gehoord hebben, als de psychologen iets minder kwistig geweest waren in het abstraheeren en personifieeren. En omdat Hobbes van dit personifieeren en abstraheeren niets weten wil, begint hij er mede het vraagstuk, dat voor hem geen vraagstuk was, niet te behandelen en schaart zich ten slotte, toen hij er min of meer toe gedwongen wordt zijn meening te zeggen en te verdedigen, beslist onder de tegenstanders van den vrijen wil.

Wij zagen boven, dat volgens de meening van Hobbes de menschen geen andere dingen kunnen willen en ten gevolge daarvan doen dan die, waarvan zij zich genot voorstellen en wier voorstelling dus hunne begeerte om dat genot te verkrijgen opwekt. Het voortdurend bereiken van dat doel heet geluk. Iets als een einddoel, een *summum bonum*, waarvan de oude wijsgeeren spraken, bestaat niet. Want iemand, die niets meer wenscht, kan even min leven als hij, wiens zintuigen en verbeelding hebben opgehouden te werken. En voor geluk is het bereiken van de wenschen, die hij koestert, een vereischte. Geluk is daarom het voortschrijden van de vervulling van den eenen wensch tot die van den ander; het bereiken van den eerste is de weg tot het bereiken van den tweede.

Want een mensch wenscht niet slechts eenmaal te genieten, maar zich voor altijd de middelen tot vervulling zijner wenschen te verschaffen. Het bezit dier middelen noemt hij macht en de eerste grondeigenschap van alle menschen is dus de wensch macht te bezitten. Deze wensch maakt hen geneigd

tot strijd, vijandschap en oorlog, omdat het middel voor den eenen mededinger om dezen wensch te bereiken is den anderen te dooden, te onderwerpen of te verdrijven

Daarnaast staat evenwel een andere wensch. Ik bedoel de begeerte om rustig van het verkregene te genieten, om niet gedwongen te zijn dit onophoudelijk te verdedigen tegen de aanvallen van anderen, die ook macht begeeren, en daarbij gevaar te loopen niet alleen om het verkregene te verliezen, maar ook om gedood en gewond te worden en daardoor voor altijd of geruimen tijd buiten staat gesteld te worden iets te genieten.

Uit menschen nu begaafd met deze twee grondeigenschappen construeert Hobbes zijn staat. Uit de eerste dier eigenschappen verklaart hij den toestand der menschen vóór het ontstaan van den staat en de tweede is volgens hem de reden, waarom die toestand niet blijvend is geweest, maar gevolgd werd door een andere, waarin er een macht bestond sterk genoeg en geneigd om aan ieder het bezit van het verkregene te verzekeren.

Daarover en over zijn zedeleer, die volgens hem een gevolg is van de wording van den staat, in een volgend artikel.

Iets over den Eros van Plato. Door Dr. Ch.M. van Deventer.

Dat Plato een groot man is geweest, groot, gelijk er weinigen geweest zijn, als denker en als artist, erkent een ieder, die iets van hem afweet. De leek heeft een vage notie van zijn beteekenis, wijl tal van uitdrukkingen uit de gewone conversatie met Plato's naam gemerkt zijn. Men behoeft geen graecus, en nog veel minder een platonist te wezen om te spreken van den ideaalstaat van Plato, van zijn ideeën, van platonische liefde en diergelijken. Één kwaliteit is echter den niet voorgelichte volslagen onbekend, en die zelfde kwaliteit werkt gewoonlijk stuitend op den aanvangenden Plato-lezer. Ik bedoel den hartstocht van Plato voor in onze oogen vaak onvruchtbare, en daarenboven dorre en ongenietelijke, en dikwijls kinderachtige, subtiele bespiegelingen. Zelfs heeft hij door die bespiegelingen bij velen den naam van sofist verkregen. Die hem zoo noemen, aarzelen blijkbaar niet in dat oordeel den bittersten spot van de wereldgeschiedenis met den menschelijken geest te erkennen; want àls het waar is, dat de goddelijke denker en kunstenaar, die zijn gansche leven de sofisten bestreden heeft, in de gelederen zijner vijanden moet geplaatst worden, dan.... Maar het is gelukkig niet waar; ik voor mij heb het nooit

geloofd, en iedereen, die wil, kan voorgelicht wezen, sinds professor Spruijt sprak over Plato's passie voor de dialektiek[1]. Toch blijkt het niet onnoodig te wezen nog eens op deze zaak terug te komen, want onlangs heeft een der weinige platonisten van ons land, Dr. Was[2], al weer Plato een sofist genoemd, en nog al naar aanleiding van een plaats, waar Plato allerminst sofist mocht zijn, wijl in die plaats de wetenschappelijke grondslag wordt gelegd voor de platonische Eros-theorie, waarover het beroemde Symposion handelt.

De Grieken hadden een zeer sterke liefde voor begrips-analyse, en andere kwesties, die een subtiele behandeling vereischen. Bovendien waren zij ongemeen gevoelig voor redeneeringen, die een wetenschappelijk betoogend uiterlijk hadden. Vandaar dat een ieder opgang maakte, die door een met meer of minder recht streng schijnende redeneering tot een resultaat kon komen. Wanneer zulk een wetenschappelijk uiterlijk bestond, hechtten zij waarde aan het resultaat. En in dit laatste opzicht verschillen zij van ons. De ondervinding heeft ons wantrouwend gemaakt; onze bewondering voor een logisch gewaad is afgenomen, en hoewel wij een streng betoogenden vorm waardeeren, zijn wij niet geneigd het resultaat dadelijk te erkennen. Wij verlangen meer dan één betoog; wij verlangen verificaties en contrôles, vóór wij de betoogde stelling aannemen. Doch de denkbegeerige, en tevens in het denken naïeve Grieken, werden geheel veroverd door den logischen vorm der redeneering zelve, en het resultaat vertoonde zich aan hen als een zóó onwederlegbaar iets, dat zij niet wisten hoe zij het hadden, als die uitkomst tegen hun gewone opvattingen in verzet kwam.

Plato zelf, de grootste uiting der Grieksche kwaliteiten, was zeker wel de meest gepassionneerde aanbidder van den strengen bewijstrant. Doch hij streed voortdurend tegen hen, die, volgens hem, valsche redeneeringen gaven in een slechts

1) Socrates als wijsgeer. Gids 1882. I 485.
2) Plato's Symposion. Een erotische studie, door Dr. H. Was. Arnhem. P. Gouda Quint 1816.

schijnbaar wetenschappelijken vorm; hij wilde van zijn kant toonen, hoe men redeneeren moet om een betrouwbaar resultaat te bereiken; hij wilde de zoogenaamde dialektische methode in alle kracht van haar juist gebruik voorstellen, want van de groote waarde dier methode, die van hem zelven een nieuw karakter ontving, was hij overtuigd tot in zijn nieren. Om die reden treffen wij in zijn geschriften, die voor ons vaak zonderlinge bespiegelingen aan, en deze hebben hem den naam van sofist bezorgd. Waarom sofist? De oorzaak hiervan is minstens tweeledig. Vooreerst is bij een redeneering, die uit vele stappen bestaat, bij iederen stap gelegenheid tot mistreden, en dit gevaar is grooter bij de antieke redeneeringen, wijl de analyse subtieler is. In de tweede plaats brengt een methode, die zooveel waarde hecht aan de taal, in gevaar tot een resultaat te voeren, dat meer op de eigenaardigheden van de taal berust dan op die der begrippen en der denkingen. En wanneer men nu een redeneering van Plato leest, en zich niet met de uitkomst, noch met alle argumenten kan vereenigen, dan is men allicht geneigd te gelooven, dat Plato het er maar om deed om een bewering, die in zijn smaak viel, met schijnredenen te bewijzen.

Hierbij komt nog dat de denkwereld van den Griek anders was als de onze. Wie, die de eleatische paradoxen - de vliegende pijl staat stil; Achilles kan geen schildpad inhalen - wie, die deze paradoxen voor het eerst hoort, kan begrijpen, dat een hoog intellectueel volk zich daar jaren lang ernstig mede heeft bezig gehouden? Wie zal niet verbaasd zijn, als hij hoort, dat die kinderachtigheden door de geleerden heden ten dage nog worden onderzocht? Welk normaal opgevoed en ontwikkeld mensch zal kunnen begrijpen, dat er een tijd is geweest, waarin ieder het er over eens was, dat het schoone goed is?

Deze en andere zaken houde men in het oog bij het lezen van een antiek, vooral van een platonisch betoog.

Laat ik nog op een bijzonderheid wijzen, die aan antieke betoogen vaak een zonderling uiterlijk geeft. Het is een

gewoonte der Grieken om aan te nemen, dat datgene wat in onzen geest bestaat op een of andere wijze ook een objektieven vertegenwoordiger moet hebben. Toen de Eleaten hun begrip van het Zijnde goed en wel gevormd hadden, wilden zij het stoffelijk heelal volgens dat begrip construeeren. Toen Empedokles zijn conceptie van een element had ontwikkeld, wees hij onmiddellijk in de natuur representanten van zijn begrip aan. Aristoteles gaat zelfs zoo ver om het *toeval* in de natuur te brengen. Plato deed hetzelfde, hoewel op een betere manier. De ware vertegenwoordigers der begrippen zijn, volgens hem, niet in de zoogenaamde stoflijke wereld; zij zijn in een afzonderlijke, in de ideeënwereld, een wereld, die volgens de geestige opmerking van Lucianus nergens is, want als zij ergens was, zou zij heelemaal niet bestaan.

Wij gelooven aan de spreuk: rust bestaat niet, er is alleen beweging. Doch een Griek zou gelooven, dat, al heeft Heraklitus gelijk met de eeuwige strooming der dingen, toch ergens zoo iets als rust moet wezen.

Wij hebben het begrip *beweging*, en kunnen vormen het begrip: oorzaak van beweging. De Grieken demonstreerden nu zeer exact dat in het begrip oorzaak van beweging, de beweging zelve niet mocht voorkomen, anders zou die oorzaak niet de oorzaak van alle beweging zijn. Datgene dus wat de beweging veroorzaakt, de eerste oorzaak der beweging is zelf bewegingloos - en men heeft het dogma van het bewegingloze eerste bewegende, - het *πρ□τον κινο□ν □κ□νητον □ν*. Want nadat het logische resultaat verkregen was, nam een Griek, als van zelf sprekend, aan, dat buiten ons iets bestond, beantwoordende aan de geestelijke voorstelling van het eerste bewegende. Hij werd daartoe verleid door de dialektiek, wijl het begrip en het objekt van het begrip den zelfden naam hebben.

Als een Griek de uitdrukking correlatie van begrippen gekend had, zou hij ons vragen: bestaat er beweging? als wij dan toestemden, zou hij zeggen: ‘ja maar, beweging en rust zijn correlatief, dus als beweging bestaat, bestaat ook rust’.

Voor een toehoorenden Griek zou dit antwoord afdoend zijn, geloof ik, tenzij hij erg lastig was, en op zijn beurt ging vragen - maar, o mijn beste, beweert gij ook dat beweging bestaat? - Dat beweer ik. - En wat bestaat, is? - Wees toch voorzichtig, want wat zou er zijn, als het bestaande er niet was? - Dus de beweging is iets zijnds? - Zeer zeker. - En het tegendeel van het zijnde is het niet-zijnde en dat is niet? - Ge hebt gelijk? - En rust is het tegenovergestelde van beweging? - Ja. - Maar, o voortreffelijke, als beweging is, en het tegenovergestelde van het zijnde niet is, en rust het tegenovergestelde is van beweging, dan bestaat de rust niet. - Ongetwijfeld, indien althans het niet-zijnde niet is.

Met zulke gesprekken maakte men in Athene opgang, en de negentiende-eeuwer haalt zijn schouders op en zegt: nu ja!

Ik tracht hier enkel een indruk te geven van Griekschen redeneertrant; ik spreek niet over de waarde der methode; doch ik heb zelf ondervonden, hoe vreemd men vaak staat te kijken voor een platonisch betoog, en doe daarom mijn best den lezer wat voor te bereiden voor de bladzijden van Plato, die straks komen.

II.

Van de platonische liefde heeft iedereen gehoord. Het is beter te spreken van de platonische begeerte, en nog beter van den platonischen Eros.

Van het Symposion, dat alle typische platonische kwaliteiten bevat - de dramatische kracht, de klare mooiheid, de dialektische passie - wordt hier alleen over de laatste kwaliteit gesproken. Deze openbaart zich voornamelijk in de ontwikkeling van het begrip Begeerte, den grondslag der Eros-theorie, en het is juist deze ontwikkeling, die door Dr. Was voor sofistiek is uitgemaakt.

Laat ons met een enkel woord het voorafgaande gedeelte van het Symposion resumeeren.

Op het feestmaal bij Agathon wordt door een aantal gasten,

ieder op zijn beurt, een lofrede op Eros gehouden. Allen zijn het er vrij wel over eens, dat Eros een schoone en goede god is. Deze meening wordt vooral door Agathon ontwikkeld. Hierop volgt een gesprek tusschen Sokrates en Agathon, en daar is het ons nu om te doen.

Ik zal een bewerking van de plaats geven om den lezer te laten oordeelen, en ik verzoek Dr. Was te bewijzen, dat ik daarbij eenigszins oneerlijk ben te werk gegaan, of het moest zijn tegenover Plato, wijl ik niet bij machte ben de literaire charme weer te geven, die bij Plato, ook op de droogste plaatsen, nooit ontbreekt.

Sokrates.
Zeg mij, Agathon, is de Begeerte de begeerte naar iets of naar niets? Ik vraag dit op dezelfde wijze alsof ik vroeg: is een vader de vader van iemand of niet? Gij zoudt dan zeggen, indien gij goed wildet antwoorden, dat de vader de rader is van een zoon of van een dochter. Zoudt gij niet?

Agathon.
Zeer zeker.

Sokrates.
Welnu, antwoord dan nog wat meer, opdat gij beter begrijpt, wat ik bedoel. Is een broeder, voor zoover hij dat is, de broeder van iemand of van niemand?

Agathon.
Van iemand.

Sokrates.
Van een broeder of van een zuster, niet waar?

Agathon.
Ja.

Sokrates.
Tracht dan op diergelijke wijze over de Begeerte te spreken. Is de Begeerte de begeerte naar iets, of naar niets?

Agathon.
Ongetwijfeld naar iets.

Sokrates.
En verlangt de Begeerte datgene waarnaar hij[1)] de begeerte is, of niet?

Agathon.
Hij verlangt het.

1) De Begeerte, gepersonificeerd als een knaap, wordt hier opzettelijk manlijk genomen.

Sokrates.
En heeft hij datgene, wat hij verlangt en begeert, en begeert en verlangt hij het dan, of heeft hij het niet?

Agathon.
Hij heeft het niet, waarschijnlijk.

Sokrates.
Maar ga nu na, of het, in plaats van waarschijnlijk, niet noodwendig is, dat het verlangende verlangt, wat het mist, en niet verlangt, wat het niet mist. Mij, Agathon, schijnt dat verwonderlijk noodwendig. En u?

Agathon.
Ook mij schijnt het zoo.

Sokrates.
En gij hebt gelijk. Of zou iemand, die groot was, groot willen wezen; of die sterk was, sterk? Dat is onmogelijk volgens het overeengekomene. Want die man zou die zaken niet missen.

Agathon.
Gij spreekt de waarheid.

Sokrates.
Indien gij nadenkt, Agathon, is het noodwendig, dat de menschen hebben, wat zij op het oogenblik bezitten, indien zij willen of niet. En wie zou dat verlangen? Maar wanneer iemand zegt: ik ben gezond en wil gezond zijn; ik ben rijk, en wil rijk zijn, en ik verlang de dingen, die ik heb -, dan zouden wij zeggen: ‘maar, man, gij die geld bezit en gezondheid en kracht, gij wilt die dingen ook *in het vervolg* bezitten. Want op het oogenblik bezit gij ze, hetzij gij wilt of niet. Ga dus na, of indien gij zegt: ik begeer wat ik heb; of gij dan iets anders zegt als dit: ik wil, wat ik nu heb, ook in het vervolg bezitten.’ Zou hij dat niet moeten toestemmen?

Agathon.
Gij hebt gelijk.

Sokrates.
Dus dàt (nl. het verlangen van dien man) is een begeeren naar datgene, wat hij nog niet heeft, namelijk daarnaar, dat zijn huidige bezittingen ook in de toekomst voor hem bewaard zullen blijven.

Agathon.
Zeer zeker.

Sokrates.
En die man derhalve, en een ieder die verlangt, verlangt naar iets, wat hij niet heeft, noch bezit, maar wat hij mist; naar zulke dingen bestaat verlangen en begeerte.

Agathon.
Gij hebt gelijk.

Sokrates.
Welnu, laat ons dan het besprokene eens

samenvatten. Is de begeerte niet vooreerst de begeerte naar sommige zaken, en vervolgens naar zaken, die hij mist?

A g a t h o n .
Ja.

S o k r a t e s .
Herinner u daarenboven, naar welke zaken gij in uw rede gezegd hebt, dat de Begeerte was. Met uw goedvinden zal ik het zeggen. Want, naar ik meen, hebt gij ongeveer aldus gesproken, dat door de goden alles volgens de begeerte naar schoone dingen was ingericht; want er bestond geen begeerte naar leelijke (slechte) zaken. Hebt ge niet zoo iets gezegd?

A g a t h o n .
Dat heb ik.

S o k r a t e s .
En gij hebt goed gesproken, mijn vriend. En indien dit zoo is, is dan de Begeerte iets anders als de begeerte naar het schoone, en niet naar het leelijke?

A g a t h o n .
Ja.

S o k r a t e s .
Zijn wij niet eens geworden, dat de Begeerte, datgene, wat hij begeert, mist en niet bezit?

A g a t h o n .
Ja.

S o k r a t e s .
Dan mist de Begeerte schoonheid en heeft ze niet.

A g a t h o n .
Dat is noodwendig zoo.

S o k r a t e s .
Maar wat? Noemt gij iets, dat schoonheid mist, en in 't geheel geen schoonheid heeft, noemt gij die zaak schoon?

A g a t h o n .
Waarlijk niet.

S o k r a t e s .
Beweert gij dan nog, dat de Begeerte schoon is?

A g a t h o n .
Ik loop gevaar Sokrates, niet meer te weten, wat ik zoo even zeide.

S o k r a t e s .
Maar gij hebt toch waarlijk fraai gesproken, Agathon. Doch zeg mij dit nog even: vindt gij de schoone zaken ook goed?

A g a t h o n .
Ja.

S o k r a t e s .

Maar als dan de Begeerte de schoone zaken mist, en de goede zaken schoon zijn, mist hij ook de goede zaken.

A g a t h o n .
O Sokrates, ik zou u niet kunnen tegenspreken; laat het dan zoo wezen, als gij zegt.

S o k r a t e s .
Neen waarlijk, gij kunt de waarheid niet tegenspreken, want Sokrates tegen te spreken is volstrekt niet moeielijk.

III.

De reden, waarom deze episode door sommigen sofistiek wordt geacht, is, dunkt me, dat die menschen Eros opvatten als Liefde en niet als Begeerte. Dat men werkelijk Begeerte als vertaling van Eros moet gebruiken, wil ik gaarne bewijzen. Ons woord Liefde wordt vaak gegeven aan een gevoel voor een persoon of een zaak, dat wel met een begeerte gepaard kan gaan, doch op zichzelve géen begeerte is. Wij behooren dus in die gevallen, waar gevaar dreigt voor verwarring, de woorden Liefde en Begeerte voor twee verschillende zaken te gebruiken. En als Plato nu vraagt: begeert Eros iets? - hoe zou men dan Eros kunnen vertalen door Liefde, het woord voor een gevoel, dat op zichzelf geen begeerte is? Men zou zich aan een contradictio in terminis bezondigen.

Het Symposion verklaart niet het mysterie der liefde, maar handelt over het wezen der begeerte, en wel van de begeerte naar het schoone en goede - en dat wezen is, dunkt me, grondig er in behandeld.

Men zegt wel eens, dat de betoogen van Plato niet op zoo regelmatige wijze schakel aan schakel verbinden als van een streng betoog verlangd wordt. Neen, voorwaar, Plato is ook artist, geen denker alleen. Niet hij, doch Aristoteles heeft de logica geschreven. Plato laat zijn betoogen deel uitmaken van een dramatisch geheel, en hij draagt daarbij zorg de stappen aan te duiden, die van het uitgangspunt tot het resultaat voeren, doch hij laat het aan den lezer, die den gedachtengang niet met de personen van den dialoog kan medemaken, over, de argumenten zóó te rangschikken, dat zij voor de schoolbanken pasklaar zijn.

En hiermede heb ik gezegd, wat ik op het hart had.

Nederlandsche Politiek.

Indrukken van den Dag.

De Eerste Kamer heeft het voorstel Schaepman verworpen en het daardoor onttrokken aan het oordeel van de nieuwe Kamers. Deze daad zal overwogen moeten worden, zoodra het onderwijs-artikel eene nieuwe grondwetsherziening zal noodazakelijk maken en dan tevens een antwoord zal moeten worden gegeven op de vragen of de Eerste Kamer behoort gehandhaafd te worden, en - zoo ja - hoe zij moet ingericht zijn, zoowel wat de verkiezing als wat de bevoegdheid betreft. Zeker schijnt het wel, dat eene inrichting als thans werd vastgesteld, tegen eene tweede herziening niet bestand zal blijken. Een Beaufort die tegen den Heemskerk der toekomst eene rationeele verkiezing van den Senaat zal te verdedigen hebben, zal meer steun vinden dan de huidige en in het genot van dien steun meer karakter toonen. Misschien zelfs mag de verwachting gerechtvaardigd heeten, dat bij die aanstaande grondwetsherziening noch het type Heemskerk, noch het type Beaufort den toon zal aangeven. Hoezeer wijk ook moeten oppassen, dat wij onze verwachtingen niet te hoog spannen, niet licht zal het nieuwe kiezersvolk eene meerderheid afvaardigen, die het lot van elke door wetgeving te verkrijgen hervorming in handen legt van eene Kamer, uitsluitend samengesteld uit de rijksten en aanzien-

lijksten in het land. Deze achtbare lieden zijn - en het is begrijpelijk - te zeer overtuigd van de verdiensten der maatschappelijke inrichting die hun het onbezorgd leven en de uitoefening der macht in den Staat verzekert, om in een tijd van hervorming lang het vertrouwen des volks te genieten. De staatsburgerlijke gelijkheid, die een gevolg heet te zijn van de omwenteling welker eeuwfeest wij eerlang zullen herdenken, is in Nederland nog grootendeels eene fictie; flauwe sporen harer erkenning ontbreken niet, doch de inrichting der Eerste Kamer, thans aangenomen, staat lijnrecht tegenover dit veelgeprezen beginsel.

Nog ten opzichte van een ander belangrijk onderwerp schijnt de Eerste Kamer eene rol te willen spelen. Het hoofdstuk Defensie is bij de herziening van eenige grove fouten gezuiverd en maakt eene regeling der landsverdediging mogelijk door den wetgever, aan wien eene redelijke mate van vrijheid is gelaten. De minderheid die in de Eerste Kamer tegen dit ontwerp stemde, is 15 man sterk en kan het dus in tweede lezing laten vallen. Als veertien heeren er tegen stemmen, blijft alles bij het oude en.... blijft de schutterij behouden. Een der argumenten van de Katholieken, die allen tegenstemden, schijnt te zijn dat de invoering van eene regeling, die den krijgsdienst - voor zoover hij noodzakelijk is - op allen gelijkelijk doet drukken, ook de aanstaande geestelijken voor eene pooze de toga met het zwaard doet verwisselen. Het bezwaar schijnt overdreven; zeker zou wel een enkele dezer jongelui, op 20-jarigen leeftijd met de geneuchten en gevaren der wereld in aanraking gebracht, de zware offers duchten, die de priester brengen moet, maar op degenen die trouw zouden blijven, zou men dubbel kunnen rekenen, als zij de vuurproef hadden doorstaan. De woordvoerder van de zes liberale leden, die tegenstemden, heeft het gevaar om zooveel - vooral den duur van den diensttijd - aan den gewonen wetgever over te laten, breed uitgesponnen. Ik geloof echter, zonder groot gevaar van mij te vergissen, onder den mantel dier redeneeringen den tegenzin onzer gegoede burgerij tegen den krijgsdienst te mogen vermoeden, Voor

zoover deze tegenzin gegrond is op den onwil om persoonlijk 's lands lasten te helpen dragen, is zijn vonnis spoedig geveld. Maar er is in dien tegenzin een ernstig element, ook voor de democratische partij der overweging waardig. Mocht invoering van algemeenen dienstplicht, in dit land alleen te verwachten onder den indruk van een groot gevaar, ooit leiden tot het op de been houden van een groot leger, dan zou, de geldelijke quaestie er nu eens buitengelaten, een nieuw klassenbelang in den Staat zijne intrede doen, dat aan de ontwikkeling der democratische beginselen zeker geenszins zou ten goede komen. Een leger gevoelt zich, uit zijn aard, aangetrokken door een sterk, gecentraliseerd gezag en toonde voor parlementen nooit grooten eerbied. Alles wat leiden kan tot het scheppen van een militairen stand in de maatschappij dient vermeden te worden; - evenzeer als het wenschelijk is, dat elke jonge man worde genoopt zich zoo te oefenen, dat hij op een gegeven oogenblik in staat zij als soldaat zijn plicht te doen. Eene regeling van den militairen dienst in ons land zal ten slotte eene transactie moeten zijn tusschen de in oorlogszaken meest ervarenen, die natuurlijk in het belang der verdediging van het land hooge eischen stellen, en de burgerij, wier belang bij eene vrije ontwikkeling der maatschappij haar gebiedt de opkomst eener militaire partij te verhinderen. Wat ook de uitkomst moge zijn, bij elke nieuwe regeling schijnen twee instellingen onherroepelijk veroordeeld: de plaatsvervanging en de schutterij. Over de eerste nog iets te zeggen schijnt noodeloos. De schutterij werd in de Eerste Kamer verdedigd, omdat zij in den Tiendaagschen Veldtocht zoo goede diensten had bewezen.

Thans lacht het ondankbare volk haar uit.

De verkiezingen voor de Kamers droegen geen ander karakter dan de vorige. Met wat minder ijver werd gestemd tusschen clericalen en anti-clericalen. Nu de onderwijsquaestie tijdelijk buiten het debat is gesteld, kon men de zeven dis-

senters met rust laten. Men vergenoegde zich met hen te waarschuwen.

In Amsterdam gebeurden drie dingen die opmerking verdienen. De heer Rutgers van Rozenburg onttrok zich aan de groote meerderheid die bereid was hem te herkiezen. Waarom bedroefde men zich om zijn besluit allerwegen? De clericalen hebben niets van hem te wachten, de radicalen nog minder. Ook de liberalen moesten nu en dan van dezen geneesmeester bittere pillen slikken, niet in zoethout gewikkeld; want hoe ze hun smaakten, daar toonde de heer Rutgers weinig bezorgdheid voor. Deze man, dien ik, bij alle verschil van meening, in de volgende Kamer met groote meerderheid hoop gekozen te zien, dwong eerbied af om drie redenen. Hij had altijd en onmiddellijk den practischen kant van iedere quaestie te pakken en stelde dien in het licht met eene helderheid van oordeel en eene kennis, die het debat in het goede spoor dwongen te gaan. Hij sprak nooit over eene zaak, zonder daarvan in elk opzicht volkomen op de hoogte te zijn. En ten slotte: hij toonde karakter, eene eigenschap die vooral in tijden van algemeene ontzenuwing eerbied afdwingt. Karakter op koppigheid af, en daarom stond hij als eene rots tusschen de verstuivende duinen onzer liberale parlementaire grootheden.

Een tweede bijzonderheid van de Amsterdamsche verkiezing is de bedreiging tot den heer De Beaufort gericht door den heer Voûte. Gij hebt ons geschreven indertijd - zeide de secretaris van Burgerpligt - dat gij den gezeten werkman het kiesrecht wildet verleenen. En toch hebt gij gestemd tegen het amendement Van der Feltz. Er is dus tegenspraak tusschen uw woord en uwe daad. Nu gaat het eenvoudig om bekrachtiging der grondwetsherziening en kunt gij dus niet veel kwaad doen, maar een volgenden keer zullen wij met u eens over beginselen spreken.

Men kan met den heer Voûte verschillen over de beteekenis van het verworpen amendement en toch zijn ruiterlijk optreden voor eerlijkheid in de politiek hoog waardeeren. Het vonnis over den heer Beaufort als afgevaardigde van

Amsterdam is geveld, en de voltrekking wacht maar op de nieuwe verkiezing.

Eindelijk de verkiezing van den heer Kerdijk. Dat Burgerpligt hem stellen zou kon verwacht worden. Maar ook Grondwet stelde hem candidaat. Eene eigenaardige Kiesvereeniging. Zij telt, meen ik, 120 leden, waarvan er in den regel 15 à 20 opkomen. Een kransje dus. Het is niet te veel gewaagd te onderstellen dat het besluit dezer kiesvereeniging aan den invloed van den heer Quack is te danken. Kerdijk's bekeering tot het algemeen stemrecht, zijne houding in den gemeenteraad, konden moeilijk de sympathie wekken van het kringetje van neigingen en belangen, dat Grondwet vertegenwoordigt. Maar noch de enquête, noch Quack's beide Gidsartikelen zijn in dien kring zonder invloed gebleven. De haute finance en de groothandel, daar met eenige juristen vereenigd, behoeven van maatregelen in het voordeel van den arbeider, zoolang deze door Kerdijk's thans uitgedrukte opiniën blijven beperkt, geen rechtstreeksch nadeel te vreezen. Zij kunnen dus vrij den teugel vieren aan de gevoeligheid door de onthullingen der laatste maanden opgewekt.

Terloops zij hier opgemerkt, dat deze mannen van veel geld, al mogen zij ten opzichte der candidatuur Kerdijk den raad van mr. Quack hebben gevolgd, nog geenszins blijk gaven dat zij het hun door denzelfden professor aangeprezen voorbeeld van Haasje Claesz ernstig ter harte hebben genomen. Mochten zij zoeken naar eene wijze, waarop zij hun geld goed kunnen besteden, dan raad ik hun in mej. Mercier's boekje eens na te lezen hoe onze armen wonen. ‘Ten opzichte van het geld ben ik idealist’, zeide de heer Quack op het Letterkundig Congres. De beteekenis dezer uitlating is moeilijk vast te stellen. Als zijn vrienden, met hun geld minder de ver liggende idealen, dan het oogenblikkelijk te stichten practisch nut willen zoeken, laat hen dan daarvan doen blijken door eens een paar blokken huizen in den Jordaan aan te koopen, waar de donkere gangen zijn, de kamers zonder lucht of licht, waarvan zij bij mej. Mercier kunnen lezen. Als in de plaats van die krotten

ruime, luchtige woningen zich verheffen in onze volksbuurt, dan zal de sociale quaestie niet opgelost zijn, maar er zal eenig vertrouwen gewekt zijn, want een tastbaar blijk van offervaardigheid maakt dieperen indruk dan vele woorden.

Dit slechts terloops. De verkiezing van mr Kerdijk geeft nog tot eene enkele opmerking aanleiding.

Kerdijk is niet radicaal. Zijne bekeering tot het algemeen stemrecht heeft hij alleen gemotiveerd door walging, gewekt door het bestuur der heerschende klasse. Gaat het wat beter, dan heeft hij volkomen het recht van de onder den indruk van het oogenblik opgevatte meening terug te komen. De overtuiging, dat de arbeider eerst dan tot zijn recht zal komen in de maatschappij, als hij in den staat genoeg macht heeft, om anderen belanghebbenden dat recht af te dwingen, is niet de zijne. Hij meent de bevoorrechten en daardoor voor het oogenblik meest ontwikkelden voor zijne meeningen te kunnen winnen. Zijn *Sociaal Weeklad* draagt van dat geloof de kenmerken, en zijn daar aan den dag gelegde, eenigszins ziekelijke afkeer van radicale en socialistische uitingen bevestigt mijne opvatting. Toch zou men meenen, dat de oorzaken die hem voerden tot algemeen stemrecht, in meer algemeenen zin op hem hadden moeten werken.

Vergis ik mij niet ten eenemale, dan ziet mr Kerdijk in actieve medewerking van den arbeidersstand aan de hervorming der maatschappij eerst dan heil, wanneer die stand tot hoogere ontwikkeling is gebracht en tot oordeelen meer bevoegd zal gebleken zijn. Voorloopig moet, in dit systeem, de wetgeving aan de meer ontwikkelden worden overgelaten.

Daartegenover staat de meening van hen, die een ernstig streven naar volksontwikkeling van de heerschende standen niet verwachten, en die meenen dat eerst wanneer het volk zelf de wetten maakt, het zich zal verschaffen wat het vóór alles - vóór de philanthropie der millionairs en vóór zoogenaamde ‘sociale’ wetten - noodig heeft.: onderwijs. Slechts eene krasse, ontzag inboezemende wilsuiting van het volk kan, volgens hen, de heerschende klassen in het goede spoor brengen. En opdat deze wilsuiting niet zij eene buiten-wettelijke, eene revo-

lutionaire, willen zij aan het volk de duurzame, grondwettelijke bevoegdheid geven, zijn wil te doen gelden. Dit is de grondslag van hun streven naar algemeen stemrecht en naar proportioneele vertegenwoordiging.

Zij zouden zoo gaarne - waar zij den heer Kerdijk zien weifelen - hem herinneren, dat het twintig jaar geleden is sedert hij zijne brochure over Leerplicht schreef.

Wat echter de radicalen heeft bewogen, om met ingenomenheid aan de verkiezing van mr Kerdijk mede te werken, is diens gebleken wil om, onvervaard, te streven naar de verwezenlijking van wat hem voorkomt recht te zijn. Zij nemen daarbij zijne philanthropische neigingen, die hem tegelijk beminnelijker en zwakker maken, op den koop toe. Zij wachten veel van den voorstander van goed onderwijs voor allen en waardeeren het, dat hij een der weinigen in Nederland is, die de arbeiders-quaestie ernstig hebben onderzocht. En mochten - wat niet onmogelijk is - de gebeurtenissen der toekomst den heer Kerdijk zoo ontzaglijk teleurstellen, dat hij, niet uit eene tijdelijke walging, maar uit volle overtuiging alle krachten des volks wil oproepen tot gezamenlijke behartiging der belangen van het geheele volk, dan zullen zij, die zich nu eene schrede vooruit achten, gaarne zich onder zijne kleuren scharen, want in zijne kennis, zijne eerlijkheid en zijne onbaatzuchtigheid hebben zij een groot vertrouwen.

Het is met het recht in Nederland nog niet pluis. In Rotterdam en Utrecht is geplunderd, 's avonds en overdag, op uren waarop men kon voorzien, dat er wat gebeuren zou, zonder dat de voldoende macht waarover de hoofden der politie in beide steden hadden te beschikken, dit geweld, gepleegd aan de eigendommen van ingezetenen, heeft trachten te voorkomen. Hier is, in hoofdzaak, eene herhaling van hetgeen in Februari te Amsterdam gebeurde. De overheid laadt den schijn op zich, het niet ongaarne te zien, dat een ruwe volkshoop de glasruiten en het mobilair der socialisten

vernielt en hen zelven mishandelt. De bescherming van persoon en eigendom, zoo dikwerf uitgeroepen als de grondslag onzer geordende samenleving, wordt eene illusie, waar het de socialisten geldt.

Opmerkelijk is de overeenstemming der handelingen van deze drie burgemeesters. Zij hebben hunne politie de reputatie doen verkrijgen van Offenbach's karabiniers, die op hun doode gemak de roovers vervolgen, kalm zingende:.... par un malheureux hasard, Au secours des particuliers, Nous arrivons toujours trop tard.

Indien men niet aan opzet denkt, kan slechts tijdelijke verbijstering deze onverantwoordelijke handelingen verklaren. De opeenvolging der gelijksoortige feiten is treffend; met Polonius verkrijgt men den indruk dat er methode is te ontdekken in deze verschijnselen van verstandsverbijstering.

Deze menschen, aan wie in woelige tijden eene groote verantwoordelijkheid toevalt, gaven - minstens genomen - zoo doorslaande bewijzen van gebrek aan takt en voorzorg, dat zij door eene regeering die hare verantwoordelijkheid beseft, moeielijk in hunne betrekking kunnen gehandhaafd worden. Terwijl een ontevreden groep in het volk telkens spreekt van eene gewelddadige revolutie die in aantocht zou zijn, en gestrenge handhaving van de orde het eerste belang is van allen die bij behoud der maatschappelijke instellingen belang hebben, zijn het juist de organen van die instellingen, die het rijk der anarchie inwijden. Hier is een fout tegen de logika, die lachwekkend zou zijn, als de gevolgen niet zoo treurig waren.

Het groote, al het andere beheerschende resultaat van deze gebeurtenissen is dat het vertrouwen op eene onpartijdige handhaving des rechts in Nederland verloren gaat. Heden zij, morgen wij, denkt menigeen, en hij bestelt stevige luiken voor zijn glasruiten en koopt een revolver. Leven wij in een beschaafden staat? of onder de lynchwet?

Eene sterke, zich van haren plicht bewuste regeering zou, door een eclatant voorbeeld te stellen, aanstonds aan alle verantwoordelijke ambtenaren doen blijken dat het haar met

de handhaving des rechts ernst is. Een gestreng onderzoek en, na gebleken plichtverzuim, het ontslag van een of meerderen dezer burgemeesters zou een voortreffelijken indruk hebben gemaakt in het land. Van de heeren Heemskerk en Du Tour is eene zoo mannelijke daad niet te verwachten.

Daarom begint thans de taak der Kamer. Zij behoort te vragen of en hoe de regeering heeft gezorgd, dat eene herhaling dezer tooneelen niet meer is te vreezen.. En blijkt het dan, dat men zelfs heeft nagelaten dezen burgemeesters duchtig de ooren te wasschen, dat men hun niet eens de belofte van betering heeft doen afleggen, dan behoort de Kamer van haar recht gebruik te maken en zelve eene enquête in te stellen, te volgen door het uitspreken van een oordeel waaruit duidelijk blijkt, dat de vertegenwoordiging geen spotten met het recht duldt. Waar blijft gij, Van Houten, Keuchenius of Heldt? Gij hebt antecedenten waaraan gij getrouw behoort te zijn.

De aanleiding tot dit alles was de vrijlating van den heer Domela Nieuwenhuis, waarmede de officieele erkenning is uitgesproken, dat de hem opgelegde straf te zwaar was in verhouding tot het als bewezen aangenomen misdrijf. Waarom zoo laat? Hier is weder een doorslaand bewijs van gebrek aan takt. Als wij de onweersproken berichten in de dagbladen mogen gelooven, werd een verzoek om gratie, slechts enkele weken te voren ingediend, afwijzend beantwoord. Waarom was er toen geene reden hem te ontslaan en later wel? Zeker zijn de motieven, aangevoerd door den heer Pierson en in het later geteekende adres, niet sterker geweest dan die van de heeren Kerdijk, Loman, Moltzer, Ter Haar en Hugenholtz. De redenen van deze heeren zijn niet bekend geworden, en hunne namen als adressanten zijn, naar het schijnt, slechts door een toeval openbaar gemaakt. Maar men mag wel aannemen dat hunne motiveering sterker was dan de latere, die voor een deel op de onbewijsbare stelling

rustte, dat de heer Nieuwenhuis onder de nieuwe strafwet minder zwaar zou getroffen zijn.

Intusschen is de aandacht opnieuw en in verhoogde mate gevestigd op de beweging der socialisten. Het groote publiek dringt niet door tot de kern der zaak. Het klampt zich vast aan de soms theatrale hartstochtelijkheid der openbare bijeenkomsten. Het wordt slecht voorgelicht.

De beweging uit zich voor een deel in het openbare leven, en deze uitingen zijn ruw, omdat het eenvoudige volk de waarde der parlementaire verbloeming niet heeft geleerd. Het kan ook niet altijd voor de volle beteekenis zijner woorden worden aansprakelijk gesteld, want de leer van Marx, wien de Nederlandsche socialisten volgen, is niet te begrijpen zonder voldoende voorbereiding door andere studiën, zij het alleen die van de economische terminologie. Maar men vergist zich, als men meent, dat dit ruwe sollen met een subtiel stelsel iets ontneemt aan de beteekenis van het verschijnsel. Het volk wil allerwegen, en dit is het groote historische feit dat onzen tijd allengs meer gaat beheerschen, het volk wil zijn plaats aan den disch. Men heeft het in 1789 geleerd, dat alle menschen gelijk zijn, en men schrome thans niet de gevolgen dezer leer in den ganschen omvang te erkennen en te aanvaarden. Gelijkheid voor de wet en in politieken zin is, in het eene land meer, in het andere minder, verkregen. In theorie zelfs in vrij groote mate. De practijk laat iets te wenschen over.

Gelijkheid in woning en voeding laat zich nog wachten, - zelfs in opvoeding. Het systeem bestendigt het proletariaat als eene erfelijke klasse. Het kan moeilijk anders, antwoordt men u, als ge schroomvallig op dezen toestand wijst, - daarmede tevens zeggende dat het moeielijk anders kan dan dat men zelf warm en wel verzorgd is. De leer is gemakkelijk; de goedhartigen doen nog wat aan philanthropie en leggen zich voldaan ter ruste. Daar klinkt opeens uit het Volkspark de kreet: ‘Ontziet noch vrouw noch kind!’ Ver-

schrikt ontwaakt de rustige slaper. Ziet ge wel, zegt hij, de socialisten zijn moordenaars of gekken. Sluit hen op. Met voorliefde maakt men gebruik van een enkel uit zijn verband gerukt verschijnsel, dat vat geeft op de openbare meening, die dikwerf door sentimentaliteit beheerscht wordt, en acht zich daarna ontslagen van het onderzoek naar de hoofdzaak.

De groote vraag, die de aandacht vereischt, is: hoe verzekert men den arbeider het volle bedrag der opbrengst van zijn arbeid, of althans, voorloopig, een zoo groot deel, dat hij eten, wonen en zich kleeden kan naar behooren. Vooral zij, die den troost van een volgend en beter leven niet mogen prediken, kunnen zich aan dit onderzoek niet onttrekken. Het socialisme is zoo oud als de wereld. Plato was socialist, evenals Domela Nieuwenhuis, en Thomas Morus schreef zijn *Utopia* aan het hof van Hendrik VIII. Maar de intensiteit van zijn optreden in deze dagen is het natuurlijk gevolg van de moderne levensbeschouwing, die met de Fransche revolutie van het leven der personen in dat der staten werd overgeplant. Zoowel de bisschoppen, als Stöcker en dr Kuyper hebben hun socialisme op eigen hand, maar zij zullen nooit zooveel macht over de beweging verkrijgen, dat zij haar in een goed spoor kunnen leiden; want de socialisten lachen er wat meê en zeggen: Gij paait ons ten slotte toch met den plicht tot berusting in de beschikkingen van een wijs godsbestier. De behandeling die het socialisme van den aanvang af ondervond, heeft zijnen belijders de overtuiging geschonken, dat zij alleen door eigen kracht hun doel zullen bereiken.

En hoe zouden zij aan eene andere overtuiging komen?

De artikelen van Quack en Van der Linden blijven in onzen kleinen Nederlandschen kring feiten van zeer groote beteekenis. Die beide professoren hebben het uitgesproken, dat het volk ellende lijdt, en dat dit een onrecht is. Het volk leest deze artikelen met graagte en ijlt naar het slot, althans eene poging tot oplossing der vraag verwachtende. En wat krijgt

het tot lafenis voor den brandenden dorst? Eenige plannen, in 't wilde ten papiere geworpen, die niet meer bewijzen dan de volslagen onmacht der schrijvers.

Is het niet om te vertwijfelen, dat na eene openlijke erkenning der kwaal ook daar geene remedie is te vinden?

Waarheen moet het volk zich wenden, dan tot zichzelven? Het herinnert zich het gevleugeld woord, door den Borgesius van weleer den Duitschers nagesproken; 'Werklieden, vereenigt u!'

Bijna nergens vindt men kalme waardeering der verschijnselen. Ook de wetenschap wordt beheerscht door den hartstocht van het behoud.

Een wijsgeer, prof. Spruyt, heeft zijne beide evengenoemde collega's onderhanden genomen. Ongenadig spot hij met hunne armoede aan resultaten, met hun gebrek aan weten schappelijke methode in het onderzoek.

Mij wel; maar professor geef dan wat beters. U is het geluk beschoren, dat gij met scherpe zintuigen uw gansche leven speuren kunt naar het wezen der dingen; ei, onderzoek nu eens het wezen van de socialistische beweging. Zij is er immers en heeft nu eens hare plaats in het leven der menschheid.

Gij vraagt uwen collega Quack: 'waartoe dient het, wat baat het zijn letterkundig talent aan te wenden om een somber beeld te schetsen van onzen maatschappelijken toestand, als men in het geheel geen middelen tot verbetering weet aan te geven? Wijst dat niet op eene zucht tot klagen en jammeren, wier gevolgen nooit anders dan verderfelijk kunnen wezen?'

Zijt gij nu zoo wetenschappelijk in uwe redeneering, prof. Spruyt, als gij het nut der analyse van het bestaande betwist?

Gij zijt van oordeel 'dat over den oorsprong der fortuinen ieder alleen waarnemingen kan doen in het kleine kringetje dat hij persoonlijk kent.'

Is dat uw wetenschappelijk resultaat? Och kom, vraag den heer Quack een elementair boekje over staathuishoudkunde te leen, en lees het.

Wat geeft gij zelf, als gij uw scherpste wapentuig hebt gebruikt om de beide collega's te verslaan?

Vergun mij dat ik uwe slotsom afschrijf.

'Eerst als de mannen van invloed zullen begrepen hebben, dat een leven van noesten arbeid in dienst van iets anders dan het eigen ik het beste is, wat den mensch ten deel kan vallen, en dat het streven naar genot hem naar lichaam en ziel bederft, kan de sociale quaestie tot eene betrekkelijke oplossing komen. Maar als de jacht op wereldsche goederen voorgesteld wordt als iets onvermijdelijks, iets dat ook de levenstaak moet zijn van hen, die een hooger goed kennen, dan nadert de maatschappij met rasse schreden tot den ellendigen toestand, waarin elk mensch de vijand is van ieder ander, en de zoogenaamde burgers eene bende roofdieren, die elkaar de beste brokken betwisten. Totale miskenning der eischen van de menschelijke natuur, die niet, gelijk de bedorven Romein, bij brood en spelen leven kan, vormt den grondslag der sombere beschouwingen des heeren Van der Linden, en is de reden waarom zijne zoogenaamde hervormingen slechts doekjes voor het bloeden zijn.'

Wat meent gij nu eigenlijk? Hebben de heeren Quack en Van der Linden 'in dienst van het eigen ik' gearbeid toen zij hunne artikelen schreven? Men zou het na uwe critiek niet vermoeden.

Wat is de betrekkelijke oplossing der sociale quaestie, waartoe men zou komen als de voorgangers in dienst van iets anders (wat?) dan het eigen ik arbeidden? Dat de jacht naar wereldsche goederen zou verminderen, en daardoor de maatschappij zou worden gestuit op de gevaarlijke helling?

Eilieve, professor, beproef het eens om veertien dagen niets anders te eten dan hetgeen de fabrieksarbeider met een matig gezin van vijf personen in Amsterdam voor negen gulden in de week kan koopen, ga daarbij dezen winter eens logeeren in zijn woning en trek zijn kleeren aan. Breng ook eens een bezoek bij zijn broer of zijn neef, die werken kan en wil, maar geen werk heeft. Of, hebt ge daar geen zin in, vraag dan eens een ernstig armendokter bij u ten eten en laat hem

na de koffie wat vertellen. Geef ons dan later eens eene definitie van ‘wereldsche goederen’ en van ‘alleen bij brood en spelen leven.’

Zelfs gij moogt u, als gij over maatschappelijke vraagstukken spreekt, niet van den plicht tot onderzoek ontslagen achten.

De heeren Quack en Van der Linden zijn u nog ver vóór.

En hebt gij dat onderzoek ingesteld, ‘waag het dan verder met de rede’, wat gij uwen slachtoffers verwijt niet te durven. De rede is een heerlijk ding, mits men haar toepasse op de werkelijkheid. Daarnaast mist zij steun en, in al haar schoonheid, valt zij jammerlijk neer.

N a s c h r i f t. Eene geschiedenis van gezag. De gemeenteraad van Apeldoorn gaf getuigenis, dat hij in het heerschende systeem goed thuisbehoort. Hij ontsloeg den burgerschoolleeraar dr. J.M. Smit, omdat deze nu en dan, in het openbaar, politieke redevoeringen houdt. De heer Smit looft het systeem van den dag niet; anders ware hij er wel beter afgekomen.

Hier is niet alleen een persoon op ergerlijke wijze verongelijkt, maar aan eene klasse van wel meer dan 1000 menschen is de mond gesnoerd, op straffe van armoede. Zal die leeraarsstand, die toch wel wat beteekent, zich dit ook aantrekken? Zoo ja, dan heeft die stand eenig karakter gekregen, sedert hij twee jaren geleden Frowein in den steek liet.

28 Sept. '87.

VAN DE KLEI.

Stigters Vragenboek. Door A.H. Gerhard.

Vragenboek van het A.N.W.V. Door D. STIGTER, Amsterdam, bij Brinkman & v.d. Meulen 1887.

Verspreiding van kennis is een kenmerkende eisch voor onzen tijd. Deze, nog al vaak gehoorde, stelling mag echter niet opgevat worden, alsof men zich vroeger minder om die ‘verspreiding’ bekommerde. Integendeel kan men gerust aannemen, dat men er zich in vorige eeuwen niet minder dan thans op toelei, om kennis te verwerven van het vak of het beroep, waaraan men zich wijden moest. In sommige opzichten zelfs stond die beroepskennis op hooger trap dan tegenwoordig.

Alleen de aard der kennis welke men verlangt is veranderd en de oorzaken hiervan liggen in de maatschappelijke toestanden. In dezelfde mate toch als het denkbeeld rijpte, dat de maatschappij is een organisch geheel, waarvan de deelen nauw samenhangen, inplaats van, als zelfstandigheden, min of meer vijandig tegenover elkaar te staan - dat de welvaart van het individu afhankelijk is van den gezonden toestand van 't geheel, in diezelfde mate steeg de behoefte aan een kennis, die verder gaat dan de benoodigde vakbekwaamheid. Meer en meer gevoelt en begrijpt men, dat de mensch geen uitsluitend passieve rol behoeft te spelen

in den algemeenen gang van zaken, maar dat hij ook eene actieve, scheppende macht moet zijn in den loop der maatschappelijke ontwikkeling; daaruit vloeit vanzelve de wensch naar een helder inzicht in de organisatie van het geheel.

Bovenaangehaalde stelling wordt dus eenigszins juister, wanneer we spreken van algemeene kennis, of nog beter van kennis der sociaal-economische wetenschap. Die wetenschap levert de beste wapenen in den huidigen vorm van den *struggle for life*.

Haar te verwerven is dus feitelijk de uiting van een onbewuste zucht tot zelfbehoud. Waarin bestaat nu de sociaal-economische wetenschap? Ze omvat alle verschijnselen welke zich op maatschappelijk gebied voordoen en voorgedaan hebben. Haar taak is het causaal verband op te sporen tusschen de verschillende ontwikkelingsphasen der maatschappij. Haar doel is, uit de nauwkeurige waarneming en vergelijking dier verschijnselen, de wetten vast te stellen welke die ontwikkeling beheerschen. Ze is in alle opzichten te vergelijken bij de natuurwetenschap.

Zeldzame scherpzinnigheid, geduld en combinatie-vermogen behoefden een Darwin, Wallace, Huxley, Büchner, om deze laatste een schrede verder te brengen; niet minder genialiteit is een vereischte voor den sociaal-econoom. En wat hooger eisch is, misschien behoeft deze nog meer objectiviteit, om bij het stellen zijner hypothesen, om op het uitgebreide veld van gissingen en vermoedens, niet den verkeerden weg in te slaan.

Bij die objectiviteit moeten wij nog even stilstaan. Er zullen er niet velen zijn, die van een liberale, conservatieve, anti-revolutionaire of dergelijke natuur-wetenschap spreken. De stellingen dier wetenschap, d.w.z. de conclusiën, waartoe de natuuronderzoekers zijn gekomen, zijn *waar* of *niet waar*. Is zoo'n conclusie nu onaangenaam voor de menschelijke ijdelheid, dan kan dit moeielijk aan den onderzoeker geweten worden. De hoogste roem van den natuurvorscher is, dat hij *de waarheid* zoekt, ook al worden daardoor zijne persoonlijke gevoelens en neigingen aangedaan. Zoo objectief

moet ook de sociaal-econoom zijn. Hoe ook zijne persoonlijke begeerten mogen zijn; hij mag slechts streven naar een juiste verklaring van hetgeen *is* en hoe het zoo *werd*.

Verschillend gekleurde soc. econ. wetenschappen te willen aannemen is de grootste dwaasheid, die men bedenken kan.

Een geheel ander geval wordt het, wanneer men spreekt van de toepassing der wetenschappelijke resultaten op de maatschappij; van de wijze waarop men meent van die onderzoekingen gebruik te moeten maken in de wetgeving, van den invloed dien men den lessen van het *heden* en 't *verleden*, toekent op de voorbereiding der *toekomst*.

Er kan b v. verschil bestaan omtrent den vermoedelijken *verderen* gang der maatschappij, omtrent de eind-vormen waarin de *gevonden* wetten zich zullen openbaren, omtrent den weg, welken men ter bereiking, of beter gezegd ter bevordering van dien ontwikkelingsgang moet inslaan. M.a.w. men kan wel spreken van eene of andere sociaal-economische *politiek*.

Wij achten deze kleine uitweiding niet overbodig omdat er helaas, zoo weinig onderscheid gemaakt wordt tusschen het *objectief* karakter der *wetenschap* en het *subjectieve* wezen der *politiek*. Maar al te vaak zijn de hartstochten, door de laatste opgewekt, oorzaak, dat men het juiste inzicht van de eerste verliest. De hardnekkigheid waarmede nog veelal de waarheden van gene worden ontkend, is bijna steeds te wijten aan den afkeer, welken de daarop gebaseerde politiek inboezemt. Wij komen hierop terug.

Aan de zucht tot verwerving van kennis, beantwoordt in den regel ook de mogelijkheid er toe. Legio brochures en geschriften over de sociale economie moesten in de algemeen gevoelde behoefte voorzien. De eischen, welke men nu aan zulk geestelijk voedsel mag stellen, zijn, dunkt ons, gemakkelijk uit het voorafgaande af te leiden. Evenals van de natuurwetenschap kunnen de waarheden der soc. econ. wetenschappen ons slechts in beknopten vorm worden gegeven. De reusachtige arbeid en studie, welke er noodig was om die waarheden te ontdekken, kan slechts door enkelen volbracht

worden. Hoogstens kan men een begrip doen krijgen van de onderzoekingen, welke tot die ontdekkingen leidden.

Het staat ermede als met de talrijke aanhangers van het zoogenaamde 'Darwinisme.' Slechts zeer weinigen zijn in staat, zelfstandig alle waarnemingen te toetsen, welke Darwin als bouwstoffen voor zijn studie gediend hebben. Een wat grooter aantal hebben deugdelijk kennis genomen van zijn werken, doch moesten de juistheid der gewone waarnemingen en een goed deel der getrokken conclusiën op gezag van den schrijver aannemen. Het gros heeft eenvoudig de waarheden in den meest beknopten vorm *als* waarheid geaccepteerd. Het kan ook bezwaarlijk anders. Op diezelfde wijze nu wordt ook de kennis der sociale wetenschap verspreid. Ieder geschrift zou eigenlijk steeds moeten bevatten, eene zoo objectief mogelijke uiteenzetting van de waarheden, die aan het geschrift ten grondslag liggen en deugdelijk onderscheiden worden van de toepassing welke men er van maken wil. Een enkel voorheeld moge tot toelichting dienen.

De ontwikkeling van den privaat-eigendom, zooals die thans heerscht, de invloed dien hij uitoefent op de maatschappelijke toestanden, behoort tot de wetenschap. De vraag, of hij een voorbijgaande vorm is, òf een noodwendig element der menschheid, is van even groote *wetenschappelijke* beteekenis als b.v. de vraag of het menschelijk geslacht in een andere soort zal overgaan of niet. Het is het criterium der sociaal-democratische politiek, den privaat-eigendom te doen verdwijnen langs een bepaalden weg en als hoofddoel van maatschappelijke hervormingen. De beteekenis en het ontstaan van kapitaal, de rol dien het speelt in de productie, zijn toekomst, - dit behoort tot de wetenschap. De *politiek* schrijft den weg voor, ter regeling van kapitaal-vorming, van de verhouding tusschen kapitaal en arbeid.

Toch wordt dat verschil zoo weinig in 't oog gehouden, dat de vrees voor een sociaal-democraat menigeen doet terugdeinzen voor de consequenties van eene beschouwing, alleen omdat zij óók aangenomen zijn door de sociaal-democraten. Het omgekeerde îs ook waar. Menig sociaal-

democraat, alleen gehoor gevende aan de stem van het gevoel, die in elke politiek een wichtig aandeel heeft, wil slechts resultaten der *wetenschap* zein in hetgeen hij *wenscht*. Wie niet de *politiek* der sociaal-democraten in zijn geheel aanneemt, loopt bij voorbaat reeds gevaar óf onwetenschappelijk, oacute;f onoprecht te heeten.

Naast dit gebrek in den inhoud der meeste politieke geschriften, bezit de behandeling er gewoonlijk ook nog één.

Ieder die niet de wetenschap zelve beoefenen kan, maar zich vergenoegen moet met de studie der resultaten, ieder dus die tot het gros behoort, vindt het beste gevolg bij eene behandeling die een gemakkelijk overzien, en een gemakkelijk opnemen toelaat. Dit wordt al zeer weinig in acht genomen. Men geeft zich in den regel te weinig rekenschap van vermoedelijke geestelijke hoogte der lezers, vooral van die der lagere klassen. En voor deze vooral is het noodzakelijk. Er wordt veel verstandelijke ontwikkeling vereischt, om een eenigszins ingewikkeld betoog te volgen, om de verschillende deelen ervan uit elkaar te houden, om de geheele gedachte van den schrijver te kunnen reproduceeren.

Een min of meer samenhangende aaneenschakeling van zeer kleine opstellen, die elk een schakel der redeketen afhandelen, is onzes inziens de beste vorm voor een volksgeschrift. De lezer wordt daardoor in staat gesteld, zijne gedachten telken male te bepalen bij één onderdeel, en de geheele inhoud wordt beter zijn eigendom.

Bovenstaande algemeene beschouwing was noodzakelijk om onzen indruk te verklaren dien het boekje van den Heer Stigter op ons maakte, dat volgens het voorbericht van Mr. B.H. Pekelharing de algemeene instemming verwierf van een Commissie door het Centr.-Bestuur van het A.N.W.-V. benoemd, en der algemeene vergadering van 28 Mei 1882. En uit volle overtuiging voegen we hieraan toe, dat 's Heeren Stigster's arbeid die instemming verdient. Het is

inderdaad te betreuren, dat het werkje nog zoo weinig gekend en besproken wordt, want het vele goede, dat het bevat, zou alsdan nut, veel nut stichten, en.... de leemten, die er naar ons oordeel in aan te wijzen zijn, aangevuld worden.

Eenige kleine opmerkingen over den vorm zijn ons veroorloofd. Dat we de verdeeling in 68 kleine hoofdstukken (zooveel antwoorden bevat het) toejuichen, blijkt uit onze inleiding. Bovendien verkrijgt de indeeling door het vragen en antwoorden eenigermate het karakter van een dialoog, wat de aantrekkelijkheid der lectuur ten goede komt. Echter zouden wij den Heer Stigter gaarne een verdere indeeling in overweging geven voor eene eventueele nieuwe bewerking. De 68 vragen zijn van zeer uiteenloopende strekking, waardoor soms vragen op elkander volgen, die slechts in een verwijderd verband tot elkander staan. Ware het geheel over eenige gesprekken verdeeld, dan won het aan duidelijkheid. Als eene proeve geven we onderstaande verdeeling voor onze lezers, die, naar we hopen, niet geheel buiten de opvatting des schrijvers zal leggen.

I.	Vraag	1-9.	Geschiedenis en verklaring.
II.	Vraag	10-15.	Verhouding van den arbeider tot den werkgever en omgekeerd.
III.	Vraag	16-18.	Verdeeling van den rijkdom. Loonstelsel.
IV.	Vraag	19-24.	De Loonstandaard.
V.	Vraag	25-31.	De voorrechten van het grondbezit (grondrente.)
VI.	Vraag	32-35.	Verband tusschen de geestelijke ontwikkeling en stoffelijke welvaart.
VII.	Vraag	36-39.	Het nut van vereeniging.
VIII.	Vraag	40-48.	Coöperatie en Participatie.
XI.	Vraag	49-68.	Verklaring en verdediging der middelen van het Program van het A.N.W.-V. en van de verlangde hervormingen.

Uit deze opsomming blijkt duidelijk hoe veelzijdig de inhoud van het boekje is. De vragen zijn voor het meeren-

deel met talent gesteld (wat geen geringe verdienste is) en de antwoorden zakelijk en helder geschreven. Bij de aandachtige lezing der verschillende antwoorden, maakten we echter verschillende bedenkingen, die wij thans laten volgen, en die bijna alle ons vermoeden zullen wettigen, dat ook in dit werkje, de vrees voor de sociaal-democratie een minder gelukkige raadgeefster is geweest.

Vraag 1. 'De oppassende en arbeidzame werklieden, die kunnen zich steeds moeielijker een duurzaam bestaan verzekeren....'

De *niet*-oppassende, de *niet*-arbeidzame dan? Waarom die onderscheiding? Hoevelen zijn er *niet* oppassend enz. *tengevolge* der bestaande en vroegere toestanden?

Vraag 6. 'De meer en meer doordringende machinale arbeid *eischte* minder bekwame en krachtige handen....'

Heeft de schrijver wel bedacht, toen hij voor behoefde, eischte schreef, hij tevens aanleiding gaf tot het vermoeden, dat de bezittende klasse ook alles moet aanwenden om de arbeidende klasse minder bekwaam te *houden*, zelfs te*maken?*

Niet minder sterk wordt in de volgende antwoorden uitgedrukt, hoe alleen de winzucht der groote nijverheidsmannen, de werkende klasse steeds lager deed zinken, waar zij zelfs bestaande wettelijke bepalingen ter bescherming van den arbeider wisten op te heffen - en in antwoord 9 worden er de 'wetgevende machten' onvoorwaardelijk verantwoordelijk voor gesteld.

In vraag 14 wordt echter als algemeene oorzaak opgegeven 'het zwarte spook der concurrentie, dat ook de patroons dringt; daarom past geen haat tegen de patroons in het algemeen, maar behooren de zeer samengestelde maatschappelijke toestanden kalm en onbevooroordeeld te worden onderzocht, om daarna, allen als één man op te staan en gewapend met een stalen volharding, onverzwakte toewijding, mannenmoed en noeste vlijt, al dien invloed uit te oefenen, welke het verzachten, of, zoo mogelijk, genezen van de wonden der maatschappij krachtig zal bevorderen.'

Als de onvermoeide ‘vrager’ eens hierop antwoord had gekregen:

Ja, Meneer, ik begrijp dat nu wel, maar... die concurrentie, drukt die niet alleen de kleine patroons? Zouden die heerschers in de groote nijverheid wel ooit geneigd zijn om ‘méé als een man op te staan?’ Wie slaat eigenlijk die ‘wonden’ in de maatschappij, als men toch den rijkdom zoo fabelachtig ziet toenemen?

En als nu eens allen als een man opstaan, *behalve* zij, die hun voordeel trekken uit de toestanden:

Wat hebben wij dan eigenlijk?....

In antwoord 17 worden de aanwending van den stoom en de daarmede gepaarde bloei der groote nijverheid, *twee* belangrijke verschijnselen genoemd. Zou het laatste niet in hoofdzaak het direct gevolg van het eerste zijn?

In hetzelfde antwoord lezen wij dat:

‘de maatschappelijke voortbrenging zich meer regelt naar de eischen van het grillig krachtvertoon der rijken, waardoor overproductie (d.i. productie in de verkeerde richting) en crisis, d.i. storing in de nijverheid en den handel veroorzaakt worden.’

Niemand zal de juistheid daarvan ontkennen, maar als de ‘vrager’ nu eens had willen weten, hoe er ‘rijken’ zijn kunnen komen en waarom het aantal rijken vermindert en dat der armen vermeerdert en toch het nationaal vermogen toeneemt?

In antwoord op vraag 18 wordt de zwakke zijde van het socialisme aangetoond. ‘De Socialisten’ -, staat er, hebben de groote verdienste het eerst en onafgebroken op de schaduwzijden van het hedendaagsche stelsel der vrije mededinging ten opzichte der verdeeling, te hebben gewezen. Als geneesmiddel daarvoor, bevelen zij hun *stelsel* aan.’ Hier begaat de schrijver een ernstigen misslag. Overal toch in zijn werkje, geeft hij zich veel moeite zijnen ‘vrager’ de zaken zoo duidelijk mogelijk te maken. Ook is het peil van zijn ‘vrager’ niet hoog gesteld. Hij heeft b.v. een bewijs noodig om de bewering van sommigen te weerleggen, dat

de loonen voldoende zijn.[1)] Welnu, geen enkele poging in het geheele werkje om dien vrager een begrip te geven welk 'stelsel' de socialisten dan wel hebben.

Na op uitnemende wijze aangetoond te hebben, welke oorzaken een steeds *onbillijker* verdeeling van het maatschappelijk inkomen ten gevolge hebben, wordt in bedoeld antwoord het 'stelsel' veroordeeld, al tracht het eene betere verdeeling te verwezenlijken, *omdat* het maatschappelijk inkomen door het stelsel niet zou worden vermeerderd.

Wij zouden vragen: Hoe is het stelsel dan, dat zoo zonderling werkt? Dan begrijp ik misschien de juistheid der veroordeeling.

Op bl. 16 wordt ons als iets natuurlijks medegedeeld dat vele leden van het A.N.W.-V. ook voorstanders zijn van het Neo-Malthusianisme en op bl. 25 lezen we dat echte *Christenzin* een eigenschap is, die boven en vóór alles de volksvertegenwoordiger moet bezitten. - Waarom juist *Christen*-zin?

Bij antwoord 31, wordt over de waarde-vermindering van het muntmateriaal gesproken, als een gevolg van de voortdurende voortbrenging van z.g. edele metalen.....

Ons dunkt dat de schrijver op eene zeer belangrijke zaak verzuimd heeft te wijzen. Nl. deze, dat die 'waarde-vermindering' volstrekt niet evenredig is aan de absolute vermeerdering der hoeveelheid. Deze opmerking geldt niet zoozeer de stijging der prijzen van levensmiddelen enz. maar de veel belangrijker kwestie van de ongelijke verdeeling. Dit zou den schrijver echter gevoerd hebben tot de behandeling eener zaak, die om welke reden dan ook, de schrijver vermeden heeft aan te roeren. Hierover echter later.

Antwoord 28 leert ons, dat 'eene krachtige en ontwikkelde arbeidersbevolking de kans op grootere productie verhoogt.' Volkomen juist. Maar nu stellen wij ons wederom

1) In het boekje staat 'niet voldoende'. Dat n i e t is hier blijkbaar niet bedoeld. Het antwoord overigens is een uitstekend hoofdstukje.

den ‘vrager’ voor, die zich nog herinnert wat hij in antw. 6 vernomen heeft, dat nl. de machinale arbeid minder bekwame en krachtige handen *eischte*. Ons dunkt, dat hij de groote oorzaak zou willen ervaren van de schrille tegenstelling tusschen bovenstaande uitspraak van het gezond verstand en de bittere les der praktijk uit Antw. 6.

Op bladzijde 75 vinden we weer gewag gemaakt van ‘goedgezinde’ werklieden, die te vergeefs werk zochten. Wat is een ‘niet goedgezind’ werkman dan? Waaraan herkent men die goede gezindheid. Onze ‘vrager’ moet, dunkt ons, vreemd opgehoord hebben bij dat woord, nadat het hem in antwoord 49 duidelijk is geworden, hoe de geheele geschiedenis door, al wat verworven werd, moest worden *afgedwongen;* dat in antwoord 56 de schrijver aanspoort tot het vormen van vereenigingen, en dan desnoods het Alg. Stemr. te *eischen*. Dat woord *eischen* kan tot onverbiddelijke consequenties voeren. In antwoord 58 is op eene duidelijke manier medegedeeld, dat de gunstige (?) toestand van Engeland's werkliedenbevolking te *danken* is aan beschermende wetsbepalingen, die der wetgevende macht niet eer werden afgedwongen, voor er volksberoeringen waren uitgebroken en de bevolking eene ‘dreigende’ houding aannam.

‘De fatsoenlijke, ijverige werkman’ zou het ‘medelijden’ opwekken van de ‘weldenken’, zoo lezen we op diezelfde pagina. Wij raden ieder aan het geschrift aandachtig door te lezen, en hij zal beter te weten komen, hoe de schrijver zelf over dat medelijden der weldenkenden moet denken.

Het is een eigenaardige eigenschap van het boekje dat alleen de socialisten-*v r e e s* het ontsiert. We hebben er reeds hier en daar op gewezen. Het treedt volstrekt in eene bescherming van het ‘Socialistisch stelsel.’ Doch overal waar de consequentie der redeneering zou *kunnen* voeren tot schijnbaar socialistische stellingen, dan doemt het ‘roode spook’ op en we krijgen uitdrukkingen als de boven aangehaalde. Om zich hiervan te overtuigen leze men pag. 52. We laten de geschiedkundige voorstelling van den strijd der partijen in ons land voor rekening van den schrijver, maar waar blijft

de objectiviteit, als hij het A.N.W.-V. (Voorzitter Heldt) noemt de *echte* patriotten met een vaderlandschen stempel en de partij van 'R. v. A.'-mannen van allerlei emplooi, een Franschen *nadruk*, revolutionnairen met allerlei onpractische bespiegelingen', terwijl nergens ook maar ééne van die bespiegelingen wordt gegeven, veel minder het onpractische er van aangetoond. En vlak achter die tirade, zegt de schrijver: 'dat ook in ons vaderland steeds de wetten gemaakt worden in overeenstemming met de belangen der machthebbenden....'

Menig nadenkend arbeider-lezer, zal misschien op de gedachte komen, dat we dan ook *nooit* van de 'machthebbenden' verwachten kunnen, dat zij goedwillig een deel van hun macht zullen afstaan.

Diezelfde lezer zou op bl. 50 ontdekken, dat het A.N.W.-V. eene progressieve inkomsten-belasting verlangt, waarbij b.v. een inkomen beneden *ƒ* 600 geheel vrij moest zijn, zelfs niet getroffen mocht worden door belastingen op de levensbehoeften. Bovendien wenscht het zelfs, dat de inkomsten boven *ƒ* 600 voortvloeiende uit het bezit, zwaarder zullen getroffen worden dan die uit den arbeid getrokken.

Dan zou hij dunkt ons de volgende vragen kunnen doen:

'Best, Meneer; het nut daarvan zie ik nu zeer goed in; maar in antwoord 20 vernam ik, dat het gemiddeld loon van de ambachtslieden hoogstens geschat kan worden op *ƒ* 9 's weeks = *ƒ* 450 per jaar.

Volgens uw voorstel, vallen *alle* werklieden buiten de belastingen. Maar uit de artikelen van Dr. Bruinsma heb ik gelezen, wat groote som de werkman aan indirecte belastingen betaalt. U wil die, en terecht, ook afgeschaft zien; maar dan zouden de tegenwoordige machthebbenden, eigenlijk *veel meer* belastingen moeten betalen dan thans. Zou u heusch denken dat zulke gewichtige hervormingen verkregen zouden worden alleen uit 'medelijden' met den 'ijverigen, goedgezinden en fatsoenlijken werkman'?'

Hóogst waarschijnlijk zou hij dienzelfden twijfel uitdrukken, als hij de krasse veroordeeling in antw. 53 gelezen heeft der huidige toestanden, waarin de arbeid letterlijk 'vogelvrij' is.

Misschien zelfs dat het slot van antw. 54 hem bij zich zelf doet zeggen:

'Nu, Meneer, dat meent ge zelf niet!'

Men meene echter niet, dat we slechts aan te merken hadden; integendeel, zeer veel is er in de brochure, dat we met onverdeelde sympathie lazen.

We willen ook daarop de aandacht vestigen. - Als de best geslaagde antwoorden beschouwen wij die, waarin over den Loonstandaard wordt gesproken, die over de grondrente, het nut van vereeniging en over de verschillende middelen en hervormingen; vooral van het coöperatie-stelsel en participatie-systeem wordt een zeer goed overzicht gegeven uit de dissertatie van Mr. de Witt Hamer. Voor Antw. 60 is het jammer dat de schrijver geen gewag heeft gemaakt van de hoogst merkwaardige instelling in Zwitserland; het Secretariaat van Arbeid nl. met een door den Staat bezoldigd maar door de werklieden-vereenigingen gekozen Arbeids-Secretaris.

Nu hebben wij reeds eenige malen er op gezinspeeld, dat in één opzicht het geschrift niet beantwoordt aan de eischen in onze inleiding gesteld en door den auteur bevestigd in Antw. 30. De tegenzin welken de schrijver voedt tegen de S.D. politiek heeft hem, zooals we gezien hebben herhaalde malen bewogen, de wetten der logica te veronachtzamen. Dit zou nu op zich zelf slechts een vlek zijn geweest; maar wat ons erger dunkt, het heeft dezen schrijver er toe gebracht, om een hoogst belangrijk punt der soc. econ. wetenschap, geheel onbesproken te laten. We zeiden het reeds, het is de aard en de beteekenis van het kapitaal. Zijn lezers-arbeiders zullen er vermoedelijk niet licht toe komen, om in te zien, dat het woord kapitaal in zijne *beide* beteekenissen voortdurend door elkaar wordt gebruikt, kapitaal = betaalmiddel of kapitaal = de geheele schat van arbeids*middelen* en arbeids*productie*.

Zoo lezen we in antw. 16 dat de geldleeners van hun kapitaal interest trekken en eveneens, dat het inkomen van een volk bestaat uit alle 'goederen', die het elk jaar verkrijgt

zonder zijn kapitaal aan te tasten. Evenmin wordt er ergens op gewezen dat het kapitaal = geld volstrekt geen factor van den arbeid is. De factoren zijn toch het lichamelijk arbeidsvermogen, de geestelijke arbeid en de arbeidsmiddelen, zooals werktuigen, grond, gebouwen enz. Het geld is geen factor, is in onze huidige maatschappij hoogstens het *koppelteeken* tusschen de factoren.

Vooral bij de hoofdstukken over het grondbezit komt dit gemis goed uit. Daar wordt over kapitaal-aanwending gesproken, waar wederom duidelijk bedoeld wordt het verschaffen van geld. Zuivere kapitaal-aanwending zou alleen gelegen zijn in het gebruik van betere werktuigen enz. Kortom, de kwestie van het kapitaal en, wat er nauw mede samenhangt, van het privaat-bezit, wordt niet in het minst toegelicht.

Het maakte op ons geheel den indruk, alsof de schrijver de beschouwing niet wilde beginnen, omdat de logische voortzetting misschien tot minder anti-socialistische uitlatingen had geleid. Maar dat had hij moeten wagen; want deugt werkelijk het systeem der socialisten *niet*, dan kan het ook *slechts* bestreden worden door eene nauwkeurige studie van alles wat tot de Sociale Economie behoort. En dat is in de *eerste* plaats het kapitaal. Eene treffende bevestiging van onze meening levert de schrijver in eene der bijgevoegde opstellen over kapitaal-huur. (Kapitaal nù weer in den zin van geld). Daarin wordt aan het slot krachtig te velde getrokken tegen al de onoordeelkundige aanvallen op en valsche voorstellingen van het socialisme. Tevens wordt het criterium ervan duidelijk aangegeven dat nl. het recht op kapitaal-huur ontkent, maar.... de schrijver zegt er verder niets van, omdat hij alleen iets vertellen wìlde van die huur, zooals men haar thans kent. Na lezing van dat artikel, zou men zelfs kunnen gelooven, dat de schrijver de onbillijkheid van rente niet ontkent. Zoo is het ook overal. Nauwkeurig wordt uiteengezet, al wat er thans met het kapitaal gebeurt, maar geen spoor van hetgeen de wetenschap heeft geleerd omtrent datzelfde kapitaal. Men leze nu eens wat op pag.

110-112 gezegd wordt over de Staatschulden. Onze schrijver maakt het u dan duidelijk, hoe de vloek der Staatsschulden juist ligt in het rente-stelsel. Hij komt echter alleen tot de conclusie, dat de *Staat* geen 'schulden' moet maken. Er waren niet veel stappen meer noodig geweest, om tot eene andere conclusie te komen.

Wij resumeeren het aangevoerde in een wensch, dat de schrijver bij eene eventueele herziening van zijn werkje, zich wete los te maken van de alles beheerschende neiging om à tort et à travers op de socialisten af te geven en het werkje aan te vullen met hetgeen er nog in ontbreekt, dan zal het reeds zoo lezenswaardige boekje belangrijk in gehalte toenemen.

Kunst.

I. Vijf teekeningen op de tentoonstelling der Hollandsche Teekenmaatschappij.

Een rustig plekje, door J o z e f I s r a ë l s . Terugkomst van de kudde, door A. M a u v e . Drinkende Leeuwen, door J o h n S w a n . In de Scheveningsche Boschjes, door W.B. T h o l e n . Kerk te Alkmaar, door J. B o s b o o m .

Dat ik Israels het eerst en Bosboom het laatst noem, beteekent volstrekt niet dat ik *Een rustig plekje* het mooist en de *Kerk te Alkmaar* het leelijkst vind. Dat ik niet meer dan vijf noem van al de teekeningen op die tentoonstelling en juist die vijf uit ál de vijftallen, daarmee spreek ik om den dood niet een oordeel uit over de grootere voortreffelijkheid van deze boven de anderen. Ik ben geen kunstcriticus.

Als ik af en toe schrijf over kunst wil ik vrij zijn dat op mijn manier te doen. Ik wil mij niet verbinden tegenover een publiek, door mij aan te stellen als de man, die het zal inlichten. Ik wil mij niet verbinden tegenover de kunstenaars, door te doen alsof ik in de wereld ben om hún recht te doen weêrvaren. Het een zoowèl als het ander doet een kunstcriticus wel. Zoo vrij als ik ben in de keus en rang-

schikking van die namen hierboven, zoo vrij wil ik in ál dit schrijven zijn. In een rustig hoekje van dit tijdschrift wil ik nu en dan vertellen wat ik mooi vind, en ik zal niemand het recht geven mijn hoekje ón-rustig te maken. Wat minder droomerig, maar even rustig wil ik het houden als dat oude heertje het heeft, op Israels teekening, dat oudje, dat met den gedeukten hoogen hoed op, en de handen op zijn wandelstok, op een bank zit, aan een singeltje, met achter den bank een rij boomen, en achter de boomen wei en achter de wei weer boomen en achter die boomen weer wei, en achter die wei waarschijnlijk weer een singeltje; - als een rustig mannetje in een groenachtige eindeloosheid van boomen, weiden en singeltjes wil ik hier vertellen wat ik mooi vind, zoo ongebonden zoo eigenmachtig, zoo heelemaal op mijn eigen gelegenheid, dat ik niet eens iemand er over meen te moeten inlichten of ik die teekening van Israels mogelijk niet dáárom alleen het eerst genoemd heb, omdat ik de beschrijving er van in de eerste paragraaf van dit stukje noodig had.

Een teekening van Mauve.

Een herder met zijn kudde is terug van de hei en heeft achter zich de heigrens, het dikgroene hakhout; dat aansluit links, aan een effen rijtje huisjes dat oploopt, met een boom ervoor en eindigt in een vierkant zijmuurtje. Daar paalt een groen veldje aan, naar voren met een houten lattenheining, en daar schuren de schapen tegen en een vrouwtje leunt er aan, waar de herder bijstaat.

Maar zoo is het niet Mauve's teekening.

Achter-boven het hakhout gloeien de oranje en gele avondstrepen, en juist waar het hout en de afglooiende huisjes haast raken, gaat een slank, hoogstammig boompje in het lichtste luchtvak omhoog, waar het licht omheen en naar boven fijn vergrijst in de lucht. En de herder met den rug naar het licht, en het vrouwtje met het oog naar de hei, en de schapen tegen het hek, staan zichtbaar in die lichte atmo-

sfeer, die den grijzen grond heeft verfijnd en het hek ontruigd, en blinkt op de wol, die fijnvlokkig glanst als van vloszijen vachten; - en het licht vergaat over de fijnbruine snoeten vooraan, en die zich opsteken van achter, in het donzige bruin van schaduw en dicht afhangende wolrafels. Met de stemmig-bruine huisjes zijlings er achter, waar de schemering tusschen breede bladeren langs heen vaagt in open venster, staat dat heele visioen attentief, met een klare droomerigheid, als een lieve, groote, onstoorbare werkelijheid.

Groote liefheid - ánders weet ik het speciale in Mauve's talent niet te benoemen - is het karakter ook van deze teekening. Het is liefheid, die niet duldt dat het licht anders dan van een stille, gelukkige, al doordringende avondlijke klaarheid zou zijn; dat dát boompje anders dan fijn en hoog zijn rijzende blâren in dat licht zou opdragen, dat die grond grof; dat hek hard, dat huisje brutaal, dat veldje gemeen er uit zou zien. Die den herder een rustig herder, het vrouwtje tot een aardig vrouwtje maakt, die zich, als of dat vanzelf spreekt, zoo héel graag uit in schapen, zonder ploertige grofheid, maar hun snoeten geeft om te kussen, zoo lief zijn ze; en houdingen van zachtheid, onnoozelheid en beminnelijkheid; - die hun wol tot glanzende zij maakt en het licht laat blinken op hun witheid. Liefheid, die zich groot en zelfgenoegzaam voelt, zóó zelfs dat zij versmaadt het teekenen van bestudeerde wetenschappelijkheid, van verstandige, afgepaste waarneming, het weten dat een poot zoo is, het berekenen dat een kop zus moet zijn, en afwacht, blij in zichzelven, het zeggen van verstandige kijkers: dat dit schaap geen pooten, en dat schaap twee ruggen heeft, - om niets anders te begeeren en te doen dan het uitdrukken van die groote, oppermachtige liefheid in een éenigen, klaren, onuitgerekenden indruk, zóo gegeven omdat hij zóo ontvangen is.

Ik voor mij zal niet beweren dat verstandigheid niet een deugd is, die ook een kunstenaar goed kan staan, maar ik beweer dat liefheid er ook een is, en een groote.

John Swan's Drinkende Leeuwen. Toen ik er voor stond, werd ik moe van het voelen van de kracht, die dit visioen in de verf heeft geduwd, gewreven, geslagen, gespierd met onverbiddelijke handen. Die teekening lijkt gemaakt van turf en ijzerroest, het bruin van een orkaannacht in de woestijn, met ijzergrauwe wolkschuivingen en een helsch-blauwe strook op de kim. Een plas gloort op en grauwt met een lijkachtige lichtheid, de kringen in het water zijn als getrokken metaaldraden en leeuw en leeuwin staan bruin in het bruin van de omgeving, waar de leeuw uitsteekt in het grauw van de lucht boven den horizont, van de staart tot het voorhoofd. - Sombere zelfbewuste kracht is het karakter van die heele teekening. Zij concentreert zich in de dieren zelf, waarvan de leeuw staat, recht op zijn strakke voorpooten, met een weinig bewegelijke ruglijn, die voortgaat in de stijve staart; - in den opgetilden kop, met den bek, waar het water hard, recht uit terugdruipt, in de manen en iederen plooi van de zware, ruime huid, geteekend met breede, gespierd getrokken vegen. De leeuwin met den snoet in het water, hoog opgetrokken schonken van voren en een liggende kattestaart ligt voor hem; het voorlijf, in elkaar gedrongen, een monster dat zich heeft kleingemaakt.

Maar Hollandsche blijheid zag ik blinken in Tholen's Scheveningsche boschjes. Een lichte zandgrond, waarin voorop een dame zit, in een donkerblauw kleedje, met een hoedje op, en twee lichte kindjes; - daarachter lichtgroen geboomte, een beetje doorzichtig; daar tusschen en in 't zand een prettig fijn, vroolijk, kleurig gedoe van dametjes, kindjes, wagentjes, japonnetjes, pleizierig in een lichte, blauwe zomerlucht. Het hoekje is bewegelijk, alsof er af en toe een zomersch windje door heen speelt - de boomen zijn niet zóo maar boomen, maar wuivende boomen; - het zand is hier wit en daar grauw, alsof het wel eens is opgewaaid.

Een lichte, gelukkige opgeruimdheid is een aangenaam kenmerk van Tholen's teekening.

Er zijn in Nederlandsche kerken zijbeuken, niet minder mooi dan die éene in de kerk van Alkmaar, geloof ik. Maar ik kan niet gelooven dat er veel menschen zijn, die van een daarvan een mooier herinnering in zichzelf bewaren, dan de heer Bosboom van deze hebben moet. Om zijn teekening goed te begrijpen in haar Bosboomsch karakter, moet men beginnen haar héel gewoon te zien: als de teekening van een zijbeuk in een kerk, met aan één kant den muur, aan den anderen de pilaren, die dit kerkdeel scheiden van het middenschip, er naast merkbaar. Maar dán moet men gaan opletten hoe die naakte voorstelling heerlijk schuil gaat in kostlijk stofteersel.

Daar is een goudachtige gloed in de sculptuur van om de zuilen gebouwde banken, in de gebeeldhouwde psalmbordjes, in een stoel, die daar niet op zijn plaats staat, in een stuk besneden lambriseering. Geelkoperen luchters hangen af van de gewelven en de goudglans van houtwerk en koper vergaat in den geligen schijn van oudwordend kalkpleister. Een mannetje zit in een bank en koper zijn de sloten van den Bijbel en geel als van zuiver goud de sneê, die zich uitbreedt in de schuinte, op het bruine bankblad. En als men gaat letten op het licht, dan ziet men het donker zijn in dien zijgang, tot daar in de verte waar hij gekruist wordt; maar het licht viert feest in het schip en schemert wat hooger in de beuk over de kerkbanken heen. Het is of daar uit de laagte van dien zijgang het licht is opgetrokken naar boven, en beneden blijft het donker, maar naar boven wordt het altijd lichter, tot hoog in het schip van de kerk, waar een groot, gelukkig klaar licht rustig schijnt, niet in vlagen, maar daalt en het ruim wijd maakt met helderheid. En als men dat ziet en daaraan denkt, dan merkt men hoe onder in dien zijgang alles vol is, een volte van rijke sculptuur en zware bruinachtige goudgloed, maar hoe alles wordt opgeruimd naar boven, waar de rustige zuilen uitrijzen boven 't omkleedsel en niets dan bogen zijn, die in kalme streving, zonder aanmatiging dan hun gestadige stijging, elkaar zoeken in een enkel knooppunt. Dan voelt men het begrip van een kerk

van Bosboom en het begrip van het geloof, het Protestantsche, dat zich ook in zijn kerken gesymboliseerd vindt: uit de aardsche schemering naar het hemelsche licht, uit de aardsche volte, die wel mooi is, naar de hemelsche ruimte met haar éene voleinding.

Dat ik Bosboom het laatst genoemd heb, was niet omdat ik hem den minsten vind. Ik had hem ook het eerst kunnen noemen. Alleen niet tusschen de anderen. Door zijn aan sluiten van zijn kunst aan zijn geloof, door zijn zoeken, in het werkelijk leven, naar symbolen voor de openbaringen van het religieuse, staat hij, als kunstenaar zonder kunstbroeders, alleen.

A.V.

II. Jan van Beers in het Panorama.

't Is niet amusant 'n impressie te geven van het werk van v. Beers: daarvoor is 't niet leelijk genoeg - zooals indertijd Vereschagin - maar 't is in de hoogste mate antipathiek. Ik zeg niets nieuws, wanneer ik dat werk vergelijk met de halsbrekende toeren van 'n acrobaat, de grotesque aardigheden van 'n clown, de bedriegelijke grappen van 'n goochelaar; maar 'k geloof dat 't moeielijk is, over v. Beers te spreken zonder onmiddellijk te denken aan dergelijke kunstenmakers, die zich zoo gaarne artisten noemen en die voor 't zelfde doel eenigermate soortgelijke middelen gebruiken: 't amuseert Van Beers z'n Publiek te verbazen met z'n excentriciteiten: hij schijnt het gaarne te zien met opgetrokken wenkbrauwen en open mond, verrukt over z'n knapheid, dupe van z'n handigheid, losbarstende in luide toejuichingen. En die handigheid kenmerkt Van Beers het meest, z'n techniek, geleerd en vol trucs, schitterend, verblindend[1)], wil

1) Volgens prof. Alb. Thijm - die zich 't genoegen gepermitteerd heeft, in 't weekblad *de Amsterdammer* v. Beers den raad te geven om in 't vervolg te trachten niet alleen te behagen maar ook te *ontroeren* - volgens dezen hooggeleerden Heer behoeft v. B. niet onder te doen in uitvoerigheid van behandeling voor B. Lepage, Manet of Meissonier - wel 'n bewijs te meer dat deze hoogleeraar in de kunstgeschiedenis niet altijd even sterk is in de geschiedenis van de moderne kunst. Ik kan 't heusch niet helpen, maar ik vermoed dat prof. Thijm nooit of althans zeer gebrekkig 'n schilderij van Manet gezien heeft; hoe anders dien naam te verklaren tusschen twee van z'n grootste tegenstanders.

suggereeren, dat hij werkelijk 'n groot schilder is; en waarachtig! - men moet wezenlijk 'n beetje artistiek gevoel hebben om te zien dat, hoe verbazend knap ook, de techniek van v. B. zielloos is, onsoliede, niet te vergelijken met de knapheid, zoo ernstig en eenvoudig, van de oude Hollanders: v.d. Meer, Pieter de Hooghe, om er niet meer te noemen.

De hoedanigheden van v. B. zijn niet die van'n zuiver, diep artistiek gevoel, zij zijn hoofdzakelijk verstandelijke: hij maakt vooral indruk - z'n uitvoerige schilderwijze daargelaten - door de associaties die hij opwekt. Maar heel even vindt men 'n spoor van 'n echte artistieke opvatting. Dit, in verband met 'n zeker zwak voor de geparfumeerde dames der Parijsche demi-monde en z'n kennis van 't geblaseerde leven in die wereld, doet hem kennen als 'n artist die onvermoeid, met verbazende wetenschap van doen spreekt in 'n taal, die voor niemand onverstaanbaar is, over 'n lang bekend onderwerp, zonder iets nieuws, zonder iets eigenlijks te beweren, zonder iets in z'n sujet te zien dat de moeite waard is gezegd te worden. De geheele persoonlijkheid van v. B. doet zich aan mij voor als 'n zeer correct mensch, nu ja... onberispelijk en somtijds met zekeren zwier gekleed, met goede manieren; die veel houdt van mooie handschoenen en andere uiterlijkheden, vooràl zich als zoodanig wil voordoen, zich aanstellend als 'n eenigermate mat, geblaseerd man, bedorven door z'n populariteit; die weinig meer voelt dan verveling in fatsoenlijk gezelschap, onnoozele domheid in z'n dagelijksch leven; 'n caricaturist die zich, door z'n groote kwaliteiten van uitvoering, bewust is meer te zijn dan 'n ander.

Wat v. B. voornamelijk mist - dat is temperament; en zonder temperament wordt niemand 'n echt kunstenaar, zelfs niet al kreeg hij elken dag 'n raad van 'n hoogleeraar in de aesthetica. Eigen wijze van zien, eigen wijze van doen, vindt men bij v. B. niet. Hij ziet z'n omgeving als de eerste de beste, zonder dat iets in staat is hem 'n meer dan gewone aandoening te geven; en als ieder, die niet genoeg uit zichzelven heeft om meer dan gewoon te zijn, zoekt hij z'n heil

in buitensporigheden, zich origineel wanende, terwijl hij maar excentriek is.

Wanneer hem niet 't voornaamste ontbrak, hij niet zóo erg zielloos was, zat er in hem 'n groot kunstenaar; nu hebben we in hem te salueeren 'n meester, die bijzonder geleerd is, maar in wiens werk niet meer kunstwaarde is aan te wijzen, dan in 'n fotografie naar de natuur.

Maar juist door dat meesterschap waardoor hij de natuur weet na te doen als 'n clown die heel bedriegelijk 't geluid van verschillende beesten weet na te bootsen, is van Beers 'n persoonlijkheid, met wie we rekening te houden hebben.

Onderhoudend, vermakelijk, ondeugend, vooràl knap, maar - zooals 'k zei - in de hoogste mate antipathiek.

Amsterdam, Sept. '87.

W.J. v. W.

In Memoriam. Door Ph. Hack van Outheusden.

> .... l'outrage public du magistrat au citoyen importe à toute la nation: car, ou cette licence est l'effet de la corruption générale, ou rien n'est plus propre à l'engendrer bientôt; et si l'offense faite à un particulier paraît un petit mal en soi, l'oubli de l'ordre et de la justice de la part d'un magistrat peut devenir la source de mille abus effrayants.
> *Mémoires de Beaumarchais dans l'affaire Goëzman*.

I.

Ik vraag verlof te beginnen met den geachten lezer een nieuwtje te vertellen.

Er hebben in de laatste paar jaren in deze stad nog al eens ongeregeldheden plaats gehad. De bijzonderheden van deze gebeurtenissen zijn, ondanks de rapporten en preadviezen van Burgemeester en Wethouders, vrij wel bekend geraakt. Maar aan mij is het voorbehouden gebleven, een aardige particulariteit meê te deelen, die gelukkig zonder bloedstorting is afgeloopen, en ook zonder eenig verlies van eigendom of waarde; in één woord, de slachtoffers waren geen slachtoffers, geen socialisten dus, maar leden der gegoede en gezeten, men zou zeggen, van de liggende burgerij.

Tot recht verstand van het aardige van het geval, citeer ik vooraf, uit de proces-stukken der zaak-Roos, eene verklaring door de Amsterdamsche politie-beambten Panhorst en Verbeek afgelegd voor den Heer rechter-commissaris, die de instructie gevoerd heeft in de quaestie-Penning; nationaler gedachtenisse van 22 Februari 1887. Deze personen - om een politie-term te gebruiken - hebben het volgende gezegd:

'dat... te één uur (in den avond van dien dag) een soortgelijke, maar minder groote troep, ook voornamelijk Israëlieten, van wie één een hoed met breeden rand op een queue had, in de richting van de gebroeders Mens gingen, en daar stand hielden, en dezen Mens wilden zien;

dat getuigen, omdat die menschen anders niet weg wilden gaan, Mens hebben opgeklopt, die zich even vertoonde, waarop zij zich onder het zingen van Wien Neerlandsch Bloed verwijderden in de richting van de Westerstraat; dat de Israëliet, die den hoed op de queue had, zeide: dat is de hoed van Van der Stad, maar nu is het geen roode hoed, maar een vrijheidshoed.'

Het was niet gemakkelijk om al deze menschen uit elkaar te houden; wat evenwel voor de genoemde ambtenaren geen reden mocht zijn, daartoe geen poging te doen. Eén reden van hun nalatigheid - want ik noem dat nalatigheid - om de bepaling der verordening toe te passen, die optochten verbiedt, is denkbaar. Namelijk deze, dat zij het niet samen éens konden worden over de vraag, of deze 'minder groote troep' al dan niet een optocht wás. Want zelfs de Burgemeester moest den Heer Willeumier (Gemeenteblad N°. 204, bl. 223) ter raadszitting van 11 Mei 1887 '*nogmaals* doen opmerken, dat men met het beoordeelen van optochten en samenscholingen zeer voorzichtig moet zijn, omdat de definitie van dat woord - en door rechterlijke beslissingen is dat vaak gebleken - zeer vaag is.' Het debat over deze definitie nu, zal de Heeren die ik noemde, dat oogenblik voor het eerst van hun leven en voor het eerst op dien, avond tegenover een 'troep menschen' staande, geheel

hebben bezig gehouden. En er kwam nog meer bij. Hoe verdeeld ook over de quaestie, waarvan de vaagheid inderdaad schrikwekkend is, trachtte toch steeds de Politie, volgens den Burgermeester (Gemeenteblad t.a.p. bl. 220) de volksverzamelingen in deze dagen uit elkaar te doen gaan. ‘Maar, aangezien de stemming zoo kwaad niet was, is - als altijd, wanneer men met geen verzet te doen heeft, - gelast met gematigdheid tegen hen op te treden.’ Na deze woorden van den Heer Van Tienhoven, begrijpt men de besluiteloosheid der politie-beambten. - Is het wel een samenscholing? Ja, neen, neen, ja. Men wordt het niet éens. - Hoe is de stemming? De stemming is zoo kwaad niet. *Hoe* kwaad niet? *Zoo* kwaad niet..... etc., etc. En daar gaan de israëlitische menschen verder, de christelijke Mensen trekken hun hoofd weer binnen het raam, hun slaapmuts over hun ooren... en alleen uit de verte is nog hoorbaar de galm van

> Hop, hop, hop, hop, hop, hop!
> Hangt de socialen op.....

en valt het licht van een lantaarn op het kleedingstuk en het koffiehuis-meubel die boven de optocht - met verlof - worden uitgedragen; symptomen eener stemming die men zeer waarschijnlijk, evenmin als de Voorzitter van den Amsterdamschen Raad, zou willen qualificeeren als ‘kwaad’.

Na deze inleiding, het nieuwtje.

Men herinnert zich, dat de hernieuwing van het Bank-monopolie vele belangstellenden bezighoudt. Er zijn geruchten, kansen, adviezen, berekeningen, vooruitzichten. Niet lang geleden begon deze onzekerheid een menigte aanhangers van het Huis van Oranje te verdrieten. Een paar dagen lang liepen benden, samenscholingen, optochten - de definitie is uiterst vaag - door de stad, en zongen liederen, die een afwezigheid van sympathie met Heeren directeuren en commissarissen der Bank te kennen gaven. Een dier refereinen luidde als volgt:

> Weg met Quack, weg met Quack,
> Alle directeuren in een koffiezak.....

Nog een ander, dat ten minste het onaangename van een personaliteit miste, werd gezongen:

> Hop, hop, hop, hop, hop, hop!
> Hangt de directeuren op.....

Aan de politie werd gelast met gematigdheid te werk te gaan, althans zoolang men niet met verzet te doen had. Nu, het publiek verzette zich slechts in dien zin, dat het met gezwinden pas de straten doortrok, en bij verscheidene bestuurderen demonstraties maakte, een enkele maal zonder de ruiten hunner voorgevels in te werpen. Een kwade stemming was er dus in geenendeele te bespeuren. Eindelijk vereenigde zich een bende voor het gebouw der Groote Club, waar vele leden van de directie en talrijke aandeelhouders zich met biljartspel en zwartepieten vermaakten. Eenige andere actionnarissen hadden achter de belegeraars post gevat, en een hunner had met Mr. N.G. Pierson de afspraak gemaakt dat hij, staande bij het Dam-monument, plotseling een kogelfleschje door een der vensters zoude werpen, ten teeken dat de strijd, overigens ongelijk, kon beginnen. Dit gebeurde, en de volksmenigte bleef, tengevolge eener vergissing van de zijde der bank-partij, die het mineraalwater-teeken had miskend, in het bezit van de club. De leden werden bont en blauw geslagen..... De orders van gematigdheid en de opvatting der stemming werden niet vervangen door andere bevelen of opinie. Zoo trok een afdeeling der anti-banklieden met een laars op een wandelstok door de Hartenstraat naar de woning van den Burgemeester. Wat daar geschiedde, laat ik verhalen door twee ambtenaren van de politie, want zulk een relaas moet officieel zijn, wil het geloofbaar schijnen. Deze Heeren getuigen dat zij:

‘Omdat die menschen anders niet weg wilden gaan, den Heer Van Tienhoven hebben opgeklopt, die zich even vertoonde, dat toen een der menschen, die een wandelstok droeg waarop een laars was gestoken, tot den Edelachtbaren Heer zeide: dit is de laars van Mr. W.W. van Lennep, en dit

is de wandelstok van Mr. H.P.G. Quack, waarna de menschen zich onder het zingen van Wien Neêrlandsch Bloed verwijderden in de richting van de Reestraat; dat de Oranjeklant, die de laars op den wandelstok had, zeide: dat is geen bottine meer, dat is een....

II.

Waar ik op komen wilde is dit: bij niemand is het aan twijfel onderhevig, of het gedrag van de autoriteiten zou geheel anders zijn geweest, indien het bedreigde en geplunderde perceel, niet het koffiehuis van Penning maar het genoemde societeits-gebouw, en de mishandelde personen leden der Amsterdamsche aristocratie geweest waren in plaats van socialistische mannen en vrouwen. Allen zullen dit moeten erkennen, en velen zullen het bovendien niet afkeuren. Zelfs bij de meesten is de natuur, die hun de socialisten doet haten, sterker dan de leer, die gelijke aanspraken op bescherming van alle staatsburgers voorschrijft. Bij weinigen is het billijkheidsgevoel zoo krachtig, dat het blijft spreken voor een klasse van menschen, die als verachters van de beste tradities van ons geslacht bekend staan. Sommigen zeggen dit ronduit; anderen willen het verbloemen. Ik voor mij vind deze poging niet erger dan alle andere onoprechtheid; maar zij is bovendien overbodig. Geen mensch gelooft dat er een rechtvaardigheidsgevoel bestaat, dat ergens ter wereld den gang der openbare zaak zou beheerschen. Het leven van enkele individuën moge zich richten naar de uitspraak, of nog liever naar de inspraak van dit sentiment; men behoeft evenwel geen tien jaar terug te gaan in de geschiedenis van zijn eigen land om te weten, dat het leven der groote menigte door andere hartstochten wordt geleid. De sociaal-demokraten zijn inderdaad de best georganiseerde en scherpst uitgesproken tegenstanders der heerschende en bezittende partij. Het is slechts een tijdpasseering om te onderzoeken of zij wèl doen met dit te zijn; het is eenigermate onnoozel om voor deze houding woorden van lof of blaam uit te zoeken. De

arbeiderspartij wil vooruit; de sociaal-demokraten staan in sommige landen aan de spits. Nu verlangt niemand van de andere klasse dat zij deze lieden voor hunne strijdvaardigheid zoude omhelzen. Die mate van zelfverloochening wordt niet verwacht en ook niet begeerd. Nog niemand is op den inval gekomen om Philips II te verwijten dat hij de Geuzen niet beminde; den edellieden van Lodewijk XVI dat zij den burgerstand execreerden; Cromwell, dat hij de Kavalieren; den Puriteinen dat zij de Royalisten haatten, noch Alexander van Rusland dat hij vermeent aan de Nihilisten den duivel te hebben gezien. Zoó duidelijk is het ook, dat de gegoede Nederlanders althans een historisch recht hebben om een soort van menschen te verafschuwen, die tegenover hen niet minder fel staan, dan een dezer personen of groepen ooit gekant is geweest tegen zijn politieke bestrijders. Hebt uwe vijanden lief, heeft men maar alleen bij manier van spreken gezegd. In de staatkunde tenminste zou het een nieuwe eisch zijn, en ons arm liberalisme zal wel niet de engel blijken te wezen, die met dit versche evangelie van 's Heeren voeten komt gedaald.

Zoóveel evenwel heeft men vóor op de perioden waaruit ik citeerde, dat de redelijke afkeer, iemand wegens zijn politieke gevoelens te vervolgen, zich langzamerhand in de openbare meening gaat doen gelden. Die afkeer begint de eischen van het eigenbelang te temperen. Dat ondervinden de menschen die hun haat aan de socialisten pogen te vergoelijken; de één bewust, de ander onwillekeurig, een derde half en half. Deze vooruitgang is de eenige aanleiding om nog te hopen op een vreedzame beslechting der diepgaande geschillen. De staatkundige verdraagzaamheid *is* er; vroeger, althans vóor de helft der achttiende eeuw, was zij er in 't geheel niet, en zij zal steeds meer kracht krijgen. Maar, hoe uitnemend deze neiging van de publieke opinie ook zij, niemand mag gedwongen worden haar te belijden. De godsdienst kan ons niet meer schelen, en daarom zijn wij van een voortreffelijke religieuse lankmoedigheid. De politiek, dat is onze beurs, onze roem, onze macht, of althans ons stokpaard en onze nachtmerrie,

naarmate wij berijden of bereden worden, en daarom zijn wij drommelsch kwaadaardig in de politiek. De inwendige strijd tusschen deze natuurlijkste aller gevoelens en de steeds luider pleitende stem der redelijkheid, is een verschijnsel, waarop het de moeite waard is de aandacht te vestigen. Of de Amsterdamsche autoriteiten - want van hen wilde ik spreken - weten wat staatkundige verdraagzaamheid is, dat kan een vraag zijn van eenig geschiedkundig belang. Niet de quaestie, inhoeverre zij wegens hunne bekendheid daarmede, geprezen of gelaakt dienen te worden. De eerste, niet de tweede, is het onderwerp van deze bladzijden. En, om het antwoord in eens te geven: het schijnt mij toe, dat de gebeurtenis van 22 Februari op het Waterloo-plein, en de behandeling dier zaak door de personen die ik bedoel, zeer duidelijk heeft doen uitkomen, dat de politieke verdraagzaamheid in deze kringen niet meer kan worden ontkend, hoewel zij er nog maar bij flauwe erupties wordt waargenomen.

III.

Als wij nu 1700 in plaats van 1800 schreven, zou het preadvies door Burgemeester en Wethouders den 21 April over het adres van Penning aan den Gemeenteraad uitgebracht - gesteld dat men toen met deze colleges gezegend ware geweest - er eenigszins anders hebben uitgezien. Al naarmate de bovendrijvende partij in de vroedschap patriottisch of prinsgezind was, zou een uitbarsting der prinsgezinde of patriottische volkswoede, een daad van hoogst strafbaar oproer genoemd zijn of een heugelijk teeken van vaderlandsliefde. De slachtoffers zouden met dezelfde willekeur, martelaren of rechtvaardig gestrafte verraders geheeten hebben. Zoo bar ziet het bedoelde stuk er nu niet uit, maar, laten wij er dadelijk bijvoegen, toch nog bar genoeg; genoeg om ons in de schatting van een misschien niet ver verwijderd nageslacht, voor halve wilden te doen doorgaan. De karakteristieke trek is deze; er is een duidelijk streven in

merkbaar om de politie, die men in het publiek én van nalatigheid, én van medeplichtigheid had beschuldigd, vrij te pleiten. De grondslag van dit pleidooi moest natuurlijk zijn, de voorstelling aannemelijk te maken volgens welke de socialisten de aanvallers zouden geweest zijn, en de politie benevens de oranjeklanten de aangevallenen. Men gevoelt de beteekenis van deze wending. In plaats van kort en goed te zeggen: wij, B. en W. feliciteeren u, raadslieden, en onszelven, dat wij zulk een trouwe Jodebuurt hebben, die deze vervloekte socialen eens flink op hun bliksem (men drukte zich voorheen wel eens zeer duidelijk uit, toen er nog geen ambtenaren bestonden die het kommiesbrood der redactie aten) hebben geslagen; zeggen wij als goede negentiende-eeuwers: eigenlijk zijn de socialisten de schuld van alles, ofschoon het ons spijt dat het zoo'n vaart heeft genomen.

Hier is dus een spoor van politieke verdraagzaamheid. De pré-adviseurs gevoelen, dat het toch eigenlijk zoo niet mócht. Dat de sociaal-demokraten wel hun gezworen vijanden zijn, maar dat er toch iets in de lucht zweeft als van recht op bescherming en van eerbied voor de wet, die aan hun positie als gemeente-bestuurders zekere verplichtingen vastknoopt. Ik zeide reeds, dat dit gevoel nog maar zeer flauw is. Daarvoor heb ik twee redenen. Ten eerste zijn er plaatsen in het rapport, waar B. en W. zelfs den schijn van onpartijdigheid laten varen, en een qualificatie neerschrijven, waaraan zij in hunne ambtelijke betrekking vreemd hadden moeten blijven. Ten tweede, en dit is de voornaamste reden, blijkt uit het rapport de afwezigheid eener waarheidsliefde, die bij menschen als de onderteekenaars dán alleen kan worden op zij gezet, wanneer zij met zekerheid kunnen voorzien, dat niemand anders dan hun bitterste vijanden er onder zullen lijden. Voor zijn pleizier liegt bijna niemand, en niets dan de kracht van een grooten hartstocht kan deze Heeren zóó hebben vervoerd. Die hartstocht is de haat aan hunne tegenstanders, een haat dien zij hebben *willen*, maar niet kunnen verbloemen. De glimp die

B. en W. aan de zaak hebben trachten te geven, is het teeken dat zij een glimp noodig achtten. Eenige eerbied voor de publieke opinie, die ook voor de sociaal-democraten recht verlangt, is in dit streven te onderscheiden. Maar toch maar een geringe mate van eerbied, die, ten eerste, niet verhoedt dat een half dozijn mannen van opvoeding en verstand zich dermate vergeten, en ten tweede toelaat dat deze buiten- sporigheid bijna zonder protest voorbijgaat.

IV.

De directe bewijsplaatsen uit het preadvies; als ik ze zoo mag blijven noemen: de achttiende-eeuwsche ontsnappingen van officieele partijdigheid, zal ik eerst even aanstippen.

Behalve over het adres van den Heer Penning, wiens koffiehuis op het Waterlooplein door de politie-agenten en de Joden inwendig vernield is geworden - hebben in de vergadering van 11 Meí Burgemeester en Wethouders hun opinie over een verzoek van den Heer Bos uitgesproken, die eveneens schade heeft geleden, zonder dat de politie tijdig genoeg tusschen beide kwam. Op hem slaat een zinsnede in het preadvies, die de aandacht verdient. Adressant Bos had, volgens B. en W. ‘zelve verbittering tegen zich opgewekt en aangewakkerd.’ Met andere woorden dus: het is zijn eigen schuld geweest.

Zie hier een qualificatie, die niet te pas komt. De politie heeft niet het recht een opinie uit te spreken over een daad van een burger. Dat komt alleen den rechter toe. Als de politie tot de ontdekking komt, dat iemand verbittering opwekt, moet zij naar de oorzaken onderzoek doen. De uitslag van dat onderzoek kan één zijn van deze twee: degeen die zijn medeburgers boos maakt, is strafschuldig, of hij is dat niet. De partikuliere meening van den ambtenaar met het onderzoek belast, is van geen de minste waarde. Is de man schuldig, dan zal men hem volgens de wet doen boeten. Is hij niet schuldig, dan heeft niemand vat op hem. In geen der beide gevallen, ook niet in het eerste, is de groote

menigte zijn rechter, nog minder de uitvoerder van een zelfgeslagen vonnis ten zijnen laste. In elk der twee gevallen ook in het eerste, moet de politie hem helpen: hem, óf in de handen der justitie heelshuids overleveren en zijn eigendom tegen elke onbevoegde aanraking beschermen, óf hem beveiligen tegen aanvallen, die zelfs niet in de schuldigheid van den wanbedrijver een soort van vergoelijking vinden. Ik moet verschooning vragen voor de grove waarheden, maar het a. b. c. van het gemeene recht wordt door deze Amsterdamsche autoriteiten voorbij gezien. De Heer Bos, mag men zeggen, heeft toch, voor zoover men weet, noch zijn vader, noch zijn moeder vermoord; hij heeft geen brand gesticht in een bewoond perceel, geen enkele keer een valsch bankbiljet vervaardigd, noch ook, zelfs niet voor tijdverdrijf, een vergiftigde kool gestoofd voor zijn vrienden. Ik ben er van overtuigd, dat de Heer Van Tienhoven zich het zou hebben aangetrokken, als iemand die aan een dezer zwakheden zich had schuldig gemaakt, door de straatjongens mishandeld ware geworden. Ik weet zeker dat de politieagenten, die er niet in geslaagd waren hem gezond en wel in den dievewagen te stoppen, of tenminste niet hun uiterste best daarvoor gedaan haalden, een geweldig standje zouden gekregen hebben. En wat is dezen adressant overkomen? Ik copieer het verslag van een ooggetuige, door de *Amsterdammer* bekend gemaakt. - - - ‘De troep hield stand, zwaaide met de vlaggen boven het hoofd der mannen, die op de stoep stonden; het bekende lied werd gezongen, en eindelijk een ruit boven hun hoofden ingeslagen. De menigte drong op; al vechtende werd de stoep ontruimd, en nu werden die zelfde vlaggestokken, waaraan de Nationale driekleur en die van het Vorstenhuis waren gehecht, gebruikt om al de glazen, zoover men die kon bereiken, in te slaan.

Toen dit ongeveer een klein kwartier geduurd had, en de woedende menigte storm begon te loopen op de gesloten deur, zond een ons bekend persoon, ten einde te voorkomen, dat er wellicht een afgrijselijker tooneel zou plaats hebben, iemand naar den naastbijzijnden politiepost om hulp.

‘Deze kwam opdagen: een brigadier en vijf agenten. De brigadier trok zijn sabel, de agenten drongen het volk van de deur weg, de vlaggen, eenigszins gehavend, bleven echter omhoog steken, en daarop beval de brigadier de menigte om haren weg te vervolgen. Er werd niemand gearresteerd’.

De Heer Bos woont in de Hazestraat; er is een politiebureau op de Lauriergracht; de afstand is geen drie minuten gaans. Ik wil evenwel in het midden laten of de hulp van de dienders niet eerder zou gekomen zijn, indien de bewoner van de straat niet Bos, maar, om geen namen te noemen meer dan noodig, de Heer Van Tienhoven-zelve geweest ware. Ik spreek nergens van, dan van de omstandigheid dat het preadvies deze verwoesting toeschrijft aan eigen schuld. Geen woord van leedwezen, geen woord van afkeuring, geen woord van zelfverwijt. - Mag men zeggen, ja of neen, dat B. en W. zich hebben laten verleiden, bij de voorstelling van deze zaak, door hun haat aan de sociaal-demokraten; een gezindheid, die hun als leden eener bepaalde klasse zeer correct staat, maar bij dragers van het openbare gezag, een bedenkelijk gemis aan zelfbeheersching vertegenwoordigt?

Dit zelfde gemis gevoelt men in de appreciatie van de daad des Heeren Bos, die dan deze populaire kastijding zou hebben uitgelokt. ‘Herhaaldelijk toch heeft de Politie (hem) aangemaand, om een schandelijk en velen terecht aanstoot gevend pamflet voor de ramen zijner woning weg te nemen’. Zoo staat er in het preadvies, Gemeenteblad Afd. I, bl. 234. Welk pamflet hier bedoeld wordt komt er niet op aan, het is in elk geval geen geschrift dat de hoofden der politie recht hebben, in het openbaar schandelijk of aanstoot-gevend te noemen, zoolang geen rechterlijk vonnis den vervaardiger of verspreider getroffen heeft. Het is integendeel de plicht der politie het publiek te beduiden, dat zij andersdenkenden met vrede hebben te laten, dat zij onder geen omstandigheden den rechter het werk uit de hand mogen nemen, laat staan een medeburger straffen die niet door hem strafwaardig is bevonden. Het is een fraai antecedent, dat B, en W. hier stellen!

Schandelijk en terecht aanstoot-gevend, meer dan eenig schotschrift ter wereld zijn kan.

Een echte achttiende-eeuwer is ook de Heer S.W. Josephus Jitta. Nog veel meer ronduit dan het Dagelijksch Bestuur, wiens hoofd een ervaren debator is en die waarschijnlijk voor geen geld ter wereld de enormiteiten van den Heer Jitta voor zijn rekening had willen nemen, nog veel onbewimpelder dan de Burgemeester, verklaarde zich dit raadslid. Het schandaal in de Hazestraat vond hij een bagatel. Veilig kon, meende hij in de meerbedoelde raadszitting van 11 Mei, het adres van Bos om schadeloosstelling achterwege blijven; 'omdat bij hem door een paar jongens de glazen zijn ingeworpen en uit het rapport (n.l. het rapport door de politie over haar eigen handelingen aan B. en W. uitgebracht) blijkt, dat hij zich over de Politie niet heeft te beklagen.' Het is moeilijk om hier ernstig bij te blijven, maar ik zou den Heer Jitta gaarne willen vragen, of *hij* zich over de politie zou beklaagd hebben, als men een 'klein kwartier' gewacht had, alvorens men uit een politiebureau à deux pas van zijn huis hem ter hulp was gekomen tegen een bende, die zijn ruiten had stukgeslagen, zijn deur probeerde binnen te dringen en onderwijl deze duidelijke teekenen harer toegenegenheid accompagneerde met het zingen van b.v. anti-semietische liederen? De barmhartigheid verzet er zich bijna tegen, maar ik kan mij niet onthouden van nog een gedeelte dezer redevoering te citeeren. 'En, zeide de Heer Jitta verder, wat dat (n.l. het adres) van Penning aangaat, spreker heeft geen sympathie voor hen die roof en plundering prediken, maar groot misbaar maken en hard schreeuwen, indien een deel van de leer die zij verkondigen ten opzichte van anderen, op henzelven wordt toegepast.' Men kan het niet duidelijker zeggen. De socialisten preeken roof en plundering; nu wordt op hun een 'deel van de leer' toegepast; en ik vind dat een zeer rechtmatige straf, althans, mijn sympathie hebben zij met.

Gelukkig evenwel dat er geen ander raadslid opstond om deze barbaarschheden te ondersteunen; zij vertegenwoordigen de climax in dit debat. Verder kan men de misselijke praatjes

die de Heer Jitta nog over het prestige der politie en over het socialisme zijnen medeleden voorhield, aan de vergetelheid prijs geven.

V.

De plaats die ik uit het preadvies van B. en W. heb aangehaald, is de eenige waar enkele onvertogen woorden staan; waar op de socialisten wordt afgegeven, met een onbevangenheid alsof deze Heeren inderdaad onderscheid mochten maken tusschen burgers en burgers naar hunne politieke overtuiging. Ik heb reeds gezegd, dat de karakteristieke trek van dit dokument het streven is, om de geestverwanten van den koffiehuishouder Penning en den kolporteur Bos vóor te stellen als de ware schuldigen. Nu zijn de feiten met dezen glimp zoodanig in strijd, dat niets dan een overgroote wrevel en de zekerheid, dat de meerderheid hunner stadgenooten dien wrevel genoegzaam zou deelen om een ernstige tegenspraak onmogelijk te maken, deze buitensporigheid van een achtbaar college begrijpelijk doen schijnen. De geringe moeite die het kost de voorstelling van het Dagelijksch Bestuur omver te werpen, bewijst de lichtvaardigheid waarmede de betichtingen zijn uitgebracht en de afwezigheid van vrees dat men aan het narekenen zou gaan. Dit is in het preadvies een nog curieuzer element, dan de ontboezemingen waarvan ik gesproken heb.

De mededeelingen in het preadvies vervat, zijn ontleend aan een rapport door den Burgemeester uitgebracht aan Burgemeester en Wethouders. De gemeenteraad heeft van dat rapport inzage gekregen. De opmerking is reeds allerwege gemaakt, dat dit verslag door het verantwoordelijk Hoofd der politie over de handelingen der politie gegeven, geen enkelen waarborg van vertrouwbaarheid bezat. Een drietal rechtsgeleerden, de Heeren Willeumier, Kerdijk en Heineken hebben met ronde woorden de ongeloofwaardigheid van dit stuk aangetoond, door min of meer fragmentarisch de werkelijkheid te stellen tegenover de officieele zienswijze., Zelfs de Heer

Josephus Jitta, de oude, wiens sympathieën onverdacht zijn noemde het gedrag der politie een misgreep. Geen enkel raadslid verdedigde de regeering. De *Amsterdammer* onderwierp de argumenten uit het rapport overgenomen, aan een vernietigende kritiek. Het is hier de plaats niet deze gesproken en geschreven weêrleggingen te herhalen.

Wij willen alleen de aandacht vestigen op de onwaarheden in het preadvies en in het toelichtende pleidooi van den Burgemeester, als op zoovele sprekende bewijzen van den klassehaat aan de sociaal demokraten bij onze stedelijke autoriteiten.

Zaterdag, Zondag en Maandag, 19, 20 en 21 Februari, hadden demonstraties van vijandelijken aard tegenover de socialisten plaats gehad. De *Amsterdammer* geeft een uitvoerige beschrijving van de min of meer ernstige straatschenderijen, die ten laste van Bos en van Penning het ergst waren. In het koffiehuis waren de ruiten ingegooid, een groote lantaarn was kapot gemaakt; en de omtrek van het Waterlooplein, en welke volksbuurt in de oude stad niet? had weêrklonken van de ondubbelzinnigste bedreigingen in versmaat en proza, gesproken en gezongen. De politie was gewaarschuwd. Dit blijkt ten overvloede uit een telegrafisch bevel van den Hoofdcommissaris aan de kommissarissen der secties, geteekend 2 uur 55, Dinsdag 22 Februari 1887, luidende als volgt:

‘Met het oog op gebeurlijkheden als voortzetting van de zoogenaamd anti-socialistische beweging van gisteren avond, zullen heden avond van 7 uur af aan ieder sectie-bureau een 10tal agenten, een brigadier en inspecteur gereed moeten gehouden worden om terstond zoo noodig handelend te kunnen optreden.

Heeren Kommissarissen van Politie worden uitgenoodigd indien zich optochten mochten trachten te vormen, te trachten de deelnemers daaraan van hun voornemen te

doen afzien en voorts met de meeste gematigdheid te doen naar omstandigheden; zoo noodig kunnen rondes worden ingehouden of ook de minst noodige vaste posten worden ingetrokken.'

Ik herhaal mijn vraag of deze order in dier voege zou zijn gegeven, indien drie avonden lang troepen socialisten bij ingezetenen hadden uitgevoerd, wat het gepeupel den socialisten had gedaan De *eerste onwaarheid* waar ik op wilde komen, is de verklaring van den Burgemeester: ' - - - aangezien de stemming *zoo kwaad* niet was.....' Zeer natuurlijk geredeneerd als mensch; maar een weinig compromittant voor een magistraat. Zelfs het *Handelsblad* had in zijn ochtendblad van den 25sten de verwachting uitgesproken na een kort overzicht van de feiten, - de politie zal dan ook stellig waken dat zij niet worden herhaald.' De redactie rekende echter buiten den Burgemeester, die, blijkens zijne latere verklaring, de stemming volstrekt niet kwaad vond.

En nu de dag zelf waarop deze voortreffelijk gezinde burgers den grooten slag hebben geslagen.

Uit het dagrapport van de politie blijkt dat men het Waterlooplein in het oog hield. Van 's middags twaalf uur tot 's avonds half negen gebeurde er niets bijzonders; alleen was het er voortdurend vrij vol met jongens en mannen. Het blijkt intusschen dat niet alleen de hoofd-commissaris beducht was voor onlusten in het algemeen; de commissaris van de derde sectie, die schuin tegenover Penning zijn bureau heeft, vreesde zeer speciaal wanordelijkheden in zijn district. Reeds te 12.50 telegrafeert hij aan zijn chef: 'Acht u het goed dat ik heden avond met het oog op mogelijke herhaling van ongeregeldheden door intrekken van rondes en niet hoog noodige posten, eenige reserve aan mijn bureau vereenig?'

Het antwoord heb ik reeds meêgedeeld; de opmerking is zeker veroorloofd dat 10 agenten en een brigadier per sectie, of 50 man voor de geheele stad niet bijzonder veel is.

En dat er inderdaad krachtige maatregelen noodig zouden zijn, blijkt uit de depêches tusschen de derde sectie en het hoofdbureau gewisseld in den verderen loop van den dag. Deze telegrammen zijn belangrijke documenten. Hier zien wij eindelijk de leiding in één hand bezig. Ik geloof intusschen dat men deze uitdrukking niet goed begrepen heeft; de burgemeester heeft blijkbaar bedoeld de telegraafleiding. Die was werkelijk aan het hoofdkantoor in één hand. Wij zullen zien met hoeveel takt en onpartijdigheid deze hand aan het werk is geweest.

De stemming van de politie laat zich reeds dadelijk gevoelen in het telegram dat te 9 uur 5 minuten van de derde sectie is verzonden: ‘Rechercheurs F. en V. d. B. rapporteeren dat men bij Penning voornemens is een uitval te doen naar aanleiding waarvan door mij versterking naar plein is gezonden met J.P.R. en V. d. G. om het publiek kalm uiteen te doen gaan, dat op het plein zich beweegt doch geen dreigende houding aanneemt, zoo ik op het oogenblik opmerkte’. Niet genoeg dus, dat *den vorigen avond* terzelfde plaatse de ruiten zijn ingeslagen, dat twee dagen lang de straat weêrgalmd heeft van bedreigingen, hier en daar reeds door daden vergezeld, - neen, er moet nog meer gebeuren om de handhavers der orde te overtuigen dat de verstoring *niet* van den kant der socialisten zou komen. Nog steeds zijn zij, het op wie men het oog geslagen houdt, de hand aan den sabel.

Intusschen werd het in den omtrek van het café steeds woeliger. De leider seint te half elf aan al zijn ondergeschikten deze boodschap: ‘een groote volksmenigte zijn op ‘Willemstraat geweest en zijn aangesproken om kalm en fatsoenlijk hun weg te vervolgen, waarop werd geantwoord: dan gaan we naar Waterlooplein en zijn gegaan: Haarlemmerdijk en Haarlemmerstraat.’ Er wordt niets gelaan om deze menigte op het plein behoorlijk te ontvangen of onderweg te verstrooien. Ook de bewindvoerder aan de betrokken sectie ziet niets dan de socialisten. Hij telegrafeert naar het hoofdbureau om 10.33: ‘zooeven kom ik van het plein

merkende dat het bij Penning nog al vol was en hoor dat vele met queues in de hand staan om zich bij het uitkomen zoo noodig te weren.' Men zou kunnen opmerken dat deze lieden inderdaad geen andere keus hadden. Hoe dit zij, het plein werd al voller, en natuurlijk niet kalmer. Tusschen half elf en elf uur verzendt de hoofd-commissaris drie berichten aan de secties, die alle drie min of meer belangrijke bewegingen in de richting van het bewuste stadsgedeelte constateeren. Men vergist zich, indien men meent dat de bevelvoerende commissaris onderwijl versterking had gevraagd, of ongevraagd verkregen. Alleen had hij om 9 uur 23, assistentie verzocht, 'daar de menigte steeds aangroeit', en van zijn superieur ook werkelijk acht dienders ontvangen. Deze acht mannen zullen waarschijnlijk acht reuzen zijn geweest. Eindelijk 'te 11 uur en 20 minuten' begint het lieve leven. De leider krijgt deze tijding van de derde sectie: 'Een groote volksmenigte bevindt zich op het Waterlooplein, er worden schoten gelost. Verzoeke assistentie.'

Te laat!

Men ziet dat geen hand is uitgestoken om het plein te ontruimen. Althans de pogingen daartoe zijn niet serieus geweest. Na al wat er voorgevallen was, na de officieel uitgesproken vrees voor herhalingen door de politie-zelve, klinkt de depeche van 9 uur 50 min. van de derde sectie aan het hoofdbureau, tenminste zéer liefelijk: 'ik heb last gegeven het publiek uiteen te doen gaan, waaraan rustig en kalm zachtaan gevolg werd gegeven!' Men zou zeggen dat het de kindertjes waren, die aan Z.M. de aubade hebben gebracht.

Laten wij nu de ooggetuigen oproepen; de commissaris van het Waterlooplein was bij het gevecht niet tegenwoordig; hij correspondeerde met zijn chef. Het zijn alleen die ooggetuigen waarnaar het de moeite waard is te luisteren. Ik aarzel niet te verklaren, dat noch de commissaris, noch de hoofd-commissaris op de hoogte waren van wat er eigenlijk aan de hand was. De eerste ambtenaar heeft zijn procesverbaal van het hoofd-moment naar hooren-zeggen moeten

opmaken; ik maak hem er geen verwijt van; het is alleen een bijdrage tot de geloofwaardigheid van dit stuk.

Ziehier vier beschrijvingen van verslaggevers: van het *Handelsblad*, de *Amsterdammer*, de *Amsterdamsche Courant* en *De Echo*. Ik citeer alleen hun rapporten van de oogenblikken, die volgden op de afzending van het telegram van 11 uur 20.

Ook thans scheen de politie niet te vermoeden, wat deze bende in den zin had, (Mijn brave heer van het *Handelsblad*, de politie vermoedde in het geheel niet) want de kring der omstanders werd opnieuw verbroken en de troep schaarde zich voor *De Leeuw van Waterloo* ..... Toen nu eenmaal de bende jongens zich voor deze woning bevond, trachtte zij met geweld de deur te openen, wat haar, ondanks kolossale knuppels en boomstronken, waarmede zij gewapend was, niet zoo spoedig gelukte.

'Eindelijk vliegt de deur open en men ziet in het koffiehuis personen, die zich reeds voor den ingang op een verhevenheid hebben geschaard, klaarblijkelijk met de bedoeling, de bende het indringen te beletten. Deze dringt voorwaarts, maar daar knalt uit het koffiehuis een pistoolschot, onmiddellijk gevolgd door een tweede, en meerdere, zeker wel een schot of acht, men zegt van losse patronen etc..... Nu volgt op straat een tooneel van onbeschrijfelijke verwarring. Men vlucht naar alle zijden weg etc.'

De reporter van de *Amsterdammer* schrijft:

Het volk dringt meer naar voren; daar vliegt iets schitterends door de lucht; het projectiel komt recht op ons aan; wij bukken nederig en achter ons zien wij het een glasruit van het koffiehuis verbrijzelen; indien wij goed gezien hebben was het een kogelfleschje. Dit was het sein tot den aanval, meerdere steenen volgen. Wij en de agenten wijken wat ter zijde om de liefhebbers gelegenheid te geven voor hun steenengooierij.

Plotseling openen zich de deuren van het koffiehuis. Een, twee, drie, acht schoten vallen uit het huis; het vuur spat ons bijna in het gezicht. Socialisten met revolvers en stokken gewapend, verschijnen op de stoep....

Dit alles geschiedde in een oogenblik; het schieten houdt op; wij gaan weer naar buiten (uit een kelder nl.) omdat de schoten veel te dof waren, dan dat er met scherp zou zijn geschoten.'

De *Amsterdamsche Courant:*

De optocht met de vlag keerde langs een omweg weder terug en hield voor het lokaal van Penning stand.

Een voorwerp, wij meenen een flesch, vloog door de ruiten in het lokaal, steenen volgden, onder het zingen van oranjeliederen (men lette er op, dat zelfs de steenen hun oranjegezindheid niet konden bedwingen); op dat oogenblik waren slechts enkele agenten voor het lokaal te zien.

De deuren van het café vlogen open, schoten knalden door de lucht; doch het kwam ons voor los kruit te zijn. Ieder vluchtte; wij vielen verschrikt over eenige kinderen in een kelder daar naast.

'Spoedig waren wij echter weder voor het lokaal.'

En de *Echo:*

Een flesch, die op dit oogenblik tegen het café werd geslingerd, was het sein tot den aanval. De deuren waren gesloten, maar met knuppels en boomstronken rammeide men haar, totdat zij eindelijk bezweek. De toegang was vrij, doch degenen die binnen waren, schenen niet van plan zich zonder slag of stoot over te geven. Een schot knalde, nog een, nog een, tot zeven of acht maal toe en de aanvallers kozen het hazenpad.... De schoten schijnen van losse patronen geweest te zijn, of boven de hoofden aangelegd, want zoover wij konden vernemen werd niemand gewond.'

Ieder die lezen kan, zal na het lezen van dit viertal relazen tot het besluit komen, dat de schoten der koffiehuisbezoekers gevolgd zijn op aanvallende daden van de anderen. Er is verschil over de bijzonderheden waaruit die aanvallen zouden hebben bestaan. De *Amsterdammer* heeft het rammeien van de deur niet gezien, evenmin als de *Amsterdamsche Courant*. Dit bewijst niet, dat het niet gebeurd is, want én het *Handelsblad* én de *Echo* noemen zelfs, en met dezelfde woorden, de instrumenten die de belegeraars zouden gebruikt hebben.

Daarentegen spreekt het *Handelsblad* niet van het flesscheen steene-gooien, wat eenstemmig en gelijkluidend door de ándere bladen wordt bericht.

Bovendien leert men uit deze aanhalingen, dat de politie haar cordon voor het café liet verbreken, geen pogingen deed om het bombardement en het stormloopen te doen ophouden, nog maar steeds aan geen kwade stemming kon gelooven.

En nu, wat zegt het preadvies van de gebeurtenissen, die wij tot op dit oogenblik hebben gevolgd?

Dit. Er is een administratief onderzoek ingesteld. Dat onderzoek heeft andere uitkomsten opgeleverd dan hetgeen in de bladen is meegedeeld. Er volgt de befaamde insinuatie dat de verslaggevers niet normaal waren. Met een kort en niet zeer duidelijk woord spreken B. en W. nu over húnne resultaten. Penning heeft de menigte getart 'en de raadgevingen der politie in den wind geslagen.' Kan men de socialisten kwalijk nemen, dat zij bij onze overheid meenen bij den duivel te biecht te gaan? Om te bewijzen dat de vrienden van Penning de aanvallers waren, redeneeren B. en W. als volgt: Misschien waren de 'eerste steenworpen' het sein van geestverwanten dat zij de belegeraars in den rug zouden aanvallen. Gevoelt de Burgemeester niet dat men met evenveel recht zou kunnen zeggen: vermoedelijk heeft de Heer Van Tienhoven zelve het kogelfleschje in de glazen gesmeten? - Waar zouden die hulptroepen dan gebleven zijn? Gooit men iemand zijn glazen in om hem te waarschuwen? en dat eenige sekonden achter elkaar. Al maar seinen? Een zonderling sein-toestel. 'Méer dan waarschijnlijk' achten B. en W. het verder, dat de schoten wéer signalen zijn geweest. Zoo zijn, in deze eerste phase van den strijd, alle feitelijkheden door de sociaal-demokraten gepleegd... Heeft men geen recht om deze ridicule en schandelijke verdraaiing van de waarheid, die door vier getuigen met groote eenstemmigheid

is gestaafd, schandelijk en ridicuul te noemen? Het bombardement, dat moeilijk ronduit te loochenen viel, wordt op deze wijze verklaard. Wel zijn de socialisten met steenen gegooid maar dat deden andere socialisten.

Het rammeien op de deur is het tweede punt. Hier zijn B. en W. veel sterker. 'Terstond na de steenworpen' hebben de bezoekers zelven de deuren geopend. Alleen de ruiten van de deuren zijn stuk. Dit argument is van weinig waarde. Kan men de genoemde werktuigen niet hoofdzakelijk tegen de ruiten gericht hebben? Dat zal altijd gebeuren als men een deur met glazen wil inloopen. Bij het beuken op de paneelen vallen eerst de ruiten er uit. En als de glazen niet door de knuppelslagen verbrijzeld zijn geworden, wie hebben ze dán kapot gemaakt? Weer de signalen-gevende bondgenooten? En dan de verslaggevers van de *Echo* en het *Handelsblad*? Hebben die van deuren-openbreken *gedroomd*?

Er zijn eenige verschijnselen die doen zien dat B. en W. - na op hunne manier het steenen-gooien te hebben weggeredeneerd - bijzonder veel hechten aan het ompraten van het stukslaan van de deur. En terecht. Als zij konden bewijzen dat de uitval is gebeurd, zonder dat van de zijde der belegeraars andere daden waren gepleegd dan het steene-gooien, dan meenden zij veel gewonnen te hebben. En hoe zijn zij te werk gegaan?

De bezwarendste getuige, berichtgever van het *Handelsblad* werd door hen 'verhoord', zooals hij voor de rechtbank later verklaarde. De uitslag was, dat hij niet gezien had wat hij had gezien. De vraag blijft over, wie van beide deze reporter gefopt heeft: zijn lezers of het achtbaar college, dat, alsof de wereld omgekeerd ware, hem ging 'verhooren.'

Heeft hij de boomstronken en de knuppels uit zijn duim gezogen? Moge het hem wel bekomen.

De redactie der courant bleef niet in gebreke de bekeering van hun ondergeschikte trapsgewijze te publiceeren.

In haar nummer van 24 Februari schreef zij:

Over de wijze hoe de botsing is begonnen, loopen de lezingen uiteen. Volgens de eene lezing, die wij heden-

ochtend hebben opgegeven, zoude een troep jongelieden onverhoeds getracht hebben binnen in het huis te dringen en vandaar toen een pistoolschot zijn gelost, wat de politie noodzaakte binnen te komen en door ontruiming van het gebouw een eind aan de ongeregeldheden te maken.

'Volgens de andere lezing is van achter uit de nieuwsgierige menigte een steen naar het huis geworpen, (nieuwsgierigen gooien nl. gaarne met steenen) is daarop het schieten uit het huis begonnen en hebben de verdedigers een uitval gedaan op de menigte, zoodat de politie moest tusschen beide komen'.

Uitnemend. De derde lezing, n.l. volgens welke èn bombardeeren én stormloopen heeft plaats gehad, is de redactie nú al vergeten. Dat er maar éen steen zou gegooid zijn, heeft geen enkel toeschouwer beweerd. Maar toch zijn er thans nog twee verhalen.

Den volgenden dag is men op de Pijpemarkt al weer beter ingelicht.

De uittarting van de zijde der buitenstaanden bepaalde zich echter tot het werpen van een flesch en eenige steeneu en het slaan op de deur. Daarop volgde de uitval der socialisten met gebruik van schietwapenen.

'Verkeerden de socialisten wellicht in de meening, dat de baldadigheden van den vorigen avond hervat zouden worden en de politie niet in staat was die te keeren? Het is wel mogelijk dat dit het schieten heeft uitgelokt. Maar volgens de verklaringen van vele ooggetuigen (welke?) was de uittarting niet van zóó ernstigen aard om een zoo verwoeden uitval te rechtvaardigen'.

Zie daar reeds de twee lezingen tot één vereenigd. De éene steen is een flesch en eenige steenen geworden; het onverhoeds willen binnendringen teruggebracht tot slaan op de deur.

Dat men niet op iemand schiet als hij op de deur slaat, spreekt van zelf. In den tijd van de kloppers zou dat gebruik menigeen in verlegenheid hebben gebracht. De uittartingen, het was immers pas den vierden dag, waren alleen voor de

aardigheid. En de socialisten meenden maar dadelijk dat de baldadigheden zouden herhaald worden, en dat die arme politie er weer niets aan zou kunnen doen. Hoe is het mogelijk dat men zoo erg-denkend kan wezen? In één woord, de eenige schuldigen zijn de sociaal-demokraten.....

De renseignementen van het *Handelsblad* worden steeds vollediger. De twee lezingen worden één; in 24 uur vervliede knuppels en boomstronken; nu houdt ook het slaan tegen de deur op.

Al zachtjes protesteerende tegen de insinuatie van B. en W. aan het adres van de journalisten, geeft de redactie aan dit college veel gewonnen. Thans, 27 April, verklaart zij ronduit: - 'de onze (n.l. de verslaggever) heeft in de dwaling verkeerd dat de deur van Penning vóor er geschoten werd, van buiten af werd ingedrongen.'

Thans zijn wij waar wij wezen moeten; nu blijft alleen het gooien over, en men weet hoe in het preadvies daarmede omgesprongen wordt. En eindelijk spreekt het *Handelsblad* haar laatste woord in deze quaestie na de raadszitting van 11 Mei. Alle twijfel is ten éene male verdwenen. De zaak is zoo klaar als een klontje. 'De toelichting van den Burgemeester en van den Wethouder Roëll heeft doen uitkomen, dat de genomen maatregelen wellicht veel kwaad hadden voorkomen, en dat zonder het onvoorziene lossen van de bekende schoten de ernstige feitelijkheden van 23 Februari zouden zijn uitgebleven. Inderdaad is dit een belangrijk, een overwegend element in deze zaak.' (Avondblad van 23 Mei).

Nu weet de redactie het zeker: zonder het schieten zou er niets gebeurd zijn. Inderdaad overwegend en belangrijk. - Het is om doodstil van te worden.

De verslaggever van het *Handelsblad* is niet de eenige persoon, die over de aanslagen op de deur naderhand tot betere gedachten is gekomen. Bij de officieele stukken die

gediend hebben in het proces-Roos, behoort een wijziging door twee brigadiers gemaakt in de verklaring omtrent het gebeurde op den 22, die zij den 24 voor hun commissaris in de derde sectie hadden afgelegd. Vier dagen later, op 28 Februari, verzocht een dezer Heeren 'een leemte' in de bedoelde verklaring te mog en aanvullen. Deze aanvulling bestond o.a. in de volgende woorden:

'dat hij na inzage daarvan thans verklaart zich daarana geheel te houden, doch verzoekt daaraan toe te voegen dat daar, waar hij verklaart dat de volksmenigte het bierhuis is binnengedrongen en ook de agenten daarin heeft opgedrongen, (ik cursiveer) *volstrekt niet wil geacht worden beweerd te hebben, dat de bezoekers van het bierhuis niet eerst een aanval op het buitenstaande publiek gedaan hebben en hem zulks zeer waarschijnlijk voorkomt* enz.'

Om niet beschuldigd te kunnen worden van verdachtmaking, voeg ik hier ronduit bij dat ik niets geloof, noch van de verbeteringen van het *Handelsblad*, noch van de voorstelling van B. en W., noch van de verandering in dit procesverbaal.

V.

Het overzicht der gebeurtenissen is bij het gewichtige tijdstip van 11 uur en 40 minuten blijven steken.

Dit zijn de berichten in de dagbladen omtrent het gevecht dat nu volgde.

De *Amsterdammer:*

'Het tooneel te beschrijven dat wij toen zagen, is zeer moeielijk. Twee rechercheurs hadden gepoogd naar binnen te dringen door drie agenten opgevolgd, maar waren teruggeslagen. Het volk wierp zich woedend op het gebouw, de deuren werden verbrijzeld, de agenten sloegen met den sabel, opgedrongen en geholpen door de menigte, op de socialisten die zich wanhopig verdedigden. Kreten: moord! moord! slaat ze dood, slaat ze dood! werden geslaakt. De socialisten werpen met alles wat zij bij de hand hebben. De

lichten gaan uit, op een lamp na, die in het gevecht blijft heen en weer slingeren. Eindelijk moesten de socialisten den strijd opgeven. Zij trachtten te vluchten, maar werden geranseld, ook de vrouwen; velen weten echter te ontsnappen.'

Het *Handelsblad*:

'- - de politieagenten naderen spoedig weder het koffiehuis, om het, nu er op de menigte is geschoten, te doen ontruimen; thans met uitgetrokken sabel. Nog altijd is slechts één deur van het koffiehuis open. Doch de politie slaat de andere deur, welke in drieën opengaat, stuk, daarin bijgestaan door de bende met hare knuppels, welke zich weder verzameld heeft - - -. Thans begint men, terwijl nu binnen een nog grooter tooneel van verwarring en schrik ontstaat, van daar naar buiten met alle projectielen te werpen welke men voor de hand heeft - - -. De deur is eindelijk naar binnen gedraaid, en nu ontstaat in het koffiehuis een algemeen *sauve qui peut*. Mannen en vrouwen willen naar buiten vluchten, doch stuiten op de politieagenten en de jongens, de eersten die er met het platte van de sabel, de anderen die er met hunne knuppels op los slaan, zoodat het niet onwaarschijnlijk is, dat daarbij enkele min of meer zware verwondingen zijn toegebracht. Binnen 5 minuten schijnt het koffiehuis ledig.'

De *Echo*:

'Thans trad de politie handelend op, door met behulp van de Oranjemannen de glazen deuren open te breken en het lokaal binnen te dringen. - - - Het was een wanhopige strijd - - -. De socialisten begonnen te wijken. Eenigen hunner trachtten te ontsnappen, doch werden door de menigte buiten mishandeld - - -. De agenten met hun sabels, de Oranje-mannen met hun knuppels, deelden links en rechts klappen uit. In een oogwenk was het lokaal ontruimd - - - en de politiepost aan de overzijde, opgevuld met gekwetsten.'

En de *Amsterdamsche Courant*:

Twee rechercheurs hadden zich, na het schieten, naar binnen begeven, om de socialisten tot orde aan te manen,

doch een rechercheur werd door een houw verwond, terwijl de ander een hard voorwerp op zijn hoofd kreeg en beiden zich terugtrokken. Daarop ving het gehouw met de blanke sabels van een 30tal agenten aan, terwijl het publiek steeds de politie toejuichte en deze hielp waar het dit kon.

Het was een afgrijselijk gezicht. De socialisten waren binnen vier muren opgesloten. Onder de aanwezigen waren enkele vrouwen, wier gekerm tot ons oor doordrong. Aan vluchten was geen denken, want de geheele, nu open pui was door hakkende agenten bezet. Alles werd kort en klein geslagen door de politie, die de socialisten in de engte dreef - - - Geen uitvlucht was mogelijk. Verscheidene gewonden werden gepakt. De politie was echter geen meester over de gearresteerden. Het publiek ontrukte hen uit hun handen en bracht ze al scheldende, schoppende en slaande naar het bureau van politie.

'Van een aanvoering was geen sprake. Geen enkele inspecteur werd gezien bij het gevecht.'

Eén zaak is uit deze beschrijvingen met zekerheid af te leiden: n.l. dat de dienders en het volk zich tegen de menschen in het koffiehuis hebben vereenigd. Al aanvaardt men de gunstigste omstandigheden voor de politie; al geeft men toe, dat alle ergernis door de socialisten is gegeven; al gelooft men dat de lieden op het plein voor hun plezier uit wandelen waren - dan nog is het gedrag der agenten, behalve een laagheid, een domheid geweest. Als ik uit mijn raam schiet op een flaneerende familie, is het dan de plicht van een diender om binnen te dringen en mij met een sabel te slaan? En als ik door mijn schieten de voorbijgangers woedend heb gemaakt, is het dan voor de politie geraden die menschen te hulp te roepen, mij eerst een paar houwen te geven en dan aan dezelfde personen over te leveren, die ik geërgerd heb? - Evenwel, op de aanvallende bende, op den troep ellendelingen, die met een groote overmacht aan de zeer menschelijke neiging van vernielen eenige oogenblikken gehoor gaven, valt niet de smaad van den dag. Of zal men een eenvoudigen agent van politie kwalijk nemen, dat hij meent straffeloos een

sociaal-democraat te kunnen mishandelen, als wij overwegen hoe geen minder hooggeplaatst college dan dat van Burgemeester en Wethouders zich verstout het tooneel, dat wij kennen, als volgt te omschrijven in een officieel stuk:

'De menigte, uitgedaagd en verbitterd door de schoten en den uitval, is daarna op zeer af te keuren en te betreuren wijze op de bezoekers van het koffiehuis ingestormd, waarbij de politie zich allereerst heeft beijverd, om met de haar ten dienste staande middelen aan het gevecht een einde te maken en, voorzoover dit mogelijk was, bedreigde personen in veiligheid te brengen. Dat zij er niet in geslaagd is, om te midden der vechtenden tevens den eigendom volkomen te beschermen, zal haar wel niet als plichtverzuim kunnen worden aangerekend.'

Het is volkomen overbodig deze zinsneden te weêrleggen. De verslaggevers der bladen hebben hunne mededeelingen voor den rechter van instructie en ter gelegenheid van het proces-Roos herhaald en bevestigd. Allerlei bekende bijzonderheden komen met de geciteerde relazen overeen. Het zeggen van dien agent, dat hij zijn sabel op de boel van Penning heeft stuk geslagen; de uitroep van dien ander, dat de politie neutraal moest blijven; de verzekeringen van getuigen in het genoemde proces, waarbij het signalement werd gegeven van een brigadier, die bijzonder ijverig was geweest; en eindelijk de groote hoeveelheid gehouwen wonden, in het politie-bureau en in het gasthuis verbonden, zijn voortreffelijke illustratiën van de manier, waarop B. en W. meenen dat eigendommen beschermd en personen in veiligheid moeten worden gebracht. En, als men zelfs *dit* gewonnen geeft, als men zich overreedt, dat de politie de socialisten *niet* geslagen heeft, dat zij zelfs hare wapenen heeft gekeerd tegen de menigte, die haar dit beveiligen en beschermen zoo lastig maakte - hoe verantwoorden B. en W. dan de voortzetting van het moordtooneel in het politie-bureau?

De reporters van de *Amsterdamsche Courant* en van de *Amsterdammer* hebben het bijgewoond. De eerste zegt er dit van;

Toen we daar kwamen, heerschte in het bureau een vreeselijke verwarring. De gearresteerde socialisten, waarsonder vrouwen, werden door troepjes binnen gebracht, onder het zingen van ‘hangt de socialisten op,’ en ‘leve de politie!’ terwijl het schoppen en slagen op hun hoofden regende.’

En de tweede:

Wij zagen toen dat de politie een persoon arresteerde, en dien aan de omstanders overleverde, om hem naar het politiebureau te brengen. Het werd toen tijd ook daar eens een kijkje te nemen.

‘Wij traden binnen de vestibule, het verblijf der agenten was gevuld met een troep schreeuwende kerels; orde of bevel heerschte daar niet. Wij struikelden over een man niet kenbaar door hoofdwonden en bloed, die voor dood op den grond lag.’

Er was geen dokter; de verslaggever liet Dr. de Vries van de Muidergracht halen.

Het was nog niet uit:

‘Daar hebben ze er weer een - de agenten haalden ze uit het koffiehuis als palingen uit een fuik.... onkenbaar van bloed, geduwd, geslagen en getrapt, wordt er weer een naar binnen, geworpen, en nog een, en nog een.... Al weer een en weer een. In het politiebureau was van orde of bevel voeren hoegenaamd niets te bespeuren, etc.’

De groote vergissing, dat het hier de socialisten waren die gevangen genomen en afgeklopt moesten worden, is door alle autoriteiten gemeenschappelijk begaan. Het is dezelfde klassehaat die hen bezielt, en waarvan de uitingen door het gepeupel en de lagere politie-beambten niet dubbelzinnig worden opgevat.

Een bijdrage tot de kennis van deze stemming leveren de telegrammen van den hoofdcommissaris aan de derde sectie. Wij hebben deze merkwaardige correspondentie tot de depêche van 11.20 nagegaan. Dat bij Penning de ruiten ingegooid en

een zeer vijandig gezinde bende voor het koffiehuis stond, schijnt men van geen voldoende beteekenis geacht te hebben om aan het centrale punt te laten weten. Wij hebben gezien hoe eerst het teeken van de socialisten, dat zij niet gezind waren zich zonder vechten over te geven, den commissaris wakker maakte.

Twee minuten later seint hij: 'De schoten worden uit het café van Penning gelost.' Onmiddellijk volgde het bevel als antwoord; 'De woning van Penning afsluiten, dat er zich niemand uit kan begeven.' De derde sectie vraagt na vijf minuten: 'Zoo spoedig mogelijk alle mogelijke assistentie.' De vernieling was al gebeurd. En het is potsierlijk te zien, met welke volharding de leider blijft aandringen op het arresteeren en visiteeren van de koffiehuis-bezoekers. Terwijl het grauw en de agenten gezamenlijk de kracht hunner vuisten en de scherpte van hunne sabels op de hoofden en meubelen beproeven, terwijl, ondanks de pogingen van een of twee betergezinde dienaren, in het bureau-zelf de verwonde arrestanten niet veilig zijn, doet het bevelvoerende hoofd der politie de telegraafdraad trillen onder het steeds dringender herhaalde bevel, op de socialisten beslag te leggen. Zij, zij altijd en zij alleen, zullen, kunnen, mogen, de schuldigen zijn. Te 11.50 luidt het: 'Ik had gewenscht, dat ze opgesloten waren geworden en een voor een onderzocht, tenzij er bekend is wie geschoten heeft.' Het was waarlijk wel om het schieten te doen! Tien minuten vroeger, toen de hoofcommissaris bericht had gekregen, dat aan zijn bevel onmogelijk voldaan kon worden, had hij geantwoord: 'Ik geloof toch dat het belang der justitie is, om te trachten aan mijn verlangen gevolg te geven.' Terwijl hij te 11.59, het fraaie denkbeeld nog geenszins opgevende, seinde, dat het hem onverklaarbaar was, waarom men de lieden bij Penning niet opgesloten had kunnen houden.

Wat hier inderdaad onverklaarbaar is, laat ik aan den lezer over om te beslissen.

VI.

De klare wijn die hier geschonken is, behoeft geen krans. Ik heb het hart der zaak bloot gelegd. Ik heb de vraag behandeld die alle andere vragen verre overtreft: hoe het komt, dat in een openbaar stuk, in een schrijven aan de vertegenwoordiging der burgerij, het bestuur dezer stad zich in die mate, als thans voor de eerste keer volledig is gebleken, aan de waarheid heeft vergrepen. Alleen in een land, waar de macht berust bij een kleine minderheid, die tezamen een bepaalde sociale klasse vormt, is zoo iets mogelijk. En dan nog enkel in de buitengewone omstandigheden waarin men thans verkeert, dat die minderheid van alle kanten aanstalten ziet, om aan haar overmacht een einde te maken. Zoolang zij evenwel in een blinde reactie haar vertrouwen stelt, zoolang hare aanvoerders meenen dat in dezen strijd álle middelen gëoorloofd zijn, of althans, mogelijk slechts half-bewust, zij ook de minst edelmoedige middelen niet versmaden, zoolang de politieke verdraagzaamheid een zoo zwak element van onze beschaving is - zoolang moet de vrees voor plotselinge en geweldige botsingen ieder denkend man blijven verontrusten....

Men kan er voorloopig niets aan doen, dan zeggen waar het op staat. De klassestrijd zal misschien altijd blijven duren; maar dan moeten wij, publicisten, die over niets dan over een weinig geest en eenig gevoel van betamelijkheid te disponeeren hebben, tenminste den stand der partijen aan de belangstellende toeschouwers uitleggen.

Dát heb ik gedaan, omdat ik weet dat wat in deze bladzijden geschreven staat, niet zoo spoedig wordt vergeten.

Amsterdam, Sept. 1887.

Zeven Sonnetten. Door Albert Verwey.

I.

Waarom 'k niet meer, voor wie maar hooren wil,
Mijn tong laat klappren als een molenrad,
Buig als mijn pink, geef kopjes als mijn kat,
Of u uit vriendschap de arme' uit de oksels til? -

Waarom 'k niet meer verliefd ben, om een gril
Bleek zie, zucht als een schoorsteen, kneepjes vat
Met handpalm, voetje, oogknipje en weet ik wat
Van fluistrend prate', of achter 'n tochtscherm stil

Kussen op 't oor? - Waarom 'k zelfs niet meer kom
Bij achtbare families en vergeet
Dat daar bakvischjes zijn, die 'k heb verteld

Dat een zwart sjaaltje met een zilv'ren speld
Hen beter dan een rood met gouden kleedt,
En die nu trouw zwart-sjalig zijn? Waarom?

II.

Omdat ik vind dat lief-zijn, hoflijkheid,
Blozen, met neêrgeslagen oogen staan,
Tersluiks op teentjes trappen, naar de maan
Kijken, en Jantje lacht en Jantje schreit

Spelen, àl dingen zijn, fraai voor een tijd,
Maar waar men niet mee kan door 't leven gaan: -
Zij zijn de schijn, waar ge u een poosjen aan
Vergapen moet, totdat ge wijzer zijt.

Zij zijn, wat klosje voor mijn poesjen is:
Het speelt er mee zoolang 't niet muizen kan:
Als klosje rolt meent poesje dat het loopt; -

Als poesje groot wordt, denkt het: dat is mis;
Klosje is geen muisje; - als poesjen is die man,
Die voor een béétje dwaasheid wijsheid koopt. -

III.

'k Heb nu zoo lang de menschen om mij heen
Speelgoed doen zijn, dat 'k liefhad, als een kind
Zijn poppe' en paardjes: - 'k noemde d' een mijn vrind
En kuste de and're mijn zoet-lief-alleen.

En 'k liet ze prate' en hielp elk op de been,
Die pratende omviel, - 'k hoorde heuschgezind
Hun dierbre domheid, - on 'k werd zeer bemind
Door 't poppenvolkje, waar ik één van scheen.

Geen had zijn eigen wil: zij lachten weêr, -
Echt lachen - als i k lachte, en huilden heusch,
Met menschenoogen, als i k huilen wou; -

En 'k moest wel lachen, als ik telken keer
Elk goedig popje, als deê 't naar eigen keus,
Zag doen wat i k liefst had dat 't spelen zou.

IV.

Maar nu ben 'k als een kind, dat groot wil zijn,
   En 't laat paardjes en poppen in een hoek
   Liggen, en leest in een heusch jongensboek
Van roovers, waar zijn tin-soldaatjes pijn

Van in hun buikjes kregen, als zoo'n klein
   Tin popje een buikjen had; - bij 't laatst bezoek
   Aan 't speelgoed stond het houten paardje heel kloek
Op 't plankje, maar 't had van een paard geen schijn: -

Zooals zoo'n kind ben 'k nu: - 'k heb in mijn ziel
   Een boek gevonden, waar 'k veel moois in lees: -
   Veel mooie menschen in hun mooi bedrijf: -

   Daar zouden al mijn popjes pijn in 't lijf
   Van krijgen - lijfjes hebben ze - en ik vrees
Dat mijn liefst paardje mij nú tegenviel.

V.

En zeg nu niet dat ik niet schertsen mag,
  En doen als was een mensch een pop van hout,
  Herhaal niet: poppelippen blijven koud,
Al kust en slaat gij ze op eenzelfden dag; -

En poppenoogen schreien niet, en lach
  Noch traan ontbeeft ze, en poppenhart vertrouwt
  Geen menschemond, en klopt niet luid, al zou 't
De hand stuk drukken die 't te streelen plag...

O zeg dat niet - want 'k weet het wonderwel:
  Mij zien van overal hun oogen aan...
  En vraag niet of ik schreiende oogen ken...

Maar schreien is het eind van álle spel, -
  En liet ik deez' niet schreien, 'k zou vergaan
  Van weedom, om wat mooi is bóven hen.

VI.

En ben ik wreed, omdat ik lachen deed
   En mooi-zijn voor een tijd wie zonder mij
   Zich hadden doodgeleefd, en nooit een blij
Half uurtjen kenden? - dán is 't Leven wreed,

Dat éenen zelfden naakte in zijden kleedt
   En rafels, en de zee, die 't eene tij
   Mooi weer speelt, en dán scheepje, en volk er bij,
Aan stukken stormt; - dán is ál wat ooit leed

Eén mensch deed wreed, al gaf het honderd maal
   Meer vreugd dan 't smart gaf; - dán was 'k niemand méér
   Wreed dan mijzelf, want 'k heb zóo meen'gen wensch

Schreiend gedood, dat héel mijn kunst 't verhaal
   Zal zijn van doode wenschen, die één keer
   Dorsten te worden in deez' armen mensch.

VII

Ach, ik begon in scherts en eindig zóo,
Haast treurig; - want dit vond ik, te' einde raad,
Dat ál wat is half goed is en half kwaad,
En iets bijna-héel-goeds te nauwernoô.

Ook ik niet: - en dit maakt mij wonderbloô
Te zeggen wat ik vind dat 't Leven laat
Aan ons die leven: dit, dat het niet baat
Te zeggen: ‘Ik wil zus!’ - 't Leven wil zoo.

O klaagt niet, gij die lijdt door mij. Ik lijd
Van 't weten dat gij met mij lijden moet;
En i k leed niet, kon één mensch leedloos zijn.

Zegt me allen na: Blijdschap is goed in pijn;
Blijdschap is goed, dus is ook lijden goed; -
En lijdt... opdat gij met mij blijde zijt.

Literaire kroniek.

Ieder dichter moet zoo natuurlijk en zoo nauwkeurig mogelijk zeggen wat hij bedoelt. Dit is eigenlijk de heele aesthetiek en het a. b. c. van alle literaire kunst. En de toepassing, na interpretatie, van deze formule op de werken der schrijvers is het eenige wat de criticus van gedichten heeft te doen.

Natuurlijkheid - welzeker! Maar daar is niet één dichter, die beweren zal, dat hij zooveel mogelijk ónnatuurlijk tracht te zijn. Ja, het is zelfs een bekende veronderstelling van het oudere geslacht, dat de thans levende jongeren, in tegenstelling tot henzelven, zoo bijzonder gezocht en gekunsteld moeten worden genoemd. Zie, en daarom is het onze eerste plicht, te bepalen, wat wij onder die door ieder gebruikte uitdrukking verstaan.

Laten wij dus nog eenmaal, met andere woorden, herhalen, wat reeds zoo vaak door ons, in de vorige jaargangen van dit tijdschrift, op verschillende wijzen werd betoogd.

Dichter is hij, die kan weêrgeven met woorden de dingen, die hij gevoelt.

Hier zijn dus reeds twee elementen van de kwestie: dát

wat is geschreven en dát wat is gevoeld. Maar woorden zijn woorden, benoemingen van iets anders, en daarom ligt dat andere alleen in het geschrevene, in zooverre het door woorden is gezegd. En daar het duidelijk is, dat gedichten, als alles, zooveel waard zijn als zich zelven, en niet zóóveel als de bewegende oorzaak, die hen schiep, kan het niet anders of ons oordeel moet afhangen van die woorden en niet van het gevoel van den dichter toen hij schreef. Dus naarmate men meer van dat gevoel terugvindt in die woorden, zal het te beoordeelen gedicht ook een beter moeten zijn. Juist, want als dit niet zoo ware, zou ieder, die voelt en zich uit, een dichter moeten heeten, en waar zijn dan de grenzen tusschen kunstenaar en voelend mensch?

Zeer waar, zegt de lezer, maar wie zal dan oordeelen? Zooveel menschen, zooveel indrukken en ieder die lezen kan, heeft het oordeel in zijn hand.

Daarom zeg ik: laat dan ook allen oordeelen naar húnne mate van bevatting; de kunstwerken zullen er niet door veranderen, en de eenige groote vraag is: wie heeft gelijk? En dát heeft hij, die het fijnst-geörganiseerd is, en dus de fijnste en diepste, de meest juiste, indrukken ontvangt en kan weêrgeven in zijn eigengevoelde taal. O zeker, de criticus moet ook *goed* wezen, en de Heer Beets was geheel in zijn recht, toen hij 't zei. Maar 't was het recht van iemand, die een blauwen mantel wit blijft noemen, omdat de binnenzijde met hermelijn is gevoerd. Want goed-zijn is ook verstandig zijn, daar alle niet-goed-zijn een uiting van onverstand is. Een goed criticus zijn, dat is: eerlijk en wijs zijne ziel blootleggen, zoo eerlijk en wijs, dat men de eerlijkheid en wijsheid van de besten beschaamt. Een goed criticus zijn is niet dezen ontzien en dien sparen, omdat deze zoo'n brave huisvader is, en gene zich zoo aangenaam in gezelschap beweegt: niet; aarzelen en meesmuilen en huichelen, maar: lachen en schreien en denken door de boeken, en dan zijn indruk meêdeelen, met een stijl als-een-klok. Wie zóó een goed criticus is, zal tevens ook de beste criticus wezen, en de waarste en

de grootste, omdat hij het meest ontwikkelde deel zijner natie op den langsten duur beheerscht.

Nauwkeurig en natuurlijk - dát is het. De dichter hoort diep in zich zelven, duidelijk en toch onhoorbaar, 't onstoffelijk geluid van zijn stemmings-muziek, de melodie die de opperste uiting is van zijn psychischen toestand van 't oogenblik, volgend met angstvallige zorg iedere wending van den dans der dwarrelende tonen, iedere rijzing en daling in het wisselingvolle spel van het orgel zijner ziel. En als dan het werkelijke lied, met zijn woorden naast elkaâr, voor hem staat als een levend geheel, als een zingend stuk taal, waarin beelden en gedachten, en vreugden en smarten, vielen en zich vervluchtigden en werden tot het uitdrukkingsvolle geluid dat henzelf is, dan heeft hij zijne ziel belichaamd voor de wereld, dan heeft hij iets gemaakt, dat ieder die oor heeft om te luisteren en ziel om te gevoelen, meê kan hooren en meê kan voelen, en meêleven het groote leven, dat de dichter in zich leeft.

Ziedaar de betrekking van den kunstenaar tot zijn werk, van dat werk tot het publiek. Ziedaar wat ik bedoel, als ik zeg, dat de dichter nauwkeurig moet zijn.

Maar nu de natuurlijkheid, eindelijk. Natuurlijk-zijn is niet-rhetorisch zijn. Er zijn soms dichters, die natuurlijk zijn zonder nauwkeurig te wezen. Dat zijn de niet-intense artisten, die genoeg artist zijn, om de geërfde beeldspraak te verlaten, en zich hun eigen dictie te scheppen uit leven en fantasie, maar niet genoeg om in zich het groote geluid te voelen, dat gevolgd worden *moet*. Maar meestal zal men zien, dat nauwkeurigheid en natuurlijkheid onafscheidelijk te zamen gaan, dat de dichter die ziet, tegelijkertijd ook de dichter is die hoort.

De dichter die ziet. Een rhetoricus ziet niet, een rhetoricus schikt. Een rhetoricus, die schrijven gaat, zeg t niet de schoone dingen en hun onderlinge gelijkenissen, die hij zag en gevoelde om zich henen of in de wereld van zijn verbeelding, frisch en oorspronkelijk; een rhetoricus rangschikt en combineert en vervormt de beeldspraak en de rhetorische figuren, die uit den schat van het door vroegere dichters zelf-geziene en gezegde, langzamerhand stabiel zijn geworden en verdord tot een dichterlijke taal.

Neen, de rhetoricus ziet niet, maar daar is ook geen rhetoricus die hoort. Wèl de groote bewegingen van zijn opgewonden ziel, wèl het breedzwaaiende gebaar van den hartstocht die naar buiten slaat, daarvoor is hij ontvankelijk en die vindt men dan ook dikwijls in zijn werk terug: maar niet het fijn-genuanceerde van de klanken naast elkaar, niet het trillen en het lichten van de woorden, ieder op zijne eigene, hem alleen passende plaats, niet de vertastbaring van het intiemste leven van de ziel, die ieder goed vers tot iets zóó innigs maakt en zóó gevoelds, iets zoo teederfijns, dat het op een levend organisme gelijkt. Rhetorici kunnen zeer intellectueel wezen, artistiek zijn rhetorici nooit.

Maar is de klank van de woorden dan alles, en de beteekenis niets? Welzeker, de helft.

Maar zoo staat het met dien mysterieusen drang, om zijn ziel uit te zingen, geschapen, dat het Onbewuste de woorden combineert, met behoud hunner beteekenis, tot het onverbiddelijk-eenige geluid.

En de lezer, die dat geluid kan nahooren en ontleden in zijn kleinste bestanddeelen, en die van het allerkleinste bestanddeel, om het juist te zeggen, *proeven* kan óf het gevoeld is, en hoe het gevoeld is, dat is de ware criticus, die bevoegd is om te oordeelen over poëzie. Maar zoo zijn er in Nederland niet veel.

De dichters onzer natie hebben altijd geloopen in het harnas der rhetoriek. Maar het gelaat was ontdekt, en men kon de trekken onderscheiden, en den menschen in de oogen zien naar hun menschelijk gemoed. Maar ook dat hield op en Bilderdijk was gepantserd van het hoofd tot de scheenen en staat nu dientengevolge stokstijf in 't museum van gestorvene kunst. Doch tegelijk met hem begon ook de revolutie te brommen onder den grond.

Bellamy, de arme, goede jongen met zijn zwak geziene en bijna-niet-gehoorde maar onklassieke verzen en zijn hart vol werkelijkheid, was de eerste, die wat zeî. Toen kwam de storm der romantiek, en woei wat natuur naar binnen, maar de menschen die toen wild deden en ten slotte toch heel bedaard werden, zij liggen nu dood in hun graven, of zitten met beroemdheid op stoelen in hun huis.

En de decadenten van deze, en de Genestet, allen kortom, behalve ten Kate, de geheele opeenvolging van onze poëten in hare normale ontwikkeling, brachten het hunne bij, hoe weinig dan ook, om de Nederlandsche literatuur natuurlijk te doen zijn.

Maar allen stemden ook daarin overeen, dat zij in praktijk hunne theorieën vooruit waren, en dat zij der achtiende-eeuwsche traditie getrouw blijvend, bewusteloos het goede deden, áls zij 't deden, zonder kritiek.

't Was of de geheele eeuw door, de natuur trachtte op te komen, en teruggedrongen werd, en zich weer omhoogworstelde, telkens en telkens, totdat zij stond.

Maar buiten deze beweging om, staan enkele figuren, die niet in de school vallen, omdat zij zich hunne eigene dictie schiepen uit eigene macht. Een van deze figuren is de Heer Mr. C. Vosmaer.

II.

Als ik met één woord moest zeggen, wat Vosmaer voor een dichter is, dan zou ik zeggen, dat hij een kunstdichter is. Niet in den zin, zooals men kunstlicht en kunstboter, en

kunstbeenen heeft. Want een kunstdichter is toch après tout een dichter, die echt is; alleen maar is het geen dichter van den kouden grond, 't Is een ongemeene plant, gekweekt in de kassen, van een gladde reinheid en sierlijke deftigheid, maar die dan ook de frissche groening en zelfgewilde uitgroeiing mist van de vrij-tierende planten in de buitenlucht.

Niet als de natuurdichter, bij wien de eerste gedachten zijner jeugd al rijmen zijn, die, zonder het te willen, maten hoort en beelden ziet, en wiens smarten en vreugden als rhythmen zijn: die zich later oefent in zijn kunst, met bevende onbewustheid en bedaarde gemakkelijkheid, als iemand, die langzaam, in verwachting, een groot mooi boek opslaat; met onverwachte élans van spontane verheffing, en mooie lange verrukkingen tusschen perioden van rust: die zichzelf kortom geheel van zelf maakt, in staêge groeiing als een krachtige boom: maar als een man van meer dan gewonen aanleg, met neiging tot vele dingen, die zich ontwikkelt en beschaaft tot een zeer verfijnden geest: en die dan de sensaties en gedachten van zijn hoogstaand organisme tracht vast te houden en meê te deel en met talentvolle vlijt: eerst aarzelend en onzeker en zoekende om zich henen naar modellen en hulp, dan bewust van zijn weg, geduldig werkend om zijne gedistingeerde persoonlijkheid te beelden in de taal: zoo is Vosmaer geworden de man die hij is, en heeft hij zich de hoogliggende plaats veroverd, die hij inneemt in onze literatuur.

Maar wat is hiervan het gevolg?

Voor den een is zijn kunst de geleidelijke, van zelf werkende ontwikkeling zijner eigene ikheid, voor den ander daarentegen iets aangegroeids, een verovering waartoe hij de dispositie slechts in zich had. De een is artist bij de gratie zijner ziel, de ander omdat hij 't wilde zijn en kon. De een heeft het volgroeide, vasthandige meesterschap, dat alles kan en ook alles doet, de geweldige muziek, die zinnen en ziel doordringt, den zuiverhoogen toon: de andere, niet zoo krachtig aangedaan en aandoend, zingt met een goede egaalheid van klank, die eigenlijk beneden de expressie blijft en grover

de stemming geeft, dan deze werkelijk is. Vosmaer behoort tot de dichters die zonder nauwkeurig te wezen, natuurlijk zijn. Dit hangt ook samen met het minder sensationeele dan intellectueele karakter zijner kunst.

Meer intellectueel dan sensationeel. Zóó is Vosmaer en dit onderscheidt hem van de moderne kunst. Vosmaer's dictie - ik spreek hier slechts van Vosmaer waar hij Vosmaer is - Vosmaer's dictie is natuurlijk en vrij van de welbekende Hollandsche rhetoriek. Maar zij is niet - en hoe zou dit anders bij iemand, die voor zestig jaar geboren werd - zij is niet de gespannen uiting van een intensen, in zijn beeldenwereld levenden visionnair. Toch is zij ook niet een vernuftig hersenspinsel van oratorischen wissewas, maar geeft de realititeit van des dichters fantasie. En die realiteit is gezien, maar niet zoo individueel, als men dat van den modernen kunstenaar verlangt. Vosmaer ziet een paar lijnen, een enkel mouvement, en dat niet met een plotselinge opdoeming voor zijn innerlijk gezicht, maar bedaard, algemeen. Men zou zeggen, Vosmaer weet meer hoe het wezen moet, dan dat hij ziet, hoe het is.

Niet dat dit een speciale karaktertrek van hém zou zijn. Hij is eigen aan een heele rubriek van poëten van allerlei rang. En dat dit geen oneer is voor Vosmaer behoef ik er niet bij te voegen, als ik zeg, dat de grootste van deze dichters Goethe is geweest.

Nu aldus de kunst des heeren Vosmaer, zooals zij ligt in dezen bundel, naar mijn beste vermogen gekarakteriseerd te hebben, is mijn eigenlijke taak volbracht. Een korte impressie te geven is al wat mij rest.

Als ik de dichters in schilders en beeldhouwers mocht verdeelen, dan zou ik den heer Vosmaer bij de laatstgenoemde rangschikken. Dit komt van het sobere, bedaarde, algemeene,

eenigszins koele en kleurlooze zijner poëtische plastiek. Ook de factuur zijner verzen en hun klank zijn er mede gemoeid. Die verzen leven niet en ademen niet en huilen en klagen niet zij schijnen gedreven te zijn uit goud, blinkend goud of edelen steen. Dan weer, anders, schijnen zij gehouwen uit koel wit marmer, met groote slagen, of melkwit albast. Ook dit doet hem onder zijne tijdgenooten alleen staan.

En nu heb ik gezegd, niet alles wat er van Vosmaer kan gezegd worden, maar alles wat noodig was, dat in dit tijdschrift gezegd werd.

De Kritiek van Dr. J. te Winkel.[1] door F. van der Goes.

I.

De Heer Alberdingk Thijm is iemand die al vrij wat beleefd heeft. Ik geloof eigenlijk, dat er weinig in staat is hem uit zijn goede luim te brengen. Bij al het voortreffelijke waarin hij geslaagd is, zal misschien déze wetenschap hem niet de minst aangename zijn, dat het verkeerd is zich boos te maken en dat men zich over niets verbazen moet. Toch had ik graag zijn gezicht willen zien toen hij een dezer dagen merkte, hoe een Groningsch auteur het in zijn hoofd gekregen heeft, hem toe te spreken. Want de Heer Alberdingk moet dien morgen wel degelijk met het rechte been uit het bed zijn gestapt, als hij dàar niet een beetje boos over geworden is. Er staat dan te lezen:

'- En gij, Alberdingk Thijm, verloochen ook gij in dezen uw kunstvuur niet! bedenk, dat gij in uwe 'Portretten van Vondel' den vorm vondt om ons den grooten dichter te doen bewonderen! - - - -'

1) *Een Volksbelang. Opmerkingen over Letterkundige Critiek door Dr. Jan te Winkel;* Haarlem, 1887.

Nu wil ik nog in het midden laten de kans, dat de Hoogleeraar, die behalve een verstandig man, ook ‘oud-konservateur’ is, onder kimstvuur zal verstaan iets dat tegenovergesteld is aan echt vuur, en aan kunstboter zal denken. Maar is hij dan vergrijsd in den dienst van de letterkunde, opdat men hem nu zoo toespreke! Van een jong student zou de Heer Alberdingk Thijm, van wien ik niet behoef te herhalen, dat hij veel verdragen kan, zulk een welgemeende maar komieke tirade met goedigheid aanhooren. Maar hier is het een man op jaren, gepromoveerd, leeraar aan eene Hoogere Burgerschool die spreekt..... En het staat gedrukt in een brochure van twee vel, op goed papier, met een flinke letter. Het is zeer serieus bedoeld. Of zoude men het den Heer Alberdingk kwalijk mogen nemen als hij antwoordde, dat hij niets te bedenken en te verloochenen had, en dat hij met rust verlangde te worden gelaten door menschen, die hem aanspreken op een manier, alsof hij een rederijker van dertig jaar geleden was..... Maar de professor zal wel wijzer wezen en alleen zorgen dat zijn huisgenooten het boekje niet in handen krijgen. Het staat zoo gek als de kinderen of de booien zoo iets merken.

II.

In het zinnetje dat ik aanhaalde, is de geheele brochure van Dr. te Winkel gekarakteriseerd. Zij is het werk van een ouderwétsch mensch in de allerslechtste beteekenis van het woord. Voor dezen schrijver is in de laatste 20 jaren niets gebeurd. Hij schrijft als een derde-rangs-auteur van vóór dien tijd en zijn ideeën zijn niet frisscher dan zijn stijl. Want iedereen zal wel vinden dat het een groote vergissing is, de critici van deze periode te verdeelen in welwillende en kwaadaardige, wanneer intusschen een groep aan het woord is gekomen, die door manier van schrijven en aesthetische beginselen een zeer bijzondere plaats inneemt, daargelaten het min of meer benijdenswaardige van die plaats. De Heer te Winkel praat maar over *de* critici van de laatste

20 jaar, alsof die wezenlijk een in de hoofdzaken gelijk gezinde klasse van letterkundigen waren. Ofschoon hij in drie dikke deelen de geschiedenis van onze literatuur zal beschrijven, weet hij nog niet dat de lieden die ik bedoel, iets anders doen dan 'het talent, dat zij bezitten, vermorsen met het schrijven van schotschriften.' Dit te gelooven is ten minste onvereenigbaar met een scherpen blik op letterkundige verschijnselen en inderdaad dermate in strijd met de voor ieder toetsbare waarheid, dat men bijna aan een onwetenschappelijke geraaktheid zou gaan denken. Bijna, want eenige reden zou er wel voor te vinden zijn. Eén van de pamflettisten had nl. gezegd dat de Heer te Winkel een hals was. Nu zou het van iemand, die er vóor is dat men in alles het schoone en goede opzoekt, toch zoo vreemd niet zijn geweest, als hij hier een drukfout had gezien, en gelezen dat hij een hals *had*. Want dan zou het gezegde minder onaangenaam zijn geweest. Maar de Heer te Winkel zuigt vergif waar hij honing had moeten peuren. Hij noemt de qualificatie een 'zouteloos scheldwoord'. Ik, die wezenlijk vrees dat de Heer te Winkel goed heeft gelezen, vind de benaming nog al aardig. Eén woord is er evenwel, dat mij, in alle bescheidenheid, voorkomt nog juister te zijn. Vergis ik mij niet, dan heeft de bekwame taalkundige op wien het slaat, dat woord al genoemd. Een sul, niet waar? Ja juist, dat meen ik ook. Een verschrikkelijke sul.

III.

Er is een soort van kritiek die de Heer te Winkel, men mag zeggen in zijn verregaande onnoozelheid, verzuimd heeft te noemen. Dat is de zélfkritiek. Daar weet de schrijver niet van. Hij heeft er nooit aan gedacht eens na te gaan hoe hij, die reeds eenige boeken heeft samengesteld en die van plan is er nog vele andere te vervaardigen, die een nieuwe periode van kritiek wil openen, hoe hij zelf wel schreef. Dit heeft hij niet gelaten uit ijdelheid, noch in de vooruit opgevatte meening, dat hij een ordentelijk stylist was. Hij

is eenvoudig nooit op het idee gekomen. Hij vermoedt volstrekt niet, dat iemand die een bladzijde goed proza schrijft, een beteren dienst bewijst aan kritiek en kunst beide, dan hij die, met de schoonste bedoelingen bezield, van de beste dingen die hij te zeggen heeft, niets weet terecht te brengen dan een miserabel gestelde preek. Dat noem ik zeer ouderwetsch, uit den tijd toen men over onderwerpen van aesthetischen aard lange vertoogen schreef en verhandelingen voordroeg, die zelve het tegendeel van fraai waren en dus aan de zaak meer kwaad dan goed deden. De Groningsche Heer te Winkel, als een andere schoone slaper in een ander woud, in het Sterrebosch b.v., bemerkt niet dat de tijden veranderen. Wie tegenwoordig over kunst of kritiek wat te zeggen heeft, moet het zeggen zóo, dat de menschen het willen lezen. Het is voor de nachtrust van den auteur en voor de fraaie letteren anders beter dat hij zwijgt. Al schrijft hij buiten op zijn brochure, dat hij een ‘volksbelang’ wil behartigen, onze eeuw bedankt er voor zich op haar ouden dag te vervelen. Het is zeer te bejammeren, dat de Heer te Winkel dit niet heeft ingezien. Zooals zijn negeeren van de nieuwere literatuur een eerste bewijs is van zijne onnoozelheid, is deze andere vergissing er een tweede bewijs van.

Ik geloof dat deze eisch van den tijd niet onbillijk of overbodig is. Algemeene literaire stellingen, niet eens bespiegelingen over historie of schoonheidsleer, maar denkbeelden óver zulke bespiegelingen, zullen van weinig nut kunnen zijn voor anderen, en zijn stellig ook van weinig inwendige waarde, wanneer zij in een slappen stijl worden voorgedragen. Van weinig nut voor de lezers, omdat nog steeds het voorbeeld van een goed gestelden zin meer geestdrift wekt, dan twintig pagina's vervelende leeringen over de manier hoe men te werk moet gaan, om de productie van geschriften, die verwacht worden geestdrift te teelen, niet te benadeelen, maar veelmeer te bevorderen. Uit het kort begrip van zulk gepraat is nauwelijks uit te komen. Geen wonder dat de 32 bladzijden van Dr. te Winkel onleesbaar zijn. En bovendien kunnen zij slechts weinige inwendige waarde bezitten,

omdat iemand, die goed begrijpen wil wat de kritek moet zijn, eenig idee van het voorwerp der kritiek, van de kunst, moet hebben, en de Heer te Winkel dus zijn landgenooten in de eerste plaats zou verschoonen van zijn eigen proza, als hij dat idee werkelijk bezit.

Men weigert terecht te gelooven, dat een auteur over deze onderwerpen het bij 't rechte eind zou hebben, die schrijft, - in één woord, zooals de Heer te Winkel schrijft, welken Heer men eerder zou aanzien voor een exporteur van de koek, waarvoor zijn woonplaats beroemd is, dan voor den publicist, die hij volhoudt te willen wezen.

IV.

En nu geloof ik dat de auteur van deze brochure, die misschien eenigszins geërgerd zal zijn door wat ik hier van hem zeg, althans dit paragraafje met belangstelling zal lezen. Ik zal voor hem doen wat hij al twintig jaar geleden voor zich zelf had moeten doen, nl. eens goed op zijn woorden letten, en als de schrijver niet mét mij tot de conclusie komt dat hij zijn ijver en zijn vernuft liever aan een andere afdeeling der menschelijke bezigheid had moeten besteden, dan is er inderdaad geen verbeteren aan. - Ik neem maar een paar van de eerste bladzijden.

De voordracht door mij op het congres gehouden, zegt ongeveer de Heer te Winkel in het begin, was schetsmatig en onvolledig.

‘Ook’, gaat hij voort, ‘ook heb ik zeker niet veel nieuws in den eigenlijken zin des woords, zooals er ook maar zoo weinig onder de zon is, te berde gebracht; maar het oude waarop ik nog eens met nadruk wilde wijzen, kwam mij uit het hart. Het kon, docht mij, zijn nut hebben nog eens uit te spreken, wat ik wist, dat velen met mij op het hart lag en dat slechts op een geschikte gelegenheid tot uiting wachtte.

‘Die geschikte gelegenheid scheen mij door het congres geboden, en ik liet haar niet voorbijgaan’.

Dit zijn afschuwelijke zinnetjes. Het nieuws in den *eigenlijken* zin des woords, en het zeurige tusschenvoegsel: zooals er ook maar zoo weinig onder de zon is; zijn praatjes van een bejaarde juffrouw. Och ja: het oude kwam mij uit het hart. Ik geloof inderdaad, dat er weinig nieuws, eigenlijk of oneigenlijk, in dat hart verborgen ligt. Maar wat een slordige manier van spreken, een manier die men zich tegenwoordig niet straffeloos meer kan veroorloven. Eerst lag 'het oude' *in* het hart van den Heer te Winkel. En twee regels verder ligt het hem 'en velen met hem' *op* het hart. En wat doen deze antiquiteiten, die verspreid zijn over de harten van den Heer te Winkel en zijn vrienden? Wel, zij wachten op een 'geschikte gelegenheid tot uiting.' Van wat? En op het juiste oogenblik laat de schrijver zijn beeldspraak varen en zegt heel gewoon: die geschikte gelegenheid scheen mij door het congres geboden, enz. Dus nu wachtte niet 'het oude', maar de auteur-zelf; hoogstens dus: *de* oude.

Misschien vindt de Heer te Winkel dit vitterij, hoewel ik overtuigd ben dat hij anders zou oordeelen als hij aan zijne leerlingen een cacographie te verbeteren had gegeven. En wat dunkt hem van dit proza op bl. 5:

'Ik wilde wat anders, en wel: met nadruk uitspreken, welke van de vele eigenschappen, die de criticus moet bezitten, m.i. op den voorgrond, welke op den achtergrond dienen te treden.' De redenaar, die weer iets *met nadruk* wilde behandelen, is niet gelukkiger dan in zijn aanhef. Niet, omdat ik geloof dat de Heer te Winkel den nádruk eigenlijk van den kant van den Heer Alberdingk heeft gekregen, maar omdat hij zoo raar praat over die wandelende eigenschappen. Is een criticus dan een schouwburg geworden? Waar dienen zulke zonderlinge vergelijkingen voor? Zijn het niet de armzalige hulpmiddelen van een anti-talent om te zeggen wat hij te zeggen heeft, en waarvoor hij niet slagen kan een eigen uitdrukking te vinden?

Deze zelfde pagina, want de Heer te Winkel moet wel begrijpen dat ik niet aan het zoeken ben gegaan in zijn geheele brochure, bevat nog meer.

‘Ik ben al zeer weinig geneigd door te zwijgen voedsel te geven aan de door sommigen gewenschte voorstelling, alsof ik alleen eenige min of meer juiste algemeenheden over critiek zonder verder doel had uitgesproken. Met verontwaardiging aan den eenen kant en geestdrift aan den anderen heb ik - - - eenen strijd begonnen, enz.’ Een stylist die over zijn geestdrift aan den eenen kant spreekt, ik kan het niet helpen, maar ik moet er om lachen, ondanks de verontwaardiging aan den anderen kant van Dr. te Winkel, die er tusschen deze krijgshaftige buren aardig uitziet. - Waarom maakt deze literator van een voorstelling een etend schepsel? Toch niet omdat hij die overdrachtelijke zegswijze wel eens gehoord heeft, en haar nu maar napraat zonder reden?

De Heer te Winkel eindigt deze inleiding met de verklaring dat hij een *nieuw* tijdperk van *vruchtbare* en *gezonde* critiek zal openen. Aan adjectieven ontbreekt het in deze belofte zeker niet. Om haar te kunnen houden, rekent de auteur ‘op den steun van velen.’ Mag ik hem de verzekering geven dat hij op den mijne kan staat maken? Zooals hij ziet ben ik reeds begonnen. Ik houd het nl. voor zeer vruchtbaar en gezond om er op te letten hoe de menschen die zich met letterkunde bemoeien, hoe die, om zoo te zeggen, schrijven.

V.

Er is in de laatste tijden geen dwaasheid over kritiek gezegd, die men niet in de brochure van Dr. te Winkel terug vindt, en het is daarom haast niet te doen anders dan schertsend over dit werkje te praten. De vergissingen, halve waarheden, platte opvattingen die het bevat, zijn door den vierden stand in onze letterkundige samenleving zoo dikwijls herhaald en elkander nageschreven, maar zij zijn ook zoo dikwijls uitgelachen, tentoongesteld en zelfs weêrlegd in dit tijdschrift en door enkele fatsoenlijke menschen daarbuiten, dat de bestrijder van Dr. te Winkel gevaar loopt de ver-

standige lezers evenzeer te vervelen als de auteur van het boekje zelf, Alleen aan de positie die de Heer te Winkel bekleedt, aan zijn naam als schrijver van uitgebreide werken en aan zijn vermoedelijke toekomst als professor, is men de moeite verschuldigd van zijn betoog kennis te nemen.

Dr. te Winkel begint met te zeggen dat tusschen doel en middel een zekere evenredigheid moet bestaan. Althans, 'ieder edeldenkend mensch' verlangt dat. Hoe weinig precies deze auteur gewoon is zich uit te drukken, toont al dadelijk dit zonderling gekozen bijvoeglijk naamwoord. Dit predikaat zal toch wel alleen van toepassing zijn bij het bëoordeelen van een zeer bepaalde soort van handelingen; en het effect van dezen term ter plaatse waar de schrijver eenige regels te voren van '*alle* menschelijke handelingen' gesproken heeft, is eenigermate lachwekkend. De begeerde evenredigheid tusschen doel en middel bestaat hier zeker geenszins. Want de bepaling die verder gegeven wordt: handelingen 'die op nadenken berusten', staat tegenover onbewuste daden, maar maakt volstrekt geen onderscheid tusschen handelingen waarbij de moraliteit betrokken is of niet. Als de Heer te Winkel iemand met een proppeschieter op de eenden jacht zag gaan of zag probeeren op een stokpaardje door de straten van zijn woonplaats te rijden - zou hij dan de omstanders, naarmate zij dit voornemen af- of goedkeurden, verdeelen in niet en ál edeldenkende menschen? Ik geloof dat hij het voorvoegsel edel stil zou weglaten. - De Heer te Winkel heeft iets anders bedoeld, maar het schrijven valt hem nu eenmaal zeer moeielijk.

Hij wil dan zeggen dat de kritiek een 'verheven doel' heeft, en dat de middelen die zij gebruikt er naar dienen te zijn. Dat doel is nl. het opsporen van het prijzenswaardige in de kunst, teneinde bij het publiek den zin voor kunstgenot te verhoogen en zoo het menschelijk bestaan te veraangenamen. Bij al dit voortreffelijke komt de edeldenkende mensch goed te pas, en geen wonder dat de Heer te Winkel, die wist waar hij heen wilde en het met de schrijverij zoo nauw niet neemt, al dadelijk zijn gemoed lucht gaf.

Nu vind ik ten eerste, dat het een doelloos werk is te praten over het doel van kritiek, - even onnuttig als bespiegelingen over het doel van de kunst, althans wanneer men uit zulk overleg voorschriften wil afleiden, hoe men kunst of kritiek zal hebben in te richten. Kritiek noch kunst immers worden vervaardigd met een vooraf vastgesteld doel. Een doel zooals de Heer te Winkel meent, een oogmerk buiten den auteur gelegen, een min of meer nauwkeurig te bepalen uitwerking op andere menschen, is zelfs geheel ondenkbaar. Dit misverstand komt denkelijk hier vandaan, dat de menschen, die van kritiek of van kunst kennis nemen, niet allen, maar de meesten toch, een zekeren invloed daarvan bij zich zelven waarnemen, en nu gaan gelooven, dat de auteur zijn arbeid gedaan heeft juist om dien invloed teweeg te brengen. Dit abuis is zoo algemeen verspreid, dat bijna iedereen, bij het beoordeelen van dien arbeid zijn opinie laat afhangen van de vergelijking, die hij, somtijds onbewust, maakt tusschen de impressie die hij krijgt en het doel dat hij bij den vervaardiger onderstelt. Als iemand een huwelijksplechtigheid heeft bijgewoond, en hij maakt, thuis komende, een vers, onder den indruk van wat hij gezien en gehoord heeft, zullen de meeste menschen die het lezen, denken: nu vindt hij er dit of dat van, en als zij naar hun gevoelen over het gedicht gevraagd worden, antwoorden: ik acht het niet goed dat hij van een huwelijksplechtigheid zegt dat of dit; - zij meenen dat hij *iets over een huwelijksplechtigheid* heeft willen bekend maken aan zijn lezers, en hij heeft inderdaad gewild: zeggen wat hij heeft gehoord en gezien bij een huwelijksplechtigheid. En zoo gaat het ook met de kritiek. Wanneer iemand een slecht boek gelezen heeft, en hij schrijft op de indrukken, die hij bij het lezen heeft gekregen, met of zonder ontleding van zijn sentimenten, dan zeggen de meeste lezers weêr: ik keur het af, dat hij den Heer X., schrijver van het boek, een hals noemt; dat is onaangenaam voor de familie, en dat zijn woorden, die men onder fatsoenlijke menschen niet tegen elkaar gebruikt. - De lezers spreken zoo, omdat zij het zelf onplezierig zouden vinden als men hen

een hals noemde, en nu meenen zij dat de beöordeelaar den schrijver onplezierige dingen heeft willen toevoegen.

Het is vreemd dat Dr. te Winkel tot deze menschen hoort. Hij heeft nooit vernomen dat, evenmin als de kunstenaar eenig ander doel heeft of kan hebben, als te voldoen aan zijn behoefte om kunst te produceeren, de criticus iets anders kan willen of wil, dan te zeggen: dit vind ik van dit of dat werk, van dezen auteur, van die of die meeningen. De artist geeft terug wat hij in de natuur heeft gehoord en gezien; de criticus verhaalt wat hij denkt van de manier, waarop deze waarnemingen zijn medegedeeld. Het is niet noodig hierbij te voegen, dat ik bedoel natuur in den uitgebreidsten zin van het woord, en waarnemingen ook. De kunstenaar behoort de natuur goed te voelen, de criticus moet goed begrijpen wat de kunstenaar heeft gevoeld. De eerste deelt zijn indrukken mede, de fantasieën die zij hebben opgewekt, de mysteriën in de gedachten der menschen en in de wereld óm hen, die zijn oog heeft doorschouwd in de oogenblikken dat al het levende en al het doode voor hem lag opengeslagen en hij verkeerde onder de hoogste wezens als in het gezelschap van vrienden, wier handdruk hem bekend was. En de criticus deelt mede de vreugde, die hij heeft genoten in het bijzijn van den kunstenaar, die hem sprak van dingen, waarvan hij niet had gehoord en hem gezichten liet zien, die hij niet wist dat er waren. Of de criticus vertelt zijn ergernis van het bezoek van onnoozele schepsels, die hem kwamen praten over koetjes en kalfjes van hun eigen maaksel, als van beesten uit de wei, en van pedante zeurkousen, die in zijn kamer waren gedrongen, ofschoon hij voor hen niet thuis had gegeven. Als men *dit* een doel wil noemen, nu goed. De artist zegt: dát heb ik gezien. En de criticus laat er op volgen: die man heeft dát zus en zoo gezien. Maar het kan geen van beiden iets schelen, wat de menschen antwoorden en óf zij antwoorden. Noch de een, noch de ander wil met zijn zeggen iets uitrichten. De artisten en de critici zijn de meest doellooze menschen ter wereld.

VI.

Tot deze kern der zaak is Dr. te Winkel niet doorgedrongen. Dat is natuurlijk in de eerste plaats te wijten aan zijn absoluut gebrek aan aesthetisch gevoel, zooals reeds blijkt uit het proza dat hij schrijft. Als hij eenigermate wist wat een kunstenaar was, zou hij ook beter weten wat een kunstenaar niet was. Maar voor de vergissing, die zijn geheele betoog waardeloos maakt, zijn, als ik wel heb, nog twee andere redenen. Ten eerste behoort de Heer te Winkel tot de menschen die met een gelukkige behendigheid voor elk gat een spijker hebben, en die de wereld beschouwen als een aardig huishoudentje waarvan zij precies weten waar alles moet staan, de plaatsen ván de gasten om de tafel en de kaarsen die zij mede naar hun slaapkamer krijgen. Ten tweede hecht de Heer te Winkel, die niet in staat is de dingen van binnen te zien, al te veel aan het uiterlijke. Hij vindt in de literatuur veel schrijvers, die, aangenomen dat zij werkelijk artisten of goede critici zijn, bovendien nog andere invloeden op hun werk laten gelden dan hunne kwaliteiten als critici of artisten. De één schrijft zus om zijn familie plezier te doen, de ander zóo, om zijn familie te plagen. Er zijn artisten die geld willen verdienen, die geprezen wenschen te worden, die een ridderorde begeeren; beöordeelaars, die aan A. of B. het land hebben, die bang zijn voor C., die iets te danken hebben aan D., die gegroet willen worden door E. En, wat het ergste is, en wel in staat om een weinig onderscheidend man als Dr. te Winkel in de war te maken, het zijn lang niet altijd de slechtste auteurs, die uit nood, zwakheid, roemzucht, of door gebrek aan eerlijkheid, of uit liefhebberij, aanstellerij en grilligheid, allerlei rare streken doen. Dan kan men inderdaad spreken van een doel. Maar dat doel hebben zij, om bij hen te blijven, niet in hun hoedanigheid van bëoordeelaars, maar dat voegen zij aan hun werk toe als industrieelen, leden van een societeit, huisvaders, salonheeren, tafelschuimers, colporteurs etc‘ etc. Zeer terecht noemt Dr. te Winkel van zulke private jachten er eenige op, en zegt: foei, Heeren, bedenkt toch dat uw *doel* is: de menschen vat-

baar te maken voor kunstgenot, en hij geeselt het sjaggerend gespuis den tempel uit, Maar als zijne scherpzinnigheid gelijken tred had gehouden met zijne rechtschapenheid, dan had hij de vergissing bemerkt die in zijn strafpredicatie opgesloten lag. Dan had hij gevoeld, dat het misbruik wat van zekere talenten gemaakt is, hem geen recht gaf hen tot diensten te dwingen waarvoor zij evenmin mogen gebruikt worden.

Het is zijn beperkte wereldbeschouwing waarop ik zinspeelde die, in verband met de opgenoemde kortzichtigheden, den schrijver van deze brochure over eenig doel der kritiek zoo doet bazelen. Dit zijn de woorden van den schrijver-zelf:

'Gelukkig verhindert dat ons niet (nl. de moeilijkheid van te zeggen wat schoon is') het schoone te bewonderen en te genieten. Gelukkig kunnen wij desondanks een gevoel van welgevallen hebben bij het zien van *hetgeen*[1] ons bekoort, een neiging om ons te verheffen boven het alledaagsche bij de verschijning van *hetgeen eenen* indruk van grootschheid op ons maakt, een gevoel van gelukzaligheid zelfs onder de betoovering van *hetgeen* ons zoo evenredig in al zijn deelen toeschijnt, dat ons daarbij geen enkele wensch meer op de lippen komt.

[Dəze evenredigheid van al de deelen is uit een zeer ouderwetsche encyclopedie, artikel: schoonheid, onthouden.] Zulk een gevoel van welgevallen, van verheffing, van gelukzaligheid kunnen wij als verfrisschende afwisseling bij dagelijksche inspanning van hoofd en handen maar noode ontberen. Beklagenswaardig hij, die het niet leerde kennen! Benijdenswaardig hij, die er ruimschoots van geniet! Het is een voorrecht, dat voor geen goud is te koopen. *maar als door een wonder het eigendom kan worden van ieder, die ernstig verlangt het te bezitten*. Op dat ernstig verlangen komt het alleen aan; en bij de gezelligheid der menschelijke natuur zou het al zeer vreemd zijn, als niet ieder *eenen* vriend, *eenen* verzorger, *eenen* leermeester op zijn levenspad aantrof, die dat verlangen, wanneer het werkelijk bestaat, maar nog sluimert, zal weten op te wekken.

1) De cursiveering, hier en elders, is van mij.

'Kunstgenot is voor niemand onbereikbaar genot. En toch klaagt zoo menigeen, dat het leven voor hem arm aan genietingen is, dat hem maar zoo zelden een gevoel van welgevallen, van verheffing, van gelukzaligheid *doorstroomt*. Laten wij medelijden hebben met die ongeiukkigen en *hen plaatsen onder den invloed der kunst*, het gevoel bij hen trachten op te wekken, *leven* te brengen in die *koele* harten. Wij kunnen het gerust beproeven op grond van het sympatische in de menschelijke natuur, dat doet lachen met den vroolijke, treuren met den bedroefde, bewonderen met den bewonderende. Wij kunnen het niet alleen, wij moeten het, *ware het slechts uit echte philantropie*. Niet ieder echter heeft het benijdenswaardig vermogen, invloed op anderen te oefenen, *niet ieder ook heeft er den tijd voor*, zich daarop toe te leggen; doeh wien het aan gaven en tijd niet ontbreekt, laat die er ook zijn levensdoel van maken. Een aanlokkelijk levensdoel inderdaad: *zijne medemenschen te brenggen onder den betooverenden invloed der kunst en daardoor hnn levensgenot te verhoogen!*

'Dat nu is het verheven doel, waarnaar de kritiek moet streven.'

Terwijl ik op deze aanhaling als stijlproeve de aandacht vestig van de beminnaars van scherts, kan ik wezenlijk niet verlangen dat ernstige lieden zich met de ideën van den schrijver zullen bezighouden. Het is anders een levensbeschouwing om jaloersch op te worden; zoo compact, zoo gemakkelijk te overzien, zoo in het geheel niet verward of raadselachtig. Geen oude dame kan op haar spulletjes in haar pronkvertrekje keuriger wezen, dan dit Groningsch meneertje op de artistjes, de criticusjes en de menschjes in het algemeen. Hij is nergens verlegen meê. De aandoeningen van het kunstgevoel hebben voor hem niets subtiels of onverklaarbaars. Volstrekt niet. Hij weet het drommelsch aardig en precies te zeggen, met duidelijke, ferme Hollandsche woorden; alsof hij zeide: een koe, een paard, een ezel. Als ons iets bekoort, hebben wij een gevoel van welgevallen, als iets een indruk van grootschheid maakt, ondervinden wij een

neiging om ons boven het aardsche te verheffen; en als iets zeer bijzonder evenredig in al zijn deelen is, worden wij gelukzalig. Dit is inderdaad de manier om over kunst te praten, na al wat er in de laatste jaren over gezegd is. Zoo iemand is geheel op de hoogte van zijn onderwerp, geroepen om de menschen den weg te wijzen. Als hij maar meer tijd had, want aan zijn gaven zal iemand wel niet twijfelen, die aankondigt dat hij een nieuwe periode van kritiek gaat openen, als het hem maar beter convenieerde met zijn bezigheden, zou de Heer te Winkel het levensgeluk van nog heel wat medemenschen belangrijk kunnen verhoogen. Vergis ik mij niet, dan hebben tot heden de beperkte snipperuren van Dr. te Winkel hem belet, deze ware philantropie verder te drijven dan gelegen mag zijn in de weldaad van een flinke leverschudding, ook bij de meest neêrslachtige naturen.

VII.

Grooter aplomb over dingen waar men minder begrip van heeft, is zeker nauwlijks denkbaar. Het is niet alleen het wezen der kunst zelf, dat moeilijk overeen te brengen is met de rollen, die in de levensbeschouwing van deze ziel van pasteideeg, den artisten en critici worden toebedeeld, maar bovendien wordt de schrijver gelogenstraft door de ervaring van elken dag. De critici en de artisten de amuseurs der menschheid - ik geloof toch dat als er sprake van was, den zesden scheppingsdag over te doen en het geschapene opnieuw namen te geven, de Voorzienigheid wel degelijk zou informeeren of de betrokken personen met hun positie tevreden waren. Doch Dr. te Winkel schept maar toe, eerst de artisten en daarna, uit hun ribben, de critici, om den artisten te wezen tot een hulp en een troost en een advertentie bij het publiek. Is het reeds zonderling, dat hoogere bestaan dat sommige supérieure personen leiden, het tweede leven, de andere natuur die zij bezitten, voor te stellen als met een bepaald doel uitgedacht, als ware men met de geheimen van den stichter van het heelal vertrouwd gemaakt, nog vreemder

schijnt de nadere omschrijving van het plan. Het is hier de plaats niet te onderzoeken hoe de groote kunstenaars aan hun roem komen, en of hun roem steeds een waarborg voor hunne voortreffelijkheid is. Maar dít zal Dr. te Winkel op den duur niet kunnen ontkennen, dat de wezenlijk uitnemende mannen niet de meest populaire zijn. En als zijn systeem niet de gemeenplaats van een welwillend, schoon onbezonnen, jongeling was, maar overeenkomstig de waarheid, dan zou hij de beste artist zijn, die de menschen het best beviel. Want de voortreffelijkheid van eenig middel wordt afgemeten naar hare geschiktheid voor het doel. Hoe meer levensgenot een dichter verspreidde, hoe meer lof men hem verschuldigd zou wezen. En deze conclusie zal den Heer te Winkel te grof voorkomen, die anders zijn kracht niet zoekt in wél overlegde en nauwkeurig uitgedrukte meeningen. Integendeel zal hij moeten toegeven, dat de beroemdheid van eenig auteur bijna altijd verklaard moet worden uit bijkomende omstandigheden, en niet voortspruit uit de juiste waardeering van zijn zuiver aethetische deugden. Om het in 't kort te zeggen: meestal bekoort *het onderwerp* de menigte, en meenen zij in de echo van hun bekende klanken, die ook den dichter hebben geroerd, den zang te hooren die niet voor húnne ooren gezongen is. Meestal beminnen zij in den dichter zich zelven en bespeuren zij in de aandoeningen die hem deden spreken, ongeveer gelijke gevoelens in hun eigen gemoed. - Zou de Heer te Winkel de eenige zijn, die deze opmerking nooit gemaakt heeft? Het is onaangenaam het te moeten gelooven. Daar is Vondel, b.v. Welk mensch durft verklaren dat de lezing van Vondel zijn levensgenot heeft verhoogd? Ik ken er, en van zeer nabij. Maar dat zijn exceptioneele menschen, die door een overeenkomstige manier van uiting van wat hen vervult, opgetogen worden bij hunne lektuur. Maar overigens berust de beroemdheid van Vondel op de traditie, afkomstig uit de zeventiende eeuw, toen hij enkelen der besten verrukte en bij het groote publiek in een zekere achting kwam om de hoeveelheid en de soort van zijn werken, om zijn bijdehandheid als er iets gebeurde in het land

en in de stad, en ten slotte ook om zijn lang leven to hij in zijn ouderdom het overwicht van een soliede reputatie had op al de levende vernuften. Reeds toen deden zijn tooneelstukken alleen nog maar dienst als omlijstingen van spektakels en tableaux-vivants. - Er is natuurlijk een reden voor de weinige bemindheid van Vondel; evenals er voor de lotgevallen van elken naam eene, en meestal een geheel samenstel van redenen is. De Heer te Winkel maakt er zich werkelijk al te gemakkelijk af. Zou hij voor het uiterst moeilijke en gecompliceerde vraagstuk der letterkundige geschiedenis, de regelen op te sporen waaraan de reputatie van een kunstenaar gehoorzaamt, willen in de plaats stellen de nuchtere bewering: de beste artisten zijn altijd de populairste? Dat kan hij niet meenen. En áls hij dat niet meent, kan hij ook niet zeggen: Die poëet komt het dichtst bij het doel der poëzie, die de meeste menschen bekoort.

Hiermede is niet gezegd, dat het werk van een goed artist niet populair zou kunnen zijn; evenmin, dat het dit niet dikwijls is. Maar uit de historie van de meeningen over elk dichter zal men kunnen nagaan, welk gedeelte van den bijval hij aan zijne wezenlijke kwaliteiten, welk hij aan andere omstandigheden te danken had, dikwijls ook welke mate van succes hij aan zijn gebreken verschuldigd was. Hoedanig de uitkomsten van elk onderzoek ook zijn, telkens zal men tot de slotsom komen, dat alle groote auteurs een aanzienlijk deel van hun levensdoel hebben gemist, wanneer dat doel moet zijn het vermaken van hunne medemenschen. En als men een schrijver meent gevonden te hebben, die in dit opzicht gelukkiger was dan de meeste zijner broeders, dan leert een nauwkeuriger onderzoek, dat wat men zou kunnen houden voor de waardeering voor zijn artistieke voortreffelijkheid, niets anders en niets meer was dan een overeenkomst in gevoelens, een samentreffen van inzichten bij hem en de menigte, waaraan de deugden van den kunstenaar ten eenemale vreemd gebleven zijn. De Heer te Winkel behoeft niet verder te gaan dan zijn eigen kring, om de waarheid van deze opmerkingen bevestigd te zien. Er zijn eenige stukken

van Shakespeare, die het publiek een aangenamen avond verschaffen, en eenige andere die het geweldig vervelen. De Heer te Winkel zal wel willen toegeven, dat dit verschillend succes met de literaire waarde weinig te maken heeft. Macbeth of King Lear maakt de meeste menschen razend; Hamlet en Romeo en Julia ziet bijna iedereen met genoegen. Nu heb ik Vondel en Shakespeare genoemd en de Heer te Winkel, als hij over deze zaken wat rijper heeft nagedacht, zal nog verscheidene andere beroemde mannen kunnen noemen, van wie slechts met zooveel voorbehoud kan worden gezegd, dat zij hunne tijdgenooten of het nageslacht hebben vermaakt, dat hij er zonder twijfel toe zal komen, zijne omschrijving van het doel der poëzie, geheel en al te veranderen.

VIII.

Er is nóg een punt waarop ik de aandacht van den Heer te Winkel wensch te vestigen. En dat is dit. Een respectabel aantal zeer goede schrijvers hebben, wel verre van hunne medemenschen te behagen, steeds in hooge mate de ergernis van een groote klasse van lezers gaande gemaakt. Daar is b.v. Zola. De Heer te Winkel weet waarschijnlijk dat over de geheele wereld alle fatsoenlijke middelmatigheden, alle gewone, grove naturen hem niet kunnen uitstaan. Zola wekt bij zeer weinig menschen het welgevallen, de bovenaardsche neiging of de gelukzaligheid, die onze redenaar zoo aangenaam vindt. De meesten vinden Zola vies, langdradig en onbeduidend. En toch zou de Heer te Winkel werk hebben om bevoegde critici te noemen, die, in ernst en ter goeder trouw en met volle bewustheid, dit oordeel van het algemeen onderschreven. Dit is een verschijnsel dat met de kinderlijke theorie van het kunstenaarsdoel vrijwel strijdig is. Daar beantwoordt Coppée veel beter aan. En toch is Coppée weinig leesbaar voor menschen die lektuur voor volwassenen prefereeren.

Ik weet niet of de Heer te Winkel hen leest, maar er zijn in ons land een massa romanschrijvers, die dikwijls schrijfsters

zijn, verschrikkelijk vervelend met hen allen, maar die toch grif van de hand gaan en inderdaad niet weinig medewerken om het levensgenot te verhoogen van eene soort van menschen, die vooral in hun uiterlijk voorkomen veel van menschen hebben. En wat denkt de Heer te Winkel wel van de schoone *Julia*, de Julia van Guido, die het levensgenot van bijna al onze tijdschriften-redacteurs aanzienlijk heeft doen stijgen, althans vóor de onthulling van den persoon van den schrijver? Dát, zou men dus zeggen, is de literatuur die de aangewezen voorlichters van ons publiek noodig hebben, die zij begrijpen en die zij prijzen. Zij hebben het verheven doel van de kritiek bereikt, en hunne medemenschen gebracht of althans willen brengen onder den betooverenden invloed eener kunst, die bleek te zijn het tijdverdrijf van twee vroolijke jongelieden.

IX.

Iemand die de kunst zoo weinig begrijpt, dat hij in haar ziet niet een bepaalde wijze van uitdrukking van de gedachten en de gevoelens der menschen, maar een opzettelijk gëordonneerd vermaak voor de wereld; die niet weet dat de kritiek de kunst is om die uitdrukking te verstaan, maar geenszins het middel om dat vermaak toegankelijk te maken voor den minderen man; die in het algemeen niet bespeurt dat het verkeerd is, het leven te houden voor een wél-ingerichte fabriek, waar ieder arbeider zijn opdracht heeft en zijn plicht kent, of voor een stipte familie, die de wenken en bevelen van haar hoofd opvolgen en daarmede hun dagtaak hebben volbracht, en dat zoowel het leven zelf als de kritiek en de kunst te ernstige zaken zijn, dan dat er voor hen plaats zou wezen in dit zieltje-zonder-zorg uit Groningen: zoo iemand moet ook in de waardeering van het bestaande evenzeer falen als in zijn theoretische bespiegelingen.

Dat de critici het omroepersbaantje dat de Heer te Winkel in zijn nieuwe periode hun thans wil opdringen, al niet veel eerder uit eigen beweging hebben aanvaard, komt hem hoogst

betreurenswaardig voor. In de huishouding van het publiek moesten de critici de genotmiddelen zijn, maar zij zijn dikwijls veeleer parasieten te noemen. Zij wijzen op de gebreken in de werken van hen ‘die lang dood en begraven zijn.’ (bl. 10). Waarom? ‘Verbetering kon dan *natuurlijk* het doel niet zijn’; het gebeurde enkel om het genot van de menschen te vergallen. Sommige critici lezen alleen goede schrijvers en konden daarom de ‘mindere geesten’ niet uitstaan. Dit is ‘desnoods’ begrijpelijk: ‘maar moesten zij daarom dan het genot van anderen bederven?’ - Het is moeielijk zijn geduld te bewaren bij deze redeneering, die in deze zinnen culmineert: (bl. II).

‘Wat is nu van zulk critiseeren het gevolg geweest?

‘Vermindering der belangstelling in de voortbrengselen onzer vroegere en latere letterkunde bij de beschaafden, en dus: minder kunstgenot. Voor geestdrift twijfel, voor welge-vallen ontevredenheid, voor verheffing kleingeestige vitterij; en daarbij, als noodzakelijk gevolg, verflauwing van den ijver, verlamming van de scheppingskracht der kunstenaars, die - de geschiedenis leert het - in den laatsten tijd zich bijna uitsluitend bepalen tot korte, in een vluchtig oogenblik slordig op het papier geworpen gedachten-snippers, inplaats van hunne volle kracht te wijden aan de breede, dichterlijke behandeling van een grootsch, tijd- en studie-eischend onderwerp.’

Dat in deze paar volzinnen weêr verscheidene kwalijk gekozen woorden staan, laat ik daar. Ik wijs alleen op de onjuistheid van ‘het gevolg’ dat de Heer te Winkel meent te kunnen constateeren. De weinige goede artisten onder ons doen juist het omgekeerde van wat hier van hen gezegd wordt. Ten eerste werken zij volstrekt niet in vluchtige oogenblikken; wat dat voor oogenblikken zijn, zou bovendien moeilijk te omschrijven zijn. Ten tweede werpen zij hunne ‘gedachtensnippers’, zooals de Heer te Winkel met een koekebakkerswoord zegt, ook in het geheel niet slordig op het papier, maar doen zij integendeel hun best zoo volledig en nauwkeurig mogelijk uit te drukken wat zij bedoelen. Ik

moet Dr. te Winkel, die mij wegens mijne openhartigheid wel een tégen-beleefdheid schuldig is, verzoeken dit op mijn woord van mij aan te nemen. Als de jonge Groningsche letterkundigen hem anders hebben ingelicht, dan hebben zij hun stadgenoot òf wat op de mouw gespeld òf het zijn zeer vreemde letterkundigen. - En ten derde bepalen de auteurs zich niet tot het vervaardigen van korte stukjes, maar zij schrijven komediën, romans, epische en lierische gedichten, studies in proza, kritische en historische vertoogen, - en ook kleine verzen en schetsen, zooals alle menschen behalve Dr. te Winkel weten, en zooals ook hij vernemen kan, al vraagt hij alleen maar de twee jaargangen van dit tijdschrift te leen, waarin hij werken van de genoemde soort vinden zal en besprekingen van andere, die er niet in zijn opgenomen. Welke ‘geschiedenis’ het tegendeel kan leeren, weet ik wezenlijk niet; laten wij voor zijn goeden naam hopen dat het niet de geschiedenis van Dr. Jan te Winkel zal wezen. - En al had hij gelijk - wat hij niet heeft - maar al was het waar, dat onze tegenwoordige artisten korte, vluchtige, slordige snippers maakten, dan kon dat toch bij geen mogelijkheid het gevolg zijn van een al te strenge kritiek. Dat de Heer te Winkel dit denkt, komt ook alweêr van zijn onkunde in deze dingen. Kritiek is goed of slecht, juist of onjuist. Is zij goed, dan wordt zij gewaardeerd door den kunstenaar, is zij slecht dan lacht hij er om. Hij kan, en dat werkelijk in zijn ‘vluchtige oogenblikken’ er wel boos of verdrietig van worden, maar de echte kunstenaar geeft bij zijn ernstigen arbeid om niets zoo weinig als om de kritiek. Als ‘de geschiedenis’ iéts leert, dan leert zij dat. Ook deze eenvoudige waarheid moet de Heer te Winkel van mij gelooven, die spreekt alsof hij nooit een artist of een criticus anders dan op een plaatje had gezien. En van wie - om eens een zeer concrete vraag te doen - van wie zouden dan wel die scherpe pennen geweest zijn, die ‘in de laatste 20 jaar’ de teedere harten van onze veelbelovende auteurs ontijdig hadden doorboord? Waar haalt Dr. te Winkel in 's hemelsnaam zijn jokkens vandaan? Ik heb er nooit iets van gemerkt en de

Heer te Winkel zal man en ezel moeten noemen, eer men deze historie op zijn eigen hand voor iets anders dan voor een sprookje zal gaan houden. Er komt bij, dat, als in de brochure namen worden genoemd, het steeds de verkeerde zijn. Het proza van den Heer Beets zal zeker niemand die van proza houdt, onderschatten; maar de verspreide stukken over historische en aesthetische onderwerpen zijn wat de ideeën betreft, sedert hunne verschijning grootendeels vervangen. Nog veel vreemder figuur maken de namen van 'Schimmel en Ten Brink', als 'sommige onzer beste critici', die tevens kunstenaar waren. Want als criticus heeft de Heer Schimmel nooit verlangd, dat men aan hem zou blijven denken. Hij heeft in zijn tijd natuurlijk ook dikwijls gezegd wat hij van de menschen en de boeken vond, en het zou niet voegen van hem, evenmin als van de andere auteurs, naar aanleiding van dit werkje, à propos de rien, kwaad te spreken. Dr, ten Brink heeft twee verdiensten als beöordeelaar: hij heeft, altijd na Bakhuizen van den Brink en Potgieter, gewezen op de goede eigenschappen van sommige zeventiende-eeuwsche dichters; en hij heeft er veel aan gedaan, dat hier te lande de Fransche naturalisten beter gewaardeerd werden. Dit zijn resultaten waar iemand, met meer ijdelheid dan de Heer ten Brink aan den dag pleegt te leggen, op zou mogen wijzen. Maar men mag niet vergeten dat in beide richtingen men reeds weêr verder is gegaan, en dat in elk opzicht, zoowel als prozaschrijver als beoordeelaar, de Heer ten Brink door tal van anderen, ouderen en jongeren overtroffen is. Een belangrijke vooruitgang in ons literair denken, een groote aanwinst voor ons proza, heeft men tot heden aan hem niet te danken. Onder die 'beste critici' had de Heer te Winkel Busken Huet en Van Vloten, om alleen van de dooden te spreken, moeten noemen, van welke mannen een periode dateert en een beweging is uitgegaan, die alléén de waarborgen zijn dat het nageslacht hunne namen zal onthouden. En ik meen de beide andere genoemde schrijvers geen onrecht te doen door te zeggen, dat zij, de Heer Schimmel juist als criticus, een zekere partij in het koor hebben gezongen, maar geens-

zins met eenigerlei aanvoering zijn belast geweest. - Een andere, en laatste proeve van verkeerd geciteerde namen is die van Huet; van Huet, die hier van Dr. te Winkel zijn ‘bekrompen eenzijdigheid’ te verduwen krijgt; en die van Van Vloten, prijkende met geen ander predikaat dan dat van ‘den bekende.’ Waarom niet: de beruchte? - ik geloof overigens niet dat Dr. te Winkel gevoelt, dat hij hier een dwaasheid begaat en een lompheid.

X.

Ik heb al eenige malen gewezen op de zonderlijke uitdrukkingen, die de Heer te Winkel zich laat ontvallen. Daar blijkt somtijds een zeldzaam volledige afwezigheid van zin voor het belachelijke uit. Niemand zou beter met Dr. te Winkel den draak kunnen steken dan Dr. te Winkel zelf. Deze impressie leidt er toe, die korte, éénlettergrepige qualificaties te kiezen, die ik nu niet wil herhalen, en die den auteur zoo boos maken. Maar is het werkelijk niet eenigermate zijn eigen schuld, als men een loopje met hem neemt? Is dat bijv. een antwoord van een verstandig man, wat hij geeft aan den Heer Alberdingk, als deze zegt dat goedigheid den spreker uit zijn oogen kijkt en zijn woorden dicteert? Dan repliceert onze vriend: neen, goedigheid was het niet, het was ‘geestdrift, of iets dergelijks,’ (blz. 22). Is dat geen gezegde waarbij men elkander aanziet, en op de lippen moet bijten om niet hardop te lachen? Welk man van middelbaren leeftijd spreekt in een doodkalme, redeneerende brochure over zijn eigen geestdrift? En *is* dat sjofele voorbehoud: of iets dergelijks, dan inderdaad geen *comble?* - En zou de Heer te Winkel bij het corrigeeren van zijn proef, niet beter hebben gedaan met nog een ander gedeelte van zijn weêrlegging te schrappen? Het is waar, de Heer Alberdingk is niet mak als hij begint en hij heeft den redenaar uit Groningen vrij gevoelig getroefd. Maar niettemin, of beter gezegd, juist daarom, had de Heer te Winkel een gelukkiger vergelijking kunnen kiezen, toen hij deze afstraffing memoreerde,

en zeide, dat wat de Professor in 't midden bracht, ‘als eene tang op een varken sloeg,’ (blz. 21.) Dat is een uiterste, waaraan nu waarschijnlijk niemand had gedacht.

Deze vergissingen, die de rubriek van Punch, *Things one would rather have left unsaid*, concurrentie aandoen ter plaatse waar men die niet zou verwachten, zijn evenwel nog maar kleine *bon-mots*, vergeleken bij één plaats uit deze brochure die alles overtreft. Dat is de eenige plaats waar de Heer te Winkel, om zijn stijl te gebruiken, het gebied der theorie prijs geeft voor het gebied der praktijk, waar hij niet óver kritiek schrijft, maar zelf kritiek uitoefent. Het voorwerp dier kritiek is dit tijdschrift. En hierover schrijvende, is deze gelegenheids-redenaar al zijne fraaie bespiegelingen vergeten, en gaat hij zich te buiten aan een halve bladzijde algemeenheden, die een proeve zijn van slechtere manieren en een lager peil bereiken beneden de waardigheid van de kritiek, dan deze vijand der critici bij een zijner tegenstanders zou kunnen berispen. Deze goedige en naieve man, als hij werkelijk boos wordt, wordt een vlegel van de ergste soort. Want wie anders dan een lomperd kan zeggen, sprekende over de Nieuwe Gids:

‘Een aanval in die richting zou Donquichotterie geweest zijn bij het eigenaardige, reeds eenigszins doorzichtig karakter van dat nieuwe tijdschrift, bij den geringen bijval dien het vindt, en den weerzin, dien het langzamerhand vrij algemeen is gaan inboezemen. Zoolang de redacteurs het éene talent, dat zij bezitten, vermorsen met het schrijven van schotsschriften, doet men het verstandigst met naar Bredero te luisteren, die enz.’

Ik behoef de aandacht niet te vestigen op de gaven voor karakteristiek, die deze bankopsluiter van een nieuwe periode van kritiek hier ontwikkelt: ons tijdschrift heeft een *eigenaardig, reeds eenigszins doorzichtig karakter*. Een karakter zou men zeggen, is vrij wel altijd eigenaardig; en wat een *doorzichtig* karakter moet wezen, erken ik niet te begrijpen; evenmin als de kleine ijdelheid van Dr. te Winkel, wanneer hij zich vleit nu *reeds* te weten dat ons karakter zoo is. De

Heer te Winkel zal wel iets bedoelen, maar hij schrijft nu eenmaal als een aandragen. Wie hem verder heeft verteld, dat de Nieuwe Gids zoo weinig bijval vindt, en dat de menschen ons zoo slecht mogen lijden - dingen die hij zegt met een zekerheid, alsof hij de boeken van onzen geachten uitgever bij zich thuis had gehad - mag Joost weten. Maar het ergste is zeker de laatste phrase. De liefhebberij, om in het wilde weg hatelijkheden te debiteeren, voert tot onzin. Wat is dat: het éene talent vermorsen met schotschriften te schrijven? Welk talent? Ik houd het er voor - want de Heer te Winkel schrijft werkelijk als een Eskimo - dat hij dit bedoeld heeft: de redacteurs hebben maar één talent; nl. het talent om schotschriften te schrijven. Dat zou een logisch uitgedrukte gedachte zijn geweest, maar de auteur had een vaag idee dat dit nog iets van een lofspraak zou gehad hebben; een goed hekelschrift is wel iets waard. En nu heeft hij het zóo willen maken: zij hebben maar zeer weinig talent, en dat vermorsen zij etc. Dit scheen evenwel niet veel beter dan onzin, omdat goede schotschriften niet gemorst, maar geschreven worden, en ook meer vorderen dan zeer *weinig* talent. En zoo kwam de Heer te Winkel - die inderdaad verfoeielijk schrijft - tot de wartaal, die hij heeft laten drukken.

Na alles wat ik hier van den Heer te Winkel heb gezegd, zal het niemand verwonderen, dat ik mij om deze uitspraken niet meer bekommer, dan de wellevendheid gebiedt te verklaren. Maar ik zou den Heer te Winkel willen vragen: hoe past dit nu in uw stelsel? Meent gij letterlijk, dat al de poëzie en al het proza, die de twee jaargangen van de Nieuwe Gids bevatten, zoo geheel en al onbeduidend of afkeurenswaardig zijn, dat gij daarop niet met eenig succes uw methode zoudt kunnen toepassen, die voorschrijft: ‘op het schoone in de letterkundige gewrochten onzer tijdgenooten wijzen en daarvoor geestdrift wekken,’ (blz. 12.) Als ik in plaats van tijdgenooten, tijdschriften lees, en dat zoudt gij mij, als ik iemand anders was, wel voor een oogenblik toestaan, dan ben ik reeds waar ik wezen wil. Gij verlangt dat men het

‘gebrekkige onbesproken’ zal laten, ‘maar het goede in het volle licht plaatsen,’ (blz. 12). Gij zegt dat men een kunstenaar ‘ontzenuwt, als men hem voornamelijk wijst op zijne zwakheden,’ (blz. 12). Hebben wij niet een half dozijn dichters en proza-schrijvers, die nu reeds een paar jaar met ons samenwerken? En het zou voegen in uw systeem, het zou overeenkomen met uw leering in deze brochure, het zou een kenmerk zijn van de vruchtbare en gezonde kritiek, die gij bij ons wenscht in te luiden, zóó te spreken over een literatuur, waarbuiten geen leesbaar werk van ónze tijdgenooten wordt gepubliceerd?

Wat zijt gij voor een man, die door een paar onaangename woorden in ons artikel over het Congres, u zoo van streek liet brengen, dat gij in de allereerste bladzijde die gij na uwe redevoering schreeft[1)], al uwe beginselen dermate verloochendet, dat gij de Nieuwe Gids een verzameling van pamfletten durfdet noemen, en u dubbel belachelijk gaat maken door deze inconsequentie en door deze overdrijving? Denkt gij dat eenig verstandig mensch - die uw stijl ten goede zou houden, die uw gebrek aan kunstzin zou vergeven, die uw luttel begrip van literatuur over 't hoofd zou zien - niet door deze karakterloosheid zou worden afgeschrikt van u te volgen in uwe nieuwe periode? Want gij wordt door een weinig nobele haatdragendheid verleid tot het zeggen van dwaasheden, die gij niet te goeder trouw voor iets anders kunt houden.

XI.

Ik zou dit laatste hoofdstukje: de ontknooping kunnen noemen. Want het moet eenige lezers hebben getroffen, dat voor zooveel abnormaliteit een reden moet wezen. Ik wil in zeer korte woorden die reden trachten aan te duiden. - De Heer te Winkel is naar Amsterdam gegaan om op het

1) Deze tirade is de aanhef van de ‘Toelichting.’

Congres een redevoering te houden over de kritiek. Hij wilde er van zeggen, dat zij minder afbrekend diende te werk te gaan en meer opbouwend, want voor gemeenplaatsen heeft de Heer te Winkel geen afschuw. Ik ken congresleden die zich bijtijds door een zijdeur verwijderd hebben en anderen die gebleven zijn; de bestraffing door den Heer Alberdingk Thijm vonden zij voldoende en niemand zou zich meer om den gëachten spreker hebben bekommerd, als hij zelf de literaire wereld niet had verrast met zijn brochure, die behalve de speech, een inleiding en een toelichting bevat.

En wat blijkt nu daaruit? Dit, naar ik meen. Veel genoegen had de redenaar van zijn ijver niet beleefd. Hij was door Beets zachtjens, door den reeds genoemden Professor tamelijk hardhandig op zijn plaats gezet. Dr. te Winkel erkent dat de voorstelling, alsof hij maar eenige bekende algemeenheden over kritiek had willen herhalen, ‘door velen gewenscht’ was. Voorts zegt hij dat ‘sommige verslaggevers’ in zijn bijdrage een aanval op de Nieuwe Gids hadden gezien. Deze beide meeningen, en het geringe succes ter vergadering, hebben den Heer te Winkel tot onvoorzichtigheden verleid. Want hij had staat gemaakt op bijval. De meerderheid van het Congres, dacht hij, moest het met hem eens zijn. De vage termen van zijn redevoering gaven aanleiding, niet alleen aan sommige verslaggevers, om te onderstellen dat dit tijdschrift zijn oogmerk was, en ik twijfel aan de volstrekte oprechtheid van dezen lichtgeraakten schrijver als hij in zijn toelichting zoo boudweg het tegendeel beweert. Bovendien had hij niet lang geleden het eerste deel van zijn letterkunde uitgegeven, waarin ook de zonderlinge opinies over kritiek worden ontvouwd. Kon het nu anders, zoo dacht de Heer te Winkel met veel grond, of de leden van het Congres zouden hem applaudisseeren?

En nu volgde het bekende onthaal. Dit was den ijverigen man, die waarschijnlijk op lof evenzeer gesteld is als blaam hem kwaad maakt, te veel; dit kon hij niet onder zich laten. Wat dikwijls in zulke gevallen geschiedt, bleef thans niet uit. Hij ging veel verder dan hij in het begin plan had

gehad. In zijn inleiding betoogt hij de voortreffelijkheid van zijn bedoelingen, en roept zelfs de lieden wakker om hem bij te staan. De dwaasheid van de ‘nieuwe periode’ is aan deze opwinding toe te schrijven, en ik geloof dat de Heer te Winkel er even weinig ernstig aan denkt, zich aan het hoofd te stellen van een nieuwe beweging in de kritiek, als om te solliciteeren naar de aanstaande vacature-Grévy. Men zal den Heer te Winkel een dienst bewijzen als men deze agitatie spoedig vergeten wil. Een oogenblik van al te groote levendigheid was in zijne omstandigheden wel te begrijpen en maakt hem nog geenszins ongeschikt voor de samenleving. Die zich nooit vergaloppeerd heeft, werpe op den Groningschen held den eersten steen.

In de toelichting bestrijdt Dr. te Winkel voornamelijk den Heer Alberdingk; een paar minder gelukkige uitdrukkingen heb ik reeds aangehaald. Deze bladzijden dienen tot parafrazeering van de redevoering, en bezitten menige aardige passage, die men wel zal doen zelf op te slaan. Als men intusschen het ontstaan van dit aanhangsel bedaard nagaat, en inziet dat het moest dienen tot een nader betoog van de stellingen die hier zijn medegedeeld, dan zal men zich over niets meer verbazen. Men verbeelde zich al de banale en grof gevoelde, slecht geformuleerde, en zonder eenig verband met de feiten mêegedeelde theoriën, en deze op een toon van overtuiging, met ‘geestdrift of iets dergelijks’ herhaald en uitgebreid! Dat is geen aardigheid meer, dat is plagen.

Dat wordt inderdaad *te* Winkel.

Nov. '87.

Een Nieuwe Kruistocht. Door J.J. Duintjer.

Hoe men ook denken moge over de groote radicale strooming, die in de laatste jaren ontegenzeggelijk overal te voorschijn treedt; niemand zal thans nog de meening toegedaan zijn, dat zij eene geheel onbeduidende maatschappelijke verschijning is.

Zij toch openbaart zich in bijna elk land, in bijna elke stad of gemeente. Ze heeft hare openbare of geheime voorstanders onder elke klasse, onder elk kerkgenootschap. Ze is niet meer aan den eenen of anderen bepaalden vorm gebonden, maar ze ligt aan de meeste menschelijke uitingen ten grondslag. Bijna alle partijen streven naar volkomene vrijheid in haren kring, zoowel de roomsch-katholieke als de orthodoxe christen, als de Israeliet, die zoo gaarne de banden verbreken mocht, die hem in vele landen helaas nog maar al te zeer knellen. Zelfs op letterkundig terrein is die strijd uitgebroken. Is niet het bestaan van dit tijdschrift zelf, het levende en leven-aanbrengende bewijs van een verbreken der boeien ook op dit gebied?

In de politiek dringt dit verschijnsel krachtig naar den voorgrond. Alles is in gisting, de oude vormen deugen niet

meer voor de toestanden door eene nieuwe wetenschap gewrocht. Talrijk zijn de secten, staatkundige zoowel als godsdienstige, die elk oogenblik, in bijna elk land, ontstaan. Waar sommige van deze de wereld met geweld trachten voorwaarts te drijven, daar remmen de anderen met volle kracht. En bij remmen alleen blijft het niet. Ook nieuwe boeien worden voor de menschheid gesmeed. Meen niet dat deze zwakker zijn of minder kwellen dan die, waaronder vorige geslachten zuchtten. Wilt ge een voorbeeld. Rome kent de volken, kent de individuen, en weet ze ook nu nog aan hare zegekar te smeden. Ook thans nog misbruikt zij de edelste uitingen van het menschelijk gemoed, de zucht naar het hoogere, het meer verhevene, om hen tot hare slaafsche dienaren te maken.

Van een goddelijk recht der vorsten spreekt niemand meer in ernst. Maar daarom laten de machthebbers in den staat hunne prooi nog niet los. In de plaats van het ‘droit divin’ trad de militaire staat, de met ijzeren hand geregeerde militaire maatschappij, welker streven is, elke vrije uiting op staatkundig gebied met geweld te onderdrukken. Door vrees, valsche eerzucht, of bekrompen vaderlandsliefde, maakt zij de volken tot slaven. Onder den schijn van vrijheid, van grootheid en van roem voor het vaderland verdrukt zij elke uiting der vrije gedachte. Elke openbaring van den kosmopolitischen geest, die vrucht van eene nieuwere en ruimere wereldbeschouwing, is haar een gruwel. En de bureaucratie is hare trouwe bondgenoote.

Het volk begint er zich echter luide rekenschap van te geven, dat onvrijheid en armoede geene uit de natuur der dingen voortspruitende toestanden kunnen zijn, doch kunstmatig zijn in het leven geroepen door de sterksten. Onder telkens nieuwe leiders spreekt het over zijne belangen, bouwt het zich stelsels, torenhoog in de lucht.

Overgang van de arbeidsmiddelen en van het kapitaal in het bezit der werkende klassen, dat is het, wat de maatschappij der toekomst tot een hemel op aarde zal maken, zeggen de sociaal-democraten. Voer gemeenschappelijk bezit van al wat bestaat in, en ge zult de aarde tot een paradijs

hebben gemaakt, zeggen de communisten. Schaf elk gezag, elke regeering, elke heerschappij, zelfs die van het vaderschap af; laat de menschheid in volkomen vrijheid zonder eenigen dwang haren gang gaan, en de droom van het duizendjarig rijk zal weldra op aarde vervuld zijn, zeggen de anarchisten.

Ieder van dezen geeft zijne eigene opvatting van een idealen toestand der maatschappij, maar geen van allen geeft een eenvoudig, logisch, overtuigend middel aan de hand om tot dien gezegenden toestand te geraken. Intusschen gaat de worsteling tusschen de verschillende richtingen ongestoord haren gang. De heerschende klassen maken van de daardoor ontstane verwarring gebruik, en halen overal de banden nauwer aan. Zij, die de lessen der geschiedenis zich hebben ten nutte gemaakt, zien een nieuw tijdperk van sterkere onderdrukking der volkmassa's snel naderen. Ook ons vaderland deelt in ruime mate in dit treurig vooruitzicht; reeds nu is de vervolging van het vrije woord en de vrije gedachte aan de orde van den dag.

Daar verschijnt op eenmaal in het klassieke land der vrijheid eene geheel nieuwe richting. Met hetzelfde doel voor oogen, als de vooruitstrevende partijen van het oude Europa, volgt ze een geheel anderen weg. Terwijl in Europa een groot deel der radicalen allen godsdienst verwerpen, komt op eenmaal in Noord-Amerika eene staatkundige partij aan het licht, die men met het volste recht tevens eene godsdienstige partij mag heeten. Het heil der menschheid is alleen te verkrijgen - zeggen hare aanhangers - door de wederinvoering van den onverbasterden, echten, oorspronkelijken Godsdienst van Jesus Christus. Het geloof in de vaderschap van God, en in de broederschap der menschen is hunne leuze. Is het dan wonder dat onder hare vaan van maatschappelijke hervorming, de aanhangers van elk geloof zich op hun plaats gevoelen.

De vader dezer beweging is Henry George, de schrijver van *Progress and Poverty*, van *Social Problems*, van *Protection or Freetrade* enz., alle meesterwerken, overvloeiende van oor-

spronkelijke gedachten, uitgedrukt in de schoonste taal. George is niet alleen een wijsgeer en een edel mensch; maar hij is ook groot als staatsman en partijleider.

De stichting der *United Labor Party* is zijn werk, en de partij kon hem reeds in het jaar harer geboorte 69.000 stemmen geven voor het burgemeesterschap van New-York. Het verlies van de sociaal-democraten, die zich dezen zomer, op de conventie te Syracuse, van haar afscheidden, was voor haar geen nadeel. Zij won meer aan innerlijke kracht, dan de afval van de uiterste linkerzij haar deerde. Zelfs loopen sociaal-democraten tot haar over, die overtuigd zijn, dat de *United Labor Party* hetzelfde doel als zij, 'vrijmaking van den arbeid', nastreeft, en alleen in zooverre van hen verschilt, dat zij ook een practisch middel aangeeft om tot die bevrijding te komen.

Dit middel bestaat in de nationaliseering van den bodem, in de afschaffing van de wettelijke mogelijkheid van privaat-grondbezit, of, om het duidelijker uit te drukken, in het bij de wet onvoordeelig maken van landbezit voor speculatieve doeleinden.

Grondig en overtuigend heeft Henry George in zijne werken de mogelijkheid, ja de noodzakelijkheid daarvan aangetoond. Door de geheele Amerikaansche Unie drong dan ook de roem zijner werken. Overal, in de woning van den rijke zoowel als van den arme, in de vergaderzalen der regeering zoowel als in de kerken van alle godsdienstige gezindten, kwam zijne landtheorie ter sprake, en veelal werd hij met warmte toegejuicht.

Een merkwaardig voorbeeld van dezen bijval is te vinden in een artikel van de *New-Yersey Unionist*, een aan godsdienst-onderwerpen gewijd tijdschrift.

'*De Landvraag in een notedop*' is de titel van dit opstel van den predikant H.O. Pentecoast.

De bodem, zoo redeneert deze theoloog, behoort aan den Schepper, die hem het aanzijn gaf. Hij moet derhalve kunnen gebruikt worden door ieder die hem noodig heeft. De voorwerpen van nijverheid daarentegen zijn gemaakt door den

mensch en kunnen daarom voorwerp van eigendom zijn. Behoorde het land aan de gemeenschap, dan zou de armoede zijn verdwenen; het land zou vrij zijn, het kapitaal vrij, de arbeid vrij. Uit eene volle schatkist zou met volle handen het geld kunnen worden geput voor uitgaven van algemeen nut. Er zouden geene millionairs en geene landloopers meer zijn.

'Dit alles kan verkregen worden door wetten te maken waarbij alle voorwerpen van nijverheid, van elke belasting hoe ook genaamd, vrij zullen zijn. Leg alle belasting alleen op de *waarde* van het land, niet op het land zelf en verhoog voor en na deze belasting, totdat de volle waarde van het land in de schatkist vloeit'.

In korte trekken ligt in deze woorden de geheele land-theorie van Henry George.

Op dezen grondslag werd door Henry George in verbinding met Dr. Mc. Glynn in het laatste voorjaar eene nieuwe vereeniging, de *Anti-Poverty-Society* opgericht, die reeds thans hare leden bij duizenden telt. Onder hen vindt men de uitstekendste mannen van allekerkgenootschappen: een Edward Mc Glynn, een Pentecoast, een Forster, een Nilan en zoovele anderen meer.

De voorstanders van de leer van Henry George, waaronder mannen van naam op elk gebied, geleerden als John Mc Mackin, werklieden als Everett Glackin en James E. Quin, dichters als David Rorty en Charles Mackay, rechters als James Maguire, staathuishoudkundigen van naam als Thomas G. Shearman, - zij allen leenen voortdurend met zoovele anderen hunne kennis en werkkracht aan het tot stand brengen eener maatschappelijke hervorming, die eene kolossale omkeering in de toestanden op aarde *moet* teweeg brengen.

Bij hen sluiten zich in voortdurend grooter getal de afdeelingen van de *Knights of Labor* onder John Powderly, de *Greenbackers* en andere sociaal-staatkundige vereenigingen, aan. Vereenigd, dragen zij de beginselen, door Henry George het eerst in 1873 in het openbaar verkondigd, met ongekende snelheid in de gelederen van den eigenlijken werk-

man over. Hier, onder het volk zelf, in stilte werkende, brengen ze door verlichting van den geest meer en meer tot stand, wat tot nog toe bijna overal eene onmogelijkheid scheen. Hun invloed overwint die van de partij der uiterste socialisten, die de verbetering der maatschappelijke toestanden bij voorkeur met geweld willen tot stand brengen. Deze laatsten waren dan ook wel genoodzaakt zich van hen af te scheiden, toen het hun duidelijk geworden was, dat de voorgangers der partij van H. George niet voor gewelddadige middelen te winnen waren.

Het staatkundig programma der *United Labor Party* - werd den 19 Aug. 1887 te Syracuse geratificeerd. Een deel van dit program moge hier eene plaats vinden.

'Wij wenschen geene gedwongene gelijkheid in de verdeeling van het bezit. Wij stellen niet voor dat de Staat beproeven zal, de voortbrenging van goederen te regelen, de verdeeling daarvan te leiden of op de vrijheid van het individu om zijne werkkracht of kapitaal op de wijze te gebruiken die hem het geschiktst zal voorkomen, inbreuk te maken mits deze vrijheid niet met de gelijke rechten van anderen in strijd is.

'Evenmin stellen wij voor, dat de Staat bezit van den bodem zal nemen en den grond zelf zal bebouwen of aan anderen verpachten. Wat wij voorstellen, is niet het hinderen van iemand in zijn bezit of titel van inkomst, maar de afschaffing van alle lasten en belastingen op de nijverheid en hare producten. Wij wenschen den voortbrenger de *volle* vruchten van zijne bemoeiingen te laten, en door het ten volle belasten van de gezamenlijke waarde van den bodem, met uitzondering van de daarop aangebrachte verbeteringen, deze waarden, welke niet door de bemoeiingen der individuen maar door den groei der samenleving zijn ontstaan, en dus rechtens aan de gemeenschap als een geheel behooren, ten voordeele en tot genot van de geheele maatschappij te doen dienen. Deze vermeerderde belasting van het land niet naar zijne oppervlakte, maar naar de volle waarde van de jaar-

lijksche opbrengst gerekend, moet, terwijl zij de eigenlijke landbouwers en eigenaars eener woning ontlast van de onrechtvaardige lasten nu op hen drukkende, het onvoordeelig maken land te bezitten met het oog op het rijzen van de prijzen der landerijen, en dus overvloedige gelegenheden openen voor het gebruik van werkkracht en voor het bouwen van nieuwe woningen voor den mensch.

'Aldus de regeeringsmachine vereenvoudigende door het verwijderen van de groote menigte van ambtenaren onder het tegenwoordige systeem van belastingheffing met zijne aanleiding tot bedrog en bederf benoodigd, willen wij verder het algemeene welzijn bevorderen en de gelijke rechten van allen verzekeren door alle zulke inrichtingen onder het onmiddellijk bestuur van den Staat te plaatsen, die uit den aard der zaak monopolies zijn. Wij wenschen daarom, dat onze stedelijke regeeringen hunne inwoners van water, verlichting en verwarming voorzien. Wij wenschen verder, dat de Staat al het geld en geldswaardig papier zonder tusschenkomst van eenige bankinstelling uitgeeft. Wij wenschen de telegrafie en de spaarbanken aan den postdienst toe te voegen en aan den Staat het eigendom van en de contrôle over alle spoorwegen, die de verkeerswegen van den modernen handel zijn geworden, te verzekeren.

'Terwijl wij hierbij uitdrukkelijk verklaren, dat het vorenstaande alle wenschen en grondbeginselen van de *United Labor Party* bevat, en wij ons ten volle bewust zijn, dat geene hervorming werkelijke en afdoende hulp aan den arbeid kan geven, welke niet de wettelijke erkenning van volmaakt gelijke rechten op de natuurlijke arbeidsgelegenheden geeft; zijn wij niettemin bereid, als verlichtingsmaatregelen tegen sommige kwade gevolgen uit de tegenwoordige ontkenning van dit recht voortvloeiende, eene wetgeving te steunen, die de strekking heeft om den arbeidsduur te verkorten, den werktijd van minderjarige kinderen tot een minimum te beperken, de mededinging van gevangenen-arbeid met eerlijke nijverheid te beletten, het verplichte sanitaire onderzoek van huurwoningen, fabrieken en mijnen voor te staan en een

einde te maken aan het misbruik tot nu toe van de wet op samenzwering gemaakt.

'Tevens wenschen wij de rechtspraak onzer gerechtshoven te vereenvoudígen en de onkosten voor het doen van gegerechtelijke stappen belangrijk te verminderen, opdat de arme met den rijke ook in dit opzicht op gelijken voet zal komen te staan, en de lange duur der processen, welke nu veelal op schandelijke rechtsverkrachting uitloopen, moge worden voorkomen.'

Met dit programma tot leiddraad werken thans de drie groote afdeelingen van de *United Labor Party*: de oorspronkelijke volgelingen van Henry George, de *Anti-Poverty-Society* onder leiding van Dr. Edward Mc Glynn, den door Rome afgezetten hoewel nog niet uit de kerk gebannen, en door zijne gemeenteleden met warme liefde en roerende trouw verdedigden priester, - en de *Knights of Labor* onder John Powderly, broederlijk en innig door dezelfde beginselen verbonden, samen.

Zamen vormen zij een reusachtige macht, die de duidelijkste sporen van hare werking op het Amerikaansche leven toont. Hoe zou het ook anders kunnen zijn; waar voor zulke beginselen zoo gewerkt wordt? Alles in deze beweging is natuurlijk, alles grootsch. Welke krachtige figuren zijn deze leiders der nieuwe partij. Onverzettelijk in hun geestkracht, onuitputtelijk in hun ijver. Vergelijk eens wat zij verrichten met den arbeid van onze staatkundige pygmeën, onzen Levy, onzen Kerdijk, onzen Spruyt. Een lijstje der spreekbeurten van Dr. Mc Glynn in de laatste helft van October moge ten voorbeeld strekken.

Octob. den 15den te New-York City in het 1ste en 9de Assembly District, den 16den te Brooklyn 7de district Flushing-College, des avonds in New-York daarna nog in de Academy of Music, den 17den te Ithaca, den 18den te Geneva, den 19den te Canandagua, den 20sten te Rochester, den 21sten te Lockport, den 22sten te Brooklyn eerst in Bartholdy Hall, dan in Grand Army Hall, den 23sten 's middags in East New-York, 's avonds in de Academy of

Music, den 24sten te Dunkirk, den 25sten te Jamestown, den 26sten te Hornelsville, den 27sten te Elmira, den 28sten te Oswego, den 29sten te Lio City, den 31sten te Port Jerwis den 1sten Novemb. te Middletown, den 2den te New Bury, den 3den te Glean Falls, den 4den 's namiddags te Fort Edward, des avonds in White Hall. Twaalf sprekers van naam doorkruisen op deze wijze, elken dag een of twee maal sprekende, rusteloos den Staat New-York, en dragen zoodoende de beginselen der partij in elke woning, hoe afgelegen zij ook moge zijn.

Behoeft het ons dan nog te verwonderen, dat met zulk een programma, door mannen van talent en overtuiging verdedigd en toegelicht, de beginselen der *United Labor Party* in korten tijd een reusachtige verbreiding verkregen hebben, en de volgelingen der partij met duizenden vermeerderen?

Hoor Dr. Mc. Glynn, den katholieken priester, op 8 October te Brooklyn.

Gaarne vertaalde ik zijne gansche rede, maar ik moet mij, zoowel van hem als van H. George en Maguire tot eene kenmerkende aanhaling beperken.

'Het christelijk geloof helpt ons in ieder goed werk, het bezielt ons met iedere goede gedachte, het geeft ons de welsprekendheid, waarmede wij de nieuwe boodschap van de bevrijding der menschheid prediken. Het is een groot voorrecht, een roemvol en bezielend teeken, dat het ons veroorloofd is deel te nemen aan eene worsteling als deze, wier eenig doel is, onder de menschheid practisch de eenvoudige wet der rechtvaardigheid, den volmaakten wil van God in te voeren. De groote eenvoudigheid van het middel door de *United Labor Party* en de *Anti Poverty Society* voorgesteld tegen de maatschappelijke kwalen, die de oorzaak der armoede en der haar vergezellende ondeugden, ellende en misdaden zijn, stempelt het met een der hoogste kenmerken van Gods werken.

'Het is als de wet der zwaartekracht, zoo eenvoudig, zoo geregeld, zoo juist, dat ze de speld of het stofje noodzaakt

naar den grond te vallen, en tevens de wentelende zonnen en planeten in hare banen houdt.

'Dit eenvoudige middel, dat in het enkele woord rechtvaardigheid kan worden uitgesproken, geeft ons de weg der beschaving, de eenige heldere rechte weg, die de menschelijke familie naar eene beschouwing, naar eene volmaaktheid van deugd en goedheid zal voeren, waarvan wij tot heden nauwelijks hebben durven droomen.

'Altijd is het zoo geweest; de waarheden die zoo eenvoudig zijn, dat zij rechtuit in de hoofden en harten van de minste van Gods kinderen gaan, zijn de grootste en verhevenste. Dat is de oorzaak waarom het programma der *United Labor Party* en de grondbeginselen der *Anti Poverty Society* al de bekoring, al de genade en zegening bevatten van den verhevensten Godsdienst, door eenvoudig aan de menschheid te leeren, dat God de vader is en alle menschen broeders zijn. Het vaderschap van God de broederschap der menschheid.'

Heb ik te veel gezegd met te beweren dat Dr. Mc. Glynn in staat is zijn gehoor, welken godsdienst het ook moge belijden, tot geestdrift te voeren en als het ware te electriseeren?

Wenden wij van hier den blik naar Madison Square, waar Henry George denzelfden avond sprak. Hooren we wat de profeet van den nieuwen kruistocht daar had te zeggen over het uiteenjagen van eene vreedzame vergadering van anarchisten den vorigen avond in Union Square gehouden. Hoor hoe hij gloeit van verontwaardiging over het onrecht zijn felsten tegenstanders aangedaan.

Het kan ook in Nederland geen kwaad eens te hooren, wat een man van George's beteekenis, die zelf niets anders wil dan vreedzame, wettelijke middelen van hervorming, over deze zaken zegt.

Wij zijn voorstanders van wet en orde. (Toejuichingen). Wij hebben ons vereenigd met het doel om eene groote hervorming tot stand te brengen, door vreedzame en constitutioneele middelen. (Toejuichingen). Daarom, omdat wij

geene anarchisten zijn, omdat wij vijanden zijn van het anarchisme in elken vorm, behooren wij vooraan te staan in het uiten onzer verontwaardiging over de misdaad, gisterenavond in Union Square gepleegd. (Toejuichingen). Dat was anarchisme en wel van de slechtste soort. (Hoor! Hoor! Toejuichingen).

'Wanneer mannen, die de uniform der politie dragen, de verdedigers der wet, met gezag bekleed om de publieke orde te verdedigen, en eerbied voor het recht van eigendom en de persoonlijke vrijheid in te boezemen - wanneer zulke mannen aan de wet te kort doen, een aanslag op den persoon des burgers maken, en eene vreedzame vergadering met de knots uit elkander slaan - dan is het anarchisme van de slechtste en gevaarlijkste soort. (Toejuichingen).

'Een aanslag tegen de wet door een beëedigden bedienaar der wet begaan, is veel berispelijker en behoort met veel grootere gestrengheid gestraft te worden, dan die van een gewonen burger. (Toejuichingen). Macht legt verantwoordelijkheid op, en de politie, die deze gewelddadigheden gisterenavond in Union Square beging, behoort daarvoor - en de verontwaardigde publieke opinie behoort het te eischen - verantwoordelijk te worden gesteld. De daar aanwezige politie-inspecteur zeide: het was een misslag.

Het was een misslag; iemand, die zulk een fout maakt, mag geen dag langer die positie bekleeden. (Toejuichingen en kreten van goed! goed!) Maar het was niet alleen een misslag. Die linie van politieagenten zou er nooit aan gedacht hebben, om voorwaarts te rukken, en hunne stokken op de hoofden van het vreedzame volk te doen dalen, dat daar vergaderd was met de bedoeling om naar zijn constitutioneel recht zijne meening over vragen van algemeen belang vreedzaam uit te spreken, wanneer zij niet langzamerhand aan zulke daden gewoon waren geraakt. (Toejuichingen en kreten: hoor! hoor!)

Wij Noord-Amerikanen zijn er trotsch op, dat dit het land der vrijheid is. Recht vooruit, daar in onze haven, staat het groote standbeeld der vrijheid, de wereld verlichtende. (Toe-

juichingen). Maar er is geene andere groote stad, waar de Engelsche taal wordt gesproken - neen geene andere groote stad in de beschaafde wereld geloof ik - waar het recht der persoonlijke vrijheid in die mate door de hoofden der politie geminacht wordt, als dit in de stad New-York het geval is. (Toejuichingen). Ik beschuldig geenszins het corps politieagenten. Voor hen heb ik den grootsten eerbied. Maar zeker is het ook, dat brutaliteit en verachting der wet onder hen aangemoedigd zijn. Iederen dag hooren wij er van, dat de politie den stok heeft gebruikt. Het is eene zoo gewone zaak geworden, dat een politieagent eindelijk in den waan zou kunnen komen, dat hij volmaakt gerechtigd is om zich zelven tot jury, rechter en uitvoerder van de wet aan te stellen, en iedere vergadering met den stok uit elkander te mogen jagen wanneer hij vermeent dat geslagen moet worden.'

En eindelijk rechter Maguire op dezelfde vergadering.

'Tien lange jaren heb ik naar den dag verlangd, dat het werk van de bevrijding der menschheid uit den toestand van maatschappelijke slavernij, onrechtvaardigheid en onrecht, welke op haar drukt tengevolge van de ontkenning van de natuurlijke rechten van den mensch, zou aanvangen. (Toejuichingen). Tien jaren lang heb ik gehoopt, dat het mij vergund mocht zijn eenmaal deel aan de worsteling te kunnen nemen. (Toejuichingen).

'Met Reverend Hugh O. Pentecoast dank ik God, dat ik niet vroeger of later ben geboren, en het mij veroorloofd is deel te nemen aan dezen grooten, dezen kolossalen strijd voor de bevrijding der menschheid en de bevestiging van Gods wil op aarde. (Langdurige toejuichingen).

'Mr. George's opmerkingen hebben in mij vele aangename herinneringen doen ontwaken. Van den tijd, waarvan hij u vertelde, toen hij nog niemand, of laat mij liever zeggen nog slechts enkelen kende, die dezelfde gedachten toegedaan waren, welke hij en gij thans samen in het strijdperk der practische politiek invoert, herinner ik mij nog levendig

dat Mr. George en ik met elkaar over deze vraagstukken spraken. Bedenk wel, dat *Progress and Poverty* toen nog niet geschreven was. Mr. George had eene kleine brochure uitgegeven, getiteld: *Our Land and Land Policy*, in welke hij de ruwe omtrekken aangaf van de theorie, later in *Progress and Poverty* breeder ontwikkeld. In 1877 drongen eenigen van ons er bij hem op aan, om onmiddellijk zijn voornemen deze beginselen in den vorm van een wijsgeerig werk nader uiteen te zetten, te volvoeren. Te zamen spraken wij toen ook over de mogelijkheid om ze op het gebied der practische politiek over te brengen, of ze in den vorm van een regeeringssysteem in te kleeden, en ze zoo in de wereld te zenden.

'Ik herinner mij nog, dat ik toen tot hem zeide dat Herbert Spencer wel twintig jaren noodig heeft gehad om een fatsoenlijk gehoor in de wereld te krijgen, en dat de mogelijkheid bestond, dat zijne grootsche denkbeelden zoo krachtig zouden kunnen worden verbreid, dat ze ook in dien tijd algemeen gehoor verkregen. Geen van ons dacht toen reeds aan de mogelijkheid, of had ook maar kunnen droomen, dat reeds binnen tien jaren zulk eene algemeene verheffing van het volksbegrip, in den naam van God en tot heil der maatschappij, vat op de wereld zou kunnen krijgen, als waarvan de beweging getuigt, die nu in New-York rusteloos voorwaarts schrijdt.'

In het voorafgaande gaf ik u gelegenheid uit den mond der leiders zelven den geest te vernemen waarvan deze grootsche beweging voor de vrijheid en het geluk der menschheid doortrokken is. Hoe men overigens ook over de mogelijkheid om het voorgestelde doel te bereiken, moge denken, men zal mij toegeven dat deze beweging in ieder opzicht een hoogst belangrijk verschijnsel is.

Ten slotte nog een woord over de houding der katholieke kerk ten opzichte dezer beweging.

Voor hen, die de gebeurtenissen op den voet volgen, is de weifelende houding van de leiders der katholieke kerk niet verborgen gebleven. Terwijl de leek Patrick Ford, de katho-

lieke leider van *The Irish World*, jaren achtereen zijn grooten invloed gebruikte om zijnen lezers het beginsel van nationaliseering van den bodem te onderwijzen, zweeg hij, nu de beweging ten gunste daarvan onder Henry George's leiding algemeen werd, sedert langen tijd geheel daarover.

Waaraan anders dan aan de aarzeling der katholieke kerk, om zich geheel vóór of tegen de beweging te verklaren, is het te wijten dat *The Irish World* thans niet meer de zoo veel zeggende uittreksels bevat uit de schriften en aanspraken, der katholieke bisschoppen en leeken ten gunste der 'landnationalisatie?'

The Lyceum is een maandschrift door de Jezuïten te Dublin uitgegeven. Onder de medewerkers telt men de uitstekendste professoren der Katholieke Hoogeschool in die stad. Als onderwerp van het hoofdartikel in het Octobernummer, getiteld *Theology of Landnationalisation*, dienden twee uittreksels uit de werken van Henry George en een uit eene kleine brochure van Pater Higgins in Kentucky. De schrijver komt daarin, onder meer tot de slotsom, dat tot nog toe de kerk ten opzichte van deze leer nog niet bepaald partij gekozen heeft.

Hiermede komt geheel overeen dat kardinaal Mazella, door den Heiligen Stoel afgevaardigd om de schriften van Henry George te onderzoeken, verklaard heeft, dat hij er niets berispelijks in vond. Voeg daarbij de uitlatingen van kardinaal Manning en Aartsbisschop Walsh, van welke de eerste verklaarde, dat hij niets ongezonds in George's werken vond, en de andere zich in het openbaar voor landnationalisatie verklaarde. De kerk schijnt te vreezen, dat wanneer zij deze leer openlijk bestrijdt, eene scheuring onder hare trouwste aanhangers, ja wellicht de afscheiding van een groot deel der Amerikaansche katholieken van Rome daarvan het gevolg zou kunnen zijn. Vandaar hare aarzeling.

Op dit oogenblik schijnt zij, door talentvolle invloedrijke leeken, onder anderen door een man als Patrick Ford, de proef te willen nemen, tot hoeverre ze in dezen zou kunnen gaan. In het nummer van *The Irish World* van den 22sten October, schrijft deze laatste thans: 'Hier waar onze wegen

uit elkander gaan, moet ik Henry George tot afscheid een goede reis wenschen, met de betuiging van de warmste persoonlijke achting, terwijl ik hoop, dat de dag nog eenmaal moge aanbreken, waarop wij ons nogmaals, weder voor eene goede zaak, op grond van een gemeenschappelijk beleden programma, zullen kunnen vereenigen.' Als grond voor dezen stap geeft hij op, de hevige oppositie van George tegen de katholieke kerk, welker doel George geheel verkeerd zou hebben voorgesteld, en van welke hij zou verklaard hebben, dat ze eene door en door bedorvene organisatie, de geïncarneerde ontkenning van recht en vrijheid over de geheele wereld is, enz.

Katholieke priesters en geestelijke broeders kunnen getuigen dat dit onwaarheid is, antwoordt Henry George. Maar het meest verwondert het mij nog, dat zulk eene beschuldiging van Patrick Ford komt, zegt hij. Zoowel in zijne openbare als private gesprekken toch heeft niemand scherper de grens tusschen het geestelijke en het menschelijke beginsel - tusschen de kerk en de machine - getrokken dan hij.

Niemand kan natuurlijk zeggen wat het einde van dezen strijd zal zijn, of Rome zich, en dan wellicht binnen kort, met hare wereldmacht aan het hoofd der beweging zal stellen, dan wel nogmaals den strijd tegen den waren vooruitgang der menschheid zal beginnen. Niemand weet het. In het eerste geval zou ze eene reusachtige kracht aan de beweging toevoegen, in het laatste haar wellicht nog iets langer in haren loop kunnen ophouden; zegevieren zal echter het beginsel 'de bodem voor het volk' ten slotte *toch;* daarvoor waarborgt ons zijne innerlijke waarde.

Want: Godsdienst en Wijsbegeerte, de twee groote factoren, die in alle eeuwen den waren vooruitgang der menschheid beheerscht hebben, werken in deze beweging innig vereenigd samen tot één grootsch doel.

In haar is de echte godsdienstprediking, de verkondiging van het eeuwige evangelie der humaniteit ook voor de jongeren der wetenschap weder eene opbouwende waarheid geworden; en de wijsbegeerte, die zoo dikwijls in den loop der eeuwen tot onwaardig gebeuzel en haarkloverij afdaalde,

werd in haar weder eene wetenschap, die practisch tot heil der menschheid optreedt.

Practijk en theorie, geloof en wetenschap gaan in deze geheele beweging broederlijk vereenigd te zamen. Moet gij het mij niet toestemmen, dat de Amerikanen een groot volk zijn? - Dat daar de vrijheid groote daden gedaan en grootsche gedachten gedacht worden, waarbij de kleinheid de bekrompenheid, de onvrijheid onzer vaderlandsche toestanden helaas maar al te ongunstig afsteken?

Veendam, October 1887.

Een Einde. Door A. Aletrino.

Numero zes was vlak bij 't raam en had het uitzicht op een langen, grijzen muur, waarop na twaalf uur 's middags een bewegelijk lichtreflexje scheen en die 't anders gezellige zaaltje drukte door zijn massieve eentonigheid.

Numero zes was 20 jaar en heette Alida. Zij was kindermeisje, en omdat zij zoo erg hoestte en bloed had opgegeven, was zij door ‘mijnheer’ naar 't gasthuis gebracht.

Nog onder den indruk van 's dokter's gezegde, dat zij zich rustig moest houden, lag ze stil te kijken naar de gele kastanjebladen die boven den muur uitkwamen en onbewegelijk hingen in de heldere, scherpe Octoberlucht.

Achter haar lag de zaal in een dommelige stilte. Het licht, dat ruim en breed door de hooge vensters naar binnen zweefde, weêrkaatste over den gladden, bruingeschilderden vloer en de glimmende tafels, en tikte heldere, glanzende lichtplekjes op de potjes en glazen die naast de bedden op de kleine kastjes stonden, 't Schoof onder de bedden door, scheen in een hoekige plek tegen de lambriseering en veegde een doffen glimp langs den rand van een plank of van een bed.

In rechte rij stonden aan weêrskanten tegen den muur de bedden, gelijkvormig en licht van kleur, met de rustige eentonigheid der geel-wollen dekens en de witte lakens er over heen gevouwen.

En in het heldere licht lagen de patienten met haar paarsche jakjes, scherp afgeteekend tegen het witte kussen. Nu en dan brak een hoestbui in de stilte, opgevolgd door 't korte geluid van een glas dat tegen een tafeltje tikte of een kreunende zucht gleed zachtjes gedempt door de lucht. Dan was alles weêr onbewegelijk.

Een verpleegster kwam binnen, vulde de zaal een oogenblik met een stille bedrijvigheid terwijl zij de patienten éen voor éen ingaf. Haar schaduw gleed, kort ineengedrongen, over de bedden en danste in een langgerekte vlek over de uitstekende hoeken tegen den muur.

Toen de verpleegster weg was, viel alles weêr terug in dezelfde kleurlooze rust van te voren.

't Eten werd binnengebracht. In een snel gestommel werd de stilte bewogen door 't heen en weêr loopen van de verpleegsters. De patienten, die op waren, schoven langzaam voor de tafel, waarop een groote, blikken eetketel stond, waaruit breede dampen opstegen en waaruit een verpleegster de schaft opschepte, die met een dof klotsje neêrviel in de witte schaaltjes, die de patienten ophielden. En een tijdlang was er niets dan 't getikkel en geschraap der vorken tegen 't steen dat de stilte brak, of de zachte stem van een patient die iets vroeg.

Daarna werd 't weêr druk. Een woelige drukte door 't wegwasschen en opbergen van 't servies met een voortdurende begeleiding van doffe tikjes der schalen tegen elkâar, of 't rammelen van vorken en messen met een gedempt valschen metaaltoon.

En geleidelijk viel de vroegere rust weêr over de bedden, toen de meeste patienten naar den tuin waren gegaan en de verpleegster bij de afgeruimde tafel ging zitten. De patienten, die te bed waren, spraken niet en lagen òf te kijken naar 't witte plafond, òf sliepen met kalme ademhaling. Nu

en dan keerde een patient zich om in bed. Dan was alles weêr stil.

Langzaam schoven de uren voorbij, eentonig, in droomerigen regelmaat voortgetikt door den helderen klokslag.

Telkens klonken stappen onder 't venster, metaalklinkend over de harde straat, of brak 't gerommel van een kar tegen de ramen, die eventjes zacht trilden; daarna zweefde de stilte weer loom over de voorwerpen.

Tegen vier uur kwamen de patienten terug, langzaam schuifelend, de zaal in, en gingen om de tafel zitten.

Uit een grooten, gelen trommel werd 't brood gesneden en rondgedeeld. En weer dezelfde drukte van 't wegwasschen en opruimen.

't Dunne licht, dat door de hooge ramen vloeide, begon dichter te worden. De scherpe omtrekken van de boombladeren buiten de vensters vloeiden onmerkbaar weg in elkaâr. Hoog in de lucht waren de bovenste takken nog duidelijk afgesneden tegen den dieper en dieper wordenden hemel, die nu staalblauw was geworden, strak en donker. En in de verste hoeken van de zaal regende een grijs, spikkelig stof over de voorwerpen en wikkelde langzaam alles in een vage tint. Hier en daar spatte een lichtglansje van een glimmend voorwerp scherp in de omgevende schemering.

't Gaslicht werd opgestoken. Van onder de breede, zwarte kappen uit daalde in groote, wijde kringen het gele licht over de tafel, zakte op den grond in wijde golven, steeg op langs de ijzeren ledikanten en dreef dunner en dunner wordend naar boven, waar 't verdween in de dunne schemering van den zolder.

En in een plotselinge, staande stilte kwam de dokter op de zaal voor de avondvisite, liep de bedden langs met de zuster achter zich, nu eens onduidelijk in de schaduw, dan weêr helder verlicht wanneer hij in den lichtkring van de lamp kwam, en verdween na eenigen tijd. Daarna roesemoesde weer geleidelijk 't zachte rumoer van stemmen en van de haastig loopende verpleegsters die 't avondeten klaarzetten, tusschen de zieken.

De patienten stapten één voor één te bed, vaag bewegend in de dunne schemering waarin de bedden stonden, met een waaiende golving van de kleêren die zij uitdeden en onder een mompelende drukte van de verpleegsters, die alles voor den nacht gereed maakten.

Toen werd een van de lampen afgedraaid, over de anderen werd een breed, laaghangend papieren scherm gehangen, en uit de bedden blies de ademhaling van de patienten in grijze rust.

Alida kon niet slapen. Zij lag te woelen van de eene zij op de andere en ging eindelijk, op haar elleboog geleund, rondkijken.

't Was donker op de zaal. 't Licht van de gasvlam, getemperd door 't witpapieren scherm, hing als een roodgloeiende massa in 't midden van de zaal, drijvend in de ijle schemering er om heen, los en onbewegelijk. Tegen de wanden hing een donkere schaduw als een moeielijk door-zichtbaar gordijn, daalde naar onder over de ledikanten in breede golven, drong met zware plooien tusschen de bedden en hoopte zich op naar de verste hoeken van de zaal tot stapels mollig, dik, tastbaar zwart, als groote hoopen donkere wol.

De vormen van de patienten dommelden vaag weg in de duisternis. De groote, koperen ketel in 't midden van de zaal stoomde zachtjes, eentonig blauwe, onzichtbare wolkjes in de lucht, zingend met zacht gepiep en suizend gefluit.

Bij elk uur sloeg de klok buiten in den tuin met scherpen, korten, harden klank, helder door de drooge lucht. De rust op de zaal bleef onbewegelijk hangen, stil en donker, alleen nu en dan opgegolfd door een patient die zich omlag met moeielijke, loome bewegingen als gedrukt door de zware schaduw.

En in de stilte dreef de tijd voort, onwillig meêgeschokt loor de droomerige slagen van de klok die onzichtbaar hoog in de zaal, regelmatig voortschommelde.

Tegen den morgen viel Alida in slaap en toen ze, opgeschrikt door de beweging van de patienten, haar oogen

opende, was 't of de laatste nachtschemering verdween door de hooge ramen naar buiten, waar de heldere Oktober-zon begon te glanzen over de bladeren van den kastanjeboom die zachtjes op en neer wiegden door den morgenwind.

Dat was 't eerste etmaal dat zij in 't gasthuis doorbracht

En zoo zou 't zijn, lang achtereen, etmaal na etmaal, dag na dag, maand na maand!

Soms, en dat waren de dagen dat zij vroolijk was, lag zij op haar zij, de knieën hoog opgetrokken en haar wang geleund op de saamgevouwen handen. Zij sprak weinig en lag te kijken naar wat er om haar heen gebeurde op de zaal. En haar oogen hadden een warmen glans van tevredenheid omdat zij zich wèl voelde, beter dan andere dagen als zij doodmoê was en haar lichaam zwaar drukte op de matras onder haar.

Dan lag ze lang uitgestrekt op haar rug, met de dekens tot onder de oksels, met haar armen boven 't dek, onbewegelijk. Alleen haar handen bewogen, kleine, magere, witte handen met ronde nagels en kuiltjes tusschen de beenderen. Zij bewogen zachtjes trommelend tegen de dijen, vaag zichtbaar onder de geel-wollen deken met roode figuren, die naar 't einde een kleine hoogte maakte op de plaats waar haar voeten waren. Zij lag te kijken naar den zolder, een gladde, grijs-witte pleistervlakte, zonder eenige versiering, hier en daar met een scheur geteekend.

Zoo kon ze liggen kijken, tijden achtereen, luisterend naar de geluiden van de zaal, met een paar groote, donkere, stille oogen, diep in haar bleek gezicht, dat wit scheen door 't dikke, zwarte haar golvend over haar voorhoofd.

Veel afwisseling was er niet. Bijna iederen dag was 't hetzelfde.

Elken ochtend om half zes klonk de bel eentonig en langgerekt over de plaats. In 't schemerende licht ontwaakte het gestommel van de patienten, die opstonden en zich aankleedden. De bedden werden opgemaakt, en de patienten die erg ziek waren, werden geholpen onder een witte be-

drijvigheid van lakens die bewogen en waschkommen die dof tikten tegen de tafels waarop ze werden neêrgezet. Dan een ruime beweging over de geheele zaal van schoonmaken en opruimen onder ruischend heen- en weêrgaan der blauwe verpleegstersjaponnen en 't rommelend verschuiven van tafels en kastjes. Daarna een lange rust, zacht bewogen door 't rondgeven van het brood in de ondiepe, witte schaaltjes, en 't uitdeelen van de koffie in de groote kommen, waaruit lichtgrijze wolkjes zacht naar boven dreven.

Om negen uur de visite. De dokter die op de zaal kwam en in een zwijgende stilte van 't eene bed naar 't andere ging, gevolgd door de hoofdverpleegster. Bij de meeste patienten dezelfde vragen, dezelfde antwoorden. Nu en dan, wanneer er een nieuwe patient was, duurde het onderzoek langer, waren de vragen talrijker.

Zij zag hem langzaam naderen, van de deur af, hoe hij stilstond bij ieder bed en hoorde zijn stem duidelijker worden, nu eens gedempt dan weêr luider klinkend door de stilte. Nu nog vier bedden, nu nog drie, nog twee bedden, nog één, dan was hij bij haar. En de vragen die hij deed en de antwoorden die zij gaf waren meestal eentonig en dezelfde, als de uren die zij doorbracht. Soms sprak de zuster met een gedempte stem eenige korte woorden.

En zij keek den dokter na als hij naar den anderen kant van de zaal ging en zag hem in zijn regelmatigen gang zich verwijderen van 't eene bed naar 't andere met hetzelfde stemgeluid van daareven, hij duidelijker sprekend en de patienten zachter antwoordend. Aan 't laatste bed gekomen bleef hij een oogenblik staan en keerde langzaam naar de tafel terug om de recepten te schrijven. Elken ochtend 't zelfde: de zuster, de nummers der bedden opnoemende en telkens vragend terwijl hij voorschreef en korte antwoorden gaf. En elken ochtend kraste de pen met 't zelfde geluid over 't harde papier.

Dan ging hij weg en dezelfde rust van te voren daalde weer over de zaal.

Langzamerhand begon zij 't eentonig te vinden en lette

er niet meer op. Een tijdlang had zij afwisseling gehad in een patient die tering had als zij en die vlak tegenover haar lag. Die was al op de zaal toen zij kwam.

Zij had gehoord van andere patienten dat er niets aan te doen was en dat 't vrouwtje moest sterven. Van dat oogenblik leefde zij mee in 't beetje leven dat de zieke had. En toen zij hoorde dat 't niet lang meer zou duren, wachtte zij met spanning op den dag die komen moest. Zij zag hoe 't vrouwtje zwakker en zwakker werd, hoe zij zachter en steunender hoestte, hoe zij langzamerhand weg werd geblazen als door een onzichtbaren ademtocht, die over haar heen streek. En 't was haar als volgde zij haar eigen ziekte, en of zij 't zelfde was die daar lag. Zij had soms een gevoel om dat leven dat zij zag oplossen, vast te houden alsof 't haar eigen leven was, en zij kon liggen huilen zacht en geluidloos met dikke tranen die op haar kussen gleden, wanneer zij dacht dat ook zij eens moest verdwijnen als dat vrouwtje. En eindelijk, op een ochtend dat zij wakker werd, zag zij dat 's nachts een zwart schut om 't bed aan de overkant was geplaatst, somber en de zaal drukkend met een donkere tint. Zij wilde er niet naar kijken, maar 't was of 't verder en grooter groeide in de zaal, of 't óveral was, en waar zij heen keek, of welke moeite zij ook deed, voortdurend zag ze die groote, zwarte plek, zwijgend en geheimzinnig, alles beheerschend met duistere stilte.

Toen was na de visite een lange, bruine mand binnengebracht. Zij had een vagen, witten vorm uit 't bed zien tillen, stijf en niet meêgevend, die dof in de mand verdween. En in het roerlooze zwijgen van de zaal werd de mand weggedragen, onder een zwaar en kreunend gekraak van de hengsels, waaraan haar de twee mannen moeielijk en schokkend droegen.

't Bed aan de overzij was toen een dag leêg geweest, Maar den volgenden dag was 't weer bezet door een nieuwe patient.

Van dat oogenblik had zij de gedachte gekregen dat in het bed, waarin zij lag, ook iemand was gestorven, en dik-

wijls schrok zij op uit haar slaap, droomend dat de vroegere patient naast haar lag. En 't was haar of zij het lichaam voelde, stijf en vaag van omtrek als het lichaam dat zij had zien wegdragen uit het bed aan de overzij, en of zij de harde, magere koû voelde van een uitgeteerd lichaam. Dan kon ze soezen over die onbekende die vóór haar in het bed had gelegen en peinsde er over hoe lang dat bed al op diezelfde plek stond en over de opeenvolging van zieken, die van dat bed hadden gebruik gemaakt. Zij keek in de zaal rond naar de andere patienten, om te zien wie wel 't meest leek op de patient die vóór haar op die krib was geweest. Of ze was geweest als die daar in den hoek, die zoo geel was en zwak en waarbij de dokter elken ochtend 't langst bleef, en ook zoo uitgeteerd en mager, of zou het geweest zijn als die aan de overzij had gelegen of misschien was zij geweest als zij zelf.

Suffend keek ze naar den grooten waterketel, midden in de zaal, boven de bijna onzichtbare, grijsblauwe gasvlam, waarin roode en gele vonkjes gedurig opknetterden en ze volgde de lichte wolkjes, die zacht zingend, eentonig uit de tuit opdampten, hoe zij zachtjes verdwenen in de grijze ruimte boven, en zij mijmerde hoe die wolkjes en die ketel er al lang waren voor zij in 't gasthuis was gekomen en hoe de vorige patienten ook hadden liggen kijken naar den damp en hadden geluisterd naar 't zingen en 't borrelen van 't water.

En zij dacht aan zich zelf, aan den tijd vóór zij op de zaal was gekomen, aan de laatste dagen bij de mevrouw bij wie ze geweest was. 't Oogenblik dat zij bloed opgaf, de drukte om haar heen, hoe zij op de canapé werd gelegd; ze rook weêr de azijnlucht in de kamer en hoorde als in een mist 't heen en weêr loopen van haar mevrouw en de meid. Zij zag weêr de kamer waar zij lag te kijken naar de gouden pendule op den schoorsteen en de bloemen op het tapijt met een gesleten plek waar de zon op viel, en ze voelde weer 't doezelige gevoel van de paar uur dat ze had liggen dommelen. Dan 't zieke gevoel in het rijtuig met de

angstige horten en stooten op de keien en de vermoeiende gedachte die door alles heendrong: ik heb een bloedspuwing gehad. Eindelijk 't gasthuis. 't Vreemde van de wachtkamer waar zij op een brancard was gelegd. Zij had een tijdlang gewacht op den dokter en had gekeken naar den tuin waarvan zij niets anders zag dan een massa groen met zon er over. 't Was een andere dokter geweest als die op de zaal was; ze had hem nooit meer teruggezien. Zij deed alle moeite zich de zaal weer te herinneren zooals zij was toen zij er de eerste keer kwam, maar telkens veranderde 't beeld en kon zij zich haar onmogelijk anders voorstellen dan zooals nu. Ze trachtte de dagen in 't gasthuis na te gaan, toen was er dit en toen gebeurde dat, maar langzamerhand verwarden de beelden in elkaâr, er kwamen leegten, misrekeningen en ze begon weer over, maar voortdurend dwaalden haar gedachten af, verder en verder, naar huis en naar haar jeugd, tot ze opschrikte door het water, dat luid sissend overkookte of door de verpleegster die aan haar bed kwam en haar zacht toesprekende haar drankje ingaf.

In 't begin hadden de dagen van bezoek nog eenige afwisseling in haar eentonig leven gebracht. Zij zag de zaal langzamerhand gevuld worden met de menschen, die een stukje buitenlucht in hun kleêren meêbrachten. Telkens kraakte de deur en de menschen die binnen kwamen, bleven een oogenblikje verlegen staan, knipoogend rondziende, en liepen dan met een verwezen glimlachje op 't gezicht naar het bed waarvoor zij kwamen. Sommige liepen moedig door, met een dreunenden stap, omdat zij er meer waren geweest. Kinderen schoven verlegen langs de bedden, elkaâr aan de hand vasthoudend, 't Waren meest vrouwen, die kwamen, sommige oudjes met palmdoeken om, scherp oranje, baroque figuren op een zwart fond, langgeleden als haar trouwdag, maar nog altijd met vouwen er in alsof zij pas uit den winkel kwamen. Anderen, met zwarte rokken en groezelig witte jakken, met haren glanzend en geplakt van vet en water, onder gehaakte wollen mutsen, met een knoedelige versiering van kralen of linten boven op. Een dame, die een dienst-

meisje kwam opzoeken, werd door iedereen nagekeken, terwijl zij met een verlegen glimlachje tusschen de bedden doorliep. Zij bleef een tijdlang praten aan het bed, rondziende in de zaal naar de andere patienten en afgetrokken luisterend naar wat de zieke haar vertelde. Na een tijdje ging ze weêr weg, met dezelfde verlegenheid de zaal doorloopend. En zoo liep 't af en aan, voortdurend kwamen nieuwe bezoekers binnen en gingen andere weg. Een gedempt gewoel vulde de zaal waarin een benauwde lucht opsteeg, een mengsel van menschen-adem en kleêren, die niet goed waren gelucht, en stonken van veelvuldig gebruik. Langzamerhand dreef een grijze walm van onzuivere warmte over de bedden.

Zelf kreeg zij nooit bezoek. Familie in de stad had zij niet en die buiten woonden kwamen nooit. Haar ouders waren dood. Toen zij pas op de zaal lag, had zij nog wel eens bezoek van de mevrouw gekregen, bij wie zij geweest was, maar geleidelijk waren die bezoeken minder geworden. Eerst had haar mevrouw eens een bezoek overgeslagen, toen waren een paar weken verloopen tusschen twee visites en in den laatsten tijd was ze niet meer gekomen.

En 't geheele uur lag ze stil te kijken met haar gezicht op de saamgevouwen handen geleund, naar de andere, zwijgend en luisterend naar 't geroesemoes van al die stemmen en 't geschuifel van de af- en aanloopende menschen, dat een gelijke, gedempte, onduidelijke tint gaf, waardoor 't kraaien van een kind of de scherpe lach van een jong meisje als een blinkende, heldere streep trok. Nu en dan zeide de bezoekster van 't bed er naast iets tegen haar en dan glimlachte ze vaag, opgeschrikt uit haar gesoes. Dan droomde ze weêr voort, doezelig door de warmte en 't gedruisch om haar heen, en zonder dat ze 't bemerkte ging de tijd voorbij tot dat de bel klonk en 't bezoek was afgeloopen.

Langzaam schuifelend namen de bezoekers afscheid, hier en daar klonk een klappende zoen, sommige huilden, en met korte stapjes drongen ze door de openstaande deur naar den gang, waar andere bezoekers langs liepen met gedruisch-makend geschuifel van grove schoenen of slepende pantoffels.

En langzamerhand werden de dagen van bezoek ook geen uitspanning meer voor haar en ze verloor, zonder het te weten, het besef van den tijd en 't was haar soms of ze den dag niet had geleefd, wanneer zij 's avonds 't licht zag uitdraaien en de nacht gekomen was.

Haar eenige verlangen was dat de lente zou komen, en de warmte, om buiten in den tuin te kunnen gaan en iets anders te zien dan de zaal, die iederen dag 'tzelfde was en voortgrijsde onder 't schemerachtig winterlicht, dat van de grauwe wolken naar binnen viel.

De dagen werden langer, het licht dunner. Als de patiënten 's morgens opstonden was 't helder licht, en dikwijls scheen in de verte over de daken der huizen een gele zon. De lente kwam, zachtjes, onmerkbaar opriekend uit de donkere geuren van de laatste winterdagen, een lauwe groeilucht in de zaal blazend wanneer de klepramen opstonden.

Soms als zij 's morgens wakker werd, hing er buiten de ramen een dikke mist, wit en mollig als schoone watten, het geluid dempend dat van buiten kwam en de zaal scheidend van de waereld in een stille afzondering. Zij lag te kijken hoe, met 't sterker worden van de zon, de mist ijler en ijler werd, hoe 't was of hij langzamerhand wegvloeide in een onzichtbare beweging en hoe, onmerkbaar, een blauwe lucht te voorschijn kwam, heel ver boven, als bedekt met een dun gaas. Dan werd het gaas dunner en dunner, tot eindelijk een blauwe lucht zich uitstrekte boven het gasthuis, zacht, helder en teêr.

Over de kale takken van de kastanjeboomen hing een bruine tint, uitstralend in een rossen gloed over de knoppen, die dikker en dikker zwollen, glanzend van hars. Ze leken zilveren druppels, neêrgeregend van de heldere zon, die ze deed schitteren in voortdurende trilling als de wind de takken bewoog.

En na weinige dagen zag ze lichtgroene blaadjes komen, slap neêrhangend in de zon, de bruine massa der takken vlekkend met hun heldere kleur.

Meer en meer werd de zaal 's middags verlaten, meer en meer gingen de patiënten naar buiten. Hoe grooter de bladen van den kastanjeboom werden, des te meer begon zij te verlangen in den tuin te gaan, waarvan zij de lucht rook in de kleêren van de patiënten wanneer zij 's middags terugkwamen en die haar voor den geest stond, zooals zij hem de eerste keer had gezien door de deur van de wachtkamer, een opeenhooping van groen waarover een heldere zon hing.

Na het avondeten lag zij te kijken naar den muur, waarop een groote vlek zon scheen, die schuin door de ruiten viel, een gouden vlek, warm gekleurd, die zij zag voortbewegen, onmerkbaar, stil en rustig tot hij, kleiner en kleiner wordend, verdween achter het gordijn in een blauwe, kalme schemering, die zachtjes begon op te stijgen naar de lucht.

En terwijl zij in slaap viel, blies de avondwind door de openstaande vensters en poederde de schemering als een dichter en dichter wordend stof door de zaal, waar het neêrwemelde over de bedden en over de voorwerpen, alles bedekkend met een dichte, rustige laag duisternis.

't Was Zondag-middag na het bezoek. Strak-blauw streek de heldere lucht over 't Gasthuis en de warmte trilde en huppelde en tintelde over de gebouwen en de hooge boomen.

De rustige stilte van den tuin werd langzamerhand bewogen door de patienten, die buiten kwamen in troepjes van twee, drie, gearmd, lachend met heldere stemmen, die tusschen de boomen klonken. Een enkele zieke, steunend op een drievoetje, strompelde langzaam voort onder 't beurtelings tikken van het hout en 't slepen van het zieke been.

Telkens brachten twee verpleegsters een zieke buiten, de draagstoel waarop ze werd gedragen, wiegelend met ongelijken gang; en het heldere wit van de dekens glansde in den zonnenschijn en werd dof-groen als de draagstoel onder de boomen werd neêrgezet.

Alida werd naar buiten gebracht. Lang-uitgestrekt had ze de oogen gesloten en liet zich wiegen door de zwaaiende beweging, die de verpleegsters onder 't loopen aan de bran-

card gaven. 't Was een van de eerste keeren dat zij in den tuin mocht en ze ademde diep in, toen ze den overgang voelde van de warme koelte van den corridor in de zoele warmte van den tuin. Toen ze het schokje voelde van het neêrzetten keek ze op.

Ver voor haar uit zag ze een stukje van de huizen op den Burgwal, scherp aflijnend tegen de lucht, hel verlicht door de zon in een geelrozen glans, met donkere, grillige schaduwen, die de lindeboomen van de plaats er tegen wierpen. De plaats, warm wit met een breede, donkere schaduw aan de eene zij, lag rustig onder 't zonlicht. Telkens gleed een zacht windje over den tuin en wiegde de groene boomtakken, zoodat de schaduwen op den muur even heen en weêr dansten. Dan was 't weêr rustig en de hooge boomen voor 't naaihuis stonden onbewegelijk met hun kleine, groene blaadjes, als bedekt met een licht kantwerk. Rustig trilde de warmte onder de heesters in den tuin langs de dunne stammen van de jonge lindeboomen naar boven in de takken en verdween in de hooge, diepe lucht, waar een enkel, klein wolkje langs gleed. Om haar heen zaten de patienten in lange rijen op de banken en maakten met haar paarsche jakken een stillen, rustigen toon tegen 't tintelend licht, dat om haar was. Tegen 't omringende groen gaf 't heldere verband van een zieke een onregelmatige veeg wit.

Langzaam en stil ging de middag voorbij. En onmerkbaar gleden de schaduwen van de gebouwen verder in den tuin, over de perken en de paden, verder over de patienten, klommen op in de kleine boschjes, waarvan de toppen nog verlicht waren en trokken sluipend voort tot er een doezelige, warme, donkere tint lag over 't groen.

Alleen de kruinen der boomen voor 't naaihuis glansden in den gouden zonnegloed. Toen kwamen de verpleegsters en droegen haar weêr naar de zaal.

Zoo was 't middag aan middag. Uren lag ze stil te staren naar de stofjes, die in de zonnestralen dansten, of naar een rond zonnetje, dat stil voortkroop over het gras en in de schaduw verdween. Zij voelde dat de warmte en de zachte

lucht haar goed deden. Stil kwam weêr de hoop in haar, beter te zullen worden en zij had er verdriet van als de lange, zware zomerregens beletten, dat zij in den tuin werd gedragen en zij gedwongen werd in bed te blijven. Dan lag ze te soezen naar de breede, vette stralen, die dik langs de vensters naar onder gleden en luisterde naar de druppels, die zacht kletterend tegen de openstaande klepramen tikten. Maar den volgenden dag was zij weer opgewekt wanneer de zon scheen en ze in den tuin kon gaan, en 't was haar of er geen dag tusschen uit was geweest, tusschen de rij zonnige, warme dagen die ze doorbracht met soezen in den tuin.

Op een middag kreeg zij na een zware hoestbui een bloedspuwing. Ze werd naar binnen gedragen en te bed gebracht. Toen kwam een reeks lange, eentonige dagen, stil en vervelend.

De zaal was leêg; de meeste patienten waren naar buiten in den tuin; hier en daar lag een enkele, ernstige zieke te kreunen in de stilte. De ramen waren wijd open en telkens blies een zacht windje tegen de schuine gordijnen, ze opwaaiend met licht gefronsel. De verpleegster zat rustig te lezen of hielp de weinige zieken, die overgebleven waren. Eentonig stonden de leege bedden langs den muur, dommelig weêrspiegeld in den gladden, bruinen vloer. Telkens brak een lach uit den tuin galmend naar binnen, of 't praten van een paar mensehen onder de vensters. Dan was alles weêr stil. En zij lag te soezen en te luisteren naar de groote klok, die in de zaal hing en die eentonig en helder tikte met regelmatigen, helderen slag. Zij wist dat zij langzaam achteruit ging, langzaam maar voortdurend, elken dag een beetje zwakker wordend en soms voelde zij lust om te huilen, langen tijd, en stil gleden de tranen langs haar wangen, wanneer zij aan de boomen buiten dacht en de zon, en zij de zachte lucht rook van de linden, die in vollen bloei stonden en waarvan de zacht-grijze geur bij wolken naar binnen drong bij elk windje, dat over haar bed streek.

Ongemerkt ging de zomer voorbij. Toen de herfst kwam

met zijn rustige gouden stilte en zijn glanzenden zonneschijn werd ze nog eens naar buiten gedragen. Maar 't vermoeide haar te erg. En daarna bleef ze op de zaal rustig liggend staren en soezen met een vaag visioen van dien laatsten middag: een rustig geel licht dat over een woelige schakeering bruin en donkergroen onbewegelijk stond.

De avonden werden langer, de namiddagen koeler en de patienten die uit den tuin kwamen, brachten een bruine lucht meê van afgevallen bladeren. Elken middag werd 't beeld van den tuin weêr levend in haar wanneer zij die lucht rook en zij staarde en staarde tot zij 't weer zag en ze deed moeite 't vast te houden en er mee te gaan slapen.

Maar als 't gas werd opgestoken en het bovenste van de zaal donker werd en een hel, scherp licht in een grooten kring over de bedden streek verdween het, en sliep zij in.

Toen de kachels werden gezet, was dat laatste visioen voor goed verdwenen. De winter was gekomen, langzaam, sluipend en stil.

De patienten gingen niet meer uit 's middags, maar zaten op de zaal te praten om den kachel of te lezen onder 't witte licht dat door de vensters viel en over de bedden scheen.

Zij bleef liggen in haar hoekje met haar hoofd op de handen geleund en de knieën opgetrokken als den vorigen winter toen ze in 't zelfde hoekje lag. En 't was of er geen zomer tusschen was geweest, zoo leek de zaal op dien vorigen winter, met hetzelfde licht, 't zelfde werk en de zelfde stille bedrijvigheid. De uren kropen langzaam voorbij, de dagen volgden elkaâr eentonig en 't zelfde als den vorigen winter, met de visite 's morgens en de avond-visite bij gaslicht, de dagen van bezoek met dezelfde wriemeling van menschen en stommelend geroesemoes om haar heen, waarin zij alleen, eenzaam, lag te kijken, droomerig en vermoeid.

Vermoeid voelde zij zich voortdurend, zwak en kortademig, 's Morgens werd ze voorzichtig uit 't bed getild door de verpleegster en als 't bed was opgemaakt er weêr ingedragen. Dan lag ze een tijdlang uitgeput te hijgen, 't Was haar of ze voelde dat de verpleegster haar elken dag gemak-

kelijker droeg. Op een ochtend viel de deken van haar beenen af, terwijl zij op de armen van de verpleegster lag. Ze keek naar onder en zag hoe mager ze waren geworden. En daarna, had ze voortdurend 't beeld voor zich van twee arme, dunne beenen, recht uitgestrekt, met uitstekende kniebotten en enkels. Zij kon tijden achtereen kijken op haar handen, die wit waren als was, met de ronde blauwachtige nagels en de kuiltjes tusschen de beenderen; ze bewoog ze zacht en langzamerhand werd 't haar of ze niet meer van háár waren en of 't de handen waren van een vreemde, zoo wit en zacht en mager waren ze, bij vroeger vergeleken.

De korte dagen van December waren verschrikkelijk voor haar.

Op de treurige zaal kroop 't matte winterlicht een paar uur rond en verdween geluidloos, zonder kleur na te laten. Telkens als zij wakker werd 's morgens stond 't schot om een van de bedden, en bijna elken dag kwam de bruine mand om een doode weg te halen.

Onder 't verdrietige, donkere licht van den winter leek de zaal een groot magazijn van ziekten en ellende, een bergplaats van de misère die buiten uit de sneeuw en den modder opwoelde.

En met de sneeuw- en windvlagen die tegen de ramen bonkten, drong een grijze, vale droefheid door de ruiten die alles bedekte, die 's middags tegen drie uur de bedden deed wegdommelen in een nevel, bleef hangen in de donkere hoeken, opkroop langs den muur, en doezelige vage tinten liet neêrglijden over de zaal waar 't brommend snorren van den kachel 't fluisterend gesprek van een paar patienten begeleidde met eentonig geluid.

Zij was nu zoo zwak geworden dat ze niet meer uit 't bed kon worden getild. Haar kortademigheid was toegenomen, 't hoesten erger en pijnlijker geworden en voortdurend kleurden de uitstekende jukbeenderen zich licht, helder rose door de sluipende koortsen.

Haar oogen staarden nu groot en vreemdglanzend uit haar

mager gezicht, dat matbleek was door 't donkere, dikke haar dat over haar voorhoofd hing.

En bij de avond-visite kon de dokter gedachteloos met haar pols in de hand blijven kijken naar die twee groote oogen die iets navrants hadden in hun blik, als de oogen van een grooten hond wanneer hij geranseld wordt.

Meer en meer werd ze benauwd. Op een nacht werd ze wakker, ademloos tot stikkens toe. 't Was een korte aanval waarin zij dacht te sterven en waaruit ze bijkwam uitgeputter dan ooit, als geslagen in al haar leden.

Daarna kwamen ze meer en heftiger. Zij strekten haar recht uit, krampachtig trillend in bed, dat zij haar handen grijpend sloeg om de ijzers van 't ledekant en 't hoofd achterover boog om lucht te krijgen, blauw, met 't zweet parelend op 't gezicht en tranen die de benauwdheid uit haar wijde oogen perste.

En meer en meer stierf ze levend weg, minder en minder wordend, langzamerhand verdwijnend onder de dekens, inkrimpend en kleiner wordend als versmolt ze geleidelijk onder de zware regenbuien en de sneeuwvlokken die tegen het raam vielen, boven haar.

Alleen haar oogen bleven wat zij waren, groot, glanzend en helder met een wijde, snikkende uitdrukking, zwijgend en ernstig.

's Morgens toen de zaal ontwaakte, stond het schot om haar bed.

En toen de dokter haar geschouwd had, brachten de twee mannen de bruine mand binnen en droegen haar weg.

Een Bazig Denker.[1] door Albert Verwey.

De hoofdzakelijke inhoud van de Rede van Prof. Spruyt is één vraag en twee antwoorden. Eén vraag: Heeft het onderwijs in de Wijsbegeerte waarde? Twee antwoorden: ‘Er is een onderwijs dat leert gelooven op gezag.’ Dat onderwijs heeft géen waarde. ‘Er is een onderwijs dat tot denken en onderzoeken aanspoort.’ Dat onderwijs heeft gróote waarde.

I.

De heer Spruyt is een kalm, een wetenschappelijk man. Een verstandig denker, die de beginselen van zijn leven en doen in wereld, maatschappij en huisgezin heeft vastgesteld na ernstig onderzoek en ze weet voor het vervolg van een werkzaam leven. Wat hem waarheid en wijsheid lijkt, zegt hij langzaam en zorgzaam, óplettend dat hij zich niet verspreekt. Hij houdt het oog op zijn gedachten, als een

1) Over de Waarde en de Onwaarde van het Academische Onderwijs in de Wijsbegeerte. Rede bij de opening zijner lessen in September 1887 uitgesproken door Dr. C.B. Spruyt. Amsterdam, J.H. de Bussy 1887.

meester op zijn kinderen, aan de straatdeur bij het uitgaan van de school. Zóo als hij is, is hij heelemaal het tegenbeeld van die losse, elastische naturen, die altijd voelen wat hun best te doen staat, die hun wijsheid en waarheid in zich op voelen staan, als welsprekende menschen op hun tijd van het woord te doen, die hun vlugge gedachten overzien met één oogblik, als veldheeren het hun legers doen bij den aanmarsch. Beide soorten van naturen heb ik om me heen gekend, en ik begrijp het en vind het een bewijs van verstandigheid, dat de heer Spruyt, die van de eerste soort is, heeft ingezien dat het hem niet toekwam te verdedigen de gezagvoerende oratie, maar het rustige, onhartstochtelijke vergelijken, dat aanspoort tot denken en onderzoek.

Maar wat ik, als ik het begrijp, geen bewijs van verstandigheid vind is dit, dat de heer Spruyt, die bedoelde in zijn rede te bewijzen, dat het gezagvoerend doceeren van wijsbegeerte schadelijk is, voortdurend *niets anders* getracht heeft te bewijzen dan ten eerste: de schadelijkheid van het gezagvoerend doceeren van *schadelijke* stellingen en 2°. van zulk doceeren voor studenten, die het gedoceerde *niet* verstaan.

Ik zal dit aantoonen door twee citaten, die - ik durf hopen dat de heer Spruyt dit met mij eens zal zijn - zijne bezwaren tegen de bedoelde soort van les geven het meest kenmerkend uitdrukken.

Ten eerste (blz. 23): ‘Wanneer zelfs bij dit Onderwijs (in de Wijsbegeerte nl.) niet het omzichtig en moeielijk onderzoek op den voorgrond treedt; als de leeraar door schitterende paradoxen de hoorders weet te boeien en *hen te brengen tot twijfel aan die beginselen van recht en zedelijkheid en godsdienst, die de groote hulpmiddelen der beschaving geweest zijn, ja dan moeten zich zulke verschijnselen voordoen, als de Russische nihilisten vertoonen*[1]. Gewoon alles aan te nemen, wat de leeraar of het leesboek zegt, luistert de *heilbegeerige*

1) Ik cursiveer.

jeugd met open mond[1)] naar wat de docent in de wijsbegeerte, die het weten moet, mededeelt van God, de wereld en wat zich daarin beweegt, slaat de ervaring van eeuwen vrijmoedig in den wind, stelt zich in een woord aan als de Baccalaureus in Goethe's Faust.'

Ten tweede (blz 13): '- in de wijsbegeerte kan dit geloovig aannemen nooit iets goeds voortbrengen. De Latinist, die halverwege bleef staan, maar zijne grammatica en zijne schrijvers goed kent, kan bijv. een uitstekend docent zijn;..... Maar wat zal iemand uitrichten met zijne wijsbegeerte, die hij, *zonder haar volkomen te begrijpen*[1)], kant en klaar uit een boek of van eene voordracht heeft overgenomen?'

Ik geloof dat geen schepsel het den heer Spruyt zal tegenspreken dat het doceeren van *schadelijke* stellingen - al dan niet in paradox-vorm - *schadelijk* mag worden genoemd. Dit hoeft niemand te komen bewijzen. Ook ben ik overtuigd er van dat *niet-begrijpende* jongelingen, die heilbegeerig met open mond naar voordrachten zitten te luisteren, niet kunnen geacht worden veel goeds te zullen doen met het gehoorde, al zijn die voordrachten zelfs niet éens schadelijk. Maar ik vraag: Waar is hier het bewijs dat het gezagvoerend doceeren van wijsgeerige stellingen - wijsgeerige waarheden bv. - per se schadelijk moet zijn? Het is niet in deze citaten, het is ook niet in eenige andere plaats van de Rede van Prof. Spruyt.

De heer Spruyt is een te verstandig man, om zoo iets bij vergissing te doen. Hij vond het goed, verbeeld ik me, alle hartstochtelijk doceerende professoren in de wijsbegeerte als schadelijk voor te stellen, juist omdat hij van meening was, dat er in de nieuwere tijden zooveel hartstochtelijk doceerende professoren, naar zijn meening schadelijke stellingen hebben gedoceerd. Hij vond het óok goed, alle naar zulke professoren luisterende studenten als niet begrijpend en met open

1) Ik cursiveer.

mond voor te stellen, om zoodoende zijn eigen studenten een heilzamen schrik te doen krijgen van het luisteren naar professoren, niet zoo bedaard als hun eigene. Dit is voorzichtig, al geloof ik dat ook zonder dien maatregel de studenten van dezen professor hem heel graag hooren les geven. Maar hoe begrijpelijk en hoe voorzichtig ook, het is niet goed. Professoren in de wijsbegeerte, van een andere geaardheid als Prof. Spruyt, zijn zeér mogelijk en volstrekt n i e t altijd schadelijk. Er z i j n begrijpende studenten. Ik heb lust, nu Dr. Spruyt de leelijke fantasie gemaakt heeft, de mooie fantasie erbij te maken. Oók een fantasie, maar waar ik van zeg dat ze fantasie is. Ik verbeeld me dan een man, die gedacht heeft over al die zaken waar een wijsgeer over denken moet, over God, over het leven, over de plaats van den mensch in de wereld, over al wat er omgaat in de menschen van gevoel, verbeelding en denken, over wat de menschen maken, maatschappelijke en huiselijke zaken, wetenschappen en kunsten.

Ik verbeeld mij dien man, die dat alles overdacht heeft en nu in zich heeft een groote overtuiging van de waarheid van wat hij beweren wil. Die man wordt professor en gaat spreken, de waarheid die hij zoo heerlijk vindt, de wijsheid die hem zoo eenvoudig lijkt, en die zegt hij beide als zijn mooie, gelukkige overtuiging, die hij brengt als een geluk ook voor anderen. En dan zitten daar onder zijn studenten, zeg twee - och al zou het er maar eén zijn - die luisteren, met gevoelige monden en opziende oogen. Die gaan van zijn lessen naar huis en zij hébben hem begrepen, en zien nu klaar als in een licht, wat oók in hen was, maar zónder woorden. Die man heeft niet vergeleken, die heeft hen niet ‘aangespoord’ tot denken: hij heeft gezeid wat de waarheid was en een geluk voor hen, die hem hoorden. - Als ik deze fantasie gaf voor de heele werkelijkheid, dan zou ik even erg zondigen als de heer Spruyt gedaan heeft. Maar toch beweer ik dat er soortgelijke werkelijkheden zijn geweest.

II.

De heer Spruyt - ik begin weer van voren aan - is niet de overtuigde, apostoleerende, maar de denkende, onderzoekende wijsgeer. Hij is er niet de type van, maar hij is een van de soort. Als hij dus zegt wat de wijsgeer doen moet, wanneer hij op de door hem gewilde, niet-paradoxale manier doceert, is het heel natuurlijk dat hij begint met te zeggen dat hij zijn leerlingen moet aansporen tot denken en onderzoek. Maar niet natuurlijk, en zoo al natuurlijk, stellig alles behalve wijsgeerig is de overdrijving, waarmee Prof. Spruyt, nadat hij pas de schadelijke apostoleerende professoren voor alle apostoleerende professoren heeft aangezien, nu zichzelf, als den wijsgeer van zijne soort, voor type van álle mogelijke wijsgeeren houdt. De volzinnen, waarin hij dat doet zijn de volgende: 'De wijsbegeerte heeft eigenlijk maar één doel en maar één middel om dat doel te bereiken. Dat doel is de vermeerdering en versterking van het redelijk leven, dat middel is opwekken tot nadenken, toepassing der spreuk van den tempel te Delphi: 'Ken u zelven!'

Nu, dit noem ik ongeloofelijk-ónwijsgeerig zijn. D e wijsbegeerte - één doel - één middel: Dit is immers n i e t zoo. Wat d e wijsbegeerte voor doel heeft, daar kan ik niet over schrijven, want ik weet van geen doel van abstracties. Maar dat ieder wijsgeer een ánder doel zal hebben, als hij spreken gaat, al naar hij een ánderen aanleg heeft, ja dát wil ik wel zeggen dat ik voor zeker houd. De wijsgeer die overtuigd is zal trachten te overtuigen, de wijsgeer die twijfelt zal trachten te doen twijfelen, en hij, die denkt en onderzoekt, zal aansporen tot denken en onderzoek. Geen van die drie komt het toe te beweren dat de wijsgeer maar eén ding doen mag. Waagt hij het, dan toont hij zijn bekrompenheid. En de heer Spruyt die hier opkomt voor het onpartijdige doceeren, maar partij kiest voor een zóo domme opinie, alleen omdat ze vleiend voor hemzelf is, heeft dit doende mij en anderen het bewijs geleverd dat het hem niet is te doen om het kennen van de waarheid in deze zaken, máar

om het hoogstellen van zijn eigen persoon en meeningen boven die van ieder ander.

III.

Ja werkelijk, Prof. Spruyt leeft in het geloof à priori dat zijn meening d e meening is. Hij veroordeelt alle apostelen omdat h i j geen apostel is. Hij zegt: alle wijsgeeren moeten zóo doen, omdat h i j niet anders dan zóo doet. Dát is de eigenschap die hem wel heel sterk maar ook heél onaangenaam maakt van bazigheid. Onaangenaam bazig - en dit is wat ík best kan beoordeelen - onaangenaam bazig is de heer Spruyt als hij schrijft over kunst. Deze professor is niet wat men noemt een kunstenaar. Hij is een man, die denkt en onderzoekt, een topograaf in het park van menschelijke gedachten, geen aanlegger en bouwheer van nieuwe partijen. Hij zegt het zelf dat hij 'overeenstemming' brengt en 'samenhang' 'in de onafzienbare schaar van denkbeelden', hij heeft de legkaart klaar en past er de stukken van, maar hielp niet zelf haar maken, die legkaart van menschelijke verbeeldingen. Maar toch wil hij spreken over dat zelfmaken. 'De overheersching van phantasie en gevoel, hoe passend ook voor het kind en het kinderlijk menschenras, is voor den mensch, in wien de rede ontwaakt is, uit den booze', zegt hij. Dat is, in mijn Hollandsch vertaald: Denkende menschen worden geen dichters meer.

Nu, hiervan zei ik dat het me onaangenaam bazig klinkt. De heer Spruyt begaat hier gewoon een triomftocht van bazigheid. Eerst: Weg met alle apostelen! omdat ik geen apostel ben. Dan: Alle wijsgeeren zooals ik ben, en anders zijn er geen wijsgeeren. Eindelijk: Omdat ik een denkend mensch en geen dichter ben, daarom wórdt een denkend mensch geen dichter meer. Boven alle apostelen, wijsgeeren en poëten de heer Spruyt als triomfeerende Rede, als d e denkende mensch die geen dichter wordt. Dit is immers zeer belachelijk.

Nu moeten wij weer even onderscheiden wat ook in d i t doen van den heer Spruyt verstandig, wat ónverstandig is.

En dan is dít verstandig, geloof ik, dat deze professor die niet anders dan een denkend, en niet een verbeeldingrijk mensch is, v o o r z i c h z e l f het denken belangrijker dan het verbeelden vindt. Dit is een voorliefde die hij gemeen mag hebben met alle enkel denkende naturen. Maar onverstandig is het, vooral in den heer Spruyt die moest geleerd hebben te onderscheiden, onverstandig is het in hem te meenen dat omdat het denken voor hem persoonlijk van meer belang dan het verbeelden is, het denken ook in het algemeen, d.i. voor álle menschen het belangrijkste zal zijn van de twee. Toen een ander professor, Pieter Nieuwland, nu juist zoowat een eeuw geleden, óok beweerde dat de tijd voor kunst wel voorbij kon zijn, toen zei hij dat omdat hij meende dat het langzamerhand moeielijker worden zou oorspronkelijk te blijven, ook omdat hij zich voorstelde dat kunst onbestaanbaar zou worden in de burgerlijke maatschappijen. Toen Macaulay in zijn studie over Milton de beschaafde tijden tijden van verstand en wetenschap noemde en niet van spontane kunst, toen kon hij denken aan dat groote Augustijnsche tijdvak, dat nog zoo lang niet voorbij was en waarvoor het zoo waar was geweest. Maar hij noch Nieuwland dorsten ronduit, omdat zij zelf geen groote dichters waren, beweren: Denkende menschen worden geen dichter meer, en den denker stellen boven den poëet. Dat heeft nu de autoritair doceerende professor Spruyt gedaan.

De heer Spruyt heeft voor dit zeggen natuurlijk zijn redenen gehad. Ik citeer niet, maar geef ze weer in deze redeneering: Een verstandig mensch zoekt wat waar is, in tegenoverstelling met een fantaseerend mensch, die zich overgeeft ‘aan elken luim der phantasie’; ergo: hoe verstandiger wij worden, hoe minder wij zullen fantaseeren. Ik geloof dat ik in deze redeneering zoo eerlijk mogelijk de bedoeling van den heer Spruyt weergeef.

Nu vind ik, om te beginnen, die tegenelkaarstelling van iemand die naar waarheid zoekt en een fantaseerend mensch onzin. Ik zie nog niet in waarom fataseeren juist onwaar

moet zijn. Maar laat het eens zoo wezen: fantasieën zúllen dan onwaar zijn, zouden wij dan toch maar niet best do eens op zoo'n manier dom te doen. Als wij, ondanks onze verstandigheid, toch eens erg veel ervan houden iets te zeggen dat m o o i is, zóo erg veel dat wij, om dat m o o i e te zeggen desnoods een accoordje willen aangaan met de waarheid - zijn wij dan wel in éénen dom? Ik kan den heer Spruyt verzekeren dat er menschen zijn die al hun gedachten zichzelf en het leven klaar hebben en zóo klaar dat niet één gedachte de andere tegenspreekt, en die toch heel graag iets maken, áls het maar mooi is, waar ze heel goed van weten dat het niet waar kán zijn. De heer Spruyt geeft een voorbeeld. Hij zegt: in uw jeugd hebt ge gedweept met Alexander den Groote; ge hebt u laten verleiden te dweepen met Alexander den Groote, zegt hij. 'Maar nu komt gij op de gedachte dat het goed zou kunnen zijn de bronnen te raadplegen. Wat vindt ge?' 'Ge ziet een man voor u, die een oude en vermaarde stad aan de vlammen prijs geeft, om aan den gril eener lichtekooi te voldoen.' En dan besluit professor Spruyt dat ge nu natuurlijk óf dom zijn óf die mooie verbeelding aan den dijk zetten moet. Maar, lieve hemel! zou ik vragen, waaróm dat dilemma, professor? Ik redeneer juist anders; ik zeg: één Alexander de Groote van Humboldt en Hegel en Chateaubriand, 'een god onder de menschenkinderen', en één Alexander de Groote die een stad verbrandde voor een lichtekooi - ja, gut, het is heel erg, en professor Spruyt zal zich dat genoegen wel nooit gepermitteerd hebben - maar dat zijn twee Alexanders de Groote. Wat wilt ge meer? Eén Alexander, die waar en - nu ja, de heer Spruyt zal wel zeggen, leelijk is, en een andere die niet waar en, zooals de heer Spruyt vindt, mooi is. Wil hij een ervan Piet of Hein de Groote noemen, mij wel, als het kind maar een naam heeft. Maar als hij doet zooals ik hem hierbij aanraad, dan is hij daarom niet dom. Nee hoor, ik zou zeggen, nog wel zoo verstandig.

Ik heb mij nu nog gehouden alsof het waar is, dat een

verstandig mensch wèl, maar de dichter niet zich erop toelegt te zeggen wat hij voor waar houdt. Maar ik vind die bewering alles behalve verdedigbaar. Ik zou juist willen zeggen dat het zóo is: dat de dichter, omdat hij meer van wat mooi fs dan van wat waar is houdt - en daarin is de dichter als een type van de geheele menschheid - dat hij dáarom, als het hem lust, dingen schrijven zal die mooi, hoewel niet waar zijn, - maar dat niets hem verhindert, en zóo hebben de grootste dichters het, meen ik, altijd begrepen, dát als het mooiste en belangrijkste te schrijven wat hem mooi èn waar dunkt te gelijk.

En nu kom ik tot de hoofdzakelijke vraag, waarop ik den heer Spruyt en wie het met hem eens zijn, wil antwoorden. Zij is deze: Gelooft ge dat de menschen o o i t, op den duur, door hun v e r s t a n d zullen verhinderd worden te schrijven wat ze voor even mooi houden als waar?

Dát is wat ik vragen wil. En nu het antwoord. Menschen die schreven wat ze mooi maar óok waar vonden zijn er - de heer Spruyt zal het met mij eens zijn - geweest. Hij zelf spreekt van ‘het kinderlijk menschenras’, dat de eerste verbeeldingen van de menschheid heeft gemaakt. Toen die eerste, pasbeginnende dichters hun verbeeldingen gingen maken toen moet het hun juist vóor alles er om te doen geweest zijn te zeggen hoe zij g e l o o f d e n, hoe zij zich v e r b e e l d d e n dat de wereld om hen heen wás. Wat zij zich verbeeldden dat wáár was, zeiden zij. Dat wát zij zeiden ook mooi werd, dat konden zij, zou ik zeggen, niet helpen. Dat deden zij instinctief, zooals een bloem zich draait naar waar het het zonnigst is. Waar zijn was hun bewuste, mooi zijn hun ónbewuste neiging.

Z e g g e n w a t z i j z i c h v e r b e e l d d e n d a t d e w a a r h e i d w a s, e n d a t m o o i d o e n o m d a t z e n i e t a n d e r s k o n d e n, d á t i s h e t s t r e v e n v a n d e e e r s t e, n a t u u r l i j k s t e p o ë t e n g e w e e s t.

Maar al die geloofde waarheid over hoe het leven is, is betrekkelijk. Hoe beter wij de wereld leeren kennen en den

aard van elk ding daarin, hoe meer wij beginnen te begrijpen dat onze vaders veel ónwaars hebben gezeid. Dat hebben zij gezeid, niet uit onverstand, maar uit onwetendheid. Hier zijn de heer Spruyt en ik het niet meer eens, tenminste bijna niet meer eens. Want de heer Spruyt zegt: ‘De Märchenwelt moge een paradijs zijn; wij zijn daaruit verdreven, en de engel met het vlammend zwaard, die ons verhindert onze tent daarin weder op te slaan, is het logisch element in 's menschen geest.’ Als ik mij niet vergis moet dit zóo vertaald worden: wij zijn te verstandig geworden om langer aan sprookjes te gelooven. Dit nu, wil ik zeggen dat ik niet voor juist houd; ik houd het voor juister, ja zeker, voor verstandiger meen ik, te beweren: wij gelooven niet langer aan sprookjes omdat wij niet langer zoo onwetend zijn. En nu ik begonnen ben met aan het verstand van den heer Spruyt te tornen begin ik eerst recht met hem te verschillen van overtuiging. Wat heeft dat verstand, vraag ik, wat heeft dat verstandiger worden van de menschheid, te maken met het al of niet voortbrengen van die ware dingen, die óok mooi moeten zijn? Ik hoor den heer Spruyt al antwoorden: wel, nu de menschen gezien hebben dat zij die zich verbeeldden hoe de wereld was zich iets onwaars ervan hebben voorgesteld, nu zullen zij verstandig genoeg zijn om te begrijpen dat men door zich te verbeelden hoe de wereld is, de waarheid over die wereld niet vindt. En dit zou ik alweer een averechtsche redeneering noemen. Omdat wij beter dan vroeger weten hoe de wereld is, omdat wij met ons verstand begrijpen dat ze niet zóo is als vroegere menschen zich verbeeld hebben; daarom zouden wij ophouden ons te verbeelden, wat we tóch nooit volkomen kunnen weten? Integendeel. Ik zou juist zeggen: nu gaan wij een betere verbeelding maken. Wij, verstandige, méer-wetende menschen gaan ons nu opnieuw verbeelden hoe de wereld is. Wij gaan voort met te doen wat de eerste, natuurlijkste poëten gedaan hebben: dat is: zeggen wat wij ons verbeelden dat de waarheid is over dit bestaan.

Dat niet alle poëten hun taak zóo groot hebben begrepen spreekt vanzelf. Dat is ook niet noodig geweest en het was niet mogelijk. De fantasieën van heel oude poëten, ten eerste de geloofsverbeeldingen van de Joden, ten tweede de menschelijke verbeeldingen van de Hellenen, hebben dit Europeesche menschdom bezig gehouden tot op dezen laatsten tijd. Overwerken van Christelijke en klassieke verbeeldingen is wel het voornaamste wat de grootste Europeanen hebben gedaan. Maar niet éens zonder exceptie. Vergelijk eens Shakespere met Homerus. Zie in Homerus den man, die zich verbeeldde wat de waarheid was over het doen van de menschen in z i j n tijd, zie in Shakespere een, die het zelfde deed in den zijnen. Bij Homerus menschen, die een godin aan het haar trekt, of wien de goden droomen sturen opdat ze iets doen zullen. Bij Shakespere menschen, die spreken met anderen of iets ondervinden in het leven en dan peinzen, en denken, en besluiten en uitspreken wat ze willen doen. Bij Shakespere heel anders dan bij Homerus. Wat zou het geweest zijn, als Shakespere bij zichzelf gezegd had: Die Homerus heeft zich verbeeld hoe de menschen waren, maar hij heeft zich iets onwaars verbeeld. Dús: ik ga me niets meer verbeelden. Ik weet beter hoe het is, en ik heb mijn verstand om te begrijpen dat Homerus zich verbeeldde wat niet waar is: ik ben te verstandig voor fantasie. Het zou werkelijk wat moois zijn geweest! Shakespere geloofde dat het goed was dat hij zich óok eens verbeeldde wat de waarheid was over de menschen; verbeeldde, want w e t e n kunnen wij die n o o i t . Gelooft de heer Spruyt werkelijk, dat hij verstandiger is dan Shakespere? Dat hij, als denkend mensch, die geen dichter is, meer beteekent dan Shakespere, die wél dichter was?

Hij kan het niet meenen. Neen, dat wij vroegere fantasieën voor onwaar houden komt daarvandaan dat wij beter w e t e n , en dat wij met ons verstand hebben ingezien dat vroegere verbeeldingen naast dat weten onbestaanbaar zijn. Maar stellig n i e t zal de menschheid te verstandig worden om zich te verbeelden wat de waarheid is; maar zij zal, als een wezenlijk verstandige menschheid, naar ze meer gaat weten van de

wereld zich een betere verbeelding maken van wat ze niet weten kán. Ieder die in dezen tijd dichter wil wezen, moet zijn dichterschap zóo begrijpen dat hij nú, nu de tijd voorbij is van Helleensche en Christelijke invloeden, voor deze moderne wereld moet schrijven wat hij meent dat de waarheid is, de mooie, gelukkige waarheid. Daar zijn wij aan bezig. Ik voor mij bedoel niets anders. Ik geloof aan geen dichterschap dan dat zóo begrepen wordt.

IV.

Als prof. Spruyt niets anders bedoelde dan dat hij, persoonlijk, het vertellende doceeren liever had dan het oreerende; - als hij gezegd had: ik, als wijsgeer, heb maar één doel en maar één middel om dat doel te bereiken; - als hij in gemoede had willen verklaren dat het hem wezenlijk het best voorkwam, dat de mensch altijd verstandig bleef en niet zoo maar toegaf aan gevoel en verbeelding; - werkelijk, dán zou ik dit opstel niet hebben geschreven. Ik zou dan gedacht hebben: Daar is een man van bedaarde neigingen, een wijsgeer met ondichterlijke manieren, een schrijver met een deftigen stijl, die eens zijn meeningen zegt. Ik zou gedacht hebben: mijn meeningen zijn anders; maar ik zou het niet hebben gezeid.

Maar, zooals ik al zei in het vorige hoofdstuk: de heer Spruyt is niet enkel een denkend en onderzoekend, maar, niet minder, een bazig man. Dat is de éene fout, die de oorzaak werd van zijn anderen. Niet dat de heer Spruyt zijn meening zei over apostelen, wijsgeeren en dichters, maar dat hij, in overgroote bazigheid, dien apostelen, wijsgeeren en dichters zijn meening als wetgevend ging voorleggen, dát is de reden, waarom ik dit geschreven heb. Door die bazigheid heeft prof. Spruyt een klein getal fouten in deze brochure veroorzaakt, - door diezelfde bazigheid begaat hij voortdurend in zijn doen tegen zichzelven en anderen een nog grootere fout. - Een bazig mensch vindt zichzelf natuurlijk een model voor alle menschen. Menschen, die anders

dan hij zijn, vindt hij min. Menschen, die op hem lijken, prijst hij. Zoo doet de heer Spruyt ook. Maar hij zegt niet: i k ben de grootste mensch; hij zegt: dát menschelijke vermogen, dat i k vóór andere vermogens kan gebruiken, dat is het voornaamste van alle menschelijke vermogens. Dat klínkt bescheidener. Dat vermogen noemt de heer Spruyt 'de Rede'. Dat is het vermogen, waardoor de mensch denkt, logisch denkt, en begrippen en voorstellingen onderscheidt van en in verband brengt met elkaar. Naar het min of meer in 't werk stellen van dat éene vermogen worden de menschen door dezen professor beoordeeld. Naar dat éene vermogen. Apostelen, die spreken met overtuiging zijn verdacht: ze mochten eens onlogisch zijn in de gauwigheid; wijsgeeren, die niet precies denkend en onderzoekend zijn, hooren in deze wereld niet thuis; dichters, die - o horror! - toegeven aan de luimen van hun fantasie, kunnen terecht bij het kinderlijk menschenras. Met die soort beoordeeling staat de heer Spruyt in een wereld van onwijsgeerìge menschen, die doodgewoon zichzelf, elkaar en den heer Spruyt beoordeelen naar de kracht, den rijkdom en de bruikbaarheid van ieders v e r s c h i l l e n d e vermogens, en niet begrijpen waarom ze het doen zouden naar één vermogen met een raren naam. Zoo staat de heer Spruyt in de wereld, zoo zag ik hem tegenover me in zijn brochure, en zoolang ik niet verkoos te begrijpen, dat deze professor er een soort waardeering op eigen hand op nahoudt, was het niets vreemd als ik groote oogen opzette bij al wat hij zei van apostelen, wijsgeeren en dichters.

Wel voor den denker, maar niet voor de heele menschheid is de Rede ons belangrijkst vermogen. Niet de meest logische natuur is de meest geschikte voor het leven, maar die andere, die mij antwoordt na dat praten over de Rede: Wat je daar van de Rede praat weet ik niet, maar dit weet ik, dat als iemand goed is voor zijn eigen en voor anderen, en een goed verstand en goede oogen heeft, en dan is wat je goed gehumeurd noemt en gewoon om goed zijn werk te doen, dat ik dan met dien man wel zaken wil doen.

V.

Ja, waarom zouden wij den heer Spruyt niet beoordeelen als ieder ander?

Als iemand een cent geeft aan een armen man en hij houdt dadelijk daarna een lofspraak op de Weldadigheid, dan weten wij wel wat die man bedoelt. Als de heer Spruyt ons eerst vertelt dat hij houdt van denken en onderzoek en hij begint dan een verheerlijking van de Rede, dan weten wij wat de heer Spruyt bedoelt. Maar even goed als wij dien man, die een cent gaf, antwoorden: Vriend, de Weldadigheid is een deugd die veel menschen eigen is, maar lof verdient hij alleen die onder alle menschen uitmuntende is in weldadigheid, - zoo antwoord ik ook den heer Spruyt: Professor, de Rede is een vermogen, dat allen menschen gegeven is, maar groot en belangrijk zijn alleen de weinigen, die uitmuntende zijn in dat vermogen.

Alleen groote denkers zijn belangrijk, zooals alleen groote dichters het zijn. Alleen wie wezenlijk iets aanbrengen aan nieuwe, algemeene waarheid, zooals die wezenlijk iets toedoen bij de mooie, persoonlijke waarheid. Maar die zijn het dan ook beiden. Denkers, die zoo gewoon maar denken, zooals elk verstandig mensch, alleen misschien wat meer in een systeempje, wat geregelder met een opeenvolging van langs de liniaal getrokken oordeelen; denkers, die nooit verder komen dan tot het zetten in een bepaalde groepeering van die begrippen, die vroegere menschen ook al eens in net zoo'n soort groepeering hebben gezet; zulke denkers zijn niet beter dan de dichters die heen en weer haspelen met de verbeeldingen van hun grootvaders. Zulke denkers zijn brave boekhouders en leeren anderen boekhouden, en hebben voor beginsel dat ieder mensch in zijn huis en zijn zaken wel een beetje filosofisch boekhouden machtig moet zijn. Ondanks al hun denken kunnen ze heel domme meeningen schrijven, te dommer naarmate hun natuur bekrompener en hun eigenliefde grooter is. Want eigenliefde maakt dom, omdat ze verhindert dingen te zien in zich zelf waardoor men zich

zelf zou moeten haten, als men ze kende. Als de heer Spruyt niet zooveel eigenliefde had zou hij zich wel gewacht hebben te doen wat den grootsten dichters, noch den grootsten denkers, geoorloofd is: uit te maken wie van die twee mensch-soorten de meeste is. Hij zou de eenvoudige waarheid, die ik hier geschreven heb, zelf hebben ingezien. Hij zou gevoeld hebben dat het hem niet paste autoritair te zijn. Hij zou niet zoo groote figuur voor zich-zelf hebben geleken, maar zijn figuur zou voor hemzelf en anderen beter en mooier, ofschoon kleiner zijn geweest.

Kunst.

Juiste en onjuiste begrippen over Kunst. Door J. Stemming.

Kleine kinderen te hooren praten over, voor hen, nieuwe en onbekende zaken, is een genot, grooter naarmate ze intelligenter zijn en dus de meest grappige onverwachte gevolgtrekkingen maken of redeneeringen vinden.

Heel amusant is het ook groote menschen te hooren over dingen waar ze niet van weten, vermakelijker naarmate ze geleerder zijn, omdat de schijn van juistheid, waarmeê ze hunne beweringen omkleeden, het gewilde van hun domheid, hun geschrijf zooveel belachelijker maakt. De kompleete kritiek over Arti zou dan ook een allerdolst boekje vormen, een soort vademecum, aangevend de dingen die men vermijden moet om een gezond oordeel over kunst te krijgen of te houden.

Alleen de kritiek in de Amsterdammer maakt daarop eene uitzondering en de Heer de Rooij is de eenige geweest, die duidelijk en waardig wijze woorden heeft gezegd over kunst, die zijne meeningen gemotiveerd heeft, de eenige die geschreven heeft over dingen, die hij voelde en begreep.

De Heer Kern, die het goed bedoelt, maar verzinkt in allerlei onduidelijk uitgedrukte, hoogdravende sociale en filosofische bespiegelingen, zoo, dat er voor de kritiek zelf niet veel overbleef, zou beter doen tot wat helderder begrip te komen, éer hij weêr ging schrijven.

Men heeft ons hier en daar verweten dat we impressionisten of realisten, of de Hemel weet wat meer zijn, alleen

mooi vindend wat wij zelf maken, al het andere veroordeelend, hatelijk scheldend op onze tegenpartij.

Maar, mijn God, we zijn alleen menschen die willen schilderen wat we mooi vinden, en zooals we dat mooi vinden. We willen niets liever dan kalm en ongehinderd onzen eigen weg gaan. Maar omdat we dat willen, en omdat we een grooten hartstocht hebben voor al wat kunst is, kunnen we niet laten te zeggen wat we op het hart hebben, als alles wat maar onbevoegd is om over die zaken te oordeelen, scheldt en schettert in dag- en weekbladen, en diegenen onder het publiek, die het ernstig meenen met *hun* liefde voor de kunst, trachten te beletten het goede goed en het leelijke slecht te vinden, die het publiek bedriegen en vervelen door onnoozele praatjes, door domme bevooroordeelde kritiek.

Wij hebben geen vooroordeel, behalve tegen wat leelijk is, wat valsch is, niet zich zelf, geleend van een ander; we zijn geen impressionisten of realisten, en we hebben geen tegenstanders, omdat in de kunst geen richtingen tegenover elkaâr staan, wie het me ook moge wijs maken, omdat daar eenig en alleen is goed of slecht, kunst of geen kunst.

Begrijpt iemand dan niet dat Rembrandt, of Memling, of Michel Angelo, wel anders zijn, maar niet vijandig, wel dingen maken die niet op elkaâr lijken, maar dat al die dingen gemeen hebben het *ééne* wat noodig is, ze tot kunst te verheffen, namelijk dat ze persoonlijke uitingen zijn van groote mannen.

En als we nu gaan schrijven over de dingen die we liefhebben, dan is dat omdat anderen er over schreven, die ze niet begrepen; niet omdat ze ons werk niet mooi vinden, want waar ze dat wel mooi vonden was het erger dan het tegenovergestelde, want ze vonden tegelijk de dingen mooi die wij haten; maar opdat nu ieder die werkelijk wil, gelegenheid hebbe zich een oordeel te vormen. Dat zal toch zeer moeielijk zijn, omdat er hier in ons land bijna nooit iets goeds over schilderkunst geschreven is.

Van critici op het oogenblik is zelfs bijna geen sprake, want zie maar of één van die heeren wel weet waarom hij eene schilderij mooi of leelijk vindt, of hij zelfs wel ooit over

kunst heeft nagedacht. Neem uit dezen laatsten tijd een kritiek uit het Handelsblad bijv. en leg die naast de kritiek van den heer de Rooij, en vergelijk dan eens wie het ernstiger meent, wie duidelijker schrijft, wie beter zegt, wie meer oordeel heeft, en neem ze zoo allen één voor één, zeker als ge dan onbevooroordeeld zijt, zult ge zien wie meer bewijst wie meer liefde heeft voor de dingen waarover hij spreekt, wie onpartijdiger is.

Toch was het interessant de heeren in hunne verslagen over Arti te volgen, omdat daaruit zoo duidelijk valt te zien waar het aan ligt, dat ze zoo weinig begrijpen. De meesten trachten bij elke schilderij een geschiedenisje te vinden en praten daar dan over; weten dat enkele namen nu eenmaal (maar zeker niet door hen) recht op waardeering hebben gekregen en doen daar aan meê; staan dan plotseling voor een doek, waar ze, onbevoegd als ze zijn, geen touw aan vast kunnen knoopen, vinden dat dan leelijk omdat ze het niet begrijpen, haspelen zoo den catalogus door. Vinden bijna alles mooi, maar hebben kleine boozigheidjes tegen enkele jongeren, of verrukkelijke gilletjes van pleizier bij het werk van anderen, dat ze mooi vinden, omdat die anderen in hun kringetje passen.

Dat alles is nu zeker heel aardig, maar niemand komt er iets verder meê, vooral het publiek niet.

Want zulke critici zijn als kinderen, die midden op een groot plein een gaatje hebben gevonden, en daar nu met grifjes of knikkers in staan te schieten, onbewust van het groote leven dat daar rondom hen zijn gang gaat, boos zelfs op een voorbijganger die op een grifje trapt of scheldend tegen een wagen die een knikker verbrijzelt.

Ze hebben hun eigen kleine ideetjes en spelen daar nu mêe, onbewust van de groote, ernstige werkelijkheid, die haar gang gaat over hunne hoofden heên en ze worden boos als iemand een stukje van hun speelgoed een schop geeft of hun spelletje overhoop gooit.

Zie, ik heb het al meer gezegd: dat mijn schoenlapper in zijn pothuisje eene prent uit de Holl. Illustratie opplakt en

die veel mooier vindt dan eene fotografie van eene der Sibyllen uit de Sixtynsche kapel die ik mijn atelier heb hangen, is heel natuurlijk; en als mijn neefje, voor den Schuttersmaaltijd staande, tegen mij zegt, dat hebben we ook thuis, maar mooier, daarmeê doelend op eene oleografie, dan lach ik daarom en vind er den jongen niets minder om. Zelfs als die twee nu eens in eene krant zulke dingen gingen beweren, zouden ze daar natuurlijk alle recht toe hebben, maar als het nu bleek dat er waren die het geloofden, dan zou het tijd worden daar een eind aan te maken, omdat de meesten niet zouden denken dat achter hun artikelen maar een schoenlapper en een jongen zaten.

Nu zal ieder vinden dat ik overdrijf. Toch is dat niet zoo, want iemand die bijv. zooals het werkelijk gebeurd is, het Jagertje van J. Maris en de leeuwen van Van Essen even hoog stelt, of die twee namen als Rafaël en Canova in éénen adem noemt, is waarlijk niet veel beter.

Daarom is het wel tijd eens ernstig over die zaken te praten, te doen zien dat maar niet Jan en Alleman in staat is een oordeel te hebben over kunst en kunstenaars. Daarvoor is het niet genoeg vele boeken te hebben gelezen over esthetiek en kunstgeschiedenis, daar is enkel gezond verstand zelfs niet genoeg voor, want buiten en boven dat heeft een kunstenaar een fijner organisme dat in staat is het kleinste sentimentje en den wildsten hartstocht, het geluid van een vallenden druppel en het woeste gieren van een storm, het glimlichtje op een glas en het groote golvende licht van een helderen zomerdag, alles van het kleinste tot het grootste, te begrijpen, in zich op te nemen, te verwerken en als een zelfgeschapen levend iets, weêr zichtbaar en hoorbaar te maken, om te voldoen aan de hoogste behoefte van zijn eigen groote ziel en die van de besten onder ons.

Is het iemand dus ernst schoone zaken te leeren begrijpen, dat hij dan allereerst leere hooren of zien!

Dat klinkt wonderlijk; want een ieder behoeft toch maar zijne oogen open te doen om alles te zien!

O ja, boomen en huizen en lantaarns en menschen, kortom

alles, maar dat is nu juist niet wat wij zien noemen.

Hebt ge wel ooit opgelet hoe die boom uitkwam (vergeef me den technischen term) tegen een huis of een lucht of iets anders wat daar achter was, lichter of donkerder, koeler of warmer? Hebt ge wel ooit eene straat gezien, niet zoo en zoo veel huizen en lantaarns en straatsteenen, maar de straat als een geheel met groote opgaande lijnen tegen de lucht uit en den grond?

Hebt ge ooit gevoeld iets van de groote harmonie van kleuren die er in dat alles is, het samenhangen van den eenen toon met den anderen, dat anders is als het helder of donker weêr is, mist of regen of zonneschijn, ja anders of het licht links of rechts, hoog of laag in de lucht zit?

Begrijpt ge niet hoe fijn gevoel en groote studie er noodig is om al die nuancen te zien, te onthouden en weêr te geven in hunne juiste verhouding?

En dat is een van de groote eischen van een schilderij, dat het één zij van boven tot onder, van links naar rechts met geen enkelen toon die er uitspringt of te sterk spreekt.

Maar ieder voelt dat op zijn manier. Dat is als muziek.

Zoo was er bijv. in Arti eene schilderij: een paar Javaansche vrouwen, in een landschap, zoo valsch van toon, zoo uit elkaâr vallend, zoo zonder begrip van eenheid, dat het leek op het geluid dat een kat zou maken die liep over de toetsen van een ontstemde piano. Daar was een doek met leeuwen dat leek op het geluid van een saaien lijzigen deun met een dof bruin gebrom in den achtergrond, gedachteloos opgedreund.

Daar was een vrouweportret met zware, diepe tonen in den achtergrond, vol en krachtig naar boven stijgend in gloeiende tonen en helder en krachtig naar voren zwellend in den kop, fijn en melodieus glijdend over de borst, om sterker en voller neêr te ruischen over het kleed, met schetterende kopergeluiden van geel en rood in een wild gejubel neêrvallend in de plooien van den sleep, even voort te glijden over het licht op den voorgrond en dan weêr op te stijgen langs de reflecties van het kleed, zacht te trillen in de halve

tonen van den rechterarm en weg te smelten in de weêrspiegeling van het satijn in het glimmende hart.

Maar dat hebben de heeren niet gehoord omdat ze niet konden zien.

Dat is nu maar over ééne, al is het eene groote zij van een kunstwerk. Want even moeielijk als het is kleur en toon te zien, even moeielijk is het: vorm te zien. De meeste menschen denken dat het voorstellen van een vorm bereikt wordt door het heel correcte nateekenen ervan. Als dat nu waar was, dan zouden er geen beter geteekende dingen bestaan dan fotografiën. En waardoor komt het dan dat eene teekening van een groot kunstenaar zooveel meer te zeggen heeft dan eene fotografie, die toch zoo juist mogelijk weêrgeeft de lijnen en het modelé van een lichaam?

In 'Talks on art' heeft Hunt, een amerikaansch schilder, ergens gezegd: Look through form for expression, en: The essence of form is a great deal finer than form.

Dat is weêr de groote kwestie van voelen en niet voelen, van nateekenen, en zelf teekenen.

Zie, eene machine geeft dom, maar heel juìst, wat iedereen zien kan. Maar een kunstenaar ziet, bij elk voorwerp, het juiste karakter, de expressie die het heeft; zoekt de lijnen die dat uitdrukken, vindt voor elke expressie andere lijnen, omdat het verschil van oorzaak ook verschil van sensaties bij hem opwekt, slaat zelfs enkele minder belangrijke dingen over om alleen de groote, de meest expressieve vormen te vatten, gebruikt ze zelfs dikwijls alleen om uit te drukken wat hij wilde.

Begrijpt ge nu dat een fotografie dat nooit kan geven, dat wat er omgaat in de ziel van iemand, die veel omvat, noodzakelijk een anderen vorm moet krijgen als wat iedereen die goede oogen heeft, ook zien kan?

Hoe moeielijk is het dikwijls, als men in een geheel anderen kring komt als zijn gewone, om elkaâr te begrijpen. Hoe spreekt men eigenlijk een andere taal en krijgen enkele woorden zelfs geheel andere beteekenis bij u als bij een ander. Hoe zijn allerlei expressies daarin gevat die ge niet dadelijk

begrijp, omdat ge er niet aan gewoon zijt. Hoe krijgen voor u en uwe vrienden enkele woorden of zinnen en gebaren eene oogenblikkelijke beteekenis door reminiscenties aan allerlei voorafgegane dingen; hoe ge begrijpt elkaâr dadelijk met weinig woorden. Zoo is het ook met het begrijpen van eene teekening waar enkele lijnen soms zooveel uitdrukken, maar alleen voor iemand die veel gezien heeft, dus veel kan begrijpen.

Look through form for expression, zegt Hunt, en dat is op z'n allerkortst gezegd wat teekenen is.

Wanneer ge van eene kunst verlangt iets meer te zijn dan fotografie, dat wil zeggen de machinale nabootsing van de natuur, dan is dat met andere woorden, dat ge wilt zien en voelen wat een ander grooter dan gij gezien en gevoeld heeft in die natuur.

Daar zit 'm de heele knoop.

Wanneer iemand ergens geleerd heeft correct na te teekenen wat hij voor zich heeft en hij gaat daarin voort, dan zal hij komen tot de saaie soort van teekenen als van Bouguerreau, bijv. waar absoluut geen fout in zit, alles juist van proportie en vorm, maar zonder ziel, zonder eenig ander streven dan precies en fatsoenlijk namaken wat daar staat. Maar dan zou eene gekleurde fotografie natuurlijk het summum van alle kunst zijn. Dan was kunst eigenlijk onnoodig, omdat de natuur zelve er is, dan zou een panopticum een kunsthal zijn.

Zoo is eene lijn even goed een drager van wat een kunstenaar voelt als een kleur of een toon, waaruit meteen volgt, dat beide even moeielijk te begrijpen zijn.

Daarom is het zoo dom, Rafaël en M. Angelo altijd aan te halen als voorbeelden van wat men gewoon is teekenen te noemen. M. Angelo, de groote, die een wereld in zich had, die zich gevoeld moet hebben als een god, die een wereld geschapen had, toen hij de Sixtijnsche kapel maakte tot een van de grootste uitingen van wat ooit gevoeld is en gedacht.

Maar die heeft nooit geteekend, zooals Prof. Thijm en anderen denken dat er geteekend moet worden.

Zijn zijne grootsche lijnen, zijn geweldige contorsies, zijn heerlijke figuren, die heel andere proporties hebben als al wat ooit een menschenoog behalve het zijne zag, nu iets anders, als de uitdrukking van zijn eigen verheven geest, die zich niet stoorde aan de alledaagsche vormen, die iedereen om zich heen ook kan zien, maar die hij alleen gebruikte als vast punt, van waaruit hij zijn koninklijke vlucht nam, in een zwaai van zijn machtigen arm een wereld omspannend?.....

En Rembrandt dan, die figuren teekende van vijf koppen hoog, met allerlei gewirwar van lijnen door elkaâr en toch na twee eeuwen ons nog met eerbied vervult voor wat daar omging in dien reuzengeest, die een geheel leven legt in een krabbel van tien lijnen; zijn heele ziel soms heeft uitgesproken in een ets van een duim of wat. Teekenen is niet het nabootsen van de natuur, maar het weêrgeven van gevoelde en doorleefde dingen in lijnen.

Daarom zijn teekeningen zoo moeielijk te begrijpen. Niet die van iemand, die eveneens ziet als iedereen, maar van de enkelen die met hun hand kunnen uitdrukken wat hun ziel heeft doen beven. Daarom heeft één krabbel van hun hand meer te beduiden dan alle fotografiën, dan duizend teekeningen van zoogenaamd conscientieuse lui, die niets anders geven als wat een machine veel beter geeft.

En weêr hier als overal zijn zij de besten die geven wat ze zien, die teekenen zooals ze voelen, en zou ik liever hebben eene onnoozele teekening van een klein kind, dan duizend werken van nagemaakte, niet zich zelf zijnde kunst.

Om zulke redenen houd ik ook zooveel van de kritieken van Van der Kellen en Thijm: omdat ze zoo persoonlijk zijn:

v.d. K., zoo persoonlijk, omdat hij, als ik het zoo noemen mag, dat is door zijn verregaande onpersoonlijkheid, omdat hij is DE uiting van al wat daar als weinig beschaafde burgerman al loopt naar tentoonstellingen en zich voor kunst interesseert twee of drie keer in het jaar.

Ik zou voorbeelden uit zijn kritieken willen aanhalen, maar dan zou ik alles moeten overschrijven, omdat het geheel zoo'n monument is van naïeve domheid, dat er geen enkele

zin tusschen uit te krijgen is, die niet even verkeerd en vermakelijk is als de rest.

En dan hebben enkelen hem nog lastig gevallen. Ik zou hun willen zeggen: Laat dien goeden heer toch met rust, hij mocht eens boos worden en geen kritieken meer schrijven, dat zou me werkelijk zeer spijten, want het is een genot ze te lezen. Hij is *de* geöncarneerde onbevoegdheid, de typische suppoost, die u rond *wil* leiden, als ge mooie dingen komt zien, die als een goedig vadertje meêwandelt onder al die zaken, die hij niet begrijpt, maar waar hij, door zijn kwaliteit, veel van houdt.

Zijn kritiek detonneert niet bij het allerlei van het N. v.d. D., ze schaadt niet en is alleen vermakelijk.

Iets anders is het met Prof. Thijm. Waarlijk, een man die, geloof ik, zijn groote verdiensten heeft in onze literatuurgeschiedenis, mocht niet schrijven over hem onbekende zaken, want dat is niet pleizierig om aan te zien. Hij geeft mij nu den indruk van een beschaafd man, die in zijn jongen tij d toen men nog aan die dingen niet deed, heel veel gelezen heeft over kunstgeschiedenis en aesthetiek, en nu probeert ons dood te slaan met tal van namen en datums en anecdotes (want hij heeft een goed geheugen), die hij uit allerlei boeken bij elkaar heeft verzameld. Die verbaasd opkijkt en boos wordt, als er iemand is die hem zegt, dat al zijn weten van feiten en datums geen cent helpt bij het begrijpen van de dingen, waarover hij het denkt te hebben, dat men Rafaël en Holbein en Rembrandt en Velasquez kan kennen en liefhebben en vereeren zonder juist te weten wanneer ze geboren, getrouwd of begraven zijn. Die haspelt met namen die niets met elkaâr gemeen hebben; die vriendelijk galant is tegenover dames en haar werk altijd mooi vindt, alsof het er iets toe doet, of een ding geschilderd is door een dame of een heer; die een aristocratisch dédain heeft voor alles wat hij niet begrijpt; die tusschenbeide boos en grof wordt tegen dingen en menschen die het hem lastig maken; die pére noble is in de kunstkritiek, en bij dat alles totaal onbewust hoe ver hij eigenlijk buiten alles staat.

Een man, die een allerzwakst geschilderd kopje, blafard en vuil van kleur, vergelijkt bij Velasquez, Velasquez met zijn breede, vaste schildering, die colorist is in de hoogste mate.

Iemand die vroeger bij portretten, waarvan de meesten nu wel weten hoe leelijk ze zijn, de namen genoemd heeft van Rembrandt en Rubbens.

Zie, het is zoo jammer, iemand van werkelijke verdiensten op een ander terrein zoo te hooren sollen met groote namen en er tusschenbeiden zoo raar in te zien loopen.

Maar werkelijk het is geen wonder, dat zulke mannen nog eenige autoriteit hebben in een land, waar zich niemand erom schijnt te bekommeren dat twee van de heerlijkste schilderijen, twee van de dingen die Holland groot maken onder alle landen, ongenietbaar zijn gemaakt door verkeerde verlichting en omgeving.

Of zijn ze soms nog te zien, de Nachtwacht en de Staalmeesters, of liever Rembrandt in al zijn hoogheid, zijn volheid, zijn macht? De Nachtwacht, zooals ze daar hangt in een ijzig zwarte grafkapel, in een sombere, koude, harde omgeving, met een domme lijst, die doet wat een lijst juist geroepen is te verhelpen, dat wil zeggen, het oog afleiden, door een gewemel van hokjes en blokjes van zwart en bruin met een belachelijk smal gouden lijstje, onder een licht dat het bovenste derde onzichtbaar maakt door er langs te strijken, brons en blauw, het bovenste derde met zijn diepte, zijn vollen, oneindigen rijkdom van toon, met de boog en de lanspunten en het vaandel en het schild; daarvóór een vloer, die reflecteert en nu en dan het onderste deel óók wegneemt. Het is een bewaarplaats voor een doode, terwijl het moest zijn een tempel voor een heerlijk, zonnig wezen, voor eene schilderij, zoo schitterend licht, als er door geen ander ooit gemaakt is. En de Staalmeesters dan, die daar hangen tegen een somber-grijze draperie, met een vloer er voor, die door zijn reflecties het tafelkleed geheel onzichtbaar maakt, het tafelkleed van de Staalmeesters, een van de wonderbaarste stukken schildering, die ter wereld bestaan. Die daar hangen, omgeven door een hoop weinig beteekenende por

tretten, tegenover het leelijke, groote, witte ding van Troost.

En het lijk, dat sublieme stuk, dat dubbel verdiende gevleid en geëerd te worden, bewaard als de geredde lieveling uit een groote ramp, gehangen in een donkeren hoek bij onbeduidende dingen.

Maar om dat nog te volmaken, alles gebarricadeerd door hekjes en stoelen, om er toch vooral niet bij te kunnen komen, er niet naar toe te kunnen loopen tot vlak dichtbij, alsof het geen hoog genot ware, er boven op te liggen en van stuk tot stuk die machtige hand te volgen in al haar vastheid en fijnheid, in haar zoeken en vinden, in haar stoutheid en teêrheid, in haar geweldige worsteling om alles uit te drukken wat hij, de Groote, de Raadselachtige heeft gevoeld en gewild, om meê te gaan in zijn zegetocht over alles, over het schitteren van een edelsteen, het matte glanzen van een parel, het flikkeren van goud, over de grove ruwheid van een kleedingstuk tot de donzige teêrheid van een kinderkopje.

O, wie geeft me nu die zonnige zomermiddagen terug, daarboven in het Trippenhuis, waar ik Rembrandt heb gezien, stralend in zijn eigen, zelfgeschapen licht, in al zijn diepte van toon en zijn rijkdom van kleur, zijn geweldige lijnen en grootsche expressie, zijn goddelijke figuren, die gaan in een oneindigheid van licht en lucht, voor en achter en boven en om hen, waar hij me verpletterd heeft door zijn reuzen-kracht en dan weêr vriendelijk en zacht heeft aangelokt door zijn fijne teerheid en mij het zuiverste genot, de hoogste vreugde heeft gegeven tegelijk met de ergste pijn, hij, de Hooge, de Lichte, de Nooit begrepene! Rembrandt!

't Is om dol te worden, als ik denk, dat dat nu voorbij is en voorbij zal blijven, als niet groote wel overwogene, artistiek geleide veranderingen daarin worden gemaakt.

En daar is weinig kans op.

Maar een schande blijft het.

Nederlandsche Politiek.

Indrukken van den Dag.

De afkondiging eener nieuwe Grondwet kan in het leven van een volk een merkpaal zetten; men slaat een hoek om, en nieuwe uitzichten openen zich. Dit geeft blijdschap, moed en veerkracht.

Van dit alles bespeurt men in Nederland nagenoeg niets na dezen poveren arbeid van vier en een half jaar wetgevend hinken en sukkelen. De eerste gedachte die de nieuwe Grondwet opwekt, is gewijd aan het vele dat in haar ten spoedigste moet worden gewijzigd.

Het onvermogen der wetgevende macht liet de quaesties die een redelijk politiek bestuur in Nederland onmogelijk maken, onopgelost. Eene uitzondering is te noemen. Onder de nieuwe Grondwet is eene militaire wetgeving overeenkomstig de behoeften van ons volk mogelijk.

De vraag van het kiesrecht is wellicht door den gewonen wetgever tot betrekkelijke klaarheid te brengen. De Grondwetsbepaling laat de invoering toe van een stemrecht, dat van hetgeen men onder algemeen stemrecht verstaat, niet wezenlijk behoeft te verschillen. De thans volgende wetgever wordt gekozen door de meerderjarige Nederlanders met uitzondering van den werkman en van de ongehuwden die het

maar povertjes kunnen doen. Hoe zullen dezen over het stemrecht van den werkman denken?

Aan hun recht van vrije interpretatie van art. 80 valt niet te twijfelen. Heemskerk zeide meermalen, o.a. toen hij in den voorlaatsten zomer zijn fameus contract sloot met den heer Goeman Borgesius, dat de Grondwetsbepaling algemeen stemrecht uitsluit. Maar bij alle welwillendheid welke de Nederlandsche natie geneigd is dezen ouden staatsman in zijne aanstaande rust te bewijzen, zou het toch te veel gevergd zijn, dat zijne aan den tekst der wet vreemde interpretatie den toekomstigen wetgever moest binden, Deze heeft zich, bij het maken eener kieswet, in de eerste plaats de vraag te stellen: wat gebieden de eerlijkheid, en het belang van dit geheele volk; terwijl hij eerst na het antwoord op deze vraag, in de Grondwet heeft na te slaan of wellicht eene beperkende bepaling hem binnen zekere grenzen houdt. In de Grondwet: niet in de redevoeringen van den heer Heemskerk, noch in die van den heer Goeman Borgesius. De redevoeringen over deze Grondwet hebben slechts eene historische, geene legislatieve waarde. En zelfs de geschiedschrijver zal ze zelden opslaan, omdat geen enkel groot beginsel op groote wijze is besproken in die vier en een half jaar.

Wat zal nu die wetgever, die volgens de Grondwet bevoegd is, alleen hen van het stemrecht uit te sluiten, die armlastig zijn, en hen die noch kunnen lezen noch schrijven, - en allen toe te laten, die slechts éene dezer kunsten, in zekere, zeer geringe mate, verstaan, - ten aanzien van het kiesrecht doen?

Van het antwoord dat de gebeurtenissen op deze vraag zullen geven, hangt het grootendeels af, of wij binnenkort de Grondwet weder zullen hebben te herzien.

Blijven de nieuwe Kamers den werkman het stemrecht weigeren, en klampen zij zich, uit onwil om den arbeider den hem toekomenden invloed te verzekeren, vast aan Heemskerk's interpretatie, dan is een zoo geweldige aandrang uit het volk te wachten, dat het slechts in zijne vaart zal te stuiten zijn door het algemeen stemrecht met zoo vele woorden in de Grondwet te schrijven. Niet op den duur zal

ons arbeidersvolk zich laten ringelooren, en zich zijne politieke rechten en de economische levensvoorwaarden van zijn stand laten toemeten door de andere helft des volks, die wordt gedreven door belangen, veelal met die van den arbeider strijdig.

Voert daarentegen de nieuwe wetgever een nagenoeg algemeen stemrecht in, dan is het sterkste motief tot nieuwe Grondwetsherziening vervallen. Want de twist over het onderwijs kan grootendeels door den gewonen wetgever worden beslecht. Het is door de Rechterzijde zelve erkend, dat zij kans ziet eene schoolwet te maken die hare grootste bezwaren wegneemt, ook onder dit artikel 192. Zij zal daarin, tot zekere grens, den steun genieten van de uiterste linkerzijde.

Dan blijft, wat de Grondwet aangaat, nog slechts de scheiding van Kerk en Staat als groote, principieele quaestie den aandrang tot herziening levendig houden, bij de protestantsche orthodoxen van *De Standaard* en bij de linkerzijde der liberalen, thans veelal radicalen genoemd. Het is echter aan twijfel onderhevig of deze combinatie in de eerste jaren sterk genoeg zal zijn, om op dit punt haren zin door te zetten. Eer met de kerken - ook met die welke zich hebben afgescheiden - naar billijkheid is afgerekend, en eer de Staat de opleiding van Godsdienstleeraars zal hebben opgegeven, kan nog menig jaar verloopen. De oud-liberalen zijn wel door hun dikwerf met groot vertoon van zelfvoldoening verkondigde theorie tot medewerking gebonden; maar hunne houding tegenover de vrije kerken zegt duidelijk genoeg, dat het hun met de toepassing der theorie niet spoedig ernst zal worden. Zij ontwikkelen steeds eene groote virtuositeit, als het er op aankomt de consequente doorvoering van beginselen af te wijzen op exceptiën.

Zoo bestaat de mogelijkheid, dat wij met een zeer uitgebreid stemrecht en eene redelijke schoolwet, zonder scheiding van Kerk en Staat en met eene aristocratische Eerste Kamer, nog langen tijd zullen voortsukkelen onder de hoede van Heemskerk's grondwet.

Het is misschen wenschelijk voor eene snelle ontwikkeling van ons politiek en maatschappelijk leven, dat de resultaten van het kiesrecht der Add. artikelen den radicalen der verschillende partijen wat tegenvallen. Wellicht helpt de Eerste Kamer een handje.

Er zijn enkele dringende eischen, welke aan de nieuwe vertegenwoordiging te stellen zijn. In de eerste plaats kiesrecht voor den werkman. Dan wijziging der schoolwet zóó, dat onmiddellijke invoering van den leerplicht kan volgen. Dan eene wijziging der belastingen in den geest, dat eerlijk toegepaste heffing naar draagkracht gepaard ga met behartiging der belangen van voortbrenging en omzet. Dan een ernstig onderzoek ten opzichte van onze koloniale politiek. Dan de zoogenaamde sociale wetgeving. Ik noem haar het laatst, niet omdat ik haar het minst gewichtige dezer onderwerpen acht; maar omdat zij, wanneer men de daarover verkondigde leeringen met eenigen ernst in practijk wil brengen, zoo stevig ingrijpt in het leven des volks, dat de toekenning van politieke rechten, de regeling van de belastingen en de vestiging van het recht van elk individu op een minimum van onderwijs aan haar dienen vooraf te gaan. Het gaat niet aan over den werktijd, de ziekenverzorging, de pensioneering, de beslechting der geschillen van honderdduizenden arbeiders te beschikken, zonder hun zelven eens te vragen hoe zij over de zaak denken. Zij zijn geen schapen, die kunnen worden gevoerd van de bedompte kooi naar de frissche weide, en dan blaten van plezier. Eene arbeidswetgeving, zonder de arbeiders tot stand gebracht, is van den aanvang af impopulair, en zal nooit in het volksleven groeien. Het volk der arbeiders is wantrouwend, ook tegen de nu volgende Kamer, op welker keuze zij alleen geen invloed uitoefenen. De arbeidswetgeving is eene zaak van ernstig en moeilijk overleg, waaraan het volk moet deelnemen, en waaraan het niet onbevangen kan deelnemen, eer het bespeurd heeft dat het met de erkenning der

gelijkheid van alle burgers ernst is geworden. Geen beter middelen om den arbeider deze overtuiging op te dringen dan de drie genoemde. Door hem stemrecht te geven, wordt de scherpte van zijne grieven afgeslepen, want hij zal de voortduring aan zich zelven voor een deel hebben te wijten. Een ruim toegepaste leerplicht, gepaard met gemakkelijk toegankelijk middelbaar en vakonderwijs, zal de hoop op eene betere toekomst zijner klasse verlevendigen. En eene regeling der belasting naar draagkracht, waarbij vooral wordt rekening gehouden met de evenredig hoogere draagkracht van het niet door arbeid verworven inkomen, zal bij hen het geloof doen geboren worden aan de eerlijkheid van den Staat.

Daarna zal de arbeider in de stemming zijn gekomen om kalm te overwegen wat hij voorloopig van zijne wenschen moet prijsgeven ter wille van het algemeen - ook zijn - belang. Dan kan het overleg, waarop de arbeidswetgeving moet steunen, vruchten afwerpen.

In afwachting van het nieuwe kiesrecht komt hier en daar wat beweging. Vooral in de hoofdstad en in het noorden des lands. Nieuwe groepen vormen zich; proeven van programma's verschijnen; de publicisten geven ooren en oogen den kost en weren zich elk naar zijn temperament en overtuiging, of het gemis daarvan. Dit alles is nog in het eerste tijdperk der ontwikkeling. Het weinige dat thans als zeker is te noemen, is dat de fractie Schaepman weder zich heeft laten vangen onder den grooten hoed der conservatief-katholieke partij, en dat de radicalen zoo wakker bezig zijn, dat met wat goeden wil hunne organisatie tijdig vóor de verkiezingen tot stand kan gebracht zijn. Dr. Kuyper weet nog niet wat hij wil; althans hij zegt het niet. Hij heeft met isolement gedreigd, en men heeft hem uitgelachen. Tegen Kerstmis komen de deputaten bijeen; dan is de tijd van spelen voorbij en kunnen wij den doctor weder au sérieux nemen. Zijne verwoedste vijanden zijn de heeren Bronsveld en Buytendijk,

die de niet-doleerende orthodoxe groep bijeentrompetten om dr. Kuyper van zijn troon te werpen. Zij zouden, om dat doel te bereiken, met Satan zelven een verbond sluiten. De oud-liberalen der Liberale Unie, bij welke men het gros der jaarlijks slinkende kudde van de moderne dominés mag rekenen, lieten zich nog niet hooren. Het doet zich echter voorzien, dat zij een gedempten vreugdekreet over de grondwetsherziening zullen uiten en voorts in het gevolg der Enquête Commissie van kinderarbeid en fabrieksinspecteurs voorloopig zullen moeten leven. Hunne houding in deonderwijsquaestie sluit een ernstig streven naar leerplicht uit. Om deze zelfde quaestie zullen ze weder anti-clericaal zijn vóor alles, wat in vele districten, ook na de vermeerdering van het aantal kiezers, zal gelden voor een geheel program. Zullen zij misschien thans ten opzichte der koloniale staatkunde, die aan de werkzaamheden der Unie nog vreemd bleef, partij kiezen? Dat zou hen wat opfrisschen.

Boven al dat gewemel staat Damas, zoekende naar de verdwenen historisch-adellijk-conservatieve Oranjeparij. Al komt het leger niet opdagen, de generaal staat in volle wapenrusting, die hij slechts eens per week aflegt om zoete woordjes te wisselen met de lezeressen zijner Omtrekken. Ge zoudt uit dat gekeuvel niet opmaken, dat de man in de politiek zoo barsch kan zijn. Tot nog toe oefende het *Dagblad van Zuid-Holland* op ons politiek leven den invloed uit, dien Jan Klaassen heeft op de kermisgangers. Even luisteren, lachen en voorbijgaan.

In heb in de vorige aflevering in een postscriptum een haastig woord gezegd over het ontslag, aan den leeraar Smit te Apeldoorn verleend. De regeering weigerde het besluit van den Raad te vernietigen, en het hoofdbestuur van de burgerschool-leeraren klapt in de handen. Mr. Kerdijk voegt zich, na lange aarzeling, bij dat hoofdbestuur.

Een leerzame geschiedenis.

De heer Smit, een man die den hartstocht zijner overtuigingen in ruime mate bezit, kwam reeds jaren geleden te Apeldoorn in botsing met zekere conventioneele gebruiken, die wel wat uit den tijd zijn, maar onder de schaduw van het Loo nog worden in eere gehouden. Nu mag men in zoodanige omgeving wel allerlei leelijke dingen fluisteren, maar daarbij moet het blijven. De leeraar was dus reeds met een zwarte kool aangeteekend.

Smit's onderwijs was goed; ware daarop iets aan te merken geweest, men had hem de openbaarmaking niet gespaard.

Smit is een van degenen die meenen dat onze maatschappij een grondige hervorming behoeft, en dat de weg om daartoe te geraken is het kies- en stemrecht van alle burgers. Stemrecht wordt hier gebruikt in den zin van het Zwitsersche referendum. Onze leeraar schreef in zijn vrijen tijd artikelen en hield toespraken in kiesvereenigingen en volksvergaderingen. Hij ontzag zich niet in zijne critiek van de regeering nu en dan duidelijk verstaanbare woorden te gebruiken. Dit gaf aan inspecteur en commissie een houvast, en de gewillige gemeenteraad ontsloeg hem, omdat ‘de wijze waarop’ hij voor zijne staatkundige meeningen propaganda maakte, aanstoot gat en voor de school nadeelig was.

De regeering, tot welke Smit zich wendde om vernietiging van het raadsbesluit te vragen, maakte zich met een Jantje van Leiden van de zaak af. De raad - zoo antwoordde zij - had formeel het recht u te ontslaan, en daarmeê basta. Zij weigerde het materieel bezwaar van den heer Smit te onderzoeken: dat hem zijne betrekking was ontnomen, omdat hij gebruik had gemaakt van de rechten, hem, als burger van den Staat, bij de Grondwet gewaarborgd, en dat de raad in het algemeen belang die rechten had te eerbiedigen.

Kan de regeering zich aan dit onderzoek onttrekken, de openbare meening heeft hoogere plichten te vervullen.

Het kan aan geen twijfel onderhevig zijn, dat het aannemen eener betrekking den burger zekere beperkingen oplegt van het gebruik zijner vrijheden. Het is des leeraars recht op het Nut zijn gehoor in slaap te lezen; het is niet minder

zijn recht zich in een clownspak te steken en op het plein voor de school ten pleziere van de jongens over zijn hoofd te buitelen. Er moet voor hem als voor iederen ambtenaar een vast punt zijn, waaruit de lijn wordt getrokken tusschen eene al of niet geoorloofde uitoefening zijner staatsburgerlijke rechten. Alleen dan dient hij zich te beperken, als zijne handelingen in strijd zouden zijn met de behoorlijke vervulling zijner betrekking. Zoolang hij deze wil bekleeden, is zij zijn eerste, zijn naastbij-liggende plicht.

Op hen die Smit ontsloegen, en die dit onslag later toejuichten, rust de last het bewijs te leveren, dat Smit's openbare redevoeringen en geschriften hem als onderwijzer in 't algemeen, of voor het geven van middelbaar onderwijs in natuurkunde en cosmographie, ongeschikt maakten. In het gehalte van zijn onderwijs heeft men dat niet kunnen vinden. Het moest gezocht worden in den invloed, dien zijne leerlingen door dat openbaar optreden zouden ondergaan.

Het hoofdbestuur, tot rechtspreken uitgenoodigd, heeft vooropgesteld, dat de leeraar zijne meeningen in het openbaar mag uiten, en de heer Kerdijk kent hem, in het laatste nommer van zijn *Sociaal Weekblad*, het recht toe van critiek zelfs ten aanzien van het critiekste in net staatbestuur. Aanvallen op het koningschap, op regeeringscolleges en personen mogen, op zich zelve, niet leiden tot ontslag. De heer Kerdijk leert ons dit met dezelfde woorden. Maar wat is dan wel het misdrijf, dat leiden mag tot ontslag? ‘De wijze waarop’ men te werk gaat, antwoorden hoofdbestuur en mr. Kerdijk. Het wezen der zaak doet de oogen dier heeren geen pijn, maar de vorm is afzichtelijk. Het uitgesproken oordeel getuigt van ernst!

Als Dr. Smit dezelfde meeningen die hij thans heeft verkondigd, had omwikkeld met de slingers van onoprechtheid, die in de parlementaire taal de waarheid aan het oog pogen te onttrekken, dan zou er voor hem vrijspraak zijn te vinden bij deze rechters. Mr. Kerdijk haalt een voorbeeld aan. Smit heeft geschreven: ‘Een georganiseerde huichelarij is nog eene te zachte benaming voor de laatste regeeringen, hetzij liberaal

of conservatief.' Over de beschuldigiug van huichelarij zelve mag men, in het systeem van het hoofdbestuur en Mr. Kerdijk, hem niet lastig vallen; maar de vorm geeft blijk van gebrek aan 'zelfbeheersching' en 'bezadigdheid'. Had Smit gezegd: 'Het dient erkend te worden, dat in de handelingen van de laatste regeeringen van Nederland, liberaal of conservatief, ten opzichte der hoofdzaken van staatsbestuur meermalen die oprechtheid en rondborstigheid werd gemist, die ik de eerste voorwaarde voor een gezonde regeering acht te zijn; ja zelfs dat voor den toeschouwer niet altijd dat verschijnsel het karakter van toevalligheid droeg'; - hij ware misschien aan het vonnis dezer heeren ontsnapt.

Ieder vogeltje zingt zooals het gebekt is, en Smit is geen nachtegaal. Hij zegt de dingen ronduit en grof. Maar dat kan de hoofdzaak niet zijn. Zend hem weg om den inhoud van zijn spreken en schrijven; zeg dat het niet aangaat dat iemand een staatsbestuur critiseert, dat hem voor zijne diensten betaalt, dan zullen velen het niet met u eens zijn, maar men zal naar u luisteren en pogen u te weerleggen. Maar tegen een oordeel, dat paedagogische kracht zoekt in verbloeming en mooizeggerij, valt niet te praten.

Hebben die middelbare onderwijzers, die 'bezadigdheid' en 'zelfbeheersching' prediken, karakters gevormd? De opvoedende kraeht van den leermeester ligt grootendeels in het voorbeeld, dat hij geeft. Het is zeker verkieselijk, dat oprechtheid gepaard ga met een beschaafden vorm, maar ik zou toch aan de grofste oprechtheid de voorkeur geven boven de verzwijgingen en halve woorden dezer 'bezadigdheid' en 'zelfbeheersching'.

Geeft het blijk van karakter, dat dit vonnis is geveld, zonder dat Smit is gehoord? Zijn briefje aan dr. Couvée sneed dat verhoor af, zal men antwoorden. Meer dan formeel is dat excuus niet. Een zich zelven beheerschende en bezadigde rechter had ook daarna wel een middel weten te vinden om den getuige voor zich te doen verschijnen. Want boven alle gevoeligheid over het brusque antwoord, moet voor deze rechters gelden, dat Smit's inlichtingen onontbeerlijk waren om

tot de waarheid door te dringen. Het verslag van het hoofdbestuur neemt aan, dat Smit niet altijd den noodigen en passenden eerbied tegenover de autoriteiten der school den dag legde, dat er gemis aan ernst bij hem was tegenover de leerlingen enz., en dat deze redenen het ontslag hebben verhaast. Hoe durven deze leeraren dit vonnis vellen zonder den beschuldigde te hebben gehoord? Zij ontvingen hunne inlichtingen van ééne zijde en achtten zich daarna gerechtigd de reputatie van Dr. Smit te bekladden. Zit er paedagogische kracht in dit voorbeeld van nauwgezetheid, door de élite - immers het hoofdbestuur - van de leeraren aan hunne leerlingen gegeven?

De hemel beware onze jongens voor zulke paedagogen.

Wij moeten ons er aan gewennen om ronduit te zeggen wat wij meenen, en de meeningen van anderen, hoe zij ook klinken, niet om den klank af te wijzen.

Ernstig onderzoek en rondborstige uiting is vooral noodig voor de opkomende radicale partij. Haar naam is niet gelukkig, omdat het woord radicaal geene richting aanwijst. De naam is ontstaan omdat zij, in tegenstelling met hen dien men thans liberalen noemt, eene consequente doorvoering eischen van de beginselen van het liberalisme. Daarom hebben de zoogenaamde radicalen het beste recht op den naam liberaal, een naam die in de laatste twintig jaren ten onzent wat in discrediet is geraakt, maar die toch te groote beteekenis heeft om hem prijs te geven. Het beginsel van het liberalisme: de absolute gelijkheid van allen voor de wet, is geen ander dan de theorie die de liberalen van den dag halverwege in hare ontwikkeling willen stuiten, terwijl de radicalen haar in al hare noodzakelijke gevolgen willen aanvaarden. Er is dus veeleer sprake van eene scheiding tusschen liberalen, dan van de oprichting eener nieuwe partij. Het radicale liberalisme bestaat zoolang als het liberalisme zelf, evenals in elke geestesrichting onderscheid is te

vinden tusschen radicale en halve toepassing op het leven.

Het radicale liberalisme moet weten waar het staat. Het is zelfs ten onzent noodzakelijk, dat het zich daarvan onmiddellijk en duidelijk rekenschap geve.

Het liberalisme huldigt de vrije ontwikkeling van alle maatschappelijke krachten als voorwaarde voor een vruchtbaar streven naar geluk.

Op den staat, als dienaar van de samenleving, rust de taak te zorgen dat die ontwikkeling werkelijk onbelemmerd kan plaats hebben. Tot nu toe deed het liberalisme niet veel anders dan den strijd om het bestaan ontboeien, aan de meesten de wapenen onthoudende, om dien strijd met eenige kans op welslagen te voeren. Daardoor is de menschheid onder de werking van dit liberalisme in zijn eerste jeugd, zonder twijfel niet gelukkiger geworden. De pessimistische levensbeschouwing is de vrucht dezer tijden.

De politieke gelijkheid is in vele landen erkend. Ten onzent nog niet. Zij is het eerste streven der radicalen, maar niet het hoogste. Op zich zelve is zij zonder waarde voor het geluk van een volk. Doch alleen onder hare werking kan met ernst worden aangevangen de strijd tegen de economische ongelijkheid. Als einddoel van dien strijd zien de sociaal-democraten den communistischen staat. De liberalen veroordeelen dit einddoel, omdat in het stelsel van dien staat niet de mensch past zooals hij is. Reeds de oude schrijvers der utopische literatuur hebben dit bezwaar gevoeld. Hen die zich vergrijpen tegen de communistische staatsorde, zenden zij naar een onbewoond eiland, of zij verkoopen ze aan een naburig volk, om daar als soldaten te dienen. Dat is wel aardig, in een boek. De liberalen zijn ook van oordeel dat de staats-almacht in den communistischen staat belemmerend zou werken op de ontwikkeling van het individu, in tegenspraak is met den ieder mensch aangeboren vrijheidszin, die een der groote prikkels is om hem naar het hoogste te doen streven. Zij zien in de proeven die genomen zijn met de communistische staatsinrichting, de bevestiging van deze theoretische bezwaren.

Daarom staat zelfs het radicaalste liberalisme vierkant tegenover de sociaal-democratie.

Er is niet genoeg nadruk op te leggen, dat men in deze onderscheidingen de juiste terminologie gebruike. Sociaal-democratie is de leer die den communistischen staat als einddoel huldigt. Socialisme het algemeene streven naar eene hervorming van beteekenis in de maatschappij, dat zich uit in verschillende denkbeelden. In alle politieke partijen vindt men socialisten; de sociaal-democratie daarentegen heeft een doel, duidelijk onderscheiden van dat van elke andere politieke partij.

De rechtsphilosophen, zoekende naar een grond om hun stelsel van menschelijk recht op te bouwen, namen een eerste, uit de natuur der menschen zelven spruitend recht aan, dat zoover zou strekken als noodig was om aan de eenvoudigste behoeften van den mensch voldoening te geven.

Een voortreffelijk punt van uitgang. Met de verdere ontwikkeling van het denkbeeld begon echter de weltevredene, ontwikkelde middenstand zich te bemoeien, en deze bepaalde, bij monde van zijne philosophische woordvoerders, den inhoud van dat natuurrecht. De rechten uit het wezen der menschen voortspruitende, zouden zijn: integriteit (d.i. recht op bescherming van lijf en leven), vrijheid, eer, bevoegdheid om rechten te hebben, recht op bescherming van verkregen rechten.

De oorsprong dezer redeneering openbaart zich in het ont. breken van dat ééne recht, dat toch wel onmiddellijk uit het wezen van den mensch zal voortvloeien: het recht op een behoorlijk materieel bestaan, d i. het recht om goed te eten, te wonen en gekleed te zijn; zóo goed, dat de arbeidskracht worde aangekweekt en onderhouden. Evenzeer ontbreekt in het stelsel het onmiddellijk uit 's menschen geestelijke vermogens af te leiden recht op een minimum van onderwijs, dat tot verdere zelfstandige ontwikkeling in staat stelt.

De aanvulling van dit stelsel der oud-liberale bour-

geoisie is de taak van het radicale liberalisme. Er is nog veel ter voorbereiding te doen, zoodat men den tijd heeft te overwegen welk denkbeeld, dat van het recht op *Existenz* of van het recht op arbeid, of wellicht een ander, de voorkeur verdient. Maar wij moeten niets zoo levendig in de gedachten houden als dit doel.

Het liberalisme gaf ons de vrijheid in menig opzicht, en wij moeten waardeeren wat het gaf, want dit stelt ons in staat voort te gaan; maar wij moeten dan ook voor geene enkele consequentie terugdeinzen, en zoodra mogelijk aanvangen het beginsel der gelijkheid op het economisch bestaan der menschen toe te passen.

De erkenning van het *Existenz-recht* zit trouwens reeds in de lucht. De, uit vrees voor eene openlijke erkenning van het beginsel, opportunistisch ter sprake gebrachte, en in Duitschland ten deele verwezenlijkte arbeidswetgeving, - ook de leerplicht - heeft geen anderen rechtsgrond. Aan de radicalen thans de taak om het beginsel zelf te verdedigen, en het in den ruimsten omvang zijner logische gevolgen toe te passen.

Kent gij schooner experiment, op deze zieke maatschappij te nemen, dan aan elk individu goed voedsel en goed onderwijs te geven, en dan eens te zien wat er van de menschheid wordt?

Ten slotte moet ik mijne lezers meêdeelen, waarom zij thans niet meer een pseudoniem, maar mijn eigen naam onder dit stukje lezen. Ik heb eene bisbille gehad met Mr. Kerdijk, die in *Soc. Weekblad* 43 en 44 te vinden is. De redacteur van het *Weekblad* had in het eerste dier nommers eene vraag tot mij gericht, die niet onder pseudorniem, doch alleen persoonlijk, kon beantwoord worden. Zoo kwam mijn naam in het *Soc. Weekblad*, en zoo geviel het dat mijne lezers en ik voorgoed moeten afscheid nemen van mijnen - ik hoop ook hunnen - vriend Van de Klei.

27 November '87.

P.L. TAK.

Zes Sonnetten. Door Helène Swarth.

I. Judaskus.

Hij nam den beker en Hij brak het brood.
Hij sprak het woord, dat onvergeetbaar klonk
Door de eeuwen heen. En onheilspellend blonk
Op Judas' rosse lokken 't avondrood.

En elkeen at van 't brood en elkeen dronk
Den purpren wijn, dien hem Zijn liefde bood.
Doch 't brood was Judas bitter als de dood,
In elken wijndrup gloeide een helsche vonk.

Kalm stond de god in 't flikkrend fakkellicht,
Toen hij den valschen kus voelde, en terstond
Viel droef zijn blik op Judas' aangezicht...

- Ik spijsde en laafde u met mijn liefde en toch
Verriedt gij mij! o snoode, roode mond,
Uw Judaskus brandt op mijn lippen nog!

II. Liefde en Zonde.

Toen zag ik Liefde en Zonde, hand in hand,
Met roode rozen in het gouden haar.
Zij wenkten mij met vriendlijk handgebaar:
- ‘Kom met ons mede naar 't Beloofde Land!’

Ik trilde stil van weelde en zoet gevaar.
En Liefde gaf me een passiebloem tot pand
En Zonde bond mij met een rozenband
De lokken saam en 'k volgde... ik weet niet waar.

Doch, toen ik omzag naar den verren weg
Die, achter mij, verzonk in duisternis,
Toen zag ik Schaamte en Wroeging, hand in hand.

En, droef, school Schaamte in witte sluiers weg,
En, bleek als eene die gestorven is,
Toog Wroeging mede naar 't Beloofde Land.

III. De Brug.

Ik zocht een bloem, die op de bergen wast.
En aan mijn voeten grijnsde een afgrond, diep
Als wanhoop na een misdaad, en ik riep:
- ‘Wie redt mij?’ 'k Voelde een hand; die greep ik vast.

En over 't zwarte water, dat daar sliep,
Wees mij die hand, als brug, een dennemast.
Ik vroeg: - ‘Hoe draagt die boom ons beider last?’
Hij sprak: - ‘God leeft, die ons voor 't leven schiep.’

Ik zag mijn gids in de oogen; al mijn angst
Verkeerde in zwijgend, liefdevol geloof.
De boomstam kraakte... ik kon niet meer terug,

Toen daalde een dichte nevel - dàt was 't bangst -
Doch hand in hand, ging 't voorwaarts, blind en doof.
Daar landden we aan... en toen eerst brak de brug.

IV. In de Steppen.

De zon zonk bloedrood weg. Ik rende, alleen,
Door stille steppen, op een wild wit ros.
Zijn manen vlogen en mijn haar woei los.
Geen stem gaf antwoord, als ik riep: -‘Waarheen?’

Laag over 't landschap hing de lucht, vaalros.
In 't mulle sneeuwveld, waar elk spoor verdween,
Zocht ik een voetstap; ik bespeurde er geen.
En huivrend hulde ik dichter me in mijn dos.

En sneller holde 't ros; de vlakte vlood.
Een witte wolk van vlugge vlokken viel,
Als dwarrlend dons van zwanen, klankloos zacht.

En duldloos, in dit rijk van stilte en dood,
Voelde ik het levenslijden van mijn ziel.
En razend rende ik voort, door sneeuw en nacht.

V. De Grot.

O diep en donker was de bergspelonk,
Waar 'k tastend klom op trappen in de rots.
En aan mijn voeten hoorde ik dof geklots,
Wanneer een steenklomp, plomp, in 't water zonk.

‘Bezwijk niet eer ge 't licht vindt!’ sprak mijn trots.
En 'k zag, zeer ver, zeer hoog, een blauwe vonk.
En, als ik blikte naar die lichtplek, dronk
Mijn ziel geloof in de eeuw'ge liefde Gods.

Ik voelde uit klamme hand en vochten voet
Mijn bloed stil vloeien, in de duisternis,
En 'k hoorde vleêrmuisvlerken om mijn haar.

Doch ik, als een die zware zonde boet
En hoopvol lijdt, wijl lijden lout'ring is,
Kom moedig voort.... en zie! de zon was daar.

VI. Op den Bergtop.

En op den bergtop stond ik, gansch alleen,
In reine ruimte en zuiver zonnelicht.
En grootsche vreugde, als na volbrachten plicht,
Stroomde over 't landschap, aan mijn voeten, heen.

Schoon scheen de wereld me, als een schoon gedicht,
Vol melodie en meening; ver en kleen,
Mijn groote smart, verzonken in 't verleên.
De wind des levens woei me in 't aangezicht.

- ‘Vrij kleure 't bloed, dat uit mijn wonden welt,
  Deze ongerepte bergsneeuw rozerood!
  Vrij stoll' dat warme bloed, eer de ijslaag smelt!

'k Heb lang gekampt met duisternis en dood.
  Ik raak de wolken, heel de hoogte is mijn.
'k Wil niet weer dalen, waar de menschen zijn!’

Boekbeoordeelingen.

Een koninklijke misdaad. Roman uit onze dagen door Catharina Alberdingk Thijm.

‘Zeer goed’ gaf Amélie bedaard ten antwoord, terwijl er iets als een woeste voldoening in hare oogen flikkerde bij den aanblik van zijn wanhoop. Gij kunt vertrekken, het was al wat ik u te zeggen had, gij hebt gekozen en morgen zal ik om eene audientie bij Hare Majesteit vragen en mij in afwachting van den dag waarop de koningin mij zal kunnen ontvangen tot haren eersten minister wenden. ‘Vaarwel!’

‘Neen, neen’, kermde hij en hij knielde voor haar in het stof ter neer,[1)] ‘dat zult gij niet doen, gij zijt eene vrouw, gij kunt niet onmenschelijk wezen.’

‘Hare oogen flikkerden; zij boog zich zoo diep over hem heen dat haar stem bijna in zijn oor siste, toen zij vroeg:

‘En wat hebt gij voor mededoogen gekend voor die andere vrouw, het zachtste wezen dat ooit geschapen werd?’

‘Barmhartigheid!’

‘Bewijs mij, dat gij die voor Louise hebt gehad en ik zal ze u schenken. Ha! prins van Seen-Coburn, gemaal van de machtigste der Europeesche vorstinnen, weldra vader des

1) Het tooneel speelt in het vertrek eener kraakzindelijke juffrouw.

troonopvolgers, gij dacht dat die oude geschiedenis uwer jeugd al lang voor goed was afgehandeld: aan het ziekbed mijner zuster gekluisterd, kon ik geen enkele poging tot vergelding aanwenden; maar de goden[1)] hebben het niet gewild dat uw daad straffeloos zou blijven en het kind treedt thans als wreker zijner moeder op. Nog eens, er staan slechts twee wegen voor u open, de verwisseling der kleinen of de openbaarmaking.'

De lezer die meent hier met een nabestaande der beroemde Amalia te doen te hebben en in den in 't stof geknielden prins een neefje van den graaf wil zien, door diezelfde Amalia met het vuur eener eerste liefde bemind, vergist zich heelemaal. Volgens mej. Thijm is deze scène, en zijn alle dergelijke scènes uit haar boek niet op de planken van Graders welbekend théater, maar in het werkelijke leven afgespeeld, door heusche prinsen en gravinnen.

Ik wensch van harte dat de schrijfster het mis heeft. Het zou al ons pleizier in de voorstelling bederven. Het boek is zoo kluchtig als een slechte dames-novelle maar wezen kan, - doch wanneer men er bij moet denken dat de vermelde feiten waar zijn, dan krijgt de klucht iets akeligs. Men lacht graag eens om een ouderwetsch Hollandsche tooneeldraak met brauwende graven en lispelende princessen, - maar als de moord der de Witten bijvoorbeeld zoo vertoond werd, zou men er liever niet heengaan.

Mej. Thijm's boek, vooral het eerste deel, is het model van een 'silly novel by a lady novellist'. Er heerscht een plechtige conventie-toon. Men zegt er niet: 'Hoe gaat het?' maar 'Hoe gevoelt gij u, zuster Maria Josepha?' Er komen veel rozenlippen en warme kussen in voor. De personen verbleeken om de haverklap in allerlei nuances, van lichtelijk tot doodelijk. Eens zelfs worden de vingers eener dame van aandoening loodkleurig. Deze gevoelige persoon heet dan

1) De spreekster is streng katholiek en op 't punt in een klooster te treden

ook begiftigd met een ‘fijnbesnaarde wilgennatuur.’ Herhaaldelijk ‘leent’ men elkaar ‘verstrooide ooren’ - zeker een merkwaardige bezigheid. Verder ziet men veel zwaarbewolkte voorhoofden en zijn onverstaanbare uitroepen vaak knap genoeg om aan dicht saamgeknepen lippen te ontsnappen.

Krijgt een der heeren het te kwaad dan wordt zijn stem meestal schor, eenmaal *zóó schor* dat zij niets menschelijks meer heeft. Ik kan mij nauwelijks voorstellen, hoe schor dat wel is. Een andere heer wordt door de veranderingen in het uiterlijk zijner geliefde *dieper* getroffen dan een vijandelijke kogel dit had kunnen doen. Als men bedenkt dat een kogel, zelfs een bevriende kogel, door-en-door kan gaan, gevoelt men hoe verbazend diep dat geweest moet zijn.

De beelden en vergelijkingen blijven in het genre. De maan heet eenvoudig weg de zilveren tooverfakkel der natuur. Als het niet meer dan een zilveren fakkel was zou zij natuurlijk niet branden, daarom is het een tooverfakkel. Als de gravin een minnebrief geschreven heeft ‘doorloopt’ zij met haar zuster ‘den vloeienden woordenstroom, die als gloeiende diamanten rijk over het witte postpapier geslingerd wordt’.

Behalve deze gloeiende diamanten komen er in het boek nog vele curiosa voor zooals een onteerde wieg en een graf dat zich veroorlooft tusschen twee personen te *verrijzen*.

De diepzinnigste levenswijsheid wordt ons in bevallig gezegde, voor-de-hand liggende beelden aanschouwelijk gemaakt: ‘Als een wouddier door een slang omkronkeld en half verbrijzeld is, poogt men eerst den gewonden vogel te redden en doodt men daarna pas het ondier’.(blz. 179.)

Niet waar lezer? zoo doet men met ondieren en half-verbrijzelde wouddieren, die gewonde vogels zijn.

Zooals men reeds kon bemerken wordt de lezer in vorstelijke kringen gevoerd. Er komt een koning in voor, die banale wijsheid verkondigt met een aanhef als: ‘Wij vorsten mogen....’ ‘Wij vorsten zijn....’ en om te toonen dat hij een heusche koning is, zweert: ‘Bij mijn Koningrijk!’

Maar ook de realistische trekjes uit het vorstenleven ont-

breken niet. Een ontbijt wordt ons geschetst waarbij gravin Amelie dood gewoon met een lepeltje haar kopje chocolade omroert.

De hertog August van Seen-Coburn ‘nuttigt’ daarbij nadenkend een ei. Ook verneemt men van dezen hertog ‘dat zijn voeten eens zoo ijskoud geweest waren, dat men ze door kruiken, noch wat het dan ook zij had kunnen verwarmen, doch dat zij (zijn echtgenoote gravin von Reut) ze in hare fraaie, doorschijnende handen had genomen en ze daar zoolang gekoesterd tot er weer leven in was teruggekeerd’.

In een gewonen dames-roman kan dit en nog veel meer, er veilig mee door. Maar dit is geen gewone dames-roman. Het is niet geschreven voor plattelands leesgezelschappen, voor het Nieuws van den Dag, voor tijdpasseering van ziekelijke juffrouwen of vacantie-houdende scholieren - neen! het heet hooge ernst, het heet een tendenz-roman van ontzettende beteekenis, - een verschrikkelijke aanklacht, een banbliksem door juffrouw Thijm geslingerd naar de machtigste gekroonde hoofden van Europa, een beroep op de gerechtigheid der volken, een kreet om wraak die strijdbare millioenen in beweging zal zetten, zeëen bloeds zal doen plengen, tronen doen wankelen en het aangezicht der aarde veranderen.

De koningin, van wie juffr. Thijm ons ernstig verzekert dat veel, ja zeer veel goeds had kunnen groeien, als zij een beteren man had gehad, verbeeldt niemand minder dan koningin Victoria. En de nadenkend eieren-etende prins, wiens koude voeten wij zoo huiselijk in de doorschijnende handen zijner vrouw zagen warmen; die een fijnbesnaarde wilgennatuur verwoest, en zelfs een wieg onteerd moet hebben; verbeeldt dezelfde man wiens bronzen beeld tegenover Albert-Hall rustig mijmert onder gouden spitsbogen, eerbiedig gehuldigd door een dankbaar volk.

Goede God, - het is geen gekheid, - en als het waar was.....

Maar het zal wel niet waar zijn. Laat ons hopen dat het

niet waar is, dat juffrouw Thijm beetgenomen is door een slimme fortuinzoekster. Het zou niet prettig voor haar zijn - maar zij zou toch getoond hebben dat zij een sterken wil, een groote energie, een fraai karakter had - behalve dat zij niet schrijven kon. En zij zou ten minste geen onvergefelijken, onherstelbaren flater begaan hebben.

Want zulk een flater is het, dien in goud beslagen prins gemaal, die in brons gegoten ongerechtigheid met een vouw-been te lijf te willen gaan, en het rechtsgevoel der volken wakker te willen roepen met een mirliton in plaats van een bazuin.

Ik heb respect voor u, Hollandsche vrouw, om uw moed uw lust tot daden, uw zin voor recht, maar ziet ge, Charlotte Corday kocht een flink slagersmes, en Jeanne d' Arc ging volstrekt niet met een borduurschaartje en een werkdoosje uit vechten.

Mejuffrouw Thijm, die zoo'n buitengewone vrouw wil zijn, zal niet boos worden als ik haar roman een mal boek noem. Ik doe dat niet om haar te hinderen, maar omdat ik veel sympathie heb voor haar bedoelingen. Stel eens dat dit werk vertaald werd, - het is met den smaak der menigte in 't buitenland lang niet zoo ellendig gesteld als hier - zou men dan geen straatje om moeten loopen als er een vreemdeling aankwam? Zou men zich nog aan een Engelsche table d' hote durven vertoonen en de blikken trotseeren van George Eliot's landgenooten?

Toen koningin Victoria zelve haar onnoozele boekjes in 't licht zond, hielden de loyale Engelschen zich nauwelijks goed, maar welk figuur zal de arme juffrouw Thijm slaan, die in een nog onnoozeler gewrocht de eer van dit hooge personage durft aantasten? Men kan zich nauwelijks voorstellen wat onze moedige, enthousiaste schrijfster bewogen heeft zulke middelen voor haar doel te kiezen. Zulk een mooi, stout denkbeeld, zulke geweldige plannen te verknoeien en te verwateren in een lamlendig leesgezelschappen-prul.

Hoe kan een karakter dat zoo voor den dag wil komen, zoo volkomen onkenbaar blijven onder rhetorischen modder

en kroos! Daarvoor moet het al zeer lang in de groene sloot der vaderlandsche novellistiek gelegen hebben.

Heeft juffrouw Thijm, evenals Multatuli gedacht: ik wil gelezen worden? En met opzet vermeden, dat men alleen sprak over haar mooi-schrijverij en niet over haar bedoeling? Dat zou haar niet fraai staan tegenover onze kunst. Want kunst en waarheid zijn twee heeren, die men zeer goed beiden kan dienen.

Maar zoo is het niet, juffrouw Thijm heeft haar boek mooi willen maken. En zij heeft het eenvoudig verhaal, dat zij der wereld vertellen wilde, opgepronkt met papieren bloemetjes en suikerbakkerswerk, naar hare kinderlijke begrippen van mooiheid. Zooals een visschersvrouw die uitgeschilderd moet worden, een steedsch hoedje met gemaakte klaproosjes opzet, niet vattende dat de schilder haar mooier kan vinden in een daagsche plunje. Zij heeft daardoor nu getoond de kracht der feiten niet te voelen, anders had zij ze naakt en simpel medegedeeld in haar eigen taal, zoodat ze snijdend doordrongen in de ziel der hoorders - en het wel uit haar hoofd gelaten ze op te sieren met malle tirelantijntjes.

Is er thans nog een verstandig mensch die Tollens' ‘Overwintering’ mooier vindt dan het dagboek van den zeeman de Veer.

Een bewijs van mijn beweringen is in het laatste gedeelte van den roman. De fantasie van mej. Thijm heeft hier niets meer in te brengen; de rozenlippen, de verstrooide ooren, de heele melodramatische santekraam is verdwenen en wij hooren een geregeld verslag van de droevige avonturen der prinses. Het is koud en droog als een koeranten-artikel, maar treft meer dan al de rest. Waarom is het geheel niet zoo, een kort, bondig proces-verbaal, ieder woord zwaar en krachtig, iedere zin een kalme onverbiddelijke beschuldiging? Een klein geschrift, dat in alle talen vertaald en bij honderd duizenden verspreid had kunnen worden?

Dan had juffr. Thijm haar taak begrepen en niets zou haar belet hebben hetzelfde thema later in twintig sentimenteele novelletjes uit te spinnen ten gerieve der vaderlandsche bel-

lettrie, tot stoffeering der nuttige dingen die men hier in Holland lees-inrichtingen noemt.

Over de waarschijnlijkheid van het verhaal kan men vooreerst niet oordeelen. Het overleg waarmede het noodlot alle bewijsstukken achtereenvolgens vernietigt of verduistert zou wel een geroutineerd romanfabrikant beschamen, maar bewijst geen fraude. Doch mej. Thijm behoort ons een zielkundige verklaring te geven van het allerzonderlingst gedrag der koningin. Wanneer deze geen tooneel-marqué maar een levend mensch is, wanneer het haar bedoeling niet geweest is de tragische kracht van juffrouw Thijm's roman te vergrooten, wat ter wereld beweegt dan die machtige vorstin, haar arme, onschuldige dochter noodeloos honger te laten lijden? Zelfs als dat moeder-zijn haar geheel onverschillig liet, en zij alleen dacht aan de eer van haar man, kon zij dan dommer doen dan door het weigeren van elke hulp haar kind tot verbittering en de geheele zaak tot ruchtbaarheid te brengen?

Het is te hopen dat de ridderlijke Hollandsche vrouw niet door haar koninklijke tegenpartij volslagen wordt genegeerd. Met belangstelling zou ieder den merkwaardigen strijd moeten volgen. Wat literaire krachten aangaat, zijn de twee kampioenen aan elkaar gewaagd.

v. E.

N.B. Er is een ‘Toelichting’ op het besproken bock verschenen, - in plaats van overtuigende stukken of deugdelijke bewijzen, krijgen wij hier nog een hoofdstukje van den roman achterna. Zoo kan mej. Thijm nog een heelen tijd doorgaan - telkens een nieuwe advertentie en een nieuw bandje.

Niemand kan door deze toelichting bevredigd zijn. Vooral is zij niet geschikt den argwaan weg te nemen, dat de romanheldin niet eerlijk of niet gezond van zinnen zou zijn. Haar wijze van spreken doet dikwijls zeer sterk aan ‘délire des grandeurs’ denken. Doch men kan er niet op aan - daar mej. Thijm zelf aan romantiseer-manie lijdt.

Twee fransche heeren - blijkbaar verstandige lui - heb-

ben de geschiedenis kort en zakelijk opgesteld. Doch mej. Thijm vond dit relaas ‘te koud en te dor’ en nam de vrijheid het in een ‘meer romantisch kleed te steken’. Och! dat die arme waarheid ook in de handen van zoo'n prude juffer moest vallen.

Er bestaat een dagboek der zich noemende kroonprinses. Voor den dag er mee, juffrouw Thijm, dat men eindelijk uit eigen oogen zien kan. Zoo volledig en ongebonden mogelijk. Ik kan mij begrijpen dat ge erg trotsch op uw romantische garde-robe zijt, maar steek er dan liever uw eigen fantasietjes in, die er misschien in passen - de waarheid is mooier naakt.

> Miskend: Uit het Engelsch van Florence Marryat, door Hanna van Brielen, Arnhem, P. Gouda Quint. 1887.

Miss Florence Marryat vindt het een van de grootste vraagstukken van den tegenwoordigen tijd, of een man tegelijk twee of meer vrouwen kan liefhebben, zij het ook dat hij ze niet beide in de zelfde mate bemint?

Eens zelfs hield dat vraagstuk haar zoo zeer bezig, dat het haar de aanleing was, de intrige te bedenken voor een roman, waarin één man twee vrouwen zou liefhebben, jawel: kon het niet dat hij tegelijk met twee getrouwd was? Bij ons in Engeland kan men zoo gemakkelijk buiten het weten van andere menschen om trouwen, en dan dien trouw om de een of andere fout tegen de letter van de wet als niet gesloten beschouwen. En wat kan ik daar veel anders bij te pas brengen van de dingen die mij interesseeren, zooals: Geld en aanzien en weelde geven geen wezenlijk geluk, wèl het liefhebben en het zorgen en werken voor hen die men liefheeft; en: uiterlijke schoonheid en liefheid van karakter gaan zoo zelden samen; en: hartstocht en liefde zijn toch lang niet hetzelfde; en: de meeste mannen zijn zoo dwaas en zoo zwak; hoe gemakkelijk laten zij zich niet

verleiden door schitterende schoonheid van rijke meisjes, hoe veranderen zij niet door een mooi, lekker leventje, vooral door een gunstige wending van de fortuin! Gunstige wending van de fortuin, ja daar heb ik het. Dat zien wij bij ons in Engeland zoo veel bij die arme edellui, die in eens alles alleen erven, als het hoofd van de familie, de bezitter onverhoopt komt te sterven! Ja nu ben ik al een heel eind op streek: Zoo'n arme edelman, heimelijk getrouwd met een lief arm meisje, de dochter van de menschen, bij wie hij op kamers woont, wordt in eens lord en erfgenaam van een groote bezitting. Dan wordt hij natuurlijk trotsch en vindt dat meisje toch wat min. En ja, zijn eigen moeder met een troep ongehuwde dochters, laten we zeggen vijf of zes, azen natuurlijk op den rijkdom van zoon- en broerlief en willen alleen een rijke schoonzuster, en anders maar liever geen, en al die moeders azen op hem voor haar ongehuwde dochters. Dochters? Daar heb je de schoone maar ongevoelige vrouw voor hem. Nu moet nog het huwelijk onwettig zijn. O ja, hij was natuurlijk onder een valschen naam getrouwd. Maar hoe nu verder? Een van de zusters van den nieuwen Lord, de jongste, is een allerliefst meisje, zoo'n meisje als er in Engeland zoo veel en in Engeland alleen gevonden worden, mooi, lief en onschuldig. Die komt met de eerste vrouw in kennis en wordt haar groote vriendin, nadat ze eerst standjes heeft gehad met de Lady. Ja waarover? Over een ouden beau, een captain, den minnaar van de getrouwde Lady en die aan het meisje ook het hof maakt. Ja, die doordraaier kan metéen den Lord aan het spelen en drinken brengen als hij vervreemd is van zijn vrouw, die geen kinderen krijgt en dan maar altijd wil blijven uitgaan en dansen enz. En dan wordt toch nog dat lieve zusje de bekeerster van dien verderfelijken vriend en als dan de Lady te goeder ure gestorven is aan chloralvergiftiging (zij verslaaft zich aan chloral om haar harde zenuwen wat te doen te geven), dan brengt dat lieve zusje de oude echtelui weer bij elkaar. De eerste vrouw is in haar eenzaamheid er boven op gehouden door een lief kindje dat het hare is, maar dat weet niemand,

dat kon zoo gemakkelijk, omdat haar moeder kindsch was; daardoor was die trouwerij ook zoo gemakkelijk gegaan, en dat lange getrouwde samenwonen niet minder.

En toen Miss Marryat dat zoo bedacht had, toen is zij den roman op gaan schrijven. Zij liet de menschen spreken, wel niet zoo heel natuurlijk, maar zooals dat in een roman gaat, zoo ongeveer passend bij de dingen die zij deden en de om-omstandigheden waarin zij waren. En toen was er een heel goed boek geschreven voor al die lieve jonge meisjes, die zoo veel tijd hebben als ze niet meer op school gaan, die lange winteravonden en dan voor al die vreeselijke Zondagen als je ook niks anders mag doen dan naar de kerk gaan en thuis stil zitten lezen.

En toen kwam er een Hollandsche juffrouw, een juffrouw Hanna van Brielen, die was op zoo'n goede school geweest, ze kon zoo goed Engelsch en ze kon ook wel Hollandsch schrijven zonder storende fouten. Die vertaalde het en toen was er ook een goed Hollandsch boek, voor al die lieve Hollandsche meisjes, die toch ook zooveel belang stellen in mannen met twee vrouwen, en in meisjes met zulke lieve kindertjes, die haar tot troost zijn in haar eenzaamheid en dan in zoo'n heele geschiedenis die Goddank zoo allemachtig gelukkig afloopt.

‘Grepen en woorden’ door Plox. 's Gravenhage W.C. Tengeler. 1887.

De heer Plox is altijd een goeie jongen geweest en hield ook altijd veel van lezen, Dickens vooral, waar al die goeie menschen in voorkomen, die hun geheele leven zoo gehinderd worden door de slechte. En toen er hier in ons land nog al werd gesproken over realisme en over 't copieeren van de natuur, en hij ook wat had vernomen, misschien wel wat gelezen van het Fransche naturalisme, toen vond hij dat dat zich met zulke akelige dingen bezighield, en ‘zich haast uitsluitend richtte op de donkere zijde van de menschelijke natuur’, en hij dacht: ‘ik houd mij bij het oude, bij Dickens,

bij het gezonde realisme.’ En gezond realisme, dat krijgen wij in dezen bundel te lezen. Want wat realisme eigenlijk is, dat weet niet ieder zoo precies te zeggen, maar gezond realisme dat is wanneer men b.v. twee meisjes met haar cavalier levendig de kamer laat binnenkomen, die dan voor haar moeder, elkander verbeterende, een tafereel van een prettige wandeling ophangen, terwijl ondertusschen (altijd nog in dezelfde kamer) de wolken van het voorhoofd van die moeder wegtrekken; of wanneer men spreekt van geluiden op 's heeren straten die uwe ooren zoo pijnlijk aandoen, dat gij over de orgels moet heenstappen; of wanneer men kinderen door hunne eigene houdingen laat slaan, - waarmee, denkt ge wel? Met stomheid. Zie je, dat is nu gezond realisme, en het is niet alleen gezond, maar het richt zich ook lang niet uitsluitend tot de donkere zijde der menschelijke natuur. Want men leest in dezen bundel wel van vreeselijk arme kinderen en een rijken meneer, die daar glad onverschillig voor blijft, ja in kilheid voor een steeg niet onderdoet, maar dan is er toch weer een goedhartige commissaris van politie, die zich aan die kilheid en onverschilligheid ergert. Of van iemand die een bochel heeft en daarom zijn heele leven wordt uitgejouwd, maar dan heeft hij toch behalve dien bochel een groote liefde voor zijn oude zieke moeder en het Haagsche Bosch, waar hij zijn geluk in vindt. Er komt zelfs ook in voor van een lichtekooi, maar die trouwt met een edelen predikant, die haar eerst weer op den goeden weg heeft gebracht. Dat alles is toch lang niet uitsluitend donker, vindt ge wel?

> Lieven en Lijden. Schetsen uit het Amsterdamsche Volksleven, door A.R. Westerhout. Amsterdam. A. van Klaveren.

Dit boekje is geschreven door een enthousiast jongmensch, vrijdrenker en philanthroop (tenminste op het papier); enthousiast, want hij schrijft tirades over het ongelukkig lot van gevallen meisjes die worden veracht en verschopt; want hij

interesseert zich zéer voor de Socialistische beweging in Nederland; - vrijdenker, want hij is zoo vrij om te denken dat het de plicht is van elk meisje om, ook ongehuwd, moeder te worden, dat godsdienst beschouwd moet worden als de volle uitstraling van menschelijke liefde, en dat 'fijne' oude vrijsters hatelijke schepsels zijn; - philanthroop, want hij vindt dat rijke fabrikanten zelfzuchtige en hardvochtige wellustelingen zijn, maar werklui, vooral zulke, die wat over arbeid en kapitaal hebben nagedacht, miskende braafheden, en dat dronkenschap een groote ondeugd en een kwaal der maatschappij is.

Al deze eigenschappen en opinies en sympathieën en antipathieën heeft hij getoond in drie verhalen. Deze drie verhalen heeft hij genoemd Amsterdamsche Schetsen, omdat er de namen in worden genoemd van Amsterdamsche straten en grachten en pleinen en er van tijd tot tijd woorden in voorkomen die door hunne spelling de Amsterdamsche volksuitspraak moeten verzinnelijken.

Deze Amsterdamsche Schetsen heeft hij samengevoegd tot één bundeltje, genaamd Lieven en Lijden, dat uitgegeven is bij A. van Klaveren en voor *ƒ* 2.50 door ieder bij zijn eigen boekhandelaar te verkrijgen is.

B....n.

J o a n d a R i m i n i door Jan van den Arend. Utrecht. J.L. Beyers. 1887.

Dit drama ìs daarom zoo aardig, omdat het tegelijk herinnert aan het hoogste mooi en zelf maar heel middelmatig mooi is. Er is n.l. veel in dat herinnert aan Shakespere, bijna geen tooneel, waarin ik niet denken moest aan Shakespere, en toch heeft het van het eigenlijke van Shakespere niets. Hoe ik dat bedoel wordt, geloof ik, heel duidelijk als ik zóo zeg: Verbeeld-je iemand, die aan een lekkere tafel geweest is, wel een man met een fijne tong, meer proever dan slokop, maar toch niet één, die zóo met de tong

tegen 't verhemelte het heele gerecht in-éens voelt gloeien en geuren in zijn smaak- en reukorganen. Ik zou zeggen: een man, die smaakjes proeft, meer dan een volledig keurmeester van spijzen. Ah zoo iemand, aan zoo'n fijne tafel, nu b.v. een lekkere pudding gegeten heeft, dan proefde hij, zal ik zeggen, een geur van vanille, een smaak van kruidewijn en nog zoo'n paar toevoegsels. En als hij nu thuiskomt wil hij oók zoo'n pudding maken, en dan maakt hij er ook wel een, een die óok smaakt naar wijn en vanille en wat er meer bij komt; maar toch is het d e pudding, de eigenlijke, wezenlijke, voor kennen onder duizenden te vinden pudding, op geen stukken na. Want om d i e pudding temaken, dáar had hij voor noodig gehad niet de aparte gevoeltjes van dit bestanddeel en dat bestanddeel, maar den eénen, in zijn eenheid veelsoortigen smaak, die de heéle pudding had en die er het lekkere en bizondere en eigenlijke van uitmaakte. Nu, met zoo'n smaak, zoo'n collectie smaakjes voor allerlei ditjes en datjes van de lekkere literaire zaken, heeft de heer Jan van den Arend de dramaas van Shakespere doorgelezen en toen hij dat gedaan had heeft hij de podding - ik meen een drama dat even mooi was als hij de dramaas van Shakespere vond, voor zich zelf willen maken, met de stille hoop dat het hem wel lukken zou.

Behalve dat soort smaak nu - waar ik straks nog wat meer van zeggen zal, heeft Jan van den Arend absoluut niets. Als men dien smaak van zijn hoedanigheden aftrekt blijft er over een banaal mensch. Zooals menschen met eén soort grappigheid, als die in dat soort niet mogen praten, als ze ernstig moeten wezen, of lief, of gevoelig, zooals die menschen dan gemeen of zoetsappig of flauw worden, zoo wordt deze dramaticus, als hij zijn tooneelen schrijft, zoodra hij niet kan laten uitkomen wat smaakjes hij onthouden heeft van Shakespere, wat trekjes misschien van Dante, een laf, 19e eeuwsche boekemannetje. Op zulke plaatsen is zijn gewoonheid als het stramien, dat zichtbaar wordt onder de artistieke nadoenerijtjes die er de slecht-geborduurde bloemen op zijn.

Met dat al is dit drama volstrekt niet onbelangrijk als verschijnsel. Iemand, die een drama schrijft, in verzen en proza, in vrij kleurige verzen soms, in nog al levendig proza hier en daar, en die blijk geeft voor liefste lectuur Shakespere en mogelijk Dante op zijn kamer te hebben staan, zoo iemand hoort tot die soort kunstlievende, gedistingeerde, moderne naturen, die, als ze hun overige artistieke neigingen botvieren, af en toe een modern schilderijtje koopen, cosmopolitisch dol zijn op Japansch en oud Delftsch aardewerk en collecties hebben van krabbels van oude meesters, zeldzame platen, en beroemde monogrammen. Zulke 19de eeuwers bezitten artistieke neígingen voor de gezellige en vermaaklievende van hun overgrootvaders.

De smaakjes van Jan van den Arend zijn artistieke smaakjes, en dit maakt hem bij uitstek 19de eeuwsch van den lateren tijd. Als vroeger, maar ook nog in deze eeuw, een schrijver geïnspireerd werd door Shakespeare of Dante, dan was hij getroffen door de belangrijkheid van de gedachten, of wat men toen noemde: de verhevenheid en bevalligheid van de beelden, die de dichters gebruikt hebben. Wie Shakespeare noemde dacht toen aan Hamlet's speech: *To be or not to be;* of aan Antonius' rede toen Caesar dood was. Dat waren dingen, die de menschen nog wel eens mochten hooren, dacht men; belangrijke uitspraken over het leven en den mensch. Tegenwoordig doen wij daar zoo niet meer aan. Wij zijn langzamerhand er van overtuigd geworden dat ál die belangrijke dingen heele belangrijke dingen zijn, maar dat ieder onder ons, die belangrijk *is*, óok wel eens belangrijke dingen zeggen zal, - en dat wij het veel pleizieriger vinden eens wat meer op het mooie dan op het belangrijke te letten in de wereld. Dat zit niet alleen in ons, die dit tijdschrift schrijven, maar in heel veel schrijvende menschen, vooral jongeren, in den een meer, in den ander minder. Wij houden van alles wat m o o i is. Wij houden van verzen, om hun klank; die kan hoog-op-klinkend, of teêr-na-ruischend, of fijn-bewegelijk zijn. Wij houden er ook van om hun verbeeldingen, die kunnen rijk zijn en kleurig, of blank en sober, fijn

of kolossaal. Wij houden er van óok om de gedachten, maar alleen als die zóo gezegd zijn dat ze mooi om te hooren zijn. Een drama van Shakespeare is voor ons niet langer een loffelijk exemplaar van dichterlijke vinding, of een model van dichterlijke verhevenheid, of een compendium van menschelijke wijsheid en welsprekendheid. Wij noemen het liefst een visioen; wij zeggen dat wij het zien in onze verbeelding, zoo prachtig als een stad vol bedrijvige menschen, zoo vroolijk als een bosch vol spelende verliefden. Die lust te z i e n , niet in plaats van, maar liever dan te denken, zit ook in de kleine schrijvers van ons geslacht. Omdat die klein zijn, zien ze wel het groote niet, maar zij zien wat hun past, het kleine. Zoo iemand als de dichter van Joan da Rimini, die niet dood zal gaan aan zijn grootheid, heeft van Shakespere onthouden de werkelijke, beeldrijke taal van zijn dagelijksche menschen, en hij tracht in z i j n werk zulk soort menschen te doen praten, zooals hij vindt dat het werkelijk en beeldrijk s. Hij heeft gevoel gehad voor het drukke, kleurige van een straatgevecht, zooals dat voorkomt in Romeo en Julia, en hij maakt óok een straatgevecht. Hij heeft geluisterd naar het korte, harde babbelen van de doodgravers in Hamlet, die het graf voor een arme verliefde graven; hij maakt óok zoo'n tooneeltje van doodgravers.

Maar Jan van den Arend, die soortgelijk is met menschen als Louis Couperus en Fiore della Neve, is evenmin als die twee schrijvers, die een kort seizoen van bekendheid genoten, wat een dichter van die soort zou kunnen zijn. Iemand die met smaak voor de artistieke eigenaardigheden van Shakespere een drama gaat maken van het verhaal hoe een meisje, een vorstekind, door den broeder van een Paolo da Rimini getrouwd wordt, maar zonder dat zij weet dat hij haar voor en namens zijn broeder getrouwd heeft, en hoe nu dat meisje en die broeder-afgezant elkaar gaan lief krijgen en doen wat verliefden doen, en hoe de broeder het merkt en zijn vrouw doodt, zoodat de booze minnaar krankzinnig van verdriet wordt en zich doodsteekt in het gewelf waar Francisca ligt -

zie, iemand die van zoo'n verhaal een drama maakt en dan wat begrip heeft van Shakespere's mooiheid, die kon iets doen, dat heel respectabel was. Hij die wel iets voelt van het mooie, geluidrijke van Shakespere's verzen had daar dan nog wat meer van moeten voelen: dan zou hij zelf wat meer dan hier en daar een enkel goed vers hebben gemaakt. Hij die opmerkte, hoe Shakespere altijd reëele beeldspraak in de gesprekken van zijn personen te pas brengt, had dan óok moeten voelen dat het mooie van de beeldspraak niet enkel in het reëele ligt, maar ook in de onverbiddelijke juistheid van dat te pas brengen, in de waarheid en natuurlijkheid, die de heele zin er bij Shakespere door k r i j g t , - maar die er in z i j n werk eigenlijk juist door verloren gaat. Hij, die een straatgevecht vóor in zijn drama zet, omdat hij gezien heeft, hoe goed dat doet in Romeo en Julia, hij had dan ook moeten bedenken, dat bij Shakespere dat straatgevecht eenzelfde oorzaak heeft met den dood van de twee verliefden - éenzelfden familietwist, - maar dat h i j er dat straatgevecht aanplakte, zonder andere reden dan zijn lust om Shakespere na te doen. Als hij dat alles gevoeld en bedacht en dan zijn stuk gemaakt had, als moderne decadent van Shakespere, dan had het een heel aardig stuk kunnen wezen voor iemand van zijn soort. Nu is het aardig als verschijnsel in onze mindere-rangs-literatuur.

Maar ten besluite, en om met een goed woord te eindigen, wil ik nog even zeggen dat ik wel houd van Jan van den Arend, omdat hij toch, waar het op aankomt, niet geprobeerd heeft iets geleerds of iets deftigs, ook niet iets banaals en straatachtigs, maar iets moois te maken van zijn drama. Hij voelt iets van de gevoels- en verbeeldings-kwaliteiten, waardoor men dichter, d.w.z. meer dan gewone menschen wordt. Ik wil niet zeggen dat iemand, die verzen schrijft, om die reden meer is dan iemand die in proza moralizeert. Volstrekt niet. Een goed zedeleeraar is beter dan een slecht verzenmaker. Maar dat neemt niet weg dat ik het gelukkig en aanbevelenswaardig vind dat er naar het echte, wezenlijke

dichter-zijn wordt gestreefd. Iemand als Jan van den Arend is niet waar hij wezen moet, maar hij is dicht bij den goeden weg. Want men mag er van beweren wat men wil, maar dit houd ik voor zeker, dat iemand, die wat verbeelding heeft en niet moralizeeren kan, tienmaal meer van een dichter heeft, dan de grootste verbeeldinglooze moralist. En ik houd van dichters al zeg ik het zelf.

V.

> Hollands Oude Ideeën in strijd met Oud-Hollands Ideeën. Een strijdschrift door A.W. van Groet.

De inhoud van dit strijdschrift is hoofdzakelijk als volgt: De heer van Groet begint met de bewering: dat hij, de heer A.W. van Groet, ‘een fier gevoel van eigenwaarde’ heeft. Dit is zeer redelijk. Maar voor hen, die noch niet weten mochten waarop hij fier is, laat hij er op volgen: Ik ben er fier op een mensch te zijn. Nu valt er, geloof-ik, niet aan te twijfelen of de heer Van Groet *is* een mensch. Die fierheid, zegt hij verder, onstaat daardoor, dat ik den mensch voor het mooiste houd, dat in de wereld is. Natuurlijk, menschen - als de heer Van Groet - hooren tot het mooiste dat er in de wereld is. De mensch, zegt de schrijver vervolgens, is hierom het mooiste, omdat hij de hoogste openbaring is van de Godheid, waarvan ieder ding en ieder ander wezen een mindere openbaring is. Dit is alles heel juist: de heer Van Groet is een van de hoogste openbaringen van de Godheid, zijn boekje is de hoogste openbaring van den heer Van Groet dus dit boekje is een van de hoogste openbaringen van de Godheid. Zeer zeker. Deze overtuiging, gaat de schrijver voort, is bekend als de pantheïstische wereldbeschouwing. Dit klinkt zeer aannemelijk. De heer Van Groet besluit eindelijk: Overigens moet ik, nu ik toch van de Godheid spreek, doen opmerken, dat mijn gedachten over deze zaak nog niet héél helder zijn en mijn onderzoekingen nog tot geen zéker

resultaat geleid hebben, maar dat ik bijna zeker meen te kunnen beweren, dat die term ‘de Godheid’ binnen kort zal kunnen vervangen worden door den naam ‘de Electriciteit.’

De heer Van Groet schreef al deze redelijke overtuigingen als bestrijding van Jan Hollands geloof aan een persoonlijken God.

V.

Versluys' Bibliotheek voor de jeugd: Robinson Crusoe. Naar het Engelsch van Defoe, vertaald door Mej. A. van Schouwenburg. Met 34 afbeeldingen.
Columbus, de ontdekker van Amerika. Naar het Engelsch van J.S.C. Abbott, vertaald door J.A. Geraets, Hoofd der school te Velzen. Met 11 afbeeldingen.
Twee jaar voor den Mast. Een waar verhaal van het matrozenleven op zee, door R.H. Dana. Uit het Engelsch vertaald door J. van der Hoeve, Hoofd der school te Ymuiden, Met afbeeldingen en kaartjes.
Amsterdam W. Versluys, 1887 en '88.

I.

Robinson Crusoe is voor ons zooveel als een soortnaam. Een Robinson Crusoe, dat is iemand, die door schipbreuk of iets dergelijks op een onbewoond eiland geraakt is, en daar nu maar zien moet hoe hij aan den kost zal komen. Ik herinner me zes of zeven Robinson Crusoes, die ik indertijd gelezen heb, en er zullen er nog wel meer gemaakt zijn. In de meeste van die geschiedenissen was de eigenlijke hoofdzaak het ongelooflijk groot aantal gezellige of verschrikkelijke avonturen, die de eenzame man van den schrijver had opgekregen door te staan. Daar kwamen donkere bosschen met heerlijke schuilhoekjens, verscheurende beesten en kannibalen, lieve eekhoorntjes en erge slangen bij te pas. Daar werden ontdekkingstochten gehouden door weelderige, tropische tuinen, forten gebouwd van boomstammen, schepen gemaakt en touw gedraaid, daar werden buffels en struisvogels gedresseerd als

renpaarden, kortom alles gedaan, waar het verblijf op een onbewoond eiland aanlokkelijk door werd. Langzamerhand werden die boeken vooral huiselijk en gezellig. En omdat het geen gezellig begin is, iemand in zijn eentje op een leêg eiland te zetten, maakte men Robinsons, die hun heele familie en eene kompleete uitrusting meebrachten. Zoo is er een Zwitschersche Robinson, een lievelingsboek van me. Maar dat is gewoon heerlijk van gezelligheid. Die strandde met niet minder dan één vrouw, vier zoons, twee honden, een hoeveelheid koeien, varkens en kippen, en een heel schip vol landverhuizers- en kolonisten-benoodigdheden. Daar waren b.v. onder: jonge vruchtboomen, alle mogelijke soorten van zaden, een kompleete boot, die maar in elkaâr hoefde te worden gezet, een partij bijbels en gezangboeken, voor 's Zondags, kisten vol kleeren, boter, naalden en naaigaren; - zoo mal is het niet te bedenken wat er niet in dat schip zat. Zelfs was er een kanon, dat dienen moest om het vaartuig te seinen, dat over een paar jaar bij toeval langs zou komen om de familie weer mee te nemen. En dat was nog maar wat er kwam. Maar dan wat er was. Het eiland zelf, een verbazend wonder van een eiland. Wat er groeide was onuitsprekelijk: boomen van alle soorten: hulst voor 't Kerstfeest zoo goed als palmboomen om sago van te maken. Kokosnoten voor vaatwerk en kalabassen voor iets soortgelijks; boomen, waar de kaarsen nagenoeg klaar aan de takken hingen, de pitten tenminste, - en andere waar men het touw maar van hoefde af te winden nog makkelijker als van een streng uit den winkel, want zoo'n streng zit altijd in de war. Brood had men er voor 't bakken, want er was een soort wortel in de buurt, die zoo goed als koren was. En aardappelen zaten in den grond te wachten of ze nog niet door de familie gerooid werden. Verder kleinigheden, als vanille, cochenille, bijën (voor de was van de kaarsen en de honig bij 't ontbijt), te veel om op te noemen. Dat eiland - ik vind het heerlijk het eens te vertellen - dat eiland was bovendien een komplete Artis. Men kon er niet wandelen zonder te struikelen over Gui-

neesche biggetjes, kangaroes, stekelvarkens, jonge aapjes, voor den jongsten zoon om mee te spelen, wilde katten - waarvan de zeldzame exemplaren altijd dadelijk werden doodgeschoten uit vrees voor een inbraak in den hoenderhof, - wolven, waar een interessant gevecht tegen geleverd werd, struisvogels en jonge buffels voor mevrouw en de kinderen om op te rijden, de buffels met een ring door den neus, - en alle soorten van vogels en visschen, klein èn groot o.a. haaien, om gebakken en gebraden te gebruiken bij het tweede ontbijt. Het was precies of Noach er indertijd de ark eens had laten openstaan. Als men daar nu nog bij bedenkt, dat de vader en een van de zoons met hun beiden zoo verschrikkelijk geleerd waren, dat ze voor niets stonden en familjaar omgingen met de gekste beesten en de zeldzaamste planten, dat bovendien de vader een ethisch zeer ontwikkeld man was, en de familie juist zóo was ingericht, dat ieder op zijn beurt papa gelegenheid gaf tot een kleine terechtwijzing en nuttige bespiegeling over fatsoen, eerbied voor ouders en huiselijke en maatschappelijke instellingen, dan zal men den Zwitserschen Robinson waarschijnlijk wel een heel gek boek vinden, maar misschien een beetje begrijpen dat ik er van houd. Het laatste, dat ik me er van herinner is van den oudsten zoon, toen het die zijn tijd zoo wat werd om te trouwen. Wil ik zeggen wat er tóen gebeurde? Toen gingen ze, vader en zoon, een ontdekkingstocht maken naar een plaats op het eiland, waar ze vroeger nog nooit geweest waren, en toen zagen ze achter een heuvel een kringetje rook, en toen vonden ze - nu raad eens, wie die rook gemaakt had? Een heele, lieve, aardige, jonge juffrouw van heele goede familie, ongetrouwd, die daar óok bij toeval zoo op dat eiland was. Is dat nu niet heerlijk?

Maar, wat ik zeggen wou, de echte, groote Robinson Crusoe is een heel ander boek. Die heeft ook wel avonturen, met kannibalen zelfs, en Vrijdag en Vrijdag zijn vader en een Spanjaard komen hem later wat gezelschap houden, en hij maakt ook een huis en een boot en doet ontdekkings-

tochten. Maar dat is allemaal niet zoo er om gedaan. All in dat boek is gedaan om wat anders. Defoe - dat is het eigenlijke van zijn Robinson - wou de menschen eens laten voelen wat iemand voelt, die in zijn eentje met bijna niets op een leeg eiland zit. En óm ze dat te laten voelen heeft hij op zijn eiland gezet een Robinson, *den* Robinson - en dat is het mooie - die zoo'n ontzachelijk natuurlijk, aardig, beminnelijk-onhandig mensch was, zoo'n gewoon-menschelijke, onaanstellerige, gevoelig-bescheiden verschijning, dat iedereen wel niet goed laten kon mee te voelen met dien man. In 't begin van het boek, als jongen al, is hij zoo recht een lief wonder van natuurlijkheid. Hij loopt weg, op een oogenblik, dat hij juist niet voornemens was weg te loopen, en gaat van Hull naar Londen, verschrikkelijk er over in de wolken dat de reis hem niets zou kosten. Maar o wee toen hij zeeziek werd. Hij zou dadelijk weer naar huis gaan, net als de verloren zoon, ‘oprecht berouwvol’. Maar toen hij den dag daaraan weer beter was en een kameraadje zei hem dat hij een dwaze jongen was, als hij zoo'n beetje wind, als van gisteren, voor een storm hield, toen vond hij het toch zoo erg niet op zee en geen dwaze jongen te zijn. O, dat goeie, bange kind, dat met iedere reis in een nieuw ongeluk liep, dat aardige, voorzichtige mannetje, dat juist heel wijs dacht geweest te zijn, door maar de helft van zijn geldje mee te nemen, toen hij later wat handel dreef op Afrika, - en dat toen juist met geldjen en al door een roover werd ingepakt, meegenomen naar Sallee en daar behandeld, gelukkig nog niet zoo erg als hij gevreesd had. In zijn verdere geschiedenis, toen hij eerst met een Moorschen jongen bij zich ontsnapte in de boot van zijn meester, toen door een schip opgenomen, naar Engeland gebracht werd, en vandaar de reis begon, die met de bekende schipbreuk eindigde, in die heele geschiedenis blijft hij het naieve ongelukskind, dat bij elk klein gelukje o zoo blij en bij elk nieuw ongeluk o zoo benauwd is. Hij gaat zijn zonderlinge leventje door vol kleine angstjes, grappige verlegenheidjes en kinderlijke wijzigheid en overleg. Als een van de natuurlijkste menschen van de

18de eeuwsche boekenverbeelding komt hij voor alles uit waar andere menschen niet voor durven uitkomen. Een maatschappelijk mensch moet hem ieder oogenblik uitlachen, maar het kleinste kind moet met hem meêvoelen. Anders dan om die reden is de geschiedenis van Robinson geen boek voor kinderen. Heel goed begrijpt men hem in dat deel van zijn karakter, als men leest hoe hij zich gedroeg in den tijd van zijn angst voor menscheneters. Ik herinner me nog dat ik, als kind, het meest met Robinson te doen had, als ik las hoe allervreeslijkst bang hij werd van dien afdruk van een menschenvoet. Dát was bang wezen, 'het was alsof (hij) een spook gezien.' Dat zoeken of er niet nog een afdruk was, dat zoo niets, heelemaal niets meer vinden. Toen dat nauwkeurige bekijken, òf het wel een afdruk was: geén afdruk... wèl een afdruk... ja, neen, ja het was wèl een heele menschevoet. En toen dat verschrikkelijk-pijnlijke peinzen hoe die voet daar kon gekomen zijn. Ik keek al of er niet op volgen zou: met een mensch er aan. O, wat liep ik meê als een gek met Robinson, naar het huis toe. Hoe hij er inkwam, langs de ladder of door de deur, dat wist hij later zelf niet meer - ja het staat er, en ik kon het me zoo best begrijpen, - en drie dagen lang, drie lange dagen dorst hij niet eens 'kijken' naar buiten. Toen moest hij eruit omdat hij honger kreeg. Die beste Robinson! wat zegt hij daarna nog echt, dat het wezenlijk de waarheid was dat hij voor dien voet 'geschrokken' was! Na dien voet kwamen wel de heerlijkste verlegenheden van Robinson. Hij zou de kannibalen doodmaken, hij zou op ze schieten, hij zou de verlosser zijn van die arme menschen, die gebraden en opgegeten werden. Die goeie, doodsbange Robinson. Wat werd hij dikwijls benauwd als hij er aan dacht; wat duurde het lang eer hij weer kijken dorst. Wat was het een gebeurtenis toen hij o zoo slim, dien braven Vrijdag gered had.

Robinson had nòg een eigenschap, die zoo echt van natuurlijke menschen is. Hij stelde een ontzachlijk belang in alle mogelijke kleinigheidjes van zijn leventje, maar aardige kleinigheidjes waren het. Men voelt dat zoo goed, als men leest,

in zijn dagboek, wat hij deed toen hij de koorts kreeg. Toen schoot het hem te binnen, dat de Brazilianen, als ze ziek zijn, bijna niets anders dan tabak gebruiken. Wel, was natuurlijk het eerste wat hij dacht, dan ga ik óók tabak gebruiken. Toen ging hij naar een kist, waar een rol gezouten tabak in was. Gezouten! En, vertelt hij er bij: er was ook ongezouten. En toen deed hij de kist open en haalde de tabak eruit, en dacht toen bij zijn eigen: zou die tabak wel goed zijn voor mijn ziekte? Ja... neen... ja dan maar. En toen hij eenmaal ja gezeid had, toen ging hij het probeeren op alle mogelijke manieren, gezouten en ongezouten: eerst kauwen, maar daar werd hij duizelig van, want hij was 'niet er aan gewoon', 'daarbij zeer zwak, en de tabak, moet men weten, was nog groen en zeer sterk, en daar was het gevolg van dat hij duizelig werd.' 'Vervolgens liet ik eenige bladen een paar uur in rum trekken en plaatste het naast mijn bed, om het van tijd tot tijd als medicijn te gebruiken, als ik koortsig zou zijn; eindelijk nog deed ik eenige bladen in een pan, zette die op een vuur en liet ze roosteren, terwijl ik zoolang mogelijk er boven ging zitten om ze in te ademen; dit deed ik tot stikkens toe'. Is dat nu niet allemachtig lief van pleizierige preciesigheid? En dat is nu maar één geval.

De laatste eigenschap, die ik van Robinson noemen zal, is zijn aardig, wijs overleg en gebabbel met zichzelf. Daar geef ik maar één voorbeeld van. Maar dat is dan ook subliem. Toen hij namelijk zoo'n beetje op het eiland was en dat niets prettig vond, dacht hij bij zichzelf: laat ik nu oppassen dat ik niet melancholiek word; laat ik eens een balans maken, een balans van hoe akelig en hoe pleizierig ik het hier nu heb. Toen maakte hij het volgende lijstje, dat ik overschrijf uit de geschikte vertaling van de Versluys-Bibliotheek.

KWAAD.	**GOED.**
Ik ben op een ellendig, geheel verlaten eiland geworpen, zonder eenige hoop op verlossing.	Maar ik leef, terwijl allen, die met mij aan boord waren, verdronken zijn.

Ik ben van de geheele wereld gescheiden, om hier een treurig leven voort te slepen.	Maar ik ben ook uitgezonderd onder de geheele bemanning van het schip, en van den dood gered.
Ik zwerf hier eenzaam, en ben uit de maatschappij gebannen.	Maar ik leid geen honger en kom niet in een woest oord, waar niets is om mij mede te voeden.
Ik heb geen kleederen om mij mede te dekken.	Maar ik ben in zulk een heet klimaat, dat ik als ik kleeren had, ze niet zou kunnen dragen.
Ik ben zonder eenige verdediging of eenig middel, om een aanval van menschen of wilde dieren te weerstaan.	Maar ik ben op een eiland geworpen, waar ik nog geen verscheurende dieren die mij zouden kunnen deren, - zooals aan de Afrikaansche kust, - ontmoet heb. En wat zou mijn lot geweest zijn, indien ik dáar schipbreuk geleden had.
Ik heb geen schepsel om mede te spreken en die mij vertroosten kan.	Maar als door een wonder werd het schip zoo dicht aan het strand geslagen, dat ik er zooveel nuttige en noodige dingen uit heb kunnen halen, dat ik in staat gesteld ben in al mijne behoeften te voorzien, zoolang ik leef.

Is dat nu niet wonderlijk heerlijk? Wie schrijft er in onzen tijd een boek met een man erin, die zóó lief en natuurlijk is?

II.

De geschiedenis van Columbus heb ik indertijd gelezen in een boekje van P.J. Andriessen. Ook dáarvan heb ik een mooie herinnering, maar ik weet op geen stukken na meer of dat boekje al of niet lijkt op den Columbus van Abbott, die nu vertaald is in de Versluys-Bibliotheek. Wel weet ik dat ik bij het lezen van deze vertaling al het mooie dat ik vroeger in Columbus zag, weer dubbel zoo mooi vóor me heb gezien. Een boek met een geschiedenis van Columbus hoeft ook niet anders dan eerlijk en eenvoudig te wezen,

om mooi te zijn. Want hij was toch maar een reusachtig Genuees, een geweldige door visioenen geplaagde, een andere kolossaalheid, zooals Herkules, van wien men zich wel verbeelden moest dat zijn eene voet in Afrika stond en zijn andere bij Gibraltar. Z i j n éene voet stond in Europa en zijn ándere in de Nieuwe wereld. En ik wil me zijn geestelijke voeten er maar bij verbeelden waarvan een in de Middeleeuwen stond, maar de andere in den Nieuwen tijd. Hij was een reus van verbeelding, Columbus. Een fantast die leefde van verrukkingen en visioenen. Hij droeg zijn nieuwe wereld al lang in zijn hoofd, vóor hij haar vinden kwam. Hij verbeeldde zich haar stranden vol volken en haar steden met tinnen van goud, en het zingen en wuiven bij zijn intocht. Dat was zijn rijk. Hij was er koning van. In naam zou hij onderkoning heeten, ten pleiziere van den koning van Spanje. Als hij kwam, staat er in zijn geschiedenis, hij, arme, kaartenteekenende plannenmaker, voor de grooten, die hij aanzocht om hulp, voor de vorsten, die hem telkens niet hielpen, voor de raden van Spaansche geleerden, die over zijn bedoeling moesten oordeelen, - die geleerden, die geloofden met Lactantius, dat als de aarde rond was, de menschen er af zouden vallen van onderen, - dan kwam hij niet als een arme fortuinzoeker, maar soms als een vorst die met beminnelijke hoogheid en duldende waardigheid wachtte om hersteld te worden in zijn rijk, soms als een apostel, een boodschapper, - uit een andere wereld, dacht hij wel, - in het groot gevoel van zijn weldoende zending. Die man heeft zóo de landen op en neer geloopen, altijd maar met in zijn hoofd de Nieuwe Wereld, daar hij naartoe zou gaan. Eindelijk mocht hij dan. Dat was toen hij grijze haren had. Ik vind die geschiedenis verder verschrikkelijk aangrijpend. Die grijze man, die ging met scheepsvolk, dat natuurlijk de heele reis iets ergs vond. Ze hadden allemaal absolutie ontvangen toen ze heengingen. Dat doorzetten, rustig doorzetten, die kleine bedriegerijtjes in de opgaven van den afstand: dat deed hij om het volk niet ál te bang te maken; - dat vinden van het eerste drijfhout, het zien

van de eerste vogels, - het eerste land. Dat is een van die dingen, die maar een paar menschen in een heele rij eeuwen overkomen. Die man, die, tot hij grijze haren had, zijn verbeelding, die hij in zijn hoofd had, niet, als dichters doen, had opgeschreven in een boek, en het tevreden naast zich neergelegd, maar die alléen verstond haar te gaan vinden, ergens daar en daar in de wereld, die haar vinden kwám en ervóor lag, met een schip op een vreemde zee. Tot na die eerste reis heeft Columbus alles gehad wat hij gedroomd had. Hij vond wel geen paleizen en niet zooveel goud, als hij graag hebben wou; maar toch wás er zijn nieuwe wereld, die ook een mooie wereld was; en toch wás hij er koning naast den koning van, en tóch kon hij een intocht houden, zooals vorsten het doen, toen hij weerkwam naar Spanje. Men wordt meê gelukkig als men leest, verschrikkelijk gelukkig als men leest, hoe schepen en schuiten vol volk uitvoeren van de haven van Lissabon om Columbus te zien met zijn schip vol goud, en vogels en vruchten en kleurig-gekleede Indianen. Hoe hij zoo, alsof hij zelf een koning was, ging zitten naast den koning van Portugal en reed tusschen eerbiedige ruiters. O, die éene man, toen hij in Spanje was! Dat gaan door het land, waar ver vóor hem uit, op de hoogten, de vuren seinden dat hij kwam; waar de lucht op het land één gedreun werd van luiden van klokken en kanongebom. Toen hij kwam bij Barcelona, te paard, in 't midden van ruiters, met knechten, die goud droegen en vogels en vreemde zaken, gevolgd door zes Indianen, versierd met gouden tooisels, en kroontjes en kleurige veeren, toen waren de straten en de stad, ja de hemel niet te zien van het volk, dat zich drong voor hem uit en om hem heen, dat van vensters, balkons en daken, neêrhing als een juichende wolk. De adel van Castilië en Arragon ging achter hem aan in den optocht naar 't paleis van Isabella en Ferdinand. En de vorsten stonden op uit eerbied, toen hij binnenkwam, en aarzelden of het wel passend was zich de handen te doen kussen door hem.

Het is beroerd dat hij later ongelukkig werd. Vooral vindt

men dat verdrietig als men hem behalve uit zijn plannen en daden, ook een beetje kent uit de brieven, die hij geschreven heeft. Daaruit voelt men dat Columbus, die een heel hooghartig mensch was, soms ook een lief, eenvoudig, kinderlijk mensch moet geweest zijn. Hij praat daarin met een aardig, mooi gevoel van het mooie land, dat hij gevonden had, de vreemde planten en vogels, en het zachte en onschuldige van de menschen. Tegen die menschen was hij ook, dikwijls niet uit berekening, lief en goed. En hij was heel blij, als zij hem goud wisten te bezorgen. Naïef blij. Hij had dan ook nog een plan, waarvoor hij veel goud hebben moest. Hij wou 50.000 man voet- en 4000 paardevolk op de been brengen en daarmede Palestina veroveren. Die groote plannenmaker.

Ik hoop, dat dit boekje veel gelezen wordt. Niet alleen door kinderen. Lezen van groote mannen is heel goed. Het is als een omgang met iemand, die geweldig veel te voelen en te begrijpen geeft. Zooveel als niemand uit onze omgeving ons geven kan.

III.

Twee jaar voor den Mast, door R.H. Dana, is een van de beroemdste Amerikaansche jongensboeken. Het is een reisbeschrijving. De beschrijving van een reis, die de brik ‘Pilgrim’ van Boston, om Kaap Hoorn, naar de westkust van Noord-Amerika maakte. Ik heb zelden een boek gezien, dat zoo ‘waar’ was. De man die de reis vertelt en haar meêmaakte, als matroos, omdat hij van 't studeeren zwakke oogen kreeg, is niets anders als een nuchter, eerlijk, gewoongevoelig en praktisch-verstandig mensch, die verbazend bedaard en oplettend uit zijn oogen kijkt. Een man, die niets anders wil als eerlijk zeggen hoe het op reis toeging, hoe iedereen deed en wat er gebeurde, die meêvoelt met alles als een geschikt, verstandig mensch, maar zich niet opwindt, vóor noch tegen. Door zóo te zijn en zóo te doen, heeft hij een boek gemaakt, dat de heel lange, heel ware, en heel levende voorstelling is van een meer dan tweejarig stuk

leven op schip en op plaatsen, waar het schip voor anker kwam. In die voorstelling komt alles voor wát, alles zooals het, in het leven van die soort voorkomt. Men leest het en krijgt niet het gevoel: wat een mooie fantasie is dat; maar men krijgt een gevoel of men werkelijk meêdoet met het vertelde leventje. Dat krijgt men niet van veel boeken. Tenminste, ik krijg het niet van veel.

De voorstelling, die ik door dat boek van een schip, een zeilschip, gekregen heb, is die van een volle, bedrijvige werkplaats. De kapitein is de baas in alles: er is niets wat hij niet doen mag. Hij heeft zelf geen hand uit te steken, maar geeft orders aan zijn eersten stuurman. Die is de eigenlijke werkbaas: hij is overal bij en zorgt dat alles gedaan wordt, zooals hij het aanwijst. De tweede stuurman is de meesterknecht: de matrozen moeten hem Mijnheer noemen, maar hij steekt zijn handen uit zoo goed als ieder ander. Vóor alles is zoo'n schip werkplaats: er lijkt, in dat boek, geen eind te komen aan 't ‘sturen, reven, aanslaan, brassen, maken en bijzetten van zeilen, en trekken, halen en klimmen in allerlei richtingen’; het want wordt onderzocht en bijgelapt zonder ophouden, de touwen worden nagezien, vernieuwd, en - er zijn er nog al wat, - verplaatst of verbonden. Touw pluizen en alle soorten van touw en garen maken, is een gewone bezigheid. Teren geen gewone, maar een onpleizierige. Werken met de ankers, een die telkens weerom komt, en de vroolijkste, omdat men daarbij zingt. Het taaltje, wat er bij gesproken wordt, is een vaktaaltje, met een eigen naam voor ieder ding. Zoo'n schip is werkplaats en stuk werk tegelijk. En een stuk werk - zooals Dana zegt: - het is een dameshorloge, het heeft altijd behoefte aan herstelling. - Zoo'n schip is, ook als werkplaats, meer dan gewoon. De menschen zijn er zoo in zonder ophouden. Ze wonen er, ze werken er 's nachts niet veel minder dan over dag. Ze staan altijd onder toezicht en zijn nooit, zoolang ze op zee zijn, vrij. Daardoor zijn alle aangename en onaangename stemmingen er van veel meer belang dan op land. Een aardigheid is een heele pret; een beleediging wordt niet gauw verge-

ten. Een oneenigheid tusschen kapitein en volk zit de heele bemanning in de leden en wrokt de heele reis in ze. Ieder heeft zijn kleine voorrechten, die hem zooveel heiliger zijn, naarmate hij harder werken moet en minder vrijaf krijgt. In dit boek komt een tooneel voor, waarin de kapitein zich te buiten gaat aan het afranselen van twee matrozen: daar wordt een reis van een jaar en langer somber van.

Dat dicht-op elkaar gedrongen leven lucht zich alleen wat op als het schip voor een kust leit en, 's Zondags, een deel van 't volk uit mag. De dingen, die die menschen dan doen lijken veel op de bokkesprongen van kinderen, die uit school komen. Ze rijden paard, staan te kijken bij standjes, loopen mee met begrafenissen en processies, en drinken onkinderlijk veel whisky.

Wie verder iets - of eigenlijk wel zoowat alles - weten wil van het werken aan land, het innemen van huiden, en van honderd andere zaken die een matroos aan de Westkust van Noord-Amerika kan hebben door te staan, moet de uitstekende vertaling lezen die ik hier aankondig. Ik noem die vertaling met opzet uitstekend, omdat het niets geen wonder zou zijn als een vertaler met al die geheimzinnige scheepstermen een beetje het handje gelicht had. Het boek krioelt van scheepstermen, maar ze zijn ook in 't Hollandsch echt. Bovendien staat een afbeelding van een want, met de namen van alle zeilen, ook een half dozijn verschillende koopvaardschepen in afbeelding, voorin.

V.

> Ons Moderne Privaatrecht. Redevoering, bij de aanvaarding van het Hoogleeraarsambt aan de Rijksuniversiteit te Groningen, op den 13den October 1887, uitgesproken door Mr. N.K.F. Land. Haarlem, de Erven F. Bohn, 1887.

Het zou onbillijk wezen, den nieuwen Groninger hoogleeraar in het privaatrecht naar deze ééne oratie te beoordeelen. Niet iedereen, - de heer Land zegt het zelf, - is redenaar.

Men mag hem, die misschien liever gezwegen had, geen verwijt er van maken, dat hij bij het nakomen eener oude gewoonte geen schitterend figuur maakt. Dat hij een degelijk kenner van ons positieve recht is, zal niemand betwijfelen, die zijn vroegere geschriften, o.a. zijne verdienstelijke en leerzame *Beginselen van het Hedendaagsche Wisselrecht* (Leiden, S.C. van Doesburgh, 1881) gelezen heeft. Maar de inhoud zijner nu onlangs gehouden redevoering (de *vorm* is zoo weinig pretentieus, dat ik er over mag zwijgen) geeft slechts geringen dunk van den omvang en de diepte zijner studiën, van zijn beteekenis als wijsgeerig beoefenaar der rechtswetenschap. De heer Land verhaalt daarin, hee hij meent te moeten oordeelen over de oude, de eeuwige vraag, die voor den beoefenaar aller ervaringswetenschappen van de menschen-maatschappij, en dus vooral ook voor den beoefenaar der rechtswetenschap, opdoemt: van waar toch die schijnbare strijd tusschen theorie en praktijk? waarom begrijpen die beide elkaar zoo slecht? hoe zijn zij tot overeenstemming te brengen? Over die vraag sprak den 14^{den} October 1875 in hetzelfde groot-auditorium te Groningen de zoo vroeg overleden, diep betreurde hoogleeraar Modderman zijne redevoering uit: *Praktijk en Theorie der Rechtswetenschap*, - een meesterstuk in alle opzichten, dat velen hunner, die zich onder het gehoor van den heer Land bevonden, zich nog wel zullen herinneren. Had de heer Land dit geweten, - hij zou zich nog wel bedacht hebben, alvorens hij, zoo gemoedelijk en oppervlakkig mogelijk, daarbij vermoeiend-eentonig, over het verwijt van schoolschheid, dat de rechtswetenschap dikwijls moet vernemen, en over het geroep om billijk en praktisch recht, met zijne toekomstige ambtgenooten en leerlingen ging keuvelen. De spreker vreest bovenal één gevaar, ‘waaraan het recht zich blootstelt, indien het gaat jacht maken op billijkheid en practische strekking, het gevaar nl. van eenzijdigheid’ (!). Wat er aan ons recht ontbreekt, - zoo luidt zijne conclusie, - zal aangevuld en verbeterd worden, als wij ons maar beter doordringen van de beginselen des Romeinschen Rechts,

en ons daarbij wachten voor 't ondoordacht nabauwen van Romeinsche uitspraken en formules, wier woorden thans hunne beteekenis hebben verloren. In een tweetal voorbeelden wordt het gewicht dezer conclusie aangetoond, zóó uitvoerig en specieus, dat negen tienden van het auditorium zich bij de voorlezing van die bladzijden (19 tot 27) gruwelijk moeten verveeld hebben. De juistheid van dien raad op zichzelf zal wel niemand in twijfel durven trekken, die eerbied heeft voor Von Savigny's onsterfelijke lessen. Maar de vraag mag gesteld worden: is dát nu altijd nog *het* verlossende woord voor onze dagen? is dát nu alles, wat er te zeggen viel in eene verhandeling over ‘ons moderne privaatrecht’? Het recht en de rechtswetenschap krijgen in elk nieuw tijdperk een anderen domineerenden kraktertrek. Een scherpen blik heeft alleen, wie dien weet aan te wijzen en aan anderen te doen opvallen. In dezen tijd van handelsgeest en industrialisme luidthet vraagstuk, dat allen zich stellen: zal het geheele privaatrecht zich doordringen van handelsrechtelijke beginselen, - als het ware opgaan in en veroverd worden door het handelsrecht? Zal op deze wijze het moderne verkeersrecht ontstaan? Wijst b.v. het *Schweizerische Obligationenrecht* ons de richting aan naar het ideaal? Tal van vragen, waarvan de Nederlandsche Juristenvereeniging er al verschillende behandeld heeft, staan in verband met dat vraagstuk. Over de grenzen van publiek en privaat recht, van dwingend en niet-dwingend recht wordt meer en heftiger gestreden dan ooit. Met steeds grooter volharding wordt gestreefd naar internationale regeling van tal van rechtsinstituten. Over al die verschijnselen hadden wij den nieuwen hoogleeraar willen hooren, die spreken zou over ‘ons moderne privaatrecht’. *Hoe* denkt hij, - *denkt* hij er *überhaupt* wel over? In betrekkelijk korten tijd zijn werken verschenen als Jhering's *Zweck im Recht*, als Schlossmann's *Vertrag*, als Dankwardt's *Nationalökonomisch-civilistische Studien*, als Endemann's *Lehrbuch des Handelsrechts*, als Unger's *Oesterreichisches Privatrecht*. Uit niets blijkt, dat de heer Land van zulke werken heeft kennis genomen. Integendeel, - hij begrijpt volstrekt

niet, uit welke stof de moderne rechtswetenschap en het moderne recht moeten worden opgebouwd, - hij begrijpt dit niet ‘bij gebreke van nadere aanwijzingen’ (bladz. 8)! Dat is waarlijk niet ver meer van het belachelijke af. Gelukkig maar, dat onze Oostelijke naburen van redevoeringen als die van den heer Land niet al te veel notitie zullen nemen. Zij zouden dan eens weer naar hartelust kunnen afgeven op onze *Holländische Nüchternheit*. Sprekender bewijs zouden zij niet kunnen verlangen: een nieuwbenoemd *antecessor*, die op den eigen dag, waar het harte hem van vreugde en moed en trots en lust tot groote daden moet popelen, aan zijn toekomstige leerlingen geen ander programma weet aan te bieden! In heel zijne redevoering is geen enkele oorspronkelijke, frissche gedachte te vinden.

> Verslagen aan den Koning betrekkelijk den dienst der Posterijen, der Rijks-Postspaarbank en der Telegrafen in Nederland 1886.
> II. Rijks-Postspaarbank. Te 's-Gravenhage bij Gebroeders van Cleef. 1887.

Toen ik in de jongste December-aflevering van dit tijdschrift, naar aanleiding van het vijfde jaarverslag der Rijkspostspaarbank, eenige beschouwingen in het licht zond over *Nederlandsche Spaarbankcijfers*, vermoedde ik niet, dat ook het volgende verslag alweder aanleiding zou geven tot nieuwe opmerkingen. Ik begreep wel, dat dit verslag zou getuigen van nog grooter bloei; dat de nuttige inrichting, die aller belangstelling verdient, in alle opzichten zou vooruitgaan, zoo relatief als absoluut: door vermeerdering van het aantal in omloop zijnde boekjes, door toeneming van het aantal inleggers, door stijging van het totaal bedrag der inlagen, door verbetering van het gemiddeld bedrag der inlagen. Maar ik mocht niet verwachten, dat de ijverige Directeur, de heer

Armand Sassen, reeds zoo spoedig pogingen zou doen, om, nog meer dan door de onberispelijk uitgevoerde grafische voorstellingen reeds geschiedt, zijn arbeid ten nutte van de wetenschap te doen strekken. In het vorige Verslag werd onder anderen gezegd: ‘Bij het ontbreken eener beroepsstatistiek, die tot nog toe niet aangehouden werd, mag echter uit eene geregelde kennisneming der opgaven, die door de inleggers bij hunne eerste inlage worden verstrekt, alsmede uit andere gegevens, met vrij groote zekerheid worden afgeleid, dat de vertegenwoordigers van den zoogenaamden vierden stand tot dusver nog slechts een kleine minderheid vormen der gezamenlijke inleggers, terwijl de onderste lagen van den zoogenaamden derden stand daarvan de meerderheid uitmaken.’ Niet tevreden met deze onvolledige kennis, heeft de heer Sassen reeds nu getracht, zekerheid omtrent dat gewichtig punt te verkrijgen. Hij heeft uit de opgaven omtrent beroep enz., door de inleggers bij de eerste inlage verstrekt, eene zoo nauwkeurig mogelijke statistiek doen opmaken betrekkelijk de verhouding van het aantal werklieden tot het totaal der inleggers. En dit is geschied, ten eerste voor het Rijk in 't algemeen, het kantoor Amsterdam uitgezonderd, en ten tweede voor dit kantoor (hoofdkantoor, bij- en hulpkantoren) in het bijzonder. De resultaten verdienen de aandacht. Zij luiden:

Voor het Rijk, buiten Amsterdam:

Jaar van uitgifte der boekjes.	**Aantal uitgegeven boekjes.**	**Daarvan sedert uit den omloop getrokken.**	**Dus nog in omloop op 1 Januari 1887.**	**Van deze laatste staan ten name van werklieden:**	**Dat is percents-gewijs:**
1881	20940	7108	13832	3270	24 pCt.
1882	22319	7039	15280	3934	26 pCt.
1883	22054	6096	15958	4059	25 pCt.
1884	24448	5081	19367	5360	28 pCt.
1885	24379	3315	21064	6005	29 pCt.
1886	29732	1189	28543	8338	29 pCt.
Totaal	143872	29828	114044	30966	27 pCt.

Voor Amsterdam alleen:

Idem.	**Idem.**	**Idem**	**Idem.**	**Idem.**	**Idem.**
1881	2833	815	2018	641	32 pCt.
1882	4351	1247	3104	896	29 pCt.
1883	5180	1484	3696	965	26 pCt.
1884	5715	1332	4383	1245	28 pCt.
1885	6157	607	5550	1275	23 pCt.
1886	7593	399	7194	1431	20 pCt.
Totaal	31829	5884	25945	6453	24 pCt.

Met deze gegevens voor oogen, betreurt men het, dat zij onmogelijk nog op hunne juiste waarde zijn te schatten. Men heeft er niet veel aan, zoolang voor de geheele bevolking des Rijks en der hoofdstad de algemeene beroepsstatistiek ontbreekt. Er wordt gezegd, - en ik heb reden, om die verzekering te gelooven, - dat de Regeering de hulp van het Statistisch Instituut heeft ingeroepen, ten einde bij de volkstelling van 1889 voor zoodanige statistiek de grondslagen te kunnen leggen. Eerst wanneer wij die bezitten, - wanneer wij dus kennen de verhouding van het aantal werklieden tot de geheele sterkte der bevolking, - zullen wij bovenvermelde cijfers beter begrijpen. Zonderling is, en bovenal eischt verklaring, dat tegenover de voortdurende progressie in de ver houding der sparende werklieden buiten Amsterdam, eene voortdurende degressie in diezelfde verhouding binnen Amsterdam staat. Dit kan verschillende oorzaken hebben. Misschien afnemende welvaart der arbeidende klasse in Amsterdam. Maar dit is gelukkig lang niet zeker. Het kan ook wezen, dat binnen en buiten Amsterdam de verhouding van het aantal werklieden tot de geheele bevolking verschilt, en dat de werkmansstand der hoofdstad dadelijk in de allereerste jaren meer is toegetreden tot de Rijkspostspaarbank, dan die der provinciën. Daar kan ook nog bijkomen, dat de vele en goede gelegenheden tot sparen, die in Amsterdam meer dan elders bestaan, aan de Rijkspostspaarbank de mededinging zeer lastig

maken. Zekerheid hieromtrent zullen wij eerst verkrijgen kunnen, als wij niet alleen de algemeene beroepsstatistiek bezitten, maar als de Directiën van al onze spaarbanken zich gehaast zullen hebben, om het goede voorbeeld van de Directie der Rijkspostspaarbank na te volgen en ook eene beroepsstatistiek van dat deel des publieks, waarmede zij in aanraking komen, te doen bewerken. Ik hoop, dat dit spoedig het geval zal wezen! Het saldo der inleggers aan het einde des jaars 1885 was bij de particuliere spaarbanken pl.m. *ƒ* 49.233,000, en bij de Rijkspostspaarbank *ƒ* 6.368,017.40 ½. Een jaar later was dit laatste bedrag gerezen tot *ƒ* 8.865,642.77 ½ en zal het eerste zeker ook met 2 à 2 ¼ millioen gulden vermeerderd zijn geweest.

LENTULUS.

> The Literary Reader. A handbook for the Higher Classes in Schools, and for Home Teaching. Vol. III. The Nineteenth Century. Revised, rewritten and brought down to the date of Publication, by Elisabeth Jane Irving. Kuilenburg. Blom & Olivierse. 1887.

Dit is een zeldzaam goed boek. Hierom, omdat het meer geeft dan het door zijn titel beloven dorst. Een handboek over de Engelsche literatuur der negentiende eeuw - nu ja, denkt men, dat kan iedere leeraar in het vak, krachtens zijn examenstudie en latere liefhebberij, met weinig moeite in elkander zetten. De schrijvers der eerste dertig jaren zijn reeds lang gegroepeerd naar hunne waarde en eigenaardigheid, en hun leven staat op schrift; terwijl de jongere generaties als in alle leesboeken, vluchtiger worden behandeld; men vermeldt de volgorde hunner werken, deelt de praedicaten van teeder en diepzinnig, liefelijk en verheven uit, praat wat over gedachte en schoonen vorm, zet hier of daar een mooi-klinkenden richtingsnaam: en klaar is het boek.

Maar Mej. Ivring heeft gemeend, zoo *niet* te moeten doen. Zij wist dat het aesthetisch oordeel over de oude dichterscholen

dringend herziening behoefde, dat zij zich niet mocht houden aan een voorstelling, gebaseerd op een oordeel van voor vijftig jaar: maar dat haar boek in overeenstemming moest zijn met den fijneren smaak en het juistere oordeel van dit latere geslacht.

Van daar dat de schrijfster over b.v. Moore, Scott, en gedeeltelijk ook Byron anders oordeelt, dan tot dusverre bij ons het gebruik is geweest. In hare duidelijke en doordachte inleidingen zet zij uiteen, wat zij heeft bevonden het algemeen karakter van den tijd en het bijzondere der voornaamste schrijvers te zijn, en zij zegt dusdoende dingen, die in Holland nog bijna niet zijn gezegd. Zij schrijft niet verouderde opinies na, maar is op de hoogte van de tegenwoordige kritiek. Dit is de eerste groote deugd van miss Ivring's boek.

De tweede bestaat hierin dat zij de latere dichtergroepen, die van de Brownings-Tennyson, die van Swinburne-Rossetti, met dezelfde liefde en uitvoerigheid rangschikt en karakteriseert, als waarmede zij het hunne voorgangers heeft gedaan. En daarvoor heeft zij zich moeten inwerken in een literatuur van schrijvers en critici, waarvan nog maar weinig in Holland is bekend, en die allerminst ten dienste van het onderwijs werd gebruikt.

Een en ander maakt dit boek tot een degelijke en oorspronkelijke studie, die niet alleen gebruikt kan worden op de scholen voor kinderen, maar zelf een school kan en zal wezen voor ieder, die belangstelt in de hedendaagsche Engelsche literatuur.

Deze derde druk onderscheidt zich van den tweede door een wijziging, die het boek meer doet beantwoorden aan het tweeledige doel, waartoe de schrijfster het heeft bestemd. De tweegedeelten namelijk, het eene elementaire dat voor de scholen is geschikt, en het andere, meer kritischeen philosophische, dat voor de meer gevorderden bedoeld is, zijn nu geheel van elkander afgescheiden, zoodat zij niet met elkander kunnen worden verward. Deze derde druk is dus nóg beter dan de vorige te gebruiken bij het onderwijs, en voor den ouderen lezer een aangenamer lectuur.

Om een volledige beoordeeling van dit boek te kunnen geven, zou men meer studie van het onderwerp gemaakt moeten hebben, dan miss Irving zelf. Wij zullen daarom slechts met bescheidenheid een paar opmerkingen maken, over dingen, die ons meer bijzonder ter harte gaan.

a. Had de schrijfster niet beter gedaan de classificatie van dichters der '7e periode' op bladz. 5-6 door een eenvoudiger te vervangen, b.v. zoo:

1°. natural-artistic. Shelley, Wordsworth, Keats, Coleridge, Byron's Don Juan;

2°. de rest, te verdeelen in zooveel rubrieken als men wil.

Deze verdeeling zou 1°. het voordeel hebben, dat de lezer dadelijk zou leeren onderscheiden tusschen wat goed en slecht was in de toenmalige Engelsche kunst. 2°. Zou het bezwaar vervallen, dat de schrijfster telkens schrijvers weer uit de rubriek haalt, waar zij ze in geplaatst heeft, met de betuiging, dat zij er eigenlijk niet in thuis behooren. Tevens zou dan eindelijk eens voor goed die Lakeschool verdwijnen, die nooit en nergens ter wereld heeft bestaan.

b. De schrijfster geeft een definitie van Sensuous or Art School (Shelley, Keats etc.) waar ik geen duit uit wijs kan worden. Zij zegt: Bij *sensuous* poetry is meant pieces in which sound, odours, colours, etc. are *systematically* alluded to in order to heighten the effect.' Ik had altijd gedacht dat Shelley schreef, wat hij voelde en zag, niet, dat hij *stelselmatig* geluiden, kleuren, en geuren gebruikte om het effect van zijn werk te verhoogen. Het is of een vreemde hand deze wartaal bij de correctie er in heeft gevoegd.

Wij hopen van harte dat Miss Irving's boek andere, verouderende boeken van dezelfde soort, nóg meer dan nu het geval is, moge vervangen.

Agape. Oud-Grieksche novellen, door Johannes Flach, bewerkt door Dr. W.J.A. Huberts. Nijmegen H.C.A. Thieme, 1886.

Dit werkje verdiende in geenen deele de moeite om zoo al gedacht, geschreven; zoo al geschreven, gedrukt; en allerminst om vertaald te worden. Het is grenzenloos onbeduidend en geeft niet den flauwsten indruk van antieke, laat staan oud-Grieksche gevoelens of personen. Uit schrijvers' pen vloeit een vocht, dat op negenennegentig deelen zuiver water één deel water-en-melk bevat. Er zijn gansche bladzijden achtereen in het deeltje te vinden, die zóó uit een derderangs-stuiversmagazijn konden geknipt wezen, zoo men de Grieksche namen door moderne vervangen had.

Een vader, die verneemt dat zijn dochter ongeveer hetzelfde lot als eens Andromeda moet ondergaan, ‘ging met somber gelaat naar zijn huis, dat in een der hoogere stadswijken van de boschrijke helling van den Lepethymnos, geheel onder olijfboomen verscholen lag. Toen hij zijne vertrekken (N.B.!) was binnen gegaan, wierp hij zich op een zetel, bedekte zich het aangezicht met de handen, en weende als een kind. *De gedachte aan den nabijzijnden dood zijner dochter had hem diep geschokt*.’

Een poot van het konijntje! Zulke kost wil men voorzetten aan de beschaafden van een land, waar binnen weinige jaren een metrische vertaling van de Ilias een tweeden druk beleefde.

De Koningin der zee. Een roman van Clark Russel, bewerkt door de vertaalster van ‘Florence's Viertal.’ Nijmegen, H.C.A. Thieme.

Dit is een vrij leesbaar produkt, van een middelmatig, weinig persoonlijk auteur. Het eerste deel kan zonder nadeel voor iemand honderd of honderdvijftig bladzijden korter wezen. Het verhaal begint te laat boeiend te wezen, doch van dat oogenblik wordt de spanning vrij goed onderhouden.

De karakters zijn noch origineel, noch krachtig, maar ook niet zwakker van teekening dan behoort in een redelijk verhaal, dat door zijn bijzondere incidenten moet bezig houden. 't Is daarom jammer, dat in een slotrede de pretentie wordt gemaakt den lezers een juisten indruk van zeelieden te geven. Niemand heeft er ooit aan getwijfeld, dat heel wat schorremorrie onder het zeevolk rondloopt.

De stijl onderscheidt zich niet van dien van honderden andere Engelsche middelmatige romans. Aan de vertaling is blijkbaar zorg besteed. Het boek is voor leesgezelschappen wel bruikbaar.

D.

Literaire kroniek.

I.

De antieken waren reëel, de beste Engelschen waren reëel, alle goede artisten zijn reëel, en zeker is het, dat ook de Hollandsche kunst der toekomst in hooge mate eene realistische zal wezen.

Maar men moet in deze dingen wel onderscheiden, omdat er meer dan ééne soort van artisten is in een land. Realisme is er en realisme, en niet bij allen heeft dit woord precies denzelfden zin. Dichters en prozaïsten moet men beiden verdeelen in visionnairen, én de realisten, eigenlijk gezegd. Maar meen nu niet, dat de visionnairen, vanwege die splitsing, niet reëel zouden zijn. Zij zijn het alleen maar op een andere manier. Want tot de oude rhetorici in contrast, die de abstracties van hun gevoel, en de conventies van hun verbeelding, uitsponnen in een idioma, gemeenschappelijk aan allen, van allusie en symboliek, willen de stemmingskunstenaars of visionnairen de individueele realiteiten hunner sentimenten en fantasieën recht uit zeggen en met eigen expressie zingen in de naakt-hartstochtelijke of zacht-gevoelvolle taal der natuurlijkheid. Want ook de aandoeningen van ons organisme en de werelden van ons verbeelden, zijn zij niet iets reëels, als die boomen en het licht waar zij in staan? En zoo de eene kunstenaar de bewerk-

tuiging eener hem vreemde ziel bespiedt en het gevondene aanwendt tot stof voor zijne kunst, mag daar een ander kunstenaar niet zijne eigene ziel beluisteren, en wat in haar is, weergeven in beeld en geluid?

En nu de realisten, eigenlijk gezegd? Zij moeten de kunstenaars van het werkelijke leven zijn. Maar de realiteit van het leven is een literaire leuze, die door allen vernomen, door velen gebezigd, door de meesten nog maar al te verkeerd wordt verstaan.

Ik wilde dit maal wat zeggen over echt en valsch realisme in de letterkunde, en daarom zal ik eerst in weinig woorden wedergeven, wat ik onder den naam van realistisch kunstenaar begrijp.

De realistische kunstenaar staat midden in 't gewoel van lijnen en geluiden, en kleuren en bewegingen der zich opdringende werkelijkheid, die zich strekken en vonkelen en verbleeken, die oprijzen en zich kruisen en door elkander snellen, die op hem afkomen en zich om hem heen hoopen, in eindelooze wisseling, als een god in zijn toovertuin. Want die kleinste verschijnselen van het leven, die samenstellende factoren zijner uiterlijke aanschouwing, zijn slechts de elementen van zijn zeer fijn, zeer diep sensueel gevoel, de machtige sensaties van zijn gespannen organisme, geen vérwerkende wezens, die onafhankelijk van hém zouden bestaan. Zij zijn het gevolg van zijn trillende en lichtende artisticiteit geworpen op de dingen, - op de dingen, die de menschen beschouwen als het zijnde, die de wijsgeer het geheel onzer voorstellingen noemt.

Dit voor het plastische gedeelte zijner kunst.

Maar hij ziet ook de daden der menschen en hoort hunne woorden, en let op hunne gezichten en de wendingen hunner lichamen en door vergelijking met zichzelven en vroegere

ervaring, voelt hij en gaat mee met, onmiddellijk of later, de onbewuste onmeetlijkheden, de gemetene bewustheidjes die de zielen zijn der vormen, die hij wandelen en zitten en werken ziet als hij. Maar hij doet dat niet, bevooroordeeld met haat of met liefde, hij rangschikt niet en kiest niet naar blaam of lof. Hij oordeelt niet en vonnist niet naar aangenomen wetten van zedelijkheid en passendheid, hij scheidt niet naar vooropgestelde regelen het goede en het slechte, hij ziet slechts en voelt. Hij schreit niet en lacht niet, en toornt niet en jammert niet *om* die zielen, maar *met* hen, en leeft zoo het geheele leven eener menschheid zelf voor zichzelf in zijne eigene ziel. Het is de geestelijke wereld, die daar buiten ons omgaat, dicht bij ons en toch in geheimzinnige verte, gezien en geassimileerd door een zeer veel gevoelend, fijn-onderscheidend, groot-samenvoegend temperament.

Dit voor het psychologische gedeelte zijner kunst.

En hiermede nu is Zola's bekende formule geheel uit zich zelve ontwikkeld en verklaard. Un coin de la nature vu à travers un tempérament. Dat was niets nieuws - Zola heeft het zelf wel gezien en gezeid - dat was een terugkeer tot het echte karakter van den onmiddellijk-reëelen roman. Wie in zijn kunst het leven wil geven, moet dan ook inderdaad het Leven geven, en twee maal twee is gelijk vier. Maar zooals 't in den godsdienst ging, gaat het ook in de letterkunde: na het hartstochtelijk geloof komt het dogma, na het gevoelde: de conventie er van. Want als er vele goede werken zijn geschreven, dan vormt zich daaruit langzaam aan eene soort van rhetoriek. Een rhetoriek van toestanden en sentimenten, van typen en tooneelen, als vast materiaal voor volgende schrijvers, die te zwak zijn om zelf naar het Leven te kijken, en te grof om het te voelen, in al zijn intensiteit.

De naturalisten waren niet de brengers van heel iets nieuws in de wereld, maar een terugzwaai naar het eenig-gezonde

beginsel van de eene helft der kunst. En het is onbillijk met hunne werken hun streven te willen doodslaan, of hunne theorie te bestrijden met tekortkomingen in hunne praktijk. Hun theorie staat onaanrandbaar vast, uit kracht van zichzelve, zoo vast als die der stemmingskunst, als de logische denkwetten, of als de stelling dat tusschen twee punten een rechte lijn is de kortste weg.

Maar Zola was eenzijdig, en omdat de eigenlijke stemmingskunst in zijn land niet te vinden was en hij den redenaar Hugo voor den vertegenwoordiger aller dichters hield, heeft hij *zijne* kunst als de eenige waarachtige kunst geproclameerd. Dichters waren voor hem geen ernstige werkers, maar vioolspelende lieden, tot der menschheid vermaak. Want, zegt de naturalist, door de wetenschap verjongd, moet de moderne kunst, op hare beurt ook de wetenschap steunen, door vermeerdering onzer kennis van maatschappij en het menschelijke zijn. Mij wel; maar indien dat waar is, zal men dan niet uit de werken van den grooten Engelschen visionnair Robert Browning minstens evenveel wetenschap over het organisme onzer gedachten en aandoeningen kunnen verzamelen, als uit die van den besten naturalist?

II.

Lezer, er is een hollandsch romanschrijver opgestaan...! Laat hem dan maar weêr gaan zitten, hoor ik roepen en de lezer wil wandelen gaan.... Neen, maar 't is nu een heusche, met zinnen om te voelen, en een ziel om te ontleden, en talent om te doen.

Hij kwam mijn kamer binnen stappen, stevig, bedaard, en ik hoorde een slag op de tafel: ‘Ik ben Bram van Dam, en hier heb je Doortje Vlas,[1)] mijn roman!’ Ik begon, en met niet veel verwachting, te lezen: ‘Een heldere, schoone, maar eenigzins frissche avond, die de demi-saisons weder in tel

1) Doortje Vlas. Roman van Bram van Dam. 's Gravenhage, W.C. Tengeler, 1887.

doet komen,'.... 'fotografiën, wier totaal aan bekleedsel beneden een matige raming blijft'.... Het is eene eigenaardigheid van kunstlicht, dat vrouwelijk schoon er hooger door schijnt te rijzen'.... O jé, dacht ik, dat is weér een van die aardige schelmen, die omdat zij op een grappige manier *over* realistische dingen schrijven, meenen nu èn realisten, èn grappig te zijn. En ik legde het boek glimlachend terzij.

Maar om het een poosje later weêr op te nemen, en te gaan lezen, heel midden in. En ik las en las, en toen ik ophield met lezen, was er een uur wel voorbijgegaan. Doortje Vlas is een goed boek.

Goed - dat wil zeggen, goed nóg meer door de eigenschappen die het niet, dan door die het wèl bezit. Bram van Dam is geen geniale natuur, die het leven, 'bij het licht van duizend kaarsen' beziet, geen subtiel psycholoog, die ons zielsorganisme tot in zijn fijnste vezelen ontleedt, geen sterk-voelend artist, die de werkelijkheid weet te maken in zijn werk, tot een visioen van vorm en van kleur. Zijn beschrijvingen zijn weinige en die nog vaag en koud, zijn psychologie heeft niet de zoete ragfijnheid van een 'esprit profond et scrutateur,' en beide staan ook bij hem in geen innerlijk verband. Maar hij is op een goeden weg: hij sentimentaliseert niet, hij humoristiseert niet (op dat eerste hoofdstuk na): hij ziet het Leven ernstig aan en tracht zoo juist mogelijk te zeggen, hoe hij dat Leven ziet. En men kan van deze gezonde, klare, eerlijke natuur niet beter scheiden dan met de woorden: Laat Bram van Dam maar loopen, die komt wel terecht.

Een heel ander boek is Nessuno's boek[1]. Hier niet, als bij den vorigen schrijver, studie van het Leven, en realisatie

1) Jonkheer Beemsen. Een studie door Nessuno. Met een inleidend woord van Marcellus Emants. 's Gravenhage, W. Cremer, 1887.

ervan: hier geen handelen en spreken van dagelijksche menschen in hun natuurlijk bedrijf, dat de personen voor ons oprijzen en de toestanden voor ons voelbaar worden, dat men mede met hen leeft. Hier geen van zelf worden der gesprekken uit den aard van het oogenblik, van zelf, als bloemen worden uit een plant.

Nessuno heeft een type van den sceptischen geblasseerde geabstraheerd uit het Leven, en gezegd: daar heb je nu een mensch. Hij heeft dat type toen, door die eigenschappen zelf laten komen in omstandigheden, waarin men die eigenschappen het allerbest kon zien, en de schrijver laat zijn held aan het einde weêr achter, even geblaseerd en sceptisch als voorheen. En de lezer heeft aan het einde een hoop uitingen van sceptische geblaseerdheid vernomen, en gezien hoe ver iemand het al in die eigenschappen brengen kan.

Neen, dát niet, want daartoe zou het boek moeten leven, en dat doet het niet.

De heer van Dam geeft van Doortje Vlas het algemeene harer persoonlijkheid, datgene waardoor zich hare individualiteit karakteriseert; en dat karakteristieke laat hij zich ontwikkelen in wisselwerking met de omstandigheden, steeds zorgende dat hij niets overtolligs geeft en dat Doortje toch een individu, geen abstractie van eigenschappen wordt. Maar Nessuno neemt een abstractie, die onmogelijk een mensch kan zijn, en laat die, een heel boek door, dezelfde abstractie blijven, zonder eenige ontwikkeling, zonder een proces. Die abstractie komt in botsing met een haar vreemde omgeving, maar zij kan niet veranderen, want zij is abstract. En die vreemde omgeving, toen zij zag, dat hij haar vreemd was, liet hem heel kalmpjes los, zooals een oester met den kiezelsteen doet, die bij ongeluk in zijn schelp is geraakt.

Neen, de menschen in dit boek leven niet, en hunne oogen schitteren niet, en wij voelen hunne harten niet slaan. De gesprekken zijn zorgvuldig in elkaâr gezet, met berekenende hand - slag op weêromslag, en ieder woord van Beemsen is sceptisch en geblaseerd. Maar wij hooren hem niet spreken, dicht bij ons en vlak voor ons. en zien niet het noodzakelijk

begeleidend gebaar: 't klinkt als uit de verte, flauwer en vreemder, en 't is als hooren wij den schrijver, die zijn hoofdpersoon souffleert.

Neen, Nessuno blijkt nog niet de man te zijn, om de realistische kunst een eind verder te brengen in ons land.

Maar ik wou nog iets anders zeggen, en wel: Ik vind dien jonkheer Beemsen een onuitstaanbaren vent. Niet omdat hij zoo sceptisch en geblaseerd is, maar omdat hij ons die eigenschappen ten allen tijde opdringt, als iets zeer interessants. Of liever omdat de schrijver schijnt te denken, dat dat nu eens een waardig voorwerp van beschouwing is, waardig de aandacht van den modernen mensch. Ja, de heer Emants stelt het zelfs voor, als of de schrijver in Beemsen een figuur heeft willen geven, in menig opzicht kenmerkend voor het tegenwoordige geslacht. Zou-i-denken? Wat, hij, Beemsen, de allerverste decadentissimus van al die lieve groote, domme Titanen, die zijn opgestaan tegen het leven sints het einde der vorige eeuw, hij, de bloed- en mergen wezenlooze naneef der Fausten en der Manfreds, de lammeling van gemiddelde geestesgaven, die nergens toont, dat hij zoo diep gevoeld heeft of zich zoo hartstochtelijk verheven, om zóo te worden teruggeduwd, hij, de ijdele kleinling, hij zou vertegenwoordiger van ons jong-Holland zijn?

De heer Emants noch de heer Nessuno kennen het tegenwoordige geslacht, als zij het zulk een half ontwikkelden, krachtloos klagenden, banaalgevoelenden, marionettenmensch willen opdringen. Wij bedanken er voor en verzoeken hen met hunne cadeautjes elders te gaan. Wij, moderne menschen, wij weten niet wat pessimisme is en wereldsmarten en hoe dat ontuig meer heeten mag: dat is alles uit den tijd en wij willen niet lastig gevallen worden, door stoffige spoken uit de dagen van voorheen.

III.

Pol de Mont gaat hoe langer hoe meer achteruit. Veelbelovend beginner met breede schetsen[1)] en naïeve brokjes

1) ‘Gedichten.’

zang[1] en holderdebolder-hartstochtelijk-doen[2], waar onder alles een heeleboel Vlaamsch gerijmel lag; - onverschillig voortzetter met kleurloozer bundels van allerlei stof en maat - door alle phasen heen opflikkeringen hebbend van een aardig artistiek talent - is hij thans op zijn letterkundige zwerftochten, in zijn jongsten en minstens elfden bundel, aangeland bij een sentimenteele boerenverzameling, die haars gelijken op aarde niet heeft.

Oude boerenknechts, gebonden door een tranenrijke belofte aan een sterfbed en omdat ze zoo poëtisch zijn, weten, onder veel gevoel en liefelijke bespiegelingen, hunnen meesters een ideale dienstmeid als ideale huisvrouw in handen te spelen; stoere zeebonken worden in een seconde idioot voor hun geheele leven, bij het plotselinge bericht dat hun boerenmeisjes overleden zijn, op wie zij onlangs waren verliefd geworden, met éénen diepen blik; ja zelfs de dierenwereld is door de algemeene snelgeroerdheid aangetast en vogeltjes vallen in een doodelijke flauwte op het gebeente van hun door den koekkoek opgepeuzeld kroost, 't Is een wereld, kortom, van lievigheid en snoezigheid, van smachten en aanbidding, van mooie sentimentjes en vergulde toespraakjes - en dat allemaal tusschen rechte en slechte boerelui.

En al die lieve en aardige menschen, die niet lezen en schrijven kunnen, drukken zich toch altijd met een bijzondere gedistingeerdheid uit, die 't midden houdt tusschen den tekst eener operette en een modernen ridderroman. Meergemelde boereknecht, van zijn meester sprekende, zegt, deftig tegelijk en dichterlijk:

> Blonk hem niet de liefde
> Uit elken oogopslag?.... Tot spreken echter
> Was 't nooit geraakt, hadt gij geen hulp geschaft,
> (bladz. 5.

Meer melodramatisch:

> Meester, uit den hemel
> Zie neêr op mij, en op den paerel, dien
> Ik uitvond voor uw zoon...
> (bl. 14).

1) Lente-sotternijen.
2) Lorelei.

Bijna onmiddellijk hierop laat de dichter volgen, zeker om door het contrast de poëzie der vorige regels te verhoogen, dat:

> Kato de meid
> Met pak en zak vertrokken was (bl. 14).

Gerrit de zeeman, die óók niet schrijven kan, dicteert aan een ander de woorden voor zijn meisje:

> Engel van mijn hart!
> Ik ben gevangen, als een vischje in 't net!
> Mijn ziel is in uw draden blijven hangen... (bl. 65).

En Reynder de boerezoon zegt na een boerenbekkesnijden (zonder messen) tot zijn meisje, een stevige boerendeerne:

> 'k Voel mij zoo goed aan uw zijde... Och! ik ben niet
> Boos meer, zie eens hoe kalm ik u volg? Zoo verkwikt mij uw bijzijn;
> 't Leeuwtje van straks is nu ver... Wie u thans vergezelt, met uwe oogskens
> Dwingt gij en buigt hem naar lust... Als een lammeken likt hij uw handen...

Als dát niet natuurlijk Hollandsch is, en echte boeretaal, eenvoudig en frisch, zooals we dat van de Vlamingen gewoon zijn, dan weet ik het niet.

Al die lieve menschen wonen en werken in een natuur, zooals men ze op de deksels van chocoladedoozen vindt. En de menschen zelve zijn ook poes-mooi, zoo van dat bonte, heldere, gladde, van dat afschuwelijke mooi, dat gij eenmaal bewonderd hebt op de decalcomanie-plaatjes uwer jeugd. Kortom, het boerenleven wordt voor dezen schrijver tot een enkelen reusachtigen, suikerzoeten bonbon.

Maar er schuilt een adder in dien bonbon, het addertje van

een doorzichtig-omsluierden, met lintjes en strikjes beplakten van een niet gezegden en toch niet verzwegenen, van een coquetten en gelikten geslachtslust. Die heeft wel altijd bij Pol de Mont er in gezeten, maar toch wat was er een gezondheid in die Lorelei! 't Waren wel geen onsterfelijke antieke elegieën, groot in hunne goddelijke onbevangenheid en eerlijkheid, maar toch hoe waar en hoe menschelijk was de passie, die er woedde, vergeleken bij dit. Bij dit viezige gedoe, bij dit draaien om de rokken, bij dit eeuwige gesnuffel en gefrommel en gelik.

Ik geloof niet dat dit een moreele fout van den schrijver, ik geloof dat het een zeer groote aesthetische tekortkoming, is. Aesthetisch - omdat hij hierin - als in zijn geheele boek - onwaar is; ónwaar is hij in zijn personen, ónwaar in de entourage, ónwaar in 't sentiment. Wie zóó onwaar is kan geen goede verzen schrijven, en deze zijn dan daarom ook affreus.

Een veel sympathieker figuur, dan deze heer, is de dame die nu volgt, Marie Boddaert genaamd. Ik geloof - naar haar bundel[1)] te oordeelen - dat zij een zeer lieve en aardige vrouw is, met gevoel voor natuur en kunst, voor kinderen en dieren, voor menschelijkheid en moraliteit, voor vriendschap en huwelijks-geluk. Maar dat had Mej. Boddaert niet moeten zeggen aan de wereld, dat had zij in haar diepste hart moeten opsluiten, of er alleen over spreken met haar liefste vriendin. Want nu komt zij in het koude licht der kritiek te staan, en de criticus, hoe gaarne hij haar ook, om haar hart, de waarheid over haar kunst zou besparen, is gedwongen om te zeggen, door juist dezelfde reden die hem tot zwijgen had aangespoord: Mejuffrouw, tegen ú kan ik niet liegen, verheven als gij zijt boven galanterie.

1) Aquarellen door Marie Boddaert. 's Gravenhage, W. Cremer, 1887.

Maar dan denkt hij weer op een anderen tijd: och, wat zal mijn arme oordeel háár kunnen schelen, wie zóó groote lof zal toegebracht worden uit zóó veler mond? Want dit, Mejuffrouw, moet ik dadelijk bekennen, dat gij met een inderdaad bewonderenswaardige handigheid juist dát soort van werk hebt weten te maken, dat den onkundige in literaire dingen noodzakelijk treft.

Zooals er porseleinschilderessen zijn, die met een handige gladheid een stukje weten te maken dat, voor een leek, naar iets lijkt: 't zij een kippenhok of een landschapje, een binnenhuisje of een maneschijntje, een hondje of een kat; met ronde lijntjes en zachte tintjes en een aangenaam aspect; maar de kenner, die naar natuur zoekt, ziet niets dan een samenstel van trucjes en habileteitjes en zoetigheidjes, met niets van de natuur er in, geen leven, geen karakter; want de schilderes, die het maakte, had nooit gezien naar de natuur, maar had slechts in haar verbeelding, of liever nog in haar handen een verzameling van conventioneele lijntjes en kleurtjes, een heuplijntje en een ruglijntje, een wangkleurtje en een luchtkleurtje, die ze altijd maar op nieuw, in haar opeenvolgende tafereeltjes, door elkander haspelt en op verschillende manieren combineert; en ze schildert zonder ophouden huisjes en menschjes, en boompjes en bergjes, en meertjes en meisjes, maar zonder dat een dier dingen ook maar iets van het dusgenoemde voorwerp in de werkelijkheid bezit; - zoo zijn er ook dichters, die hun impressies van de natuur in hun verzen zoeken te zeggen, maar die daarbij gebruik maken van middelen, die heelemaal niets met de oorzaak hunner impressie hebben uit te staan. Om uit te drukken wat zij in zich voelen, vaag en vormloos, bedienen zij zich van stereotiepe mooiheidjes, beelden en vergelijkingen en wendingen, die door vroegeren bij dergelijke dingen zijn gevoeld en gebruikt, maar die voor hun werk natuurlijk geen waarde kunnen hebben, omdat zij ze niet zelf hebben gevoeld en ze bovendien gerukt zijn uit

hun verband. Of liever, zij nemen ze over van menschen, die ze ook niet gevoeld, die ze ook weêr van anderen hebben, en daar wordt de zaak dan natuurlijk nog erger door. En nu geloof ik, dat Mejuffrouw Boddaert tot deze soort van schrijvers behoort. Als ik b.v. haar ‘Avond aan den Amstel’ lees, krijg ik geen impressie van een avond aan den Amstel, maar zie achtereenvolgens allerlei kleuren en glanzen en neevlen, en goud en zilver en edelsteenen en vuur en nog veel meer dingen in bonte wanorde aan mij voorbij trekken. En het zal toch wel een eerste vereischte voor een kunstwerk zijn, dat men de impressie krijgt, die de schrijver wilde geven.

Ik wensch Mej. Boddaert een ‘Tot weerziens’ toe, indien het dan namelijk zij met lieve eenvoudige verzen als ‘Doodenklacht’ en ‘Gethsémané.’

IV.

Om Vondel te kennen moet men Vondel lezen, maar Vondel te lezen is een onbegonnen zaak. Deze editie is te duur en die is te zeldzaam, en de edities die er te krijgen zijn, bleken maar weinig geschikt voor 't gebruik. Wij moeten daarom allen den Heer Alberdingk Thijm zeer dankbaar zijn, dat hij een nieuwe bezorging van Vondels werken op zich nam. Hier is het de plaats niet de voortreffelijkheden of tekortkomingen dezer aflevering*) te bespreken; slechts dit heb ik te zeggen, dat ik blij ben met een leesbare editie van onzen grootsten poëet.

Het is een banaliteit geworden om Vondel te prijzen, maar zeker is het een onwetendheid hem af te keuren. Niemand hoegenaamd heeft het recht om anders dan met reverentie den naam te noemen van onzen grooten zeventiende-eeuwschen

*) Joost van den Vondel. Zijne Dichtwerken en oorspronkelijke prozastukken in verband met eenige Levensbizonderheden door Dr. J.A. Alberdingk Thijm. 1e afl. Schiedam, H.A.M. Roelants 1887

visionnair. Hij, de breede, de bedaarde, de kalm-aan-uitsprekende met zijn blinkende verbeeldingen, met zijn ruimen rustigen klank, stil voor zichzelf voortzingend, als een onzichtbaar koraal. Ja, werkelijk, het *is* een heerlijkheid, na ziek te zijn gedeund door al dat gepeuter met kriewelige rhythmen en al dat gehaspel met de saamgeflanste flarden eener versletene rhetoriek, weg te vlieden en op te varen en uit te rusten in die leliewitte wemeling van zuivere harmonieën, in die hooge en heldere atmosfeer van gezang. Dat is zoo zeker, dat is zoo gedragen, dat is zoo vèr-uit-gebreid als de vlucht zijner reuzewiekige engelen is in het uitgespannen ruim. O, zeker wij hebben thans een andere kunst, wij weten meer, wij wenschen meer, wij hebben gedachten en hartstochten en gewaarwordingen, die langs Vondel zouden zijn afgegleden als klanken zonder zin, maar wij hebben hem lief om zijn Hollandsch, zijn goudene Hollandsch, wij hebben hem lief om de hoogheid van zijne bewegingen, om de echtheid van zijn gevoel.

Fransche Lessen. Door Ph. Hack van Outheusden.

I.

Het is een lust om tegenwoordig in sommige Hollandsche couranten de buitenlandsche overzichten te lezen. De Heeren aan wie deze rubriek is toevertrouwd leven, als echte renteniers, hoofdzakelijk van wat zij knippen met de schaar, en het is louter weelde wanneer zij aan de gedrukte copy die naar de zetterij gaat, hunne eigen, geschreven opmerkingen toevoegen. De botsingen tusschen de gestelde macht en de afhankelijke menigte in Londen en Ierland, en de ridderordeprocessen in Parijs, commentarieeren zij met een ijver die verdienstelijk zou zijn, als de vrolijke zijde van hun bedrijf daarbij minder sterk in het oog viel. Want men kan niet nalaten te glimlachen bij de gedachte, dat van deze ernstige predicatiën, hartstochtelijke uitvallen en scherpzinnige redeneering, de personen op wie dit alles slaat, en het publiek dat er zijn voordeel mede zou kunnen doen, zoo goed als zeker geen lettergreep onder de oogen krijgen, en de dagbladen in onze taal niet anders de grenzen overschrijden, dan als emballage van het toiletgereedschap in de koffers van touristen. Ik weet wel, dat enkele redacteuren genoeg gevoel

voor het betamelijke bezitten, om in hunne beschouwingen eene wenschelijke soberheid in acht te nemen en in den regel zich slechts die uitweidingen veroorloven, die in verband met inheemsche politiek, hunne landgenooten kunnen interesseeren. Maar slechts bij weinigen is de zin voor het ridicule in deze mate ontwikkeld en de meeste schrijven thans dag in dag uit over 'Wilson', 'Boulanger', Grévy', Rouvier', met een sekuurheid en een familiariteit, alsof zij nog andere zegslieden hadden dan de Kölnische Zeitung, en zij gewoon ware eenige malen per week in het Café Anglais met senatoren en leden van den staatsraad te dejeuneeren. Men kan het niet helpen als men wenscht, dat deze bekwame Heeren de rubriek die zij besturen, beperkten tot de vertaling van de telegrammen die het agentschap van Reuter hun zendt, en aan welker ontraadseling inderdaad geen geringe mate van hunne scherpzinnigheid besteed wordt. Eenige woorden tot verband en toelichting zouden zeker het ernstige deel van hunne lezers bevredigen en hunne eigen reputatie zou minder lijden onder hun ijver, naarmate de teekenen er van geringer in aantal bleven. Ik wil wel bekennen dat vooral het Nieuws van den Dag en het Handelsblad mij toeschijnen een al te groote belangstelling in buitenlandsche aangelegenheden aan den dag te leggen.

De opgewondenheid van de eerstgenoemde courant is zeker veel minder schadelijk voor de goede zeden en de openbare welvoegelijkheid, dan de extase van zijn overbuurman aan de Voorburgwal. Van dezen laatste wil het mij bovendien voorkomen, dat de redactie op de grenzen van een gëoorloofde vrijgevigheid verkeert in het verleenen van titels aan hare leden. Zij meent het natuurlijk niet kwaad, maar toch zou het overweging verdienen, de bewerking van de Engelsche post niet langer dan strikt noodig is, den naam te blijven geven van particuliere correspondentie. De lezers zouden n.l. in den waan kunnen komen, dat de samensteller van die artikelen wezenlijk iemand was, die de redactie dagelijks met een missive uit Londen verblijdde, en in dit geval zou die briefschrijver zoo sprekend gelijken op den

nerveusen jongeling die aan het Amsterdamsche bureau achter den lessenaar zit, dat men verontrustende gedachten van dubbelgangers zou gaan opvatten. Ieder courante-bestuur heeft zijn kleine smokkelarijen, maar ik twijfel er aan of deze vlugheid van het Handelsblad wel met het noodige overleg haar beslag krijgt. Het moet voor ieder onderscheidend lezer duidelijk wezen, dat dezelfde niet geheel oprechte, min of meer partijdige en eenigermate kwalijk-nemende geest van een lid dezer redactie, de pen van haar quasi Londenschen berichtgever bezielt; en zoo het een woordspeling is, deze opstellen uit dien hoofde *particuliere* correspondentiën te betitelen, dan schijnt de aardigheid wel wat ver gedreven te worden. Het zijn vooral de benamingen die deze half-man voor zijne staatkundige tegenstanders heeft uitgedacht, die hem onderscheiden van nadenkende en wel-opgevoede lieden. Nog onlangs heeft hij gepoogd aan het onwetende gedeelte zijner lezers te beduiden, dat de Londensche arbeiders en de vertegenwoordigers der radikale groepen in het parlement en in de burgerij die zich bij hen aansloten, teneinde het recht van de politie der hoofdstad om Trafalger-square voor politieke meetingen te sluiten, door een ontzagwekkend protest te bestrijden, het schuim van het gepeupel en louter een bende misdadigers geweest waren. Terwijl hij voorts, met de onzuivere hartstocht die wij van hem kennen, de bladen die zoowel dit vermeten van de autoriteiten, als de hondsche wijze waarop gedrilde en gewapende dienaren een weerlooze menigte te lijf gingen, met verontwaardiging afkeurden, voorstelde als verfoeielijke opruiers en vijanden van het algemeene welzijn. Het is geruststellend te gelooven, dat geen ander bëoordeelaar dan hij die in het voorjaar dergelijke, schoon met minder personeel voltrokken ergernissen in Amsterdam, met den mantel der klassehaat heeft willen bedekken, thans het schandelijke machtsmisbruik te Londen trachtte te vergoelijken. Twée medewerkers van deze soort aan hetzelfde blad zou wezenlijk te veel zijn.

Kan men van deze zijde niet op verbetering hopen, zoo

zijn er evenwel vele bladen die groote dingen zouden kunnen doen, indien zij gelijke mate van belangstelling, als zij betoonen voor de zaken hunner buren, zouden willen besteden in eigen kring. Ik heb ook het Nieuws vari den Dag genoemd, en men zou nog veel meer couranten kunnen noemen, maar als de redacteur van dat alom verspreide en ook veel gelezen blad, het enthousiasme waarmede hij dezer dagen tegen de Parijsche gauwdieven te velde trok, en dat men op zijn best passabel komiek kan vinden, eens gerìcht had tot de bedrijvers van even weinig geoorloofde daden in Nederland; zou hij dan geen ernstiger en nuttiger werk hebben verricht? Want zooals het nu is, heeft haar buitenlandsch overzicht den schijn van de veiligheidsklep dezer redactie te zijn; wat zij aan overtollige geestdrift en liefde voor de gerechtigheid bezit, laat zij langs dezen weg vervliegen in de lucht en dikwijls niet zonder een onaangenaam geraas.

De tevreden burgers, voor wie het courantje bestemd is, gevoelen hun eigenliefde aangenaam geprikkeld door de wetenschap, dat het in onze gewesten beter gesteld is dan elders. Deze vergissing wordt bevorderd, minder door de bedoelingen van vele onzer journalisten, dan door hunne woordekeus. Men vindt in hun oordeel over buitenlandsche zaken een overvloed van sterke expressies en preciese redeneering, die men liever zou aantreffen in hunne binnenlandsche politiek en hoogst gaarne zou willen ruilen voor de weifeling en de menschevrees, die te dikwijls hunne goede eigenschappen waardeloos maken.

II.

Ik wilde er op komen, dat de gebeurtenissen, die misschien éer deze bladzijden zijn afgedrukt, door de benoeming van een nieuwen president der republiek een andere phase zullen ingetreden zijn, zeer veel bewijzen vóor het Fransche volk en voor den regeeringsvorm dien het heeft gekozen. Men heett de kracht der publieke opinie leeren kennen en waargenomen dat hare uitspraken worden gedicteerd door een

openbaar geweten, dat althans in Nederland veel flauwer spreekt. De publieke opinie schroomt niet de hoogste en allerhoogste magistraten te beschuldigen, wanneer het gemeen gevoel voor recht door hen wordt beleedigd; en zij is machtig genoeg om het hoofd van den staat zijn vérgelegen zetel te doen ontruimen. Het is voor de meeste menschen zeer moeielijk een juist denkbeeld te krijgen van den aard en de afmetingen van de misdrijven, die aan de betrokken personen worden te laste gelegd, maar zooveel is zeker, dat men in Frankrijk aan hunne schuld niet twijfelt.

En het past geheel in eene democratische staatsinrichting, dat men het bij beschuldigen niet laat blijven en niet rust voor de daders hun loon hebben ontvangen. Mogelijk zal men kunnen aantoonen, dat de wreekende hand des volks niet steeds den juisten man treft of niet altijd met de vereischte kracht; maar als men bereid is, sommige onregelmatigheden in het verdeelen van lof en blaam tot de onvolmaaktheden van álle menschelijke daden te rekenen, zal men in het algemeen zeer tevreden kunnen zijn. Een proces tegen een of twee oude dames, die hun inkomsten poogden te vermeerderen met het verpatsen van relaties die zij volgens sommigen niet bezaten, een bezigheid die volgens anderen, met het klimmen der jaren in de plaats was gekomen voor een handel in gunsten, die zij inderdaad tot hunne beschikking hadden, heeft geleid tot de ontdekking van hooggeplaatste medeplichtigen, waaronder de schoonzoon van den President de onbeschaamdste en de handigste wordt bevonden. De zoon komt in staat van beschuldiging; het kost den vader die zich minstens den schijn geeft voor hem partij te trekken, zijn post en zijn goeden naam; een ministerie, dat niet spoedig genoeg tegenover beiden de houding had aangenomen die de meerderheid begeerde, verliest eensklaps zijn populariteit en zijn portefeuilles. Wie bewerkt dit alles? De publieke opinie. Wat is haar voornaamste grief? Misbruik van macht en van invloed ten eigen bate. De dagbladen brengen de rechtbanken op het spoor, verschaffen hun bewijzen en geven hun inlichtingen. De leden der vertegenwoordiging nemen

van een weifelende regeering het bestuur over, gelásten een onderzoek, stellen er zelf een in, en gedragen zich als de ware meesters van het land, wat meer zegt, van de ambtenaren.

Dit moet iederen vriend van de democratie uitermate heuchelijk en correct voorkomen. Misschien was nog niet gebleken hoe, zelfs in samengestelde en zeer delikate aangelegenheden, een volk het beste geholpen is, dat zich zelve helpt. Want dit alles gebeurt ordelijk en regelmatig. De beurs blijft vast, de administratie gaat haar gang, de handel en de nijverheid worden niet gestoord, er is geen oproer en ieder Parijzenaar gaat 's avonds rustig naar bed.

En nu geloof ik, dat een liberaal Hollandsch journalist zijn taak te licht opvat, wanneer hij zich beperkt tot het reproduceeren van de krasse uitdrukkingen waarmede zijne Parijsche collegaas de verdachte magistraten en afgevaardigden vervolgen en verzuimt zijne lezers te wijzen op de moraal die deze gebeurtenissen voor ons bevatten. Want is die moraal niet zeer eenvoudig? Moeten wij Nederlanders ons niet schamen, als wij de flauwheid en de aarzeling bedenken, die ten onzent in de tuchtiging van schuldig bevonden regeeringspersonen, zoo ongunstig afsteken bij de cordaatheid waarmede het Fransche volk de schenders der wetten weet te straffen en bij de snelheid waarmede dáar de populaire waarheid den officieelen leugen achterhaalt? Is het niet een zeer onjuiste voorstelling van de zaak geven, wanneer men uit de voorvallen die tot het aftreden van den Heer Grévy geleid hebben, enkel de gevolgtrekking maakt, dat de regeeringskringen van alle zedelijkheid ontbloot zijn en de republiek, aldus door hare eerste dienaren verlaten en gecompromitteerd, haren val nabij is? Dat ook in Frankrijk velen de weelde van het regeeren niet kunnen dragen en door het besef van invloed worden verleid, is zeker niet bijzonder opmerkelijk. In welk land van de wereld komen deze ongelukken niet voor? Maar in welk land worden zij door het volk zelf ontdekt, door de dagbladen, door de vertegenwoordigers, en in welk land volgt zoo spoedig de

straf op de ontdekking? In Nederland is het bij menschegeheugenis niet gebeurd dat een overheidspersoon zijn vergrijpen tegen recht en eerlijkheid heeft geboet, en de hemel alleen weet hoevele vergrijpen te boeten wáren. Men beleeft in den laatsten tijd een allengs krachtiger wordende publieke opinie; een vaster en heuchelijker teeken van de opkomst der democratie bestaat zeker niet. Hoe lang zal het nog duren eer zij de onweerstaanbaarheid bezit van de openbare meening in Frankrijk? En zullen de gebeurtenissen ons den tijd laten om daarop te wachten, vóor eenige geweldige uitbarsting van ongeduld ons achterhaalt? Aan hen die dagelijks de groote menigte onderhouden over de lotgevallen van onze naburen, past het in de eerste plaats daaruit al het nuttige te putten, dat zij voor onze landgenooten bevatten. Dat mét de heerschappij des volks ook de heerschappij van de rechtvaardigheid toeneemt, is een belangrijke les die de tegenwoordige crisis in Frankrijk ons leert.

Er is nog een gewichtige conclusie die uit het beschouwen van deze gebeurtenissen te maken valt. Namelijk deze. Een echt-Hollandsche fictie, een der laatste argumenten van vele oud-liberalen waanneer men bij hen aandringt op bestraffing van lichtzinnige en plichtvergeten magistraten, moet wijken voor hare klaarheid. Ik bedoel de zonderlinge stelling, dat men het gezag ondermijnt wanneer men zijne grieven tegen de dragers van dat gezag openbaar maakt. Niet, dat men de voorbeelden uit Parijs noodig had om de ongeloofwaardigheid van dit sprookje aan te toonen. Wij hebben de bewijzen in de laatste jaren bij ons zich zien ophoopen. Elke wandaad van stedelijke of algemeene autoriteiten deed niet enkel de verbittering van hunne tegenstanders toenemen, maar vergrootte ook het aantal dezer laatsten door het cijfer van al zoodanige moedige en eerlijke lieden, als het geleden onrecht betreurden, en nog meer de voorloopige onmogelijk heid om de openbare meening tot een ernstige demonstratie op te wekken. Zeer zeker zou de partij der ontevredenen ook hier te lande niet zoo snel zich uitbreiden, als hare gelederen niet telkens versterkt werden door mannen die met

ergernis werden vervuld door de onverschilligheid van het publiek en de schaamteloosheid der regeeringspersonen. Als elke overtreding van bevoegdheid en elk verzuim van plicht snel en voorbeeldig op den schuldige neerkwam, zou de oppositie een aanzienlijken steun van hare beste krachten spoedig verliezen. De warmste vriend, ook van het gezag, is hij, die het zijn feilen toont; en of de niet-verantwoordelijkheid waarin alsnog zijne dienaars zich hier verheugen, tot zijn welzijn strekken, mogen deze Heeren onder elkaar overleggen. - En wat zien wij in Parijs? Daar is dezer dagen de eerbied voor het hoofd van den Staat tot nul gereduceerd. Er is bijna geen orgaan van het publiek dat hem niet tot het doelwit van de bijtendste satire of de grofste beleediging kiest. Zelfs zijn binnekamer wordt niet ontzien noch zijn slaapvertrek. Dag aan dag treedt het huisgezin van den president voor het schertslievende volk op in de kluchtigste samenspraken, in hekeldichten en parodiën, waarmee de bladen zijn gevuld. Op rijm en in proza, ernstig vermanend, koel bevelend, fijn spottend, luidruchtig eischend, woest dreigend, richt zich heel Frankrijk tot den bewoner van het Elysée, en zegt: ga heen, wij verkiezen u niet langer aan ons hoofd te zien. Ik herhaal dat een later oordeel over de volkomen rechtvaardigheid van dit vonnis niets te maken heeft met de instemming, waarmede men de onverbiddelijkheid van de tenuitvoerlegging behoort te begroeten. Het volk is niet langer van zijn chef gediend, het volk zegt: vertrek. Ook heeft men zich niet in te laten met de vraag, in hoeverre men grootere gematigdheid menschlievender of smaakvoller zou achten. Zeer zeker zijn schatten van welsprekendheid en geest in de pers gebruikt om den wil des volks kenbaar te maken. De generaals, de politie-ambtenaren, de leden der Kamer en van de senaat, de ministers, die rekenschap hebben moeten geven, allen zijn zonder genade door de publieke opinie vervolgd. Maar wie de grootste macht had, draagt ook de zwaarste verantwoordelijkheid, en de val is dieper naarmate de standplaats hooger was. En lijdt het gezag

hier onder? In het minst niet en in tegendeel. Het blijkt thans dat een vrij en verstandig volk zich zelf weette regeeren en niet de fictie noodig heeft van een ambt, waarvan de bekleeder de onontbeerlijke, lijfelijke voorstelling van het denkbeeld der algemeene orde zou moeten zijn. Het is nu bewezen, dat de eerbied voor de grondslagen der samenleving in het minst niet wordt geschokt door de eenstemmigheid, waarmede men den eersten ambtenaar des lands aan de algemeene verachting overgeeft. Het kan niet meer worden ontkend, dat de hartstochten zelfs bij de Fransche natie binnen de perken bleven, toen de openbare meening zich door geen traditie van hoogheid liet weerhouden, om hare souvereine ontevredenheid over haren voornaamsten dienaar uit te spreken. Met weinig grooter omslag dan waarmede men van huisknecht verwisselt, geeft thans het gezegende Frankrijk den onwaardigen bewindvoerder zijn afscheid. Het gezag, dat is het volk. Het gaf, en het heeft genomen. De eerbied voor het volk stijgt bij elk bewijs dat het geeft van zijn vast besluit, om de eerlijkheid en rechtvaardigheid in het openbaar beheer en door de uitvoerders van zijn wil, te doen eerbiedigen. - De legende van het lijdende gezag is uitgevonden door hen, die het gezag voorstellen als het privilegie van een bepaalde klasse. Dan kan de bewering een schijn van waarheid bevatten, dat door de ontmaskering van eenige leden dier klasse, de hoogheid van het gezag wordt aangerand. Maar ook niet meer dan een schijn. Want de waarheid is, dat wel de twijfel aan de rechtmatigheid van dat privilegie toeneemt als men van de onwaardigheid der bezitters wordt overtuigd; doch is dit schade? Voorzeker alleen voor deze bezitters, en het is een verdediging van eigen voorrechten, wanneer zij het gezag verdedigen.

Deze Fransche lessen behoort men uit het hoofd te leeren.

Varia.

De Arti-tentoonstelling, die begon met meer dan gewoonlijk te passioneeren, gaat weer eindigen zonder dat iemand er om treurt; 't publiek niet, omdat 't alleen door 't feit van de opening even uit zijn niet-belangstelling werd geschud; de artiesten niet omdat 't te moeilijk is zich zes weken aan één stuk te interesseeren voor gedaan werk. Maar 't stukje Tijd, dat van de opening tot nu vergaan is, heeft intusschen zijn werk van Tijd voor ons gedaan, en als we ons nu weer indenken in die bijna verdwenen expositie en in gedachten de zalen weer doorgaan, worden we niet meer, als vroeger, gehinderd door de massa van onbeduidendheid die ons toen reëel scheen. Want de meeste van die doeken zijn reeds nù voor ons niets meer, omdat ze nooit Iets geweest zijn, en alleen zal van deze tentoonstelling ons blijven de herinnering aan de grootheid van de Marissen en Breitner, aan de heel-mooie bedoelingen van een paar jongeren.

C.

THomas Hobbes, zijn Staats en Zedeleer. Door Dr. D.G. Jelgersma.

De grondeigenschap van iederen mensch, de begeerte, die al zijne andere begeerten en daardoor al zijne daden beheerscht is de begeerte naar geluk, d.i. naar het bezit der middelen om van de vervulling van den eenen wensch voort te schrijden tot de vervulling van den anderen, de begeerte dus naar het bezit van macht.

Dit is, zooals wij in een artikel in het vorige nummer van dit tijdschrift gezien hebben, Hobbes' opvatting van 's menschen karakter.

Hoedanig moet nu ten gevolge van dit karakter de toestand der menschen geweest zijn vóór het ontstaan van den staat? Met de beantwoording dezer vraag houdt hij zich bezig als inleiding tot zijne staatsleer.

Een enkele opmerking voor ik zijn antwoord op die vraag mededeel.

Het stellen van die vraag onderstelt, dat aan den toestand der menschen, zooals wij die kennen en waarin zij leven vereenigd tot verschillende afzonderlijke Staten, een andere toestand is voorafgegaan, waarin die Staten niet bestonden en de menschen naast elkander leefden als individuen, door geen onderlinge banden verbonden. Van deze onderstelling gaat

Hobbes ook zonder eenigen twijfel uit; hij vindt het evenwel niet noodig haar door een beroep op de ervaring te rechtvaardigen, behalve als hij, zooals in den Leviathan tot staving van sommige beweringen een enkele maal gebeurt, een beroep doet op den toestand der Amerikaansche wilden.

Wanneer wij tegenwoordig bij de verklaring van den Staat en van zijn ontstaan van dezelfde onderstelling uitgaan, vinden wij het daarentegen noodig deze op een breeden grondslag van inductie te doen steunen. Historische overlevering en vergelijking van den toestand der beschaafde volken met dien van wilden brengen ons tot het besluit, dat ieder beschaafd volk vroeger minder ontwikkeld geweest is, dat die mindere ontwikkeling gepaard ging met een minder ontwikkelden staatsvorm en dat aan dien eenvoudigen staatsvorm een toestand is voorafgegaan, waarin nog geen staat bestond. Omdat de ervaring ons leert, dat de ontwikkeling van den staat steeds in dezelfde richting heeft plaats gehad, nl. in de richting van mindere naar meerdere samengesteldheid, daarom zijn wij gerechtigd, zoo oordeelen wij, te onderstellen, dat wij bij het nagaan van die ontwikkeling in omgekeerde richting eindelijk een toestand zullen vinden, waarin geen staat aanwezig is, maar alleen de elementen worden aangetroffen, waaruit hij kan worden opgebouwd. Dit onderstellen wij en mijns inziens terecht, hoewel de ervaring ons leert dat deze elementen d.i. de afzonderlijke individuen tegenwoordig nergens worden gevonden, zonder dat er tevens een band, hoe zwak dan ook, tusschen hen bestaat.

Het onderscheid tusschen beide opvattingen, de onze en die van Hobbes, is kenmerkend voor zijn en voor onzen tijd.

Hobbes was ervarings-wijsgeer, omdat hij meende, dat de stof van al onze kennis ons door de ervaring verschaft wordt. Hij had echter de ervarings-hypothese niet voldoende doordacht om in te zien, dat ook de onderstelling, dat er in den oorspronkelijken toestand der menschen nog geen staat bestond, op waarneming moest steunen en hij kon haar niet voldoende doordacht hebben, omdat de ervarings-wijsbegeerte eerst in zijn tijd en onder zijne leiding begonnen is zich te

ontwikkelen en zich te verzetten tegen de onbeperkte heerschappij, die het rationalisme tot nog toe had uitgeoefend. Deze zelfde fout, ontstaan uit dezelfde oorzaken, maakt zijn geheele staatsleer tot een systeem van gevolgtrekkingen, afgeleid uit vooropgezette stellingen. Die gevolgtrekkingen hebben daarom alleen waarde voor zoover zij overeenkomen met de werkelijkheid of voor zoover ze zijn afgeleid uit algemeen menschelijke meeningen omtrent hetgeen wenschelijk is en tengevolge daarvan de uitdrukking zijn van menschelijke meeningen over den besten staat.

Wat was nu de meening van Hobbes over den toestand der menschen vóór het ontstaan van den staat?

De natuur, zegt hij[1)], heeft de menschen, wat hoedanigheden van lichaam en geest aangaat, ongeveer gelijk gemaakt. De zwakste van lichaam is sterk genoeg om den sterkste te dooden, hetzij heimelijk, hetzij door zich met anderen te verbinden. En in geestelijke eigenschappen vindt hij, als hij wetenschappelijke ontwikkeling uitzondert, die, zooals wij weten, volgens hem bestaat in de kennis en het juiste gebruik van woorden, nog grooter gelijkheid. De menschen willen wel erkennen, dat vele anderen geestiger of welsprekender of geleerder zijn dan zij, maar zullen nooit toegeven, dat velen even wijs en verstandig zijn. Dit nu bewijst eerder, dat de menschen in dit opzicht gelijk dan dat zij ongelijk zijn. Want er is gewoonlijk geen grooter bewijs van gelijke verdeeling dan dit, dat ieder tevreden is met het deel, dat hij gekregen heeft.

Door deze gelijkheid in bekwaamheid ontstaat gelijkheid van hoop op het bereiken van hun doel. En daardoor worden twee menschen als zij hetzelfde begeeren, vijanden en trachten zij elkander te dooden of te onderwerpen. Tevens echter leven zij in voortdurende vrees, dat anderen dit met hen zullen doen; zij trachten zich dus op alle mogelijke wijzen te beveiligen en vinden daartoe geen beter middel dan een voortdurend streven om hunne macht en hunne heerschappij

1) Leviathan, Chapt. XIII. Eng, werken III, pag. 110.

over andere menschen uit te breiden. Bovendien scheppen zij er behagen in door anderen geacht te worden en daartoe is, zoolang er geen macht bestaat, die allen kan bedwingen geen middel geschikter dan het aanjagen van vrees en het toebrengen van nadeel.

Er zijn dus in het karakter van den mensch drie hoofdoorzaken van twist, nl. mededinging, wantrouwen en roemzucht. De eerste bewerkt, dat de menschen elkaar aanvallen om voordeel, de tweede maakt, dat zij dit doen voor hun veiligheid en de derde doet hen anderen bestrijden om roem te verwerven.

Hieruit volgt dat de menschen, als er geen macht is, die hen allen bedwingt, leven in een voortdurenden toestand van oorlog; deze toch bestaat niet in onophoudelijken strijd, maar in de voortdurende geneigdheid daartoe. Zulk een toestand brengt tal van ongemakken met zich. Daarin is geen plaats voor bebouwing van den grond; geen plaats voor scheepvaart of gebruik van goederen, die over zee moeten ingevoerd worden; voor geriefelijk bouwen, voor middelen tot vervoer van zulke dingen, die veel kracht vereischen; daarin bestaat geen kennis van de oppervlakte der aarde, geen tijdrekening, geen kunsten en wetenschappen, geen maatschappij en wat het ergst van alles is een voortdurende vrees, een onophoudelijk gevaar voor een gewelddadigen dood; zoodat het leven van den mensch daarin eenzaam is en armoedig, vuil, dierlijk en kort.

Sommigen, zegt Hobbes, zullen op deze gevolgtrekkingen afgeleid uit de hartstochten der menschen niet vertrouwen en verlangen ze door de ondervinding bevestigd te zien. Laat hen bedenken, dat zij op reis gaande zich zelf en hun gezelschap wapenen, dat zij, als ze gaan slapen hunne deuren sluiten; dat zij zelfs in huis hunne kasten op slot doen; en dat zij dit doen, terwijl zij weten, dat er wetten en ambtenaren zijn om alle onrecht te straffen. Welk een meening hebben deze dan van hunne mede-onderdanen, wanneer zij gewapend op reis gaan, of van hunne mede-burgers als zij hunne deuren sluiten, of van hunne kinderen en bedienden,

als zij hunne kisten en kasten op slot doen? Beschuldigen zij de menschheid door hunne daden niet evenzeer als ik dat doe door mijne woorden?

Er bestaat echter, volgens Hobbes, mogelijkheid om uit dezen ongelukkigen toestand te geraken. Die mogelijkheid is een gevolg van andere hartstochten, nl. van vrees voor den dood, van de begeerte naar zulke zaken als noodig zijn om geriefelijk te leven en van de hoop om deze door arbeid te verkrijgen. En de rede doet geschikte vredesartikelen aan de hand, waardoor men de menschen tot overeenstemming kan brengen. Deze worden met een anderen naam wetten der natuur of natuurlijke wetten genoemd. Dit zijn algemeene regels, die een mensch verbieden te doen, wat zijn leven vernietigt of hem de middelen ontneemt het te bewaren; verbieden ook om datgene na te laten, waardoor hij meent, dat dit het best bewaard kan worden. Moesten wij er in onze taal een naam aan geven, dan zouden wij ze voorschriften eener utilistische moraal noemen.

Men moet, zegt Hobbes verder, bij het spreken over deze dingen goed onderscheid maken tusschen *recht* en *wet*. Een *recht* bestaat in de vrijheid om te doen of om na te laten, terwijl een *wet* tot een van beide verplicht.

In den oorspronkelijken toestand nu van oorlog van ieder tegen ieder wordt elkeen bestuurd door zijn eigen rede en is er geen hulpmiddel, dat hij niet mag gebruiken om zijn leven tegen zijne vijanden te verdedigen.

Hieruit volgt, dat in zulk een toestand ieder mensch recht heeft op alles, zelfs op het lichaam van een ander. En zoolang dit natuurlijk recht van iedereen duurt, zoolang kan niemand, hoe wijs of hoe sterk hij ook moge zijn, zeker wezen zoo lang te zullen leven, als de natuur toestaat.

Daarom is de eerste natuurlijke wet deze: dat ieder moet streven naar vrede, voor zoover hij kan hopen dien te verkrijgen en dat hij, als hij dien niet kan verkrijgen, alle hulpmiddelen en voordeelen van den oorlog mag gebruiken. Hieruit volgt onmiddellijk een tweede wet, nl.: dat een mensch bereid moet zijn om, als anderen het ook doen, af

te zien van dit recht op alles, voor zoo verre hij dit noodig oordeelt voor het behoud van den vrede en de verdediging van zichzelf. En dat hij tevreden moet zijn met zooveel vrijheid tegenover anderen als hij anderen tegenover zich zelf zou willen toestaan.

Uit deze twee leidt Hobbes de overige natuurlijke wetten af, zeventien in getal. Het is daarom niet onbelangrijk na te gaan, op welke onderstellingen de eerste twee, de grondwetten, steunen. Dat zij een anderen grond hebben dan waarneming van hetgeen *is* en redeneering daarover, ziet men onmiddellijk in als men bedenkt, dat zij handelen over wat behoorlijk en over wat geoorloofd is en dat redeneering over waarneming van wat *is* ons slechts gevolgtrekkingen kan doen maken omtrent hetgeen *is* of *zijn zal*. Voor zoover zij dus steunen op redeneering moet deze uitgaan van gegevens omtrent het behoorlijke en geoorloofde, d.i. van onderstellingen over hetgeen behoorlijk en geoorloofd is, onderstellingen, die door redeneering niet verder gecontroleerd kunnen worden, maar wier waarheid door iederen mensch onmiddelijk wordt erkend. Deze onderstellingen worden door Hobbes in de boven vermelde definitie, die hij van een natuurlijke wet geeft, met zooveel woorden uitgesproken. Zij komen hierop neer, dat wij én recht hebben op én verplicht zijn tot al datgene, wat strekt tot behoud en tot verbetering van ons leven, recht óp en verplicht tót alles, wat ons nuttig is. De grondslag van zijn geheele stelsel ís dus de meening, dat èn onze rechten èn onze plichten een utilistischen grond hebben.

Deze meening, zeide ik boven, kan door redeneering niet verder gecontroleerd worden, maar ontleent hare waarde aan de goedkeuring, die ieder mensch er onmiddellijk aan hecht, als hij haar hoort uitspreken, d.i. aan een beroep op ons bewustzijn, op wat wij gewoon zijn ons rechts- en ons plichtsgevoel te noemen, zooals dat tegenwoordig is of liever geworden is na een ontwikkeling van vele eeuwen.

Hierin nu zoek ik de fundamenteele fout van Hobbes en van ieder ander, die tracht zich op rationalistische wijze

rekenschap te geven van de menschelijke denkbeelden over recht en zedelijkheid. Deze fout openbaart zich bij verschillende rationalistische wijsgeeren op schijnbaar zeer verschillende, maar in den grond der zaak overeenkomende wijzen. Ik zal er mij hiertoe bepalen aan te wijzen in welken vorm zij zich bij Hobbes voordoet.

Aan den eenen kant doet hij een beroep op het ontwikkeld plicht- en rechtsgevoel der menschen van zijn tijd en wil door dat gevoel als eene van zelf sprekende waarheid doen uitmaken, dat wij in den natuurtoestand recht hebben *op* en verplicht zijn *tot* alles, wat ons nuttig is. Het feit, dat rechtsen plichtgevoel beiden verklaren, dat er tegenwoordig vele nuttige dingen zijn, waarop wij geen recht hebben en waartoe wij niet verplicht zijn, ontgaat hem wel niet, maar hij meent toch, dat hij dit feit bij de vaststelling van zijn beginsel mag verwaarloozen, hoewel dat beginsel op niets anders kan steunen dan op de onmiddellijke verklaringen van ons tegenwoordig rechts- en plichtgevoel.

En aan den anderen kant wil hij dat beginsel, hetwelk een onjuiste uitdrukking is der uitspraken van ons tegenwoordig gevoel voor recht en plicht, toepassen op de menschen in den toestand, die aan het ontstaan van iederen staat vooraf ging, op menschen dus, van wie wij niet zonder grond kunnen onderstellen, dat zij op geheel andere wijzen voelden en dachten dan wij en zijn tijdgenooten.

Heeft hij eindelijk door de toepassing van dit beginsel een verklaring gegeven van den oorsprong van den staat, dan tracht hij daaruit de voorschriften van recht en zedelijkheid, zooals wij die kennen en zooals ze door ons rechtsbewustzijn en ons zedelijk gevoel worden goedgekeurd, te verklaren als beperkingen van het beginsel, hetwelk hij oorspronkelijk op dat bewustzijn en op dat gevoel had doen steunen.

Uit dezen circulus vitiosus is er noch voor Hobbes noch voor iemand anders, die rationalistisch over deze dingen wil spreken, een andere uitweg dan het aannemen der eeuwigheid en onveranderlijkheid van onze denkbeelden over recht en zedelijkheid, gevoegd bij de meening, dat alle uit-

spraken van ons rechts- en plichtgevoel, die strijden met het door abstractie gevondene, maar daarna als van zelf sprekende waarheid gestelde, algemeene beginsel, als onjuist en ongerechtvaardigd moeten verworpen worden. Aan den eenen kant dus een ruw verwerpen van veel, wat historie en ervaring ons leeren en aan den anderen kant een willekeurig voortrekken van de uitspraken van rechts- en plichtgevoel, welke dienden tot het vormen der verlangde abstractie, boven die, welke daarbij van geen nut konden zijn.

Toch hebben de rationalistische wijsgeeren gewoonlijk tot dezen uitweg hun toevlucht genomen. Hobbes evenwel, en dit beschouw ik als een zijner verdiensten, doet dit niet en ontkomt daardoor ook niet aan den circulus vitiosus, dien ik boven aanwees. Daarover later meer. In de eerste plaats iets over den weg, waarop hij vermeden kan worden zonder te stuiten op de bovengenoemde zwarigheden en over de reden, waarom de meesten dezen weg niet hebben ingeslagen.

Geschiedenis en ervaring leeren, dat het rechts- en plicht-gevoel der menschen in hooge mate veranderlijk is, dat het bij verschillende personen en volken dikwijls veel verschilt, dat het bij enkele individuen en volkstammen bijna geheel ontbreekt en dat het in het leven van ieder individu eerst ontstaat en zich daarna voortdurend ontwikkelt en vervormt.

Dit alles, afgescheiden nog van de algemeene ontwikkelingshypothese, dwingt ons aan te nemen, dat het niet iets oorspronkelijks, iets eeuwigs en onveranderlijks is, maar dat het ontstaan is en eerst langzamerhand geworden tot hetgeen *wij* als zoodanig kennen.

Wanneer het ons nu niet gelukt alle uitspraken van dat gevoel tot ééne abstractie terug te brengen, zullen wij ons bij dit feit als bij ieder ander neêrleggen en ons onderzoek naar het *wezen* van dat gevoel, rationalistisch gesproken, staken, als het ons mocht blijken onmogelijk te zijn dit *wezen*, d.i. *deze abstractie*, te vinden. Onze belangstelling in het gevoel zelf zal daardoor echter niet verflauwen. Omdat wij meenen dat het geworden is, zullen wij onderzoeken *hoe* het ontstaan is en *hoe* het komt, dat andere gevoelingen,

zooals die van verplichting en van eerbied, met iedere uitspraak van dat gevoel geassocieerd zijn. Vinden wij door dat onderzoek een verklaring, dan zal het ons geoorloofd zijn deze, zonder gevaar te loopen in tegenspraak met ons zelf te komen, op ieder mogelijk geval toe te passen. En deze toepassing zal dienen tot controleering en soms tot correctie van onze verklaring. Bij die verklaring zullen wij ons echter bedienen van meer eenvoudige gevoelingen, met welke het gevoel van verplichting of van eerbied niet verbonden is. Natuurlijk niet, want wij meenen, dat dit gevoel zelf verklaard moet worden. Dit nu is voor velen een bezwaar om een dergelijke verklaring aan te nemen. Wanneer ons gevoel voor zedelijkheid en recht, zoo spreken zij, ontstaan is door de werking der lagere (der meer eenvoudige zou men moeten zeggen) eigenschappen van den mensch, kunnen de voorschriften van recht en zedelijkheid niet den eerbied inboezemen, dien zij werkelijk inboezemen en dien zij moeten inboezemen. Daarom moet het aannemen van zulk een verklaring dien eerbied onvermijdelijk verzwakken en ten slotte leiden tot de ontkenning der voorschriften van recht en zedelijkheid en van het gevoel daarvoor.

Ziedaar, zoo ik mij niet bedrieg, met hun voorliefde voor logische deductie de reden, waarom de rationalisten dezen weg niet zijn ingeslagen, maar liever in volkomen strijd met historie en ervaring een eeuwig en onveranderlijk rechts- en zedelijkheidsbeginsel hebben aangenomen.

Deze denkwijze, die uit eerbied voor zedelijkheid en recht te kort doet aan den eerbied voor de waarheid, komt mij volkomen onverdedigbaar voor.

Ieder feit is, dunkt mij, even zeker. Het bestaan dus van een rechts- en plichtgevoel en van eerbied voor de voorschriften daarvan, is niet minder zeker dan het bestaan van een boom. Door een analyse der eigenschappen van dat gevoel en dien eerbied en door een beschrijving hunner wijze van ontstaan wordt aan die zekerheid niet de minste afbreuk gedaan.

Men zou vreemd opkijken, als iemand een boom minachtte

of beweerde, dat een ander aan het bestaan daarvan moest twijfelen, omdat hij ontstaan is uit een onaanzienlijken zaadkorrel en uit de voedende bestanddeelen van bodem en lucht. Toch zou dit gebeuren, als met het begrip boom dezelfde emoties geassocieerd waren als met de begrippen recht en zedelijkheid. Minder dwaas zou het daarom evenwel niet zijn. Even dwaas nu volgens mijne meening is het, te beweren, dat iemand de voorschriften van recht en zedelijkheid minacht of moet minachten, omdat hij ze afleidt of liever hun historische wording nagaat uit meer eenvoudige menschelijke neigingen en behoeften, met wier begrip niet als met dat van recht en zedelijkheid de emotie van eerbied geassocieerd is; even dwaas ook om wegens dezelfde reden aan het bestaan dier emotie te twijfelen, of te beweren, dat een ander daaraan moet twijfelen of haar niet moet gevoelen. Deze dwaasheid zou minder algemeen zijn, als de groote eerbied voor recht en zedelijkheid gepaard ging met even grooten eerbied voor feiten, d.i. voor waarheid.

Dit alles heeft echter geen betrekking op Hobbes. Deze is een veel te oprecht en hartstochtelijk zoeker naar waarheid om in staat te zijn eene gevolgtrekking te verwerpen, omdat zij met een zijner neigingen strijdt. Zijn fout is van geheel anderen aard. Het is deze, dat hij nog niet consequent ervaringswijsgeer kan zijn; dat hij, zooals ik het in een artikel over zijne methode en de gronddenkbeelden zijner wijsbegeerte in den vorigen jaargang van dit tijdschrift uitdrukte, een te hoog denkbeeld van onze kennis heeft en daardoor niet aarzelt onvolledige en in dit geval ook onjuiste inducties, afgeleid uit waarnemingen op zijn tijdgenooten, te gebruiken als algemeene beginselen om er deductief gevolgtrekkingen uit af te leiden, toepasselijk niet alleen in zijn tijd, maar ook in den tijd, die aan het ontstaan van den staat vooraf ging. Tot welke inconsequenties hem dit bracht zullen wij straks zien. Tot de aanneming der eeuwigheid en onveranderlijkheid van ons rechts- en plichtgevoel bracht het hem echter niet.

Een contract is volgens Hobbes het wederkeerig overdragen

van een recht. Na het geven van deze bepaling en een behandeling der verschillende soorten van contracten, gaat hij over tot de bespreking der derde natuurlijke wet, nl. dat de menschen de contracten, die zij hebben aangegaan, moeten nakomen.

Ik wil hierbij nog een oogenblik stil staan om te doen zien in welk een onoplosbare moeielijkheid Hobbes zich door zijn geheele wijze van behandeling gebracht heeft.

Het nakomen van contracten, zegt hij[1)], heet rechtvaardig, het niet nakomen onrechtvaardig. Volgens zijne opvatting echter van den aard der menschen, zal niemand eene verplichting volbrengen, als hij niet hoopt daardoor zelf een even groot of grooter voordeel te verkrijgen. Niemand zal dus voldoen aan de verplichtingen, die hij bij contract op zich genomen heeft, als hij vreest, dat de andere contractant dat niet zal doen. En dit moet hij vreezen, zoolang er geen macht is in staat en geneigd om hem daartoe te dwingen, zoolang dus als er geen staat is. Daarom kan er geen sprake zijn van rechtvaardigheid en onrechtvaardigheid vóór het bestaan van den staat.

Maar ook een andere gedachtengang dringt zich aan hem op. Wanneer iemand een aangegane overeenkomst verbreekt en bijgevolg verklaart, dat hij meent, dat het redelijkerwijze geoorloofd is dit te doen, kan hij niet dan door een dwaling zijner medeleden opgenomen worden in een maatschappij, die zich vereenigd heeft tot handhaving van den vrede en tot wederkeerige verdediging tegen aanvallen. En wanneer hij in die maatschappij *is* opgenomen, kan hij niet dan door diezelfde dwaling daarin bij voorduring geduld worden.

Van hier tot de conclusie, dat daarom vóór het bestaan van rechtvaardigheid en onrechtvaardigheid de vorming van een staat tot de onmogelijkheden behoort, dat met andere woorden de neiging en de gewoonte om aangegane verbintenissen na te komen aanwezig moeten zijn, vóór er een staat gevormd kan worden, is slechts één stap. Hobbes echter doet

1) Leviathan Chapt. XV Eng. werken III pag. 130 vlg.

dien stap niet, omdat hij daardoor volkomen in tegensprak zou komen met zijn bewering, dat er vóór het ontstaan van den staat geen sprake kan zijn van recht en onrecht en met zijne beschouwing van den mensch als uitsluitend egoïstisch wezen. Hij concludeert alleen, dat de wet, die voorschrijft aangegane verbintenissen op te volgen, een natuurlijke wet is en gaat daarna over tot de behandeling der overige wetten van die soort.

Hij brengt daartoe voorschriften van dankbaarheid, inschikkelijkheid, vergevensgezindheid enz. en zoekt den grond van al die voorschriften in hunne heilzame gevolgen; maakt ze dus alle, zooals ik boven reeds opmerkte, tot voorschriften eener utilistische moraal.

Dat hierdoor van alle tot zekere hoogte hetzelfde geldt wat hij zegt van rechtvaardigheid, nl. dat het de voorwaarden zijn, wier vervulling de oprichting van een staat mogelijk maakt, merkt hij niet op. Hij doet evenwel een stap in de goede richting door te verklaren, dat de natuurlijke wetten binden in foro interno, maar niet in foro externo, d.w.z. verplichten tot den wensch ze na te komen, maar niet tot feitelijke nakoming. Hoe echter die verplichting of juister dat gevoel van verplichting ontstaat, daarover zegt Hobbes geen woord en daarover kon hij niet spreken, omdat hij geen denkbeeld had van de gedaanteverwisseling, die onze denkingen en gevoelingen door herhaling en onderlinge verbinding ondergaan. Vraagt men hem, waarom de natuurlijke wetten binden in foro interno en niet in foro externo, dan antwoordt hij met een beroep op die wetten zelf. Omdat diegene, zoo spreekt hij, die bescheiden, toegevend en getrouw aan zijne beloften is, als anderen dat niet zijn, een zekere buit voor die anderen is en onvermijdelijk zijn eigen ondergang bewerkt in strijd met alle mogelijke natuurlijke wetten, wier reden van bestaan hierin gevonden wordt, dat zij strekken tot behoud van het leven der menschen en van de middelen daartoe.

Zoo doet Hobbes om het *niet* verbindende der natuurlijke wetten te bewijzen, een beroep op het verbindende van het

beginsel, waaruit zij zijn afgeleid en blijft hij zich, omdat hij aan zijne rationalistische verklaringswijze vasthoudt, bij voortduring in denzelfden vitieusen cirkel bewegen.

Laten wij nu zien, hoe hij zich het ontstaan van den staat voorstelt.

Het is onmogelijk, zegt hij, aan den oorspronkelijken oorlogstoestand een einde te maken door de vereeniging van een klein aantal personen of familien; ook niet door de vereeniging van een groote menigte, wanneer deze niet door één wil bestuurd wordt. Dit is slechts dan mogelijk, als deze menigte zich *bij voortduring* aan êén wil onderwerpt. Het eenige middel daartoe is het instellen eener macht, waarop ieder lid der menigte al zijn eigen macht overdraagt en het opdragen dezer macht, hetzij aan één man, hetzij aan een vergadering, die bij meerderheid van stemmen den wil van allen afzonderlijk tot één wil terugbrengt. Zoo ontstaat door een contract, dat ieder mensch met ieder ander aangaat, een werkelijke eenheid van allen, even als of ieder mensch tot ieder ander zeide: Ik draag mijn recht mijzelf te regeeren over op dezen man of op deze vergadering, op voorwaarde, dat gij dit op gelijjke wijze doet, opdat deze man of deze vergadering de macht en de hulpmiddelen van ons allen, zooals hij dat het best vindt, gebruike voor onzen vrede en gemeenschappelijke verdediging. De persoon of de vergadering, aan wie deze macht wordt opgedragen, heet souverein en de macht zelf souvereine macht; ieder ander heet onderdaan.[1)]

De souvereine macht kan men op twee wijzen verkrijgen. Ten eerste door natuurlijk geweld, b.v. wanneer iemand zijn kinderen aan zijn bestuur onderwerpt, omdat hij de macht heeft hen te dooden, als zij weigeren of wanneer hij in den oorlog zijne vijanden aan zich onderdanig maakt door hun op die voorwaarde het leven te schenken. Ten tweede, wanneer de menschen onder elkander overeenkomen zich vrijwillig aan één man of aan één vergadering te onderwerpen

1) Leviathan, Chapt. XVII Eng. werken III, pag. 157 vlg.

in het vertrouwen, dat zij door hem tegen alle anderen zullen beschermd worden. Dezen laatste noemt Hobbes een staat door instelling en den eerste een staat door verkrijging.

Beide vormen steunen dus op een contract, de eerste op een contract der onderdanen met den souverein, de tweede op een contract der onderdanen onderling.

Waarom echter dit contract bindend is, ik bedoel niet in die gevallen waarin verbreking daarvan den onderdaan meer na- dan voordeel zou opleveren, maar in die, waarin hij het straffeloos kan verbreken; terwijl in den natuurtoestand het niet nakomen van contracten geoorloofd is; dit verzuimt Hobbes ons mede te deelen. Het beantwoorden dezer vraag is een der onoverkomelijke moeilijkheden, waarop iedere rationalistische verklaring onzer rechtsbegrippen en van ons rechtsgevoel afstuit.

Gaat hij nu verder uit dit contract de rechten van den souverein afleiden, dan bepaalt hij zich tot den tweeden vorm daarvan. Spreekt hij van den eersten vorm, dan is hij er tevreden mede aan te toonen, dat de rechten van den souverin daardoor dezelfde worden als die, welke hij door den tweeden vorm verkrijgt. Daardoor onderscheidt hij zich van de latere verdedigers van het contract social, zooals van Locke en van Rousseau en van zijne voorgangers zooals Hooker en de Groot. De bedoeling dezer afwijkende leer is niet moeilijk te gissen. Is de staat een gevolg van een contract tusschen ieder lid van het volk en den souverein, en is het contract een wederkeerig overdragen van rechten, dan hebben tengevolge van dat contract èn souverein èn volk rechten en dus ook plichten tegenover elkander. Van de rechten van het volk en van de plichten van den souverein of van hem, die door Locke en Rousseau zijn vertegenwoordiger zou genoemd worden, wil Hobbes echter niets weten in onderscheiding van deze beide wijsgeeren, voor wie juist *deze* plichten en *deze* rechten hóofdzaak zijn. Daarom kiest hij voor het verdrag, waarop de staat steunt, een vorm, waardoor de burgers wel plichten op zich nemen tegenover den souverein, maar geen rechten verkrijgen dan tegenover elkander.

Hoe uitgebreid ten gevolge van deze opvatting de rechten van den souverein moeten worden, als hij ze uit dit contract gaat afleiden, kan men gemakkelijk nagaan. In de eerste plaats kunnen de burgers den regeeringsvorm zonder toestemming van den souverein niet veranderen, omdat zij hem daardoor iets zouden ontnemen, hetwelk volgens het contract, dat zij met elkander hebben aangegaan, zijn eigendom is. Ten tweede kan de souverein zijn macht niet verbeuren, omdat hij zich tegenover de burgers tot niets verplicht heeft. Daarom kan hij ook geen onrecht doen en dus nooit gestraft worden; daarom heeft *hij alleen* het recht te bepalen, wat voor den vrede en de verdediging zijner onderdanen noodig is; welke de leer is, waarin zij onderwezen moeten worden; onder welke wetten zij moeten leven enz. In één woord de macht van den souverein, d.i. van den persoon of van de vergadering, die den staat vertegenwoordigt, is volkomen onbeperkt. Begrensd wordt zij alleen door het geweten van hem of hen, die haar uitoefenen. En op dit geweten kan men vertrouwen, omdat de souverein nooit nadeelige gevolgen kan ondervinden van het opvolgen der voorschriften daarvan.

Dat hij ook hier weder het bestaan van een geweten, d.i. van plichtgevoel aanneemt vóór en onafhankelijk van het ontstaan van den staat, schijnt aan de aandacht van Hobbes te ontsnappen; anders toch zou hij hebben ingezien, dat dit gevoel vóór alles moet verklaard worden en dat men daarop bij iedere theorie van den staat voortdurend het oog gevestigd moet houden. Misschien was hij dan ook tot het inzicht gekomen, dat men verkeerd doet door redeneering uit vooropgestelde beginselen over het recht van den staat en den grond daarvan te spreken, als een zoo samengesteld en veranderlijk element als rechts- en plichtgevoel bij zijn ontstaan en in zijne ontwikkeling een zoo groote rol gespeeld heeft.

Dat de vrijheid der burgers in den staat van Hobbes een zeer beperkte is, kan men uit het voorgaande opmaken. Daar zij tegenover den souverein geene rechten hebben, kunnen zij alleen vrij zijn in die dingen, waarin de laatste hun die, vrijheid toestaat.

Men kan hiertegen aanvoeren, zegt Hobbes op het einde van het hoofdstuk, waarin hij over de rechten van den souverein spreekt[1)], dat de toestand der onderdanen in zulk een staat zeer ellendig zal zijn, daar zij veel te lijden zullen hebben van de lusten en onbeteugelde hartstochten van hem of hen, die een zoo onbeperkte macht in hun handen hebben. En gewoonlijk schrijven zij, die in een monarchie leven, de nadeelen die hieruit voortvloeien, aan de monarchie toe en zij, die leven onder het bestuur eener democratie of eener andere souvereine vergadering, wijten al deze ongemakken aan *dezen* regeeringsvorm. Toch is de macht bij alle regeeringsvormen dezelfde, als zij slechts volkomen genoeg is, om de burgers te kunnen beschermen. Men overweegt gewoonlijk niet, dat de toestand der menschen nooit zonder ongemakken is en dat het ergste, wat onder eenigen vorm van bestuur aan het volk kan overkomen, nauwelijks gevoeld wordt, als men het vergelijkt met de ellende en de verschrikkelijke ongelukken, die een burgeroorlog vergezellen of dien regelloozen toestand van menschen zonder heer, die zich aan geen wetten onderwerpen en geen macht kennen om hen te weerhouden van roof en moord.

Het is na al het bovenstaande bijna onnoodig op te merken, dat wij das in Hobbes niet in de eerste plaats een voorstander eener onbeperkte alleenheerschappij moeten zien, maar een verdediger van wat wij gewoon zijn de leer der staatsalmacht te noemen. Zijn voorkeur voor een alleenheerschappij komt eerst ín de tweede plaats. Hij grondt die voorkeur hierop, dat deze staatsvorm met minder nadeelen gepaard gaat dan een aristocratie of democratie, de beide andere bestuursvormen, die volgens hem mogelijk zijn en aan wier onderdanen hij, evenmin als aan die der monarchie, het recht toekent den regeeringsvorm zonder toestemming van den souverein te veranderen. Het vermelden dezer nadeelen en van de verdere gevolgtrekkingen ten opzichte van de inrichting van den staat, die hij trekt uit de tot hiertoe vastgestelde

1) Leviathan, Chapt. XVIII, Eng. werken III, pag. 169.

beginselen, zou mij te uitvoerig doen worden. Ik laat het daarom na en kan dat des te geruster doen, omdat deze dingen met de grondslagen en grondgedachten zijner staatsleer niets te maken hebben. Ik wil, als bij een zaak van groot belang èn voor zijn staatsleer èn voor de beoordeeling van zijn persoon, nog slechts een oogenblik stilstaan bij de wijze, waarop de onderdanen volgens zijne meening van hun plicht den souverein te gehoorzamen, kunnen ontslagen worden.

De verplichting der onderdanen, zoo spreekt hij[1)] hunnen souverein te gehoorzamen, duurt even lang als de macht, door welke hij in staat is hen te beschermen. Want het recht, dat de menschen van nature hebben, om zich zelf te beschermen, als niemand anders dat kan doen, kunnen zij door geen verdrag afstaan. De souverein is de ziel van den staat; als deze het lichaam eens verlaten heeft, worden de leden daarvan niet langer door haar in beweging gebracht.

Dit is, zoo ik mij niet bedrieg, volkomen consequent. Hobbes had echter nog krachtiger kunnen redeneeren. Wanneer de natuurlijke wetten, waartoe ook de verplichting contracten te vervullen behoort, slechts bindend zijn, zooals hij uitdrukkelijk verklaart, wanneer er een macht is, geneigd en in staat ook de andere contractanten tot het nakomen hunner verpliehtingen te dwingen, worden bij de vernietiging dier macht alle contracten nietig. Dan komt dus ook het verdrag te vervallen, waarbij men zich tegenover zijne medeburgers verplicht heeft den souverein te gehoorzamen.

Men kan het met deze argumentatie niet eens zijn en beweren, dat zij geen rekening houdt met den grondslag, waarop ieder staatsverband en iedere aanhankelijkheid aan van hunne macht beroofde souvereinen rust, nl. met een moreel gevoel van verplichting, dat ook gehoorzaamheid aan een verdreven souverein kan voorschrijven; men zal tevens moeten erkennen, dat zij van het standpunt van Hobbes volkomen juist is en geheel in zijn stelsel past. Daarom was niets onbillijker, dan het verwijt zijner vijanden, dat hij door deze

1) Leviathan Chapt, XXI, Eng. werken III, pag. 208.

leer en de toepassing daarvan (hij heeft zich kort na het verschijnen van den Leviathan aan het parlement onderworpen en is naar Engeland teruggekeerd) schuldig maakte aan verraad jegens zijn wettigen souverein, den toenmaligen prins van Wales, later Karel II.

Ik heb hiermede het overzicht der grondgedachten van Hobbes' staatsleer ten einde gebracht. Tevens heb ik daarmede genoeg kritiek verbonden om een inzicht te geven in de fouten, die deze leer eigen zijn en die zij met iedere rationalistische staatstheorie gemeen heeft, in het bizonder met die van Locke en Rousseau, welke evenals Hobbes den staat deden ontstaan door een maatschappelijk verdrag en trachtten zijne eigenschappen en rechten uit dat verdrag af te leiden. Deze leer van het maatschappelijk verdrag heeft de wijsbegeerte van den staat beheerscht gedurende de zeventiende en achttiende eeuw en is eerst in onzen tijd herhaaldelijk en uitdrukkelijk bestreden, bestreden echter van een partijdig, d.i. conservatief of zoo men liever wil anti-democratisch standpunt en met argumenten even rationalistisch als de beschouwingswijze, die men wilde wederleggen. Daarom werd die bestrijding gevolgd door een staatsleer, welke dezelfde gebreken had als die, waarvoor men haar in de plaats wilde stellen. Op een daarvan wil ik hier met een enkel woord de aandacht vestigen, terwijl ik hoop later bij de bespreking van Locke's Treatise of civil government meer uitvoerig op dit onderwerp terug te komen.

De leer van het contrat social onderstelt een oorspronkelijke gelijkheid van alle menschen en gaat daarom uit van het beginsel der volks-souvereiniteit. Hobbes beperkt de heerschappij van dit beginsel tot het ontstaan van den staat, Locke en Rousseau doen het ook daarna heerschen en geven daarom aan de burgers het recht den souverein af te zetten.

Van waar dit recht van het volk op souvereiniteit, heeft men gevraagd, en daar noch Hobbes, noch Locke, noch Rousseau een voldoend antwoord op die vraag gaven of konden geven, concludeerde men, dat er niet van volks-souvereiniteit, maar slechts van staats-souvereiniteit kon gesproken

worden. Zoo stelde men, met behoud van dezelfde fout in den gedachtengang, in de plaats van het abstractum *volk* het abstractum *staat*, vergetende, dat men op de vraag naar het *recht* van den staat op souvereiniteit over de individuen evenzeer het antwoord moest schuldig blijven, als de leeraars der volks-souvereiniteit dat hadden moeten doen op de vraag, aan wier onvoldoende beantwoording men argumenten tegen hunne leer ontleend had.

Het conservatieve dezer opvatting ligt in de gemakkelijkheid, waarmede het abstractum *staat* verwisseld wordt met het bestaande staatsbestuur en de daaruit volgende onmogelijkheid om een bestaanden toestand van dat bestuur als onrecht te beschouwen. Zelfs wanneer deze richting, zooals in werkelijkheid met velen harer vertegenwoordigers het geval is, erkent, dat het plicht van den *staat* (d.i. in concreto van zijne regeerders) is om het algemeen belang te bevorderen, veronderstelt iedere verandering in het personeel der regeerders, die in de tegenwoordige omstandigheden altijd in de vermeerdering van hun aantal zal bestaan, de erkenning, dat door anderen het algemeen belang beter behartigd zal worden dan door hen zelf, een erkenning des te onwaarschijnlijker, naarmate deze hun taak slechter vervullen.

Dat er dus uit een nuttigheidsoogpunt voor deze staatstheorie weinig te zeggen valt, behoeft geen verder betoog. Des te belangrijker wordt het daardoor voor haar het recht van *den staat*, d.i. van de tegenwoordige regeerders over de individuen voldoende te motiveeren. En daartoe is zij evenmin in staat als de door haar bestreden school, omdat zij even als deze weigert uit te gaan van het rechtsgevoel der individuen en nog meer dan deze werkt met abstracta, zoodat zij in nog hooger mate vervalt in al de fouten van het rationalisme.

Laat ik daartegenover zoo beknopt mogelijk de opvatting stellen, die volgens mijne meening tot een juiste staatsleer kan leiden.

In den loop der ontwikkeling van het menschelijk geslacht hebben de menschen hoofdzakelijk ten gevolge van hun ver-

keer met andere menschen, maar ook ten gevolge van andere omstandigheden zekere eigenschappen gekregen, waardoor zij zich verplicht gevoelen op bepaalde wijzen te handelen. Het hoe en waardoor dezer ontwikkeling wensch ik hier verder onbesproken te laten. Genoeg, zij heeft plaats gehad.

Deze eigenschappen noemen wij zedelijke eigenschappen. Wel wordt iedere zedelijke daad niet door dit gevoel van verplichting vergezeld, maar zij zou er door vergezeld worden, als er voldoend sterke neigingen waren, die voor het verrichten der daad overwonnen moesten worden.

De waarneming van al deze verschillende zedelijke daden en van de gevoelingen, waardoor zij vergezeld worden, leidt tot de vorming van een abstractum. Ik bedoel het zedelijk gevoel, dat beschouwd wordt als de onbekende, geheimzinnige oorzaak van alle gevoelingen, die zedelijke daden vergezellen en tot zedelijke daden aansporen. Sprekende over ontwikkeling onzer zedelijke eigenschappen, spreken wij dus, voor het gemak natuurlijk en bij wijze van spreken, over de ontwikkeling van het zedelijk gevoel.

Tegelijk en gedeeltelijk misschien reeds vóór dat zedelijkheidsgevoel heeft zich bij ons een ander gevoel ontwikkeld, tengevolge waarvan wij verwachten, dat *anderen* op bepaalde wijzen zullen handelen of zich van handelen zullen onthouden. Dit gevoel noemen wij ons rechtsgevoel; het is in zekeren zin een aanvulling van ons zedelijkheidsgevoel[1)]; immers wat zedelijk, d.i. plicht voor mij is om te doen of na te laten, is een recht van een ander.

De eerste ontwikkeling van dit zedelijkheids- en rechtsgevoel heeft plaats gehad in een tijd, toen er nog geen staat bestond; zij was zelfs, zooals wij boven gezien hebben, een der eerste voorwaarden voor het ontstaan van een staat. Toen deze of iets wat er op geleek, zich echter eens ge-

1) Dat ik zoo sprekende, slechts het oog heb op een deel der daden, die door het zedelijk gevoel worden voorgeschreven, begrijpt men gemakkelijk; ik kan echter zonder eenig nadeel voor mijn doel de daden, die niet onder de in den tekst genoemde tegenstelling vallen, verwaarloozen.

vormd had, had hij ook van zijn kant grooten invloed op de verdere ontwikkeling van dat gevoel en begon zich daarenboven aan den eenen kant bij de burgers een gevoel te vormen van hunne rechten en verplichtingen tegenover den staat of liever tegenover zijn regeerders, en aan den anderen kant bij de regeerders een dergelijk gevoel ten opzichte van de burgers.

Stemt dit gevoel bij de eenen in voldoende mate met het gevoel der anderen overeen en wordt er van beide zijden in den regel naar dat gevoel of naar daaraan ontleende motieven gehandeld, dan heeft men te doen met een staat, dien men, omdat zijne inrichting met het rechtsgevoel van regeerders en geregeerden overeenstemt, een rechtstaat zou kunnen noemen, als er van dit woord niet zooveel misbruik was gemaakt, dat het beter is zijn gebruik te vermijden.

Gewoonlijk zal echter deze overeenstemming veel te wenschen overlaten, meestal zonder dat dit ernstige gevolgen heeft, ten eerste omdat de regeerders beschikken over voldoende middelen om wat zij voor hun recht houden aan de geregeerden af te dwingen, en ten tweede omdat bij de laatsten, al gevoelen zij zich in hun rechten verkort, het gevoel hunner verplichtingen tegenover de eersten òf onverminderd òf in voldoende mate zal blijven bestaan. Mocht het onverhoopt te sterk verminderen, dan is vrees een zeer geschikt en een veel gebruikt middel om het te versterken. De geschiedenis van bijna iedere verovering, van iedere omwenteling en van iedere reactie kan dit bewijzen. Daardoor versterkt men dikwijls dit gevoel niet alleen voor het oogenblik door uitwendige en aan het gevoel zelf vreemde motieven, maar maakt het ook op den duur in zich zelf sterker. Zoo groot is de kneedbaarheid der menschen.

In weerwil hiervan gebeurt het somtijds, dat het gemis aan overeenstemming tusschen het rechts- en plichtsgevoel van regeerders en geregeerden voortdurend grooter wordt, zoo groot eindelijk, dat de laatsten zich van hun verplichting tot gehoorzaamheid ontslagen rekenen. Of zij feitelijk in verzet zullen komen, hangt vooral van twee omstandigheden af, nl.

van de sterkte hunner verontwaardiging over de schending of vermeende schending (deze twee staan in dit opzicht volkomen gelijk) hunner rechten en van hun kans of vermeende kans op slagen.

Wanneer nu is zulk een verzet rechtmatig? Deze vraag moet door iedere theorie van den staat beantwoord worden.

Nemen wij de juistheid van het boven gezegde aan, dan is de beantwoording dezer vraag niet moeielijk. Dan toch kan men de rechtmatigheid van het verzet niet ontkennen, als het werkelijk een gevolg is van het gekrenkte rechtsgevoel van hen, die zich verzetten. Men kan het echter om moreele redenen afkeuren, wanneer b.v. het gestelde doel niet gewichtig genoeg is om op te wegen tegen de ellende, die met het verzet gepaard gaat, of wanneer de bereiking van dat doel zoo onzeker of zoo hopeloos is, dat de poging daartoe waarschijnlijk niets dan ongeluk ten gevolge zal hebben. De overweging, dat ook de toestand, die op een geslaagd verzet volgt, weinig geschikt is om de gewenschte overeenstemming tusschen het gevoel voor recht en plicht van regeerders en geregeerden tot stand te brengen, zal er daarenboven het hare toe bijdragen om dit zedelijk afkeurend oordeel kracht te geven en ons geneigd te maken het uit te spreken. De ondervindingen eindelijk, die men van zoodanig verzet op het einde der vorige en in de eerste helft van deze eeuw heeft opgedaan, zijn niet bemoedigend voor hen, die dit nogmaals zouden willen beproeven of geneigd mochten zijn zich van een zedelijk afkeurend oordeel daarover te onthouden.

Aan den anderen kant evenwel dragen ook de regeerders een even groot gedeelte der verantwoordelijkheid voor ieder verzet voortkomende uit gekrenkt rechtsgevoel. En ook zij hebben de ongelukkige gevolgen daarvan, geslaagd of niet, gezien en ondervonden. Daarom zoude ook hen een zedelijk afkeurend oordeel treffen, als zij niet alles deden, wat in hun vermogen is, om zulk een verzet te voorkomen, alles dus om het rechts- en plichtgevoel der regeerenden in overeenstem-

ming te brengen met het plicht- en rechtsgevoel der geregeerden.

Daartoe nu is men begonnen onder den invloed van de leer der volks-souvereiniteit, gesproten uit die van het maatschappelijk verdrag, een middel aan te wenden, dat misschien zal leiden tot het doel, dat men zich niet met bewustzijn gesteld had, maar waarnaar men onbewust streefde. Men heeft aan de geregeerden invloed gegeven op de keuze der regeerders en deze laatsten dus tot op zekere hoogte van de eersten afhankelijk gemaakt.

Zoodra men dit beginsel heeft aangenomen, worden de vragen, hoe ver zich die invloed moet uitstrekken en aan welk gedeelte der burgers men een dergelijken invloed zal toekennen, vraagstukken van het grootste belang. Ik wil, geleid door het boven aangehaald beginsel, trachten op de tweede dier vragen zoo kort mogelijk een antwoord te geven.

Wanneer men in den ruimsten zin van het woord slechts dan kan spreken van een recht van het staatsbestuur op de regeering, wanneer zoowel het rechtsgevoel zijner leden als dat der burgers daaraan dat recht toekent en men juist tot het verkrijgen dier overeenstemming aan een gedeelte der burgers invloed op de samenstelling der regeering heeft gegeven, kan men dienzelfden invloed niet weigeren aan een ander deel der burgerij, dat hem met aandrang en uit overtuiging vraagt. Recht heeft dat gedeelte der burgers op dien invloed, in zooverre als hun rechtsgevoel gekwetst wordt door de onthouding van hetgeen aan anderen, die zij met zich gelijk stellen, wordt toegekend. Slechts gemis aan objectiviteit, d.i. uitsluitende aandacht voor eigen eischen en blindheid voor gelijkwaardige eischen van anderen, kan een dergelijke onthouding duurzaam doen zijn. Aan den anderen kant evenwel is er volgens dit beginsel geen enkele reden om dien invloed toe te kennen aan hen, die niet toonen hem op prijs te stellen en wier rechtsgevoel door de onthouding er van niet zou worden gekwetst.

Dit is, zoo ik mij niet bedrieg, een volkomen logische deductie uit het beginsel, dat wij boven hebben aangenomen,

een beginsel, dat afkeerig van alle nuttelooze abstractie slechts wil steunen op het individueele rechtsgevoel en dat daarom ook in andere opzichten tot meer bepaalde gevolgtrekkingen zal leiden dan andere beginselen, die men tot den grondslag van alle recht heeft gemaakt, zooals het zwevende begrip van menschelijke ontwikkeling of het onbepaalde denkbeeld van algemeen belang, in welks bepaling men het nooit verder gebracht heeft dan de geheel negatieve en volmaakt onbelangrijke verklaring, dat het algemeen belang iets anders is dan de som der bizondere belangen.

Het is mijn doel niet hier deze gevolgtrekkingen verder te ontwikkelen; het is mij genoeg op het beginsel gewezen te hebben, dat zich van die der meest gangbare theoriën van staatsrecht onderscheidt door niet een absolute theorie van recht en onrecht op den voorgrond te stellen, maar een feit vatbaar voor dagelijksche waarneming en onophoudelijke controle. Nog slechts ééne opmerking daarover.

Dat het voldoende rekening houdt met de belangen der burgers blijkt reeds hieruit, dat het rechtsgevoel zich uitsluitend bezig houdt met zaken, welke die belangen raken, maar wordt nog duidelijker, als men in aanmerking neemt, dat dit rechtsgevoel voor het grootste gedeelte door den invloed dier belangen ontstaan is en daardoor nog voortdurend gewijzigd wordt, dat het met andere woorden de resultante is eener lange reeks van ondervindingen door het menschelijk geslacht in den loop zijner ontwikkeling opgedaan; eene resultante, die ons algemeene uitspraken aan de hand doet, welke wij als onbewuste abstracties van verschillende tot die reeks behoo rende groepen ondervindingen kunnen beschouwen, vatbaar om onder den invloed van nieuwe ondervindingen gewijzigd te worden en geschikt om in bizondere gevallen te dienen tot de vorming van een oordeel niet alleen over de rechtvaardigheid, maar ook over de nuttigheid eener zaak.

Getoetst aan dit beginsel is de staatsleer van Hobbes een gebouw met stevige gebindten opgetrokken op een grondslag, die in de lucht hangt.

Over de zedeleer van Hobbes kan ik kort zijn, na alles wat ik daarover bij de bespreking zijner staatsleer reeds gezegd heb.

Wij hebben gezien, dat er volgens Hobbes een zeker aantal natuurlijke wetten zijn, wier in acht neming door alle menschen, zooals hij beweert, het welzijn van iederen mensch afzonderlijk bevordert. Dit is een gewaagde bewering dikwijls genoeg in strijd met de ondervinding om bij een onbevooroordeelde overweging als onwaar verworpen of juister uitgedrukt als slechts gedeeltelijk waar erkend te worden. Zij is na den tijd van Hobbes nog dikwijls herhaald en wordt ook in onzen tijd nog gehoord van die moralisten, die zich utilisten noemen. Het feit, dat het nakomen dier wetten of, zooals ik het boven noemde, het opvolgen van deze voorschriften eener utilistische moraal, ook nadeelig kan zijn voor enkele individuen en voor eene geheele vereeniging van individuen, ontkennen zij niet rechtstreeks, maar zij trachten het gewicht daarvan zooveel mogelijk te verminderen, zonder in te zien, dat ook de meest scherpzinnige redeneeringen tegen één goed vastgesteld feit niets vermogen.

Wij zagen verder, dat volgens de meening van Hobbes deze natuurlijke wetten wel verplichten tot den wensch ze na te komen, maar niet tot werkelijke nakoming. Eerst door het optreden van een macht in staat tot nakoming te dwingen verandert deze verplichting tot wenschen in een verplichting tot handelen en worden daarenboven de algemeene door de natuurlijke wetten opgelegde verplichtingen door de voorschriften dier macht d.i. Door de staatswetten nader omschreven en verder uitgebreid, zoodat men eerst na de vorming van den staat de daden in zedelijke en onzedelijke kan onderscheiden.

Dit is een der zwakste punten van Hobbes' geheele stelsel.

Aan het bestaan eener verplichting of juister uitgedrukt van een gevoel van verplichting tot het doen van zekere daden kon hij niet twijfelen. Daartoe werd het door zijn eigen bewustzijn te krachtig geconstateerd. Wanneer evenwel deze verplichting er niet altijd was geweest, maar vooraf-

gegaan werd door een toestand, waarin de menschen tot geen enkele handeling verplicht waren, moest haar bestaan verklaard worden en wel *logisch* verklaard volgens den eisch van het rationalisme, dat het nooit verstond en nooit verstaan zal zich zonder meer bij goed geconstateerde feiten en een genetische verklaring daarvan neer te leggen. Daartoe diende hem zijn staat.

Hij zag nl. zeer goed in, dat iedere verplichting tegenover anderen zoowel logisch als feitelijk de keerzijde is van een recht. Wanneer dus de staat het recht had te gebieden, rustte op de burgers de plicht om te gehoorzamen en derhalve ook om zedelijk te handelen, wanneer de voorschriften van zedelijkheid een gevolg zijn van de wetten van den staat. Dat dit recht van den staat, ook in *zijn* stelsel, weder volgde uit een verplichting nl. uit de verplichting aangegane overeenkomsten na te komen, zag hij òf over het hoofd òf motiveerde het slechts schijnbaar door aan te nemen, dat de vervulling dier verplichting in het belang van ieder individu was, zoodra er een macht bestond in staat en geneigd den anderen contractant tot nakoming zijner verplichting te dwingen. Het onlogische van dergelijk logisch geknutsel, dat plichten door rechten en rechten door plichten wil motiveeren en niet begrijpt, dat plicht en recht twee kanten zijn der zelfde zaak, die òf te zamen verklaard òf te zamen voor onverklaarbaar gehouden moeten worden, blijkt bij iedere eenigszins nauwkeurige analyse onmiddellijk.

Hierbij komt bij Hobbes en bij alle na hem levende aanhangers van wat ik rationalistisch utilisme zou willen noemen, die tevens verdedigers van de leer van het maatschappelijk verdrag waren, een andere, zeer opmerkelijke, inconsequentie. Ik bedoel hunne meening, dat men ook vóór het bestaan van een staat verplicht is tot den *wensch*, de natuurlijke wetten op te volgen.

Van waar deze verplichting? is men onmiddelijk geneigd te vragen. Het antwoord op deze vraag ontbreekt geheel en moet ontbreken, omdat het niet logisch afgeleid kan worden uit een recht, dat er aan beantwoordt. Een recht immers is

volgens deze school, een gevolg van de macht van den staat en bestaat niet vóór de aanwezigheid van deze. Het zou daarom consequent geweest zijn, ook de daarmede overeenkomende verplichting te ontkennen. Zoo sterk echter was het gevoel, dat er ook onafhankelijk van den staat verplichtingen zijn en dat het onmogelijk is uit menschen, die zich tot niets verplicht rekenen, een staat te vormen, dat men voor deze consequentie terugschrikte en zonder het te willen en te weten een tweede inconsequentie bij de eerste voegde.

In weerwil hiervan zijn de verdiensten van Hobbes jegens de zedeleer niet gering. Want hij is in den nieuweren tijd de eerste geweest, die de moraal heeft losgemaakt van den godsdienst. Wel verklaart hij, dat de natuurlijke wetten tevens geboden der Godheid zijn, maar deze verklaring is voor hem slechts het middel om het beginsel, waaruit hij deze wetten afleidt, aannemelijk te maken. De Godheid wil het geluk der menschen en daarom zijn alle voorschriften, die daartoe strekken, geboden der Godheid. Hieruit volgt, dat hij bij de afleiding zijner natuurlijke wetten uit het nuttigheidsbeginsel, met den godsdienst geen rekening meer houdt en zoodoende de moraal feitelijk onafhankelijk van deze maakt. En nu moge het waar zijn, dat hij bij deze afleiding vele fouten maakt, ja zelfs, dat de geheele afleiding, voor zooverre zij zuiver logisch is, als ongeoorloofd beschouwd moet worden; even waar is het, dat hij daarbij *dat* element heeft gebruikt, hetwelk voor verreweg het belangrijkste, zoo niet voor het eenige gehouden moet worden, dat aanleiding heeft gegeven tot het ontstaan en invloed gehad heeft op de ontwikkeling en vervorming van ons zedelijk gevoel.

Hij is daardoor de grondlegger geworden van het rationalistisch utilisme, hetwelk zich met ter tijd heeft ontwikkeld tot een stelsel, dat slechts door de toepassing der ontwikkelings-hypothese en de daaruit volgende theorie van de vervorming onzer denkingen en gevoelingen, door herhaling en onderlinge verbinding behoefde gewijzigd te worden, om ook

in onzen tijd een aannemelijke grondslag te zijn voor een wijsbegeerte der moraal.

Er is nog één gedeelte der wijsbegeerte van Hobbes, dat ik zoo kort mogelijk moet bespreken. Ik bedoel zijne denkbeelden over den godsdienst. De laatste helft der zestiende en de eerste der zeventiende eeuw was de tijd van een godsdienstigen revival, waarbij die der negentiende kinderspel is. Aan den invloed hiervan moet men het waarschijnlijk toeschrijven, dat een zoo groot gedeelte van sommige werken van Hobbes (van den Leviathan b.v.) handelt over den godsdienst. Ik bedoel daarmede niet, dat hij onoprecht is, als hij over godsdienst spreekt; ik wil alleen zeggen, dat Hobbes niet was, wat men een godsdienstige natuur pleegt te noemen en dat hij dus, als zijn tijd minder godsdienstig en minder bijbelvast geweest ware, minder uitvoerig over den godsdienst geweest zou zijn en niet zou getracht hebben al zijne meeningen over den staat door tal van bijbelplaatsen te staven.

Met al zijne tijdgenooten verdeelt hij den godsdienst in natuurlijke en geopenbaarde.

Uit de zorg voor de toekomst ontstaat weetgierigheid of begeerte om de oorzaken der dingen te kennen. Daardoor gaat een mensch, na de waarneming van een gevolg, de oorzaak daarvan zoeken en daarna de oorzaak van deze oorzaak; tot hij eindelijk noodzakelijkerwijze tot deze gedachte komt, dat er een oorzaak is, waarvan geen verdere oorzaken bestaan, een oorzaak, die eeuwig is en die de menschen God noemen. Zoodat het onmogelijk is een eenigszins diepgaand onderzoek naar natuurlijke oorzaken in te stellen, zonder ten gevolge daarvan geneigd te zijn te gelooven, dat er één eeuwig God bestaat; hoewel men geen denkbeeld van hem in den geest kan hebben, dat aan zijn natuur beantwoordt. Want evenals een blinde, hoewel hij de warmte van het vuur voelt, geen zoodanig denkbeeld van vuur in zijn geest heeft als zij, die het kunnen zien, evenzoo kan een mensch door de waarneming der zichtbare dingen in deze wereld en van

hun bewonderenswaardige orde tot de voorstelling komen, dat er een oorzaak daarvan bestaat, die de menschen God noemen en toch geen denkbeeld of beeld van hem hebben in zijn geest.[1)]

De meeste menschen evenwel zoeken niet hard naar de natuurlijke oorzaken der dingen. Uit de daaruit volgende onwetendheid nu ontstaat vrees voor datgene, wat de macht heeft hun veel goed of kwaad te doen en daardoor worden zij geneigd het bestaan van verschillende soorten van onzichtbare machten te onderstellen. Deze vrees voor onzichtbare dingen is dus het natuurlijk zaad van wat ieder godsdienst noemt in zich zelf en bijgeloof in hen, welke die macht op een andere wijze vreezen en vereeren. Daardoor is bij de heidenen het geloof aan een zeer groot aantal goden ontstaan, omdat zij van alles, wat invloed op het lot der menschen kon hebben een godheid maakten. Wetgevers onder hen en stichters van staten hebben daarvan gebruik gemaakt om hen gehoorzaam en onderworpen te houden, ten eerste door hen te doen gelooven, dat alle voorschriften en wetten, welke zij gaven, niet van hen, maar van den een of anderen god afkomstig waren, ten tweede door hun te leeren, dat het overtreden dier voorschriften den toorn der goden opwekte, ten derde door allerlei plechtigheden voor te schrijven, waardoor men den toorn der goden tot bedaren kon brengen en door allerlei andere dingen geschikt om dit doel te bereiken. Door deze en dergelijke middelen bemerkten zij, dat het volk de oorzaak zijner ongelukken zocht in verwaarloozing van of vergissing in de voorgeschreven plechtigheden of in zijn eigen ongehoorzaamheid aan de wetten en ten gevolge daarvan minder geneigd was tot oproer tegen de regeering. Men ziet hieruit, zegt Hobbes[2)], hoe de godsdienst der heidenen een deel hunner staatkunde was.

Waar God zelf echter door bovennatuurlijke openbaring den godsdienst geregeld heeft, daar heeft hij ook voor zich

1) Leviathan Chap. XI Eng. werken III pag. 92.
2) Leviathan Chapt. XII. Eng. werken III. pag. 105,

zelf een bizonder koninkrijk gesticht en wetten gegeven niet alleen voor ons gedrag tegenover hem zelf, maar ook voor ons gedrag tegenover elkander; daardoor zijn in het koninkrijk Gods de staatkunde en de burgerlijke wetten een gedeelte van den godsdienst. Zulk een staat nu is er slechts één geweest, nl. het rijk der Joden. Hobbes staat hier geheel en al op bijbelsch standpunt.

Men kan echter ook in een anderen zin van het koninkrijk Gods spreken en als onderdanen daarvan beschouwen allen, die gelooven, dat er een God is, die de wereld bestuurt en aan de menschen voorschriften heeft gegeven en belooningen en straffen voor het al of niet nakomen daarvan heeft vastgesteld[1]. Daar het nu om deze voorschriften te kunnen nakomen noodig is, dat zij bekend zijn, moet men in de eerste plaats weten hoe zij bekend worden. Dit geschiedt op drie wijzen, nl. Door de rede, door openbaring en door het woord der profeten. Door openbaring evenwel zijn nooit algemeene wetten gegeven, omdat God op die wijze slechts tot bizondere personen en tot verschillende personen over verschillende zaken spreekt[2]. Er blijven dus om Gods geboden te leeren kennen slechts twee middelen over, nl. de rede en het woord der profeten en naarmate in een bepaalden staat het eerste of het tweede dier middelen voor dit doel wordt aangewend, hebben wij te doen met een natuurlijk of met een profetisch koninkrijk Gods.

In het eerste berust de souvereiniteit Gods op zijn onweerstaanbare macht; de wetten daarin bepalen deels ons gedrag tegenover elkander, deels de eerbewijzen, die wij aan onzen goddelijken souverein verschuldigd zijn. De wetten van de

1) Leviathan. Chapt. XXXI. Eng. werken III. pag. 344 vlg.
2) Het was klaarblijkelijk Hobbes' zaak niet te rekenen met allen, die in zijn tijd beweerden openbaringen gehad te hebben. Vandaar dat hij, zonder het bestaan van openbaring aan bizondere personen te ontkennen, tracht haar op deze wijze te elimineeren. Feitelijk is dit de eerste stap op den weg des ongeloofs, omdat er geen enkele reden is in het tegenwoordige voor weinig gewichtig te verklaren, wat in het verleden bij de profeten van zoo groot gewicht was, Vgl. Eng. werken III, pag, 361.

eerste soort zijn dezelfde als die, welke hij vroeger natuurlijke wetten genoemd heeft, die van de tweede soort schrijven voor de vereering van God al die uiterlijkheden voor, waardoor wij ook jegens menschen, òf van nature, òf omdat het zoo gebruikelijk is, onzen eerbied te kennen geven.

Even goed echter als bizondere personen hun eerbied voor God willen betuigen, wil ook de Staat dit doen. Vandaar, dat er, behalve een private Godsvereering ook een publieke bestaat. Het eerste kenmerk daarvan is eenvormigheid, omdat die dingen, welke door verschillende menschen verschillend gedaan werden geen publieke Godsvereering genoemd kunnen worden. Omdat verder, de wil van den Staat geen andere is dan de wil van hem of hen, die daarin de souvereine macht hebben, moet de wijze dier Godsvereering door den souverein worden bepaald en moeten alle private personen zich in hunne publieke vereering naar die bepalingen schikken.

In de christelijke staten evenwel, zooals die in den tijd van Hobbes bestaan, berusten de wetten niet alleen op de rede, maar ook op bovennatuurlijke openbaringen van Gods wil, d.i. op het woord der profeten[1)]. Niet, dat wij daarom niet moeten afgaan op onze zintuigen of op onze ondervinding; of op onze natuurlijke rede, die ontwijfelbaar het woord van God is. Dit zijn de talenten, die Hij in onze handen gesteld heeft om er mede te woekeren tot aan de terugkomst van onzen gezegenden Verlosser. Wij moeten ze daarom niet onder de korenmaat van het onvoorwaardelijk geloof zetten, maar ze gebruiken om gerechtigheid, vrede en waren godsdienst na te jagen. Want hoewel er in Gods woord vele dingen *boven* de rede zijn, d.w.z. dingen, die door de rede noch bewezen noch weerlegd kunnen worden, toch is daarin niets *tegen* de rede, wanneer dit echter zoo schijnt, ligt de fout òf in verkeerde uitlegging òf in onjuiste redeneering.

Wanneer daarin dus iets geschreven is te moeielijk voor ons begrip, moeten wij ons verstand gevangen geven en niet

1) Leviathan. Chapt. XXXII Eng. werken III. pag. 359 vlg.

trachten door redeneering wijsgeerige waarheid te vinden door het uitpluizen van geheimenissen, die niet te beprijpen zijn en niet vallen onder eenigen regel van natuurlijke wetenschap. Want de geheimenissen des geloofs zijn als heilzame pillen voor de zieken; heel doorgeslikt hebben zij de eigenschap te genezen, maar gekauwd worden zij gewoonlijk zonder resultaat te hebben, weder uitgebraakt.

Maar wij moeten dàn alleen ons verstand gevangen geven, wanneer wij werkelijk met eene openbaring Gods, d.i. met het woord van door Hem bezielde profeten, te doen hebben. En profeten kennen wij volgens de Schrift aan twee dingen, nl. aan de wonderen die zij doen en aan de overeenstemming hunner leer met die van de Schrift. Omdat nu in den tegenwoordigen tijd de wonderen hebben opgehouden, hebben wij geen ander kenteeken om over de beweerde openbaringen, die aan een bijzonder persoon zijn ten deel gevallen, te oordeelen, dan de overeenstemming daarvan met de Schrift, die sedert den tijd van onzen Verlosser de plaats vervangt van alle andere uitspraken van profeten en voldoende in de behoefte daaraan voorziet.

Het is dus van het grootste gewicht, uit te maken waaraan de Schrift haar gezag ontleent, of met andere woorden hoe wij weten, dat zij het woord van God is of waarom wij gelooven dat zij dit is. Zoo stelt men gewoonlijk de vraag, zegt Hobbes, maar ten onrechte, want alleen zij, aan wie God haar op bovennatuurlijke wijze geopenbaard heeft, kunnen *weten* dat zij zijn woord is en het geloof daaraan steunt bij den een op deze, bij den ander op gene redenen, zoodat op de vraag naar den grond daarvan geen algemeen geldig antwoord gegeven kan worden. Daarom moet men eigenlijk vragen door welk gezag zij tot wet verheven is. Antwoordt men hierop door de rede, dan heeft zij geen gezag, zoodra zij niet met deze overeenstemt. Zegt men: door God zelf; dan is zij alleen wet voor hen, aan wie God dat voldoende te kennen gegeven, d.i. onmiddellijk geopenbaard heeft. Daarom kan hij, aan wien God dit niet op bovennatuurlijke wijze geopenbaard heeft, door geen ander gezag tot gehoorzaamheid aan

de geboden der Schrift verplicht worden dan door dat van hem, wiens bevelen reeds de kracht van wetten bezitten, d.i. Door geen ander gezag dan door dat van den Staat vertegenwoordigd door den souverein, die alleen de wetgevende macht heeft[1)].

Zoo maakt Hobbes tot groote ergernis zijner kerkelijke eeuw het gezag der schrift afhankelijk van het staatsgezag. Men begrijpt gemakkelijk in hoe grooten roep van goddeloosheid hij ten gevolge daarvan moest komen bij allen, die met een kerk in eenige betrekking stonden.

Dit alles belet hem evenwel niet om nu ook omgekeerd uit de schrift te gaan aantoonen, dat de macht van den souverein onbeperkt is, dat hij als hoofd van den staat tevens hoofd der kerk is, dat de priesters hem dus moeten gehoorzamen evengoed als zijn overige onderdanen, dat die plicht van gehoorzaamheid zelfs dan blijft betaan, wanneer de souverein een ongeloovige is of wordt, alles tot aan den dag van het laatste oordeel of de wederkomst van Christus op aarde. Dan zullen de dooden worden opgewekt (van onsterfelijkheid in den gewonen zin des woords is er volgens Hobbes in de schrift geen sprake) en het vonnis over hen geslagen worden. De rechtvaardigen zullen als onderdanen in het koninkrijk Gods eeuwig leven, de onrechtvaardigen zullen in het eeuwige vuur geworpen en verteerd worden. Dat zij eeuwig zullen branden en niet verteerd worden, is naar Hobbes meening in de schrift nergens te vinden.

Zoo verbindt hij een orthodox leerstuk met een aanwending en verklaring van bijbelplaatsen zóó heterodox, dat zij, voor zoover mijne kennis van die dingen reikt, tot zijn tijd toe in dit opzicht niet geëvenaard was. Voegt men hierbij zijne meening, dat de schrijvers van verscheidene der bijbelboeken niet diegenen waren, die als zoodanig boven die boeken vermeld staan en dat de geheele leer der schrift neerkomt op het geloof in Christus, den zoon Gods als in onzen

1) Leviathan Chapt. XXX□II Eng. werken, pag. 377 vlg.

Verlosser, dan kunnen wij hem, in weerwil van zijn geloovig aannemen der verborgenheden van den godsdienst, beschouwen als een voorlooper van het deïsme, dat op het einde der zeventiende en in de achttiende eeuw een zoo groote verandering in de godsdienstige denkbeelden zou te weeg brengen.

Wanneer ik hem bovendien, in dit en in vroegere artikelen, in zijn denkbeelden over de werkelijkheid der wereld buiten ons te recht beschouwd heb als een wegbereider voor Berkeley, in zijn psychologie als een baanbreker voor een empirische beoefening van deze wetenschap, in zijn staatsleer als een der grondleggers der leer van het maatschappelijk verdrag, die in weerwil van al hare fouten een zoo grooten en zoo heilzamen invloed op de ontwikkeling van het staatsrecht en de staatsinstellingen van Amerika en Europa heeft uitgeoefend, wanneer ik hem eindelijk naar waarheid heb gehouden voor den vader van het rationalistisch utilisme, dan is het niet te loochenen, dat Hobbes een veel grooteren invloed dan Bacon heeft gehad op de ontwikkeling der nieuwere wijsbegeerte en dat hij, in weerwil van zijne deductieve methode, met veel grooter recht vooraan wordt geplaatst in die lange rij van denkers, welke de ervaringswijsbegeerte vertegenwoordigen.

De Psychische Geneeswijze.[1] door Dr. F. van Eeden.

G.H.!

Men heeft mij uitgenoodigd u heden avond iets mede te deelen over het Hypnotisme. Nu kan men volhouden, dat het vooreerst nog geen tijd is dit onderwerp door lezingen en geschriften te populariseeren.

Er bestaat toch in onze eeuw iets, dat men de officieele wetenschap noemt, - een bond van gezworenen, over de geheele beschaafde wereld verspreid wier leven gewijd is aan het zoeken naar waarheid, - een groote censuur, die alle feiten verzamelt, rangschikt en keurt en die niets doorlaat tot het groote publiek, dan hetgeen zij unaniem voor echt en deugdelijk heeft erkend. Deze officieele wetenschap is sceptisch. Zij *moet* sceptisch zijn, het is haar plicht, haar beste deugd. Alleen door een groot scepticisme kan zij blijven wat zij is: een volkomen betrouwbare rechtbank, het hoogste ressort in alle kwestiën van waar of niet waar. Nu heeft echter dit scepticisme haar tot heden belet eenstemmig te zijn in haar oordeel over het Hypnotisme. En het schijnt raadzaam het publiek tot geduld te vermanen en elke voorbarige uitspraak te vermijden, totdat de gewenschte eenstemmigheid verkregen is.

1) Voordracht, gehouden op 19 Januari '88 in het genootschap ‘Oefening in Wetenschappen,’ te Haarlem.

Dit zou ook best gaan, als het geschil liep over de temperatuur in 't binnenste van de zon, over de verandering in stand van de aard-as, of over de kleurperceptie bij de mieren. Op die punten heeft het publiek geen haast.

Maar met het hypnotisme is het anders. Men weet dat ziekte en gezondheid daarbij ter sprake komen. Men heeft iets gehoord van genezingen, - ook van gevaar en van misdaden. De zaak lijkt aantrekkelijk mystiek. En vooral, - het hypnotisme heeft in tallooze gedaanten onder het niet wetenschappelijk gedeelte der menschen gehuisd. Ieder kent het onder een of anderen naam, - als biologie, magnetisme, somnambulisme. Het is zelfs de groote macht geweest waardoor afgunstige leeken zich sterk konden voelen tegenover de wetenschap, waardoor zij zich in stilte wijzer durfden achten dan alle professoren, en ook hardop hun minachting durfden uiten voor die geleerde heeren, die kortweg loochenen wat zij niet kunnen verklaren.

Dit alles maakt dat men in deze kwestie nieuwsgieriger is en volstrekt geen geduld heeft te wachten op het verdict der officieele jury.

Ieder kiest partij, ieder weet er iets over mee te praten - en het is velen niet kwalijk te nemen, dat zij met een zekere voldoening uitroepen: ‘Ik wist wel dat de geleerden water in hun wijn zouden doen, - ik heb die dingen al lang gezegd, maar de heeren wilden het niet gelooven’.

Van stilhouden is dus geen sprake meer. Daarom meen ik goed te doen, wanneer ik naar mijn beste weten helderheid en juistheid tracht te brengen in de begrippen die zich noodzakelijk gaan verspreiden. - Ik wil u duidelijk maken, wat de beteekenis is der hoofdzaken en hoe het komt dat er zoo over gestreden wordt in de wetenschappelijke wereld.

Als onderwerp van mijn voordracht heb ik echter niet genoemd: *het Hypnotisme*, maar wel: *de psychische geneeswijze*.

Dit houd ik voor het belangrijkste van alle dingen, die men onder den naam hypnotisme samenvat. Dit is het waar-

omtrent men ingelicht wil zijn, en dit is het ook waarover men het heftigste strijdt.

Dat er een toestand bestaat, die men bij menschen en dieren kan te weeg brengen en die hypnose wordt genoemd, dat zal de meest sceptische geleerde van onzen tijd gereedelijk toegeven. Doch de groote vraag is: Kan de hypnose bruikbaar gemaakt worden tot genezing van ziekte?

Velen ontkennen dit ten eenenmale, doch anderen antwoorden hierop: niet de hypnose zelve is geneeskrachtig, - doch door de hypnose is de praktische toepassing mogelijk van eene nieuwe geneeswijze, waarvan de praktijk vele eeuwen lang bestaat, - de theorie reeds lang door enkele scherpzinnige geleerden begrepen is, - doch waarvan de algemeene toepassing geheel ondenkbaar scheen. Een geneeswijze die den arts macht zal geven waar hij vroeger ten einde raad stond, - en waarvoor men naast de thans erkende chemische en physische methoden, als psychische methode gelijke rechten zal eischen.

Ik kan u, waarde hoorders, in drie woorden zeggen wat dat voor een geneeswijze is, de psychische geneeswijze. Het is de genezing door het gesproken woord. Door tot de blinden te zeggen: ‘ziet!’ tot de dooven: ‘hoort!’ tot de lammen: ‘staat op en wandelt!’

Dit lijkt zeer primitief, zeer klassiek, zeer Bijbelsch - en vooral - ik wil niet zeggen daarom - zeer onwaarschijnlijk. Gij hebt het mij hooren zeggen, niet waar? maar gij gelooft er daarom nog niets van.

Ik stel mij daarom niet voor, dat ongeloof in den loop van deze avond te doen verdwijnen. Zoo spoedig kán een mensch niet veranderen. Maar ik zal het al wél vinden als gij weifelt, en bij het weggaan tot elkander zegt: ‘'t kan wel waar zijn, als ik het maar eerst eens zag’.

Ik neem aan, dat gij allen het er voor houdt, dat de mensch bestaat uit *lichaam* en *ziel*. Wij zijn er bijna zeker van dat er op zeker gewichtig tijdstip van ons leven - ik bedoel n a ons leven, van een ‘stoffelijk omhulsel’ gesproken zal

worden. Dat is de heerschende opvatting - en ik zal de terminologie volgen. Maar ieder uwer, die deze woorden met eenig nadenken heeft gesproken, zal mij toegeven, dat het niet gemakkelijk is, zich voor te stellen hoe die dingen eigenlijk in elkaar zitten.

Het is niet in mijn macht u dat gemakkelijk te maken - maar wel moet ik u doen opmerken dat de voorstelling, als zou het lichaam een doosje zijn en de ziel een heel ander ding dat netjes in dat doosje ligt gesloten, of het lichaam een groote marionet en de ziel een mannetje dat van binnen aan de touwtjes trekt, zeker *niet* juist is, - dat het verder onvoorzichtig is iets mogelijk of onmogelijk te verklaren op grond van begrippen die alles behalve helder zijn, - en dat in zaken waarvan wij zoo weinig nog begrijpen als van 't verband tusschen ziel en lichaam, theoriën niets en feiten alles afdoen.

Het is redelijk en noodzakelijk in het wezen van een mensch tweeërlei dingen te onderscheiden - de lichamelijke en de geestelijke. De lichamelijke dingen zijn die, welke men kent uit zintuigelijke waarneming, de geestelijke of psychische dingen zijn die, welke men kent door innerlijke gewaarwording.

Nu is veel te zeggen voor de meening dat deze dingen eigenlijk eenerlei zijn - volkomen dezelfde, doch van tweeërlei kanten bezien of op tweeërlei wijzen waargenomen. Dit laat ik stil rusten. Als wetenschappelijke waarheid staat echter vast, dat alle psychische dingen onveranderlijk gepaard gaan met bepaalde lichamelijke dingen. Dat er dus niets gebeurt in uw ziel, of er gebeurt ook een bepaald overeenkomstig iets in uw lichaam, - dat gij niets denkt, of er gebeurt tegelijk iets dat men zintuigelijk zou kunnen waarnemen, dat men zou kunnen *zien*.

Als ik dus tot u spreek - en mijn woorden maken eenigen indruk op u, - wat ik hoop, - dan brengt elk woord een materieele verandering teweeg in uw lichaam. Die verandering behoeft zich volstrekt niet alleen tot uw hersenen te bepalen, - zij kan groot en krachtig genoeg zijn om uw

geheelen bloedsomloop, uw polsslag, de temperatuur van uw huid te wijzigen. Het hangt er maar van af *wat* ik zeg.

Ik zou durven aannemen door één enkele, men klem uitgesproken syllabe, al uw respectieve polsen met een paar slagen per minuut te vermeerderen, ja, misschien bij sommigen uwer zulk een heftige verandering in den bloedsomloop te weeg te brengen, dat lijkkleur, bewusteloosheid, koude der huid, misselijkheid en zelfs brakingen het gevolg er van zouden zijn. Natuurlijk zal ik deze syllabe niet uitspreken, al weet ik dat wij volkomen op de maatregelen tegen brandgevaar, door de beheerders van dit gebouw genomen, kunnen vertrouwen. Maar ook zonder dat ik de proef neem, zult gij gaarne gelooven aan de macht van een woord. Gij neemt aan, dat men door een woord iemand kan laten flauw vallen, dus ziek maken - kunt gij dan van te voren onwaarschijnlijk noemen, dat men er een zieke door genezen kan?

Ik kan bij mijn voorbeeld blijven. Datzelfde woord, dat ik uit voorzichtigheid niet genoemd heb, *heeft* inderdaad zieken beter gemaakt. Als één uit velen noem ik het geval van Dr. Rush die verhaalt hoe de kapitein van een Engelsch oorlogschip, na verscheiden weken met hevige jicht in zijn hut gelegen te hebben, bij het geroep van brand! aan boord opstond en van dat oogenblik geheel hersteld was.[1)] Ik kies dit voorbeeld, omdat hier geen sprake was van tijdelijke onderdrukking der pijn, maar van volledig, blijvend herstel - en wel van een ziekte als jicht, die gewoonlijk niet tot de ingebeelde kwalen gerekend wordt.

Gij zult opmerken, dat het gesproken woord hier een zeer ondergeschikten rol speelt, - den rol van bode - terwijl de eigenlijke werking moet toegeschreven worden aan den *schrik*, dat is dus: de door het woord opgewekte gemoedsaandoening.

Het was de ziel van den zieke zelf, die het eigen lichaam

1) De meeste aangehaalde voorbeelden zijn ontleend aan het werk van Hack Tuke: ‘Illustration of the influence of the Mind upon the Body in Health and Disease’.

deed herstellen. En de geheele psychische methode is gegrond op dit begrip van de macht van de ziel over het lichaam. Precieser uitgedrukt - van den innigen samenhang tusschen lichamelijke en psychische functies.

Aan deze groote macht der ziel over het lichaam twijfelt men niet - maar men stelt haar vrij enge grenzen.

Wanneer ik u mededeel dat vele personen alleen door de gedachte aan een onaangename gebeurtenis die hen te wachten staat, b.v. een examen, hun eetlust verliezen, koud en huiverig worden, transspireeren - en zelfs nog lastiger dingen ondervinden - zult gij dit gaarne aannemen.

Als ik u verhaal hoe men een persoon, met wien men een grap wilde hebben, - vastbond, blinddoekte en meedeelde dat men hem dood zou laten bloeden. Hoe men dien man kleine wondjes aan de polsen maakte - en toen een waterkraan openzette, zoodat de ongelukkige meende zijn bloed te hooren wegstroomen. En hoe die persoon toen binnen den tijd van een half uur *werkelijk besweken* was - dan zult gij misschien ongelooviger kijken.

Ook zult gij twijfelen aan de geloofwaardigheid van iemand die beweert enkel door krachtige inspanning van zijn wil een aanval van podagra te hebben onderdrukt. - Of die beweert door louter geestkracht te midden eener epidemie de bijna onvermijdelijke besmetting te hebben afgewend. Vooral zullen zij twijfelen, die wel eens het pootje of een besmettelijke ziekte gehad hebben. Toch wordt het eerste ons gezegd door Kant, het andere door Goethe.

En zal eindelijk ik zelve geloof vinden, als ik mededeel dat ik door een krachtig bevel, het aanhoudend neusbloeden van een lijder terstond heb doen ophouden?

Toch is er geen essentieel verschil in al deze voorbeelden - en ik tart ieder mij te bewijzen dat men de laatsten ongeloofelijk kan noemen en de eersten niet. Men kan zeggen dat men de laatste soort van dingen nooit zelf gezien heeft, dat bewijst alleen dat ze zeldzamer voorkomen.

In de genoemde voorbeelden geschiedt de werking van den geest op drie verschillende manieren. Ten eerste door

emotie, in dit geval schrik of angst, ten tweede door den *wil*, ten derde door de *verbeelding*.

De werking van de emoties, de aandoeningen, zijn het meest erkend, omdat zij het meest en het duidelijkst voorkomen. Welke geweldige invloed schrik, angst, woede, verdriet, vreugde op het lichaam hebben, weet ieder. Men kan van verdriet ziek, - van blijdschap weêr beter worden, niet waar? Deze waarheden gelden algemeen, - al worden zij wat veel ten bate van roman-verwikkelingen geêxploiteerd. Ook het genezen van lang bestaande ziekten door een hevige, korte gemoedsaandoening klinkt niet vreemd. Ieder kent wel een voorbeeld van verlammingen, stomheid, doofheid die op die wijze plotseling verdwenen. Ja dit begrip is zelfs uiterst populair. Kent gij niet het beroemde kinderboekje:

> Martijntje de aap en bonte Mietje
> Bewoonden saam hetzelfde huis....

De ontknooping van dit treffend verhaal bestaat daarin dat Martijntje en Bonte Mietje samen door den schoorsteen vallen in de kamer van een rijk, oud en ziekelijk heer.

> De man had in geen twintig jaren
> Op beî zijn beenen kunnen staan,
> De schrik gaf hem op eens de krachten
> Om ijlings op den loop te gaan.

Het eind is dat de oude heer geheel geneest. Dit geval deugt wel niet voor de statistiek, maar bewijst de populariteit van het denkbeeld.

Gaarne spreekt men over de wonderen die een krachtige *wils*inspanning kan uitwerken. Ieder weet hoe schijnbaar zwakke personen dikwijls verbazende dingen met hun lichaam kunnen doen, als zij hun zinnen ergens op gezet hebben. Vele jonge dames, die beweren geen half uur te kunnen wandeler zonder pijn en vermoeienis, dansen vier, vijf uren achtereen.

Kant, die een zwak lichaam had, zegt in een schrijven aan Hufeland, dat hij voortdurend door zijn wilskracht de gebreken van zijn lichaam corrigeerde. Hevige hoestbuien, aanvallen van jicht wist hij. te onderdrukken. Hij bepaalde daartoe al zijn attentie op iets anders, - hij ging b.v. aan Cicero denken - of slikte voortdurend zijn speeksel door, zoolang tot hij het lastige verschijnsel kwijt was.

Nog sterker is wat de Engelsche prediker Edward Irving deed. Gedurende de cholera-epidemie van 1832 werd hij op een morgen, kort voordat hij naar de kerk zou gaan, aangetast door een ziekte, die, ook volgens zijn medicus, allen schijn van cholera had. Zijn uitzicht veranderde, - hij begon te braken en lag met de hevigste pijnen te bed, - tot de tijd kwam waarop hij moest spreken. Toen stond hij op en met ingezonken oogen, bleeke wangen en een spookachtig uiterlijk waggelde hij naar de kerk, een kwart-mijl ver. Een ander geestelijke had reeds zijn plaats ingenomen, bijna was hij teruggekeerd, doch hij spande zich in en liet zeggen dat hij zelf zou spreken, ‘Onderwijl’, zegt hij, ‘ging ik in de consistorie op drie stoelen liggen voor het vuur. Als ik van houding veranderde, kostte het mij veel pijn.... Toen ik echter opstond om mij aan te kleeden, en op 't punt was den preekstoel te beklimmen, scheen de pijn mij te verlaten. Mijn oogen waren verduisterd, mijn hoofd duizelde, ik ademde moeielijk, ik vatte de kanten van den preekstoel en keek smartelijk rond, niet wetende wat mij gebeuren zou. De krisis kwam. Op dit oogenblik brak een koud zweet, kil als de hand des doods, over mijn geheele lichaam uit, en stond in groote droppen op mijn voorhoofd en handen. Van dat oogenblik scheen ik versterkt te worden’. Hij sprak meer dan een uur, met meer wijding dan ooit. Na de dienst wandelde hij naar huis, doch kon niets eten of drinken. Toch preekte hij des avonds nog voor een volle schoolzaal, en stond den volgenden morgen voor den dag op, om met ‘vernieuwde kracht’ voort te zetten wat hij als zijn plicht beschouwde.

Deze wonderbaar energieke man was van meening en

predikte dit ook, dat ziekte een zonde is, en dat een geloovig Kristen daaraan niet moest en zelfs niet mocht toegeven. Het zou goed voor ons zijn, als wij allen zoo iets dachten. Kent gij het land Erewhon? Daar denken allen zoo. En het is goed gezien van den geestigen auteur, die ons dat land beschrijft vol menschen blozende van gezondheid.

Nu kom ik aan de *verbeelding*.

Verbeelding is een zeer belangrijk ding, en ook een zeer voortreffelijk ding. Ik zou het al heel aangenaam vinden als het mij alleen maar gelukte, u hedenavond een beter begrip te geven van dat jammerlijk miskende en misbruikte woord.

De heerschende opinie is dat verbeelding erger is dan de derdedaagsche koorts. Wel! ik geef toe dat het zoo kan zijn, - maar ik kan evengoed volhouden, dat verbeelding beter is dan chinine.

Het is waar dat het aantal gevallen, waarin de verbeelding nadeelig werkte op het lichaam tot nog toe het grootst is - dat deze tenminste het meest bekend zijn. Men zou zes spreekbeurten kunnen vullen met voorbeelden.

Elk jong medicus weet hoe de studie van verschillende ziekten het lichaam aantast. Hoe men zich verbeelden gaat alle kwalen die men bestudeert, zelf te hebben, en hoe die verbeelding ons werkelijk ziek kan maken. Vooral de studie der hartgebreken kan zeer duidelijk afwijkingen in den hartslag teweeg brengen.

Vaak gebeurt het, ik heb er zelve een voorbeeld van gezien, dat personen die door een hond zijn gebeten, zeer duidelijk de eerste symptomen van hondsdolheid gaan vertoonen, en wel die symptomen die zij kennen en vreezen, terwijl later blijkt, dat van dolheid geen sprake kon zijn.

Ferrier verhaalt hoe een patient van hem door die vrees veertien dagen te bed lag, krampen kreeg, bang was voor water en zoo ernstig ziek werd, dat zijn leven in gevaar kwam. Ferrier genas hem, door op een morgen te zeggen dat het geen dolheid zijn kon, daar hij in dat geval al lang gestorven moest zijn. Toen stond de man op en was geheel beter. Doch Ferrier voegt er als zijn stellige overtuiging bij,

dat als hij aan het denkbeeld van den lijder had toegegeven deze aan hydrophobie zou bezweken zijn.

Een fransch officier werd in den slag van Wagram door een kanonskogel getroffen. Hij voelde een schok en kreeg de impressie, dat hij plotseling een voet lager bij den grond stond. Hij viel neer en bleef liggen, in de stellige overtuiging, dat zijn beide beenen onder de knie waren afgeschoten. Den ganschen nacht bleef hij liggen en durfde geen lid verroeren, want hij begreep dat de minste beweging een doodelijke bloeding kon veroorzaken. Toen den volgenden morgen de ambulance kwam riep hij om hulp - en verzocht angstig hem voorzichtig op te tillen daar zijn beide beenen waren afgeschoten. Maar de officier van gezondheid die hem onderzocht begon te lachen en zei: 'sta maar op, vriend, er mankeert niets aan'. Toen bleek, dat de kanonskogel *onder* zijn voeten door was gegaan en een kuil in den grond had geboord, - daarin was de officier een voet diep weggezakt en had op die manier het denkbeeld gekregen dat zijn voeten waren atgeschoten. Hij was geheel ongekwetst.

Dit zal u niet ongeloofelijk schijnen, maar uw ongeloof begint, wanneer ik zeg dat verbeelding, als ze maar sterk genoeg is, werkelijkheid worden kan.

De fransche officier zou zeker nooit door verbeelding zijn beenen hebben verloren, maar toch is het mogelijk, dat iemand bloedt, werkelijk bloedt, uit denkbeeldige wonden.

Louise Lateau, de bekende gestigmatiseerde, die elken Vrijdag bloedde uit de kruiswonden, was geen bedriegster. Dit is geconstateerd op wetenschappelijke, volkomen afdoende wijze. Door zich lang en met alle inspanning de wonden van Jezus voor te stellen, begon zich op overeenkomstige plaatsen van haar eigen lichaam de huid rood te kleuren en kwamen daar bloeddruppels te voorschijn.

Later, bij de studie van het hypnotisme zijn nog veel dergelijke dingen waargenomen. Voor iemand die de hypnose kent, zijn ze niet vreemd meer. Maar ook vroeger en zonder hypnose zijn zulke waarnemingen gemaakt. Is het feit, dat men vele menschen een flinke diarrhee kan bezorgen door

pillen van broodkruim, wanneer men maar zegt dat het een sterk purgatief is, niet van gelijken aard?

Een Engelsch dokter, die er een grooten hekel aan had, de medicijnen, die hij zoo vaak voorschreef, zelf in te nemen, beweert dat hij, in geval van nood, de rhabarber eenvoudig op zijn nachttafeltje legde en dan den volgenden morgen door de illusie terdege de werking ondervond.

Waarschijnlijk maakt ge bij uzelven de opmerking dat zoo iets bij u niet zou gelukken. Misschien bij enkele, zeer gevoelige of nerveuse personen, denkt ge. Ik beweer dat iets dergelijks bij iedereen kan gelukken, wanneer de omstandigheden gunstig zijn.

Durand de Gros nam een proef daaromtrent, in een groote ziekenzaal met honderd patienten. Hij gaf allen een goede dosis gewoon suikerwater, bij wijze van drankje. Daarop liet hij plotseling met grooten schrik bekend worden, dat men zich in de apotheek vergist had en dat allen een braakmiddel hadden ingekregen. Niet minder dan 80 van de 100 patienten begonnen te braken, en de overigen werden allen min of meer misselijk.

Gelukkig zijn er ook proeven genomen van minder onplezierigen aard. Er is zelfs eenige eeuwen geleden reeds een zeer groote en frappante proef genomen.

De proefnemer was een goede bekende van ons allen. Het was Prins Maurits.

Bij het beleg van Breda in 1625 heerschte de scorbut in hevige mate in de belegerde stad. Toen de inwoners op 't punt stonden zich over te geven, zond de Prins belofte van ontzet en tevens onfeilbare geneesmiddelen tegen de scorbut. Het waren maar een paar kleine fleschjes en het getal lijders bedroeg honderden, Doch de Prins had gezegd dat drie droppels van zijn medicyn voldoende waren om een gallon water geneeskracht te geven. Toen togen de geneesheeren aan 't mengen, bij emmers werd de prinselijke artsenij uitgedeeld en de lijders verdrongen zich om er een slok van machtig te worden. De uitwerking was verrassend, personen die weken ziek hadden gelegen, die door geen middel ge-

holpen waren, werden in korten tijd gezond en deden met nieuwen moed hun werk, zich beroemende op hun genezing door de hulp van hunnen Prins. De gezondheidstoestand die ellendig was, verbeterde algemeen.

Men heeft hier een duidelijk voorbeeld van genezing door zuiver psychische middelen. En wederom maak ik er u opmerkzaam op, dat het hier een hevige en ernstige ziekte betrof, de scorbut, die men toch niet onder de ingebeelde ziekten rekenen zal. Tenzij men alle ziekten ingebeeld wil noemen, die door inbeelding weer kunnen genezen, - dan kan men altijd gelijk hebben.

Ja! over die inbeelding zijn heel wat gekke dingen gezegd. Dat komt omdat men met inbeelding iets bedoelt dat er eigenlijk n i e t is. Le malade imaginaire beteekent iemand die eigenlijk volstrekt niet ziek is. Dit is heelendal onjuist. Iemand die zich verbeeldt niet te kunnen loopen, mist het vermogen om te loopen. Of het gebrek nu in zijn beenen of in zijn hersens zit, of het een lichamelijke of een zielsziekte is - het doet er niet toe, - zoo iemand is ziek. En als men nu zoo'n zieke het vermogen om te loopen teruggeeft, door invloed uit te oefenen op zijn verbeelding en het ziekelijk denkbeeld weg te nemen, is dat dan geen genezing? - Ik verzeker u dat zulk een genezing dikwijls meer moeite en bekwaamheid vereischt dan een met behulp van de apotheek.

En weer moet ik er u aan herinneren, dat als wij ons iets verbeelden, dat er dan iets werkelijks, iets materieels gebeurt in onze hersenen, iets, dat men zou kunnen zien. En niet alleen in onze hersenen, maar ook in andere deelen van ons lichaam, omdat er een zeer innig verband is tusschen alle organen van ons lichaam. En dat er dus niets ongeloofelijks of wonderbaars in is, als wij ons door enkel inbeelding neusbloedingen, koorts en zulke physieke dingen bezorgen, of als wij door dezelfde oorzaak van jicht of scorbut genezen.

Deze macht, die de denkbeelden hebben over onzen lichamelijken toestand, noemt men de ideoplastie, - vormkracht der ideeën. - Wie dit begrip ideoplastie erkent, behoeft noch de schouders op te halen, noch mirakel te roepen bij de

genezingen door het geloof, door het vertrouwen, of door de verbeelding.

Het woord ideoplastie is nieuw, - het begrip bestaat reeds vrij lang. Twee groote physiologen John Hunter, in Engeland, en Johannes Müller, in Duitschland, hebben het met zooveel woorden omschreven.

Honderd jaren geleden schreef Hunter: ‘Er is geen natuurlijke werking in het lichaam, hetzij willekeurig of onwillekeurig, waarop de tegelijk bestaande zielstoestand geen invloed kan uitoefenen.’

En vijftig jaren later zeide Johannes Muller: ‘Het kan als een algemeene waarheid, geconstateerd worden, dat een bepaalde toestand van het lichaam, dien men begrijpt dat komen zal, en die met stellig vertrouwen en met vaste overtuiging verwacht wordt, zeer waarschijnlijk zal ontstaan, enkel als gevolg van dat denkbeeld.’

En verder:

‘Het idee dat een gebrek in de structuur van eenig deel stellig zal verholpen worden door een of andere handelwijze, verhoogt de organische functie van dat deel.’

Daar staat dus feitelijk, dat wanneer wij een wond hebben en wij doen iets, waarvan wij stellig verwachten dat het de wond zal genezen, dat dan *alleen door die verwachting* de genezing bevorderd zal kunnen worden.

Het is verwonderlijk te zien hoe de Duitsche geleerden van onzen tijd deze woorden van hun grooten physioloog vergeten zijn.

Ik heb u nu aangetoond welke drie toestanden van onze ziel in staat zijn invloed op het lichaam uit te oe fenen.

Wanneer wij uit deze drie moeten kiezen, met het doel er opzettelijk gebruik van te maken om het zieke lichaam tot herstel te brengen, - dan zal de verbeelding de voorkeur hebben.

Het kunstmatig verwekken van emoties van schrik, angst, vrees, is maar bij hooge uitzondering mogelijk en doelmatig. Men verhaalt hoe Boerhaave hier in Haarlem de kinderen in

het weeshuis van een zenuwlijden genas door hen bang te maken. Dr. Crawford, een Amerikaan, had een patiënt, die aan hypochondrie leed en zich verbeeldde dat hij dood was. De dokter zeide: ‘Zeker! de patiënt is zonder twijfel overleden. Wij zullen eens zien wat hem gescheeld heeft.’ Daarop nam hij een groot mes, wette dit op zijn hand en begon de kleeren van den lijder los te maken, alsof hij hem opensnijden wilde. Deze vloog in doodsangst op en liep op een draf weg, roepende: ‘Moord! moord!’ Voor langen tijd bleef zijn hypochondrie weg.

Een enkele maal zal zoo iets gelukken. Maar het zou een kostbare en onplezierige methode worden als de doktoren jichtlijders b.v. behandelden door hun huis in brand te steken. Evenmin kan men een dame, die haar stem verloren heeft, voorschrijven een spoorwegongeluk te gaan bijwonen; al is het zeer goed mogelijk dat zoo'n evenement haar de spraak terug zou geven.

Beter gaat het, de *wilskracht* van den lijder op te wekken. Men doet dit ook. Ieder medicus zal, waar het noodig is, zijn lijders moed inspreken, hen aanmanen zich flink en opgewekt te houden, zich niet te laten neerdrukken door vrees of zwaarmoedigheid. Dit wordt gedaan zoolang geneeskunst wordt uitgeoefend en dikwijls met goed gevolg. Maar het blijft een hulpmiddel, en dikwijls een zeer zwak hulpmiddel. Men kan van weinigen vergen, dat zij een geestkracht hebben als Goethe of Kant, en het zou vreemd opgenomen worden als men zeide tot iemand, die hevige pijn leed: ‘Wil maar! dan is de pijn weg!’ Bovendien, het is juist de ziekte van vele zenuwlijders, dat ze niet *kunnen* willen. Het eigenaardige ziektebeeld dat de medici hysterie noemen, ontstaat voornamelijk door een ziekelijken toestand van den wil. En het klinkt als een bespotting tot zulke menschen te zeggen: ‘als je maar wou, was je al beter.’ Zij *begeeren* wel beterschap, maar *willen* kunnen zij niet.

Doch het gemakkelijkst kan men werken op de verbeelding der menschen. En ik kan gerust zeggen, dat op die wijze in alle tijden en bij alle volken zieken genezen zijn, Want

als iemand geneest door het vast *vertrouwen* op de werking van een of ander middel, of door het vaste *geloof* aan de geneeskracht van een persoon, - dan reken ik dat onder de genezingen door verbeelding. Toch zijn deze dingen niet hetzelfde, want men kan ook door verbeelding genezen, *zonder* vertrouwen en *zonder* geloof.

Wat het vertrouwen doen kan weet bijna ieder, die wel eens een dokter aan zijn bed heeft zien verschijnen. Waar het vertrouwen ontbreekt, heeft de dokter zijn zaak dikwijls half verloren, En welke wonderen het geloof doen kan, daarvan staan de annalen der menschheid vol.

Alle primitieve godsdiensten hadden iets met geneeskunst te maken, alle priesters waren vroeger, en zijn nog bij primitieve volken, ook medicijnmeesters. Zij genazen door gebed, door aanraking, door bezweringen, door relikieën. En dagelijks hooren wij van genezingen door het geloof, in honderd vormen. Nog trekken de vrome bedevaartgangers naar Lourdes, naar Knock's Chapel in Ierland, - nog genezen de Japanners hun ziekten, door papiertjes in te slikken met geneeskrachtige woorden er op en zoowel bij Mohamedanen als bij Christenen worden ziekten bezworen en belezen door spreuken en formulieren. Zelfs amulets worden overal gedragen - en het zou mij niet verwonderen, als ook hier onder mijn gehoor enkelen waren, die een stukje metaal, een steentje, of misschien wel een aardappel bij zich droegen, als voorbehoedmiddel tegen ziekten.[1)]

Ik wil volstrekt niet zeggen, dat het vast staat, dat al deze genezingen op verbeelding berusten. Ik wil de eerbied voor geen enkelen godsdienst aantasten. Wil iemand beweren, dat deze of gene reliek of heilige bron werkelijk goddelijke wonderkracht bezit, zoo kan ik daartegen niets inbrengen. Alleen maak ik de opmerking, dat die wonderkracht niet noodig is om de genezing te verklaren, omdat alleen het

1) Moderne amulets ziet men meer in den vorm van z.g. galvanische of electrische plaatjes, ringen, kettingen enz.

geloof in die kracht daartoe voldoende is, zooals duizend andere voorbeelden bewijzen.[1)]

Maar nadrukkelijk moet ik opkomen tegen het domme vooroordeel, dat al die eindloos weer herhaalde feiten voor onwaar durft verklaren, dat alles wil toeschrijven aan misverstand en bedrog, omdat het aan de wonderkracht niet gelooft en de kracht van het geloof niet begrijpt.

Zonder twijfel zijn de meeste verhalen van wondergenezingen onjuist of opgesierd. Maar er is een kern van goedheid in alle kwaad en een kern van waarheid in alle leugen, zegt Spencer. En het is zeer gemakkelijk, maar ook zeer aanmatigend en onmenschkundig, al die verhalers rondweg voor bedriegers of bedrogenen uit te maken, omdat hetgeen zij zeggen, niet strookt met onze theoriën.

Veel moeielijker, maar veel verstandiger is het, in plaats van alles te loochenen, dien kern van waarheid te zoeken, die in zooveel onwaarheden te vinden moet zijn.

Reeds Baco heeft begrepen dat het de verbeelding, de imaginatie was, die zulk een geweldigen invloed op het lichaam kon uitoefenen. Het is een onderzoek van groote diepte en waarde, zegt hij, betreffende de verbeelding, hoe en in hoever deze het lichaam kan veranderen van den persoon, die zich iets verbeeldt[2)].

Eerst twee eeuwen later is dit onderzoek met wetenschappelijken ernst vervolgd. Mesmer en zijn magnetisme hebben er den stoot aan gegeven.

De Mesmeristen meenden dat zij hunne patienten genazen door een geheimzinnige kracht, het dierlijk magnetisme, die van den magnetiseur uitstraalde in het lichaam van den lijder[3)]. De officieele wetenschap wist van zoo'n kracht niets af en

1) Deze opmerking is reeds door Paracelsus gemaakt, zie hierover: Bernheim ‘de la Suggestion’, 2e ed.
2) Gecit. Door Hack Tuke op. cit. pg. 281 vol. II.
3) Deze opvatting is *niet* van Mesmer zelf. Zie hierover Dr. Ochorowicz ‘de la Suggestion mentale’.

noemde Mesmer een kwakzalver. ‘Het is alles verbeelding’, riep men, ‘daarmee uit!’

Maar ondertusschen genas Mesmer zijn patienten. En de geleerden vergaten te vragen: ‘hoe dan de simpele verbeelding zooveel menschen genezen kon’.

Dit werd wel door enkelen gevraagd. Een tijdgenoot van Mesmer, dr. d'Eslon zeide:

‘Mais enfin! si Mesmer n'avait d'autre secret que celui de faire agir l'imagination pour la santé, n'en aurait il pas toujours un bien merveilleux? Car si la médecine d'imagination était la meilleure, pourquoi ne ferions nous pas la médecine d'imagination?’

Maar naar dit verstandig woord werd niet geluisterd. Men hield de zaak voor vermoord met den dooddoener: inbeelding. Doch de feiten waarvan de geleerden niet weten wilden, bleven niettemin leven en toen de deuren der Parijsche academie voor hen gesloten werden, vielen ze in handen van kwakzalvers, die ze geëxploiteerd en misbruikt hebben tot op dezen dag.

En toch werd de macht der imaginatie door de medici zelve meer en meer aangewend. Het geven van niets beteekenende artsenijen, als broodpillen en schoon water, die alleen door het geloof aan hun groote kracht konden werken, was geen uitzondering en werd in bizondere gevallen zelfs voorgeschreven. In Frankrijk noemt men zulke middelen ‘remèdes de complaisance’, een mijner collega's sprak van een ‘psychisch drankje’.

Herhaaldelijk werden de meest treffende voorbeelden van genezing door inbeelding geconstateerd. Sir Humphrey Davie had een patient die aan tongverlamming leed. Om de lichaamstemperatuur te bepalen, legde hij een thermometertje onder de tong. De patient dacht, dat dit een instrumentje was om zijn verlamming te genezen, - en zeide duidelijk beterschap te bespeuren. De dokter herhaalde deze eenvoudige bewerking eenige malen en de patient genas. Bekend is het, dat een ander medicus een dame, die aan pijn in de zij leed, een pleister voorschreef en haar het recept gaf, zeggende: leg

dit nu op de pijnlijke plek. Den volgenden morgen hoorde hij dat de remedie uitstekend geholpen had, doch het bleek dat de patient niet de pleister maar het recept zelf op de zijde had gelegd.

De homoeopathische geneeswijze berust, volgens de beste beoordeelaars, op theoriën die volkomen foutief zijn.[1)] Dat zij toch zooveel aanhangers had en zooveel dankbare patienten maakte, - kon aan niets anders dan aan de werking der imaginatie toegeschreven worden.[2)] Dit was waarschijnlijk heel juist, - maar weer maakte men de fout het daarbij te laten. Men noemde het kwakzalverij en liet de feiten ongewaardeerd.

Niemand dacht er aan deze kracht, die dan toch zooveel wonderen kon doen, wetenschappelijk te onderzoeken en stelselmatig toe te passen.

'Uw theoriën deugen niet!' riep men tot de volgers van Mesmer en Hahneman, 'dus kan uw praktijk ook niet deugen'. - 'Maar wij maken onze patienten beter'. - 'Dat bewijst niets, dat geschiedt door inbeelding, en dat kunnen wij even goed'.

Maar dat konden de medici niet, want het waren dikwijls genezingen, die op de gewone wijze onmogelijk schenen, waarop de mesmeristen en homoeopathen zich vooral beroemden. En ieder weet dat de felste bestrijding noch het magnetisme, noch de homoeopathie heeft kunnen dooden, - omdat daar velen het heil vonden dat de allopathie niet geven kon.

Het was verstandiger zeg ik, de kunst af te kijken en met meer kennis en beter begrip toe te passen, dan te loochenen wat ieder leek met eigen oogen zien kon.

1) Zie de Klinische Voordrachten van prof. Stokvis in het Ned. Tijdschrift voor geneeskunde. December 1887.
2) De homoeopathie heeft nog iets op de allopathie voor. Zij houdt rekening met alle subjectieve symptomen van den lijder, waarop men in de gewone therapie weinig acht slaat. In de dosimetrische methode van Burggraeve vindt men dit terug. Deze handelwijze heeft vooral bij zeuuwlijden groote waarde en is ook in de Psycho-therapie overgenomen.

Zoo verstandig is James Braid geweest, en deze schrandere Engelschman werd daardoor de stichter der wetenschappelijk toegepaste, psychische geneeswijze.

Braid wist dat de magnetiseurs hun patienten in een eigenaardigen toestand brachten, dien zij den magnetischen slaap noemden. Inplaats van dít te loochenen en voor bedrog te houden, zooals de meesten zijner tijdgenooten het deden, bestudeerde hij de wijze waarop dezen slaap werd teweeggebracht en kwam spoedig tot de ontdekking, dat vele personen, door het langdurig staren op één punt, in een soort haltslaap geraken, die Braid *hypnose* noemde.

Het is in de meeste gevallen geheel onmogelijk zoo krachtig op de verbeelding van een gewoon wakend mensch te werken, dat hij daardoor alleen van een ziekte zou herstellen. Bij zeer geloovige personen, bij minder beschaafden, bij primitieve volken of bij enkele zeer impressionabele menschen, zal dat gelukken, - zooals het in vroeger eeuwen bij onze eigen fanatieke voorvaderen gelukte. Maar bij onze nuchtere, reflectieve tijdgenooten gaat het niet, tenzij alles meewerkt om de impressie buitengewoon sterk te maken.

Maar nu bleek, dat de hypnose een toestand is, - die zich hoofdzakelijk kenmerkt door een groote gevoeligheíd voor impressies. Dat de verbeelding, die in ons gewoon wakend bestaan zoo geheel door het reflectieve, het redeneerende wordt verdrongen, in hypnose weder geheel overheerschend wordt, zoodat zij een zeer groote macht krijgt over den moreelen en physieken mensch.

Al wist men, dat het geloof den mensch genezen kon, - wat hielp dat in de praktijk, zoolang het spreekwoordelijk vaststond, dat men den mensch het geloof niet geven kan?

Maar ziet! - dit spreekwoord bleek onjuist, in hypnose kan men den mensch het geloof wél geven. Zeg iemand in hypnose, dat hij zich niet verroeren kan, dat hij koude of warmte voelt, dat hij beter zal worden of vroolijk zal zijn -

hij gelooft u, gelooft u op uw woord en zijn verbeeldingskracht is dan zoo groot, dat zijn lichamelijke toestand er door veranderd wordt, voor zoover dat mogelijk is. Zeg hem b.v. dat hij misselijk is, hij gelooft u, en voelt terstond de misselijkheid, maar dat gevoel wordt zoo sterk, dat zijn lichaam er den invloed van ondervindt en dat gij hem binnen korten tijd zult zien braken.

Braid bracht zijn patienten in hypnose, - lijders aan allerhande ziekten: jicht, neuralgien, epilepsie, verlammingen, oogziekten en nog veel andere kwalen. En tot zijn verbazing zag hij velen van hen genezen. Hoe dit toeging, doorgrondde hij niet recht, - maar hij schreef het toe aan de verwachting der lijders, dat deze slaap hen genezen zou. Hij sprak niet tot de gehypnotiseerden en drong hen dus het geloof aan hun genezing niet op. Dat zij toch het heilzame effect ondervonden kan men zoo verklaren: de verwachting, die hij in wakenden toestand bij hen opwekte, kreeg gedurende de hypnose macht over hun lichaam.

Wat Braid begon, werd door enkele personen voortgezet. Hiervan noem ik dr. Liébeault te Nancy, en dr. Hack Tuke te Londen.

Liébeault heeft, nu reeds sinds twintig jaren de hypnose toegepast op veel grooter schaal en met meer succes dan Braid. Hij had begrepen, dat het er op aan kwam den lijder g e d u r e n d e d e h y p n o s e door toespraak en gebaren het denkbeeld der genezing krachtig op te dringen. Hij gaf den lijder de heilzame imaginatiën op 't oogenblik, dat deze bij uitstek geschikt was om ze aan te nemen en ze zóó sterk te voelen dat het lichaam er door veranderd werd. Hij smeedde het ijzer terwijl het heet was. Bovendien bracht zijn langdurige oefening hem tot de veiligste en gemakkelijkste methode om de hypnose tot stand te brengen.

De bekende Engelsche krankzinnigen-arts Hack Tuke heeft in een voortreffelijk boek ‘the influence of the Mind upon the Body’ al wat tot nog toe in vage onsamenhangende denkbeelden verspreid was, tot een vast systeem bijeengebracht. Wel heeft Liébeault reeds voor vele jaren een

boek uitgegeven over de hypnose, doch Hack Tuke gaf het eerst een algemeen systeem, een standaardwerk voor deze nieuwe wetenschap.

Het opdringen van denkbeelden aan een persoon, door woorden of aanwijzingen, hebben de Franschen *suggestie* genoemd.

De wijze waarop Liébeault zijn patiënten genas, heet de suggestieve methode, en de school die hij te Nancy gesticht heeft, de suggestionistische school. Prof. Bernheim, hoogleeraar aan de Universiteit te Nancy, heeft Liébeault's geneeswijze bestudeerd, zelf in praktijk gebracht en in zijn boeiend boek over de suggestie op heldere wijze beschreven[1].

Men moet dus dit wel onderscheiden: de psychische geneeswijze door Hack Tuke in schema gebracht, is het genezen van ziekten door tusschenkomst van de ziel van den lijder. De *suggestie* is een onderdeel, - hoewel verreweg het belangrijkste - van die geneeswijze, het is het influenceeren van de verbeelding, het krachtig opdringen van heilzame denkbeelden. De *hypnose* eindelijk is wederom een hulpmiddel voor de suggestie, het is de toestand waarin men den lijder brengen moet, om de suggestie vat te doen krijgen op zijn ziel en zijn lichaam.

Men kan ook wel suggereeren zonder hypnose. Het begrip suggestie is veelomvattend. Als ik tegen iemand zeg: ‘vind ge het hier niet warm? zet een raam open!’ dan is dat reeds een suggestie. Hij zal plotseling de warmte voelen, die hij te voren zoo niet opmerkte. Men kan ook eenvoudige lichamelijke verrichtingen en gevoelens suggereeren, door woorden, doof een aanduiding, door een gebaar.

Als men bijvoorbeeld nadrukkelijk zegt: ‘Gij moet slikken! Let maar op, gij zult een slikbeweging maken, gij zult slikken!’ - dan zullen weinig menschen het eenige minuten uit-

1) *Bernheim*: ‘De la Suggestion et ses applications dans la therapeutique’ 2e ed. 1888.

houden zonder te slikken. Of dit: - ‘Gij hebt jeuk aan uw rechteroor! - gij moet er even aankomen, gij kunt het niet laten! ’dan zullen ook velen die suggestie niet weerstaan. Zeer bekend is het, hoe men geeuwen kan suggereeren, eenvoudig door het vóór te doen. Als ik het goed voordeed zou ik wellicht deze geheele geachte vergadering aan het geeuwen kunnen brengen. Ik zal de proef niet nemen, want het is geen plezierig gezicht voor een spreker.

Maar veel sterker werkt de suggestie in hypnose. Men kan een gehypnotiseerde suggereeren dat hij honger heeft, dorst heeft, pijn voelt of niet voelt, dat hij vroolijk is of neerslachtig. Is de hypnose diep, dan wordt elk denkbeeld terstond aangenomen, hoe onwaarschijnlijk ook en zelfs de minste wenk wordt begrepen en opgevolgd. Men behoeft soms een pijnlijk deel maar even aan te raken en de patient begrijpt uw bedoeling en voelt de pijn verminderen.

Bovendien - en dit is van groot belang voor de kwestie der genezing, - de suggesties hebben veel meer invloed op het lichaam. Als men een zieke, die b.v. aan gebrek aan eetlust lijdt, zegt dat hij honger heeft, dan *voelt* hij niet alleen honger, maar hij kan ook voedsel gebruiken en het goed verteren. De maag voegt zich naar zijn verbeelding, de objectieve verschijnselen voegen zich naar de subjectieve. Zoo kan men den bloedsomloop, de klierafscheiding, de functie der ingewanden naar willekeur wijzigen. En, wat het voornaamste is, deze wijzigingen blijven niet alleen gedurende de hypnose bestaan, maar ook daarna. De weggeredeneerde pijn *blijft* weg, de opgewekte eetlust blijft bestaan, ook als de patient uit zijn halfslaap ontwaakt, - de eerste maal slechts zelden voor altijd, - maar korter of langer naarmate de hypnose lichter of dieper is geweest. Herhaalt men echter de suggestie zoodra het ziekelijk verschijnsel terugkeert, dan gelukt het in vele gevallen, de ziekte voor langer en langer tijd en eindelijk voor goed te doen verdwijnen. Dit hangt geheel af van den aard der ziekte, van haar duur, en van de vatbaarheid voor suggestie. Deze vatbaarheid gaat meestal, doch niet altijd, gelijk op met de diepte der hypnose. Sommige patienten

kunnen ook in den lichtsten vorm van hypnose met uitstekend gevolg gesuggereerd worden.

Nu wenscht ge, geachte Hoorders, wellicht iets uitvoeriger te weten hoe dat hypnotiseeren toegaat en hoe die hypnotische toestand eigenlijk is.

Wanneer gij beschrijvingen der hypnose leest door verschillende onderzoekers, dan vind ge zoovéél onderscheid, dat gij niet kunt gelooven, dat zij allen over dezelfde zaak spreken. En het vreemdste is, dat ieder onderzoeker beweert, dezelfde verschijnselen waarvan anderen niets gemerkt hebben, altijd weder waar te nemen en in dezelfde volgorde. Geen wonder dat men het oneens is en elkander verwijt, niet het rechte gezien te hebben, of niet te kunnen waarnemen, - of- wat het ergste is, - de menschen voor den gek houden.

De oorzaak hiervan is, dat de hypnotische toestand een zeer subtiele, zeer teedere toestand is. Zooals ik reeds zeide, is haar voornaamste kenmerk de vatbaarheid voor indrukken. Ze is als de weekste was, elke aanraking verandert haar gedaante, ze geeft mee aan elken druk, voegt zich in elken vorm. De een neemt haar op met een tang en zegt, dat ze plat is, de ander met een lepel en zegt, dat ze bol is.

Om een voorbeeld te noemen: Wanneer men iemand uit de hypnose wil doen ontwaken, blaast men hem gewoonlijk even op de oogen. Doch dit is niet noodig. Wanneer ik een gehypnotiseerde den vinger op den neus leg en daarbij zeg: ‘als ik uw neus aanraak, zult gij wakker worden!’ dan ontwaakt hij evengoed. En in 't vervolg behoef ik den patient als hij slaapt, maar even den neus aan te raken om hem te doen ontwaken. Dit denkbeeld zit er dan voor goed in. En een ander patient, die deze wijze van wakker maken ééns gezien heeft, neemt het begrip over en ontwaakt door dezelfde aanraking uit de hypnose. Als ik nu slecht observeerde, zou ik de hypnose gaan beschrijven, als een toestand waaruit men ontwaakt door aanraking van den neus. Maar ik had evengoed het trekken van een oor, of het uitspreken van een bepaald woord of één uit duizend andere teekens kunnen kiezen. En wanneer men nu niet let op de beteekenis

van dergelijke suggesties, dan kan men zonder het te bemerken, door toeval of vooropgestelde meeningen, een geheel kunstmatig, fantastisch beeld van den hypnotischen toestand krijgen, dat zich steeds herhaalt, omdat de patienten elkander navolgen en omdat men op dezelfde wijze blijft onderzoeken, - doch dat niemand anders, die op eigen gelegenheid onderzoekt, weer terug vindt.

Gij zult inzien, hoe uiterst geschikt deze weekheid, deze gedweeheid van den gehypnotiseerde is, om den onderzoeker in de war te brengen. Het is dezelfde soort moeielijkheid, die de chemicus ondervindt, als hij fluor wil onderzoeken, het element, dat zich met alle andere stoffen, ook met glas, verbindt en dat hij nergens in bewaren, nergens mee aanvatten kan. Want men kan een psychologischen toestand niet actief onderzoeken zonder woorden, vragen of gebaren. En ieder woord, iedere vraag, ieder gebaar is eene suggestie. Zoo is het een zeer verspreide meening, dat de hypnose gevoelloos maakt, dat men gehypnotiseerden kan knijpen, met spelden kan prikken, zonder dat ze er iets van voelen. Om dit te onderzoeken, knijpt men den patient flink en vraagt er bij: 'Voelt ge pijn?' Uit den toon alleen van uw vraag kan nu de patient reeds opmaken, dat het uw verwachting is, dat hij geen pijn zal voelen, - en meestal antwoordt hij: 'neen!' Maar vraag het eens anders, op deze wijze bijvoorbeeld: 'Dit voelt ge heel goed, niet waar? dit doet pijn?' dan roept hij: 'ja! au!'

Zoo meent men ook, dat de gehypnotiseerde alleen hoort wat de hypnotiseur tegen hem zegt, dat hij zoogenaamd alleen in verbinding is met dengene, die hem gehypnotiseerd heeft. Dit is stellig niet waar, - tenzij men den patient uitdrukkelijk gevraagd heeft: 'hoort ge nog iets anders, dan mijn stem?' Die vraag is dikwijls voldoende om hem te doen begrijpen, dat hij *niets* anders moet hooren. Doet men die vraag niet, dan antwoord hij ieder ander die hem aanspreekt. Ik heb dat herhaalde malen waargenomen. Gij kunt hieruit tevens opmaken dat de gehypnotiseerde verbazend scherp opmerkt, en uw bedoelingen begrijpt, vóór gij weet dat gij ze hebt uitgesproken.

Het is niet mogelijk de suggestie buiten spel te houden - en een geheel zuiveren toestand van hypnose te krijgen. En wel om de volgende reden: ieder die zich laat hypnotiseeren, heeft reeds door hetgeen hij hoorde of zag, zekere verwachtingen van hetgeen met hem gebeuren moet, en hetgeen hij ondervinden zal. Al die verwachtingen werken als suggesties. Meent iemand, dat hij er zenuwachtig van worden zal, en het gelukt u niet hem van dat idee af te brengen, dan *zal* hij er werkelijk zenuwachtig door worden.

Daarom doen de vreemde, schrikwekkende geruchten, die er omtrent het hypnotisme verspreid worden, zooveel kwaad - en daarom is het ook noodig, eer men iemand in hypnose brengt, hem gerust te stellen en tot kalmte te brengen. Niets is daar beter voor, dan het zien van anderen die gehypnotiseerd worden. Als men een aantal anderen achtereen zoo gemakkelijk en rustig heeft zien inslapen en verkwikt weer wakker worden, dan zijn alle schadelijke suggestiën meestal geweken.

Wanneer men hypnose kon hebben zonder suggestie, dan zou er waarschijnlijk niet veel anders overblijven dan slaap, gewone natuurlijke slaap, zooals we die elken nacht genieten. Bernheim beweert dat hypnose en physiologische slaap volkomen identiek zijn, en dat men alles wat men in hypnose doet, ook in den gewonen slaap kan gedaan krijgen. Zeker zijn de twee toestanden zusje en broertje. Men noemt de slaap hypnose, wanneer ze kunstmatig wordt te weeg gebracht.

Dit in slaap maken, - het hypnotiseeren - is zeer eenvoudig. Men laat den patient eenigen tijd staren, hetzij op een of ander voorwerp, hetzij in de oogen van den hypnotiseur. Spoedig gaat het schemeren voor de oogen, de patient ziet alles zwart, de oogleden worden zwaar, en kunnen na eenigen tijd, meestal na eenige minuten, moeielijk meer open gehouden worden. Het is daartoe noodzakelijk dat de patient, wetende dat het om zijn genezing te doen is, zich geheel overlaat, geheel passief en willoos blijft, en tracht toe te geven aan de woorden en wenken van dengeen die hem behandelt. Deze laatste moet nu aanhoudend door zachte

toespraak den slaap leiden, - en den patient met geduld en tact feitelijk leeren hoe hij in slaap moet komen.

Het staren op één punt heeft naar mijne meening geen karakteristieke beteekenis. Het is een hulpmiddel en werkt voornamelijk psychisch. De duitschers Heidenhain en Kaan hebben er theorien op gebouwd, die onmogelijk de zeer ingewikkelde gebeurtenissen bij het in slaap gaan kunnen verklaren. Ik geloof dat het duister worden voor de oogen, dat door de vermoeienis van de netvlies-elementen onstaat, de verwachting dat men zal gaan slapen versterkt. Als de patient alles zwart begint te zien, meent hij dat de slaap komt en sluit de oogen.[1)]

Ik durf dit daarom zoo stellig verzekeren omdat het zoo vaak gelukt personen te doen inslapen, zonder eenige voorbereiding, zonder staren of andere kunstgrepen, maar alleen door een krachtige suggestie: ‘sluit de oogen! - nu slaap je!’ - Vooral bij kinderen wordt zoo'n bevel dikwijls terstond opgevolgd.

Ik stel nu dat de persoon gehypnotiseerd wordt met een medisch doel, en dat hij, - wat betrekkelijk zelden gebeurt, misschien eens in twintig gevallen, - bij de eerste proefneming terstond in de diepe normale hypnose komt. Dan slaapt hij, oogenschijnlijk den gewonen natuurlijken slaap, - doch in dien slaap blijft hij steeds luisteren naar hetgeen de medicus hem zegt en wanneer hem iets gevraagd wordt geeft hij behoorlijk antwoord. Hij kan een geregeld gesprek voeren, en wanneer men hem er toe uitnoodigt, ook opstaan, wandelen, schrijven, eten en drinken - alles met gesloten oogen. Zijn geest is volkomen willoos, alle initiatief is weg, - wanneer men zijn arm opheft, dan vergeet hij dien weer neer te brengen en houdt hem uren in de aangegeven positie zonder vermoeienis te voelen. Elk woord, dat hem met nadruk ge-

1) De beteekenis van het duister worden van 't gezichtsveld blijk uit de voorkeur die men steeds aan een g l i m m e n d voorwerp geeft. Door contrastwerking treedt het donker-zien eerder in. Heidenhain houdt hiermede geen rekening.

zegd wordt, gelooft hij, elken wenk volgt hij op. Hij vereenzelvigt zich als het ware met dengene die hem toespreekt - en weet met onbegrijpelijk scherpe waarneming diens bedoelingen te raden. Niettegenstaande de oogen vast gesloten zijn kan hij meestal zeer goed onderscheiden of zijn dokter of iemand anders bij hem staat, door het gehoor, het gevoel, den reuk - soms ook ziet hij groote voorwerpen door de gesloten oogleden heen.

Laat men den patient nu aan zijn lot over dan slaapt hij eenige uren rustig door en ontwaakt van zelve. Is de hypnose diep geweest dan herinnert hij zich niets van het gebeurde.

Heeft de medicus eenmaal dezen toestand bij zijn patient verkregen, dan begint de eigenlijke behandeling. Hij spreekt nu tegen iemand wiens vatbaarheid voor indrukken op verbazende wijze is vergroot. Elk zijner woorden maakt een diepe blijvende impressie, en kan ziel en lichaam van den slaper veranderen. Met veel overleg, veel geduld en veel tact moet men nu de verbeelding van den lijder door woorden en gebaren opwekken tot heil van zijn lichaam. Men moet de ziekelijke gevoelens bestrijden, den geest aanzetten tot een krachtige inspanning of - wat mij de beste uidrukking voorkomt, - het verstoorde evenwicht in het organisme herstellen.

Men kan daarbij niet schematisch te werk gaan. Men moet niet alleen een juiste diagnose der kwaal hebben gemaakt, zoo kompleet mogelijk alle subjectieve symptomen hebben genoteerd, maar ook het karakter en de begrippen van den lijder eenigzins kennen. Want men spreekt altijd tegen een denkend individu met individueele bizonderheden. En men moet feitelijk overtuigen, door kracht van woorden overtuigen. Ieder moet anders aangepakt worden, - want de patient moet u niet alleen gelooven, maar ook begrijpen. Gewoonlijk komt men door manipulaties de suggestie te hulp, men legt de hand op het zieke lichaamsdeel. Daardoor houdt men de aandacht van den lijder op dat deel gevestigd en maakt het hem zoodoende gemakkelijker de verlichting der

ziekelijke gevoelens, het verminderen van de pijn, van de zwakte, van de kramp waar te nemen.

Ik ben er zeker van, dat gij nog altijd niet begrijpt hoe men op die wijze, door toespraak en handoplegging, lichamelijke dingen als pijnen, kramptoestanden, verlammingen kan verbeteren. Werkelijk is de toedracht der zaak ook alles behalve eenvoudig. En om u zelfs het weinigje, dat ik er van meen te begrijpen, duidelijk te maken heb ik meer tijd noodig, dan mij heden gegeven is.

Met enkele woorden en zeer schematisch zal ik trachten u een oppervlakkig denkbeeld van mijn opvatting te geven. Het menschelijk organisme is een samenstel, dat eenigzins te vergelijken is met een republiek of een leger. Ons intellect, ons bewust, wakend denkvermogen is de senaat van de republiek, de generale staf van het leger. Daar wordt overwogen, beredeneerd, daar worden berichten ontvangen, besluiten genomen, bevelen uitgedeeld. Onze spieren, onze ingewanden zijn de burgers van den staat, de soldaten van het leger. Maar zoomin als een generaal zijn bevelen aan een gewoon soldaat geeft, zoomin staat ons intellect in direct verband met spieren en ingewanden. Een goede organisatie is alleen mogelijk door het bestaan van een aantal tusschen-rangen, die allen wel indirect van het hoofdbestuur afhangen maar zelfstandig genoeg zijn, om een kort bevel in alle bizonderheden ten uitvoer te brengen. Het hoofdbestuur geeft alleen de groote aanwijzingen, de ondergeschikten, ieder naar zijn rang, werken die uit. Evenzoo worden alle berichten van buiten niet direct aan den staf medegedeeld,- maar wanneer zij niet zeer belangrijk zijn, weten ook de lagere offieieren welk antwoord, welke handeling er op volgen moet, zonder dat zij er de legerhoofden in moeien.

Zoo gaat het ook in ons lichaam. En een eenvoudig schema van de anatomie van ons zenuwstelsel is daarvan een duidelijke illustratie. In de hersenschors is zonder twijfel de zetel van het hoofdbestuur. Nu, geen enkele zenuwvezel gaat direct door van de hersenschors naar de spiervezels, of van de zintuigen naar de hersenschors. Er zijn overal tusschen-

stations, de gangliencellen. Die bevinden zich in de midden-hersenen, in 't halsmerg, 't ruggemerg, tot zelfs in hart en darmen. Die stations zijn allen van de hersens afhankelijk maar hebben ook een zekere zelfstandigheid. De noodzakelijkheid van zulk een organisatie is voor ons lichaam even groot als voor een staat of een leger. Wij kunnen ons hoogste bewustzijn, - want er zijn graden van bewustzijn, - ons hoogste bewustzijn, dat is: onze aandacht, maar op zeer weinig dingen tegelijk bepalen. En toch doen wij voortdurend allerlei dingen, wij halen adem, wij houden ons in evenwicht, bewegen onze oogen, wij zien, spreken, gesticuleeren, alles tegelijk. Dit zou niet gaan, wanneer niet de ondergeschikte deelen van ons zenuwstelsel zelfstandig hun plicht bleven doen, zonder dat onze aandacht er in gemoeid werd. Voorlezen is een ingewikkelde bezigheid, het oog moet de letterteekens ontcijferen, de keel en de mond moeten er gecompliceerde klanken van maken. Toch kunnen wij bladzijden achtereen voorlezen met stembuiging en gebaren en klemtoon, zonder dat de generale staf, onze attentie, er zich in 't minst mee bemoeit, wij kunnen onderwijl aan gansch iets anders denken, er volstrekt niet bij zijn, en alles terstond vergeten zijn wat wij gelezen hebben.

En verbeeld u dat wij bij het ademhalen voortdurend moesten kommandeeren: op! neer! - in! uit! - Gelukkig gaat deze verrichting zelfstandig zijn gang, of wij er om denken of niet, zooals een schildwacht heen en weer blijft loopen voor de tent van den generaal, hetzij deze slaapt of wakker is, zonder dat iemand hem ‘linksom! rechtsom!’ kommandeert.

Nu zal het u echter ook duidelijk zijn, dat bij zulk een organisatie de macht van het centraal bestuur over de eenvoudigste, meest ondergeschikte functies vrij gering is. In een goed gedisciplineerd leger breekt een schildwacht zelfs voor den koning zijn consigne niet, - zoo kunnen wij met ons intellect, met onzen bewusten wil de ademhaling maar half, en het streng gedisciplineerde hart in 't geheel niet kommandeeren. En wij weten ook hoe slecht het gaat, wan-

neer het hoofdbestuur zich gaat mengen in zaken, die het aan zijn ondergeschikten moest overlaten. Zoo slecht gaat het b.v. ook den pianist die er zich voor een keer op toelegt, zijn attentie te vestigen op elke beweging zijner vingers, en niet op den totaal-indruk van zijn spel, - of den lezer, die op elk woord let, dat hij uitspreekt en niet op de beteekenis van hetgeen hij zegt. Beiden gaan hakkelen en raken in de war.

Hoe noodig en voortreffelijk zulk een inrichting nu ook is voor de instandhouding van een lichaam, een leger of een staat, zij geeft ook groote gevaren. Hoe ingewikkelder het raderwerk, des te spoediger een defect. En vooral: hoe meer administratie, des te slechter beheer. In een land, waar alles over duizend raderen moet gaan, komt niets tot stand. Zoodra er een wanverhouding ontstaat tusschen besturende en uitvoerende macht, zoodra een land te veel bureaucraten, een leger te veel officieren heeft, gaat het er treurig uitzien.

Zeker hebt gij niet verwacht dat ik in een lezing over het hypnotisme zou spreken over Indische politiek. En toch geloof ik dat er een zekere overeenkomst is in de wijze waarop in onze dierbare koloniën en in het lichaam van velen onzer tijdgenooten de zaken in de war loopen.

Het is een gevolg van den aard onzer moderne samenleving, dat de zuiver intellectueele krachten veel meer worden geoefend dan het overige van ons wezen. Er is bij de meesten onzer te veel administratie, te weinig uitvoerende macht. Heel dikwijls ontstaat daardoor een wanverhouding, waarbij het eigenlijk gezegde lichaam schade lijdt. De macht van onzen geest over ons lichaam wordt daardoor belemmerd, soms bijna vernietigd. Allerlei kwalen, zoo niet bij ons, dan bij onze kinderen, zijn daarvan het gevolg.

Men versta mij wel, daaruit volgt niet, dat groote denkers, wijsgeeren, meestal ongezond zijn. Integendeel. Maar groote denkers zijn meestal bizondere menschen en ook verstandige menschen, die het evenwicht in hun organisme weten te bewaren, die begrijpen dat men niet alleen zijn geest, maar ook zijn lichaam moet kunnen beheerschen. Het voorbeeld

van Goethe en Kant, die zich opzettelijk toelegden op het onderdrukken van hun kwalen door den wil, is duidelijk genoeg.

Het type van zulke eenzijdige en gevaarlijke zielsinspanning vind men veel meer onder mannen van zaken, die zoogenaamd opgaan in hun vak, of onder hen, die worstelen om naam te maken, of veel geld te verdienen.

Bij hen wordt het gemakkelijkst de harmonie tusschen ziel en lichaam verstoord en het weerstandsvermogen tegen allerlei kwalen verzwakt.

Doch bovendien zijn wij allen, door den bouw van ons lichaam, wanneer wij ons niet buitengewoon geoefend hebben, onmachtig, allen door de kracht van het intellect, physieke kwalen te bestrijden. Daarvoor is er te veel administratie, te veel bureaucratie in onze staatsregeling.

Maar gij weet wat de Romeinen deden, als de republiek in groot gevaar was. Zij benoemden een dictator. En inderdaad speelt de medicus, die een patiënt in hypnose brengt, ongeveer dezelfde rol als Napoleon, toen hij het Directoire uit elkaar joeg.

Om het rechtuit te zeggen, - want met zulke half-juiste vergelijkingen moet men voorzichtig zijn, - een slapend mensch denkt weinig, en redeneert weinig. Al wat er in zijn lichaam gebeurt, gaat buiten zijn intellect, buiten zijn aandacht om. Zijn functies noemen wij automatisch. Ook als wij waken, gebeurt er veel min of meer automatisch in ons, zooals ik zooeven aantoonde. Ademhalen, hoesten, gesticuleeren enz. Doch een slaper is geheel automaat.

Gewoonlijk krijgt een slaper geen indrukken van buiten. Maar als hij ze krijgt, dan is het begrijpelijk dat ze veel krachtiger werken op zijn eenvoudigste lichaamsverrichtingen. Het gedachtenleven is voor 't grootste deel tot rust gebracht, uitgelicht uit den keten, ‘ausgeschaltet.’ De groote omweg door de ingewikkelde psychische wegen, behoeft niet gemaakt te worden[1)]. Er is geen controle, geen overweging, geen

1) Men moet dit niet overbrengen op het anatomisch schema en meenen dat de geheele hersenschors in den slaap buiten functie is. De functiën ervan zijn misschien alleen veranderd, stellig niet opgeheven.

tegenbevel mogelijk. De impressies werken direct op zenuw-elementen van lager orde en hebben daardoor invloed op organen, die gewoonlijk buiten het bereik van de eigen wilskracht liggen. Op het hart, op de nieren, op de bloedsomloop enz.

Zoo geschiedt het bij de hypnotische suggestie. Men leert den patiënt slapen, en dóórslapen, terwijl hij zintuigelijke indrukken krijgt. Die indrukken doen voor hem, wat hij door den bouw van zijn zenuwstelsel onmogelijk zelf kan doen.

Dat een gehypnotiseerde geheel automaat is, blijkt o.a. daaruit, dat als men zijn hand in regelmatige beweging brengt, deze beweging van zelve blijft aanhouden, al ware het uren achtereen. Het centraal-bestuur weet het niet, er komt geen tegenbevel, en de hand blijft heen en weer gaan, onvermoeid, in bekrompen plichtsbetrachting. Voor den medicus is dit een der middelen om de diepte van den slaap te bepalen.

Met opzet zeide ik dat een slaper *weinig* denkt. Maar al is het weinig, hij blijft toch altijd, ook in den diepsten slaap, denken. Heb ik u niet gezegd, dat men een geregeld gesprek met hem kan voeren en dat hij altijd passende antwoorden geeft, ook in den diepsten slaap? Wat meer is, de slaper neemt uiterst scherp waar, is handig en voorzichtig, veel vlugger van begrip dan in wakenden toestand, gevat en schrander, als het er op aan komt de hem opgedrongen denkbeelden vol te houden.

Zoo kan ik sommigen mijner patiënten in hypnose het denkbeeld opdringen dat zij somnambule zijn, in den populairen zin, dat zij dus kwalen kunnen ontdekken, de toekomst kunnen voorspellen, door muren heenzien, enz. Zij spelen dan hun rol met groote natuurlijkheid. Zij beschrijven bijvoorbeeld op mijn verzoek een aangrenzende kamer, waarin zij nooit geweest zijn, alsof zij door den wand heenzagen. Dergelijke beschrijvingen komen niet uit, zijn dikwijls glad

mis. Er wordt blijkbaar naar geraden of gefantaseerd. Maar deze fantasieën zijn zoo levendig, dit raden gaat met zooveel overleg, en wordt zoo beslist uitgesproken, - dat men zonder goede controle in de war zou raken en meenen dat er werkelijk clairvoyance in 't spel is. Men kan uit zulke proefnemingen afleiden, wat men van de meeste verhalen omtrent clairvoyance te denken heeft. Van opzettelijk bedrog is geen kwestie, - de slapende verplaatst zich geheel in de hem opgedragen rol, hij spreekt met volle overtuiging, en houdt zijn fantasieën voor waar en echt.

Doch waarom zou ons dit vermogen van een slapend mensch bevreemden? Wij kennen het allen uit eigen ervaring. Wie ooit eenigszins levendig gedroomd heeft, weet dat hij al slapende beter kan fantaseeren dan in wakenden toestand. Men kan droomen dat men met een ander praat, en van dien ander allerlei onverwachte, snedige antwoorden krijgt. Toch heeft de droomer die antwoorden waarschijnlijk zelf gemaakt en de heele samenspraak gefantaseerd.

Door de studie van den slaap, zooals die bij gehypnotiseerden mogelijk is, komt men tot de overtuiging, dat ons gewoon wakend bewustzijn maar een zeer klein deel uitmaakt van ons geheele zieleleven. Maar zeer enkele gedachten, zeer weinige daden zijn ons op een bepaald oogenblik bewust, het meeste wat er in ons gebeurt verkeert in de groote sfeer van het half-bewuste of geheel onbewuste. In geleidelijke overgangen sluiten deze toestanden aan elkaar. Scherpe grenzen zijn er niet, - evenmin als tusschen slapen en waken. Hoe dieper men slaapt des te meer komt het onbewuste in ons te voorschijn. Door de hypnose is het mogelijk, de eigenschappen van dit onbewuste te bestudeeren en tot voordeel van den mensch aan te wenden.

Dit onbewuste in ons vormt feitelijk een geheel ander mensch, een geheel ander ik. Iemand in hypnose is een geheel andere persoonlijkheid dan hetzelfde individu wakend. Sommige eigenschappen, zooals het redeneerende, beschouwende, logische, zijn geheel verdwenen, andere daarentegen, zooals het fantaseerende, het impressieve, het emo-

tioneele verbazend verhoogd. De herinnering, die men dikwijls als kenmerk van bewustheid beschouwt, is niet verzwakt maar versterkt. Een slapend persoon kan zich alles herinneren wat hem wakend gebeurd is. Ik vraag mijn patienten dikwijls eerst dán hoe zij het gemaakt hebben, wanneer ze goed in slaap zijn. En wat hen in den slaap gebeurt, herinneren zij zich ook. Dat wil zeggen, de herinnering er van blijft, maar onbewust. Als zij ontwaken, meenen ze alles vergeten te zijn. Maar als men ze weer in slaap maakt, kunnen zij zeer goed vertellen, wat hun in een vorigen slaap gebeurd is. Er zijn eenige personen, aan wie ik in hun hypnose den naam van mijn zoon heb verteld. Toen ik hen later, terwijl zij wakker waren, naar dien naam vroeg, beweerden zij niet eens te weten dat ik een zoon had. Doch nauwelijks hebben zij de oogen gesloten, of hun onbewuste ik wist mij zonder weifelen te vertellen hoe de jongen heet. De onbewuste mensch weet dus feítelijk *meer* dan de bewuste.

Doch wanneer men het wil, kan zulk een onbewuste herinnering bewust worden. Dit kan op kommando geschieden. Het onbewuste is een gehoorzame dienaar, die niet tegenspreekt en uw bevelen haast voorkomt. Ik kan tot een slaper zeggen: ‘op een bepaalden tijd na uw ontwaken, zult gij plotseling neiging gevoelen dit of dat te doen, gij zult u niet herinneren dat *ik* u dat gezegd heb, maar gij zult die neiging krijgen en er aan toegeven.’ Dan zal de slaper ontwaken, zich niets van het gezegde herinneren, maar op het aangegeven uur zal de aangewezen neiging zich plotseling doen gevoelen, de persoon zal niet weten hoe hij er aan komt, maar als niets hem verhindert, er aan toegeven. Het onbewuste heeft zijn plicht gedaan, zich schuil gehouden tot de voorgeschreven tijd gekomen was en zich als een invallende gedachte bij het wakende, bewuste leven aangemeld.

Ik heb mij op die wijze door een goede kennis famieljaar op een kopje thee laten inviteeren. Gij begrijpt zijn verbazing toen ik hem mededeelde, dat wat hij voor een gelukkige opwelling van beleefdheid had gehouden, niets was als de getrouwe uitvoering van mijn bevel.

Deze merkwaardige en gewichtige verschijnselen, die men posthypnotische suggesties noemt, kan ik nu niet verder bespreken, hoe groot de beteekenis van deze en andere dingen die de studie van het onbewuste leert, ook zijn moge.

Voor den medicus zijn zij het voornaamste niet. De psychische geneeswijze toch steunt hoofdzakelijk op deze twee eigenschappen van het onbewuste, te voren reeds door mij duidelijk gemaakt: 1e zijn buitengewone vatbaarheid voor impressies, waardoor het onbewuste de ijverige en gehoorzame dienaar wordt, die zonder nadenken, zonder tegenspreken elk bevel opvolgt van hem, die zich als zijn meester gedraagt

en 2e zijn macht over het physieke lichaam, waardoor het onbewuste, als een zielstoestand van lager rang dichter staande bij de eenvoudige zoogenaamd vegetatieve levensverschijnselen, invloed heeft op organen, die geheel liggen buiten het bereik van den bewusten wil.

Hieraan nog eene toevoeging, vooral om degenen die later zich met eigen oogen van het beweerde willen overtuigen een teleurstelling te besparen. Ik heb voortdurend van een model-hypnose gesproken. Slechts zelden, eens in de tien keeren ongeveer, is de kunstmatige slaap zoo volkomen[1]. De meeste personen zeggen na gehypnotiseerd te zijn, dat zij niet geslapen hebben. Doch de natuur maakt geen sprongen. Er zijn oneinig veel overgangstoestanden. En zelfs in de lichtste toestanden van hypnose, die de patient zelf niet van wakker zijn onderscheidt, en eenvoudig ‘stil liggen met gesloten oogen’ zou noemen, is het mogelijk heilzamen invloed uit te oefenen. Want ook de genoemde eigenschappen van het onbewuste beginnen niet plotseling, maar sluiten zich geleidelijk bij het bewuste leven leven aan. Men heeft meer

1) Bij een eerste proefneming, zooals ik zeide, slechts één op twintig. Doch herhaling, oefening en gunstige omstandigheden maken dit getal veel grooter. Bernheim beweert dat thans op zijn ziekenzalen 50 pCt. der patienten in de diepste hypnose komen.

moeite en vooral meer geduld noodig, - doch brengt vaak evenveel tot stand. Bovendien kan men door herhaling en oefening den kunstmatigen slaap dieper en de vatbaarheid voor suggestie grooter maken.

Nu heb ik u nog beloofd, iets te zeggen omtrent de oorzaak van den heftigen strijd, die over dit onderwerp in de wereld der officieele wetenschap thans gestreden wordt.

Toen ik onlangs, voor een belangstellende, een eenvoudige proef nam, om hem te toonen, dat de mystieke kracht, die naar zijne meening door den hypnotiseur op den gehypnotiseerde wordt uitgeoefend, slechts schijnbaar is en meestal op suggestie berust, toen liet deze persoon, - geen medicus - zich ontvallen: ‘Jongens, dat is toch jammer!’ Dit is zeer karakteristiek. Als het hypnotisme iets is, dat behoort tot een gewone bekende orde van dingen, dan is ook alle aardigheid er af. En zonder dit eerbiedwaardig genootschap te willen beleedigen, geloof ik toch dat, als de zaak niet zulk een mystiek tintje droeg, ik wellicht niet de eer zou hebben gehad, er u heden een voordracht over te mogen houden.

Maar het mystieke is een spijs, die veel heeft van oesters. Zoo dol als de een er op is, zoozeer walgt de ander er van. Best mogelijk dat, als de zoo even genoemde persoon een medicus geweest ware, hij niet zou gezegd hebben: ‘hoe jammer!’ maar: ‘hoe gelukkig!’

Het komt mij voor, dat men de officieele wetenschap van onze eeuw dit groote verwijt maken kan: zij heeft tegenover de mystieke neigingen der groote menigte een even bekrompen afkeer van het mystieke gesteld. Zij is niet sceptisch geweest, naar haar plicht, maar dogmatisch. Ze heeft niet geweifeld, maar geloochend. Ze heeft niet met wijsgeerige gelijkmoedigheid onderzocht, maar met zeer menschelijken hartstocht gehaat.

Gij kent Mefisto's hatelijke woorden:

> ‘Daran erkenn ich den gelehrten Herrn!
> Wass ihr nicht tastet, steht euch meilenfern

Wass ihr nicht fasst, das fehlt euch ganz und gar,
Wass ihr nicht rechnet, glaubt ihr, sei nicht wahr,
Wass ihr nicht wägt, hat fur euch kein Gewicht,
Wass ihr nicht münzt, das, meint ihr, gelte nicht'.

Gelukkig dat Goethe dit gezegd heeft, - voor wien de druiven toch niet zuur waren.

Twee groote bewegingen van onzen tijd hebben geleden onder den ban der dogmatische wetenschap. Het magnetisme en het spiritisme. Zij zijn beiden onderzocht, maar niet grondig, niet onpartijdig. De geleerde die er zich ernstig mee bemoeide, bracht zijn reputatie in gevaar.

Braid's ontdekkingen bewijzen, dat in de 50 jaren na Mesmer's optreden het magnetisme *niet onderzocht* is. Want zonder moeite kon Braid bij zijn eerste pogingen de echtheid der verschijnselen constateeren.

En Braid's reputatie heeft er onder geleden. Dit blijkt daaruit dat er ruim dertig jaren moesten voorbijgaan, voordat geleerden van goeden naam zijn werk durfden voortzetten en zijn verdiensten erkennen.

En toch, - zoo vast zat het vooroordeel, - Braid had letterlijk al het mystieke aan de feiten ontnomen. Bij hem geen sprake van magnetisch fluidum, van persoonlijke kracht van den hypnotiseur, - den fascineerenden blik vervangt hij door het staren op een prozaïsch potloodje. Niets kon tegen zijne proeven worden gezegd, behalve dat ze nieuw en vol onbekende zaken waren. Toch vond hij zooveel tegenstand. Had Braid aan een fluidum geloofd, misschien stond de zaak van het hypnotisme thans nog even slecht als die van het spiritisme.

Nu meen ik, dat de wetenschap wel een grooten vijand in het mystieke moet zien, - maar dat het dien vijand niet mag doodzwijgen of negeeren, maar hem moet opzoeken en achterna zitten in alle hoeken. Het is heel flink en verlicht te zeggen, dat men niet aan spoken gelooft, maar nog flinker en verlichter eens te gaan onderzoeken, waarom zooveel anderen er wel aan geloofd hebben.

Er is zoo brutaal veel ontkend, dat om den anderen dag

de waarheid ons dwingt een of andere ontkenning weer in te slikken. En ik zou geneigd zijn het ons verdiende loon te noemen, als wij op een goeden dag al de uitgespuwde spoken geesten, waarzeggingen en tweede gezichten weer te slikken kregen.

In de psychische geneeswijze, waarvan ik u heden een denkbeeld heb willen geven, is niets mystieks meer overgebleven. Het spijt mij voor u, als gij er op gerekend hadt, maar de verschijnselen van hypnose en suggestie hebben het aannemen van onbekende krachten niet noodig om begrepen te worden.

Maar ik voeg er uitdrukkelijk bij, dat ik het bestaan van zulke krachten niet ontken. Dat ik het eigenlijke magnetisme, het magnetische fluidum wel buiten beschouwing gelaten, - maar volstrekt niet dood verklaard heb. De hypnotische en suggestieve verschijnselen staan op zichzelf, hebben n i e t s met magnetisme, spiritisme of clairvoyance te maken. Zij hebben bovendien bewezen dat heel veel, wat voor magnetisme, spiritisme of clairvoyance doorging, zelfbedrog en vergissing was. Maar dagelijks wordt mijn overtuiging sterker, dat er vele volkomen mysterieuse dingen overblijven - en dat het hoog tijd wordt deze ernstig en onbevooroordeeld te onderzoeken.

Deze oudste vijand der psychische geneeswijze, de vrees voor het geheimzinnige, verdwijnt voor het goed begrip der zaak.

De beginselen van Hack Tuke, Liébeault, Bernheim, zijn rationeel, zuiver wetenschappelijk. Zoo er nog in de wetenschappelijke wereld personen gevonden worden, die er uit vrees voor mysticisme tegen zijn, zoo bewijzen deze hierdoor alleen de zaak niet te kennen.

Maar er is een gewichtiger kwestie. Deze betreft de hypnose. Ik heb u reeds gezegd dat de hypnotische toestand iets kameleontisch heeft. Het geschil er over doet denken aan het bekende versje van Staring. Drie reizigers hebben een kameleon ontmoet. De een zag hem in 't gras en beweert dat hij groen was, de tweede zag hem op een steen-

hoop en zegt dat hij rood was, de derde zag hem tegen de blauwe lucht en houdt vol dat hij blauw was. Terwijl zij hevig twisten komt een vierde met het beestje in zijn zakdoek aandragen. En zie, toen hij de zakdoek openmaakte, zag het dier *wit*.

Zoo beweert nu een groot deel der tegenwoordige geleerden dat de hypnose een ziekelijke toestand is, een kunstmatige zenuwziekte, die slechts bij enkele zeer nerveuse personen kan worden opgewekt, - dat het hypnotiseeren op den duur altijd schadelijk moet zijn en nimmer geneeskrachtige waarde kan hebben. Doch anderen houden vol, dat hypnose even onschadelijk is als de gewone slaap, dat de overgroote meerderheid - 95 pCt. - er voor vatbaar is en dat zij een therapeutisch hulpmiddel kan zijn van groote waarde.

Het heeft velen uwer misschien verwonderd, dat ik den naam van den grooten franschen geneesheer nog niet genoemd heb, die door velen als den stichter der hypnotische wetenschap wordt beschouwd. Charcot is de eerste geleerde geweest van Europeesche vermaardheid, die Braid's onderzoekingen durfde voortzetten. Zijn gevestigde reputatie hield het uit tegen alle vooroordeel, en onder zijn vlag is het hypnotisme de officieele wetenschap binnengezeild.

Maar evenwel - aan de zaak der psychische geneeswijze heeft Charcot's onderzoek, hoe geniaal ook, meer kwaad dan goed gedaan.

Het is hiermede aldus gesteld: Charcot heeft voornamelijk geëxperimenteerd met zenuwlijderessen, met zoogenaamd hysterische vrouwen. Het lag voor de hand, daaronder de meest vatbare sujetten te zoeken. Men dacht aan de somnambulen, meestal vrouwen met een geëxalteerd zenuwleven, misschien wel aan de Delfische Pythia, aan de Sibyllen. Men wist dat het slaapwandelen, het natuurlijk somnambulisme, meestal bij jonge nerveuze vrouwen voorkwam - en Charcot nam zijn eerste proeven, niet zooals Braid op normale menschen, maar op de grandes-hysteriques, die aan zenuwtoevallen leden,

zooals hij er in de Salpétrière te Parijs genoeg vinden kon.

Nu zag hij allermerkwaardigste dingen. Hij kreeg bij deze lijderessen door het hypnotiseeren, toestanden vol vreemde psychologische en physiologische bizooderheden. Hij ontdekte allerlei manieren om de hypnose te wijzigen, zooals het wrijven van de oogbollen, het drukken op de kruin van 't hoofd, het blazen op de oogen, het slaan op een gong, het plotseling openen van de gesloten oogen. Hij onderscheidde drie toestanden, den lethargischen, den cataleptische en den somnambulen-toestand, die ieder door een bepaalde kunstgreep verwekt en verbroken werden. Deze en nog veel andere merkwaardigheden observeerde hij nauwkeurig en maakte er een geheel van, dat hij als het klassieke type van hypnose de officiëele wetenschap aanbood.

Charcot had de kameleon heel anders dan Braid gezien. Van genezingen geen sprake, van eenigszins algemeene toepassing evenmin. In plaats daarvan vreemde en soms gevaarlijke verschijnselen, die Braid niet noemde, en groote zeldzaamheid van vatbare personen.

Dit Charcot'sche beeld der hypnose, - dat ik gerust een schijnbeeld durf noemen, - is door de geheele geleerde wereld aangenomen. En wie voortaan hypnose wilde onderzoeken, zocht naar al de vreemde dingen, die Charcot beschreven had. Vond men die niet, dan sprak men niet van hypnose. En steeds bleef men onder hysterische vrouwen de vatbaarste sujetten zoeken. Hysterie en hypnose beschouwde men als verwandte zaken.

Het is later genoeg aangetoond - en mijn korte ervaring heeft het mij eveneens geleerd, - dat dit volstrekt niet waar is. Hysterische en nerveuze personen zijn volstrekt niet bizonder gemakkelijk te hypnotiseeren. Integendeel. De hypnose gelukt veel sneller en zekerder bij volkomen gezonde personen met een kalm en goed geëquilibreerd zenuwleven, - bij landbouwers en zeelieden bijvoorbeeld. Zenuwlijderessen zijn dikwijls zeer moeielijk te behandelen. Bij twee patiënten heb ik de ervaring opgedaan dat de vatbaarheid voor hyp-

nose toenam, naarmate het zenuwlijden verdween, en bij weder-instorting weder verminderde[1].

Neen, hystericae zijn niet bizonder vatbaar voor hypnose, maar dikwijls wel voor suggestie. En hun zenuwleven is zóo prikkelbaar, zoo gevoelig en zoo slecht in evenwicht, dat de minste suggestie een ontzettenden invloed kan hebben. Vooral het voorbeeld van anderen werkt bij hen zeer sterk. Hysterische vrouwen die bij elkaar wonen, nemen eikaars ziekten over. Er zijn epidemiën van zenuwlijden bekend, zooals het bezeten zijn van nonnen, de stuipen op het graf te St. Medard, de St. Vitusdans onder kinderen.

De zenuwlijders in de Salpetrière werden gesuggereerd door het voorbeeld der anderen, door de wijze van Charcot's onderzoek en vertoonden allen dezelfde verschijnselen in dezelfde volgorde. Ik heb herhaalde malen de verschillende handgrepen van Charcot bij gehypnotiseerden beproefd, doch als ik de suggestie door woord of voorbeeld vermeed, hadden zij niet het minste effect. Het wrijven van den kruin, het drukken op de oogbollen, al deze dingen hebben geen essentiëele waarde en beteekenen hetzelfde als het aanraken van den neus, waarmee ik mijn patienten doe ontwaken.

Men heeft beweerd dat de patienten van Charcot al deze verschijnselen voorwenden, huichelden, simuleerden, - omdat zooveel anderen ze niet te voorschijn konden roepen. Dit is een zeer domme aantijging. Wat zou daar de aardigheid van zijn? Het is het onbewuste dat den onderzoeker deze parten speelt.

Charcot en zijn leerlingen en navolgers onderzochten wel de hypnose bij normale personen. Doch zij trachten de verschijnselen terug te vinden, die zij bij de eerste sujetten gevonden hadden. En wie bij een gehypnotiseerde iets *wil*

1) Ik kom tot de overtuiging, dat de zoogenaamde vatbaarheid voor hypnose - tenminste voor de therapeutische hypnose - niets anders beteekent dan het vermogen om vast te slapen. Zoo vast dat toespraak enz. den slaap niet verbreekt. Dit komt overeen met de ervaring dat kinderen en minder ontwikkelden het meest vatbaar zijn.

vinden, die vindt het ook. Hij suggereert hem zonder het te bemerken.

Het spreekt van zelf dat Charcot en Heidenhain, die na hem in Duitschland onderzocht, tot de conclusie kwamen dat de hypnose schadelijk is. Zij zochten naar de bekende hysterische verschijnselen - en brachten ze door onbewuste suggestie te weeg, waar ze zich anders nooit vertoond zouden hebben. En men kan even goed een gezond mensch in hypnose ziek maken, als een zieke gezond.

En daar zij hoofdzakelijk zenuwlijderessen hypnotiseerden, die, zooals ik zeide, juist dikwijls ongeschikt daarvoor zijn, en bovendien alleen dan van hypnose spraken, als zij de drie klassieke stadiën van Charcot zagen, moest hun de hypnose wel iets zeer zeldzaams en exceptionneels toeschijnen.

Doch uit Nancy kwamen spoedig andere berichten. Daar had men Braid's onderzoek nauwgezetter gevolgd en was tot dezelfde, tot nog fraaier resultaten dan die van Braid gekomen. Men had er het begrip suggestie leeren kennen en doorzien dat het de suggestie was, waardoor Braid's patienten waren genezen en waardoor Charcot zijn klassieke stadiën teweeg had gebracht. Alleen door suggestie gelukte het Bernheim het door Charcot beschreven beeld der hypnose terug te vinden, - zonder suggestie nooit. Daarmee was bewezen, dat dit type een kunstproduct was.

En verder had men in Nancy gevonden, dat de eenvoudigste vorm van hypnose, de kunstmatige slaap bij bijna alle normale menschen was teweeg te brengen. Men had er duizenden in dien slaap gebracht en wanneer men daarbij met tact en voorzichtigheid te werk ging, nimmer eenig nadeelig gevolg waargenomen.

Men begrijpt dat dit alles te Parijs niet zoo grif werd aangenomen. De eenvoudige praktikus Liébeault kon niet op tegen Frankrijks grootsten zenuwpatholoog. En zelfs toen de hoogleeraar Bernheim zijn helder en overtuigend boek schreef, verspreidden zich deze nieuwe inzichten slechts langzaam. Het gezag van Charcot's naam is zóó groot - en zijn denkbeelden waren reeds zoo algemeen verspreid, dat Bernheim's

werk, vooral in 't buitenland, langen tijd ongewaardeerd bleef.

Doch in het laatste jaar is er veel veranderd. Andere geleerden van naam: Dr. Liégeois, Dr. Bérillon, Dr. Ochorowicz, de doctoren Fontan en Ségard te Toulon kwamen tot resultaten die in hoofdzaak Bernheim's beweringen bevestigden. Aan de Salpétrière, het hospitaal waarvan Charcot het hoofd is, paste Dr. Voisin de hypnose met goed gevolg toe. En ik kan thans aan allen die nog in Charcot's naam het hypnotisme als geneesmiddel bestrijden, mededeelen dat Charcot zelve, in een der laatste zittingen van de Academie het volgende heeft gezegd: indien mijne resultaten omtrent de geneeskrachtige waarde van hypnose en suggestie minder gunstig zijn geweest dan die mijner Collega's, zoo wil ik de eerste zijn om te erkennen, dat dit misschien aan mijn methode heeft gelegen[1)].

Zulk een erkenning is slechts een bewijs te meer dat Charcot werkelijk een groot man is.

Ernstig verzet vinden de meeningen van Liébeault en Bernheim dan ook niet meer, ten minste daar niet, waar men het hypnotisme ernstig bestudeert. Alleen houden sommige Parijzenaars vol de hypnose van Liébeault ‘la petite hypnose’ te noemen en die van Charcot, ‘la grande hypnose’. Nu, zulk een benaming doet weinig ter zake.

Alleen zou het juister zijn van normale hypnose en pathologische of hysterische hypnose te spreken.

Terwijl thans de suggestieve methode in alle landen ingang begint te vinden, en doctoren uit Italië, Zwitserland, Rusland, Oostenrijk, Engeland en Amerika naar Nancy komen, om naar hun volk over te brengen wat zij daar hebben gezien, zoo is er één land, waarvan de geneeskundigen zich hard-

1) .... Or, je dois déclarer qu'en général, les résultats que j'ai obtenus dans cette dernière Categorie (le coté therapeutique), soit chez l'homme, soit chez la femme, ont été moins heureux que ceux auxquels sont parvenus nos confrères de Toulon (Fontan & Ségard). Mais je suis le premier à reconnaître que cela tient peut-être à ce que je n'ai pas su trouver encore la méthode appropriée à la cure de ce genre.

nekkig verzetten tegen de toepassing der hypnose in de medische praktijk.

Als men in aanmerkfng neemt dat Frankrijk thans aan 't hoofd dezer beweging staat, en dat ook geleerden maar menschen zijn, die niet altijd hun wetenschap van menschelijke gevoelens, zooals vaderlandschen trots, kunnen vrijhouden, dan zal men wel vermoeden, dat dit land Duitschland heet.

Dat Duitschland ook het vaderland is van Goethe, die zoo'n barre strafpreek aan de geleerde heeren richtte, - van Kant, die zoo goed wist wat de geest over het lichaam vermag, - van Johannes Müller, die deze macht zoo precies omschreef, - van von Feuchtersleben, die in zijn Diäthetik der Seele een handleiding gaf voor de kunst, het evenwicht tusschen lichaam en ziel te bewaren en het lichaam gezond te houden door de ziel, - van Schopenhauer, die leerde, dat het de wil was waardoor het gansche menschenlijf gevormd werd, - dit zegt alles voor de moderne Duitsche medici niets. De Duitsche geneeskunde voelt, dat zij door haar chemisch en physisch onderzoek, door haar anatomie, haar studiën der bacteriën, haar vivisectiën, haar chirurgie, de geheele beschaafde wereld is voorgegaan, en is stellig niet gezind zich van deze richting, waarin ze zooveel lauweren heeft behaald, door anderen te laten afbrengen. En wel 't allerminst door Frankrijk. Zij spot met de hypnotische proefnemingen, noemt het Fransche opwinding en bluf en neemt er geen notitie van. Natuurlijk geeft dit de Franschen aanleiding te zeggen, dat men van de ‘lourdeur germanique’ geen dingen moet vergen, waarbij tact en fijne, subtiele observatie te pas komt.

Een jong, Berlijnsch medicus, Dr. Moll, die de suggestieve therapie te Nancy had bestudeerd, heeft den moed gehad, te Berlijn de psychische geneeswijze te verdedigen. Het is hem slecht vergaan. Twee hoogleeraren van grooten naam hebben hem met majesteit terechtgewezen, echter niet op een manier die hunnen naam ten goede zal komen.

Daar wij Hollanders onze medische kennis nog steeds hoofdzakelijk uit Duitschland krijgen, worden de daar gemaakte

tegenwerpingen ook in ons land het meest gehoord. Ik zal ze daarom hier ten slotte in 't kort bespreken.

Vooreerst werd professor Ewald warm, toen men de hypnotische suggestie een geneeskundige behandeling noemde. ‘Das *ist* keine ärztliche Behandlung’, zeide hij, ‘denn zu einer ärztlichen Behandlung gehört ja doch ärztliche Kunst und ärztliches Wissen, - und suggeriren kann der dummste Schäferknecht auch.’

Wat dunkt u van dit hoogmoedige argument? - Het mag zoo nuttig zijn als 't wil, maar als 't zoo makkelijk is, dat een ander het ook kan, dan doe ik het niet.

Stel u een medicus voor, zeggende tot zijn patient: ‘Ik wil u wel onderzoeken en u precies zeggen wat er aan scheelt, maar genezen doe ik u niet, dat is beneden mijn waardigheid. Wees zoo goed, u tot een schaapherders-knecht te wenden.’

Dat de suggestie alles behalve makkelijk en eenvoudig is, weet ieder die er ondervinding van heeft. Maar het staat er thans mee, zooals het vroeger met de massage stond. Er wordt overal gesuggereerd zonder kennis of oordeel, zooals er vroeger overal gemasseerd werd. Doch wat dom werk was in handen van onkundigen, is door Mezger tot een wetenschap verheven, die thans door elk geneesheer wordt bestudeerd.

En zou prof. Ewald niet weten, dat ook de chirurgie uit de handen van barbiers en kermisklanten is genomen? En dat een deftig geneesheer uit den tijd van Boerhave u verontwaardigd de deur zou hebben gewezen, als ge hem gevraagd had een operatie te doen, met denzelfden ambtelijken trots als waarmede de Berlijnsche hoogleeraar het suggereeren verwerpt?

Juist de hypnotische behandeling, meer dan eenige andere therapie, moet uitsluitend in handen van geneeskundigen blijven. Want al is de hypnose op zichzelf een even onschadelijke toestand als de slaap, - onhandige, onvoorzichtige of kwaadwillige personen kunnen iemand in hypnose door suggestie allerlei lichamelijk en moreel nadeel toebrengen. Zoo goed als op den verkoop en het gebruik van vergiften,

moet er wettelijk toezicht op het hypnotiseeren en suggereeren bestaan.[1)]

Geschiedt het daarentegen door een vertrouwd deskundige dan is alle vrees volkomen overbodig. Er is veel meer gevaar in het gebruik van chloroform, chloral, morfine en andere dergelijke aangewende vergiften, of in de meeste operatiën. En wie uwer maakt zich bezorgd als hij een voorgeschreven artsenij gebruikt, wie uwer onderwerpt zich niet lijdelijk aan een noodig geachte operatie, ook al weet hij dat een kleine vergissing in voorschrift of bereiding van een recept, of een kleine onhandigheid van den operateur schromelijke gevolgen kan hebben?

Maar de vrees der meesten is eigenlijk niet anders dan een zekere griezeligheid. Men vind het akelig zich zoo geheel onder den invloed van iemand anders te stellen. Er komt weer spokenvrees bij. Men stelt zich voor, min of meer betooverd te zullen worden, en die betoovering nooit meer geheel te kunnen kwijtraken. De Duitschers hebben het al weer beneden de menschelijke waardigheid genoemd zich te laten hypnotiseeren. Het zou den mensch vernederen, verdierlijken. De mensch moet zichzelven beheerschen en zich niet door anderen laten beheerschen.

Deze soort trots kan ik het best vergelijken bij den trots van iemand, die nooit zijn haren wil laten knippen, zeggende: ‘als ik het zelf niet kan, dan laat ik het ook niet door een ander doen’.

Het is zeker hoogst wenschelijk, dat ieder zichzelven beheerscht. Het zou ook zeer wenschelijk zijn als ieder zieke zichzelven door eigen wilskracht wist te genezen. Ik heb er voorbeelden van verhaald, mogelijk is het; zoo goed als het mogelijk is zichzelven een kies te trekken. Wie kans ziet door wils-inspanning zich van pijn en ongemak te bevrijden, heeft geen medicus noodig. Maar als het vernederend

1) Natuurlijk behooren alle openbare vertooningen van Donato c.s. streng verboden te worden. In Frankrijk is men thans bezig het wettelijk toezicht op hypnose en suggestie te regelen.

was hulp te vragen, voor hetgeen wij zelven niet af kunnen - ach! dan waren wij allen al zóó diep gezonken, dat nóg wat dieper niets afdeed.

Ik heb u reeds gezegd, dat van een mystieken invloed van mensch op mensch, van een geheimzinnige toovermacht voorloopig geen sprake is. De psychische therapie houdt er geen rekening mee. De invloed waaronder de patient zich stelt, is van gelijke soort, als die van een goed vriend, waarmee ge een poosje zit te praten, - slechts wat sterker. Als het mij gelukt u hedenavond anders te doen denken dan te voren, heb ik u ook gesuggereerd. Vóór een patient zich laat hypnotiseeren zegt hij wat hem scheelt, welke suggestie hij verlangt, - de medicus houdt zich daaraan, - gaat de patient weg, dan is hij even vrij van allen invloed als te voren.

Het spreekt vanzelf dat bij kinderen of krankzinnigen de geneesheer met meer autoriteit en geheel naar eigen inzicht moet handelen, al strijdt dit met den wil der patienten.

Bovendien zal de dokter ook vooral de wilskracht van den patient versterken, zoodat deze hoe eer hoe beter op eigen beenen kan staan en vreemde suggestie ontberen. Verscheiden malen is het mij reeds gelukt door enkele suggesties, als 't ware door even een handje te helpen, het verbroken evenwicht te herstellen en den patient voor goed weer het beheer over eigen lichaam en ziel terug te geven.

Voor goed? - Ziehier een expressie die tegenspraak zou vinden. De twijfel aan den duur der genezingen door suggestie is zeer algemeen. Een Duitsch medicus[1)] beweert, na eenige proefnemingen tot de conclusie te zijn gekomen ‘dass das Grundleiden dauernd *niemals* durch den Hypnotismus geheilt werden kann.’

Let wel ‘*niemals!*’ Het moet wel een knap man zijn, niet waar? die na eenige maanden onderzoek, uitspraak durft doen voor de eeuwigheid.

Het gaat moeielijk zulk een apodictie tegen te spreken,

1) Prof. Binswanger uit Jena.

want al zijn mij persoonlijk patienten bekend, die voor 4, 5 maanden genezen zijn, die tot heden gezond bleven en voor wier wederinstorting ik niet bang ben, hoe kan ik iemand zekerheid geven dat hij dezelfde ziekte nooit weer zal krijgen?

Maar ik kan wel vragen: is er één medicijn die blijvend geneest? - Geven de meest vertrouwbare specifieke artsenijen, de chinine tegen intermittens, het salicyl tegen gewrichts-rhumatiek, waarborg dat de ziekte nimmer terug zal keeren?

Dat men dit bezwaar nu juist tegen deze geneeswijze aanvoert, heeft de volgende redenen:

Ten eerste stelt men de suggestie voor als een droom, als iets dat er eigenlijk niet is, iets niet reëels, een zinsbedrog, een begoocheling, die den werkelijken lichaamstoestand onveranderd laat.

Ik herhaal dat de feiten het anders leeren. De suggestie heeft invloed op het physieke lichaam, verandert dat en die verandering blijft in de meeste gevallen ook na het ontwaken.

Ten tweede stelt men zich ziekte te veel voor als een schadelijke stof, een materia peccans, - en de genezing als een zuivering, die de kwade stof uitdrijft. Dit is meestal onjuist. De meeste ziekten, vooral de slepende, zijn geen stoffen in het lichaam, maar toestanden van het lichaam. Een ziek organisme is een werktuig dat in de war is, zonder dat er nu juist altijd vreemde dingen in geraakt zijn.

Men kan slepende ziekten eerder beschouwen als slechte gewoonten van het lichaam, die door jarenlang aanhouden tot natuur worden. Hoe langer zij bestaan, des te moeielijker zijn ze af te leeren. En daar de suggestie het meest toegepast wordt bij chronische ziekten, is het geen wonder dat zij dikwijls moet herhaald worden om effect te hebben en dat haar effect vaak weer verloren gaat, als het lichaam aan zich-zelven wordt overgelaten. Dit ligt niet aan de geneeswijze maar aan den aard der ziekte. Ingewortelde ziekten *kunnen* niet dan langzaam en door herhaalde bestrijding genezen.

Men kan een organisme niet herscheppen, de natuur niet forceeren, maar wel haar ondersteunen op den goeden weg. Door de suggestie leert men als 't ware de ziekelijke gewoonten af. Men zal bijvoorbeeld een verlamde door krachtige suggestie er toe kunnen brengen een paar minuten te staan. Een volgenden keer gelukt het u, hem een paar schreden te laten doen. Een uur of wat na de hypnose is hij weer ingestort en verlamd als vroeger. Doch men geeft het niet op en herhaalt de suggestie tot hij de kracht tot loopen een ganschen dag bewaart. Nu onderhoudt men dit vermogen zóó lang, tot de nieuwe gewoonte het lichaam goed is ingeprent. Misschien zal de patient nog jaren lang af en toe een herhaling der suggestie noodig hebben om niet weer in te storten, - maar zou hij dit niet verkiezen boven altijd verlamd zijn?

Dit geldt voor alle zenuwziekten, waarbij geen organen verwoest of onbruikbaar zijn geworden. En het groote voordeel is, dat men de *eigen kracht* van het organisme, de levensenergie oefent, en geen vreemde stoffen, geen vergiften in het lichaam brengt, die steeds in grooter hoeveelheden noodzakelijk worden voor het leven Dit heeft zooveel de physische als de psychische methode boven de chemische voor.

Ik zou dit alles wederom niet zoo uitdrukkelijk behoeven te herhalen, als dat ongelukkige mystieke tintje er niet was. Niet alleen vind het publiek de zaak niet zoo aardig meer, als het geen tooveren is, maar men wil ook niet genezen worden zonder tooveren. Ik heb een dame bij mij gehad die sinds dertig jaren stokdoof was, - toen zij na de eerste séance nog niet hooren kon, ging ze verontwaardigd weg en kwam niet meer terug. Als het even langzaam en omslachtig gaat als met drankjes en pillen, met electriseeren, met wrijf- en badkuren, wat hebben wij er dan aan?

Helaas! waarde hoorders, ik moet u op dit punt voor de tweede maal teleurstellen. Al lijkt het er misschien een enkele maal wat op, tooveren is het niet.

Als gij verwacht hebt van mij te hooren, dat nu toch eindelijk het echte levens-elixir in Nancy verkrijgbaar is

gesteld, dan zult ge onvoldaan naar huis gaan. De wereld zal wel heel oud moeten worden, om de ongeneeselijke ziekten te overleven.

Maar ik verzoek u vriendelijk, de meegebrachte lading niet, als Stavoren's weeuwtje, terstond over boord te werpen, omdat het maar koren is en geen goud.

Vergeet niet, dat het leven van een geneesheer noodzakelijk vol teleurstellingen is. Dat er geen dag omgaat, waarin hij niet op tergende wijze aan zijn machteloosheid wordt herinnerd. Dat hij dus de waarde van elk middel dat zijn macht vergroot, veel hooger schat dan de menigte, waarvan hij toch altijd zoovelen ongetroost moet laten gaan.

En al wordt hem nu ook in deze nieuwe geneesmethode de teleurstelling niet bespaard en niet minder van zijn geduld en kracht gevergd, toch kan hij weer iets meer doen dan te voren. Hij kan trachten te helpen, waar vroeger alle pogingen dwaasheid schenen. Zoo bijvoorbeeld bij beginnende zielsziekten, bij dwangideeën, bij moreele ziekten als dronkenschap, neiging tot diefstal, morfinisme, en al die vreemdsoortige, uiteenloopende afwijkingen van het zenuwleven, waarvoor tot nog toe geen kruid gewassen was. En weder heeft hij een kansje meer, lijden te genezen, of ten minste te verlichten, waarbij hij vroeger niet veel anders kon doen dan troost geven of moed inspreken.

De werken die over het hypnotisme en de psycho-therapie geschreven zijn, zouden een flinke bibliotheek kunnen vullen. Ik verzoek u op dat feit een groot gedeelte der schuld te schuiven, - zoo ik u heden niet heb kunnen geven wat uw verlangen was. Ik heb veel moeten overslaan, en wat ik noemde, zeer vluchtig moeten bespreken. Naar de vragen en opmerkingen die ik dagelijks te hooren krijg, heb ik dit overzicht ingericht. Duidt mij het niet ten kwade, dat ik partij heb gekozen in den wetenschappelijken strijd. Ik geloof niet dat gij mij ooit verwijten zult, u in een geslagen leger te hebben gebracht. Er zijn teekenen van overwinning, die tot een keuze dwingen.

Het is in deze kwestie weer gebleken, dat als de natuur ons wat vertellen wil, wij haar niet behooren in de rede te vallen en uit eigen wijsheid te gaan voorzeggen, wat er nu verder komen zal. Maar dat het altijd beter is eerst oplettend toe te luisteren en geduldig te wachten tot zij heeft uitgepraat. Want wij menschen vergissen ons veel lichter dan de natuur.

En hiermede dank ik u voor uw aandacht.

Zolaas laatste werk: ‘La Terre’. Door L. van Deyssel.*)

I.

Ik zou graag iets zeggen over dit boek, kort maar wech, want ik heb er maar een kleine hoeveelheid gedachten over. En ik zou ook nederig willen zijn, lang niet hoovaardig schrijven, niet met hoovaardij des levens, zoo als ik anders wel eens mag doen. Want ik voel mij klein bij zoo'n werk, dat is als een ontzachlijke kracht hoog naast mij. Het is door mij heen gegaan in zwaar druischend geluid als een groote breede levenstrilling, hollend bolderend en gillend door mijn verbeelden en voelen, en heeft huiverende ritselingen achtergelaten als een windzwaai die over een huis is gegaan.

Ik onderscheid al vast duidelijk twee sentimenten: een dunne doffe droefheid, dat ik niet meer heelemaal van deze kunst bén, en een ergen twijfel of ik iets in zíjn soort zoo groots zou kunnen doen. Onder het eerste sentiment is nog een heller iets, dat er in heen weent en het versterkt: een treuring om de tijden, die niet meer zijn, toen ik geheel

*) De Redactie wil niet geacht worden alle in dit stuk vervatte meeningen, te deelen.
DE REDACTIE.

geloovig was in Zolaas werk als in de eenig-mogelijke groote kunst voor de laatste helft van deze eeuw, toen elk nieuw boek van hem mij emoties gaf, heftig opsmartend tot schreyens toe en die ik nu van La Terre niet meer krijg.

Ik begrijp nu wel het opstel der vijf franschen, die van La Terre kwaads hebben gezegd, maar ik ga niet meê in hun verzet. Het voegt kleinen volgelingen niet groote voorgangers te hoonen. En dan nóg, hoe weinig literair is hun protest. Zij hebben er gelijk in, dat de samenstelling van het werk veel heeft van Zolaas vroegere samenstellingen, dat de stijl dezelfde is gebleven, dat de Observatie, zonder zich te verfijnen, van dezelfde soort blijft als die der vorige werken, maar die kleine fijne heeren vergeten, dat een schrijver, na zich in vijf- en twintig jaar een groote breede manier te hebben gemaakt, na zich een enormen stijl te hebben samengehamerd, om zijn Gezichten in te zeggen, niet in-éens alles veranderen kan om aan de verfijningswenschen van een later geslacht te voldoen. Past maar op, jonge menschen van tusschen de vijf- en twintig en vijf- en dertig, die dezen vijftiger zoo vermetel aan- en afvalt, er zijn er toch geen twee in deze eeuw die zóo veel zóo groote kunst hebben gemaakt als deze man, wien ook gij zoo veel te danken hebt, geen twee, die zóo veel geleden, zóo hevig gestreden, zóo groot overwonnen hebben, en zij worden al gedragen door hun moeders, zij liggen al te schreeuwen in hun wiegen, de kleine kinderen, die eenmaal van u zullen verschillen zoo als gij van Zola.

Ik zeide dat het protest dier heeren weinig literair is. Eigelijk is het een moes van niet en wél literaire intentiën. De grieven der jongere artiesten tegen Zola worden in het protest aangetroffen samen met die van de journalistiek en het publiek. En alle ongemotiveerd; maar 't is waar, zij hoefden ook niet gemotiveerd te zijn, want het stuk was een schreeuw, geen pleidooi. Meer nadruk dan aan de verwijten over taal, stijl, observatie en konceptie, wordt gegeven aan die welke als uit de pen van den eersten den besten burgerman op het papier vallen: de meester is nu walgelijk geworden, namelijk

in den zin van vies en ontuchtig; degenen, die hem zelf over zijn boeken hebben hooren spreken, weten ook wel hoe zeer hij belang stelt in het vraagstuk van den verkoop, en zoo meer. Zij herhalen dus wat sinds tien jaar alle onverstandigen plegen te zeggen: Zola is iemant die om veel geld te verdienen vieze liederlijke boeken schrijft, welke niet-brave menschen gaarne lezen. Hun betoog raakt echter in de war waar zij een glimp van superioriteit en wetenschappelijkheid aan hun duistere grieven willen geven door weêr uit iets anders dan uit begeerte naar geld te verklaren hoe het komt dat Zola in zijn werk zoo erg het geslachtsleven doet zien. Eerst uit armoede, later uit principe, zeggen zij, heeft Zola, namelijk in zijn eigen menschelijk partikuliere leven, zich te veel van omgang met vrouwen onthouden, daarom kent hij nu ‘de vrouw’ niet en zoo komt het dat hij, met de brutaliteit timiden menschen eigen, en met de door onvoldane nieuwsgierigheid geprikkelde overdrijving welke in deze de kuischen kenmerkt, aan het sexueele leven een te groote plaats in zijn werken inruimt en het te veel als een gewichtig bestanddeel van het heele leven rekent. Want, ten eerste, indien Zolaas verstandelijke visie, Zolaas begrip van het leven zóo werkelijk ís, dan, hoe dat begrip dan ook uit de struktuur van zijn organisme te verklaren zij, ís het toch ook zóo en kan men níet meer zeggen, dat hij, om het geld, zijn waarnemingen vervalscht opschrijft. En, ten tweede, daar er geen vaste leerstellingen bestaan om deze kunst aan te toetsen, is het allernaïefst slechte kritiek uit te roepen: dit is zieke kunst, voortkomend uit een ziek hersengestel, en wij vragen nu de aandacht voor onze werken, ‘gezonde’ en ‘mannelijke’. Waar begint hier de ziekte, mijne heeren, waar houdt de gezondheid op?

Ik wil nu even gelooven, dat uw kunst, schoon kleiner, beter, fijner, verder is dan die van uw voorganger, maar meent gij nu heusch dat uw taktiek, om op de voegzaamheids- en goede-smaaksgevoelens van het publiek te werken, tot rezultaat zal hebben, dat dat publiek, aan wien geen-een kritikus Zolaas kunst nog goed heeft uitgelegd en ingeprent,

uw verdere, latere, onbegrijpelijkere kunst voetstoots zal aanvaarden?

Wel wel, men bekeert zich dus? men is dus reaktionair in zake welvoegelijkheid, kieschheid, decenzie, betamelijkheid, konvenabelheid, zedelijkheid en kuischheid? Mijnheer Bonnetain, die Charlot s' amuse schreef en mijnheer Margueritte, die alleen in Tous quatre al verscheidene onzedelijkhedens beschreef, retireeren zich en gaan vinden, dat alles toch wezelijk zijn grenzen heeft, dat heusch toch eigelijk de fyziologie netjes, de epiek behoorlijk dient te wezen en het proza fatsoenlijk?

Neen maar, het is, seriëus, erg treurig, hoor! Ik woû, dat die vijf heeren zeer rijk waren en niet de ambitie hadden hun werk veel te doen verkoopen, dan konden zij breedere kunst maken, en hoefden niet op zoo'n nare manier voor de verspreiding hunner kunst te ijveren. En wat in dit alles alleen walgelijk is, dat is het telkens wederkeerende misverstand van de betamelijkheid in de kunst. Zoo als voor elk, die tegenwoordig een hoog gevoel heeft, de bourgeoisie een leelijke etterpuist is in het mooye lichaam der menschheid, zoo is de gedachte der decenzie een stinkend ziekteverschijnsel onder in de mooye negentiende-eeuwsche kritiek. En het is een van die dingen, die zoo ontzachlijk duidelijk, zoo koud, zoo metaal duidelijk zijn, dat het is om razend te worden of om een lachstuip te krijgen, als iemand-anders die waarheden niet dadelijk inziet en het niet éens is, dat, even min als het beleefd of onbeleefd is om zijn broeder al of niet te vermoorden, het onbetamelijk kan zijn in kunst dit of dat te schrijven of te schilderen. Dit was wél zoo, zoo lang de kunst een edel tijdverdrijf, nobel vermaak, liefelijke liefhebberij, prijzenswaardige bezigheid, hartverheffende okkupatie was voor menschen met fijne manieren, van opvoeding en edukatie, van eruditie en veel lektuur, of ook voor geschikte, knappe en flinke of dichterlijke en mijmerende jongelingen, maar sints wij alleen kunst willen noemen wat of zeer sterk-groote of zeer teeder-fijne menschennaturen zeer oprecht en zeer nauwkeurig uiten van het beste en ongewoonste dat in hun is, sints de kunst ontheven is aan de kleine vingers der maat-

schappij en gegeven in de groote handen der menschheid sints een kunstenaar niet meer een heer, dat is een net lid der samenleving, maar een mensch, dat is een enorm stuk hoogste natuur verzocht wordt te zijn, sedert is konvenance of betamelijkheid, in den zin van geen poepjes laten en niet van borsten en geslachtsdeelen en publieke vrouwen spreken, een begrip dat aan de kunst geheel vreemd is, er niets meê heeft te maken, en hoeft de kunst zoo min aan betamelijkheid te doen als een zuigeling een bril of een leeuw een hoogen hoed hoeft op te zetten, als een eiketak handschoenen aan hoeft te doen of een kachel in een ijskast hoeftte gaan staan om zich te kunnen vertoonen. Het is zeer vervelend om zulke waarheden in 't oneindige te moeten herhalen. Iedereen weet, dat geen-een groot kunstenaar ooit aan betamelijkheid heeft gedacht, en dat wanneer b.v. de kunst van Albrecht Dürer is wat de bourgeoisie nu betamelijk noemt, dit zeer zeker niet komt, om dat hij bij zich zelf gedacht zoû hebben: ‘Dürer, jongen, blijf nou fatsoenlijk, hoor, je weet, je moet nooit iets doen wat niet hoort, doe vooral je vrouwenfiguren dikke japonnen aan, want anders is 't onbehoorlijk.’ Maar de een heeft de menschen naakt gegeven, de ander gekleed, de een zedig naakt, de ander wulpsch gekleed, om honderd redenen, die allen met de welvoegelijkheid niets hebben uit te staan. Goede lyriek zegt zich zelf zoo als zij zich ziet, goede epiek zegt het andere zooals zij het ziet, zonder eenige restriktie buiten het wezen der kunst.

De fransche heeren verwijten aan Zola ook, dat de gemeenschap tusschen de verschillende leden der familie Rougon-Macquart hoe langer hoe minder duidelijk wordt en dat van het oorspronkelijke plan van het werk, waarin al de romans samen zouden gaan om ieder met zijn voornaamste figuur een groote menschentype te geven, wiens eigenaardigheid door zijn bloed- en zenuwverwantschap met de menschen uit de andere romans te verklaren zou zijn, - in de uitvoering niets meer is te merken. Dat het werk dus geen fyziologische wetenschappelijke waarde meer heeft.

Het is zeer best mogelijk. Geen fyziologische wetenschap-

pelijke waarde, goed. Dat kan mij niets schelen. Wat doet er dat toe of een kunstenaar zich aan zijn plannen houdt? Als hij maar goed, groot werk geeft. Zult gij er u erg om bekommeren als iemand, die plan had een blijspel te maken, bij vergissing een heerlijke tragedie heeft geschreven?

Ziet Zola. Hij is begonnen met nakend in een deken te zitten schrijven, om dat zijn hemd naar de lommerd was, en niets etend dan brood in olie gesopt. En er was niet één fransch tijdschrift, niet één fransch blad, dat zich stoorde aan zijn woorden, dat zijn geschrevene aan de wereld wou geven. En toen eindelijk op de onnoozele franschen de russische geruchten over Zola vielen en zij hem leerden lezen zonder hem te leeren kennen, toen was er na elk nieuw werk, dat hij neer had geleden, geen einde aan den hoon, geen maat voor het schaterlachen der journalistiek, geen perk om de woede der bende stompaksen, die zich letterkundigen noemden, binnen te houden. Allen-samen tegen één-alleen, dat was een mooi gezicht. En nu, daarna, een zeven acht jaar lang alles beter ging, nu voor de baarden der grinnikkende letterkundigen heen, de lezers, die langer niet om hen maalden, naar Zolaas boeken grepen en ze met hun duizenden lazen, ieder stil en in zijn eentje, nu eenige literaire volgers en bewonderaars hun werk om het zijne schaarden, nu eenige jongeren trachtten hem goed te begrijpen en onderscheidende opmerkingen en meeningen over hem neerschreven, nu voegen zich bij de steeds razende en tierende joernalistiek en letterkunde, zelfs van die vroegere volgers om zich tegen den Meester te verzetten. Maar Zola ziet al dat geknoei en gewriemel om hem heen en de dankloze franschen, die met hun wezens, doorzichtig van weinigheid, staan en gaan door zijn machtig verbeelden. En hij neemt ze, en niet één en niet honderd, maar allen, en hij neemt ze, zijn volk, en smijt ze in zijn hevig verbeelden bij troepen over stukken grond en in huizen en hij heft ze spartelend en levend, die geborenwordende, parende en stervende menschenpoppen, in zijn werk, en hij smakt ze in de eeuwigheid, opdat zij eeuwig

groot-waar en waar-mooi zouden zijn, zooals hij ze heeft doorleden en gezien en gezegd.

II.

De Nederlandsche Spectator plaatste een grafschrift op Zola: ‘Hier rust de schrijver van La Terre, hij heeft het menschdom en de kunst beleedigd’, enz, en ‘que la Terre lui soit légère’.

Professor doctor Jan ten Brink, hoogleeraar aan de Rijks-Universiteit te Leiden, zette een opstel in het Weekblad, waarin hij La Terre een ‘mislukte poging’ noemt, na te hebben gezegd dat Zola toch ‘met meesterhand’ ‘een greep deed in’ enz. Ook keurt hij zeer af dat Zola altijd weêr zoo erg het stuitende, platte, onoogelijke, walgelijke enz. ‘schildert’. De naam Jésus-Christ, bijnaam van een der dorpelingen uit La Terre, noemt hij er een ‘ergerlijke’.

Ja ja, de heer ten Brink is ook sterk reaktionair na zijn professor-worden. Eerst met zijn spelling, die hij ruilde voor die van De Vries en Te Winkel. Toen met zijn waardeering van Zola, waarvan hij toch al een heel boek vol op zijn geweten had, die inkromp en wegslonk. Nu, de spelling dat is minder, want ten eerste vin ik dat de spelling-quaestie er in 't algemeen niet veel op áankomt en ten tweede komt het er in 't geheel niet op aan welke spelling een auteur als Jan ten Brink gebruikt. Maar zijn half-afvallig worden van Zola is naarder. Ook niet omdat het er in zichzelf iets toe doet wat of een onbeduidend schrijver als Jan ten Brink over Zola meent, maar alleen omdat hij nog al gelezen wordt en vertrouwd door nog al veel menschen.

Het is prachtig, het is een regenboog, een herfst-zonsondergang van burgerlijk begrip en burgerlijke kritiek, het hier gebruiken van den naam Jésus-Christ ergerlijk te vinden. Neen, waarde Jan, neen, franschachtige Jean, neen, Johannes-bij-wien-Zolaas-wijn-uit-de-kan-is, neen, beste Jan-en-alle-man, niet de bijnaam van een boer op te schrijven zooals de boeren dien werkelijk aan elkaâr geven, is ergerlijk, niet dat is pro-

fanatie, maar daarin dadelijk een soort van persiflage, van belachelijkmaking te zien van den stichter van het Christendom, dat is benauwd-bekrompen, dat is gepiept-burgerlijk, dát is profanatie, profanatie van Zolaas door uw onbegrepen kunst, waarin zulk een Taxiliaansche persiflage niet zou passen, profanatie van de groote Christusfiguur, die gij in uw onverstand hierbij te pas brengt.

En de Spectator met zijn grafschrift! Sints de ponsgod dood is, bedrinken die heeren zich aan wonderboomolie en gaan dan zeer dunnetjes af met hun bleekgele gedachtetjes en meeninkjes in het grove aardewerk van hun stijl. Hier rust de schrijver van La Terre! Ellendelingen! Zwakke, pufferige, nietige schepsels! Gij zoudt een grafzerk wentelen, gij! Gij kunt het niet, honden hebben geen armen. Zij lichten hun achterpoot op en piessen tegen monumenten. Zoo gij.

Maar ik zal u nog wat anders zeggen.

Och kom, de fransche letterkundigen zitten weer pijn in hun buik te krijgen van het jouwen op en het giegelen om La Terre!

Wel wel, die vijf jonge artiesten hebben ook al niet veel meer óp met Zola!

Ei ei, Jan ten Brink noemt het boek een mislukte poging!

Kijk kijk, zoo zoo, toch toch, heere heere, is 't waar is 't waar, de Spectator plaatst een grafschrift na La Terre!

Nu, dan zal ik u eens iets vertellen: La Terre, dat is een van die machtig-ontzachlijke kunstwerken, zoo als de eeuwen, met uitzetting hunner opperste krachten, ze bijna nooit neêrstooten midden-in het bestaande, op dat ze tot een verbazing en een ergernis zouden zijn aan de menschheid, die ze zag ontstaan, van welke maar enkele menschen ze zeer en geheel zouden kunnen zien, op dat ze tot een éenige verwondering en een tot-biddende dank worden voor de beste menschen der nageslachten. La Terre, dat doet de Liefde ontstaan, de vervoerde Liefde. La Terre, dat is niet de Lyriek, waaraan de Lyriek zich ontsteekt, zoo als een stuk hout, dat in de vlam wordt gehouden, dadelijk en aarzelloos vlammend met

even hoog vuur, maar het is de Epiek, de Groote, die van verre warmte afschijnt als de zon op een hoofd, die alleen door Reflektie het licht geeft zooals het weerlicht in een spiegel. Het is de Epiek, de groote, druischend en dreunend door de tijden, zwaar-orgelend met een kreunend gesteun en een knersend gekraak zich aankantelend en voortbonkend en heenwentelend door de daverende ruimten van het denkvoelen als de eindelooze lach en de onmetelijke klacht van dat god-beest, de menschheid. La Terre, het is de grootste waarheid, die ooit over een wereld werd gezien en geschreven. Geen eeuw had een epiek als La Terre. Wat Homerus, wat Shakespeare, wat Balzac, - La Terre! En wat La Fortune des Rougons, wat La faute de l'abbé Mouret, wat Une page d'amour, wat Nana, wat l'Oeuvre, - La Terre, La Terre, La Terre! Tusschen al de werken waarmeê Zola de geesteswereld overdonderd heeft staat naast en boven Pot-Bouille, La joie de vivre en Germinal, - La Terre. Het is of alle vroegere krachten van levensaanschouwing en epische weêrgave zijn samengekomen en samengestegen om nu van de bewust-wordende menschheid een krachtigst en hevigst Gezicht, een grootste openbaring te doen uitgaan in dit verschrikkelijke voortbrengsel, in dit enorm gewrocht van heerlijke schaamteloosheid, deze onvergankelijke uitstorting van naakt en zwetend en bloedend en stinkend en lachend en kermend en krijtend leven, - het is of alles wat ooit gedacht is over eenvoud van Volzin, en ingehoudenheid van stijl, al de beste begeerten-van-doen der klassieke kunstperioden zich hebben vereenigd en tot een verwezenlijking zijn gekomen in dit lichaam van onovertrefbaar-massive verbeelding, - La Terre.

III.

Er is in de wereldliteratuur een klein beetje van die groote epiek, die om dat zij den eeuwigen mensch, het mensch-dier, te zien en te voelen geeft, alleen met zijn essentiëele eigenschappen, zonder de een uitzondering makende of wechtrek-

kende opplakselen, die een zeldzaam-vreemd zenuwgestel of tijdelijke geestelijke vervormingen hem geven, om dat zij, wil ik zeggen, alleen den wellust en de hebzucht en den weeldezin en de moederliefde en de ambitie en het kinderen-krijgen en het vechten en het babbelen en het gaan-slapen beschrijft, er is van die epiek waarvan het daarom schijnt als had zij even goed in de eene als in de andere eeuw kunnen ontstaan. Er zijn natuurlijk altijd eigenaardigheden van inzicht en voorstelling, waardoor zulke epiek haar onmiskenbare plaats krijgt in de historie, maar daarbuiten en daarboven heeft deze kunst iets zwaars, iets breeds, iets zoo los-van alle tijdelijke dingen, maatschappelijke en wijsgeerige geestes-bewegingen, dat zij onbewegelijk staat midden in de bewegende tijden, als van al tijd en voor al tijd. Zoo staat deze kunst hoog óp boven de komende en stervende geslachten als steenen gedenkzuilen van mensch-essentie, - Homerus, Shakespeare, Zola.

En met den stijl, - als wij voor even zullen over-eenkomen om die voor de duidelijkheid als iets afzonderlijks te nemen - is 't 't zelfde.

Er zijn, in elke literatuur, die zich als een duidelijk geheel in de historie voordoet, vier perioden: die der beginners of stamelaars, waarin de vorige periode overgaat in de nieuwe; die der volmákers of liever vólmakers, waarin de nieuwe literatuur zich vol-uit, geheel klaar, zonder bijmenging, uitspreekt; die der verfijners, waarin die literatuur tot haar uiterste konsequenties wordt opgevoerd en de hoogste verteederingen van het geestelijk voelen worden bereikt; die der gemaniëreerden, zonder eigen vinding, alleen een navolging van vorige literaturen en overschrijding van de grenzen der literatuur.

Nu noem ik de auteurs alleen der laatste periode dekadenten. Maar vele literatuur-historiografen, ja in 't algemeen de officieele literatuur-historie, noemt ook de auteurs der derde periode dekadenten. Waarom doet de literatuur-historie dat? Om dat zij, die tot nu toe de literatuur-historie schreven, een literair gevoel hadden, dat niet ver genoeg ontwikkeld

was aan het officieele mooi-vinden hunner nog minder ontwikkelde voorgangers om de verfijners van de manieristen te scheiden. Laat u dat niet verwonderen, want de goede echt kritische literatuur-historie is ook iets, dat nog geen halve eeuw oud is en alles gaat maar zoo gauw niet. Zoo als het sublieme het tegenovergestelde is van en toch vlak-bij het ridikule, zoo is de fijnste verfijning vlak-bij het ergste manierisme en daarom heeft de literatuur-historie ze met mekaâr verward. Maar nu wij den tijd beleven, dat het literair-artistieke gevoel grooter en inniger is en dus vernuftiger, beter in zijn uitingen, dan ooit, nu wordt dat anders. En de meeningen over de vroeger 'dekadenten' genaamde auteurs der romeinsche literatuur wijzigen zich, sinds niet meer geloofd wordt in het grove gevoel van literatuur-historici, die die 'dekadenten' voor mindere kunstenaars dan hun voor gangers, de 'klassieken', wilden doen houden.

De verfijners zijn auteurs die gedurende hun leven slechts door zeer enkelen geheel gevoeld kunnen worden en die na hun dood alleen-maar weêr duidelijk worden in periodes van verfijning. De auteurs der verkeerdelijk 'van décadence' genoemde periode der romeinsche literatuur worden b.v. Door een verfijner als Huysmans nú pas weêr mooi gevonden, mooier dan de 'klassieken'. De verfijners zijn dus minder stabiel, richten zich minder tot de menschheid van alle tijden dan de 'klassieken'. Zij zijn wel eeuwig als de klassieken, maar de klassieken zijn als de akkers, als de blauwe lucht die iedereen ziet, de verfijners als de Niagara-waterval, waarnaar men heel lang en heel ver moet gaan om hem te zien.

Zola is geen verfijner, Zola is een klassieke. Zijn stijl is van minder artisticiteit dan die der verfijners, maar die stijl is voor nu en voor altijd, met zware houweelslagen in het gesteente van de taal gehouwen. Zijn Volzin is niet persoonlijk, niet van de teederste trillingen en de wazigste wademing van het zich verklankende denken en voelen samengemarteld, maar die Volzin is grof-heerlijk, dik-machtig, met de onpersoonlijke breedheid van het onbewuste leven, dat ís, zonder zich te weten.

Ja, die stijl van Zola! En laat mij hier voor effetjes de enkele fatale beeldspraak-konventies, waarin hij zich heeft vastgezet, maar die hij in elk geval van zich zelf, niet van anderen, heeft, wechdenken. Die stijl van Zola, die stijl van La Terre! Daar geef ik de heele fransche literatuur voor kadoo. Is 't niet of de velden, is 't niet of het dorp met zijn huizen en wegen, is 't niet of de boeren en de dieren, zonder den wil en de verbeelding eens menschen, maar in en door zich zelf zich geheven en vervormd hebben tot woorden, zich breed strekkend heen, zich hoog heffend op, zich loopend en zich staand, en gebaarzwaayend en zwenkend en liggend en kruipend en tastend en draayend en kleurend en geluidend, als was de gedachte in hen gedaald en dachten zij zich zelf, loom en voortdurend, hard en zeker en twijfelloos, om zich voor éens in nakende waarheid te geven aan de gedachte der menschen. als droomden zij voor éens in een bleek-gouden maannacht, hun waarheid helder uit met zacht-klare stemmen, de velden met hun éenige groen en hun éenige zwart en hun éenige geel, en hun éenige vastheid en breedte, de huizen met hun éenigen stand en hun éenige grijsheid, en de menschen met hun éenige lusten en driften en op en neêr gaande monden en heen en weêr gaande beenen, om éens buiten-om de vervalschede oogen der dwalende menschen, die hen valschelijk zagen en valschelijk zegden, zich uit te roepen en zich op te jubelen en zich heen te klagen in de rollende tijden onder de rollende luchten, om voor éens hun zijn uit te beven aan de zinnen der wetenwillenden, opdat zij zouden hooren en zien en ruiken en voelen en weten, voor éens, voor éens tegen het krielen der zwervende werelden in, om daarna weêr dood te zijn en zonder wezen, week en koud, zooals de vroegere dwazen hen zagen en de latere dwazen hen zullen zien, ongevoeld en ongezegd.

Zoo als in alle andere werken, maar meer dan in een dier andere, schrijft Zola in La Terre het geslachtsleven; het geslachtsleven, dat is het leven der geslachten, der kunnen, het leven der menschen van het mannelijk en van het

vrouwelijk geslacht: Het is niet waar, dat menschen menschen zijn en behalve dat nog mannen of vrouwen, mannen, dat is: menschen met een baard en een mannelijk geslachtsdeel, vrouwen, dat is: menschen zonder baard en met een vrouwelijk geslachtsdeel. Neen, dat is niet waar. Menschen zijn slechts, alleen, mannen of vrouwen. Die mannen en die vrouwen worden kollektief menschen genoemd, om dat het woord mensch een gemakkelijke soortnaam is om een hoeveelheid zich bewegende dingen, die ook telegrafeeren en door stoom heen en weêr worden bewogen, te onderscheiden van bijna net-zulke dingen, die alleen geboren worden, zich voeden, paren en sterven, zonder te telegrafeeren of door stoom heen en weêr te gaan en die men dieren noemt. Met die mannen en vrouwen gebeurt, eigelijk, niets anders dan dat zij geboren worden, zich voeden, paren en sterven. Dat is, in weinig woorden, het heele leven. En nu te zeggen, hoe de verschillende soorten van menschen dat doen, dat is de epiek, dat is Zolaas kunst.

De groote daad, De Daad, van de groote natuur, dat is de teelt, de paring, het zaad dat wordt gegeven en wordt ontvangen. Dat is de daad, die het Bestaan moet bestendigen, dat is de daad, waartoe het geboren-worden leidt en die weder het geboren-worden moet verzekeren, dat is de daad, waarin het Leven zich het meest essentiëel openbaart tegenover den Dood, dat is de levensdaad, dat is Het Leven. Het geboren-worden en het weder geboren-worden, het beginsel van het Zijn, uit zich ten opperste in die Daad.

De menschen, de man en de vrouw, zijn het opperst bestaande. Hun paringsdaad is dus het doen, het ageeren. De Levenskracht bij uitnemendheid, die zich voltrekt. En voor een kunst, die alleen wil geven Het Leven, is die daad, met het vele, dat er meê te maken heeft, zoo niet het eenige, dan toch het voornaamste, waarmeê zij zich heeft bezig te houden.

Die geslachtsdrift, die begeerte van het eene hoogst-bestaande, den man, naar vereeniging met het andere hoogst-bestaande, de vrouw, dat groote en hoogste Leven, het ver-

haal van die geslachtsdrift, is niet een gedeelte van Zolaas kunst, waarmeê men, naast al het andere, kan ingenomen zijn of niet, het is de kern het wezen zelf dier kunst. Niet vooral de hebzucht der boeren, of hun geboren-worden of sterven of iets anders, maar vooral het sexueele leven, de man, die de vrouw begeert en haar heeft, en de vrouw, die den man niet wil, maar den anderen man, het geslachtsleven in al zijn bewegingen, gewone en ongewone, de zich kruisende en voorbijgaande en weêr opkomende begeerten, die zich voldoen en zich niet voldoen, - dat is het mooye en groote van La Terre, dat is het eigenlijke en wezenlijke en onvergankelijke. En die geslachtsdrift heeft zich opgewrongen en overwonnen in den stijl. Dat is een begeeren en een willen en een doen, in die woorden, in die volzinnen als steigerende driften, als willende krachten, als kunnende machten, dat is de manbaarheid van het vleesch zich omzettend in de manbaarheid van het woord. De Geslachtsdrift en het Woord, de Geslachtsdrift in het Woord, - een uiterste, een volmaaktheid.

IV.

La Terre, dat is de groote Menschen-Komedie, La Terre, dat is de groote Menschen-Tragedie, het is die samen-, die aan-een-stelling van komedie en tragedie, zooals de moderne kunst-idee die wil. Het is de geheele menschheid en toch een zeer omgrensd gedeelte van haar, het is een kunst van alle tijden en toch eene, in dezen tijd alleen mogelijke. Het is de grootste uiting der kunst-formule, die Het Leven wil en niet De Schoonheid. Het is het grootste werk van den grootsten man van deze eeuw.

Een melankolie, breed hangend en donker zwaar, als de grijs-zwarte regenluchten boven het platte boerenland, een droefenis van den eenen horizont naar den anderen, drijft eindeloos treurig voort door La Terre om zich een enkele maal uit te huilen in de zachte, fijne druppelen van het heviger klagende leven, als de soetjes neêrkomende dagen-lange regen

die de akkers moet bevochtigen, de melankolie van die grijze en stompige menschen door elkaâr woelend en warrelend en worstelend in hun lage huizen over hun hooge landen, met hun lichamen bewegende in begeerten en driften, met hun lage tevredenheden en domme verdrieten, bij mekaâr gekropen onder den onmetelijken hemel, eerst opgroeyend met hun wildheid en ondeugendheden, dan al dadelijk verkleumend en verdorrend tot gemeene zelfgenoegzamen, met hun aandoeningen geschroeid in de zon en bevroren in de koû van hun dagelijks gekromde en bukkende werk, met 's zomers tot brandende verfrissching de jenever op hun tongen en de handen der vrouwen aan de mannenbaarden en de handen der mannen aan het vrouwenvel, met 's winters tot vochtige verwarming de mest en waseming van hun stallen en de wellust van hun lichamen; en vóor deze melankolie komt scherp-treurig en heftig-verdrietig die andere uit, die melankolie van de mekaâr zoekende, maar verdwalende levens, die melankolie van de mekaâr willende, maar zich niet begrijpende en verkeerd uitkomende begeerten, de melankolie van die lichamen, die tot mekaâr gaan, het lichaam voorbij waar zij bij hoorden, maar dat zij niet wisten, en zoo de levenskrachten naast en buiten hun doel brengend en hun eigen geluk vernietigend door die schuin en onrecht werkende bewegingen, de melankolie, meen ik, die in La Joie de vivre Hortense, de schrale, met Lazare deed gaan, dat schriele kinderen zou geven, en Pauline, de volle, alleen deed blijven, schoon het schoonste leven uit haar had kunnen worden, en die in La Terre weêr Jean Françoise doet beminnen en Françoise Buteau; het is de melankolie der sidderende levensbewegingen, die dood-loopen en het leed brengen in de menschen, die gaan in de zwalkende donkerte van hun onhelderen geest, noodzakelijk en onherroepelijk, het lichtend geluk voorbij, dat vlak-bij hen was.

Een vreeselijke vroolijkheid rilt en rolt en raast door La Terre, een vroolijkheid als van het groote, dikke zonnetje daar in de kuchende en lachende lucht, dat, van pure pret over die malle aarde, met zijn stralen gouden poepjes op

haar neer proest, zóo heet op 't laatst, dat die kleine menschjes daar-beneden ómvallen van benauwdheid. Een ontzachlijke lach schatert en warrelt en ratelt en schalt midden door en om al die menschenellende als was die niet alleen toch eigenlijk erg blij met zich zelf maar als vond zij zich zelf ook erg gek en als kulde zij zich zelf voor tijdverdrijf, tusschen de bedrijven der beroerdigheden in.

Een vervaarlijke lach, een oorverdoovend schreeuwen van opperste lolligheid, de zwaarste en luidste en meest-onvermengd guitig in zich zelf losbarstende lach, waarmeê ooit, boven haar van opzwellende en volstrekt onuitsprekelijke leut bevende en heen en weer wankelende en trappelende lichaam, het reuzengezicht van de vette Komedie of van de volbloedige Epiek zijn vel verwrong om de opbeulingende aderen heen, zijn donkerrooden mond opengaapte en de tanden van-een lichtte onder de wegkrimpende oogen, als zij de gekke wereld zag draayen onder haar neus, die lach, waarmee het leven zich zelf uitlacht als het 's morgens in zijn nachthemd voor zijn spiegel zit en zich peuten geeft in zijn buik, en zich oogjes geeft in den spiegel en, met zijn rechter hand, van nou-hè-hoe-wás-tie en van foei-is-tat-lache op en neer wenkt vóor zijn schouder, als het denkt om wat het gisteren heeft gedaan en om wat het vandáag weer zal doen, - en dan van het lachen poepjes laat, altijd meer en harder poepjes, als wilde het van onderen en van boven lachen om dat het zoo zeer bizonder erg moest lachen dat het daarvoor aan zijn mond-alleen niet genoeg had, - die lach van de Soevereine Observatie om de nietigheid naast háar van de seriëuze realiteit, die verachtingslach der Gedachte om al het leven, om het gansche kleine Doen, - al die lachen aan-een-gelachen tot één hinnekenden, loeyenden, daverend-mallenden, opgillenden en heen-joedelenden ratellach, dát is de lach, die is afgeknald en losgesnotterd en omgebromd door La Terre, en die er gehoord wordt als een fluim op den grond achter den rug, als een knip voor den neus van die deftige dieren, die, om dat hun hersens een beetje anders zijn dan apen- en hondenhersens, omdat zij de voorpooten laten hangen langs

hun lijf in plaats van er ook op te loopen en dus door hun eigen domheid gauwer moei worden, die zich dáarom den blufferigen naam van mensch hebben gegeven niet alleen en zich in stijve jassen en onder stijve hoeden steken daar de ernst hunner gezichten te gering is om die boven een bloote borst of een stuk beestenhuid te kunnen bewaren, maar die, wat onnoemelijk doller is, prát gaan op hun hersens en hun ernst, hoogmoedig zijn, aanmatigend zijn, en zich - o onovertrefbaar misverstand - verheffen op die schier onnaspeurlijke nuance die hen van de honden en apen doet verschillen, als waren die atomen, die korreltjes, die stofjes onderscheid nog werkelijk met een vergrootglas waarneembaar binnen het sterrenstelsel van millioenen aard- en wereldbollen dat zelf als een dans van kruimeltjes zijn bewegingen maakt door de ruimte.

Lise, de vrouw van Buteau, krijgt een kind te gelijk met haar koe, en de familie en de kennissen kunnen 't niet houden van 't lachen, Lise zelf lacht luid meê in haar pijn, lacht om haar smart, omdat dat rare kind kiekeboe speelt in en uit het Leven, de wereld in en de wereld uit, zoo-zie-je-me-en-zoo-zie-je-me-niet, als had het zelf nu al plezier in de pret die het later zal hebben verstoppertje met zijn makkertjes spelend en nóg later lange neuzen achter zijn ouders trekkend en zijn tong tegen hen uitstekend en nóg later aardig zal zijn tegen zijn vrouw en lief tegen zijn vergrijsden vader, als het zijn ouders in een hoekje zal bestelen en zijn vrouw zal bedriegen en zijn vader zal dood-martelēn, zooals zijn ouders de hunne hebben bestolen en zijn moeder door zijn vader is bedrogen en zijn vader den zijne heeft doodgemarteld. En Jésus-Christ, die zijn dochter met de zweep heeft nagezeten om dat hij haar weêr met een jongen vond, houdt, als hij tot bedaren is gekomen, zijn heup in de hoogte en zegt tot den ander: och, weet-je, dat alles is geen scheet waard. En hij laat er een, boven de in schaduw gezonken vallei, een hooghartige en machtige, als om er de wereld meê weg te schieten. En de dronken ezel, op Buteau's bruiloft, rolt op den grond in allerlei dwaze grimassen als een symbool van de malle

menschheid. En op het kerkhof, nadat eindelijk de oude Fouan levend is verbrand in zijn bed en nu begraven wordt, daar kan Jésus-Christ, na al het ijdel gekrakeel van al die lieden die elkaêr nog willen verdelgen tot in het graf, niets meer dan als een dier zijn behoefte doen, als om, aan het eind van het werk, te zeggen: dat het walgelijk, walgelijk, walgelijk leven der menschen te min is om gehaat of betreurd te worden en er redelijkerwijs niets beter te doen is, dan er om te lachen en er pijn aan te hebben.

De groote tragedie in La Terre, hoog en recht, heft het starre gelaat en staart met strakke oogen, met haar oogen, die zich nooit sluiten, met haar oogen zonder twijfel of talming, die geen blikken hebben, maar eenen enkelen blik, staart, onvermurwbaar onmeêdoogend, staart het bleeke wee, koud en eeuwig, over de grijze huizen en de platte velden, over de harde steenen huizen en de drooge aarden velden, aan de lucht als duistergrijze sneeuwwolken voor altijd, als een doodende nood boven het bange jammeren der wilde noordewinden. Het is geen weenen, warm en luid, maar het is een sneeuw van bevroren tranen, zacht vallend en gestadig in den wit-zwarten nacht, één groot wit graf makend over alle bloemen, die rood waren, over al het gras dat groen, over al de sterren, die geel. Zóo is de tragedie in de eeuwen; de grooten hebben haar gezien en gegeven, in marmeren smarten; zoo zal zij zijn boven de wereld, streng en koud, zoolang er winters van verdrieten over de schouders van menschen zullen gaan, zonder één lichttintje aan den hemel voor hun lachloos gezicht. De tragedie is de geschiedenis van Fouan, den ouden vader; hij is het grijze lijden met zijn hoofd met oude haren; die beweging, dat lijf, dat zich wil rechten, die borst die hoog wil zijn onder het toornflikkerende hoofd en die in zijn zwakke magerte wordt afgeduwd en wechgestooten door de breede kinderen, die hij heeft geteeld, die geheven arm die wordt neêrgedrukt, dat bevende lijf, -dat zwervend zwenkt van huis tot huis en de kinderen van daar binnen gooien hem terug in de buiten-kou, dat is de tragedie in haar schoone wreedheid, de vuistslag

van den zoon in het gelaat van den vader, het leven dat zijn levengever doodt, de man tegen den man, het zaad tegen het zaad, het bloed tegen het bloed, de volgende natuurkracht die de vorige verdelgt, het brood van den een op den dood van den ander, het levende tegenwoordige staand op het doode verledene.

Het melankolische, het komische, het tragische heeft voor deze eeuw zijn grootste uiting gevonden in La Terre. Het komische en het tragische, zooals zij zich voordoen in La Terre, zijn van alle eeuwen, zijn 'klassiek', zijn van een sentiment, dat niet essentiëel modern is, maar dat ook wordt aangetroffen bij Boccaccio, Rabelais en Shakespeare; alleen de methode om dit sentiment zoo gedetailleerd uit te werken, is zuiver modern. Het komische en tragische dus geven dat karakter van klassiekheid aan La Terre, dat onbewegelijke en onveranderlijke, zooals het in de beste tijden van alle literaturen voorkomt als een altijd zelfde en altijd schoone bergtop van het gemoed der menschheid. Het melankolische daarentegen, is alleen van tegenwoordig, dat sentiment van melankolie, dat de menschheid van zóo hoog ziet en geeft, haar zoo koud en zoo zuiver ziet en geeft en zoo zonder bijmenging van de droefheid van den kunstenaar in het droeve leven van zijn schepselen.

V.

Hoog loopt Jean over den akker, hoog en zwart tegen het grijze luchtlicht, alleen en groot en voort van het noorden naar het zuiden, van het zuiden naar het noorden, altijd tastend met hetzelfde gebaar en uitwerpend met hetzelfde gebaar, tastend naar het zaad, uitwerpend het zaad, dat als een golf van leven telkens in de lucht trilt en neêrvalt en door de aarde wordt ingeslorpt. Hoog loopt Jean over den akker, van het noorden naar het zuiden, van het zuiden naar het noorden.

Jean wil Francoise Mouche, maar hij weet 't niet, hij

denkt dat hij haar zuster Lise wil en hij vraagt Lise om zijn vrouw te worden, want Françoise is te jong voor hem en Lise is zoo'n goede huishoudster en werkster, maar Lise, och jé, die heeft al een kind van Buteau en zij trouwt later met Buteau ook, en Jean trouwt toch met Françoise, weêr later, zoo als hij ook toen wel voelde van altijd te hebben willen doen, maar... Françoise hield niet van Jean, neen, zij hield wel van hem, maar toch eígelijk niet, zij hield eígelijk van Buteau. En zij sterft, want Lise en Buteau dooden haar, half expres, half bij ongeluk, om op die manier haar huis en haar geld te krijgen.

Buteau is de zoon van den ouden Fouan, en zijn broer is Jésus-Christ en zijn zuster Fanny Delhomme, om dat zij getrouwd is met Delhomme. Buteau is wat ruw en grof, Jésus-Christ is een losbol van wat blief-je, Fanny is stijf, en neetoorig en gierig. Nou, gierig, dat zijn ze allemaal, Jésus-Christ nog het minst. De oude Fouan geeft zijn boeltje aan zijn kinderen, want hij is te oud en zijn kinderen kunnen het beter en bearbeiden. Nou, daar deed ie natuurlijk stom aan, want je weet wat je heb en je weet niet wat je krijgt, zelfs niet, neen voorál niet van je kinderen. Hij had 't dan ook, toen, ie van z'n kinderen áfhing niet al te best, en eindelijk ging ie dood. Buteau en Lise hadden er een einde aan willen maken en stikten en verbrandden hem.

Buteau en Lise krégen op die manier nog al wat, want vooreerst dan van Françoise, die, al was ze ook met Jean getrouwd daar ze toch ook niet van hield en die niet eens van haar dorp was, natuurlijk aan haar familie haar zaakjes vermaakte, en dán kregen ze nog van den oude, waarvan zij de geheime effecten gevonden hadden, daar ze natuurlijk tegen niemant iets van zeiden.

Dus ze hadden toen nog al vrij wat op 't laatst.

Jean ging weer heen van de boeren in het dorp, want hij had er genoeg van en woû maar liever weêr gaan dienen. En hoog liepen de zaayers over de akkers, hoog en zwart tegen het grijze luchtlicht, van het noorden naar het zuiden,

van het zuiden naar het noorden, altijd tastend en uitwerpend met het zelfde gebaar.

VI.

Het verhaal van de boerengierigheid, van hoe Fouans kinderen tegen hem doen, van wat er met Jésus-Christ gebeurt en Hourdequin en verder al het andere, dat kan, voor mij, met hálen bij de geschiedenis van Jean en Buteau en Lise en Françoise. Fouan is het tragische en Jésus-Christ het komische, zoo als het altijd geuit is, en hier voor ons beter dan altijd, maar de geschiedenis van die vier, van die elkaâr begeerende en niet begeerende Jean en Buteau, Lise en Françoise, dat drama, dat noch komedie noch tragedie maar drama, dat verwezenlijkt voor mij mijn denking van groote fyziologische kunst voor dezen tijd, het is het grootste wat er ooit geschreven is, voor niets heb ik ooit zoo alle krachten van liefde voor kunst in mij voelen ópkomen, niets heeft mij zóo zéer het geluk gegeven dat kunst aan een mensch geeft. De beschrijving van de gebruiken der boeren, wat of zij denken en doen in de verschillende jaargetijden, wat of zij eten en drinken en hoe zij leven in verschillende omstandigheden, dat alles vindt men in het boek gedaan zoo goed en mooi als Zola dat doen kán, maar de kruising van die vier met heete begeerte naar eten en paring en bezit, dat is het immens groote in dit werk, dat is waar boven niet te stijgen is, dat is wat voor altijd zal zijn.

Er zijn nog allerlei dingen die men over La Terre zoû kunnen zeggen. Appreciatie van brokken en van supplement-mooiheden van het geheel, van hoe-vin-je-dat-dan, en van wat-is-dat-'n-goed-idee. B. v. hoe-vêe-je-dan, dat de veillées in de stal beschreven zijn, en het herbergleven en de bruiloft met zijn gulzigheid en het maaien, en zoo meer; en wat is dat 'n goed idee om het geslachtsleven, meer dan op een andere plek wereld juist op het boerenland zoo erg te geven, de boeren die aldoor in kontakt leven met de aarde, die

óok niet anders doet dan bezaaid worden en levens geven; en ook nog: laten we Zolaas vrouwenfiguren eens nagaan, de mystieke Albine uit La faute de l'abbé Mouret, die van alle romantisme gezuiverd terug wordt gevonden in Pauline van de Joie de vivre, in Catherine van Germinal, in Christine van l'Oeuvre, in Françoise eindelijk, Françoise de grootste van allen, in La Terre. Al die vrouwen verschillen zeer van elkaâr, maar zij zijn van Zolaas werken wat een verouderde expressie van vroegere romans de ‘sympatieke’ personen noemde. Zola haat le personnage sympathique. Geen seriëus prozaïst die over de ‘sympathieke personen’ niet de schouders ophaalt. Ook zijn die vrouwen van Zola geen sympathieke personen, zoo als de geborneerde menschen dat bedoelen, maar zij zijn vrouwen, die als mensch aan een groot-voelenden mensch liefde zouden ingeven.

Men zou ook nog fouten van La Terre kunnen opnoemen; behalve de door de vijf franschen aangewezene nog de inlassching van het te lange verhaal van Jacques Bonhomme en nog een paar andere misschien. Maar zoolang de literatuur van Zola er nog een militante, een nog niet volledig geaccepteerde is, kan de literatuurkritiek zich bepalen tot het vast-uit zeggen harer luide overtuiging aan de tegenstrevende eeuw, dat Zola haar éersten kunstenaar is.

VII.

Ja, laat ik het van hem zeggen nu men mij wel een man noemt, zoo als zij vroeger jongen van mij zeiden, dat ik uit mijn literairen levensochtend maar één heel breede vereering heb meêgenomen en dat dat Zola is. Nú is het huis van mijn levens-middag vol van Zola, zoo als de kamer dat was waar ik den ochtend heb doorgemaakt. Het is een liefde en een overtuiging, die in mij is gerezen en zich er onwaggelijk heeft versteend. O had ik proza om in het menschendenken gedenkteekenen van hem te zetten, die evenmin zouden vergaan als de eeregesteenten, die de twintigste eeuw op haar pleinen

en velden voor hem zal bouwen. Had ik een gloeyend reuzenschrift om aan den hemel der hedene kunstovertuiging de mijne over te griffen, dat deze kunst voor óns grooter is dan alle vroegere kunst en zijn zal in de tijden als een eeuwiglevende herinnering, dat ónze menschheid zich in het Woord heeft gezegd meer een grooter dan geen-eene.

En zoo is, plezierige lezer, - aan wien ik tijdens het schrijven van dit in 't geheel niet heb gedacht, omdat ik alleen aan Zola dacht en aan wat ik van hem vond, - dit opstel langer geworden dan ik van plan was het te maken, omdat het eene woord na het andere is gekomen als een heele familie van woorden, die graag door een straatje woû, dat te nauw was voor allen naast mekaâr, en nu woû ik maar dat ik wist of gij ze wel allen vriendelijk goeyen-dag zult zeggen.

22 Jan. '88.

Hamburg. Door Arij Prins.

The Commercial Hotel.

Het is niet een dier dure logementen, waar een diplomatiek portier in blauw uniform met goud opgelegd, ondoorgrondelijk ernstig in een loge zit, vol verholen minachting voor de reizigers - waar men aan een eindeloos lange tafel eet in gezelschap van honderden, wier koppen onder het electrisch licht blauwachtig doodsch glimmen - waar een ‘maalstroom’ van reizigers de ongezelligheid tot haar hoogsten graad doet stijgen - waar, als men vertrekt, een horde zwart-gerokte knechts, gladgeschoren met bleeke bakkersgezichten, tooverachtig snel te voorschijn treedt, en een haag stille bedelaars tot het rijtuig vormt.

Het Commercial Hotel is ook niet modern, volgens den nieuwsten smaak ingericht. De muren hangen over, zijn gezwollen, gekromd als door waterzucht; het dak, vol uitpuntingen, is belegd met rooie pannen, verbleekt door den regen en de jaren; de tallooze vensters, met kleine ruiten, zijn vroolijk wit aangestreken, en naast de lage, breede deur vol lofwerk (druiventrossen en wingerdbladeren) staan groen gev-

erwde zitbanken, waarbij de hooge, stijve stadsboom met zwarten stam, vuil groen en verroest verband, helaas ontbreekt.

Als men de uitgesleten stoep opgaat, en opeens in de restauratiezaal staat, krijgt men een eigenaardigen indruk.

Door de lage zoldering, de vele raampjes (waartusschen smalle spiegels hangen), de zwartlederen bank langs den muur; de kleurige afvaartlijsten van transatlantische stoom-booten, de photographiën van driemasters, waant men in een kajuit te zijn, en deze illusie wordt nog versterkt door den bruinen houten pilaar, die de zoldering steunt en als een mast in het vertrek staat.

Men gelooft ieder oogenblik de hanglampen heen en weer te zien wiegelen, de schaduwen over den vloer te zien glijden, en het zachte droevige geklots tegen de zijden te hooren.

En in dit intérieur ziet men uitsluitend scheepskapiteins en stuurlui - meestal groote dikke kerels met geroosterde gezichten, die hun broek op een kier zouden zetten, als ze niet van te ouderwetsch fatsoen was.

Zij vullen zich langzaam met donker bier, kauwen op sigaren, die inbranden, en van den eenen mondhoek naar den anderen wandelen, of wel zij hebben een gezwollen koon en spuwen met sissend geluid, zonder den mond te openen, door een bres in het gebit, groote hoeveelheden bruin sop met amerikaansche handigheid ver weg.

Doorgaans zitten zij met kromme ruggen, de groote met vet ingesmeerde laarzen weggetrokken onder den stoel, en de behaarde, met bruine vlekken bedekte handen in de uitpuilende zakken van hunne wijde duffelsche jassen, die meest met fluweelen kraag zijn. Hunne halzen zijn glimmend vet als het vel van een geschoren speenvarkentje, en dikwijls hebben zij puisten in het gelaat en ontstoken oogleden door het veelvuldig gebruik van gezouten vleesch en het gemis van versche groenten.

Somtijds worden deze mannen door hun vrouwen vergezeld; woordenrijke, goedige schommels op zwarte kousen en muilen met kalme bakersgezichten, die hare met ringen overladen

handen op den buik gevouwen houden, of wel magere wezens, stijf als ledepoppen, uitgedroogd tot het bloedelooze met platte borsten en zonder heupen. Van de puntige schouders valt een zijden japon in verfrommelde plooien, en laat de stoffen laarzen onbedekt, terwijl de te lange sleep het vuil van den grond opveegt. Zij dragen verder een broche met haar, een horloge met dunne gouden ketting, welke om den rimpeligen hals gaat, en houden in de hand een witten zakdoek, bevochtigd met slechte eau de cologne.

En zoowel de mageren als de dikken reizen met een valies of hengselmand, die wel eens dienst doet om proviand van het schip naar de woning te vervoeren.

Tegen den bloedrooden gloed van de zon, weggezonken achter de donkere schepen, die boord aan boord liggend, tot een grauw geheel van krachtige lijnen zijn saamgesmolten, verheffen zich de masten als een staketsel van lansen. He t touwwerk, als ontelbare spindraden, danst zachtjes in de avondkoelte. Havenbootjes schieten tusschen de houten bode ms door, en hunne zwarte schoorsteenen steken boven de verschansingen uit, en glijden snel voort, zenuwachtig witte wolkjes uitstootend.

Kleuren vloeien langzaam ineen tot donkere tinten, en de groote stilte waarin alles rust, wordt nog slechts bij tusschen-poozen geweld aangedaan door het melancholische gefluit van een zeeboot, die de stad nadert; door het gerol van een tram met rood licht, dat als een vurig oog in de duisternis gloeit; door het kraken en steunen der schepen, die door den golfslag tegen elkaar bonsen als logge, dronken lichamen.

De lucht wordt bleek, uitgewasschen, lijdend van tint, en achter de masten, die aan fijnheid winnen, vliegen uit de hooge fabriekschoorsteenen aan de overzijde der rivier, serpenten van vuur, die in de zwarte rookwolken met eene korte helsche opflikkering wegsterven.

September '87,

Jong-Amsterdam. Door Ph. Hack van Outheusden.

I.

Er is een Jong-Amsterdam. Daar valt niet meer aan te twijfelen. In de politiek, in de literatuur en in de kunst, de schilderkunst hoofdzakelijk, komt een beweging, die reeds sedert verscheidene jaren zichtbaar is, en die elken dag niet alleen sterker wordt, maar ook met steeds grooter duidelijkheid de kenteekenen gaat vertoonen van een beweging te zijn, die de toekomst zal beheerschen. Men kan hare eigenschappen zeer goed bestudeeren en haar kracht meten, als men let op wat zij achter zich laat. De vraag is van belang wat er blijft staan, wat er wordt verbrijzeld, wat er bezinkt en wat wordt meêgevoerd, versterkt en gezuiverd, van hetgeen deze stroom op zijn weg ontmoet. In de eerste plaats dient men acht te geven op de omstandigheid, dat zijn bestaan en zijn uitwerking niet meer worden ontkend. Dat is altijd wat de tegenstanders van het nieuwe het eerst pogen te doen. Zoolang het kan, is het een goed middel. Maar zoo hopeloos als het verzet tegen den natuurlijken vooruitgang van het menschdom steeds gebleken is te wezen, zoo weinig afdoende

is het negeeren van de dragers der nieuwere ideeën, als juist zij het zijn, waaraan hunne vijanden ontleenen hun eenig voorwendsel, en dikwijls ook hun eenig middel, van bestaan. Het wordt spoedig onmogelijk te doen alsof gij er niet waart, wanneer mijn eenige bezigheid is en kán wezen, trachten te beletten dat gij mij meester wordt. Want dit is de eeuwenoude vloek van het conservatisme, dat het beperkt blijft tot een zuiver, of als men wil, onzuiveren, negatieven arbeid. Te maken dat iets niét gebeurt, oppassen voor veranderingen is de eenige taak, waartoe het zich geroepen kan achten. Als men nu ziet dat het toch gebeurt, en dat de veranderingen evenwél tot stand komen, nadert men ook de grens van dat eerste tijdvak der behoudende taktiek, waarin men over zijne tegenstanders niet spreekt. Die grens *is* nu bereikt. En hiermede begint een nieuwe periode in het leven, of beter gezegd, hiermede begint het leven-zelf van de groep der geävanceerden, die op den nom-de-guerre van Jong-Amsterdam recht heeft. Ik wensch niet te zeggen, dat deze partij aan de welwillendheid of aan de beleefdheid van de woordvoerders der conservatieven haar aanzijn verschuldigd zou wezen. Maar het was nog niet zoo duidelijk aan het groote publiek gebleken, welke booze geesten in de staatkunde zoowel als in de literatuur, eigenlijk bedoeld werden met de insinuatiën en de klachten, die sedert eenigen tijd de geschriften der behoudende publicisten tot een lektuur maakten, die inderdaad aan piquanterie begon te winnen, wat zij aan welvoegelijkheid en oprechtheid verloor. De meest zenuwachtige en de minst eerlijke van de strijders, die hun mond niet heden of gisteren voor de eerste maal voorbij praatten, kregen nu de volle vrijheid om op de violen van hun toorn de luidruchtigste deunen te krassen, een concert, dat afkomstig scheen van de huisdieren, die terzelfder tijd en op niet geheel ándere wijze als deze redacteuren, onrustig begonnen te worden. Inderdaad kan de weelde van het doodzwijgen ook alleen aan de geävanceerden worden gegund, want zij verkiezen daden boven woorden, en gelooven aan de levenskracht van hunne wenschen, die in vervulling zullen komen,

ondanks en niettegenstaande hunne vijanden. Het komt er ten slotte zeer weinig op aan wie die vijanden zijn en wat die vijanden doen. Wij moeten ons omdraaien om hen te zien, want wij gaan vooruit. En nu kan het een aardig tijdverdrijf zijn, te blijven stilstaan en te bekijken wat achter ons ligt, maar wij mogen niet vergeten dat wij dien tijd beter kunnen gebruiken. Want niet alleen voor ons zelf moeten wij arbeiden, maar ook voor hen, die wat zij moesten doen, lange jaren hebben verzuimd. Op ons rust de verplichting het werk te doen van twee geslachten.

II.

Het is maar bij manier van spreken dat men over de historie van Jong-Amsterdam kan praten als over de lotgevallen van één en de zelfde partij. De groepen waaruit zij bestaat, erkennen nog niet zoo heel lang hunne onderlinge solidariteit, rekenen nog pas kort met volle bewustheid op elkanders steun. En ook deze woorden geven nog maar bij benadering den eigenlijken stand van zaken terug. Er kan natuurlijk geen sprake zijn van een verbond anders dan van sympathiën en inzichten. En, gelijk het praktische doel der politici voor meer algemeene waardeering vatbaar is, vordert het juiste begrip van het streven der artisten een zorgvuldige aesthetische opleiding, een wedergeboorte van den smaak en een zeer geduldig en nauwgezet onderzoek, dat maar weinigen zich kunnen getroosten of met hoop op goeden uitslag beproeven. Er is zelfs dit groote beletsel voor een innige vereeniging, dat de nieuwe staatkundige beweging niets is, zoo niet demokratisch, terwijl men in de kunst nooit sterk genoeg het tegenovergestelde kan zijn. De stoffelijke belangen van allen, en van hen in de eerste plaats wien tegenwoordig te kort wordt gedaan, zijn de punten van overweging in de politiek; de politiek bestaat niet voor zich zelve, niet buiten het gewone leven. De kunst is zelve een leven, een andere wereld, naast de zichtbare, die maar voor weinigen toegankelijk is, en die gewoonlijk eerst dan eenige van hare hei-

ligdommen ontsluit, als de ingewijden reeds naar andere altaren zijn getogen, en nu de overblijfselen van de offers en de smeulende kolen aan de scháre hebben achtergelaten. Deze afval is genoeg en de dikke rook die opgaat en de menigte verduistert, is het teeken dat het goede volk nog met geestdrift en dankbaarheid de Goden huldigt, die tevreden neêrzien, doch de wijze hoofden schuddend, stil-lachend, elkaar niet trachten te verbergen dat de oude offerande hun meer welgevallig was. En zoo, niettegenstaande dit bezwaar, in de hoofdstad een krachtige politieke actie zich ontwikkelt, die met de artistieke en letterkundige beweging vele, en niet uitsluitend persoonlijke aanrakingspunten heeft, is dit verschijnsel een der beste bewijzen er voor dat geen ijdele opwinding, maar de onweerstaanbare invloed der groote, der historische evolutie de Amsterdamsche jongelingschap bezielt. Dit éene althans staat vast, dat geen andere richting die ook maar eenigszins de aandacht trekt, hier ter stede bij onze tijdgenooten bestaat. Er zijn onverschillige toeschouwers, naijverige leegloopers, velen die alleen iets kunnen genoemd worden in zooverre niets iets is, anderen die door belang, uiterlijke omstandigheden en toeval verzuimden zich aan te sluiten en eindelijk dat uitvaagsel eener groote stad, die andere geesel der zamenleving als het onbeschofte proletariaat er één mag heeten, eene onnuttige en laat, ál te laat, dunkende aristocratie. Maar een handelend optredende partij van jonge mannen, die door den voorgang van sommige ouderen worden gesterkt, die een aantal gedecideerde meeningen belijden en tot eene afzonderlijke en onafhankelijke organisatie zijn gekomen, is, naast deze, niet te onderscheiden. Deze waarheid mogen zij bedenken, die geneigd zouden zijn ons recht van bestaan in twijfel te trekken, of het Jong-Amsterdam een vriendelijke fictie achten. Of het geheele jongere geslacht in de eerste stad van het land slaapt wat niet anders dan een doodslaap zou kunnen wezen, óf de beweging die ik bedoel is *de* beweging van onze tijdgenooten. Men moet kiezen tusschen een van deze twee meeningen. De staat- en letterkundige vooruitgang staat óf stil of hij

wordt voortgezet door óns. Er is geen middeweg. Amsterdam heeft geen toekomst dan die wij haar bereiden, geen jeugd dan die wij beleven, geen hoop dan die wij haar schenken. Op óns komt het aan of op niemand. Jong-Amsterdam is *het* jonge Amsterdam.

III.

Jong-Amsterdam, want het kan mij er hier alleen om te doen zijn, van haar politiek aspect iets te zeggen, Jong-Amsterdam onderscheidt zich in dit belangrijk opzicht van het geslacht dat het achter zich laat, dat het volstrekt niet anti-clericaal is. Om die reden en reeds om die reden alleen, zal het de sympathie ontberen van de velen, die meenen, dat niet in God te gelooven de hoogste wijsheid is en dat allen, die deze wijsheid missen, opzettelijke belagers van de menschheid en bewuste dienaars van het booze zijn. Het is niet uitsluitend om practische redenen, dat Jong-Amsterdam in de traditioneele vijanden der liberalen, prefereert gewone menschen te zien. Practische redenen zouden er inderdaad te vinden zijn. Al mocht onze partij meenen, dat de godsdienstvraag de vraag ware, die terecht het Nederlandsche volk in twee deelen splitste, dan zou zij wellicht nog te veel waarde hechten aan een modus vivendi, die beide deelen veroorloofde aan de overige, aan de gemeenschappelijke landsbelangen hunne krachten te wijden, dan dat zij tot het vinden van zulk een verdrag niet volgaarne het hare zou bijdragen. Het kijven over abstracties is niet de liefhebberij van onzen leeftijd. Maar deze voorkeur voor daden zou het nog niet alleen behoeven te wezen, waarom wij gaarne aan de twisten tusschen geloovigen en ongeloovigen een eind zouden willen maken. Hierbij is een quaestie van reeht betrokken, en het zijn bij uitstek zulke quaestiën, die wij ons voorbehouden op te lossen. Want wij begrijpen, dat onze ouders en grootouders, met hoeveel eerbied wij hen overigens begroeten of gedenken, eigenlijk een raar slag van menschen waren, die een heel bijzondere positie hadden in de maat-

schappij. Zij waren gewoon de baas te spelen, zij zorgden voor zich zelf en lieten violen zorgen voor anderen. Zij zaten de Roomschen en de orthodoxe Gereformeerden op hun kop. Nu is dat anders geworden. Die lieden zijn uit hun oogen gaan kijken, zij zijn gaan belangstellen in de openbare zaak, die voor hen de openbare zak mag genoemd worden. Want zij begonnen te merken, dat het geloof het ongeloof moest betalen. En dat vonden zij wel wat bar. En dat *is* ook nog al bar. Het is al erg om te moeten beleven dat de meeste menschen om de godsdienst zooveel geven als om hun oude slof, maar nu nog bovendien gedwongen te worden met hun portemonnaie die menschen te helpen om de schoolkinderen ook afvallig te maken, dat is te veel. Ik geloof dat hier een heel aardig historisch verschijnsel te zien is, nl. dat bij een eenigszins gevorderde beschaving de kerkelijke zaken in de publieke opinie bij de politieke gaan achterstaan. Ook bij de vroomste menschen is tegenwoordig de vroomheid van een bijzonder gemakkelijke, wereldlijke soort. Dat zooveel kerkelijke stervelingen thans in de eerste plaats staatkundige aspiraties hebben, dat zij mérken hoe zij in de gewone samenleving door de ongeloovigen worden beetgenomen, dat zij zich daartegen met kracht verzetten, is een echt modern verschijnsel. Het duidelijkst blijkt de uitwerking van den regel dien ik op het oog heb, in het verbond tusschen de Katholieken en de Protestanten. Was daar vroeger eens om gekomen! Neen, neen, de menschen worden wijzer, niemand, niemand ten minste onder de lieden, die op de hoogte zijn van hun tijd, is tegenwoordig meer in de eerste plaats gereformeerd of roomsch. Men is nu vóor alles burger, en wanneer twee burgers samen iets willen gedaan krijgen, letten zij er niet zoo erg op als de een voor de Onbevlekte Ontvangenis is, de ander voor de Gepraedestineerde Verdoemenis. En wat ook een uitstekend bewijs mag heeten voor de trouwens bekende waarheid die ik noemde, is de omstandigheid dat tegenwoordig de leiders van de partijen der Kerk, hun vrienden niet beter meenen te dienen, dan *buiten* de Kerk. De Heeren Kuyper en Schaepman weten heel wel dat zij te goed zijn voor den preekstoel. De Kamers,

de couranten, de kiesvereenigingen, dat zijn de kerken, of als men liever wil, de kapelletjes van onzen tijd. Dr. Schaepman geeft zijn naam aan de populairste hartversterking. En de moderne predikanten? Die hebben het voorbeeld al lang gegeven, dat nu in de achterhoede van het leger der Christenen wordt gevolgd. Men kan de ambten en betrekkingen tellen die zij niet hebben geämbiëerd. Sommigen zijn geheel ongeloovig geworden, velen zetten, evenals de aanvoerders van de positieven, hun strijd tegen het geloof onder allerlei vormen voort. En de overblijvenden? Voor zoover er nog moderne predikanten zijn, kent men hen in de samenleving als een half stemmigen, half jovialen club, waarvan de leden als philantropen, kunstenthousiasten of populaire publicisten, op vergaderingen, in schouwburgen en societeiten veel en gaarne worden aangetroffen, beter in één woord als aangename tafelaars, dan als verkondigers van eenig ander evangelie, dan van de wel blijde, maar toch reeds buiten hen om verspreide boodschap, dat een goede keuken en een comfortabel huis tot de vreugden des levens behooren, die door de kans op een gezellig hiernamaals, het streelend bezit van een ridderlint, een rustige vertrouwdheid met de bedoelingen der Voorzienigheid, en de beoefening van een ordentelijke aesthetica, niet weinig worden verhoogd. Men kent deze Heeren beter in hun rok dan in hun toga, en stelt zich levendiger voor hoe de witte das met haar mondainen strik de ernstige vriendelijkheid van hun gelaatstrekken aardig souligneert, dan hoe de bef hun staat in het zondagspak. Tegen tien menschen, die hen hebben hooren toosten, is er één, die hen heeft hooren preeken. Zij stichten meer leesgezelschappen en zedelijke vereenigingen dan hunne medeburgers in het liberale geloof. Zij maken den indruk van liever Mijne Heeren! dan Mijne Hoorders! te zeggen, liever Geâchte Dischgenooten! dan Geliefde Broeders en Zusters! En het is in geen jaren beleefd, dat zij andere teekenen van leven gaven, dan een onbeduidende, half-grappige, half-sentimenteele literatuur, een banale wijsbegeerte, een politiek van huismiddeltjes en benepen huma-

niteit, een kunstelooze en grof burgerlijke aesthetica. De ware heiligen hebben kerk en outers lang verlaten.

De quaestie van recht, wilde ik zeggen, dat zij juist nú zoo scherp wordt gesteld, is een gevolg van de secularisatie der denkbeelden. Het is de strijd overgebracht van den kansel op de markt. En in dien strijd kan Jong-Amsterdam niet anders dan partij kiezen voor hen, die onrecht hebben geleden en nog lijden. Menschen die veel van de wereld hebben gezien en het leven kennen, zijn allicht geneigd, nu hun voorraad van geestdrift is uitgeput, aan anderen te willen beduiden, dat zoo iets als geestdrift een overbodige en onordentelijke hartstocht is, waarmeê men niet verder komt, dan alleen om zich zelf kwaad te doen. Dit is een voortreffelijke raad, mits men ons vergunt, op onze beurt, eerst onzen voorraad te gebruiken, alvorens er aan gehoor te geven. Wij vinden nu eenmaal - want wij zijn bijzonder practisch - dat het niet aangaat de helft van onze medeburgers in hun geweten te grieven en willen ons best doen om daaraan een eind te maken. De godsdienstvrijheid bestaat in Nederland enkel in naam. De Roomschen en de Orthodoxen hebben geen permissie om hier te vertoeven dan tegen betaling van een zwaar hoofdgeld. De liberalen beboeten hen jaarlijks voor een groote som aan belasting, die zij gebruiken om hunne eigen kinderen te laten leeren. Gij moogt, zoo zeggen ze, uw kroost wel sturen naar de scholen van uw kerk, mits gij ook meê betaalt aan onze scholen. Uwe halstarrigheid om niet van de zegeningen der vrije gedachte, van het onafhankelijk onderzoek gediend te wezen, behoort gij in uw beurs te voelen. - Jong-Amsterdam vindt dit een onverdragelijk-brutale en diefachtige manier van praten en hoopt er toe mede te werken om daar een stokje voor te steken.

IV.

Hoe komt het dat juist deze partij het is, die in wat men met een verkeerd woord de onderwijs-quaestie noemt, want

het moest heeten de godsdienst-quaestie, die het practische en rechtvaardige van de eischen der clericalen ten volle inziet en ze gaarne zou inwilligen? Wat is de reden dat Jong-Amsterdam het een onwaardige verdachtmaking noemt, wanneer men haar toeschrijft een neiging tot onnatuurlijke bondgenootschappen? Reeds deze uitdrukking behoort niet thuis onder de eerlijke wapenen. Men achte onze meening een gevaarlijke dwaling, maar men zij althans zoo vriendelijk te gelooven dat wij haar ter goeder trouw omhelzen, en niet met booze bedoelingen. Als ik zie, dat iemand een drenkeling met het hoofd onder water tracht te houden, ben ik dan een onnatuurlijk bondgenoot als ik mijn best doe om den stakker te helpen? Wij vinden inderdaad, met volle oprechtheid en van ganscher harte dat de liberale meerderheid de tegenpartij onderdrukt, is het dan zoo vreemd dat wij die partij willen bijstaan? Alleen als men bewezen heeft dat wij een stillen hekel hebben aan de geloovige broeders, dat wij het onder ons heel goed vinden dat zij de ongodsdienstige scholen meêbetalen, dat wij stiekem blij zijn dat, om hen te plagen, de liberalen de groote steden als samengestelde districten behouden hebben - als men heeft aangetoond, dat wij deze geheime gevoelens koesteren in onze binnenkamer en ze alleen maar voor de bluf en ter wille van de goede gunsten der kerkelijken in het openbaar belijden, eerst dán mag men spreken van onnatuurlijke bondgenootschappen. Tot zoo lang blijve dit woord uit den mond van alle eerlijke liberalen en zij alleen aan het *Handelsblad* vergund het te gebruiken.

Wat is dan de oorzaak dat juist wij aan de zijde der onderdrukten staan en niet de vrijzinnige partij, die zeer veel brave en verstandige leden telt? Is dan het gevoel van recht, de liefde voor moreele politiek zoo veel beter ontwikkeld bij ons dan bij onze tegenstanders? Zijn wij, in één woord, hoofd voor hoofd, zulke rechtschapen menschen en zijn de liberalen beminnaars van het kwade uit liefde voor het kwade? Men kan er zich meê vleien en in dat geloof wonderen doen. Maar men kan het niet ernstig meenen. Want de neiging

om zijn plicht te doen is van alle tijden, en alleen wat wij voor onze plicht houden verandert met de jaren. De oudliberalen vinden het een zegen voor de maatschappij, een onafwijsbare voorwaarde voor de ontwikkeling der beschaving dat de kinderen zooveel mogelijk aan den invloed van leerstellig onderwijs worden onttrokken. Dit te bereiken achten zij een grootsch doel, zij willen de kinderen laten deelen in de gunsten van een verlichte eeuw en meenen dat men hun te kort doet, wanneer men hun geestelijke zelfstandigheid tracht te beperken binnen grenzen, die de algemeene vooruitgang reeds lang heeft overschreden. Zij achten het hun plicht de hand te houden aan een onderwijs, dat zij met een niet meer verstaanbaar woord, *neutraal* noemen. Wij daarentegen, wij beschouwen iets geheel anders als onze plicht. Wij weigeren mede te werken aan een gewelddadige ontchristening der maatschappij, hoe ingenomen wij overigens met eene ontchristening zonden mogen zijn. Maar de waarheid is, dat deze ingenomenheid niet zoo uiterst sterk is. De secularisatie der denkbeelden, die de kerkgangers veranderd heeft in bezoekers van kiesvergaderingen, die Papen en Geuzen verbroedert, werkt, à plus forte raison, ook op ons. Het kan ons eigenlijk niets schelen, of de bijbel in onze scholen zal worden toegelaten, want wij weten maar al te goed, dat tegenwoordig dit Boek der Boeken niet meer alleen, maar mét handboeken van geschiedenis, van aardrijkskunde en van nuttige handwerken op de programma's zal komen te staan. Het is herhaaldelijk opgemerkt, dat de partij, waartoe Jong-Amsterdam behoort, het een ijdele hersenschim noemt, te vreezen dat ooit het volk van Nederland eenige kerkleer zou gaan stellen boven de resultaten van een beschaving, die zich niet stoort aan menschen of goden, maar haren weg vervolgt van het einde der chaos tot dat hare heerschappij zal zijn vervuld. En juist omdat zij deze kleinmoedigheid niet bezit, omdat zij het streven der clericalen, tot welke schijnbaar goede uitkomsten het ook moge voeren, minacht als een drijven van te voren met onvruchtbaarheid geslagen, wordt zij bijzonder sterk gefrappeerd door het onrecht dat,

in naam van hun plichtbesef, de liberalen hunne tegenstanders doen lijden. De godsdienst neemt in de overwegingen van het grootste deel onzer tijdgenooten geen andere plaats in, dan die van een interessant misverstand. Wij zijn zoo ten éenemale, zoo volstrekt onkerksch, dat wij niet tégen de kerk zijn. Zullen wij strijden tegen een nevel, die ontwijfelbaar zal optrekken als de zon doorbreekt? Wel neen, wij zullen onzen weg gaan en oppassen geen ongelukken te krijgen.

Met verwonderde oogen slaat Jong-Amsterdam een tweedracht gade, die zij niet meer van onzen tijd acht. Zij betreurt de welsprekendheid, zij acht de geleerdheid verspild, die aan een worsteling met het geloof wordt besteed. Zij is bereid recht te doen, zooals een vader vrede maakt tusschen twistende kinderen. Hij ziet enkel naar de kinderen en niet naar de ruzie, die hem voorkomt ontzettend futiel te zijn. Zoo ook achten wij het beter in eendracht te leven en voor ons dagelijksch brood te zorgen dan onrechtvaardig te zijn en verdeeld te blijven wegens geschillen, waarvoor wij ons eigenlijk moesten schamen.

V.

Ik wensch nog een paar kleinigheden te noemen, die het absoluut aardsche streven van Jong-Amsterdam aardig toelichten. Een daarvan is hare meening over onze voornaamste journalisten. Moest men de liberalen gelooven, dan zouden uit het kerkelijk onderwijs niets dan halve idioten voortkomen. En nu zijn wij juist het gevoelen toegedaan, dat, naar de couranten-zelven te oordeelen, die deze misvatting verbreiden, de liberale penvoerders in vele opzichten bij de clericale achterstaan. De Heeren moesten een toontje lager zingen van de voortreffelijkheid van hun wereldbeschouwing en van het goede onderwijs, dat zij hebben genoten. Men vindt, om het duidelijk te zeggen, in het Handelsblad en in de Nieuwe Rotterdamsche Courant, een manier van polemiek en een waardeering van tegenstanders, die een polderjongen zouden

doen blozen, laat staan de redacteuren van Tijd en Standaard. Zoo vervolgziek, zoo kwaadsprekend, zoo onoprecht, zoo prat op den bijval van het minst nobele gedeelte van het publiek, zoo er op uit om de minst aantrekkelijke neigingen der groote menigte te vleien als het Handelsblad is, is geen der bladen van de tegenpartij. De koele hooghartigheid van de Tijd en haar fijne spot, de puntige gemoedelijkheid van de Standaard zijn eigenschappen, die geen der beide hoofdorganen van de liberale coterie, om aan den Heer Kuyper een van zijn best geslaagde qualificatiën te ontleenen, in de verte kunnen evenaren. Wat is de Nieuwe Rotterdammer niet verstokt onleesbaar en onwankelbaar dubbelhartig! Haar buitengewone Amsterdamsche correspondent verschaft haar inlichtingen, die een buitengewone schande zijn voor hare kolommen. En dan, wat valt de vergelijking tusschen de redacteuren uit een journalistisch oogpunt ongunstig voor de liberalen uit! Hoe is men zoo'n zouteloos babbelaar als de bekende redacteur van het Handelsblad! Wat een povere figuur maakt hij naast Dr. Kuyper, als auteur, als man en als leider. Ik weet wel dat de Tijd somtijds gemeenigheden schrijft, over de sociaal-demokraten onder andere, en ik zou tegen haar de speciale grief kunnen laten gelden, dat zij van dit tijdschrift wel eens rare dingen heeft gezegd, maar het een zoowel als het ander is in de pers zoo alledaagsch, dat het onrechtvaardig zou wezen de Tijd bijzonder euvel te duiden, wat men aan bijna alle Hollandsche couranten zou kunnen verwijten. Jong-Amsterdam kan niet anders dan eenigszins achterdochtig zijn, als zij de grootere onafhankelijkheid des geestes, de meerdere verdraagzaamheid en een ruimere levensbeschouwing hoort prijzen als resultaten van een opvoeding, die door de groote liberale bladen wordt voorgestaan. Aan de redacteurs van die bladen althans, zou dat onderwijs dan kwalijk besteed zijn geworden. En als men den mannen van Standaard en Tijd de eenigszins ouderwetsche, maar in geenen deele aanstootelijke meening, dat God de wereld heeft geschapen, kan vergeven, blijven er óver preferabeler menschen en bekwamer

journalisten. Ik zie niet in wat men meer zou kunnen verlangen.

VI.

De andere bijzonderheíd die ik bedoel, bespeurt men in de lotgevallen van de vereeniging de Dageraad, waarvan de naam alleen reeds een gedemodeerden klank heeft. Dat doet denken aan bijeenkomsten van vrijdenkers, eenigszins bejaard, niet altijd even netjes in de plunje, aan min of meer mystieke vergaderingen van mannen die nu nergens aan geloofden, aan God noch Duivel, en elkaar met woord en gebaar sterkten in een afvalligheid, die iets uitnemend naargeestigs had. En naast deze geflambaarde ouderen, die het air hadden van bij elkaar te komen om het Christendom door tooverspreuken te bezweren en argeloozen geloovers lagen te leggen, denkt men aan een jonger geslacht van vrijdenkers, met meer zorg gekapt, mondaine levers somtijds, luidruchtiger en vroolijker, flinke kerels met elkaar, aanpappers van belang, onafhankelijke spruiten van de neutrale lagere school, die de natuurkunde en de materialistische wijsbegeerte beöefenden. De melankolieke en woestere leden van rijperen leeftijd zongen de baspartij; de tenors waren de aankomende vrijdenkers, die ten koste van het geloof, nog wel van een malligheidje hielden. En dan ziet men hen vergaderen in de overtuiging, dat er niets beters en schoeners op de wereld is dan géen God. Een uitverkoren kudde van zienden onder de blinde menigte, een heerlijkheid van verlichte onderwijzers, ambtenaren, studenten en geleerden te midden van de schare der geleerden, studenten, ambtenaren en onderwijzers die in de duisternis zijn, een bloem in het dorre veld, een lafenis, een uitkomst, een verrukking.

Ik erken dat deze voorstelling even conventioneel als onrechtvaardig is. Het wás indertijd een daad van moed, zich openlijk een Dageraadsman te noemen. Menigeen heeft er stoffelijk onder geleden. In de verbeelding van het publiek bekleedden de atheïsten de plaats, die nu aan de sociaal-

democraten is ingeruimd. Zich bij deze lieden der verschrikking aan te sluiten, was lange jaren de eenige weg, die iemand van geävanceerde beginselen open stond. Ergens anders kon men met zijn ídeën niet heen. Het zou de grofste ondankbaarheid zijn van dit geslacht, indien het de nuttigheid van dezen kern in twijfel trok. Maar even noodig is het er voor uit te komen, dat de lieden van de Dageraad, met hun dag geen raad meer wetende, wél hebben gedaan zich bij de staatkundige en sociale beweging van dezen tijd te scharen.

De secularisatie heeft ook hen aangegrepen en meêgesleurd. In hun orgaan is ruimte verkregen voor literatuur, de kunsten zijn hunne sympathiën komen opbeuren, en zij beleven genoegen van hun verschijnen in de politiek. Het is een aardige streek van een determineerende Voorzienigheid, dat hij, die geen sterke overgangen gedoogt, tot dusver niet veroorloofd heeft aan deze groep, dat zij in de fraaie letteren een andere dan een zeer bescheiden plaats bekleedde. Haar vroeger bedrijf, dat thans een middeleeuwsch voorkomen heeft, wordt door een Opperste Wijsheid met eenig vernuft gewroken. Nu leert men de raadselachtige wegen der geloochende Godheid eerbiedigen, en als die van een anderen Mozes, dalende van een anderen berg Horeb, heeft onlangs de stemme weêrklonken uit het Noorden, de stemme eens vriends, die den raad gaf dat men het tijdschrift zou vervangen door de uitgifte van losse blaadjes over de sociale kwestie. Ik zie iets dat op den nooitfalenden vinger Gods gelijkt, in dezen wenk van het radikale, van het Groninger Weekblad.

VII.

Ik geneer mij eenigszins, nu ik aan het slot van dit artikel gekomen ben, dat deze eerste bespiegeling over het Jong-Amsterdam zooveel theologie bevat. Ik zie evenwel geen kans er iets aan te veranderen. Mocht uit het bovenstaande met eenige waarheid zijn af te leiden wat Jong-Amsterdam niét is, welke bestanddeelen de stroom die haar draagt, heeft laten bezinken, dan kan later de vraag worden beäntwoord,

welke elementen er zijn meê gegaan, wat Jong-Amsterdam wél mag wezen. Het beste bescheid op die vraag geven evenwel de gebeurtenissen die aanstaande zijn en die ik niet behoef te noemen.

Januari '88.

Nederlandsche Politiek.

Indrukken van den Dag.

‘..... de geschiedenis leert, hoe gevaarlijk het is, indien zorgeloosheid en eigenbaat de tot rijpheid gekomen vrucht aan den boom laten hangen. Die harde les kennen wij uit eigen ondervinding. Het Nederland van..... heeft het moeten bezuren, dat de staatslieden (van een vorig tijdvak), doof voor alle waarschuwende stemmen en blind voor de meest ondubbelzinnige verschijnselen, zich zijn blijven vastklampen aan een staatsregeling, waarvan de onhoudbaarheid door hunne baatzuchtige gemakzucht alleen ontkend werd. Het krakende gebouw moest behouden blijven, ter willle van hen die er eene zoo benijdbare woonplaats voor zich zelven in hadden geërfd, maar de behouders moesten ten slotte hunne machteloosheid erkennen. Onverhoeds kwam hun het dak op het hoofd vallen en er bleef hun niets anders over dan uit de waggelende puinhoopen een goed heenkomen te zoeken’.

Tien tegen één dat de lezer voor wien deze regelen nieuw zijn, ze plaatst in eene radicale profetie voor het jaar 1900. Wie met den heer Modderman nog in deze eeuw eene revolutie verwacht, moet ongeveer aldus profeteeren.

Hooren wij verder.

‘Een nieuw geslacht van staatslieden trad op, voor een groot deel uit mannen bestaande die tot nogtoe buiten den door wet en gewoonte afgebakenden kring der staatkundig bevoorrechten hadden gestaan en die thans eerst door het omverwerpen der oude scheidsmuren tot het staatkundig-tooneel konden doordringen. Dat zij niet bij machte waren iets blijvends te grondvesten, had voor een deel zijn oorzaak in de omstandigheden, voor een ander deel in hunne staatkundige onervarenheid, die hen den groeten afstand deed geringschatten tusschen het ideaal hunner bespiegelingen en de maatschappij waarin zij leefden. Al hebben zij echter niets kunnen stichten dat duurzaam bleek, toch hebben zij zich voor het nageslacht verdienstelijk gemaakt, door veel af te breken en op te ruimen wat moest verdwijnen.’

Hier wordt de profeet, zijn radicalisme aan een kant zettend, verlicht, gerestaureerd conservatief, En dan zien wij hem in het ware licht, want het id mr. W.H. de Beaufort, die in *De Gids* deze merkwaardige volzinnen schreef, niet als eene voorspelling, maar als het resultaat van zijne historische onderzoekingen over een tijdperk waaraan hij zijne bijzondere aandacht wijdde. Het Nederland, dat het moest ‘bezuren’, is dat van 1795 tot 1813, de ‘doove’ en de ‘blinde’ staatslieden zijn die van de laatste helft der achttiende eeuw, en het ‘dak’ dat hun op het hoofd viel was de revolutie.

Zou de heer De Beaufort, indien hij de dertig jaren vóor 1795 als Nederlandsch staatsman had medegemaakt, hebben behoord tot de ‘dooven’ en ‘blinden’, of zou hij, integendeel, met scherpe zintuigen hebben waargenomen wat er rond hem gebeurde en welke uitslag door de onverbiddelijke logika der feiten werd voorbereid?

De beantwoording der vraag is van belang, omdat de heer De Beaufort en zijn *Gids* artikel uitnemend de conservatief-liberalen van dezen tijd typeeren, die, niet wars van elke hervorming, meenen dat eene geleidelijke, dat is eene uiterst langzame overbrenging der liberale beginselen van de theorie in de practijk voor onzen tijd voldoende is, en dat de

teekenen der tijden den voorzichtigen staatsman niet nopen tot sneller gang en meer beslist handelen.

De laatste bladzijde van het artikel dat ik aanhaalde, bevatten een beschouwing over het streven naar sociale rechtvaardigheid in verband met de taak van den Staat en het algemeen stemrecht. De schrijver erkent dat er wanverhouding is tusschen de behoeften der lagere standen en de bevrediging dier behoeften. Er ontstaat ontevredenheid die 'weerklank (vindt) bij hen die onder den invloed eener eenzijdige levensbeschouwing, het levensgeluk te uitsluitend aan stoffelijke welvaart verbonden achten'. Dus de ontevredenheid van den arbeider om het geringe deel der stoffelijke goederen dat hem toevalt, vindt *geen* weerklank bij hen die de stoffelijke welvaart een betrekkelijk geringe aanleiding tot levensgeluk achten, en die dit geluk elders zoeken. Nu verdient het de aandacht, dat deze genieters van het onstoffelijke, zij die de hoogere idealen van het leven hebben leeren kennen, in den regel door een behoorlijkg enot van het stoffelijke daartoe zijn voorbereid. Idealisme is slechts bij zeer buitengewone naturen, op den duur bestand tegen honger en koude. Juist het besef dat de mensch moet gedreven worden tot hooger genietingen dan die der materieele wereld, moest de genieters van het soort van onzen schrijver doen concludeeren, dat eene, niet overmatige, maar evenmin bekrompene, vervulling der stoffelijke behoeften dient vooraf te gaan.

Zij ontkennen trouwens niet, dat aan de scherpe tegenstelling van rijkdom en armoede wat moet gedaan worden. Maar de middelen, door sommigen aangegeven om met dat werk een aanvang te maken, worden stuk voor stuk door hen versmaad, zonder dat zij iets beters in de plaats geven.

Zoo de heer De Beaufort over algemeen kiesrecht. 'Het heeft nergens de armoede doen verdwijnen of den rijkdom beperkt'. Dit is tot nogtoe volkomen waar. Maar even waar is het, dat in maatregelen van betrekkelijke verbetering van het lot des arbeiders, Nederland en België, de landen met het meest beperkte kiesrecht, ook de achterlijkste landen van Europa zijn gebleven. Het is niet fair, wanneer men het al-

gemeen kies recht bestrijdt, zijne wapenen te richten alleen tegen hen die daarin de panacee voor alle maatschappelijke kwalen zien. Het is niet ridderlijk onder zijn tegenstanders de zwaksten uit te kiezen. Brengt dit kiesrecht door vertegenwoordiging van aller belangen ook slechts zeer relatieve voordeelen, dan is de invoering gerechtvaardigd. Evenmin als tot arbeiders-wetgeving kwam het in Nederland en België tot leerplicht. Is dit toevallig, of is er verband tusschen het beperkte kiesrecht en dit grove misdrijf van den Staat tegen hulpeloozen?

Eer een minimum van materieele welvaart aan ieder is verzekerd, zijn bergen van economische bezwaren te verzetten. Is het daarom gerechtvaardigd zelfs niet aan te vangen met den arbeid en zich van de zaak af te maken met algemeenheden als ‘de wetgever is niet almachtig’? Of: ‘uit de maatschappij moet de hervorming voortkomen’?

Dit laatste is haast al te naief. Is dan niet de staat het machtigste orgaan der maatschappij, dat verrichten moet al datgene waarin de andere organen tekortschieten? Is de tegenstelling tusschen staat en maatschappij in dezen zin juist?

Ter illustratie beroept de heer De Beaufort zich op de uitspraak van een grooten ongenoemde, die twintig jaren geleden in *de Gids* schreef: ‘De kracht van een volk ligt niet in zijne instellingen, zij ligt allereerst in dat volk zelf’. Volkomen waar, zoolang de instellingen niet door het volk zijn gemaakt en dus tegenover het volk mogen worden gesteld. Dat het volk dan sterker is, toonde het nu en dan door die instellingen omver te werpen. Doch waar de instellingen de vrucht zijn van den arbeid van het volk zelf en niet van eenige lieden die over de hoofden van het volk heen, genietend, staren in de verre ruimte van het onstoffelijke, vervalt de grond der tegenstelling.

Men zou, na de lezing van dit artikel, tot de slotsom komen, dat de heer De Beaufort behoort tot de moedeloozen, had hij niet de laatste pagina er aan toegevoegd. Blijkbaar om den lezer niet al te droevig te stemmen over de onmacht van den staat en van dezen schrijver, vinden wij daar als

gunstige voorteekenen voor de duurzaamheid van ons onafhankelijk volksbestaan vermeld: de trouw aan het regeerend stamhuis; de onkreukbaarheid onzer rechtsbedeeling; de eerlijkheid in ons beheer.

Hier rusten wij even.

De trouw aan het stamhuis zal wel moeten beteekenen de eerbiediging der grondwettelijke opdracht van het koningschap aan het huis van Oranje. Deze is inderdaad zeer algemeen. Ik geloof dat slechts weinige Nederlanders thans eene verwisseling van staatsvorm heilzaam zouden achten. In het verband echter waarin de heer De Beaufort dit verschijnsel brengt, ware het omgekeerde, de trouw van het stamhuis aan het volk, hem beter te stade gekomen. In nauwgezette plichtsbetrachting der vorsten ligt inderdaad, met het oog op internationale verhoudingen, een waarborg voor het bestaan der kleine volken.

De onkreukbaarheid onzer rechtsbedeeling. Zooals de uitdrukking daar staat, is deze vergelijking der rechtspraak met een gesteven halsboord onverstaanbaar. Waarschijnlijk wordt bedoeld, dat onze rechters eerlijke lieden zijn, en daarin heeft de schrijver, evenmin als in de lofspraak op de ambtenaren van het beheer, tegenspraak te vreezen.

Maar onze rechtsbedeeling, dat is het recht zooals het volk het in concrete gevallen op zich voelt toepassen; hoe staat het daarmeê? Ik waag mij niet aan eigen appreciatie; maar wat moet ik daarvan denken, als *Burgerpligt*'s nu onvervalscht liberaal bestuur, dat mr. Jolles aan zijn hoofd waardeert en zeker om den vriendelijken bijstand van mr. Levy niet te vergeefs zat aankloppen, - tot welke conclusie moet de onkundige komen, als het bestuur in zijn concept-programma niet alleen om goedkoop en spoedig, maar ook om *goed* recht vraagt?

De gunstige voorteekenen zijn nog niet uitgeput.

'Wij hebben daarenboven de gave van bij al onze staatkundige en godsdienstige verdeeldheden elkander te blijven waardeeren, elkanders overtuigingen en bedoelingen te eerbiedigen. In welk land van Europa is de verhouding tusschen

mannen in geloof en denken zoo zeer van elkander verschillend, zoo goed als in ons vaderland? Welk een hemelsbreed verschil bestaat er in den toon van onzen staatkundigen strijd in de raadzalen en in de groote dagbladen, vergeleken bij België en Frankrijk en zelfs bij Engeland.'

Het staat er precies zoo. Neem nu eens de waardeering genoten door hen, die, doleerende, zich afscheidden van de hervormde kerk. Lees het *Handelsblad* eens na op dr. Kuyper en de paneelzagers, of op Levy den scheurmaker. Hoor prof. Spruyt op de laatste vergadering van *Burgerpligt* tegen een politieken tegenstander insinueeren, dat deze zijne politieke meening richt naar eigen geldelijk belang. Lees het *Wageningsch Weekblad*. En kom dan eens tot conclusiën als waarin de heer De Beaufort zich verkneukelt.

Is dit *cant?* Liever houd ik het voor de beminnelijke naieveteit van iemand, die zoo rein en goed van harte is, dat het hem voor de oogen tredende kwaad wordt omneveld en aan zijn oog onttrokken door het van hemzelven uitstralende, ietwat onnoozele optimisme.

En dan valt de vraag niet meer moeilijk te beantwoorden, of de heer De Beaufort behoort tot de doove en blinde staatslieden, die niets waarnemen eer hun het dak op het hoofd valt. Moge het hem niet te hard treffen.

De heer De Beaufort herinnert mij aan den gezagvoerder van den Schoolmeester. Men kent de rijmen; 't is mídden in de schipbreuk,

> Terwijl men de reizigers, die op de biertonnen of roeispanen drijven,
> Ziet denken: 'ik zal het nu maar aan mijn famielje schrijven.'
> 'Is er,' vraagt een oude juffrouw, 'hier geen stal in de buurt?'
> 'Ja wel!' antwoordt de koksmaat: 'maar al de rijtuigen zijn verhuurd!'
> In dit plechtig oogenblik laat de kapitein den stuurman komen
> En vraagt hem ronduit, of hij ook al te met iets van een storm heeft vernomen.

De Nederlandsche politiek is in een tijdperk van overgang. Ettelijke groepen en groepjes ontstaan met wèl onderschei-

den drijfveren, hoewel dikwerf de programma's van handelen betrekkelijk weinig uiteenloopen. Bij de talrijkheid der groepen en de betrekkelijk onvoldoende voorbereiding is deze verkiezing een raadsel en zal van de activiteit der kiesver-eenigingen in het opsporen harer geestverwanten onder de nieuwe kiezers grootendeels afhangen door wien de triomf wordt behaald.

Over deze groepen een enkel woord.

De best aaneengesloten en meest gedisciplineerde partijen zijn die der katholieken en anti-revolutionairen. Kon de sociaal-democratie door algemeen kiesrecht haren rang als in het parlement vertegenwoordigde partij innemen, zij zou in discipline niet voor de beide genoemde de vlag behoeven te strijken.

De liberale partij werd, in de laatste jaren, in de districten waar zij alleen bij harden strijd naar de victorie kon dingen, zeer voldoende georganiseerd. De hoogste krachtsontwikkeling was echter - en dit is haar zwak - alleen te bereiken, wanneer het ‘tegen de clericalen’ als leuze werd afgekondigd. Ook thans zal zij door den nood gedrongen worden in enkele districten hare proeve van een program achter te stellen bij den strijd tegen den ‘gemeenschappelijken vijand’. Dit blijft echter bewaard voor de laatste dagen; waar hare sprekers tot nogtoe optraden, spraken zij over de wenschelijkheden van den eerstvolgenden tijd en was in de redevoeringen de invloed van het program, door het bestuur der Liberale Unie ontworpen, duidelijk merkbaar.

Dit program, dat uitdrukkelijk zegt, geene hoogere pretensie te hebben dan eene lijst van werkzaamheden voor de eerstvolgende vier jaren, als grondslag voor deze verkiezing, bevat veel waarmede ook de meer vooruitstrevende liberalen gaarne instemmen. Voortzetting der enquête, uitbreiding van het verbod van kinderarbeid, verzekering van een wekelijkschen rustdag (met derving van loon?) aan den arbeider, verzekering tegen de gevolgen van ongelukken, ziekte, ouderdom en overlijden, regeling van het vakonderwijs, persoonlijke dienstplicht, progressieve inkomsten-belasting, afschaffing van accijnzen op eerste levensbehoeften: het zijn alle

eischen waaraan verschillende staatspartijen in meerdere of mindere mate kunnen medewerken. Hiermede zij geen geringschatting bedoeld; de opmerking dient alleen ter karakteriseering.

Minder gelukkig wordt dit program zoodra de liberale partij eenige moeielijkheid op haren weg vindt. Het noemt leerplicht, en wil daarvoor den weg effenen. Nu het vaststaat dat de beletselen op dezen weg alleen zijn te verwijderen door eene billijke regeling van het lager onderwijs, waarbij de Staat zijne financieele hulp niet onthoudt aan de confessioneele scholen die aan onvermogenden kosteloos onderwijs geven, en de Liberale Unie dezen zomer zich onbewimpeld tegen zoodanige regeling heeft verklaard, komt het mij voor dat deze zinsnede van het program niet ernstig is bedoeld. Het dogma der chauvinisten van de neutrale school, dat deze school geschikt is voor allen, ofschoon feitelijk dood en begraven, spookt nog in de Unie.

Een ander zwak punt is het kiesrecht. Dit moet, bij definitieve regeling vóor de verkiezingen van 1892, op ‘breederen grondslag’ worden gevestigd. Deze uitdrukking kan alles, maar zij kan ook bijna niets beteekenen. Men gebruikt dergelijke woorden alleen, wanneer men geen lust heeft zijn denkbeelden nauwkeurig te omschrijven. De partij, die den ‘gezeten werkman’ het kiesrecht heeft beloofd en daarna hare medewerking heeft verleend om het hem te onthouden, was hem eenige explicatie verschuldigd omtrent hare verdere plannen.

De ‘gezeten werkman’ toont zich door de grondwetsherziening slechts weinig teleurgesteld, voor zoover men althans zijn goedig en plooibaar wezen belichaamd vindt in het verliberaliseerd Alg. Ned. Werkliedenverbond, met den heer Heldt als voorzitter, redacteur van *De Werkmansbode* en Kamerlid.

Terwijl ik mij van den aard der partij-groepeering tracht rekenschap te geven, zit ik met den heer Heldt het meest verlegen. Als hoofd der arbeiderspartij was algemeen kies-

recht jarenlang zijne leuze. Bij de grondwetsherziening heeft hij dit nog duidelijk gezegd. Van niemand moest een levendiger protest uitgaan tegen deze herziening dan van Heldt. In geen land ter wereld laat de arbeider den eisch van algemeen stemrecht varen. En wat doet de heer Heldt? Te zwakke natuur om zich te isoleeren, sluit hij zich aan bij de liberale partij, die nimmer die der arbeiders kan zijn, omdat zij door feiten, die meer gelden dan betuigingen, den arbeiders deelneming aan het kiezen der vertegenwoordiging ontzegde.

Hooren wij zijn eigen getuigenis.

In *De Werkmansbode* van 21 Januari staat in het Overzicht, dat gewoonlijk de opmerkingen van den redacteur over zaken van den dag bevat, het volgende te lezen:

> ‘In 't algemeen dit tot de onzen, waarvan toch ook een zeker getal met het uitoefenen van kiesrecht vereerd zal zijn geworden. De grondwetsherziening bracht ons het gewenschte niet, schikken we ons in de teleurstelling. De nieuwe kiezers die al te toeschietelijk zijn in het gehoor geven aan de lokstem der partijhoofden, die ook nu enkel het negatieve beoogen, d.i. die niet trachten op te bouwen, maar wel te verdeelen, te ondermijnen, teneinde onnatuurlijk te heerschen, - deze kiezers zullen bedrogen uitkomen. Er is thans slechts één gezonde politiek te volgen, namelijk een vrijzinnig program te verwezenlijken binnen de grenzen der thans vastgestelde grondwet. Vervalt de Kamer van honderd in vroegere fouten, en zet zij den kampstrijd tusschen partij en partij voort, dan blijft de eigenlijke arbeid rusten en zullen de onzen zelfs dat goede niet eens verkrijgen, 't welk bij een eerlijken strijd ons wel ten deel zal vallen.
>
> Geven wij nu scherp acht wie als zoodanig onze vrienden zijn en waar wij de zelfzuchtige of heerschzuchtige wezens hebben te zoeken, die wel eens vuurwerk afsteken, maar waaraan ons niets gelegen is, indien 't geschiedde om anderen een rad voor de oogen draaien. Uitgekeken dus!’

Dat wil zeggen: de arbeiders van mijne partij zien af van den eisch van grondwettige erkenning van hun burgerrecht.

De toejuiching van het *Handelsblad* was niet noodig om te doen uitkomen, dat het Werkliedenverbond zijne plaats heeft gekozen à la queue der liberalen, dat het heeft geabdiceerd als partij die zekere specifieke belangen vertegenwoordigt en voor de behartiging dier tot nogtoe volkomen verwaarloosde belangen de aandacht vraagt. Een tijdlang

schijnbaar mondig, zijn de heer Heldt en de zijnen teruggekeerd onder het toezicht van den bardhandigen voogd; een verschijnsel dat scheen te beloven onze politiek wat voort te duwen, is gebleken niet meer te zijn dan eene looze beweging, in vastheid haast overtroffen door een zeepbel.

Geen mannelijke verklaring: Wij arbeiders zijn er, en wij zullen u dwingen te erkennen dat wij er zijn; neen, 'geven wij acht wie onze vrienden zijn', - dat is, schikken wij ons voorgoed in den toestand der afhankelijkheid; wie ons de beste brokken toewerpt, is onze vriend, onze leider.

Waar blijft onder dit alles het karakter?

Goed bezien, behoef ik mij niet te pijnigen met de vraag, waar Heldt en de zijnen staan. Zij liggen.

Deze verdwenen politieke partij brengt mij tot een paar verschijnselen die, hoe interessant zij mogen zijn, toch niet schijnen een duurzamen invloed op onze politiek te zullen uitoefenen.

Eerstens de Utrechtsche kiesvereeniging *Eendracht maakt macht*.

Zij is, in andere kringen, een gevolg van eenige derzelfde oorzaken, die de geboorte der radicale partij noodzakelijk maakten. Deze heeren, deels liberalen als Buys Ballot en De Louter, deels orthodoxen als Van Weede en Bronsveld, stellen den hoogen eisch van rechtvaardigheid als doel van hunne organisatie. 'Rechtvaardigheid' - vragen zij - 'jegens andersdenkenden, waar het de inrichting geldt van het openbaar onderwijs; rechtvaardigheid bij de toekenning van de kiesbevoegdheid overeenkomstig het vermoeden van geschiktheid; rechtvaardigheid bij de regeling van den belastingplicht; rechtvaardigheid in het bestuur der koloniën jegens de bevolking daar aan onze hoede toevertrouwd, rechtvaardigheid jegens allen, die den Staat met de wapenen hebben te dienen; rechtvaardigheid jegens de minderbedeelden in de maat-

schappij, wier levensomstandigheden hen in ongunstige economische verhouding plaatsen'.

Bravo, mijneheeren! Wij jongeren, door eene andere levensbeschouwing in ons streven gesteund, dan uw gemoedelijk godsdienstige, nemen den hoed voor u af. Wij zouden gaarne uit uw handen ontvangen al wat gij daar toezegt. Met u staan wij voor het recht en tegen de doctrine. Gij zult wel vreemd hebben opgekeken, toen de *Nieuwe Rotterdammer* u toejuichte. De moderne dominees hebben u aangeblaft in *De Hervorming*, en dat vermindert de praesumtie niet, dat uwe beweging karakter heeft.

Is echter wat deze heeren samenbracht, sterk genoeg om ze als politieke partij samen te houden? Twee factoren drongen tot vereeniging: de godsdienstige levensopvatting, welke die der oude protestantsche orthodoxie is of eene daaraan zeer nabijstaande godsdienstige overtuiging, en het levendig besef van het velerlei onrecht in Nederland. Dit gemeenschappelijk bezit schijnt echter te klein voor het vestigen eener politieke partij. En indien al elders dan in Utrecht, waar het terrein voor zoodanige combinatie bijzonder gunstig is, de beweging zich uitbreidt, - zal zij bijeenblijven zoodra het komt tot practische en logische uitwerking dezer rechtvaardigheidseischen?

Al geven de gebeurtenissen later op deze vraag een ontkennend antwoord, op één moeilijk vraagstuk moet dit optreden zijn gunstigen invloed doen gelden. Deze vereeniging, aan welke zelfs de meest verwoede liberaal geene enkele heerschzuchtige of andere kwade bedoeling kan te laste leggen, heeft bij monde van prof. De Louter in hare eerste vergadering het vonnis geveld over de 'neutrale' school. 'Eene school die opvoedend element mist moet ontaarden en ten val komen.' Zoodra dit is uitgesproken, vervalt eene groote moeilijkheid, want elke naar dezen geest in de school te brengen verandering leidt tot bevrediging, ten aanzien van een onderwerp welks eindregeling ten slotte een compromis moet zijn. Wel beamen de Utrechtsche heeren niet de radicale eischen; de openbare school aanvul-

ling der bijzondere, is niet hunne meening; op het punt van subsidie aan de bijzondere school kunnen zij zich niet vereenigen, velen hunner hebben daartegen ernstig bezwaar. Dit bezwaar is wel wat in strijd met de vooropgezette rechtvaardigheid, en het komt hier reeds uit, dat de consequenties der leuze de heeren zullen uiteenjagen; maar kunnen zij hun invloed doen gelden tegen de neutrale school, die droogste opvatting van den droogsten der Droogstoppels, zij zullen een goed werk verrichten. De financieele regeling zal dan wel volgen. Zelfs mr. De Louter deed daartegen niet meer gelden dan een doctrinair staatsrechtelijk bezwaar, en bij mannen van zoo goeden wil zal dit bezwaar ter wille der algemeene bevrediging wel te overwinnen zijn.

Van ons, wier wereldbeschouwing tegenover de supra-naturalistische staat, zal men bij de toepassing der schoolwet niet veel last hebben. Wij beseffen te zeer dat onze overtuiging eerst waarde heeft als ze door eigen arbeid is verkregen, om voor onze kinderen een exclusieve opvoeding in *onze* leer te verlangen. Geef mij goed, rijkelijk onderwijs, van een meester, voor wiens zedelijk en verstandelijk gehalte gij mij instaat, en die zich geheel kan geven, die vrijelijk aan zijne leerlingen mag toonen dat hij hart en karakter heeft, en ik ben tevreden.

Aan anderen laten wij over den kinderen te willen inprenten wat zij hun gansche leven moeten gelooven. Zoowel de katholieke en orthodox-protestantsche, als de neutrale scholen leveren ons hun jaarlijksch contingent. Onze propaganda vangt aan waar het denken begint. Men zal dit van onzen ernst willen gelooven: ook ons is Jan Rap geen welkome gast.

Een ander, slechts kortelijk te vermelden, verschijnsel is de nationale kiesvereeniging van dominee Simon Buytendijk. Deze heer gevoelde, blijkens zijn programma, behoefte aan eene eigen, zelfstandige positie, en schiep zich er eene, die niet eens eene positie is. Niet alleen dat hij niet staat, maar

hij leunt zelfs niet. Hij wil mannen naar de Kamer brengen, ‘die zich boven den strijd en den onderlingen naijver der bestaande partijen weten te verheffen; mannen, voor wie de vreeze Gods het hoogste is, en die de belangen van Nederland en Oranje naar hun beste vermogen zullen behartigen; die rekening houden met de godsdienstige behoeften des volks en met de rechten der erkende kerkgenootschappen in het algemeen, en van die der protestantsche in het bijzonder en er voorts naar zullen streven, zoo het openbaar als het bijzonder lager onderwijs, zooveel dit van wettelijke regeling afhangt, te doen beantwoorden aan de eischen, die een volk stellen mag, dat aan godsdienst en verstandelijke ontwikkeling beiden groote waarde hecht.’

Waar de ‘mannen’ te vinden zijn, die dezen onzin voor ernst aanzien, is nog niet gebleken. Wellicht maakt Damas zich van deze beweging meester. Hij zoekt nog altijd zijn partij.

Eene jonge organisatie, welker kracht spoedig blijken moet, is die der protectionisten. De meesten zijn geene beschermers van echten bloede, doch fair-traders, die door een krachtig gebruik van represaille-maatregelen willen voorzien in den ons door buitenlandsche wetgeving opgelegden toestand. Men vindt ze in alle politieke partijen; de kerkelijken staan bijna onverdeeld aan hunne zijde, de katholieken het ijverigst, maar ook de antirevolutionnairen. Kuyper's program van actie spreekt van: ‘herziening van de tarieven, ook in verband met de handelspolitiek van andere mogendheden.’

Dit onderwerp eischt ernstig onderzoek. Wie er zich aan wijden wil, make zich eerst los van elke doctrine. Feiten en cijfers moeten hier inlichting geven, geene deductiën, hoe kunstig ook geknutseld.

Ten slotte de radicalen. Wat zij willen, is - voor zoover men van eene partij in wording eenheid der deelen mag

verwachten - op te maken uit de nu wel algemeen genoeg bekende programma's harer kiesvereenigingen. In het Noorden en Amsterdam heeft zij haren zetel; sporadische teekenen van haar bestaan doen zich hier en daar voor.

Het is vooralsnog niet gemakkelijk hen juist te karakteriseeren. Slechts eene poging waag ik om enkele lijnen aan te geven.

De radicaal poogt zich vrij te maken van vooroordeel, vooral zich te genezen van het onbewuste egoïsme der bevoorrechte en daardoor het meest ontwikkelde klassen, zoo hij daartoe behoort. Hij zoekt, onder elk verschil van uiterlijke omstandigheden en innerlijke overtuiging, den mensch; komt hij langs dezen weg tot de conclusie, dat andere menschen hetzelfde wezen hebben als hij, dan leert de eerstvolgende logische gevolgtrekking hem, dat tusschen hem en anderen volkomen gelijkheid van recht bestaat.

Tot zoover verschilt zijne ontwikkeling niet van die van den sociaal-democraat. Beiden gaan eerst een anderen weg, als zij in de economische wetenschap het middel zoeken tot verwijdering van onrecht. Wie niet overtuigd is, dat in gemeenschappelijk bezit der productie-middelen, gegeven de mensch zooals hij is, de oplossing van het maatschappelijk probleem is te vinden, blijft buiten de sociaal-democratie staan, en doet wèl, hetzij voor zich, hetzij in vereeniging met anderen, dit duidelijk te doen blijken.

Niet geloovend aan eene absolute oplossing, moet de radicaal zich vergenoegen met het streven naar maatregelen, die tot eene betrekkelijke verbetering leiden. Hij is dan niet minder radicaal dan de sociaal-democraat; hij tracht even goed het kwaad tot den wortel na te sporen en uit te roeien; maar bij het verschil van economische overtuiging, meent hij aan het streven naar het absolute niet zijne krachten te mogen verspillen. Het absolutisme der sociaal-democraten komt niet beter uit dan in hun krachtig verzet tegen de leer der nationaliseering van het land, gemeenlijk naar Henry George genoemd, al moet de groote Amerikaan den roem der vinding met anderen deelen. In

het systeem van Marx past geene enkele halve maatregel.

Van de liberalen onderscheiden de radicalen zich voornamelijk door hun breken met leerstellingen, die hun voorkomen eene onjuiste uitwerking te zijn van het beginsel der gelijkheid in rechten van den mensch. Dogmata als kiesrecht voor de geschikten, voor de welgestelden, neutraal lager onderwijs op staatskosten, komen hun voor te zijn kunstig afgeleide onjuistheden, die het valsche ijkmerk dragen van de behoeften eener bovendrijvende, niet van alle klassen. Het duidelijkst komt het verschil uit in de quaestie van het lager onderwijs.

Terwijl de liberalen, niet door ervaring, maar door redeneering, zijn gekomen tot het dogma der neutrale school geschikt voor allen, en stokstijf blijven beweren dat hunne redeneering niet onjuist kan zijn, gaan de radicalen uit van de gelijkheid der rechten van de ouders om de richting van het onderwijs voor hunne kinderen te kiezen, en toetsen dan de neutrale school aan de feiten, waartegen zij hun voorkomt niet bestand te zijn. Brengt dus de noodzakelijkheid mede, dat er richting is in het onderwijs, ook om het onderwijs zelf, dan behoort de Staat, voor zoover hij de kosten van het onderwijs draagt, aan geene richting de voorkeur te geven boven eene andere. Eene gelijke bijdrage voor elk kind dat kosteloos of tegen een deel der kosten onderwijs geniet, is dan de verplichting van den Staat.

Elk vraagstuk op te halen van den oorsprong af, slechts vragende naar feiten en ervaring, met voorbijgaan van alle leerstellingen, van welke grootheden zij ook den stempel mogen dragen, ziedaar de methode van onderzoek; elke instelling die niet tegen de proef bestand is neder te werpen, elk nieuw denkbeeld dat juist voorkomt tot uitvoering te brengen, ziedaar de taak: de laatste getemperd door de grenzen der mogelijkheid en de ijzeren noodzakelijkheid eener langzame en harmonische ontwikkeling.

De betrekkelijke gematigheid der meeste radicale programma's vindt in het voorafgaande haar verklaring; het besef der noodzakelijkheid van tempering is levendig: moge

het evenzeer blijken dat in de kern der groeiende partij de onverzettelijke wil blijke te bestaan om het op ieder oogenblik mogelijke te verkrijgen ten koste van elk vooroordeel, van elk offer.

Het eerste críterium, waarnaar de radicaal, zooals ik mij hem gaarne voorstel, de instellingen van staat en maatschappij beoordeelt, is hare nuttigheid voor het groote doel der verwezenlijking van de gelijkheid in rechten. Het eenige wat hem, waar die nuttigheid niet, of het tegendeel wèl blijkt, mag weerhouden er den moker tegen te slaan, is de overtuiging, dat zijne poging tot verhaasting van het ontwikkelingsproces meer kwaad dan goed zou stichten, níet voor eene klasse, maar voor allen.

Tegenover de geloovers aan de mogelijkheid der absolute oplossing, staat hier de possibilist. Zij zullen elkander nu en dan ontmoeten, maar behooren, streng gescheiden, ieder zijns weegs te gaan.

Van directe resultaten bij deze verkiezingen op eenigszins uitgebreide schaal kan nog wel geen sprake zijn. Waar organisatie bestaat is zij nog jong, nog in haar leertijd. Maar aan vuur ontbreekt het der kleine phalanx niet. Het is een vuur, dat zelfs hier en daar de liberalen wat opgewarmd heeft.

Maar wat wèl uit deze verkiezingen kan voortkomen, is de behoefte aan vereeniging, aan versterking door organisatie. Versterking niet alleen in invloed naar buiten, maar in eigen boezem door nauwkeurige afpaling waar er nog vaags is in de begrippen, door het afsnijden der uitbottingen die den groei van den stam belemmeren, door het kweeken eener eendrachtige samenwerking op het gemeenschappelijk veld met opoffering van persoonlijke voorliefde voor in eigen tuintje gekweekte opvattingen.

Niemand van goeden wil schrome meê de hand zan 't werk te slaan.

30 Jan. 1888.

P.L. TAK.

Boekbeoordeelingen.

De Ooievaar. - Toen ik het eerste nummer van den Ooievaar, weekschrift voor Realistische Letterkunde, en Critiek, gelezen had, deed ik mijn hand aan mijn mond om dat ik bang was mijn kaak te ontwrichten van 't lachen. Maar ik beet op mijn duim en zoog er dit uit:

Servaas van Rooijen, Bram van Dam, Koos Kluiver, Plox en Estor waren vijf flinke kerels, flink, weet-je, hartelijk en degelijk met mekaâr, frisch in het dagelijksch leven en stevig in de letterkunde, want zij waren letterkundigen, deden aan ferme letterkunde, frissche en gezonde letterkunde, opgeruimd en realistisch. Zij waren joviale bliksems onder mekaâr, fideele kerels, met een hart, een hart, begrijp-je, de eerste was een flinke vent en de tweede was een fiksche vent en de derde was een ferme vent en de vierde was een stevige vent en de vijfde was een degelijke vent. En allen met mekaâr waren ze echte hollandsche jongens en met behalve een hart in hun lijf ook een open zin voor het leven, weet-je, om er het mooie en het leelijke, het hartelijke en het onhartelijke, en ook het komieke, - want iemant, die goed, ferm weet-je, uit zijn oogen kijkt, dien treft dikwijls iets humoristisch in het leven, 't zij op straat, 't zij in huis, overal is voor den flinken opmerker wel iets te vinden, - er ook dus het komieke van gade te slaan en weer te geven. Want zij hadden, zeg ik, een hart in hun lijf en zin voor het hu-

moristische, een open zin, open voor het humoristische, dat het werkelijke leven aanbiedt. Zij hadden gevoel, gevoel weet-je, voor het lijden en verblijden van andere menschen, waar zij typen kozen om hen heen, zie-je, waar zij typen kozen. Zij hadden dus gevoel en een open zin en zij waren fiksch, keken recht-uit het leven in. En zij deden aan letterkunde, gaven weêr in de letterkunde wat zij aan typen kozen om zich heen, versta-je, wat zij op dit gebied aan typen kozen, begrepen?, op dit gebied, gebied. En zij zetten een weekblad op, een weekblad, kom-je-d'r-in?, een blad dat elke week zou verschijnen. Een weekblad, maar waarom blad?, een weekschrift, dat was beter, net zooals men zegt tijdschrift of maandschrift. En aan kleinigheden in hun manier van schrijven kon je al merken hoe flink en realistisch of zij schreven, flink, niet ziekeneurig of ziekelijk of mystiek of onbegrijpelijk, maar flink, zie-je, zonder daarom den nadruk te leggen op de platte zijde die het leven onvermijdelijk heeft, de platte zijde, je luistert toch wel? die het leven heeft, de platte zijde. Ik zeg dat je dat al aan kleinigheden kon merken: ze schreven b.v. z'n inplaats van zijn en 'n in plaats van een, en zoo verder. Zie-je, want de letterkunde die moet het leven weêrgeven, en als je dan niet zegt zijn of een, dan mot je ook niet schrijven zijn of een, maar z'n of 'n. En zij hadden een hart in hun lijf, daar had-je die Koos Kluiver bij voorbeeld. Een beste vent, die flinkert! Iemant om een slag op zijn schouder te geven en tegen te zeggen: ‘dag kerel, beste kerel, hóe maak je 't? Wel wel, wat ben ik blij dat 'k die beste Koos weer 'ns zie’, en die dan zou antwoorden, degelijk en fiksch je hand schuddend: ‘wel kerel, ik ben ook blij dat ik jou weer eens zie en hóe maak jij 'et? Late we same 'n borrel gaan pakke, en hoe staat 't met de schrijverij? Doe je d'r nog veel ân op 't oogenblik, vertel me daar 'ns wat van!’ En daarbij luimig, geestig, die Koos, niet gezócht, snap-je?, maar van een gezonden, natuurlijken humor. En het hart op de rechte plaats, hoor, daarvan niet! Toen het weekschrift er was, schreef Koos in de eerste van de brieven, die ie d'r in zou zetten,

al, dat ze z'n honorarium maar aan de arreme van den Haag zouwe geve, of liever nog aan de arreme van Kóos z'n woonplaats, dan kreeg ie d'r zellef ook nog wat van, schreef ie. Ja, dat schreef ie, zoo'n gevoelige vent en toch ook zoo'n oolijke vent! Verbeel-je, dat schreef ie, dat ie d'r zellef dan ook nog van kreeg! Hij scheen het dus niet breed te hebben, maar daarom niet getreurd en tóch het hart om-hoog gehouden, zie-je, het hart om-hoog. En toch maar altijd met humor door het leven, de persoonlijke humor in de brieven en de humor van het leven, zie-je, de gezonde humor van het realistische leven in de novellen. Zoo'n geestige schelm! zoo'n leuke krakeling, waar haalt ie ze vandaan? verbeel-je: dat ie d'r zelf dan toch ook nog van kreeg, dát schreef ie. Zoo'n luimige pisang, zoo'n grappemaker van mót-je-nog-ver?! Zoo'n schalk van 'n gezond-luimige invaller, zoo'n ginnegapper van je in 'n hoekie-een-beroerte-lacher, zoo'n rekel van 'n vernuftige opmerker!

Het eerste nummer van het weekschrift was goed, stevig op z'n pooten was 't, hoor! Servaas schreef de toelichting, en duidelijk, dat de lui in-eens wisten waar 't op stónd, niemant die 't las en die hem zoû hebbe wille vraage: och toe, licht nóg eens. (Hoe vinne jullie die, tusschen twee haakies, die van ‘och toe, licht nog eens’, als woordspeling op toelichten? die is van míjn, die valt zoo maar uit mijn pen, bijna zonder dat 'k 't zellef wist. Hoe is ie? Ook 'n goeye, wat? hè? ook 'n goeye? Ja, je mot ze maar hebbe, je mot er maar opkómme. God, god, ik weet zellef niet, waar ik die van-daan heb gehaald; maar zoo ben ik, zie-je, ik kan óok wel uyig zijn op m'n tijd al zou je 'n 'et zoo niet an me zegge.) Ik zeg dus, dat Servaas 'n duidelijke toelichting schreef, kort, maar duidelijk, kort-weg, maar aardig, flink en net. Hij zinspeelt op d'n Ooyevaar, d'n vogel, hoe die door d'n schoorst'n gluurt en dan al heel wat te vertelle h'ft van wat ie gezien heeft. En vergelijkt dat dan met het weekschrift, dat ook Ooievaar heet, en zoo voort. 't Is héel aardig. Daarna komt een schets, een schets, vat-je, van Estor. Die hiet Nieuw-Jaars-dag, zie je, das juist aardig om dat het

eerste nommer van 't nieuwe weekschrift tegen Nieuwe Jaar verschijnt. 't Is een lieve geschiedenis van 'n porder en z'n zoon, die officier is geworden, en meneer en mevrouw van Dalen, heel aardig, zie je, bepaald heel heel aardig. En de spreektaal óok zoo flink gegeve, allemaal zoo-maar naar het leve. De deftige menschen, die spreken weer deftiger, zie-je, as de meer gewone, nou, das natuurlijk, daar z'n ze weêr deftige menschen voor. Later komt iets van Plox, die is óok niet van vandaag of gisteren, neê om de bliksem niet. Haagsche typen, geeft ie, zie je, hij kiest typen om zich heen. En knap gedaan, hoor, wat ik jullie brom, knap. Die weet óok wel wat ie schrijft. Hij beschrijft den kleinen Haagschen Rentenier. Alleraardigst, de heele manier van leven van zoo iemant, verduiveld aardig, en natuurlijk altijd zonder plat of gemeen te worde.

Ja, en nou verveelt 't me, om, hel en duivel, je zel god allemachtig een rolberoerte krijgen, jullie te zegge wat ik nog meer van den Ooyevaar denk. Nou is 't uit, ik heb, duizend bomme voor de driedekker, gezeid wat ik op mijn hart had, zie je, mijn hart, dat ik, stikke zel je, op de rechte plaats draag onder mijn open zin en mijn gezond realistisch gevoel voor het lijden en den humor die den opmerker in het leven moeten treffen. De Ooyevaar is flink, fiksch, ferm, degelijk, net, geschikt, rond-uit, joviaal, edel, fideel, frisch en nationaal. Lang zal hij leve! (Hoe vinne jullie deze joviale uitroep?) En nu atjuus. Ik groet jullie, guitige bliksems, tot ziens, ik hoop dat jullie niet zulle verrekke.

4 Jan. '88.
L. v. DEYSSEL.

Wraak en Berouw, Roman van Ed. Swarth, Amsterdam, A. van Klaveren:

De heer Ed. Swarth, scheppingsdrift in zich gevoelende, zoo heeft hij het plan gemaakt om een roman te gaan bedenken. Aan dit plan gevolg te geven viel hem niet zoo

heel moeielijk omdat hij nooit bijzonder had gelet op hetgeen er al zoo in de wereld te koop is. Want ware dat het geval geweest, zoo zoude er wellicht een grooter overvloed van stof op zijn dak te land zijn gekomen, dan waar hij dadelijk raad mee had geweten. Dit alzoo gelukkig niet het geval zijnde, zoo kon hij gemakkelijk een geschiedenis bedenken, waarin drie heeren en twee dames en één erfenis met elkander stuivertje wisselen, en deed hij dit op zulk een weldoordachte wijze, dat aan het einde van de geschiedenis de voor elkander bestemde personen elkander vinden en de erfenis bij de rechte persoon te land komt. De eerste heer krijgt de dame die hij bij het begin gehad had en die hij verdiende; de tweede heer krijgt de dame die hij bij het begin gehad had en die hij verdiende en de erfenis welke hij reeds éens gehad had en welke beiden verdienden; de derde heer krijgt niets, maar verdient ook niets. Eéns heeft hij de dame bijna en de erfenis wezenlijk heelemaal gehad. Maar dat duurde niet lang.

Daar zorgt de andere dame voor. Dat was nl. maar een burgermeisje. Zij liet zich dus op de gebruikelijke wijze door den heer n°. 3 verleiden en als zij dan in de positie geraakt is, welke daarvan het gebruikelijke gevolg is, en door den mijnheer aan haar lot wordt overgelaten, dan neemt zij op de vooral tegenwoordig in Amsterdam ook zoo gebruikelijke wijze een onwettige, maar toch gerechtvaardigde wraak.

Zij gooit namelijk den heer, op zijn trouwdag met de andere juffrouw, voor den ingang van het stadhuis van Amsterdam, aan den O.Z. Voorburgwal, een flesch vitriool in het gezicht, niet zoo dat de dood er op volgde, maar toch met het voor den roman gewenschte resultaat.

Zoo komt de zaak weer terecht. Nog eenige andere gelukkig gevonden omstandigheden vergemakkelijken den loop der geschiedenis, waaruit men ziet dat, als men de kunst maar verstaat en men niet te veel opmerkingsgave heeft en niet te veel heeft nagedacht, het niet zoo'n groote kunst is eene geschiedenis van allerlei lot- en geld- en vrouwenwisse-

ling te bedenken, gespeeld door een zeer bescheiden aantal personen en beschreven op een goede 200 bladzijden.

> Rudolf van Meerkerke, door J.I. de Rochemont. 's Gravenhage, W. Cremer, 1887.

'Neen maar, Rochemont, als je nu toch eens bedenkt dat ik al een goeie vijftiger ben en dat ik al heel wat in mijn lange leven hier in Holland en bij het leger in onze Oost heb ondervonden en heel wat beroerdigheden heb gehad, maar me toch nooit weer zoo beroerd heb gevoeld als toen ik een kind was. En dan dachten de menschen maar, nu ja het is voor zijn bestwil, of het komt er niet zoo op aan, het is maar een kind. En dan lieten zij het maar zijn gang gaan. Ik wou dat ik de lui dat eens goed kon zeggen: Een kind voelt het net zoo goed als wij; en weet je wat daar nog bij komt: het verdriet en vooral het aangedane onrecht maakt zoo'n diepen indruk op een kind en laat *daar* in zijn gemoed voor altijd de sporen daarvan achter. Jij moest dat eens alles opschrijven wat ik je van mijn kinderjaren kan vertellen. Jij kunt veel beter met de pen omgaan, ik ben dat niet zoo gewend. En dan zal ik je dat alles precies vertellen. Ik heb zooveel aardige herinneringen; we hebben nu in ons gepensioneerd leven toch zoo goed den tijd daarvoor.'

Aldus sprak de gepensioneerde Hoofdofficier van het Ned. O.-I. leger, de heer Rudolf van Meerkerke, tot den gepensioneerden Luitenant-Kolonel der Artillerie van het O.-I. leger, den heer J.I. de Rochemont. En de heer de R. had daar wel plezier in en hij hoorde al de vertellingen van zijn vriend en hij schreef ze zoo precies en zoo natuurlijk mogelijk op, al de vertellingen van zijne kindsheid, van het eerste vreemde gevoel, bij het komen op de eerste school en het getroost worden door een lief meisje, die hem vroeg naar zijn ouders en zijn vroegere woning; en van het gaan voor het eerst van zijn moeder af, ver van huis, voor heel lang naar kostschool, met een diligence uit den ouden tijd, donkere

nachten achter de paarden en het komen van den uchtend dicht bij de stad met Novemberstormen, op de wijde wateren tusschen Zuid-Holland en Brabant. En van het zijn op kostschool bij zoo'n hartelijken schoolmeester met die goeie juffrouw en de overige familie. En het voor het eerst op visite gaan bij dien braven schoenmaker, waar het zoo aardig was in het schemerdonker, met onder den hangenden ketel het vlammende vuur van de haard, dat wonderlijke schaduwen en lichten wierp door het duistere vertrek. En het zijn bij dien verloopen neef met zijn lieve, verwaarloosde dochtertjes en zijn ondeugende kwajongen van een zoon; en het gaan van de kostschool, met het afscheid in den vroegen winterochtend, met het licht-op aan het ontbijt lang voor zonsopgang, enz., waar wij nog meer van zullen hooren, als er maar meer zal zijn uitgekomen dan dit eene aardige deeltje, dat mijnheer de R. nua l heeft geschrevenenheeft uitgegeven.

B... n.

> De Wet van Malthus, uiteengezet door Dr. Drysdale en John Stuart Mill, als het voornaamste middel tot oplossing der sociale kwestie. Amsterdam, W. Versluys, 1888.

Vierentwintig jaar geleden, in 1854, verscheen in Engeland het merkwaardige boek: ELEMENTS OF SOCIAL SCIENCE; *or, Physical, sexual and Natural Religion. An exposition of the true cause and only cure of the three primary social evils - Poverty, Prostitution and Celibacy*, by a doctor of Medicine. De groote kennis der pathologie, in dit boek aan den dag gelegd, doet niemand twijfelen aan de waarheid van de op het titelbad geplaatste hoedanigheid des schrijvers. Het zonderlingst echter was, dat de schrijver niet minder op de hoogte bleek van de maatschappelijke toestanden en de staathuishoudkundige werken, die daarover handelden. Volkomen vrij van vooroordeelen teekent hij met meesterhand in

een lijvig deel van ruim 600 blz. geteekend: I. de Lichaams-eeredienst, II. Sexueele eeredienst, III. Natuurlijke eeredienst en IV. Sociale wetenschap. Bij raadpleging van den inhoud bleek ten duidelijkste, dat de schrijver zich gehouden heeft aan het motto van het titelblad: ‘Evenmin als de ziekten van het lichaam, kan men de ziekten der maatschappij verhinderen of genezen, zonder er in ronde woorden over te spreken.

Naar gelang men in zijn wereldbeschouwing nader tot of verder van den schrijver afstond, werd het oordeel over de wijze van behandeling der stof met ingenomenheid of verontwaardiging uitgesproken. Maar hoe het oordeel over den vorm ook uitviel, over de wetenschappelijke waarde van het boek bestond geen verschil van gevoelen. Men was het er over eens, dat de man, die zijn gedachten over zulk een veelzijdige, van rijke ervaring getuigende studie, op zoo bevattelijke en eenvoudige wijze wist te formuleeren, een buitengewoon geleerde moest zijn.

Geen wonder dus, dat men de namen per corypheën van de medische faculteit, de revue liet passeeren om daaronder dien van den schrijver te zoeken. Echter te vergeefs. Gedurende eenige maanden, soms eenige jaren, zweefde wel eens een naam op de lippen van het publiek, en waagde men het ook wel eens om met zekerheid van den naam des schrijvers te gewagen, maar telkens bleek het, dat men de plank had misgeslagen. Intusschen ging het werk zijn tocht door de wereld maken. Twee jaar geleden was het reeds in 17 talen overgezet. In 1887 verscheen in Londen de 25ste uitgave (61st thousand), Frankrijk gaf in 1879 de 3e uitgave der vertaling, Duitschland in 1880 de 7e en Nederland in 1877 de 2e uitgave.

Wie toch de schrijver mag zijn van dit merkwaardig boek?

Men is nu reeds 1/3 van een eeuw aan het gissen en blijft nog even wijs. De schrijver deelde in 1854 mede, dat hij ter wille van een aanverwant, dien hij geen verdriet wilde berokkenen, zijn naam als schrijver geheim hield. Diezelfde overweging schijnt tot op den huidigen dag te gelden, want de 25e uitgave, verleden jaar verschenen, bracht geen nader licht.

Nu 4 jaar geleden meende men den schrijver op het spoor te zullen komen. Destijds verscheen in *The National Reformer*, het weekblad van Mr. Bradlaugh en Mrs. Besant, een serie artikels, getiteld: *The Extinction of Infectious Diseases*, onderteekend G.R., en kort daarop publiceerde Truelove - dezelfde die de *Elements of Social Science*' uitgaf - eene brochure, waarin genoemde artikels waren opgenomen onder den titel van '*State measures for the direct prevention of Poverty, War, and Pestilence*' by a doctor of medicine (name of the '*Elements of Social Science*').

Alle nasporingen om den geleerden G.R. te ontdekken, bleven wederom vruchteloos. Duizenden, over de geheele wereld verspreid, haken naar het oogenblik, dat de schrijver zich bekend zal maken, opdat zij hem de hulde niet langer behoeven te onthouden, die zij hem in zoo ruime mate zouden willen brengen.

En terwijl nu de vereerders van dien onbekenden schrijver overal op den uitkijk staan en nog geen spoor ontdekken. geeft de heer W. Versluys het hierboven genoemd boekje uit, en openbaart ons, misschien wel zonder het zelf te weten, dat de schrijver van de *Elements of Social Science* niemand anders is dan Dr. Drysdale! En hij doet dit op een wijze, of daaraan geen twijfel bestaat.

Nergens vindt men den naam van schrijver of vertaler van het pas verschenen werkje vermeld. Op den titel afgaande, zou men geneigd zijn te denken, dat Dr. Drysdale en Stuart Mill '*de Wet van Malthus*' in het hollandsch hebben uiteengezet. Het is mij bekend, dat de laatste een zeer bekwaam mensch was en dat van den eerste hetzelfde kan getuigd worden, maar dat een van beiden in het hollandsch schreef, heb ik nimmer gehoord. Bovendien staat op het titelblad niet, dat het een 2e of volgende uitgave is, zoodat ik den indruk krijg, met een nieuw werkje te doen te hebben. Waarschijnlijk uit de nagelaten geschriften van Mill? Of zou Dr. Drysdale een met zijn vriend Mill voorheen in het Hollandsch opgesteld manuscript, eerst nu aan den heer Versluys ter publiceering hebben afgestaan?

Voorbericht zie ik op de eerste bladzijde staan. Na lezing daarvan zal mijne nieuwsgierigheid wel bevredigd zijn. Gretig dus dat twintigtal regels verblonden. De wet van Malthus geeft het voornaamste middel aan tot beteugeling van armoede. Op het hooge gewicht der zaak is ten onzent meermalen gewezen door den hoogleeraar in staathuishoudkunde, Mr. N.G. Pierson en door den volksvertegenwoordiger Heldt. De vluchtige en woordenrijke Groningsche hoogleeraar Cort van der Linden heelt gemeend de feiten te kunnen over 't hoofd zien en zelfs het *Sociaal Weekblad* blijkt nog te moeten leeren wat er van de zaak zij. Dit laatste wordt in het voorbericht - waarin Malthus tot Dr. is gepromoveerd - een ergerlijk feit genoemd.

Wij zijn echter nog even wijs omtrent den auteur of vertaler, want het ‘voorbericht’ is blijkbaar niet van Dr. Drysdale of Mill. Er staat echter geen anderen naam onder, zelfs geen letter of het bekende onderschrift ‘*de vertaler*’.

Wanneer men op zoo geheimzinnige wijze naar den inhoud wordt geleid, moet men al een buitengewoon conciliante natuur bezitten, om zonder verzet die 80, met klein lettertype gedrukte, bladzijden te slikken. Te slikken, want wat biedt ons de uitgever? Niets anders dan eene slechte vertaling van één hoofdstuk uit de ‘*Elements of Social Science*’. Wij bezitten een tamelijk goede vertaling van dit geheele werk, in 1878 bij Nijgh & van Ditmar verschenen, en door den Engelschen auteur ‘opzettelijk’ nauwkeurig nagezien en verbeterd, zooals de uitgevers van het *voorwoord voor den tweeden druk* verklaren.

Maar nog meer verwondering moet het wekken dat de heer Versluys den naam van Dr. Drysdale als schrijver van het door hem uitgegeven hoofdstuk der *Elements of Social Science* PUBLICEERT. In de vertaling, door Nijgh & van Ditmar in 1878 uitgegeven, volgt in deel II op bl. 76 tot het hoofdstuk: ‘*verhandeling over de wet der bevolking van F.R. Malthus*’ een naschrift, waarin de onbekende schrijver zijne instemming met de door Malthus ontdekte natuurwet betuigt. In die vertaling staat evenmin als in het Engelsche werk

iets boven het naschrift te lezen. In het werkje daarentegen door den heer Versluys aangeboden, vinden wij op bl. 63 boven het toevoegsel gedrukt: 'NASCHRIFT VAN Dr. DRYSDALE'.

Met welk recht? Heeft Dr. Drysdale den heer Versluys medegedeeld, dat hij de schrijver is van het beroemde werk? Maar nog een andere vraag zweeft mij op de lippen. Uit niets blijkt dat een schrijver of vertaler aan de uitgave heeft medegewerkt. Het '*voorbericht*' kan evengoed van den uitgever zijn als van iemand anders. Wanneer nu de heer Versluys het wenschelijk oordeelt, om een hoofdstuk van een reeds vroeger bij een anderen uitgever verschenen boek, nog eens afzonderlijk te publiceeren, mag het dan aanmatigend van het publiek heeten, wanneer het verwacht dat op den titel worde medegedeeld, dat de inhoud een hoofdstuk is van een ander reeds gepubliceerd werk? Jammer mag men het oordeelen dat de heer Versluys geen enkel woord heeft medegedeeld van de wijze waarop Dr. Drysdale zich als schrijver van het bewuste werk heeft bekend gemaakt. Dat hij zich als zoodanig tot op dezen dag goed schuil hield blijkt nu nog eens terdege, want Dr. Drysdale publiceerde in 1878 onder zijn naam: '*The population question according to F.R. Malthus and F.S. Mill, giving the malthusian theory of overpopulation*'. In dit werkje behandelde hij het onderwerp geheel anders dan in '*The Elements of Social science*'. Dit is zeer bevreemdend, wanneer men nagaat dat na 1878 van het laatste werk nog verschillende uitgaven het licht zagen en de schrijver altijd op die nieuwe edities het oog hield. Vóór ik mij er dan ook bij neerleg, dat hetgeen de heer Versluys als geestesarbeid van Dr. Drysdale aanbiedt, werkelijk van dezen afkomstig is, zal die uitgever iets meer moeten doen dan dit maar losjes weg op het titelblad te plaatsen.

En mocht hij zich geroepen gevoelen om 'tot beteugeling der armoede', wat meer uit '*de Elementen der sociale wetenschap*' te publiceeren, dan zou ik hem in overweging willen geven, om liever de vertaling, door Nijgh en v. Ditmar uitgegeven, te volgen, dan eene zooals hij thans het publiek

aanbiedt. Ter voorkoming van teleurstelling mogen wij er zeker in de toekomst wel op rekenen, dat het op het titelblad vermeld zal worden, indien het nieuw uit te geven werk, reeds te voren onder anderen titel is gepubliceerd, of van een ander reeds verschenen werk deel uitmaakt.

C.V. GERRITSEN.

> Arme meisjes. Roman uit het Berlijnsche leven, door Paul Lindau. Haarlem, G.J. Vonk.

Dit is een niet onleesbare, vrij interessante tendenz-roman. Lindau wil er op wijzen, hoe moeilijk, hoe onmogelijk haast, het is voor een meisje uit den lagen stand om niet te vallen. Zelfs de beste jonge mannen zien haar enkel met zinlijke begeerte aan; haar familie heeft graag een huisgenoot, die geld inbrengt, en de werkverschaffers regelen hun loon naar de onderstelling, dat een arm meisje een amant heeft. Om dit alles uit te doen komen kiest Lindau tot hoofdpersoon een laaggeboren meisje, dat van nature zedig is en zedig blijven wil, en hij bedeelt haar met een leven, waarin zij telkens en telkens door de omstandigheden van haar geboorte en een toestand der maatschappij verdreven wordt uit een fatsoenlijke positie, tot dat zij, niet haar brood kunnende verdienen op eerbare wijze, niets weet te doen, dan zelfmoord te plegen.

Als tegenhangster bedoeld is klaarblijkelijk Régine ook een arm meisje, doch uit een deftigen kring. Dit meisje betreurt, dat zij geen geld heeft om uit te gaan, en jaloersch op de onfatsoenlijke arme meisjes, die een vroolijk leven hebben als ze willen, gaat ze op een goeden avond in een geëxalteerde 't kan-me-niet-schelen-stemming... in haar eentje aan den boemel. Hoever haar kozerijen met den opgeduikelden amant van dien avond gaan, blijkt niet, doch wel, dat zij later erg 't land heeft, wanneer zij door een aanzienlijken minnaar

gecourtiseerd wordt. Gelukkig wordt zij nog tijdig gered door oprecht berouw en de welwillende moeder van haar aanbidder, en het loopt goed recht met haar af. Zij wordt namelijk gravin von Pagger-Mahldorff.

Er zijn tegen het boek als tendenz-roman vele bezwaren aan te voeren. Indien Lindau den indruk had willen geven, niet alleen *zeggen*, dat de arme Grete Lessen en anderen die in haar geval verkeeren, slachtoffer van bestaande toestanden *moeten* zijn, dan had hij behooren te zorgen, dat de voort durende noodlottige ontmoetingen van Grete met haar compromittante familie niet even zoovele toevalligheden waren. Voorts is het voor de bereiking van zijn doel niet gunstig, dat hij Grete niet tot een echte dochter des volks maakte, doch haar een edelman tot vader geeft. Ook mist de aanvankelijk aangeduide tegenstelling tot het andere arme meisje bij den voortgang van het verhaal alle werking.

Deze en andere bezwaren zou men niet zeggen bij een boek, dat in eenig opzicht superieur was. Doch ‘Arme Meisjes’ is dat niet. Het is een vrij sympathiek verhaal, dat wijst op een belangwekkend verschijnsel. Doch het heeft geen beteekenis als schrijfwerk, noch als karakterschildering, noch als verzameling van opmerkingen, en daarom mag men het bespreken als tendenzwerk.

Laat ik ten slotte een deugd van Lindau noemen. Hij kent de werkelijkheid, al geeft hij haar niet geheel, en hij verkoopt geen mofrikaansch ‘Hirngespinnst’ voor de wereld.

> Met de Adelborsten aan boord van de ‘Aldebaran,’ door W.F. Margadant. 's Gravenhage, W. Cremer, 1887.

Als ik mijnheer Margadant was zou ik erg in mijn schik zijn, geloof ik, met de verschijning van de Aldebaran. ‘Zie zoo,’ zou ik denken, ‘nu heb ik toch ook een boek geleverd, en niemand kan beweren, dat ik er niet zooveel mogelijk zorg aan heb besteed. Is het boek niet zorgvuldig geschreven? Zijn de figuren niet nauwkeurig bestudeerd en weerge-

geven? Is er niet veel leven in? Nu ja, een Shakespeare of Molière ben ik niet, maar wie is dat wèl? Ik ben zeer bescheiden, en ik heb niet meer willen doen dan een aangenaam en fatsoenlijk boek schrijven, waaruit de Nederlanders te weten kunnen komen, hoe het moderne Hollandsche zeeleven is. En dat heb ik gedaan, verbeeld ik me. En eigenlijk nog wat meer. Want de karakters zijn zoo interessant, en 't is zoo aardig, men treft aan boord zoo wat van allerlei aan, goede en slechte menschen. En wat aardige tafereeltjes heb ik geleverd. Dat dineetje aan boord bijvoorbeeld; en het avondje bij den Keizer van Brazilië en het volksfeest in Montevideo. En ruwheden staan er niet in; daar heb ik me goddank vrij van weten te houden; die laat ik over aan Zola en consorten. En als ik het zoo maar eens zeggen mag, als ik verheven word, ben ik niet op mijn minst. Maar 't heeft me dan ook moeite genoeg gekost, zoo'n opstijgend begin een halve bladzijde lang hoog te houden. Waarlijk, ik meen te mogen gelooven, dat maar heel weinigen het mij na zullen doen.'

Zoo zal de heer Margadant waarschijnlijk denken, met het recht van een beschaafd auteur, die zijn best heeft gedaan. De lezer zal wat minder ingenomen wezen, en geen enkele kwaliteit saillant vinden, doch over het algemeen het boek met genoegen lezen. Alleen zal hij, hoop ik, de verheven passages rhetoriek oordeelen, en er om lachen, dat de schrijver een zijner officieren twee bladzijden banale verzen laat schrijven, waarnaar zelfs zijn collegaas niet luisteren willen.

v. D.

Pierre Loti. Madame Chrysantème.

Men vindt onder de artiesten wilde en tamme. Ik bedoel niet doordraaiers en ordentelijke lui, maar kunstenaars, die *door hun werk* het groote publiek hinderen of niet.

De tijden waarin een kunstenaar hetzelfde voelde als ge-

heel zijn volk, alleen maar wat sterker, zoodat hij het kon zeggen of vertoonen, waarin hij kon weten dat zijn werk goed was, als ieder zei, dat het goed was, die tijden zijn wel zoo'n beetje voorbij.

De opmerkingen uit de Grieksche engelenbak hadden voor Sophokles of Eurfpides meer waarde dan het gejuich of gesis van een heelen schouwburg voor een wijzen modernen auteur, en geen Hollandsch schilder zou bizonder gevleid behoeven te zijn, als hij, naar Cimabuë's wijze, met een krans op het hoofd, onder geleide van een juichende volksmenigte en de muziek van het 7e regiment, zijn stuk naar Arti mocht brengen.

We hebben namelijk een zeer onplezierig bezinksel in onzen Staat gekregen. Het proletariaat. Er zijn twee soorten van proletariërs. De sociale en de artistieke. Men moet vooral niet denken, dat dit dezelfde personen zijn. Men vindt ze dikwijls in heel andere buurten. Maar de artistieke proletariër is even diep gezonken, even antipathiek, even haatdragend tegen de grooten, als de sociale. Men moet hem dit niet verwijten, niet enkel luiheid en gemakzucht, maar vooral de omstandigheden, slechte opvoeding, gebrek aan goed voedsel hebben hem zoo verdierlijkt.

Tegenover dit intellectueele plebs gedragen de artiesten zich nu anders, al naar hun aanleg, naar de sterkte hunner gevoelens, naar de mate van hun zachtheid, hun goedhartigheid of hun trots.

De heusche, echte, groote, volbloed-artiesten malen niet veel om het canaille. Worden zij er niet door opgemerkt, des te beter, - des te rustiger kunnen zij werken en zij hebben conversatie genoeg bij de dooden en levenden van gelijken bloede.

Worden zij toegejuicht - wat wel eens toevallig zoo uitkomt - dan halen ze de schouders op en excuseeren zich glimlachend bij hun verwanten.

Dikwijls echter komt het grauw jowen voor hun deur en gooit hün glazen in.

Want ze hebben vaak de eigenaardigheid, door hun werk

de groote massa boos te maken. Het is dezelfde boosheid, waarmede een schooljongen zijn rekenboek voortschopt, als hij een som niet maken kan. Zij ontstaat door het niet begrijpen. Een vers van Verwey, een stuk van Breitner maakt den Hollandschen burgerman korzelig. Zoo'n boosheid kan den besten overkomen. Sarcey raakt door Shakespeare en Verhulst door Wagner uit zijn humeur.

Daar komt bij, dat een groot artiest wel op wat anders te letten heeft dan op de kitteloorigheid der menigte. Zijn eigen ziel geeft hem werk genoeg. Dat is het hoogste wat hij kent, - dacht hij dat de menigte het beter wist dan hij, dan kon hij wel inpakken. Zijn artistiek gevoel is zoo groot, dat er bij hem voor maatschappelijke gevoeligheidjes geen plaats is. Goedigheid en toegevendheid zouden zijn werk bederven. Deed hij de menigte plezier, hij zou zijn kunst, zijn hoogste, onrecht doen.

Dit lijkt niet Kristelijk, maar het is toch heel goed. Alleen in het koningrijk Gods is zulk een houding misschien ongepast. Maar hoe zou het in deze wereld ziju, als iemand die flink uitgegroeid, was, krom ging loopen om zijn kleinere medemenschen niet door zijn lengte te ergeren? Zou er geen mismaakte boel van komen?

Er zijn echter artiesten met meer goedhartigheid dan artistiek gevoel, die uit zachtzinnigheid bang zijn het volk te hinderen.

Maar er zijn er nog veel meer, - ook kunstenaars van goeden huize, die eigenlijk bang zijn voor hun glazen.

Dat is een leelijk soort. Zij doen denken aan Philippe Egalité en verdienden hetzelfde lot.

Sardou is er zoo eentje. Gelukkig zijn er maar weinigen zóó onbeschaamd. De meesten meenen dat het heel goed is wat te doen - en hebben niet het minste idee dat ze zonder bangigheid, ijdelheid en zwakheid heel andere dingen, of liever niets zouden zeggen.

Pierre Loti hoort stellig tot de tammen. Hij ergert niet en schijnt zeer populair te worden. Toch is hij artiest van voornamen bloede, - op volksmenners als Ohnet, zelfs op

Daudet kan hij neerzien. Hij heeft familietrekken met de Goncourts, met Zola - hoewel heel uit de verte. En al is hij populair, hij heeft het er niet om gedaan.

Loti heeft modern artistieke sentimenten. Niet heel groot, niet heel sterk, niet heel fijn. Maar lief, aangenaam en beminnelijk.

Zie! zeggen nu de menschen, zoo mag ik het nu wel! Dat is nu toch ook artistiek maar volstrekt niet onbegrijpelijk of onfatsoenlijk.

Zoo komt Loti in de gratie zooals onder onze jongelui een dichter in de gratie kan komen, als hij maar goed gekleed is en zich niet aanstelt.

Loti is de salon-realist, de gecastigeerde uitgave van den modernen franschen kunstenaar - de artist, die gevierd wordt, omdat men toonen wil niets tegen artisten te hebben als ze zich maar kalm houden.

En Loti heeft dit bereikt door de kalmte van zijn sentiment. Hij kon alles zeggen wat hij te zeggen had, zoo eerlijk en goed mogelijk, zonder onbeminnelijk te zijn. Hij had volstrekt geen motief om iets van zijn goedaardigheid aan zijn kunst op te offeren. Het is plezierig als men dat doen kan, - en het bewijst niet dat men een derden rangs grootheid is. Ook Engeland heeft een zeer gevierd salon-dichter, Tennyson, - die een heel groot dichter is - en wij hebben een groot schilder, Mauve, een type van beminnelijkheid.

Nu zoo hoog als die twee staat Loti geloof ik niet. Hij is niet meer dan een aardig mensch, een gevoelig zeeman, die op lieve, gevoelige manier verhaalt van de vreemde landen en wonderlijke menschen die hij zag.

Nu heeft hij een boek over Japan geschreven. Dat het in den smaak valt is een merkwaardig teeken van onzen tijd. Vergelijk dit eens met reisbeschrijvingen van voor honderd of tweehonderd jaar, ja van welke eeuw men wil. Niets meer van vierkante mijlen, van aantallen inwoners, van staatsinstellingen, voortbrengselen, weersgesteldheid, - niets, niets als kleuren, geuren en geluiden. Wat andere menschen zijn wij geworden sinds Goethe door Italië of Humboldt door

Amerika, of Junghahn door Indië trok. Nu luisteren wij liever naar een aardig man, zonder kennis, zonder geleerdheid, zonder wijsbegeerte, die eenvoudig-weg zegt wat zijn zinnen hebben gevoeld. Wij willen hooren hoe men is in een vreemd land, hoe ons lichaam daar is, ons levend lichaam.

Wat men er hoort, er ziet, er ruikt, er voelt. Wij willen de stemming hebben van dat vreemde land, zooals wij die zouden krijgen door de directe werking van alle dingen om ons heen op onze zinnelijke ziel.

Als uit de lucht is Loti met zijn naïf-artistiek zeemansgemoed in het wonderland Japan gevallen. Het blijkt nergens dat hij er iets meer van wist, dan dat er waaiers en porselein van daan komen. Als goed zee- en franschman is zijn eerste gedachte ‘een vrouw’, en nauwlijks kan hij van boord ontsnappen, of hij rent om er een te vinden. Zoete heerlijkheden stelt hij zich voor van een feeërieken huwelijksdroom, plezierig-tijdelijk, in een rustiek huisje tusschen het groen der berghellingen om Nangasaki, - en van een echt Japansche vazen-vrouw, slank en bizar, die hem vreemd toelacht uit smalle oogen in het schuingehouden hoofd, guitaar spelend met zachte, spitse vingeren. Het bezit van zoo iets vreemds trekt hem aan, - het zal zijn als het leven met een feeënkoningin in het sprookjesland.

Dan is het aardig te lezen hoe hem dit tegenvalt, hoe het feeërieк waas van alles afgaat als hij het aanraakt, hoe zijn sprookje nuchter en reëel wordt, hoe het arme Japansche vrouwtje hem verveelt om het geld, dat hij voor haar betaald heeft, hoe heel Japan hem ergert, omdat hij merkt er in een even gewone, platte demi-monde te leven als er te Parijs een is.

Hij ziet niets van Japan als Nangasaki en haar groene voorsteden, hij leert geen Japanners kennen als wat cocottes, en al de wijsheid die hij er opdoet, bestaat in wat Japansche woorden. Toch lezen wij allen dit boek met een gevoel van bevrediging alsof het een lange, nooit voldanen dorst gestild had. Omdat hij ons stemmingen geeft en kleuren, geuren en geluiden. Want wij menschen van dezen tijd voelen en ge-

nieten ons zinnelijk leven zooals geen menschengeslacht het ooit gedaan heeft.

Jammer! dat Loti zoo weinig van Japansche kunst begrijpt. Hij komt nota-bene weer met het dwaze praatje aan, dat de Japanners geen perspectief zouden kennen. Dat een Amsterdammer, die China en Japan voor één land houdt, dat denkt, - maar iemand, die er geweest is, maanden lang en er met open oogen heeft rondgewandeld!

En dan verbeeldt Loti zich dat de Japanners niet naar de natuur kijken en dat hun kunst louter conventie is - en houdt zichzelven voor een heelen piet, als hij op een goeden dag zijn eigen kamer zit uit te teekenen, trouw naar de natuur, lijntje voor lijntje, zeker heel netjes op een mooi wit velletje papier. Hoe heeft de man het hart, midden in het land der onovertroffen teekenaars, die de natuur zoo zorgvol hebben bestudeerd en zoo innigjes hebben gevoeld!

Zie de illustraties van Madame Chrysanthème! Handig en elegant, vooral mooi als houtsnee-kunst - maar hoe operaachtig, hoe saai en banaal in vergelijking met echt, goed Japansch werk! Zou Loti die mooier vinden?

Neen! dat is een vulgair trekje in den salon-realist. Daarin lijkt hij heelemaal niets op de groote artisten van zijn tijd. Want het is juist zoo prachtig, zoo exquisiet-modern in hen, dat zij niet schilder of literator, maar alleen artiest zijn. Dat zij gevoel hebben voor alle echte kunst, van elk land, van elken tijd. Dat zij zúlke groote menschen zijn, dat zij de zuivere taal van elk eerlijk menschenkind begrijpen, of die in verzen staat geschreven, in Grieksch marmer staat gebeiteld, of vlot in luchtige vlekken is neergestreken op Japansch papier.

F. v. E.

Drie Sonnetten. Door Hélène Swarth.

I. Spelend Christuskind.

Toen vlocht het Christuskind een doornenkroon,
Dien hij zich lachend in de lokken stak.
En van den groenen boom des Levens brak
Zijn hand twee sterke takken, bloeiend-schoon.

Hij voegde kruislings samen tak bij tak,
En 't hatet der moeder weeklaagde om haar Zoon.
Doch propheteerend sprak hij: - ‘Zie mijn troon
En diadeem! o moeder, wees niet zwak!

Trilt niet uw ziel van koninklijken trots,
Wijl u tot zoon God gaf den bode Gods,
Die al de smart der wereld op zich neemt?’

Doch weenend viel Maria hem te voet:
- ‘Eens zult ge een god zijn en van mij vervreemd.
Speel met het kruis niet, waar ge aan sterven moet!’

II. Veronika.

En toen de Man der smart nu onder 't wicht
  Des kruises zwichtte, nam een vrome vrouw
  Haar sluier af en vaagde, in stillen rouw,
Het bloedig zweet van 't godlijk aangezicht.

En met een wonder loonde hij haar trouw:
  Den sluier sierde, omstraald van hemellicht,
  Zijn schoon gelaat. Eerst look zij de oogen dicht,
Toen hief zij 't beeld ten hooge en sprak: - ‘Aanschouw!’

En die den Meester minde, knielde in 't stof
  En volgde 't wonderteeken, als de vaan
Van wie alleen bleef in d' Olijvenhof.

  O beeld van liefde met mijn leed begaan,
Ik breng u wierook, bloemen, lied en lof,
  En roep u daag'lijks, in uw tempel, aan.

III. Visioen.

Toen zag ik Christus in een wolk van goud
En 'k hief de handen smeekend naar omhoog.
Daar flitste een blik als bliksem uit zijn oog
En trof den tempel, in mijn hart gebouwd.

- 'Toorn niet op mij! Blonk *mij* de Vredeboog?
Heeft *mij* de duif d' olijventwijg vertrouwd?
Heb *ik* in 't brandend braambosch God aanschouwd?
Liep *ik* de zee door en mijn voet bleef droog?

Is twijfel zonde, zonde draagt haar straf
In 't eigen wezen, als de vrucht haar pit,
En smart is al wat ongeloof mij gaf.

O Christus! Christus! luister nog naar dit:
Is liefde uw zijn, van liefde hang ik af,
Rood als scharlaken maakt ge als sneeuw zoo wit.'

Café Chantant door H.J. Boeken.

I.

En naar één man, met één hand op 't klavier,
Slap 't stokje in de andre schommelt, komt gevaren
En glijdt, door 't schel trompettren, het gegier
En 't glad gegiegaag van viole-snaren,

En trilt het rammlen van de trommelaren;
En kijkend langs het gele nootpapier
Zitten de muziekanten in 't getier,
Terwijl zij naar de stomme menschen staren.

De menschen staren stil naar het tooneel,
Met lichten wand met klaren donkrer spiegel,
En gladden glans van 't kleurige gewaad

Van vrouwen, zittend, en van één die staat,
En zingt en zich beweegt met zacht gewiegel
Op 't schetterend geraas van trom en vêel.

II.

En onder 't zuivergele gaslicht blozen
Blanke arme' en halze' en glanst het gouden haar,
En kruise' of spreiden zich in rozen hozen
De fijne slanke beenen paar naast paar.

De blouse' omsluite' in velerhande posen
De lichamen die groeiden jaar en jaar,
Tot schoot en boezem konden voede' en kozen
Wat in haar groei' met pijn en lijfsgevaar.

En schoot en boezem werden lekkernij
En speelgoed voor de mannen die genieten
Van lekker, maar het meest van menschenlijf.

Nu zitten daar die vrouwen op een rij
En zinge' om beurte' een liedje van genieten
En zijn een blijd en vroolijk tijdverdrijf.

Literaire kroniek.

De heer L. v. Deyssel schreef een boek[1)] en over dat boek de heer Verwey een brochure.[2)] De heer Albert Verwey vindt dat ‘Een Liefde’ onzedelijk, en mooi is, hij vindt, en ik vind het met hem, dat het groot is van menschelijkheid.

Mooi is het boek om de mooiheid van zijn geluid, mooi om de zacht-zich-bewegende, breed-zich-strekkende, hoog-op-juichende rimpeling en rolling en rijzing zijner klankenreeksen; onzedelijk, omdat het telkens en telkens weer niet overeenkomt met de aangenomen zede, van wat er geschreven en wat er gedrukt mag worden in een openbaar geschrift.

Nu is het zeker, dat de kritiek met die onzedelijkheid niets heeft uit te staan. De criticus, als de kunstenaar, vraagt slechts of iets mooi, niet of iets wel fatsoenlijk en net en in de vormen is. Allerjammerlijkst is dan ook de verontwaardiging van al die kuische en reine menheeren beöordeelaars, schrijvende of niet, van al die ongerepte heiligen, die niet durven zeggen, maar wèl mogen doen, van al die onmondigen op middelbaren leeftijd, die nog niet zóóveel van het leven geleerd hebben, dat zij iedere levens-uiting te waardeeren zouden weten, niet naar uiterlijk overeengekomen afspraak, maar naar hare inwendige belangrijkheid voor het geheel. Want de zinnelijkheid is nu eenmaal een geweldige levens-macht, en wie al hare uitingen, ook de meest verborgene,

1) L. v. Deyssel, Een Liefde. Amsterdam, C.L. Brinkman.
2) Albert Verwey. Mijn Meening over L.v. Deyssel's Roman Een Liefde. Amsterdam, W. Versluys, 1888.

waarneemt en weêrgeeft in het brok menschelijk leven dat hij opbouwt in zijn ziel, in zijn eigene aan geen maatschappelijke wetten gebondene kunst, zoo een man kan mishagen aan sommige vrouwengestellen, wier gevoelsleven van die zinnelijkheid minder is gediend, maar hem uit te jouwen of dood te zwijgen, hem op hoogen toon te vermanen of te beklagen, is een daad van reddelooze wansmaak en onnoozelheid.

En zoo, lieve mevrouw, die neergezegen in uw boudoir, de onkiesche bladzijden van dit boek, op den afstand van uw uitgestrekten arm, met afschuw beschouwt, ik waardeer ten zeerste uw fijne gevoeligheid, ik leef met u mede in uw eedle verteedrings-sfeer, ik benijd u misschien uwe heilige onwetendheid, maar eilieve, waarom liet gij dan ook niet eerst door een uwer mannelijke bloedverwanten de u aanstootelijke plaatsen beplakken met wit papier?

Een heel andere vraag evenwel is met dit alles volstrekt niet beantwoord: heeft de schrijver ook in die intieme gedeelten zijne waarneming inderdaad tot kunst gemaakt? En dan moet ik zeggen, dat zijne hand vaak niet onbevangen genoeg is geweest, als zij tot het beschrijven van een dier verborgenheden kwam. Zóó boven op bladz. 159 van het tweede deel de bekende gebeurtenis. De schrijver had hier na dien storm van hartstocht, de hoogste bedwelmende verheffing moeten geven, maar hij ging niet geheel en al op in den toestand, de bijgedachte had hij: nu moet ik iets heel, héél ergs gaan zeggen, en hij zette zich zenuwachtig recht-op in zijn stoel. En in plaats van de opperste emotie na al die emoties, na heel die stijgende litanie van smartelijke genietingen gaf hij een dor en onsmakelijk feitenverslag.

Groot van menschelijkheid is dit boek, groot, onder anderen, van huiselijke menschelijkheid. Men zou het niet zeggen aan dezen hooggevoelenden, diepzienden artist, dat een bloem-

lezing uit zijn boek een compendium voor het hollandsche huisgezin kon zijn. En toch - al die kleine pleiziertjes en verdrietjes, heel die reeks, wederzijds, van zorgzame liefheidjes en lieve bezorgdheidjes, die het huiselijk leven tusschen vader en dochter, tusschen man en vrouw, kan maken tot een kalme en genoegelijke atmosfeer van stille genegenheid en gemoedelijk genot, al de nietige maar dierbare dingetjes ook en gebeurtenisjes, waar om draaien de rust en de bedrijvigheid van een paar vreedzaam tezamenwonenden, heel dat wereldje van nederige tevredenheid heeft de schrijver gevoeld en gelegd in zijn boek.

Wilde men paradoxaal wezen, men zou kunnen beweren, dat de roman van L. van Deyssel een groot deel onzer vriendelijke en gezellige huiskamer-letterkunde gebracht heeft tot volmaking en voor het vervolg onnoodig doet zijn,

Onnoodig ja; want deze schrijver bezingt niet met een beperkt materiaal van immer weerkeerende beelden- en woorden-reeksen, de abstracties en conventies uit dat huiselijk lieven en werken gehaald, neen, hij geeft de realiteitjes en dingetjes van dat kleine leven zelf, met hun innige gevoeldheid en duizenderlei samenschikkingen, als een bloeiend, verborgen hoekje der maatschappij.

‘Een liefde’ is een boek dat niet in veler handen komt, niet in aller handen van hen voor wie het is, en het zou daarom zonde en jammer wezen, als het om een enkele onvoegzaamheid, door menigen meêgevoelende in het geheel niet werd gekend. Ik zal daarom grootere brokken citeeren, dan ik anders wel gewoon ben te doen.

De volgende b.v. is een bladzijde van gevoeligen eenvoud, zooals er geen enkele in onze letteren bestaat, (dl. I bl. 145.)

Mathilde's dienstmeid zal haar vertellen, hoe mevrouw's vader is doodgegaan, terwijl deze haar huwelijksreis deed:

‘- Hoe is 't nou gegaan, zoo in eens? vroeg Mathilde zachtjes: de tranen drupten langzaam, zonder zenuwachtigheid van haar wangen,

- Ja u zal wel erg geschrokken zijn? zei Jans.

- 't Is treurig, erg treurig voor me, 't is een heele steun, die me ontvalt.

- En 't is zoo gauw gegaan, toch zóó gauw, onbegrijpelijk. Meneer was dan, zooals u weet, een beetje rhematiekachtig nog altijd, maar och gut, anders zoo gezond als 't maar kan. Hij at goed, zeker... flink... ten minste behoorlijk, zooals altijd. Een dag of vier geleden begon hij een beetje pijn te voelen hier, bij zijn maag, op zijn rug en in zijn hoofd. Ik zeg: meneer gaat u naar bed, zeg ik, dan zal 't morgen wel over zijn. Den volgenden ochtend nog 't zelfde. Nou, toen zeg ik tegen meneer, blijft u nou maar liggen. Wil ik ook iets schrijven of zoo aan de jufvrouw? Nee, zeit meneer, doe dat maar niet, ze komen toch over een paar dagen thuis. Nou, toen deê ik 't dan niet, maar 's middags werd meneer erger, hij had zoo'n pijn, dat ie 't niet uit kon houden. Och God, en hij huilde zoo! Ik ben naar den dokter gegaan, die is dadelijk gekomen. Hij zei, dat 't weêr de rhematiek was, dat meneer maar veel rust moest houên. 's Avonds woû ik meneer wrijven, maar dat kon ie onmogelijk velen en hij gilde het uit van de pijn. Nou, toen dacht ik, dat 't geen rhematiek kon zijn. Ik zeî tegen meneer of ie niet een andere docter gehaald woû hebben of misschien een professor of zoo. Maar meneer zeî dat 't wel over zoû gaan, hij woû maar, dat ik hem met rust zoû laten. Zoo duurde het vooreergisteren en eergisteren, en vooral gisteren morgen werd meneer toch naar, ja gisteren morgen was 't, ik werd er wakker van, zooals ie aan 't kermen was. Ik naar beneden, ik vroeg meneer of ik ook een pap voor hem klaar woû maken, of ie ook iets hebben woû, nee, ja, hij woû den dokter hebben. De dokter kwam en bleef een uur bij meneer en ging heen zonder me iets te zeggen. Toen werd meneer hoe langer hoe erger. Nou, toen ben ik naar meneer Berlage gegaan en die heeft getelegrafeerd. Ik ben gisteren bijna aldoor bij meneer gebleven, ik kon 't niet aanzien, zooals de man toch leê. Dan schudde ik zijn kussens op en leê zijn dek goed. Leê ie dan weêr een oogenblik rustig, dan woû ie weêr in ééns opstaan, en, had

ie even op een stoel gezeten, dan verlangde'n ie weêr na bed. Zoo ging het tot een uur of vier, toen werd meneer in-êens zoo akelig benauwd en blauw in z'n gezicht, dat ik dacht, dat ie zóó dood bleef. Ik schrok er zóó van, dat ik niet wist wat ik doen zou. Ik bette meneer z'n gezicht met water, want ik dacht dat z'n aren zouden bersten. Na een kwartiertje kwam ie weer bij. Ik had aldoor geen oog van hem afgehad. Toen zeê ie zachies, o toch zoo zachies: Jans, kom eens hier. Ik geloof dat ik nu dood ga. Zeg et an de jufvrouw, zeg et an de jufvrouw. Dit zeê ie precies zoo tweemaal achter mekaêr. Toen ging ie weêr leggen, achterover op zijn kussen. En toen was alles gedaan.'

Maar dit boek zou nog niet veel zijn, als het niet veel meer was. Eenvoudig-gevoelig was de bovenstaande passage, eenvoudig-artistiek is de volgende plaats (dl. I, bl. 5).

'Telkens wanneer zij de tafel en het licht achter zich had, zag zij haar schaduw op de gordijnen en op de muur verschijnen, een wilde, warrige, wemelende schaduw: een hoofd met haren in grilligen kroes, rechtopsprietend en in kronkelende lijnen, als een ruiker grashalmen zonder kunst op het veld samengebonden zich vermengend, en een openhangend jak, met vagen schouder- en taille-vorm, als een breede bewegende japansche vaas daaronder. Als zij naderde werd de schaduw grooter en verloor hoe langer hoe meer haar eersten vorm. Zij kon niet ophouden met er naar te kijken, zij vond dat aardig, veel aardiger dan gisteren en eergisteren, toen ook de schaduw op het gordijn had bewogen. Zij had er nog nooit zoo erg op gelet. Zij kreeg de gedachte den ruiker en de vaas van vorm te doen veranderen. Zij stak haar hand in het haar en streek het nog hooger naar boven, zij strengelde den langen bos, die over haar rug hing, om den hals of wierp alles naar boven en liet het terug vallen op haar schouders en over haar gezicht. Zij had er veel plezier in, zij lachte hardop. Zij nam haar jak

bij de tippen, en sloeg het zóó naar twee kanten uit, zij gaf het den schijn van vleugels en maakte er de beweging van vliegen mede, met zoo een geweld, dat het garneersel kraakte aan de schouders. Zij sprong in de hoogte en danste door het vertrek. Zij kwam er toe een balletdanseres na te doen, bracht de armen samen boven het hoofd, en strekte ze dan weer horizontaal uit. Zij nam haar rokken op in de breedte en walste zoo rondom de tafel, en zij ging maar voort en wist niet welke gebaren maar te verzinnen om voor zichzelf de Chineesche schim te vertoonen; haar bewegingen werden grilliger en ongerijmder: zij zwaaide met de vingers, deed haar kanten zakdoekje wapperen, draaide op één voet rond als een tol en was op het punt naar haar korset te grijpen om voor tamboerijn te dienen, toen haar blik tegen den spiegel aankwam, aan den wand'.

Ik hoop den zeer eerbaren en welvoegelijken lezer door de aangehaalde plaatsen eenigszins vriendelijker te hebben gestemd. Ik heb hem laten zien, dat dit boek een lief boek is in hooge mate, en ik ga nu verder, want het is ook een diep en een machtig boek.

Mathilde is de vrouw, die liefde wil geven en liefde ontvangen, op welke wijze ook. Mathilde is De Minnares: Haar eigen gevoel altijd ontledend, verbeterend en er zich over verwonderend meteen, het dagelijksch leven zeer intens voelend, maar er zelden mee tevreê, altijd iets anders verlangend en schooners, nooit wetend, wat ze 't volgend oogenblik kan doen, plotselinge invallen krijgend, die ze dadelijk weer vergeet, zich zelf plagend om niets, dan alleen om de zoetheid van de smart, ingaand en doorfantaseerend op een werkelijk verdriet, en het uitspinnend en erin doordringend tot zijn verste gevolg en zijn binnenste pit, dan weer met een plotselingen terugslag harer zenuwen hopend en willend en plannen beramend, vast groeiend in een groot en gelukkig besluit, tot dat besluit haar beheerscht, zooals anders haar ver-

driet, terwijl zij zelf al weer anders is; en zij moet, maar de woorden toch niet kán vinden, op den dag door haarzelve tot spreken bestemd, levend kortom in een wereld van schijnbeelden, en verschrikkingen en illusiën, die nergens bestaan, zoo is Mathilde.

Breng nu een dergelijke vrouw in intieme aanraking met den gewonen, nuchteren, banalen, goedigen, bedaarden Jozef van Wilden, met zijn makkelijke mannensensualiteit, die door alles kan worden bevredigd; laat die twee zijn in omstandigheden, zooals de schrijver ze geeft, en er zal uit voortkomen het physio-psychologische proces, door hém hier geboekt.

Dit boek is de geschiedenis van de ontwikkeling en versterving, van de opvlamming, en vól-branding, en uitdooving van Mathilde's temperament.

Alles groepeert zich om haar, in flauwer verte of helderder nabijheid, zij alleen groeit en ontplooit zich en verwelkt, en Jozef blijft innerlijk altijd dezelfde, als de gevormde, volwassene, voor inwerkende indrukken ontoegankelijke man, die hij is.

Zoo is het boek in zijn geheel: wenden wij ons nu tot de onderdeden ervan. En dan zal ik slechts letten op het dertiende hoofdstuk, omdat dáár slechts de schrijver ten volle bereikt heeft wat hij woû.

En dan bestaat, bemerkt men, dit hoofdstuk uit een aantal op elkaêr volgende *emoties*, zich verzinnelijkend en verklankend in den rhythmus van den zin. Emotie's, langgehuilde, breedgeklaagde, dagen van emotie in onafgebroken smart. Zij zijn heel het gevoels- en lichamelijk leven van een tot de uiterste strakte gespannen gestel. En die emoties worden tot in hare kleinste elementen ontleed. De rillingen door haar lichaam, de voorstellingen die in haar opkomen, de vreemde gezichten die zij ziet om zich heen. Dát zijn de *sensaties*, de fijnste atomen van Mathilde's gevoel. De vormen bewegen voor haar oogen, de kleuren slaan op haar toe, de heele

natuur wordt, als Mathilde in haar hartstocht, gek. De heele natuur wordt een zielstoestand van Mathilde, omdat er niets wordt beschreven, wat zij zelve niet zóó ook gevoelt. Het is inderdaad een nieuwe gedachte, de natuur niet te geven, zooals de auteur, als artist, haar aanschouwt, maar zooals zijn personen haar zien, in hun eigenen toestand, en hare bijzonderheden gewaar worden met hun eigen gevoel. Want daardoor worden omgeving en personen noodzakelijk en onverbrekelijk tot één. Een voorbeeld (dl. II, bl. 96).

'Na de koffie deed Mathilde een wandelingetje in den tuin.... Als zij daar zat, zonder gedachte over de bladen van haar boek heen te turen, moê van haar droomen en treuren, van al haar dagen en nachten, werd zij onbewust het ruischen en leven van den tuin om haar heen gewaar en vloeide de zomer door al haar zinnen binnen. Langs haar voeten, langs haar schenen, haar knieën, haar dijen woelde de zomerlucht door haar onderkleêren en zuchtte allerwege haar huid in. Zij voelde koude plekjes aan haar beenen, als afgerond en zich plotseling op haar vel neêrdrukkend om haar uit haar mijmering te doen ontwaken. Zachte wind wasemde met stille huiveringen door haar witte rokken, ritselde op langs het kiezelpad van den bodem, deed den zoom van haar kleed op en neêrgaan. Om haar heen had zij nu het grijs-bruine licht, de ledige kleur der rieten omkasting. Een rust ademde uit die beschermende kleur; voor, achter en van links en rechts, in de rondte. Boven haar hoofd had zij de ernstige rieten kap, donkerder bruin, zwijgend en vooruitstekend, het hemelblauw den weg afsnijdend, om tot in haar oogen neêr te kaatsen. Maar door de opening van de hut, die eindeloos scheen, voor haar uit, zweefden alle kleuren en geuren, al het bloeien en wasemen van den heelen tuin met boomen, bloemen, lucht en aarde, met zijn geschitter en geglans, zijn doffe en blinkende gedeelten, zijn jubelen, zijn beweging, zijn warmte, zijn sidderingen, zijn liederen op haar toe en omwemelde haar gezicht. En zij werden krachtiger, de kleuren: zij wiegelden, zij druischten, zij snelden, zij stormden op Mathilde aan, een koor

van kleuren, een wijd veld levende mozaïek, zij zongen harde, felle klanken in haar oor. Toen, om de kleuren te verzachten, sloot zij half hare oogen, de appels verflauwden zich achter den nevel der oogharen, haar bleekroode lippen zegen zachtjes open, zoo dronk zij, haar hoofd even naar achteren gebogen, den lauwigen zomer in met oogen en mond. De zwakkere kleuren weken nu wech; alleen het donkere paarsch van een perk rhododendrons, het gelige en het sombere groen van het lichtelijk golvende gras en van de zoetjes kruivende bladerenmassaas, de blankheid van het huis en de kleine plekjes van twee diep-purperen stamrozen, bleven, vergoud door de tusschen het huis en de hut neêr-vallende zon. En het goud, het vloeiende goud, bleef de groote kleur, en wazig golfde het heen naar Mathilde, haar oogen binnen. De teedere lauwe lucht drong tot in haar keel, verdroogde haar mond, de geur van jasmijnen, in een heesterboschje rechts van de hut, walmde op in haar neusgaten. Zoetjes wemelden pakjes lucht over haar voorhoofd, haar wangen en door haar hals, neerhangende haarvlokjes in haar hals beefden stil heen en weêr. En zij hoorde niets meer als het kleine, geruisch van de warmte. Zij gaf zich over, zeeg naar achteren, haar hoofd over haar borst, haar handen aan weêrszijde, tintelend en gevoelloos, van de bank afhangend; haar vingers alleen maakten aarzelende, stervende bewegingen van uitrekken. Een zalige wezenloosheid suizelde door haar hersenen. Hijgend nam zij den zomer in zich op; windjes schenen van haar voorhoofd het bewustzijn van haar lijden wech te streelen. Maar dan begon zij eensklaps te hooren. Een lijster sloeg klaterend klaar zijn geluid uit links, schuin boven haar hoofd in het dennenboschje. En het schaterde door haar oor naar binnen. Zij deed haar oogen in eens wijd open, richtte zich half op. Als een slag van metaal vielen al de zomerkleuren tegen haar aan, hel, flikkerend, koud. Het purper, het groen, het wit, het goud, namen als vierkante en driehoekige vormen aan. De kleuren werden lijnen, schenen tastbaar. Dan week de slag en een loome droom, als een onzicht-

bare sluier, suizelde van Mathilde's hoofd en leden naar beneden’.

Al deze sensaties zijn nieuw, individueel, kunnen alleen en uitsluitend zijn van Mathilde. En het is duidelijk dat de auteur voor die nieuwe sensaties, ook nieuwe, persoonlijke, en slechts voor die sensaties dienende woorden behoeft. En hij maakt er dan ook bij honderden. De taal, als de natuur, begint te leven onder zijn handen, en wat de geleerden, met zóó pijnlijke moeite, door de eeuwen, hebben vastgezet, gooit hij om, met éénen slag, in het hevige willen van zijn kunstenaars-temperament.

Het schijnt mij, dat de schrijver in deze richting door zal gaan, een ieder dus, die belangstelt in de Nederlandsche Letterkunde, moet hem volgen met den geest. Niet aan mij, noch aan anderen, hem daarom te veroordeelen, want zoo de schrijver werkelijk den wil en de kracht bezit, zijn alle woorden ertegen: woorden in den wind. Lees b.v. (dl. II, bl. 155).

‘Onder haar voeten licht-zwartte de pad-breedte voort. Haar blikken vlotten neêr, maar de grond trok ze vooruit, breed-zwart vooruit, glans-zwart vooruit, heen-zwartend tusschen het stijgende gras-groen, voort-afstandend tot achter in den tuin. Zij was bang voor de ruimte tusschen haar en den afstand; liep zij, dan voelde zij den grond weêr achter haar, ver, wech, wech onder haar voeten, en de ruischende ruimte van licht-lucht en de zwaar-roerloosheden der opstanden. Maar het pad trok haar geloovende oogen verder, over een kabbeling van gelig-zwart voort, tot zij stuitten tegen den opsteigerenden gezichteinder; daar dwarrelden de verre hooge heesters omhoog, en joegen door-een, en dansten van groen, licht-groen opspringend en borend hun spelende wildheid door het lage neerdruischende blauw: Jozef! Jozef!

Mathilde keek langzaam in de rondte, met verfletsende oogen. Alle boomen stonden luid in de hoogte, in heffende opstamping gestooten naar de lucht. Alle heesters krioelden hun groene zenuwnetten in dikke dof-verstijfde groenvlammen

tusschen de boomen door, schuin tegen elkaâr in stijgend, op-schreeuwend tegen den blauwen middag, maar hoog van de boomentoppen wemelde in hitte-zilveringen, een kokende goud-geel-waseming tot de gloeyende blauwbekapping, waarin de laatste wolkendradingen wechsluyerden. En over de buigende boomen gleden en beefden de goud-blauwingen tot Mathilde. En achter haar, van de verre geelstoffing van den weg, waarin, door de gaten der hooge groenmassaas pakken hittelicht neêrsidderden en doodreutelden op het platgebrande wit van den grond, kwamen, omstuwd door de breede kreten van het woestdartelende heestergroen om de blank-glansende stukken huizengevels, de hooge iepen op haar aan, klein in de verte, maar grooter, grooter wordend, man aan man met hun dikke, warme stammen, grooter, breeder, hooger, en eindelijk opstaand achter haar, bij haar, in één geweld van geluidloos leven, één staan van groene krachten, één gestolten klimming van wil en van daad. En de hoogheden der boomen en de heete begeerten, die aanrolden kletterend geel over den weg, drongen Mathilde, vóor de sparrengroep heen, op het groote grasveld vóor het huis.'

Dit boek is een mooi boek, een lief boek, een machtig boek, een waar boek, dit blijkt voldoende uit al het voorafgaande, maar - en dit heb ik den lezer niet laten zien - dit boek is van tijd tot tijd ook een onwelvoegelijk boek. Daar staan dingen in, waar men in gezelschap niet over spreekt. Maar kan nu dit ééne bezwaar, bij ernstige, ruim-voelende menschen op den duur tot een veroordeelend vonnis wezen?

Dat zou inderdaad een verdriet voor onze letterkunde en een schande voor de Nederlandsche natie zijn.

Varia.

Impressie.

Bij het dolen in musea vindt men wel schilderijen uit een tijd, waaraan men u niet geleerd heeft te denken als aan een periode van genietbare kunst, voortbrengselen tòch die direkt aanspreken - bescheiden argeloos werk, dat overstemd is geworden in de spraakverwarring der eeuwen door den galm van pompeuzer tijden, maar dat zijn geur, zijn fijnen geur behouden heeft voor ons die, meer dan naar iets anders, zien naar het gevoel waarvan het spreekt - naar die emotie die we dicht bij ons voelen als een zuivere kinderstem in onze nabijheid tusschen het geraas van luidruchtige gesprekken.

Zoo in de *National Gallery*, in een zijzaaltje tusschen wonderlijke primitieven: een brok uit een fresco-schildering door Ambroglio Lorenzetti, van omtrent 1300. Dat is als een kostbare vond in het puin van een vernield gebouw, - een fragment dat door een mirakel zoo ongezocht mooi werd afgesneden, maar dat ook boeit door het verlangen naar wat verloren ging, door een verlangen dat wellicht meer genot geeft dan het geheel zou vermogen te doen.

In de teekening weinig archaïsme, maar een geloovige naïeveteit. Het zijn, levensgroot, hoofden van nonnen met donkere kappen waaronderuit een smalle strook wit komt die het gelaat nauw omlijst zoodat oor en voorhoofd bedekt

zijn, en hoog tegen de kin aan is het witte gewaad naar onder den kap opgebonden.

Boven in het medaillon, wat naar voren tegen den rand: eene, als een jonge adellijke abdis, gracelijk fier voorover geneigd, van ter zijde gezien, veel minder primitief geteekend dan de rest: een deftig mooi gelaat met een volle wang, 't ietwat Japansche oog dicht bij den rechten neus die prachtig geplant staat op de droeve bovenlip.

En die kop staat tusschen dat meer vage van die breede schuins neergaande strooken der kappen, en bij die andere bezichten, - van twee bezijden haar zijn alleen de linker-wang en een oog langs haar kap zichtbaar, de derde die onder uit de lijst ziet is tamelijk verdraaid geteekend - staat zooals de ongeschonden bladzijde klare taal tusschen de half leesbare bladen van een heel geschonden getijboek. Die sobere lijnen dragen een uitdrukking van een open blanke vroomheid, een hooge vorstelijke meêwarigheid, als van een nobele heilige vol liefde starend op het goddelijk kruisbeeld.

De simpele, grijze omtrekken zijn aangevuld met een vlak kunsteloos modelé. De aangezichten zijn teeder, koel geomberd in den tint van dofrose speksteen. De lichte kleeren vertoonen zich - 't stuc is daar afgebrokkeld - in een rijp lichtgrijs, geroost met een heerlijke *patine*. De plans der donkerder kappen zijn schimmig, getemperd lei-kleurig.

Zacht is de kleuraanblik van het geheel. Het is of op een grond van vergrauwd linnen enkele lijnen en vlakken geborduurd staan, een borduursel, dat gefaneerd is en een matte fijnheid heeft gekregen. Of als een pastel, of een teekening op grijs papier met enkele fijn gesleten krijttinten; of het doet zich voor als een van die geëmailleerde blond-gekleurde oud-Italiaansche terracotta-reliefs in vlak licht op een afstand gezien; - maar teêrder. Want ik zag nooit iets wat in het delicate van de koelblonde pure kleurnuanceering zoo dicht kwam bij de aanbiddelijke, mystieke gesluierde bruid van Matthijs Maris, die in den Haag bij van Wisselingh is. En soms is dit steenen schilderij als een gothieke mozaïek-schildering, maar met het groote, streng-zuivere

van een betint relief uit een grafkelder in het land der Pharao's. Men zou zeggen het gebed van een gekerstende Egyptenaar.

Maar het geprevel van dit stil gebed klinkt door in de ziel als een zacht koraal, dat kalm naruischt in 't gewelf van een rustige kathedraal, met geweldige innigheid.

Jan. '88.

J. STAPHORST.

[De Nieuwe Gids. Jaargang 3. Deel 2]

Mauve.

‘Het is mijn doel niet een koe te schilderen om de koe, noch een boom om den boom, het is om door het geheel een indruk te weeg te brengen dien de natuur somtijds maakt.... Men heeft altijd gezegd een aardig koetje, een lief schaapje, maar dit gaat mij niet aan. Dit bedoel ik niet, dit is geene kunst’.

‘De tableaux de convention, hoe ze ook van kunstvaardigheid mogen getuigen, dragen al te duidelijk de teekenen dat men de natuur heeft op zij gezet, en bezitten zeldzaam die naïeveteit, die zedigheid, welke zoo schoon zijn, en voortspruiten uit de intieme natuurwaarheid, en de trouwe herinnering aan hetgeen de natuur zelve u verhaald heeft, toen ge aandachtig wildet luisteren’.

Dit schreef een kleine dertig jaar geleden, voor zich, een jong gestorven schilder, vriend en geestverwant van Anton Mauve, en gaf daarmede, onopzettelijk, de formule der toen jonge Hollandsche stemmingskunst, die, thans tot volle kracht gekomen in Mauve een harer groote figuren verloren heeft.

Hij was een verstandig droomer, een soort van zeer-weinig-mystiesch-gezinde, zeer Hollandsche Arcadiër, die al de vriendelijke gunstjes van het pastorale leven genoot, in het boerenbedrijf een beminnelijken schijn liefhad, gelukkig opging in de blijde bekoring der zoete zegeningen van het licht. Want uit zijn licht moet Mauve gekend worden. En dat licht was het verspreide, het effen rustige licht der stemmende stille daagjes van ons druilig vaderland, als van den gedekten hemel een dofzilveren blondheid nederwaast, die streelend heenstuift op de zandige heide over de wollige vacht van een schommelende kudde schapen, waartusschen doezig een herdertje voortdrentelt, terwijl aan den zoom van het boschje in de verte het berkenblank in dunne stammetjes oprijst naast stil warlend sparregroen.

Het was het gedempte parelgrijze licht dat het frissche weidegroen, het rijpe graangeel, en het rosse aardzwart, verfijnt tot harmonieuse getemperde tinten, en innigheid geeft aan laantjes buiten en wegen door en hoekjes in het dorp, aan een strand met pinken, een kooltuintje en een vrouwtje in de boonen, of een kalfje achter op 't erf. Het was dat van lichte neerwasemende regenluchten boven een peerschig opwasemende aarde.

Hij hield van het weêr waarin een eenzaam ploeger of een paar gebukte rooiers in stomme aandacht als rustige, eenvoudige vlakke figuren geteekend staan in een dampige Octoberlucht; van den dag die de wit- en zwart- en bontvlekkige koeienbastjes bij het fijne wilgengroen in boomgaard of aan slootkant staan doet als een deftige boeket van bescheiden grijze tonen.

Zijn licht was het licht dat niet de kleur geeft maar den toon.

Zoo was Mauve geen colorist maar een tonalist bij uitnemendheid, die, in de concrete aandoeningen van zijn zedig gevoel, een verteederden Oud-Hollander kon gelijken, meer verfijnd van sentiment maar minder kloek dan zijn voorgangers.

Toch was daar niets kleins in zijn kunst, zij gaf een gevoel

van vreedzame ruimte. De natuur sprak hem aan met vriendelijke, familjare stem, van lievigheden en intimiteiten met een nuance van zachten weemoed. En zoo kon zijn teekening zijn argeloos angstvallig, in later tijd soms ietwat koket-naïef, maar toch altijd van een bewogen gemoed.

Misschien nog beter aquarellist dan schilder, verdiende hij, in de exposities van de Hollandsche Teekenmaatschappij, de eereplaatsen slechts met twee groote aquarellisten te deelen,

De kunst van Jacob Maris is krachtiger, grootscher, rijker· die van Israëls aangrijpender. De schilderijen van Willem Maris zijn hooger van kleur, stouter gedaan. Naast hen was Mauve de zeer oorspronkelijke, sobere, gemoedelijke, intieme schilder der grijsblonde stemmingen van ons eenig Hollandsch weder.

Maart '88.

J. STAPHORST.

De Nachtcactus door A. Brouwer.

I.

- ‘Je mot es met me meegaan’, zei de tuinbaas van het landgoed B.

Hij sprak zoo tot zijn gast, een jongman die er uitzag als een stadsmensch met vakantie buiten.

- ‘Waar naar toe?’ vroeg die.

- ‘Nou, ga maar mee’, was het geheimzinnige antwoord.

't Was een stoere man, die tuinbaas, van wel zes voet. Hij liep met naar den grond gebogen hoofd naast zijn metgezel voort, bedaard stappende, ietwat schuiflend met de in leêren pantoffels gestoken voeten. Hij droeg een vest zonder mouwen, dat vaal geworden was, in weer en wind, verschoten door de zon, boven een blauw boezeroen, waarvan de mouwen met een breeden boord sloten om de polsen. Een wit boezelaar, opgenomen aan een slip, was heengeslagen om de heupen, en om zijn beenen fladderde een werkbroek van bombazijn, aan de knieën gelapt en bulterig uitgezakt door den langdurigen indruk der forsche knieschijf. Alles aan hem sprak van gezondheid en kracht, van goed

gevoed zijn en buitenlucht. Zijn breed gelaat, omzoomd met een grijzende ringbaard had het ronde, geboetseerde gekregen van een stil leven, zonder beroerende passies, gesleten in een zwijgende omgeving, een leven van onderwerping en onderdanigheid voorbij gegaan in dienst van zijn meesters.

Zwijgend ging hij naast den anderen voort in de oprijlaan van het landgoed, tusschen hoog opschietende olmen en beuken en al wandelend gleed zijn hand langs het lage hout tusschen de stammen der boomen, nu een rot blad wegplukkend, dan een dood takje afbrekend, dat hij vervolgens nogmaals doorbrak tusschen de vingers met een luid knapje.

- ‘'t Blijft maar droog’, zei hij zonder opzien.

't Was een duistere dag geweest vol met beloften van regen. Tusschen de laan van boomen door, kon men de wolken voort zien jagen in de lucht, een driftigen warrel van voortgejaagde grijzen, waterige massaas van damp, verbrokkeld en voortgestuwd door een hoogen wind.

- ‘Zeg’, vroeg de jongste, ‘waar moet ik eigenlijk naar gaan kijken?’
- ‘Dat zal je wel zien’, zei de hovenier leuk; om zijn grooten mond kwam even een stille, vette lach en een glimp van loosheid schemerde in de opkijkende oogen.
- ‘Ga je mee Gerrit’, zei hij in 't voorbijgaan tot den tuinknecht, die in den tuin, waar de kas stond, neêrgehurkt was tusschen de bloembedden, ‘ga je meê, de nachtcactus bloeit vannacht!’
- ‘Ik kom baas’, klonk het terug van den knecht, die al kwam aanloopen.
- ‘Ze is nog niet heelendal open, zie je wel’, begon de baas weêr, toen ze de kas waren binnen gegaan, waaruit een dampige geur van bloemen hen tegenwaaide, ‘'t is nog te vroeg’.
- ‘Neen, nog niet heelemaal’, zei de gast.

Hij was bij het binnenkomen dadelijk stil blijven staan bij de bloemen, de wenkbrauwen opgetrokken van bewondering voor de plant, die op de verhooging, onder de ramen, in de bladaarde stond.

Er waren twee bloemen aan den veeltakkigen, stekeligen cactus. De zorgvuldige hand van den hovenier had de lange, slangachtige geledingen gewrongen en geleid langs een stellinkjevan in de aarde gestoken stokjes. Boven uit de stijve wrongen staken de bloemen, bij de inplanting aan den stam omwoeld met boomwol. Bleek en star praalden ze onder het gedempte licht der ramen, onevenredig groot voor het tenger gewas.

- 'Je hebt ze in 't geel ook', vertelde de baas.

Uit een rijken, wijd omkrullenden krans van fijn gepunte schutbladen, scherp gesneden sektoren van een cirkel; uit een kring van witte stralen, regelmatig als de windroos van een kompas; als een kille versteening; kwam de zuivere bloemkelk met nog ingerouwen blad; en, van het zelfde weeke wit als hun schutsel, schenen ze gebootst in een onvaste stof, geworden uit een ijle zelfstandigheid, die het licht opzoog om het dan weêr terug te stralen bevender en onstoffelijker; zij praalden zóo, als in hun eigen licht, blank als het licht van de maan is in een nacht in het oosten, blank als de korte krullende schuimrand van de blauwe zee. Tusschen de bladen door zag men in het hart van de bloem als in een kelk van albast; als waren ze geslepen, zoo rondden zich de bladen tot een lange holte, die vol lag met gebroken gloed en matte schijnsels, onder het goudgele stuifsel, dat op de stampers lag. Twee of drie meeldraden kwamen er uit naar voren snellen, lange dikke draden, die krombogen over de opening, gebukt onder de zwaarte der koppen.

De hovenier had met zijn vingers die zwart waren van aarde de bloem van onderen aangeraakt, lichtte toen voorzichtig met de andere hand de meeldraden op, en zei boven de bloem sprekend:

- 'Ze is nog niet sterk genoeg, begrijp-ie. Van avond gaan we nog eens kijken, dan is ze geheel open en dan staan haar meeldraden heelemaal recht, kijk zoo.' -

- 'Waar zijn die watten voor, baas, vroeg de knecht, is dat om de luis?' -

- ' Zeker, zei deze, dat doe ik voor de luis, als de knop begint te zwellen, begrijp-ie?' -

Hij bleef aan de ingang staan schurken met de schouders, schoof zijn tabakspruim recht in den mond met een beweging der tong en vervolgde toen, terwijl hij instinktmatig begonnen was, de dorre bladen weg te plukken der dichtbij staande planten.

- ‘O, vroeger toen ik nog in H. in betrekking was, had ik de heele kouwe kast vol, begrijp ie, dat was een gezicht, dan maakte ik de kas licht 's avonds, en dan kwam de heele stad kijken, dan stonden de knechts aan de deur, dat was nog een goeie voor erlui en voor mijn ook. Deuze heb ik nog meegebrocht, maar 't volk maalt er niet om, begrijp-ie, en morgen zijn ze verslijmd.‘ -

Hij vertelde met korte afgebroken volzinnen, vol rustige ingenomenheid met zijn mooi beroep. Zacht kwamen zijn woorden van binnensmonds, met een gedempten metaalklank, een geluid dat soms oversloeg in de hoogte, schoot in de keel, even als of zijn stem geleden had, door het vele spreken in de open lucht.

In de kas hing een warme lucht van uitzweetende broei-aarde, die een aanslag gaf tegen de ruiten, een benauwde dampkring, vol met den adem der kasplanten; en daar door heen kwam een zware bloemengeur dringen van uit den hoek waar de cactus stond en ging door de geheele ruimte, krachtig en bedwelmend.

- ‘Wat ruikt zoo'n plant, baas’ zei de knecht.

- ‘Ja, wil je wel gelooven,’ antwoordde de hovenier..... hij schoof even aan zijn pet, toen verliet hij de kas al pratend en zijn woorden werden onverstaanbaar daar binnen.

- ‘Doe je de deur weêr dicht?’ riep hij nog even terug.

Zijn gast was achtergebleven, verzonken in de beschouwing van den cactus, stil geworden bij het starre blikken naar de blinkende bloemen, die pralend stonden en groeiden in zijn oog, onder het vallende donker van den befloersden avond. Stenggelloos, als met boomwol vastgebonden aan de leêrachtige plant, bleven ze onbewegelijk, waar al de planten in den omtrek trilden op het tochtje, dat soms kwam waaien door de open kier der deur. En 't was hem, alsof hij de bloem

zich zag openplooien naar den nacht, de kelkbladen zich ombuigen naar den straaldierachtigen krans van schutbladen, de meeldraden rijzen als de voelsprieten van een kruipend beest. En in de dikke bladen zag hij het vleesch liggen van de bloem, een korrelig, waterachtig vleesch, glinsterend doorschijnend als sommige soorten van marmer, maar minder levenloos met een flauwe gelijkenis aan het vleesch der zee-kwal. En dan weêr was het hem als was die bloem daar niet gegroeid uit zich zelve, als zag hij neêr op een vastgehouden visioen uit een teêr brein, op een schepping, geworden uit droomen en zelfbeschouwing, als een gewas gegroeid zonder het licht van de zon bij de kwijnende stralen der maan.

- ‘'t Is een vreemde bloem!’ zei hij voor zich.

In het nauwe paadje tusschen de opstelling van planten liep hij door naar het einde der kas, suffende als een die leeft in het diepst van zijn gedachten, en geen oog heeft voor wat om hem is. Hij ging tusschen de groene met kleurige hoogingen beplekte rijen; langs bloeiende bolbegonia's met hun dik-lubbige roode tressen; langs violette en witte cloksinia's, wier bekerbloemen gelijken aan een drinkglas; langs jufferachtige fuchsia's, wier ijdel schudden aan hun langen steel hem even deed opzien. Hij ging langs bleeke hortensia's, wier bloesems saamscholen als bloemen in een tuil; langs bonte geraniums, vol met schelle bloemen, een gebrokkeld rood, dat nog klaterde in het doeze licht van den avond; langs cenalen met bont gekarteld blad, zoo gezocht voor het aanleggen van mozaïkperken; langs bloemlooze colleya's, wier bladeren pronken met kleuren van verwelkt najaarsloof. 't Was een rommeltje van planten en bloemen waar hij langs ging met een ruischen van bladen achter zich, een overschot dat niet puik genoeg was voor de serre, sierplanten die geen plaats hadden kunnen vinden in het heerenhuis. Aan het einde gekomen bleef hij een oogenblik staan voor de opstelling van kleurige bladbegonia's die met een piramide oprees tegen den korten wand als een driehoek van groote hartvormige bladen, die blank voor elkaar plekten en elkaar verdrongen. In het waterige licht, dat van boven viel, glim-

merde het dons, dat op de bladen van sommige soorten groeit, bevlokte den stapel van stijfheid als met een luchtig, levend schuim, waartusschen de zachte bontheid der kleuren speelziek lag, als het spel van licht dat gebroken wordt in het schuim van zeepwater, of weerkaatst van parelmoer. Maar midden in, door een behaagziek geplooi van den hovenier, uit het hart der zilverige verzameling, kwamen storend de hardgroene bladen van een zeeui. In breeden val daalden de grasachtige slierten neer, als een breed kringelende wier, in hun saampakking gelijkend aan lange vallende baardharen, aan den kronkelenden vlokkenstroom, die afdaalt van de steenen aangezichten van Neptuun en zijn Tritonen, door beeldhouwers der late renaissance gehouwen in marmer tot bekroning van een fontein.

En de geuren van den cactus zwermden rondom, de kleinste hoekjes doordringend, en de gast van den hovenier scheen zijn droomerigheid vergeten te hebben. In het ruimtetje voor de stelling drentelde hij op en neêr, de bladeren betastend, de roode harige stelen bekijkend, zich verwonderend over die weelde van kleinigheidjes, over dien rijkdom van nietsjes. En toen hij eindelijk wegging, neuriede hij binnensmonds, luchtig geworden naar het scheen en los van zware gedachten, de hersens gevuld met onbestemdheid, met een gewaarwording licht als een roes die komt, met een prikkelend gevoel van zorgeloosheid dat hem drong de armen voor zich uit te zwaaien in de ruimte.

Bij den cactus teruggekomen, bleef hij weer staan, op nieuw bezeten door de pracht der bloemen. Hij boog zich even er boven, snoof den geur diep op herhaalde voor zich zelven: ‘'t is een vreemde bloem’, en verliet de kas.

Rondom dreinde alles na lange droogte. Het onderschepte licht, een hoog gaasachtig wolkenlicht, zeeg zwaarmoedig neêr op den tuin, op boomen en struiken, lichtte op het laagste loof dat slap hing en overdekt met stuifsel, grijs stof.

Rustig wandelde hij door. In zijn hoofd was een zonderling mengsel van opwinding en onverschillige kalmte, een gedachtenlooze volheid van gedachten.

- ‘'t Blijft maar droog, mijnheer,’ klonk door de stilte de luide stem van een werkman, die bezig was met harken in de buitenplaatsachtige laantjes, ‘alles hangt.’ -

Hij bleef met de handen aan den steel der hark staan leunen, begeerig naar een praatje, maar de aangesprokene ging verder en zei verstrooid:

- ‘Zoo’.

Instinktmatig bleef hij doorloopen, tusschen het lage kweekhout. Onder zijn voeten stoof het padzand op, een rullige aarde, rossig geworden door het stoven van de zon.

En de groote voorname stilte die heerschte, zette zijn geest aan 't werken. Hij moest terugdenken aan het drukke leven in de hoofdstaf, waar hij woonde: onbewust en half soesend drongen de herinneringen van dat groote woelen zich aan hem op. Hij hoorde in zich dat gegrom terug van een bevolking, dat machinegeluid van een groote stad, dat geroezemoes van een bezige menschenmenigte. En zooals daaruit zich enkele geluiden losmaken en opdringen, kwamen bizonderheden terug in zijn herinnering. Hij hoorde weêr de stemmen uit zijn omgeving, de gesprekken waarin ieder sprak voor zich zelven: de luide woorden der opgewondenheid en der eerzucht, de hooghartige taal der kracht, de stille gezegden van den twijfel en van de vrees, het drukke hortende spreken van den afgunst en van den nijd, waarmede ieder vertelde van zijn eigen vol leven. Hij zag zich weêr terug op zijn eenzame zwerftochten door de wijde stad, bij het naakte licht van den werkvollen dag, in het geheimzinnige licht, dat de nachten daar hel maakt. O die stad, die nachten, die nachten in de stad, dat roezige jachten naar verguld genot, onder het vergulde gas, onder een taal van vlammen, gespleten tongen van vuur, die het duister bespraken. Dat vlammengetingel boven de straten; die lichten, zooals zij zich saamrijen tot lijnen lichts om weg te ijlen en te vervlieden in de oneindigheid van den nacht, tnsschen de vage kolossen der huizen, dommelend in het rossige duister; die slingers van glans boven de grachten, die andere rijen oproepen van stil wiegend vuur in het peilloos donkere water; dat gestraal

boven pleinen en wijde gezichten; die heksendansen van lichtjes, gloeiende hieroglyfen-reeksen, teekenen en wonderen van vuur, afschijnsels, stralende projecties der stad, geteekend op de ruimte. O, die vergulde nevels, wolkend boven een leven dat zich zelve ontbindt. O, die goudmist, hangend boven het ronfelen van een slapende bevolking.

En, al wandelend, daagden de herinneringen en gezichten in zijn hoofd op. De een kwam en verdrong de andere. Beelden gehaald van ver, uit verre jaren en uit verre streken. En, nu geheel innerlijk levende, dwaalde hij door de laantjes, opgaande in zich zelven, genietend van zijn half slapende bewustheid; maar telkens weêr, als tegen een achtergrond vol gedempt gewarrel, doemde in zijn geest de laatste indruk naar voren, het frissche beeld der pas verlaten bloemen, de beide kelken in wijde kransen van witte bladen, met hun bijna ziekelijke schoonheid.

- ‘Wil je wel gelooven, dat alles te vroeg rijp wordt, klein blijft, dat alles snakt naar water. Zoo stoorde hem plotseling de stem van den tuinbaas. Hij kwam uit den moestuin, en het witte schort puilde voor zijn buik, volgepropt met pasgeplukte jonge erwten.

Hij was stil blijven staan en met de behoefte van iemand, die zijn nood klagen wil, herhaalde hij: ‘'t blijft maar droog, 't blijft maar droog.’ -

- ‘Misschien krijgen we van nacht regen’, zei zijn gast om wat terug te zeggen.

- ‘'t Mocht wat’, antwoordde hij naar boven ziende, ‘ja, als de wind leggen ging in de hoogte; morgen is de lucht weêr schoon’.

- ‘'t Zal er toch wel van komen, zeide de andere’.

- ‘Nu ja’ .. en hij ging weg met zijn stille stappen.

Ook de andere ging verder. De herhaalde klacht van dien rustigen man had zijn droomerijen verjaagd, zijn zien terug geleid naar wat 't dichtst bij was. Hij begon te letten op de scheuren in de grond, op de bersten van droogte; hij zag het gras langs het pad verschroeid tot hooi, de bladeren vuil van stof, saamgeschrompeld van armoede; uit alles sprak het

smachten naar lafenis; het steeg op uit den grond, het zeeg neêr van de boomen en langzaam kwam het tot hem als een groot verlangen, waarin kleine verlangens vergaan.

En rondom werd het licht dompiger, want de avond kwam vroeg als de voorspeller van een stik-donkeren nacht; de wolken waren saamgesmolten, vervloten tot een ruimte van grauw, één groote kleurlooze oneindigheid, waar de schorre schreeuw van een hoogvliegenden reiger doorheengalmen kwam, en zich verloor, de verre hooge schreeuw van een onzichtbaren vogel.

Onwillekeurig was hij den moestuin ingegaan, langs voorbij de schuur, langs tusschen de kistingen met broeiramen, voorbij de hier en ginder nog bloeiende aardbeziën-bedden. Hij was haastig beginnen te loopen, als iemand die verteerd wordt door onrust, die behoefte heeft zich snel te verplaatsen. In het hart van den tuin gekomen, daar waar de rijen van groenten elkaâr opvolgden, waar de jonge sla-, andijvie- en koolplanten hun kroppen begonnen te zetten, en rijen van peulvruchten zich omhoog worstelden, langs de als heggen aaneengesloten reeksen van dor rijshout, kwam weêr de stem van een werkman, die, het onkruid wegwiedend met de hand, op de knieën voortkroop tusschen de rijen van licht groen gewas.

- ‘'t Blijft schrikkelijk droog, menheer,’ zei hij eiren opziend van den grond; ‘de regen verdraait het te kommen; geen een krop zal goed zetten, ik kan nog niks opbinden, niks.’ - Hij schoof voort en betastte, zoekend naar rijpe knoppen, de planten een voor een, al zuchtend en klagend.

Daar was hij weêr, die klacht, die aankwam met onwillige berusting, koppig, vol met verzwegen verzet; en waarom kwamen al die dingen vallen in zijn ziel, hardnekkig als een dreinige motregen? Uit de stad, uit een woelig leven, waar ieder vocht voor zich zelven, waar ieder in den strijd om zelf staande te blijven, een ander poogde onschadelijk te maken voor het gevecht, uit die moe makende gisting, uit die kleine vervelende en verwarde wereld, was hij hier gekomen met een krachtige behoefte naar eenzaamheid en rust; en lang-

zaam aan was hij kalm geworden in die groote vegetatie, waar alles scheen vanzelve te groeien zonder het maken van geruisch. En de dagen waren voorbij gegaan in stillen gang en hij had geleefd als allen, waarbij hij leefde: met geregeld werk had de eene dag den anderen gehaald. Hij was gewend geworden aan de aristocratische stilte van het buitengoed, waar bijna niets leven maakte dan het schot van den jager in de verte of het getrappel der dikke friesche paarden op de steenen plaats voor het koetshuis. Hij was thuis geraakt in dat groene wereldje achter rasters, waar een mollige rust hing van voornaamheid en zelfgenoegzaamheid. Hij kende er nu alles, de uitgestrekte velden met aangeplant kweekhout, den moestuin met zijn lange rijen peulvruchten voor den winter, met zijn klein ooft, met zijn kersenboomgaarden onder een stelling van gevlochten draad, tegen de vraatzucht der vogels; en den anderen moestuin met zijn reeksen broeiramen op perzik- en en druivenkasten, op de platte bakken, die zoo blauw glanzen konden onder het hooge hemelblauw, en wier kistingen wegkropen onder één mozaiek van bloemen, onder een weelderig zaaisel van wilde floksen, rood en wit en violet, en zacht gestreepte anjelieren, en fijn roode steenasters, die hij in de buurten van Napels had zien uitgroeien tusschen de scheuren der oude muren. Hij had zich bijna gehecht aan dien tuin, hij vond het prettig, de zware ramen op te tillen en te kijken naar het zwellen der meloenen, of in een anderen met de hand streelend te gaan langs het jonge groen van pastelein dat met één nacht boven den grond komt groeien.

Maar bovenal hield hij er van, daar die rustige gestalte van den hovenier te zien rondgaan met zijn witte schort voor, stil en in zichzelven, vol van liefde voor zijn jong en groen goed, in onafgebroken zorg voor de middagmalen van zijn meesters; en verder op kende hij er den langen vijver die nu bijna geheel droog lag, met zijn eilandje en een huisje met een heremiet; hij kende er de boomen bijna één voor één, de zorgvuldig onderhouden olmen en beuken en linden, waarachter hij soms de silhouetten zag verdwijnen der hooggeboren eigenaars in de kromming van een laan. Ze wandelden

deftig en voornaam, en het scheen hem soms als gingen zij rond als vreemdelingen door hun eigen goed.

Maar nu was dat gevoel weg. Het wroetende gewoel der stad was teruggekomen, heftig en in-eens; en die klachten, dat mokken tegen een doof stuk natuur, was het eigenlijk niet hetzelfde, als al dat ándere klagen, dat mokken, dat oprees uit het woelige hart, uit de ziel der stad. Ja, wel was het óveral hetzelfde, dat begon overeind te staan als eene overtuiging, overal en in alles een noodlottige massa, die heerscht en drukt, overal een verpletterend overwicht, dat machtig is door zijn noodzakelijke domme kracht, overal en in alles....

Hij had altijd maar doorgeloopen, machinaal de rondte door den tuin gedaan, en langzaam aan begonnen de dingen weer geheel te vallen in zijn oogen. Hij liep in den boomgaard, onder het loof van oude knoestige appelboomen, om wier stammen ruigten woekerden van grijs-harig mos, en hij schopte met zijn voeten de afgevallen vruchtjes langs het zand, gele schrompelige vruchtjes, gekleurd met het slappe hooge geel der verdorring.

Ja, opklimmen moest men leeren langs de smartelijke treden der bijzonderheden naar het eigen groot begrip.....

't Was nu bijna donker geworden, toen hij weêr tusschen de rijen der kistingen liep. Het grauw van den komenden nacht vulden den geheele tuin. De bonte bloemen lagen verzonken op den grond, gedoofd tot een saamgeloopen kluwen van kleuren, waaruit het hoogste rood en het blankste wit der wilde floksen uitspringen bleef, klankrijk nog in het donker.

- ‘Jan, zou je voor je weggaat, daar niet nog wat gieten?’ hoorde hij den tuinbaas zeggen, ‘we zullen van nacht nog geen regen krijgen.’

- ‘Ja baas.’ -

- ‘Zoo, ben je daar?’ zei hij tot zijn gast die hem te gemoet loopen kwam. - De knecht was bezig gieters met water te vullen aan het houten pompje, naast de schuur. Met hun beiden bleven ze staan kijken naar het water, dat met dikke gulpen kwam, opgezogen uit den grond, onder de

krachtige slingerslagen; zwijgend pompte de knecht door; klaterend viel de stroom water in het leege metaal; borrelend met een dik opzingend watergeluid liep de gieter vol om dan over te loopen met het gebruis van een zwaren regen.

- ‘Help me onthouen, dat we van avond den nachtcactus nog eens gaan zien,’ zei de hovenier in eens. -

Daar klonk een bellend gelui uit de schemering, harde klepklanken met een verweerd klokgeluid, en van voren en van achteren kwamen er klokgeluidjes luien door de lucht, dichtbij, vèr en verderop. 't Was de klok van zeven uur, het sein, dat de werkdag gesloten was en buitenplaatsen en hoeven in de omtrek hadden het luien overgenomen, joegen de kleptoonen uit hun daken.

- ‘Wel te rusten’ baas, zei de knecht, die met den laatsten gieter wegging.
- ‘Wel te rusten’ Jan, zei de baas weêrom.
- ‘Hij ging met zijn gast terug naar de tuinmanswoning. Met een goeien avond ging hun een werkman voorbij, die zijn jas loopende aantrok, wat verder nog een... en achter hen verdween de tuin, hoe langer hoe meer verslonden door den dikker en dikker wordenden nacht.

Het avondbrood was al een poosje gegeten, het omgewasschen kofflegoed, kopjes en schoteltjes, stonden weer netjes gerangschikt en in elkaâr gestapeld op een tafeltje, op hun vaste plaats, in een donkeren hoek van de kamer. 't Was een klein vertrek, dat overal glom van een gewreven en gepoetste netheid, tegelijk keuken en huiskamer. Een tochtschot, geelwit geverfd als de geheele kamer, glimmend met overlangsche lichten tusschen een tal van fotografische portretjes in zwarte gladden lijstjes en ruitjes, waarmede het vol behangen was, sneed van het vertrek een stuk af en maakte van dat gedeelte bij de ramen een soort van lade, waar de tafel en zijn stoelen net konden worden ingeschoven.

Onder het licht van de hanglamp zaten daar nu de baas, zijn vrouw en de tuinknecht, welke laatste kost en inwoning

bij het paar genoot. Allen waren verdiept in het lezen van het zoo pas aangekomen Nieuws. De baas zat in zijn hoekje tegen het venster aan, in zijn groote rieten leunstoel. Hij had het eerste blad opengevouwen op de tafel en lag nu voorover met de blauw geboezeroende armen, de ellebogen wijduit, er boven op; zoo nam hij bijna den geheelen tafel in beslag; zijn forsch hoofd, aan weerskanten aan de slapen begroeid met krullend haar, kwam naar voren, met een sterk glimlicht op den kalen schedel. Hij vatte het meeste licht van de lamp, glimmend boven de glimmende stukken van het tafelblad, dat onder de krant en zijn lichaam vandaan kwam, een groen wasdoek in bruin gepolitoerde omlijsting, glimmend, in het overal tot in het donker toe glimmende vertrek. Hij las aandachtig regel voor regel. Naast hem, een weinig naar achter, zat de tuinmansvrouw, een kleine zachte verschijning, meer een stadsjuffrouw dan een buitenmensch, afstekend tegen haar grooten man. Zij had hem den rug toegedraaid en liet het licht vallen op het tweede nummer, dat ze met uitgestoken armen voor zich hield. Tegen het donkere gat van den schoorsteen, waar een gepoetst en gepotlood fornuis in wegkroop, teekende zich het profiel van haar hoofd, een bewegelijk zenuwachtig gezicht, onder het weggestreken en gescheiden haar, dat wegdoesde om de molligheid van haar vleesch in het vage en rosse lamplicht. Een groote zilveren bril stond op haar neus, met kleine wendingen van het hoofd las ze de krant, ongeregeld zoekend naar wat haar het beste beviel. De knecht die nog niet lang in dienst was zat over haar, stijf rechtop, als iemand die nog niet geheel thuis is. Hij las in het derde nummer, dat hij laag onder zijn oogen hield, bijna op de knieën. Naast hem zat de gast, met den rug lui tegen het houten tochtschot geleund; een opgeslagen boek lag voor hem op den rand van den tafel en aan de korte kanten waren nog twee stoelen leeg, stijf met hun met was gewreven sportige leuningen. Er was een gezellige stilte in het vertrekje, de gulzige stilte van menschen die letters verslinden. De kruyige geur van de alle avonden versch gemalen koffie, walmde nog in den lekkeren dampkring van

stoomend water. De ketel zeurde zijn kringgezangetje op het fornuis, het klokje onder het kooitje van den kanarievogel tikte zacht met kleine haaltjes van den slinger, als de geregelde ademhaling van het kamertje. In de roedjes voor het raam bonsde een bromvlieg tegen de ruiten, vloog dan op tegen het glas in een trillende gonzing, met een ontwikkeling van kleine droomerige geluidjes, met een mystiek gescharrel van gazen vleugeltjes, een onwerkelijke hoorbaarheid, komend als herinneringen die komen van heel vèr. En af en toe kwam het ritselen van een verschoven krant, het kreuken van een omgeslagen blad.

Zoo was de kamer een poosje stil en glanzend genotrijk om de lamp, vol met kleine tevreden geluidjes.

Toen kwam de baas op, leunde met den rug breed en behagelijk in zijn stoel, nam de bril van zijn neus en zei geeuwend:

- ‘Hè, dat 's er één!

- ‘Staat er wat in?’ vroeg zijn vrouw, die haastig de kranten wisselde.

- ‘Nou.....’ een versche hoeveelheid tabak stopte zijn mond dicht, hij klapte de koperen tabaksdoos toe, likte de bruine reepjes die over zijn onderlip krulden naar binnen en ging toen bedaard, al kauwend voort: Nou, Dominé K. heeft het beroep naar Noord-Scharwou toch aangenomen.

- ‘Hè, dat 's gek,’ zei 't vrouwtje ‘en voor een poos was het dat-ie bleef.’

- ‘Mag een mensch dan niet veranderen, wat zegt u?’ vroeg hij, zich tot zijn gast keerend.

- ‘Zeker’, zei die.

- ‘Nou 'k vind het mal, hoor.’

- ‘Hoor es vrouw’, begon de baas weer en er volgde een uitwijding.

De gast zat te schommelen op zijn stoel, van achter en rondom de lamp kwam het praten der echtelieden tot hem; af en toe mengde er zich de stem van den knecht in, die onbekend met de gelegenheid, vragen kwam om verklaring. Het vreemde geluid der stem deed zijn buurman soms even opzien.

Hij zag den knecht dan voor zich zitten, onnoozel en toch slim, kaarsrecht op zijn stoel met de krant op zijn knieën. Tegen den donkeren achterwand, waar een glazen kast kleurde in het donker, met platte doffe spiegelingen in de ruiten, zag hij den kop voor zich. 't Was een beenige, oude-manachtige kop, droog, hard overal, met rechte dun saamgeknepen lippen, met een rechten driehoekigen neus, met rechte dunharige wenkbrauwen, waaronder de grijze oogen naar achter gingen, vol slimheid wegkropen in de diepten boven het jukbeen; de ooren waren klein en hooggeplaatst; de slaapkuil er boven was hol en diep gemerkt tegen de slaaplijn en het voorhoofd bultte sterk op en naar voren als de sterk ontwikkelde voorhoofd-knobbels bij sommige idioten; met een snellen zwaai werd de schedel vervolgens plat en verdween onder het korte gele haar. Maar het praten ging voort en de gast vervolgde zijn luiheid, als luisterend naar de dompige stemmen. En wel een half uur lang was het kamertje vol met het gehaspel over kerkeraden en dominees-traktementen. De baas die zelve ouderling was in zijn gemeente, ontwikkelde zijn kennis, vertelde van zijn lange ondervinding, zijn begrippen over de gevallen en twjsten, die naar hij zeide de kerk verscheurden. En uit al zijn kalme redeneering, kwam de lijdzaamheid van zijn stevige, groote natuur, de vasthoudendheid van een werker in een afgesloten ruimte, samen met de uitgeslapen gevatheid van een buitenman. Nooit was hij verlegen iets te verklaren. Hij haalde de bewijzen voor zijn meeningen overal vandaan, maar 't liefst uit zijn omgeving, uit zijn vak, uit zijn dienstbaarheid, tusschen zijn bloemen vandaan, uit zijn ooft, uit zijn grond. Zoo liet hij zijn godsdienst zijn vak dienen, en, omgekeerd, zijn vak zijn godsdienst. Hij kende de kerkwetten op zijn duimpje: bij het aanvaarden van zijn bediening, had hij een geheelen winter lang de synodale wet bestudeerd, voorover op het boek, met den vinger de regels volgend, de woorden spellend; wijze spreuken en spreekwoorden kende hij bij de vleet en ook had hij een groot geheugen voor grappige geschiedenissen. Hij wist zijn gesprekken te kruiden; hij plaagde ondeugend tusschen het

vertellen door zijn vrouw met allerlei vieze verhaaltjes, breed lachend, knipoogend tegen den knecht, die evenals hij, gewend aan mest, daarin geen kwaad zag. En zoo kon hij uren soms doorpraten, langzaam en kalm de avonden dood slaan. Liep zijn redeneering spaak, dan vulde hij de gapingen in zijn gedachtengang met zijn eenvoudig: ‘begrijp-ie’ en ging ongestoord verder. En vol bewondering en liefde zat hem zijn vrouw zoo aan te kijken, al vond zij hem wel eens wat lang van stof. Maar van avond was hij kort en in zich zelven gebleven en, na een oogenblik uitklappens, weêr voorover gevallen op de krant. De droogte, het lange wegblijven van den regen, gaf hem het hoofd vol muizenissen, meende zijn vrouw.

En 't was weêr stil in de kamer, allen lazen de lange rubrieken met nieuwtjes. Na een poosje was de gast opnieuw met het hoofd tegen het schot komen leunen. Wat was het groot, stil rondom, buiten: alle avonden drong die gewaarwording zich op wanneer in den late, de nachtwind hoorbaar sluipen kwam langs het tuinhuis en om de boomen henen. Dat kwam telkens terug; maar alle avonden ook, kwam voor hem dat geregelde nieuwtjespapier die prachtige rust storen.. met een gevoel, dat een duf riekende kelderlucht brengt, die waaien komt in een frisschen dampkring. 't Was maar een oogenblikkelijk gevoel, dat spoedig wegstierf, zoodra alles in huis sliep en de stilte voortging te suizen, boven den onzichtbaren tuin die voortgroeide in de heerlijkheid van den nacht. Doch van avond waren de gesprekken die de nieuwtjes volgden dubbel vervelend, de lucht der versche drukinkt, die opvloog uit de nog vochtige bladen, onuitstaanbaar leelijk; 't was als een verouderde ademtocht uit de hijgende longen der stad, een versufte echo uit een woelig en haastig leven.... En morgen en overmorgen zou hij terug komen die kwalijkriekende walm, uitgeblazen door de stad, naar vier hoeken over de provincies; onafgebroken zou die zwerm van gedrukte verstrooing voortgaan de hersenen te beroeren van duizenden, met zoo een zondvloed van geestelooze overtolligheidjes.

De baas kwam weêr op.

‘Mag ik er even door, vrouw, vroeg hij, ik wou naar buiten.

Hij ging om den tafel, men hoorde hem zijn sloffen die buiten de deur stonden aandoen, ze aanstootend tegen de steenen vloer en uitgaan.

- ‘De baas is stil van avond,’ zei de gast.

- ‘Het weêr zit hem weer in den weg,’ antwoordde de tuinvrouw, ‘dat hindert die man nou altijd, wil je wel gelooven dat hij er niet van slapen kan als de boel niet goed groeit, dat zit er wat dwars bij em, je hebt nog nooit zoo'n man gezien.’ -

Ze begon weêr te lezen.

Mannenstappen kwamen door de stilte buiten, ze klotsten wat harder op de steenen plaats van het koetshuis naast de tuinmanswoning, toen klonk de stem van den baas door de muren henen, een andere antwoordde, de klink der deur gaf een metalen tik en om den hoek van het schot kwam een ‘goeien avond samen.’

- ‘Dag baas,’ zei de vrouw, ‘zoo laat nog?’

't Was de tuinbaas eener een uur ver afgelegene buitenplaats.

- ‘Hoe later op den dag hoe schooner volk’, zei hij.

- ‘Net zoo’, meende de knecht.

- ‘De baas komt den nachtcactus kijken,’ antwoordde de baas. ‘Ga zitten, van D.....’ hij vervolgde naar zijn hoekje schuivend: ‘heb je geen sigaar voor de baas, vrouw?’

De twee mannen raakten aan 't praten. De vrouw zette een bekertje vol sigaren op tafel, een blauw steenen bekertje, een kermisgeschenkje dat hard glasachtig glom om de dofbruinen rechtop staande einden der sigaren; toen dadelijk bedrijvig geworden, vroeg ze:

- ‘Wil je ook wat drinken, van D.?’

- ‘Dankje.’

Maar ze bleef voor haar stoel staan, in vertrouwelijke afwachting, dat haar gul aanbod zou worden aangenomen, toen ging ze wat rommelen in de kast.

- ‘Weet je het wel, vroeg ze uit het donker. ‘Neen dankje,’ herhaalde hij kortaf, om meteen zijn gepraat met den baas te vervolgen. Hij was half in het donker blijven zitten. Zijn gezicht buiten den lichtkring der lamp; de eene arm achter om de leuning van zijn stoel geslagen, verdween in het donker.

Tusschen de rookwolken door, spraken de beide mannen over de droogte, allebei klaagden zij zich uit tegen elkaâr, kalm zonder gesticulaties. 't Was dan al een schrikkelijk drooge zomer, en over en weêr begon ieder zijn tegenspoed op te sommen, dát groeide bij den een niet, en dát weêr niet bij den andere. De perziken en druiven beloofden wel goed, maar de appelen en peren verdorden, je zou het zien, als er morgen regen kwam, vielen ze allemaal van de boomen af, en dan de groenten van de kouwe grond en de aardappelen daar wel de ziekte in kommen zou, was 't niet om bij te huilen. En 't volk dat al die dingen maar niet begrijpen wou;..... maar de blommen, zei de hovenier, ja die hielden zich goed bij hem, nog nooit een jaar gehad van zooveel rozen, de tuinknecht kon het getuigen, 't was een lust voor de oogen, nee maar een lust was het, overigens was het verdrietig..... Maar ze waren toch niet alleen, in Gelderland en Friesland beloofde de oogst ook niet veel, had Floralia verteld. In 't Geldersche moesten de bijenkweekers uren vèr sjouwen met de korven, 't was gewoon een bankroet, er viel bijna niets te puren voor de bijen. De hei lag doodgeschroeid, en de boekweit en de spurrie bloeiden ook slecht.... zóó heeft ieder het zijne, besloot hij, wijsgeerig zich zelven troostend: ‘zoo zie je al weêr.’

- ‘Net zoo’, meende de knecht.

- ‘Nou, willen we es gaan’, vroeg baas van D., ‘ik heb nog een lange wandeling voor de borst’.

- ‘Ja, dat 's goed, - gaan jullie mee!’

Alle vier stonden op.

- ‘Dus van D., je weet het wèl’, vroeg de tuinvrouw, ‘geen glaasje boerenjongens?’

- ‘Nou geef dan maar op...’ en staande, met één teug dronk hij het glas leeg, dat de vrouw hem inschonk.

De knecht kwam op zijn kousen weêr binnen, hij had een lantaren in de hand, en deed het kaarsje er in ontvlammen, met een half afgebranden lucifer, die hij aanstak boven de lamp; achter elkander gingen de vier mannen toen naar buiten.

- ‘Nacht vrouw!’ zei baas van D... die het laatst bij de deur was.

Met de oogen nog vol van het licht der kamer, traden ze in het dikke donker. En alles was weg. Om hen huiverde de zwarte nacht, die eenig heerschte, groot en alleen.

Ze liepen op. Langs den grond schoof en danste de roode lichtkrans der lantaren, die de baas, vooruitloopend, droeg in de langs zijn dij schommelende hand. En de cirkel licht ging vlottend langs het pad, een regelmatig gestraald, dof, rood licht, een in vieren gedeelde lichtkring, door de lange uitwaaijerende schaduwen, die de roedjes der lantaren wierpen in den wijd wegdoezenden rossen cirkel. Ze gingen den stal voorbij. Een matte gloor vloog even tegen de deuren van het koetshuis en wiegelde weêr weg, toen de tot een reus aangegroeide schaduw van den tuinbaas er voorbij duisterde, maar weêr kwam het licht op den dikken boomstam bij het zandhok, het gleed om de gladde beuk henen, die een schilferig uitzicht kreeg in het vage schijnsel, toen zonk de boom weêr achter hen weg, tot een stuk van den nacht. Broksgewijs, bij kleine rosse schemeringen, herleefde de tuin. Ze waren in de oprijlaan. Telkens merkte het roode, diefachtige schijnsel even een stam en vlogen de onmetelijke schaduwen, die de lantaren voor zich uit zond, tusschen de boomen door het hout in. Het rossig kaarslicht groezelde lang en onstoffelijk op het lage hout, het was als een damp om de lantaren waar de vier mannen donker in gingen. Nachtgeluiden gingen den lichtkring vooruit, een droog bladerig geritsel in de struiken, een vogel die opschrok en slaapdronken tegen de takken aanvlerkte, een rat die over het pad schoot, als een snel rollende bal, en het hout in.

- ‘Je kan ruiken dat het droog is’, zei de hovenier plotseling.

Ze waren in den tuin waar de bloemkas stond, en 't was zoo, er steeg een muffe lucht uit het zand, 't was alsof de grond zijn dorst uitademde in den nacht.

Bij de kas bleef de baas staan, hield de lantaren hoog op, gluurde naar binnen, het licht boven zijn oogen afsluitend met de hand en zei toen tot zijn gast:

- ‘Ik heb je 't wel gezegd. Ze is nu heel open’.

De baas was het eerst binnengegaan. Het rosse vlamlicht der lantaren was komen vallen in het zwarte der kas en had het duister plotseling besprenkeld met roode loovers. De planten kwamen aangroezelen naar het licht toe, piekten op en spikkelden weêr weg, met kleine glansplekjes, met lichtende bladvormpjes en takjes, en dan vielen zij weêr saam tot raadselachtigheden van gedoofd zwart en rosbruin, waarin het groen der bladeren verschemerde, gebroken en verweerd tot roestige kleuren. Boven op de kisting, dichter bij den lantarengloed, kwam het helrood der geraniums nog treffen in de oogen; het lag glanzig en diep, weggezonken in de rust, onheilspellend, somber, aaneengesloten als vlekken vochtig bloed; en er om heen sliepen de kleuren der andere bloemen en der bonte bladen; ze ontwaakten even als de lantaren bewoog, begonia's en primaveren, het rose wit der hortensia's en het blauwe violet der floksen.

Maar dadelijk had de hovenier de lantaren geheven in den hoek waar de cactus stond, en met de optilling van zijn arm verschenen de bloemen voor de kijkende mannenoogen.

- ‘Zie je wel,’ zei hij, zich even omwendend, ‘ze is nu heel open.’

Niemand gaf antwoord. Als een bloem uit een tooververtelling, als een magische verschijning was de plant opgeroepen door de bundels van licht uit de vierkante ruitjes der lantaren. Wijd geopend zagen ze haar pralen, de grootste bloem naar voren gekeerd en de andere met afgewende bladen. In den saamgedrongen gloed der kaarsvlam stond de bloem te gloeien, hevig als was ze van enkel licht; over den gladden openge-

spleten bekermond, van uit het gloeiende hart, kwamen de meeldraden, nu recht, snellen naar voren, gespannen draden van een glanzende materie, en de gele stuifselkopjes waren er bovenop gelijk kroontjes van rosrood poedergoud. De krans van schutbladen was wijd uitgeplooid geworden, ze krulden om, gekanteld tegen het donker; vlijmscherp als messenlemmetten was elk blad, en onbewegelijk stond de kelk in die krachtige omlijsting, vastgesnoerd in den stralen-cirkel, een statige ster daar onvergankelijk gemaakt.

Vol ingenomenheid hield de hovenier de lantaren hoog op voor zijn gast, die dichterbij was gekomen, en bij het kijken scheen het dezen alsof de stilte rondom uitging van die bloemen, alsof de rust kwam uit dien hoek in de wolken van geuren. De bloem was zóo stil en stond zóo streng schoon, in zijn zuivere eenvoudigheid, als een opgelost probleem, in zijn klankrijke helderheid als iets, dat er volmaakt ís, zoo scheen de bloem in het volle licht.

Na een klein poosje kwam de stem van baas van D. achter zijn rug om.

- ‘Jongen, jongen, dat is een mooi exemplaar, baas, maar ik vind de gele toch mooier.’

- ‘Ieder zijn meugt,’ antwoordde de hovenier. Hij zette de lantaren voor op de kisting en ging staan leunen tegen de deurpost.

Oogenblikkelijk waren de bloemen gaan veranderen, toen het licht dansende en schuivende wegging. Weêr een oogen blik was het den jongen man geweest, of hij de meeldraden had zien trillen als voelsprieten die bewegen, en de krans van schutbladen was op en neêr gegaan als de weeke leden van een zeester, die ligt te kleppen en te dobberen in de zee. Hij begon het benauwd te krijgen in de kas; tot stinkens toe hingen de dampige bloemgeuren saamgedrongen in de kleine ruimte. Griezelig kwam de bloem nu onder het kantlicht der laagstaande lantaren. 't Waren vage streepjes licht, die denken deden aan de teekeningen op een japansche prent: 't werd hem te eng. Boven zijn hoofd trokken zich de roeden der ramen tot een kruisnet; als door de tralies van

ecn kooi zag hij door de ruiten heen in den zwaar-zwarten nachthemel.

Maar de drie mannen waren aan 't praten geraakt.

- ‘Je zoudt toch zeggen’, zei de knecht, ‘waar dient zoo'n blom toch voor’.

- ‘Ja, 't is een dondersch vreemd ding’, zei baas van D., ‘dat bloeit 's nachts, niemand ziet em’.

- ‘Ja, weet je’, antwoordde de hovenier, ‘hier, maar daar ginder in die verre landen, begrijp-ie, daar maken de zwarten er heggen van om de huizen, en as nou de buffels in de springtijd zijn, dan is er geen kwaad bij, begrijp-ie?’

- ‘Hoe dan?’ vroeg baas van D...

- ‘Wel’, vervolgde de hovenier zeker, ‘as ze dan in de springtijd zijn, dan worden ze al op een afstand bedwelmd door de stank, begrijp-ie, en dan springen ze de huizen niet om’.

- ‘Hé ja’, zei de knecht.

- ‘En is er morgen niks meer van te vinden’, vroeg de gast, even glimlachend.

- ‘Nee, morgen is ze verslijmd, heelemaal versmolten, in zijn eigen sappen verslijmd, begrijp-ie, net as een slak, waar je zout op gedaan heb’.

- ‘Er is je toch wat raars in de wereld’, meende baas van D...

De hovenier had zich schrap gezet tegen de deurpost en kauwde op zijn tabakspruim met een malende beweging der kaken.

- ‘Heb je veel meloenen gehad?’ vroeg hij.

En 't gesprek verliep weêr naar de droogte. Natuurlijk en van zelve kwamen zij er op terug hun leed te klagen, over en weêr zeurend, alles herhalend, maar eindelijk eindigde van D...

- ‘Nou, 'k dank je wel baas, ik mot weg’.

Met een ruwen stoot van zijn voet vloog de deur der kas open; een dikke gulp frissche lucht bolde naar binnen en schuurde ritselend langs de planten.

- ‘t Wordt al koud 's avonds’, mompelde hij, tegen den nachtwind huiverend.

Ze traden naar buiten.

- ‘O, de lantaren’, zei de hovenier.

Hij nam het licht terug uit de hand van zijn gast, die op zijn beurt de lantaren hoog hield, boven de groote schitterende ster.

- ‘t Is een heerlijke bloem’, sprak hij opgetogen.

- ‘Is 't niet’, zei de baas, ‘t is jammer dat het volk 't niet zien kan, er is geen vlekje aan, je zou zoo zeggen dat 't marmer was, 't is precies een blom uit een spreukie’.

Snel had de andere even naar hem opgezien en toen verlieten ze de kas.

- ‘Ik zal je de tuin uitbrengen, van D...’ hernam de tuinbaas, ‘je kan geen hand voor oogen zien’.

En stil gingen ze weêr achter het slingerende licht aan; op de pas schommelend ging het langs de dij van den hovenier, het merkte opnieuw de breede knieplooien om het gewricht van zijn been, of het lichtte op den bulterigen bobbel die de sterke knieschijf gedrukt had midden in de broekspijp.

Ze sloegen links af een laantje in.

- ‘We gaan de kleine moestuin langs’, klonk de stem van de hovenier, in den nacht sprekend.

- ‘Zou u je niet vasthouden’, vroeg van D. aan den gast die achter hem aansukkelde op den tast af met de onhandigheid van een stadsmensch, dat het groote duister niet kent, ‘je loopt anders het bosch nog in’. -

- ‘Zeg dat wel’, zei deze lachend terug. Hij deed met de hand een greep naar de jas van zijn voorman.

- ‘Geneer je niet, ga je gang maar’. -

De baas hield de lantaarn even hoog op om zijn gast de takken te laten zien, die over het wegje groeiden.

In de schemering van dansende vlekken laf licht, voor zijn oogen uit, tegen de brandige vlamglanzen die schuw flikkerden over dunne stammetjes, of dan weêr een warnet van takjes even begloeiden, zag hij de schimmige mannen gaan achter het torsche stuk donker aan, dat de rug des hoveniers

uitstalde op het rosse schijnsel: 't was een rustige, vertrouwelijke rug, gemoedelijk gebogen, met een stevige welving boven de schouderbladen.

Ze kwamen in de groote laan.

Als in een donkeren tunnel schoof de lantaarn weêr voort met het spokige kruislicht op den grond. Het donker was koolzwart geworden, het drong tegen de geopende oogen aan, ze verbijsterend tot volslagen blindheid en de gast voelde zich of hij onder een dik gewelf liep. Maar aan het einde der laan zag hij even daarna, rustgevend, een geelrood lichtje pinken; als met een dofrood floers, als met een tooneel-decoratie, eindigde de laan: 't was de petroleumlamp op den straatweg; het silhouetje van het buitenhek stond er donker tegen uit.

Ze liepen de laan af.

- 'Nou wel bedankt baas', zei van D. nog eens toen ze bij het hek gekomen waren.

Maar de hovenier ging meê tot op den straatweg.

- 'We zullen van nacht nog geen regen krijgen was zijn eenig antwoord, de wind is te hoog'. -

Om hen ruischte het door den nacht; waar zij stonden met de ruimte voor zich, was de stilte vol vreemde en innige geluiden; het jagen der onzichtbare wolken en het wiegelen der mollige boomkruinen scheen de lucht te vullen met een gewuif van onhoorbaarheid, maar soms als de nachtwind even aanrillen kwam en koud neêrsloeg in de laagte, dan zong er een zacht klotsend watergeluid in de ooren, de echo van een aangroeienden en weêr terugvallenden galm; een hoog, bolblazend gewaai vol vocht ging over de boomen en het land in.

- 'Hoor de zee es aangaan,' hernam de baas met de schouders schurkend.

In de lengte van den weg pinkten de oranje vlammetjes der petroleumlampen; op groote afstanden verkleinden ze achter elkaâr, verloren en verarmd in het donker; ziek glimmend en mager boorden zij zich door het zware floers van den nacht.

- ‘Maar 't zal er toch wel gauw van komen,’ vervolgde de hovenier zijn gedachten.

-- ‘'t Zou tijd worden,’ meende de andere.

Terzijde tegenover den ingang der plaats, waarvan het hek stevig stond in zijn twee hardsteenen stijlen, bescheen het straatlicht een brok van een ander hek, een raster van ruwe palen en lange, rottige planken, en daarachter in de vage en rosse onzekerheid kwam de logge en gehoornde kop van een zwart koebeest, dat goedig en lummelig opzag met zijn natte oogen. Het lag vreedzaam neêrgevlijd op de wei, onafgebroken maalde zijn bek in de eentonige herkauwing, en verder óp schoot het land tegen het duister in, 't werd tot een grenzeloos zwart vlak, dreigend saamgeslagen met den hemel, één nacht, die alles verslond en bedekte in zijn groote heerschappij. Soms kwam een enkel geluid uit die donkere diepte aanvaren, het rammelend ijzergeluid der kluisters van een grazend paard, het schuren van een koe langs een paal.

- ‘Hé wat is daar?’ zeide de knecht, die op en neer dribbelde op zijn plaats, ‘je zou zeggen dat er brand was in den polder.’

Noordwaarts, achter den rug der beide tuinieren om, wees hij op een langwerpige gloedveeg, die oplaaien kwam tegen de lucht; zij merkte onder zich den horizon met een weeke, gerimpelde lijn. Geheimzinnig scheen die glans daar te hangen, vast op zijn plaats; hij sloeg er een gat in de macht van den nacht; hij was als een groot St. Elmsvuur, een dwaallicht boven een poel, als een van zelve ontvlamde pestwalm boven een ontzettend lichaam dat in ontbinding is.

- ‘Wel nee’, zei de hovenier, geeuwend, ‘dat is Amsterdam, het licht van Amsterdam, begrijp-ie’.

- ‘Hé’, zei de knecht, ‘zou 't geen brand zijn? Kijk, nou is het sterker’.

In de verte was het een oogenblik als verbreedde zich de lichtwolk, als kwam de glanzende nevel opvliegen tegen de lucht met een heir van glinsterende pijltjes, maar toen viel

hij weêr terug tot zijn gloor van dwaallicht, dat boven een poel zweeft, bleek lichtend in het duister.

- 'Nou, nacht baas, groeten aan de vrouw, hoor'.
- 'Wel te rusten', zei van D., ze allen een hand gevend.
- 'Wel te rusten', gaf ieder terug.

Links stapte het donkere figuurtje den straatweg af, en de andere twee gingen met den tuinbaas, achter de lantaren aan, de plaats in.

(*Wordt vervolgd*).

Lidewijde. Door L. van Deyssel.

I.

Als volwassen zoon van een gegoed koopman uit een klein achterlijk landje, Nederland b.v., zegt gij tot uw vader dat gij nu de wereld wel eens zoudt willen zien; oudere vrienden van u, de zoon van bankier A. en de zoon van reeder der B. hebben al lange reizen gemaakt en al de menschen van uw omgeving vinden, dat een ferme reis, om de wereld te leeren kennen, tot de onmisbare gedeelten eener perfekte edukatie behoort. De wereld, dat wil zeggen Londen en Parijs, de hotels en de bergen van Zwitserland, of ook New-York en Batavia. Uw vader zegt dat 't goed is, hij laat u gaan en geeft u introdukties meê voor gegoede kooplieden, bankiers en reeders in de te bezoeken groote steden. En gij gaat, gij doet de groote reis, en lang, lang blijft gij weg. De kooplieden, voor wie gij introdukties bij u had, doen u dineeren en dansen met hun gezinnen en vrienden, bieljarten en schuine praatjes houden in hun societeiten, de zoons der kooplieden geleiden u des nachts rond in de koffiehuizen en bordeelen. En die heele nieuwe maatschappij,

die gij op die manier leert kennen, geeft u één algemeene gedachte, samengesteld uit de verschillende indrukken, die gij van links en rechts ontvingt, de gedachte, dat die maatschappij, in haar kosmopolitisme, ruimer, verder, meer, is dan de maatschappij van uw achterlijk geboortelandje. Makkelijker om op te loopen dan de nauwe en smalle plomp-gekeide kaden en straten en kleine pleintjes uwer vaderlandsche steden zijn de ruime en effen asfaltwegen, die gij in den vreemde aantreft, sneller rijden de stoomwagens, zachter zitten de rijtuigen, mooyer zijn de hotels en koffiehuizen, vlugger en eerbiediger de knechts, de gerechten zijn pittiger en geuriger, de vrouwen wel niet mooyer maar toch eleganter, men heeft daar reeds overal een nieuwe bieljart-methode, en de mannen, oude en jonge, zijn modieus gekleed, met hooge staande boorden en gekleede-jassen tot boven de knie. Veel meer telefonen en telegrafen zijn dáar dan ten uwent, de straten zijn drukker, de kamers grooter, de gesprekken geestiger, heel het maatschappelijk leven is intenser. Die algemeene gedachte versterkt en verscherpt zich nog bij uw te-rugkeer in uw land en omdat gij u de hoogere ontwikkeling der ontmoette buitenlanders eenigszins hebt eigen gemaakt, ziet gij uit die hoogte neêr op de goeye, beste, brave, onnoozele burgermannetjes, de oomes en neven en tantes en nichten van uw jeugd, die u in de iet-wat ouderwetsche vóorkamer van uw ouderlijk huis komen verwelkomen en uithooren over uw wedervaren. Al die menschen, waartegen gij als kind zoo ópzaagt, door wier vrienschap gij u als jongeling zoo vereerd voeldet, al die degelijke en verstandige, ernstige en ervaren menschen schijnen u nu iets kleins en bekrompens, iets plakkerigs en plomps over zich te hebben, dat hen bijna tot vreemden voor u maakt en tot lieden waarmeê gij u slecht meer kunt verstaan. Ziet, daar zit oome Herman in zijn gewonen armstoel, hij is de denker en de geestigheden-zegger van de familie, hij is de man van sceptische wijsheid en van ‘meer opmerkingsgave dan men achter hem zou zoeken’, hij is 't die ‘er zoo cynisch voor uit kan komen’ en die in 't geheim op een radikaal en

natuurkundig tijdschrift geabonneerd is, hij is 't, die wel eens te ver gaat in zijn woorden, als wanneer uw moeder uw zusters waarschuwt om oomes gezegdes toch vooral niet te veel au pied de la lettre op te nemen. En ziet, behalve uw nichtjes en de andere vriendelijke dames, de heeren Meyer, Smit en Jansen, Gerritsen en Pietersen, allemaal met hun gezellige gezichten van opgewekte moedhouders en fiksch-verstandige mijnheeren, met hun reputatiën van edele harten en solide zeden, allen met degelijke maar niet modiëuze kleeren, liggende boorden, gekleede-jassen tot onder de knie, vierkante schoenen. Gij merkt wel, dat, zoo gij hen voor 't eerst van uw leven een beetje raar vindt van-daag, in hún houding ook iets bijna-onmerkbaars waar te nemen is van gezjeneerdheid, van vreemd-ópkijkerigheid, als keurden zij het af, dat gij u tegenwoordig parfumeert, en dat gij u anders bent gaan kappen dan vroeger. Maar gij begint 't in-tusschen die menschen hoe langer hoe benauwder in de kamer te vinden, het is u gods-onmogelijk geworden hartelijk te lachen zooals voorhéen om de plaag-moppen van oome Herman, gij vindt hem saai en dorpelingerig, uw nichtjes vindt gij suf van te lieve lievigheid, de oudere dames onuitstaanbaar van behagelijk-wijze kletserigheid, en de heeren Meyer en Smit, die 't koelst van allen tegen u zijn, zoudt ge wel in hun dom-verstandige gezichten willen schoppen.

Maar dan gaat ge voor even de kamer uit om lucht te scheppen op het portaal, en ge doet, onder het stille schijnsel van den hanglantaarn, uw hand voor de oogen, en een smart stijgt in u om het verloren genot van het verledene, toen gij zoo hoog ópzaagt tegen den grooten oom Herman, en uit die smart komt weêr meêwarigheid, genegenheid jegens hem voort, gij wilt goedig zijn en hem waardeeren, om dat hij toch de beste was van allen en de wijze van uw kindsheid.

Zoo als het ú gaat, als volwassen zoon die in den vreemde heeft vertoeft, met uw familie en uw oome Herman, zoo gaat 't mij met mijn groote familie van hollandsche letter-

kundigen. Met welk een buitengewoon heimelijk plezier las ik, op mijn zestiende, zeventiende jaar, Lidewijde, het boek van oom Huet! De roman van Huet, de roman van Huet, daar sprak ieder-één over, hij was sensueel, de roman van Huet, hij ging te ver, de roman van Huet, daar was men in Holland niet aan gewoon, de roman van Huet, maar overigens, in welke schoone, zuivere, smetteloze, netjes en redeneerkundig samengestelde taal geschreven, de roman van Huet! Huet, de kritikus, die al tijd op een elk zoo veel te zeggen had, nu had hij zélf iets geleverd, zélf een roman gemaakt, nu kon men eens zien wat er eigelijk áchter hem zat, wat hij zélf praesteerde als hij eens voor den dag kwam. En, 't was wáar, men moest nog-al een hoogen trap van erudite opvoeding en wél-opgevoedde eruditie bereikt hebben om hem heel-en-al goed te kunnen volgen, den roman van Huet, hij was lang niet voor Jan-en-alleman geschreven en ook niet voor Jan van hiernaast, die roman, maar dát, die ongemeenheid, dáargelaten, zijn superioriteit den auteur voor een oogenblik ten goede gehouden, - wat was het dan overigens niet een fraai boek, die roman, die roman van Huet! Het was een aristokratiesch boek, een fijn boek, een net boek, een boek voor allerbe-schaafdste kringen, maar men moest niet vergeten dat het zijn ondeugendheidje had, zijn sensueel tintje, en dus, meisjes, handen thuis! dit boek werd alleen geschreven voor hoog-ontwikkelde vrouwen, getrouwd of getrouwd-geweest, voor vrouwen, die George Sand en Heine gelezen hebben, en voor erg bizonder beschaafde en ontwikkelde mannen, mannen die oude-platen kollektioneeren, schilderijkenners, muziekliefhebbers....

Maar toen ben ik op reis gegaan met mijn gedachten en waardeeringen in den verren vreemde, naar de grootere wereld der uitheemsche letterkunde, en ik heb gezien, dat alles daar beter was dan ten mijnent, de zuivere artiesten waren beter, de theoristen waren beter, de kritici waren beter, de gewone romanciers waren beter, de causeurs waren beter, de journalisten waren beter. Overal asfalt en parketvloer en gekleede jassen tot boven de knie in plaats van de keyen en planken

en te-lange kleedingstukken van bij-ons. Ik heb mijn geest gemeubeld met de moderne weelde van liefden, bewonderingen en achtingen voor vreemde schrijvers. Het verhemelte mijner waardeering is verwend door franschen wijn en zij loopt met haar beenen in een engelschen broek. Gij begrijpt dat mijn familie van hollandsche letterkundigen vreemd ópkijkt en koeltjes en neetoorig doet, en ik óok, ik ken ze niet meer. Wel hoe, is dat nu meneer Jansen, is die daar meneer Pietersen, menschen voor wie ik als jongeling anderer hoogschatting had overgenomen, en die poeteloerig-suffe ouwe jufvrouwen, zijn dat mijn tanten en nichten? En Huet, mijn oome Herman, die is er óok niet wel bij gevaren.... Och, arme, lieve oome, dien ik vroeger voor zóo zeer buitengewoon hield en waar ik zoo veel ván hield, wat zijt gij mij in dien tijd ouderwetschjes en geborneerdjes geworden!.... och oome, maar ik droeg u toch zóo hoog in mijn jongensvereering,.... waart gij niet de eenige, die wist te glimlachen tegen de kinderen, die notitie van hen naamt en ze toespraakt midden-in het stuursche en strenge groote-menschen-gezelschap, dat net deê alsof ze d'r niet waren,.... waart gij niet de eenige, die een jeugdig gemoed had behouden, tusschen al die saaye paayen!

O kom, ik wil mij even afzonderen op het stille portaal en u in mijn gedachte buiten het gezelschap uwer nare generatiegenoten brengen en even stilletjes denken over u, zoo als ik u vroeger bewonderde, zoo als ik u nu nog hoog acht in uw lagen tijd, vóor ik weêr op reis ga naar de breede wegen en ruime huizen der vér-vreemde wereld.

II.

Huet leefde in een tijdperk der nederlandsche letterkunde, híerdoor eigenaardig, dat geen der letterkundigen den moed had een mensch te zijn en geen de eigenschap van een kunstenaar te wezen. Behalve Multatuli, de mensch, die een enkele maal eenigszins artiest werd door de kracht van zijn mensch-zijn. Huet is te gelijk de verwezenlijker, de held en

de kastijder van zijn tijd. In zijn geest en in zijn stijl vindt men dat mengsel van opperst dilettantisme en hoogste journalisticiteit, waardoor in de jaren 1850-70 de opperheerschappij van den ‘tweeden-stand’ zich in de letterkunde kenmerkte. Huet is de meest uitnemende uiting van dien tijd waarin men zich kunstenaar achtte, indien men veel gelezen had en Victor Hugo of Byron nádichtte, en ménsch, indien men van zijn leven een samenstelling van denkingen en handelingen maakte uit vaag-overgenomen half-en half theoriën en uit een met diezelfde theoriën spottend cynisme voortkomende. Daar de kunst niets anders is dan scheppende passie, passie zoo hevig en zoo immens, dat zij zich uit de grovere deelen van het kunstenaar-mensch-organisme heeft te-ruggetrokken om zich geheel in het denk-voelen te koncentreeren, en dat zij zich niet voldoen kan met te schoppen met beenen en te moorden met handen en te haten met oogen en te beminnen met het lijf en den mond andere tastbare menschen, andere tastbare dingen, maar dat zij meer wil, meer, en ópleeft in en om zich zelf en zich dan uitstort tot vormen, geluiden en kleuren, daar, daar een liefde, daar een haat, waar niets was, niets, daar, daar een liefde in stukken marmer, daar een haat in symfoniën, daar een liefde in kleuren, daar een haat in woorden, - daar de kunst niets anders is dan passie, niet langer durend dan een menschenleven, maar scheppend zich zelf tot gestalten, tot wezens van passie buiten zich voor een duur van vele, vele menschenlevens, en scheppend in de meest innige en meest wezenlijke beteekenis van scheppen, - want ziet, daar in de leege wereld staat de kunstenaar en hij heeft niets dan zijn passie in zijn hoofd en zijn willende handen, en hij bemint, en niet een vrouw, niet een kind, niets stoffelijks, maar hij bemint zijn liefde, en ziet, uit zijn gloeyende hoofd en uit zijn huiverende handen, uit de kracht en den wil van zijn heele rillende lichaam, daar ontstaat het, daar komt het langzaam en sidderend ten leven, dat vreemde schepsel, noch mensch noch dier noch ding, maar dat schepsel als een droom die zóo hevig zou zijn dat uw vrouw hem als een

geluid van vreemde klanken boven uw slapende lichaam hoorde in den stillen nacht, zóo hevig, dat zij hem zag in een schijning van veelkleurig licht in den duisteren nacht, zóo hevig, dat zij hem voelde als een vreemd-aanvoelend voorwerp in den ontastbaren nacht, zóo hevig, dat zij hem rook als een ongekend-zoete geur in den reuklozen nacht, zóo hevig, dat zij hem proefde als een wonder-fijne spijs haar door den wezenlozen nacht in den mond gegeven; dat schepsel als een wind, die in een óverwilden avond door de kracht van zijn vaart op een plek in de ruimte stil zoû blijven zich samentrekkend tot één al tijd luider geluid van klaaglawaay; dat schepsel als licht hoog in een mooyen dag, dat plotseling zoû samenlichten en zich stolten tot een lichaam van licht; - en scheppend dus ook het hoogste schepbare, want kunst is gevormd van denk-voelingen, en meer dan de aarde en meer dan de bloemen en meer dan de bosschen en meer dan de zee en meer dan de zon en meer dan het licht en meer dan iets van wat de zinnen zonder de gedachte kunnen waarnemen, is het ontastbaar, onzichtbaar, onhoorbaar, onproefbaar, onruikbaar geschapene, dat alleen door de hoogste, de geestelijke vermogens van den mensch, de gedachte en het gevoel, waargenomen kan worden; - daar de kunst niets anders is dan passie, en passie zoo groot, dat zij bestaat om en in zich zelf alleen, passie grooter dan die van den wereldveroveraar, want zíjn wereld is stoffelijk en zíjn passie is slechts de duizend maal vermenigvuldigde passie van den boer die een akker wil bezitten, van den burger die burgemeester wil worden; passie, grooter dan die van den heilige, want zijn god bestaat en bestaat buíten hem, zíjn god is een duizend maal heerlijke mensch, een Persoon, een ander, zíjn passie is niet van Liefde alleen, maar van Liefde en Hoop, híj zal hébben de gedroomde heerlijkheid, híj zal zijn Geliefde zien, hij Hoopt op de Toekomst, zíjn passie is transitief en slechts de milioenen malen vermenigvuldigde passie van het kind, dat stil en zoet blijft aan tafel, om dat het dan 's avonds heerlijk zal mogen ópblijven met de groote-menschen, van het

kleine-meisje dat gehoorzaam in een hoekje blijft zitten, als het maar uit de verte naar haar lieve vriendin mag turen; passie zoo groot, dat zij alleen kan zijn, alleen en voor en in zich zelf alleen, zoo als de kleur die geen vorm worden kan, zoo als het licht dat in den grond niet kan dringen; passie, die verwezenlijkt die grootste begeerte waartoe het denken der menschheden is kunnen komen, dien grootsten droom, waartoe de zich wakend op de aarde rondloopend wanende menschen zich hebben kunnen heffen, die grootste gedachte die van de wereld is óp kunnen gaan, die gedachte van Eén God, Eén God van om-zich-zelfs-heerlijkheid, die in een álmachtigen gril van liefde tot zich-zelf, hij-zelf, dat is Liefde, uit niets een wereld schiep, en nog een wereld en nog een, vele werelden van menschen en dingen, die als kenmerk van hun oorsprong zijn gelijkenis in zich zouden dragen en die hij ziet als zoovele uitingen van zich zelf en die hij maakte om in hen zijn liefde en zijn liefden te beminnen; - daar de kunst niets anders is dan passie, passie zoo groot, dat geen vreugden als de hare de menschen verheugen, passie zoo lief, dat haar genietingen al tijd de hoogste, altijd lijdensgenietingen zijn, passie zoo goed, dat voor het heftigst verdriet geen troost is als de hare, passie zoo groot en zoo lief en zoo goed, dat zij de minst vergankelijke is van alle passiën, want de volgende wetenschap vernietigt de vorige, en de volgende godsdienst de godsdienst die vóor háar was en de liefden van moeders voor kinderen en van mannen voor vrouwen komen op en verdwijnen in de menschheid als stofjes in de zon en niemant die meer in Jupiter gelooft en een-elk in Virgilius; daar de kunst niets anders is dan passie en even veel meer is dan de uitingen van het onvermengd verstand, als de Gedachte meer is dan de Daad en de hersens meer dan de buik, - zoo kan de verpersoonlijker en de tot zijn hoogst-mogelijke-volmaaktheid-brenger van een tijd in een land, die en dat door een tergend heerschen van gering verstand en door een tot haar laatste grenzen konsequente hartstochteloosheid een door excessieve banaalheid alleen misschien zich uitzonderende

plaats in de geschiedenis verwierf, zoo kan zoo een mensch natuurlijk geen kunstenaar zijn en zal hij tot de kunst staan als een stille kleine vijver tot de luide groote zee, maar ook tot zijn landgenoten en mede-dilettanten als een rustige, mooye vijver tot slootjes en gootjes en beekjes en moerasjes en poeltjes en plasjes, en zal hij geen naam in de wereldhistorie hebben en geen naam in de Groote Literatuur, maar wel den naam in de historie van zijn landje van het beste schrijvertje van zijn tijdje te zijn geweest, beter schrijver dan Multatuli, beter schrijver dan Vosmaer, beter schrijver dan hoe al die andere dominees en deurwaarders - of zijn 't geen deurwaarders? - heeten mogen.

Huet was niet Huet, maar hij was de Heer Huet. Huet was hartstochteloos. Hij bewondert niet, hij verafschuwt niet, hij bemint niet. Hij keurt goed, hij keurt af, hij prijst, hij laakt, hij waardeert. Hij schrijft over de Venus van Milo en over Dante in eenzelfden stijl als over, vergeef 't woord, den den Heer Beets en den Heer Ten Kate. De eersten keurt hij goed, de laatsten keurt hij af. De eersten vindt hij mooi, maar dat zijn mooi-vinden wordt niet tot een onweêrstaanbare behoefte om ook zeer mooi en zeer erg te zeggen, dat hij mooi-vindt; de laatsten vindt hij leelijk, maar dat leelijkvinden vreeselijk luid uit te schreeuwen, daar ziet hij de noodzakelijkheid niet van in. Nu kan men iets wel zóo min vinden, dat men het niet de moeite waard acht zich er tegen op te winden, maar ten eerste vindt hij de prooyen zijner afkeuring zóo min niet, en ten tweede kan men niet iets dermate goedkeuren, dat men er geen bewondering voor wil leggen aan den dag zijner publieke meening-mededeelingen. Nu kan hekelspot óok kunst zijn, maar daartoe, om zich tot geschreven hartstocht te heffen, is het noodig, dat de hekelspot fel en dóorslaand zij, onbelemmerd door schik in eigen nette en keurige uitdrukkingswijze, vrij van burgerlijk-schrijverige syntaxieële politoerings- en miniem-leerarige beschaafdheids- en goeden-toonsoverwegingen. Kunst is goud, je hebt 't of je hebt 't niet, je gaat zitten en je gooit 't in 't vuur om 't te fatsoeneeren, maar je hoeft het niet met allerlei middeltjes

op te poetsen, zoo als koper, om het toonbaar te maken. Huet was dus geen kunstenaar, die literatuurkritiek schreef; maar hij was nog meer niet: hij was ook niet een man van zeer superieur intellekt, hij was geen wetenschapsman van den eersten rang, hij was geen groot kritikus. Hij was eenvoudig een van de twee of drie hollanders van zijn tijdgenoten, die men zeer verstandige, zeer begaafde, zeer beschaafde, zeer ontwikkelde Europeërs kan noemen, een van de twee of drie hollanders die dáarom gelijk waren aan even veel honderdtallen franschen, twintigtallen engelschen en tientallen duitschers; en die, vaardig zijnde tot het maken van letterkundige opstellen, nu zijn leven besteedde aan het schrijven van artikelen over literatuur, die zich hierdoor van het werk der anderen onderscheiden, dat er waarheden in gezegd worden, en aardige, merkwaardige waarheden, en alles in een trant, die de opstellen zeer leesbaar maakte, ook dit in tegenstelling tot zijn tijdgenoten. Als ik op de tinnen ga staan van den toren mijner observatie, om de groote literatuur te overzien, dan ontwaar ik Huet niet, maar ik daal tot ik de plek van mijn land, het dichtst bij mij, onder mij zie, en niet meer zoo goed de reuzen aan de verre horizonten, en ik zie Huet, groot in het kleine land.

III.

Huet was groot en goed voor het kleine land, klein van omvang, maar klein vooral van geest. Het is geen schande voor een land geen literatuur te hebben, maar wél is 't een schande dat gemis niet te willen bekennen en een schande vooral de letterlievende proefjes van oudbakken rederijkerij als literatuur te noemen en te eeren. Dát heeft Huet gezegd, dat Holland geen literatuur had; dat heeft hij gezegd met even zoo veel woorden, en dat heeft hij in den breede gezegd en aangetoond in bijna al zijn opstellen. De hollanders waren gek of kinderen, of ik weet niet wat, en Huet was normaal. Men krijgt een allerraarste aandoening als men de werken dier heeren dichters, prozaschrijvers, kritici, leest, hoe zij

elkaâr prezen, wat zij van elkaâr meenden, wat zij in elkaâr afkeurden, 't is precies de hoogste klasse van een kostschool, die aan 't woord is. Huet hoorde niet bíj hen. Als het gewerk dier lieden eens in 't buitenland bekend werd, dan zouden zij daar belachlijk zijn, maar Huet niet. Huet is presentabel, hij verkoopt verstandigheid, geen onzin. Nog-eens, Holland had zijn schilderwerk, niet waar? waarom gaf het niet toe dat het geen literatuur had? Hebt gij ooit hooren spreken van de russische literatuur der vijftiende eeuw, van de denemarksche der zestiende, van de noorweegsche der zeventiende, van de argentijnsche der achttiende, van de congosche der negentiende eeuw? Dat zijn toch ook landen, staten. Waarom moest Holland er dan absoluut wél een hebben? Mijn hemel! is 't al niet héel wél, als men zoo veel prachtig schilderwerk te toonen heeft? Nog-eens, - de heer Van Eeden heeft het in dit tijdschrift óok reeds opgemerkt - wat moet men denken van een land en van een letterkunde, als een der beste schrijvers, zoo als de heer Hofdijk, in een overzicht van de letterkunde van dat land Busken Huet eenvoudig niet noemt? Wel, sakkerloot, zijn wij dan in Cochin-China, welke barbaarsche schriele, peuterig-pufferige motieven kunnen in godsnaam zoo'n skribent geleid hebben tot zulk een verzwijging? Maar dat is van de grofste letterkundige onzedelijkheid! En het Hofdijk-boek is dóorgegaan, is verkocht, wordt gelezen door vele, vele leeraren, predikanten, predikanten en leeraren, en ook nog door leeraren....

Zoo als Huet een model is van den kosmopolitiesch uniformen ‘zeer ontwikkelden’ Europeër van zijn tijd, zoo is zijn grootste prozawerk Lidewijde zijn beste en volste uiting en een model-boek in zijn soort als, juist en geheel, de plaats aangevende, waarop het prozakunstbesef, niet der enkele uitstekenden, die boven hun tijd uitstaken, maar der velen, die het hoogste peil van den algemeenen ontwikkelingsstand bereikten, zich bevond. Die tijd van Lidewijde, 1867-'68, was de grootste bloeitijd van het tweede fransche keizerrijk en tegelijk die van de toenmalige fransche proza- en dramakunst, verpersoonlijkt in Dumas den zoon. Musset en de

realisten hadden uitgediend, maar de eerste had voor-goed duidelijk gemaakt, dat een kunstenaar iemant is, die oprecht zijne en anderer hartstochten mededeelt, de tweeden hadden doen zien, dat de kunst niet alleen bij de geschiedenis, bij het verleden, te rade hoeft te gaan maar ook zeer wel bruikbaar is om het tegenwoordige, het den kunstenaar omgevende leven-zelf af te beelden, op te schilderen, uit te schrijven. Dumas de zoon had, van 1852 af, door zijn roman- en tooneelwerk in het officiëele epische proza dingetjes ingevoerd, vrijheden van menschelijk-leven-beschrijving, die men tot dan toe zoo niet gewoon was geweest bij werkelijk nette, flinke prozatoren aan te treffen. Maar de tijd was nog niet gekomen voor de werkelijk groot-goede vrij-uit-kunst. Dumas was indecent en realistiesch, goed, maar hij was sentimenteel, wereldsch en romantiekerig-pompeus. Dumas was indecent; daaruit blijkt juist, dat zijn kunst niet groot en zuiver was. Na deze kleine gemengde indecente kunst van peignoirs en sjamberloeken, zou het groote, zuivere, naakte naturalisme komen met zijn bloote lijf en zijn monnikspij. Dumas was sentimenteel, zijn werk is bevolkt met ‘sympathieke’ meisjes en vrouwen, van onvleeschelijke, van edele, verhevene liefde lijdende, kwijnende, stervende vrouwen, die om het filantropiesch toeschouweren lezermedelijden smeeken. Dumas was wereldsch, en deze eigenschap bevat de twee anderen in zich, hij was wereldsch, hij was een causeur, een moralistje, niet iemant, die een kunstwerk maakt, dat voor zich uit stoot, en dan te-rugtreedt om het onbevlekt en volledig in zijn heerlijkheid te doen aanschouwen, maar iemant, die het kunstwerk gebruikte om daarin zijn eigen kleine vergankelijke meeninkjes over een en ander te kennen te geven; hij voert de taal van een redelijk en geborneerd geldaristokraat; hij schreef inzichtige en redeneerkundige brochures, ook schreef hij romans, ook tooneel-werken, en niet alleen dat hij zijn zedekundig pamflettisme in zijn romans overbracht, wat te exkuzeeren is om dat velen dat toen deden, maar tot op het tooneel toe, waar zij allerminst thuis hoorden, bracht hij zijn gezond-verstands-

beschouwingen en liet zijn wassen schepselen theoretizeeren, dat 't een lust was. Hij hield het tooneel voor een salon, waar een verstandig auteur als apostel in miniatuur zijn gedachten over matrimoniale en andere familiale moeilijkheden tusschen leden van den tweeden-stand kwam duidelijk maken door middel der tooneelspelers. Dumas was romantiekerig-pompeus. In stede van in zijn realistiesch werk de menschheid te geven in typen van eeuwig-levende, groot-monumentaal-ware vulgariteit, gaf hij den tweeden-stand alleen, de kokotterie, de demi-monde, de monde, met hartstochten geparfumeerd van elegantie, de liefde met lange handschoenen, de wraak met een batisten overhemdsborst; en, wat het ergste was, hij gaf slechts exceptioneele gevallen, zijn werken zijn vol van vreemde, uitheemsche, bizonder-kuriëuze vrouwen-figuren, waarvan de vertooning kurioziteits-plezier, geen kunstgeluk verschafte. Hier vertoon ik u de dikke dame, roept de kermis-schreeuwer, en hier de dame zonder armen, die schrijft en naait met haar mond. Zoo roept ook Dumas: hier, geacht, parijsch publiek, vertoon ik u de dame met de kameliaas, en hier l'Etrangère, en hier de princes van Bagdad, hà hà, hà hà hà hà hà! hebt ge haar al gezien, prachtig-aardig, de princes van Bagdad! En Dumas heeft een massa dames vertoond, en geen enkele vrouw.

Er is in deze eeuw een voortdurende strijd tusschen de menschheid en de maatschappij waar te nemen, de maatschappij vertegenwoordigd door den tweeden-stand, die haar in deze eeuw is komen te beheerschen. Het werk van Dumas is de grootste poging der maatschappij om zich ook de literatuur ondergeschikt te maken. Het is een zich opwringen in de letterkundige kunst en op de tooneelplanken van dien uniformen hoog-burgerlijken geest gemaakt van eruditie, cynisme en een vaag rechtvaardigheids- en moraliteitsgevoel, het is het kuriëuze, het interessante en het edel-gedachte, deze drie grootste vijanden van de kunst, gesteld in plaats van het artistieke en dierlij k-menschelijke. Het is de Causerie in het boek en op de planken geheschen ten koste van de

epiek, de lyriek en het drama. Het is het ten-naasten-bije en ongeveere in plaats van het juiste en ware.

O, als die Dumas daar niet geweest was in Frankrijk, wat zou Lidewijde van onzen Busken Huet, binnen de grenzen der burgerlijke literatuur, een fraai boek zijn! Huet de fijne opmerker, Huet de geestige kritikus, Huet de man van waarheidsmoed, Huet de schrijver van hoog en koel verstand, Huet met zijn geavanceerde, moderne 'levensbeschouwing', met zijn scepticisme, met zijn cynisme, Huet maakte een roman, een 'verhaal van eigen vinding,' zoo als hij het in de voorrede noemt, een roman, dat wil zeggen een causerie, waarin de auteur, om dat hij zijn personages voor zích liet spreken, zonder te hoeven goedkeuren wat zij zegden, veel vrijer en feller zijn meeningen kon schrijven dan in zijn 'kritieken en fantasiën', waar hij zelf het woord voerde naar zijn lezers, een roman, waarin hij verschillende voorname typen van de nederlandsche maatschappij wilde karakterizeeren, een roman, waarin hij bovendien een geval van onwettige, ongeregelde liefde beschreef, en een liefde niet van hersenbewegingen voor hersenbewegingen, een liefde, bedoel ik, niet van een edel-denkenden jonkman voor een door haar gemaal onbegrepene, nog edeler denkende vrouw, maar een liefde waarachtig ook een beetje van lijf tot lijf, een liefde met sensueele bestanddeelen, zoo als men het toen noemde, een lief lesgeschiedenis, voor wier beschrijving hij zich in een voorrede moest verontschuldigen en verklaren bij den lezer.

Ja die voorrede van Lidewijde alleen stempelt het werk al tot de uiting van zekere periode beter dan eenig uitgave-jaartal dat zou kunnen. In den meest koelen en seriëuzen toon zal de schrijver eens verklaren, dat kunst geen schoolof catechizeermeesterswerk is, maar werk van op een zekere manier gepassioneerde individuën, niet bestemd om braafheid te kweeken, maar om passie te wekken. 'Passie is hier het eerste vereischte, zegt Huet, passie het tweede, passie het derde'. Dat moest nog eens uitdrukkelijk vooraf gezegd worden, ofschoon Lidewijde de 'moreel' ste roman ter wereld is en de lichtzinnigheid er in eindigt met zich dood te

schieten op 't zelfde moment dat de matrimoniale trouweloosheid met de zweep wordt afgeranseld.

Het is een aardig dokument, die voorrede van Lidewijde; het is aardig er in te lezen hoe de schrijver zich rekenschap geeft van het gevolg van kunstproduktie. Kunst zal de menschen eerder tot helden dan tot braven maken, zegt hij, maar... nut stichten en dadelijk nut stichten zijn twee zeer verschillende zaken. Hij bedoelt: al schijnt 't ook, dat kunst aanvankelijk meer heldhaftigheid dan braafheid geeft, toch kan zij, verder in haar gevolg, ook braafheid hebben. Ik herhaal, dat daar iets bizonder aardigs in is, ter gelegenheid der uitgave van een Dumasachtigen roman, even, heel even, het vraagstuk ter sprake te brengen wat of kunst eigelijk móét. In de plaats van den heer Huet had ik, tenzij ik er een zeer wetenschappelijke en zeer veel-omvattende studie over schreef, de behandeling dezer questie maar aan psychologo-sociologen overgelaten.

Kunst is passie, en passie zoo hevig, dat zij het heele leven van den haar gewijde in zich opneemt en hem om niets anders doet leven dan óm zijne kunst; zijn vader, zijn moeder, zijn huisvrouw, zijn kind, hij kan ze niet kennen, vreemde, stoflijke wezens, naast hem, die alleen is van onstoflijke passie; en zich-zelf, zijn lichaam, hij kan 't niet begrijpen, het is vreemd, het is ver van hem af, want hoog in hem leeft zijn onsterfelijk Verbeelden, en als de vader zegt zoon! en de moeder zegt kind! en zijn huisvrouw zegt man! en zijn kind noemt hem vader, dan hoorde hij niet wat zij zegden en vraagden en dwaselijk dwalen zijn blikken, want in hem is de Groote Gedachte, hem ontvoerend aan de wereld van stoflijke tastbare dingen; hij ziet wel die wereld en hij voelt wel die wereld en beter en meer dan wie ooit haar ook zag, maar slechts om haar te zeggen en weder te geven in het inniger leven zijner eigene ziel. Kunst is passie, en passie zoo waar, dat zij gemaakt is van alle passiën, die in menschen kunnen zijn, als één kracht van begeeren en één macht van doen, zich heffend in één enkelen mensch, één droomer, in wien al het willen en driften der menschen

zich woelde en worstelde samen, en hooger ging, hooger, en uitbrak in één brandend storten naar den blauwen hooge; passie zoo waar, dat zij macht heeft van zich af te nemen en weg te schenken al de liefden van moeders en kinderen en bruigoms en minnaars voor hun kinderen en moeders en bruiden en geliefden, alle liefden van priesters en geleerden en mannen van oorlog en mannen van staat voor hun goden, hun waarheid, hun roem en hun ras, alle groote liefden van die vizioenen-dronkenen, die waggelden over de aarde in de ongeziene heerlijkheid hunner bovenaardsche droomen, en van die wankelden door de wereld in verrukking van kleur, in vervoering van geluid, in bedwelming van lijnen en vormen, met, in hun hoofden, het brandend en bliksemend leven van lichten en gouden en zilveren en groenen en geelen en rooden, van het ritselen en suizen en ruischen en druischen en kletteren en schetteren en galmen en loeien en donderen, en zuchten en fluisteren en fluiten, en spreken en zingen en roepen en schreeuwen, van het bewegen en roerloos-zijn en rechten en schuinen en rijzen en dalen en effenen en krommen en vierkanten en ronden en kringen en krullen en spitsen en punten; en het dood-gedoofd donkerend stormen vanduisternissen en zwarten en bruinen en grijzen en valen, van de stilte en het brommen en grommen, en janken en gillen en krijten, van het dunnen en dikken en eilen en loggen; - al de groote liefden, blanke, gouden liefden, van die vizioenen-dronkenen, die gingen, gingen van de geboorte naar den dood, in hun olympus-droom van schoon-forsch gevormde mannen- en schoon-rein omlijnde vrouwenlijven, schoon, breed-schoon, rust-schoon, beeld-schoon, helden van gang en gebaar, goden van vorm en stand, om tempelen voor te bouwen onder de blauwe lucht, witte, mat-glansende, zuilende tempelen, om aan hun te denken, aan hun rustige lusten en plechtige driften; - al de groote liefden, bliksemwitte, purperen liefden, van die gezichten-gemartelden, die schreden, schreden van hun blonde jeugd tot hun grijzen dood, in hun hemel-mijmering van goden van geest, goden gemaakt van ontastbaar liefdewezen, om eeuwig heerlijk

te aanschouwen, in eindeloze liefde-verbijstering, om voor te bouwen spitse, slanke, tengere, ranke kerken, kerken van zwier en versiering, betooid met beeldjes en beeldjes van kleine menschjes, als de stamelingetjes dier óververliefden dat zij klein waren, klein, en niets bij den god hunner liefde; al de groote liefden, die de zieners van leven en schoonheid en waarheid hebben gegeven aan hun medemenschen, op dat zij het grootste geluk zouden voelen; al de lange, langdurende liefden die de volken hebben bezield als eene godsidee in hen was gegroeid en tot bloeying gekomen, en die liefden met hun heftigste ópzettingen als panieken van geestdrift wanneer maar de god zich weêr groot openbaarde; - en alle kleine liefden van menschen voor menschen, van menschen voor dingen, aardige, beminnelijke, van het oude heertje voor zijn boekenverzameling, van den boer voor zijn paard, van den galerijbewaarder voor zijn schilderijen, van den knecht voor zijn meester, van het jongetje voor zijn zakmes, lieve, teêre, van den broer voor zijn zuster, van het kleine-meisje voor haar pop, van het jonge moedertje voor haar kleine kindje, - van al die liefden, groote en kleine, kortstondige en langdurige, is de kunst-passie gemaakt, en allen besteedt zij, in klank, in kleur, in vorm, in woord, even wezenlijk, neen wezenlijker, dan waar zij ze buiten zich zag leven en ze in zich ópnam, drinkend de liefden met onleschbare dorst. Kunst is passie, en passie zoo schoon, dat zij is in de wereld des geestes als een atmosfeer van goudlicht, zacht goud en innig spreidend om al het bestaande; en om het hoofd van den kunstenaar, die éens geheel in haar op is geleefd, heeft zij een heviger goudschijn gedrukt, en als hij haar geeft aan de menschen, dan is 't als een streeling van goudglans zacht lichtend in hun bevend gezicht. De menschen leven hun leven van koopen, verkoopen en wandelen-gaan, in den leelijken nuchteren stads-dag van vaal licht en schril kleur en razerig karrend geluid, en éen loopt er raar en baloorig daar tusschen hen door en zij knikken en fluisteren van dwaas en krankzinnig, want hij koopt niet, verkoopt niet, en wandelt zoo vreemd; maar als de avond zijn schitterende lichten

ontsteekt, dan tooyen die menschen zich op in hun huizen en gaan snel-begeerig door den donkeren droom, die over hun huizen en lichamen daalde, en blijven dan stil, heel verglansd in het hevige licht, en dan, mooi in den avond, met glinstrende oogen, ondergáan zij de stem van dien kranke van zinnen, die gehoord heeft wat zij niet hoorden, en gezien het ongeziene, en zijn toonen bekoortsen hun voelen en zijn woorden stormen óp in hun denken, en zij voelen zich zwijgen en verteêrd en verrukt, en mensch-zijn en méer zijn dan zij waren in den koelen dag.

Kunst is passie, en de passie alleen van den groot-gepassioneerde is de eeuwige almacht over allen die mensch zijn. De één-god schiep hemel en aarde, die hij gezien had waar niets was, en de menschenwerelden knielden, ziende den afschijn van wat hij schoon had geschapen; Christus schiep den hemel alleen, in woorden van passie, en wat de honderden geslachten na hem geloofden en zagen en zegden en bouwden aan schoonheid en waarheid, was zijn groote passie die voortleefde in hen, in gedichten van lijfsmart, van steen en van klank; Columbus schiep een wereld, die hij groot had gezien, en geen tweede wereld naast de eene en geen goud en geen marmer en geen grenzeloos menschelijk werken, als hij haar niet gedroomd had alleen in zijn eenzaam begeeren.

Kunst is passie, en álmachtige passie over alles wat was, wat is en wat zijn zal. Aan de Groote Verbeelding gaan hemelen en werelden voorbij en zij ziet ze en voelt ze, doorleeft ze en heeft ze, en geen leed dat zij niet weet en geen zaligheid haar vreemd. Geen god in een hemel en geen mensch in een wereld of zij leeft heel hun leven en weet ze minder dan zij. God Bacchus perst voor haar zijn blauwe druiven uit, en bloote vrouwen dansen, het hoofd, de handen zwaar beroosd, in plassen wijn en plassen bloed; god Christus sterft in haar en dorst aan 't hooge kruis, en zilverblonde engelen gaan door haar blauwe nachten en steken sterren aan en gaan, geruchtloos stil; god Menschheid leeft in haar met al zijn angst en vreugd; en in haar god Natuur, de Dag zoo blank, de Nacht zoo zwart, de lachende Dag en de klagende Nacht

en de week-zilveren zee en het hard-grijze land; in haar de zomer met zijn gouden zonnedriften en de winter met zijn sneeuwwee en duistere koû.

Hoort, hoort naar den woordenval van den grooten passieman. Luister naar den ijsstijl en de vuurspraak van het groote woord. Hoort met open ooren, maar hoort vooral ín u. Ontlichaamd aan de aarde, breek open uwe ziel en geheven in de tintelende ruimte van het lichtend en purprend verbeelden, hoort het komen, hoort het ritslend geruchten van heel ver, en naderen, naderen van een donkeren oever en vloeyen en ruischen en komen, ópkomen, áanlichtend met stille glansen voor het verrukte innerlijk oog, en krioelend tóespoelen en klateren als wateren naar den onstoflijken grond die zich ontvangend spreidt. Dat zijn de rythmen die komen in wiegelend bewegen, lichtende lachjes, bleeke sterren van verre, stille snikjes aankábbelend in zilver gedruisch, de zielemuziek van die veel luisterden, van die veel hoorden in den eilen wind, van die veel zagen in de leege lucht. Het zijn de rythmen, de krachten van den klank, de zielebewegingen van die veel weenden, de geluidende heldenstijl van de martelaars der gedachte. Want de eeuwen wentelen hun vlakten onder de starende zon, en maar enkelen, die de verre stemmen hoorden en die zich de oogen schroeiden om de hooge verte te zien; en geen rythmenleven geboren zonder smart en geen klankenwezen dat niet in tranen werd geteeld.

Hoort, hoort in uw open verbeelden, een glansenbres in den nacht van het leven, want de rythmen gaan hooger als waayende tranen, ziet ze fonklend verdruppelen als regen in de zon, hoort hun zilvren getjingel als van rijzende en dalende triangelen. 't Is 't begin van den lichtendans, geen hel-groene vreugd nog, en geen rood genot, maar blijdschap goud-blank van teêrheid, en zacht-zilveren weemoed, 't is de lente der vreugdsmart, die aarzelend luwt om de stilgroene boomen der ontbloeyende droomen die verlangende armen als wringende takken opstrekken in den ochtend. En geen lachen van droeve violen, geen zuiverheidstint van den

ontbottenden morgen, geen blikken die blauwen van beminnende vrouwen of zij trillen in de stemmen der zoet-jubelende rythmen, die stemmen doorweekt van inwendige tranen, gezongene fluistering van geliefd leed.

Hoort, hoort in de eenig levende wereld van het hooge verbeelden, want de hemel is van goud met zijn zilveren lichtdag, en de woedende vreugden die juichen zich op in een wind van vervoering en de rythmen-wezens der groote zieners, die rollen als de wolkenluchten der eeuwigheid aan den hemel van het lichtend verbeelden. En uit de zee door het lijdende leven geweend zijn de wolken gerezen als verstevene liederen en de roode luchtstriemen zijn de weêrschijn der oogen van de groote beangstigden die als rythmen van kleur zijn gekleefd aan den hemel. O de dag schittert van vreugde, één vuurlicht van vlammend vervoeren.

Hoort, hoort, want de rijzende nacht bedonkert den dalenden dag en de scheemrende rythmen van duistere wanhoop verweemlen het bloedroode dageind en het krijschende grijzen grijnst toe in den weenenden wind. En stormen van rythmen die schreeuwen van wee door de rillende blaaren van de luid-zwarte boomen als donkere droomen en áan rollen de wolken grijs-zwart van geweldigen jammer, als zwevende rotsen, doffe kristallen van vroeger groot lijden zich huiverend verschuivend door den angst-stormenden nacht.

Zoo gaan de geluidende passiën door de zielen der grooten als een stormmelodie door een kerkgewelf, zoo zijn de dagen van klank en de nachten van klank die rijzen en dalen dan donker, dan licht, zoo leven de grooten hun inwendige wereld van vreugden en smarten en storten haar in bevende klanken in het denken der menschen.

Kunst is passie, en de eenige, eindeloze, onvergankelijke passie, waarin het Leven zijn opperste en innigste wezen uit. En die dat erkent en die daarnaar wil werken, die is, zoo niet groot, dan toch goed.

Het wás dus een góede daad van Huet een passioneel werk te willen maken; dat eigelijk niets anders zeggen wil dan een

kunst-werk te maken, in plaats van een industrieël, zoo als zijn hollandsche medeschrijvers dat gewoon waren. Geen protestantsche roman en geen roomsche roman, en geen liberale roman en geen pantheïstische roman, en geen atheïstische roman en geen historische roman en geen edele roman, maar eenvoudig.... een roman zonder verder iets anders, een roman, dat is: een stuk leven, erg gezien, individueel gezien, met passie gezien, en omgezet in goed proza, in proza-kunst. Maar zoo een roman, van dien schrijver en in dien tijd, zoû noodzakelijk een causerie-roman worden, beschaafde en belangrijke praatjes behelzend over typische leden van den tweeden stand, die de auteur niet in zijn verbeelding zette als vliegen onder een kaas-stolp, hij in groote visie, en zij groot van ware geringheid; maar daar hij meê omging als heeren en dames, aandacht verleenend aan hun vale en bekrompen gedachteleven, ze met allerlei beleefdheden en menagementen behandelend en ze niet anders ziende dan een opmerkzaam en nadenkend mijnheer de personen ziet, daar hij in maatschappelijk verkeer meê leeft.

IV.

Een weemoed sluipt in mij op, iets teêr-zachts uit een donker vertetje van mijn gemoed, een stille vreugde-droefenis in mij, die mij verkneukel in het lachhaten van al die dorre lamlendige schrijvers uit den Huet-tijd. Zij waren bij mekaâr, een voor een kon men ze zien aan de vergadertafels hunner vereenigingen, om de graven en standbeelden hunner duffe vereerden, maar hij was niet bíj hen, hij hóorde niet bij díe, hij was alleen, aan den horizont, en kijkend met zijn spotblik, die waarheid woû, en hij schreef ze op, die kleine lieden, een voor een op zijn koud papier en sneed die stumperts-portretten in de waardeering van zijn tijd op dat de lezers toch verstandig oordeelen zouden over die zeiden hun kunstenaars te zijn. Zoekt uw lektuur in het buitenland! Deze vermaning leest men tusschen de regels van schier elke bladzijde van Huets kritieken en fantasiën. En wat had

hij een gelijk! Hoe verstandig deden de lezers, die zijn raad volgden. Want het is toch, niet-waar, een verkeerd patriotisme, om als uw vaderland, in zekere kategorie van produkten, slechts leveringen doet die minder goed zijn dan wat het buitenland levert, uit vaderlandsliefde dat niet te erkennen en in de laagte uwer omgeving te blijven en u niet te heffen tot de hoogte van daar-buiten. Als gij de zoon zijt van een boer, die geen lezen heeft geleerd, dan is 't toch al heel raar daarom ook geen lezen te willen leeren. De hollandsche letterkundigen waren eigelijk geen kunstenaars, Huet mede gerekend; maar aan het verschil tusschen Huets werk, zijn roman Lidewijde voornamelijk, en het werk dier anderen, kan men zien, hoe veel meer een hollander was, die veel en goed-begrepen lektuur van buitenlandsche schrijvers had, dan de hollanders die zich daarvan speenden.

Huet meende, met het ‘passie’ als vereischte voor den roman, niet zoo zeer de passie van den schrijver in den zin van gepassioneerden stijl en gepassioneerde observatie, maar hij meende dat de roman het verhaal van een passie moest zijn, het verhaal eener erge passie, zonder zedelijkheid en theoriën in den gepassioneerde, zoo als de gepassioneerden werkelijk zijn. Want let wel, André Kortenaer, de bruidegom van het jonge-meisje Emma Visscher, valt niet uit de sereniteit van zijn bruidegommeschap ‘in het vuur’ van het overspel met Lidewijde na een fellen strijd tusschen zijn principes en zijn lusten, want, geen filozoof, geen Kamerlid en geen huisvader maar een eenvoudig ingenieur zijnde, zoo heeft hij geen principes, ten zij zulke, dat een lokomotief niet zwemmen kan en dus per brug over een rivier moet gevoerd worden en dat men al tijd goed doet 's nachts te gaan slapen om zich den volgenden dag frisch te voelen; maar hij tuimelt om dat de begeerte naar Lidewijde zijner genegenheid voor Emma te machtig is; hij buitelt als een gewoon zwak mensch, die zijne omgeving ondergaat in plaats van haar hem te doen ondergáan en die noodzakelijk door het krachtigst element dier omgeving zich wordt toegeëigend.

Het is een veel waarheid bevattend gezegde, dat men de voortbrengselen van den menschengeest zoowel als alle andere dingen moet beoordeelen naar den tijd waarin zij ontstonden, dat men er zich dus niet over moet verwonderen Voltaire anders te zien schrijven dan Daudet en mevrouw Eliot anders dan Ben Jonson, maar zulk een oordeel zal slechts een gedeeltelijke klassifikatie van een geestesvoortbrengsel inhouden, en om de klassifikatie te kompleteeren moet het voortbrengsel getoetst worden aan een denkbeeld van relative perfektie dat men in zich heeft. Huet schrijft niet zoo goed als Daudet. Nu is 't niet genoeg te zeggen: die hollander van 1865 kón onmogelijk even-goed schrijven als die franschman van 1880, dus laat ons hier niet bij stil blijven. Dat is niet genoeg. Men moet wel deugdelijk er aan toevoegen en herhalen: Huet schrijft niet zoo goed als Daudet, Huet was dus, als romancier, een minder schrijver dan Daudet. Of Huet dat al of niet helpen kon, is minder belangrijk voor ons; lag 't 'em aan zijn tijd en zijn ras, dan is hij minder om dat zijn tijd en zijn ras minder zijn, maar dan ís hij toch minder, en dát moeten wij weten om hem zoowel naar tijd- als naar rangorde in onze waardeering te kunnen schikken.

Indien men de geschriften van George Sand, Octave Feuillet, Dumas fils, Victor Cherbuliez, André Theuriet, Jules Claretie en andere zulke auteurs gelezen heeft, en ook die van Balzac, Stendhal, Flaubert, De Goncourt, Zola, Huysmans en dergelijke, dan komt men er toe, eerder dan te beweren: de eerstgenoemden zijn realistische idealisten of idealistische realisten en de laatsten impressionistische naturalisten of naturalistische impressionisten, - te meenen: de eerste zijn mindere auteurs dan de laatste, en als er in de literatuur, dat wil zeggen in die handeling van eenige menschen, welke bestaat in het achter elkander opschrijven van woorden tot het zinnen zijn en van zinnen tot het opstellen of hoofdstukken zijn en van hoofdstukken tot het boeken zijn, als er in die literatuur sprake is van kunst of geen-kunst, dan is het werk der eerstvermeldden geen-kunst en dat der laatsten kunst. Dit is natuurlijk een zeer hevige onderschei-

ding en ik zou geen mijner zacht gestemde lezers willen nopen haar tegen zijn lust met mij mede te maken. Ik maak die onderscheiding alleen op dat er toch vooral duidelijkheid zou zijn, en om dat ik vóorsta niet alle proza, zoo dra het gedrukt is, kunst te noemen, maar alleen dát, wat mij kunstgenot geeft. Ik heb toch geen ander keurmiddel dan mijn eigen impressie. Zoudt gij meenen van wél nog een ander? Zoo? Welk dan?

Lidewijde behoort tot de kategorie der geschriften van George Sand, enz. Het is het werk van iemant met artistieke aspiraties, welke aspiraties echter nooit tot een artistieke werkelijkheid zijn geworden.

Het is den epiesch-proza-schrijver te doen den lezer in zijn verbeelding zoo intens mogelijk het leven der opgevoerde personen te doen zien; hoe minder hij nu in zijn stijl de opgevoerde personen-zelf doet leven, hoe minder kunstenaar hij is. Huet heeft door zijn stijl zijne Lidewijde verbrokkeld en verschilferd op allerlei manier. Vooreerst door de talrijke dialogen en de enkele redevoeringen, die aan de personages te houden worden gegeven. Ten eerste zijn al die dialogen te lang. De lezer gaat zich daardoor bezighouden met het onderwerp dier dialogen, met de stellingen er in verkondigd, met de redeneeringen er in gemaakt, hij vergeet de fyzionomie der dialogeerende personen, de plaats waar zij zich bevinden, alles, waar het eigelijk alleen op aan komt. Ten tweede konstrueeren de dialogeerende personen hun volzinnen bizonder netjes, met tusschenzinnen en in 't algemeen letterkundige manieren van zeggen, die de illuzie opheffen als had men met werkelijke menschen te doen. Ten derde zijn zij allen voortdurend zoo zeer belezen of zoo vol van de een of andere ‘wereldbeschouwing’, zoo zeer verstandig of zoo zeer geestig, steeds repliceerende met een snelheid, een takt en een slinger-om-den-armachtigheid, dat zij een tooneelspel schijnen te spelen, getiteld: ‘Een debating-club van levensbeschouwers’, veeleer dan eenvoudig een stuk gewoon menschelijk leven te leven.

In de tweede plaats is Lidewijde in den stijl verbrokkeld

en verschilferd door dat, naast het oorverdoovend en oogverblindend betoog-babbelen der personages, de auteur zelf voor den dag der lezersverbeelding komt op treden, den lezer als bij het oor vattend om hem een portie taquineerende keuvelkout in te blazen. Soms wordt dit heel erg. B.v.: 'De schrijver zou het vleijend voor zijne eigenliefde vinden, indien het [den lezer] eenig belang inboezemde te vernemen, om welke reden André zich niet meer te A. bevond, waar hij zaken had af te doen met zijnen oom, en wat hem naar M. voerde, waar hij, voor zoover bekend was, niets te verrigten had. Doch het is hem (den schrijver) meer waard, de leemten hunner wetenschap aan te vullen dan aanstonds hunne nieuwsgierigheid te bevredigen, en hij verstout zich te beweren dat het voor hen van hooger belang is de kennismaking met dokter Ruardi eerst nog eene poos voort te zetten, dan nu reeds te worden ingewijd in geheimen die spoedig genoeg aan het licht zullen komen'. (Dl. I, 142). Asjeblieft, het is of de schrijver zeggen wil: ja, beste lezers, jullie zijn nu wel met je verbeelding bezig met André en dokter Ruardi, en zoo, maar permiteer, vergeet niet, dat dit allemaal maar fiktieve menschen zijn en dat zij niet zouden bestaan als ík ze niet beschreef; vergun mij even jullie aandacht stuk te slaan en een loopje met jullie te nemen uit mijn roman naar mijn causeurs-cynisme, en zoowel mijn romanschrijverij als jullie belangstelling daarin heel evetjes ter dege te pieren.

In de derde plaats is Lidewijde in den stijl verbrokkeld en verschilferd door dat de auteur, nog geheel vast-zittend in de dik-bemuurde cel der aangenomen hollandsche schrijfwijze, in dat half-donker zich slechts onledig kon houden met knutselingen van ongeacheveerde plastiek-proeve, de kracht dervend ruime bressen in die muren te mokeren tot er van alle kanten groot licht naar binnen scheen, waarin hij plastiek kon maken, kompakte plastiek veel-mooikleurig belicht. Huet zal niet schrijven: 'een dikke man, met een waterblauwdooroogden kop rood van drank wandelde, zwaar in zongoudbranding'; maar hij zal schrijven: 'een persoon, wiens wijze van zich te houden en te bewegen, eene wijze welke

men, om haar met één, één enkel, woord aan te duiden, - en eene zoo korte aanduiding heeft dit op eene langere voor dat zij de inwilliging der zegswijze - indien er al van de inwilliging eener zegswijze sprake kan zijn - schijnt te bevatten, welke ‘kort en goed’ tegenover lang en slecht stelt, - met het bijvoegelijk naamwoord plomp zou kunnen bestempelen, gevoegd bij den aard zijner kleeding, hem veeleer, wanneer men die twee soorten, - of genres, zoo men wil - van menschen, die zich in de tegenwoordige maatschappij hoe langer hoe meer schijnen te naderen en te vermengen, en die men mannen en heeren noemt, onder verschillende rubrieken zoû wenschen te brengen, hem veeleer onder de eerst- dan onder de laatstgenoemde leek thuis te doen behooren, - zoo een persoon dus maakte de beweging, of liever de reeks bewegingen, welke men, wellicht niet zelden ten onrechte, met het woord wandelen pleegt uit te drukken; zijn oogen, dus kon de oplettende toeschouwer ontwijfelbaar duidelijk waarnemen, waren van een blauwe kleur, aan welke mededeeling een schrijver, die de nauwlettendste der nauwlettende schrijvers nog in nauwlettendheid den loef zou begeeren af te steken, nog deze nadere bepaling zou kunnen toevoegen, dat die blauwe oogenkleur het meest aan het blauw deed denken, dat men somtijds een hoeveelheid van de water geheette zelfstandigheid ziet kenmerken, wanneer het azuur eener niet door wolken anders dan blauw gekleurde lucht daarin weêrkaatst. Voegt daarbij een zekeren rooden tint in het gelaat, waaraan men den sterveling kan herkennen, in wiens leven het meer dan eene zeldzaamheid is, dat hij aan de dienst van god Bacchus de voorkeur geeft boven de huldiging der leer wier aanhangers de matigheid in hun vaandel hebben geschreven. Vervolledig de aanschouwelijke voorstelling - of althands, om eene al te dikwerf uit het oog verloren traditie van auteurs-bescheidenheid te handhaven, - de naar aanschouwelijkheid trachtende voorstelling, door, ook op het minder edele gedeelte van des wandelaars lichaam lettende, aan een zekere mate van corpulentie bij dezen persoon te denken, zoo als men ze gemeenlijk meer bij hoeden- dan bij

pettendragende menschelijke individuën aantreft, - en de nieuwsgierige lezer zal zich langzamerhand duidelijk de gestalte kunnen verbeelden, die op het oogenblik, dat de schrijver zich geprikkeld gevoelt haar voor hem te doen optreden, juist in een meer dan zachten, in een, men zou geneigd zijn te zeggen féllen zonneschijn, meer dan zijn in de schaduw loopende medewandelaars uitkwam'.

Ik overdrijf, om duidelijk te zijn. Dat is de stijl van op zijn elf-en-dertigst, de stijl van iemant met langzaam werkende hersens.

Behalve om den stijl, behoort Lidewijde niet tot de Hooge Literatuur om de pronkerige vervalsching waarin eenige van de uitgebeelde menschen er in zijn gezien. André is betrekkelijk goed, Dijk ook, de familie Visscher ook. Die zijn blijkbaar volledig naar het leven genomen, maar valsch zijn dokter Ruardi, de kamenier Sarah en Lidewijde zelve. Dit zijn franschen, geen hollanders, en geen franschen naar het leven, maar franschen naar het tooneel. Deze menschen zijn niet gezien in de groot-open levens-tinten-tintelende licht-lucht, schittervlammend in de kunst-verbeelding, maar in het geel-smeulend tooneellicht en den poudre-de-riz-damp van Dumas' kant- en satijn-gedekolletteerde schouwburgfiguren. Dokter Ruardi, een viveur die, - nota bene in Haarlem boven een winkel van gemaakte-heeren-kleeren, - een bovenhuis bewoont van immens-komfortabel-ruime vertrekken aan den eenen kant en van geheimzinnig Oostersch-wellustige pracht aan den anderen kant van den gang, iemant die in laatstgenoemde afdeeling zijner woning de meisjes bij honderden verleidt, - bij honderden zegt de auteur -; een voorkamer, een achterkamer, een spreekkamer, een rookkamer, een slaapkamer, een salon, een boudoir, een alkoof, nog een boudoir, een mozaieken en marmeren badkamer, met schilderijen van naakte vrouwen en wat dies meer zij, en dan maar aan den eenen kant klanten aan 't ontvangen en aan den anderen meisjes aan 't verleiden en in de spreekkamer aan menschen die hij bijna in 't geheel niet kent konfidences

doende en als waar 't in één volzin een heele theorie van vleeschelijk genot professeerend, ergens uit Musset of Gauthier van-buiten geleerd, die dokter Ruardi, - óch, kóm! En Sarah, de mystieke kamenier, het midden-houdend tusschen de goevernante eener princes en een bordeel-portierster, en Lidewijde, de exotische vrouw, met een lange, vreemdsoortige geschiedenis achter zich, die vrouw als een kappers-étalagebuuste van rose en blanke schoonheid, zonder één sproetje of wratje, of als een standbeeld van fondant in vol-rijpe, ka'm-vicieuse banketbakkers-wellust, een verroerloosde pas-de-séduction uit een ballet, een vrouw van warm vanielje-ijs, een panopticum-type van vleesch-verleiding, - loop heen, ik geloof t'r niks van.

Hier is een staaltje van de sensueele mondain-menageerende 18-eeuwerige manier, door den schrijver gebruikt:

> Hoewel die vensters uitzagen in den tuin, en men in de populieren aan de overzijde had moeten klimmen om uit de verte een blik in haar kamer te hebben kunnen werpen, onthaakte zij nogtans de gazen gordijnen en sloeg ze over elkander, zoodat zelfs het doordringendst oog niet in staat zou zijn geweest, door de ranken en bloemen van zooveel borduurwerk heen, waar te nemen hetgeen daar binnen voorviel. Bovendien zou men een bedorven schepsel hebben moeten zijn om aanstoot te nemen aan hetgeen zij ging verrigten. Er viel toch binnen de muren van dit vertrek niets anders voor als dat eene jonge, schoone vrouw, op een drukkenden namiddag in de maand September (ei, niet in de week September?), wanneer de warmte soms lastiger is dan in het midden van den zomer, zich in de eenzaamheid ontkleedde, haar knellend schoeisel verwijderde, en in een ruim kleed gehuld zich met een boek in de hand uitstrekte op haar sofa.

Dat wil zoo veel zeggen als: lieve, geachte lezers en lezeressen, gij, die wel van iets pikants houd als het maar fatsoenlijk blijft, gij, die wel graag, net zoo als ik, de streelende kriebeling ondervind van een bloote vrouw onder een sluyer te bespieden om dan te raden, raden, en te beloeren, beloeren, wat er onder die sluyer is en wat er nu gebeuren zal, - want er gaat nu iets heel aangenaams, maar verbodens gebeuren - gij, die dat liever doet, zooals ik, dan een naakte en onvolmaakte vrouw geheel en duidelijk te

zien, met de vreugden en smarten van haar begeerende lichaam, die u zouden doen huiveren en rillen, - gij allen let nu eens goed op en houd uw adem in, kijkt met mij door mijn spionnen-kijkglas, en ik zal u juist zooveel sap van de verboden vrucht in den mond drukken, als gij zelf behoeft om er plezier van te hebben en zonder dat iemant, die over staatkunde of financiën met u spreekt, van u zal zeggen: die man is zich te buiten gegaan aan lekker eten, hij ruikt uit zijn das.

O, wat is het schrijven van naakt proza toch een grootere werkzaamheid dan het schrijven van ontkleedde romannen.

V.

Een uitmuntend werk, dat Lidewijde, uitmuntend voor het hollandsche jaar 1867. Dat is een persoonlijkheid, die daar in en daar uit spreekt, een man, een mensch, al heeft hij ook nog een jas aan en al gaan zijn armen elegant en netjes. Dokter Ruardi in zijn lachend tieren tegen de Hollanders, dat is Huet, Huet-zelf, zijn eigen meeningen overdrijvend. Huet heeft in Lidewijde, zijn taak van romanschrijver inziend zoo als ik hier vóor in dit opstel heb pogen duidelijk te maken, in zijn boek eenige voorname vertegenwoordigers der hollandsche beschaving getypeerd, den tevreden Hollander in mijnheer Visscher, den ontevredenen in Ruardi. Och toe, laat mij, laat mij iets áanhalen van wat Ruardi zegt. Mag ik?

> Er is een tijd geweest, nu ja, dat Holland eene plaats in den europeschen kabinetsraad had; doch op welken voet? Niet uwe beschaving deed u den toegang tot dien areopagus verwerven, maar uwe.... schaggeraarsnatuur. Gij zijt een tijdlang de woekeraars van Europa geweest;... Doch toen uw geld op was, hebben de welopgevoede natiën u den rug toegekeerd.... Gij zijt, met uw verlof, te allen tijde de risée en de dupe van Europa geweest; en alleen het isolement, waartoe gij vervallen zijt, is oorzaak dat het menschdom, - hetwelk thans van die dingen geen kennis neemt en dan ook waarlijk zijn vrijen tijd nuttiger besteden kan, - niet nog dagelijks schatert van lagchen om al die boeken en bladen waarin gij u zelven honig om den mond smeert, uwe mediokriteiten tot den rang van geniën verheft, en uwe voorvaderen groot noemt, in de hoop dat uwe kinderen niet bemerken zullen hoe klein gij zijt.

Ziet, dat is taal naar mijn hart. En na dat Huet, en na dat Multatuli, en na dat Van Vloten eenigszins, zich in dien geest uitgelaten hebben, zoû men onzer generatie verwijten, dat zij ook zich, en veelvuldiger en krachtiger, tegen de ellende der vaderlandsche letteren keert en in plaats van zich daaromtrent iets op den mouw te laten spelden, de spelden uit de handen slaat van hen, die daarmeê wilden beginnen? Wat de besten van het vorig geslacht in ironie en spot hebben gezegd, zouden wij dat niet moeten herhalen door middel díer luider instrumenten, die men verontwaardiging en toorn noemt?

En niet alleen op deze bladzijde is Huets tot koel-wreede verachting getemperde hartstocht van waarheid-willer aan den gang. Ook in het zweepgestriem op Lidewijdes weeke lijf wil ik zoo iets voelen. Ten eerste het geval, om een vrouw in haar naaktheid zoo te laten afrossen, dat was iets wat men niet gewend was in hollandsche romans te vinden. Maar ik wil het dieper zoeken. Ik hoor het zweepgeklits, ik zie die lange rooye moeten, die moeten van de kastijding met de hondenzweep, als patsend van den streng geheven arm van dien kouden wrevel-man, die niet vervloekte en verschopte maar verspotte en neêrzweepte, op het zwakke lijf der logge natie, die hij verwenschte om dat híj háar zoon had moeten zijn.

Dit zijn de algemeene goede eigenschappen van het boek, dat er eene hooge man in staat met de wroklach om den mond en een karrewats in de hand.

En de klein-bizondere goede eigenschappen zijn die menigte van bladzijden zooveel beter geschreven dan welke hollander uit den Huet-tijd óok het doen kón. Het zijn die gezichtjes op de duinen, op de zee, op de landwegen, op de straten, in de huiskamers, exkies, binnen de grenzen der burgerlijke literatuur, exkies van opmerking en zegging; het zijn die ‘karakter’-omschrijvingen, wel niet met weinig, maar dan toch met veel woorden en met van eigen-nagaan getuigende woorden der menschen uiterlijk en innerlijk leven verhalend; het zijn die goed uitgewerkte drama-motieven van Lidewijde,

samen in haar slaapkamer met André, en van Emma, thuis komende dood-van-binnen, ziek in bed, met haar moeder die in haar moeders-handen Emmaas voeten moet verwarmen als toen zij nog een kind was, die opbloeyingen van menschenhartstocht, die zich alleen voordoen als meerdere menschen sámen zijn, ieder vervuld van een aandoening die de aandoening van den ander zoekt.

Een uitmuntende uitgave, dat Lidewijde, voor Holland, in 1867.

VI.

Huet is niet gestorven voor dat hij het naturalisme had erkend. De mooiste der laatste handelingen van zijn ongemeen intellekt was die erkenning. Wel ziet hij het naturalisme niet geheel en waardeert het heel anders dan ik, maar toch vind ik 't een troost en een genoegen, dat die scherpe begrijper niet moest heen gaan voor het licht van deze groote kunst hem in de oogen was gedrongen, als iemant die op zijn sterfbed voor 't laatst een beginnend onweder ziet. Wie weet, indien hij was blijven leven, hoe veel meer hij nog van het naturalisme zoû zijn gaan houden, hoe moeilijk 't hem toch natuurlijk zoû zijn geweest te bekennen dat en het werk van Dumas fils en het zijne maar eerste lichtglimpen waren van den grooten dag, die op zoû gaan.

Nu is de groote dag gerezen, veel licht spreidend op het graf van Huet, waar de mooye bloemen bloeyen van onze beminnende herinnering. Kunst is passie, dat heeft hij voor zijne Lidewijde in Holland geschreven, en die woorden zal ieder moeten onthouden, die wil meêwerken aan een groote kunst voor Holland. Kunst is passie, en wiens stijl geen passiebloemen zijn, die is geen kunstenaar. Hoog is de groote dag gerezen, hoog en groot rijst een passiegroei in het lage land.

Een Onzedelijk Boek. Door Frederik van Eeden.

Nog iets over het boek van L. Van Deyssel. Er is nog niet te veel over gezegd en ik vind het minstens evenveel woorden waard als het ontslag van Dr. I.M. Smit, de motie-Jelgersma, het liberale programma, of als een redevoering van Schaepman, van Moleschott of van Bismarck. Wie het niet met mij eens is, kan zich bij een van deze onderwerpen bepalen en dit overslaan.

Met bizondere duidelijkheid is dit boek onzedelijk genoemd. Mijn vriend Verwey heeft het woord gebruikt en onze kroniekschrijver heeft het aangenomen. Dit hebben deze schrijvers niet gedaan om ons groote publiek een veer op den muts te steken, - daar zijn zij de mannen niet naar -, ook niet om er den schrijver een verwijt van te maken. Men merkt gauw genoeg dat Van Deyssel het om zijn onzedelijkheid nog niet bij hen verbruid heeft, dat hij nog meer potjes had kunnen breken. Maar zij wilden uitdrukken, dat zij zeer goed wisten waarom ons publiek boos is op dat boek, dat zij volstrekt niet verstompt waren voor de prikken, die het publiek zoo'n pijnlijk gezicht deden zetten, dat zij het alles best wisten, best voelden, best begrepen en het tóch, tóch een voortreffelijk boek vonden, en mooi en goed.

Zoo zeiden de beide schrijvers en over deze kwestie toen niet veel meer. Zij lieten de lezers met hun verbazing alleen, als met een opgaaf om thuis uit te rekenen, en verdiepten zich daarna onbekommerd met breed en gevoelig enthousiasme in de schoonheden van het werk.

Maar nu zijn Hollandsche lezers zoo maar geen schooljongens, integendeel, het zijn docenten, dominées, doctoren, professoren - aan huiswerk doen ze niet meer. Zij verlangen alsjeblieft precies ingelicht te zijn, anders houden ze u voor mal en pedant.

'Wat is dat? onzedelijk? - onzedelijk? zeg je? en verder groot! mooi! goed! - Goed en immoreel! - eerlijk en valsch! - Komaan, als je zóó begint....'

En schouderophalend draaien de heeren zich om.

Nu vind ik het de moeite waard, beide partijen kennende en uit mijnen aard geneigd tot vrede en recht verstand, de knorrige wegloopers op den arm te tikken, en te zeggen, 'luister nog wat.'

Vooreerst dan dit. De goede zeden zijn voortreffelijke dingen, die men moet eerbiedigen. Zoo is geld ook een uitstekend ding en mag niet vervalschd worden. Een valsche munter is niet goed. Maar er moeten wel eens nieuwe munten zijn en ook nieuwe zeden.

Ieder zal dit erkennen. De dienstmaagden van vader Abraham zorgden voor de instandhouding van zijn geslacht en kregen gouden ringen of dudaïm, wij hebben ordentelijke dienstboden, die met rijksdaalders en guldens betaald worden. Voor nieuw geld zorgt meestal de Staat en alles loopt geregeld, - maar voor nieuwe zeden hebben wij alleen den Paus en die is er nog niet lang en hm! - zijn munt is niet overal koerant. Op die manier - let wel, de som is bijna af, - op die manier is het wel eens voorgekomen, dat heel brave, eerlijke lieden immoreel zijn genoemd. Zij brachten beter geld in omloop, fraai, gerand, volwichtig geld, - maar de menschen kenden het niet en noemden het valsch.

Om iemand - en welk iemand! - te noemen: Jezus - neen! wordt niet boos, ik vergelijk niet, - Jezus heette

onzedelijk. En als men erkent dat *hij* onzedelijk is, die iets anders leert dan de bestaande zeden, dan wás Jezus absoluut onzedelijk. Want kon men onder het jodenvolk gruwelijker immoraliteit bedenken dan de bewering, dat men meer was dan Salomo en even goed als de Wet en de Profeten?

Omdat gij dit niet zelf hebt ingezien, geef ik u als strafwerk op, tweehonderd namen te schrijven van menschen, die onzedelijk waren en die gij nu goed noemt. Ik maak het schappelijk.

Maar nu verder. Het vorige heb ik slechts gezegd om úw ongelijk te bewijzen als gij meent dat men iemand niet onzedelijk kan noemen en toch goed. Nu zal ik trachten aan te toonen dat de twee genoemde beoordeelaars ongelijk hadden, met dit boek onzedelijk te noemen.

Want ik vind Van Deyssel's boek niet onzedelijk.

Toch ben ik misschien nog gevoeliger dan mijn beide vrienden voor de onaangename dingen van het boek. O, verontwaardigde lezers, bijna zoo gevoelig als gijzelve; ik heb zelfs nu en dan ‘au!’ geroepen en de wenkbrauwen saamgetrokken en het boek neergelegd, - even als gij, naar ik hoop, gedaan hebt.

Toch niet onzedelijk. Men moet precies blijven in woorden. Het boek is hinderlijk, ergerlijk, stuitend - shocking! - juist shocking! - dat is het woord.

Zeden zijn algemeene sociale principes. Er zijn menschen die ze niet in acht nemen of ze willen veranderen. Zoo kan men de Malthusianen onzedelijk noemen. Maar Van Deyssel wil niets veranderen, hij theoretiseert niet, moraliseert niet, beweert zelf niet. Hij vertelt alleen wat hij gezien of gevoeld heeft. Nu heeft hij sommige dingen gezien, die de meeste menschen niet gaarne hooren. Hinderlijke, onplezierige, onzedelijke dingen. Hij vertelt ze toch maar, omdat hij er lust in heeft; zonder éénige andere bedoeling. Is dat onzedelijk? Maar lieve vrienden, denk eens aan, - wat blijft er dan over! Om iets te noemen: het Politienieuws! - het Politie-nieuws dan? Heet dat een onzedelijk orgaan? wordt dat gecacheteerd verkocht?

Er is zelfs geen voorliefde bij Van Deyssel in het beschrijven van onzedelijke personen of toestanden. Er geschiedt heel weinig in dat boek wat men onzedelijk kan noemen. Jozef is niet de zeldzame persoon, rein van wieg tot graf, die, met hooge uitzondering, alleen in romans, kouranten en huiselijke conversatie als officieel type van den modernen heer een imaginair bestaan leidt, - maar toch een betrekkelijk moreel man - ten minste een heilig boontje bij de meeste roman-losbollen. Vergelijk hem eens met dien patent-doordraaier Van der Hoogen uit dat zedelijkste aller boeken, de Camera obscura!

Of wilt gij nu het ontbreken van zedelijke strekking, het niet op nijdigen toon beschrijven van dien Jozef onzedelijk noemen? Dat meent ge niet! - dan zoudt gij dominé! doctor! advokaat! professor! onzedelijk zijn als gij uw neef, uw oom, uw broeder misschien bij u ter tafel noodigde en hem geen verwijt maakte van zijn fouten, vermoedelijk even erg als die van Jozef. Wind u nu maar niet op en stel u maar niet verontwaardigd aan, alsof ik hier heel wat ergs gezegd had. Die imiginaire model-heer is de lieveling van ons heele publiek en vinnig wordt men, recht vinnig, als iemand aan zijn realiteit durft twijfelen. Maar kijk mij eens aan! - en zeg dan nog eens dat gij hem niet voor een even problematisch wezen houdt als de groote zeeslang! Aan uw neus kan ik het zien, - aan uw neus, - zeg ik, dat gij verfoeielijk jokt.

Neen! neen! Dat boek is niet onzedelijk. Nog meer, het is zelfs niet onwelvoegelijk.

Zijn de zeden het groote geld, de convenancen zijn de pasmunt. Tegenover de groote, ingewortelde, algemeene zeden staan zij als kleine zeden van den dag. Er zijn geleidelijke overgangen van de onveranderlijke, volstrekt algemeene, eeuwig-menschelijke zeden, - tot de wisselvallige, oppervlakkige zeden van een tijdvak, van één enkel volk, - tot de zeden van één kring, van één dag, de convenance, de vormen, de mode.

Men volgt deze vormen uit gemakzucht of omdat men ze te onbeduidend vindt om er zich tegen te verzetten. Soms hebben zij zelfs iets aangenaams, iets genoegelijks - iets dat verbroedert en waaraan men hecht als een soldaat aan zijn uniform. Men houdt er zich blijmoedig aan, met vroolijke stiptheid, als aan de regelen van een allegaartje.

Maar als nu een man weet dat hem wat ernstigs te doen staat, dan is het in ééns uit. En niet veel zal hij achtgeven op de pruilende gezichten der kinderen, voor wie hij niets als een spelbreker is.

Maar de kinderen der wereld hebben veel geleerd, en weten zich soms te schikken. Beethoven mocht er wel haveloos uitzien, - en waar de mannen der wetenschap spreken, die ernstige werkers der menschheid, daar hoort men noch van fatsoen, noch van welvoegelijkheid, noch van convenance. En ik beweer nu, dat een kunstenaar die, uit respect voor de vormen, niet zegt wat hij te zeggen heeft, handelt als een dokter, die, bij een ernstigen lijder geroepen, dezen laat weten, dat hij niet komen kan, omdat hij pand speelt en in de put moet blijven zitten.

Gij lezer van dit tijdschrift, hebt gij ook toevallig in de vorige aflevering gekeken, in een stuk over Zola's laatsten roman? Dreunt het niet nog in uw ooren, van Van Deyssel's formidabele welsprekendheid, waarmee hij zijn kunst, zijn eigen groote kunst, plotseling, met een woesten ruk, hoog uithief boven de grabbelende handjes van kleine, kriebelige menschjes, dat die er afvielen als mieren van een glanzig-gave vrucht? - Weet ge dan nog niet hoe het met kunst en convenance staat? Niet? - Dan houd ik u voor - ik zal maar zeggen: intellectueel hardhoorend. En gij zult mij wel exkuseeren als ik niet langer beproef u met mijn veel zachter stem over dezelfde zaak te beschreeuwen.

Van Deyssel's boek is evenmin onwelvoegelijk als een handboek voor Verloskunde, evenmin als de Bijbel, evenmin als Michel Angelo's Laatste Oordeel voordat een prude Paus er kuische draperietjes op schilderen liet.

Toch, verontwaardigde lezer, bepleit ik thans uwe zaak

en erken dat gij recht hebt dat boek hinderlijk te noemen. Alleen waarschuw ik u niet te beginnen over fatsoen of welvoegelijkheid, want het zou waarlijk lijken alsof gij niet veel begrip hadt van den ernst der kunst, alsof gij den kunstenaar zoudt willen onthouden wat gij den geleerde zoo gereedelijk gunt, vrijheid en ruimte voor zijn werk.

Er staan hinderlijke dingen in het boek. Hinderlijk voor u, voor het meerendeel der beschaafde menschen, hinderlijk ook voor mij. Daarentegen niet hinderlijk voor den kunstenaar zelven en voor een aantal anderen, die voelen zooals hij.

Ik wil ‘Een Liefde’ niet kritiseeren. Het is mogelijk, dat sommige der meest hinderlijke zaken tevens fouten, vergissingen van den schrijver zijn. Dat is hier de vraag niet. Van Deyssel denkt en voelt nu en dan op een wijze, die mij pijn doet. Uit de gedachten en woorden die zich aanmelden bij hem, zoekt hij en neemt hij er tot zich, die ik zou afwijzen en verwerpen.

Ik meen, verontwaardigde lezer, dat wij de eer hebben dit sentiment te deelen. Moge het niet het eenigste zijn. Uw gevoelen echter, dat Van Deyssel voor uw en mijn plezier had moeten nalaten zoo te denken als hij deed, deel ik volstrekt niet.

Want ik ben blij, in mijn hart en ziel blij, dat Van Deyssel zulk een groot en eerlijk mensch is, dat hij zoo'n mooi boek schrijven kan en er later misschien nog veel mooiere zal schrijven. En al zou ik nu de nuances van mijne sensitiviteit geen van alle willen missen, ja al had ik ze nog veel liever dan ik ze heb, - ik zou daarom geen eerlijk kunstenaar gaan verzoeken wat minder eerlijk te zijn, ter wille van mijn particuliere gevoeligheden.

Dit zou zeer bazig en arrogant van mij zijn. Het zou onartistiek, het zou onzedelijk van mij zijn. Want het eerste artistieke en moreele beginsel is waarachtigheid - en als Van Deyssel anders ging schrijven, om de gevoeligheden van anderen te ontzien, dan zou zijn werk aan waarachtigheid, aan grootheid verliezen.

Een gemoedelijk lezer antwoordt het volgende: ‘Ik zal

u zeggen, waarde Heer! hoe de zaak zit. Het is uw schoonheidsgevoel! - Uw schoonheidsgevoel komt namelijk tegen dit werk in opstand, begrijpt gij? Gij zijt bijna zoo verstandig als ik, - heb maar de goedheid een oogenblikje na te denken. Mag een kunstenaar uw schoonheidsgevoel beleedigen?'

Dat is een gelukkig woord, schoonheidsgevoel. Ik zit er zeer verlegen mee. Het klinkt zoo positief, zoo precies alsof de man zei: 'Het is uw buik, meneer, die pijn doet.' - Kan men daarop antwoorden: 'Wat verstaat gij onder mijn buik?'

En toch geloof ik heusch, dat ik u niet versta. Waarlijk, waarlijk niet - hoe meer ik nadenk. - Heeft een mensch maar één schoonheidsgevoel, net als één buik? Dan weet ik stellig niet waarover gij spreekt.

Ik woon in Bussum. Daar bestaat een gezelschap, dat 'Verfraaiings-commissie' heet. Het doel dezer vereeniging is de fraaiste plekjes van het dorpje, de oude, schilderachtige boerenhuisjes, de rustieke laantjes die er noch mochten zijn overgebleven, op te koopen, te slechten of te rooien en door witte villa's, stijve tuintjes en grintwegen te vervangen. Dit geschiedt uit schoonheidsgevoel. Uit schoonheidsgevoel is voor een jaar of tien de kleine Houtpoort te Haarlem gesloopt, uit schoonheidsgevoel is de nieuwe Hoogesluis te Amsterdam gebouwd. Uit schoonheidsgevoel breken de boeren de ticheltjes uit hun schoorsteenen en laten ze witkalken, - uit schoonheidsgevoel heeft ten Kate al zijn verzen geschreven.

In Laren zijn veel schilders komen wonen, om landschappen en binnenhuizen te schilderen. Hun schoonheidsgevoel werd het meest bevredigd door de armoedigste huisjes, de meest armelijk gekleede lieden. Ze vonden dat mooi, en wezen het elkaar. De Laarder boeren hebben daardoor een eigenaardig denkbeeld van schilders-mooi gekregen. 'Mooi' - zeggen ze, 'mooi - dat is vuil.' En als de schilders komen weten ze het al en zoeken hun vuilste plunje uit.

En hetzelfde hebben we in de literaire wereld. De eene schrijver verkiest de wereld in haar zondagspak, de ander in haar daagsche plunje. Allebei uit schoonheidsgevoel. En de meeste menschen denken van Zola's kunst precies wat

de boeren van de schilderkunst denken: ‘le sale c'est le beau.’

Er heerscht een geweldige botsing, een wanordelijke mêlêe van schoonheidsgevoelens, - duidelijke scheiding van legers is er niet, doch er zijn twee hoofdmassaas, die ik kan onderscheiden als ‘Zondaagsche’ en ‘door-de-weeksche’.

Aan de eene zijde hoort men, als verwarde krijgskreten: ‘licht! - reinheid! - klassiek! - aesthetica! - de vorm! de vorm! - hygiène! - harmonie! - oude Hellenen!’ - aan de andere zijde klinkt het luider en somberder: ‘kracht! - echtheid! - karakter! - sentiment! - grijs! grijs! - stemming! - grootheid!’

Velen echter hakken links en rechts en weten van vriend nog vijand. Ik ken menschen die Jozef Israels' armoedige binnenhuizen verrukkelijk en Zola's roman execrabel vinden. Weer anderen zijn giftig tegen tournures, hooge hoeden, odeur en ponie-haar, terwijl zij dwepen met Fiore della Neve en Carmen Sylva.

Nu is het curieuse - dat ik van al die gevoelens, die hier als schoonheidsgevoelens worden voorgesteld, een spoortje bij mij zelven terugvindt. Als ik bij een arme boerenfamilie, in een armoedig visschershuis binnenkom, dan voel ik de armoede, de vuilheid, de somberheid, den stank als even zooveel onplezierige sentimenten, - ik verbaas mij geen oogenblik, als ik hoor dat de bewoners liever in een burgermans salon zouden zitten, waar gladde, mahoniehouten meubels staan op een rood karpet en een vergulde pendule pronkt tusschen zilver-glazen sigarenbakjes. Evenwel voel ik in dat arme huis weer zeer aangename dingen, gewaarwordingen van kleur, van licht, van het karakter van menschen en dingen - die ik geheel mis in den burgermans-salon.

Als den dag van gisteren heugt het mij hoe ik de Sarphatistraat de mooiste straat van Amsterdam vond - en ik meen vrij goed te weten wat de menschen voelen, die dat nog zoo vinden. Precies weet ik wat het plezier is van zich te laten deinen op den hobbelpaard-rhythmus van Ten Kate's verzen. Een Ten Kate scheurkalender verschaft mij iederen morgen

onder het scheren dat onschuldig genoegen, benevens een scheerpapiertje.

Als ik op een soirée dames zie in baltoilet, stijf in glanzend satijn, en heeren met breed, wit linnen, goedgemaakten rok en kort, keurig, aan het hoofd sluitend haar - dan krijg ik een aangename sensatie van netheid, correctheid, distinctie; en toch heb ik vaak als ik mij bij zoo'n gelegenheid verveelde, met een ander die zich ook verveelde, minachtend-wijsgeerige bespiegelingen gehouden over negentiende-eeuwschen wansmaak.

En wat is nu onder die bonte vlucht gewaarwordingen, dat ééne gevoel, waarover gij zoo famieljaar spreekt alsof gij het precies kent, waarvan gij zoo nauwkeurig weet, dat het beleedigd is en niet beleedigd mag worden?

Schoonheidsgevoel! - Is dat de sensatie waarbij men ‘mooi!’ zegt? - Wel, er zijn duizend sensaties waarbij men dit zegt, alle anders. Wat heb ik in mijn leven al niet ‘mooi!’ hooren noemen: - een zonsondergang, een billardstoot, de sonate-pathétique, de Vischmarkt te Amsterdam, een diamant, een roos, een ouden citroenenjood, een lijk, een weiland met koeien, een boek van Aimard, een oud wrak, een gletscher, een operatie, een huidziekte, - alles mooi! mooi! - omdat men op het oogenblik dat men dat zeide iets aangenaams ondervond.

Gij vindt dat de operatie en de huidziekte hier niet bij hooren. Toch wel. Het is niet toevallig dat een medicus het woord mooi voor ziektegevallen gebruikt. Er is zeer veel overeenkomst tusschen de gewaarwording die een mooi geval den medicus en die een mooie tenor den opera-kenner geeft.

Wat praat gij van mijn schoonheidsgevoel, als er dingen zijn, die ieder zeer leelijk en tegelijk heerlijk mooi vindt?

Wat ík hier zeg, behoort gij, Hollander te begrijpen, omdat gij beweert Rembrandt mooi te vinden. Gij redt er u uit, door te zeggen dat Rembrandt het leelijke mooi maakte door een straal van zijn genie, of dergelijken rhetorischen onzin. Neen de menschen die hij schilderde zijn leelijk, leelijk in den gewonen, bekenden zin van 't woord, - wat ieder

leelijk noemt, - letterlijk leelijk, - zeker, - en nu vind ik ze prachtig leelijk, van een goddelijke, verrukkelijke leelijkheid.

Onder de bonte vlucht mijner gewaarwordingen weet ik wel, dat ik mijn lievelingen heb. Hunne namen kan ik niet zeggen, maar mijn hart kent ze en noemt ze in sprakelooze taal. Ik heb ze gaarne bij mij, dat zij fladderen om mijn hoofd en voedsel nemen uit mijn mond. Wie hen goeddoet, wie hen liefkoost, wie hen streelt maakt mij recht gelukkig. En dat verlang ik van een kunstenaar.

Er is er een die ik zeer lief heb, een heerlijke, rein-witte, - ja die heb ik wel het liefste - en ik geloof dat het Beethoven is wiens stem zij het beste kent. Maar zij zijn niet allen zuiver wit, er zijn er bont-gekleurde, zilvergrijze, zwart-en-witte, - en daarom niet minder mooi in hun bontheid.

Ik wil van een kunstenaar dat hij mij genot geeft en gelukkig maakt. Hoe hij dat doet kan me niet schelen, - of hij daartoe dingen moet zeggen die ik ook wel eens leelijk noem, evenmin.

Hoe komt men toch aan het denkbeeld, dat het genot van artistieke aandoeningen zou moeten bestaan in een opeenhooping van plezierige sensaties? Zelfs de meest zuivere, effenblanke kunst, de muziek, is een wisseling van klacht en juichen, van pijn en vreugde. En de kunst der heftigste aandoeningen, de dramatische kunst, geeft alleen genot door de zware botsing van mooi en leelijk, van goed en slecht, van sterk en zwak.

Gij, verontwaardigd publiek, weet dit zoo goed, dit genot van onaangename sensaties, dat gij het lompweg overdrijft in uw begeerigheid. Gij kijkt naar een slachterij, gij werpt prettig huiverend, gretige blikken naar een bloedenden gewonde, gij verslindt het Politie-nieuws. En waar gij u verbeeldt zuiver kunstgenot te hebben en uw schoonheidsgevoel eens recht te bevredigen, zwelgt gij u zat aan smart en akeligheid. Hoor maar.

Ik heb Sarah Bernhard eens zien spelen. Mooi was zij en

zij droeg mooie kleederen. In het laatste bedrijf verbeeldde zij te sterven. Ik heb dien avond honderdmaal meer pijn gehad dan bij de lezing van Van Deyssel's boek. Van dramatisch genot geen sprake. Niets, niets dan de voorstelling van een ziek mensch, dat sterft, voor de starende gezichten van een groot, genotzoekend publiek, in een feestelijk vergulde zaal. Een arm, bleek mensch ging daar dood in die menigte toeschouwers, zooals op de feestmalen der Romeinen, in den kring van wreede, beluste gezichten de arme visch doodging, die de ongelukkige eigenschap had mooi te verkleuren in een langzamen dood.

Het is nog niet lang geleden en ik had veel menschen zien sterven. Maar juist daarom wist ik geen weg met mijn oogen en voelde alleen pijn en verontwaardiging. Bijna al die kijkers daar hadden het zeker ook gezien, van een vriend, een zuster, een goede kennis. En nu zaten zij daar te kijken en te huilen en plezier te hebben omdat het zoo mooi was. Alleen verharde tooneelkenners keken toe met koud, droog welgevallen, - zij stierf mooi, - hun genot ontstond door het gezichtsbedrog, door het weten, dat die vrouw zeer gezond was en niet stierf. Van een heusch sterfbed waren ze hard weggeloopen.

Toen vond ik die heele vertooning onzedelijk, onwelvoegelijk en in regelrechten strijd met mijn schoonheidsgevoel.

Nu denk ik er wel eenigzins anders over, - ik had eenvoudig een slecht stuk gezien - een van die leelijke theaterstellaadjes, expresselijk ingericht voor de lievelings-toeren van een gevierde actrice.

Ik zou niet gaarne iemands oogen uitkrabben of het zien doen, - toch zal ik het uitrukken van den ouden Gloster's oogen in King Lear niet onzedelijk of onwelvoegelijk vinden. Als een drama artistiek goed is, al sterft er om het andere woord een speler, ik heb er vrede mee.

Maar o, gij goede lieden, die des avonds met vrouw en kroost voor een daalder per hoofd uw genoegen gaat huilen op het Leidscheplein - in de deftige verbeelding kunstgenot te hebben -, die kunst al in den haak vindt, als ze u maar

recht akelig en beroerd maakt, - wat moppert ge dan en zijt ontevreden omdat ge nu door dezen kunstenaar op een andere manier van streek wordt gebracht! - Gij die zoo weinig vergt van den artiest dat gij al heel dankbaar zijt als hij u een paar betraande wangen en kippevel laat halen, waarom neemt ge dan geen genoegen met den viezen neus dien Van Deyssel u bezorgt?

Gij gelukkige zielen, die het met de fijnere artistieke sensaties zoo nauw niet neemt, en reeds zoo kinderlijk blij zijt met een grof, eenvoudig emotietje, waarom walgt gij niet net zoo graag een klein beetje als gij graag een klein beetje rilt en huilt?

Maar o! o! - ik geloof - ik geloof zoowaar, dat ik het heusch niet heelemaal mis heb. Past maar op, gij met uw effen gezichten, gij met uw gewichtig zwijgende monden, gij van-den-prins-geen-kwaad-wetende koeranten, - houdt u maar niet zoo onnoozel! Doet maar niet alsof gij mij niet begrijpt! - Kijkt maar niet neuriënd met een distrait wenkbrauwgefrons in de lucht! - Ik heb het wel gemerkt - Ik ben nog met geen uwer eenige minuten in conversatie geweest - of het kwam los, na een aanloopje over het weêr: ‘he! apropos! - heb je dat ding van Van Deyssel gelezen?’ - Vol, tot uw halsboordje vol zijt ge er van. Diep, diep hebben al die fatsoenlijke neuzen, eerwaarde, doctorale, professorale, docenten-neuzen, journalisten-neuzen in dat gemeene boek gezeten, - en nog zie ik aan uw roode oortjes de pret die gij gehad hebt.

Nu ja - wij weten dat allen tóch wel, en als ge u er voor geneert behoeft ge het niet te zeggen. Als gij het boek stilletjes uitleest en maar zwijgend wegbergt, zult gij zelfs een beter figuur slaan dan wanneer gij u onderling aftobt om elkander uw verdachte verontwaardiging in banale termen duidelijk te maken.

Och als gij maar wat minder conventioneel waart, minder vaag, wat precieser en eenvoudiger wist te praten - ge zoudt schrikken van uw vergissingen. Het zou blijken dat

wat gij gewoonlijk uw schoonheidsgevoel noemt, door Van Deyssel's boek juist plezierig gekitteld werd.

Ik zeg deze dingen met opzet, om u in den war te brengen. Ik wil maar eens roeren in uw koekwinkeltje van banaliteiten, dat er van buiten zoo keurig netjes, zoo ordelijk en degelijk uitziet; ik rommel maar eens in uw laadjes met de nette opschriften: ‘schoonheidsgevoel, - idealen, - zedelijkheid, - aesthetica, - kunst, - vorm,’ - om u te laten merken, wat een warboel het is, hoe de allerhande in den janhageltrommel en het kleingoed bij de moppen ligt, en hoe duf en oudbakken en beschimmeld het boeltje geworden is van het lange liggen.

Maar toch heb ik het u gezegd, en het is mij ernst - uw zaak wil ik bepleiten.

Gij weet wel, Karel Thym, dat het volkomen is zooals het hoort, als deze brave lieden zich opblazen in boosheid over uw boek. Als zij stotteren van drift, als zij zich verspreken in hun gemeenplaatsen - als zij zich bespottelijk maken door burgerlijke benepenheid, door kleine, miezerige vinnigheid. Het doet mij recht veel genoegen voor u. Gij zijt er in 't geheel niet door geschrikt of ontsteld.

Het is zoo natuurlijk als het nijdige sissen van koud water, waarin men gloeiend ijzer steekt. En het is goed en weldadig voor ons arm, benauwd, pietluttig volk, als er wat gloeiend ijzer in hun koud-water zielen gestoken wordt.

Maar het kan gebeuren, dat gij een verdwaald kind tegenkomt op straat en vraagt: ‘Waar woon je, kindje?’ en dat het kindje antwoordt: ‘boe-boe!’ Dan zegt gij: ‘dat kind is nog niet wijs, het begrijpt mij niet, het praat nog niet!’ Maar er kan een moeder zijn tusschen de omstanders en die zal hetzelfde vragen en ook ten antwoord krijgen ‘boe-boe’. - Maar die moeder zal, omdat ze moeder is, dat kind begrijpen en zeggen: ‘Het schaap woont Zieseniskade 38’. - Dan hadt *gij* ongelijk gehad en niet het kind.

Gij, en elk naturalistisch artist, grieft de menigte door twee wijzen van doen. Door het niet vermijden van platte uitdrukkingen als gij die noodig hebt voor een artistiek doel - en door het diep ontleden van sommige aandoeningen, het uitpluizen van sexueele gevoelens, het nauwkeurig beschrijven van lichaams-gewaarwordingen.

Als nu dit de menschen verbittert en ze brabbelen wat, moet ge niet zeggen: 'Je bent niet wijs, je kunt niet praten!' maar trachten te weten te komen wat zij eigenlijk bedoelen.

De hoofdzaak is conventie, - maar niet alles. Als gij van Jozef spreekt, gebruikt gij woorden die hij zelf gebruiken zou. De impressie die de lezer krijgt, is daardoor krachtiger, - uw bedoeling is duidelijk en gij doet wat ieder artiest doen moet. Maar bedenk, dat deze woorden zwakker of sterker indruk maken naarmate de persoon, die ze hoort, er meer of minder aan gewend is. Dat ze dus op de plaatsen waar gij ze, als kleine toetsjes om relief te geven, achteloos aanbrengt, voor anderen, door een andere opvoeding en omgeving daarvoor veel gevoeliger, hoog uitschreeuwen boven al de rest. Woorden zijn niet als kleuren, door allen nagenoeg gelijk gezien - maar hun kracht is anders voor ieder mensch, naarmate hij ze meer of minder of anders heeft hooren gebruiken. Het is eenigszins alsof gij veel langer dan de meeste anderen naar de blauwe lucht hadt gekeken, en nu voor dat blauw verstompt, in uw schilderij vegen hadt gezet, die u volkomen in den toon schenen, doch een ander pijn deden in de oogen door hun blauwheid.

Dit is een ondergeschikte kwestie, ik weet het wel - doch ik maak er u opmerkzaam op, opdat gij mij goed zoudt verstaan als ik zeg, dat ik woorden zou verwerpen, die gij gebruikt. Maar ik verlang niet, dat een artiest door andere oogen ziet, dan door zijn eigene.

Het tweede is veel ernstiger. Het is het groote dogma van het naturalisme, - het grondprincipe van Zola, den meester. Het is dit: 'de heele, gansche menschenwereld, de

heele, gansche menschenziel moet gekend, ontleed en gezegd worden.'

Voor u, Karel Thym, ik weet het, is dit het grootste geluk dat kunst u geven kan, en Zola die dit gedaan heeft de grootste kunstenaar, de grootste mensch der wereld.

Niets kan ik hier tegen inbrengen, als dit ééne eenvoudige: 'voor mij niet'.

Gelukkig wie zijn grootste kunst gevonden heeft, gelukkig wie weet wat hij van zijn eigen kunst verlangt.

Maar ik zeg, dat ik dingen ken, die mij gelukkiger maken dan Zola's kunst, en dat ik het hoogste genot van zeggen, van maken, van voortbrengen anders denk dan gij. En ik vind het zeer goed, dat het zoo is. Ik bewonder Zola, ik bewonder u, ik bewonder een eik. Toch zou ik niet een eik willen zijn, en u niet, en Zola niet.

Gij naturalisten hebt het leven zoo hartstochtelijk lief, zoo geheel, zoo volkomen lief, dat gij het in u op wilt nemen een en al, dat gij het wilt kennen door en door, in grootheid en dwaasheid, in ellende en walgelijkheid - om het nú groot en dwaas en somber en walgelijk zooals gij het bemind en gevoeld en begrepen hebt, uit te spreken, om er dán groote monumenten van menschelijkheid van te bouwen voor de oogen der menschheid zelve, tot haar wonder en verbazing. Dat is goed en heerlijk en wonderlijk groot.

Maar gij naturalisten zijt slaven van het leven, omdat gij het zoo afgodisch lief hebt. Uw liefste is dwaas, en nukkig en speelt en spot met u. En gij, schreiend soms en vol jammer, blijft toch aanbidden en dienen, al is het met klagend verwijt; - gij blijft liederen zingen tot verheerlijking van haar ijzige schoonheid, van haar lieve grillen, haar aanbiddelijke koelheid, haar snijdend heerlijken hoon; - gij blijft kruipend angstig in haar wreede, grijze oogen staren, en kust haar voeten die u geschopt en getreden hebben. Gij ondergaat het leven, het leven van dag aan dag, van naar bed gaan en opstaan, van zien en tasten en hooren, zooals een minnaar de bittere, brandende liefde ondergaat voor een trotsche vrouw die weet dat zijn liefde sterker is dan hijzelve.

Maar er zijn menschen geweest voor wie de droom van één nacht schooner was dan het licht van duizend dagen, - die in zich zelve een rijk hadden heerlijker in het gouden licht hunner eigen ziel dan het hemelsche Jeruzalem in Gods glorie. - Die sterker waren dan het leven, die niet toelieten binnen de diamanten muren van hun rijk dan wat hun welgevallig was en tot hen kwam met deemoedig gebaar, - en die met sterke, rustige onverschilligheid uitzagen op het tieren en woelen der menigte die zij afwezen van hunne poorten.

Deze menschen zijn mij liever, Karel Thym, en wie ik mij het grootste denk, is zóó.

Ook als een minnaar, die van zijn liefste zegt, - niemand is háár gelijk, haar schoonheid is het eenigste schoon - zoo zegt gij: ‘deze kunst is de eenigst mogelijke.’ Dit is echter de dwaasheid van een verliefde. De kunst dier anderen is zeer wel mogelijk, gij brandt er u aan.

Gij kent de groote, witte waterlelie, niet waar? - Zij groeit in stille vijvers, rustig tusschen breede, platte bladen, die licht-groen glanzen. De bloemen zijn wit, zuiver, zuiver wit - en als de middag komt, plooien de bloembladen zich langzaam open en laten de zon het gouden bloemhart zien. Zoo drijven zij dan - even zachtjes heen en weer glijdend als de wind hen aanraakt, - of op en neer schommelend met de kabbeling - in stille, blanke volkomenheid - op het donker-gladde schitterende watervlak. Als ik aan den oever lig en naar hen zie - dan weet ik dat ze zijn opgestegen uit den zwarten, koelen vijvergrond, - zoekend het licht.

Zie! nu hebben zij het gevonden, - nu is het goed, - volkomen goed, - zij rusten op het vlak - en ontvangen het zonlicht met de uitgespreide, geschulpte bladeren. En tevreden draagt hen het donkere water, als zijn witte gedachten van volmaakt geluk.

Als nu iemand op die bloemen toegaat om hen te hebben, te bezitten - en hij vat ze onder de bloem in het water aan, en hij trekt ze naar zich toe, dat ze diep onderaan los breken met een zacht knappen - en er komt dan een

lange, lange rolronde bruinige steel te voorschijn, slap, nat en lam - dan doet mij dat aan, alsof ik een lieve, schoone vrouw een langen darm uit het blanke lijf zag halen. Doe het niet, neen, doe het niet - zij waren goed en volmaakt schoon zoo, ik wil het niet - ik wil niet weten hoe die steel is, hoe zij vastzitten in den modder, hoe zij gevoed worden door den zwarten grond. Nu zijn ze leelijk en lamlendig en sierloos, - maar gij, die ze losrukte, hebt ze zoo gemaakt; dat leelijke was er niet, dat leelijke was niet leelijk, want ik zag het niet.

Zoo doet gij, Karel Thym, in mijne oogen, als gij van het geslachtsleven, dat zoo heerlijk rein bloeit aan de lichte oppervlakte mijner ziel, den langen, leelijken stengel optrekt, die diep wortelt in de donkere onbewustheden van mijn wezen.

De man, dien ik de lelie zag plukken, was een geleerde, een botanicus.

O ik moet lachen, Karel, lachen in mijn hart, als ik u, artiest, u godgewijde, u gezalfde, zie wroeten en ploeteren in de duistere beroerdheden van ons lichamelijk bestaan. En dan lach ik, helaas! - als een boer, die een koning ziet komen op zijn erf en hem den gouden kroon ziet hangen aan een boomtak en den hermelijnen mantel over een hek, - en hem ziet spitten en mestkruien, - zwoegend en onhandig, tot zijn koninklijke handen vuil en zijn zijden kousen bemorst zijn, en hij, zweetend van het ongewone werk, dan nog een weinig angstvallig naar den boer opziet, vragend: ‘Is het zóó goed?’

O zeker het is een loffelijke stand, de boerenstand. De aarde geeft niet om niet, en men moet dankbaar zijn dat die brave werkers zoo willen zwoegen voor ons, omdat wij brood noodig hebben en vleesch.

Zoo hebben wij ook kennis noodig. En men moet dankbaar zijn aan die sterke, trouwe arbeiders vol toewijding, die ons kennis bezorgen, ten koste van zwaar, vuil werk en veel kommer.

Gij weet wel, dat ik ook dat werk doe. Misschien weet gij niet wat het mij kost. Want het ruwe werk is harder voor een boer, als hij van beter kom-af is. En ik bén van beter kom-af.

Gij weet misschien niet, hoe het weegt op mijn ziel wat ik gedaan heb en wat ik weet. Hoe het in sommige nachten terugkomt als een afzichtelijke droom van lijkstijve menschenstukken, van druipend, spattend, lichtrood, donkerrood koudgeworden bloed. Dat ik dan niet bang ben in dien droom, omdat het mij alles vertrouwd is, maar dat ik dan huiver van mijzelven bij 't ontwaken, om die verschrikkelijke vertrouwdheid.

Dat ik mij verwonder, hoe het geworden is, na het oude volk der Egypters, het heilige volk met hun lotusbloemen en hun strenge vastheid van schoon en rein, dat hén schuwde en verfoeide die het inwendige der menschen hadden beroerd, hoe het na deze geworden is, dat de mannen der wetenschap rondloopen als brave, geëerde lieden wien niemand de hand zal weigeren.

Als gij dit weet begrijpt gij dan hoe ik lach, met een bitteren, spottenden lach, als ik zie hoe die grooten, die gelukkigen, die in marmeren paleizen kunnen wonen, met zachtheid onder hun leden, en om hen heen wierook en bloemreuk en bont getooi van goud en purper - hoe die in hun grilligheid tot mij komen en mijn werk trachten te doen en mij vragen: ‘doe ik het zóó goed?’

Maar het is waar, als groote heeren verliefd zijn, dan doen ze zulke dingen. Het is uw liefste, de hooghartige, onverbiddelijke die u er toe brengt. En ik vind u groot, en compleet en bewonderenswaardig in uw liefde.

Maar wees nu verstandig en gun een ander het zijne. Praat niet meer van ‘de eenigst mogelijke.’ Mijn liefste is heel anders, totaal anders - ik heb haar ook lief, maar ook heel anders. Ik verzoek u te erkennen dat dit mogelijk is, - dat zij schoon is, - wel niet zoo schoon voor u als de uwe, - maar schooner voor mij, en dat ik haar liefheb, zeer lief.

Zij is niet zoo geweldig, zoo bedwelmend - zij is stiller, rustiger, zediger. Gij wilt zeggen romantischer? goed, romantischer, ik ben niet bang voor een woord. Zij heeft een tuin vol bloemen van mij gekregen heel ver achter in de woeste bosschen van mijn ziel. Daar schijnt goud zonlicht op grazige paden en zijn stille, donkere vijvers met waterleliën, die niemand plukt.

> And all killing insects and gnawing worms
> And things of obscene and unlovely forms
> She bore in a basket of Indian woof
> Into the rough woods far aloof.
>
> In a basket of grasses and wild flowers full,
> The freshest her gentle hands could pull
> For the poor banished insects, whose intent
> Although they did ill, was innocent.
>
> But the bee and the beam-like ephemeris,
> Whose path is the lightning's and soft moths that kiss
> The sweet lips of the flowers, and harm not, did she
> Make her attendant angels be.

Deze verzen zijn van Shelley. Het lust mij, Karel Thym, naast de zware, sombere figuur van dien donkeren, zuidelijken man die tot zich alleen al uw blikken trekt, deze lichtende, jonge gestalte op te roepen, - opdat gij voor den klaren glans om dat blonde hoofd uwe oogen zoudt opheffen en zien dat er nog anderen waren, groot en heerlijk onder de menschen.

De Bankquaestie. Door H.J. Biederlack.

Wie in het veel besproken en te recht veel geroemde werk van den heer C.V. Gerritsen, - een van die weinige Nederlandsche staathuishoudkundige boeken, die blijvende waarde hebben, - over *De Nederlandsche Bank, haar verleden en hare toekomst*, (pag. 289-349) het boeiend verhaal gelezen heeft van den in 1863 gevoerden strijd tusschen de voor- en tegenstanders van centralisatie der uitgifte van fiduciair ruilmiddel, en dan kennis neemt van al hetgeen thans geschreven en gesproken wordt over het tegen 31 Maart 1889 ten einde spoedend octrooi onzer Bank, twijfelt geen oogenblik meer: de strijd tegen de centralisatie is ten onzent geëindigd. Het stelsel der vrije concurrentie bij voldoening aan algemeene wettelijke voorwaarden, - hoe aantrekkelijk ook op 't eerste oog, - heeft in Nederland voorloopig geen kans. Menigeen, die het vóór 25 jaren met talent, met warmte, met hartstocht zelfs, verdedigd heeft, leeft nog; maar zwijgt nu. Wat niemand toen had durven voorspellen, geschiedt: een wetsvoorstel tot verleening van een nieuw monopolie wordt ingediend door een Ministerie, waarvan de *premier* niemand anders is dan mr. J. Heemskerk Az. Waar Engeland en Duitschland zich begeven hebben

op den weg naar het absoluut monopolie, keert Nederland zeker niet op zijne voetstappen terug. Wat de heer N.G. Pierson in 1863 schreef, is thans vrijwel de uitdrukking der openbare meening: ‘Het (monopolie) is eene politiemaatregel, evenals de muntslag een politiemaatregel is.’

Het is daarom niet te verwonderen, dat de heer Gerritsen, die - *totus in illis!* - zich op meer dan één bladzijde van zijn boek behoorlijk warm maakt over de bankquaestie, nergens op kalmer, bedaarder, rustiger toon spreekt, dan waar hij (pag. 14-35) goed en duidelijk de overwegende voordeelen der centralisatie van het bankwezen uiteenzet. Wat hij daar doet, - hij weet het klaarblijkelijk, - *c'est prêcher des convertis!*

Alleen in zoover de strijd tegen het monopolie der Nederlandsche Bank voortkwam uit afkeer van de bevoorrechting van een zeker aantal bijzondere personen, blijft hij onze sympathie verdienen Maar die afkeer dringt thans tot een anderen strijd; de liberale *Prinzipienreiterei* heeft plaats gemaakt voor praktischer politiek. Thans wordt het monopolie zelf als eisch van het algemeen belang erkend; maar voor den Staat, die dat monopolie verleent, wordt het hem toekomende geëischt van de groote voordeelen, die het monopolie aan zijnen houder verschaft. Dát is de kern van de Bankquaestie dezer dagen. Thans is het oog gevestigd op hetgeen in 1863 nauwelijks door iemand anders dan den heer N.G. Pierson gezien en aangewezen, schoon ook door hem nog niet veel meer dan een *détail* geacht werd: de geldelijke voordeelen, die den verleener, handhaver en beschermer van het Bankmonopolie toekomen.

Het spreekt van zelf, dat de ervaringen van vroegere jaren en de verwachtingen voor de toekomst ook nog in andere opzichten tot verbetering en aanvulling der Bankwet dringen. Maar het verdient de aandacht, dat behalve omtrent de noodzakelijkheid van een monopolie, zoo goed als alle deskundigen het ééns zijn omtrent de wenschelijkheid, om in de hoofdbeginselen onzer Bankwetgeving geenerlei verandering te brengen.

Werkelijk heeft Nederland meer dan eenig ander land reden om met zijne wetgeving op het stuk der uitgifte van papieren ruilmiddelen tevreden te zijn. Eene knellende en in moeielijke tijden niet te handhaven bepaling, zooals die der *Peelact*, omtrent het maximumbedrag der niet door munt of muntmateriaal gedekte bankbilletten, kennen wij niet. Een maximum van alle door de Bank in omloop te brengen bankbilletten, gelijk de Fransche wet (het laatst in 1883) heeft vastgesteld, nog veel minder. Zelfs aan eene *indirecte Contigentirung* of *Steuercontigentirung*, als waaraan de Duitsche *Reichsbank* voor hare ongedekte papieruitgifte onderworpen is, en als door Adolf Wagner en in 1874 reeds door Bamberger veroordeeld werd, hebben wij nooit gedacht. Onze wetgever hoedde zich zorgvuldig voor belemmering van het bankbedrijf, en beperkte niet wat vrij moet blijven; hij zorgde echter voor de veiligheid van het publiek, en liet niet vrij, wat beperkt moet worden. Hij centraliseerde en gaf verder het ééne noodige voorschrift betrekkelijk het aangaan van verbindtenissen: hij beval vaststelling van het maximum der verhouding tusschen het gezamenlijk bedrag van al de opeischbare schulden der Bank, van hare boekschulden zoowel als van hare assignatiën en billetten, en den voorraad munt en muntmateriaal in hare kelders. Het eenvoudige voorschrift getuigt van een helder begrip der geregelde zaak. Met eene wetsbepaling van deze strekking, natuurlijk onder den waarborg der voordurende publiciteit, kan gerust aan eene centrale Bankinstelling de heerschappij over de nationale geld- en credietmarkt in handen worden gegeven. Het verleden bewijst dit. Nooit is het Nederlandsche bankpapier oninwisselbaar geweest; nooit heeft iemand de vrees kunnen koesteren, dat het oninwisselbaar zou worden. Daarbij was de rentevoet doorloopend èn lager èn stabieler dan ergens anders. En dat, niettegenstaande menige ernstige handelscrisis ook hier te lande zich heeft doen gelden.

Natuurlijk is dit, evenzeer als aan de beproefde beginselen onzer Bankwetgeving, aan de beproefde Bankpolitiek van de directie der Nederlandsche Bank na 1863 te danken.

Alle schrijvers over het onderwerp zijn hieromtrent eenstemmig. De heer Gerritsen is vooral niet de laatste bij het brengen van hulde aan de Bankdirectie. Het gunstig oordeel van anderen over de jaren ná 1863 wordt door hem (pag. 172-175 en 190-191) gaarne onderschreven. Zelfs aarzelt hij niet (pag. 56), die jaren te noemen: ‘een tijdperk, dat het voorafgaande in alle opzichten heeft goedgemaakt.’

In zijnen mond is deze lof heel wat meer dan een banaal compliment. Hij doet die uitspraak in den aanvang van zijn voortreffelijk geschreven tweede Hoofdstuk, dat (pag. 51-198) een geschiedkundig overzicht geeft van *De Nederlandsche Bank sedert* 1864. Nergens blijkt beter, met hoeveel kennis van zaken de heer Gerritsen oordeelt. De bescheiden opmerking van pag. 4: ‘De bronnen, bij het vervaardigen van dezen arbeid geraadpleegd, zijn publiek domein’, - moge waar zijn, - niet minder waar is, dat tot dusver niemand beter uit die bronnen geput heeft, dan hij, en dat het voortaan elk ander moeielijk zal vallen, meer en beter werk te leveren. Niet minder dan een en twintig met veel zorg bewerkte statistische tabellen dienen tot illustratie van zijn op zich zelf reeds heldere uiteenzetting. Deze laat aan levendigheid niets te wenschen over. Voortdurend geeft de schrijver daarin blijk van zijn kritischen aanleg. Hij maakt van zijn hart geen moordkuil. Vaak wordt zijn toon polemisch. Op pag. 161-171 vooral maakt hij tal van ondeugende opmerkingen en voor de goede verstaners bestemde toespelingen. Wat door hem op pag. 230-231 gezegd wordt, klinkt eenigzins streng. Onbillijk echter is hij slechts bij hooge uitzondering. De vaderlijke zorg der Bankdirectie, die, door 't hooger houden van disconto en beleeningrente dan eigenlijk strikt noodzakelijk is, ongezonde speculatiezucht zoekt tegen te gaan, wordt door hem (pag. 130-132 en 135-137) waarlijk niet hard beoordeeld. De zoo menigmaal en zeer ten onrechte scherp afgekeurde discontopolitiek, waardoor de Bank ons voor de gevolgen van de depreciatie van ons ruilmiddel heeft zoeken te behoeden, wordt door hem (pag. 88-89 en 91-98) op hare juiste waarde als ‘goede bank-

politiek' geschat; de voordeelen, door de Bank daaruit genoten, worden niet verzwegen, maar haar ook van harte gegund; de nadeelen, aan het hooge disconto en de herhaalde discontoveranderingen voor handel en nijverheid verbonden, worden (ook op pag. 125) geweten aan wie de schuld dragen, - aan Regeering en Volksvertegenwoordiging. Wie onjuiste kritiek oefenen, kunnen zelfs (zie pag. 92 en 128) nog een flinke veeg uit de pan krijgen! Deze onpartijdigheid van den heer Gerritsen wekt vertrouwen.

Wat echter vooral vertrouwen wekt op zijne voorlichting, is de groote voorzichtigheid, waarmede hij van elk opvallend verschijnsel in de geschiedenis der Bank de maatschappelijke oorzaak niet alleen opspoort, maar ook in de verschillende haar samenstellende elementen analyseert. Nooit spreekt hij van de werking eener kracht, zonder dadelijk den neveninvloed of de tegenwerking aller andere krachten aan te wijzen. Den lezer vermoeien doet hij desniettegenstaande niet, Ten bewijze kunnen strekken pag. 54-55, 122-123, 140-141 en 210-215.

Het baart verwondering, dat de heer Gerritsen, wien vrijmoedigheid in het uitoefenen van kritiek allerminst ontbreekt, geen oogenblik stilstaat bij de vraag, of de Bank hare operatiën niet te veel en te uitsluitend tot den groothandel beperkt heeft en den toegang tot haar inrichting niet wijder open had moeten stellen voor ieder, die tegen voldoende zekerheid tijdelijk geld ter leen behoeft. Zijn de voorwaarden, door de Bank gesteld a a n hen, die met haar in relatie willen treden, niet van dien aard, dat zij feitelijk bijna gelijk gesteld kunnen worden met uitsluiting van den kleinhandel? De heer Gerritsen (zie ereis pag. 134) schijnt daaraan zijn aandacht niet gewijd te hebben, Die klacht is echter meer dan ééns en van verschillende zijden aangeheven. Huizenga's *Nieuwe Financier* b.v. van 3 Augustus 11. acht haar gegrond, en zegt daaromtrent: 'Dit blijkt o.a. uit het vrij hooge gemiddeld bedrag van de door de Bank gedisconteerde wissels, dat in het afgeloopen boekjaar gemiddeld *ƒ* 2287 per stuk was, terwijl het ook bekend is, dat de Bank voor hare belee-

ningen een minimum vaststelt, dat zeer velen verhindert van de hulp der Bank gebruik te maken, wanneer zij tijdelijk geld tegen onderpand wenschen op te nemen. Behalve uit zekere gemakzucht, wordt de Bank tot deze gedragslijn geleid door haar zucht om niet als koncurrent van andere bankinstellingen en firma's op te treden. Dit nu achten wij verkeerd. Wel behoeft de Bank deze soort clientèle niet door bijzondere faciliteiten aan te lokken, maar daarom moet zij haar nog niet, zooals thans het geval is, van zich afstooten, door allerlei bezwarende bepalingen en formaliteiten. Het voorbeeld van de *Banque de France*, welker wisselportefeuille voor een zeer groot deel uit wisseltjes van enkele honderden francs bestaat, verdient navolging. De kredietmiddelen van het groote centrale krediet-instituut van een land dienen toch voor ieder, natuurlijk onder voldoende waarborgen, beschikbaar te zijn'. Aan deze opmerkingen wordt toegevoegd: dat de Bank haar best behoort te doen, om aan populariteit te winnen bij dat grootste deel van het publiek, dat thans de directe voordeelen eener centrale kredietinstelling te weinig ondervindt, - en dat zij zoodoende zich eene clientèle zal verschaffen, die minder afhankelijk is van de wisselingen der kredietmarkt, waardoor hare kracht, om aan moeilijke tijden het hoofd te bieden, ongetwijfeld zal toenemen. Dit alles schijnt onbetwistbaar juist. Nog om andere redenen is het wenschelijk, dat de Bank op andere behoeften dan die van den groothandel ga letten, en haar goedkoop krediet verzekere aan zoovelen als maar mogelijk is. Wie thans tijdelijk geld tegen onderpand wenscht op te nemen, tot een minder bedrag dan het door de Bank voor hare beleeningen vastgestelde minimum, is duurder uit, dan noodig behoefde te wezen. Hij vervoegt zich bij den of anderen commissionnair in effecten of bankier, die zich verplicht ziet, hem hooger rente te berekenen, dan hij zelf voor door de Bank geleend geld betaalt. En de veiligheid van het onderpand wint daar niet bij. Dikwijls en vooral in moeielijke tijden ziet de commissionnair in effecten of bankier, bij wien onze man zich vervoegd heeft, zich verplicht, om al de bij hem beleende stukken gezamenlijk weer

bij de Bank in onderpand te geven. En indien hij nu eens *en déconfiture* raakt, - wat dan? Dan, - of zelfs reeds, wanneer hij een gevorderd surplus niet bijpast, - verkoopt de Bank de stukken, - en onze particulier of kleine koopman is zijn effect kwijt. Hij heeft dan, ja, eene personeele actie tegen den geldschieter (of diens boedel) voor de hoogere waarde van het effect boven de daarop voorgeschoten som; maar, als hij tegenover eene failliete massa staat, krijgt hij niet meer percenten van dat bedrag dan elk concurrent crediteur. Zijn effect ligt niet meer in de brandkast, en, niettegenstaande art. 771 al. 3 van het Wetboek van Koophandel, baat revindicatie hem niets. Veel beter zou het voor hem geweest zijn, indien hij zelf rechtstreeks zijn stuk bij het agentschap der Nederlandsche Bank ter plaatse zijner inwoning had kunnen beleenen; dan ware het in handen van zijnen geldschieter en dus zijn eigendom gebleven.

Maar dit is geen onderwerp van wetgeving en kan bij de herziening van het octrooi der Nederlandsche Bank niet dan ter loops ter sprake komen. Daarbij, - het werd hierboven reeds gezegd, - is hoofdzaak de winstverdeeling tusschen Staat en aandeelhouders. Daaraan dan ook besteedt de heer Gerritsen een zeer groot deel van zijn hoogst belangrijk derde Hoofdstuk (pag. 199-288) over *Het Regeerings-voorstel;* daaraan wijdt hij beschouwingen, welke geheel en al berusten op de overtuiging, die mr. S. Vissering in zijn *Handboek* (I, pag. 212) aldus formuleerde: ‘de voorschriften, waardoor de regten en verpligtingen der bank geregeld worden, moeten in de eerste plaats het algemeen belang, niet het voordeel der bank bedoelen. Het hoofddoel met de stichting eener bank, en vooral met de bescherming, die de regering haar zou willen verleenen, mag niet zijn, aan de aandeelhouders in de vennootschap groote winsten te verzekeren. De regering mag natuurlijk niet anders dan het *algemeen* belang behartigen. Dezen pligt heeft zij zooveel te nauwgezetter in acht te nemen, wanneer zij van hare magt gebruik maakt om een monopolie te handhaven’.

Het is jammer, dat de Regeering, die toch ook van deze

leer schijnt te wezen, zich niet meer gehaast heeft met de indiening van het thans aanhangig gebleven wetsontwerp, houdende verlenging en wijziging van het aan de Nederlandsche Bank verleend octrooi. Zij heeft het eerst ter tafel gebracht, toen de Tweede Kamer der Staten-Generaal de handen vol werk had met de Grondwetsherziening, daarna eene ontbinding tegemoet ging, en na die ontbinding de tweede lezing der Revisie en geheel den Begrootingsarbeid voor moederland en koloniën zou moeten verrichten.

Niet minder jammer is het, dat de Tweede Kamer nog zooveel langer dan noodig was, immers niet minder dan 7 maanden, geaarzeld heeft, alvorens het wetsontwerp in de afdeelingen te behandelen, en dat haar Voorloopig Verslag zoo laat is vastgesteld. Waarom niet het uiterste best gedaan, om de zaak zoo ver mogelijk te doen vorderen? ‘Overwegingen van verschillenden aard’, - zoo antwoordt het Voorloopig Verslag, - ‘schenen der Kamer deze gedragslijn voor te schrijven. Voor tijdige afdoening zou de toekomstige Kamer naar het scheen, nog gelegenheid genoeg overhouden. Mocht die Kamer zelve van eene andere meening zijn, zoo kon zij altijd nog eene regeling uitlokken, waarbij het bestaande octrooi onder zekere voorwaarden met een korten tijd verlengd werd’. Kan er lichtzinniger worden omgesprongen met gewichtige belangen? Wij zijn thans nog slechts één jaar van den 31en Maart 1889 verwijderd; eene nieuwe Kamerontbinding heeft in deze dagen plaats; de Tweede Kamer, die op 6 en 20 Maart verkozen werd, moet nog bijeen komen en, zoodra ze eenmaal geregeld aan 't werk is, behalve zooveel anderen arbeid, geheel de Bankquaestie nog eens van voren af aan onder handen nemen; - en men spreekt van gelegenheid tot tijdige afdoening! Ook naar eene ‘tijdelijke regeling’ wordt verwezen, als werd niet met iederen dag de positie der Bank tegenover de Regeering sterker, als kon gene in die omstandigheden tot groote concessiën bereid wezen, en als zou tijdelijke verlenging van het bestaande octrooi iets anders dan geldelijk nadeel voor den Staat kunnen opleveren!

Bijzonder opmerkelijk is het, met hoeveel zelfvertrouwen het *Algemeen Handelsblad*, dat de belangen der Bank zoo gaarne verdedigt, in onze dagen durft optreden. Een karakteristiek stukje bevatte zijn avondblad van 24 Februari 11.

Ziehier den aanhef: 'De bekende Fransche staathuishoudkundige Leroy Beaulieu maakt in den *Economiste Français*, naar aanleiding van de aanvallen, waaraan de Bank van Frankrijk thans in de Kamer te Parijs heeft blootgestaan, eenige opmerkingen, die - met de noodige wijzigingen - ten deele ook op de Bankquaestie hier te lande toepasselijk zijn.' Dan volgt een zeer slechte omwerking van het door Leroy Beaulieu gezegde, die, wanneer men ze even ontleedt, volstrekt niet toepasselijk blijkt op onze Bankquaestie. Het geheel is een absurd dreigement voor oningewijden en vol van de plompste vergissingen. Men oordeele:

'De bekwame schrijver wijst er o.a. op, dat de Bank veel sterker is dan hare tegenstanders zich verbeelden en volstrekt niet alle voorwaarden behoeft aan te nemen, die men goedvinden mocht haar te stellen'.... Pas dit eens toe op de Nederlandsche Bank! Zonder het van den Staat afkomstige privilegie om papieren geld in omloop te brengen, is zij niets. Om bankierszaken zonder dat privilege te doen, zou zij een heel ander Bestuur aan haar hoofd moeten stellen. Dat zij niet 'alle' voorwaarden behoeft aan te nemen, is niet meer dan eene phrase. Zeker, zij kan elk voorstel weigeren, en mag dan met 1°. April 1889 liquideeren; maar dan zal dadelijk een ander door den Staat geprivilegiëerd lichaam hare plaats innemen.

'In de eerste plaats - gesteld dat de Bank het recht verliest bankbiljetten uit te geven - dan behoudt zij toch haren naam, met haar groot krediet, haar invloed en hare cliëntèle'.... Ja, dat is waar, in zoover het alleen den naam der Nederlandsche bank zou betreffen. Zoodra haar privilegie ophoudt, verliest zij echter onmiddellijk haar groot krediet. Dit toch ontvangt zij uitsluitend van het publiek, dat hare rentelooze biljetten als fiduciair ruilmiddel wil aannemen. Met dat krediet zou ook haar invloed verloren gaan. Alleen

zoolang zij om niet de beschikking behoudt over pl.m. *ƒ* 120 millioen, heeft zij invloed, beheerscht zij het geld- en kredietverkeer. Alleen zóólang kan zij het *goedkoopst* krediet verleenen, en wil dus de handel zich aan al hare formaliteiten onderwerpen. Moet zij van dat voordeel afzien en concurreeren met andere bankinstellingen, dan gaat ieder, die thans tot hare clientèle behoort, waar hij dan 't goedkoopst terecht kan.

'Haar opvolgster, hoe ook geheeten, Nationale Bank of anders, zou langen tijd in een groot deel des lands onbekend blijven en zeker geen krediet hebben onder de plattelandsbevolking, die zoo wantrouwend is en zoo traag nieuwigheden aanneemt'.... Misschien is dit waar in Frankrijk; maar het 'groote deel' van Nederland, dat met de nieuwe centaalbank onbekend zou blijven, bestaat evenmin als de Nederlandsche plattelandsbevolking, die de nieuwe billetten niet zou willen aannemen.

'De nieuwe Bank zou beginnen zonder kasreserve, want de oude Bank zal niet vrijwillig hare millioenen aan specie overdragen aan de mededingster'.... Dat behoeft ook volstrekt niet. Wanneer op 1°. April 1889 de Bank geen biljetten meer mag uitgeven, is zij *verplicht*, elk vroeger uitgegeven billet *op vertoon* in specie uit te betalen. Ruilmiddel zijn dan alleen de billetten der nieuwe Bank. Daarvoor zal deze in zeer korten tijd de specie ingewisseld hebben, die het publiek voor de oude billetten heeft terug ontvangen. Zoo verhuist de kas van zelf. Bovendien zou de Staat zijn pl.m. *ƒ* 30 millioen kasgeld van de oude Bank opvorderen en natuurlijk *geheel* in specie betaald krijgen. Ook die som zou verhuizen.

'De oude Bank zou van hare voorschotten aan den Staat afkomen; zij zou hare biljetten met zilver kunnen inwisselen en zelfs - in geval van liquidatie - haren goudvoorraad voordeelig verkoopen'.... Misschien slaat dit op de Fransche Bank; maar zeker niet op de Nederlandsche. Deze heeft nooit voorsehotten aan den Staat gedaan. Integendeel berust bij haar het grootste deel der Rijkskas, en zal het ophouden van dit privilegie voor haar schade medebrengen. Dat zij

hare billetten met zilver zal kunnen inwisselen, spreekt van zelf; maar is geen bezwaar voor ons land, waar toch niet meer zilver over de grens gebracht kan worden, dan er reeds is; in Frankrijk, een deel der Latijnsche muntunie, is dat anders. Wat met het voordeelig verkoopen van den goudvoorraad bedoeld wordt, is raadselachtig. Bij liquidatie zou de Bank haren geheelen voorraad metaal noodig hebben, om aan hare verplichtingen te voldoen, en zou er dus niet veel te verkoopen overblijven. Zelfs hare aandeelen zou zij in specie (of.... in billetten van hare opvolgster) moeten aflossen.

'Komen er verwikkelingen in Europa, dan zal met een nieuwe Bank, die geen groote specie-reserve heeft, de verwarring in het geldelijk en kredietverkeer in den lande ontzaglijk groot wezen....' Hetzelfde geldt van oude Banken zonder voldoende speciereserve. Maar reeds werd hierboven aangewezen, dat de nieuwe Bank binnen enkele maanden in het bezit zou zijn van de *geheele* speciereserve harer voorgangster, al dadelijk van het Rijkskassaldo.

'Er zullen bovendien vele jaren vereischt worden om talrijke agentschappen te vestigen, en intusschen zal de oude Bank, als onafhankelijk lichaam, het beste deel der disconto's behouden....' De Nederlandsche Bank heeft indertijd slechts negen maanden noodig gehad, om Bijbank, agentschappen en correspondentschappen te vestigen. Zou zij, indien haar privilegie ophield, niet gaarne die alle met gebouwen en personeel aan hare opvolgster overdoen? Moeielijk zou het haar zeker vallen, het 'beste deel der disconto's' te behouden, wanneer zij hare kredietmiddelen niet meer renteloos ontving en dus met haar opvolgster niet zou kunnen concureereeren. Ook het 'beste deel' der disconto's gaat naar den goedkoopsten kredietgever.

'Als de biljetten der nieuwe Bank niet langer den welbekenden naam van de oude Bank tot opschrift voeren, zal ook de kleine winkelier en de werkman ze niet gaarne in betaling nemen, want ze zullen niets begrijpen van de verandering'.... Heeft men ooit opgemerkt, dat de kleine winkelier en de werkman bezwaar maakten, om nieuwe munt-

biljetten aan te nemen, of dat zij verschillend crediet toekenden aan Bank- en aan muntbiljetten?

Ten slotte: ‘Daarom raadt de heer Leroy Beaulieu den Kamerleden en anderen aan, niet zulk een hoogen, aanmatigenden toon aan te slaan tegenover de Bank, maar over de verlenging van het octrooi met oordeel en gematigdheid te schrijven en te spreken. Natuurlijk behoort bij een verlenging de Staat in de winsten der Bank een *ruim* deel te hebben, maar er staan bij deze quaestie nog veel gewichtiger belangen op het spel dan de winstverdeeling. Dat zal ieder man van zaken begrijpen’.... Potsierlijke deftigheid na zooveel van meer ‘gematigdheid’ dan ‘oordeel’ getuigend gebazel! Mogen Regeering en volksvertegenwoordiging niet door die *Handelsblad*wijsheid geïntimideerd worden, en, - met behoorlijke behartiging van de ‘veel gewichtiger belangen’, wier beteekenis niemand wenscht te onderschatten! - op 't stuk der winstverdeeling voet bij stuk houden! De tijd, die nog rest, *is* kort, - dit *is* een voordeel voor de Bank; - maar de zaken staan nog niet zóó, dat de Regeering haar bijzonder zou behoeven te ontzien, waar het algemeen belang het tegendeel mocht eischen.

In haar ochtendblad van 28 Maart 11. roemt de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* de ‘soberheid’ en ‘ingetogenheid’ van het op 17 Februari verschenen Voorloopig Verslag der Tweede Kamer, dat zoo ‘duidelijk’ zegt, wat het bedoelt. Beter ware het geweeet, er van te getuigen, wat Voltaire eens schertsend van zich zelf schreef: duidelijk? - ja, - *comme les petits ruisseaux; ils sont transparens parcequ'ils sont peu profonds!* Het is bijzonder lichte lectuur. Wie het met hooggepannen verwachtingen heeft te gemoet gezien, wordt zeer teleurgesteld. Zulk een rapport had heel wat vroeger kunnen verschijnen. Het contrasteert zeer met dat van 1863. Het is waarlijk, alsof de meerderheid der Kamer het gewicht der zaak en der bij haar betrokken volksbelangen niet bevroed heeft, - alsof haar onbekend is gebleven, dat van de discontopolitiek der Bank voor een belangrijk deel zal afhangen, of ons Volk op groote schaal zal kunnen blijven

deelnemen aan den internationalen handel, - alsof tot haar het begrip niet is doorgedrongen, dat de schatkist een offer zal moeten brengen, om, door definitieve regeling van ons muntwezen, duurzame verliezen voor den handel te voorkomen. Hebben de Volksvertegenwoordigers niets daarvan beseft? Hun Verslag bevat niet dan eene opsomming der in dagbladen en tijdschriften reeds geuite bezwaren tegen het wetsontwerp, hier en daar flauwtjes weerlegd, of in vragenden vorm der Regeering voorgedragen. Geen enkel vraagstuk wordt flink aangepakt; geen enkele meening flink bestreden en verdedigd. Losjes loopt men er over heen. Zeker zou, indien het Reglement van Orde een zelfstandig rapport van de Commissie van Rapporteurs geeischt had, dit er anders uitgezien hebben. Meer dan één harer leden zou eene afzonderlijke Nota kunnen schrijven, van heel wat meer belang dan het Voorloopig Verslag. De kritiek, door den heer Gerritsen over het wetsontwerp uitgeoefend, is van veel meer beteekenis. Het is te hopen, dat de 'Kamer van Honderd' degelijker arbeid zal leveren dan hare voorgangster.

Mag men het Voorloopig Verslag gelooven, dan werd nagegenoeg algemeen (helaas, in de *zeer slecht bezochte* afdeelingen!) de verlenging van het monopolie der Bank met niet minder dan vijfentwintig jaren afgekeurd. De meeste leden vonden eene verlenging met tien jaren raadzaam. Natuurlijk waren er ook middenmannen, die van twintig of vijftien jaren spraken. De voorstanders van den termijn van tien jaren hebben echter voet bij stuk gehouden, zóó, dat men mag hopen, de in 1863 begane fout niet te zien herhaald worden. Zonderling echter is de volgende door hen afgelegde verklaring: 'Deze verkorting van den duur van het nieuwe Bankoctrooi werd niet aanbevolen met de bedoeling, om na verloop van tien jaren wederom een deel van de winsten der Bank aan den Staat te brengen. Integendeel stelde men er prijs op uitdrukkelijk te verklaren, dat dit niet beoogd werd. De winstverdeeling, zooals zij thans zou worden geregeld, behoorde in hare billijkheid tevens een grond van duurzaamheid te vinden'. Tegen deze verklaring voegde

een protest, dat echter is uitgebleven. Dat het nieuwe octrooi voor niet te langen tijd verleend worde, is niet alleen wenschelijk op grond van de in het Voorloopig Verslag tamelijk breedvoerig ontwikkelde reden, dat de Bank door een al te groot gevoel van onafhankelijkheid tot minder achtslaan op de behoeften van handel en nijverheid dreigt verleid te worden; maar ook zeer ter dege op grond van de onzekerheid omtrent de onder vigueur van het nieuwe octrooi te behalen winsten. Wordt de werkkring der Bank, hetzij naar 't voorstel der Regeering, hetzij op andere wijze, belangrijk uitgebreid, dan kan na tien jaren blijken, dat de aangenomen winstverdeeling tot zeer onbillijke resultaten heeft geleid. Dan *moet* daarin voorzien worden. Gelukkig slechts, dat verklaringen als de hier besprokene den lateren wetgever tot niets binden!

Tegen het zoo slecht gemotiveerde voorstel, om het maatschappelijk kapitaal der Nederlandsche Bank met *ƒ* 4 millioen te vergrooten, schijnt tot dusver nog niet de meerderheid zich beslist verklaard te hebben. Toch zou zij dit hebben behooren te doen. Het wikken en wegen van voor en tegen, - het zoeken ook naar eene meer aannemelijke regeling der kapitaalsvergrooting, - waarmede het Voorloopig Verslag zich onledig houdt, is zeer bevreemdend. Het verleden geeft volstrekt niet het recht, om tot de noodzakelijkheid, of zelfs maar tot de wenschelijkheid van den voorgestelden maatregel te besluiten. Onze Bank hehoeft den waarborg voor hare verbintenissen jegens hare schuldeischers volstrekt niet te vergrooten. Wat de heer Gerritsen (pag. 205-208) daarvan zegt, is afdoende. Voor den Staat is de vergrooting van het kapitaal zeker nadeelig, als hij in de winst gaat deelen eerst nadat aan de aandeelhouders een zeker aantal percenten over hun aandeelen is toegekend. Het Voorloopig Verslag behoorde dus krachtig tegen dit deel van het Wetsvoorstel te protesteeren. Een krachtig protest had ook gevoegd tegen de voorgestelde bevoegdheid, om de helft van het kapitaal in rentegevende fondsen te beleggen.

Over de eenige uitbreiding van het operatieveld der Bank, die door de Regeering wordt voorgesteld, - de bevoegdheid

om buitenslands betaalbare wissels te koopen en te verkoopen, - denken de meeste leden zeer luchthartig. De heer Gerritsen heeft (pag. 210-217) op uitnemende wijze de gevaren blootgelegd, die onze credietmarkt dreigen, als de Nederlandsche Bank hare buitenlandsche wisselportefeuille mag gaan vullen. Enkele leden deelen zijne bezwaren en hebben ze kort geformuleerd. Zij wijzen er op, hoe onttrekking aan het Binnenland van een deel der credietmiddelen onzer centrale Bank te vreezen is. Zij hadden gerust kunnen zeggen, dat bij aanneming van het voorstel der Regeering onze handel zijne belangen geheel en al aan de genade der Bank overgeleverd zou zien, dat bij elke daling der wisselkoersen het belang der Bank lijnrecht tegenover dat onzer crediet-zoekenden en tegenover het algemeen belang zou komen te staan. Wordt dit niet gevoeld door de meeste leden zelf, die immers naar ‘een welberaden gebruik van de nieuwe bevoegdheid’ verwijzen? Zonderling weerleggen zij de geopperde bezwaren: ‘Gaat zij daarbij naar vaste regelen te werk, en koopt zij buitenlandsche wissels alleen op dat punt, waarop haar anders metaal zou toevloeien, zoo behoeft er geenerlei vrees te bestaan, dat zij de eischen van het binnenlandsch verkeer niet meer in de gewenschte ruimte zou kunnen bevredigen’. Dát was de quaestie niet; dát werd niet gevreesd! Wèl, dat de eischen van het binnenlandsch verkeer èn wegens vermindering van het beschikbaar metaalsaldo, èn ter wille van de Bank, *minder goedkoop* zouden bevredigd worden. En die vrees is verre van hersenschimmig. In geen geval mag de bevoegdheid tot het handeldrijven in buitenlandsche wissels in zoo onbeperkte mate verleend worden, als de Regeering voorstelt. Het minste dat men kan verlangen, is, dat eene limite gesteld worde aan de buitenlandsche portefeuille. Gelukkig schijnen die meeste leden, die ‘geen overwegend bezwaar’ hebben, - en van wie men bijna zou denken, dat zij de te berde gebrachte bezwaren niet begrijpen, - dit althans in te zien.

De nadeelen, die terecht van de door de Regeering voorgestelde uitbreiding van den werkkring der Nederlandsche

Bank gevreesd worden, zouden althans getemperd kunnen worden door het opleggen der verplichting, om tot een vasten prijs al het muntmateriaal aan te koopen dat haar wordt aangeboden en waarvan de vermunting bij de wet aan ieder is vrijgelaten. Dat zou althans het dalen van den wisselkoers beneden een zeker peil onmogelijk maken. In Engeland en Duitschland bestaat daarom die verplichting. Het Regeeringsvoorstel, om voor 't geval van Nederland's toetreding tot eene bimetallieke Unie zich het recht tot oplegging dier verplichting te reserveeren, had der Kamer aanleiding kunnen geven, om op dadelijke invoering van dien maatregel aan te dringen. Te vergeefs echter zoekt men naar de uiting van dat verlangen in het Voorloopig Verslag. Men heeft zich in de afdeelingen alleen bezig gehouden met de van de Regeeringstafel ter sprake gebrachte toekomstpolitiek. Dat is dus uitstel tot een zeer, zeer ver verwijderd tijdstip. Er is in Europa nog geen schijn of schaduw waar te nemen van neiging tot het aangaan eener bimetallieke Unie. Alleen in Nederland, dat door eigen schuld een overvloed van gedepreciëerd ruilmiddel bezit, wordt er door een betrekkelijk groot aantal deskundigen naar verlangd. De meest gezaghebbende onder hen heeft echter vóór jaren reeds in den breede en met de hem eigen helderheid van voorstelling uiteengezet, welk groot belang er ook thans reeds gemoeid is bij de toepassing van het stelsel van metaal-aankoopen tot vasten prijs door centraalbanken. Sedert jaren handelt de Bank daar vrijwillig naar. Indien echter haar eigen belang eens staking van die goede gewoonte mocht medebrengen, - en bij handel in buitenlandsche wissels is dat te vreezen, - dan behoort zij door het nieuwe octrooi zich gedwongen te zien tot het goede. Het is bijna ongeloofelijk, dat in het Voorloopig Verslag niet een krachtig betoog van die strekking wordt geleverd.

Treurig is ook, dat aan de met elken dag ernstiger beteekenis verkrijgende muntquaestie zoo weinig aandacht gewijd werd. De vraag, of thans, nu de Staat door het nieuwe Bankoctrooi zijne inkomsten zal zien vermeerderen, niet het juiste oogenblik gekomen is, om ter wille van het algemeen

een offer te brengen en tot ontmunting van een groot deel van ons overtollig zilver over te gaan werd volstrekt niet behandeld. Dat de Bank door den ellendigen toestand van ons muntwezen gedwongen wordt, om, ter voorkoming van grooter onheilen, eene disconto-politiek te volgen, die eigenlijk neerkomt op eene belasting, van de credietbehoevenden, d.i. van handel en nijverheid, geheven, - die toestand schijnt in de Kamer zóó natuurlijk gevonden te worden, dat in het Voorloopig Verslag zelfs gezocht wordt naar ‘eenig tegenwicht,’ om eene disconto-politiek, die zilverontmunting ten gevolge zou hebben, te voorkomen, en dat iets verder sprake is van het vaststellen eener minimum-metaaldekking *in goud!* Van een ruimen blik, - van den wil, om groote dingen ook groot uit te voeren, - getuigt dit zeker niet!

Om niet vermelde redenen, waarvan misschien iets zal verluiden bij de openbare beraadslagingen, was men in de afdeelingen der Tweede Kamer ‘nagenoeg algemeen’ van oordeel, dat het niet wenschelijk is, het ontvangen van rentegevende deposito's in den werkkring der Bank op te nemen. Eene toelichting van dit oordeel zou waarlijk niet overbodig wezen in een Verslag, waarin sommigen het verlangen uitspreken, om ‘eene matige rente’ te bedingen van de bij de Bank gedeponeerde *Rijks*kas. Voor de gelden van *particulieren* zal ook niemand meer verlangen dan eene zeer matige rente. Maar die zeer matige rente, gepaard aan de verplichting, om gewone kassierswerkzaamheden voor rekening-courant-houders kosteloos te verrichten, zou een krachtig middel wezen, om het Nederlandsche volk nog meer op zijn metalen ruilmiddel te doen besparen, en zou dus zeer zeker onze nationale welvaart zeer bevorderen. Ook het, in vergelijking met andere landen onmatig hooge bedrag der ten onzent in omloop zijnde bankbilletten zou verminderen, zonder dat de Bank over minder credietmiddelen zou hebben te beschikken; een groot deel harer rekeining-courant-saldo's zou dan zelfs niet meer dadelijk opzegbaar wezen en eerst na tijdig voorafgegane waarschuwing aan haar onttrokken kunnen worden. Voordeel aan beide zijden! Hoe kan dit ‘nagenoeg

algemeen' anders ingezien worden? De meeste landen van Europa zijn ons op dit punt vóór. Zie b.v. de Duitsche *Reichsbank*, die, door tal van faciliteiten te geven, een *giro*-verkeer heeft in 't leven geroepen, waarvan heel de nationale handel voordeel geniet. Zie de Schotsche circulatiebanken, wier werking als deposito-banken mr. J. Luden (*Economist*, 1882) aldus beschrijft: 'Kapitaal dat niet in fondsen belegd wordt of in finantiëele ondernemingen gestoken, komt veelal als deposito bij een der banken, en deze omstandigheid verklaart het in den aanvang genoemde bedrag deposito's voor een groot gedeelte. Geld kan ook voor onbepaalden tijd in deposito worden gegeven, terwijl er dan dagelijks over kan worden beschikt; dan heet de aangegane deposito-rekening *operating deposit receipt* (in Engeland *current account* genoemd), terwijl zij enkel *deposit receipt* heet, wanneer het bedrag gestort is voor een bepaalden tijd. De rente die betaald wordt over de *operating deposit receipt* is lager dan die welke voor de deposito's op tijd wordt uitgekeerd. De Schotsche banken berekenen de rente over de deposito's op twee wijzen, want zij keeren òf de lagere rente uit over het dagelijksch saldo der rekeningen-courant, òf de hoogere rente over het laagste saldo der rekening gedurende de maand. De rekening-couranthouder mag tusschen deze twee renteberekeningen kiezen, en hij zal die keuze tot zijn voordeel kunnen aanwenden, zoo dikwijls hij de variatiën zal voorzien van de dagelijksche saldo's zijner rekening.' Het spreekt van zelf, dat bij een poging, om hier te lande een dergelijken toestand te verkrijgen, ook aan het belang der Bank gedacht moet worden. Haar zou b.v., naar het denkbeeld van den heer Gerritsen (pag. 222), de bevoegdheid kunnen toegekend worden, om twee derden van het bedrag der a deposito ontvangen gelden in rentedragende fondsen of in buitenlandsche wissels te beleggen.

Het door den heer Gerritsen (pag. 224-230) met warmte aanbevolen denkbeeld, om de Bank meer dan tot heden dienstbaar te maken aan de belangen van den landbouw, door het geldschieten op hypotheek en het uitgeven van

pandbrieven, wellicht zelfs ook te eeniger tijd door het geven van voorschotten onder oogstverband, heeft slechts bij sommige leden der Tweede Kamer weerklank gevonden. De bezwaren, door de meeste leden hier tegen te berde gebracht, komen vooral hierop neer, dat de Bank feitelijk reeds den landbouw crediet verleent, door tusschenkomst van crediet-vereenigingen. Werd aan deze instellingen meer uitbreiding gegeven, zoo zou de Bank ten behoeve van den landbouw meer voorschotten kunnen doen. Dat is dus eene verwijzing naar de uit den aard, der zaak duurdere hulp der tusschenpersonen. Er is een tijd geweest, toen ook de handel op die wijze het crediet der Bank niet dan van verre kon genaken. Sedert 1863 is die tijd voorbij; overal in den lande zijn thans agentschappen onder het dadelijk bereik der belanghebbenden gebracht. Waarom nu den noodlijdenden landbouw niet ook tegemoet gekomen? Het Voorloopig Verslag antwoordt: 'Van haar kan niet gevergd worden, dat zij blijvend bedrijfskapitaal verschaffe. Dit ware niet overeen te brengen met haar karakter van circulatiebank, dat slechts credieten op korten termijn toelaat. In geen geval kan het geven van voorschotten op onroerende goederen, met andere woorden het optreden als hypotheekbank, geacht worden op den weg der Bank te liggen. Gaf zij, evenals de hypotheekbanken pandbrieven uit, dan zou zij als het ware een geheel nieuwen werkkring aan den haren toevoegen, waarvoor zij de noodíge kennis en ervaring nog zou moeten verwerven. Legde zij haar eigen kapitaal in hypotheken vast, dan zou zij haar bestaan als circulatiebank in de waagschaal stellen.' Deze bezwaren zijn zeker niet zeer gewichtig. Lachwekkend is de vrees voor een 'geheel nieuwen werkkring' bij diezelfde meerderheid, die zich zoo spoedig bereid toont het handel drijven in buitenlandsche wissels, waarvoor toch ook 'kennis en ervaring' noodig is, toe te staan, en die niet schijnt te weten, dat minstens twee leden der Directie en minstens drie Commissarissen der Bank reeds sedert korteren of langeren tijd aan het beheer van enkele onzer hypotheekbanken deelnemen. Van weinig inzicht bij hen, die, als het

den handel in buitenlandsche wissels geldt, naar de overvloedige credietmiddelen der Bank verwijzen, getuigt de schrik voor ‘vastlegging’ van het eigen kapitaal in hypotheken. Zoo iets wordt immers door niemand bedoeld. Men wil het verstrekken van geld op hypotheek aan de eene, maar ook het uitgeven van pandbrieven aan de andere zijde. Des noods zou de bepaling kunnen gemaakt worden, dat van de pandbrieven nooit meer dan voor een zeker bedrag in portefeuille mogen gehouden worden. Als circulatiebank zou de Nederlandsche Bank dan niets minder wezen, - vooral niet, wanneer naar het voorstel der Regeering de verplichte metaaldekking harer opeischbare schulden tot 30% verlaagd wordt, en overeenkomstig veler wensch de muntbilletten ingetrokken worden.

Een dag of wat na de publiceering van het Voorloopig Verslag verscheen (Maart-aflevering van de *Vragen des Tijds*) een opstel van Mr. M.W.F. Treub, waarin dit met kracht van redenen betoogd wordt. Alle bezwaren, die elders en thans ook weer in het (den heer Treub bij 't schrijven nog onbekende) Voorloopig Verslag tegen het optreden der Bank als hypotheekbank te berde gebracht werden, zijn daar glansrijk weerlegd. Vooral verdient de bijzondere aandacht van allen, die zich voor de zaak interesseeren, wat de heer Treub aanvoert ten bewijze van het groote belang, dat de landbouw, die voor een zeer klein gedeelte nog slechts door de hypotheekbanken bereikt wordt en daarom door tusschenkomst der notarissen tot particuliere geldschieters zijn toevlucht moet nemen, bij deze uitbreiding van den werkkring der Nederlandsche Bank heeft. De lezing van dat door tal van cijfers gestaafde betoog dwingt tot de erkenning, dat de Bank veel zou kunnen doen, om ook het grondcrediet goedkooper te doen worden, en dat dit uiterst nuttig zou wezen, vooral voor den kleinen grondbezitter, den kleinen boer. Zal de nieuwe Tweede Kamer, wier meerderheid vooral aan de plattelandsbevolking hare keuze te danken heeft, zich van deze waarheid doordrongen toonen?

De heer Treub schreef zijn opstel: *Over intrekking der*

muntbiljetten, gepaard met uitbreiding van den werkkring der Nederlandsche Bank. Het verband tusschen de twee in dezen titel vermelde maatregelen is in waarheid zóó duidelijk, dat het verwondering moet baren, dat het Voorloopig Verslag niet het minste blijk geeft van inzicht in dien samenhang. Wat het bevat, is niet meer dan een oppervlakkig gekeuvel over de wenschelijkheid, om de muntbilletten hetzij in te trekken, hetzij tot het thans uitgegeven maximum van *ƒ* 15 millioen te behouden. Een voorstel tot het nemen van een doortastenden maatregel wordt ook door de theoretische voorstanders der intrekking niet gewaagd. Hun zij oplettende lezing van het door den heer Treub (pag. 349-358) betoogde ten sterkste aanbevolen. Met den genoemden schrijver zullen zij tot het besluit moeten komen, dat intrekking der muntbilletten èn de billettencirculatie èn den metaalvoorraad (de heer Treub schrijft op pag. 357 abusievelijk 'metaal*saldo*') der Bank met *ƒ* 15 millioen zal doen toenemen, dat dus het beschikbaar metaalsaldo (bij verplichte dekking van 30 %) met *ƒ* 10 millioen zal stijgen, en dat die uitbreiding der credietmiddelen, tezamenvallende met eene belangrijke uitbreiding van het operatieveld der Bank, en vergezeld van de bevoegdheid tot uitgifte van bankbilletten van tien gulden, aan de Nederlandsche Bank groote voordeelen moet opleveren. Door die voordeelen wordt ook het jaarlijksch winstaandeel van den Staat vergroot. Geen beter oogenblik kan dus gekozen worden, om aan de verderfelijke Staats-uitgifte van papierengeld een einde te maken, dan dat, waarop het octrooi der Nederlandsche Bank vernieuwd wordt. De rentelast van pl.m. *ƒ* ½ millioen, die na het te gelde maken van het waarborgfonds der muntbilletten op den Staat zou gaan drukken, zou ruimschoots door de groote voordeelen van het nieuwe octrooi opgewogen worden. Eene afzonderlijke vergoeding, door de Bank daarvoor te betalen, is moeielijk te rechtvaardigen; noch de heer Gerritsen (pag. 234-237), noch de heer Treub (pag. 370-371) slaagt daarin, Dat de Staat te kwader ure muntbilletten in omloop heeft laten blijven, die daarvoor niet bestemd waren, en hun bedrag nog eens op onverantwoordelijke

wijze heeft vermeerderd, kan geen reden zijn, om bij 't terugkeeren op den goeden weg de gevolgen van den misstap op de Bank te verhalen. Waren er nooit muntbilletten uitgegeven, dan zou de last der rentegevende Staatschuld reeds sedert jaren met pl.m. *ƒ* 15 millioen vergroot wezen. Dat de Staat nu al dien tijd geen rente heeft betaald, geeft hem geen billijke aanspraak op verdere immuniteit. Zijn de voordeelen der Bank, ook ten gevolge van intrekking der muntbilletten, in de volgende jaren belangrijk grooter, - welnu, laat dan de winstverdeeling zoo geregeld zijn, dat de Bank niet meer krijge, dan haar toekomt, en dat aan den Staat het leeuwendeel valle. Laat evenmin sprake wezen van eene afzonderlijke vergoeding wegens de intrekking der muntbilletten, als naar het Regeeringsvoorstel de afzonderlijke uitkeering van *ƒ* 100,000 wegens het niet vervullen van den dienst van 's Rijks schatkist zal gehandhaafd blijven.

In het Voorloopig Verslag wordt door eenige leden, die een wettig papieren betaalmiddel voor de behoeften van het verkeer onontbeerlijk achten, gevraagd: ‘Hoe zou men er zonder muntbiljetten bijvoorbeeld in slagen, aanzienlijke sommen in wettelijken vorm aan te bieden en te consigneeren?’ Het antwoord, dat iets verder gegeven wordt, luidt: ‘door aan de bankbiljetten het karakter van wettig betaalmiddel toe te kennen’. Oppervlakkig schijnt dit bedenkelijk: het is een tot wettig betaalmiddel maken van de schuldbekentenissen eener bijzondere naamlooze vennootschap. Toch zal dit noodig wezen, - wil men bij het aanbieden van gereede betaling en bij het consigneeren de chicane niet in de hand werken. Te meer klemt dit, omdat de Nederlandsche Bank (alweer ter wille van ons ongelukkig muntstelsel) niet meer dan 5 tienguldenstukken tegelijk voor het binnenlandsch verkeer beschikbaar stelt, en het toch noodig kan wezen, duizenden en duizenden guldens in wettig betaalmiddel aan te bieden, waarbij zilver te veel last en kosten veroorzaakt. Zeker om deze redenen, spreekt ook mr. Treub (pag. 371-372) den wensch uit, de bankbilletten tot wettig betaalmiddel te zien verheffen. Zijn voorstel, om hierbij naar Engelsch voorbeeld

te handelen, - d.i. om de bankbilletten tot wettig betaalmiddel te maken alléén voor zoolang de Bank de inwisseling tegen standpenningen niet gestaakt heeft, - lost zeker alle bezwaren niet volledig op; maar zal toch praktisch het geringste kwaad blijken. Het is zelfs niet gewaagd, te beweren, dat dank zij de spreekwoordelijke soliditeit der Nederlandsche Bank de bezwaren niet veel meer dan theoretisch zijn.

Nu de Staat een rechtstreeksch en aanzienlijk geldelijk belang zal krijgen bij het bestaan der Nederlandsche Bank en het beheer harer zaken, zou het voor de hand liggen, het toezicht van den Koninklijken Commissaris, dat tot dusver niet veel beteekent, tot een werkelijk toezicht te maken. Er waren dan ook leden in de afdeelingen der Tweede Kamer, die het zich van zelf opdringend denkbeeld uitspraken, om het *recht* van den genoemden ambtenaar tot het bijwonen der vergaderingen van aandeelhouders en van commissarissen der Bank in eene *verplichting* te veranderen en de balans aan zijne goedkeuring te onderwerpen. Maar er staat ook in het Voorloopig Verslag te lezen: 'Naar het oordeel van vele andere leden zou het echter te ver gaan, het bijwonen der vergaderingen voor den Koninklijken Commissaris verplichtend te stellen. Zijne goedkeuring der balans zou geen scherper toezicht waarborgen, daar de aard eener circulatiebank niet medebrengt, dat over de vaststelling der balans veel verschil kan ontstaan.' Hoe het naar de regelen der gewone logika te ver zou kunnen gaan, eenen met toezicht belasten en daarvoor betaalden ambtenaar tot de uitoefening van zijn toezicht te verplichten, - voor dat betoog wachten de heeren zich wijselijk; het schijnt in hunne oogen meer eene quaestie van gevoel te zijn. Welke verschillen van inzicht over de vaststelling van balansen zooal mogelijk zijn, dat kunnen zij met veel vrucht nalezen in het belangrijke opstel van mr. J. Déking Dura *Over Balansen van Naamlooze Vennootschappen*, in den jongsten jaargang van *Themis*, en bij den heer Gerritsen (pag. 272-277) speciaal voor den Bank uitgewerkt vinden. Zelf schijnen zij zich op dit stuk ook niet volkomen gerust te gevoelen. Immers, tegen de voorgestelde winstver-

deeling wordt door eenige leden een bezwaar ontleend juist aan ‘de groote beteekenis, die zij aan de inrichting der balans kan geven. Komt toch het winstcijfer nabij de grens, waarop het aan den Staat komend aandeel wijziging moet ondergaan, zoo kan het brengen van eene afschrijving ten koste van het eene dan wel van het andere boekjaar van invloed op de winstverdeeling zijn.’ De Kamer zou onbegrijpelijk handelen, indien zij, voor zoodanige onwillekeurig gegeven waarschuwingen doof, weigerde, het fictieve Staatstoezicht tot een werkelijk toezicht te maken. Dat zou in strijd wezen met de meest elementaire regelen van het gezond verstand.

Wat de winstverdeeling, - de *pièce de résistance* van het tegenwoordige Bankoctrooi, - betreft, sta deze waarheid vóórop: dat de groote winsten, die in den regel door eene centrale circulatiebank gemaakt worden, hun oorsprong danken aan de beslissing van het Staatsgezag, waardoor de uitgifte van fiduciair ruilmiddel gemonopoliseerd is, waardoor dus een groot gedeelte van den nationalen rijkdom kosteloos ter beschikking van de Bank gesteld is, ten einde door haar aan de credietbehoevenden tegen rente weder uitgeleend te worden. Voor nagenoeg ieder onzer tijdgenooten (alleen de *Arnhemsche Courant* schijnt een geheel verouderd standpunt te willen blijven innemen) is dit feit een afdoende rechtsgrond, om voor de Staatskas het grootste deel der winsten te verlangen.

Maar de aandeelhouders, die een kapitaal van ettelijke millioenen schats getourneerd hebben, zonder 'twelk de Bank niet zou kunnen opereeren, hebben natuurlijk ook aanspraak op een deel van de winst. De vraag is maar: hoe groot moet dat deel wezen?

In welken zin dit antwoord moet uitvallen, blijkt het best, wanneer men zich het geval voorstelt, dat de Bank eens ware opgericht zonder aandeelhouders, dat de Staat zelf het kapitaal verstrekt had. Wat zou dan de finantiëele uitkomst wezen voor den Staat?

De Staat zou, ten einde het kapitaal van *ƒ* 16 millioen en het reservefonds van *ƒ* 4 millioen te verkrijgen, eene

leening moeten sluiten. Voor hem is thans geld in overvloed verkrijgbaar tegen 3½ % 's jaars. Het is waar, dat de prijs van inschrijving op eene leening N.W.S. 3½ % zoo ongeveer 2 % zou blijven beneden *pari*, en dat dus, om *ƒ* 20 millioen te verkrijgen, nagenoeg *ƒ* 20½ millioen nominaal aan certificaten zouden moeten worden uitgegeven. De Staat zou dus voor het aan hem geleende geld betalen, de inschrijvers zouden voor het door hen uitgeleende geld ontvangen nagenoeg 3 6/10 %. In mindering van de winst der Staatsbank zou dus komen een rentelast van niet geheel en al *ƒ* 720,000.

Op dit bedrag (4½ % van *ƒ* 16 millioen) zeer zeker hebben de aandeelhouders allereerst recht. Wordt het voorstel tot vergrooting van het kapitaal der Bank niet aangenomen, en laten zij dus hun kapitaal van *ƒ* 16 millioen met een reservefonds van *ƒ* 4 millioen voor den duur van het nieuwe octrooi beschikbaar blijven, dan zal hun uit de winst op elk kapitaalsaándeel een eerste dividend van 4½ % moeten worden toegekend. Hoe de Regeering hier toekenning van dadelijk 5 % kan voorstellen, - ziedaar een raadsel. Voor geldbeleggingen van prima soliditeit kan gerust de N.W.S. als maatstaf genomen worden, en met haar als uitgangspunt voor deze berekening, komt men op hoogstens 4½ % eerste dividend.

Van het overblijvende deel der winst komt aan de aandeelhouders niet anders toe, dan eene billijke assurantiepremie voor mogelijke verliezen. Hier luidt de vraag: hoeveel minder solide moet de belegging van een kapitaal in aandeelen der Nederlandsche Bank geacht worden, dan de belegging van datzelfde kapitaal in certificaten of obligatiën der N.W.S.? Immers, van aanspraak op ondernemerswinst kan, alles wel beschouwd, voor de aandeelhouders toch moeielijk sprake zijn. Zij geven geen leiding aan de zaken en hebben er part noch deel aan. Zij kiezen, ja, vijf van de leden der Directie en de vijftien Commissarissen. Maar de twee voornaamste leden der Directie worden door de Regeering benoemd, en de tractementen en de andere vaste belooningen al dezer heeren zijn reeds vóór de winstverdee-

ling voldaan en als onkosten geboekt, en worden dus niet uit hun winstgedeelte betaald. Verder doen zij letterlijk niets, dan een in 't algemeen belang (ter wille van de onafhankelijkheid van het Bankbestuur) door den Staat verleend monopolie genieten, en daarvoor met een tot waarborgfonds bestemd kapitaal de uiterst geringe risico van mogelijke verliezen loopen. Het is niet aan te nemen, dat die verliezen ooit zoo buitengewoon groot zouden wezen, dat de geheele nog onverdeelde winst tot minder dan de voor het eerste dividend van 4½ % benoodigde *ƒ* 720,000 zou dalen. Aan kapitaalsverliezen kan nauwelijks gedacht worden. Wie de jaarlijks door de Nederlandsche Bank bekend gemaakte cijfers van af 1863 oplettend heeft nagegaan, moet dit wel toestemmen. Huizenga's *Nieuwe Financier* vraagt: ‘is dat risico werkelijk zoo gering? Of is het geen toeval, dat de Bank in deze 23 jaren verschoond is gebleven van den storenden invloed eener algemeene geldcrisis?’ Het beste antwoord op deze vraag is eene verwijzing naar de crises van 1863 en 1866, die waarlijk meêtellen en toch glansrijk doorstaan werden. De Bank, die door Staatshulp gemiddeld *ƒ* 120 millioen renteloos crediet verkrijgt, kan de hoogste eischen van soliditeit stellen en allerlei formaliteiten laten vervullen, alvorens hare goedkoope credieten te verleenen. Evenmin als zij met andere Banken mag vergeleken worden, behoeven dus de dividenden harer aandeelhouders die van deelgenooten in andere Banken te evenaren.

Het bovenstaande leidt tot de volgende conclusie: dat jaarlijks van de zuivere winst eerst *ƒ* 720,000 worde afgezonderd als eerste uitkeering van 4½ pCt. over het aandeelen-kapitaal, en dat van het overblijvende slechts zooveel niet aan den Staat kome, als noodig is om tantièmes en dividend-belasting te voldoen en in gewone jaren aan de aandeelhouders eene billijke assurantie-premie te verzekeren.

Eene verdeeling, waarbij van de met *ƒ* 720,000 verminderde winst b.v. één achtste deel *niet* aan den Staat vervalt, zou zeker aan deze bedoelingen nog meer dan beantwoorden.

Noch het door ongehoorde royaliteit uitmuntende voorstel

der Regeering, dat even weinig principieel in de afdeelingen der Tweede Kamer besproken als door den Minister van Financiën toegelicht is, noch ook het veel beter gemotiveerde voorstel van den heer Gerritsen (pag. 246-270) voldoet aan die eischen, die gerust aan de winstverdeeling gesteld mogen worden.

Naar het hierboven ontwikkelde voorstel zou, indien men het gemiddelde winstcijfer met de Memorie van Toelichting op *ƒ* 3.400,000 mag ramen, aan den Staat een winstaandeel van *ƒ* 2.345,000 toekomen, en voor de aandeelhouders *ƒ* 720,000 plus *ƒ* 335,000 ter verdeeling overblijven. Reken, dat deze *ƒ* 1.055,000 verminderd moeten worden: 1°. met de dan wel wat hooge tegenwoordige tantièmes van 5 pCt. voor de Directie en 1 pCt. voor de commissarissen (over de winst boven 4½ pCt.) *ƒ* 160,800, en 2°. met de dividendbelasting van 2 pCt. (over het als winst aan de 'vennooten' uit te keeren bedrag) *ƒ* 17,533, - dan blijft als te verdeelen netto winst voor de aandeelhouders over *ƒ* 876,667, - eene som, die gelijkstaat met 4.383 pCt. van het door de aandeelhouders gestorte bedrag van *ƒ* 20 millioen of 5.479 pCt. van het aandeelenkapitaal. De assurantiepremie voor de geloopen risico zou dus wezen 4.383 pCt. minus 3 6/10 pCt. d.i. 0.783 pCt.

Er behoort echter niet veel profetische gave toe, om te voorzien, dat de berekening van den Minister, die de gemiddelde winst op *ƒ* 3.400,000 raamt, veel te pessimistisch zal blijken. Reeds heeft de heer Gerritsen (pag. 253-256) bewezen, dat die berekening geheel verkeerd opgezet is, en dat, wordt het Regeeringsvoorstel omtrent de uitbreiding der Bankoperatiën aangenomen, op eene gemiddelde winst van minstens *ƒ* 3.850.000 te rekenen valt. *Het Vaderland* meent zelfs op *ƒ* 4 millioen te mogen staat maken Wordt aan de Nederlandsche Bank de bevoegdheid verleend, om als hypotheekbank op te treden, of zelfs handel te gaan drijven in buitenlandsche wissels, - wordt daarbij door zilverontmunting hare positie versterkt, - wordt ook door intrekking der muntbilletten haar credietgevend vermogen met millioenen vergroot, - dan zullen de winsten *ƒ* 4 millioen zeker nog

ver te boven gaan. En naar het hierboven ontwikkelde voorstel, zou eene winst van *ƒ* 4 millioen aldus verdeeld worden: Staat *ƒ* 2.870.000; tantièmes *ƒ* 196.800; belasting *ƒ* 18.298; aandeelhouders *ƒ* 914.902, d.i. 4.575 % over het gestorte bedrag of 5.718 % over het kapitaal; assurantiepremie 0.975 %. Neemt men hierbij in aanmerking, dat intrekking der muntbilletten den Staat op pl.m. *ƒ* ½ millioen 's jaars te staan komt, en dat ontmunting van *ƒ* 25 millioen zilver hem tot eene uitgave van *ƒ* 7 à 8 millioen zal dwingen, d.i. zijn rentelast ook met *ƒ* 275.000 zal vermeerderen, - dan zou de Staatsbegrooting een jaarlijksch zuiver voordeel van pl.m. *ƒ* 2 1/10 millioen genieten.

Voorloopig zijn de kansen nog zeer gering, dat eene winstverdeeling zou tot stand komen, waarbij de billijke eischen der Schatkist ten volle bevredigd worden. Wat men sedert jaren gewoon is geweest te zien, zonder er ooit de redelijkheid van te betwijfelen - een hoog dividend voor de aandeelhouders der Nederlandsche Bank, - heeft zoodanigen indruk gemaakt, dat menigeen aan een min of meer verkregen recht denkt en zich door het hier en daar vernomen woord ‘spoliatie’ laat verschrikken. Een woord, dat toch zoo weinig indruk maakte, toen het met zooveel meer schijn van recht gebruikt werd, ter zake van de conversie der 4 % N.W.S., bij welke een publiek van heel wat minder gegoedheid dan de Bankaandeelhouders betrokken was! Maar men schrikt nu voor den grooten sprong. Groot zijn de kansen, dat een middenweg wordt ingeslagen. Zelfs een voorstel als dat van den heer Gerritsen schijnt menigeen nog te radicaal. In het Voorloopig Verslag wordt tegenover de winstverdeeling van de Regeering eene andere gesteld, die men als grondslag voor nieuwe onderhandelingen met de directie der Bank wenscht te zien aangenomen, en volgens welke bij een totaal winstcijfer van *ƒ* 3.400.000 de Staat slechts *ƒ* 1.910.000 en de aandeelhouders nagenoeg 7 % over hunne *ƒ* 20 millioen, d.i. een dividend van ongeveer 8½ % over het kapitaal, zouden genieten; bij een totaal winstcijfer van *ƒ* 4 millioen zouden die cijfers voor den Staat tot *ƒ* 2.360.000 en voor de

aandeelhouders tot bijna 7¾ % en ruim 9½ % stijgen. Daarmede zou dan gepaard gaan intrekking der muntbilletten, doch niet rentevergoeding over de bij de Bank in bewaring zijnde saldo's van 's Rijks schatkist. Men mag wel aannemen, dat dit voorstel de uiterste grens is, waartoe de Volks-vertegenwoordiging zal durven en de Bank zal willen gaan. Het Staatsbelang zou zeker meer doortastendheid verlangen.

In deze omstandigheden is niets zoozeer te hopen, dan dat het octrooi der Nederlandsche Bank voor niet langer dan tien jaren vernieuwd worde. Ware het amendement van den heer Viruly Verbrugge in 1863 niet verworpen, - wij zouden thans heel wat verder wezen. Het is wenschelijk, nu met zooveel behoedzaamheid eene nieuwe verhouding tusschen Staat en Bank wordt tot stand gebracht, dat men zich het recht voorbehoude, om over tien jaren zich de kennis van de dan verkregen resultaten ten nutte te maken.

Bij die vernieuwde behandeling der Bankquaestie zal dan wellicht nog een andere strijd gestreden worden: die tusschen de voorstanders van eene Staatsbank en de aanhangers van ons huidig systeem. *Les idées marchent*. In 1863 luidde de groote vraag: ‘vrijheid of monopolie?’ en was het vooroordeel tegen eene Staatsbank algemeen. Heden trekt nagenoeg niemand de noodzakelijkheid van een monopolie in twijfel, maar beginnen de op dit punt en grootendels ook op 't stuk der winstverdeeling eensgezinden zich in twee groepen te verdeelen, van welke twee die van de vrienden eener Staatsbank met een zelfstandig, van de Regeering onafhankelijk bestuur, elken dag aan krachten wint. Reeds hebben voorstanders van die hervorming in de Tweede Kamer hunne intrede gedaan, en hunne stem met alle bescheidenheid in het Voorloopig Verslag doen hooren. Zij hebben een krachtigen bondgenoot in den heer Gerritsen, die (pag. 280-288) in enkele trekken het plan eener Staatsbank ontwerpt en de zoo menigmaal, ook nu weer in het Voorloopig Verslag, daartegen geopperde bezwaren gemakkelijk weerlegt. Moge, als eenmaal 1899 nadert, de vraag opnieuw in behandeling komen en eene krachtige Regeering, gesteund door eene

flinke meerderheid in de Volksvertegenwoordiging, het initiatief nemen tot die radicale wijziging onzer Bankwet, die het noodzakelijk eind-punt is van den tot hiertoe gevolgden ontwikkelingsgang!

Zou echter ook niet daarvoor, evenals voor zooveel andere goede dingen, het algemeen kiesrecht de noodzakelijke voorwaarde wezen?

Kunst.

Impressies.

II.

Een lithografie van Odilon Redon uit een bundel ‘La Nuit’, die mij nog niet bekend was toen ik van zijn werk in den vorigen jaargang van dit tijdschrift een indruk schreef. Zij is mij het kompleetste wat ik zag van die voorstellingen, gezien door het zeer geoefend oog van dien suggestieven artiest, wien de zichtbare wereld om haar zelfs wil wel volslagen onverschillig schijnt. Die concepties zijn wat men gedrochtelijks vermoedt in de vochtvlekken van een kapotten muur, wat men vreest in de duisternis, en als uit de geestenwereld ziet in een bangen droom, vastgehouden door een lucieden minnaar van het wonderbaarlijke, die geneigd is de meest subtiele vaagheden zijner aandoeningen tot symboliesche Gezichten te veralgemeenen.

Zij schijnt begonnen met een stomp stuk heel vet lithografiesch krijt, een beetje plomp, met iets als het fiksche dat bij ons Holswilder heeft in zijn beste oogenblikken, - nog al zwart, en daarin dan licht gevaagd, gekrabd, gekratst, gepriegeld en geprutst, gescheerd en gescharreld, met een mes er in geschrapt en geschraapt, en dan weer driftig bewreven, bewurmd, bewriemeld en bewroet met krijt, bij plekken doodmoê gewerkt, vast doen vreten, tinten gemaakt zooals men met gebrande kurk op vet papier kan krijgen, en dan nog weer breede, helsche lichtschrammen er in ge-

schrijnd, sarrende streken er in gezaagd en met inkt donkere vlekken gestopt, tot alles eindelijk werd een woelige warwinkel van bizarre rommelige mysteriën, rijk en rijp, diep en krachtig, beurtelings wild-fluweelig donker, rauw-ruig en vast vet-grijs, met groote, jagende, fosforiesche schijnsels, zóo dat de schrale, stugge steen een heerlijk teekenveld lijkt.

In een wonderlijk nachtelijk verblijf, te midden van een onrustig urmen en kreunen, een gereutel en een geronk van duivelsch zwarte tonen, waartusschen een kil, rillend kelderlicht dringt, en met in een hoek van 't vierkant een rare Byzantijnsche toog uit een soort van basiliekgewelf, zit, in een verweerden hoogen leuningstoel, op zij gebogen, een verlept, voos, veeg, vunzig ventje, een zwarte lap dicht om 't vogel-verschrikkerslijf geslagen, met iets als een urn of vijzel op tafel vóór zich staand, - zittend of hij daar al onheugelijk lang zoo zit, als een versteende schim, een beetje verzakt; een doof, onbewegelijk, koppig spook, met een stram handje, leunend aan den rand van de gebutste toovervaas, wachtend geduldig, wachtend eindeloos, zonder doel.

Een pappig kaal schedeltje, en, boven een leêren jukbeenlooze wang, een van zijn plaats gedwaald, gespalkt, verwezen weifelig opstarend oog, komen onder 't schrampend licht. Het andere oog in schaduw valt schuw halftoe als van een uil die knipoogt, als men hem aanziet. Een kolossale, gerekte, zwammige, bonkige snavelneus brengt het mummelmondje van sippe lippen en den weggevreten kin in één zwaren toon met de donkere, verschrompelde, als gebrande wang, waarin de duistere zweem van een verborgen grimlachen zwerft. Langs den kop neêr warrelen dikke plukken veterharen.

Uit het brouwsel van de vaas waar hij schuins achter zit, broeit een zware, grimme, grauwe, miasmatiesche stoom op, waaruit een paar blaasjes wegzweven als gedachtenspatten: embryonaire werelden.

En half embryo, half ruïne, is die facie als de kavalje van

een dronkemansgezicht, de karikatuur van een kindschen tooneelvrek, een uitgezakt, vermolmd, beschimmeld menschenbakkes, - de kop van een philosoof, dien men na duizend jaren vindt zitten in het puin van een bedolven stad. Het is het beeld van een tragieschen, verbijsterden beeneter-lijder, het is een verhongerde, vergane, sjofele droomer-naar-het-onmogelijke, een afgetobde, verdwaasde asceet, een zieke, apathieke somnambule, een onnoozele maniakke alchimist, een sullige, versufte sukkel-Faust, een zwijgende, tot Piet-Lut verlummelde ideeën-Don-Quichot.

Februari '88.

J. STAPHORST.

Een Tentoonstelling van Dekoratieve Beeldhouwkunst.

Daar wordt in den laatsten tijd nog al wat aan kunstnijverheid gedaan. Dat is zeker een heel goed teeken, want er was een lange tijd aan vooraf gegaan, waarin men van kunstnijverheid niets scheen te weten, en allerlei onnoozele krulletjes en misvormde accanthusblaadjes als het hoogste beschouwde, waartoe men in de versieringskunst geraken kon, een tijd van glad geboende kasten en stoelen met ‘kuiven’, een tijd waarin men huizen bouwde, en als ze klaar waren er dan zoo te hooi en te gras een ornementje aanplakte, wat meer of wat minder, naarmate de beurs het toeliet. Toen is men tot de ontdekking gekomen, dat er in vorige eeuwen wel eens wat beters en mooiers gemaakt was, men is stijl en ornementleer gaan bestudeeren. Maar de meesten vonden dat nu al mooi genoeg, gingen, zoo maar klakkeloos weg, romaansch of gothiek of renaissance, renaissance vooral, namaken, de een wat beter, de ander wat minder, en noemden dat dan styliseeren.

Vandaar een noodwendig gescharrel en geknoei, een geven en nemen, omdat er natuurlijk in onzen tijd allerlei nieuwe, vroeger onbekende zaken zijn, die nu zoo maar begothiekt of berenaissanced werden, vandaar allerlei dingen, die er soms, nu ja, niet onaardig uitzien, maar die geen van allen iets te zeggen hebben, omdat ze niet zijn de uitdrukking van een

sterk sentiment, eene groote gedachte of eene oorspronkelijke fantasie, terwijl de beste dan toch niet veel meer waren dan goedgeslaagde kopiën, of met smaak bij elkaâr gebrachte deelen van vroeger bestaande dingen.

Waar we nu aan het werk van enkele artisten kunnen zien, dat ze dit anders begrijpen, is het zeker de moeite waard, dat te gaan zien en er iets over te zeggen.

Hiermeê heb ik op het oog de tentoonstellíng van dekoratieve beeldhouwkunst en van de ingezonden antwoorden op eene prijsvraag van eene Levensverzekering-maatschappij in de Marnixstraat.

De Heeren Mendes da Costa en Zijl hebben daar geëxposeerd eene cóllectie afgietsels van deels eigeue geboetseerde dingen, deels naar de natuur afgegotene. De naar de natuur gegoten beesten (waarbij eene heele mooie flamingo) bewijzen niet enkel dat ze knappe mouleurs zijn, maar ook hoe ze veel oog en smaak hebben voor allerlei mooie nieuwe motieven, eene allereerste eigenschap voor iemand, die niet enkel romaansch of romeinsch wil maken, maar die zelf wat te zeggen heeft, wat dan ook uit hun werk duidelijk te zien is. Bij de vier boogvullingen bijv. het origineele opvatten en gebruikmaken vau allerlei dier- en plantmotieven.

Dat is nu niet het maken van een renaissance-krulletje of een grieksch acanthus-blaadje, maar dat is een eigen fantasie, die nieuwe motieven zoek en vervormt, daarbij eene flinke uitvoering, niet gelikt of geschuurd zooals het meeste andere tentoongestelde.

Het zijn zeker dingen, die veel beloven, vooral als we de twee portretkoppen van den heer Zijl met elkaâr vergelijken, waarvan de laatste op grooter vooruitgang wijst.

Dat hun werk beter is dan al het andere, zou niet veel beduiden, want dat is beneden het middelmatigste, voor een deel zelfs belachelijk, maar juist hunne gezonde richting, hun geheel persoonlijk streven is het, wat hun werk zoo verdienstelijk maakt.

Daarom is ook voor mij het onder het motto ‘Frey’ iningezondene op de Levens-verzekering-prijsvraag het beste,

omdat er hetzelfde van te zeggen zou zijn. Ik weet wel, dat het als geheel nog niet goed is, (jammer dat het niet af is) dat de kleuren-compositie nog wel wat te wenschen overlaat, vooral van het middenvak, maar er zijn stukken in die mooi, heel mooi zijn, zoo bijv. het omgekrulde blad. Dat is nu stylizeeren.

Niet het werken in een of anderen stijl, ook niet het nemen van een bloem- of boomblad, dat plat leggen en er de onsymmetrische punten of stukken afsnijden, maar het gebruiken van den een of anderen natuurvorm om er een mooi ding van te maken.

Het is anders niet te hopen, dat deze laatste collectie een staaltje is van wat men in ons land zoo al voor dergelijke opgaven maakt.

Afgescheiden daarvan is het uiterst vermakelijk al die grappige dingen te gaan zien. De fantasie van enkele inzenders is bewonderenswaardig in hooge mate, en de resultaten er van allerkoddigst.

Jolige spoortreinen, die, zóo maar, zonder iemand er op of er in, met dronken telegraafpalen de weî ingaan en elkaâr op houten bruggetjes ontmoeten, die natuurlijk, op zulke streken niet verdacht, instorten; klassieke oude heeren in wuivende draperiën, die op gedraaide etagère-pooten rondloopen; grijsaards die, omdat ze niet levens verzekerd zijn, hun rechterbeenen breken en, in vodden gekleed, moeten bedelen; andere grijsaards, die welverzekerd, hun linkerbeenen breken en nu in kale kamers mogen zitten bierdrinken, kranten lezen en pijpen rooken, in één woord allerlei plezierige en onplezíerige ongelukken, die zoo al bij eene levensverzekering te pas kunnen komen.

Te hopen is het, dat de hier besproken dingen een begin mogen zijn van beter.

Als ze houden wat ze beloven, zou dat wel mogelijk zijn.

J. STEMMING.

Nederlandsche Politiek.

Indrukken van den Dag.

Zoo zijn dan de kiezingen achter den rug, en heeft de liberale partij haar noodlot ondergaan. Dat het zoover komen moest was lichtelijk te voorspellen. Reeds onder het vorige kiesrecht brachten de anti-liberalen meer stemmen uit dan de liberalen en hadden dezen hunne triomfen te danken aan eene districts-verdeeling, welker evidente gebreken zij ook thans nog gedeeltelijk hebben willen bestendigen. Daardoor zijn de plaatsen voor de groote steden, op twee uitzonderingen na, voor hen behouden gebleven.

Men zal mij veroorloven over de verkiezingen zelve met haar strooibiljetten, redevoeringen en dagblad-artikelen te zwijgen. Er zijn zoo van die dagen, waarop het vuil eener gansche natie zich aan de oppervlakte vertoont, evenals er tijdstippen zijn waarop hare beste hoedanigheden bovendrijven. Het is onberekenbaar wat er in den verkiezingsstrijd, zooals die door velen wordt gevoerd, wordt ingeboet aan karakter, en het is misschien de beste bepaling der nieuwe grondwet, welkee voorschrijft, dat de verkiezingen slechts eens in vier jaren zullen plaats hebben.

Er is, als van ouds, den beiden clericalen partijen eene grief van gemaakt, dat zij hebben samengewerkt om de liberalen te doen vallen. Ten onrechte, naar het mij voorkomt. De coalitie heeft een deugdelijken grondslag in de

overeenstemming van beide partijen ten opzichte van de schoolquaestie. Deze is voor hen een positief program omtrent een onderwerp van niet gering belang; immers het beheerscht sinds jaren ons politiek leven en was zelfs de aanleiding dat de grondwetsherziening bijna schipbreuk heeft geleden. De Kamer werd er om ontbonden, en alle partijen roepen sedert jaar en dag, dat zij eene oplossing zoeken. Al ware er geen enkel ander onderwerp dat de Roomschen en Anti-revolutionnairen vereenigt, hunne coalitie bij de stembus blijft volkomen gerechtvaardigd en verdient als positief politiek streven geenszins den blaam, zoo rijkelijk geuit door de liberale minderheid. Men zal dit thans, ontnuchterd van den verkiezingsroes, gelieven te erkennen, vooral omdat de school zoovele jaren heeft gediend om zeer heterogeene liberalen onder één hoed te vangen.

Valt dus, in politieken zin, het goed recht dezer coalitie niet te betwijfelen, de noodzakelijkheid van vereeniging ligt evenzeer voor de hand. De kerkelijken zijn overtuigd, dat het door den Staat voor de school uit te geven geld voor een deel ook aan hunne scholen moet ten goede komen. Zelfs de meest vooruitstrevende liberalen antwoorden, dat zij van subsidie in een of anderen vorm niets willen weten: het vraagpunt is van beide zijden zuiver gesteld, en nu alle toenadering is afgesneden, blijft aan beide partijen niets anders over dan den strijd aan te binden en tot het laatst uit te vechten. De overwonnene schikke zich in zijn lot; hij zou dit, ware hem de zege te beurt gevallen, ook van zijn tegenstander hebben geëischt.

De liberale partij heeft haar noodlot ondergaan, zij is gevallen door eigen schuld. Natuurlijk had zij haar eigen contingent van stemmen en wat nog op te zweepen was door den boeman der clericalenvrees; maar tegenover den onbeslisten kiezer, die op overreding wachtte, stond zij nagenoeg weerloos. Immers, praatjes en programma's zijn niet meer dan bordpapieren sabels. Het volk vraagt naar daden van hen die door de meerderheid te bezitten, tot handelen de macht hebben. En op daden kon de liberale partij niet

wijzen. Er zijn menschen van leeftijd, die zich herinneren dat zij wat *deed*, maar zij worden schaarsch.

Nu wil ik volkomen aannemen de mogelijkheid dat enkele - misschien zelfs vele - liberalen ernst wilden maken van de uitvoering der programma-nummers; ik durf zelfs zeggen dat er zijn, die dit zeer zeker zouden gedaan hebben; maar het volk vertrouwt hen, als partij, niet meer. Zij hebben dit aan zich zelven te wijten, omdat zij bij de grondwetsherziening getoond hebben eene vermoeide, eene afgeleefde partij te zijn.

Zij hebben een zeer gunstig oogenblik laten voorbijgaan. Den 23en Juni 1886, na de verkiezingen, schreef Mr. Van Houten in zijn 19/2Oen 'Staatkundigen Brief': 'Eindelijk, ik geloof zelfs voor het eerst, is er in de Tweede Kamer een *zuiver* liberale meerderheid.... Alle voorwendsel voor het rekken van het leven van een extra-parlementair Ministerie is vervallen. De liberale meerderheid behoeft leiders, geen schrijvers. Zij heeft nu allereerst een herziening van de grondwet op het punt van kiesrecht tot stand te brengen, met additioneele bepalingen, die het bijeenkomen eener werkelijk nationale vertegenwoordiging verzekeren. Daarmee kunnen andere onderwerpen verbonden worden, *maar slechts zoodanige, die de overwinning op het hoofdpunt niet in gevaar brengen en in de liberale gelederen geene verdeeldheid wekken*.... Eene vereenvoudiging van de wijze der grondwetsherziening is het aangewezen middel....'

En iets verder in denzelfden Brief:

'Mij dunkt de vraag, of men niet beter doet ook in het midden des lands meer radicale candidaten te nemen, verdient alle overweging na eene verkiezing, waarbij de meest geavanceerde elementen der liberale partij den grootsten steun hebben gevonden en slechts hare meest conservatieve elementen zijn bedreigd, waarbij zijne door allen erkende verdiensten en zijn warm optreden voor de belangen van de hoofdstad van zijn district een Roëll niet hebben kunnen redden, en waarbij meer dan één lid genoopt werd eene meer actieve hervormende staatkunde toe te zeggen dan hij tot dusverre volgde. Deze verkiezing leert in ieder geval met voldoende

welsprekendheid, dat er voor de liberalen slechts één weg is om hun nu verkregen overwicht te handhaven, d.i. *op de liberale woorden ook liberale daden te laten volgen*.'

De liberale partij is in die dagen ook van andere zijden, en overvloedig, gewaarschuwd. Ik haal echter liefst den heer Van Houten aan, omdat deze in de partij zelve een man van gezag is, wiens woord - het kan niet anders - ernstig is overwogen. En wat geschiedde? Men vormde geen liberaal ministerie en ging voort onder Heemskerk, op de bekende wijze. Men verrichtte geene enkele daad. Ware toen een vredestichter opgestaan als de thans veel geroemde, die de handen van de heeren Tak van Poortvliet en Gleichman had ineengelegd, de handslag ware gegeven op een schip dat nog vlot te maken was. Thans, vóor deze verkiezingen, zat het vaartuig hoog op den oever, en het waren twee schipbreukelingen die in den gemeenschappelijken nood zich verzoenden.

De eerste 'liberale daad,' die op Van Houten's raadgevingen volgde, was de afspraak tusschen Heemskerk en de liberale partij om de invoering van algemeen stemrecht onder de nieuwe grondwet onmogelijk te maken. En later, bij het vaststellen der additionneele artikelen, dorst men aan de gansche klasse van werklieden, zelfs aan de 'in hun stand gezetenen,' het kiesrecht te ontzeggen. Men riep een kiesrecht in 't leven, dat terecht onlangs door een Brusselsch journalist werd genoemd: *une chinoiserie bizarre;* een kiesrecht dat in haast elke gemeente een verschillende percentage van kiezers geeft, opneemt de kleine burgerij die er niet om vroeg, en uitsluit den werkman, die het verlangt, en wiens recht niet te bestrijden valt. Met eene merkwaardige blindheid voor hetgeen ieder kan zien, hebben de liberalen de arbeidersklasse van zich vervreemd. Hadden zij haar stemrecht onthouden, en intusschen krachtig voor hare belangen gezorgd, er ware eenig politiek verstand te bespeuren geweest. Maar men deed niets. Terwijl in Duitschland, Engeland en Zwitserland de voorbeelden van weloverlegde arbeidswet-

geving voor 't grijpen lagen, bleef het wetje van den heer Van Houten hier een unicum, veertien jaren lang.

Het gaat niet aan hier de lange lijst der tekortkomingen weder op te halen; maar op één punt moet ik nog de aandacht vestigen, vooral omdat ik heb doen uitkomen, dat er een oogenblik geweest is, waarop de heer Van Houten besefte dat de partij in levensgevaar zou geraken, als zij niet handelde.

Wat heeft men in de grondwet van de Eerste Kamer gemaakt? Eerst heeft de heer De Beaufort getracht, om bij behoud van de bestaande wijze van verkiezing de beperking der verkiesbaarheid te doen vervallen. Voor een bestraffend woord van den heer Heemskerk boog hij ootmoedig het hoofd en trok zijn voorstel in. Daarop poogde de heer Æ. Mackay een einde te maken aan de door alle leeraars van staatsrecht in hunne handboeken gewraakte verkiezing van de Eerste Kamer door de Provinciale Staten. Hij stelde voor, dat de keuze zou geschieden door dezelfde kiezers als voor de Tweede Kamer zouden worden aangewezen, uitdrukkelijk de gelegenheid openlatende om bij de wet te bepalen, dat deze verkiezingen zouden plaats hebben met den tusschen-factor van een kiescollege. De verkiezingen voor de Provinciale Staten zouden dan uitsluitend kunnen geschieden met het oog op de provinciale belangen en de administratieve bekwaamheden der candidaten, en die voor de Eerste Kamer zouden geschoeid zijn op democratischen leest, met eenigen waarborg tegen overijling en met beperking der verkiesbaarheid tot zekere categorieën van bij behoud belanghebbenden.

Voor een revolutionnair karakter eener zoodanige Eerste Kamer behoefde zeker geene vrees te bestaan. Maar de heer Van Houten bestreed haar op anderen grond.

Indien de verkiezing volgens het amendement Mackay geschiedde - zoo luidde zijne redeneering - en de Eerste Kamer ontbindbaar was, dan zou het kunnen gebeuren

dat oogenblikkelijke moeilijkheden *in den boezem van de liberale partij* niet alleen eene nieuwe omgezette Kamer gaven, maar ook een omgezetten Senaat, en dat eene *valsche strooming in de publieke opinie* dadelijk beide vertegenwoordigende colleges medesleepte. Dat te voorkomen is het doel der Eerste Kamer. Zij zal niet, ook in het vervolg, in staat zijn tegen te houden wat duurzaam zal blijken de wil des volks te zijn. Maar omdat zij niet onmiddellijk uit de volkskeuze ontspringt, zal zij op den duur de publieke opinie vertegenwoordigen zooals die zich over een langer tijdsverloop zal doen kennen.

Wij moeten hier vooral letten op de door mij gecursiveerde woorden. Daaruit blijkt dat deze Senaat, zoo dikwerf een bolwerk van den troon genoemd, hier door den heer Van Houten wordt beschouwd als een bolwerk der liberale partij. De liberale is de goede, de antiliberale de *valsche* strooming. Het is duidelijk waar men komt met staatsrechtelijke inzichten van dezen aard. Nooit is oprechter gezegd, dat partijbedoelingen bij de regeling der volksvertegenwoordiging in de grondwet den doorslag behooren te geven.

Het dient hier aangeteekend te worden, dat één liberaal, de heer Blussé, voor het amendement Mackay stemde.

Allermerkwaardigst is het ook, bij deze leerzame geschiedenis, te vernemen wat de heer Heemskerk kon zeggen, zonder een protest uit te lokken van een der vele ervarenen in staatsrecht, die de Kamer telde. De heer Heemskerk heeft in zijne *Praktijk der Grondwet* onwederlegbaar en met klem betoogd, dat de keuzen voor de Eerste Kamer niet behooren te geschieden door de Prov. Staten. Men sla het na op pag. 132 vgg. van dat terecht zoo geprezen boek. En wat zeide hij thans? De Regeering acht het amendement onaannemelijk, ‘omdat het onmogelijk is om, *in strijd met eigen overtuiging*, van eene achtbare vergadering te vergen, dat zij den grondslag van haar bestaan zal loslaten’. Deze ‘eigen overtuiging’ van 28 Maart 1887 is in lijnrechten strijd met het weloverwogen advies in het boek van 1881: ‘Nog beter (dan de vroeger door de heeren Van Houten en Lenting

opgeworpen denkbeelden) zoude het mij voorkomen, terug te keeren tot het stelsel van het Voorloopig Kiesreglement (van 1848): voordragt van dubbeltallen door de kiezers, benoeming uit die candidaten door den Koning, maar met verbetering en verruiming der kategorie van verkiesbaren. Het spreekt vanzelf, dat men voor deze verkiezingen vaste en onveranderlijke districten zou moeten bepalen. Het provinciale karakter zou daardoor verdwijnen, hetwelk waarschijnlijk niemand zou betreuren, en de Provinciale Staten zouden voortaan alleen voor de provinciale huishouding worden gekozen, gelijk nu de gemeenteraden voor de plaatselijke'. (bl. 135/136).

Waar gaat men in 's hemels naam heen met eene grondwetsherziening, die een ernstige werk is en de vrucht van het overleg behoort te zijn tusschen al de deelen der wetgevende macht, als de leider dier herziening niet alleen blijk geeft van gemis van karakter, door zonder nadere motiveering een vroeger krachtig verdedigde meening prijs te geven; - maar daarbij nog betoogt dat aan de verkiezingen voor de Eerste Kamer niets mag worden veranderd, indien deze zelve de verandering niet wenscht. En als de Koning en de Tweede Kamer haar dan wel wenschen?

Noch bij den heer Van Houten, noch bij den heer Heemskerk is hier sprake van redeneering. Stat pro ratione voluntas. Wij liberalen behouden tegen de rede in onze liberale Eerste Kamer.

Het debat werd later nog eens hervat, op den 7en Juni van hetzelfde ongeluksjaar 1887. De heer Mackay had eene motie voorgesteld, strekkende om de nieuwe Eerste Kamer te doen verkiezen door nieuwe Provinciale Staten. Wederom was het de heer Van Houten, die de motie bestreed, zich beroepende op een 'algemeen beginsel van staatsrecht': dat niet de stemming van één oogenblik over de belangen des lands mag kunnen beschikken.

De handhaving der Eerste Kamer in hare tegenwoordige samenstelling kan wel eens blijken een wapen te zijn, dat hem die het hanteert, niet het minst zwaar

verwondt. Stel dat de anti-liberale regeering het acht jaren uithoudt, eer de liberalen weder de meerderheid hebben, dan kan in dien tijd de Eerste Kamer omgezet zijn. Daartoe is slechts van twaalf leden de vervanging noodig. Wat zal dan eene liberale meerderheid in de Tweede Kamer kunnen verrichten? Ook zij zal weer jaren moeten wachten, eer beide lichamen in hoofdzaak homogeen zijn.

Meent de heer Van Houten langs dien weg zijn ideaal eener 'nationale vertegenwoordiging' te bereiken?

En meent men, dat het volk in eene liberale partij die dit alles door een harer corypheeën laat zeggen en met hare stemmen het gesprokene beaamt, nog eenig vertrouwen zal stellen?

Dit alles is door radicalen herhaaldelijk in het licht gesteld. De heer Kerdijk keurt dit af in *Sociaal Weekblad* n°. 12. 'Met een ijver' - zegt hij - 'eene betere taak waardig, hebben (de dusgenoemde radicalen) waar, en zooveel zij vermochten, voedsel onttrokken aan den stam, waarvan zij loten zijn. En erkend moet worden dat die taak hun gemakkelijk genoeg was gemaakt. Zij hadden slechts op te slaan het boek, waarin sedert jaren het doen en laten der liberalen staat vermeld; en daarbij slechts te prediken dat de toekomst zoo zou zijn, omdat het verleden zoo was geweest. Met die prediking, die o zoo licht ingang vond bij menigeen, hebben zij eene verantwoordelijkheid op zich geladen, waarvan zij thans het drukkende nog niet gevoelen.'

Welke rol had de heer Kerdijk dan dien 'dusgenaamden radicalen' toebedacht? Moesten zij aanzien hoe er met de liberale ideeën, die zij liefhebben, werd gesold tot dooddrukkens toe; moesten zij de vaste overtuiging hebben, dat gelijke oorzaken telkens gelijke gevolgen zouden in 't leven roepen; moesten zij zich verknijpen van spijt dat de democratie in Nederland wordt opgeofferd aan het bijeenhouden eener uit heterogeene bestanddeelen samengestelde partij; -

en zwijgen? Zwijgen, of verbloemen ter wille van de instandhouding van een versleten organisme?

Nooit. Er is nog iets hoogers dan het streven naar het behoud der liberale partij: dat is het streven naar waarheid. De heer Kerdijk is de man niet om dat langer dan een oogenblik van onbedachtzaamheid duren kan, te ontkennen.

Behalve de nederlaag der liberale partij draagt deze verkiezing nog een kenmerk, dat voor de ontwikkeling onzer politieke partijen van belang is. De leider der sociaal-democratische partij, de heer F. Domela Nieuwenhuis, is in Schoterland verkozen.

Men kan bezwaar hebben tegen de economische overtuiging der sociaal-democraten; men kan rechtmatige grieven doen gelden tegen de propaganda, zooals de heer Domela Nieuwenhuis ze meent te moeten maken, en toch zich hartelijk verblijden in de keuze der Schoterlanders.

Wat de economische overtuiging aangaat - ik sprak er reeds in de vorige aflevering een woord over - de sociaal-democraten zullen er niet in slagen voor hunne leer van den alle productie beheerschenden staat veel aanhangers te winnen, die het vraagstuk nauwgezet hebben overwogen en daarbij het wezen van den mensch niet uit het oog verloren. Het gros der adepten bemoeit zich weinig met het onderzoek van dit vèr liggend einddoel; het gerechtvaardigd verlangen naar eene ingrijpende wijziging van het bestaande stelsel is voor hen de reden tot aansluiting bij de partij. En als men dan nagaat dat in het voorloopig programma wel punten voorkomen, die voor bestrijding vatbaar zijn, maar geen enkele revolutionnaire maatregel, dan is het niet te verwonderen dat vele slecht bedeelden zich aansluiten zonder zich te bekommeren over hetgeen in eene verre toekomst door de theorie der richting wordt verlangd.

De propaganda, zooals de heer Nieuwenhuis ze in *Recht voor Allen* en elders maakt, is inderdaad bedenkelijk. Niet

wegens de heftigheid. Er is meer bedorven door zachte doctoren dan door hen die stevig het mes in de wond zetten. Maar bedenkelijk is de methode die verkeerde, of althans niet behoorlijk gestaafde voorstellingen gebruikt om de grootendeels minder ontwikkelde lezers te bevestigen in, of over te halen tot de leer. Naast enkele lezenswaardige betoogen en mededeelingen neemt deze soort van propaganda in *R. v. A.* eene groote plaats in. Een streven om het volk tot in de geringste bijzonderheden op de hoogte te brengen van het onrecht dat heerscht in de maatschappij, kan ik geenzins laken. Het volk zelf zal geroepen zijn na langer of korter tijd daaraan een einde te maken; het moet dus worden ingelicht. Maar elke poging tot het opwekken van verbittering quand même, elke onwaarheid, elke niet ten volle bewijsbare bewering, is een smet op dat streven. Zelfs een zoo nobel doel als bevordering van het geluk der armen heiligt geene slechte middelen en eene aldus gevoede beweging ontaardt van eene gezonde volksuiting tot demagogie in den slechtsten zin van het woord. Verwacht gij wat van het volk, en kunt gij er invloed op uitoefenen, voed het dan op door woord en voorbeeld tot oprechtheid en liefde voor de waarheid. De leiders blijven er beter onder, en op den duur wordt het doel krachtiger bevorderd.

Schijnt mij de keuze van den heer Nieuwenhuis gemotiveerd, omdat zijne partij op vertegenwoordiging recht heeft, niet minder ben ik er meê ingenomen omdat de partij met haren leider als Kamerlid betere school zal doorloopen. De heer Nieuwenhuis heeft zich thans naar andere eischen te richten en andere tegenspraak te duchten dan vroeger. Hij schijnt zeker de man om tegen zijne rol volkomen opgewassen te zijn, maar men speelt die rol niet tot voldoening van het publiek zonder er veel werk van te maken. Hij is in de benijdbare, maar toch ook lastige positie dat het oog van de gansche natie op hem rust, al verraadt niet bij elk individu het oog dezelfde soort van belangstelling.

En vooral is deze keuze belangrijk, omdat het arbeidersvolk thans door een rechtstreekschen gemachtigde zijn grieven

in de Kamer kan doen hooren. Het zou zeker bedenkelijk zijn indien de heer Nieuwenhuis in het door hem geopende informatiebureau de aanleiding vond om allerlei bijzondere grieven te berde te brengen. Wat hij daarmeê zou winnen aan een zeker soort populariteit, zou hij verliezen aan invloed. Maar er zijn groote zaken, door hen die kaf van koren weten te scheiden, dikwerf opgedolven uit *Recht voor Allen* en de redevoeringen in het Volkspark, waarover men niet zal kunnen weigeren den volksman te woord te staan.

Het van groote oppervlakkigheid getuigende lawaai, waarmede deze keuze door de liberale dagbladen is begroet, is haast weggestorven. Weldra zal het plaats maken voor een gevoel van bezorgdheid, omdat er iemand in de Kamer is gekomen, die zal vragen: mijneheeren, wat hebt gij gedaan, wat zult gij doen ten beste van het volk? en omdat het antwoord op deze vraag niet gewacht wordt door dien enkele, maar door tienduizenden.

Een radicaal die op *zijne* wijze en door *zijne* overtuiging geleid, zou hebben kunnen medewerken aan de bevordering der moraliteit in de wetgeving, is niet gekozen. Toch is zoowel in het Noorden als in Amsterdam door de jonge partij eene kracht ontwikkeld, die de beste hoop geeft voor de toekomst. Zij, de radicalen, zijn ten slotte niet anders dan de jongeren, die herleving trachten te bevorderen van de liberale beginselen. Lang hebben zij verwacht dat enkelen die als hunne leiders waren aangewezen, zich aan hun hoofd zouden stellen. Vergeefs echter. Die heeren blijven in de liberale partij in gezelschap van velen met wier politieke overtuiging zij even weinig instemmen als met die van den Shah van Perzië.

Dit dwong de radicalen in Amsterdam tot afscheiding. Wie niet voor mij is, is tegen mij, moet thans de gedachte zijn, die hunne verdere organisatie beheerscht.

Ook zij mogen niet vergeten, dat hunne eerlijkheidsleuze

hun in de eerste plaats den plicht oplegt het materieel welzijn der slecht bedeelden te bevorderen. Dat is de kanker die rechtstreeks knaagt aan de maatschappij, en die haar zal doen bezwijken, als geene maatregelen worden genomen. Kunnen zij al niet schermen met den heilstaat der sociaal-democraten, er is ook buiten dat ideaal genoeg te doen.

Een felle en hardnekkig gevoerde strijd tusschen fabrikant en werklieden wordt in Almeloo gevoerd. Reeds weken lang duurt de werkstaking, en de fabrikanten willen van geen vergelijk weten. Ik behoef daar niet over uit te weiden. Ieder heeft de brochure van den heer Van Marken gelezen, en wie haar nog niet ter hand nam, behoort ten spoedigste zijne schade in te halen. Deze op zich zelve treurige geschiedenis kan wellicht rijke vruchten dragen voor onze arbeidswetgeving.

En mocht dat zoo zijn, dan zal daarvan niet de minste verdienste toekomen aan den heer Van Marken, die èn door het vrijwillig opvatten der taak van middelaar, èn door de wijze waarop hij poogde haar te volvoeren, zich opnieuw groote aanspraken heeft verworven op de achting zijner medeburgers.

Mogen zij die de brochure hebben gelezen, wel overwegen of zij niet tekortschieten in plichtsvervulling, als zij niet zoo spoedig mogelijk, naar de maat hunner krachten, helpen bijdragen, om de arbeiders van Scholten in staat te stellen den strijd tot het laatst toe uit te vechten.

31 Maart 1888.

P.L. TAK.

Een ouderwetsch Professor. Door Ph. Hack van Outheusden.

I.

Als men spreekt van de politiek van *De Gids*, bedoelt men noch de zenuwtoevallen van den Heer Charles Boissevain noch zijn achterklap, en ook niet het lijden en strijden van den Heer Quack, maar men bedoelt de artikelen van den Heer Buys. Er staat een groot en deftig huis in de wijk van onze periodieke literatuur, hoog van gevel, met weinige vensters, niet aan de volste straat maar wat achteraf gelegen, en nu en dan treedt op den breeden stoep een kalm man, komende uit de deur, die wijd open is gegaan en stil weer wordt gesloten, en hij houdt eene redevoering over de staatkunde van den dag, steeds eenigszins uitgebreid, met een stem die zich niet vermoeit en gebaren die vrij zijn van overdrijving, vol zelfvertrouwen, zonder lachen of schreien, breed-pratend, ernstig, vast, wél-doordacht. En geen wandelaar die den redenaar voorbijgaat, zonder even stil te staan en te luisteren, maar de meesten begrijpen hem niet, want hij spreekt een taal die de hunne niet is. De spreker zelf gevoelt geenszins hoe elken keer de rol van een politieken Rip van Winkle meer en meer begint overeen te komen met zijn houding. Hij noemt de dingen van onzen tijd met namen

uit den zijnen, en hij meent dat de dingen van zijn tijd nog bestaan, omdat hij de namen nog gebruikt die men er toen aan gegeven had. Zoo is van zijn beeld, waaraan toch geen waardigheid ontbreekt, de komische zijde duidelijker zichtbaar dan men wenschen zou, en tegelijkertijd stemt het tot overwegingen van de vergankelijkheid van het aardsche, die de neiging tot scherts verdrijven. Want zij is van zeer gemengden aard, de aandoening die men voelt oprijzen als men bedenkt, hoe er steeds lieden gevonden worden, bereid om op hunne beurt het verouderde in bescherming te nemen, een verloren zaak de hunne te blijven noemen, den hopeloozen strijd te strijden van het gisteren tegen het heden. Er is niets in de geschiedenis van het verleden, noch in de ervaring van den dag, dat aan de beginselen van het behoud eenige andere glorie belooft dan die van een eerlijke begrafenis, maar zoo de menschelijke natuur wil dat geen beweging onbelemmerd haren weg vervolge en niets plaats hebbe zonder overgangen, moeten wij de lieden niet hard vallen, die in de algemeene huishouding het noodzakelijk kwaad zijn. En evenmin mogen wij de vertegenwoordigers van den vooruitgang bovenmatig prijzen, want als het onvermijdelijk is dat elk geslacht en elk tijdvak zich ter ruste begeeft wanneer de dag voor hem geëindigd is, dan zullen ook de mannen van vandaag eens de gordijnen om het ledikant laten dichtvallen en enkel in den droom den strijd blijven voortzetten. Even onaangenaam als de gedachte is, dat onze tanden eenmaal zullen uitvallen en onze knieën gaan beven, even zwaar drukt de fataliteit van zijn ideeën zoo lief te zullen krijgen als zijn fouten, en aan beide te blijven hechten met de ijverzucht van een wantrouwend minnaar. Want wie van ons die tot zichzelf durft zeggen: gij zult niet verouderen als de overigen. De stoutste wensch en de hoogste verwachting moet besloten zijn in de bede, dat gij niet ál te lang zult wachten met de ontdekking te doen die de anderen vóor u hebben gedaan, dat gij zijt blijven stilstaan. Maar stilstaan zult gij, even zeker als de politiek van *De Gids* is blijven stilstaan.

II.

Wanneer men juist een verkiezings-periode heeft meêgemaakt, en herhaaldelijk heeft moeten aanzitten met het valetaille der liberalen, is het bijzonder aangenaam te hooren naar de verstandige woorden van den Heer Buys. Hij insinueert niet, hij liegt niet, hij hitst niet aan, hij ruit niet op, hij redeneert, hij betoogt, hij schrijft goed, en, zoo Damas gelijk heeft dat den Haag te fatsoenlijk is voor de liberalen, dan behoorde de Heer Buys te wonen in den Haag. In het Januari-nummer van *de Gids*, toen de nieuwe grondwet was afgekondigd, spreekt de Heer Buys over de teleurstellingen die de heerschappij der Kamer-meerderheid hem heeft bereid, en over de verwachtingen die hij koestert van de nieuw te kiezen vertegenwoordiging. De Heer Buys is dus noch verstokt conservatief, noch blind voor de fouten van zijn vrienden. Hij is zoo vrijzinnig als men in billijkheid verlangen mag, en het programma dat de Heer Buys aan het slot van zijn artikel aanduidt, is in het minst niet reactionnair.

Maar waarom men op de uitvoering van zulke programma's niet te veel moet hopen, en waarom deze opstellen zoo'n bijzondere aantrekkelijkheid hebben uit een antiquarisch oogpunt, is het gebrek aan kennis van onzen tijd dat hun auteur aan den dag legt. Hij gevoelt te weinig van zijne behoeften, hij weet niet genoeg van zijne eischen. De onontwijkbare drang der omstandigheden moge ook den Heer Buys bewegen, sommige zaken als mogelijk en wenschelijk voor te stellen, men kan niet verwachten dat hij en zijne geestverwanten zeer krachtig zullen streven ze in te voeren, zoolang zij zich dermate in den aard en de beteekenis van die zelfde omstandigheden blijven vergissen. Zij zeggen wel, en bovendien meent de Heer Buys het ernstig, dat zij dit en dat noodig vinden, maar de manier waarop zij er over praten en hunne algemeene politiek zijn zoo ouderwetsch, dat tusschen deze praemisse en die conclusie een somtijds komisch verschil op te merken valt. De voornaamste grief is wel deze, dat zij nog steeds spreken over het volk zoo

als men in 1848 er over sprak, en geen onderscheid maken tusschen de heerschende klasse en het volk-zelf. Op deze bewering zal veel kunnen worden afgedongen, maar men mag zeggen dat in 1848 alleen de thans nog regeerende bourgeoisie het zelf-bewuste gedeelte van het volk was. En ik verlang niet, dat men met het overige deel rekening houdt. Maar sedert dat jaar is het getal van hen die hunne aanspraken als mondige burgers willen laten gelden, steeds grooter geworden. Als men nú zegt: het volk, dan mag men daar niet meer alleen onder verstaan de welvarende burgerij. En men moet er nadrukkelijk op wijzen dat men in ons parlement alleen de vertegenwoordiging van die klasse kent, en dat dus zeer onvolledig de staatkundige lotgevallen van ons volk werden waargenomen door hen, die enkel op de geschiedenis van het parlement letten. Aangenomen dat men dit vóor en eenige jaren ná 1848 niet behoefde te doen, zal zeker geen mensch van dézen tijd ontkennen, dat men de verschijnselen van tegenwoordig behoorlijk begrijpen kan, zonder als de voornaamste karaktertrek van onze periode te gevoelen de bijzonderheid, dat er éene helft van de natie is die welvarend en machtig is, en eene andere helft die arm is en onderworpen.

De partijen weten het en haten en vreezen elkaar zooals de bewoners van hemel en hel. Dat kan men verontschuldigen, goedvinden of afkeuren, maar men kan het niet ontkennen. De opkomst van deze laatste partij, het toenemen in zelfbewustheid, aan invloed, in begeerigheid, is het motief van onze historie in de laatste jaren. De democraten zijn het, die deze beweging wenschen te bevorderen, en zoo mogelijk zonder revolutie te leiden tot het doel. Eenige van hunne middelen worden thans ook aangeprezen door den Heer Buys en door zijne geestverwanten. Het zijn uitvloeisels van het eeuwen-oude idee, van het zelfde liberale beginsel dat door hen indertijd tegen húnne vijanden, de voorstanders van een absoluut Konings-gezag, werd ingeroepen. Nu de klasse die tegen de liberale bourgeoisie in verzet komt, op hare beurt en ten haren behoeve de toepassing van het vrijzinnige prin-

cipe eischt, deinzen velen van de bourgeoisie terug. Zij had haren naam van liberaal aan de zelfde denkbeelden te danken, waarom men haar thans met recht conservatief noemt: toenmaals omdat zij die denkbeelden in haar eigen voordeel wilde exploiteeren, en nu, omdat zij anderen weigert wat deze door de verwezenlijking daarvan zouden verkrijgen. De Heer Buys behoort tot hen, die geneigd zouden wezen niet langer op die manier liberaal te zijn, maar zonder dat zij de onvermijdelijkheid van de dingen van dezen tijd genoegzaam voelen, om vol vertrouwen en met geestdrift den vooruitgang te begroeten, dien de democraten in de volksbeweging meenen te bespeuren, een vooruitgang even noodzakelijk en eerbiedwaardig als de gebeurtenissen van 1879 en van 1848. En men zou alles wat de Heer Buys wilde toestaan, gedwongen fraaiigheden kunnen noemen, als men met die woorden de eerlijkheid van den auteur niet ten onrechte verdacht zou maken. Ik meen dat men de waarheid meer nabij komt, als men de concessies van den Heer Buys toeschrijft aan den onbewust onderganen invloed van de ideën van déze periode op een man uit een vorige. Op deze wijze gezien, doet het archeologisch onderzoek niets af van de waardigheid van den Heer Buys, noch van de vermaardheid van zijn vrijzinnig gemoed.

III.

Toen de Heer Buys in de *Gids* de wordende grondwetsherziening had besproken, vond ik gelegenheid om in dit tijdschrift op te merken hoe zijne theorie van de politieke quaestie zijn geheel politiek stelsel deed kennen; want de Heer Buys noemde slechts die zaken politieke quaestiën, waarbij de belangen van de een of andere groep der heerschende maatschappelijke klasse betrokken waren. En hij zeide dit zonder ironie, niet als een bestraffing van het egoisme van die klasse, en zonder te gevoelen dat hij verzuimde er bij te voegen hoe onze tijd beheerscht wordt door vraagstukken, die dan eigenlijk in het geheel geen politieke quaestiën waren omdat

de partij die de macht in handen had, zich zoo min mogelijk met hen inliet. Nu de grondwetsherziening voltrokken is, zijn het de teleurstellingen en de verwachtingen van den Heer Buys die deze zelfde zienswijze illustreeren en tot de bovenstaande karakteristiek aanleiding hebben gegeven. Het blijft den Heer Buys ontgaan dat de natie en de klasse die regeert, niet dezelfde menschen zijn; het volk van den Heer Buys en het volk zijn twee. Want het volk gaat waarlijk niet met groote kalmte een nieuwe orde van zaken tegemoet wegens de drie redenen die de heer Buys meent gevonden te hebben. Ten eerste zou men kunnen zeggen dat het volk in het geheel niet kalm is, maar dit is een appreciatie die ik in het midden laat; de Heer Buys houdt misschien van zulke sterke emoties dat de tegenwoordige bewegingen hem nog maar zeer lax voorkomen. Maar de redenen die de auteur opgeeft zijn zéker onjuist. ‘Ik noem die oorzaak te liever omdat daarin een welverdiende hulde ligt opgesloten aan het adres van die liberale partij, welke het tegenwoordig - te gelijk van alle kanten bestookt - soms hard genoeg te verantwoorden heeft. Spreekt uit de kalmte welke bij de jongste herziening voorzat, niet de bekentenis, dat het verleden al zeer weinig aanleiding om over ondervonden leed te klagen achterlaat? De geestdrift waarmede een volk de toekomst te gemoet gaat, vindt veelal in zijne grieven tegen het bestaande haar voornaamste voedsel. Welnu dit voedsel moet hier al zeer schaarsch voorhanden zijn geweest, wanneer het omgezet in geestdriftig verlangen naar verandering, een zoo armoedig resultaat oplevert’.

Iemand die niet blind geboren is, en dat is de Heer Buys zeker niet, moet het van ouderdom geworden zijn, om zich zóo te kunnen vergissen.

Als het waar is dat men zich gedurende de behandeling der herziening, en nadat zij tot stand was gekomen, vrij bedaard heeft gehouden, dan is het omdat men reeds vele jaren de verrichtingen der Staten-Generaal met groote onverschilligheid gadeslaat, en wel verre van een hulde te bevatten aan de partij die de meerderheid had en niettemin werkeloos

bleef, is de koelheid van het publiek een teeken van wantrouwen. Van wantrouwen der menigte in het bedrijf van een klasse, die niet verwacht wordt een wijziging der constitutie te maken, waarbij de belangen van het land naar behooren worden behartigd. De eenige troost was, dat het kwalijk slechter kon worden en dat de drang der tijden de liberalen wel zou noodzaken te doen wat de Heer Buys eenige maanden geleden noemde, zich *onderwerpen* aan een liberalen maatregel. Deze partij wekt overigens noch vertrouwen, noch hoop, noch dankbaarheid. Als de nieuwe grondwet geen geestdrift heeft veroorzaakt, dan komt het dáarvandaan dat de nieuwe grondwet geen geestdrift waard was, nog minder om hare bepalingen-zelve dan wel wegens de omstandigheden waaraan men die bepalingen verschuldigd was. Het volk weet al te goed dat hare grieven door de besturende klasse niet uit eigen beweging worden verholpen en blijft daarom koud bij hare beraadslagingen over maatregelen voor 'de toekomst', beseffende dat een 'geestdriftig verlangen naar verandering' door geheel andere gebeurtenissen moet worden verwezenlijkt. En men moet goed in het oog houden dat de Heer Buys alleen de censuskiezers bedoelt als hij van het volk spreekt, om zijn geduld niet te verliezen bij citaten als het bovenstaande.

Behalve deze oorzaak, behalve de tevredenheid van het volk over het gedrag der vertegenwoordiging, noemt de Heer Buys nog twee andere redenen waarom men zoo weinig drukte zou gemaakt hebben over de nu volbrachte herziening. De eene is dat die herziening thans niet, zooals in 1848, de eigenlijke vestiging van het parlementaire stelsel beoogde, maar alleen wegens de uitbreiding van het kiesrecht politiek belang had; de andere, omdat het geloof aan de voortreffelijkheid van dat stelsel toen algemeen was, en tegenwoordig vrij wel verdwenen is. Dit zal alles wel zoo zijn, en tegen den achtergrond van deze beschouwingen komt de staatkundige gestalte van den Heer Buys volkomen duidelijk uit, de figuur van den man, die de feiten van 1848 ziet als gewichtige historische gebeurtenissen, als paragrafen uit leerboeken

en de dingen van dezen tijd als herhalingen op kleinere schaal en als uitvloeisels van de grootere daden der heengegane geslachten; niet lettend op deze alles-beheerschende omstandigheid, dat wat men thans niet ziet voornamer is dan wat men ziet, en dat de machten die zullen beslissen over de lotgevallen der menschen, nog geen plaats hebben gekregen in zijne verouderde terminologie.

En hier is een citaat dat aan het beeld van den Heer Buys de kroon op het hoofd zet:

‘.... men legge de jongste grondwetsherziening naast die van '48 en vrage naar beider beteekenis. Immers wat zulk eene herziening voor alles bedoelt, is aan de geslachten die komen de teleurstelling te besparen, door vroegere geslachten ondervonden, en vandaar dat zij altijd naar wapenen zoekt om misbruiken, in den lateren tijd voorgekomen, voor het vervolg af te snijden. In dit opzicht is dan ook de herziening van 1848 bij uitstek merkwaardig, want vele van de veranderingen, die zij invoerde, hebben hare eigen geschiedenis en herinneren aan gebeurtenissen uit de laatste 25 jaren, die men voor het vervolg wilde keeren. En stel nu daarnaast de herziening, welke in dit jaar haar beslag kreeg. Van een soortgelijken toeleg is, zoover ik mij herinner, geen spoor te vinden.... Eene dringende behoefte aan verdedigingsmiddelen tegen de herhaling van slechte regeeringspractijken in de toekomst spreekt evenmin uit de besluiten der meerderheid als uit de voorstellen van de minderheid.’

Het is wezenlijk geen gebrek in zijn memorie, dat den Heer Buys belet in de gewijzigde grondwet vijandelijke bedoelingen tegen de regeering te zien. De verandering in 1848 was een aanval van de bourgeoisie op het centrale gezag, en had dus in de eerste plaats ten doel ‘slechte regeeringspraktijken’ te voorkomen; maar welke misbruiken van de thans heerschende klasse wilde de Heer Buys dat in eene grondwetsherziening door de thans heerschende klasse ondernomen, werden afgesneden? Ik geloof dat het geslacht dat nu aan het roer is, hoofdzakelijk déze teleurstelling aan

zijn zonen wil besparen, dat zij hunne vaders niet op het kussen zouden opvolgen. En het beslag dat thans aan een grondwetsherziening wordt gegeven, is, men kan er zeker van zijn, klaar gemaakt in het zelfde potje, dat ten profijte der oppermachtige sociale partij sedert 1848 te vuur staat.

IV.

Waarom het liberalisme van den Heer Buys en van zijne geestverwanten zoo weinig in staat is en reeds zoo lang niet in staat geweest is, om vrijzinnige daden voort te brengen wordt in geenen deele verklaard door de opsomming van de toevallige oorzaken die in dit artikel voorkomt. De gedwongen aanéensluiting van verschillend denkende liberalen tegen de kerkelijken, is al een zeer slecht excuus. Niemand heeft de liberalen daartoe gedwongen dan zij-zelven, en toen eenigen tijd geleden de zeven leden feitelijk toonden niet meer met de groote hoop te willen meedoen, was de Heer Buys zeer verstoord. Hij acht den anti-clericalen strijd onvermijdelijk en werpt dus de schuld der werkeloosheid op de liberalen, die vóor de groote machtsontwikkeling van de clericalen aan het bewind waren. Ook dit is de verschijnselen van dezen tijd zeer kwalijk begrijpen. Waarom moet het den Heer Buys verborgen blijven, dat wij thans in Nederland dien noodzakelijken vooruitgang beleven, die van de kerksch-kerkelijken maakt wereldsch-kerkelijken? De strijd tusschen de confessionneelen en de vrijzinnigen wordt overgebracht in de staatkunde, dit is winst, want dit bewijst dat de confessionneelen voor andere dingen dan voor hunne confessie oogen beginnen te krijgen, en dubbele winst, nu lieden van zoo verschillende confessie als de Roomschen en Protestanten samen gaan. Niets moet zoozeer de macht van de kerk ondermijnen als de aandacht te vestigen op quaesties buiten de kerk. Het resultaat zal zijn, dat die quaesties de hoofdzaak worden. Menschen die tot dusver meenden, dat hunne belijdenis en hun geloof het éene noodige waren, zullen hoe langer hoe duidelijker gaan begrijpen, dat zij zich vergist hebben. Dat

is zoo onvermijdelijk als het wijken van den winter voor de lente. En nu is het nog de eenige tijdpasseering en het eenige levensteeken van de liberalen om deze verschijnselen te miskennen, zooals zij de andere verschijnselen van deze dagen miskennen. Tegen de klasse, die aan het opkomen is, wil zij zich verzetten en tegen de partij in haar eigen klasse, die door de kerkelijken wordt gedragen, terwijl niets dan een weinig edelmoedigheid en eenig doorzicht haar de mesteresse van het land zoude kunnen maken. Edelmoedigheid, die ieder het zijne geeft en doorzicht, die de politieke machts-ontwikkeling van de clericalen het tegendeel van een onrustbarend verschijnsel acht. Gebrek aan beide maakt haar tot een lastig familielid, waarvan ieder blijde is als zij niets meer heeft in te brengen.

Behalve uit de verontschuldiging door den Heer Buys gegeven, die het tegendeel van een verontschuldiging is, blijkt de weinige betrouwbaarheid van dit liberalisme uit de verwachtingen die hij thans van de nieuw gekozen vertegenwoordiging meent te mogen onderhouden. Dat zonder algemeen stemrecht geen parlement in dezen tijd de zedelijke kracht zal bezitten, die de Heer Buys zelf de oorsprong acht van een ‘diep gevestigde overtuiging van zijn nauwe verwantschap met het kiezersvolk’; dat juist tegenwoordig niets zoozeer zal ontbreken als ‘een diep besef van eigen vermogen’ in een Kamer, die door de meest verwerpelijke en hatelijke van alle afscheidingen tusschen burgers en burgers, de afscheiding tusschen rijken en armen, is tot stand gekomen; dat ‘jonge en frissche elementen’ zullen blijven mankeeren, zoolang deze middeleeuwsche slagboom niet is opgeruimd, dit alles verontrust den Heer Buys geenszins bij het neerschrijven van zijn voorspellingen. Zijne blijmoedigheid gaat zoover, dat hij de oude leden belooft, bij het binnentreden in de nieuwe Kamer, ‘in elk geval een gewijzigd karakter’. Deze profetie komt overeen met een recente verklaring van den Heer Kerdijk, dat de liberalen niet meer van gisteren zijn. Maar toch klinkt het eenigszins ouderwetsch, als de Heer Buys bij het bepeinzen van een mogelijke oplossing van den

schoolstrijd, den clericalen in overweging geeft, hunne eischen te formuleeren in eenig voorstel, dat zou blijven 'binnen de grenzen van de Grondwet'. Dus onveranderd behoud van art. 192? Dit is de aap, die onder den profeten-mantel van den Heer Buys ter goeder ure vandaan komt.

V.

Ik zeide reeds dat de Heer Buys volstrekt geen conservatief man was, en dat aan zijne artikelen niets mishaagt dan het jaartal aan den voet. Of is het niet zeer vrijzinnig om met welgevallen te spreken van het vertrouwen op de toekomst, vertrouwen op het volk en vertrouwen op de aanstaande wetgevers? En wie is het, die al dit vertrouwen aan den dag legde? Dat was de gerespecteerde vergadering, die de nieuwe constitutie heeft gereed gemaakt. 'Het werk van de grondwetsherziening, zegt de Heer Buys, dat dezer dagen zijn beslag kreeg, onderscheidt zich door niets zoozeer als door het onbepaald vertrouwen op de toekomst, waarvan het op elke bladzijde van zijne geschiedenis getuigenís komt afleggen: vertrouwen op het volk, dat nu in een kring, veel ruimer dan voorheen en daarenboven voor aanhoudende uit breiding vatbaar, wordt opgeroepen om mede op het staatsbestuur invloed uit te oefenen, en tevens vertrouwen op den wetgever, ten wiens behoeve schier elke belemmering, welke tot nog toe aan zijne volkomen vrijheid in den weg stond, wordt opgeheven.'

Dit is niet voor de aardigheid gezegd en ook geen rhetoriek, maar dit is de sobere ernst van een hedendaagschen liberaal.

Wat kan men voor de beschaving en wat voor de democratie verwachten van dezen publicist en van zijn partij, als men bedenkt dat aan de teekenen van vertrouwen op het volk bij de regeerende klasse heeft ontbroken:

ten eerste, de ontbinding der Provinciale Staten, opdat de nieuwe kiezers ook op de samenstelling van de Eerste Kamer hunnen invloed zouden laten gelden;

ten tweede, de ontbinding der Gemeenteraden, ten einde

niet langer aan de nieuwe kiezers het recht te onthouden de plaatselijke besturen te herzien;

ten derde, de verdeeling der groote steden in enkelvoudige districten, om aan de talrijke minderheden de gelegenheid te geven zich te doen vertegenwoordigen.

Was bovendien de omstandigheid dat terwijl niemand algemeen stemrecht voorstelde, toch de korte zin van de debatten déze was, dat men voor niets zich zoo bevreesd toonde - was de verklaring van den minister, dat zijn formule nooit met algemeen stemrecht vereenigbaar kon wezen, waren dit bewijzen van ‘onbepaald vertrouwen’? En zóo veel meende men aan den gewonen wetgever te kunnen overlaten, dat men het noodig oordeelde het groote twistpunt van de Nederlandsche volksvertegenwoordigers onveranderd te behouden, zoodat de staatsman, die deze kwestie zal willen oplossen, al een zeer búitengewone wetgever zal moeten zijn.

De Heer Buys weet dit alles beter dan iemand anders, en het eenige en afdoende antwoord dat hij u zal geven, zal dit wezen: in 1848 was dit onze manier van praten en ik ben sedert 1848 niet veranderd.

VI.

Er is één ding te noemen dat hen, die op hunne beurt nog in de partij van den Heer Buys vertrouwen wilden stellen, zeer moet hebben onthutst.

Dat is de ontvangst van den Heer Domela Nieuwenhuis, als afgevaardigde van Schoterland. De liberale couranten hebben met afschuw en verontwaardiging over zijne verkiezing gesproken, en zoodoende naar mijne meening geen grooten eerbied voor de constitutionneele instellingen aan den dag gelegd. Of zou het niet beter met den geest van die instellingen overeenkomen, indien men zijne kritiek van de volksvertegenwoordigers beperkte tot hunne daden als zoodanig, en althans de uitspraak van den stembus niet beantwoordde met voorbarige en onbetamelijke klachten. En, behalve dit.

is het wel geheel vereenigbaar met het liberale beginsel, in de verkiezing van den Heer Nieuwenhuis een onheil te zien, en de partij-hartstocht tegen hem zoo teugelloos te vieren? Want het zal wel niemand ontgaan zijn, dat de Heer Nieuwenhuis zijne verkiezing te danken heeft aan de sympathie van de kiezers in het genoemde district, en niet aan eenigen steun van de organen die vroeger ook de Schoterlandsche burgerij tot hunne volgelingen telden. Ik spreek nu niet van de stemmen der Protestanten, niet het feit dat het stemmental op den Heer Nieuwenhuis vereenigd, voldoende was om hem in de Kamer te brengen, is de hoofdzaak, maar de omstandigheid dat hij in aanmerking is gekomen tegenover een anderen candidaat, die zooveel hulp genoot van de liberale bladen als hij kon begeeren; en misschien méer. En nu schijnt het mij toe, dat het ideaal van de vrijzinnige partij steeds geweest is het ideaal dat in zijn *Gids*-artikel door den Heer Buys wordt hoog gehouden: ‘een nauwe verwantschap - van de afgevaardigden - met het kiezersvolk.’ En wat anders, mag men vragen, wat anders dan een zeer nauwe verwantschap tusschen de kiezers van Schoterland en den Heer Nieuwenhuis, kan de oorzaak zijn geweest van zijne overwinning? Als men ook nu wederom geen middel te slecht heeft gëacht om den Heer Nieuwenhuis te bestrijden, en de kiezers van Schoterland hebben den Heer Nieuwenhuis evenwél gekozen, dan moeten wij hier inderdaad te doen hebben met een afgevaardigde, die zeer volledig de vertegenwoordiger is van zijne kiezers. Ik zie niet in, hoe dit in strijd zou kunnen wezen met het liberale beginsel. Het is toch wezenlijk niet genoeg, indien men zijn vrijzinnigheid laat begrenzen door zekeren afkeer voor hen, die niet vrijzinnig zijn. Het land te laten regeeren door het land-zelf, dat is allicht te democratisch, maar voor de kiezers van den Heer Heemskerk zoo weinig respect te toonen, is zelfs niet liberaal. Men kan ook niet zeggen, dat de argumenten van liberale zijde tegen den Heer Nieuwenhuis als afgevaardigde van Schoterland aangewend, als argumenten bijzonder aantrekkelijk waren. Als teekenen van spijt over deze nederlaag, niet de

eerste maar wel de ergste, waren zij zeker veel beter gekozen, ofschoon er de bezadigheid en de takt aan ontbrak, die men in vrijzinnige organen zoo ongaarne mist. Het *Handelsblad*, de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en het *Nieuws van den Dag* vonden de opperste uitdrukking van hun toorn in de verklaring. dat deze gebeurtenis een persoonlijke beleediging was voor den Koning, het Rotterdamsche blad tevens hoffelijk zinspelende op den reeds gevorderden leeftijd door Z.M. bereikt. Dat deze trouwe verdedigers - het *Nieuws* bij buien ten minste, - van de constitutionneele monarchie, het smaakvol en verstandig vonden den persoon des Konings bij hunnen partijstrijd te betrekken, is misschien niet zeker, en het kan in de opwinding van het oogenblik zijn gebeurd. Maar dan moeten zij nu spijt hebben van hunne overijling, want de zwakheid van hun betoog is al te duidelijk. Men weet zeer goed dat in de geschiedenis onvermijdelijkheden zijn, die door een beroep op de private gevoeligheid van vorsten geenszins worden gekeerd; terwijl het bovendien het prestige van het moderne koningschap niet verhoogt, zoo onbewimpeld en zoo luide te verklaren, dat beleedingen des Konings, zooveel ernstiger en pijnlijker als eenige woorden in een courant, ongestraft kunnen voorbijgaan. De Heer Nieuwenhuis is een republikein, en zijne Schoterlandsche kiezers weten het. Maar zelfs indien al die wakkere lieden gezworen hadden, hoofd voor hoofd, onzen regeerenden vorst in zijne majesteit te schenden, dan ware het nóg, dunkt mij, beter geweest er over te zwijgen. Want waar halen wij op deze manier de cipiers vandaan, om zooveel boosdoeners achter slot en tralie te brengen?

De bladen der katholieken hadden, naar hunnen vergevingsgezinden aard, zachtere uitdrukkingen gevonden. Volgens *de Tijd* was de Heer Nieuwenhuis slechts ‘berucht’, bij de katholieken namelijk. Ik vrees evenwel, dat bij de vrijmetselaren menige paus, en bij de Joden van weleer Jezus Christus, in zekere mate berucht zijn geweest. Want hierin, als ik mij niet bedrieg, is veel subjectiefs.

Het *Centrum*, het jongere orgaan der oudste Christenen,

noemde den Heer Nieuwenhuis: een geurmakende quasi-martelaar in de gevangenis. Ik weet niet of de H. Antonius ooit aan de redactie van deze courant is verschenen, en in de bureaux misschien zijn zwijn heeft achtergelaten, maar ik begrijp zeer goed de verontwaardiging van de zonen eener Kerk, die in hare geschiedboeken de onomstootelijke getuigenissen van de daden van méer echte en genadenrijke martelaren heeft bewaard, dan de Heer Nieuwenhuis ooit heeft hooren opsommen, zelfs niet in zijn studententijd als aanstaand predikant.

En het zou, bij zoo groote eenstemmigheid tusschen vromen en zondaren, de moeite van een reisje naar Leiden waard zijn, om het gevoelen te vernemen van den Heer Buys.

Maart '88.

Boekbeoordeelingen.

Florentijn. *De Tooveres van Endor en andere Gedichten*.

Ik hoop dat het de schrijver mij niet kwalijk
Zal nemen als 'k zijn verzen niet heel mooi
Vind en zijn zoogenoemd dramatisch
Gedicht volstrekt niet erg dramatisch, maar
Een vreemde warboel waar geen mensch een touw
Aan vast kan maken -
    Want al is de taal
En de gedachtengang bizonder duidlijk,
Begrijp'lijk als een kranten-hoofdartikel,
Toch ben 'k een snijboon als ik iets vat van
't Gezinspeel op personen en 't gescherm
Met boeken over 't spiritisme; zeker
Zit 't stuk vol haatlijkheden, maar 't is jammer,
Dat niemand weten mag op wie. Nu ja!
't Kan daarom toch wel mooi zijn, 't tweede deel
Van Faust is ook wel mooi - maar daarin staan
Veel mooie verzen, zie je! - en Florentijn
Maakt jamben ongeveer van *deze* kracht.

Word nu niet boos, o dichter - en denk heusch
Niet dat ik u uit enkel bloeddorst

Van kant wil maken - gunst neen! maar ik hou
't Er voor dat verzen goed zijn of zoo niet
Heel gek en dat gij stellig in de war
Zijt, meenende een goed vers te maken als
Gij van slecht proza evenveeltjes bakt.

Kom! daarom niet getreurd! - wie onder ons
Nooit heeft gezondigd, werp den eersten steen!
Er strompelt menig vijfvoet van mij rond
Dien 'k rondweg zou negeeren als 'k hem zag.
Maar Florentijn, wij worden zachtjes aan
Een daagjen ouder en wat wijzer, niet?
't Wordt met den dag gewaagder op vergeving
Te rekenen met 't zeggen dat ge niet
Wist wat gij deedt.

En als mij, zooals u
Geen ziel ter wereld tot dat gek scandeeren
Dwong, dan schee ik er vast finaal mee uit.

Tusschenbeide, als voelde hij de vermoeienis van zijn lezers, scheidt de dichter er ook in eens mee uit en gaat van zijn jamben-galop in een kalm proza-drafje over. Zeker! à la Shakespeare - zoo iets kan heel goed zijn. Maar níettegenstaande de bescheiden schrijver Shakespeare's naam boven een van zijn stukjes zet komt het heusch niet in ons op een vergelijking te maken. Het beste wat ik van Florentijn zeggen kan is dat hij een beschaafd man is en soms geestig kan zijn: wij wisten dat al uit zijn dagboek. Dit boekje bewijst echter een volkomen gemis aan literairen smaak. Als hij nog maar proza wou schrijven, - dan was er ten minste mee te praten - maar o genade! nauwelijks zijn we in het drafje wat op adem gekomen, of met een benauwd gezicht zie ik de jamben al in de verte - hou je vast! daar begint het gehos weer.

En 't houdt niet op voordat het boekje uit
Is - heelemaal ten eind; - gelukkig is
Er nu en dan wat variatie in.

Ja! de dichter geraakt, als 't op z'n eind loopt
Min of meer in extase,
En wel met reden, want hij heeft het
Tegen de sterren nog al,
En om op de hoogte van zijn onderwerp te blijven
Schrijft hij vrije rhythmen.
Zoo maar! royaal weg, heelemaal vrij -
't Is zoo moeielijk niet, als je maar durft, eerst een lange regel
En dan een korte!

't Is eigenlijk nog veel eenvoudiger, niet waar?
En toch veel genialer
Dan dat scrupuleuze getel van al die voeten,
En ik zou, wat bliksem, wel eens willen weten
Wie er aanmerking op durft maken!
Zijn vrije rhythmen niet vrij?
En jelui vitters van De Nieuwe Gids
Moogt wel vooral je mond houden!
Beweer jelui zelf niet altijd,
Dat dichterlijke regels nonsens zijn,
En dat je maar raak moet schrijven, naar je gevoel?
Wat doe ik dan nu anders?
Die vrije rhythmen van Verwey
Zijn precies zoo - eerst komt er een lange regel
En dan een korte.

Zie zoo! nu ben ik er haast:
Nu nog tot slot een paar regels
Die ongeveer even lang zijn,
Dat hoort zoo - en met veel voldoening
Zie ik neer op mijn vrije rhythmen
En mijn stukgeslagen lier.

Februari '88.
F. v. E.

Octavia door W. Walloth, vert. d. G. Velderman. Arnhem P.G. Quint 1887. Myrrha door W. Walloth, bewerkt d. dr. W.J.A. Huberts. Dordrecht. J.P. Revers 1888.

De jong-duitsche schrijver WILHELM WALLOTH behoort tot die soort van lieden, welke hun medemenschen in kuischen, eerbaren en ingetogenen ter eene zijde, en wellustigen, woesten, schaamteloozen ter andere zijde verdeelen. Hier zet hij de witte, nobele schapen, en ginds de geile, zwarte bokken, en meent dan, dat hij de menschheid heeft begrepen, indien hij maar aan de fatsoenlijkheid heeft voldaan.

En hij geeft zijnen beiden menschenklassen onderscheidende kenteekenen, opdat hij ze nooit met elkander verwarren kunne. Dat kenteeken vindt hij zeer-natuurlijker-wijze in de manier, waarop de mannen en vrouwen zijner levensbeschouwing hunne vrouwelijke en mannelijke wederhelften, in de echtelijke omhelzing, aan hunne kloppende harten drukken. De goede exemplaren doen dit met smachtende blikken, bedeesde gebaren en lispelend gefluister, de booze daarentegen met rollende oogen, en woeste bewegingen en hijgenden ademtocht,

Zoo gaat het in het leven voor den heer Wilhelm Walloth toe.

Als nu zoo iemand zich verbeelden gaat, dat hij schrijven kan, en dat speciaal het schrijven van historische romans, het weder doen leven en bewegen en spreken, in duitsche volzinnen, van gestorvene tijdvakken der menschelijke geschiedenis een der eerste behoeften voor de hedendaagsche letterkunde is, dan zal hij duizend angsten en walgingen hebben uit te staan, en herhaaldelijk zal zijn eerbare wang moeten blozen van verontwaardiging. Want de heeren en dames onzer dagen zijn altijd gekleed tot over de ooren, en zij zetten overdag het fatsoenlijkste gezicht ter wereld en de uitgaven voor hunne menus plaisirs bepalen zich tot een matig bedrag. En zelfs in de kranten gedragen zij zich zoo preutsch en nuffig, alsof hunne geboorte in een bloemkool

had plaats gehad. Maar kom om al dat moois aan het hof van keizer Nero b.v. eens. Nero, de woesteling, die buiten den echt met de schoone Poppaea leeft, terwijl zijn wettige vrouw van verdriet verkwijnt - Nero, die daarmede niet tevreden zijn brave en zachtzinnige vrouw liet vermoorden zelfs - Nero, die 's nachts door de straten van Rome trok met zijn hovelingen en menschen doodsloeg en allerlei antieke puistjes ving - Nero, die - wat niet het minste geldt - millioenen verkwistte aan zakgeld voor de aardigheid - zie, lezer, stel u dit ongelijkbare monster eens voor, en gij zult erkennen dat de heer Wilhelm Walloth er kippevel van krijgen moet. Hij, de eerzame Duitsche burger, die 's avonds zijn glaasje bier drinkt, en de aardige dienstmeisjes in de kin knijpt met neêrgeslagen blik, en die van zijn zooveel duizend marken 's jaars geenerlei gelegenheid vindt, om de straten voor zijn voet met goudstof te bestrooien, zoo een man moet natuurlijk tusschen al die onzedelijke pracht en prachtige onzedelijkheid als een arme, brave, verontwaardigde Hendrik staan.

Och, heere j´! En breng dienzelfden besten Germanjer nu eens aan het hof van den grooten koning Ramses, die zestien honderd jaren vóór Christus heeft gebloeid! Daar hoeft hij zich minder te schamen, daar kan hij zich minder boosmaken, omdat hij er minder van weten zal, daar zal hij dus eerder scheppen en fantaseeren, en uit kracht zijner allervoortreffe-lijkste levensbeschouwing het wereldje van zijn rechtschapen verbeelden overbrengen aan het oude Egyptische hof. Daar zal hij smachtende jongelingen laten eerbaar zijn, en het door hen beminde en beminnende meisje niet laten aanraken, zelfs met den mond niet, ook niet in de bedenkelijkste en meest ongedachte situaties, vóórdat de Egyptische Osirispredikant zijn zegen heeft uitgesproken over hun gezelligen echt, vóór hunne namen bij den burgerlijken stand van Memphis zijn ingeschreven; daar zal hij jonge, verworpene jodenmeisjes maken tot smettelooze sylphidetjes van christelijke kieschheid en teederheid, waarvoor zij dan later beloond worden, door de ontdekking, dat zij eigenlijk dochters van

koningen zijn; daar zal hij een modern verlicht despoot, met een edele ziel en - een menschlievend gemoed, en een verheven hart, en een klaar verstand, maar niet oogenblikken van moedeloosheid, als hij in zijn binnenkamer is, maken van dien bijna vierduizend jaar dooden mystieken Pharaonenkdossos, van dat barbaarsche, eenzaam-groote goddier dat volkeren ketende en onhandige slaven terneêrsloeg, als waren 't vliegen, met een klap-op-den-kop van zijn goudenen staf.

Maar neen, zegt de lezer nu, dat kan zoo niet wezen: gij vergist u, beste heer! Hoe! Wilhelm Walloth, de jonge Titan, die de Duitsche literatuur op stelten wil zetten, en dien goeden ouden Ebers afkeurt, omdat hij het eigenlijke karakter der tijden niet begrijpt, hij lid van dat jonge Duitschland, met wie, volgens Mevr. Schneiders bewering, wij jonge Hollanders handje in handje gaan, hij die nu eindelijk eens de menschelijke geschiedenis wil laten zien, in hare vreeselijke grootheid en vreeselijke kleinheid, zooals zij werkelijk was, hij zou zulk een ouderwetsch, bekrompen burgerventje zijn?

En toch is 't zoo, het heeft mij verwonderd evenals u, maar toch is 't zoo, Wilhelm Walloth ziet niets van de geschiedenis, begrijpt niets van de geschiedenis, hij ziet in alles slechts zijn ideale boekentypetjes van boosheid en goedheid, en liefheid en grootheid, hij maakt van Ramses, den Pharao, een modern-nobel koningsfiguurtje en huivert terug voor het hof van Nero, als een v. Deyssel-criticus voor een mondaine-heeren-woord. Ik zal het u bewijzen. Beginnen wij met Octavia.

De heer Walloth schijnt volstrekt niet te willen weten van de nieuwere onderzoekingen, of de bronnen over Nero Caesar's leven tot ons gekomen wel in alle deelen betrouwbaar zijn. Hij vraagt niet of soms Tacitus door politieken ijver gedreven zou kunnen zijn, om alle berichten maar op goed geloof aan te nemen, van welke zijden zij ook komen mogen, en van welken aard zijne bronnen konden zijn: hij vult zelfs de overgeleverde feitenmassa uit eigen vinding aan, en zoo wordt er onder zijne handen van Octavia, van

wie men nagenoeg niets weet, een negentiende eeuwsche damesfiguur. Octavia, de dochter van den ouden, op later leeftijd vermoedelijk altijd beschonkenen Claudius Caesar en van de allerlieftalligste, allernaiefste, allerhartelooste kindhoer Messalina. Uit zulk een paar laat de heer Walloth een meisje geboren worden, bestemd om op te groeien tot een jonge dame, zooals gij er ongetwijgeld bij tientallen onder uwe kennissen telt. Kuisch, fier, beoefenaarster van de fraaie kunsten, en graag kijkend naar fraaie jongelingen, maar zonder sensualiteit. Nu, denkt men, dat laatste ligt aan haar temperament, daar is zij beter noch slechter om. Mis, lezer, want dat is juist de reden, waarom zij zoo'n hekel aan Nero heeft. Luister slechts (bl. 126.)

'Den keizer, dien zij beminde, leerde zij reeds in den nacht, toen hij haar in het echtelijk vertrek binnenvoerde, verachten. Toen reeds wees zij zijn woeste liefkozingen af, en zij was de eenige, die reeds te dien tijde achter de vriendelijke buitenzijde des jongelings het dier had leeren kennen.'

Men ziet het: Nero was een beetje hartstochtelijk van aard, en Octavia had achtien eeuwen christelijke zondeverkondiging achter zich, die haar in bloed en merg waren gaan zitten als een afgrijzen van een al te levendig liefdesverkeer. In onze nieuwere dames vinden de nieuwere heeren dat natuurlijk uitstekend, maar wij zijn in de eerste eeuw, wij zijn in het heidensche Rome, wij hebben een dochter van Messalina voor ons!

Maar een stuivertje kan raar rollen - gesteld nu al eens, lezer, dat Nero Caesar inderdaad met uwe nicht van den Kloveniersburgwal getrouwd zou zijn geweest - dat de schrijver haar dan ook uwe nicht doe zijn en blijven. Dat hij haar niet verandere in een onzindelijk Sphinxje, waar men geen weg meê weet.

Octavia toch heeft naar een mooien jongeling gekeken - een onschuldig genoegen, voorzeker, dat gij zelfs aan uwe tante's permitteeren kunt. Kijkt niet ieder beschaafd mensch naar de Venus van Milo en den Faun van Praxiteles?

Wij vernemen verder (bl. 146) dat 'zij vriendelijke woorden tot hem wenschte te kunnen spreken,' en knikken goed-

keurend: en ook ‘hoe had de god des drooms haar de meest kuische omhelzingen gegeven.’ De positie wordt bedenkelijk, maar als de dame welonderricht en zich zelven bewust, en inderdaad in den goeden zin des woords fatsoenlijk is, dan zien wij er nog zooveel kwaad niet in, voor een enkel maal.

Maar wij ontwaken uit onze verdwazing, als wij bl. 192 lezen, dat juist dat zinnelijke, *waaraan zij tot heden slechts in den droom had gedacht*, stuitte haar.

Hoe hebben we 't nu met die droomen? Meest-kuisch en toch zinnelijk? Zinnelijk en toch meest-kuisch? Zinnelijk-meest-kuisch? Meest-kuisch-zinnelijk?’ Ik vat het niet meer.

Jawel, ik weet het wel. Ik weet, dat de vrouwelijke padeur een echt sentiment is, maar daarmede heeft het duffe gebazel van den Heer Walloth niets uit te staan. Hij schildert geen ware, natuurlijke menschen in hun voelen en zich bewegen, maar haspelt met boekewoordjes, wier equivalenten in de werkelijkheid nergens bestaan, dan in het van rhetorische abstracties vervulde brein van een ouderwetschen romanfabrikant.

Het zou niet de moeite loonen, indien ik dit geheele boek, met zijn onmogelijke menschen in hun kinderachtige psychologie, even uitvoerig als dit hoofdmotief uit Octavia's karakter ontleden ging. Nog minder is dit met Myrrha het geval, dat mij nog veel meer heeft geämuseerd, omdat dit laatste werk van Walloth geheel en al een maakwerk zonder leven is, waar men overal de handen van den auteur ziet, die aan de draadjes van zijn poppenspelletje trekken. Een algemeene karakteristiek gaf ik hier boven. Slechts eenige ‘combles’ mogen als ‘Nouvelles à la main’ den lezer eenig genoegen schenken.

(O. bl. 244.) Martha had die woorden gesproken, met een opgewonden pathos, waarvan zich zelfs kalme gestellen bedienen, als hun toestand tot het tragische stijgt.

(O. bl. 288.) Zijn liefde mocht eener vrouw betooverend toeschijnen en haar gelukkig maken, van zijn kant was het meer een zoete behoefte der natuur, wanneer hij kuste.

(O. bl. 60.) Zijn oog werd droevig; over zijn gelaatstrekken kwam die eigenaardige uitdrukking van droefheid, welke een kenmerk is der jongelingsjaren en gepaard gaat met eenige sentimentaliteit

Ook in ‘Myrrha’ uiten zich, doen met mekaar, en denken in zichzelf de personen als verkleede boeken-Europeërs van het jaar '50. Hier slechts een paar plaatsen, die bij mij ten minste den klimax van een serie lachstuipjes veroorzaakt hebben.

De titelheldin, een zekere jodenjuffrouw uit den tijd, dat de Joden door de Egyptenaren werden onderdrukt, zit in de bange verwachting dat zij verkracht zal worden, in haar kamertje ‘een tijd lang als gedachteloos: reeds viel de duisternis toen de deur langzaam werd opengeduwd. Nauwelijks had zij dit bemerkt of zij stond verschrikt op om haar weder te sluiten: daar voelde zij dat een zacht, warm voorwerp zich om haar hals slingerde. Zij stiet een zachten kreet uit: in haar angst alsof een mannelijk wezen de stoutheid had gehad om haar te omhelzen, en reeds wilde zij dien arm met toorn van zich stooten toen die gewaande arm een zacht ‘miaauw’ hooren liet.’ Het was gelukkig de staart van de kat maar geweest.

Pharao Ramses is zoo even aan een moordaanslag ontkomen: voor het volk heeft hij zich onverschillig gehouden, maar nu: ‘hoe gebroken lag die trotsche gestalte daar op een rustbed’ .... ‘Hooge vorst’, begon Menes (zijn redder, dien hij dadelijk tot zijn boezemvriend had gemaakt) ‘door medelijden getroffen, konden de gebeurtenissen van dezen morgen uw moed zoozeer aan het wankelen brengen’ .... ‘Vergeef mij deze zwakheid’, antwoordde Ramses, wijl hij zich oprichtte, ‘gij hebt gelijk, ik moet aan mijne gemoedsindrukken niet zoo toegeven’. (M. bl. 202).

Dat is echte Pharaonentaal, maar Pharaonentaal zooals een

duitsch scribent zich haar verbeeldt te zijn. Nog een enkel onsterfelijk grapje tot besluit.

De prinses Asa-Termutis, dezelfde, volgens den schrijver, die Mozes in het biezekistje heeft gered, is met den redder van haar's vaders leven bij ongeluk in de gangen van haar eigen graf verdwaald. Zij is radeloos, maar haar geleider weet een uikomst

'Hoe, prinses', vroeg hij verbaasd, 'wat spreekt gij toch? Ik bid u, zoek eens naar den plattegrond'.

'Den plattegrond?'

'Onze toestand is gevaarlijk, dat stuk alleen kan ons redden'.

Die *plattegrond* is onweêrstaanbaar!

Over de vertalingen van de heeren Velderman en dr. Huberts kan men zwijgen, daar de beide boeken het vertalen niet waard zijn. Slechts zou ik den eerste willen vragen, of hij ooit 'steenen banken' 'teekenen van leven' heeft zien 'geven', en den laatste of hij zichzelf wel eens 'een hoofdpijn op den *hals* heeft gehaald'.

K.

Literaire kroniek

I.

Wat een wisseling en door-elkander-woeling en zich-met-elkaar-vermenging van letterkundige generaties sedert het begin dezer eeuw! Wat een opbloeien en vergeten worden, wat een zich-zelf-voor-groot-houden en verdwijnen zonder spoor! Men kan er wel acht onderscheiden, die elkander opvolgden door een ruimte van tachtig jaar. Want iedere tien jaar kwamen er een of meer jongelieden, die een nieuwen toon aangaven en zich kenmerkten door een nieuwe nuance van doen.

Maar de generatie, die in 1840 begon, is onder die allen wel de sterkste geweest, die het meeste de vroegere en volgende groepen tot zich heeft getrokken en met zich vereenigd, die hen allen als ééne doet verschijnen, zij, de hoofdgroep, waarom zich al het andere concentreert.

Da Costa is een der hunnen, ofschoon hij tot de verfijners van Bilderdijk behoorde, en de Génestet wordt tot haar gerekend, alhoewel hij in een geheel nieuw gedachteleven stond. Maar na dezen laatste werd alles stil, doodstil. De ouderen werkten door, rustig door aan de kunst van hun leven, en zonden met regelmatige herhaling hunne werken door het land. Maar dan, het jongere geslacht, het jongere geslacht, waar was van 1860-80 het jongere geslacht?

Zie, dat was juist de groote klacht, die soms oprees in

Potgieter, die voortdurend kwam uit het binnenste van Huet. Huet, de groote man, die aan allen de hand reikte, en allen in zich herkende, terwijl hij boven allen stond, Huet zag in, dat, mocht de Nederlandsche letterkunde al een heden hebben, zij van de toen komende jongeren geene toekomst te wachten had. En hij heeft een kwart eeuw lang, spottend of ernstig, bij herhaling geschreven, dat de Hollandsche woordkunst aan het doodgaan was.

Maar toch, even voor zijn einde heeft hij om zich gekeken en een zijner laatste gedachten is een beginnende verwachting van óns kunnen geweest.

Maar was er dan niets, heelemaal niets in heel die reeks van jaren, wat ook maar eenigszins op een schrijversgroep geleek? Werd er niet verteld en verkondigd en gezongen, als altoos?

Wel zeker. - Want in den jare 1840 was er een gansche nieuwe bent van literatoren geboren, van menschen, die romans maakten, en menschen die verzen schreven, die tegen het jaar '70 tot uiting kwam.

Maar daar was geen krachtig-willend, zich-zelf-bewust, groot-zich-te-ontplooien, talent onder hen. Zij waren met z'n allen slechts lieve en aardige en wat-fijne naturen, met weinig zelfstandigheid en veel bewondering voor het oudere geslacht. En zoo trachtten zij te verfijnen en te beschaven, te verteederen en te vergrappigen, het meer spontane en daarheengeworpene van de liefheid en de aardigheid, de scherts en den ernst van Staring en Beets. Maar het gelukte hun slechts zelden. Potgieter en Bosboom echter, met hun breede, zware rhythmen, met hun massieve architectuur, die konden zij heelemáál niet aan. Zij waren decadenten.

Decadenten waren zij, dát was het, en daarom klaagde Busken Huet. Want hij was te verstandig en had te goed een begrip van de opeenvolging der tijden om een toekomst te zien, in iets anders dan in een algeheele vernieuwing, in

een zichzelf-zijn der kunst. Zoo was de Hollandsche letterkunde dood en Huet had dit feit verkondigd en gestaafd.

Maar het jaar 1880 kwam. Daar op eens, daar begon het te leven, daar was er een ritselen, daar rees een geluid. Sprak daar iemand? Neen, - ja, - neen. En toch, daar, en daar, en daar. Ja, ze waren er, ja wij hoorden ze, hier en daar en van overal, in ongekende gesprekken en door ieder gekende bladen, stemmen, stemmen, klare breede stemmen, koude snijdende stemmen, spottende stemmen. Ja, ja, ja, de Revolutie is daar. En dat waren wij.

De Revolutie is daar. Revolutie, revolutie tegen u, die daar staat in uw onmacht, wringend uw geestjes in duizenderlei bochten, bazelend-over de woorden van anderen, die gij niet meer verstaat. Ja, Revolutie, algeheele Revolutie tegen u, ouwelijke heeren, wier namen zullen verdwijnen uit de heugenis der letteren, nog éér gij in uw graven ligt, dufdeftige oude-Gids-kliek, waar niemand meer naar hoort. Wat doet gij, wat presteert gij, gij met u allen, dat u het recht geeft meê te spreken en uwe zeurige stem te laten deunen door dezen schonen en levensvollen tijd?

Ziet naar ons. Sedert drie jaren zijn wij in vollen ernst bezig, met ons beste willen en ons beste kunnen, met ons voelen en denken en verbeelden, met ons gansche ik. Onze boeken vallen u voor de voeten met regelmatig herhaalde slagen, onze artikelen vliegen u om de ooren, als een staege wolk van pijlen, en gij moppert slechts en grijnslacht en kniest. Of wel, gij maakt een buiging en zegt dat wij talentvol zijn: maar .... die hier is onzedelijk, en die daar is onbegrijpelijk en gene verwaarloost verschrikkelijk den vorm, en door allen tezamen wordt veel te weinig geproduceerd.

Te weinig, zegt gij? O, gij ellendige, laffe decadenten, tracht eerst te begrijpen wat gij nu nog afkeurt, en dan, vraag dan naar meer.

Gij zegt, dat wij schreeuwen? Goed, als wie schreeuwen

ook maar doen. En wij doen, wij handelen, wij, hoe wij ons ook noemen mogen, het heele jongere geslacht handelt tegen u. Het heele jongere geslacht. dat het goede wil, naturalisten en stemrningsartisten, staat als één man tegen u, omdat gij niets zijt, niets dan een naam. Een naam, die anderen met denken en werken voor zichzelven verworven hebben, en die gij, na hun dood, hebt opgeraapt als een erfenis, een veel te zware erfenis, die ú in 't minst niet past.

En wij allen, wij, jongeren, roepen u toe, vlak in 't gezicht, als uit éénen mond, u die in '40 geboren werdt: Uwe meesters zijn henen, gij zelve kunt slechts foeteren tegen al wat nieuw is, wat heeft de Hollandsche letterkunde nog verder met u van doen? En wij laten u in uwen teuterigen ouderdom, vittend en morrend, en hoofdschuddend, en met gretige vingers naar u toehalend van het jongere geslacht, wat *wij* er niet van hebben willen. Zoo zij het.

II.

Toen wij, in bovenstaande regelen een overzicht gaven van de letterkundige bewegingen in het Holland dezer eeuw, werd niet de heer Marcellus Emants door ons genoemd. En dat met opzet, want hij staat in die bewegingen, ofschoon niet onverbonden, dan toch geheel alleen. Hij blijkt zeer zeker iets anders als een nakomer op het jaar '40 te wezen, en toch kan men niet zeggen, dat hij, zooals hij is, tot het jaar '80 behoort. Maar daarom is hij nog geen halfling, die aangepakt door den tijd, maar te zwak om te kunnen, vertrapt wordt in 't gevecht. Hij zit in zijn afzondering, en produceert rustig, en gaat zijn eigen gang.

Ziet, - en luistert hiernaar ernstig, gij allen die het hooren wilt, - juist, zeg ik, omdat De Nieuwe Gids, d.i.: wij, die hier spreken, geene partij is, met eenzijdige beginselen, maar een partij bóven de partijen, die het goede en het kwade keurt en rangschikt, omdat zij al het goede van al het kwade onderscheidt, juist daarom zijn wij in staat figuren als van

Marcellus Emants en Van Deyssel te waardeeren, en beiden te zetten op de hun toekomende plaats.

Want waarom prijzen wij v. Deyssel en plaatsen zijn artikelen? Om de zeer eenvoudige reden, dat zijn werk groot werk is, van het beste in het land. Maar daarom zijn wij nog niet verantwoordelijk voor zijn meeningen en daden, wij, De Nieuwe Gids. Hij is mans genoeg, om daar zelf voor te staan, hij, Karel Thijm.

En waarom vinden wij den heer Emants een respectabele verschijning? Omdat hij, schoon ook niet groot, dan toch het groote wil.

Wij, in het hart der Revolutie gezeten, wij letten op hen die strijden, en zien hoe een ieder oog en handen beweegt. En wie moedig is, en voorwaarts blikt en geen pardon schenkt aan de suffe decadence, dien kennen wij en groeten hem, al houwt hij ook niet om zich met scherp gewette klingen of gracievol gebaar, al vallen zelfs zijn slagen den meesten tijd terzij. En daarom noemen wij Emants, niet als groot kunstenaar, maar als strijder in de rangen, want ieder zijner werken is een barsch dreigement, een zwaai om het hoofd, een slag op de wangen van de zoetige novelle, van het lieve verhaal, van het aardige vers.

De heer Marcellus Emants is geen groot kunstenaar, maar een ander moge aantoonen waaróm dat zoo is. Ons doel is slechts het bepalen van zijn historische beteekenis en van zijn plaats in de geschiedenis der hollandsche literatuur. En dan moet ik zeggen, dat Emants is de eerste opdóeming van het nieuwe, de eerste rauwe kreet in de Revolutie der Literatuur. Geboren omstreeks '50, stichtte hij, met de decadenten van 't jaar '40, nu vijftien jaar geleden, het tijdschrift ‘de Banier’. Maar in zijn helpers was geen kracht en zij hadden geen overtuiging, en hij zelf was te vrij in zijn woorden en had daarbij te weinig invloed op het hollandsche publiek. Zoo viel het tijdschrift, en sedert dien tijd heeft de heer Emants, in verschei-

dene werken, een aanloop genomen tot de moderne novelle, het moderne epos, den modernen hollandschen roman. En nu onlangs in zijn ‘Adolf van Gelre’[1] heeft hij tot het moderne hollandsche treurspel den grondslag gelegd.

Het is onnoodig, den ‘Adolf van Gelre’ afzonderlijk te bespreken, want al Emant's werk heeft eenzelfde kleur en aard. Als grauwe rotsgevaarten van omhooggestooten kracht en rustige uitgebreidheid, staan zij aan den ingang van dit geruchtmakend tijdvak, een donkere kolonnade, hoog en stom. O, zij zijn koud, ijskoud, die roerlooze blokken, zij lachen niet, zij weenen niet, zij doen niet bewonderen, zij leven niet, maar zij zijn toch massief, ernstig en kolossaal.

Marcellus Emants is de Johannes Baptista der moderne literatuur.

1) Adolf van Gelre door Marcellus Emants. 's-Gravenhage W. Cremer. 1888.

Varia.

DE GEDACHTE. - Na ernstige doorlezing en overpeinzing van wat er vóór en tégen de hollandsche literatuur-beweging der laatste jaren geschreven is, heb ik eindelijk ontdekt wát de zaak is en meen ik iets te kunnen meêdeelen, waarvan de openbaring voor goed een eind aan alle debat in deze zal maken. De dichters en prozatoren der nieuwe richtingen leveren over 't algemeen geen slecht werk, goed werk zelfs leveren zij, zij leveren werk, dat van talent getuigt, soms getuigt het zelfs van veel en van meer dan gewoon talent, het door hen geleverde werk. Maar toch zijn zij weinig meer dan een troepje peuteraars en knutselaars, die het publiek bij zijn geachte groote neus willen nemen. Want, in weêrwil van het groote talent, dat zij hebben en waardoor zij zich onderscheiden van schrijvers die geen talent hebben, en in weêrwil van het uitstekende werk, dat zij leveren, waardoor zij als van zelf recht krijgen om hooger in de publieke opinie aangeschreven te staan, dan schrijvers die geen uitstekend werk leveren, niettegenstaande dat alles verliest hun werk alle waarde, want het éene eigenlijke, het éene er-op-aankomende ontbreekt hun, - wat dat dan is? - dat éene, welks gemis hun werk per slot van rekening niets anders doet zijn dan holle klanken en vaag maniërisme, dat éene, dat zij derven, zoo dat men van hun werk, als je de zaak grondig beschouwt, niet anders kan zeggen, dan dat het gedeeltelijk, wat den vorm

aangaat, al het overige daargelaten, met groot voorbehoud, onder veel reserve, wat het uiterlijke kleed betreft, stout is gedacht (met dit laatste woord verspreek ik me) en artistiek is uitgevoerd, dat éene, waaraan zij gebrek lijden - wat daar dan toch meê bedoeld wordt? - dat éene, dat zij in een soort van dekadentenschapswaanzin verwaarlozen, of liever, dat zij niet verwaarlozen, want een schrijver, die dat wezenlijk in zich heeft, die kan dat niet verwaarlozen, maar wordt door inwendigen drang als van-zelf genoodzaakt het in zijn werk te leggen, dat zij dus niet verwaarlozen maar dat zij eenvoudig niet blijken te hebben, want wie die zoo iets werkelijk heeft, kan het verwaarlozen, dat éene, waarvan het ontbreken hun werk vage klanken en hol maniërisme doet zijn, dat éene, welks uitblijven hen een jammerlijke plaats in de wereld-literatuur-historie doet innemen, - want welke auteur van naam speende zich tot nu toe van dat éene? - dat éene, - het moet u allengs duidelijk zijn geworden van welk éene hier sprake is - dat éene, wáardoor alléen kunstwerk den waren adeldom verkrijgt, dat éene, welks aanwezigheid men door literatuur-geschiedschrijvers steeds als een eerste verdienste bij groote auteurs zal vinden geroemd, - dat éene bestaat niet zoo zeer hierin, dat de hollandsche literatuurbewegers der laatste jaren absoluut geen lektuur of studie hebben, ja zelfs niet-eens vreemde talen kennen en dat zij maar-raak schrijven zonder zich in 't minst om de eischen van taal en stijl, vers- en proza-bouw te bekommeren, zoo dat hun werk op een warboel van kinderachtigheden komt te gelijken en men er dikwerf zelfs den vorm, waarop zij zich zoo veel laten voorstaan, niet van prijzen kan, dat éene bestaat ook niet zoo erg daarin, dat zij voortdurend het woord voeren op een toon alsof zij, en zij-alleen, de hoogste wijsheid en het diepste inzicht vertegenwoordigden, dat éene zal men ook niet zoo bizonder ginds moeten zoeken, dat zij een manier hebben om hun afkeuring van anderer arbeid te kennen te geven, waarvoor het woord schelden eene te zachte benaming is, maar die men veeleer slecht-schelden, gemeenschelden zoû moeten betitelen, - want schelden kan niet

zelden aardig, dat is geestig zijn, dat is schilderachtig, zooals schilders schelden of teekenachtig, zoo als teekenmeesters schelden; luister maar eens, indien gij door de een of andere volkswijk wandelt, of gij komt voorbij een pakhuis, welke teekenachtige volksuitdrukkingen, die u de zeventiende-eeuwsche letterkunde te binnen brengen, gij niet nu en dan zult vernemen; zoo hoorde ik laatst door twee mannen, die oneenigheid hadden, elkaâr toevoegen..... woorden, die ik zoû herhalen om u aan de 17-eeuwsche letterkunde te doen denken, indien de bescheidenheid en de voegzaamheid mij dat niet verbood; - dat éene is dus onder al het opgesomde niet aan te treffen, maar ik heb dat alles slechts opgesomd om aan te toonen met-een hoeveel er, behalve dat éene, den literatuur-bewegers nog te verwijten zoude kunnen zijn, - dat éene, dat is, dat is datgene, dát bestanddeel van elke waarachtige kunst, dat hierom een bestanddeel van elke waarachtige kunst is, om dat het het eenige is wat, als men de zaken op den keper beschouwt, den mensch van het dier onderscheidt, hem op den naam van mensch doet aanspraak hebben, en de edelste gaaf door den schepper, of, wilt ge, door de natuur hem geschonken, dat éene, waarover de edelste geesten van alle tijden steeds de edelste blijdschap hebben besefd, dat éene, dat is .... de gedachte.

De gedachte is 't, de gedachte, de gedachte, de gedachte: het gedachten-leven Aan de dichters en prozatoren der nieuwe richtingen (eigenlijk, indien men de zaak ter-dege beziet, zijn hun richtingen niet nieuw, want ten allen tijde en in alle landen heeft men zoo over kunst gedacht als deze peuteraars en knutselaars er over denken en al tijd heeft men kunst gemaakt, die precies gelijkt op de hunne, de stemmingskunst werd al door Mozes beoefend, toen hij woedend tegen de rotsen sloeg, en. wat het naturalisme betreft, deze zinnelijke en walgelijkheden-beschrijvende kunst vond haar eersten vertegenwoordiger in Adam, toen Eva tegen hem zei: magge we geen flessie, lekker ventje? en Adam, die juist een leeuw leerde ópzitten, van ja knikte), aan die dichters en prozatoren dus, ontbreekt de gedachte. Schrijven zij lyriek, dan

geven ze niets dan stemmingen, schrijven zij epiek, dan geven ze alleen het dierlijke leven, en niet-alleen alleen het dierlijke, maar alleen het laag-dierlijke.

Het gedachten-leven wordt dus verzuimd, zoowel het gedachten-leven van den auteur als het gedachten-leven der beschreven personen. Dit had ik nu gehoord, en nu wist ik het. Ik had 't twintig maal gehoord, ik had 't vijftig maal gehoord, ik had 't vijfhonderd maal gehoord, de gedachte is er niet, de gedachte is er niet, zij geven maar stemmingen, zij geven maar dierlijk leven, maar geen gedachte, waar is de gedachte, waar blijft de gedachte? Iedereen had en heeft 't gezegd, simpele joernalisten en voorzitters van kongressen, de heele literaire pers heeft er van gedreund, van dat de gedachte er niet was, het talent was er, maar niet de gedachte; het stond in twintig bladen en tijdschriften, en duizenden, die het gelezen hadden, herhaalden het, op straat, in de huiskamers, in de koffiehuizen; de gedachte, de gedachte gaat weg, de gedachte is weg uit de literatuur, de gedachte is verloren, weg, weg, weg de gedachte.

Die is toen in mijn kop blijven zitten, die gedachte, dat de gedachte mankeerde, ik heb haar rond gedragen door heele dagen levens, als een heet stuk lood op mijn voorhoofd, en al tijd, al tijd moest ik er aan denken, al tijd wás zij er, die vreeselijke brandende gedachte aan de gedachte. En ik wist niet, neen ik kón maar niet te weten komen, wat de gedachte was, de gedachte die ontbrak in de nieuwe richting, in de richting, richting, richting in de literatuur. Groote God, ik wist toch wel wat literatuur is, ik-zelf, mijn héele zelf, mijn heele levende ik was één bewuste passie van literatuur, en ik kón het begrip maar niet vatten, dat in dat woord gedachte besloten is. Vader, moeder, voogd, nichtje, neefje, vriendje, zoontje, help mij, help mij, wat is dat, de gedachte, de gedachte die ontbreekt in de literatuur! Ik wíl dat weten, ik wil weten wat dat is die gedachte, ik wil het, hoort gij wel, ik wil dat kennen, o laat mij de gedachte kennen! Ik moet mij dat toeëigenen, de wetenschap van de beteekenis van het woord gedachte.

Want zoo als een man loopt onder een stortregen, die hij ziet vóor hem en achter hem en naast hem, die hij hoort druppelen op zijn hoed, ziet spatten op den weg en op zijn schouders, die hij hem voelt doorweeken, langzaam dringend door al zijn kleederen tot zijn huid nat is en huivert en hij-zelf als geheel doorregend, zoo ben ik gegaan met een overgegeven gemoed door de bloeyingen van de woordenkunst in de tijden, en wat zij gezegd hebben, de Grieken, en gedroomd de Italianen en geroepen en geschreid de Engelschen, dat heb ik doorvoeld dat mijn wezen er van rilde; en in mijn eigen kunst ben ik gegaan, alleen zijnd met haar, en ik zag haar geheel als zij ruischte om miju verlangen, en ik wilde de gedachte, ik eischte de gedachte, ik schreeuwde om de gedachte. En ik zag groote schoonheid, witte gezangen en roode liederen en gouden klachten, maar de gedachte was niet in haar, zij was gevoeld, niet gedacht.

Toen ben ik gaan wezen alleen met mijzelf en heb mij in wanhoop bekend, dat ik de gedachte nooit zoû zien, haar nooit zoû weten en kennen, nooit, nooit voor mij de gedachte.

En zoo geloof ik na, dat het met de anderen ook is. Wij, geen van allen, kunnen de gedachte machtig worden. Het is een gebrek, een lakune in de hersens. Daar hoeft dus verder niet over te worden gesproken. De lieden van stemming en de lieden van dierlijkheid kunnen zich de gedachte niet denken in de kunst. Een natuurverschijnsel als een ander.

10 Maart '88.
L. v. Deyssel.

Zedelijkheids-causerietje. - A.: Foei, meneer B, had ik dát nu van u kunnen denken? - B.: Wát, meneer A? - A.: Foei, meneer B, permiteer het woord, maar wat heeft u daar een wálgelijken roman geschreven! - B.: Wel, meneer A, het spijt me bizonder dat u niet gunstiger over

mijn boek denkt. - A.: Foei, meneer B, welk rechtschapen mensch zoû over zóo'n boek gunstig kúnnen denken! Het is eenvoudig onzedelijk, meneer, het is een onzedelijke of zedelooze roman. Foei, meneer B, foei, foei! - B.: Het is een naturalistisch geschrift.... - A.: Onzedelijk, zeg ik, ja, ik zeg zedeloos. Hoor eens, meneer B,: ík sta waarlijk niet bekend voor overdreven preutsch of fijn of vroom, ik ben een rechtzinnig liberaal, maar in de leesboeken of romans behoort toch een zekere zedelijkheid... - B.: Pardon, een naturalistisch geschrift...- A.: Behoort toch, zeg ik, de zedelijkheid te worden in acht genomen. Denkt u, dat ik aan mijn vrouw ... - B.: De naturalistische theoriën... - A.: Neem me niet kwalijk, u laat me niet uítspreken, theoriën of geen theoriën, infaam is infaam, denkt u dat betheoretizeerde infamie een greintje meer waard is dan gewone infamie? Maar, wat ik zeggen woû, denkt u dat ik aan mijn vrouw, die toch zeer ontwikkeld is,... B.: Houd mij ten goede, u heeft míj niet uit laten spreken, tot de naturalistische theoriën behoort, dat... - A. (*luider*)*:* ja ja ja, allemaal goed en wel, dat kénnen we, als u me niet telkens in de rede viel, zou ik gezegd hebben, dat ik mijn vrouw zoo'n boek niet kan voorlezen; ziet u, ik ben geen erge romartlezer, ík ben meer voor de degelijkheid, maar, zoo aan het thee-uurtje, ziet u, dan zegt mijn vrouw, kom Hendrik, ik heet Hendrik naar wijlen een oud-oom van me, kom, Hendrik, zegt ze dan, lees me eens wat voor, is er iets nieuws? Johanna (dat is onze dochter), heeft den heelen dag geborduurd en gewandeld, wij snakken allebeî naar een kopje thee en een beetje lektuur. Denkt u, meneer B, dat ik het dan zoû wagen ook maar éen bladzij van uw boek voor te lezen? Dat ik het mijn dochter... - B.: Neen, zeker, maar de naturalis... - A.: dat ik het mijn dochter in handen zoû durven geven? Voor geen geld van de wereld, meneer, ik zoû er mij zelf om moeten verachten. - B.: Natuurlijk, dat moet u ook wél laten, en wat nu het overige aangaat, ik geloof dat wij met ons gesprek niet veel zullen ópschieten, wacht, - past u op, die man met dien baal op

zijn schouder zoû u omver kunnen loopen, - en daarom zal ik maar beproeven of de Redaktie van den Nieuwen Gids een causerie over de onzedelijkheid van mij wil opnemen, dan kan u op uw gemak mijn zienswijze leeren kennen. - A.: Dank u wel, die lompert met zijn baal had mij daar bijna aangestooten, enne... een causerie, zegt u, ja, dát moet u natuurlijk zelf weten, ik voor mij vind de zedelijkheid een te ernstig onderwerp voor een causerie, maare... we zijn hier juist voor Wijnand Fockink, willen we niet tot afscheid een hartversterking gaan nemen, om u de waarheid te zeggen word ik niet graag op straat gezien in gezelschap van, enfin, van den auteur van, enfin, van zoo een onzedelijk boek. - B.: Wel vriendelijk, meneer A., maar ik drink niet graâg een glaasje met iemand, die niet op mijn gezelschap gesteld is. Dus, tot plezier, meneer A., tot genoegen. - A.: Tot ziens, meneer B., het is me zeer aangenaam geweest.

Ik ga nu dingen zeggen, die op verscheidene manieren al gezegd zijn, maar die niet algemeen onthouden schijnen te wezen, ik bedoel dat het hooggeachte publiek, die niet de eer van een plaatsje in zijn hooggeacht geheugen schijnt te hebben waard gekeurd. Ik wensch twee zaken te betoogen: Vooreerst, dat een zoogenaamde naturalistische roman eigenlijk geen ‘roman’ is, ten tweede, dat er, in zake kunst, eigenlijk noch van zedelijkheid, noch van zedigheid sprake kan zijn.

Er komt in Nederland een boek uit. Wat is dat, een dissertatie, een program voor doleerenden, een prentenboek voor de jeugd, zijn het verzen, is het een werk over strafrecht of chirurgie of zoo? neen? O, dan is het een roman. Een roman, dat wil zeggen het een of ander aangenaam, koddig of verheven verhaal, of ook wel een interessant of nuttig verhaal, een roman, dat wil zeggen een werk zooals Van Lennep, Bosboom-Toussaint, Dickens, Dahn, Ebers, miss zoo en zoo en ook die andere miss, George Sand, Melati

van Java, enz. er schreven of schrijven, een verhaal ‘spelende’ in vroegeren of in den tegenwoordigen tijd, een verhaal met misdadige of verheven karakters of met edele gedachten, met geleerde historische inzichten en met schilderachtige natuurbeschrijvingen. De mannen, zoo zij geen letterkundigen of letterliefhebbers van beroep of aanleg zijn, nemen het op, zien het in en leggen het weêr neêr, om aan hun kantoorof studiezaken te gaan; want de roman is voor de vrouwen en de plattelands-renteniers. De roman dus is voor de vrouwen; de verhevene en historische romans en de romans met edele gedachten zijn voor de ‘ontwikkelde’ vrouwen, dat wil zeggen voor onderwijzeressen, porseleinschilderessen, piano-jufvrouwen ‘met lectuur’ enz.; de aardige, in dezen tijd spelende en schilderachtige romans zijn voor de kostschoolmeisjes en de luye renteniersvrouwen. Als de vrouwen die romans dan gelezen hebben, vertellen ze er 's avonds in de huiskamer wat van aan de thuis-gekomen mannen, die dat dan ‘aardig’ of ‘mooi’ vinden. Er zijn ook nog romans voor het boekenrek van jongeluis-kamers en het valies van handelsreizigers. Dat zijn de pittige of onzedelijke romans, waarvan men op een fatsoenlijk familieavondje niet spreekt, maar waarvan men in het koffiehuis zegt: heb je dát al gezien? nou, das óok kras, hè? Dat zijn de romans van Pigault Lebrun, Paul de Kock, enz.

Van 1820 tot 1860 is er in de kunstkritiek een sterke neiging merkbaar om kunst en industrie elkaâr te doen naderen en tot één begrip te maken. Vandaar het woord kunstnijverheid. En in de meeningenzee van tegenwoordig is nog een strooming in dezelfde richting waar te nemen. Ik ben echter een golfje in een strooming naar den ánderen kant, en wensch het maken van strenge afscheidingen tusschen kunst en nijverheid te bevorderen Aan al de bovengenoemde soorten van verhalen wensch ik de betiteling van ‘kunst’ te onthouden. Dat alles is nijverheid, industrie, kunstnijverheid zoo men wil. De voortbrengselen dezer kunstnijverheid nu noemt men ‘romans’ en om dat dát nu een-

maal een onverdelgbaar gebruik is, was het beter, dat men de voortbrengselen van het naturalisme, die ‘kunst’ zijn, niet ‘romans’ noemde. Men gaat echter voort ze romans te noemen, daar er geen beteren naam nog gevonden is.

Toen Zolaas werk in Holland werd ingevoerd, zagen de menschen, dat dat geen preêken en geen wetenschappelijke verhandelingen en geen verzen waren, en ook geen kinderboeken, dús waren het ‘romans.’ In die romans vond men vol-uit zaken beschreven, die men gewoon was slechts in pittige of ‘onzedelijke’ romans aan te treffen, de menschen hadden Zolaas theorien niet gelezen, merkten het essentieële onderscheid niet tusschen Paul de Kock en Zola, - dús vonden zij Zolaas werken onzedelijk. Het waren romans en zij waren onzedelijk, dús waren het onzedelijke romans.

Bij-ongeluk waren nu echter toevallig Zolaas werken en alle dergelijke noch romans, noch onzedelijk. Ik zal niet uitleggen waarom, want ik maak nu geen filosofiesch-literaire verhandeling, ik maak maar een praatje over letterkunde. Wij nemen dus voor even aan, dat Paul de Kock's werk géen en Zolaas werk wél kunst is.

Nu de zedelijkheid en de zedigheid in de kunst. Tot een kunstenaar, van zijn werk sprekende, te zeggen: foei, wat is dat onzedelijk! of: u mag niet onzedelijk zijn!, dat is net 'etzelfde als dat je tegen iemant op een zwemschoolgaanderij zoû zeggen: foei, hoe onbetamelijk, welke mijnheer loopt er nu met bloote borst en beenen! Te spreken van zedelijke of onzedelijke kunst is een onlogiesch verband brengen tusschen twee onvereenigbare begrippen. Men zegt van een tafel dat zij rond of vierkant is, van amandelen dat zij zoet of bitter zijn, van een raadgeving, een thezis of een pedagogische methode dat zij zedelijk of onzedelijk zijn, van iets dat zich als kunst aanmeldt dat het kunst, dus mooi, of geen kunst, dus leelijk, is. Even-min als een tafel bitter of een

raadgeving vierkant kan zijn, kan een kunstwerk zedelijk wezen. Dat is zóo waar, dat zoodra een kunstwerk zedelijk is, m.a.w. zoodra er een raad in wordt gegeven, of een thezis in wordt verdedigd of er een voorbeeld ter navolging in wordt gesteld, het áanstonds óphoudt een kunstwerk te zijn, althands op de plaats waar de raad, de thezis of het voorbeeld zich bevindt.

Het verband, waarin men de woorden kunst en zedelijkheid kan bezigen, is tweërlei: men kan zeggen b.v. van een vader, die aan zijn jonge dochter een literair kunstwerk te lezen geeft, waarin sexueele verhoudingen zijn beschreven, men kan zeggen, indien men het voor het geluk der jonge dochter beter vindt, dat zij daarvan geen kennis neemt, die vader doet onzedelijk; én men kan zeggen tot een kunstenaar, die om het publiek te behagen zijn kunstwerk aangenaam vervalscht: kunstenaar, je doet onzedelijk, je werkt er toe meê om het kunst-gevoelen der menigte ziek te maken.

Zedelijk is: bevorderen van menschengeluk, onzedelijk is: bevorderen van menschenongeluk. De verkeerdelijk onzedelijk genoemde kunst wil er niet toe meêwerken haar lezers ongelukkig te maken door hen, geprikkeld door de zaken, die zij gelezen hebben, zich te veel aan wellust of drankgenot te doen overgeven, evenmin als zij het tegenovergestelde beöogt, de lezers namelijk terug te brengen van te veel wellust of drankgenot. Want de kunst wil niet in díen zin het menschengeluk bevorderen, dat zij van dadelijken invloed op hun gedrag zoû willen zijn. Zij wil het alleen zóo, dat zij hun, gedurende den tijd dat zij de kunst lezen of zien of hooren, den hoogsten geluksstaat geeft, welke geluksstaat ook later gedurende hun heele leven in door herinnering opgewekte stemming in hen kan te-rugleven, zooals men zich aangenaam aangedaan voelt bij het naneuriën eener geliefde melodie.

Een week later ontmoeten de heeren A. en B. elkaâr weêr.

B (*A tutoyeerend omdat hij zeker is hem van meening te hebben doen veranderen*): Zoo, mijn beste A., wat heb ik je in lang niet gezien. - A.: U vergist u, meneer B., tien dagen geleden nog. - B.: Wel, en heb je mijn causerietje gelezen? Dan ben-je zeker wel overtuigd nu, hè? - A.: Meneer, ik kan niet in diskussie treden met iemand, die zoo'n onzedelijken roman heeft geschreven. Ik groet u.

6 Mrt. '88.

F.H.

EEN APRIL-GRAP. *Mr. I.N. Van Hall over De Nieuwe Gids*. Het Gids-nummer, waar de grap in staat, is pas verschenen; en het is prettig dât óns nummer nog n ì e t verschenen is, omdat het jammer zijn zou, als De Nieuwe-Gids-lezers niet gaauw wisten van die grap in *De Gids*. De heer Van Hall is die grappige man, die er allerlei wetenswaardigs in zegt over óns en onze boosheden. Wij hadden al lang gedacht: als de Gids ereis loskomt, dan zal het bar wezen. En het is bar. Hoor maar:

1°. (Wij) willen dat er over ons gesproken worde. Dat gebeurt zoo zelden, bedoelt de heer Van Hall. Daarom schrijft *hij* nu nu over ons.

2°. Wij zijn jonge mannen en gebruiken ongewone woorden. Dat is in tegenstelling daarmee, dat de heer Van Hall een on-jeugdig man is en nooit iets ongewoons zeit.

3°. Het effect van ons optreden is niet zoo geweest als wij verwacht hadden (nu ja, dat is een klein jokketje) en toen zijn we bij elkaar gekomen en hebben gezegd tegen elkaar: weten jullie wát? nu gaan we nóg ongewoner woorden gebruiken en allengs scheller en scherper spreken. Omdat wij van den heer Van Hall gezegd hebben dat hij het a.b.c. van de literaire kritiek niet kent, zijn wij bovendien ongemanierd (bl. 137).

4°. De heer Hack van Outheusden is veel te veelzijdig, zoo veelzijdig als mr. Van Hall nooit zou durven zeggen dat h i j is. Dat komt niet te pas. (bl. 139).

5°. De eenige Hollandsche letterkundigen waarvoor wij sympathie hebben, zijn Dr. Doorenbos en Multatuli. Huet waar wij ook wel van houden, noemt de Heer Van Hall niet; maar dat is vergefelijk, want Huet, die evenmin als wij sympathiseerde met zijn collega, den Gids-criticus, noemden den Heer Van Hall óok nooit. - (bl. 140.)

6°. Wij zeggen wel dat wij hervormers zijn, maar dat hebben wij mis. Voor zoo ver wij verstandige dingen zeggen, zijn wij het eens met den Heer Van Hall, en al de rest is on verstandig en telt dus niet mee. (bl. 141-42.)

7°. Wij zijn inkonsekwent want de Heer Van Eeden houdt niets van Hofdijk en onze literaire kroniekschrijver wel een beetje. Wat moet men daarvan denken? (bl. 144.)

8°. Onze houding tegenover de naturalisten is zwak, bedenkelijk zwak. Wij moesten ‘onverdraagzaam’ wezen, zooals de Heer Van Hall, dat zou ons beter staan. Wij staan lijnrecht tegenover het naturalisme - volgens onzen aanklager -; en al zeggen wij nu zelf van niet, dan is dat zeggen een frase. (bl. 145.)

9°. Van Deyssel's stuk over La Terre hebben wij geplaatst omdat wij niet anders dorsten, volstrekt niet omdat wij dat stuk, waar we 't niet geheel mee eens waren, zoo mooi geschreven vonden, en zoo graag in ons tijdschrift wilden zien. Dat wij het plaatsten, zegt Mr. Van Hall, was karakterloos, (blz. 146).

10°. Ons artistiek gevoel is nul, want we hebben Van Deyssels Liefde mooi gevonden, terwijl de heer Van Hall het boek uiterst bedenkelijk vindt. En, bovendien, dat wij tegen Van Deyssel niet gezegd hebben, wat de heer Van Hall hem wòu gezegd hebben, ‘bewijst juist niet voor de oprechtheid en onafhankelijkheid van het tijdschrift tegenover zijn medewerkers’ (bl. 147).

11°. Ons verstand is, als niet overeenkomende met dat van den Heer Van Hall, niet bruikbaar. (bl, 146).

12°. De Heer Albert Verwey is volgens den Gids-schrijver *l'enfant terrible* van De Nieuwe Gids. Ook heeft die redacteur het ongemak, dat hij hinderlijk weinig gewoonheden of banaliteiten schrijft. (bl. 148).

Wij geven dit vroolijk aperçu van het Gids-opstel, niet omdat het ons van zooveel belang lijkt, wat onze honderden zooveelste beoordeelaar bij al het vorige voegt, maar omdat het boven andere soortgelijke schrifturen uitmunt in kompleetheid en, immers reeds uit dit overzicht te apprecieeren, fatsoenlijkheid.

De Noodlottige Dwalingen der Heerschende Staathuishoudkunde. Door J. Stoffel.

Ik ben een voorstander van het gezag. Ik heb een diepen eerbied voor de regeering des lands en voor de wetten, die zij uitvaardigt. Ik tracht ze zoo stipt mogelijk na te leven. Ik eer de uitvoerders van het gezag van af den diender tot den minister. Ik haat alle smokkelaars, rechtsverdraaiers, oproermakers. Ik weet dat geen goed geordende staat bestaan kan zonder stipte gehoorzaamheid zijner burgers aan de wetten des lands. Maar ofschoon ik aan die wetten gehoorzaam, behoud ik mij toch het recht voor de werking van die wetten na te gaan en wanneer ik zie dat zij verderfelijke gevolgen hebben voor een groot aantal burgers, dan zal niets mij beletten van mijn recht als staatsburger gebruik te maken om andere regeeringspersonen te kiezen, die wetten zullen maken, welke naar mijn inzicht beter zijn. Gehoorzamen wil ik aan het gezag, maar geen macht ter wereld kan mij dwingen te gelooven op gezag.

Wanneer de dominé mij vertelt, dat de bestaande maatschappij met haar ontzenuwenden rijkdom en haar verdierlijkende armoede de uitdrukking is van den wil van een alwijs en algoed God, dan geloof ik hem niet omdat mijn gemoed in opstand komt tegen zulk een liefdelooze leer en wanneer een professor in de staathuishoudkunde mij wil opdringen, dat in onzen tijd, onder den invloed van de leeringen zijner

wetenschap, de verdeeling van den rijkdom tusschen de verschillende leden der maatschappij voortdurend beter wordt en dat de mensch beter beloond wordt naarmate hij meer nuttigen arbeid verricht en meer talenten bezit, dan geloof ik hem ook niet, omdat mijn verstand mij zegt, dat zijn leer lijnrecht in tegenspraak is met de feiten, die dagelijks om mij heen plaats grijpen. Ik zie wel niet dadelijk waar de fout zit in zijn met veel geleerdheid en scherpzinnigheid in elkaar gezet stelsel, maar de knapste advocaat kan mij toch niet wijs maken, dat zwart wit is. Ik ga dus onderzoeken wat er aan het stelsel hapert; ik ga te rade bij mannen, die op dit gebied anders hebben gedacht, dan de professor, die mij op zijn gezag wil doen gelooven en ik vind de fouten naar mijn overtuiging helder en klaar. Dan verzet ik mij met alle kracht, die in mij is, tegen het gelooven op het gezag van dien professor, hoe hoog hij ook sta, en ik acht het mijn plicht ook bij anderen twijfel te wekken aan zijn autoriteit, om daardoor een zelfstandig onderzoek uit te lokken. Want ik acht de dwalingen, die een man van gezag als professor N.G. Pierson in zijn leerboek der staathuishoudkunde verkondigt, die gedeeld worden door de vertegenwoordigers der heerschende economie en hun uitdrukking vinden in de wetten des lands, noodlottig voor het welzijn der geheele maatschappij.

Ik geloof niet dat de heer Pierson dingt naar den triomf van een advocaat, die met aanwending van veel geleerdheid en scherpzinnigheid in schijn aan de wereld bewijst, dat zwart wit is; ik geloof integendeel dat hij volkomen te goeder trouw is en eerlijk meent wat hij zegt, maar daarom ook acht ik zijn gezag nog des te gevaarlijker. Een braaf man, die onzelfzuchtig een dwaling verkondigt, is meer te vreezen dan een valschaard, die hetzelfde doet uit vuig eigenbelang.

Dit ter verklaring van mijn optreden tegen den heer N.G. Pierson, van een man zonder eenigen aanspraak op gezag tegen een professor in de staathuishoudkunde. Ik zoude er nooit den moed toe gevonden hebben, wanneer ik niet een krachtigen bondgenoot had, die mij dwong tot onderzoek en

mij aanspoorde tot den strijd. Zijn naam is: *de feitelijk bestaande toestand*.

Het is mijn vaste overtuiging, dat deze aarde waarop wij leven, genoeg rijkdom bevat, om aan alle menschen, die haar bewonen, overvloed te geven, wanneer deze zich slechts vereenigen tot een geordende maatschappij, waarin gehoorzaamheid bestaat aan de regeering, waarin gebruik wordt gemaakt van de lessen der wetenschap en van de wonderbare uitvindingen en ontdekkingen van den nieuwen tijd, en een zeer gewoon beginsel van menschelijke rechtvaardigheid, dat door alle eeuwen reeds heeft bestaan, wordt betracht - dat namelijk ieder mensch mag genieten het product van zijn eigen arbeid of het eerlijk geschenk van dat van den arbeid van anderen. Wij hebben daartoe geene engelen noodig, wij kunnen die hervorming tot stand brengen met menschen, gelijk aan die, waarmede wij dagelijks verkeeren, wanneer zij slechts een helder begrip hebben van de wetten, die de verdeeling van rijkdom beheerschen, wanneer zij slechts zijn losgemaakt van het gelooven op gezag aan de leeringen der heerschende staathuishoudkunde.

Zij is op valsch-wetenschappelijke gronden de verdediger geworden van het recht, van den sterkste, van het onrecht dat den mensch het product van zijn eigen arbeid op listige wijze ontrooft en het geeft aan hem, die de macht bezit. De vertegenwoordigers der heerschende staathuishoudkunde zijn daarom de oorzaak van den tegenwoordigen onhoudbaren toestand, die weldra zal leiden tot den ondergang onzer geheele bestaande maatschappij.

Vóórdat wij iets kunnen doen tot verbetering moet hun gezag worden verpletterd. Daartoe een steentje aan te dragen, is het doel van dit schrijven.

Ik zal eenige stellingen der staathuishoudkundigen, die den meesten invloed hebben gehad op de wetgeving der volken, behandelen en haar valschheid door feiten aantoonen, en ik twijfel er niet aan, dat de lezer, dezelfde methode volgende als ik, nog een groot aantal dwalingen in het boek van den heer Pierson kan aanwijzen.

De staathuishoudkunde beweert, dat de vrije internationale handel voordeelig is voor de volken. Wanneer twee volken hunne producten onderling ruilen, dan hebben zij beide voordeel van dien ruil. Zij verkrijgen beide een artikel, dat voor hen een hoogere waarde heeft, dan datgene, wat zij er voor afstaan. Dit is onweerlegbaar door Adam Smith en zijne volgelingen aangetoond. Vrije handel maakt de producten goedkoop en vergroot den nationalen rijkdom. Deze onbetwistbare stelling, die jaren lang onweersproken is gebleven en aanleiding gegeven heeft tot de heerschappij van het vrijhandelsbeginsel in Europa, heeft toch niet kunnen beletten, dat Vorst Bismarck, ten spijt van alle professoren in de economie, in 1879 het vrijhandelstelsel voor Duitschland onhoudbaar heeft verklaard en teruggekeerd is tot het protectiestelsel met hooge invoerrechten op landbouw- en industrie-artikelen. De andere volken van Europa zijn gevolgd en op het oogenblik huldigen alleen Engeland en Nederland nog het vrijhandelstelsel.

De aanleiding tot dezen anders onverklaarbaren teruggang, ligt in het bestaande gebrek aan werk.

Dat vrijhandel den totalen rijkdom van een volk vergroot is zeker en wordt ook niet door de protectionnisten weersproken, maar zij beweren, dat, wanneer men niet wil dat de arbeiders in een land overtollig zullen worden, men als beginsel moet aannemen, ‘dat het werk, dat in ons land kan verricht worden, in de eerste plaats behoort aan den binnenlandschen arbeider.’ Protectie verschaft werk. Leve de nationale arbeid! is de strijdkreet waaronder de protectionisten zegevierend den burcht der vrijhandelsmannen bestormen. Tegen deze bewering hebben de staathuishoudkundigen het volgende argument:

‘De ruilingen tusschen de volken onderling hebben niet plaats in geld tegen waren, maar in waren tegen waren. Wordt er dus veel ingevoerd, dan moet daar tegenover ook veel worden uitgevoerd. Het te verrichten werk kan dus door vrijen invoer niet minder worden. Wanneer onze arbeiders niet voor het binnenland werken, dan zullen de producten

van hun landbouw of hun industrie naar het buitenland worden uitgevoerd, ten einde als betaling te dienen voor de ingevoerde producten van de vreemde industrie. Wanneer dit niet het geval was, dan zoude, tot betaling der ingevoerde artikelen, geld naar het buitenland moeten gezonden worden. Door den uitvoer van geld zoude dit artikel hier echter schaarsch en duur worden; daardoor zouden de binnenlandsche producten in prijs dalen en de buitenlandsche daartegenover stijgen; deze omstandigheid zoude een neiging doen ontstaan om den uitvoer te vergrooten en den invoer te verkleinen, totdat het evenwicht hersteld was, en uitvoer en invoer ongeveer weêr tegen elkander zouden opwegen. Een grootere invoer moet noodzakelijk een grooteren uitvoer ten gevolge hebben. Vrije handel vermindert dus nooit het te verrichten werk voor den arbeider in het binnenland.'

Dit argument der staathuishoudkundigen moge in den tijd van Adam Smith, aan wiens werk zij het hebben ontleend, van kracht zijn geweest, thans is het, vooral in rijke landen, als Engeland en Nederland, ten eenenmale valsch.

In onzen tijd zoude ook Adam Smith niet meer kunnen beweren dat in het internationaal verkeer waren tegen waren worden geruild, want sommige volken zijn rijk geworden, een groot gedeelte van hun inkomen bestaat uit rente van buitenlandsche schuldbrieven. Zij voeren voor veel grooter waarde aan producten in dan zij uitvoeren, en zij betalen het deficit in geld, in buitenlandsche coupons, zonder dat 'dit artikel hier schaarsch en duur wordt.' De waarde van onzen invoer overtreft met ongeveer 120 millioen gulden per jaar de waarde van onzen uitvoer en in Engeland bestaat ongeveer dezelfde verhouding. Die 120 millioen kunnen wij gemakkelijk met vreemde coupons betalen en naarmate de rentegevende schuld in ons land toeneemt, kunnen wij onzen invoer voortdurend grooter doen worden, zonder dat onze uitvoer toeneemt. Onze nijverheid kunnen wij laten vervallen, onze schepen verkoopen, onze akkers en weiden tot parken en jachtvelden aanleggen, onze arbeiders overtollig maken en toch kunnen wij den nationalen rijkdom vergrooten. Andere

volken zullen voor ons arbeiden en wij zullen hunne producten koopen met coupons van vreemde schuldbrieven, Al werd, volgens de raadgevingen der staathuishoudkundigen, geheel Nederland een vrijhaven en al werden, door het schenken van uitvoer-premiën bij andere volken, de producten hier nog zoo goedkoop, het zoude onzen industrie-arbeiders niets baten, wanneer toch de grenzen van alle natiën voor de producten van onze nijverheid, hoe goedkoop die ook zouden kunnen geleverd worden, gesloten zijn. Onze handel en industrie zullen dan geheel te niet gaan en wij zullen een volk van renteniers worden met een overtollige arbeidersbevolking, die wij door de liefdadigheid zullen moeten onderhouden of op staatskosten het land uit zullen moeten zetten.

Door hooge invoerrechten kunnen wij ten minste zorgen, dat die 120 millioen, voor welke nu in het buitenland waren worden besteld, hier in ons land gebezigd worden om aan de binnenlandsche arbeiders werk te verschaffen. Bescherming kan dus, hoewel zij nooit den nationalen rijkdom kan vergrooten, wel degelijk in het belang zijn van den arbeider, die honger lijdt.

De staathuishoudkundigen, die met Adam Smith ook thans nog zonder voorbehoud den vrijen handel verdedigen, als zijnde voordeelig niet alleen voor den kapitalist maar ook voor den werkman, zijn in de grove dwaling vervallen, te meenen, dat de arbeider ook nu nog in staat is zijn arbeidskracht altijd zoo te gebruiken, dat hij een loon verkrijgt.

De feiten, die wij allen kennen en die alleen voor de heeren economen niet schijnen te bestaan, bewijzen dat er duizenden en nogmaals duizenden te vergeefs om werk bedelen. Onder die omstandigheden is vrijhandel voor den Nederlandschen arbeider een vloek, hoe voordeelig hij ook moge zijn voor de bezittende klasse. In andere landen heeft men dit ingezien en ook Nederland zal zich, trots den tegenstand der economen, aan de werkverschaffing op groote schaal, het protectionisme genaamd, niet kunnen onttrekken.

Zoodra de arbeider in de gelegenheid gesteld kon worden om over den noodzakelijken factor der productie, den grond,

te beschikken en tevens het noodige kapitaal kon verkrijgen, dan ontving hij het product van zijn eigen arbeid, dan kon er geen werkgebrek ontstaan en dan is vrijhandel een voordeel voor allen.

De vrijhandelsleer bevat een onbetwistbare waarheid, maar alleen met dit voorbehoud, dat vrije mannen, menschen, die over grond en kapitaal kunnen beschikken en dus gelegenheid hebben hun arbeid om te zetten in producten, in vrijheid met elkander ruilen. Zij is in onzen tijd van werkgebrek een leugen die alleen daarom wordt aangenomen, omdat men blindelings gelooft op gezag der staathuishoudkundigen, die een kunstige theorie hebben opgebouwd op een valschen grondslag, en daarbij komt nog dat de rijke menschen, die ons land beheerschen, vrijhandel voor zichzelf zeer voordeelig vinden. Zij kunnen de waren, die zij noodig hebben het goedkoopst koopen en de wetenschap der staathuishoudkunde, die hunne wenschen voorkomt, doet hun den dienst op schijnbaar wetenschappelijke gronden te bewijzen, dat ook de arbeiders voordeel hebben bij den vrijen invoer van industrie-artikelen.

Hooge invoerrechten kunnen echter alleen den loontrekkende helpen, wanneer zij de strekking hebben den invoer van industrie-artikelen te beletten. Hooge rechten op landbouwproducten kunnen alleen ten gevolge hebben: hoogere pachten, groote winst voor de grondbezitters ten koste van het geheele volk. Tegenover hoogere graanprijzen zullen ook hoogere loonen (in geld) staan. Woeste gronden wier exploitatie thans onvoordeelig is, zullen dus ook bij hoogere graanprijzen niet ontgonnen worden. De arbeidsgelegenheid zal niet vermeerderen en het eenige gevolg van hooge graanrechten zal zijn een grooteren winst voor een klein aantal grondbezitters, waartoe de geheele bevolking zal moeten bijdragen en in de eerste plaats de arbeiders, die van brood en aardappelen leven. De prijzen zullen hooger worden, zonder dat er meer werk wordt verschaft.

Op bl. 102 van zijn leerboek der staathuishoudkunde komt de heer Pierson tot de logische gevolgtrekking dat ‘er geene economische wet bestaat krachtens welke het invoeren of ver-

hoogen der grondbelasting noodwendig de pachten doet stijgen en dat deze belasting in geen geval invloed kan hebben op de prijzen der voortbrengselen van landbouw.' Het doet mij genoegen deze juiste beschouwing over den aard der grondbelasting in het boek van den heer Pierson te vinden. Zij bewijst, dat hij een logisch denker is, die tot juiste gevolgtrekkingen kan komen, wanneer hij uitgaat van een goed beginsel zooals ongetwijfeld de leer der grondrente van Ricardo is. Dat hij elders in zijn betoog dikwijls duister en langdradig is, vindt zijn oorzaak hierin, dat hij dan uitgaat van valsche grondbeginselen en zijn redeneering moet pasklaar maken voor een bepaald doel. Wie zou dan ook niet zijn toevlucht moeten nemen tot duisterheden en sophismen, wanneer men nu eenmaal wil bewijzen, dat zwart wit is.

De heer Pierson geeft toe, zooals wij gezien hebben, dat een belasting op de zuivere pachtwaarde geen invloed heeft op den pachtprijs, maar waarom bestrijdt hij dan het plan van Henry George om een belasting van 100 % op die pachtwaarde te heffen, afgezien van de onrechtvaardigheid om de grondbezitters te berooven, ook nog als schadelijk voor het algemeen?

Hij bestrijdt het voorstel van George, omdat daardoor de verbetering van den grond mede zoude belast worden en deze verbetering dus achterwege zou blijven.

Hierin komt duidelijk uit, dat de heer Pierson het niet versmaadt om George dingen toe te dichten, waartegen deze zich nadrukkelijk heeft uitgesproken. George wil juist de verbeteringen *niet* belasten en hij stelt zich voor dat deze afzonderlijk geschat zullen kunnen worden. Dit vertelt de heer Pierson en echter niet bij en voor hem, die George niet heeft gelezen en vertrouwt op het gezag van den heer Pierson, is de leer van George veroordeeld. Het is niet wetenschappelijk zijn tegenstander onjuist te citeeren, ware ik niet overtuigd, dat hier meer aan verzuim dan aan kwade bedoeling is te denken. Ik zou er bijvoegen, onjuist citeeren is niet eerlijk.

Ik geloof niet, dat het idée van George (het hoog opvoeren

van de grondbelasting) praktisch uitvoerbaar is. Ik geloof dat men verder moet gaan en allen grond in het bezit brengen van den staat of de gemeente, die hem in perceelen op lange termijnen verpacht met toekenning van schadeloosstelling voor de door den pachter gedurende den pachttijd gemaakte verbeteringen. Maar ik vind het te betreuren, dat, terwijl de heer Pierson de hoofdstelling van George volledig toegeeft, hij een wapen smeedt tegen hem, door hem een bedoeling toe te dichten, die hij niet heeft, waar hij zich zelfs met nadruk tegen heeft verklaard.

De heer Pierson is zeer bevreesd voor roofbouw; hij scherpt op bl. 104 de grondbezitters in, te zorgen, 'dat dit hulpmiddel van voortbrenging niet in waarde vermindert, veeleer in waarde toeneemt, dat alzoo het erfgoed der vaderen in onbedorven, ja zoo mogelijk in veel verbeterden staat aan het volgend geslacht wordt overgedragen, ziedaar de taak van den grondeigenaar.'

Welke waarborg hebben wij nu echter, dat die taak door de tegenwoordige eigenaren wordt vervuld.

Met ieder jaar maakt zich het kapitaal meer meester van den grond, wordt de boereneigenaar, pachter; de oorzaken daarvan liggen voor de hand, iedere boer kent ze. Ik wijs hier alleen op het feit, dat ook den heer Pierson zeer goed bekend is, daar het duidelijk wordt aangetoond en de jaarcijfers uitgegeven door de Vereeniging voor Statistiek in Nederland. Deze nieuwe eigenaren koopen den grond alleen als geldbelegging. Zij denken niet aan verbetering, zij ontvangen alleen pacht. De grond wordt verpacht aan den meestbiedende, die door onderlinge concurrentie wegens het bestaande werkgebrek gedreven, meer biedt dan hij geven kan. De pachter heeft geen belang bij verbetering van den grond en al wilde hij, hij kan ook niet verbeteren, omdat hij geen geld heeft. Hij pleegt roofbouw om de hooge pacht te kunnen opbrengen. De eigenaar kent den landbouw niet en hij maakt naar zijn oordeel reeds een zoo geringe rente, dat ook hij niets geeft voor verbetering. Onder ons tegenwoordig stelsel van privaat bezit, gaat de hoedanigheid

van den grond sterk achteruit. Ieder praktisch landbouwer zal dit getuigen. De bezitters vervullen zeer slecht de taak, die de heer Pierson hen oplegt.

Ik had onlangs het voorrecht de boeken te mogen onderzoeken van een groote lietdadige instelling in mijn geboortestad, wier inkomen voornamelijk uit grondbezit voortspruit.

Haar bezit is sedert 1817 ongeveer hetzelfde gebleven, strikt genomen is het iets afgenomen, want van 1817 tot 1886 is voor *ƒ* 23611.- meer van grond verkocht dan ingekocht.

De gemiddelde jaarlijksche opbrengsten van en de uitgaven voor den grond zijn te zien uit de volgende tabel:

Jaren van - tot	Totaal opbrengst.	Onderhoud. Arbeidsloon. Verbetering van land.	Onkosten stichting.	Grondlasten.*)	Zuiver Saldo	Jaren van - tot
1817-1839	*ƒ* 16683	3486	3486	2029	11118	1817-1839
1840-1846	*ƒ* 17873	5107	5107	2350	10416	1840-1846
1847-1852	*ƒ* 21062	5828	5828	2482	12752	1847-1852
1853-1858	*ƒ* 26857	3894	3894	2598	20765	1853-1858
1859-1867	*ƒ* 34189	3988	3988	2847	28354	1859-1867
1868-1870	*ƒ* 36541	3849	3849	3096	29596	1868-1870
1871-1875	*ƒ* 44911	7885	7885	3220	33806	1871-1875
1876-1881	*ƒ* 50875	9505	9505	3200	38170	1876-1881
1982-1886	*ƒ* 48527	8709	8709	3220	36618	1882-1886
Jaar 1886	*ƒ*51392	7966	7966	3200	40226	Jaar 1886

*) De stijging der grondlasten is alleen toe te schrijven aan de vermeerdering der grondlasten van nieuw gebouwde en nieuw gekochte perceelen in de stad. De grondlasten voor het land zijn niet afzonderlijk uitgetrokken.

Men ziet dat de grondbezitters nog geen reden tot klagen hebben en nog geen recht hebben om uithoofde van ‘den slechten toestand van den landbouw’ bescherming te eischen. Het grondbezit is zeer voordeelig geweest voor hen die den grond langen tijd in bezit gehad hebben. Dat hun hoogere winst niet voortvloeit uit verbeteringen door middel van aanwending van kapitaal op den grond, blijkt reeds uit bovenstaande tabel.

Terwijl van 1817 tot 1839 voor onkosten enz. werd uitgegeven 21 % van den totaal opbrengst, werd daarvoor van 1868 tot 1870 uitgegeven 12 %. In de volgende jaren waren de onkosten betrekkelijk hooger, omdat daarin begrepen zijn veel arbeidsloon en wagenvracht bij het aan het kanaal leveren van ijzererts, die op de erven van het gesticht gevonden werd en verkocht is aan de ijzerfabrieken in Duitschland.

Hoe weinig door den grondbezitter gedaan is voor de eigenlijke verbetering van den grond blijkt uit de volgende cijfers, die ik van af het jaar 1854 heb kunnen opmaken, toen de kosten voor landverbetering voor het eerst afzonderlijk genoteerd zijn.

Voor verbetering werd besteed gemiddeld per jaar:

van	1854	tot	1861	*f*	871.
van	1862	tot	1870	*f*	1905.
van	1871	tot	1878	*f*	1316.
van	1879	tot	1886	*f*	689.

Slechts eenige percenten van de zuivere opbrengst worden dus door de grondbezitters besteed voor de verbetering van den grond; alleen dit weinige wordt werkelijk door hen op nieuw als kapitaal aangewend, dit is het geringe aandeel, dat zij bijdragen tot de waardevermeerdering van den grond sedert 1854. De overige vermeerdering is uitsluitend een gevolg van: vermeerdering der bevolking voor zoover deze zich uit in hoogeren prijs van de producten - treedt deze niet in, dan heeft de vermeerdering der bevolking geen invloed - betere verkeersmiddelen, lagere rente, maar vooral: meerdere kennis, meerdere vlijt en lager loon van den pachter.

Ofschoon de prijzen der producten sedert 1854 weinig of

niet zijn gestegen, is toch het zuivere inkomen van den grondbezitter bijna verdubbeld en deze verdubbeling is uitsluitend toe te schrijven aan den aanleg van wegen, kanalen en spoorwegen en aan lager loon voor den boer en lagere rentevergoeding voor het bedrijfkapitaal, dat hij op den gepachten grond noodig heeft.

De bedoelde liefdadige stichting bezit 42 boeren-erven en een aantal losse landerijen in de nabijheid der stad. Het land wordt aan den meestbiedende verpacht op termijnen van 6 of 9 jaren. Het blijft in het bezit van de stichting; alle verbeteringen, die worden aangebracht, komen dus in haar voordeel, en zij heeft overvloed van kapitaal. De gunstigste omstandigheden zijn dus aanwezig om verbeteringen aan te brengen, toch wordt er zoo weinig gedaan. Wij mogen dus wel aannemen, dat particuliere kapitalisten, vooral in dezen tijd, niet meer kapitaal aan verbetering besteden, dan de bestuurders dezcr stichting, en dat bij den dalenden prijs der landbouwproducten door de pachters roofbouw wordt gepleegd. De laatsten hebben, door het algemeen gebrek aan arbeidsgelegenheid gedreven, voor het gebruik van den grond meer geboden, dan de grond kon opbrengen en zij bouwen nu den grond uit. Zij worden arm en de grond wordt slechter, zoodat zij na afloop van den pachttermijn de plaats moeten verlaten en de pachtprijzen voor een volgenden termijn ten nadeele der stichting enorm veel lager zullen zijn. Dit is het algemeen gevoelen van de menschen, die van den toestand van het land op de hoogte zijn.

De boereneigenaar wordt pachter; de pachter wordt arm en pleegt roofbouw, de kwaliteit van den grond gaat achteruit en onze landbouw wordt geruïneerd; dit zijn de gevolgen van het privaat-grondbezit. Wat men ook tegen het nationaliseeren van den grond moge aanvoeren, dit is zeker, dat het privaat-grondbezit in onzen tijd, waarin de grond uit de handen van den boer overgaat in de handen van den kapitalist, verderfelijk werkt. Wanneer wij ons voorstellen, dat de bedoelde stichting een gemeente was en de boeren stemrecht hadden, dan zoude zeer zeker bepaald worden, dat de

erven en de landerijen op lange termijnen werden verpacht, met schadeloosstelling aan het einde van den pachttijd van de onkosten ter verbetering van het land door de pachter gemaakt. Er is dan geen twijfel aan, dat de pachters nu welvarend zouden zijn, en het land enorm verbeterd zouden hebben en de stichting hooge pachten zoude kunnen bedingen, ook in de toekomst, want met aanwending van kapitaal is uit den grond veel meer te halen, dan thans het geval is.

Op bl. 118 beweert de Heer Pierson, dat algemeene verbetering der cultuur op zichzelve de pachtwaarde van den grond niet doet rijzen. Dit is onjuist en kan alleen worden volgehouden, wanneer men de pachtwaarde alleen als geldswaarde beschouwd. De pachtwaarde in producten rijst wel degelijk bij verbetering der cultuur of bij verbetering der communicatie, omdat grond een onmisbare voorwaarde der productie is en alleen toegankelijk is gesteld voor den kapitalist. Wanneer door verbetering der cultuur 2 mud graan wordt verbouwd, waar men thans slechts 1 mud oogst en het arbeidsloon ½ mud kost, dan is de pachtwaarde van hetzelfde stuk land gestegen van ½ mud tot 1 ½ mud, en wanneer door verbetering der communicatiemiddelen ook het arbeidsloon daalt tot ¼ mud, daar rijst de pachtwaarde tot 1 ¾ mud.

Op bl. 113 erkent de Heer Pierson, dat de pachten sedert 50 jaren zeer belangrijk zijn gestegen. Hij schrijft deze stijging uitsluitend toe aan den aanwas der bevolking. Ik wil toegeven, dat in een land afgesloten van den handel de stijging der bevolking met 33 pCt., zooals die zich in ons land heeft vertoond in de jaren 1850 tot 1880, de pachtwaarde van den grond zoude hebben moeten verhoogen, maar de uitbreiding van de cultuur tot schralere gronden zouden zich dan te kennen moeten geven in hoogere prijzen voor graan. Op bl. 111 vinden wij echter, dat de tarweprijzen op de Londensche markt gedaald zijn van *ƒ* 48.9 in 1850 tot *ƒ* 43.5 in 1880, terwijl de pachten stegen volgens de door ons medegedeelde tabellen van *ƒ* 13.000 tot *ƒ* 40.000 zuivere opbrengst, hetgeen ook overeenkomt met de stijging der pachten in Frankrijk op

bl. 112 medegedeeld. Hiermede is naar mijn oordeel het bewijs geleverd, dat de toeneming der bevolking in ons land tot nu toe geen invloed heeft gehad op het stijgen der pachten.

De stijging der pachten is bij ons uitsluitend toe te schrijven aan verbetering der cultuur, verbetering der communicatiemiddelen, lager rentevergoeding voor het kapitaal op den grond aangewend, meerdere kennis en vlijt en lager loon van den pachter.

Op bl. 118 beweert de heer Pierson, dat de pachten niet in het onbepaalde zullen kunnen stijgen, omdat er geen grond in bebouwing zal worden genomen, waarop geen normaal arbeidsloon zal zijn te bedingen. Deze bewering is ongegrond. Naarmate de wetenschap meer vorderingen maakt, de behoeften der menschen grooter worden, de bevolking aangroeit, de zuivere kapitaalrente daalt en het betrekkelijk arbeidsloon vermindert, stijgt de pacht, zonder dat daarvoor een grens kan bepaald worden.

Op bl. 140 vinden wij de volgende uitspraak:

'Het bouwen van woningen wordt volstrekt niet tegengegaan, doordien de grondeigenaars zich voor het afstaan hunner terreinen laten betalen.' Hoe is het mogelijk, dat de Heer Pierson tot zulk een Conclusie kan komen, die lijnrecht in strijd is met de werkelijkheid? Wanneer de grondeigenaars hunne terreinen gratis afstonden onder voorwaarde, dat er gebouwd moest worden, dan zouden gebouwen worden opgericht, de huishuren zouden dalen en de waarde van den grond in de geheele stad zoude dalen.

De speculatie in bouwgrond rondom een stad belemmert den bloei van die stad en is dus een ramp. Wanneer de grond aan de gemeente behoorde, die het bouwterrein aan huizenbouwers wilde afstaan tegen een jaarlijksche pacht, (grondbelasting) dan zoude de bloei van de gemeente sterk bevorderd worden en de huren zouden door groot aanbod van huizen dalen.

Een belasting op het bouwterrein, geregeld naar de waarde van het terrein, moedigt het bouwen aan en doet de huishuren dalen. Een belasting op de gebouwen zelve schrikt

van het bouwen af en doet de huren stijgen; daarom noemt ook de Heer Pierson hier terecht de onlangs door de regeering aangenomen wet tot afschaffing van den vrijdom van grondlasten voor nieuwe gebouwen een totaal verkeerde maatregel, die het bewijs aflegt van verregaande onkunde in de economie bij de meerderheid der leden van onze volksvertegenwoordiging. De belasting op gebouwen is evenals de patentbelasting en de accijnsen een belemmering van de voortbrenging.

Op bl. 83 vinden wij de zonderlinge bewering dat kapitaal tot verbetering van den grond besteed ‘verbruikt kapitaal’ is, dat geen rente meer kan opbrengen. - Ik zie niet in, dat een gegraven sloot, een aangelegde weg, een droog gelegde moeras, minder aanspraak zoude hebben op den naam kapitaal en op het ontvangen van rente, dan een gemaakte machine of een gebouwde fabriek.

De onderscheiding tusschen ‘vast’ en ‘vlottend kapitaal’ op bl. 161 gaat niet op. Vast kapitaal (huizen, spoorwegen, fabrieken) kunnen beleend en zelfs in kleine aandeelen verdeeld en dus vlottend gemaakt worden. Kapitaal wordt niet vastgezet, wanneer het in huizen, spoorwegen of fabrieken wordt belegd. Onafhankelijk van zijne diensten als productiemiddel kan het in dien vorm ook nog dienen als ruilmiddel. Men kan er, voor hetzelfde bedrag als er voor betaald is, ook weêr geld op leenen.

Op bl. 179 verzuimt de Heer Pierson bij de kenteekenen van kapitaalaanwas, of ten minste van aanwas van dingen, die tegen kapitaal geruild kunnen worden, te noemen aangroeiing van rente eischende schuldbrieven en verhooging van de waarde van den grond, en juist daarin is voornamelijk in ons land het aangroeiende kapitaal belegd en daardoor is ook de stelling van den Heer Pierson op bl. 171: ‘Wanneer de bevolking niet toeneemt, zoo moet een steeds voortgaande rijzing der arbeidsloonen intreden’, ten eenenmale valsch.

De vermeerdering van het kapitaal heeft niet ten gevolge een stijging der loonen, maar een stijging der grondrente,

hier in ons land, alsook, omdat het kapitaal internationaal is, in Amerika. Wanneer de Heer Pierson gelijk had met zijn bewering, dat vermeerdering der bevolking alleen oorzaak is, dat bij het stijgen van de hoeveelheid kapitaal de loonen niet, of ten minste niet evenredig, stijgen, dan moesten in Amerika de loonen, bij den enormen aanwas van kapitaal, daar stijgen, omdat in dat land althans geen sprake kan zijn van ‘druk der bevolking op de middelen van levensonderhoud.’ De feiten bewijzen, dat naarmate het kapitaal aangroeit, de loonen dalen en ook de zuivere kapitaalrente daalt tegenover de reusachtig gestegen grondrente.

Op bl. 171 wordt Lassalle geciteerd, die wil bewijzen dat kapitaalvorming veroorzaakt wordt door toeval, samenloop van omstandigheden (conjunctur). ‘Gesteld,’ zegt Lassalle, ‘ik koop een stuk grond voor 100.000 Thaler. Na tien jaren tijds verkoop ik het weder en nu blijkt de ruilwaarde van mijn grond tengevolge der vermeerderde vraag naar landbouwproducten te zijn verdubbeld: ik maak er 200.000 Thaler voor. Al heb ik nu in die jaren 20.000 Thaler boven mijn inkomen verteerd, dan ben ik ten slotte nog 80.000 Thaler rijker geworden. Van waar dat nieuwe kapitaal van 80.000 Thaler? Niet door vlijt of spaarzaamheid is het ontstaan, maar door de werking van allerlei sociale oorzaken: door *conjunctur*.’

Een ander voorbeeld. Iemand neemt voor 100.000 Thaler deel in een spoorweg, die goede winsten maakt, zoodat de beursprijs der actiën weldra 75 pCt. boven pari staat. Voor 100.000 Thaler, die hij heeft besteed, krijgt nu onze kapitalist, indien hij zijn eigendom verkoopt, 175.000 Thaler terug. Andermaal een bewijs, hoe veelal niet door zuinigheid en arbeid kapitalen ontstaan, maar door een samenloop van omstandigheden - door *conjunctur*.

De Heer Pierson zegt: ‘In de gevallen die Lassalle noemt, grijpt in 't geheel geen kapitaalvorming plaats, verandert alleen de voet van ruiling tusschen zekere bestanddeelen van het nationaal vermogen, wordt slechts het vermogen van enkele personen tegen meer kapitaal verwisselbaar.’

Naar mijn oordeel had Lassalle alleen daarin ongelijk, dat hij veronderstelde, dat de grond- en kapitaalbezitter bij toeval rijk geworden waren. Dit was onjuist, zij hebben de winst genoten van een monopolie (grondbezit en spoorwegbezit.) Wel is de vermeerdering van hun kapitaal een bewijs, dat er meer kapitaal is gevormd, maar *zij* krijgen het kapitaal, terwijl anderen het hebben geschapen. *Zij* genieten wat aan de maatschappij in haar geheel toekomt.

Op bl. 185 vindt men de ware uitspraak, dat de kapitaalrente sedert een eeuw is toegenomen en de onware, dat het arbeidsloon is toegenomen. De toeneming der rente wordt door den heer Pierson toegeschreven aan allerlei oorzaken behalve aan de ware: de toeneming der waarde van den grond, waardoor het kapitaal voortdurend meer in staat is zich een monopolie winst te verzekeren.

Hij verwart grondrente en kapitaalrente, hetgeen vooral uitkomt op bl. 198. Wanneer hetgeen wij kapitaalrente noemen niet eigenlijk grondrente was, dan zoude de rente sedert 100 jaren enorm zijn gedaald en niet met 50 % zijn gestegen, terwijl het kapitaal zich stellig vertienvoudigd heeft in dien tijd.

Dat zijne bewering, dat de arbeidsloonen sedert 100 jaren zijn gestegen, onwaar is, kan ik gemakkelijk bewijzen door het volgende:

In het jaar 1768 bouwden twee Zaandammer molenmakers voor de firma de weduwe Jan Duijn & Zn. een pelmolen ‘de Jonge Abraham’ genaamd, waarvan de rekening voor mij ligt.

De knechtsloonen bedroegen in den zomer *ƒ* 1.35 tot *ƒ* 1.60; in den winter *ƒ* 1.05 tot *ƒ* 1.15. Bij het bouwen van den molen werd nog voor *ƒ* 57.- bier opgedronken, die behalve allerlei fooien bij het verrichten van bijzonder moeilijke werkzaamheden nog aan den werkgever werden in rekening gebracht. Levensmiddelen, huishuur enz. waren in 1768 aanzienlijk lager dan thans en de geldloonen zijn thans even hoog als toen.

Wat blijft er nu over van de bewering van den heer Pierson, dat ‘onze arbeiders beter gevoed, beter gekleed en

ook beter gehuisvest zijn' dan voor honderd jaren (bl. 185).

Het nationaal inkomen is wel reusachtig vergroot, maar alleen de rentenier en de grondbezitter zijn rijk geworden, de arbeider heeft het veel slechter, dan voor honderd jaren.

Op bl. 215 zegt de heer Pierson, 'Grond, kapitaal en arbeid zijn de voornaamste factoren van voortbrenging.' Waarom hij niet zegt de *eenige* factoren begrijp ik niet. Hij noemt ook de ondernemer nog een factor in de voortbrenging en wijdt daaraan een geheel hoofdstuk, terwijl hij op bl. 223 zelf zegt 'wie ondernemerswinst in den eigenlijken zin des woords wil genieten moet zich persoonlijk met de leiding zijner zaken belasten, draagt hij haar op aan bezoldigde personen, zoodat hij van ondernemersloon verstoken blijft, dan zal hij *op weinig meer* dan een matigen intrest kunnen rekenen' en op bl. 226 'de laagste ondernemerwinst hangt af van het laagst te bedingen loon.'

Daaruit blijkt duidelijk, dat de ondernemer ook volgens den heer Pierson niet anders is dan een arbeider en zijn loon niet anders dan arbeidsloon. De omstandigheid, dat hij behalve zijn loon veelal als kapitalist intrest geniet en ook risico lijdt, waardoor zijn winst hooger schijnt te zijn dan de gewone kapitaal-rente hebben er aanleiding toe gegeven, dat men in staathuishoudkundige boeken de ondernemerswinst is gaan beschouwen als een der factoren, waaruit de prijs van een product is samengesteld.

In den grond bestaat er bij voldoende concurrentie geen verschil tusschen loon en ondernemerswinst. Ondernemerspremie is alleen de winst van een monopolie, zooals de heer Pierson ook zelf erkent door op bl. 255, het privilegie aan een bank gegeven een ondernemerspremie te noemen.

Dit onderscheid tusschen arbeidsloon en ondernemerswinst gemaakt, is op zichzelf vrij onschuldig, en de heer Pierson weerlegt de dwaling zelf ook, zooals wij gezien hebben, toch heeft die begripsverwarring aanleiding gegeven tot de dwaling der gematigde socialisten, die zich verbeelden, dat zij strijd moeten voeren tegen de ondernemers en zich voorstellen, dat coöperatie en participatie (verdeeling van den ondernemers-

winst) een blijvende verbetering kan aanbrengen. Bij algemeene toepassing van dit stelsel zal blijken, dat de ondernemerswinst feitelijk niet bestaat, en dat de arbeiders evenals nu het product zullen moeten deelen met den kapitaalbezitter en den grondbezitter.

Op bl. 228 doet de stelling van den heer Pierson ‘Het ondernemersloon wordt beheerscht door dezelfde wetten als die welke de loonen beheerschen’ duidelijk zien, dat ook hij geen principeel verschil maakt tusschen ondernemerswinst en arbeidsloon, waarmede hij erkent, dat het hoofdstuk over ondernemerswinst eigenlijk niet tehuis behoort in zijn economisch betoog.

Op bl. 241 vinden wij de ware stelling: ‘Het loon van elken arbeider kan nooit meer bedragen dan de som der goederen, die de arbeider voortbrengt’ en de volkomen juiste opmerking, ‘dat hieruit blijkt, hoe de arbeiders gebaat worden door verbetering en betere aanwending der middelen van voortbrenging.’

Toch zijn met de invoering der verbeterde middelen van voortbrenging de loonen gedaald. De Heer Pierson ontkent dit wel, maar het is toch zoo, ieder onbevooroordeeld mensch zal dit moeten toegeven. Waardoor wordt die daling, die tegenwoordig schrikwekkend groot is, dan veroorzaakt?

Zij wordt daardoor veroorzaakt, dat de arbeider zijn arbeidsproduct moet deelen met den kapitaal-bezitter, die hem grond en kapitaal verschaft. Deze laatste krijgt het leeuwenaandeel en laat den arbeider, hoeveel waarde zijn product ook moge hebben, alleen zóóveel als even voldoende is om hem in het leven te houden en hij geeft dit dan nog slechts aan zooveel arbeiders, als hij noodig heeft om voor hem te werken. De verbetering der productiemiddelen stelt hem in staat zich voortdurend met minder arbeiders te behelpen. De overtolligen laat hij verhongeren of door de liefdadigheid onderhouden. Het standpunt van de ijzeren loonwet, waarbij het loon voor den arbeider gedrukt wordt tot het mínimum van levensonderhoud, is reeds overschreden. Het loon streft thans naar een minimum van levensonderhoud voor een minimum arbeiders.

De Heer Pierson zelf neemt de ijzeren loonwet aan. Op bl. 246 komt hij tot het besluit, dat het loon van den arbeider wordt bepaald door het loon dat de arbeider verdienen kan in de ongunstigste omstandigheden, dus ten slotte door het loon, dat de grondarbeider kan verdienen op grond, die geen waarde heeft.

Het overtollig zijn van arbeiders neemt hij echter niet aan, omdat hij het bestaan van over-productie ontkent. Deze overproductie echter, de oorzaak der werkloosheid van den tegenwoordigen tijd, ontstaat door het geringe aandeel, dat de arbeider geniet in zijn arbeids-product en de omstandigheíd, dat verreweg het grootste deel toevalt aan den kapitaalbezitter, die zijn aandeel niet verteert, maar bespaart. De arbeiders moeten produceeren om een loon te verdienen en de kapitalist koopt de producten, die voor hem gemaakt worden, ten einde aan hem kapitaal- en grondrente te betalen, niet. Hierdoor ontstaat over-productie en werkgebrek, hierdoor dalen de loonen beneden het noodzakelijk peil en worden de arbeiders overtollig. De zoogenaamde overbevolking is niet het gevolg van gebrek aan bestaansmiddelen, maar een gevolg daarvan, dat de kapitalisten niet zooveel arbeiders noodig hebben tengevolge van de verbeterde productiemiddelen en daarbij niet genoeg verteeren.

Die over-productie met hare verderfelijke gevolgen is alleen op te heffen door: grootere verteering door de rijken, waarbij de besparing ophoudt of - een betere verdeeling van het arbeids-product door daling van de rente (grondrente en kapitaalrente.)

Op bl. 249 tracht de Heer Pierson de meening te bestrijden van hen, die gelooven, dat tegenwoordig de verteerder beter is dan de spaarder, hetgeen ook wel degelijk het geval is. Hij zegt op bl. 250: ‘Wanneer de kapitalist zijn aandeel in het arbeids-product ontving in wijn, kleedingstukken, meubelen enz., dan zoude er geen ‘verteering’ noodig zijn en ieder zou inzien, dat de arbeider in geen beteren toestand was gekomen.’ Deze redeneering nu gaat volstrekt niet door. Wanneer, zooals de Heer Pierson zegt, de kapitalist zijn

van het arbeidsproduct *in natura* nam, dan zoude de arbeider wel degelijk in een beteren toestand komen. Hoe groot het aandeel van den kapitalist in het arbeidsproduct ook moge stijgen, wanneer hij het in den vorm van producten nam, zoude het wel aanleiding kunnen geven tot armoede bij de arbeiders, maar nooit tot werkgebrek en juist in het toenemend werkgebrek ligt het kenmerk van onzen tegenwoordigen slechten toestand.

Laten wij veronderstellen, dat een schoenmaker per jaar 200 paar schoenen maakt en dat hij zelf daarvan 50 paar mag behouden en 150 paar moet afstaan aan dengenen, die hem kapitaal verschaft. De schoenmaker heeft zelf 2 paar schoenen noodig en hij gebruikt de resteerende 48 paar om er brood, kleeren en huisvesting voor in te ruilen. Hij voorziet daarmede in de kosten van zijn levensonderhoud en de kapitalist verbruikt zijn 150 paar schoenen, die zijn aandeel uitmaken in het arbeidsproduct. Het volgend jaar eischt de kapitalist weer 150 paar en de schoenmaker heeft het geheele jaar door werk, en wanneer hij harder wil werken en daardoor b.v. het totaal aantal schoenen vermeerderd met 10 % en de kapitalist ook daarvan zijn evenredig aandeel ontvangt, dan houdt hij voor zich toch 55 paar schoenen over, die hij, wanneer ook zijne makkers harder werken, kan verruilen tegen meer artikelen van voeding, kleeding en woning.

Eischt de kapitalist nog grooter aandeel, nog meer schoenen, dan zal de schoenmaker harder moeten werken of zijne behoeften inkrimpen, maar hij zal nooit om werk verlegen zijn.

Het werkgebrek ontstaat alleen door de omstandigheid, dat de kapitalist zijn deel van het arbeidsproduct eischt in geld en niet in waren. Hij vraagt in plaats van 150 paar schoenen, 150 × de waarde van een paar schoenen, laat ons stellen 150 × *ƒ* 5 = *ƒ* 750.

Wanneer hij nu ook voor *ƒ* 750 aan schoenen kocht op de markt, dan bleef de zaak precies als daar straks. De schoenmaker kan zijne 150 paar schoenen verkoopen voor *ƒ* 750, en daarmede den kapitalist betalen.

Maar de kapitalist spaart. Hij koopt slechts voor *ƒ* 600

aan producten, hier schoenen, en bespaart *ƒ* 150. Nu zijn er 30 paar schoenen te veel aan de markt, waarvoor geen kooper is. De kapitalist, voor wie ze eigenlijk gemaakt zijn, koopt ze met, omdat hij wil sparen en de makkers van den schoenmaker, die ze wel zouden willen koopen, kunnen dit ook niet, omdat zij slechts een deel van hun arbeidsprodukt voor het koopen van schoenen kunnen afstaan.

Nu is er over-produktie ontstaan en de prijzen van schoenen dalen. De schoenmaker maakt het volgende jaar weêr 200 paar schoenen, waarvoor hij weer *ƒ* 750 aan den kapitalist moet betalen, maar de schoenen hebben nu slechts een waarde van 200 × *ƒ* 450 = *ƒ* 900, zoodat hij nu slecht *ƒ* 150 voor zich zelf houdt, terwijl hij vroeger *ƒ* 250 verdiende. Men zegt dan: er is geen vraag meer naar schoenen en de arbeider tracht eerst door harder werken (het maken van meer schoenen) zijn vroeger loon te behouden. Hij vergroot daardoor echter de over-productie nog meer, de prijs der schoenen daalt zóó, da de kosten niet meer gedekt worden. Dan moet hij met werken ophouden, totdat er weêr zooveel schoenen van de markt zijn genomen, dat hij weêr met werken kan aanvangen. In dien tusschentijd is hij werkeloos, Hij wordt dit ten gevolge van de besparing van den kapitalist, die voor het geld, dat hij ontvangt, niet genoeg produkten koopt. Die over-productie en dat werkgebrek zouden niet zijn ontstaan, wanneer de kapitalist zijn aandeel in het produkt *in natura*, hier in den vorm van schoenen, in plaats van in geld, had opgeëischt en verbruikt.

De arbeider moet, vóórdat hij zijn schuld aan den kapitalist (rente en pacht kan betalen, eerst zijne produkten ter markt brengen om geld te krijgen. Op die markt vindt hij echter niet genoeg koopers. Zijne mede-voortbrengers kunnen, hoe groote behoefte zij er ook aan hebben, zijn produkten niet in voldoende mate koopen, omdat zij het geld, dat zij voor hun eigen produkten ontvangen, slechts voor een klein deel als koopmiddel aanwenden, en het grootste deel in den vorm van intrest, pacht en belasting aan den kapitalist en den improductieven verbruiker moeten afstaan en - hierin ligt

de eigenlijke oorzaak van over-productie en gebrek aan werk - deze laatsten, die het leeuwendeel krijgen van de maatschappelijke voortbrenging, willen of kunnen ook met den besten wil, niet de hoeveelheid producten van de markt nemen, die zij in verhouding tot hun inkomen zouden kunnen koopen. Hun aantal is te klein en hun weelde-behoeften zijn niet gestegen in dezelfde mate als hun inkomen. Zij eischen wel hun aandeel in het product op in geld als rente, pacht of belasting; zij dwingen wel de arbeiders om voort te brengen, want dit is de eenige voorwaarde, waaronder deze hun schuld kunnen afdoen, en meer voort te brengen, naarmate hunne besparingen (der kapitalisten) toenemen en de rentelast en de pacht stijgen. Maar zij koopen die produkten slechts voor een gedeelte. Zij geven aanleiding tot meer voortbrenging en stellen daartegenover geen evenredig meerder verbruik.

Om een voorbeeld te geven. Naar men beweert bezit de familie Rothschild een vermogen van 2 ½ milliard gulden, terwijl hun jaarlijksch inkomen wordt geschat op 60 millioen. Laat ons aannemen, dat zij daarvan 10 millioen verteert en 50 millioen bespaart; dan maakt deze familie alléén, dat jaarlijks voor 60 millioen aan arbeidsprodukten wordt ter markt gebracht, waarvan de Rothschilds zelve slechts voor 10 millioen koopen. Zij veroorzaken een over-productie ter waarde van 50 millioen gulden.

Het onverteerde, bespaarde inkomen der kapitalisten, dat met rente op rente voortdurend vermeerdert, is de rechtstreeksche oorzaak der over-productie, die zich over de geheele wereld vertoont. Over-productie veroorzaakt werkgebrek; werkgebrek verlaagt het loon; laag loon beperkt weder het verbruik der groote menigte en vergroot weder de over-productie. Oorzaak en gevolg werken elkander in de hand en drijven de maatschappij naar een gevaarlijke crisis.

Uit het bovenstaande blijkt dat de heer Pierson geheel en al dwaalt in zijn veronderstelling, op blz. 250, dat in onze bestaande maatschappij, ‘de arbeiders in geen beteren toestand zouden worden gebracht, wanneer de rijke zijn inkomen verbruikt, dan wanneer hij het kapitaliseert.’

De verteerder is tegenwoordig beter dan de spaarder; dit blijkt ook duidelijk uit de feiten, die rondom ons plaats grijpen. Waarom ontstaat er welvaart en hoog loon na een vernielenden oorlog, waarom schreef men algemeen in Engeland een heilzamen invloed op handel en nijverheid toe aan het jubileum van koningin Victoria? Omdat beide de productie beperken en de consumtie doen toenemen, en wanneer wij weer een vernielenden oorlog beleefden, dan zouden wij ongetwijfeld weêr goede tijden zien na den oorlog, en wanneer de millionairs hun inkomen verbrasten, dan zouden de werkeloozen allen aan den arbeid gaan.

Volgens de redeneering van den heer Pierson moeten de loonen zijn gestegen. Het kapitaal is enorm toegenomen; de productie-middelen zijn in hooge mate verbeterd.

Wel is de bevolking ook toegenomen, maar het deeltal (het gezamenlijk produkt) is toch veel meer vergroot dan de deeler (het cijfer der bevolking). De rente moet dus lager zijn en het arbeidsloon hooger dan voor honderd jaren; dat kan volgens den heer Pierson niet anders zijn.

Toch erkent hij op blz. 185 dat de rente percentgewijze hooger en dus de totale rentelast oneindig veel hooger is. Hij geeft er geen verklaring van, maar hij verzekert dadelijk daarop, dat ook de loonen sedert een eeuw aanzienlijk zijn gestegen.

Ik heb reeds vroeger aangetoond, dat deze verzekering totaal ongegrond is, dat de loonen sedert een eeuw aanzienlijk zijn gedaald in plaats van gestegen.

De feiten zijn hier dus lijnrecht in strijd met de theorie, die de heer Pierson verdedigt. Volgens hem moet de vermeerdering van kapitaal hooge loonen en lage rente hebben veroorzaakt en feitelijk heeft zij gebracht hooger rente en lager loon.

Geen wonder dat de heer Pierson vreemde middelen moet aanwenden om de feiten in overeenstemming te brengen met zijn theorie. Dat de rente is toe genomen, dat kan hij als financier niet ontkennen, maar dat de loonen zijn toegenomen, dat verzekert hij ons herhaaldelijk en waarlijk hij stijgt daartoe zelfs van

zijn hoogen professoren zetel en hij gaat naar den timmermansbaas in Amsterdam die hem bedient en hij vraagt hem met zijn eigen mond, hoeveel loon zijn knechten verdienden in 1869 en de volgende jaren tot 1876, en het resultaat van die praktische onderzoeking, die hoogelijk zijn hart moet verrukt hebben, deelt hij ons mede in een noot op blz. 290 met deze woorden:

'Ziehier een mij verstrekte opgave van hetgeen twee timmerlieden van 1869-1876 in dienst van denzelfden patroon, in die jaren hebben verdiend.

		N°. 1		N°. 2			N°. 1		N°. 2
1869	*f*	488.49	*f*	473.89	1873	*f*	720.68	*f*	682.26
1870	*f*	493.99	*f*	495.90	1874	*f*	613.52	*f*	615.96
1871	*f*	527.89	*f*	551.08	1875	*f*	645.88	*f*	683.54
1872	*f*	661.37	*f*	679.36	1876	*f*	655.09	*f*	716.25

'Het loon der timmerlieden steeg dus' zegt de heer Pierson 'met 25 %'.

Nu wil ik geen aanmerking maken op die cijfers, waarvoor anders veel reden zoude bestaan. Professor Pierson gaat naar zijn timmerman en vraagt wat twee zijner knechts hebben verdiend van 1869 tot 1876. De baas denkt natuurlijk, ik zal vooral het loon niet te laag opgeven, want anders mocht de professor eens vergelijkingen maken tusschen het loon, dat ik hem op rekening stel en het door mij uitbetaalde loon. Ik zal het loon opgeven van twee mijner beste knechten, die geregeld zomer en winter bij mij aan het werk zijn. Ik wil dit echter niet doen. Ik wil aannemen, dat die cijfers werkelijk het gemiddelde loon en de gemiddelde stijging van het geldloon aanwijzen, maar dan zal de heer Pierson mij het moeten toegeven, dat die stijging van het geldloon volstrekt niets beteekent als bewijs dat het werkelijke loon is gestegen, want het is een feit, dat in die 7 jaren, de huishuren en de prijzen der levensmiddelen te Amsterdam zoozeer zijn gestegen, dat er van werkelijke loonstijging sedert 1869 geen sprake kan zijn.

Verder heeft de heer Pierson, waarschijnlijk te goeder trouw,

maar toch hoogst eenzijdig, een tijdvak genomen van groote levendigheid in zaken. Ieder weet, dat in 1869 de loonen betrekkelijk laag en dat zij in 1876 betrekkelijk hoog waren en dat juist na 1876 de daling der loonen weêr een aanvang heeft genomen, die tot op dezen tijd voortduurt.

Ik wil den heer Pierson nog een ander geval van loonstijging verhalen uit mijn eigen ervaring.

In 1869 was het laagste loon der arbeiders, die op de houtzagerij van mijn vader werkten *ƒ* 4.25 per week. In 1876 was dit loon gestegen tot *ƒ* 7.- Dat is een loonstijging van 70 %. Toch was het werkelijk loon in 1869 hooger dan 1876. De werktijd was in 1869, toen de fabriek een windhoutzaag-molen was, korter; de huishuur bedroeg *ƒ* 0.70 à *ƒ* 0.80, terwijl zij nu *ƒ* 1.20 à *ƒ* 1.40 bedraagt; de arbeider kon een geit houden, terwijl nu de eigenaars der arbeiderswoningen geen vee meer toelaten; hij kon goedkoop land pachten van de gemeente, waarop hij zijne levensmiddelen verbouwde en hij was in staat met zijn loon van *ƒ* 4.25 per week een varken te mesten of in het najaar een koe te slachten.

Thans moet hij de melk en het vleesch duur koopen, meer betalen voor zijne levensmiddelen; hij kan het land niet pachten, dan tegen veel hoogeren prijs en hij heeft ook den tijd niet meer om het zelf te bewerken; hij moet duur wonen en het gevolg is, dat, ofschoon de statistiek zou aanwijzen, dat hij 70 % meer loon verdient dan in 1869, hij toch geen varken of koe meer kan slachten en zijn zakelijk loon gedaald is in plaats van gestegen; hij heeft het slechter in plaats van beter en daarbij komt nog, dat de kans om werkloos te worden in den winter voor hem tegenwoordig veel grooter is dan in 1869. Ik meen hiermede genoeg te hebben aangevoerd om te bewijzen, dat de heer Pierson met zijn tabel van de loonen van twee Amsterdamsche timmerlieden van 1869 tot 1876 in geen enkel opzicht bewezen heeft dat het zakelijk loon zelfs in dien bijzonder gunstigen tijd is gestegen, en alle menschen van de praktijk weten het even goed als ik, dat het loon sedert 1876 sterk is gedaald.

Met het geven van de loontabel der Amsterdamsche tim-

merlieden op bl. 290, heeft de heer Pierson de eenige poging gedaan, die in zijn geheele boek voorkomt, om uit de feiten te bewijzen, dat zijn theorie juist is, en die poging is, zooals wij gezien hebben, ten eenenmale mislukt. Wanneer hij zich wat meer met de praktijk had bemoeid, dan zoude hij zijn theorie nooit hebben uitgesproken. Wanneer hij kennis had genomen van de daling der scheepvrachten; de stijging der pachten; het groot aantal sollicitanten voor iedere betrekking; het bedelen om werk bij iederen werkgever; de verlaging van het stukloon in elke industrie; de ongekend lage prijzen waarvoor tegenwoordig werken worden aanbesteed, die hoofdzakelijk uit handenarbeid bestaan; de steeds toenemende werkloosheid, die veroorzaakt, dat in ons geheele land 20 % der bevolking bedeeld wordt, welk cijfer in Friesland tot 40 en zelfs 50 % stijgt Wanneer hij met deze feiten had kennis gemaakt en ze goed had overwogen, dan had hij nooit een theorie verkondigd, die tot resultaat moet hebben een stijging der loonen, welke vlakweg weêrsproken wordt door de feiten.

Om zijn theorie te handhaven loochent hij de feiten en hij vertelt koud weg aan de hongerende, voortdurend meer afhankelijk wordende arbeiders dat hun loon steeds hooger wordt en de toestand der maatschappij steeds gunstiger. Hij, de man van gezag, laadt hierdoor een zware verantwoordelijkheid op zich. Hij, de vertegenwoordiger van de staathuishoudkunde, pleegt verraad aan de schoone roeping dier wetenschap, om aan de menschen de onvervalschte heilige waarheid te openbaren omtrent den werkelijken toestand, om onverholen de kwalen der maatschappij bloot te leggen. Hij geeft aan die wetenschap het voorkomen in den dienst der bezittende klasse te zijn, wier belangen schijnbaar gediend worden door de uitkomsten zijner valsche theorie. Hij sust het geweten der bezittenden in slaap, door hen op gezag zijner wetenschap te vertellen, dat de ellende der menschen veroorzaakt wordt door eigen schuld of een gevolg is van natuurwetten, waaraan niets is te veranderen en hij troost hen met de valsche bewering, dat onder de heerschappij zijner leer de toestanden voortdurend beter worden.

Vergeef mij de schijnbaar harde woorden; zij zijn niet gericht tegen den heer Pierson persoonlijk, maar tegen de heerschende economie, waarvan hij de uitnemende vertegenwoordiger is, tegen het stelsel van *laisser aller* zonder voorbehoud, dat onze maatschappij ten verderve voert en aan nadenkende menschen als eenigen troost overlaat: Het zal onzen tijd wel uithouden; na ons kome de zondvloed.

Maar hoe komt dan de heer Pierson tot die onzinnige theorie? Wat is de oorzaak, dat een scherpzinnig edeldenkend man een theorie verkondigt, wier resultaten gelogenstraft worden door de feiten en die alleen gemaakt schijnt te zijn om aan de bezittende klasse te behagen.

Is er dan in die theorie volstrekt niets waar?

Wel zeker, die theorie zoude juist zijn en zij zoude volkomen gedekt worden door de feiten, wanneer niet de heer Pierson van de veronderstelling was uitgegaan: *Dat hetgeen wij tegenwoordig kapitaal rente noemen, werkelijk kapitaal rente is*, onderworpen aan de wet van vraag en aanbod, dalende bij overvloed van kapitaal tot een minimum, wanneer de aanwas van het kapitaal grootere vorderingen maakt dan de aanwas der bevolking.

Die onderstelling nu is valsch. Hetgeen de heer Pierson kapitaalrente noemt is bijna geheel zuivere grondrente of, zooals de heer Pierson zegt, grondpacht.

Ontneem aan het kapitaal de gelegenheid om grond te koopen, geld in hypotheken of in staatsschuldbrieven te beleggen en de rente daalt tot ½ %, vermeerdert alleen met zooveel als de risico-premie bedraagt. Dit is het bewijs, dat de tegenwoordige zoogenaamde kapitaalrente bijna zuivere grondrente is.

Die valsche veronderstelling van den heer Pierson is de aanleiding van de valsche uitkomsten zijner theorie. De zuivere kapitaal rente is werkelijk gedaald tot een minimum, maar de grondrente is gestegen en daartegenover is het loon gedaald. De fout van den heer Pierson ligt hierin, dat hij grondrente en kapitaalrente verwart.

Wanneer de rijkdom toeneemt, het arbeidsproduct grooter

wordt, dan stijgt de grondrente, wanneer zij tijdelijk in ons land niet stijgt, dan stijgt zij toch zooveel sterker in Amerika. Wanneer de rente der staatsschuld door conversie daalt, dan stijgt de waarde van den grond. Wanneer de staat het hypotheekmonopolie aan zich trekt, dan stijgt de waarde van den grond. Wanneer de bevolking toeneemt dan stijgt de grondrente en de grootere waarde van den grond is oorzaak dat het grondbezit meer en meer zich samentrekt in enkele handen.

Verlaging van den rentestand schaadt het grondbezit niet, naarmate het rente percentage minder wordt stijgt de waarde van den grond. Een stuk land dat voor 25 jaren *ƒ* 20.000 waard was en een pacht afwierp van *ƒ* 1000, werd gezegd een rente te geven van 5 %. Hetzelfde stuk land, dat nu een verkoopwaarde heeft van *ƒ* 40.000 en een pacht opbrengt van *ƒ* 1500, geeft nu nog geen 4 % rente. Men zegt dan de rente van grondeigendom is met 20 % gedaald. De waarheid is, dat de grondrente met 50 % is gestegen, dat de grondbezitter nu in plaats van 5 %, 7½ % van zijn kapitaal van *ƒ* 20.000 trekt.

De theorie van den heer Pierson zoude volkomen juist zijn, wanneer hij kapitaalrente en grondrente van elkander had gescheiden. Nu dalen kapitaalrente en loon tegenover de stijgende grondrente en die stijgende grondrente concentreert zich meer en meer in enkele handen. Die grondrente is niet een gevolg van den arbeid van de grond- of kapitaal-bezitter, maar de vrucht van de toeneming der bevolking, van den vooruitgang der wetenschap, van de inspanning der geheele maatschappij, Die grondrente behoort rechtens aan de gemeenschap die haar heeft geschapen. Allen moeten daarvan genieten; zij behoort in de handen van den democratischen staat, waarin alle burgers het recht hebben om te beslissen, hoe dit gemeenschappelijk fonds zal beheerd worden. De Staat moet de eenige grondbezitter en zal dan tevens de eenige rentenier zijn. De kapitaalrente zal dan dalen tot een minimum; het arbeidsloon zal rijzen tot den *Standard of life*, die dan zal heerschen en de stijgende grondrente zal aan allen ten goede komen.

Als maatregel van billijkheid en ook van opportuniteit, willen wij den grondbezitters den marktprijs van hun land betalen, maar dan behoort de grondrente aan de gemeenschap.

Dit te verwezenlijken is de taak van ieder man, die streeft naar vooruitgang op maatschappelijk, ja, op elk gebied.

De sociale ellende rondom ons is de worm die knaagt aan den wortel van den boom onzer beschaving. Geen participatie, geen coöperatie, geen philanthropie, geen betere staatkundige wetten, geen verhooging der zedelijkheid, geen grooter ijver, geen meerdere kennis kunnen op den duur eenige verbetering brengen in die sociale ellende, zoolang het kapitalisme de gelegenheid bezit om zich vast te zetten in den grond.

Wanneer deze gelegenheid blijft bestaan, dan zijn al onze hervormingen nutteloos; dan nemen luiheid en onverschilligheid bij onze werklieden, dronkenschap, prostitutie, pauperisme, krankzinnigheid en misdaad met den dag toe; dan verdwijnen echte wetenschap en kunst, idealisme en godsdïenstig geloof; dan wordt de maatschappij meer en meer verdeeld in monsterachtige rijken, kruipende lakkeijen en schrikwekkende armen, dan gaat zij met reuzenschreden haren ondergang te gemoet en onze beschaving wordt vernietigd evenals die van het oude Rome.

Afkoop van het privaat grondbezit ons reeds door Stuart Mill als taak opgelegd, dat is, Radikalen van Nederland, de eenige weg om een beteren toestand in het leven te roepen. Tegen de noodzakelijkheid en de billijkheid van dezen maatregel is niets in te brengen. De ruimte laat mij niet toe de argumenten te weerleggen die de heer Pierson daarentegen aanvoert bij zijne bestrijding van het boek van George ‘Vooruitgang en Armoede.’ Ik zal dit in een volgend artikel doen.

Maar gij radicalen talmt niet. Van den eenen kant snelt de groote conservatieve partij, de invloedrijke bezittende klasse, die meent, dat gij haar wilt berooven, tegen u te wapen. Zij bestaat uit menschen van alle partijen, die alleen op ondergeschikte punten van elkander afwijken, maar als één man

tegen u gekeerd zijn, al heeten zij Kuiper, Schaepman, Prof. Pierson of Prof. Buys. Zij schuwen geen verdachtmaking. Het eerste blad van Nederland, de *Nieuwe Rotterdammer* durft te liegen, dat de heer Mansholt, de radicaal, die in Winschoten in herstemming kwam, tegen een lid der conservatieve partij, het persoonlijk eigendom wilde afschaffen en zij liegt er bij dat de radicale stemmen in Amsterdam ten deele zijn toe te schrijven aan de clericalen.

Van den anderen kant dreigt de partij der communisten met een revolutie, die in het ergste geval onze geheele beschaving in barbaarschheid zal doen verkeeren en in het gunstigste geval aanleiding zal geven tot een staat met een despotieke regeering aan het hoofd, die de vrijheid van arbeid en het vrije genot der vruchten van eigen arbeid en kapitaal verbiedt; die tot in bijzonderheden de verhouding regelt tusschen den arbeider en den eenigen werkgever, den staat, die met ijzeren gestrengheid voor ieder zijn werk en zijn loon bepaalt en er tevens voor zorgt, dat het aantal individuen beperkt blijft. Hoe weinig aanlokkelijk, dat groote werkhuis, waarin van geen vrijheid sprake kan zijn, ons ook moge toeschijnen, het is een hemel voor de hongerige, om werk bedelende arbeiders. Bij duizenden en duizenden vergrooten zij jaarlijks de partij der communisten, aan wier hoofd in ons land de heer Domela Nieuwenhuis staat.

Radikalen van Nederland, maakt u los van het gelooven op gezag van professoren in de staathuishoudkunde. Verovert u een eigen overtuiging door studie en inspanning. Leest en herleest de werken van Henry George en Stuart Mill en vooral ook die van Michael Flürscheim. Toetst de resultaten, waartoe deze mannen komen aan den feitelijk bestaanden toestand en wanneer gij dan de overtuiging hebt verkregen, dat de tijd daar is om de taak, die Stuart Mill op onze schouders heeft gelegd ten uitvoer te leggen, maakt dan met mij propaganda voor het beginsel van afkoop van het privaat grondbezit door den staat.

Maar haast u dan ook, want de tijd dringt. Wanneer gij te laat komt, dan ontstaat hier in Nederland de maatschappij

van millionairs en paupers van de *Nieuwe Rotterdammer courant*, die zich trots alle kerken en scholen van Kuyper en Schaepman dra zal oplossen in anarchie, - of wij krijgen het nationale werkhuis van Domela Nieuwenhuis met een tiran aan het hoofd, hij moge dan burger-president of directeur-generaal, koning of keizer heeten.

De Goncourt. Door L. van Deyssel.

Le moderne, il n'y a que cela.
Les paysagistes français ont découvert la nature.
MANETTE SALOMON.

I.

De Goncourt is de groote lettré, verschijnend in de fransche literatuur, toen de kunstenaars de natuur begonnen te zien, bij het eindigen van de eerste helft dezer eeuw, de lettré die met de fijne en als geslepene denkingen van zijn artistiek verstand de nieuwe kunst-idee zoû binnendringen en zich in haar konsequenties zoû binnenprikken, inniger en verder dan de volle artiesten, zoo als Balzac, zoo als Flaubert, deden, en die, zonder zware literaire ambitie, zonder van de literatuur een staat- of althans een maatschappij- en een straatzaak te maken, gelijk Zola b.v., in het huisje zijner artistieke gevoeligheden rustig leefde als een slak, met lange deinend in- en uitkrimpende voelhorentjes.

Om ons De Goncourt goed te kunnen denken, moeten we ons eerst de beteekenis van het woord lettré recht prettig en volledig duidelijk maken.

Om dat in Frankrijk het maatschappij-leven der menschen zoo heftig is, hebben zij ook al áanstonds in hun gedachte de grenzen van dat leven en de afdeelingen van dat leven overzien, de weinige groote afdeelingen, die elk

weêr in een heeleboel onder-afdeelingen zijn gesplitst. Men zegt daar niet van iemant, die zijn dagen doorbrengt met achter een lessenaar financieële notities voor een kralenkoopman op te schrijven,: die jonge meneer is op 'n kantoor, op 't kantoor van 'n meneer, die in snuisterijen doet; maar men zegt: die man is in den handel; men zegt niet: die en die is an 'n krant, of: die probeert om in de Kamer te komen, of: die maakt versies, of: die schrijft romannen; maar men zegt: hij is in de zjoernalistiek, hij is in de politiek, hij is in de literatuur. Men heeft de geheele bedrijvigheid der samenleving in groote afgeronde brokken vóor zich, waarvan men spreekt als van ‘zedelijke lichamen’.

De afdeeling literatuur heeft, zoo als alle andere, haar onder-afdeelingen. Zij zijn de hooge en de lage literatuur, la haute et la basse, gelijk men ook zegt: la haute gomme van de leden van aristokratische clubs enz. en la basse gomme van de koffiehuis-heertjes. Voords is men al of niet ‘in de kritiek’, in de wetenschappelijke kritiek, waartoe b.v. Taine gerekend wordt, in de doktrinaire kritiek, waartoe b.v. Sarcey hoort als van de Ecole normale zijnde, in de zjoernalistische kritiek, waartoe de ‘redacteuren’ der bibliografische dagbladrubrieken gerekend worden. De hooge literatuur wordt gevormd door de veel omvangrijke werken schrijvende artiestendichters en artiesten-romanciers. Naast al deze soorten van literatuur-beoefenaren vinden wij eindelijk den lettré. Het spreekt van zelf dat de meeste leden der genoemde schrijverslagen min of meer lettré zijn, maar de éigenlijk gezégde lettré is toch nog iets anders. De eigenlijk gezegde lettré schrijft òf in 't geheel geen eigen werken of wel één of twee boekdeelen gedurende zijn leven, boekdeelen gevuld met ‘aforismen’, ‘paradoxen’, causeriën, allerlei korte opstellen over ‘kunst en literatuur’.

De lettré is meestal kolleksioneur, hij heeft nog-al geld en woont met zijn teêr, bleek gezicht boekverkoopingen bij, waar hij zeldzame editiën van impopulaire schrijvers koopt, hij heeft literair-artistieke avondjes met vrienden, waar veel en zacht gelachen wordt om officieële schilderkunst, muziek

en literatuur. Zijn voornaamste eigenschap is, dat hij een ongemeene en scherp geroetineerde slijlkennis heeft. Hij dweept niet zoo zeer met schrijvers, voor wie de natuur en de taal een berg van marmer was, waarin zij met zware handen groote beelden hieuwen, maar hij dweept met die er een rag van zilver draad in hebben gevonden, waarin zij met stipjes en sprietjes wonderlijk trillend-teêre figuurtjes weefden. En daarin zoekt hij weêr de tipjes en wasemlijntjes in te zien, die de kunstenaars er in hebben gebracht, misschien zonder 't zelf te weten. De lettré bemoeit zich zelden uitsluitend met literatuur, hij heeft ook een fijne neus om zich van allerlei andere dingen een zeldzame verzameling te gaâren, postzegels, munten, porcelein, schilderijen, enz. Maar zijn voornaamste geestesbezigheid blijft de literatuur, en als literator is zijn eigenaardigheid, ik bedoel werkelijk zijn eigen aardigheid, zijn deliciëuze stijl-geëxperimenteerdheid. Hij zoekt in de talen van andere schrijvers, - van zoo veel mogelijk schrijvers, want hij dringt zijn scherpte van zinnen in alle literaturen binnen, - en hij brengt in zijn eigen geschreven taal vreemde wendingen en wonderlijke woorden, hij wil meer verrassen dan behagen, meer kittelen dan overstelpen, hij is nooit groot en mooi, wel eens fijn en mooi, altijd fijn en vernuftig.

De lettrés mankeeren in Holland[1]. Sints eenigen tijd mankeeren de dichters er niet meer, er zullen zich misschien ook allengskens lettrés gaan vormen.

De Goncourt dus is de type van den lettré, maar een lettré van de hoogste orde, een lettré die zich niet bepaald heeft tot het bezitten van eenige aristokratische meeningen en het schrijven in vijftig levensjaren van een of twee delikate deelen met spits-vernuftige oordeelen over literatuur, maar

1) Noch onze schilderijkenners, noch onze oudheden-verzamelaars, noch die aardige bleeke mannetjes, die onze boekenverkoopingen afloopen, noch vooral onze oude-literatuurkenners hebben dat karakter, zoo als ik het hier heb beschreven. Mr. W.W. van Lennep, die als letter-‘liefhebber’ Keats' Hyperion vertaalde, is misschien onze eenige lettré.

een lettré die zich tot een encyklopedischen verfijningsgeest heeft uitgedijd, en die zijn heele leven heeft doorgebracht met het heelemaal op te schrijven, iemant, die zich wel nooit geheven heeft tot het schrijven van den grooten stijl zijner eeuw, die geen paleizen van rythmus heeft opgebouwd en geen sensatie-gestichten heeft uit zich gegeven als geheimzinnige zielefabrieken, waar de donkere raderen draayen van de inwendige wereld der menschheid, maar iemant, die geen schilder was, en die toch intens gevoeld heeft wat dat is: de schilderkunst, iemant die, zonder vertoogen over stelsels te schrijven, zonder zich als groot prozaïst uit te venten, het meest intense gevoel van de prozakunst gehad heeft en het reinste en diepste theorisme daarover sints Christus' geboorte, iemant, die geen dikke wetenschapswerken heeft geschreven, getiteld: ‘experimenteele psychologie’ of zoo, en die toch soms verder in de ontleding der machineriën van de menschenhersen- en zenuwwerkingen is gegaan dan een zijner gelijk-tijdigen; iemant eindelijk, met wien Stendhal nog-al overeenkomst heeft, maar die dieper heeft gekeken en hooger is gegaan en meer is geweest dan Stendhal, iemant in wiens werk men bijna alle wortels zal vinden van het proza der áanstaande eeuw, door de kier van wier deur hij heeft gekeken, iemant in wien het groote licht van onze groote kunst intieme oogen heeft gevonden, die het opvingen en in al wiens denken en schrijven het is doorgehit.

II.

Over bewuste en onbewuste kunst is nog een massa te zeggen en ik hoop daar druk aan meê te doen. Eigenlijk is ónze eeuw pas begonnen de taal goed te zien. En voor Frankrijk, voor het fransche proza, is De Goncourt daar meer meê bezig geweest dan wie ook. Hij heeft niet gezeurd over spelling en grammatika, zoo als ze in de duffe schooltjes doen, muffe meesters en leuterende kinderen, maar hij heeft de woorden liefgehad en ze bedacht met beitelende en kleurende peinzingen en ze geschreven tot leven met een bevende pen

om dat hij ze voelde met hun innigst juiste zegging en hun lippende klanking als uit bloed-frische monden neêrgeleefd in het schrift. Het is onbetwijfelbaar zeer noodig geweest en nog een beetje noodig, dat geëerde geleerden zich beu peuteren aan nagaan van letters en zich zat zaniken over de vorming der gebruikelijke woorden; als men geen vuisten heeft, geen bier en geen vrouwen, en men zit samen beteuterd in het kale dorpshotel van zijn groezelig bleeke en korzelig suffe gedachten-leven, dan is stellig het beste een spelletje te knibbelen in wacht van prettiger uren. Maar De Goncourt had zijn leven stamp-vol met die prettiger uren; als een diamantwerkers leep en fatsoeneerde hij voortdurend het fransch, hij hief de woorden als van zijn papier en schikte ze weêr anders en deed ze stil blijven fonkelend als glimwormpjes in den glans van zijn van voldane lust zonnige oogen.

De Goncourt is knutselig en paradoxaal, paradoxaal in zijn volzinnen én in zijn woordvormingen. Nu heb ik het genoegen u te berichten, dat ik in 't algemeen een heete hekel aan paradoxale schrijvers heb. Ik houd van schrijvers, die lang-uit erge mooye, errege groote zaken schrijven, ik houd van schrijvers, die langdurig kunnen zijn zonder te herhalen of te vervelen, van schrijvers met volumineuze, dikke, breede, zware zinnen. Zij mogen wel bizaar zijn en gezocht, ik heb zelfs graag dat ze een met inspanning en moeite gezochte en gevonden taal schrijven, maar hun vreemdigheden en raar gedraaide wendingen moeten gevat zijn in den heelen stijl als kleine cieraden in een hoog en groot hekwerk. De schrijvers voor wie ik in mij hekeltjes stook zijn zij, die de aforismen en paradoxen geven om den wille der aforismen en paradoxen zelf, zij die precies 'tzelfde, wat zij nú paradoxaalwech zeggen, hard en koud, even-goed in weeke en warme helderheid konden zeggen, 't Is er net zoo meê als met germanismen en gallicismen, enz. Kent iemant zijn taal even geheel en innig als den inboedel van zijn broekzakken, en gebruikt hij woorden afkomstig van uitheemsche talen, om een denkingsbrok of-pluisje nauw en keurig te verwoorden, zoo als het rotst of zweeft in zijn bezinnen en waarvoor hij

in zijn gewone taal geen echo hoort, dan doet hij goed met het woord uit de andere taal in de zijne te lijven, maar krabt hij maar slordig zijn woorden neêr en schrijft hij de vreemde uit haast zoo als hij ze hoorde wippen in de ondoordachte spreek-wijze van zijn geaffekteerde bloed- of club-verwanten of om zijn gedachten den schijn te geven van erg bereisd te zijn, dan doet hij verkeerd en is hij voor mij een akelige piet.

De Goneourt behoort tot de schrijvers-*soort*, dtc ik niet goed kan lijden. Voor Carlyle en Multatuli, die dag en nacht met paradoxen hebben geleefd en omgegaan en er hun bladzijden van hebben doen krioelen, heb ik velerlei gevoelentjes vol diverse bewonderingen en hoog-schattingen, maar toch kan ik hun schrijfmanier, onder-ons gezegd, niet uitstaan, zoo van spitsvonderij en blufferig vreeselijke vérgaandheid samengejoept. Maar al heb ik de mier aan die soort schrijvers als zoodanig, toch heb ik aan De Goncourt bij lange niet den duivel gezien. Jongen-nee. Al heb ik alleen werkelijke liefde voor de lange en volle hoog-op en ver-uit zingers en zeggers, toch draag ik in mijn artistische passies De Goncourt een achting toe, een enorme, een exessieve achting. Een achting onder anderen samengesteld uit waardeeringen die in mijn liefden voor die grooteren niet te vinden zijn. Het is mijn bewondering voor, mijn genieting van De Goncourts heftig aristokratisme. Hij schreef, door den aard zijner meeste geschriften zelf, voor een kleine hoeveelheid lezers. Hij verkneukelt er zich in alles wat menigte is te verachten en er niet door gekend te worden. De Goncourt schreef eigenlijk-gezegd alleen voor artiesten. Door groote kunstwerken in de door De Goncourt geïnaugureerde manier versta ik van die luid-aanhoudende en streng fysiologische menschheidsgezichten, zoo als b.v. Zolaas latere werken die geven, of wel ik versta er door die groot samengestelde lijnen- en kleuren-levens-beweging-gezichten, die symfonistische gezichten met veel lijnen, veel kleuren, lang, hevig en zuiver gezien, zooals b.v..... ze nog te maken zijn. De Goncourt verwezenlijkt niet voor mij wat ik met zulke werken bedoel. Hij heeft geen-een groot, bepaald gekomponeerd, werk gemaakt. Geen

groot-vast-stellende konceptie, in zuivere zekerheid, is aan de wording van zijn werken voorafgegan. Hij toetst en stemt maar het orgel der moderne artisticiteit, met het scherp-fijne gehoor en het diafane vingertopgetik van zijn stijl, hij preludeert met tintelende vingerspelingen, zonder ooit aan een groot muziekstuk te gaan. Maar pittig prettig is 't in dat op- en top vernuftig ommetobben in het taalgerag en gesplinter en gespikkel van dezen trillend teederen en pijnlijk fijnen stijlenden mensch, de nieuwe taal door elegantiewensch en distinktiedrift te zien geboren worden en kind te zien zijn, de nieuwe taal, die later door krachtsbegeerte en grootheidswil een heerlijke vrouw zoû worden. En het is geen lekker werk of hemelsch bedrijf, maar het is een geurig-keurige aandoenlijk-aanzienlijke, lustig-rustige bezigheid, voor artiesten over De Goncourt te pennen, in een keuvelend gekrab van de pen over het papier, met een poeyer van vliedende denkinkjes door de zich steeds puntende styleering, als stof van potlood over de vingertoppen, waar-tusschen het wordt aangescherpt.

De Goncourt en Baudelaire, de twee meest verfijnende fransche schrijvers die onze eeuw heeft voortgebracht, twee teêre kwijners, de laatste ziek om dat een kunst in hem stierf en een taal zich in hem dood-stuipte en ziende in zijn doodsbeds-droomen de beginnende werkelijkheid, die zijn vizioenen nuanceerde, en ziend als een stervende die het leven angstigvreemd ziet, de eerste ziek om dat een kunst in hem geboren werd en sprekend de nieuwe taal als een kind aan den leiband en ziende bij kleine beetjes de voorwerpen van het leven, waaraan hij zich waggelend vasthield met klemmende handjes en zoo er kantjes en bobbeltjes aan voelend die niemant nog wist.

Het werk van De Goncourt, dat zijn de koeliessen, dat is het atelié van het naturalisme. Alles is er in staat van wording. De Goncourt is niet een geleerde en wijsgeer, met een groot theoretiesch stelsel, dat hij het naturálisme noemt, maar hij is een geniaal-artistiek werkman-schrijver, die eenvoudig in zijn nooit genoeg te savoereeren artiesten-jargon al-door maar

spreekt van ‘faire vrai’. Zoo als wereldsch, populair, dichterig en burgerlijk het realisme tot het naturalisme gebracht wordt door de werken van Dumas Fils, Augier, Feuillet enz., zoo vormt het werk van de Goncourt dien overgang met de groote ingetogenheid van het zuivere artisticisme, zich koncentreerend in den stijl, waarmeê die anderen zich niet bemoeiden, gedistingeerd uit vereering voor de distinktie en doortrokken van den menigte-meeningen-versmadenden adel der hooge stylisten.

Dat ik voor de Goncourt een diep-innige genegenheid heb, komt om twee zaken: om dat ik in hem iets, in zijn werken een observatie- en stijlwereld gevonden heb, daar ik al lang naar haakte en waarvan verscheidene andere fransche schrijvers niets dan te leur-stellende schijntjes gaven; èn om dat ik, telkens als ik hem lees, behalve vele dádelijke gedachten en sentimenten, onmiddelijk uit zijn werk voortkomende, verschillende óndadelijke gedachten en sentimenten door hem krijg, die tot de aangenaamste en ongemeenste behooren, die ik maar in mijn voel-leven heb ontmoet. Ten eerste de observatie- en stijlwereld. Hiermeê bedoel ik en dit zit in mekaâr als volgt. Elegante pikanterie en van gratie door-geurde distinktie, - dat zijn, heb ik 't wèl, die europeesche eigenschappen, welke men bij de franschen in hun reinste en ergste innigheid aantrof en aantreft. In het fransche 18e-eeuwsche salon-leven vond men ze, als bestand-deelen der gewone-menschenmaatschappij het best en meest vertegenwoordigd. Zij waren in de geesten, en zij uitten zich in het gezegde, in het zeggen, in de zegging, die door de encyclopedisten, de andere literatoren en door de edellieden stellig even zeer als hun toilet verzorgd, en bijna als een kunst beoefend werd. Neem nu de elegante pikanterie en de van gratie doorgeurde distinktie in hun fijnste wezen en hun meest geacheveerde bizonderheden, doe ze bewust worden, dat wil zeggen laat ze geen vruchten uit den tuin eener hof-opvoeding en van een wereldsch konservatieleven zijn, buiten hun eigen medeweten om zoo gegroeid, maar laat ze ontstaan zijn uit een hen zoekend denken gebazeerd op de

kritische lektuur van de beste literaturen van alle landen en tijden, meng ze dan met een hoeveelheid artisticiteit, die zich gevoed heeft met het nagaan en het in-hun-wezenbegrijpen van alle kunsten en kunstnijverheden, van egyptische en grieksche architektuur af tot delftsch aardewerk en utrechtsch fluweel toe, doe dat mengsel tot zijn hoogsten kracht-bloei, tot zijn opperste ontbotting en rein-rijksten groei komen in een menschenorganisme, dat er zijn ernstigst en eenigst werk van maakt literair te zijn, in de techniesch-artistieke, in de zuiver-enge beteekenis van dat woord, literair tot het lichaam er van verfletst of sterft, literair door dagenen weken-lange opsluiting, en aftobbing en uittering der gewone gezondheid, literair in dien zin, dat de kunst van het zeggen, de kunst van het schrijven, de kunst van het precize woord, alles wordt, dat het woord ‘écrire’ een knetterenden en schroeyenden goudsmederij-achtigen klank krijgt en de kunst van het woord, niet van het rhythme, maar van het enkele, van het alleen-woord, de kunst van het enkele substantief, de kunst van het enkele adjektief, alleen om zich zelf en zoo diep mogelijk in zich zelf, beoefend wordt als een soort van kalligrafie van de ziel, - en ge hebt De Goncourt.

Het vaag-vragend gevoel, dat ik had, en dat De Goncourt bevredigd heeft, was de begeerte Parijs te kennen, niet Parijs in 't algemeen, maar Parijs in 't bizonder, en wel het Parijs dat als zoodanig essentieel uniek is in de wereld. Neem zooveel vrouwen-verf, zooveel café-concert-gas, zooveel dertigjarige kale hoofden van stupide rijken, en ge hebt het Parijs dat ik meen. Neen, toch niet, want de vrouwen-verf, het gas en de kale hoofden zijn ook in Londen en Weenen, zelfs in Berlijn. En waarom is Parijs de stad bij uitnemendheid, waar die verf en dat gas tot een macht worden, die maakt dat jaarlijks duivelsche stoomtreinen van alle intellektueel gevormde werelddeelen massaas van die kale hoofden naar Parijs voeren, om de menschen, die er onder staan, hun door tien geslachten vermenigvuldigd fortuin te doen verliezen, zich er als katten in de rivier te doen gooyen of er in urinoirs hun kale hoofden aan schilfers te doen schieten?

Die dat wil weten moet de parijsche verf en het parijsche gas, hun effekt, hun geestelijke waarde, in hun wezen, in hun intieme essentie kennen. En die ze groot, die ze klagend en moordend groot wil zien, die verf en dat gas, die kan dat nergens anders vinden dan in De Goncourt. Dat Parijs, waar de menschheid als in een broeikast, een soort van bizaar en ziekelijk tweede-leven leidt, geen leven zoo groot-schoon als van torenhooge-boomenwouden, maar een leven zoo mooivreemd, zoo fijn-intens als van donker-groene gift-planten met bloedroode bloemen, dat Parijs in zijn uiterste opkoortsing, met zijn aan majesteit grenzende distinktie, en zijn de goddelijkheid rakende elegantie, dat Parijs, van zijn éene pool, de artiest, tot zijn andere pool, de vrouw, dat vindt men tot literair-artistieke psychologie geworden in De Goncourt. Geen man, die wil kunnen beweren geleefd te hebben, geen artiest, die zijn negentiende-eeuw wil kennen, die De Goncourt niet zal moeten dóormaken. Al die boeken over Parijs van feuilletonnisten en romanciers, over de Bohême en de aristokratie, van Murger af tot Gyp toe, dat beteekent allemaal niets te vergelijken bij De Goncourt.

Nu kom ik tot het tweede, de sentimenten en gedachten, die ik door De Goncourt krijg. Wel wel, denk ik en voel ik als ik weèr eens wat in hem gelezen heb, het is toch een plezierig baantje zoo schrijver te zijn, het is toch een alleraangenaamste bezigheid zoo proza te zitten schrijven. Ik krijg trek in styleeren en word vol van stijl-mijmering, een trek zoo erg en een mijmering zoo absorbeerend, als de nachtelijke maaltijdsdroom moet zijn van iemant wien een hard diëet is voorgeschreven en die in den avond langs een openstaande restauratie-keukendeur is gekomen. Ik voel allerlei aandriften in mijn hoofd om fraaye, gladde, gebogene, bewerkte stijlen te schrijven, gekomponeerde, gebouwde stijlen, als kamers en huizen van stijl, met dubbele deuren. Het is mij of mijn hoofd gemaakt is van spiegelende glasvakjes, glansend van taalgeluk. En in-eens hoor ik het vol van vogelengeluid. Dat zijn vele liefdetjes voor vele eenzame woorden, die ópkwinkeleeren. Elk woord krijgt zijn kleur,

zijn tastbaarheid, en wordt als een gebaar van klinkende kleur, een áanvoelbare beweging van geverfd licht. Niet alleen de substantieven, die toch al een machtige tastbaarheid hebben, daar zij zwaar zijn en veel-zeggend als dikke dames; niet maar de adjektieven, de werkwoorden, de deelwoorden, die van-zelf reeds een bewegelijke doordringendheid bezitten, als badineerende badgasten van den strandkant af gezien, als kaaskoopers in een herberg en als dienstmeisjes in de Damstraat; maar ook heele lief-nietige woordjes ‘het’, ‘die’, ‘welke’.

‘Het’ wordt wit en stug, met iets plankerigs en palerigs, ‘die’ rood, mollig en vochtig, ‘welke’ krijgt iets van verflensend, smeltend glas. En al die kleine woord-minnarijen, dat zien van de taal als een kristallen stad met rinkinkend gelijmde paleizen, stijgt en verwarmt, en wordt de koorts der onbesmet-artistische drift voor de taal, die vergeluiding van het geestesleven, voor het woord, in den achtergalm van wiens klank ik als een veronzichtbaarde, tot hoorbaarheid geworden wenk voel van zijn beteekenis.

III.

Ik heb misschien nog niet nadrukkelijk genoeg te kennen gegeven, hoe De Goncourt niet de artiest is van den rhythmus, van den grooten volzinnen-rhythmus, die zijn hoogste superioriteit hoofdzakelijk in de versmaat vindt en die in de engelsche en hollandsche talen beter materiaal heeft dan in de fransche. Ik geloof wel, dat zijn droomende hoop hem er heen voerde in het fransch een modernen rhythmusstijl te maken, waar hij ergens schrijft van ‘un style heroïque moderne.’ Maar dien stijl, in den zin van de *melodie der woordenreeksen*, in den zin van de als voorgelezen, gedeklameerd-willende-zijn muziek van woordklanken-op-één-volging, dien lyrischen stijl heeft De Goncourt niet geschreven. Ik ben van meening, dat zíjn kunstsoort zich ook niet uiten kón in dien stijl. Want hij geeft niet sentimenten van hem zelf in proza, maar hij geeft zijn eigen observaties in woordschikkingen.

De Goncourt heeft meer dan eens lange volzinnen geschreven, en het kan wel zijn dat hij deze als perioden-voorbeelden bedoelde van zijn style heroïque. Zoo in ‘Manette Salomon’ over *La Blague* (pag. 28), zoo in ‘Gavarni’ over *Paris*.

Men zal vinden, dat beide perioden zonder rhythmus-muziek zijn, zonder stijging of daling of welke beweging ook in den gang van de taal, maar een dicht samensluitende op-een-hooping van geestige omschrijvingen van wat dat is, La Blague, van wat dat is, Paris, een koorts van aardige opmerkingen, een delirium van zeggings-gekun. In Manette Salomon is nog een hoofdstuk over de begrafenis van den aap Vermillon door den schilder-bohème Anatole, een hoofdstukje, dat een der beste triomfen van het realisme bevat, om dat de emotioneele waarde en de schoonheid van het leelijke er uiterst duidelijk in voelbaar is. In dit hoofdstukje, dat vochtig is van aandoening, is ook een begin van rhythme en wordt de sfeer der groote rhythmiek als even vleugelend langs gegaan, met het ‘dansez Canada, Vermillon, amour, oiseau, étoile.’ Opmerkelijk is 't, dat in dit meest aandoenlijke zijner hoofdstukken, de schrijver het dichtst bij de versmaat komt.

Ik heb er misschien nog niet duidelijk genoeg op gewezen, dat De Goncourt te veel het zonderlinge zoekt om het groot-menschelijke machtig te kunnen worden in zijn kunst, hij denkt te veel om Parijs en om wat hem daar 't meest interesseert, dan dat hij in 't groot de wereld zou hebben kunnen zien en weêrgeven. Alles wat groot is, is eenvoudig, en geen sterveling zal De Goncourt eenvoudig noemen. Het geeft eigenlijk niet veel, om zoo in 't algemeen te zeggen, dat alles wat groot is, eenvoudig is, want dadelijk zal er iemant aankomen om te beweren, dat hij Wagner niet eenvoudig vindt en Zola gerechercheerd, in het zoeken naar liederlijkheden, enz., maar ik vind Zola eenvoudig en De Goncourt oneenvoudig, en dat woû ik grâag zeggen. Als ik in La Terre lees, aan het einde van het zooveelste hoofdstuk, van Jean en Françoise, die naast elkaâr zitten op de bank voor het huis, en Françoise valt met haar hoofd tegen Jean's schouder in slaap, ze wordt daarna wakker en ze gaan van

elkaâr: Bonsoir Jean, bonsoir Françoise, - dan word ik door die vulgariteit, door dat absoluut onbizare verhaal hevig aangedaan, en het is net of ik niet meer zit op een stoel en met mijn voeten op de vloer, en dát is 't, dát bedoel ik met den eenvoud van groote kunst, en dát heeft De Goncourt mij nooit gelapt. De Goncourt is een te aanzienlijk kunstenaar, om er een groot te kunnen zijn.

IV.

De Goncourt is een psycholoog met een observatievermogen van het zuiverste water, waardoor hij de dingen met de paarlemoer-kleurig-subtile inwademingen van hun essentie ziet, meer psycholoog dan kunstenaar en die daarom de kunst aan de psychologie in plaats van de psychologie aan de kunst dienstbaar maakt, die daarom dus naar excentrieke, een uitzondering makende, menschen en gezelschappen in de maatschappij zal zoeken om ze te ontleden en te noteeren, een psycholoog en verfijnd kunstkenner, die geschreven heeft in een intens artiesten-jargon, en van dit jargon een heele taal heeft gemaakt, als een artistieke omgangstaal voor menschen, die hun dagelijksch leven met zoo ongemeen mogelijke gesprekken willen vullen. Die taal zal dán eerst groote kunst zijn, wanneer wij haar niet om de interessantheid en goed-gevondenheid van haar zelf geven, - zoo als De Goncourt doet, die zijn nieuwe woorden zelfs kursief liet drukken, als om te zeggen tot zijn lezers: vinden jullie dat woord niet goed gevonden? - maar haar tot onze gewone taal gemaakt hebben en haar als zoodanig gebruiken om er groote lijnen- en kleurenspelen in te schrijven.

De Goncourt is dus een psycholoog, die, in kunstrijke taal, voor den eerst ontwikkelden en daarna verfijnden negentiende-eeuwer, de dingen heeft verteld, die zoo iemant het graâgst dient te hooren. De meest gekompliceerde menschen-organismen heeft hij ontleed, die hij in zijn wereld kon vinden, van de belangrijkste typen uit een van de belangrijkste eeuwen - voor ons dubbel belangrijk, daar zij de

oorsprong van de onze was, een sprong, die in 1789 er bijna een doodelijke werd, - en voor ons ook de makkelijkst door-zoekbare en volledigst kenbare eeuw, heeft hij beschreven. De Goncourt is de psycholoog, de beste die er geweest is, van de 18e eeuw; hij is de psycholoog van de minst gemakkelijk te doorgronden individu-soorten der 19e eeuw: de schilder-artiest, de aktrice-artieste, de publieke vrouw, het jonge-meisje in de aristokratie; hij is de psycholoog eindelijk van de door menschenhanden levend gemaakte doode materie, van de kunst geworden industrie; hij is de psycholoog in één woord van de vrouw en van de kunst, van de vrouwelijkheid en de artisticiteit. Zijne beteekenis voor onze eeuw heeft hij verklaard in de voorreden van Chérie, '...la recherche du *vrai* en littérature, la résurrection de l' art du XVIIIe siècle, la victoire du japonisme, ce sont les trois grands mouvements littéraires et artistiques de la seconde moitié du XlXe siècle,.... et nous les aurons menés, ces trois mouvements...' Even te voren heeft hij van de japansche kunst gezegd, dat die bezig is, zonder dat iemant er erg in heeft, 'de revolutionner l'optique des peuples occidentaux.'

Zolaas kunst voelt De Goncourt niet geheel. In de voorreden van Les frères Zemganno verwijt hij Zola min of meer direkt van te veel den derden en vierden stand in de maatschappij geschreven te hebben, te weinig den éersten. Hij beweert, dat boeken als l'Assommoir slechts uitmuntende voorpostengevechten zijn, maar dat het naturalisme pas volledig het klassicisme 'en zijn staart' gedood zal hebben, als ook de aristokratie beschreven zal zijn. Een vergissing natuurlijk, die meening, maar in De Goncourt zeer verklaarbaar, in De Goncourt, den zoeker naar intieme bizonderheden in het leven van menschen en dingen, die geen onderscheid genoeg maakt tusschen het onderwerp en de manier, en niet begrijpt dat éen Maheude, met haar magere, zwarte armen óp naast haar hoofd, kermend naar de grijze lucht, iets grooters is, meer kunst is, dan een boekdeel vol observaties van bizonderheden van een schilders-atelier.

De Goncourt is voor mij het rijkst aan belang in zijn

artistieke psychologiën van 19e-eeuwsche kunstenaars en vrouwen, en als taalmaker. Om volledig te zijn en zooveel mogelijk lezers zooveel mogelijk ingenomenheid met De Goncourt te geven, wil ik echter eerst hem in zijn andere twee werksoorten nagaan.

De blik van De Goncourts denken, is, toen het in de geschiedenis tuurde, natuurlijk het liefst en het gauwst en voor-goed stil gebleven in de 18e eeuw. Ten eerste om dat hij, ‘épris de moderne’ zijnde en zijn tijd, zijn eeuw in haar fijnste uitspruitsels zoo erg merkende, graâg woû weten hoe het dan wel gesteld was in het tijd-terrein, waaruit de zijne was opgegroeid, ten tweede om dat hij de vrouw, zoo als hij haar in de spitse celibatair-artistieke gevoeligheden zijner observatie-meditaties zag en beminde, in geen vroegeren tijd beter en duidelijker vertegenwoordigd vond dan in de 18e eeuw. De 18e-eeuwsche salon met haar vrouwenkout is nu eenmaal het wijfje, en de 19e-eeuwsche schrijverscel met zijn pengekras is nu eenmaal het mannetje, uit wier paring wij het kind der 20ste tegemoet zien. En dat wijfje heeft De Goncourt zoo duidelijk en zuiver laten zien als was haar lijf een venster en haar hoofd een kristallen kelk. Lees zijn geschiedenis van de 18e eeuw, de geschiedenis der maitressen van Louis XV, lees, om er ten minste wat ín te komen, het door hem geschreven portret van madame de Pompadour. Het is waar, dat in deze opstellen de artiest De Goncourt niet met de taal bezig is, dat de stijl in geen verder stadium van artistieke behandeling verkeert dan b.v. in de historische werken van Taine, het is ook waar dat de karakterizeering van een Anatole b.v. in Manette Salomon, van een Faustin in den roman van dien naam, veel verder gepoesseerde fijnheden van observatie-psychologie bevat, maar ik neem de vrijheid u te vragen, welke historieschrijver beter is in de karakter-ontledingen en beschrijvingen van bizondere personen, en van die bizondere personen, die door hun plaats in de maatschappij een heel tijdvak personifiëeren. Een eigenschap van De Goncourt, waarover ik 't later nog zal hebben, is, dat hij nergens, noch in zijn historische werken,

noch in zijn psychologiën van zijn eigen tijd, groote geheelen, groote gezamentlijkheden ziet en geeft. Zoo heeft hij de achttiende eeuw beschreven, niet de eeuw met de individuën er in, maar de individuën met in hen de eeuw. In het zuiver naturalisme, zoowel in de historie als in de kunst, vervalt het individu geheel als zoodanig, om slechts een stuk van een groep uit te maken, en de groep, de groep menschen, lost zich weêr op in en is slechts een stuk van de omgeving van lagere orde. Maar zoo hoog heeft de Goncourt zich niet kunnen heffen, zoo breed heeft hij zich niet kunnen uitstrekken. Hij schrijft wel van b.v. mevrouw de Pompadour als symbool en personifiëering van de tot de regeering komende bourgeoisie, maar hij beschrijft niet de heele fransche achttiende-eeuwsche bourgeoisie, en haar stijging tot de almacht, met mevrouw de Pompadour als een heel klein onderdeel er van, welk onderdeel even-goed een anderen naam had kunnen hebben, even-goed een andere vrouw, een ander stuk menschheid had kunnen zijn. Men krijgt niet genoeg de impressie dat de eeuw alles en Louis XV en mevrouw de Pompadour niets beteekenen. Als ik wél heb, zijn de methoden van historieschrijven elkaâr zóo opgevolgd: krijgsgeschiedenis, staatsgeschiedenis, maatschappijgeschiedenis. Wij zijn nu aan de maatschappijgeschiedenis. De eerste faze der maatschappijgeschiedenis is voorbij: die der monografiën van ‘zeden’, ‘gebruiken’ en ‘personen.’ De tweede faze is begonnen, die, waar de maatschappijgeschiedenis overgaat in menschheidsgeschiedenis, om later te eindigen als natuur-geschiedenis. Men zoekt den geest, den algemeenen geestes-stand en beweging der eeuwen te verhalen en te verklaren, men zoekt de ideën, zoo als zij zich in de hoofden der menschen voordeden, men vindt overal in denzelfden tijd gelijksoortige ideën in een hoeveelheid menschen, men houdt zich bij die gelijkheid, bij die éene groote geestesbeweging in het menschenvleesch, ook al is dat vleesch in diverse stukken afgerond en gescheiden, die men individuën noemt. Men vindt het het belangrijkst éerst precies te weten welke algemeene geestesbewegingen er geweest zijn en hoe zij er

kwamen, en verwaarloost voorloopig na te gaan in welke personen die ideën zich sterker of minder sterk accentuëerden en hoe de namen der menschen zijn, in wie zekere ideën al aanwezig waren eer zij algemeen werden[1].

Nu is De Goncourt een der beste schrijvers der maatschappijgeschiedenis, eerste faze, zoo dat men steeds in zijn werk de tweede faze al merkt te beginnen. En hij is stellig de allerbeste voor het ontleden der wezens van de bizondere personen. Om een voorbeeld te geven van hoe in zijn werk de tweede faze al merkbaar is, wijs ik er op, dat hij van de 18e eeuw b.v. zegt: c'est le siècle de l'ennui.[2] De verveling ziet hij, als algemeenen geestes-staat der menschen en volgt dan die oorzaak in haar gevolgen, in de levens-toestanden van menschengroepen en enkele menschen, die uit dien staat voortkomen. De Goncourt is op die manier beter dan Guizot, een voorganger van Taine, een ranggenoot van Macaulay en fijner dan Macaulay.

De tweede soort werk van De Goncourt, waarop ik nog eve woû terugkomen, is de kunst-kritiek of, kunst-kritiek zoo als men dat meestal bedoelt is eigelijk het wóord niet, het is het kunst-*gevoel*, het kunst-gevoel zoo direkt mogelijk omgezet in woorden en op die manier tot kritiek gemaakt. Deze kunst-kritiek heeft zich minder bemoeid met de archi tektuur, minder met de beeldhouwkunst, minder met de muziek. Zij heeft zich alleen bemoeid met de schilderkunst, de graveer-kunst, de teeken-kunst en verder met de ornamentistische kunsten, de meubelmaak-kunst, de vazen-maak-kunst, dat eigelijk een kleine beeldhouwkunst is, voorts ceramiek in al de onderdeelen, de boekbind-kunst, en zoo meer. Ik zoû op 't moment vreeselijk weinig graâg een stuk kunstfilosofie te schrijven hebben, waarin een redeneer-definitie of een gevoels-definitie gegeven werd van ‘kunst’, die duidelijk zoû doen merken, òf de dekoratieve kunsten kunst kunnen zijn en

1) Zie de studiën over literatuurhistorie van F. v.d. Goes, *Nederland* en *N. Gids*.
2) Zie *Les maîtresses de Louis XV*.

waar en wanneer zij dat worden; ik weet alleen, dat De Goncourt door zijn manier van schrijven over zulke zaken mij sterk de impressie geeft, dat, ten eerste, al die kleine kunst-soorten wel deugdelijk echte kunst kunnen zijn, dat, ten tweede, men zich een zeer bizonder fijn slag van onderscheidingsvermogen moet hebben eigen gemaakt om altijd te weten wat hier kunst is, wat niet. Dat onderscheidingsvermogen bezit De Goncourt. Ik heb nooit iets van een anderen schrijver gelezen wat in voortreffelijkheid zoû naderen de bladzijden, door De Goncourt over dit onderwerp geschreven. Wil iemant zich dat hoogste element van 19e-eeuwsche superieure mannen-opvoeding eigen maken, dat hierin bestaat, te weten wat men te gelooven heeft van de graveerkunst, de litografie en de industriëele kunsten, dan kan hij niet beter doen dan de Goncourt hierover lezen.[1)] En niet zoo zeer te weten wat men hierover te gelooven heeft aan data, namen en plaatsen, dan wel wat men te gelooven heeft van de filosofie der gravure, en welke exessen van jolige zwier en donzig-wellustige teêrheid er te doorvoelen zijn in de prenten der 18e-eeuwsche franschen, maar niet in hun gewone staten als boek-illustraties, maar in hun eerste staten van ‘vóor elke letter’, in hun eerste etsige ontworpenheid, waar men de stiftsbévingen ziet bewegen op het papier; wat er te door-hooren is in de instrumentatie der litografie, wat te doorzien in de tot bezwijkens toe opgevoerde kleuring van chineesche en japansche kunst; wat een genot-trilling er voor de handen is op te doen bij het betasten van die vaas-modelleeringen, in wier wrong het begrip aaying zich zelf lijkt te hebben geboetseerd, en welk een melodie van ornament-gratie een marokijnen boekband met zijn gouden verbloemingen kan opwekken in den verliefde der dingen. Dat is De Goncourt: de verliefde op het ding. Het leven der dingen, dingen in 't bizonder als door menschen gemaakte voorwerpen bedoeld, waarvan hij spreekt in de voorreden van zijn ‘Maison d'un

1) *L'art au dix-huitième siècle, La maison d'un artiste, Gavarni, l'homme et l'oeuvre*, en eenige bladzijden in *Manette Salomon*.

artiste', dat leven heeft hij in zijn binnenste innigheid meê geleefd, en zoo als een ander van zijn huisdieren houdt, en zijn hond streelt en zijn kat op zijn schoot neemt, zoo heeft hij gehouden van de koppen van Sèvres, van de borden der chineezen en de vazen der japanners en het graveersel der franschen en heeft hij, zijn heele stille leven lang, die hevige aziatische kleuringen en die kokette praal van de fransche graveering, uit zijn mijmerende oogen bestreeld, met zijn zoekende bliktuursels bespeeld, als hij, uitgeput van zijn gloeyende taal-hallucinatie, door den rook van bedwelmende sigaren, midden-in de woorden-losscheuringen uit zijn weêr-spannig artiesten-willen, óp keek naar de wanden waar tusschen hij zat, den rug vóor de elegantie van een stoel Louis XV. Het is, dunkt me, een onderdeel der literatuur-fysiologie hierbij op te merken, dat een eerste-rangs-schrijver niet dermate kolleksioneur en beminner van kunst-voorwerpen zijn kan. Zooveel als De Goncourt voelde bij een kunstig-vreemd-mooi voorwerp, zooveel voelt de groote kunstenaar ná De Goncourt bij een kunsteloos-gewoon-leelijk-voorwerp, want hoe meer men in zich heeft, hoe minder men afleiding van-buiten kan velen ten eerste, en hoe minder kunst op zich zelf de dingen zullen zijn die de kunst in u wekken ten tweede; bij vele moderne literatoren is 't een bekend verschijnsel, dat een straatorgeldeun, valsch en wanklankig gehoord in de stads-straat, stemmingen opwekt, die geen symfonie ter wereld hem kan bezorgen. Mededeelingen als deze behooren niet tot de direkte literatuur-kritiek, maar zijn bijdragen tot de kennis van de fysiologie der artisticiteit. Aardig dat het op nieuw zien en genieten van de kleine gratiekunsten juist in denzelfden tijd weêr ópkwam en zich in denzelfden mensch het sterkst openbaarde als het in 't klein weêr-op-nieuw zien en weêrgeven der direkte natuur in de literatuur.

Want dit heeft De Goncourt gedaan, - en zoo ben ik nu tot de beschrijving van zijn derde werksoort geraakt, die, waarin ik het meeste belang stel, - hij heeft geïnaugureerd de kunst der fijne, indringende, observatie-naar-buiten. Ik zeg expres observatie-naar-buiten, om het hiermeê nog-eens duidelijk

te doen zijn, dat hij niet zijn inwendige zieletoestanden, zijn ziele-staten of stemmingen observeerde *als zoodanig*, om die in de klank-melodie van gerhythmeerde fantaziën te uiten, maar dat hij zijne persoonlijkheid met haar bewerktuiging als individu éenheid-in-zich-zelf ter zijde liet, om zijn bewust-zijn te doen óvergaan in de buiten hem door hem gezien wordende dingen, waardoor die dingen als bezield werden, als een ziel, een innerlijk leven, kregen, en het leven manifesteerden, dat de wil van zijn observatie hun had ingegeven.

De eerste algemeene eigenschap van De Goncourt, waarop ik nu terugkom, is zijn zien van kleine bizonderheden en zijn niet-zien van groote ensembles. Dat is een eigenaardigheid van de franschen, zegt Taine, dat zij zoo'n moeite hebben om ensembles te zien. De franschen nu, als volks-karakter het duidelijkst uitgekomen zijnde in de 18e eeuw, en De Goncourt als een achttiende-eeuwsche franschman met een dubbel bewustzijn wezende, dus de personifikatie der franschen bij uitnemendheid, zoo treft dit merkwaardig, dat hij geen ensembles ziet. Neem een lucht, een huis er onder, een laan met boomen, een man in de laan. Zeg in zoo weinig mogelijk woorden, bijna-woorden of woordingen, wat gij ziet, maar zóo, dat ik dat alles zoo te-gelijk mogelijk zie-voel, zóo vooral, dat ik de éenheid, de samen-éen-gezichtswezen-zijndheid van de lucht met het andere dadelijk zie, dat ik de kleur en de aard van de lichtruimte, van het luchtvak, van de atmosfeer, die als een bak is gemaakt van den hemel, den grond en de horizonten, dadelijk merk, en ge hebt gegeven wat ik hier nu een ensemble noem. Dat doet De Goncourt niet. Hij ziet wel de wolk, maar hij tuurt naar de wolk als een boedist tegen het gezicht van zijn god, haar en haar alleen ziende, en zijn blik verwijdt zich niet om de wolk te zien als stuk van het geheel. De Goncourt ziet wel den mensch, ziet hem meer in bizonderheden, meer met de versprietingen van zijn haar, de verfronsing van zijn gelaatshuid, de op- en aflichtingen van zijn oogen, het open- en dichtgezuig der lippen, de glans-strijkingen van de jas, het oogen der knoopen, de drapeering van de broek, de aan- en weg-, en op- en neerblokking der

schoenen, maar ziet elke beweging en elke lichting niet om den wille van de lichting en beweging zelf, ziet niet de eenvoudigste armbeweging als een zeer bizonder en vreeselijk iets, als een immense levensmanifestatie zich volvoeren vóor en in het ónbewegelijke, ziet niet de minste glimperglans als een vervoerend verschijnsel vóor en in de lichtloosheid, maar geeft aan elke lichting en beweging die hij ziet, een tikje van kuriëusheid, maakt de lichting en beweging *karakteristiek*, niet groot-waar, maar duivels-juist. Dat karakteristiek-maken van De Goncourt van de lichting en beweging is iets zeer bizonder moois en zeer artistieks, ik wil maar zeggen, dat er al tijd de jacht op het wild der kuriëusheid nog bij te pas komt. Een ontbijtend kantoorbediende te beschrijven zoo dat ik in hem een gedicht van bewegend vleesch voel, is iets meers dan een ontbijtend prins te beschrijven met de nomen-klatuur van de pâte, waaruit zijn manchetknoopen zijn geboetseerd en van de sauzen, waarmeê hij zijn Newa-forellen begolft. Ik geef toe, dat geen-een Franschman nog die kunst van ensembles zien van lichtingen en bewegingen heeft, zoo als ik mij die droom. Maar De Goncourt ziet ook die andere ensembles, de Zolaïstische ensembles niet. Hij ziet de menschen niet als vleeschgroepen maar als individuën-gezelschappen. Hij zal een individu ontleden fijner, scherper dan Zola, maar groot in-eens een heele menschheid zien, zoo als Zola, dat doet hij niet. Er is geen questie van, of De Goncourt behoort tot een literatuurbeweging anterieur aan de kunst van Zola, zoo als het fransche schilder-kunst-realisme anterieur is aan het impressionisme, maar De Goncourt heeft zijn individualistiesch realisme zoo tot de hoogste verfijningen opgevoerd als geen enkele artiest gedaan heeft en daarom kan zijn realisme als een uiterste nabloei van het gewone realisme geappreciëerd worden, en als zoodanig gelijk-tijdig-mogelijk met het naturalisme, zooals een maan bij zonsopgang.

Gelijk-tijdig met het individualisme in de filosofie en in de historie, is, in Zola, het individualisme in de epische woordkunst ondergegaan. En De Goncourt is de beste vertegenwoordiger van het individualisme in de epische woordkunst,

in de schrijfkunst van direkte waarnemingen. De Goncourt ziet apparte menschen, laat ze wel veranderen door de omgeving, maar heeft toch het gestel als een meer vermogenden faktor dan de omgeving, in de vroegere werken althans, verg. Germinie Lacerteux, La fille Élisa en Manette Salomon (Anatole), in Chérie is de omgeving van meer invloed geworden. Zola ziet geen apparte menschen, de omgeving wordt alles, zie vooral Pot-Bouille, Germinal en La Terre. Men zal zeggen, dat in Pot-Bouille het individu (Octave) zich juist door de omgeving doet ondergaan; ja, maar ik méen niet, dat, fysiologiesch, in Pot-Bouille niet een individu gegeven is dat de omgeving overwint, zoo als elders de omgeving het 't individu doet, maar ik meen, dat, artistiesch, als visie, in Pot-Bouille de kleine bourgeoisie geschreven is en niet de geschiedenis van dien éenen meneer.

De tweede algemeene eigenschap van De Goncourt is eenvoudig deze, dat hij begonnen is *proza* te *schrijven*, ja, *bewust* te *schrijven*. In afwijking van de gewone realisten en naast Zolaas naturalisme om, heeft hij leven gegeven aan de eerste beginselen van de nieuwe taal. Hij heeft het epische proza als bewuste moderne kunst gevestigd. Naast de kunst van den rhythme-volzin is de kunst van het sensationeele enkelwoord, en die heeft De Goncourt 't eerst bedacht. Ik geloof, dat ik hier den wijsvinger leg op het essentieële verschil tusschen dit proza en de poëzie. Zóla heeft ook den franschen zinbouw hervormd, maar niet zoo fijn en veel als De Goncourt.

Deze eigenschappen samen begrijpend, zoo zal men voelen, dat er het gevolg van was De Goncourts antisymbolisme en een minning van de taal zoo fel, dat hij de effekten van zijn kunst dikwijls opofferde om de taal vooral te doen merken zoo als hij haar mooi vormde.

Even als hij de vondsten van zijn psychologo-fysiologisch zoeken zoo teêr lief had, om dat zij zoo nieuw en zoo van hem zelf, zoo van zijn eigen waren, dat hij ze gaf aan de lezers om hen zelf, zonder ze tot kunst te verwerken[1)].

1) Zie het artikel over Chérie, door F Netscher. *Nederl. Muzëum*.

In hoofdstuk 35 van Manette Salomon leest men, na de uitvoerige beschrijving van Coriolis' ateljé: Là-dedans, dans cet atelier, il y avait ... enz. In die herhaling van ‘dans’ na dat ‘là-dedans’ is heel De Goncourts manier te savoereeren. Een gewoon fransch auteur zoû schrijven: Dans cet atelier enz., maar De Goncourt wil niet hebben, dat zijn publiek zoo maar zal lezen van iets, dat in een ateljé gebeurt; hij wil, dat de lezer bij wat nu volgt voortdurend met zijn verbeelding *in* dat atelier zal *zijn*, dat de lezer niet zal denken bij wat er volgt: ja wel, nu gebeurt dat en dat, en voor de aardigheid gebeurt 't in een ateljé, maar 't had even goed ergens anders kunnen gebeuren; neen, De Goncourt beschrijft het leven van het ateljé, van het ateljé zelf, van welk algemeen ateljé-leven het leven der menschen, die er in zijn, een deel is.

Hij is nu nog niet ver genoeg in de door hem geïnaugureerde kunst om van dat ‘dedans’, van dat ‘binnen’ een hevige visie te hebben, aanhoudende in den stijl, die de herhaling van ‘là-dedans, dans’ onnoodig zoû maken. En daarom schrijft hij het nu zoo.

Leg La Faustin en La fille Elisa naast Nana, leg Manette Salomon naast l'Oeuvre, en gij zult duidelijk het onderscheid in al zijn eigenaardigheden tusschen Zola en de Goncourt merken, de eerste een psycholoog, een observateur van de vreemdste gewassen in den tuin van het menschenleven, doordringend tot de fijnste bizonderheden, de tweede een ziener van dat leven in het groot, symbolist in weêr-wil van zijn eigen-wil, ontdekker van groote bosschen en woestijnen; De Goncourt, de inkarnatie van het eerste stadium der moderne prozakunst, met Tacitus en Saint-Simon als stijl-inspireerders, ontworsteld aan het symbolisme, maar door de daar-bij verbruikte kracht te zwak om een groote kunst er voor in de plaats te stellen, Zola, door zijn machtig zieners-gestel nog vol symbolisme, meer natuurgenoot van Shakespeare, Dante en Milton, dan van Montaigne, Diderot en Stendhal, makend enorme kompozitiën met kleine fouten, tegenover De Goncourt, die kleine kompozitiën zonder fouten maakt; De Goncourt

een 19de-eeuwsch fransch mensch, Zola een wereld-schrijver van al tijd; De Goncourt een sublieme clown in het circus der artistieke psychologie en door één enkelen stijlwrong soms gedachten voor een heele nieuwe esthetika suggereerend, Zola een hoogepriester aan het altaar der epiek met soms ceremoniën die in den nieuwen eeredienst misplaatst zijn; De Goncourt een goudsmid, Zola een architekt; De Goncourt een vuurwerk-ontsteker ter eere der nieuwe kunstwereld, die hij voorziet, vóor zich ziet, Zola een stad-in-brand-steker van de oude kunst, om van het puin zijn eigen stad te bouwen; De Goncourt een ochtend-schemering, Zola een gisterenmiddag; De Goncourt de genesis van het proza der twintigste eeuw, Zola het proza der negentiende.

Ik wil maar zeggen, dat onze kunst voor het koncipieëren en komponeeren bij Zola en voor het observeeren en styleeren bij De Goncourt in de leer heeft te gaan. Zij moet van Zola leeren wat groote kunst en van De Goncourt wat zuiver schrijven is.

15 Mei '88.

Boekbeoordeelingen.

Ik begin met de bespreking van twee Vlaamsche gedichten: Keizer Karel en het Rijk der Nederlanden, door Julius de Geyter[1)], en Verhuizen, een landgedicht van Hilda Ram.[2)]. Die gedichten hebben mij weer heel erg het eigenaardige doen voelen van de Vlamingen, dat ik altijd gevonden heb, dáarin te bestaan, dat zij maar altijd door, en óok nu nog, in 1888, met dezelfde opgewektheid dezelfde dingen doen, die van '15-'30 en van '30-'60 door de Hollanders gedaan werden.

Na '15 en nog eens na '30, was het een Hollandsche gewoonte zich te goed te doen aan hyper-bolische vaderlands-lievendheid-literatuur. Men had een Hollandsche Natie met een Hollandschen God, een Hollandschen Koning, een Hollandsche vroomheid, een stel Hollandsche deugden: degelijkheid, milddadigheid; - en men dacht er niet aan dat het bestaan van al die zaken door geen Hollander zoo overtuigd zou zijn bezongen geworden, als er niet óok een heele hoeveelheid bizonder-Hollandsche ijdelheid was geweest. Vaderlandsche gedichten werden geschreven, vóor en na '30, waarin episodes verhaald werden uit oud-Hollands geschiedenissen, en die moesten, wat zij tóch niet konden, het bewijs leveren van de

1) Schiedam. H.A.M. Roelants. 1888.
2) Gent. Drukkerij S. Leliaert, A. Siffer & Cie. 1888.

innerlijke grootheid, die in het nieuwe Holland zou zijn. Tollens en Bogaers zetten die letterkunde een heelen tijd voort.

Tot de hyper-bolische vaderlandslievendheid-literatuur behooren altijd nog een groot aantal jongere Vlaamsche gedichten, waar het vers van den Heer de Geyter een van is.

Het verhalen van episodes uit de oude Vlaamsche geschiedenis, en dan zeggen: wat een volk, wat een weergaloos volk zijn toch die Vlamingen! doet een Vlaming als de heer de Geyter nog altijd met de voor ons ouderwetsche opgewektheid van wijlen den Hollandschen Heer Bogaers. Al de geestdrift van een nobel partijganger, al de gemoedelijkheid van een eerlijk burger, al de overgegevenheid van een nauwlettend historieschrijver, al de kennis en de studie van een ouderwetsch literator, geleerd in middeleeuwschen versbouw, - heeft hij in dienst genomen voor het maken van een dichtstuk, waarin de Vlamingen van Gent, met hun slachters en smeden, een vorstelijk volk zouden lijken, en de Keizer van Gent, Keizer Karel, een onbeduidend wreedaard, die zich wreekte op zijn edele geboortestad.

Ik heb iets tegen op die manier van geschiedenissen en gedichten schrijven. Ik vind dat het niet aangaat uit die prachtige doode Vlaamsche werkelijkheid, uit dat verhaal van hoe Gent stond tegenover Keizer Karel, van dat hij er geboren werd totdat hij het strafte voor zijn opstand, uit die trotsche botsing van één gekeizer-kroonden, één hooghartig-slimmen en sterken, met een heel stads-volk van stoere poorters, met vasthoudende handen en onverdraaibare hoofden, - niets anders te maken dan een register van de kleine zondetjes, die een Gentsch vorstelijk jongetje begaan heeft, van dat het slachters-dochtertjes verleidde totdat het uit puur wreedheids-pleizier, toen het een man was, Gent's voorrechten verscheurde en Gent's fort voor den grond sloeg, - van de kleine zondetjes, die dat stoute jongetje begaan heeft tegen de onsterfelijke slachters en smeden van Gent. Het gaat niet aan, vind ik, en de Vlamingen moesten uitscheiden met zulke dwaasheid, dien slimmen, stouten keizer te maken tot een touwtjes-pop, waar fransche heeren meê speelden, tot

een idioot, goedig broertje van den wezenlijken Keizer-Karel, en hem op het zeggen van natuurlijk weer een Gentschen ossenslager: dat hij een Rijk der Nederlanden had moeten stichten, zoo iets te doen antwoorden, als: Gut ja, dat ik daar niet eerder aan heb gedacht. - Men moet een Gentsch ossenslager zijn of een Vlaamsch dichter om zoo voor een Keizer-Karel te komen staan.

Ik zeg dit een beetje boos tegen de Vlamingen, en ook na wat ik vroeger wel eens van hen gezeid heb, zal het mij moeielijk vallen hen te doen gelooven, dat ik ook met dit te schrijven, het goed met hen meen. En dat doe ik toch; want toen ik het gedicht van den heer de Geyter doorlas, toen heb ik, die niet houd van dat soort verzen en over wat er in staat mijn meening gezegd heb, verscheiden malen een heel sterke, ontroerende aandoening gekregen, en gedacht in mijn eigen dat ik grooten eerbied had voor den ernst, de gemoedelijkheid en de eerlijkheid van dien poëet, waar ik om lachen moest. Dat ik van de Hollandsche vaderlands-lievendheid-literatuur niet en van de Vlaamsche wel een beetje houd, komt daarvandaan dat de Hollandsche ongemeend is en heelemaal voortgekomen uit nationale ijdelheid, de Vlaamsche voor een groot deel wèl gemeend en voortgekomen uit nationale opwinding. De Hollanders hebben zich belachelijk gemaakt door hun ijdelheid, de Vlamingen maken zich belachelijk door hun opgewondenheid. Met het eerste symphatiseer ik nooit, met het tweede soms wel.

En omdat ik op die wijs sympathiseer met de Vlamingen, zou ik hun dezen raad willen geven: gij, die het meent met uw verzen en uw vaderland, meen het, maar doe uw opgewondenheid weg. Opgewondenheid is van een huis afstappen met je gewone beenen, je valt met je eenen stap half-stuk. Ik lach met uw opgewondenheid, met uw in uw opgewondenheid doen en praten als dwaze kinderen, met uw verblind zijn zóo dat ge niet ziet hoe klein uw kunst is, hoe onbeduidend uw groote mannen zijn, hoe weinig gij, juist gij, die u zóóveel voorstelt, het hart van deze levende menschheid hebt voelen kloppen onder uw handen; - ìk, die niet lach

met wat er ernstigs in u is aan liefde voor uw land. Geloof me, - het gaat niet aan tegen elkaar op te bieden in vaderlandslievendheid, - máár geloof me, ik weet er hier, niet-opgewondenen, niet-naieve-verblinden, die de aarde van dit land met hun vuisten in zee zouden dragen, eer dan te dulden dat ze ont-hollandscht werd. Hun liefde is niet minder dan die van u. Maar zij hebben bedacht bij zichzelf, dat wie zijn land groot wil maken, dat niet doen zal door het omzetten van vaderlandslievendheid in slechte verzen of door opgewonden bluffen op de grootheid van zijn voorgeslacht; maar door, het beste en grootste bestrevende, rustig te staan met in zich het gevoel van te zijn een man van dit land, een geteelde uit dezen grond, zóo dáar te staan als een boom in de aarde, zóo, dat wie de aarde schendt den boom raakt en wie den boom schendt, de aarde.

Wèl spreekt ge van verbroedering. Maar *dit* zal de beste verbroedering wezen, dat gij ook, als wij, u vrij maakt van dat dwaze fantaseeren over onze doode grootheid, en zoekt met een heiligen wil en ontembare handen de nieuwe levende grootheid, die komen *moet* over Nederland, een meerder dan de vorige en o zoo'n andere, óm-dat het dwaasheid en zonde zijn zou, als dit heerlijke volk een paar eeuwen zou geleefd hebben om niet meer of niet anders te wezen dan het geweest is vóor dezen tijd. Zult gij dat doen, wilt gij daarnaar streven, dan zullen wij met broederlijke handen vóor aan onze grenzen komen en de grenspalen voorbij, die spotternijen zullen lijken midden in óns land.

Dat ik lachte om het tweede Vlaamsche vers zullen de Vlamingen zelf misschien begrijpen. Hilda Ram is zoo aardig vermakelijk. Men wordt ervan aangedaan, als men leest in haar ‘Inleidende Nota’, dat de jury voor een prijskamp eens de opmerking maakte dat haar rijmlooze jamben ‘wel eens dreigden te verloopen in gewoon proza’, en verneemt met wat een meer dan menschelijke toewijding en inspanning

ze nu de meest ondoorworstelbare werken over prosodie doorploeterd heeft om een maat te vinden, iets als een Grieksche versmaat, die zóo was ingericht dat het haar met den besten wil onmogelijk zijn zou, verzen in d i e maat te doen dreigen met verloopen in gewoon proza. Men gaat er van huilen als men ziet al die inspanning, de eindelijke vondst, het gedicht in die nieuwe maat geschreven, en men merkt dan, ja, dat Hilda Rams verzen nu wel niet met verloopen in 'gewoon' proza 'dreigen', maar zonder iets te zeggen, in aller-ongewoonst-slecht proza verloopen z i j n . Ook het verhaal van hoe Triene en Theunis samen dachten te gaan wonen in een huis, en hoe Theunis, toen hij eens dronken was, zei dat zijn vrouw als zij getrouwd waren, het wel laten zou de baas te willen spelen, en hoe Triene dat hoorde en toen niets meer van Theunis weten wou, of eigenlijk wou ze wel van hem weten, maar ze zei dat ze niets van hem wou weten, en hoe toen een ander in dat eigenste huis kwam en hoe de boerenjeugd en ook Theunis en Triene bij het verhuizen hielpen, en hoe, na een rede van den schoolmeester over den echtelijken staat toch alles weer terecht kwam, dat alles is niet minder aandoenlijk dan de Inleidende Nota, en staat te lezen in het driezangige Land-gedicht; Verhuizen van Hilda Ram.

In zoo'n boekje van Hilda Ram verschijnt weer anders de naïeveteit van de tegenwoordige Vlamingen. Sints tientallen van jaren is het uitkomen van zoo'n werkje in Holland een onmogelijkheid. In Vlaanderen is het iets gewoons. Daar heeft men, vastgroeiende in een hol nationaliteitsgevoel, soortgelijk aan wat wij vroeger óok voelden, onze huiselijke en sentimenteele verbeeldingkjes op den koop toe meegenomen, - met de vaderlandsche santenkraam ook de speksteenen poppetjes van onze trumeaux en chiffonnières. Het is voor ons een zonderling gezicht een fatsoenlijken Vlaamschen heer van leeftijd de kraam te zien tentoonstellen, en een respectabele Vlaamsche juffrouw, die op jaren komt, met de poppetjes te zien spelen. Daar komt het van daan dat als de Vlamingen zich onze broeders noemen, wij denken: nu ja,

broeders, dat is mogelijk, maar dan toch nog heele kleine broedertjes, erg bizonder jong. - Dat moet bij de Vlamingen anders worden. Zij moeten veel meer gaan doen wat hier in Holland ook gedaan wordt: alle modellen voor een poos ter zij zetten, zonder bang te zijn dat men eigenwijs zal lijken; heel nauwkeurig, niet in boekentaal, maar met eigen-gevoelde, stuk voor stuk gevoelde woorden, al wat men voelt trachten voelbaar te máken; de kunst, die er is, en die tijdgenooten er bij maken, vergelijken met de werkelijkheid, die de eenige, eeuwig-ontroerende macht is over ons, menschen, en alleen naar dát vergelijken oordeelen over verzen en proza; maar niet naar wetjes en regeltjes die achteraf gemaakt zijn uit de kunst van vroegere tijden, maar nooit noodzakelijk hoeven te gelden voor latere. Als de jonge schrijvers van een geslacht eens alleen letten op wat de werkelijkheid om hen heen, hen te voelen geeft; als ze alleen hun best doen dát gevoel uit te drukken, zoo nauwkeurig mogelijk, in woorden; als ze afkeuren, in zichzelf en anderen, al wat stereotyp, wat gemeengoed, wat niet zelf-gevoeld is in proza of verzen; - dan moet het al heel raar loopen met de letteren, of dat geslacht zal niet doodgaan vóor het die letteren rijk aan oorspronkelijke, natuurlijke, aandoening-volle kunst heeft gemaakt.

Ik hoop dat de Vlamingen hier naar luisteren. Ik hoop dat vooral de jongeren onder hen dit óver hebben voor onze gezamenlijke letterkunde, dat zij al dien stereotypen, vaderlandschen, huiselijken en sentimenteelen poëten-rommel, van zich gooien, zooals wij in Holland het gedaan hebben. Dat zal het begin zijn van hun aandeel in de 19e eeuwsche Hollandsche poëzie.

Er zijn voor de schrijvers van een nieuw geslacht altijd menschengroepen en personen, die zij op den duur niet kunnen negeeren, maar met wie het beter is af te rekenen of zich te verstaan. Zóo voor mij de Vlamingen, zóo ook de

schrijver van een Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde, wijlen Dr. W.J.A. Jonckbloet[1].

Het zou onverstandig zijn voor mij, die wel eens schrijf over letterkunde, te doen alsof er nooit een Jonckbloet geweest was. Bij elke voorstelling, die ik geven zou van een of anderen vroegeren Hollandschen dichter zouden tallooze scharen van zuigelingen en schoolmeesters mij een andere voorhouden: en die dan? en deze dan? - ik zou geen oordeel kunnen zeggen over eenig Hollandsch werk van beteekenis of de kinderen van bewaarscholen tot hoogescholen zouden er ongeloovig tegen glimlachen. En als ik dan vragen zou, wie hun andere voorstellingen en andere oordeelen gegeven had, dan weet ik wel dat ik niets anders zou te hooren krijgen als: de heer Jonckbloet, Professor Jonckbloet, het kamerlid Jonckbloet, Jonckbloet, de schrijver van de Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in zes deelen. - Neen, ik geloof dat het veiliger zijn zal af te rekenen met Dr. Jonckbloet in persoon.

Toen ik Jonckbloets boek voor het eerst las, maakte ik me wel eens boos. Die schrijver, dat was héel gauw te merken, was niet anders dan een nuchter-verstandig liberaal van 1848. D.w.z. dat het hoogste wat hij van de gedachten en verbeeldingen van de toen levende menschheid in zich had en begrijpen kon, was dat enkele ideetje van modernen vooruitgang, waarmee de ontwikkelde menschen van Nederland, op het voorbeeld van die in Frankrijk en elders, genoeg dweepten om verhandelingen over volkswelvaart te schrijven, stelsels van vrijhandel toe te passen, constituties te maken en op regimenteerende manier te voorzien in het volks-onderwijs. Hij had de eigenschappen, die theoretische menschen in hun praktischen arbeid het meest van noode hebben, die van arbeidzaam en administratief te zijn; en al het onuitstaanbare zelfvertrouwen van verstandige menschen, die het aan zich zelf meenen te moeten danken dat ze zooveel resultaat zien

1) Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde door Dr. W.J.A. Jonckbloet, zesde deel. Derde geheel omgew. uitgave. Groningen. J.B. Wolters, 1886.

van hun werk. Die soort van aanmatigend zelfvertrouwen hinderde me al daarin dat hij aan zoo 'n boek beginnen dorst; hinderde me in zijn zonder aarzelen oordeelen over ál die schrijvers, die honderdmaal meer dan hij waren; hinderde me in zijn stijl, als hij beschreef, als hij oordeelde, tot als hij aardigheden zei toe. Ik dacht wel eens of het dan nooit eens even bij hem was opgekomen: jongen, zou ik dat wel kunnen, over ál die menschen oordeelen? Maar ik zag hoe langer hoe meer, dat zoo'n gedachte niet in zijn hoofd kon opkomen. Hij kón eenvoudig niet het gevoel krijgen dat er iets in de wereld zijn zou dat hij, Jonckbloet, niet zou kunnen doen als hij maar wou. Vandaar dat hij zonder blikken of blozen, zóo alsof dat iets heel gewoon is, den maker van den Reinaert, Jacob v. Maerlant, Vondel, Hooft, Cats, Huygens, Breero en álle mogelijke Hollandsche dichters voor zich laat komen, net of hij de meester is en zij de schooljongens. Hij stuurt ze weer naar hun plaats, met een pluimpje, of met een uitbrander, of met een woordje van aanmoediging, net precies een schoolmeester: hij kijkt op ze neer met een zekerheid van de baas te zijn: men voelt er aan dat het hem niet in zijn hersens kón komen dat de minste van die menschen het recht zou gehad hebben hem een trap te geven in zijn schoolmeestersgezicht.

Maar het is veilig sollen met de dooden en Jonckbloet heeft heelhuids zijn leven kunnen eindigen. En ook wij blijven niet lang boos op hem. Want als wij eerst zien hoe hij Maerlant als een goedigen boer op den schouder klopt, Vondel als een burgermannetje aan de deur laat staan, Hooft de les leest over zijn gebrek aan karakter, - en dan hoe grappig hij in éénen als hij de 19de eeuw in is, als de aardigste, beleefdste man van de wereld, net een geacht ingezetene die van een reis thuiskomt en door de straat gaat waar hij gewoond heeft, zijn hoed afneemt naar rechts en links, naar de buren, die op stoep staan, naar de juffrouwen achter hun horretjes, en handjes geeft aan oude bekenden, die zeggen: och hemeltje, meneer Jonckbloet, is ú daar weer? - och, dan begrijpen wij immers dat die man, die

bewoner van de liberale straat van 1848 dáar thuis is, maar niet in de vreemde steden waar de Maerlants en Vondels en Hooften koningen in zijn. Dan gaan wij ook bedenken dat het geen wonder is dat een klein man de grooten niet begrijpen kan en zich hen liefst nog kleiner dan hij zelf verbeeldt. Dan vinden wij het zoo erg niet dat hij al onze dichters zoo wijs-neuzig behandeld heeft, want wij zeggen: nu ja, hij deed net of hij het tegen onze dichters had; maar ze waren het niet. Onze dichters, dat zijn die tien- en twintigmaal grootere gestalten dan Jonckbloet, die ge daar loopen ziet achter den horizon, waar Jonckbloets oogen niet kunnen zien. *Zijn* dichters zijn de poppetjes uit een speelgoeddoos: daar doet hij wijs tegen; hij mag ze opzetten en dan weer omgooien; ze zullen boe noch ba zeggen.

Men heeft veel geschreven over Jonckbloets aesthetische theorie, d.i. over de regeltjes, die hij zei dat schoonheidswetten waren, eu waarnaar hij beoordeelde of iets mooi of leelijk was. Nu vind ik voor het schrijven daarover mijn papier te duur. Als iemand iets leest of ziet dat mooi of leelijk zijn moet en hij voelt niet onmiddellijk en onweersprekelijk sterk dat het òf mooi òf leelijk *is*, maar gaat eerst naar huis en haalt een regeltje, waar in staat hoe het wezen moet om mooi te zijn, - als iemand zóo doet dan bewijst dat zoo volslagen mogelijk dat hij verstoken is van *gevoel voor wat mooi is*, en dus, met of zonder gebruik van aesthetische regeltjes, tot oordeelen over of iets mooi is, ónbekwaam. Daarover is verder niets te beweren. Welke regeltjes zoo iemand er op nahoudt is belangrijk in een boek over zulke regeltjes, maar niet hier.

Als men spreekt van Jonckbloet's groote verdiensten dan zal ik meê erkennen dat hij die heeft gehad. Door zijn ijver in het lezen van vergeten of weinig gewaardeerde geschriften, door zijn nauwgezetheid in het bezorgen van tekst-uitgaven, door zijn administratieve vermogens in de indeeling van zijn stof. Zijn verdiensten als docent en kamerlid zullen niet te overdreven geprezen zijn door leerlingen en collegaas Maar

op die wijs heeft zelfs Dr. J. te Winkel[1] verdiensten, die met inderdaad eerbiedwekkende geleerdheid en nauwgezetten studeerlust het eerste deel heeft afgewerkt van een nieuwe Geschiedenis der Letterkunde. Dat boek is bedoeld als tegengif tegen Jonckbloets dogmatische aesthetica. Maar de heer te Winkel had daarvoor ook karnemelk kunnen aanbevelen. Als Jonckbloet een eigenwijze dogmaticus is, dan is de heer te Winkel een zoete jongen, en hoe grooten eerbied ik heb voor dien nijveren lezer, die geen middel-nederlandsch vers te min geacht heeft om zijn lees-honger te verzadigen, ik geloof toch dat Jonckbloet in zijn recht en in zijn rol zou wezen als hij bij verschil van meening over het mooie of leelijke, den heer te Winkel bij den arm nam en in een hoek zette, met zijn gezicht naar een boekenkast vol middel-nederlandsche literatuur.

De heer Versluijs gaat voort met het uitgeven van zijn school-bibliotheek, waar ik nu en dan een enkel werk uit bespreek. Ik doe dat voorál graag als het boeken zijn die ik als jongen zelf ook gelezen heb of van een soort, waar ik veel van las. Dat geeft prettige herinneringen en het schrijven over zoo'n boek is geen taak, maar een uitspanning. Ferry's Woudlooper[2] had ik niet gelezen, maar Ferry en Aimard verschelen niet veel, en Aimard las ik zooveel te meer. Ik geloof dat tegenwoordig beweerd wordt dat Aimard verkeerd is voor kinderen. Ik kan dat niet inzien. Aimards typen zijn gechargeerd tot in 't onmogelijke, - goed, maar kinderen genieten van 't overdrevene, zooals wilden op het lawaai van den gong meer dan op muziek gesteld zijn. En, onmogelijk: ik geloof dat voor kinderen de onmogelijke on-werke-

1) Geschiedenis der Nederl. Letterkunde, Deel I, door Dr. Jan te Winkel. Haarlem, de Erven F. Bohn, 1887,
2) Gabriel Ferry, De Woudlooper. Naar het Fransch door A.S. Schoevers, met 7 gekleurde platen. W. Versluijs, Amsterdam, 1888.

lijkheid van hun lectuur niet zelden een uitstekend geneesmiddel is tegen de verdrietige werkelijkheid van hun leven. Ik voor mij vond het zoo.

Ik herinner me nog best, als mijn schoolwerk af was, dat ik, 's avonds in de huiskamer, zat te lezen in zoo'n Aimard-roman; met een gloeienden kop, tot over mijn ooren erin. Eindelijk zei mijn vader, naast me: Albert, het is tijd om naar bed te gaan. Dan moest ik natuurlijk eerst nog een zin of een bladzij of een hoofdstuk uitlezen, en dan stond ik op, maar hield het boek stijf onder mijn arm: daar sliep ik mee. Ik weet nog best hoe ik dan als verdwaasd met vaag-starende oogen in een warm gezicht door de kamer ging en nachtzoenen gaf aan de huisgenooten. Ik deed dat heelemaal werktuigelijk. Eéns, herinner ik me, gebeurde het, - ik was toen al een beetje een opgeschoten jongen, die niet meer zoo aan iedereen zoenen gaf, - dat ik, zoo de ronde doende, een zoen gaf aan de vriendin van een jonge tante van me, die meê op visite was. Die juffrouw werd er heelemaal verlegen van en een van 't gezelschap vroeg of ik zooveel hield van die juffrouw. Ik zei ja, maar het goede mensch had moeten weten, dat ik Og, den koning van Basan, óok zou gezoend hebben als hij bij toeval op haar stoel gezeten had. Ik zag dan niets van wat er was, omdat ik zooveel zag dat er niet was. Want de hoeken van de kamer zag ik vol met getomahawkte roodhuiden, met dobbelende mestiezen, met woudloopende blanken. Als ik in bed lag, verbeeldde ik me aan een boschrand te liggen luisteren: het groote bosch stond naast me en de donkerblauwe nachthemel van het verre Westen strekte zich boven me; 't roepen van een jakhals uit de boomen in de verte ging ik hooren, heel duidelijk; dat was mijn roode broeder de Jaguar, die aankwam door de takken en aanstonds zijn roode lijf in den lichtkring zou laten neervallen, met geen sterker geluids-schok dan die van een vallende peer. Straks reden wij, ik en de Jaguar, op lichte, snelle paarden, in op een bende Apachen. De Jaguar gilde den Comanchen-krijgskreet, den rooden keelschreeuw, en hij greep met de knieën zijn paard en met de handen

hoog boven zijn oprekkende lijf twee bijlen, en, het paard van onder en de bijlen van boven, bliksemde die ontembare neer op de koppen van 't Apachenplebs. En ik reed naast hem, met stille spieren, en hoorde alleen het geklikklak van mijn bukskolf, neerdoffen op de schedels aan weerszij. De gordel van het opperhoofd was zwart van langharige skalpen en rood van het bloed dat er afdroop, toen hij terug kwam in zijn dorp, zóodat de vrouwen niet ophielden met juichen, en er een gemurmel ging over de lippen van de hoofden om het raadsvuur toen hij zitten kwam in hun kring. Zwijgend nam de een van den ander de kalúmet, de lange raadspijp, en rookte de blauwe wolkjes. Toen zei de witte Bison, die wit was van de sneeuw van veel winters: Dat het opperhoofd, mijn zoon, spreke. De wijzen van zijn stam hebben hun ooren wijd open gezet. Zijn woorden zijn er welkom, want zij zijn met een dappere geweest op het oorlogspad.....

Ik heb nooit zoo gerild van ontzag en bewondering als toen ik zóo in bed lag te droomen van mijn Aimard-lektuur. Al het verdriet dat ik had als klein jong kindje, dat pijnlijk groeien moet tusschen de oude omstandigheden en de groote menschen, dat dagelijks zijn lichaam stooten moest tegen allerlei donkere onverzettelijkheden in zijn zoeken naar de gelukkige plaats waar hij vrij staan kon, ónder de zon en midden in de wereld, - al dat verdriet van zijn wording, dat het eene kind zich meer bewust maakt dan het andere, ging weg als een strand onder den zeevloed, onder de groote deiningen van gelukkige ontroering, waar het dán door werd overgolfd.

Spreek mij niet van het verkeerde van die Aimard-romans. Ik geloof niets er van. Uw kinderen zullen niet juist tot de twee of drie Europeesche zeldzaamheidjes behooren, die met een zakmes en een reisdeken in een roeibootje scheep gaan naar Amerika. Zij zullen hoogstens wigwams in uw tuin inrichten en hun broertjes niet bij hun doopnaam noemen. Ik voor mij heb nooit verlangd een Indiaan of een woudlooper te wezen in de werkelijkheid - in mijn verbeelding vond ik het al óver-mooi. Zoo zal het wel zijn met de meeste kinderen.

Gabriel Ferry's Woudlooper, nu zelfs opzettelijk bewerkt voor kinderen, wordt door sommigen boven Aimard geprezen. Hoe mooier hoe beter: als ik nú zoo jong was als toen ik Aimard las, zou ik van dien Woudlooper een beschrijving geven, die de lezer nu maar aan zijn zoontje vragen moet.

Ik heb voor de bibliotheek van den heer Versluys Gullivers reizen naar Lilliput en Brobdingnag[1)] vertaald. Wat ik daarover schrijf kan als een Inleiding tot dat boekje beschouwd worden.

Er is een plaats in die beide verhalen, waar Swift, wèl door den mond van een van zijn personen, maar in-eens en voor de eenige maal min of meer buiten zich zelven, lucht gegeven heeft aan den hartstocht, die hem dreef tot het schrijven van zijn boek.

Het is die waar hij den Koning van Brobdingnag, nadat Gulliver hem verteld heeft van de staats- en oorlogs-zaken van Engeland, zijn antwoord daarop eindigen laat met deze woorden: ‘maar nu begrijp ik volkomen dat het gros van uw Engelschen het afgrijselijkste ras van walgelijke wormen is, dat de natuur ooit kan geduld hebben, dat omkroop op de oppervlakte van deze aard.’

Dát was het gevoel dat Swift schrijven deed. Als hij een dichter geweest was, had hij er verzen van kunnen schrijven; zijn heele haat uit in verzen. Want verzen, dat is zoo goed als doodstriemen of aan boomen nagelen, - dat is zoo erg dat de bet-achter-kleinkinderen van den man waar ze op gemaakt zijn, nog nachten zullen hebben, dat ze hun ledikanten stuk trappen en hun kussens dóór-huilen, van te denken aan de pijn van hun voorvader. Maar Swift was geen dichter:

1) Gullivers Reizen naar Lilliput en Brobdingnag, door Jonathan Swift, vertaald door Albert Verwey. Met 23 afbeeldingen. Amsterdam. W. Versluys.

hij kón niet zóo maar, al wou hij het, als een slagregen van taal zijn haatláten kletteren over dat wormenras. Hij was een hard man, met een hoofd als een wig en die niet hield van versiersels, en innerlijk vol venijnigheid. Hij moest bedaard blijven om goed te kunnen schrijven, verstandig-mathematisch bedaard, optelsommetjes-achtig bedaard, het eene zinnetje makend na het andere. Het werk dat hij maken ging was een bedaard verhaal van zonderlinge reizen, met raide zinnetjes, simpel en sierloos; maar met geen stukje, zónder een pijnlijkhatelijke bedoeling. Die zinnetjes stellen zich in die verhalen naast elkaar als soldaten die de gelederen sluiten: elk onderdeel van een zin heeft zijn rangorde van opvolging, als deelen van symmetrisch gevormde figuren; nauwkeurig of ze in de wereld komen met een cijfer op hun schouder, als dienders. Er is niets gedaan om te maken dat ze beetje aardig zijn of zich een beetje smakelijk voordoen: zij staan daar in hun alledaagsche plunje, want zij komen niet om zelf iets te zijn, maar met hun boodschap van: zoo bedoelt Swift het: als kruiers, die als ze voor zich zelf komen, een lakensche jas aan hebben, maar een boodschap voor iemand anders doen in hun werkkieltje. Dat is zelfs zóo duidelijk, dat dáar b.v. waar makkelijk-schrijvende menschen hun best doen zullen, of al van zelf hun gedachten zoo zullen vormen, dat een bepaling altijd zoo dicht mogelijk bij dát wat bepaald wordt staan zal, - dat woordjes als: ‘die’, ‘dat’, ‘welke’, vlak achter het zelfstandig naamwoord komen, waarop ze betrekking hebben, - Swift die aangename gewoonte niet alleen versmaadt, maar wel schijnt zich met opzet niet er aan over te willen geven. Zijn rangschikking is heelemaal een rangschikking naar de beteekenis, niet naar de welluidendheid voor het gehoor of het gemak van overzichtelijkheid voor de oogen. Een prachtig voorbeeld van een zin van Swift is de volgende (bl. 3):

‘(Mijn vader) zond mij naar de Emanuel-school in Cambridge, toen ik veertien jaar was, waar ik drie jaar bleef en me ijverig op mijn studies toelegde; maar daar de kosten van mijn onderhoud, ofschoon ik maar een heel kleine

toelaag kreeg, te groot waren voor een beperkt fortuin, werd ik in de leer gedaan bij den heer James Bates, een voornaam geneesheer in Londen en bleef bij hem vier achtereenvolgende jaren; en daar mijn vader mij nu en dan een sommetje geld zond, gebruikte ik dat om de scheepvaart te leeren en andere deelen van de wiskunde, die van nut zijn voor hen, die zich voorstellen te gaan reizen, zooals ik altijd geloofde, dat ik op den een of anderen tijd nog wel eens zou doen.'

Zie eens hoe precies, in zijn rangschikking naar de beteekenis, die zin in elkaar zit. Eerst: waarheen hij gestuurd werd: - naar Cambridge. Ten tweede: bepaling van den tijd: - toen ik veertien jaar was, waar ik drie jaar bleef. - Ten derde: wat hij in dien tijd deed. Daarna weer: - Ten eerste: waarheen hij gestuurd werd: - naar den heer James Bates in Londen. Ten tweede: de tijdsbepaling: - vier achtereenvolgende jaren. Ten derde: wat hij in dien tijd deed.

Mathematisch-nauwkeurige rangschikking van elk zindeel naar de beteekenis, - en opzettelijke verwaarloozing van alle mogelijke rangschikking in het formeele, zelfs als dit noodig lijkt, dat, zei ik, zijn de twee bij elkaar hoorende eigenschappen van Swifts stijl. De eerste wees ik aan, en juist in den volzin hierboven ziet men ook de tweede:

'Mijn vader zond mij naar de Emanuel-school in Cambridge, toen ik veertien jaar was, waar ik drie jaar bleef,' - waarin ieder ander dan Swift zou getracht hebben 'waar ik drie jaar bleef' te plaatsen vlak achter 'Cambridge'.

Zulk een man, met zulk een stijl, maar van binnen één en al venijnigheid, - dat was de schrijver van de Reizen van Gulliver. Het boek-zelf: bedaarde reisverhalen, die de venijnigste schrifturen zijn in de Engelsche literatuur. Want wat zijn die verhalen van zonderlinge reizen, waarin hij zijn haat aan de mcnschen uitschreef?

Eerst: Gullivers reis naar Lilliput, het land van de kleine menschjes, waarin hij de groote menschen belachelijk en hatelijk maakt door de kleine net zoo dwaas als zij te laten

doen. Dan: Gullivers reis naar Brobdingnag, het land van de heel groote reuzen, waar hij den gewonen mensch Gulliver schrijnend onbarmhartig tot het nietigst-onooglijk creatuurtje maakt en deerniswaardig veel bespottelijke figuren laat slaan. Daarna: Gullivers reis naar Laputa en andere rijken, waar gekke geleerden wonen, die al de dwaasheden van Europeesche geleerden in 't honderdmaal overdrevene begaan. Eindelijk het bitterste van zijn verhalen: dat van de reis naar het paardenland, het land van de Houynhmhms, waar de menschen wild zijn en dienstbaren, de paarden beschaafd en meesters.

Daar is een verhaal met koninkjes van vijf duim, die ijdel en wreed doen als heusche koningen, koninkjes van drie in een vestjeszak; van hovelingetjes uit een kinder-speelgoed-doos, die over koordjes springen en onder stokjes kruipen om lintjes te krijgen of een vet baantje; van rijken waar men om heen kan loopen in een ommezientje en ze meten met zijn voetstappen, en die de grootste heeten van de wereld; van zeeën, waar men doorwaadt, en die toch twee koninkrijken scheiden; van vloten, die men meêtrekt aan naaigaren, en waar toch roemzuchtige admiraals gedenkwaardige zeeslagen op leveren. Het is het leven van een wereld met twee rijken, twee koningen, twee godsdiensten, twee staatspartijen, met legers, vloten, kasteelen, steden en ontelbare onderdanen, - in alles als een werkelijke wereld, maar die gezien door een glas dat de heele gewichtig-makende afmeting verkleint tot iets speelgoed-achtigs, tot een wereld-nadoenerijtje heel in 't klein, tot iets belachelijk-eigenwijs-potsierlijks van gezien-willende worden onzichtbaarheid. Dat was de wraak van Swift-Gulliver, die zich onnoozel ging houden onder dat volkje, die hen sollen liet met zijn groote lijf, als mieren die zich afsloven aan een takje; die den Lilliputter-koning zich half dood liet schrikken aan een pistoolschot; die de hovelingetjes zich liet opblazen op de palm van zijn hand, waar hij ze af kon blazen als hij ze vlak bij zijn neus hield; die het miniatuurplebs hem deed binden met touwtjes en versjouwen op karretjes en met onzichtbare steentjes gooien, die de vorstelijke

legers liet manoeuvreeren op zijn zakdoek, en de vorstelijke rijtuigen rondrijden over zijn ontbijttafel. Dat was de wraak van Swift, dat hij de Engelschen, het wormenras, verkleinde tot ze bijna niet te zien waren en ze toen hun kunsten liet uitvoeren, en gemeen en onnoozel en gewichtig zijn, tot ze een belaching waren voor de nakomelingschap, die van Lilliputter een soortnaam heeft gemaakt.

Daar is een ander verhaal, van een land vol enorme reuzen, waar de engelsche mensch, weer met de naam Gulliver, bijna in 't gras wordt doodgetrapt als een sprinkhaan, waar hij uit- en aangekleed wordt door kleine meisjes, bijna opgegeten door de rotten, bijna stukgeslagen door een vogeltje. Waar de kleinste dwerg, die er rondloopt hem laat rondzwemmen in een melkkan, hem met zijn beenen te kijk stopt in een mergpijp, waar een aap hem uit zijn raam draagt als een klein aapje. Dat is het verhaal, waar de van venijn berstende Swift den mensch, dien hij in zijn klauwen heeft, trapt, stompt, bespuwt, treitert en murwslaat, waar hij hem kijken laat en op zijn buik liggen, hem vertoont als een insekt op zijn Brobdingnagiaansche handen, met hem spelen laat door een zuigeling, die zijn hoofd in haar mond steekt als een poppehoofd, hem laat opvangen in een boezelaar opdat hij zijn nek niet breekt.

Daar is een derde verhaal waar de geleerden, die hij zoo haatte, rondloopen als walgelijke mensch-monsters met scheve hoofden, en een oog dat naar binnen in hun hoofd kijkt en een ander naar buiten, de lucht in; - waar ze knechtjes naast zich staan hebben om hun tikken tegen hun ooren te geven als er wat gezegd wordt, omdat hun impotente zintuigen maar niet zóo kunnen arbeiden.

Daar is het vierde, van het paardenland, waar schurftige gedrochten er als menschen uitzien en haver eten en voor sleden gespannen worden, waarin mooie verstandige paarden, als rijke, fijne dames uitrijden op hun visite-uur. Daar wandelt de mensch, Gulliver, gehoorzaam voor een dier uit, dat hem naar stal jaagt bij de andere menschen, om gevoerd te worden en vastgebonden aan zijn ruif.

Zoo kan men zeggen, dat die verhalen in hoofdzaak zijn. Maar alleen in hoofdzaak. Want dit is nu juist het eigenaardige dat die verhalen zoo bizonder van Swift hebben, dat wat ieder ander, die er naar gestreefd zou hebben een verhaal te schrijven, wèl gedaan had, n.l. zulk een algemeene voorstelling volhouden, elk verhaal zoo mooi mogelijk, in al zijn onderdeelen de belichaming maken van zoo'n éene klare konceptie, dat Swift dit n i e t heeft gedaan.

Swift wou niet, wou heelemaal niet mooie verhalen schrijven: hij wou zooveel mogelijk venijnigheid schrijven in zoo weinig mogelijk volzinnen.

Dát wou hij enkel. En dit is de reden, dat Swift voortdurend zijn hoofdzakelijke konceptie, die hij om de mooiheid had moeten uitwerken, los liet om de venijnigheid. Zóo in de eerste reis: naar de algemeene opvatting zijn de Lilliputters verkleinde Engelschen. Ieder oogenblik als Swift er heil in ziet voor zijn hatelijkheid, maakt hij de Lilliputters tot model-menschen, die den heuschen Engelschen de les lezen; hun inrichtingen: scholen, gestichten voor opvoeding, tot model-inrichtingen in hun soort. Beurtelings zijn ze, alleen voor de meerdere hatelijkheid, modellen en karikaturen. Zóo ook in de tweede: schijnbaar is de reuzenkoning een modelkoning, zijn koningin een modelvrouw, Gulliver de mensch, die moet geknauwd worden. Maar hier en daar en overal, als hij de Engelsche vrouwen ziek kan maken door hen te laten ruiken aan de huid-poriën van zijn modelvrouw, of de Engelsche mannen plagen kan door hen in de persoon van Gulliver allergemeenst te laten treiteren door zoo'n man-model, dan schrijft hij liever niet, dan dat hij het laat. Zóo doet hij telkens. Want hij bedoelde niet een mooiheids-mensch te zijn, hij wou niet, om den lof van het menschen-plebs, een boek maken dat kunst zou heeten - hij wist wel dat hij, grijnslachende van leelijkheid den menschen zijn haat in 't gezicht kon spijkeren en dat er niet één zou zijn, die hem vergeten zou. Gulliver's reizen zijn - in gecastigeerde uitgaven - kinderboeken geworden. Dat schaadt niet, want van den eigenlijken Swift begrijpen kinderen niets. Zij letten op het

aardige van dat daar zulke kleine menschjes en zulke groote reuzen vertoond worden. Een stemming als waar dat boek in geschreven is, gaat een kind voorbij zonder het aan te doen. Die is voor de papas en mamas.

Het is goed om van zulk een venijnigen mensch als den heer Swift, eens naar zulk een vriendelijken mensch als den heer Van Eeden te gaan. Ik bedoel den ouden heer Van Eeden, den heer F.W. Van Eeden zonder Junior, den heer Van Eeden, Algemeen Secretaris der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid en Directeur der Musea op het Paviljoen.

De heer Van Eeden is iemand, die het leven heel pleizierig vindt en - als ik hem wel begrijp - aan Swift een afschuwelijken hekel zou gehad hebben als hij met hem had omgegaan; hierom, omdat hij niets minder goed velen kan dan menschen die niet met hun lot tevreden zijn. Ik zou willen zeggen dat tevredenheid met zijn lot de gelukkigste eigenschap van den heer Van Eeden is, als ik niet wist dat zijn tevredenheid met dàt hij zoo over zijn lot tevreden is, hem niet minder gelukkig maakt.

Toen ik het boekje Noorderlicht las, dat het verhaal is van een reis, die de heer Van Eeden, - met een reisgenoot, die misschien beter verdiend had dan alleen als ‘nog al zwaar’ en begaafd met een ‘sterke verbeelding,’ te worden aangeduid, - naar Skandinavië gemaakt heeft; - toen moest ik voortdurend denken: wat moet het toch gelukkig zijn iemand te wezen als de heer Van Eeden, die arbeiden en genieten synoniem vindt, zich nooit verveelt en zelfs niet-uitverveling naar Skandinavië gaat, - en later naar wie weet welke andere prettige wereldstreek, - en dan nog zulke aardige boekjes weet te schrijven, waarin hij mij en anderen, op dit leven knorrende naturen, onder den indruk brengt hoe gelukkig het wezen moet zoo te zijn en te doen. Want ik knor wel eens, al zeg ik het zelf, b.v. als het erg koud

is en mijn kamer maar niet warm kan gestookt worden. Jongens, zeg ik dan, dat is om den drommel geen pleizierig levenslot, dat zitten op een kouwe kamer. Dan brom ik en loop ik heen en weer en zet mijn hoed op en de kraag van mijn jas. En dat kan ik niet helpen, al zal de heer Van Eeden er mij afkeurend om aankijken. Of, als ik een uur of langer in een erg vervelend gezelschap zitten moet en niet mag gapen en geen kleine grapjes zeggen, en ik denk dan: wat zou het nu lekker zijn om met een beetje aardiger gezelschap door de duinen te wandelen: dan kan ik zitten kijken, - ó maar! de heer Van Eeden zou het niet overleven me dan aan te zien. Daarom vind ik het zoo prettig, dat ik in den heer Van Eeden iemand ken, die dat niet doet, of niet meer doet; - want nu hoef ik de hoop niet op te geven dat ik ook nog eens zoo gelukkig tevreden word en naar Skandinavië ga. Als dat lukt zal ik de poes eens opzoeken, waar de heer Van Eeden zijn hoed voor heeft afgenomen: ik zou die poes graag hebben: die zou een pendant wezen van het hemd van het geluks-kind, behalve dat dat hemd er niet was en deze poes wel.

Ik geloof dat de heer Van Eeden bij uitstek de man is om, als hij prettig arbeidt, prettig wandelt, zich prettig niet-verveelt, prettig door Skandinavië reist, de gelukkigste en de tevredenste mensch van de wereld te zijn. Hij voelt zich zóo even natuurlijk en aangenaam, als de bloemen waar hij zooveel van houdt, als ze in de zon staan. Dat vind ik prachtig; prachtig vind ik het. En ik spreek in den geest van den heer Van Eeden, geloof ik, als ik alle menschen, die niet tevreden zijn, aanraad net als die bloemen óok in de zon te gaan staan, of ook prettig te gaan arbeiden, wandelen, zich niet vervelen en naar Skandinavië gaan. Wat scheelt dien rekels, dat ze mijn raad niet aannemen. Ik raad, ja ik raad, - en ik spreek voor den heer Van Eeden, - ik raad alle menschen van dit land, met morgen te beginnen, gelukkig te zijn, ik raad het rijk weer tot bloei te komen en niet zoo lamlendig in te hangen tusschen twee buur-rijken, ik raad de kunsten, de nationale kunsten, hun opkomst niet

langer uit te stellen; in 't bizonder raad ik den lieden zorg aan voor de houtsnij-kunst, die is een heel mooie, en stelt ons in 't bezit van brood-messen met een heele boerderij er op en tafel-messen met St. Joris en den Draak. Ook moeten er scholen worden opgericht: vak-scholen. Dat raad ik, en als die raad niet wordt opgevolgd - ik spreek met de woorden van den heer Van Eeden - dan zal ik voortgaan met van onwelopgevoede Skandinavische jongetjes te beweren, dat het is of ze hun opvoeding in Nederland hebben gehad.

V.

> Gerbrand Adriaensz Bredero. Historisch-aesthetische studie van het Hollandsche blijspel der 17e eeuw, door Dr. Jan ten Brink. Inleiding en levensbeschrijving. Tweede geheel omgewerkte druk. Te Leiden bij A.W. Sijthoff. (Z.j.)

Waarde lezer, wij beiden zijn niet bevoegd, over de geleerdheid van professor Jan ten Brink te oordeelen. Wij laten ons dus door hem gezeggen in ons inzicht omtrent de talrijkheid van Bredero's familie-kring, en als hij, in zooverre men dat kan, ons de lotgevallen van 's dichters vroolijke zusters uiteenzet, dan luisteren wij eerbiedig toe. Maar waar wij wel het recht toe hebben, gij en ik, dat is: hem na te rekenen, als de geleerde het stof der archieven van zijn jas klopt, en over dingen begint, waar wij ook wel eens over gedacht hebben, als de woorden: Kunst, Schoonheid, Klassieken, etc. hem de vanen worden, waarom hij zijne gedachtenstoeten groepeert. Dan mogen wij hem onder de oogen zien, en in de rede vallen, en op zijn vingers tikken, indien hij frasen zonder zin laat hooren of onlogische redeneeringen houdt.

Nemen wij nu deze ons toekomende vrijheid met den ‘Bredero’ van Ten Brink, dan zullen daardoor deze regelen minder een recensie van des schrijvers boek dan wel van zijn gedachtenleven zijn. En dat is goed. Want juist daarop;

eens een kritisch mesje te zetten, een puntig dingetje te steken in het denkende gedeelte van Ten Brink's organisme, juist daarop had ik mij al lang gespitst. Waarom? Dat zal de lezer niet meer vragen, als de operatie is afgeloopen.

Deze regelen zijn geen lyriek of autoriteitskritiek, geen verontwaardiging en geen afschuw, 't is maar alleen een beetje gezond verstand en wat lust tot onderzoek, van iemand die graag woord voor woord wil begrijpen wat hij leest. En nu lees ik op bladz. 5:

'*Het gelukte den Griekschen kunstenaren het waarachtige schoone der hen omringende werkelijkheid te ontdekken, en met den in eigen boezem zich ontwikkelenden schoonheidszin harmonisch te herscheppen*.'

Ik heb dit zinnetje van alle kanten bekeken, maar ik werd er niet wijzer door. Het eenige wat ik er uit kon opmaken, is: dat de schrijver ons wil uitleggen hoe de Grieken te werk gingen bij het maken van kunst. En daarop bouwde ik in gedachten voort. Ik redeneerde zoo: 's Heeren Ten Brinks abstracte voorstelling moet correspondeeren met een werkelijkheid, waarvan zij de altijd-noodige, essentiëele bestanddeelen geeft, zij het juiste karakter, het zuivere begrip is. Wat de S. van d e n abstracten Griekschen kunstenaar zegt, moet dus ook waar zijn van e e n werkelijk bestaand Grieksch kunstenaar. Maar wie zal zich nu ooit zoo uitdrukken, en zeggen: dat een kunstenaar 'het schoone in de werkelijkheid ontdekt'? Welk artist 'ontdekte' ooit een abstractie (het schoone) in de werkelijkheid! 'Het schoone' wordt hoogstens door den wijsgeer in zijn eigene gedachten ontdekt. Een kunstenaar daarentegen wordt aangedaan door schoone dingen in de werkelijkheid om hem heen.

Goed - dat had de heer Ten Brink dus eigenlijk willen zeggen, en alleen, omdat hij niet zoo goed met de pen terecht kan, heeft hij het een voor het andere gezet. Maar nu verder:

Wat doet nu, volgens den S., de Grieksche kunstenaar met dat schoone, dat gebleken is niet het schoone, maar de schoone dingen te zijn? Hij ‘herschept (ze) harmonisch’. Dat zal wel moeten beteekenen, dat hij van de schoone dingen, die hij zag in de werkelijkheid, andere schoone dingen maakt, die er op gelijken, in zijn kunst. Uitstekend: de Grieksche kunstenaar zag dus schoone dingen en maakte daarop schoone dingen.

Maar *hoe* maakte de Grieksche kunstenaar nu die schoone dingen? ‘Met den in eigen boezem zich ontwikkelenden schoonheidszin’. Ten hoogste inlichtend, ongeveer zooals: hij eet z'n boterham met zijn mond, hij zingt een liedje met zijn stem, hij heeft lief met zijn liefde, terwijl hij met zijn denkvermogen denkt. Maar minder omslachtige menschen laten die nadere bepalingen gewoonlijk weg, en zijn niet bang te laten denken, dat iemand z'n boterham eet met zijn ooren, of dat hij schoone dingen maakt met iets anders dan zijn schoonheidsgevoel.

Van den geheelen volzin is dus niets anders overgebleven, als: De Grieksche kunstenaar zag en maakte schoone dingen. Maar is dit nu wel heel karakteriseerend voor den Griekschen kunstenaar in 't bijzonder, en heeft ooit ergens een waarachtig kunstenaar iets anders gewild? Kostelijk is dan ook de gevolgtrekking, die de schrijver onmiddellijk hieraan doet sluiten: ‘*Daarom* (d.i. omdat de Grieksche kunstenaar schoone dingen zag en maakte) *heeft de Grieksche kunst het onschatbare voorrecht, dat hare scheppingen iets ongemeens waars en schoons vertoonen, 't welk alle latere kunst te vergeefs zocht te bereiken*.’

Wie na zoo'n duidelijke karakteristiek nog in 't onzekere blijft over de vraag: ‘wát de Grieksche kunst is, waarom zij zoo is en wat daaruit volgt, is niet waard, dat-i professor wordt.

Nu de heer ten Brink ons zoo precies wist te vertellen,

wat de Grieken voor een kunst hadden, zal hij ons ook misschien wel een privatissimum over de kunst van moderner tijden willen geven: wij doen graag wat op bij de lieden, die 't weten.

De Grieken dan hadden ‘het schoone’ maar wat werd er van dat schoone, toen de bezitters ervan waren uitgebloeid. Professor antwoordt: (bl. 6.)

‘*Het Grieksche vormschoon zou onder den ruwen, noordelijken hemel verloren gaan, waar de guurheid van het klimaat de bevallige lijnen van het lichaam onder een zwaren last van kleederen verbergt, en waar de natuur, armer in hulpbronnen, den geest noodzaakt alle zijne krachten in te spannen om het leven mogelijk en aangenaam te maken*.’

Dit deftige zinnetje, in het hollandsch vertaald, zou worden: ‘Het Grieksche vormschoon’ (dit is onvertaalbaar) kan in Noord-Europa niet wezen, omdat de menschen daar dikker gekleed gaan en meer om handen hebben.

En het is zeker erg jammer, want wat missen wij daardoor?

‘*De zuidelijke volken daarentegen zouden den ouden, Attischen aanleg voor goeden smaak, voor de schoonheid van den vorm bewaren*.’

‘Daarentegen’ zegt professor: m.a.w. in Noord-Europa schijnt men *geen* ‘aanleg voor goeden smaak en schoonheid van den vorm’ te hebben. Doch op iedere regel is een uitzondering, zoo ook hier. Want:

‘*Germaansche en Romaansche kunst zouden elkander evenwel op velerlei wijze te gemoet komen, herhaaldelijk den weldadigsten invloed op elkander uitoefenen*.’

Natuurlijk - en wie noemt de S. dan als producten van dien wederzijdschen invloed?

‘*De ernst en de verhevenheid van Dante ontwikkelden zich even goed in het Zuiden als de schitterende versbouw en het prachtig coloriet van Lord Byron in het Noorden*.’

Staat hier niet, in verband met den vorigen zin, voor ieder logisch-denkend mensch te lezen, dat Dante zoo ‘ernstig’ en ‘verheven’ is geworden door den invloed van Noord-

Europa, en lord Byron (tusschen twee haakjes, bekend om zijn zwakke artisticiteit en de weinige fijnheid van zijn literair gehoor) zulk exceptioneel melodieus Engelsch schreef, omdat hij Italiaansch had geleerd?

Dat is geen literatuurhistorie meer, dat zijn onnoozele embryo's van gedachten, met moeite hun weeke karkasjes recht houdend in hun dcftig-stijf gewaad.

Wij kunnen niet alles zoo uitvoerig behandelen, ofschoon wij verzekeren dat 's Heeren ten Brink's historische uitweidingen, nagenoeg alle, op dezelfde wijze *kunnen* ontmaskerd worden als de citaten, hierboven ontleed. Wij nemen dus een sprongetje, en zullen even zien of de schrijver soms een beter inzicht in de geschiedenis zijner eigene letterkunde bezit. Hij heeft zich de vraag gesteld: Was de beoefening der klassieke oudheid voor onze zeventiende-eeuwsche dichters schadelijk of niet? (blad. 10).[1].

Welneen, antwoordt hij, niet schadelijk: als ze de zaak maar goed hadden aangepakt, '*dat ze 't maar in waarheid gedaan hadden!*' Want:

'*Waar elders, zoo men voorbeelden navolgen wilde, zoude smaakvoller en schooner voorbeeld kunnen aangewezen worden, dan in de schatkameren der Grieksche en Latijnsche kunst?*

'*De voordeelen, door het volgen van deze nieuwe kunstleer verkregen, zijn, met het oog op de schitterende werken onzer groote mannen der zeventiende eeuw, niet hoog genoeg te waardeeren*.'

Doch er is een 'maar.'

'*Maar naast Hooft, Vondel, de Groot en Barlaeus, stonden de dii minorum gentium, die alleen naar het uiterlijk het voorbeeld der antieken volgden en alleen belangstelden in*

1) Wat nu volgt is niet van toepassing op de editie van 1859. De hoogleeraar heeft het à tête reposée pas in de nieuwe editie zoover weten te brengen.

mythologische sprookjes en olympische aardigheden van den kouden grond.'

Dus, let wel: Hooft, Vondel en zelfs Barlaeus en de Groot hebben, als dichters, geprofiteerd van de navolging der klanieken: zij hebben daardoor 'schitterende werken' voortgebracht. Slechts de dichters, minder in rang, dan deze, zijn er door bedorven (als er al iets aan te bederven viel). En welke gevolgtrekking maakt de heer ten Brink nu?

'*Daarom moesten er noodzakelijk in de beste voortbrengselen uit dit tijdperk van krachtigen en verrassenden bloei zoovele leemten overblijven, etc*.'

Dat 'daarom' is heerlijk: die 'beste voortbrengselen' zullen toch wel juist de werken van Vondel c.s. zijn en de geheele redeneering van deze bladzijde is dus hierin samen te vatten.

Vondel c.s. waren groot door de beoefening der klassieken. Maar de poëtasters van zijn dagen werden bedorven door die beoefening der klassieken. Daarom zijn ook Vondel c.s. bedorven door de beoefening der klassieken.

En zulke wartaal over zijn eigen vak schroomt een hoogleeraar niet de wereld in te sturen, geteekend met zijn naam!

Onze aanteekeningen over dit boek zijn hiermede niet uitgeput. Wij hebben den heer Ten Brink laten vertellen, wat hij wist van de Grieksche kunst, van de moderne kunst, van de hollandsche zeventiende-eeuwsche kunst en over alle drie is het gebleken, dat hij onzin schrijft. Waarom zouden wij dan doorgaan, en aantoonen dat het boek verder wemelt van dergelijk gebazel. Het is ons toch niet te doen, de fouten van dit boek op te tellen, maar wel iets karakteristieks van den heer Ten Brink aan te wijzen. En dat is hierdoor voldoende geschied.

Het zou verouderd zijn te beweren, dat de heer ten Brink niet *schrijven* kan: neen, ik ga verder en beweer, op grond

van het bovenstaande, dat hij niet eens kan *denken*, wat men noemt denken, logisch denken, zooals gij, ik, en iedereen dat doet. Het gevolg van deze eigenaardigheid is, dat de heer ten Brink, bij zijn historische studie, doorslaat, overal waar hij afwijkt van den weg der nuchtere feiten, hem door anderen verstrekt, om te gaan bespiegelen en te redeneeren. De heer ten Brink is geen historieschrijver, maar een compilator, geen architect, maar een metselaar, en zijn boek heeft alleen waarde, in zooverre men er vele authentieke gegevens over het onderwerp in bijeen kan vinden.

K.

Gedichten van E.B. Koster. Leiden. A.W. Sijthoff (z.j.)

Het zou onbillijk zijn, den heer Koster een decadent van Jacques Perk te noemen. Onbillijk, voor Jacques Perk n.l. Want ook de alleronoorspronkelijkste decadenten moeten toch eenig vermogen van receptie en weêrgave, eenige, zij 't dan ook nabootsende, klankingskracht, eenig initiatief van rangschikking en visie hebben. Dit alles nu mist de heer Koster geheel.

Er was een tijd, dat de heer Koster verwarde gewaarwordingen had, die geen stemmingen waren, en vage percepties, die geen fantasieën wilden worden, precies gezegd, hij was iemand, die zichzelf niet wist uit te spreken, omdat hij niet Iemand was. Wèl een doodgoeje jongen, een beminnelijk lezer, een liefhebbend lettervriend, maar geen hart met een hemel, geen hoofd met een wereld, geen hand met een wil er in, geen god-in-zich-zelven, geen artist.

Tot zooverre ging alles nog vroolijkjes toe, en om in zijn karakter te blijven, had de heer Koster nu een aardig vrouwtje moeten trouwen, om aardige kinderen te krijgen, en die op te voeden met verstand - dan zouden alle men-

schen van den heer Koster gehouden hebben. Maar het lot was hem niet gunstig en zijn leven werd voortaan getroubleerd.

Want in de Gedichten van Jacques Perk had hij intusschen iets gevonden, dat op een bewoording van zijn eigen halfbewuste leven geleek, op een tezamenbrenging en muziekale compositie van al die lieve, zwakke gevoelstoontjes, waardoor hij zoo dikwijls een lieflijk lachje had gelaten, of zoetjes een zalig paar traantjes gewischt. Dat was het, ja, dat had hij óók altijd willen zeggen, zoo zag het er ook bij hèm uit van binnen, dat was zijn eigen lieve ziel, wat hij daar las. Ook ik ben dichter, jubelde hij, ook ik heb mijn liedje te zingen in dit leven, en hij deed den mond open en merkte niet, dat het niet *zijne* woorden, maar die van een ander waren, wat hij sprak, en dat de beelden en stemmingen, die uit hem zelf hadden moeten groeien, in natuurlijke wording, als vlammen uit een groot vuur, van buiten af waren in hem gevallen en weder teruggeworpen, maar doffer en schimminiger, zooals de beelden in een stoffigen spiegel doen.

Och, van nu af was het uit met 's Heeren Koster's gemoedsrust. De armzalige begeerte naar bekendheid greep hem aan, hij wou en hij zou letterkundige worden.

En zoo heeft hij jaren lang gesold met Perk'sche kwartregels en Perkiaansche motieven, tot hij genoeg versjes bij elkander had, om er een bundeltje van te maken, het bundeltje, dat nu voor mij ligt.

Wij vinden het even misdadig als onverstandig, om jonge talenten, die aan het opkomen zijn, af te keuren of dood te zwijgen, maar de heer Koster heeft nu eenmaal geen talent. Ik zeg dit niet, om hem onaangenaam te zijn, maar omdat het zoo is.

Zijn ondergaande zonnen, zijn zelfbespiegelingen, zijn onweders, zijn liefdeklachten, zijn romeinsche tafreelen, zijn geestverschijningen, zijn slapende meisjes, zijn alles-en-nog-wat, 't zijn slechts niet-geziene, niet-gehoorde reminiscencies

en centonen uit anderman's werk, Shelley, Perk, Tacitus, Verwey. Gevoel geen grein, geluid geen spoor, verbeelding geen sikkepit, en zelfs de techniek, d.i. het hebben van een stijl, hij zij goed of slecht dan, rhetorisch of individueel, maar een stijl ten minste, waarin men zich gemakkelijk beweegt, waarin men doen kan wat men wil, zelfs dat allereerste vereischte voor een artist bezit de heer Koster niet. Hij is onbeholpen, trapt op zijn eigen woorden, valt van den drempel van zijn eigen rijmen en ziet zijn eigen beelden voor voorbijgangers aan. Totdat hij, als comble, zijn hoed afneemt voor De Nieuwe Gids, en hem bij vergissing als zijn Papa begroet.

In zijn voorrede zegt de heer Koster: ‘voordat ik eindig, wil ik nog even zeggen, dat ik dank verschuldigd ben aan den Nieuwen Gids. De theorieën, in dat tijdschrift ontwikkeld, hebben vooral op mijn latere gedichten grooten invloed gehad.’

Maar ik zeg, dat de Nieuwe Gids van zijn kant aan den heer Koster geenerlei dank verschuldigd is, of het zou moeten zijn voor een beetje verveling en een beetje gelach.

K.

MAURITS. *Van de suiker in de tabak*, Enschedé, Samarang, 1885, *Hoe hij Raad van Indië werd*, Enschedé, 1888.

De boeken van den heer Maurits behooren tot de aangenaamste ontmoetingen, die ik in den laatsten tijd gehad heb. Ik denk niet veel over de tegenwoordige hollandsche letterkunde in 't algemeen, even-min als over een paar schoenen, die nu eenmaal voor goed versleten zijn, maar als ik er dan zoo toevallig nog eens aan denk en mismoedig mijmer van:

de hollandsche letterkunde is de streek van het roerloosstugge fatsoen bij uitnemendheid, nooit zal de vrije kunst daar een groot publiek vinden, het zal er eeuwig en altijd een kantoor en een binnenkamer blijven vol bleeke klerken en breyende jufvrouwen, die allerverstoordst ópkijken als iemant

de deur opentrapt en luid een hoog lied begint te zingen of hen bij hun neuzen naar buiten wil trekken in de zon, - als ik zoo mijmer en dat kantoor en die binnenkamer voor mij stel, dan klinkt daar nu plots een stem uit, helder en vol, die er vroeger niet was: ‘en ik dan!’ roept die stem, ‘en ik dan!’

Die stem is de stem van den heer Maurits. De heer Maurits heeft die twee voortreffelijke boeken geschreven, waarvan de titels hier boven staan, en daarmeê heeft-i me een groot plezier gedaan. Dat klinkt misschien verwaand, dat ik zeg, dat-i mij daar meê een groot plezier heeft gedaan. Ik kan 't niet helpen, en tóch móet ik 't zóo zeggen, want dit is precies wat ik dacht na de lezing dier boeken: jongen, kerel, Maurits, wat doe-je me daar erg veel plezier meê.

Ik geloof, naar zijn voorredenen te oordeelen, niet, dat de heer Maurits iemant is, die er bizonder over denkt, wat dat is: een literatuurbeweging, een richting in de literatuur, enz., ik geloof niet, dat hij jaren heeft besteed met zich een stijlstelsel te vormen en dat op te bouwen ergens heel hoog in zijn gedachte, het stilletjes en bevend voegend en schikkend van wondere vonden gedaan in lange verlangens, ik geloof niet, dat hij veel over taal heeft gedacht en over hoe het goed is te schrijven, maar hij heeft zich een observator gevoeld, hij heeft behoefte gevoeld om eens de waarheid te zeggen over die Indische samenleving, zoo als hij die zoo goed zag, hij heeft gewalgd van onze gewone romans - daarmeê heeft-i me dat groote plezier gedaan -, hij heeft gemerkt, dat hij met gemak de pen kon hanteeren, - en zoo heeft-i toen die twee voortreffelijke boeken gemaakt.

De heer Maurits heeft geen romans bedacht, maar hij heeft verhalen gedaan van het leven, dáarom zijn zijn boeken zoo aangenaam om te lezen. Ik breng liever een avond door met een vriend van een neef van me, die vroeger viveur is geweest en veel gereisd heeft en allerlei erge dingen in families heeft bijgewoond, dan met het ‘hoofd’ der school van Hillegom of met een veertigjarige ongehuwde nicht van

me uit Wijk-bij-Duurstede. Ik drink dan liever een glas grok en rook een fijne sigaar, terwijl ik den vriend van den neef hoor vertellen, dan dat ik limonade lebber met dat hoofd of slemp slurp met die nicht. En ik lees heel veel liever den auteur Maurits dan den auteur Terburch, of de auteur Stratenus.

Er zijn menschen, die gauw huilen, maar ík huil niet gauw en bij een boek nog minder gauw als bijv. in de komedie, maar toen de heer Maurits mij vertelde van Corries dood toen ze 'n 'n kind kreeg, in zijn ‘Raad van Indië’, tóen heb ik evetjes moeten huilen en daar ben ik hem zeer, zeer dankbaar voor.

Ik weet wel waarom dat zoo aandoenlijk is. Dat is, om dat ‘Corrie’ geen ‘sympathieke persoon’ is, klaar gemaakt in een zoete verbeelding met vooraf bedachte lievigheidjes, maar om dat Corrie is een levende vrouw, en om dat haar ongeluk verhaald wordt zonder larmoyant erg-maken, maar met de als je bij je keel grijpende soberheid van een schrijver, die het groote vermogen der gereserveerdheid kent en geducht met zijn verbeelding het leven te pakken heeft, dat hij wil afschrijven.

De hollanders zitten zich in hun land te versuffen van fatsoenlijkheid en zedelijkheid, maar dan gaan er naar Indië en, al blijven ze daar levenslang, voelen zich daar altijd toch min of meer net of ze op reis waren en ze hebben 't er zoo prettig vrij en zoo lekker warm, dat ze gaan luyeren als pachas en fuiven als dolle-mannen. Van's ochtends af drinken ze champagne als water en voortdurend zijn er heeren-partijtjes, die heele nachten duren. Ten eerste het uit een koud land in een zeer warm overgeplant worden, ten tweede de gebrekkige verkeer-middelen, ten derde het wonen in onontgonnen streken en het omgaan met de ‘inlanders’, al dat avontuurlijke en verhittende schijnt de passiën er tot een kleuriger bloei te brengen dan in het vaderland. Zet in zoo een land een romancier als de heer Maurits en er zullen boeken te voorschijn komen, die gelijk staan met de beste dergelijke produkten van het buitenland en die een uitne-

mende reaktie zijn tegen de suffigheden van zoo menig duf hollandsch schrijver.

Ik voor mij, mr. Vosmaer niet te na gesproken, lees zelfs liever de werken van Maurits dan b.v. ‘Amazone’.

16 Mei '88.

L. VAN DEYSSEL.

Jan C. de Vos, Intimiteiten. S. Warendorf Jr., Amsterdam 1888.

Jan C. de Vos heeft wat laten drukken op heel mooi papier, heele dunne letters op heel dik papier. Want hij had eerst een groote mooie prent willen maken, zoo'n groote ouderwetsche prent, waar je in verschillende tafereelen, in het groot en in het klein de heele wereld op ziet afgebeeld, den sterrenhemel en de hemellichamen op zeer kleine, de aarde en de menschen en wat ze meer draagt op eene groote schaal. Dan had hij de zon in het midden willen zetten, een groot bloedrood gezicht met bolle wangen en ronde oogen en een grijnzenden mond; op eenigen afstand, tusschen de sterren, de maan met een dergelijk maar wat bleeker gezicht; dan wat dichter bij den wolkenkring, die om den heelen hemel loopt, engelen met lieve engelengezichtjes; en allemaal die achter de wolken zijn, de zon en de maan en de engeltjes, gekke gezichten trekkend en nieuwsgierig glurend naar de groote poppen op de aarde, de aarde wier oppervlak als een groote cirkellijn langs den rand van de prent loopt; dat oppervlak is door lofwerk in verschillende tafereeltjes verdeeld: in die tafereeltjes zijn de poppen, en die poppen eindelijk zijn mooie goedgebouwde meisjes, met zwellende maagdelijke gemoederen, die zoenen krijgen of niet krijgen van knappe jongelingen; die trouwen met knappe jongelingen of niet met hen trouwen en zich dan, op een tafereeltje alleen, in een eenzamen vijver werpen; gehuwde mannen, die zich onaardig tegen vrouw of kinderen gedragen, maar nooit iets ergs doen, of van dat erge worden teruggehouden, door een lief woordje van een ander of door een gelukkig ingevinkje van hen zelf. En hoe

dat daar alles op te zien is, dat zou te lezen staan in de opschriftjes er onder. Zulke tafereeltjes had hij willen maken, en daartusschen zwevende op mooie wimpelende lintjes allerlei edele en liberale spreukjes over liefde en levenswijsheid. Maar dat ging niet, dat teekenen. Toen heeft hij het maar geschreven; hij heeft de tafereeltjes beschreven en de zon en maan enz. beschreven, hoe ze altijd gluren en allerlei gezichten trekken, telkens weer anders, zooals het bij elk tafereeltje behoorde heeft hij het beschreven; en hij heeft het toen laten drukken met mooie dunne letters op mooi dik papier (Terburch-papier van de kraakporceleinen romannetjes) bij mekaar een bundeltje, een bundeltje voor onnoozeltjes, voor jongetjes en meisjes.

B...N.

Mevrouw Lina Schneider.[1] door F. van der Goes.

I.

Het komt mij vóor te strijden tegen de regelen van den goeden smaak, wanneer men over een onderwerp, waarover lange jaren door ontelbare anderen met geestdrift geschreven is, door zoo velen en zoolang, dat men al een zeer bijzonder oorspronkelijk individu moest wezen, indien men dat onderwerp op een nieuwe en eigen manier kon beschouwen; wanneer men daarover nóg eens gaat schrijven met geestdrift. Het contrast tusschen de beteekenis die de auteur wil dat aan de woorden wordt toegekend, en de onbeduidendheid die iemand verraadt, door ze voor de duizendste maal te gebruiken, is meer dan menigeen verdragen kan met een effen gezicht. - De tijd is aangebroken, en dat was hij lang, om over den tachtig-jarigen oorlog niet dan schertsend te spreken of te schrijven. Men moet die gebeurtenissen gaan beschouwen als bron van bon-mots; de aardigheden die men er over zeggen zal, kunnen niet flauw genoeg zijn, want zij

1) *Geschichte der Niederländischen Literatur*, etc. Leipzig (1887).

moeten in onuitstaanbaarheid de ernstige gemeenplaatsen over het sujet evenaren. De hoofdpersonen moeten figuren in kluchtspelen worden en aan hunne lotgevallen moeten de verhalen in het Humoristisch Album en in de Kikiriki voortaan ontleend zijn. Zoolang de slag bij Nieuwpoort, de inneming van den Briel, het beleg van Haarlem, de vrede van Munster, niet door den Heer Holtzwilder zijn op steen gebracht, en de Heer Laurillard geen gedichten gemaakt heeft op Willem den Zwijger, Oldenbarneveld, Van der Werff, Egmond en Hoorne, zoolang blijven Simon Stijl en Helmers en Tollens en Da Costa zonder pendanten, en zoolang is het door de welvoegelijkheid verboden van deze historische feiten en personen te gewagen, anders dan om een woordspeling te maken.

II.

Mevrouw Lina Schneider, wilde ik zeggen, i s aan de lachwekkende kant van de zaak nog niet toe; met een behoorlijke mate van belangstelling in deze voor ons vaderland zoo gewichtige gebeurtenissen, verhaalt zij op eene waardige en niet van geestdrift ontbloote wijze, aan onze en hare landgenooten het een en ander uit dien krijg, dien men zoo gaarne meer rechtstreeks komiek behandeld zou zien. - ‘Die Einzelheiten dieses Kampfes liegen nicht in unserem Rahmen.’ Het zijn alleen eenige groote trekken die zij geeft, en, voor de levendigheid, in den tegenwoordigen tijd: - ‘Allein Haarlem unterliegt, Leiden wird belagert, und erkauft die Erhaltung seiner Freiheit um den Preis des Lebens von 6000 seiner Bürger. *Diese heroische Aufopferung musste belohnt werden:* Prinz Wilhelm liess der Stadt die Wahl zwisschen einer mehrjährigen Steuerfreiheit, und der Gründung einer Hochschule. *Eben so erhaben in ihren Gesinnungen, als heldenmütig in ihrer Vertheidigung, gab Leiden ewigem Ruhme vor zeitlichem Gewinne den Vorzug*. Obgleich unter den kümmerlichsten Zeitverhältnissen, vier Monate nach der Befreiung der Stadt ins Leben gerufen - 8 Februar 1575 -

scheute die junge Hochschule doch weder Kosten noch Mühe, um gleich von ihrem Anfange eine Anzahl der hervorragendsten damaligen Gelehrten an sich zu ziehen. *Dies gelang ihr über alle Erwartung*, etc.'

Men gevoelt dat de schrijfster van deze regelen getroffen moet zijn geworden door de tegenstelling van de liberale Protestantsche Universiteit te Leiden, die, evenmin als een nieuw-geïnstalleerd koffiehuishouder, moeite noch kosten had ontzien om het haren bezoekers naar den zin te maken, met de scholen te Leuven en te Kortrijk, die 'den Nacken unter spanisches Joch beugen mussten.' Haar vooruitstrevend gemoed is een bewijs van hare gezonde levensopvatting, eene lofspraak die geen gevaar loopt verkeerd te worden begrepen. Immers, met de laatstgenoemde katholieke inrichtingen van onderwijs is Mevrouw Schneider geenszins ingenomen. Zij kent hun het vermogen toe: 'mit Gewalt, Bannfluchen und Scheiterhaufen den fortschreitenden Zeitgeest in Fesseln zu schlagen;' een opzet, dat inderdaad niet van deze aarde is. Daarentegen worden, zonder dat het iemands verwondering zal wekken, op deze zelfde bladzijde, Oldenbarneveldt *würdig* en Prins Willem I *gross* genoemd.

Men heeft reeds uit deze plaatsen kunnen bemerken, dat Mevrouw Schneider noch door haar gevoel voor het betamelijke, noch door haar wetenschappelijken zin, teruggehouden wordt van het zeggen van banaliteiten. Op zich zelf is dit zeker geenszins geheel en al afkeurenswaardig; een groote mate van geestkracht is er toe noodig om algemeen bekende zaken te herhalen op een door iedereen gebezigde manier. Velen zouden alras verdrietig de pen ter zijde leggen, wanneer zij bespeurden dat zij enkel gemeenplaatsen ten papiere brachten. De onversaagdheid van Mevrouw Schneider geeft haar aanspraak op onze erkentelijkheid, al mag men zeggen dat deze mannelijke karaktertrek haar boek bedorven heeft. Hare geschiedenis is hoofdzakelijk voor de Duitschers bestemd, zij is het negende deel van de Geschichte der Weltliteratur in Einzeldarstellungen. Nu heeft men onze buren natuurlijk minder nagezeten met de Hollandsche hel-

den en de Hollandsche dichters dan ons, zoodat de mededeelingen van Mevrouw Schneider voor hen al licht iets minder oudbakken zijn, dan voor de landgenooten van Prins Maurits en Vondel. Bovendien hebben wij Nederlanders te veel nationaliteitsgevoel om niet met ingenomenheid het werk ter hand te nemen, en wanneer wij een geringe aandoening van ergernis en van verveling als een offer aan onze vaderlandsliefde brengen, kunnen wij tevens een stil genoegen putten uit de overdenking dat nu zoovele millioenen van een verlichte en welonderwezen natie onthaald worden op dezelfde medecijnen, die wij reeds in onze kindsheid hebben verafschuwd. Meent Mevrouw Schneider dat deze braakmiddelen en deze purgatiën voor hare zusteren en broeders noodzakelijk zijn, dan heeft zij gelijk en dan verdient zij grooten lof, dat zij het bedrijf van artsenij-mengster niet heeft versmaad. Als de Duitschers het slikken willen, zoo zou men platweg zeggen dan moeten *zij* het weten. Mevrouw Schneider zal zelf het beste kunnen beöordeelen voor welke lezers haar boek bestemd is.

Doch dit zijn overwegingen van practischen aard, en hebben met de letterkundige waarde van deze nieuwe Geschiedenis niet te maken. Een gemeenplaats blijft een gemeenplaats, al heeft geen der onderdanen van Bismarck haar ooit vernomen, en iemand die er een boekvol van neerschrijft, kan met geen mogelijkheid op groote belangstelling aanspraak maken. Mevrouw Schneider heeft een groote hoeveelheid namen en titels verzameld en niet verzuimd de opinies en opmerkingen die daarbij hooren, te noteeren. Dus komt zij tot een overzicht van onze literatuur, dat als kritisch of historisch werk niets dan plagiaat is. Een eigen geschiedkundig systeem, een onafhankelijk literair oordeel, geeft de schrijfster nergens blijk te bezitten. Zoo is zelfs voor den niet-Hollander haar boek van zeer weinig beteekenis. Want de collectie gangbare meeningen over onze letterkunde is wegens hare herkomst natuurlijk uiterst weinig karakteristiek; en dit euvel wordt slimmer naarmate de data den tegenwoordigen tijd naderen. Er bestaan over afgesloten perioden van onze

literatuur een aantal vrij vaste opinies, die wel voor verandering vatbaar zijn, maar er toch lang niet zoo vaag en subjectief uitzien als de denkbeelden over latere en allerlaatste tijdvakken. Een Duitscher die Mevrouw Schneider leest, weet wat bij ons in doorsnede het oordeel is over de zeventiende en de achttiende eeuw; als hij weten wil hoe men over den dag van heden denkt, zal hij ook bij zijne bekwame landgenoote terecht kunnen. Maar in dit laatste geval, moet hij wél overleggen welke waarde hij wil verleenen aan de uitspraken van het groote publiek over werken van tijdgenooten, en bedenken dat hem hier die uitspraken vrij klakkeloos worden meêgedeeld door iemand, die volstrekt niet boven het zeer alledaagsche is verheven.

III.

Mevrouw Lina Schneider, want ik wensch door te gaan met over háar te spreken, aangezien haar boek alleen merkwaardig is wanneer men het beschouwt als een verzameling van mémoires of van confessions, men zou zeggen als de ontcijfering van een ander Geheimnisz der alten Mamsell; - Mevrouw Schneider is een van die vrouwen, die met een welgevulden inktkoker en een onuitputtelijke wilskracht niet alleen door de wereld komen, maar zelfs in de literatuur zich een zekeren naam verwerven. Immers niets dan het onverwrikbare voornemen en een doos pennen zijn noodig om een werk te vervaardigen zooals dit. Mevrouw Schneider heeft het er op gezet in de Hollandsche letterkundige kringen een goede reputatie te krijgen, eene eerzucht die niet iedereen begrijpen zal, maar die toch niets aanstootelijks heeft. Zij wil dit nu eenmaal, en ziedaar de reden en de oorzaak van haar boek. Deze gedachte heeft haar aan den arbeid gezet en blijft haar ondersteunen van het begin tot het eind. Niet de begeerte om haar eigen meening over onze schrijvers publiek te maken, of het verlangen om deze of gene richting in de kritiek te volgen of de wensch dat men van eenige nieuwe historische groepeering der personen of van eene andere klassificatie

der gebeurtenissen kennis zou nemen - geen van de vele redenen die iemand mogen bewegen om een werk te ondernemen zoo als het hare, kan haar hebben geleid. Zij heeft deze Geschiedenis geschreven omdat zij deze Geschiedenis schrijven wilde. Zij zou met het zelfde vermogen een weeshuis hebben gesticht of een koudwaterinrichting of een kookschool, en men gevoelt dat het alleen de uiterlijke levensomstandigheden en geenszins de inwendige drang van haar ziel of de onweerstaanbare geschapenheid harer talenten waren, die een lijvig deel in plaats van een honden-asyl hebben doen ontstaan. Nu is evenwel het groote misverstand hierin gelegen, dat een verbeterhuis een nuttige instelling is reeds van het oogenblik af dat het bestaat en dáarom reeds alleen, maar dat een literatuurgeschiedenis niet enkel verkrijgbaar bij een boekverkooper dient te wezen doch bovendien een welgeslaagde historische en kritische arbeid moet zijn, om niet minder dan niets te heeten. Een stoffelijke onderneming kan hare functiën aanvaarden, en gezegd worden te bestaan wanneer zij is voltooid, maar een werk van den geest bestáat eerst, wanneer is gebleken dat het inderdaad *is* wat het voorgeeft te zijn. Daarom, en dit vergeten ambitieuze en energieke personen als Mevr. Schneider, is de wilskracht die iemand in staat gesteld heeft om de bladen papier te beschrijven die hij voor dit doel had gereed gemaakt, niet voldoende een goed boek voort te brengen, maar integendeel juist geschikt om iemands reputatie onherstelbaar te knakken. Na sporadische verschijningen in onze literaire wereld, na het publiceeren van losse opstellen, na meer voorbijgaande openbaringen van hare loffelijke eerzucht, heeft Mevrouw Schneider thans gepoogd haar grooten slag te slaan, door de Nederlandsche auteurs van de vroegste tijden tot op den dag van vandaag, haar Keulsche woning te laten voorbijtrekken als zoovele zwanen, die den Rijn afdrijvende naar onze lage landen, hier uit één mond de boodschap brachten van de fraaie woorden, waarmede de Duitsche dame hen onderweg had begroet. Het bezoek der Hollandsche vrienden aan hare woonplaats in December is, zonder verdere overeenkomst, het symbool van de uitwerking

die Mevrouw Schneider zich van hare geschiedenis heeft voorgesteld. Het schijnt mij toe dat zij haar doel niet heeft gemist.

Evenwel hebben de twee karaktertrekken van de schrijfster, haar ongevoeligheid voor gemeenplaatsen en haar onverzettelijke wil, zeer gelukkig samengewerkt. Iemand, die niet op oorspronkelijkheid gesteld is, vat gemakkelijk het plan op om iets te ondernemen, dat juist zeer moeilijk is wegens de mate van oorspronkelijkheid die men er voor noodig zou hebben. En in de tweede plaats, als iemand zijn zinnen sterk ergens op gezet heeft, is hij zeer geneigd de bezwaren ligt te tellen die hem in den weg staan. Mevrouw Schneider, met andere woorden, had nu eenmaal gezworen een geschiedenis van onze letterkunde te schrijven, en zij werd niet tegengehouden door haar gebrek aan geschiktheid voor die taak, omdat zij dat gebrek niet voelde. En toen Mevrouw Schneider een exemplaar van haar boek aan den voorzitter van het Letterkundig Congres ter hand stelde, moet zij een wezenlijke voldoening hebben gesmaakt. Dit zijn oogenblikken en dit zijn gelegenheden die in het leven van zulke menschen meêtellen. Zij ploeteren hard in stilte en vinden dan in het handgeklap en de toosten hunne belooning. Mevrouw Schneider zelve besluit haar hoofdstuk over Vondel met een toost. Diese herzenswarme Wörte zu seinem Preise sind ein Gruss zu seinem dreihundertjährigen Geburtstage, dessen Holland und Köln festlich gedenken! Men gevoelt dat inderdaad dit geheele werk behoort tot de betuigingen die bij zulke feesten passen.

Niet iedereen geeft zich bij deze gelegenheden evenveel moeite; de meesten maken er zich met een toespraak, een vers, een tijdschrift-artikel af. Mevrouw Lina Schneider evenwel heeft thans het Nederlandsche publiek de volle maat willen geven. De belangstelling kon niet grooter zijn, noch de ijver, noch de feestvreugde. Deze copieuse hartstocht is evenwel niet zeer vrouwelijk, niet zeer gedistingeerd, niet zeer wetenschappelijk en alles behalve leesbaar. Vol van een feestmaal behoort men de klieken opteruimen, maar als men

daarvan nog éens een orgée wil aanrichten, dan kan men de gasten smakeloosheid en banaliteit moeilijk buiten de deur houden.

IV.

Als men op de in deze bladzijden aangeduide karakteristieke zijden van het talent der energieke vrouw niet het oog gevestigd hield, dan zou men groote moeite hebben te raden, waar ter wereld de schrijfster den onverstoorbaar goeden luim, en het nimmer uitgeputte enthousiasme van daan haalde, waarmede zij elk hoofdstuk van hare geschiedenis aanvaardt en elk auteur behoorlijk onder handen neemt, niet rustend voor zijne levensverrichtingen en zijn literarische inventaris behoorlijk zijn meêgedeeld en hij zelf een eerlijke begrafenis heeft verkregen. Het is inderdaad bijna ongeloofelijk hoezeer Mevrouw Schneider met al deze Hollandsche vernuften ingenomen is en hoe degelijk en aangenaam tevens zij van hen weet te praten. Zij ziet hen alleen voor vol aan en wacht zich de hand te lichten met hunne nagedachtenis.

Niet zij is van meening dat de Nederlandsche letterkunde belangwekkender wordt, naarmate men haar beknopter behandelt, en ik geloof dat de uitgever van deze Einzeldarstellungen wél zou doen, indien hij het zamenstellen van de literatuurgeschiedenissen van Groenland en Montenegro aan de zelfde onvermoeide pen opdroeg. Ook bij de Montenegrijnen en de Groenlanders is de deugd der dankbaarheid niet onbekend, en nu deze eerste proeve van opbouwend talent voltooid is, zal Mevrouw Schneider wellicht verlegen zijn zooals een detectieve gedesoeuvreerd is, die zijn man achter slot heeft zien gaan. Niet ongelijk aan Columbus geeft Mevrouw Schneider nieuwe werelden aan de oudere beschaving cadeau. Haar zijn het geloof en de liefde van den ontdekker en voor ons Nederlanders althans, behoeft Mevrouw Schneider niet eerst eieren overeind te zetten, om te bewijzen dat zij het onmogelijke mogelijk kan maken.

Ik zeide dat men op deze qualiteiten van de schrijfster moet letten om haar boek te begrijpen. Want zou ook niet

het rijk van Pategonië auteurs hebben opgeleverd, op welke men een kleine, roerende grafrede zou kunnen houden? Dat is aan Mevrouw Scheider gedemandeerd. Op Hooft: '....einige Tage daarauf wurde (er) von einer schweren Krankheit befallen, welche binnen kurzem seinem ruhmvollen und thätigen Leben ein Ende macht' (bl. 343.) Op Tesselschade: '....Diese Schicksals Schläge konnte ihr gefühlfolles Herz nicht ertragen; sie starb in Alkmaar etc.' (bl. 346). Op Huygens: '. ..Im Monat März 1687 schied der glückliche Greis, 90 Jahre alt, aus diesem Leben, wie ein gesättigter Gast, der von der Tafel aufsteht, sagt Hofman Peerlkamp etc.' (bl. 359). Op Vondel: am 5 Februar 1679 beschloss Vondel seine muhevolle mehr denn 91-jährige irdische Laufbahn.' (bl. 359.)

Doch deze eerbied voor de dooden wordt nog overtroffen door de liefde voor de levenden. De bladzijden over de hedendaagsche letteren zijn het, die de eigenschap van de auteur waarover hier gesproken wordt het fraaiste doen uitkomen: geestdrift voor namen, jaartallen, titels en onbeduidende bijschriften. Deze geestdrift heeft met eigenlijk gezegde literaire voldoening, over zooveel uitnemende talenten als er in deze geschiedenis te vermelden zouden zijn, niets te maken. Als dat nu alles is, denkt men, dan behoeft men er wezenlijk niet zoo opgewonden over te praten. Een letterkunde waarover niets dan banaliteiten te zeggen zijn - hoe kan die iemand nu inspireeren om achthonderd bladzijden te beschrijven? Ik heb het antwoord op deze vraag reeds gegeven, en ik moet nog eens zeggen dat ik inderdaad niet begrijp, waarom Mevrouw Schneider zich juist op de *literatuur* van Nederland heeft toegelegd. Het kan zijn dat Mevrouw Schneider als zij hare krachten op kleinere schaal te werk stelt, genoeg literair vermogen heeft om rond te komen, maar om dit dikke boek op iets te doen gelijken, was dat vermogen veel te gering. Ja, als men er goed over denkt is deze proeve van gebrek aan zelfkennis en lichtvaardigheid zoó groot, dat zij de grenzen van het lachwekkende in het oog vallend genaderd schijnt.

Amsterdam, April '88.

Nederlandsche Politiek.

Indrukken van den Dag.

Eene troonrede en twee interpellatiën zonder resultaat: ziedaar bijkans al de stof, die de parlementaire geschiedenis sedert 1 April biedt.

De troonrede is, zonder twijfel, rijker van inhoud dan menige vroegere. Nieuwe krachten, ter regeering geroepen, zijn met frisschen werklust bezield; eene serie van wetsontwerpen wordt beloofd. Indien zulk eene redevoering en de bespreking daarvan eenig nut kan hebben, zal zich dit nut veeleer openbaren aan het einde der zittingen voor welke zij dienst doet, dan op het oogenblik waarop zij wordt uitgesproken. Thans kan men er alleen de gevolgtrekking uit maken, dat de regeering heel wat plannen heeft, zonder dat men die plannen anders kent dan uit min of meer vage zinsneden. Is echter eenige tijd verloopen, waarin redelijkerwijze de volvoering kan worden verwacht, dan valt èn uit de hoeveelheid verrichten arbeid èn uit zijn gehalte op te maken of de program-rede ernstig gemeend was.

Wij zijn zoo overladen met woorden, met toezeggingen van alle kanten, dat het de verwarring slechts vermeerderen kan, daaraan nog beoordeelingen dier beloften vast te knoopen.

Zie, b.v., de sociale quaestie.

Er is geene politieke of kerkelijke richting, welker aan-

hangers niet voorgeven naar sociale rechtvaardigheid te streven.

De heer Quack maakte het woord populair, en nog kort geleden sprak de heer Schaepman over ‘ieder te geven wat hem toekomt’, en de heer Wertheim van ‘rechtvaardigheid van allen tegenover allen’.

De meest radicale socialist wil niets meer dan deze heeren zeggen. Toch staan zij alle drie op grooten afstand van het radicale socialisme. Is er nog meer bewijs noodig, dat in deze gewichtigste aller quaestiën de woorden niet meer voldoende zijn om de voornemens te onderscheiden?

Wat men feitelijk toont te willen *doen*, ziedaar het eenige criterium waarnaar het oordeel kan worden bepaald.

Men dient, al lijdt het oratorisch effect er onder, van de hoogten van het algemeene af te dalen tot het bijzondere. Men moet van wereldomvattende phrases komen tot daden, nuchtere daden, de eene na de andere wel te overleggen. Wat het publiek aan stichting verliest, zal het winnen aan practisch nut.

Op de regeering rust de plicht van handelen in de eerste plaats. Zij is het best in de gelegenheid voor te bereiden wat behoort te geschieden. Een beroep op het parlementaire initiatief is slechts in enkele gevallen rechtmatig. In de meeste ontbreken den kamerleden de middelen om ontwerpen van eenig belang behoorlijk voor te bereiden.

Van de regeering worden dus de daden gewacht, waaraan men den ernst der troonrede zal toetsen.

Haar aanvankelijk optreden was niet gelukkig.

Twee interpellaties werden tot haar gericht. Die van den heer Heldt nopens de werklui aan de marinewerf kon tot geen resultaat leiden, omdat noch de interpellant, noch de minister recht wisten wat er aan de hand was. Vermits nu twee blinden nimmer meer zullen zien dan één blinde, was het aanknoopen van dit discours overbodig te achten.

Een ander oordeel treft het antwoord der Regeering op

de interpellatie van den heer Domela Nieuwenhuis. Ik wil de loonquaestie in de venen er buiten laten. De opgaven daaromtrent loopen tot nog toe zoo uiteen, dat een oordeel niet te vellen is, of werkelijk de veenbazen exorbitante winsten maken en hunne arbeiders tegen een minimum van levensonderhoud doen werken. De interpellatie betrof niet de loonquaestie in hare algemeene en groote moeielijkheden; wat er ook overbodigs was in de toelichting, de vragen waren klaar en duidelijk gesteld: wil de regeering dadelijk helpen voorzien in twee groote misbruiken, of liever twee vormen van hetzelfde misbruik: uitbetaling van loon in natura en het gedwongen te winkel gaan bij den werkgever? Op deze vragen werd de interpellant in 't riet gezonden, zonder zelfs een kluitje.

Er was geen enkele reden om bij eene betrekkelijk zoo eenvoudige zaak niet eene positieve toezegging van onmiddellijk onderzoek te doen.

Het was opmerkelijk, dat de heer Van der Feltz, de eenige der liberalen die de zaak besprak, den minister nog overtrof. Hij geloofde niet, dat tot afschaffing dier winkelnering eene wet zou noodig zijn. - Mag ze wel gedwongen heeten, zeide hij, - ‘er is geen wet die de arbeiders dwingt om daar te koopen waar zij niet willen, maar zij doen het eenvoudig uit eigenbelang.... Heeft niet de arbeider het recht om tot den veenbaas-winkelier te zeggen: ik koop niet bij u; ik wil ook niet bij u werken? Hij is immers vrij.’

Ziedaar het liberale standpunt: de handhaving der volkomen vrijheid van het arbeidscontract. Niemand uit de liberale partij verhief er de stem tegen; men mag dus besluiten dat zij in haar geheel de doctrine aanvaardt. Sommigen harer leden hebben in woord en geschrift een andere leer verkondigd; zij schijnen echter het bijltje er bij neêrgelegd te hebben. Zelfs geen kort voorbehoud werd gemaakt.

Bij den arbeider is ontegenzeggelijk door deze zitting het besef versterkt, dat de Kamer zich om hem niet bekreunt. Ik geloof niet, dat dit besef door de feiten geheel en al zal gerechtvaardigd worden; maar waarom dan niet getuigd van

de goede voornemens? 't Is waar, woorden beteekenen niet veel; maar op enkele oogenblikken heeft het uitblijven van eene duidelijke verklaring wel degelijk eene beteekenis.

De heer Domela Nieuwenhuis heeft, zeer politiek, dadelijk doen blijken, dat hij in de Kamer opkomt voor de arbeidersklasse.

Ik heb, in mijn vorig stukje, gezegd, dat ik de keuze van den heer Domela Nieuwenhuis belangrijk achtte, 'omdat het arbeidersvolk thans door een rechtstreeks gemachtigde zijn grieven in de Kamer kan doen hooren.'

Het *Handelsblad* haalde die woorden aan[1)] en liet daarop volgen:

> Wij beseffen niet, waarom de werklieden, de arbeiders van Nederland, dus *en bloc* beleedigd moeten worden door de verklaring dat de redacteur van *Recht voor Allen* HUN rechtstreeks gemachtigde is. Diep zou ons volk gezonken zijn, indien de meerderheid onzer werklieden, zoo zeer alle gevoel van billijkheid, van edelmoedigheid, van liefde voor koning, land en godsdienst hadden afgeschud, dat ze den heer Domela Nieuwenhuis alleen van alle leden der Kamer als 'rechtstreeks hun gemachtigde' beschouwden.
> Dat revolutionaire radicalen met behulp der volgelingen van dr. Kuyper den heer Domela Nieuwenuis in de Kamer brachten, moet nu als bewijs gelden dat hij 'de rechtstreeks gemachtigde is van het arbeidersvolk.'
> Streelend is deze welwillende verklaring voor elk werkman, die oproermakers haat, en aan Koning en vaderland gehecht is.

Men zal wel niet willen beweren, dat een verkozene alleen de gemachtigde zijner kiezers kan zijn, en dat een partijhoofd als Domela Nieuwenhuis, die vóor de verkiezing heeft verklaard, alleen als socialist in de Kamer te willen komen, daar niet het mandaat van zijne partij medebrengt. De kiezers

1) Het *Handelsblad* citeert aldus: 'De heer P.L. Tak, de redacteur van *De Amsterdammer*, die de politieke overzichten in de *Nieuwe Gids* schrijft,' enz.
De uitdrukking kan tot verwarring aanleiding geven. De politiek van *De Amsterdammer* is uitsluitend in handen van den hoofd-redacteur, wat ik *niet* ben.
Verlustig ik mij dus met hier nu en dan een stukje te schrijven, en wil men daaruit citeeren, dan voorkomt men alle aanleiding tot onjuiste gevolgtrekkingen door mijn naam te noemen zonder qualificatie.

hebben berust in het eenige mandaat, dat de candidaat wilde aanvaarden. Of er bij hen onuitgesproken redenen van anderen aard bestonden, kan buiten beschouwing blijven. Deze motieven zijn niet te controleeren. Het eenige zekere is, dat een man de meerderheid heeft verworven, die in den verkiezingstijd, tot de kiezers, openlijk heeft gezegd: ik ben socialist, en ik wil alleen als zoodanig gekozen worden. Het was hier niet een zekere mijnheer D.N., maar een vertegenwoordiger der Nederlandsche sociaal-democraten, die de candidatuur aanvaardde. Hebben de Friesche radicalen, door het *Handelsblad* revolutionnair genoemd, met een zeker aantal anti-revolutionnairen hem gesteund, zijne kiezers wisten zeer goed, voor zoover zij geene sociaal-democraten zijn - dat zij geen vertegenwoordiger hunner speciale inzichten naar de Kamer zonden. Men timmert niet eenige jaren zoo luidruchtig aan den weg als de heer Nieuwenhuis deed, zonder de aandacht te trekken, en een duidelijken indruk te geven van wat men voorheeft. Nieuwenhuis moge candidaat zijn van welke groep kiezers ook, vóór alles, en met uitsluiting van alles wat daarmeê in tegenspraak komt, is hij de gemachtigde zijner partij.

Het zwaartepunt der opmerking van het *Handelsblad* ligt trouwens elders. Ik heb gesproken van het ‘arbeidersvolk’, en ik kan toegeven, dat deze uitdrukking te algemeen is.

Het is, helaas, nog niet uit te maken, door wien de Nederlandsche arbeiders willen vertegenwoordigd worden. Maar wel valt te constateeren, dat geen enkele krachtige uiting van hen viel waar te nemen voor een andere soort van speciàlen vertegenwoordiger hunner belangen. De restjes van het Alg. Ned. Werkliedenverbond zweren bij Heldt, die op eene kleine nuance na, niet van den meest gewonen liberaal is te onderscheiden. Hij behoorde tot hen, die zwegen na de zooeven aangehaalde verklaring van den heer Van der Feltz. De arbeiders van Patrimonium gaan geheel op in de anti-revolutionnaire partij en doen de bijzondere eischen van hunnen stand niet gelden buiten het program dier partij. Met den titel van eene arbeiders*partij*, d.i. van eene partij die

buiten en boven alle staatkundige doctrines het belang der arbeiders voorstaat, kan alleen worden bestempeld de sociaal-democratische partij.

Men moge dit te betreuren achten, maar zal moeten erkennen, dat andere noemenswaardige uitingen van het arbeidersbelang thans, in Nederland, niet worden gehoord. Kan het Werkliedenverbond met zijne 2700 leden en 20 afdeelingen, waarvan 11 niet antwoorden, als men haar vraagt, wat zij op het stuk van arbeiderswetgeving wenschelijk achten, zich restaureeren, - het zal menigeen verheugen. Niet te ontkennen is echter, dat het nu slechts een schijn van leven vertoont.

Is dus de uitdrukking ‘het arbeidersvolk’, zooals zij daar stond, te algemeen, met de aanvulling ‘voor zoover het eene speciale arbeiderspartij vormt’, zal zij niet meer worden gewraakt. Met de onmachtigen en de zwijgenden pleegt men in de politiek niet te rekenen. Wie daar gelden wil moet zich doen hooren.

Het *Handelsblad* beroept zich op ‘het gevoel van billijkheid, van edelmoedigheid, van liefde voor koning, land en godsdienst,’ waarmede onze werklieden zijn voorzien. Niet gaarne zou ik loochenen dat die eigenschappen bij de Nederlandsche arbeiders worden gevonden. Men moet zich echter van het standpunt van het *Handelsblad* wachten, van die eigenschappen te veel te vorderen. Eischt men dat die billijkheid enz. den arbeider in het zog den liberale partij zullen houden, dan kan er een oogenblik komen, dat de vraag in hem oprijst: zijn de heeren liberalen altoos billijk geweest, zijn zij edelmoedig, getuigt hun opvatting der staatstaak van liefderijke zorg voor land en koning, beantwoorden hunne handelingen aan de voorschriften van den godsdienst, dien zij voorgeven te belijden?

Er is geen lange redeneering noodig, om te bewijzen dat al deze eigenschappen het best tot haar recht zullen komen, als het geheele volk zoo gelukkig mogelijk is, en in het bevorderen van dat geluk hebben de liberalen hunne krachten nog niet versleten.

Men moet - wil men zich niet branden - niet met vuur spelen.

De heer Domela Nieuwenhuis is de man van den dag. Wordt wel iemand in Nederland zoozeer besproken als hij?

Het komt mij voor, dat hij niet gelukkig is in zijn optreden.

De wijze waarop hij Van Marken's tusschenkomst in de Almeloosche werkstaking in *Recht voor Allen* heeft doen bespreken, is beneden critiek. Men kan het met den heer Van Marken eens of oneens zijn, maar hij zal toch wel een van de laatste mannen in Nederland zijn, die men - zoolang men eerbied voor zich zelven wil vorderen - verdacht zal maken van minder goede bedoelingen.

Dan de Almeloosche *ƒ* 1600. De heer Domela Nieuwenhuis verwijt den Almeloosche commissie, dat zij bij het uitlokken der bekende verklaringen den menschen het mes op de keel zette. Maar liet hij ze vrij, toen hij den grooten indruk die zijn woord op eene volksvergadering maakt, aanwendde om, terwijl er nog behoefte was, die som voor sociaaldemocratische propaganda te doen bestemmen? Hij kent zijn invloed en had het voorstel niet zelf moeten doen.

Dan de uitlating in *Recht voor Allen* over de verklaring der werklieden: ‘waarom zouden ze hun aandeel aan het lokaas *ƒ* 2500 prijs geven? Laat ze eerst die som bebben, en ze lachen de commissie en de pers uit.’

Eindelijk het antwoord aan den vervener, die hem zijn boeken wilde laten zien: ‘dat hij het te druk had.’

Het zou dwaasheid zijn den heer Nieuwenhuis te ontzeggen, dat hij met goede bedoelingen zijne taak heeft aanvaard. Zou hij reeds in zoover het lot der demagogen beginnen te ondergaan, dat hij zich niet ontworstelen kan aan den invloed van de slechtsten zijner partij?

Raoul Frary, die geen vriend is van de democratie, maar toch heel verstandige dingen zegt, merkt in zijne satire *Manuel du démagogue* op: ‘Nous sommes presque tous maîtres

de nos débuts: plus nous avançons, plus notre volonté devient l'esclave des circonstances.'

De bijval van volksvergaderingen is niet altijd een getuigenis voor het karakter van den spreker. Dezelfde schrijver zegt met eene overdrijving, waarin een onweersprekelijke waarheid is gehuld: 'Roep eene openbare vergadering bijeen; haal een duizend brave kerels bij elkaar: kroegredenaars en arbeidzame werklieden, volijverige burgers en leegloopers die niet weten wat met hun Zondag te doen. Leg hun eene quaestie voor, welke de geleerden niet kunnen oplossen en die de staatslieden verbijstert. Hebt ge meer dan een half uur noodig om het geschilpunt uit te leggen, uw gehoor te overtuigen dat het tot oordeelen bevoegd is, de zaak te bepleiten en te winnen, dan kent gij uw vak niet.'

Zulk een bijval is te wantrouwen. Zij is voor den ernstigen en eerlijken leider van eene partij in het volk eene reden om dubbel nauwkeurig het gehalte zijner handelingen te onderzoeken.

29 Mei 1888.

P.L. TAK.

Over Schilderijen-zien. Door Frederik van Eeden.

> Der Genius muss studirt und nur nach Dem was er will, beurtheilt werden.
> H. HEINE, *Der Salon*.

Het is toch niet alles, te leven in een tijd van artistieke anarchie. Men komt met de beste bedoelingen in de wereld, met neiging tot kristelijke deugden, tot elkaar liefhebben, tot gezellig samenleven als één gezin, allemaal broeders en zusters onder elkanderen, tot ootmoedig zijn, nederig, dienstvaardig, zachtzinnig en verdraagzaam, - er is geen doen aan. Houd het eens vol, als gij er onder de vier millioen broeders en zusters in uw land, geen vijftig vindt met wie gij behoorlijk spreken kunt over de dingen die u het naast liggen aan 't hart. Dit te bemerken en niet te twijfelen aan uw eigen zielsgezondheid is al hoovaardij, - het uit te spreken in oprechtheid is hoovaardij, het te verzwijgen in minachting is heel erge, liefdelooze hoovaardij.

Doch aangezien het verwijt van hoovaardij niet het ergste is wat een eerlijk mensch overkomen kan, en men nu toch eenmaal van vele kwaden het beste moet kiezen, zoo zal ik in vrije woorden zeggen hoe ik meen dat het gesteld is in ons land met het begrijpen van kunst.

Als een groote, leege klank galmt het woord kunst nog door de menigte onzer medemenschen. Zij is voor de meeste als een oude overlevering, als een oude God, die het oneer-

biedig zou zijn zoo maar af te schaffen, doch die men eigenlijk best missen kon. Het staat vast dat er zoo iets als kunst is. Men kan er aan doen, men kan er ook niet aan doen, - zooals men aan kaartspelen doet of niet aan kaartspelen doet. Menschen die alleen aan kunst doen zijn kunstenaars. Zulke menschen zijn meestal wonderlijke lui, maar ze moeten er óók zijn, zooals er metselaars en banketbakkers moeten zijn. Metselaars maken huizen, banketbakkers maken taarten, kunstenaars maken romans, verzen, schilderijen of muziek. Romans en muziek maken ze zoowat voor iedereen, verzen en schilderijen alleen voor de liefhebbers. In 't algemeen moet kunst iets plezierigs zijn, een soort luxe, een veraangenaming van het leven, een tijdverdrijf, een uitspanning, een weldadige recreatie te midden der vele ernstige, gewichtige en nuttige dingen, die een mensch in de wereld te doen heeft.

Evenwel wordt de kunst zeer dikwijls toegelicht als ‘iets hoogers’, ‘iets dat veredelt en verheft’, ‘iets dat den mensch uit den sfeer van het dagelijksch leven... enz. enz.’

Men zegt dit meestal maar, zooals men zooveel zegt, zonder er iets bij te denken. En alleen de menschen die van ernstige muziek houden of stichtelijke verzen lezen, *kunnen* er iets duidelijks bij denken. Zij krijgen door deze soort kunst aandoeningen, die men ook door godsdienstige plechtigheden krijgt, zij voelen daarbij een zekere wijding, een neiging tot goed zijn, tot goede dingen doen, een stemming, die zij beter vinden dan hun andere stemmingen. Dit kunnen zij bedoelen als zij spreken van ‘iets hoogers’ van ‘veredelen en verheffen.’

Maar het is ontzachlijk lachwekkend, in een vollen schouwburg, of in het Rijksmuseum, te denken, dat al die kijkende menschen op de vraag ‘wat is kunst?’ zouden antwoorden ‘Kunst, mijnheer, dat is iets hoogers, iets dat veredelt en verheft, dat den mensch...enz. enz.’

En ga eens voor dat Rijksmuseum staan op de Stadhouderskade te Amsterdam en zie eens op naar dat groote gebouw, dat daar zoo mooi en stevig staat, als welgeslaagde expressie van een zeer soliede overtuiging - en denk dan eens aan die groene tafel met een dozijn Hollandsche heeren

er om heen, waar voor een jaar of wat het besluit genomen werd, de Rembrandten en Ruysdaels en Jan Steenen waar-diglijk onder dak te brengen, en denk hoe de voorzitter daarbij den hamer liet vallen met veel satisfactie, denkende of zeggende: Want, mijne Heeren, wij weten allemaal, de Kunst is iets hoogers, iets dat veredelt en verheft, dat den mensch...enz., enz.'

Zie eens goed, het geheele gebouw gaat lachen, het groote kerkraam lacht met open mond, de mozaïk-ventjes proesten het uit tegen elkaar, de torens schudden en het heele gevaarte zet de handen in de zij van 't lachen. Stel u voor Frans Hals en Jan Steen verheerlijkt, onder voorwendsel dat zij den mensch brachten tot iets hoogers, dat zij veredeld hebben, - als waren ze emeritus-predikanten. En Rembrand! al mag hij verguld zijn met zijn mooi paleis, het blijft komiek een groot schilder te zijn geweest en gehuldigd te worden als een groot dominee en een kerk kadeau te krijgen.

Wat een zegen, wat een comfort voor den Hollander, dat hij niet denkt bij wat hij zegt. Dat hij bij bepaalde gelegenheden bepaalde zinnetjes weet te zeggen, zooals hij een witte das aandoet bij een bruiloft en zwarte handschoenen bij een begrafenis, omdat het zoo gebruikelijk is, en daarom alleen. Als hij eens ging denken bij zijn woorden - wat zou hij jammerlijk verlegen staan met zijn kunsttermen, voor de dingen die hij kunst heeft leeren noemen.

Verbeeld u eens, dat hij moest gaan uitvinden wat kunst is met behulp van zijn theoriën, - dat het nu eens niet legendarisch vaststond dat Rembrand en Frans Hals kunst maakten, - dat hem geen honderdduizend handen precies wezen: Kijk hier! dat is nu de oude Hollandsche kunst, hier moet je bewonderen! - wat zou hij raar terecht komen in onze museums.

En hij komt dan ook raar terecht, - in de moderne kunst, waar geen groote reputatie hem nog bij zijn ooren voor de schilderijen trekt.

Hier spreek ik niet van den Hollander uit minderen stand, van den kleinen burgerman, of van het lagere volk - neen

waarachtig! - ik spreek van Holland's grooten en aanzienlijken, van het puik van Holland's geleerden en beschaafden, van de bloem der natie, van professoren, kunstkritici, kunstminnaren, van Tweede-Kamerleden, lands-regeerders - ga maar zoo hoog als 't kan, - ik spreek van 't gansche Nederlandsche volk op een vijftig stuks na.

Ik spreek ook van die heeren die het Rijksmuseum hebben laten bouwen, - ik spreek ook van die geleerden die dikke boeken schreven over de Hollandsche schilderschool, - of over de schilderkunst in het algemeen, - of over de schoonheid in het algemeen, - of over Rembrand in 't bizonder, - ik spreek ook van die bekwame kenners die bij donker een echte van een nagemaakte Ostade onderscheiden, of met den rug naar een schilderij het jaar kunnen zeggen waarin het gemaakt is, - ik spreek ook van hen die zoo ongedwongen met schilderstermen omgaan, alsof ze 't niet laten konden, die zich dagelijks opwinden over ‘licht en bruin’, over toets en braam en magistrale penceelen en flaneerende etsnaalden - ik spreek van allen die Rembrand! Rembrand! roepen en die eerder door het oog van een etsnaald zullen kruipen dan één voet zetten in Rembrand's rijk.

Toch zeg ik niet, dat al deze menschen liegen als zij de oude schilderijen mooi vinden.

Maar honderdmalen op een dag vergeet men dat als twee menschen dezelfde woorden zeggen, zij daarbij nog niet dezelfde gewaarwordingen ondervinden. De meesten kunnen hun gedachten niet zeggen, zij ‘kleeden ze in’. Als men nu ontdekt dat ieder in hetzelfde stel kleeren een andere gedachte steekt, scheldt men elkaar voor leugenaars en bedriegers. Dat is niet juist.

Ik heb een achtenswaardig predikant in volle verrukking gezien voor de Nachtwacht. Zonder twijfel genoot hij. Later verklaarde hij mij zijn genot aldus: ‘Zie je, als je zoo 'n stuk ziet, dan denk je aan dien heerlijken tijd van den tachtigjarigen oorlog, aan die fiksche kerels die vochten voor hun geloof en hun vrijheid! aan oud Holland, aan de Geuzen, aan Willem van Oranje!’

Dit was oprecht gemeend en uit den grond zijns harten noemde deze man Rembrand een genie en de Nachtwacht een meesterstuk. Zoo kan men met wat goeden wil en wat geestdrift te goeder trouw mee bewonderen in de groote massa. Er zijn kleurenblinden, die druk meepraten over rood en groen, precies zooals zij het hooren van anderen, - die dit zoo nauwkeurig doen dat niemand hun gebrek opmerkt, ja! er zijn er die het zelf niet merken en zeer verbaasd staan als een oogarts hen beduidt, dat zij de dingen niet zien zooals anderen.

Men heeft kunstbewondering in soorten, - duizend psychologische toestanden onder éénen naam.

Men weet dat mooi-vinden een aangename sensatie is. Veel nauwkeuriger kunnen weinigen het omschrijven. Het is dus begrijpelijk dat men, een schilderij ziende dat mooi genaamd wordt, elke aangename sensatie die het opwekt voor bewondering houdt.

Menschen zijn zeer vatbaar voor suggestie, - j'en sais quelque chose. -

Voor de Nachtwacht van Rembrand staande, ontgaan maar zeer weinigen den suggestieven invloed van Rembrand's eeuwenoude reputatie.

Eén denkt aan den tachtigjarigen oorlog en zegt ‘Heerlijk! prachtig!’

Een ander ziet eerst niets in den donkeren achtergrond, - doch bij lang turen begint hij allerlei figuren en gestalten daarin te onderscheiden - verrassing. - ‘Prachtig! - wat een genie!’

Een ander ziet het loopende meisje, het schijnt hem of ze kostbaar gekleed is, - dichterbij blijkt het eenvoudig witte stof te zijn: ‘Hoe is 't mogelijk! - Die Rembrand toch ook!’

Een ander ziet de schaduw van Banning Kock's hand op diens nevenmans buik, - hij begrijpt niet waar het licht van daan moet komen: ‘Wat een grootheid!’

Een ander ziet geen lantaarn, geen zon, geen kaars, geen maan, - toch licht: ‘A ja! dat is 't licht van 't genie!’

Een ander begint te dichtbij, - hij ziet alleen verfsmeren -

hij gaat wat achteruit, er komen menschen en pieken en vaandels voor den dag: ‘Neen maar! onbegrijpelijk mooi!’

Eindelijk - en dit is, geloof ik, een vaak voorkomende soort van bewondering - een ander heeft veel Rembrandten gezien, hij kent Rembrand's manier, zijn wijze van doen, zijn particulariteiten, zijn habitus, hij kent hem heel nauwkeurig en heeft liefde voor hem gekregen, alleen door 't bestudeeren van hem en door 't weten hoe beroemd hij is, - hij voelt veel voor Rernbrand, zooals een botanicus voelt voor een zeldzamen paddestoel en hij raakt in verrukking voor de Nachtwacht als voor een prachtig groot en gaaf specimen van de geliefde soort. Zulke menschen kunnen boeken over Rembrand schrijven en verzen op hem maken.

Doch men heeft ook loopjes om zonder zooveel moeite Rembrand mooi te leeren vinden. Vaak ziet men museumkijkers heen en weder zwerven voor de Nachtwacht en met bijna angstige verbazing staren naar Banning Kocks uitgestoken hand, die, hoe zij ook draaien en wenden, altijd naar hen toewijst. Op die manier gelukt het bijna altijd den tot bewondering-gedoemden kijker, vrede te hebben met Rembrand's vastgestelde genialiteit en vol eerlijke hulde in 't Hollandsche hart op te zien naar de gouden letters van zijn wijdvermaarden naam.

Ik houd niet van al deze vormen van kunstliefde, zooals ik niet van vergissingen en misverstand houd. Laat ieder zich met schilderijen amuseeren, op zijn manier, - maar ik dring er op aan dat niemand van kunstsmaak en kunstliefde spreekt, die niet ter dege weet dat hij kunst begrijpt.

Ik wenschte wel, ter wille der bekende Hollandsche eerlijkheid, dat dat groote kunstpaleis te Amsterdam niet bestond en dat de oude Botermarkt maar Botermarkt gebleven was - want waarlijk ik geloof niet, dat als allen die in Nederland goede kunst begrijpen, botje bij botje legden er een paleis of zelfs een standbeeld bekostigd zou kunnen worden.

Toen de aardappel voor 't eerst als een kostelijk gewas door Drake naar Europa werd gezonden, bakte een zeer rijk

heer, naar het verhaal, de harde, groene vruchten die boven den grond groeien in boter, en dischte ze op met suiker en kaneel. De gasten trokken een zuur gezicht, maar deden hun best het lekker te vinden, - want Drake had gezegd dat het een zeer voortreffelijk eten was.

O lieve Hollanders, houdt u maar niet langer zoo goed, zegt maar gerust dat gij uw oude schilderijen eigenlijk niet heel mooi vind, dat gij niet begrijpt hoe iemand dwepen kan met die kunst - want wat gij er van proeft is ongenietbaar. Uw heele geestdriftige kunstvereering is een vergissing, een ongelukkig misverstand, lieve landgenooten. Zóó kan men geen kunst genieten. Al bakt gij uw sentimentjes in boter en strooit er suiker en kaneel overheen, ze worden niet smakelijk.

Drake had gelijk, de aardappel is zeer goed eetbaar. Ook is er veel genot in oude Hollandsche kunst. Maar gij, Hollanders, die van uw kunst het rechte niet vat, maakt u allerbelachelijkst met uw opwinding, met uw feestredenen, kunsthandboeken, kunstpaleizen, standbeelden en straatnamen. 't Is of ik de gásten zie kauwen op hun harde aardappelnoten, en tegen elkaar zeggen: ‘vindt u 't niet overheerlijk?’ - ‘O 't is verrukkelijk, wat een weldaad voor de menschheid.’

't Is of ik de hovelingen in Andersen's sprookje, ‘des Keizers nieuwe kleeren,’ in verrukking zie staan voor de prachtige kleeren van den Keizer, die niemand zag omdat zij er niet waren, maar die ieder zeide te zien, uit vrees door de anderen dom of onbekwaam genoemd te worden.

In dit sprookje roept op 't laatst een klein kind: ‘- Die man heeft geen kleeren aan!’ - En er ontstaat overal onderdrukt gegiechel en gelach om den goeden Keizer, die zoo royaal in zijn hemd wandelt.

Er zijn in ons land zulke eerlijke kinderen geweest. Multatuli riep bijvoorbeeld: ‘Wat praat jelui van mooiigheden? Waar hebt jelui het over? Ik zie er niets van. 't Waren prullen, die lui, - Rembrand zoo goed als Rafaël!’ (Id. 400).

‘Bravo!’ riepen velen. ‘Bravo!’ riepen die ferme, vrij-

denkende Multatulianen, en ze gaven zichzelven een klap op den flambard, dat die schuin op den kop stond: ‘Bravo! - prullen zijn het! - dat 's mannentaal!’

Neen! neen! - onze oude schilderkunst staat niet in haar hemd. Ik heb haar wondere gewaad gezien. Maar nu weet ik dan ook en durf het zeggen - dat gij, beste kunstvereerders, het *niet* ziet.

Ik zal u zeggen hoe ik dat zoo stellig weet. Als gij des keizers kleeren ziet, moet gij ze ook zien zonder den keizer, ook als een ander ze draagt, niet waar?

Als gij het rechte mooi in Rembrand's schilderijen ziet, moet gij zulk mooi ook in andere schilderijen zien, die niet zijn naam dragen, die niet zijn manier, zijn eigenaardigheden vertoonen, die van een heel ander mensch uit een heel anderen tijd zijn, niet waar?

Zulke schilderijen zijn er, zij zijn zelfs gemaakt in uw eigen land, in uw eigen tijd, ja heusch in dezen zelfden tijd, waarin gij gegeten en gedronken, geslapen en boeken over kunst geschreven of gelezen hebt, - nog meer: zij zijn op ditzelfde oogenblik nog tentoongesteld in uw eigen kunstlievende stad, o brave Amsterdammers, gij zijt er zoo eentje voorbij geloopen en als 't een hondje was had het u gebeten.

En nu denk ik aan een heel klein schilderijtje, dat thans in de kunstzaal van Arti hangt. Het is juist een goede toets steen. Het is ook zoo verraderlijk klein, - het zou heelemaal verdwijnen onder een boek over Aesthetica, - en het heeft niets met den tachtigjarigen oorlog te maken. Er staat niet eens een naam op. Niets als twee letters: M M. Het is maar twintig jaar oud, heeft als ik wel heb, toen het pas gemaakt was, tien gulden (zegge *ƒ* 10.-) opgebracht en is indertijd geweigerd door de juryleden van Arti. Wie kan dan in 's hemels naam weten dat er iets te bewonderen valt. Op zoo 'n manier iets moois te maken, is valsch.

Doch ik zeg u, uit kracht mijner ervaring, dat wie dit kleine landschapje van Matthijs Maris onbewogen voorbij gaat,

niet weet en nooit geweten heeft wat het mooie is in Rembrand's kunst.

Maar van *dit* hondje zijt ge niet gebeten, is 't wel, Hollandsche kunstlief hebbers?

Ziet, ik ben geen schilder, ik ben een leek, een simpel amateur als gij, - ik heb u niets te verwijten en ik voel mij gelukkig, zonder bitterheid, dat ik heb leeren zien en begrijpen, dat het na veel zoeken en kijken lichter is geworden voor mijn oogen, - zoodat ik terstond dat schitterend lichte plekje op den wand van Arti's kunstzaal zag, dat het mij tot zich trok, recht toe, zonder bijgedachten of hulpmiddelen, alleen door zijn zuiver schoon. Ik ben eenvoudig blij, dat ik zoover ben en heb geen reden mij boos te maken op wie nog niet zoover is. Maar die anderen, die gelukkigen, die beteren dan ik, die mijn moeielijken weg van leelijk tot mooi nimmer behoefden te gaan, die terstond gezien hebben, al voor twintig, dertig jaar, wat ik nú zie - en meer, - die de schoonheid dier enkele meesterstukken voelden branden in hun oogen van uit het gesmeul en gewalm der akelige knoei-kunst rondom, wat moet hun bitterheid zijn geweest bij het zien dier domme verguizing en even domme vergoding van één-en-dezelfde onbegrepen kunst!

Midden in den druk der officieele óverwichtige domheid is een ras Hollandsche kunstenaars gegroeid, trotsch, hooghartig, vol grenzenlooze minachting voor wat publieke opinie heet. Ik ken die mannen en ik weet, dat in geen land en in geen tijd de kunstenaars-moraal hooger en vaster is geweest dan de hunne. Zij hebben maar één eenvoudig beginsel: ‘mooie dingen maken’. Het in de wereld brengen, het laten zien van slecht werk, het ‘schilderijtjes-maken’ voor het publiek is bij hen erger dan landverraad bij de Romeinen of wissel-vervalsching bij de Engelschen. Het maken van stukken voor den verkoop is hun een gruwel en wie onder hen geen geld heeft en nog niet in 't buitenland wordt gekend, lijdt gebrek. Er zijn onder hen werkers, die jaren studeeren, arbeiden,

schilderen en overschilderen, voor zij iets in de wereld sturen. En als zij iets heel moois gemaakt hebben, iets dat hen nu eens goed geslaagd lijkt, - dan houden zij het zelf of geven het, arm als zij zijn, weg aan vrienden, die er hart voor hebben.

Ja, zij lijken op Claude uit l'Oeuvre, - maar ik vind ze beter en verstandiger, onze Hollandsche schilders. Want zij hebben wel Claude's hartstocht van het mooi, maar niet Claude's hartstocht naar eer en naar een grooten naam. Zij zijn veel meer uitsluitend artiest, wien het zien en maken van goed werk genoeg, volmaakt genoeg is. Zij zouden graag zooveel geld hebben, dat zij nooit iets behoefden te verkoopen en alles konden weggeven aan wie hun kunst begreep. Van de geweldige teleurstelling, die Claude ondervindt als zijn werk wordt uitgelachen op een expositie, voelen zij niets. Zij zouden integendeel schrikken als het algemeen bewonderd werd. Zij zijn geboren en groot geworden in stormen van conventie en stortbuien van officieelen wansmaak, zij zijn gehard en weêrvast. Als ze exposeeren, is het om hun schilderijen in beter licht te zien en het oordeel van enkele vrienden te hooren. Of hun schilderij door een bekrooning of door den bliksem getroffen wordt, doet hun evenveel plezier.

En zulke menschen zijn er niet sinds van daag of gisteren in uw midden. Al sinds twintig jaren is Thijs Maris aan 't werk. Al sinds twintig jaren, Hollandsche kunstkenners, opgewonden Rembrand-vereerders, zijt ge zelf bezig u in 't buitenland hopeloos te blameeren, en u voor 't nageslacht onsterfelijk belachelijk te maken. 't Is niet meer dan eerlijk het u eens te zeggen.

Deze menschen zijn het, die de oud-Hollandsche kunst begrijpen. Deze zijn de kern van het half-honderd Nederlanders, wien het alleen zou passen hulde te brengen aan Rembrand.

Het zien en begrijpen van schilderijen is een moeielijke psychologische kwestie. Wie, zooals ik, begonnen is met

Pieneman en geeindigd met Matthijs Maris, heeft het wonderlijk in eigen ziel voelen toegaan. Als ik in dezen laatsten tijd om mij zie, schijnt het me alsof ik vroeger sliep en de dingen droomde, en ze thans wakend terugzie. Ik denk dikwijls: ‘nu wilde ik dat nog wel eens zien en dat, - nu, - nu ik wakker ben.’

Ik was altijd dol op schilderijen - ik was nergens liever dan in een atelier of schilderij-museum - de reuk van verf en vernis vond ik al prettig. Als jongen kwam ik soms dag aan dag in de kunstzaal van het pavilloen te Haarlem, - maar in het stadhuis, bij de Frans Halzen, waar ik toch ook vrij komen kon, was ik nooit. Ik herinner mij bijna geen schilderij, dat ik *altijd* leelijk heb gevonden. Alleen, geloof ik, een partijtje indische landschappen in de Pavilloenszaal zijn mij altijd te kras geweest. Pieneman, Kruseman, Raden Saleh, vond ik prachtig. Een beetje later apprecieerde ik Schelfhout, Stortenbeker en Springer. Toen kwam er een stuk van Jozef Israëls bij de verzameling, dat ik volstrekt niet mooi vond.

Daarna kwamen er echter weder een stuk of vier nieuwe schilderijen, die plotseling mijn smaak veranderden. Zij waren van Mesdag, Apol, Klinkenberg en de Haes. Vooral de Mesdag maakte veel indruk. Het trof mij niet zoozeer dat de nieuwe stukken mooier, - maar vooral dat de oude leelijker waren. Ik vond het nieuwe zooals 't hoorde, de oude leelijk en vervelend.

Aan oud Hollandsche of Italiaansche kunst had ik toen nog niets. Ik hoorde met eerbied dat Gerard Dou zeven jaren aan één bezemsteel had geschilderd, dat Hals en Jan Steen zoomaar de meesterstukken uit hun mouw schudden, dat voor Potter's stier zooveel gouden guinjes werden geboden, als er naast elkaar op 't doek konden liggen - maar die eerbied was al mijn genot. Ik vond aan dien stier niets mooiers te zien dan aan een levenden, niets meer dan aan dien van Stortenbeker - alleen begreep ik wel, dat men hem ‘natuurlijk’ vond, doch daarvan zag ik de aardigheid niet. Frans Hals vond ik vaal en vlak, Rembrand somber en plomp,

Ostade, Jan Steen bepaald leelijk, Ruysdael en Hobbema donker, ongezellig en naargeestig. Ik zag veel liever reproducties naar Kaulbach of Piloty. Dit was de tijd, waarin ik naar ‘opheffing’ en ‘veredeling’ zocht in de Kunst.

In dien tijd heb ik ook Verlat en Hans Makart mooi gevonden.

In een volgend stadium begon mijn bewondering voor van de Sande Bakhuyzen en Alma Tadema. Die waren mij toen recht sympathiek. Ik vond niet alleen de anderen: Schelfhout, Stortenbeker, Springer enz. leelijker, maar Bakhuyzen bepaald mooier. Ik weet nú zeer goed dat mijn genot bij 't zien van een landschap daarin bestond, dat ik dacht: ‘dáár zou ik graag willen zijn!’ en bij een historie-stuk: ‘Ja! zóó moet het er toen uitgezien hebben.’

Kort daarop begon ik van Mauve en Gabriel te houden.

In 1883 zag ik een maan-landschap van Jacob Maris en vond alleen dat het grijs en vlekkerig was. Een stuk van Bastert vond ik mooier.

In dat jaar begonnen echter mijn oogen goed open te gaan. Ik vond Frans Hals mooi, - en wel eerst de fotografiën en toen de schilderijen. Ik zag herhaaldelijk de oude Hollanders van het kabinet-Six en begon iets zeer aangenaams te gevoelen, dat ik nog niet gevoeld had, bij het zien van Van der Meer's vrouwtje met de melkkan.

De eerste, echte, reëele gewaarwording van mooi kreeg ik voor twee stukken, voor het vrouwenportret van Rembrand in de collectie van de Pol en voor ‘de Steenen Molen’ van Jacob Maris. Bij het eerste zóó sterk, dat ik de physieke gevoelens ondervond, die alleen muziek en verzen mij nog gegeven hadden: tranen in de oogen en een tinteling van 't hoofd langs den rug.

Met smart zag ik toen naast ‘de Steenen Molen’ een stuk van mijn oude liefde: van Sande Bakhuijzen, als een doffe, bruinige massa wegzinken. Het was een groote opruiming van oude charmes, Mesdag verbleekte, Sadée was niets meer, zelfs Gabriël werd mat. Ik heb veel spijt gehad op die tentoonstelling. In mijn waardeering der moderne schilders ben

ik na dien tijd weiníg veranderd. Het tweede stuk dat ik van Breitner zag, vond ik terstond mooi, even mooi als ik het thans nog vind.

Langer heeft het geduurd eer ik in de oude kunst onderscheid leerde maken. Eer ik goed wist dat Rembrand, Velasquez, Ribéra, Michel-Angelo in den eersten, Rafael, del Sarto, Murillo in den tweeden rang bij mij staan. Eer ik goed begreep dat Gerard Dou en van Mieris mij niets zeiden, van der Meer, Holbein en de oude Vlaamsche primitieven zeer veel.

Het mooi vinden van die primitieven, van Van Orcagna, Perugini, Memling, van Eijck is mij in Italië overkomen. Het was als een groot, wonderlijk gevoel van bevrijding voor mij. Het was alsof ik tot nog toe vastgehouden was door iemand die mij zeide: ‘neen! niet daarheen kijken, menschen die zoo raar doen, zulke malle figuren schilderen, mag je niet mooi vinden’ - en alsof mij nu plotseling de vrijheid was gegeven mooi te vinden wat mij lustte. Ik heb veel genoten van die primitieven.

Dikwijls twijfel ik nog. Ik ben dan onzeker of ik het schilderij mooi vind omdat ik weet dat het van een goed schilder is, of omdat anderen het mooi vinden. In dat geval heb ik ook nog het rechte genot niet. Als ik een stuk werkelijk begrijp dan is de gewaarwording zoo reëel, zoo sterk, zoo lichamelijk, dat ik niet twijfelen kan. Ik herinner mij nu, vroeger voor elke schilderij getwijfeld te hebben.

Het genot komt vaak eerst na herhaald bekijken. Soms ook door het nabeeld, door de herinnering aan het schilderij. Het is juist als met muziek. Hoe gevoeliger men is van nature, of hoe meer men zich geoefend heeft, des te sneller kan men het volle genot van een schilderij hebben.

Op de expositie-Wisselingh in Arti, waren Monticelli en Diaz voor mij vreemde muziek, ik kon ze bij 't eerste bezoek niet begrijpen. Niet omdat ze mij onbekend waren, want dat was Matthijs Maris ook, maar omdat het karakter van hun kunst mij vreemd, mij niet eigen was. Nu, in mijn herinnering, wordt hun nabeeld mij gestadig liever. Ik herinner mij van Monticelli nu loovertjes, en zonneschijntjes en tintelende blauwe

zij, waar ik niets meende gezien te hebben dan groene en blauwe spikjes en spatjes.

Maar die tentoonstelling was een élite van moderne kunst, iets ongehoords, een zaal vol deftig gezelschap zonder één proletariër.

Op een onzer gewone tentoonstellingen, waar op honderd prullen één goed schilderij hangt, heeft men het gemakkelijker. Daar zie ik thans, in 't midden van de zaal staande, bij het eerste rondzien de goede stukken sterk en duidelijk naar voren komen, - de rest als in den wand wegzinken.

En al past het mij eigenlijk niet, zoomin als het een juist gepromoveerden korporaal past zijn minderen te bespotten, - zoo moet ik soms toch wel erg lachen, als ík de goede, deftige Hollanders, die kunst-recruten, met den neus langs de stukken zie sukkelen, langs rijp en groen, langs mooi en leelijk, langs Maris en Springer, op eenzelfde tentoonstelling-drafje, met dezelfde tentoonstelling-verzuchting: ‘dat er tegenwoordig toch zoo zelden iets bizonders wordt geschilderd.’

Zeg eens, ongelukkige papperts, wat verbeeld jelui je wel! Dat je nog maar papperts bent kan je niet helpen, - maar als jelui meent, dat jelui goddorie! allemaal generaals bent, dat zal ik korporaal, korporaal met eere, je dat anders beduiden. Respect zal ik je leeren voor je superieuren. En dat er ijverig geëxerceerd moet worden, voordat je het ook maar zoo ver brengt als ik - dat zal ik je inpeperen tot de lappen er afvliegen.

Het is een ellendige tijd, een tijd van anarchie Het is lam werk voor een korporaal zijn ondergeschikten te moeten beduiden dat hun superieuren geen miliciens zijn en zij geen generaals.

Gij gelooft mij niet, officieele kunstkenners, is 't niet waar? - Gij gelooft niets van al mijn praatjes, - ik verbeeld mij dat alles maar, van mooi vinden en leelijk vinden. Ik heb mij laten bepraten door een troepje kameraden, - ik heb mijn helder oordeel laten benevelen door een mode, ik ben

in een clubje verzeild geraakt en medegesleept door hun opwinding. Ik ben het slachtoffer van een rage, van een manie, van de grijze school, van de flodderkunst, van het impressionisme!

O die menschen-systematiek is zoo gemakkelijk voor de menigte. Men zegt: 'ik houd niet van dat impressionisme' - zooals men zou zeggen 'ik ben niet Doopschgezind', - dan is men van alle lastige vragen verder af.

Lieve menschen! er *is* geen impressionisme, behalve in uw eigen verbeelding. Er is eenvoudig een reactie tegen slechte, onechte, zwakke kunst. Al die schilders, die ik zoo hoog stelde, hebben niets gemeen met elkaar, behalve dat zij zoo goed mogelijk trachten te maken wat ze het mooiste vinden. En dat hebben ze gemeen met alle artiesten uit alle tijden, - dat hebben ze ook gemeen met de naturalisten en de realisten en sensationalijten. Er zou voor hen alleen één naam juist zijn: 'anti-conventioneelen.' Zij hebben de domme eeredienst der doode, academische ledepoppen afgezworen - de rammelende, leege, kartonnen kunst-theoriën laten liggen en zij erkennen allen het warme, lichte, levende Zijn in hun eigen ziel.

Dat gij dit niet begrijpt, ligt hem vooral aan uw gebrek aan menschenkennis. Als een verstandig mensch een aantal eerlijke, onafhankelijke mannen ontmoet die elk uit eigen beweging tot hetzelfde neigen, hetzelfde mooi erkennen, en met opoffering van al het andere hard werken voor eenzelfde doel - dan zal hij oplettend worden en trachten te begrijpen - en al gelukt hem dat niet, zoo zal hij toch zeggen: 'daar moet iets zijn, al kan ik het niet zien.'

Maar gij, liever dan toe te geven dat er aan uw eigen perceptie wat hapert, neemt de psychologische onmogelijkheid aan dat zulk een beweging een mode, een rage is, op niets berustend en op niets uitloopend. Gij houdt het voor mogelijk dat al deze jonge schilders, die hun leven niets doen dan schilderen en schilderijen zien, elkaar als zotten staan op te winden voor iets dat ze geen van allen zien en geen van allen meenen, dat ze voor zulk een illusie zwoegen en werken,

geld en grooten naam versmadend, - alles eerder dan dat ge zelven ongeoefend en incompetent zijt. En vergeet niet, dat het tegengestelde niet opgaat - dat de meesten onder hen zeer goed weten, waarom gij uw mooie schilderijen bewondert, en dat die bewondering bij hen, evenals bij mij een stadium is geweest van hun ontwikkeling.

Een jong schilder[1)] van het echte ras, die twintig jaren geleden leefde, heeft zijn leven neergeschreven in een dagboek en in een correspondentie, uitgegeven door Kneppelhout. Het is niet in den handel, - maar wie het krijgen kan, zij het aanbevolen als leerzame lektuur. Wie twijfelt aan de eerlijkheid van dien jongen, aan de echtheid van zijn gevoel - met dien is niets meer te beginnen. In dat leven vindt ge de wording van alle artisticiteit, die thans tot rijpheid is gekomen in ons land.

Hoor hoe aardig hij bekent Rembrand niet mooi gevonden te hebben. Hij zou de Nachtwacht gaan zien:

'ik was een kleine jongen, had er wonderen van gehoord, was tamelijk pedant en meende dat het schoon van deze schilderij mij niet zou ontsnappen'

en dan ziet hij alleen dat het stuk groot en zwart is. Domme jongen! - neen! dan zijn de Hollandsche kunstkenners toch knapper.

Doch later, toen hij zien kon, is hij naar Brussel gegaan. En bij zijn terugkomst, na honderde schilderijen bekeken te hebben, schreef hij deze namen in zijn dagboek: Troyon! Courbet! Breton!

Toch werden heel andere namen als de grootste genoemd. Hij zocht ze zelf uit, geleid door eigen smaak. En ik verzeker u dat zij die thans hier in Holland kunst begrijpen, zij zouden ze evenzeer kiezen.

Wonderlijk, niet waar? hoe zoo'n schilder in zijn eentje de mode vooruit kon loopen.

1) G. Bilders.

En er zijn toch nog heel veel eerlijke, verstandige, geleerde mannen, - vol kennis van de geschiedenis der kunst, van de geschiedenis der menschen, die door al deze dingen niet tot nadenken komen en met stuitende koppigheid volhouden, dat die zoogenaamde nieuwe richting maar gekheid is, een floddermode, een ziekelijk aberratie, een treurige decadence.

Ik ken zoo 'n man - en omdat ik hem zeer hoog acht en het mij pijn doet hem tot mikpunt en risée te zien worden van de besten onder ons volk, wil ik hem zeggen hoe belachelijk hij zich maakt.

Stel u voor een vergadering van de faculteiten der oude letteren uit alle universiteiten, - een tafel omringd met mannen als Cobet, granieten torens van geleerdheid - stel u dan voor dat een geheel vreemd persoon daar binnen komt en op hoogen toon zegt: ‘Ge schijnt te meenen Heeren! dat Homerus een Grieksch dichter was, Gij weet er niets van - het is volkomen duidelijk, dat Homerus een varkensslager was te Thebe en leefde tijdens de regeering van Justinianus.’

Voelt gij de impressie die dit maken zou?

Welnu een dergelijke impressie brengt hij te weeg, die in den kring onzer jonge artiesten, voor 't meerendeel stormvast in hun overtuiging, als vreemdeling binnenstapt en zegt: ‘Die mijnheer Maris, die gij voor een schilder houdt, is een flodderaar, daarentegen is het volkomen duidelijk, dat de schilderijen van Taanman aan alle eischen der kunst voldoen.’

Zie! als zoo iemand dan nog tot overmaat het ongeluk heeft den kluchtspel-titel te voeren van ‘Professor in de Aesthetica,’ is het dan wonder dat er een gejoel, een huée, een nimmer-eindigende lachstorm ontstaat, telkens zich verheffend bij iedere nieuwe fronsing op des Professors vergramd gezicht?

En dat waar het zoo goed en nuttig zou zijn als deze jonge menschen den geleerden man eerbiedigden, van wien zij zooveel wetenswaardigs konden vernemen over de geschiedenis hunner kunst, - maar die ook van hen zooveel te leeren heeft, waar het op zien en gevoelen aankomt.

Want ons artiesten-ras is niet geleerd, - groote feitenkennis is een uitzondering onder hen. Maar ieder geslacht concentreert de groote macht zijner zielsvermogens op andere dingen - en zoo zijn deze menschen even sterk in hun vermogen tot gevoelen en waarnemen als de ouderen onder ons sterk waren in geleerdheid.

Dit moet niet betreurd of bejammerd maar eenvoudig door beide partijen geaccepteerd en geëerbiedigd worden. Wie de domheid begaat den ander op zijn terrein de les te willen lezen slaat onvermijdelijk een mal figuur.

Het is al een oud kluchtspel waarin de Professor in de Aesthetica en de jonge artiest elkaar wederkeerig afrossen, tot vermaak der menigte.

Al vaak heeft de geleerdheid de kunst in de weg gezeten, - en wie in een tijd van bedorven smaak beter wil gaan zien, moet meer af- dan aanleeren.

Als gij waarde lezer, ten slotte wilt weten hoe ik geloof dat mijn korporaalstrepen te verdienen zijn, zoo zeg ik dit: begin met alle vooropgestelde meeningen over schilderkunst weg te doen. Luister eens naar den raad dien Heine u reeds 50 jaar geleden gegeven heeft, in zijn artikel over Decamps. Vraag nooit: ‘wat behoort een kunstenaar te doen?’ maar ‘wat wil een kunstenaar doen?’

Ga voor een schilderij staan, zooals gij voor een mensch gaat staan die u iets wil zeggen. Let goed op en tracht te begrijpen wat hij bedoelt. Denk niet dadelijk, als gij hem niet begrijpt, dat hij niet spreken kan - maar let eens goed op of gij wel hooren kunt, of er ook vooroordeelen en dwaal-begrippen u in 't hoofd suizen. Het zou geen wonder zijn, na al de ketelmuziek die gij gehoord hebt.

Vraag nooit of het wel op de natuur lijkt, of het wel precies, of natuurlijk is. Dit is onzin. Dit is boeren- en fotografen kunstbegrip. De natuur - dat is onze ziel met haar gewaarwordingen en sentimenten. Daarop moet een schilderij lijken. Het moet niet natuur-getrouw, - het moet gevoels-getrouw zijn, - ‘Märchentreu’ zegt Heine. Wat gij

de natuur noemt, dat zijn uw gevoelens, - en met uw welnemen, die zijn meestal leelijker dan kunstenaars-gevoelens, - daar zijn het immers kunstenaars voor?

Kunstenaars zijn eenvoudig beter menschen dan anderen. Kunst is het zien en maken van mooie dingen. Juister zal ik maar niet probeeren haar te omschrijven, in heele dikke boeken staat niets meer. Men kan ook de heele aesthetica op één palmblad schrijven.

En daar gij nu beter menschen, zoo gij wilt edeler of verhevener menschen kunt noemen, en gij door het aandachtig luisteren naar zulke menschen ook zelf beter, edeler of verhevener zult worden, zoo kan ik u dan ten slotte op deze manier toch gelijk geven in uw meening dat kunst iets is dat den mensch veredelt en verheft. Maar ik betwijfel of gij het u zóó wel hadt voorgesteld.

Bussum, Mei 1888.

Kunst.

Expositie Van Wisselingh in Arti.

Ja, het was voor ons, die houden van mooie hooge kunst, en die gewoon zijn bijna op elke tentoonstelling de ellendige tronie van de vulgariteit om ons heen te zien; het was voor ons een zeldzaam buitenkansje, die expositie in Arti.

Het is waar: de Heer van Wisselingh mist nu eenmaal de karakterloosheid van smaak, welke andere kunsthandelaars schijnt te moeten kenmerken; hij is zoo verstandig om zich niet intelaten met de eischen, welke de ingekankerde wansmaak van de menigte zoo gaarne stelt; hij heeft zelfs geen te ver gevoerde preferentie voor een of andere kunst; maar hij bewijst met de schilderijen welke hij exposeert, dat hij eenvoudig zoekt naar mooie, dat is echte kunst, en die ook daar zelfs weet te waardeeren waar de uiting nog zeer zwak is. Want echte kunst eischt eigen begrip - waar dat eigen begrip 't zuiverst is uitgesproken, daar is hooge kunst geschapen. Maar evengoed is er begrip, althans een sikkepitje gevoel noodig bij den toeschouwer om kunst te leeren zien; en door 't gemis daarvan zoekt het verstandige publiek naar een zeke objectief mooi, dat ook zìj kunnen begrijpen; zonder in te zien - hoe kan 't ook anders - dat juist in de subjectiviteit van den kunstenaar zijn grootste kracht is. En daarom is 't dat zij, die niet weten dat dàt de eisch is van individueele kunst,

't handwerk verwarren met 't artistieke gehalte, het hòe met het wàt, - en willen dat een schilderij is òf een geschiedenisje, waarbij iets te denken valt, als 't zoeken naar de oplossing van een makkelijk raadseltje - òf een zuivere reproductie van de natuur. Want natuurlijkheid is voor de meesten synoniem met mooiheid, omdat voor hen de natuur een zekere maatstaf is om te oordeelen; en aan de natuur, de natuur, 't natuurlijke, houden zij zich vast, als die drenkeling.... je weet wel; want zonder dat zouden zij de kluts kwijt raken op een terrein waar hun gevoel en dus te meer begrip ontbreekt om hun op den weg te houden. Vandaar hun voorliefde voor de sentimenteele of wijsgeerige ‘idée’, voor alles wat met kunst niets te maken heeft maar voor hun een hoûvast is; vandaar de heele sujetkunst.

En zoo is 't duidelijk, dat de pretentieuze menigte met zijn kleine, bekrompen begripje, zélf niet kan onderscheiden en begrijpen, en zich leiden laat door een of anderen kunstcriticus, al of niet professor in de aesthetica, die er evenveel van weet; dat zoo'n menigte, zóo vóorgelicht, zijn schouders ophaalt voor de nu tentoongestelde kunst in Arti - een kunst die zelfs in de minste uitingen nooit vulgair is.

Die zwakke uitingen zijn tegenover de sublieme, als makke kinderen tegenover volgroeide, sterke mannen van hetzelfde ras.

Wat alleen al deze tentoonstelling tot een hoog, zuiver genot maakt, zonder te spreken van 't heerlijke werk van sommige buitenlanders, is de expositie van de negen schilderijen van de Marissen, de grooten onder de grootsten: Thijs Maris, Jacob Maris, Willem Maris; - de drie emotioneele kunstenaars, waarvan 't moeielijk zijn zou te zeggen wie 't meest intens, wie 't krachtigst is. Want hun werk heeft een sterk geprononceerden familietrek, terwijl toch ieder voor zich een zoo krachtige individualiteit bezit, dat men gerust zal kunnen beweren, dat zij drieën, mèt Israëls en Mauve, en een paar uitzonderingen van minder groot belang, onder de

ouderen de eenige artisten zijn van Nederland, en het waarschijnlijk is, dat zij in de geschiedenis van de tegenwoordige kunst, dezelfde plaats zullen innemen tegenover groote buitenlanders, als Rembrandt tegenover zijn groote tijdgenooten. Want de Marissen zijn wonderen van groote goddelijke artisticiteit. Geen één die zoo intens een indruk geeft van zuivere mooiheid, als Thijs; geen die zoo puur ras-schilder is als Jaap of Willem; niemand die meer gezond cn hoog begrip heeft dan één van die drie.

't Is dus wezenlijk niet te verwonderen dat geen van drieën zeer populair is; publiek houdt niet van woorden van hooge wijsheid; men kan die niet begrijpen en men lacht er om; maar geef gemeenplaatsen die binnen ieders bereik vallen en de menigte zal opgetogen zijn. En kom dàn eens aan met 't werk van Thijs Maris, waaruit spreekt de machtige krachts-inspanning van een reuzen-artist; met het wonderlijk mooie kinderkopje, - met de ‘droomerij’, die fantasie van mooie toontjes en kleuren, - met zijn heerlijk intens landschapje,.... en vraag eens wat ‘men’ daarvan vindt! Of kom met een van de schilderijen van Jaap Maris, met zijn krachtige subjectieve mooie waarheid! Dan zal ‘men’ zeggen: dat is niet natuurlijk! Alsof Jaap Maris de natuur zag als ieder ander! Ja, alle elementen voor een schilderij zijn in de natuur; maar ieder organisme dat niet alledaagsch is, ziet, voelt en begrijpt die natuur op zijn eigen manier. En alleen dit van 't geziene dat den diepvoelenden kunstenaar aangedaan heeft, blijft over in zijn ziel; en zoo leeft hij in een wereld van mooie dingen in hem, die niets meer hebben uit te staan met de omgevende realiteit. En hij uit zijn emotie en geeft zijn fantasiën als één harmonie van mooie lijnen, kleuren en tonen; één geheel van mooie subjectieve waarheid. Natuurlijk? Maar dan is 't panorama Mesdag de hoogste kunstuiting; dàt is natuurlijk en daarom in zijn soort goed - maar 't soort kunst is kermiskunst en geen hoog artistiek werk.

Zie eens die paarden van Mauve aan 't strand; 't maakt een gat in de muur met zijn grijze dunne lichtende lucht, waaronder die paarden en menschen zoo mooi in den toon

staan; dat schilderij is waar, maar niet natuurlijk. Daarvoor was Mauve veel te persoonlijk. In de natuur zou je nog afgeleid worden door allerlei kleinigheden die Mauve niet zag. Mauve voelde de stemming van dat fijngrijze, melancolieke dagje, die droomerige moeie paarden, die bezige kerels; hij voelde dat zóo omdat hij Mauve was en hij maakte 't en maakte 't mooi - mooi, omdat hij gaf wat hij zag, mooi door 't eigen begrip van grijze gedistingeerde kleuren, mooi door de verdeeling van lichte en donkere vlekken. Men kan trachten eenigszins een karakteristiek te geven van groot werk, maar men kan het niet ontleden. Want een schilderij moet zijn één harmonie, waarin de lijnen de beteekenis geven, het karakter van de dingen beteekenen, de teekens zijn van een indruk; waarin de kleuren in hun verschillende waarden den afstand, de lucht tusschen de dingen bepalen; waarin alles samenwerkt tot het maken van één mooi geheel, de onontleedbare impressie van den kunstenaar. Zie het schilderij van Breitner: een troep paarden, waarvan het voorste, een vuil wit dikharig beest, vol karakter, sterk verlicht wordt door een lantaarn die men niet ziet, maar die men vermoeden kan uit de grillige schaduwen op den verlichten grond; terwijl daarachter de paarden, vlekken van intens zwart en warm grijs, wegdonkeren in de duistere, schaarsch verlichte straat, omzet door lange oploopende muurlijnen, waarboven men ziet afdalende massaas van donkere huizen-rijen en een stuk nachtelijke lucht. Zie die heerlijke harmonie van emotioneele kleuren, dat warme wit, dat vette metaalgrijs; met noten donkerblauw en somber-geel; die gereflecteerd-donkere, gloeiende omgeving met hier en daar een matte lichtveeg. - Het is voor het eerst dat dit schilderij in het openbaar goed te zien is; op de tentoonstellingen waar het geweest is werd het - onbegrepen - in een hoek of te hoog gehangen.

En behalve dat werk van onze beste landgenooten, geeft de Heer v. Wisselingh ons te zien merkwaardige en meerendeels hier onbekende proefjes van buitenlandsche kunst.

't Zou belangrijk kunnen zijn een vergelijkende karakteristiek te geven van sommige Fransche kunst tegenover de

tegenwoordige Hollandsche, om te trachten duidelijk te maken, waarin de beide kunstperioden zoo veel van elkaar verschillen en toch zoo veel overeenkomst hebben.[1)] Voor 't oogenblik echter zal ik mij bepalen tot deze opmerking, dat dat verschil niet hierin voornamelijk bestaat, dat deze Hollanders geene Franschen zijn. Wel zou men kunnen beweren, dat de eigenschappen, kenmerkend een heele natie, te vinden zijn in 't werk van één individu. Zoo zien we de ernstige, gezonde kracht van den echten Hollander in 't werk van de Marissen; zoo vinden we de zorg voor uiterlijke mooiheid, de liefde voor luchtig, vlot werk - een liefde die bij mindere artiesten gauw in oppervlakkigheid ontaardt - als kenteekenen van een fransch karakter, o.a. in Daubigny en Vollon. Maar hoe hooger kunst, hoe minder essentieel 't nationaal karakter verschilt: Rembrandt, Titiaan, Velasquez, Thijs Maris, Courbet,.... zijn schilders van één ras, alle vijf overdonderend door hun hevige emoties en hun goddelijke visioenen. Want hooge kunst kan nooit zijn de kunst van heel een volk, omdat ze zijn moet, in de eerste plaats, individueel.

Van de zwaar gebouwde, energische kunst van Courbet, dien grooten revolutionair, wiens werk bij zijn optreden door 't publiek werd ontvangen met gelach en spot - laat de Heer van Wisselingh op deze expositie zien drie schilderijen: een mooi, groot-gevoeld portret; een voor Courbet niet zeer karakteristiek bosch en een forsch en ernstig werk ‘Appelen’, dat, - ook toen geëxposeerd in Arti - in dit Tijdschrift al besproken is.

Van Daubigny een klein: ‘Avondstond’, en een groot, zeer precieus schilderij: ‘Bonneville’. Men vindt in de kunst

1) Men verlieze niet uit het oog, dat zoo er nu kans is dat de glorierijke tijd van de 17e-eeuwsche kunst voor Holland zal terug keeren, dit dan gebeurd zal zijn langs een omweg van lange jaren over de groote fransche kunst van de mannen van '30, wier optraden was een revolutie in die dagen - een revolutie die voorbereid was door de Engelschen Constable en Turner.

van Daubigny een reeks aangename kwaliteiten: een vlotte, knappe, mooie factuur; een fijn gevoel voor de streelende muziek van prettige kleurtjes: bleek goud-geel in ijl blank blauw etc. - Het is mooie, aangename kunst, van geen groote individueele kracht, het is het werk van een man, wien het geen machtig-groote inspanning kost om te zeggen wat hij wil; maar die een zuivere taal spreekt met eerlijke naïveteit: boeiend... maar niet overweldigend.

Van Monticelli een droomerige fantasie van mooie kleuren: een minitieus schilderij van een hoog artistiek begrip.

Van 't ongewone werk van Peppercorn twee stukken fijne stemmingskunst, van een buitengewoon gevoelige distinctie.

Van Swan mooi, solied, karaktervol werk... en meer.

En hiermede heb ik gezegd van de meest-onbegrepen en beste schilderijen wat mij voor 't oogenblik op het hart lag.

Amsterdam, 20 Mei '88.

VERBERCHEM.

Gasthuis-schetsen. Door A. Aletrino.

Avondwandeling.

Toen de dokter zijn nachtvisite had gemaakt, stak hij een cigaar op en wandelde den tuin in.

De regen was opgehouden, de lucht was voor een oogenblik opgeklaard. Losse, waterige wolken dreven in een gelijkmatige vaart langs den hemel, waartegen een groote, glanzendgroene maan een helder licht gaf. Telkens verdween het licht en kwam weêr, nu eens doorvallend tusschen een breede scheur in de wolken, dan weêr wijduitschijnend tusschen twee groote vlekken zwart, die elkaâr nadreven over de ijle vlakte. Heel in de verte naderde een reeks brokkige, kleine wolkjes, dikkig en aan de randen verlicht, in één stuk aan elkaâr hangend, kalm voortdrijvend in 't licht.

Wanneer de wind over den tuin blies, ruischten de zwarte vlekken der boomen een regen van druppels over den grond, klikkend en tikkelend neêrvallend op de steenen van de plaats, dof plekkend op de zachte aarde van de bloemperken. Dan was alles stil; alleen 't geluid van een lekkende dakgoot klokte weemoedig, zilverluidend in de duisternis.

In het late uur stonden de gebouwen van het gasthuis

loom en zwaar in een donkere rust. Een enkel verlicht venster, waarvoor 't gordijn was neêrgelaten, peinsde bewegingloos, weemoedig starend in den nacht als een groot oog dat dof is van stille tranen.

Langzaam, met klinkende stappen, wandelde hij op en neêr door den tuin, soezend over de zieken op zijn zaal. Zoo even had hij het lijk geschouwd van een patient die een uur geleden was gestorven en had hij de doodsbriefjes afgeteekend.

't Was niet de eerste keer dat hij dat had gedaan bij de nachtvisite; hij was er nu over heen, over 't angstige van het laken op te slaan en bij het kaarslicht waarmêe de verpleegster hem bijlichtte, de halfgesloten oogleden van 't lijk op te lichten en in de doffe oogen te kijken. De eerste keer had hij er voor teruggeschuwd en hij herinnerde zich hoe hij een lichte weekte voelde in zijn knieën toen hij bij 't bed stond en 't laken aanpakte waaronder de omtreklooze vorm lag. Daarna had hij 't zooveel gedaan; hij was er aan gewoon geraakt en meestal ging hij naar bed, denkend aan andere dingen, onverschillig voor 't lichaam dat hij achter liet in 't duister van 't schut dat om 't bed stond, afgezonderd van de andere.

Nu, van avond, kon hij zich niet losmaken van 't lijk dat hij had gezien, 't Was een jonge man geweest dien hij een paar maanden onder behandeling had gehad met een vergevorderde tering. Nooit had hij hem anders gezien dan bleek, achteroverliggend in de kussens, met het dikke, rosse haar over zijn vermagerd gezicht en een vreedzame, lijdende uitdrukking in de oogen die iets teêrs hadden met hun blauwachtig wit en hun geöpenden glans.

Waarom hij voor dien patient meer sympathie had gehad dan voor de andere, wist hij niet, maar 't was zoo geweest van den eersten dag dat hij hem op de zaal had gekregen. Op een ochtend had de jongen hem naar zich toe getrokken en had hem fluisterend, bijna onhoorbaar gevraagd: zou ik nog beter worden, dokter? En toen hij zich had opgericht in 't bed, waarover hij gebogen stond, had hij een oogenblik gestaard naar buiten, waar de boomen groen waren en de

zon vroolijk scheen en daarna op het vermagerd gezicht van den patient. En hij had neiging gevoeld alles te laten zooals 't was en weg te loopen van zijn zaal, ver, heel ver weg, bang voor de smart om hem heen, met een gevoel van plotselinge krankzinnige angst voor al de ellende die hem later te wachten stond. En elken ochtend als hij bij den jongen kwam, was 't te zien dat hij minder werd en 't was of elke hoestbui een gedeelte van het leven afblies. Deze laatste dagen had hij hem zien sterven, langzaam, stil en zwijgend met dezelfde tevreden oogen die doffer en doffer werden. Van avond was hij eindelijk dood.

En terwijl hij voortslenterde over de plaats was 't hem of hij telkens 't lijk weêr zag, uitgeteerd en bleek, met de armen langs de zij en 't was hem of hij weêr de fluisterende stem hoorde vragen: zou ik beter worden?

De maan stond alleen en stil in de groote vlakte van den hemel, helder en glanzend met haar groen licht. Rustig tintelden sterren, onbewegelijk ver in de lucht zwevend. Heel in de verte boven de huizen kwam een groote, donkere massa wolken opstijgen, langzaam groeiend en breeder wordend, onmerkbaar voortbewegend over den lichten hemel. En geluidloos gleed een sombere schaduw over de plaats, de glanzende schemering zachtjes voortdrijvend, verder en verder. En geleidelijk verdween de maan achter het zware, donkere, dikke floers, dat geheimzinnig voort werd gestuurd, moeielijk en log.

Nu, door den dood van dien patient, aan wien hij zich had gehecht, kwam weêr de moedelooze twijfel aan zijn vak in hem op, een twijfel die een tijdlang niet tot zijn bewustzijn was gekomen en dien hij gekregen had de eerste weken toen hij op zijn zaal was.

O, dat vak, dat hij vrijwillig op zich had genomen!

Toen hij pas begon, had hij vage droombeelden gehad van helpen en redden; maar 't was of na korten tijd een groot monster was opgestaan, dat zijn droombeelden telkens kort sloeg en wegveegde, een monster dat hij eerst had zien staan achter iederen patient en na eenigen tijd zag grijnzen achter allen die hij liefhad, een monster dat hem wanhoop

gaf aan zijn vak, twijfel aan zichzelf en waartegen hij niets kon doen.

Hij herinnerde zich een vrouwtje dat hij had behandeld. Ze was even twintig jaar en pas getrouwd, ze was op de zaal gekomen met een hartkwaal. Telkens kreeg ze heftige benauwdheden en werd hij geroepen. Hij ging, ofschoon hij wist dat hij niet kon helpen. En als hij bij haar was en haar iets had gegeven, omdat hij iets doen moest, hield zij zijn handen vast en smeekte hem bij haar te blijven en hijgde: och dokter, laat me niet alleen, blijf bij me tot 't over is. Dan voelde hij een beklemming in zijn borst en een kloppen in zijn keel, alsof hij zou gaan huilen, wanneer hij er aan dacht dat hij voor een God werd gehouden en dat hij machteloos was. En terwijl hij bij haar bleef zitten, wachtend tot 't over zou zijn, was 't hem of de dood achter haar bed stond, lachend om zijn wetenschap, spottend met zijn machteloosheid. En telkens als hij van haar wegging, was 't vertrouwen in zijn vak minder geworden en de smart over zijn weten grooter. Ze was in een benaauwdheid gestorven, terwijl hij weêr bij haar zat.

Zoo moeten ze allen eens, dood, allemaal dood!

Droomend liep hij voort, langs 't hek van het vrouwentuintje, met zijn hand de druppels wegvegend, die langs de spijlen hingen. Helder weêrkaatsten zijn stappen in de gang tusschen de anatomie en de muur van de plaats. Hij ging langs de sombere massa van den lijkwagen onder het afdak naar de achterzij van het gebouw, langs de hokken, waarin de konijnen rustig en kalm zaten te knabbelen. Hij bleef staan voor de lage, bruine deur, die toegang gaf tot den kadaverkelder.

Eens op een dag was hij er in geweest, 't Wás een zonnige, warme dag, met een heldere lucht en een ijl, tintelend licht dat over de groene boomen en de warm gekleurde huizen heentrilde. Toen hij in den kelder kwam, viel hem plotseling van de lage zoldering een grijze kilte over de schouders en kon hij niets zien in het vale licht dat ronddreef met een matvalschen weêrschijn van de boomen buiten

Terwijl hij voortliep, kwamen langzamerhand de voorwerpen duidelijker te voorschijn uit de wateriggroene schemering. Opgestapeld langs de muren stonden de eenvormige, nieuwwithouten kisten; hier en daar boven op stond een kinderkistje. Een natte, vunze, holle lucht hing loom en zwaar in de dommelige ruimte. In een hoek stond de bruine mand, somber, ernstig en stil. Hij had den deksel opgetild van een kist die alleen stond in 't midden en waarin een lijk lag. In een wit laken lag 't languit, 't hoofd op zij gebogen met een geopenden mond, de oogen half gesloten, vaag dommelend naar den ruwen wand, waartegen 't was opgesloten. 't Was een jonge vrouw, de lange haren lagen verward in een klomp onder 't hoofd en de kuilen onder de jukbeenderen leken zwarte plekken door de diepe schaduw. Daar naast stond een klein kistje met een kinderlijkje, een klein, matgeel, wassen popje met 't mondje wijd open en de armen en beenen opgetrokken in pijnlijke kromming. Toen had hij in eens gedacht: er zal een dag komen dat ik ook zoo zal liggen, onbewegelijk, stil en bleek. 't Was hem of er plotseling iets lams over hem kwam, een gevoel van moêheid en lusteloosheid, een neiging om neêr te liggen en te slapen, een mat gevoel van leêgte, alsof er plotseling iets uit hem werd weggenomen dat hem krachteloos liet, week en loom. En terwijl hij, neêrleunend tegen den vochtigen muur, staarde naar de bruine mand, was 't hem of zij krakend, spottend, duister lachte om zijn moedeloosheid.

Toen was hij opgesprongen uit den kelder, angstig en verward.

Buiten scheen de zon kalm en helder langs de hooge muren van het anatomiegebouw en de konijntjes zaten rustig te knabbelen in de warme zomerlucht.

En 's nachts had hij gedroomd dat de bruine mand op hem toekwam, wijd open met een donkeren groot-geopenden muil en dat zij met een paar magere, beenige armen hem wilde omhelzen en meênemen. Hij was wakker geschrokken met 't zweet op zijn gezicht, terwijl zijn hart ruw en hoorbaar bonkte.

Nu dat hij weêr voor de deur stond, was 't hem of hij de rijen kisten zag in het treurig duister, schemerend over het witte hout. En hij zag kist voor kist gevuld worden, witte vormen zonder omtrek, met een gelijkgevaagde uitdrukking op het gezicht, met holle, ingevallen oogen en verward haar. Als in een droom zag hij groote troepen menschen, worstelend, vechtend, terugwerkend, tegenhoudend met handen en voeten, en die met kracht gestuwd werden naar den duisteren kelder die ze zwijgend inzwelgde als de donkere wijde bek van een reuzendier.

En langzamerhand werd 't hem als werd hij zelf er heen gedrongen door een onweêrstaanbaren drang, tegen de deur van het lijkenhok die 't leven afsloot en waartegen 't leven moest eindigen.

Toen hij opkeek, begon de regen te vallen, langzaam met groote druppels. Heel hoog boven de twee muren waartusschen hij stond, hing de smalle strook van den hemel, zwart, dik en gelijk van kleur. Verdrietig tikkend viel de regen op het zinken afdak waaronder de lijkwagen stond.

Zoo gaan zij allen, dacht hij, en ik ook. Onwillekeurig stapte hij terug van de deur.

Langzamerhand kreeg hij 't gevoel dat 't dwaasheid was te vechten en te worstelen tegen die dringende maeht. Eens moet 't toch zijn, 't kon niet anders. Hij voelde dat 't onnut was te leven, daar toch alles daarmeê eindigde. Alles dood, fluisterde hij, dood, dood! Hij herhaalde 't woord zachtjes; bij iederen keer werd 't hem vager en geheimzinniger.

Toen hij weêr in den tuin kwam, lag 't ziekendorp rustig als daareven, slapend onder de vallende druppels. Zich omkeerend bleef hij staan en keek naar de groote gebouwen die breed, duister dommelden in den stillen nacht, slapend onder den zachten wind dien de boomen er over ruischten.

En denkend aan al de ellende achter die muren, mompelde hij: la vie ne vaut pas la peine d'être vécue, en ging naar zijn kamer.

De regen begon met sneller en wilder druppels neêr te vallen.

Maanlicht.

In het donzige duister van de zaal, deinsden de bedden weg, vloeiend van omtrek, oplossend in ijle schemeringen.

Hoog tegen het dak, glommen de twee groote ramen, groen van een helder maanlicht, onbewegelijk en koud.

Schuin op den grond, schenen twee vage plekken licht van de vensters, wegdrijvend in de duisternis er omheen.

Drukkend hing de rust, dik en dommelend, over de zieken.

Achter in de zaal, vlak over het hooge dakraam lag een man te sterven, onzichtbaar in de schemering, eenzaam, afgezonderd tusschen de andere zieken.

In de dichte stilte van den nacht klonk het zacht gereutel, eentonig, zagend en snel.

Langzaam schoof het maanlicht voort langs den grond. En traag oprekkend van de vloer, gluipte het vlekkend tegen het bed.

Wijl 't onmerkbaar voortkroop over de dekens, bescheen het stil 't kussen met een scherp, blauwachtig licht, helder afplekkend tegen het donker geworden ondereinde van het bed, dat vaag wegschemerde in de zwarte zaal.

En midden in den blauw-witten glans, kwam een tanige, schonkige kop uit, diep geschaduwd onder de oogen, rond en kaal van hoofd, met glimpend licht op de uitstekende punten, misvormd en spokig. Schokkend door de korte ademhaling, bewoog het. hoofd, vermoeiend en pijnlijk, rusteloos hijgend naar lucht.

Sluipend kroop het licht voort naar boven. En terwijl de helft van den kop donker verdween, glansden alleen nog het ronde, gladde hoofd en de twee oogen die wijd open, angstig staarden, onbewegelijk en groot.

Zacht gleed het licht weg en de kop loste zich op in de omringende schemering, ineenvloeiend met de duisternis waarin het bed onmerkbaar was weggedommeld.

En in de zachte, donzen rust van de zaal, hijgde het zagend reutelen eentonig voort.

Varia.

Zolaïana. La Terre. Door J. van Santen Kolff.

Mijn ingenomenheid met Van Deyssels enthousiast bresschietend artikel over ‘La Terre’ in een vorige aflevering van dit tijdschrift geplaatst, deed mij besluiten, in tegenstelling tot zijne schitterende subjectiviteit, streng objectief, haast koud en droog, eenige van Zola persoonlijk komende gegevens van geschiedkundig-chronologischen en aesthetischen aard uit mijn ‘La Terre’-archief den belangstellenden lezer voor te leggen.

Reeds in 1880 had de bekende ‘Gaulois’-chroniqueur Fernand Xau, nadat hij hem geïnterviewd had, eenige mededeelingen van den schrijver in zijn blad bekend gemaakt. Zola vertelde hem:

> L'étude sur les paysans sera mon oeuvre de prédilection. Malheureusement, je ne puis y travailler tout de suite. J'irai demander à un propriétaire qu'il veuille bien nous recommander, ma femme et moi, à l'un de ses fermiers, et nous irons passer six mois à la campagne. Je ne choisirai ni la Beauce, qui est monotone, ni la Bretagne, qui est triste, ni la Sologne, qui est ennuyeuse, mais la vallée d'Auge.

In Januari '87, toen de schrijver zoowat de laatste hand aan zijn werk legde, verhaalde een ander reporter na een bezoek, hem in zijn woning gebracht:

> Avec une légitime fierté de puissant artiste, Zola ne se cache pas d'avoir pour sa nouvelle oeuvre une vive prédilection.

Evenals hij deed met ‘la Faute de l'Abbé Mouret’, was Zola aanvankelijk van plan ‘la Terre’ niet bij brokjes te doen verschijnen in de kolommen van een periodiek geschrift. Ik bega geen onbescheidenheid als ik de reden die hij daarvoor had, bij dezen openbaar maak. Antwoordde hij mij zelf niet, op mijn aanzoek hieromtrent, bij eene vorige gelegenheid:

> Certainement, je vous autorise à vous servir de ma lettre, de toutes mes lettres; je sais que c'est pour le bon motif?

De zinsneden in kwestie luiden (gedagt. 9 Nov. '86):

> Je ne sais encore si je le publierai dans un journal, et quel sera ce Journal. Tous mes amis me conseillent d'arriver directement au public avec le livre, car les coupures des feuilletons font le plus grand tort à nos romans de vérité et d'analyse.

De door valsche schaamte en bekrompen kunstopvatting ingegeven, schaamtelooze verminkingen, die de ‘Gaulois’ zich indertijd tegenover ‘Pot-Bouille’, en ook, hoewel in veel geringer mate, de toch niet bepaald aan ‘fatsoenlijke’ preutschheid mank gaande ‘Gil-Blas’ tegenover ‘Germinal’ en zelfs ‘la Joie de vivre’ veroorloofd hadden, waren den eerlijken kunstenaar, in zijn diep besef van de zuiverheid zijner bedoelingen, verre van onverschillig geweest.

Dat het werk niet in een krant zou verschijnen, verzekerde Charles Chincholle nog als heel zeker in den ‘Figaro’ in Jan. '87.

Den 12 den Maart daaraanvolgend schreef Zola mij echter:

> L'oeuvre paraîtra dans le ‘Gil Blas’, mais la date n'en est pas encore fixée exactement, peut-être vers le 10 avril, peut-être vers le 15 mai. Dans huit jours, cela sera réglé’.

Het eerste authentieke, van den Meester zelven afkomstig document, uit de dagen toen hij zijn nieuw werk begon te construeeren, verscheen bijna twee jaren geleden, den 17 Mei '86, in het Parijsch dagblad ‘Le Matin’, daartoe met zijn gewone beminnelijke gulheid door den werk-anachoreet,

ce superbe bourreau de travail gelijk François Coppée hem onlangs betitelde, aan een interviewer afgestaan, die hem in zijn vorstelijk weelderige werkkluis van zijn Médansch Tusculum, *wo sein Wähnen Frieden fand*, was komen storen Het is het eerste schema, het concept van ‘La Terre’.

Vooraf echter verhaalde Zola hem omtrent het karakter zijner vóorstudies:

> Les notes que je prends pour chacun de mes ouvrages représentent souvent six fois la valeur de l'ouvrage lui-même, avant même que j'ai commencé à l'écrire. Tenez, prenons un exemple, le roman auquel je travaille en ce moment, ‘la Terre’. Op zijn schrijftafel toetredend, toonde Zola zijn bezoeker ‘une série de dossiers assez volumineux’. Toen vervolgde hij: ‘D'abord, pendant longtemps je coupe au hasard dans livres, revues, journaux tout ce qui paraît sur la question que je veux traiter. J'ai coupé et réuni depuis plusieurs mois tout ce que j'ai trouvé sur les paysans. Ensuite j'interroge tous les hommes spéciaux, et je réunis les notes qu' ils veulent bien me confier. Pour ce livre sur les paysans, par exemple, je touche à bien des questions procédurières, j'ai vu plusieurs notaires qui ont même bien voulu rédiger pour moi des notes très précises. Enfin, à, Médan, où je suis même membre du conseil municipal, j'ai eu un champ d'études très vaste’.

Reeds in '82 had Desprez verhaald, dat sedert Zola grondeigenaar te Médan is, aan den Seine-oever langs de spoorweglijn Parijs-Rouen, en evenals het fictieve Rognes-en-Beauce een armzalig gehuchtje van een 300 tal zielen, hij geheel te midden der boeren leeft, en hen dus voortdurend oplettend gade kon slaan, natuurlijk steeds *en prenant des notes*.

Een anderen reporter verhaalde hij:

> Pour mon prochain roman, je veux parler des paysans, eh bien! je me suis fait envoyer par mon éditeur un certain nombre de livres..... vous pouvez en prendre les titres, si vous voulez..... Voici un livre de M. Baudrillart sur les populations agricoles de la France, voici même de petits livres d'enseignement primaire: les ‘Veillées au village’[1)]..... Je vais lire tout cela, j'y prendrai des notes, des faits; mais pourra-t'-on conclure de là contre l'originalité de mon futur roman?

1) Een sterk hieraan herinnerend geschrift: ‘Les veillées du bonhomme Jacques’ werd ongeveer elf jaren geleden door Zola op het tapijt gebracht en uitvoerig behandeld, in het prachtig hoofdstuk XI - de ministerraad te Saint-Cloud - van de politieke studie: ‘Son Excellence Eugène Rougon’ (bl. 343, 352 en vlg). Het wordt in uittreksels door Jean vóorgelezen bij de ‘veillée’ op Allerheiligen, in ‘La Terre’.

Nu vervolgt de kunstenaar weder tot zijn interviewer van ‘Le Matin’:

> Quand ce travail préparatoire de compilation est suffisamment complet, et parfois il est long et difficile, alors, le plus vite possible, presque d'un jet, j'écris une sorte de plan général, me mettant en scène moi-même, me disant en quelque sorte à moi-même ce que je veux faire. Prenez les deux premières pages du plan général, du scénario de ‘la Terre’:[1)]
> ‘Je veux faire le poème vivant de la terre, mais sans symbole, humainement. J'entends par là que je veux peindre d'abord, en bas, l'amour du paysan pour la terre, la passion du plus de terre possible, la passion d'en avoir beaucoup, parce qu'elle est à ses yeux la forme matérielle de la richesse; puis, en m'élevant, l'amour de la terre nourricière, la terre dont nous tirons tout, notre être, notre substance, notre vie, et où nous finissons par retourner. - Tout de suite, le paysan se pose, rapace: l'homme avec ses passions étroites sur la terre qui est grande. On a dit que le paysan est l'animal farouche, meurtrier, au milieu de la terre bienfaisante et calme. Peindre cela, en évitant de trop pousser au noir; tâcher d'avoir, au fond, de la grandeur, chez ce paysan, cet homme, qui est resté le plus près de la terre. Ne pas l'anoblir, trouver et montrer sa grandeur. - Histoire. Le paysan qui ne possédait rien, puis qui a possédé un jour, comment et quand? Ensuite la petite propriété, la division continue par les héritages. Conséquence sociale de ce fait, et où ça mène, et si la grande propriété se reconstitue. C'est là que j'établirai la part du socialisme dans mon oeuvre. A étudier, à voir. - Le rôle du paysan donc. Politiquement, ce qu'il a été, ce qu'il est, ce qu'il sera. Son rôle dans notre société par la propriété. Il est la majorité, la force sourde qui dort et qui peut à un moment décider du monde. Etudier cela. - En religion aussi, le voir. Il devient incroyant; je crois’.
> Quand j'ai écrit ce plan général’, voegde Zola er nog bij, ‘au hasard, y accumulant toutes les pensées qui me passent par la tête, je trace le plan court et très net des différentes parties du livre’.

Op mijn belangstellend verzoek om nadere inlichtingen antwoordde de Meester als volgt:

> Je travaille encore au plan de mon prochain roman: ‘la Terre’, je ne me mettrai à écrire que dans une quinzaine de jours; et ce roman m'épouvante

1) ‘Cé scénario’, merkt onze reporter nog op: ‘Est écrit de cette solide et large écriture du romancier, bien lisible, bien nette, bien précise comme son esprit. Pas de ratures, mais des phrases sans verbes, parfois de simples indications de pensées; quelques lignes sont même souvent d'une écriture plus hâtée: l'écrivain s'est pressé de fixer sur le papier l'idée jaillissante. Mais tout se tient, tout est précis dans ces notes rapides. On devine qu'au moment où elles ont été écrites, l'idée générale était déjà nette et précise dans le cerveau du romancier’.

> moi-même, car il sera certainement un des plus chargés de matière, dans sa simplicité. J'y veux faire tenir tous nos paysans, avec leur histoire[1)], leurs moeurs, leur rôle; j'y veux poser la question sociale de la propriété; j'y veux montrer où nous allons, dans cette crise de l'agriculture, si grave en ce moment. Toutes les fois maintenant que j'entreprends une étude, je me heurte au socialisme. Je voudrais faire pour le paysan, avec 'la Terre', ce que j'ai fait pour l'ouvrier avec 'Germinal'. - Ajoutez que j'entends rester artiste, écrivain, écrire le poème vivant de la terre, les saisons, les travaux des champs, les gens, les bêtes, la campagne entière. - Et voilà tout ce que je puis vous dire, car il me faudrait autrement entrer dans des explications qui dépasseraient mon courage. Dites que j'ai l'ambition démesurée de faire tenir toute la vie du paysan dans mon livre, travaux, amours, politique, religion, passé, présent, avenir; et vous serez dans le vrai. Mais aurai-je la force de remuer un si gros morceau? En tout cas, je vais le tenter'.

Den 29 Juli volgde weer een brief:

> Je suis en plein travail, pour mon roman 'la Terre'. Mais c'est une besogne terrible, je ne compte pas être prêt avant mars, et je doute que je publie cette fois l'oeuvre en feuilletons. Pourtant, rien n'est décidé. Je ne suis pas mécontent des quelques chapitres faits; seulement, le sujet me déborde, il est si vaste, car j'y veux faire tenir toute la question rurale, en France, moeurs, passions, religion, politique, patrie, etc. etc. Enfin, je ne puis que me donner tout entier, et c'est ce que je fais: le reste est hors de ma puissance'.

In verband met deze laatste beschouwingen staat het stukje zelfkritiek, dat Zola twaalf dagen na de verschijning van het werk als boekdeel, tegenover Eugène Lepelletier, kriticus van 'l'Echo de Paris', aflegde: *C'est un danger de vouloir tout mettre, d'autant plus qu'on ne met jamais tout*. De slotzinnen zijner beide laatste brieven logenstraffen, dunkt me, op welsprekende wijze de legende omtrent opgeblazenheid, zelfverheerlijking, en wat dies meer zij.

Nu mogen eenige authentieke, hoewel niet streng woordelijke, mededeelingen volgen, die Zola omtrent de bedoelingen en gedachten, welke hem vóor en gedurende het schrijven van 'La Terre' vervulden, aan andere interviewers deed.

> C'est, je crois, la première fois, que le paysan est étudié dans un roman.

1) Uit deze en eenige vorige, dit punt betreffende opmerkingen, blijkt het 'waarom' van dat zoo prachtig geschreven overwicht over de geschiedenis van den franschen boerenstand, in de épisode der *veillée*-voorlezing, dat v. Deyssel tot mijn verbazing 'te lang' noemt, voldoende.

Je prévois bien ce que vous allez me dire: ‘les Paysans’, de Balzac! Mais ‘les Paysans’ et les autres romans similaires de tous ceux qui ont copié Balzac, si vous voulez bien les lire avec attention, n'étudient pas le paysan. Ce que Balzac a mis en scène, c'est la rivalité entre le petit bourgeois de province, les habitants d'un chef-lieu de canton et les gens du château. Le paysan n'est que l'instrument des haines de la bourgeoisie contre l'aristocratie. Le paysan n'a jamais été pris qu' à un seul point de vue: la haine du bourgeois. En le prenant comme sujet d'un roman, j'ai donc voulu avant tout étudier le paysan chez lui, seul au milieu des siens, sans bourgeois ni ‘seigneurs’, mais l'homme en face de l'horizon large des champs, le semeur uniquement préoccupé du produit de son bien, le laboureur poussant la charrue avec le seul souci de calculer ce que rapportera chaque sillon. Immédiatement se sont imposés les multiples problèmes sociaux, qui, aujourd'huî comme autrefois, ballottent le cultivateur de la prospérité à la misère, sans jamais pour cela l'anéantir; de sorte qu'un jour la terre paraît marâtre, au point de laisser ceux qui cultivent mourir de faim, et le lendemain les sauve de la misère et de la mort, lorsque éclate quelque grand cataclysme social.

Le premier point qui a appelé mon attention dans cette série de problèmes sociaux qui naissent de la terre a été le morcellement. J'ai dû, d'abord, détromper le public sur une croyance absolument fausse qui veut que la terre soit au paysan depuis 1789 seulement Les études que j'ai faites m'ont démontré que depuis le quatorzième siècle le paysan a son petit coin qu'il cultive pour lui seul. Le seigneur autrefois donnait au ‘tenant’, pour un service rendu, un lopin, en échange de servitudes. Quant au morcellement proprement dit, l'on discute depuis bien longtemps à son sujet. Vaut-il mieux que la terre soit divisée en immenses morceaux ou par petits lopins? Le paysan actuel semble être pour la seconde de ces propositions. Il est très rare, en effet, que le cultivateur profite des étendues considérables de terrain unies les unes aux autres. L'état de la terre étant donné tel qu'il existe, conment faire produire celle-ci? Ne voulant m'attarder aux détails, j'ai pris la grande culture, celle du blé, et voici ce que j'ai voulu montrer.

Le premier point est la question du libre échange qui tue le blé français par l'invasion étrangère. Un hectolitre de blé coûte à produire seize francs, c'est-à-dire juste le prix que se vend le blé étranger. Si donc le paysan veut vendre son blé, il lui faut se résigner à ne rien gagner. Le gouvernement pour remédier à cela frappe d'une taxe les blés étrangers (illusoire d'ailleurs, cette taxe, car il faudrait un droit de dix francs, pour que notre paysan pût vivre!). Et c'est alors que naît l'antagonisme entre l'agriculture et l'industrie. Si vous voulez que le paysan vive, il faut vendre le blé cher. Si vous vendez le blé cher, le pain augmente. L'ouvrier par conséquent, demande à son patron un salaire plus élevé. La main-d'oeuvre coûte davantage à celui-ci. L'industriel ne veut donc pas des taxes sur les blés qui lui apporteront une diminution de gains. Et voici la lutte engagée entre l'industriel et l'agriculture. Et comme rien ne vient apporter un remède à cette situation terrible du paysan, luttant pour la vie, il abandonne ce qui autrefois faisait

la richesse de la France, la culture du blé. C'est pour cela que j'ai pris la Beauce comme

> lieu d'action[1]. J'ai pu étudier les grandes questions sociales sans entrer dans le détail de la petite culture. Le blé représente, pour moi, le fruit de la terre par excellence, celui qu'elle produit sans relâche, lançant au soleil les gerbes onduleuses, jaunes, étincelantes, dorées, vibrantes sous la clarté rayonnante.
> Ces grands problèmes sociaux, je les ai notés comme c'était mon devoir, mais je n'ai pas eu la prétention de conclure. Le devoir du romancier est de montrer l'homme vivant, se débattant au milieu des liens sociaux qui l'enserrent, tâchant d'adoucir les cordes qui le tiennent, se pliant à toutes les nécessités qu'il subit - surtout le paysan - sans se plaindre, et parfois se révoltant pour retomber plus morne et silencieux. Est-il besoin de dire que ce n'est pas une étude du Beauceron que j'ai voulu faire? J'ai fait une étude générale du paysan, laissant de côté les moeurs locales.
> Aussi ai-je créé mon village de Rognes sur un terrain neutre, aux confins de la Beauce et du Perche.

Ik lasch hier een andere mededeeling aan een anderen reporter, van half Augustus 11., in:

> Je n'ai rien inventé et tous mes types existent. Je les ai trouvés ici même, à Médan, puis dans la Beauce, et un peu partout, et je les ai transportés - avec ma méthode ordinaire - sur un terrain mixte, qui appartient en partie à la Beauce et en partie au Perche, afin d'éviter de donner à l'oeuvre une couleur locale trop prononcée. Je ne saurai trop le dire, je n'ai rien imaginé.

Omtrent zijn plaatselijke en landschapstudies, zijn opnamen en opmetingen van lokalen aard, schreef Zola mij den 7 Juli 11.

> Le plus souvent, je crée le hameau dont j'ai besoin, en gardant les villes voisines, telles qu'elles existent. Cela me donne plus de liberté pour mes personnages. C'est ce que j'ai encore fait dans ‘la Terre’. Rognes est inventé, et je me suis servi d'un village, Romilly-en Beauce, en le modifiant, C'est au mois de mai '86 que je suis allé passer quinze jours à Chateaudun et à Cloyes, pour prendre les notes nécessaires. En général, une quinzaine me suffit, je préfère une impression courte et vive. Quelques fois pourtant, je retourne revoir les lieux, au cours de mon travail.

La Beauce is zoowat half en half Zola's vaderland: zijn moeder was een Beauceronne, en in zijn jeugd placht hij elk jaar eenigen tijd bij haar ouders te Dourdan door te brengen. Hierop doelende, schreef Chincholle in den ‘Figaro’ van 4 Jan. '87:

> Il vient de fixer sous la plume ses premiers souvenirs, revivifiés par de fréquents voyages.

1) Deze landstreek werd steeds *le grenier d'abondance*, de voorraadsschuur van Frankrijk genoemd.

In den reeds aangehaalden brief aan Lepelletier, van den 27sten November 11., komt nog de ‘lokale’ opmerking voor:

> Il y a de la vigne à la lisière de la Beauce; les vigaobles de Montigny, près desquels j'ai placé Rognes, sont superbes. Tous les noms que j'ai employés, sauf celui de Rognes, sont beaucerons.

Den zooeven afgebroken draad der mededeelingen vat ik nu weer op.

> *J'ai pu*, de cette façon, disposer les points sociaux le long de l'action, comme les grains d'un collier sur le fil de soie, sans être encombré de documents particuliere. Est-ce à dire qu il n'y a rien à tenter dans ce sens? Bien au contraire. Et je n'ai qu'un regret, c'est de ne pouvoir faire mieux, c'est-à-dire m'attacher au détail. Je suis trop vieux aujourd'hui pour m'atteler à une pareille besogne. Mais il y a, il me semble, une besogne qui devrait attirer les jeunes. C'est une étude générale, sous le tître: ‘le Paysan’, du cultivateur de la France. Il y a là une série d'une dizaine de romans magnifiques à écrire. Ce terrain n'a pas encore été exploré. Personne n'a peint le paysan comme il doit l'être, c'est-à-dire en particulier comme je l'ai peint en général. Le Beauceron, le Provençal, le Normand, le Briard, le Breton sont tous des types particuliers aux moeurs originales, aux coutumes terriennes extrêmement curieuses, et je voudrais que quelque jeune s'essayât à une telle oeuvre.

Nu nog eenige uittreksels uit verdere brieven. 9 Nov. '86:

> Je travaille toujours à ‘la Terre’, mais je ne suis pas encore à la moitié du livre. J'ai du prendre des vacances cet été, étant très las. Le livre ne peut plus paraître avant mai. C'est une oeuvre bien longue, bien hardie, et qui me donne un mal infini.

12 Maart '87:

> Je n'en suis encore qu'aux deux tiers de ‘la Terre.’ Ce roman, qui sera le plus long de ceux que j'ai écrits, me donne beaucoup de mal. J'en suis content, autant que je puis l'être, c'est à dire avec ma continuelle fièvre et mes éternels doutes.[1)]

1) Vgl. Sandozs, zoo welsprekende klachten hierover in ‘l'Oeuvre’, blz. 250, en in een brief aan Albert Wolff van 23 Dec. '78:
Je passe des semaines à me croire idiot et à vouloir déchirer mes manuscrits. Il n'y a pas un garçon plus ravagé que moi par le doute de lui-même. Je ne travaille que dans la fièvre, avec la continuelle terreur de ne pas me satisfaire.

30 Oct. '87:

> Je rentre seulement à Médan, après une absence de deux mois, et je me hâte de vous répondre. J'ai passé six semaines charmantes à Royan[1], mais beaucoup d'ennuis, en dehors de la littérature, m'attendaient à Paris, ce qui m'a gâté un peu mes vacances. Enfin, il faut vivre.
> Si 'la Terre' n'a pas paru et ne paraîtra que le 15 Novembre, c'est tout simplement que le volume n'est pas prêt. J'ai été pris de grandes paresses, j'ai traîné pour les corrections littéraires que j'ai l'habitude de faire sur les feuilletons, et c'est ainsi que les épreuves sont restées sur ma table de travail.
> Je n'étais pas fâché d'autre part de laisser un peu le calme se faire, avant de lancer le volume. Jamais je n'ai eu l'idée d'écrire une préface. Mon livre se défendra tout seul et vaincra, s'il doit vaincre. J'en suis content, je crois qu'un retour d'opinion se produira en sa faveur.
> Non, en dehors des couversations que j'ai eues avec Xau et Valette[2], je n'ai rien communiqué aux journaux[3]. Mais c'est effrayable, le nombre d'articles qui a paru. Ah! qu'ils sont bêtes! Je suis bronzé, jamais je n'ai été aussi calme ni aussi gai que pendant cette bagarre imbécile.

Den beklaagde - en hoeveel aesthetici van beroep hebben Zola wegens 'La Terre' niet in staat van beklag gesteld!! - moge hier een woord ter verdediging vrij staan. Als slot deel ik een uitvoerig pleidooi ten bate zijner schepping, door Zola zelven tegenover den kriticus Philippe Gille van den 'Figaro' gehouden, mede. 's Meesters eenvoudig welsprekende *oratio pro domo* luidt, hoewel helaas uit den aard der zaak niet streng textueel, niet gestenografeerd:

> Si un roman doit être écrit uniquement pour la société dans laquelle on vit, s'il doit se conformer à ses règles, ne blesser aucune des convenances admises, j'ai tort. Mais, si un roman est une oeuvre de science et d'art s'adressant à l'humanité tout entière, au-dessus du moment et du code social, visant à un absolu de vérité, j'ai raison. Les convenances n'existant pas pour moi, jamais je ne tiens compte du pacte mondain du public, parce que l'oeuvre lui est supérieure et le dépasse.
> J'ai souvent déclaré que je ne comprenais pas, en art, la honte qui s'attache

1) Zeebadplaat'sje bij Bordeaux; Zola vertoefde dien tijd in de villa 'Le Paradou' (aldus gedoopt naar de mystieke 'Hof Eden' van 'La Faute de l'abbé Mouret') van zijn uitgever Georges Charpentier.
2) Door hen medegedeeld in 'Gil Blas' en 'Le Voltaire', waarover zoo aanstonds.
3) Nl. naar aanleiding van het berucht schandaal van het protest der hh. Bonnetain, Margueritte *c.s.*, toen het werk nog slechts voor ongeveer 2/3 in het 'Gil Bias'-feuilleton verschenen was.

> à l'acte de la génération. Aussi ai-je le parti pris d'en parler librement, simplement[1)] comme du grand acte qui fait la vie, et je défie qu'on trouve dans mes livres une excitation au libertinage! C'est comme pour l'accouchement, j'estime qu'il y a là un drame aussi saisissant que celui de la mort. Nous avons cent morts célèbres en littérature. Je m'étais promis de tenter trois accouchements: les couches criminelles et clandestines d'Adèle dans 'Pot-Bouille'; les couches tragiques de Louise, dans 'la Joie de vivre'; et je viens, dans 'la Terre', de donner les couches gaies de Lise, la naissance au milieu des éclats de rire. Ceux qui m'ont accusé de salir la maternité n'ont rien compris à mes intentions. Oui, le paysan, si sa femme et sa vache sont grosses en même temps, s'inquiétera plus peut-être de la vache. Allez-y voir! Quant à l'acte de la génération, j'ai au contraire cherché à le relever en le traitant d'une façon simple et biblique. Comme tout ce qui est vrai, j'ai voulu, je le répète, le faire entrer dans la littérature. Quels livres ferait-on, si on s'arrêtait à toutes ces considérations, quels tableaux, quelles statues? Comment, vous admettez la nudité au Salon, dans les parcs, et vous ne la permettriez pas dans les livres?

Op Gille's opmerking, dat men daar *la feuille de vigne* aanwendde, luidt het antwoord:

> Je ne la veux pas dans un livre; elle ne fait que souligner ce qu'on cherche à cacher.

De echtelieden Charles en hun bijna tot den einde toe zoo preutsch dochtertje verklaart de schrijver met:

> Ce n'est qu' une plaisanterie, et en dessinant ce petit personnage de jeune fille, soi-disant ignorante de tout, et qui veut relever 'le 19', je n'ai voulu qu' égayer un peu ce coin du roman. Le fait n'est d'ailleurs pas inventé complètement, et je me souviens que Flaubert me racontait, qu' avec Bouilhet ils avaient vu un brave homme de paysan, escorté d'une charmante jeune fille de seize ans, la sienne, venir demander à la sous-préfecture la permission d'ouvrir une maison de tolérance!

En dan 't in al die 'zedelijkheids'- en welvoegelijkheids-kwesties de deur dicht doend woord: 'LA QUESTION D'ART DOMINE TOUT.'

> Je ne dis pas que mon esprit ne me porte pas à voir la nature en noir, mais je vous affirme qu' à part quelques exagérations nécessaires à mon roman, le paysan est bien comme je l'ai fait, et qu'il puise dans son amour pour la terre tous les mauvais sentiments. Prenez un à un mes personnages, ils ne naissent pas criminels, ils le deviennent, et tout cela par avidité, pour posséder une parcelle de cette terre qui est l'éternelle convoitise de leur vie. Je n'ai du reste pas mis que des paysans dans mon roman, et le 'Jésus-Christ' est un ex-troupier d'Afrique, un rouleur de villes, un braconnier, un maraudeur; si

1) Vgl. de ontboezeming van Sandoz-Zola hierover in 'l' Oeuvre', bl, 250.

> c'est un paysan, c'est un paysan déclassé. Non, ce ne sont pas des monstres, comme on me le reproche, ils sont comme cela; il n'y a pas d'êtres parfaits, pas plus à la ville que dans les champs, à moins qu'on ne les fabrique, ce que je ne pourrais pas faire. Je sais que je ne suis pas consolant, mais je n'ai pas fait mon roman pour être consolant; je ne sers que la vérité, et je ne me soucie pas de satisfaire ou de reposer. Je suis pessimiste, soit, mais est-ce ma faute? Voyons, il faut que je sois bien naif, bien innocent, car je suis toujours étonné quand j'entends les critiques qui me sont faites; je dépeins la vie comme je la vois, mais je ne croyais pas la faire si noire. Je croyais avoir fait autre chose! Comment arrive-t-il que ce que je travaille avec tant de soin, tant de souci de la vérité se transforme dans mes mains? Mais pour écrire ce roman, j'ai fait un monde de recherches, et sur la terre et sur la propriété, sur ses origines; j'ai vécu avec des socialistes, des anarchistes; je les ai consultés sur tous les points, j'ai lu tout ce qui est relatif à la politique des campagnes, j'ai étudié Malthus à fond, et tout cela passe inaperçu, et je n'ai écrit que des ‘cochonneries!’ Mais enfin, quelqu' un doit le constater, il doit bien rester dans mon livre la trace de mes intentions!’ Deze laatste zinsneden zeide Zola ‘avec un peu d'amertume d'abord et d'émotion sincère d'homme de haute conscience ensuite’.

De reeds meergenoemde brief aan Lepelletier bevat nog het volgende:

> Merci mille fois de votre article, qui me fait grand plaisir, car il comprend et il explique, du moins. Mais que de choses j'aurais à vous répondre, à vous qui êtes un ami!
> Il n'est pas vrai que la fatigue soit contraire à Vénus: demandez aux physiologistes. Si vous croyez que les paysans ne reproduisent que le dimanche et lundi, je vous dirai d' y aller voir!
> La lutte politique, dans les villages, n'est point aussi âpre, ouvertement, que vous le pensez: tout s'y passe en manoeuvres sourdes. Mes Charles sont copiés sur nature et puis c'est vrai, eux et Jésus-Christ sont la fantaisie du livre. Est-ce qu'à l'ironie de la phrase vous n'avez pas compris que je me moquais?
> La vérité est que l'oeuvre est déjà trop touffue et qu'il y manque pourtant beaucoup de choses.
> Du reste, c'est là l'arrière-plan, car mon premier plan n'est fait que des Fouan, de Françoise et de Lise: la terre, l'amour, l'argent.

Ten slotte nog een briefje aan Arsène Alexandre, kriticus van het dagblad ‘Paris’.

> Je vous remercie du parti que vous avez tiré des notes décousues que je vous ai données. Vous avez du voir qu'on va m'accuser de faire un paysan de fantaisie. Cela est dans l'ordre, et je m'y attends. Du moment que mon paysan, celui de la réalité, n'est pas le paysan chauvin et conservateur de l'opinion courante, il est évident que je dois l'inventer.

Een chemische poets.[1)]

Er valt voor de scheikundigen weder eens wat te lachen. Sinds Kolbe, de chemische van Vloten, dood is; sinds de dichter van het sprookje *Het kokende ijs* tot de werkelijkheid is teruggekeerd, heeft men weinig grappigs meer in de vakliteratuur gevonden. Daarom zullen de chemici met genoegen vernemen, dat de welbekende Hermann Kopp een flinken poets heeft gebakken aan den grooten Berthelot.

Kopp is de vlijtige en gewaardeerde schrijver van een aantal onmisbare en onleesbare werken over Historia Chemiae. In den tijd van 40 jaren heeft hij geleerde boeken gepubliceerd, die heeten: Geschichte der Chemie (1847), Beiträge zur Geschichte der Chemie (1869), die Alchemie in älterer und neuerer Zeit (1886). Het eerste kan men tant-soit-peu genieten; het laatste is volslagen onleesbaar. Alle drie getuigen zij van een ongeloofelijken ijver, van een verbazingwekkende toewijding; van scherpzinnigheid in het uitoefenen van historische kritiek; doch ook van absentie van filosofisch temperament, van die hemelgave, waardoor bevoorrechten in staat zijn eenzelfden menschelijken geest terug te vinden in de documenten van alle tijden. Men mist bij Kopp een bevredigend antwoord op de vraag: waarom heeft men zoo lang aan alchemie geloofd? Men mist ook een vingerwijzing naar de oplossing van dat vraagstuk.

Berthelot is de groote chemicus, die in de laatste jaren nu ook zijn beste krachten gewijd heeft aan de geschiedenis van het vak. Hij heeft dit voor op vele scheikundigen en historieschrijvers, dat hij behalve een eminent vakman ook een wijs denker is. Behalve ervaring, hartstocht en genie heeft hij ook wijsgeerigheid. Dankt hij aan die laatste eigenschap, dat hij het vak heeft uitgebreid als weinigen; tevens behoort hij door haar tot de schaarschen, die weten, wat hun weten waard is; tot de weinigen, die een verband voelen

1) Naar aanleiding van: Mémoire etc. par Hermann Kopp, avec un avantpropos.... contenant quelques remarques concernant ‘les Origines de l'Alchimie de M. Berthelot et les: ‘Beiträge zur Geschichte der Chemie par H. Kopp. 1886.

tusschen hun weten en het weten der ouderen; aan zijn vaderland dankt hij in de derde plaats dat hij kan schrijven als een kranige Franschman.

Doch de humaniteit der Franschen kan hen niet beletten zeer specifiek Fransch te blijven; voor hen wordt de wereld door veertienhonderd millioen Parijzenaars bewoond; zij kunnen sommige dingen niet gevoelen, die iemand van een andere natie van nature inziet. Toen Blaze-Bury een kranige vertaling van de Faust gaf, schroomde hij niet de beruchte bêtise over de kort-aangebondenheid van Gretchen te debiteeren, waarvoor een pasgeboren Hollander zich schamen zou. En zoo iets is Berthelot thans ook overkomen. Hoewel hij herhaalde malen de Beiträge zur Geschichte der Chemie van Kopp geciteerd vond, uitvoerig met titel, jaartal en al, is het nooit bij hem opgekomen, dat dit een ander boek zou zijn, dan de Geschichte, die hij kende, en zoo doet zich het komieke feit voor, dat hij artikels vermeldt, waarin de Beiträge geciteerd worden, zonder dat hij de Beiträge gelezen heeft.

Kopp nu is een schalk....

Bovendien is hij een superieur karakter.

In het hier besproken geschil met Berthelot heeft hij geen enkel woord laten vallen, dat getuigt van een ordinaire ziel. En hij had reden om zich te vergeten. Want het *is* bitter grievend zijn arbeid van zooveel jaren genegeerd te zien door een pasbeginnend vak-concurrent, en nobele karaktergaven zijn noodig om iemand, die bitter gegriefd is, te behoeden voor de verleiding om uit te varen en den beleediger sterker te beschuldigen dan hij verdient; om zijn goede trouw te erkennen.

En Kopp is kalm gebleven; hij is niet uitgevaren tegen Berthelot en de Franschen in 't algemeen, noch tegen Les Origines de l'Alchimie zelve. Hij heeft zich alleen de weelde veroorloofd Berthelot beet te nemen. En wel op de volgende wijze ongeveer.

Les Origines de l'Alchimie zijn uitgekomen; Kopp leest het boek, krijgt den indruk, dat Berthelot de Beiträge niet

kent of verzwijgt, en schrijft aan Berthelot: ‘Waarde heer, mijn compliment over uw Origines. Daar ge mijn Beiträge niet schijnt te kennen, ben ik zoo vrij ze u bij dezen toe te zenden’.

Berthelot aan Kopp: ‘Geachte collega, dank voor uw oordeel en uw boek. Het spijt me zeer, dat ik dit laatste niet gekend heb, want dat zou me heel wat moeite hebben uitgespaard. Overigens ben ik zeer verheugd, daar ik bemerk, dat mijn resultaten in 't algemeen overeenstemmen met die van een geleerde van uw bekwaamheid. Nogmaals, het spijt me, dat uw Beiträge mij ontgaan zijn’.

Dáár moest Kopp hem hebben; Berthelot reus confidens. Hij heeft de Beiträge niet gelezen; hij erkent het zelf. En met het genot van een menscheneter, die zijn meest gerespecteerden concurrent onder 't mes heeft, schrijft Kopp: ‘Ik ben wel ongelukkig, dat mijn boek u ontgaan is. En ik betreur het nog meer, wijl ik merk, hoe weinig het heeft gescheeld, of gij hadt er kennis van genomen; ja, gij hebt kennis gemaakt, durf ik haast zeggen, zonder het te weten; ge hebt mijn boek onder uw oogen gehad, zonder het te zien. Want, waarde heer, laat ik u eens vertellen, dat gij in uw Origines herhaalde malen duitsche artikels hebt aangehaald, waarin mijn Beiträge zeer uitdrukkelijk, met volledigen titel en 't jaartal er bij, geciteerd worden. Agréez, Monsieur, l'expression de mes sentiments les plus distingués!’

En Berthelot? Geeft hij de explicatie? Neen, dat zou al te mal wezen. Hij schrijft aan Kopp nog eens, dat hij zijn ongeluk betreurt, en dat hij bij een voorkomende gelegenheid de Beiträge zal vermelden. Haec est finis.

Wie van Kopp verlangt, dat hij met de verklaring door ons gegeven, dadelijk zou instemmen, verlangt te veel. Het is reeds meer dan genoeg, dat hij, het slachtoffer van een flater, niet gelooft aan een kwade bedoeling van Berthelot, al kan hij zich diens bévue niet best verklaren. Hij heeft op waardige wijze getracht zijn boek voor onverdiende begraving te behoeden - en heeft zich daarenboven de exquise versnapering niet ontzegd om Berthelot eens eventjes er in te laten loopen.

CH.M. V. D.

Mr. C. Vosmaer. In Memoriam.

Zie, als de zee, dáar waar de vloed opstreeft,
Deint, de bank over, en af-deinend laat
Ná 'n cirklend plasje, dat meê deinen gaat,
En 't is of 't plasje een eigen deining heeft: -

En de wind rept en drop en rimpling beeft
En trilt door 't plasje, waar 't zon-schijnsel slaat
Veel rimpelkopkens, die 't omkruld gelaat
Rekken naar 't strandje dat van lijnen leeft: -

Zóo deinde 't Leven dezen éenen Mensch
Op en hij leefde, een plasje in 't zonnelicht:
Lijnen en rimpels ritste-i in het zand; -

Maar de zee ebt, 't plasje droogt op aan 't strand,
Slechts de lijn-rimpling blijft: - en zie, daar ligt
Alleen wat verzen van dien dooden mensch.

Katwijk-aan-Zee.

De Nacht-cactus, door A. Brouwer.

II.

Elf gesmoorde metaalslagen waren aan komen waaien uit den verren dorpstoren en nog altijd zat de gast van den hovenier in de tuinmanswoning te soezen onder de lamp; alles in huis sliep, de stevige slaap van den voornacht, na een dag tobben in de open lucht.

Hij zat te rooken, met het hoofd lui achterover tegen het tochtschot geleund. Een tijdje had hij zitten lezen, nu lag het boek weêr voor hem op den rand der tafel, en als na een lekker eten, vol rustig genot, was hij aan het dommelen geraakt, met de oogen vaag kijkend voor zich uit. De nacht rondom was gedrukt, zwijgend van een zware stilte, er hing een plechtigheid om de tuinmanswoning als was het een altaar in een hooge en stille kathedraal.

Als alle avonden, na den goedennachtswensch, en de vermaning die er gewoonlijk bijkwam van goed op het licht te passen, was hij om tien uur alleen achtergebleven met de zwarte huiskat, ineengerold, naast zich op den stoel. Het beest lag te slapen, met den kop tusschen de pooten, weggedoken in zijn zachte huid.

Vermoeid van het lange staren in de lampvlam, had hij al

gauw zijn oogen gesloten, en zoo bleef hij stil zitten, wippend met de voeten; en in zijn hoofd droomden de gedachten, kalm en gelijkmatig kwamen ze op de eentonige maat van den tiktak der klok.

Stoorloos, stoorloos was de nacht. Hij voelde de loomheid er van dringen in zijn spieren, en zijn leden met krachteloosheid slaan; maar warm wolkte de tabaksrook om zijn hoofd en in de narcotische prikkeling die hij opsnoof door de neusgaten, leefde zijn verbeelden heviger. Zoo bleef hij onbeweeglijk, in het heerlijke gevoel van zijn alleen-zijn, in de lekkere verdooving van zijn lichaam, onder het genot van de machinale werking zijner hersens, die de indrukken verteerden, natuurlijk, evenals een maag de ingenomen spijs.

Want hij wist het eigenlijk zelf niet waaraan hij dacht. De geleefde dag met zijn wonderlijk volzijn van indrukken, spookte wel na in zijn hoofd, maar nooit kwam een indruk bij hem terug, die niet anderen opriep; als schimmen waren ze dan nu ook weêr komen dolen, sommigen al zoo lang geleden geleefd.

Daar waren donkere herinneringen uit zijn kindsheid, ze waren uitgesleten en vaag, als spiegelbeelden op den achterwand van een verweerd foelieglas. Wat een vreemde jeugd had hij gehad en wat lag zij ver achter hem, die grootgrijze eentonigheid!

De kat was opgestaan. De stoel die op ongelijke pooten waggelde, klopte op den grond. Dat deed hem opzien. Met een hoogen rug stond de zwarte kater te rekken, hij schudde rillend met den kop en zag hem toen aan met zijn groene fosforische oogen, die klein werden tegen het licht.

- ‘Kom maar hier, poes’, zei de jonge man, zacht op zijn knie kloppend.

Voorzichtig naderde het beest zijn knieën, stapte over, ging sluipend en kopjes gevend onder de hand door, draaide een paar maal rond om zich zelven in een matte flikkering van zijn glanzend haar en plooide zich toen neêr op zijn nieuwe ligplaats, met den staart voorzichtig om zich gekruld.

De gast was weêr in zijn luiheid teruggezonken, werk-

tuigelijk streelde zijn hand het gladde vel van den kater, wiens tevreden spinnen weekweelderig naar hem opsteeg.

Van zijn vierde jaar af had hij zijn jeugd gesleten tusschen de muren van een weeshuis, en in eens was hem nu een dag in het hoofd gekomen, een dag als het heden geweest was, loodzwaar en gedrukt, vol met beloften van regen; 't was op de groote binnenplaats van het huis, een vierkante ruimte, ingesloten tusschen hooge gebouwen. Hij zag ze weêr. Twee er van waren nieuw en de andere twee waren ouderwetsche huizen van mooi metselwerk, met witte blokjes om de bogen der hooge ramen..... Ja, juist: 1602 stond er in den hoogsten gevel, in een krullig geornementeerden steen gebeiteld, daar was ook een torentje boven op en een klok was er die sloeg. De andere gevel was in het midden doorbroken door een groote poort, 't was net een tunnel die poort, het verwulfsel was bekruist met bogen die vroeger veelkleurig waren beschilderd geweest; aan het einde was een eikenhouten deur die de poort afsloot van de straat, een dikke poortdeur was het, hoog en breed als voor een middeneeuwsch kasteel, met zware dwarsche sluitboomen verzekerd; ijzeren bouten en groote spijkerkoppen, die er schurftig en verroest uitzagen onder de verflaag, waren er overheen gezaaid, en er was ook een kijkvenstertje met tralies en een ijzer klepluikje. 's Morgens van half tot heel negen uur ging er een kleine deur open in die groote poortdeur, dat was voor de schoolkinderen die geen weezen waren. En in eens kreeg hij het gevoel terug, wat die open deur geweest was in zijn gekerkerde en gebonden jeugd. Dan zag hij een poosje in het daaglijksch leven daarbuiten. Hij zag menschen druk voorbijgaan, een oogenblik loopen in het vierkante raam der deur, haastig, en met doellooze oogen kijkend, achter den zwarten rug van den ondermeester om, die met zijn magere beenen op de stoep de wacht stond te houden. Dan zag hij de groenten-vrouwen en de mannen die naar werk toe gingen, hij hoorde ze niet alleen, hij kon ze zien ook. Dat waren altijd oogenblikken geweest van bizonder genot. Maar die namiddagen op de wijde binnenplaats met haar vier tuinen in de hoeken

en de vier besteenvloerde paden met den zonnewijzer juist in het middelpunt - een groote wereldbol was het, okergeel geschilderd en de jongens klauterden bij zonnig weêr op het voetstuk, om te zien hoe laat het was. Die vier paden hadden namen, hoe was het ook weêr?..... ‘Kinderpad, ziekenpad, schoolpad, regentenpad’,..... zoo was het, en dan dat welvende hemelveld boven de plaats, het eenig uitzicht. Soms was het heet blauw, en dan weêr van een luchtig vochtig grijs of bestapeld met blanke wolken. Ja, 't was ook net zoo'n dag geweest als vandaag, dikke grijze vachten dreven en joegen boven de plaats, 't was warm, de kleine jongens hadden niet willen spelen, ze droegen allen even als hij zelf, lange blauwe boezelaars die tot op hun schoenen hingen, en die hen, als ze overeind stonden, op oude mannetjes gelijken deden. Maar nu lagen ze allen lui, in het warme zand van den speeltuin;..... en in eens was er een jongen hardop gaan zingen: ‘ooievaar, lepelaar, stokkedief, die altijd over de huizen vliegt’..... en toen had hij zelf naar boven gekeken, en een blank-statigen ooievaar gezien, die met breede klepslagen de ruimte begon over te steken, boven zijn hoofd. In het midden gekomen, was de vogel onbeweeglijk met de vlerken gebleven, drijvend op de lucht, en hij was toen doorgezeild, prachtig, hoog over de ruimte, met de roode pooten als een roer achter zich aan. Hij had het dier nagekeken terwijl de jongens zongen, totdat het heelemaal weg was, achter den toren om. Toen, hij voelde het weer op nieuw, was hij voorover in het zand gaan liggen huilen, kwaad dat hij niet uit mocht en geen ooievaar was die vliegen kon. Eerst hadden de jongens gevraagd wat hem scheelde en vervolgens hadden ze hem uitgejouwd, omdat hij niet had weten te zeggen waarom of hij gegriend had. Een van hen was gaan klikken, en de moeder was gekomen, en die had ook niets uit hem kunnen krijgen. Toen had hij tot straf in den hoek moeten staan, omdat hij zoo koppig geweest was. O, hij herinnerde zich dat alles, alsof het gisteren gebeurd was, zijn geheele jeugd ontwaakte, broksgewijs en door elkaâr, in zijn soezend hoofd. Dat waren de donkerder jaren die op

zijn schooltijd gevolgd waren, ze lagen weifelend op den grond van zijn herinnering, vol zwarte gaten, vergeten en half uitgewischte tijden, maar er waren ook kleurige vroolijkheden, die uitsprongen ruw en schril. Daar lag een heele tijd, zijn beste jeugd, van zijn elfde jaar tot zijn manworden, van de eene werkplaats naar de andere, elf lange jaren van verspilde frischheid, gesleten in een rauwe omgeving, tusschen ruw werkvolk. 's Maandags waren ze meestal dronken, en dan kreeg hij slaag, als hij, om ze te sarren, de jenever niet gauw genoeg halen wou, of de haringen voor het opfrisschen. God, god, wat een tijd! Geheele rijen van gezichten gingen voorbij, aangezichten van eens gekende menschen; dáár gingen de rijen weesjongens en meisjes, waar waren ze gebleven, zijn lotgenooten in de groote weezenfamilie? Daar gingen moeders-suppoosten met kornetten op en droge, secure gezichten; daar gingen zalvend-bebakkebaarde weesvaders; deftige regenten en hooge regentessen; een er van leefde altijd in zijn herinnering, dat was een mooie dame, die had hem prenten gegeven toen hij ziek was en heel andere versjes geleerd dan de schoolliedjes waren. Maar daar kwamen andere rijen, ruwe, groflachsche werkmanskoppen, met lippen die vloekten en tabakpruimden, met oogen die 's maandags ontstoken waren en onrein; daar gingen de brommende bazen vooribij, met hun nog knorriger zoons, en de heerschappen die op het werk kijken kwamen. Soms kwam er ook een vriendelijk gezicht tusschen al die onverschillige menschentronies; hij kende ze nog wel, dat was de ondermeester, die altijd zooveel te vertellen wist; dat was Rudolf, die naar zee was gegaan, een lange slungel, de jongens noemden hem ..Stoop.., bij het weezenvolkje stond hij hoog in aanzien, en hij had de beroemdheid van mooi te kunnen teekenen;.... nooit was hij weêr teruggekomen, want op een goeien dag was hij over boord gewaaid, werd verteld; en dat was Leentje met haar lang korenblond haar, ze was aan de tering gestorven; en dat kleine werkmannetje met zijn bult en zijn breeden lachmond; en dat was een oud gerimpeld vrouwengezicht, dat hij altijd zag, in de herinnering van dien

tweeden tijd, en hij kon het niet anders zien als in de warme schaduw van een zonnigen werkloozen Zondag.

En was op die tweede periode ook een betere gevolgd, hij had toen als man moeten beginnen, wat een ander begint als kind.... en.....

- ..Miauw! klaagde de kat, de streelende hand was ruw geworden en het beest kreunde tegen.

- ..Met het even opkijken zag hij het witte schort van den hovenier achteloos achtergelaten in den rieten leunstoel, 't lag ineengerold, de wrong van de sterke lenden zat er nog in, vol knoeiende krinkels, en de banden hingen er slap en leeg bij.

Toen was in eens de Narcerus met zijn twee wonderlijke bloemen bezit gaan nemen van zijn verbeelden. Hij moest zich haar voorstellen, zooals zij nu stond in dien ruwen hoek van de donkere kas, onzichtbaar in al haar blank mooi-zijn, stil openbloeiend in den nacht, om even onzichtbaar te sterven in de wolk van haar eigen hartegeuren. Was het niet zeldzaam zoo mooi te zijn, alleen om zich zelve? En het verlangen bekroop hem die bloem weêr te gaan zien, haar op te roepen op nieuw uit het duister, maar de deur was toch gesloten, en zijn lichaam was zoo lui, dus bleef hij maar doorsoesen in de stilte met de warme kat op zijn knieën. De wind suiselde om het tuinhuis heen, 't was een geluidje als van zijden slepen die langs ons voorbijgaan. Hij schurkte met de schouders van genot. En hij dacht aan het verhaal van den tuinbaas. Ja, ja, in dat gebrekkige vertelsel, in dat kinderlijke verhaal van wilde buffels, stilstaand en tegengehouden door bloemengeur, en het geloof waarmeê het verteld werd, was daar niet veel in van de bekoring der bloem zelve, en die bloem was ze niet als hoorde ze thuis in de tuin van Scheherazade, de arabische sprookjes-sultane? Want ze kwam uit het oosten, had de baas verteld, uit dat wonderland het oosten, waarvan de verhalen rondspoken in de hoofden van alle kinderen, groote en kleine; uit het oosten, uit een vaag land, dat in de kleine verbeelding van het volk leeft als een vèr vermoed oord van melk en honig, van hitte en

zwarte menschen; van het werkelijke oosten, dat zijn weeke weelde brengt met zijn dadels en rijpe vijgen; uit dat oosten dat de menschen tusschen de nevelen bezoekt met zijn droomerijen en dat hun, godgewijd, zijn bedwelming zendt uit de bladen van hun Heilige Schriften; uit dat wereldstuk, door droomers bedroomd; uit het oosten waar het licht begint; uit het oosten, dat is: uit alles wat ver af is en daarom schoon, als alles wat onbereikbaar is en daarom doet sterven van verlangen.

Zacht snorde de kater, als een die een bidsnoer afprevelt, en de rook krinkelde warm op.

En ook in zijn leven was dat oosten getreden als een schoone bezoeking; 't was nog niet zoo lang geleden, dat hij een grond beloopen had, waar de mensch om zijn god te vreezen met verdwaasde oogen bidt naar de dalende zon. 't Was aan het einde geweest van een lange reis, als een steelsche blik in een schoon maar verboden oord, dat hem die het gezien heeft des daags vervolgen blijft met zijn gezichten, en zijn nachten onrustig met droomen bezoekt. Nu was hij er weêr, nu zag hij weêr dat lange zandige strand waar hij aangeland was, met zijn heuvelrijen van esmerald en rood purper om de baai der zee. Hij hoorde het schuimende klotsen weêr, het breken en tuimelen der waterbanen in den avondvloed, het lange deinen der opschuivende golven, meeuwwit bekuifd, met sappig smaragd in de diepten, vol donkere blauw-waterkleuren in de omkrommende valling. En hij zag de wandelende Arabieren weêr in hun blanke tunieken, met de mantelkap in den bruinen nek, of warmtegevend over de geschoren kruin getrokken.

Daar gingen ze, de deftige zwartbaardige Oosterlingen, die zonder gebaren spreken, koelte zoeken in den avondbries. Hij hoorde ze gaan, het kleppen van hun baboudsjes, van de roode en gele muiltjes met neêrgetrapt hielstuk, op het natte strandzand. En hij steeg met hen naar de poorten op, tusschen de opkronkelende poorten in, waar de schildwacht zwijgend zat op zijn steenen bank; hij had de wijde broek gemakkelijk opgesjord in het kruis en joeg den rook uit zijn

kiffpijpje, uit een kleinen rooden kop en dikken rieten steel, met gouddraad omwonden, door zijn wijde neusgaten heen, onder zijn zwartkijkende en star peinzende oogen door. Zijn lang geweer met koperen loop en omgebogen pistoolkolf, stond onder den greep van zijn hand. En verder dwaalde hij in die wonderlijke stad, tusschen het bedrijvig gewemel van veel menschen die bij den dag leven... hij slenterde weêr tusschen het bonte gekleur van veel natiën, saamgestroomd aan de poorten van het weelde-belovende Oosten; van den zwarten, kleinschedeligen Etiopiër, langs den rechtop wandelenden berg-Arabier, die het roode foedraal van het hem onmisbaar geweer als een tulband windt om de geschoren kruin van zijn lang-mageren, fanatieken kop; langs den geelhuidigen en vuil gekaftanden Jood, die zijn rijkzijn verbergen moet en met neêrgeslagen oogen loopt; langs den ijdelen en donker uitzienden Spanjaard, die deftig doet als een Oosterling; langs den kortharigen Brit met zijn blond vleesch en koude oogen; langs den stevig gerugden Noorman, wiens kaken log uitgegroeid zijn en wiens kauwspieren dik, van het vele eten. En hij klom hooger de heuvels op van de stad, naar het marktplein, dat leeg liep en waar de ezels en honden los doolden in het achtergebleven vuil; hooger op zag hij de kolossen der kameelen staan, zwaar en losgepakt tegen den nacht-wordenden hemel; ze kwamen uit het binnenland, diep uit het hart van het Oosten en hadden de weeke weelde meêgebracht op hun monsterige ruggen. En nog hooger klom hij, waar de graven zijn, hij zag de vrouwen zitten, vormloos, weggesluierd in hun dikplooiig, wit opperkleed, neergeknikt onder het takkengestekel en gewaaier van aloës, biddend bij hun dooden, droef gebogen, klagelijk saamgeplooid, onderworpen nog voor hun doode meesters... murmelend hun: Allah Akbar, God is groot.

En als hij dan opkeek, zag hij tusschen de plantenarmen door, plassen van het blauwe, lage watervlak en de heuvels met hun kleinoodiënkleuren, en de golvend gekartelde slanglijn van den ringmuur om de stad, en de witte blokken, stapels van bordessen op elkaar; met het geheele Kasbah; het

optronende paleis van den grooten heer; het blanke visioen van een afrikaansche stad, vliedend onder een komenden nacht-hemel zonder licht. O, wat was dat alles nu vèr, weg waren de ruwe kanten, de harde indrukken, ze bestonden niet meer, ze waren uitgesleten in het weeke liefhebben der droomende herinnering, alles was zoo vèr en zoo mooi en hij zou het wel nooit weêr terug zien.

Zoo gingen soezend de minuten voort, en rondom de tuinmanswoning zuchtte de nacht haar smartelijke stilte uit, en het tikken der klok was als hamerslaagjes, als het koortsige kloppen van een menschehart.

Slaperig opende hij de oogen. Hij zag de kouranten netjes opgevouwen en, tot een dik stapeltje gemaakt, liggen op de tafel. Toen vielen loodzwaar zijn oogen weer toe.

Daar kwam de torenslag, 't was twaalf uur, de slagen rekten zich lui uit en galmden slaapdronken na in zijn hersens. 't Geluid kwam weerbarstig, als verbrijzeld tegen een dampkring, zwaar van water, verstrooid geraakt en moeielijk voortgestompt door den dikken nacht. Werktuigelijk was hij begonnen te tellen: ‘ééne, tweeë, drieë’, 't was of het onderste gedeelte van zijn lichaam weggenomen werd, en een gevoel van waaiende spinraggen ging over zijn voorhoofd, over zijn oogleden en over zijn wangen; ‘acht, negen’, herhaalde hij, ‘acht, negen, acht, negen’, ging het al stiller en verder van hem weg.... toen sliep hij met het hoofd tegen het tochtschot en met den zwarten kater ineengerold op zijn knieën.

En hij droomde, dat hij lag hoog op de helling van een heuvel; de glooiing was bewoeld met klein, bleekblauw groen, fijne varens met gespleten en gekorven blaadjes en glinsterig, rondbladerig, kruipend kruid. Hij lag lui uit en zag boven zich in een stillen hemel, die sterreloos was, een effen lichtveld, staalblank blauw. Over hem daalde het maanlicht en overal over den heuvel, hij zag de donkere schaduw uitgaan van zijn liggend lichaam, scherp gebeeld op den krieuwelenden

plantengrond. Want laag achter hem rees de klare maan, zuiver in den nacht stijgend.

En toen zijn kijken weêr opklom langs de glooiing, die uitschoof, wit van 't maanlicht besneeuwd, zag hij donkere, veelarmige gewassen staan, ineengekronkeld en tot een heg vergroeid; ze stonden op den uitersten rand, daar waar de glooiing verliep en de vlakte begon; en groote sterrebloemen zag hij blinken tusschen het takkengewar, witte nachtbloemen, open gevonkeld in het stralen der volle maan; en een reukdamp kwam dalen van boven, de zware geuren van de bloemen der Narcerus.

Toen werd het zijn willen, die bloemen weêr te zien en dicht bij. Hij kroop langs de helling op, tot waar de planten groeiden uit den grond. Zóó bleef hij stil liggen, met het hoofd gesteund in de beide handen; boven zijn oogen zag hij de twee bloemen der cactus. De grootste was licht gebogen naar den grond. Hij kon diep inzien in het gouden hart, dat bloedend gekleurd tusschen uit het stralengepraal der schutbladen de lange meeldraden snellen liet, zwaar van het bevruchtende stuifmeel, en de kleinste was weer afgekeerd en puntte zijn witte bladen weg in het geduister der takken-schaduw.

Stil bleef hij in zijn bewondering. Hij voelde zijn led*e*n zwaar liggen en wegzakken in den fijn begroeîden grond, en de kracht van zijn spieren en knoken drukken als een logge macht.

In het smettelooze maanlicht was alles zóó ijl en onstoffelijk, het kleine gegroei op den grond beefde in het witte licht en daarboven vonkelden de bloemen, lichtend als licht zelven. Een gevoel van onrust begon hem te bekruipen, een wrevelig, maar week gevoel over zijn eigen grofheid. Toen, ja, hij had het zeker gezien, de blaadjes klepten..... de bloemen bewogen, ze gingen los van den stam en kwamen langzaam aanwandelen, als hoogpootige spinnen. Tot voor hem kwamen ze, daar keerden ze om en groeiden in eens vast aan den grond.

En nu ze onbewegelijk als marmeren bloemen waren, onder

den blik van zijn neêrgeslagen oogen, hoorde hij dat ze spraken, en het verbaasde hem niet.

- 'De nacht is eeuwig,' kwam uit den afgekeerden mond der kleinste bloem, brommende als een orakel.

En uit de grootste ging-op het geluid van een menschenstem:

- 'Wij zijn kinderen van een nacht, en wij pralen om niet, onder de bloemen die bloeien, is geen ons gelijk, ons schoon-zijn is de bloei der begeerte.' -

- 'En de begeerte is eeuwig,' - prevelde de afgekeerde bloem.

Maar de andere hernam weer:

- 'Onze hoogste schoonheid is de schoonheid van één nacht, en onze eenige bloei de rijkdom van dien nacht, maar waar wij bloeiend in de stilte staan, is het duister niet dof en het donker niet dood, wij kunnen rondzien waar onze geuren gaan, blauw is de nacht waar wij bloeien.' -

- 'Bloeien is behoefte en behoefte is eeuwig,' - viel de kleine in.

Maar de andere sprak weêr:

- 'Tusschen de wimpers van onze ontwakende oogen, toen wij geboren werden uit het licht, ging de zon weg, west-waarts, in een droom van roodrookig goud, en toen het licht heengloeide en de avondhemel als een gewelf was van luister zagen we hen staan, hooge mannegestalten, met prevelende lippen en verlangenden blik. Opwaarts bewogen ze de handen uit de lange, wijdhangende mantelmouw en ze strekten ze in de lichte lucht, ze bewogen ze op een breed rhythme. Op de duistere aarde vielen ze neêr, de hooge gestalten der bidders, lang lagen hun hoofden tot den grond, fluisterend dronken zij het stof der aarde in, die ze, zóó, heilig kusten in hun dronken vervoering.' -

- 'Allah akbar, het licht komt van hem,' - murmelde de afgekeerde bloem.

Maar de andere sprak:

- 'Toen de maan nog donker was, en de aarde duister onder een hemel befeest met geschitter van sterren, zijn

ze langs ons henen gegaan, de zonen en dochteren der menschen, die elkander zochten. Ze hadden hunne lange kleederen opgenomen tot aan de knieën, voor den loop van hun verliefde voeten. En zij hebben geleefd bij ons, in onze geuren leden ze de smarten die vreugden brengen en de vreugden die in smarten vergaan. Wij hebben hun leven verstaan in het gejuich en geklaag dat om ons ging op de woorden van den waanzin der liefde. En als het geklepper van hun baboudsjes weer stil was geworden in den nacht, hebben wij de geuren uit onze kelken nagezwaaid aan hun liefde, als wierook uit witte vaten van albast.' -

- 'Het leven groeit in de macht der nacht, het duister is bevolkt met de kiemen der geboorte, groot is de macht der nacht.' -

Zoo sprak de eene bloem, maar de andere hernam weêr:

- 'Als het groote gouden oog van den dag was tot de rust gegaan, en weêr een dag dood, aan den tijd die nooit geboren is en nooit sterven zal, als het oog van den nacht begint te ontluiken, en pinkt aan de lucht als een sikkel met scherpe hoornen, als de aarde zwelt in het donker, onder de wassende maan na een dag van grooten groei, en de lucht zwaar is van bevruchting, zijn er wilde schaduwen langs ons heen gestormd, stoeten van wilde buffels die elkander zochten; en aan onze takken zijn de vale vlosvlokken blijven hangen uit hun ruig lijf, dat langs ons henen schuurde in den razenden gang, en zij hebben ons verpletterd in de wilde beweging, als de grond dreunde onder het gestamp hunner driften.' -

- 'Wij werden geboren uit het licht en wij gaan met het lichf' - klonk het uit de afgekeerde bloem.

Maar de andere sprak weer:

- 'Als de hemel nog nachtblauw is, en uit het oosten het licht opschemeren komt achter den donkeren bol der aarde om, als het groot wordt en groeit, en het duister bekampt met vlagen van glinsterendzilveren pijltjes....'

Maar plotseling kwam met een zwaai de schaduw van een hand, die de vingers grootuit gestrekt houdt, voor de

oogen des slapers; het breede goedronde gelaat van den hovenier kwam opdringen uit de diepte van het droomveld, en hij hoorde zijn stem, zeggend, met het hooge geluid:

- 'We hebben van avond de kast licht gemaakt.' -

En in eens waren de bloemen verdwenen. Helle stroomen gekleurd licht kwamen neêrregenen voor zijn oogen om te storten tegen den grond en uiteen te slaan als stuk stuivend en plots poederend water. Maar de regen hield op en 't bleef tot een lichtende mist, tot een glanzenden nevel in zijn droomende oogen. Geroezemoes groeide er uit en door heen, geluiden van wild water: gerommel en gereutel en gesieper zong uit den bangmakenden dampkring van stuivend licht. En de geluiden groeiden, ze groeiden aan met lange streken, ze wrongen zich saam tot een aandeinende golf, die weêr terugslaat. En op de stroomingen begonnen klanken te komen, die stemmen geleken, ze zetten uit en drongen op gelijk aan den zanggalm, die uit de openstaande kerkdeur van een protestantsch bedehuis bollen komt, waar de gemeente zingt.

Duidelijker groeiden de geluiden aan, ze werden ontzettend. Angst overviel den slaper, een beklemming zakte op zijn borst en 't was of twee knoestige handen zijn ribben samenkraken wilde aan de ribbenzijden. Daar kwam een lollende deun opzetten, hij zwaaide en draaide boven den grommenden geluidenchaos, zweeg, viel als vermoeid neêr, maar sprong dan vervaarlijk weêr op, en spiraalde naar achteren met een woesten en buitelenden dwarrel. Al maar groeiden de geluiden in kracht, het bange concert werd al voller en voller;.... daar kwamen reeksen van rauwe kreten, luchtstooten, wild uit de longen gestuwd; harde ademtochten; heete hijgingen, tot geluid geperst; en met hen kwamen galoppeerende en hortende horden van daverend stampgeluid: klanken van hout op hout en van ijzer op steen. En daar stegen geluiden omhoog, saamgeschroefd tot zuilen van geluid, en verder op ging een andere jubelende kolom de hoogte in, en daar een en ginder een, boven een poel van rumoerige kleuren, waar alles gloeide in een hel van licht en gedruisch.

Hoort, daar begon de deun weêr, harder, komend van

dichterbij. Dat klonk niet vroolijk, dat was een logge, dikke deun, door dronken-menschen-kelen bezield geraakt, en, opgezwollen van pret, in de ruimte uitgeschreeuwd; dat was een lijzige plezierdeun; een uitbundig feestlied met een klacht tot ondergrond; een feestwijs, gezongen met een naar neusgeluid, of uitgeklaagd door een houten hobo; een lachen, met zoute tranen achter in de keel.

Maar langzaam klaarde de nevel op, en door het dunner wordende gordijn kwamen lichten pinken, lange rijen van lichten, dubbele reeksen, begon hij te tellen, gele, onbewegelijke gasvlammen, sidderende roode en witte vlammen, blauwe vlammen en maanstralig elektrisch vuur; een stankwalm van gesmolten vet, van brandende talk prikkelde zijn neusgaten, en hij voelde de ademwolk van veel menschen. Helderder en scherper begrensde zich de droom; hij begon lange stoeten te zien die donker slingerden, bewegingen van zwart, gestalten die voortschoven onder het geroezemoes van licht.

En in eens herkende hij waar de droom hem gebracht had. Hij was in de hoofdstad en de hoofdstad vierde feest. Hij herkende de straat waar hij was, hij voelde het asfalt er van, gladgeslepen onder zijn voeten. Tusschen de elkaâr opstootende menschendrommen, waarin hij zich meê voelde gaan, zag hij stukken van den vloer, geelrose vlekken, onder het net van lichtjes, die een stralend dak vlochten boven zijn hoofd. Want overal zag hij lichtjes, kleine, weinig glans gevende lichtjes, maar die in hun duizendtallig zijn gloeiden tot een gewelf van vuur; over de straat vlogen ze in kruislijnen, guirlandes er van hingen, zwaar gebogen, over de geul der smalle straat, van den donkeren muur tot den donkeren muur. Opwaarts en over elkaâr heen, torschten ze in hun samentreffing, kronen van dubbele rijen gloeiende pitten, rood en wit en blauw geschilderde glazen; het dikke vet lag er, troebel op den bodem, in, en één voor één hingen ze in een ringetje van gevlochten draad, zwart streepje op den lichtenden wand van elk glas. De winkels waren weg, de deuren en uitstallingen gesloten, gebarrikadeerd en dichtgespijkerd met planken, als bij een oproer. De ondergevels en

winkelpuien geleken stomme, strakke dijken, die versterkt en op nieuw gelapt, den woedenden stroom moeten binnen houden.

Maar naar boven, boven de lichten en geluiden uit, daar gloeiden de vlaggen en trofeeën, ópbrandend. Donker kwamen ze dalen, neêrgelaten uit den donkeren nachthemel, de roode banen zakten bloedrood aan en verschroeiden boven de guirlandes tot een rauw oranje, het oranje der wimpelstrooken verbrandde tot licht rood, het blauw vergroezelde tot groen, en het schemerend wit purperde, met bleek rose op de plooien. Op den luchtstroom van beneden bewogen al die kleuren zich, als op een licht geblaas.

En overal over de in lichtheid wegwolkende lengte der straat, tusschen de festoenen en lichten door, boven en tusschen de banen der vlaggelappen, die een schijn kregen als waren het de hoog opgetrokken decoraties van een tooverballet, boven en tusschen de donkere lijnen van lijsten en kozijnen, waar het licht brandig langs vloog en die oppijlden en wegschoten naar den nacht toe, in de gevels die soms als brokken waren van een verbrande buurt met hun door den nacht opgeslokte kappen en daken, zag hij de donkere gaten der opgeschoven vensterramen bebloemd en befeest met tuilen rooskleurige menschengezichten; ze tuurden allen naar beneden; met levende oogen staarden ze door de guirlandes en festoenen van lichten heen, omlaag in de geul der straat.

Maar, als door een zwaar loopende, drabbige rivier opgestooten en meegevoerd, voelde hij zich gaan. Hij zag voor zich niets dan ruggen, zwarte, benauwde, stomme ruggen. Soms was het of de zwarte rivier rondwentelde in de smalle bedding der straat, dan smeet de stroom hem rechts tegen de huizen aan en hij voelde zich opgaan in het gedonder van lawaai-makende menschen, en dan weêr links, waar hij tegen een anderen menschenstroom aankwam, die teruggolfde. Dan zag hij een oogenblik zoo'n stoet voorbijgaan, 't waren krachtige mannen en opgeschoten jongens, allen met oranjestrikjes op de borst, of tusschen het lint van den in den nek gezakten hoed; er waren veel vrouwen bij, opgedrild met

omslagdoeken of burgerlijke mantels. Ze hiha-den met de mannen meê. Een oogenblik zag hij ze in de dronken en bevlamde gezichten, ze waren vertrokken en misvormd door de opwinding, vuile zweetstralen daalden onder de hoeden vandaan, de haren plekten en kleefden en waren in de war, de oogen glommen wellustig, de monden waren opengeschreeuwd tot donkere gaten. Met geluiden van verschrikking gingen ze voorbij. Hi! ha! dreunden de zweetende mannen, ze hielden de vrouwen aan de gebogen armen en stieten elkaar in de ruggen op. Hi! ha! hijgden ze, als moesten hun longen te bersten, voort donderden ze, stampend daverden hun voeten op het asfalt en ze sloegen een bres in het gedrang, op den hamerenden rhythmus van hun wild gezang.

Maar oogenblikkelijk rolde de bedding weêr vol en sloot de stroom zich toe.

Kalmer ging het nu voorbij, de opwandelende beweging kabbelde rustig vooruit. 't Waren lustige wandelstoeten, tevreden menschen elkaâr verdringend, huisgezinnen opgepropt achter elkaâr. Ze schoven vooruit op een luchtig danspasje... vroolijk zagen hun oogen en alles bewonderend in de rooskleurige gezichten. En ze waren allen met oranje versierd, met geplooide rosetjes of met geverfde immortellenboeketjes. Sommigen hadden van tin gegoten medaljes aan een geel sigarenlintje op de borst gespeld, of aan strikjes met de nationale kleuren. Velen hadden kinderen bij zich, ze droegen ze op den arm of sleurden ze aan de hand mede door de volte. Als een wolk van stof steeg de opgewondenheid uit hen, een vol geroezem van blijde stemmen en luchtig slijpende voeten; één gerol van uitgelaten mannenlachen ginder, hier het giegelen en gillen van een vrouw die in het gedrang gekitteld werd, daar het benauwde huileu van een verdrongen kind, dat zich den hoed voor de oogen voelt gekneld en bang wordt van het donkere leven.

Maar hi! ha! hi! ha! daar kwam weêr een andere stoet de stikvolte doorslaan en, dadelijk woest geworden en verschrikkelijk, smeet de stroom hem op nieuw tegen de huizen aan.

Weêr was hij tusschen de ruggen in benauwdheid, weêr

zag hij niets dan de stomme vlekken der ruggen, de dansende en opgolvende schouders, de hoederanden boven botte achterhoofden, met de roode, uitwijkende oorzoomen er onder. Daar keek een kop even om, een rood-gloeiend hoofd met licht-glimpen in de oogen, die gediept en donkerder glommen, door den hartstocht der pret; achter zich voelde hij den heeten adem van een vrouw wademen in zijn halskuil. Daar begon een man te zingen, dat was de deun, de lijzige deun, en, als aangestoken, begon ieder mede te zingen: de mannen in de gekleede jassen, de vrouwen en meisjes, als dames gekleed. ‘We gaan niet dood, we gaan niet dood’!, zong het om hem, fatsoenlijk-lollig, en heesch-krijschend en opgeblèrd en uitgebruld ging het van hem weg: ‘We gaan niet dood, we gaan niet dood’;..... gerekt en onafgebroken herhaalde zich de deun over de hoofden heen, onder de festoenen van lichten door. Er liep een groote, stevige man voor hem, zijn sterke schouderbladen puilden door zijn nauwe gekleede jas, en die rug zong meê, de uitzetting der longen zwol door het laken heen. ‘We gaan niet dood’ zong hij met een vette stem, zijn rug wrong zich in de plooien, hij trok gezichten; dan geleek hij op een doodskop en dan weêr, als de schouderbladen bewogen, op een grooten vlinder. Maar moê zweeg het gezang, en het lange gesijfel van slijpende voeten bleet breed sluipen langs den vloer.

En eensklaps voelde hij toen zijn armen vrij worden ruimte komen voor en achter. Een frissche gulp lucht kwam van boven neêr in de benauwing; hij zag op naar de vlaggen, hij zag de lichtspatten op de vergulde knoppen en de lange snelle strepen der vlaggestokken; 't geleken groote, vaste spelden die de decoraties vastprikten; toen wierp de stroom hem uit. Hij was op een plein.

Daar kon hij ruim ademhalen. De vurige monding der straat met zijn brand- en feestkleuren in de hoogte lag achter hem, en van onder braakte de zwarte vloed donkere gestaltetjes, als stukken modder, als verbrande sintels uit. Ze stoven weg over het plein of vielen weêr terug in de wielende woeling.

't Was dadelijk donker geworden. Voor zich zag hij het gevaarte van een toren opspalken, zwaar staan uit den grond, en zich uitleden en wegschuiven met den kop in den nacht. ‘Waar ben ik?’ vroeg hij zich af; hij wist het niet, al zijn plaatselijke kennis was in de war. - Want verder op zag hij andere straatmonden gapen en laaien, en vreemde poorten zag hij er pralend aan den ingang staan, donker tegen den brand der stad. - En overal, hoe hij zich keerde, daar straalden wijduit-stralende sterren; ze hingen los en laag in de lucht;..... en dáar flikkerde het lichtende karkas van een gebouw omhoog;..... en dáar waren gloeiende letters geschreven of lekte vlammend cijferschrift. En hij dwaalde maar door, doelloos door, met een bang en vreemd gevoel bij zich. Dan was hij in een verlaten buurt waar het leeg rook en waar magere lichtjes arm en half uitgewaaid sidderden..... En dan was er in eens weêr een stralende pagode voor zijn oogen: als een Jaggernauts-diensthuis, opgetrokken van lijnen licht; 't zag er zwart van menschen, saamgepakt en geschoold tot een gemeente, vereerend, stom, in geslagen aanbidding stonden ze, tot een veld vol stille houdingen geschaard om den voet des tempels; want tot achter het licht door zetten de kringen zich uit, onafzienbaar waren de rijen, daar, van rood-begloeide hoofden.

Toen liep hij weg, verbijsterd uit den kleuren-brand van het tinkelende licht. Maar de ernstige grachten, ze spiegelden het vuurleven terug, het water vloeide er van, het lag tot in zijn diepste diepte er mee bedruppeld. En hij liep voort, almaar voort, als iemand die angstig in een vreemde stad holt, op goed geluk af. Drukke menschen gingen met zwaaienden arm aan hem voorbij, door straten waarin de nacht koolde. Ze zochten den kortsten weg naar het licht toe. Daar waren de huizen duister-zwijgend en onversierd, een enkele vlag gloeide er hoog boven een stille straatlantaren; en hier en daar kwam de feestkleur van het licht vierkant slaan uit een venster in het donker der straat. Dan zag hij in 't voorbijgaan door de ruiten heen, tusschen de pronkerige letters door, op de

glazen geschilderd, rond-opgezwollen tonnen schijnen, of dik gebuikte flesschen, of lange glimmende tinnen maten; en daarbinnen, naar buiten dringend, daar hoorde hij het feest weêr leven, kleiner; daar loeide de pret bij brokken na, daar vergloeiden de stukken plezier, gestoven, verdwaald uit het brandende hart der stad. Verder ging hij, verder, dóór en langs nauwe stegen, waar de geur van groen naaldhout vocht met den vetwalm van schoon-uitbrandende lichtjes en den gotenstank. Soms moest hij stil staan, dan zag hij mannen in overhemden en vrouwen in witte gestijfselde jakken, rauwe bleekblauwe jakken in het oranje-licht, ze zaten, suf, op van binnenshuis gezeulde stoelen, zat, achter hun walmende vetpotten en priëelen van bonten smuk; de leege flesch stond in de vensterbank en nu zongen ze zalig aandoenlijke liedjes, sentimenteel geworden door den drank. Maar de stegen schenen stil, ze hadden hun bevolking geloosd naar het hart der stad. Doelloos liep hij. Hoort, hoe het er gromde, hoe vol de lucht was van de bezetenheid en de verrukking der stad. 't Was als een wagengerol, uitrollend hoog naar de wolken. Hoort, daar was de deun weêr met zijn grafgalm, vèr voor zijn oogen, daar trok een joelende troep over een brug, hij hoorde het harde trappelen der voeten op het hout, hij zag groote, roode lichten, ballons, aan stokken gedragen, schommelend heen en weêr als gekleurde manen; ze riepen bloedige vuurschijven op in het duister-spoelende grachtwater, onder de donkere holen der brugbogen. De troep joelde voorbij, de vuurschijven in het water sloegen tot krinkels tegen een zwarten, loggen schuitromp.

Hoort! de deun rommelde nu in een steeg: ‘We gaan niet dood, we gaan niet dood,’ tegen de vuile muren op, tegen de blinde vensters aan. Wèg galmde de bende, maar als de naslepende rookpluim van een trein op het weiland, zoo bleef de deun er nadeunen in zijn ooren.

Rustloos moest hij voort met de groote behoefte in zich om de volheid der vroolijkheid te zien. Hij kwam in buurten die menschenloos waren, waar alles sliep of uit was. Hij ging over de welvingen van bruggen, onder de grootstaande

kleppen der ophaalbruggen door... de kettings rinkelden in de stilte. Hij liep langs rasters en langs verlaten werven, waar vastgemeerde schuiten dommelden; de gereedschappen lagen verstrooid tegen den grond, als neêrgesmeten door gejaagde handen; in de donkere stilte sloop een zwarte kat sluik over lange stapels van houten planken; of een magere hond, een bleek uitziend beest, kwam uit het duister in het licht van een straatvlam, hongerig snuffelend met den neus langs den grond. Het schoof geluidloos voort op den druk van zijn zachte pooten. En hij kwam in nieuwe of in aanbouw staande wijken, waar het kelderstil was. Als brokken van een fabriek, stonden de zwarte huizenklompen; als een stad in puin, met dreigende silhouetten, verstrooid op de braakliggende terreinen; het rook er onhuiselijk naar kalk en naar stuivend zand; de wind maakte er leven, een stuk voddig krantenpapier, de vetgeworden omwikkeling van een werkmansboterham rolde ritselend en kreukend over den ruwen puinvloer.

Maar waar dat hij dwaalde en hoe dat hij liep, overal werd hij vervolgd door den galm van den deun, die zich in zijn hersens had vastgeklemd, om hem niet meêr te verlaten. Het vervloekte refrein zong in hem, het ding kriewelde in zijn keel, en drong plagend tegen de lippen op. Bezeten er van liep hij voort door de nachtelijke buurten met de borre ling in zich, in zijn ooren hoorend, hoe dat zelfde gelol opborrelde uit het hart der stad, hoe het heerschte en van de ruimte bezit nam, als een bol gewaai; met een open gedreun, dat in de verte als het diepe en onderdrukte geeuwen was van een moe stuk leven.

En langzaam aan, in de ontzettende en van verre gonzingen levende stilte, voelde hij zich een gedeelte worden, een klein uitgespuwd gedeelte van dat in vlammen en kleurenvuur feestvierende gedrocht, de stad. Een leeg gevoel van verlaten-zijn, een doove loomheid begon te zakken van zijn hoofd in zijn beenen. Doodmoê werd hij, maar willoos bleef hij door-slenteren, voortgestuwd door den machinalen drang van zijn in beweging gezet lichaam; met looden voeten liep hij de

straten uit, de lantarenreeksen langs, en langs de stomme gevels; recht weg vloden de rijen kijk- en luchtgaten. Soms ging hij voorbij oude, dorpsachtige huisjes, ze kropen laag en benauwd weg in de schaduwvlagen der groote steenen blokken. De stad had ze verdrongen, doodgekneld, verstikt. En dan weêr zag hij een onttakelden molen staan, een duisterstompen kegelromp, met een geharrewar van planken en houten, als oorlogstuig in de laagte, met den verganen kapsteller in de hoogte; log en wiekenloos wankelde hij op het leege erf, maar daar scheen hij koppig in den grond gegroeid, en stond weêrbarstig met het stompe voorhoofd, donker en verwoed tegen de gladde steenen gevels der vooruitdringende stad, die hem den toestroom van wind in de hoogte afsneed en zóo gevangen hield. Nu lag het molenaarshuis verzonken, weggezakt in het zand.

Al moeier werd hij, de wandelaar, en al vager voelde hij de dingen komen tot zijn bewustzijn. Ja, ja, het feest was uit, daar ginder glom nog maar een enkel vetpotje aan een armelui's verlichting. Hij hoorde de geluiden in de lucht vergaan, hij hoorde niets meer dan het gesoes in zich zelven, het zeuren en neuriën van den deun: ‘we gaan niet dood.’

Hij was bij een water, waar de nieuwe stad spoelen komt in de oude, en daar, als door een nooddruft gedwongen, schudde hij de loomheid van zich af, hij wilde terug naar binnen, hij moest er bij zijn, bij het doodbloeden der pret, hij zou de laatste lichtjes zien sterven, en dan het ronken hooren van de zatte stad.

Dus ging hij weêr op weg, om de zieltogende pret te zoeken. Ja, het feest stierf. In de eerste groote straten zag hij het vuurleven gebluscht; als naglimmende vonken knapten en sisten nog enkele lampions, met opflikkeringen van smeerkaarsvlammen. Smeulend-rood rookten ze op de vette bodems der glaasjes. Hier was het er één, en wat verder twee of drie bij elkaar geschoold, maar soms waren lange einden al uitgebrand en daar waren de rijen glaasjes vreemde risten, als hangende flarden, en de staketsels en wimpelmasten het

vervallen overschot na een grooten brand. 't Was een langzame vernietiging. Gesmoord was het laaien der vlaggen en trofeën, alleen boven de straatvlammen lekte en vloog het brandlicht nog op, langs de oranje en roode banen.

En hij ging tusschen geknakte heggen en door gehavende eerepoorten, ze brokten en klontten samen, laag in het duister; dofzwart waren ze nu, met raadselachtigheden en verlepte-boomen-groen-kleuren, met verschroeide hoogsels op de takken van het naaldhout. Soms waren er gaten, bressen in de heggen getrapt, als waren er stoeten doorgestormd van opgejaagde wilde beesten; bij de poorten dreef de grond van de afgeschuurde naalden, ze glisten onder zijn voeten waar hij ging, hij kreeg het gevoel, als liep hij op een boschgrond. En overal lagen afgerukte takken, ze lagen plat en vertreden, doodgestrekt in hun rechtvingerigen groei op het pad vol naalden; een harsgeur walmde sterk rond, overal, uit de open wonden van het opengescheurde, afgereten en gekneusde dennenhout. Daar lag een bord met een klinkend opschrift als een neêrgehaald blazoen, tusschen de scherven van met stokken afgeslagen lampions, en daar groezelde de vuile strook van een oranjewimpel, tot een touw gedraaid, onder het lange gemurw van de slijpende voeten.

Ja, 't feest was dood, heelemaal dood, dacht hij. Zie, hoe de nachthemel begon te klaren al, hoe het donker dun werd en hoog boven de huizen klom. Maar ginder, van uit het midden uit, daar gromde het toch nog; 't was als een broeiende wolk, die geluid uitmistte boven de straten.

Langzaam wandelde hij tusschen den dooden tooi in de stille straat. En hij zag ver van zich menschen komen, zacht zingend sloegen ze zijstraten in; maar achter hen volgden anderen, en toen was hij op nieuw tusschen menschen. Groepen van naar huis keerende feestvierders gingen aan hem voorbij, mannen en vrouwen. Moê en òp sjokten ze voort; aan elkaârs armen hingen ze, saamgeregen, steun zoekend voor de slappe knieën en zwaaiende bovenlijven. Verfonfaaid waren de gekleede jassen, de hoeden ruig en gedeukt; de vrouwen hadden hun mantels omgeslagen naar achteren over

den schouder, luchtgevend waren hoedelinten losgestrikt en de mantels open voor de borsten. Als een straatvlam een rij in het gezicht sloeg, kon hij zien hoe verlept zij waren, uitgebrand ook zij; in de lijnen en gelaatsgroeven, zieltoogden de dronkenschap en de pretpassie, de oogleden waren dik gezwollen, als doppen om de puilende oogen; onophoudelijk knipten zij ze toe. Daar liep een vrouw te slapen, met gesloten oogen liet ze zich voortslepen tusschen twee mannen, haar hoofd rolde op zij en dan in den nek, de wrong van haar hair was los, en ze had een witten zakdoek, met een tuit naar achteren, om den hals geknoopt. Werktuigelijk bewoog haar mond op een klein lachje, want naast haar, aan haar oor, daar zongen de mannen nog, maar hun mond wilde niet meer wijd open en de feestdeun kwam heesch tusschen de benauwde spleet der lippen vandaan.

Neen, 't feest was nog niet dood. Want zie, hoe langer hoe meer, van alle kanten, begonnen de roodgloeiende deurgaten van kroegen en koffiehuizen raaskallend de pret naar buiten te smijten, bij horden van volgedronken feestelingen, op gulpen van smook en drankwalm, tusschen het stervend leven in de slapende straat. En dan schuimde dadelijk het geweld weèr op, dan geeselde de bezetenheid het arme en weêrspannige lijf, dan won de drank het van de afmatting, en in overspanning strekten de spieren zich stijf, de armen zwaaiden, en de slag der voeten klonk forsch als in den voornacht. En zóo danste bij brokken de drukte weg en de straten uit; zij holde door het licht en de schaduwen der schuchter wordende lantarens, tusschen den dooden tooi, onder de uitgebrande flarden van het feest, met den langen galm van den deun achter zich aan, die hol nabauwde tegen de huizen.

Dan kwamen er weêr anderen, rijen en rijen, maar de straat bleef stil. Alleen groeide er de geluidschuiving der moede voeten van menschen, die stemmeloos gaan.

Maar dichter bij het hart der stad, daar gloeiden de kleuren nog fel, daar sloeg en zwatelde het gele gaslicht nog in sterren en cijfers en letters van vuur, dáár was het feest nog

in zijn hoogste opbranding. Al wat de stegen geloosd hadden, het was hier, verbrandde hier in den laten nacht: al wat in het donker leeft en het licht schuwt, leefde hier onbeschroomd als in den vollen dag; al wat in krotten broedt en soest, lange dagen lang, en den nacht wacht met doffe oogen; al wat daar woekert en dommelt of droomen bouwt van woeste begeerte, zich vergetelheid voorspiegelt in razernij, en het niet-bestaan-meer verlangt in een wolk van verrukking, was hier, ziedde hier, leefde zich hier uit in de hartaderen van de stad.

Want alle kelen zongen, iedere deur was een keel, uit alle kroegen en danshuizen zwollen de deunen zwaar en breed op dikke adems aan. Hij voelde zich loopen in een gelen licht-walm, vol en bevolkt met metaalklanken en geschetter van koper; en de houten hobo's, ze klaagden er hun neusgeluiden in uit, en de afgebeulde violen snerpten smartelijk, zaagtonen uit versleten longen, en een rinkelen en tinkelen, soms tot een luien groeiend, snelde dwars door het geweld, van de eene deur in de andere, het wilde barbarengetingel van ijzeren triangelen.

Ja, alle kelen zongen, alles joelde er om het laatste en hoogste lied. In het bleeke van den ochtendlijk-wordenden hemel juichschaterde en schreeuwde het oranje, wild lachte en blerde het rood, piepte en gilde het wit en bomde het donkere blauw samen met het geduister van het dennegroen en met het gepurper der schaduwen; en uit en in den gelen smook, uit en in elk dampend feesthol, door de dreunende vreugde, onder het kleurenboffen der vlaggen, en van achter de als borsten bolstaande tochtgordijnen, opgeblazen door de pret daar binnen, kwamen de snelle flaplichten vliegen van glazen en flesschen, groeiend tot een gelui van lichtjes, schielijke en korte glasflitsen, op de rinkelende kristallen luchters.

En in de zingende volte der straat, daar zwaaiden en ijlden losgelaten en bezeten schepsels, wilde wezens in de kleuren voort; geslachtloos schenen ze, mannen in vrouwerokken, en vrouwen als mannen vermomd, in witgestijfselde jakjassen en in onderbroeken, oranje geverfd met afkooksels van fernam-

buk en provinciehout. In een rammelende armelui's vermomming staken zij; met den dollen en bonten smuk van hun grove vinding was hun lijf getooid; de uitingen van hun beschaafden barbarensmaak hadden ze met het plezier van kinderen en klein gebleven geesten over hun arme lichamen uitgestrooid. Want overal hadden ze strikken en kokardes en linten en bandelieren. Tot aan de randen der broekspijpen pronkten ze met sieradiën, gekocht voor weinige centen, met oud verknipt goed, sprekend en opzichtig gemaakt in potten kokend kleursel, en toen dagen vooruit zelf geplooid en geschikt in noeste en opgetogen vlijt. Vermaakte nachtmutsen van wonderlijk fatsoen, of papieren steken, als de mutsen van boetelingen, met kleuren bevlamd, zwierden op hun hoofden, hingen over de tronies, schuin op de losse haren.

Zóo hadden zij den geheelen nacht gedanst en genoten en gezwermd, de straten vullend met het plezier van hun vrijheid, en in de tuchteloosheid der feestwoede hadden ze zich vertoond tot in de rijke wijken. En nu vol van drank en pret klotsten en dansten ze híer, den nacht uit. Met afgezakte kousen op de grove schoenen stampten hun voeten onvermoeid de straat. ‘We gaan niet dood, we gaan niet dood,’ gilden ze in het geörgel der deunen. En onbeschaamd, als thuis, wierpen de vrouwen het hoofd in den nek, en toonden de naakte stukken van hun keel en borsten, en lagen in de armen der mannen, vol en zalig, die, dronken als zij, bot lachten met den breeden mond, en haar bewuifden met takken van dennegroen.

Maar woest opbonkend met de hoofden vooruit, schreeuwden en brulden zij dan hun hi! ha! hi! ha! en weg donderden ze weêr. Een steeg zwolg ze in; de deun echode in den steenen gang; en boven den warrelenden klomp van oranje en wit en donkere haren, slierden en vlogen de ballons aan de stokken en trokken vurige strepen, kringels en bollen van licht tegen den uitgang der steeg die blauwde in den kilkomenden morgen.

En aan het einde, uit een anderen steegmond, daar kwam

weêr een andere bende zoeken het geroezem van het gele gas. Zij kwamen naar hem toedraaien, hun armen sloegen de lucht, ze wuifden met de vingers naar het licht en wrongen de lijven-lijnen in de dierlijke drift van hun onverzadelijkheid. Achter hen aan liep een man met een groote vlag, een geverfd beddelaken was het, en op de punt van den stok was een groote aardappel tot een knop geprikt, de flarden van het verscheurde omwoelsel van goudpapier hingen er als vellen bij.

Voor de dwarsche baan der oranjevlag, dwarsch gehouden door sjorrende handen, kwamen de bezetelingen aantuimelen in hun bont carnavalspak. Als beestenmanen zwiepten de haarbossen op en vielen over de oogen en rafelden en sloegen uit elkaâr op het schudden en kantelen der hoofden, die rood en gezwollen van drank en pret allen waren doorboord met het zwarte gat van den zingenden mond. Zoo daverden en rolden ze voorbij, langs hem, en walgend rook hij den drankwalm die uit hun kelen kwam.

Maar verder op daar voelde hij zich in eens in een heerlijke ruimte en lucht: de straat was weg en de dronkenschap en de roes en de begoocheling van het klaterende licht. Begeerig stond hij stil en zoog zich de longen vol aan den klaren en kouden morgen. Want dáar in het oosten, dáar klom de dag; daar blonk een breede baan licht, in de lengte glorend, mat zilver en bleek watergroen in het parelblauw van den hemel. Innig kwam de dag opschemeren, een handbreedte boven den horizon, boven de laaghangende en rosse bank van mist, waarin de stad rillend wegkromp als in een rooden rook. Daar kwamen de feesthuizen te voorschijn in den nuchteren morgen, met kleine en bangelijke silhouetten stonden ze, met de rafellijnen van hun schoorsteenen en van de telefoonhekken op de daken, 't was een lange, vèr verloopende grauwe rij; de kleuren der vlaggen waren er te raden en soms lichtte er flauw een vensterglas met het bleeke geglimmer van den dageraad.

En verder op, daar spleet de dag scheuren in den nevel; de lantarenlichten begonnen te verarmen en te vervuilen in

de roetkleur omlaag, en, nog wat verder, dáár sparkelde de morgen al, door het donkere spinneraggewar van masten en touwen en sprieten van rustig vastgemeerde schepen.

Rondom was het stil en algeheel eenzaam. Een man kwam loopen langs den wallekant, hij had een langen stok over den schouder. Telkens stond het donkere figuurtje stil; één voor één verdwenen de roode gaatjes der lichten uit de blauwende schemering.

Huiverend in de kilte verliet hij zijn plaats; onder zijn voeten voelde hij de steenen glibberen, 't was of de grond zweette na de lange slijping en betrapping der eindelooze reeksen van brandende voeten; overal begonnen de huizen weêr los te staan, op te blokken uit den grond. Zie, nog gingen er menschen. Enkele paren schoven voorbij, ze keken schuw en beschaamd om hun verwaarloosde kleêren, hun boorden waren geel en het nuchtere morgenlicht druilde blauw op hun bleeke, uitgeputte gezichten, op hun slap vleesch, met de kleuren van cadavers; aan den hoek van een steeg zag hij een vrouw in een oranjebroek en een wit gekreukt jak; zij stond voorover, leunend tegen een lantarenpaal; met gestrekten arm, hoog met den vollen greep der hand hield zij de ijzeren pijp omklemd. Hevig schokte en hikte haar lijf, en de vrije hand ging woelend en wroetend over de maagstreek in de plooien van het witte jak. Telkens boog haar hoofd met den zwarten haarbos, en, toen hij voorbijging, plaste als de gulp van een klaterenden pompstraal, klinkklaar als zuiver water, de inhoud van haar maag tegen de steenen.

Met slappe banen en zonder golving van plooien, zwaar en nattig, hingen de vlaggen lang langs de huizen neêr, de kleuren sliepen in de blauwing, en overal brokkelde er het overschot van het feest. De sterren en letters, waren van rood gemeen hout. Ze hingen, storend-vies beprikt met de bleeke kluiten van vetglazen.

Hooger vloog de dag tot den hemel op. Nu lichtte de heele lucht al. Kleine frischpaarsche wolkjes dreven en dobberden er in rond, en beneden daar spiegelde

het in de ijzeren tramlijnen; lange glimslingers, snel ijlend voor zijn oogen uit.

En toen was hij weêr op een plein, en, in eens thuis, herkende hij den Dam.

Daar lag nu het hart der stad open en bloot, de zielzetel van het feest met zijn verflensten tooi. Wat een rommel! De weekheid des uchtends vloeide over de bonte prullen, en vergoot haar vochtig tranenlicht over den verstoorden ernst van den Dam, tusschen de onorde der kleuren. De dag schreide zijn weening uit over de huizen, die, omhangen met hun bonten opschik, suf dommelden en krachteloos, gelijk menschen in slaap gevallen in hun mooi pak; en midden op het plein daar rees een gevaarte van bontheid, daar begonnen in de hoogte de kleuren te schreeuwen en te vloeken, tegen de teerheid van den morgen; dof en onsamenhangend bromden de kleuren, als het razen van een troep bedronkenen, die in hun roes hardop droomen.

Daar stond nu de verrukking van al die menschen te verkillen in het vroege licht, de oogenlust van dat nu zoo uitgeputte volk, met zijn groote liefde voor kleinen en bonten smuk. Hier had het den geheelen nacht gezied en gekookt en geborreld.

De wind huiverde in de flarden. De wijde vlakte van den Dam was geheel verlaten. En met zijn oogen dwaalde hij de huizen langs, de monden der straten in, tot in de hartaderen der stad; ook daar was het stil, doodstil; het rood der vlaggen blauwde in den hangenden schemer, donker als stilstaand bloed.

Toen het plein in zijn slapende bontheid, in zijn wanorde van dronkenschap latend, zochten zijn oogen het oude stadhuis. Nog nooit had hij het zoo mooi gezien. Het stond in 't gezicht van al die kleinheid en versnippering: barsch, éenkleurig en somber, als een reus van ernst, als een stuk steen-geworden zelf bewustheid en trotsch van rijzende kracht. Machtig stond het in het hart der stad nu, in den ijlen morgen, gesloten in zijn lange blokkenorde, met een geweld van wil, neêrgeploft op den grond. Lang zag hij het aan, en

ontzag daalde uit die hooge donkere steenheid diep in hem neêr. Hij moest de poorten zich zien rekken langs het grondstuk, hij zag den gevel breed en in zijn lijsten zich verfijnen en stijgen blijven zonder verlies van kracht; hij zag de gevelspits kroonen en het kroonstuk als neêrgeklapte vlerken schutten en bergen een schat van vinding; hij zag den toren opgaan en boren naar de lucht; maar neen, daar zwenkten de lijnen van den koepel terug, van onder tot boven stond de reus massaal, gesloten in zich zelven, gedrongen in zijn eigen kolossaal zijn. Ja, dat was groot, dat was groot, dat stond vast in den dag en in den nacht.

En met een opkomend gevoel van kracht boog hij toen de armen vooruit, haalde de longen vol, zijn mond ging open en toen in eens drong de deun, die hem bezeten had, dien ganschen langen en bangen nacht, als een galm van onvernietigbaar leven over zijn lippen en midden op den Dam zong hij: ‘Wij gaan niet dood, wij gaan niet dood.’

Daar schrok hij op, wakker geroepen door het geluid van zijn eigen stem. De stoel wipte voorover, sloeg den grond. Met de oogen nog vol slaap zag hij den zwarten kater wegspringen van zijn knieën en met den staart in de lucht hollen tot onder het fornuis. Daar bleef het beest hem aan zitten kijken met zijn groene en wijdrond geopende oogen.

Schurkend van kou stond hij voor zijn stoel. De lamp, die hem den geheelen slaap door op de oogen geschenen had, brandde rood en duister, dreigde uit te gaan. Even nog keek hij op de klok, mompelde: ‘kwart voor tweeën’. Daarna blies hij het licht uit en ging op den tast af naar zijn kamertje.

Door de deur der zolder kwam de doordringende geur van rijpende meloenen hem tegen. 't Was bepaald benauwd. Hij ging zijn kamertje in, stak de nachtkaars die op het beddetafeltje stond aan en ging terug naar het venster.

Het huis sliep, het zware gesnork van den tuinbaas zuchtte

door de zolder, gesmoord als een geluid onder een deken vandaan en boven zijn hoofd daar ratelde op de pannen een klein gerikketik, een zacht nat geklikklak van vallende droppels.

Toen hij het venster open deed, kwam een vlaag vochtige warme lucht zwellen door het zwarte gat naar binnen, want buiten over den stillen tuin, kalm en overvloedig als een zoete zegen, viel de regen, in den nacht, die 't geluid verdubbelt.

AMSTERDAM, Juni 1888.

Kindervreugd. Door Willem van Oevere.

Als hunne moeder uit werken was, brachten ze gewoonlijk den dag op straat door. Ze kwamen dan slechts even thuis, om hun boterhammen op te eten, die moeder 's morgens in de kast had klaargezet.

Maar nu regende het.

Een tijdlang hadden ze zwijgend naar de rechtlijnige regenstralen gekeken en naar het druipende dak met groote, glimmende plekken. Frans volgde met de oogen de heldere regendroppels langs de ruiten, die eerst langzaam neerbiggelden en dan met een vaart naar elkaar toeschoten. Het meisje keek naar de platte, donkergrijze wolken, die langs het eenkleurige uitspansel schoven. Eensklaps zei ze:

- Zouwe Louw en Jan op straat zijn?

Eene kinderlijke uitdrukking vloog over haar bleek, ouwelijk gezichtje, dat onder een grooten, verlepten tuithoed nog ouwelijker leek.

Frans zei op slaperigen, onverschilligen toon:

- Weet ik het? 't kan me niet schelen ook.

- Nou, neem dan je beenen op en ga is kijke, toe!

De jongen ging slenterend den trap af.

Een vochtige atmosfeer doortrok het vertrek, dat armoedig gemeubeld was. Een helwit wijwaterbakje hing tegen de geelroode bedstede, naast de witte, in stijve plooien gestreken bedsteêgordijnen. In den hoek bij de schoorsteen stond een laag latafeltje met groote koperen beugels aan de laden. Een ouderwetsche, plompe petroleumlamp stond er op, omgeven door een lampekleedje, dat van allerlei helle kleuren schitterde. Tusschen de twee ramen, waarvóór gordijnen van blauw-grijs behangselpapier hingen, stond een plompe tafel, wier blad door het boenen een twijfelachtige kleur gekregen had. Tegen elk raam leunde een wrakke stoel met kapotte zitting en onder de tafel stonden twee vuurroode stoven opgestapeld. Een paar glimmende kopjes op den schoorsteenrand en een Mariabeeld tusschen een paar bloempotten op een hoekplankje bij het eene raam - meer was in het vertrek niet te zien.

Het meisje keek peinzend naar buiten. Ze luisterde naar het gesjilp van een nest jonge vogels in den dakgoot.

- Ajakkes, wat een slaperig weêr. Een mensch zou met zulk weêr wel een heelen dag wille slape.

Frans kwam naar boven drijven en draaide lam de deurknop om.

- Ze komme! Maar wat motte we in gosnaam spele?

- Foei, niet vloeke. Dat's groote zonde, niewaar? Onze lieve Heer kan alles zien en hoore.

- Nou ja. Hou nou maar je vervelende bek dicht. Dat weet ik al lang. Waar is God? Op aarde, in den Hemel en op alle plaatsen. Weet God alles? Ja, God weet en ziet alles.... Ik zit ommers een leering hooger dan jij.... Daar heb je ze al.

Op den trap rommelden klompen. Leentje schoot naar de deur en riep: Doe jullie je klompe uit, wil je? Anders mot moeder d'r eige morg' ochend weer kepot boene.

Een gemompel beantwoordde haar. - De twee kinderen kwamen op hun kousen boven.

- Jonge, veeg je neus af, dan krijg je een kouwe arepel.

De ruwe Jan, met zijn gluiperig gezicht, gehoorzaamde.

- We motte des hebbe, hè? meende Lou. Wat doe jullie?

- Moedertje spele? stelde Leentje voor.

- Heb je wat?

- Neen.... ja, nou jok ik. Moeder heeft een broeder-pannetje uit d'r werkhuis meêgebracht.

- Nou ja, maar je mot toch wat hebbe, om te bakke? zei Frans.

- We kenne uit gekkie spele.

- Nee, daar is niks an!

- Ajakkie nee!

- Wacht jullie effe - Lou ging op een drafje heen. Ze kwam terug met wat raapolie en een zakje meel. Onderwijl had Jan opgemerkt: we zouwe wat kenne koope. Doch hij was door Leentje afgescheept met: Eerst hebbe, dan lebbe.

Lou hielp ze uit den brand.

- Meid, durf je dat uit de kast te neme?

- Denk je, dat 'k zoo'n bange schijtert ben as jij?

- Ik zou óok wel durreve, verzekerde Jan.

- Moeder zegt er toch niks van. En dat beetje lampolie? Ze bakt toch nooit. Ze gebruikt het alleen voor d'r haar. En as 't op is, is 't koke gedaan.

- D'r is nog genog te koop, vulde Jan aan.

Leentje en Lou maakten deeg. Jan's diensten werden daarbij onnoodig gekeurd. Eindelijk zei Leentje:

- Hou jij die lepel vast, dan doe je ook wat voor de kost. Ik hou niet van die mensche, die met d'r arme in den weg zitten. Ze doen ordiner wat kwaads.

Nu merkten ze, dat ze geen vuur hadden. Ze keken verslagen.

- Jan, ga jij voor twee centen vuur hale. Zeg maar, dat moeder het wel geve zal. Hard loope, hoor!

Jan borgde vuur. Zijne moeder zou er toch niets van merken, als ze 'n Zaterdagavond de borgcenten betaalde.

De meisjes zett'en zich neer op de twee stoven, vóór het ijzeren komfoor, waarop het pannetje siste.

Leentje zorgde voor de toekomst:

- Nou hebben we nog geen stroop.

Lou zond de beide jongens weg om een paar roestige hoepels te verkoopen, die Jan voor eenige dagen beweerde gevonden te hebben. Lou begreep echter, dat hij ze gegapt had; maar was wijs genoeg te zwijgen.

De jongens hadden er twee centen voor gekregen. Jan beweerde, dat het veel was. Het kwam, omdat hij den smous had verneukt, door hem wijs te maken, dat hij van avond nog meer zou komen verkoopen. Wat hij verzweeg was, dat hij ook den kachelpook van zijn moeder verkocht had.

- Je had niet motte liege, begon Leentje weer: Dat is zonde.
- Zonde, wat is dat?
- Kwaad.
- Ik krijg nooit geen slaag van moeder. 'k Zou het niet toelate ook. 'k Zou moord roepe en ze in d'r handen of in d'r beenen bijte, dát zou ik - Met zijne vuist veegde hij zijn neus af. - Lou, die krijgt dikwijls. Maar ze is gek, dat ze het toelaat.
- Je had het den man niet motte wijsmake.
- Watte? 't Is maar een smous. Frans heeft me zelf wel is gezegd, dat je die....
- Frans weet nergens van. Die geeft om God noch zijn gebod.
- Nou, heilige Leen, hou nou je smoel maar, zei Frans, met imitatie van z'n vader, als deze dronken was.

De kinderen keken verlangend naar het blauwe, oppruttelende plakje meel in het pannetje.

- Nou motte jullie gaan werke, zei Leentje.
- Wat nou alweer? vroeg Frans; kommandeer je honden of blaf zelf. Je hebt altijd van die rare ideeën. Maar ik weet wel, waar je op loert. Dan vrete jullie alles stikum op, hè? Op je ooge!
- Nee, dat 's flauw. Dat zal Leentje niet doen. Als je 't nou nog van Lou zei. Maar wat mótte we doen?
- Wat word je, as je groot ben? vroeg Leentje.
- Ikke? Niks. Ik verlam het om te werke.
- Leentje lachte: Je wilt zeker je vrouw voor je late

werke? Maar ik zou je danke, dan heb ik geen man noodig.

- Nee, zei Jan, dat wil ik niet.

- Nou, weet je wat? Jij moet daar in dien hoek gaan staan hamere en Frans zal houwe, of t'i kole van zolder haalt en dan an de blaasbalk trekke.

Lou zat aldoor in 't pannetje te roeren.

Frans, die om ongegronde redenen liever niet het vertrek wou verlaten, keek naar den aangewezen hoek en mompelde: Er ligge kole genog op 't vuur. 't Kan nog wel een dag brande. 'k Zal maar ineens an de blaasbalk gaan trekke.

En hij trok zich zweetparels op het voorhoofd, zonder echter het pannetje uit het oog te verliezen. Jan hamerde er geducht op los, in de lucht.

Een paar baksels waren klaar en voor elk werd een blauw plakje meel met een bruin tintje op een theeschoteltje gelegd.

- Lou, ga jij is gauw naar onze manne en zeg, dat ze subiet t'huis komme. Er is geen stroop. Ik weet niet, wat ik beginne mot. Ik heb geen rooie halve cent en alles staat al in de lommerd, anders zou ik een pandje make.

Lou meende, dat de mannen misschien wat verdiend hadden. Ze ging ze halen. Gebukt, met loome schreden kwamen ze aan en vielen zuchtend in een stoel. Jan deed Frans in alles na.

- Laat ze eerst wat bekomme. Je mot ze nooit op d'r dak valle. Ik ken de manne, 't is lastig goedje. As je d'r met iets ankomt as ze pas van d'r werk komme, krijg je maar gehaspel en dat weet wat in een huishouwe, zei Leentje ernstig.

Na een poosje dorst Lou het wagen om te zeggen:

- Zeg, Frans, je hebt bij geval geen paar cente voor me? voor stroop.

- Dat weet je wel beter. Jullie wijve hebt altijd geld noodig. Wij motte maar opdokke. Daar kom je moe van je werk en 't is gebrek hieraan en gebrek daaraan. Zure smoele....

- Laat 'm in 's hemelsnaam bedare, zei Leentje angstig: anders slaat hij ons heele armoedje kepot.

- En wat zou dat? stoof Frans op: 'k mot er zellef voor werke.

Zeg, vrouw, zei hij bedaard; leen wat bij buurman Jan. Ik heb daar straks cente in zijn zak hoore rammele.

Jan, die van het spel niets begreep, brandde van verlangen, om de centen te geven.

- Dank je, buurman! een Zaterdag krijg je het terug.

- Dat heeft niet noodig, viel Leentje heftig in: Hij heeft ze natuurlijk van m'n weekgeld afgehouwe. Hij heeft me besjoechemd. En ik heb toch al zoo'n moeite om rond te komme. En dan houdt hij me nog geld af en steelt het uit den mond van zijn kindere, om het in een moppekroeg te verzuipe met hoere en snoere, vervolgde ze weenend.

Jan zat als versteend.

- Werachtig niet. 't Is van de hoepels en de .... Hij bemerkte nog tijdig, dat hij zich ging verspreken.

Ze wilden stroop halen, maar ze kwamen een cent te kort.

- Je mot drie cente hebbe.

Toen werd Frans edelmoedig. Hij ging naar de kast en stelde zijn moeders stroopflap ter beschikking van de anderen.

Leentje protesteerde. Moeder zou het merke als ze van avond boterhammen smeerde. Jan vroeg verbaasd: Hebbe jullie dan geen boter op je brood?

- Meid, maak zoo'n bombarie niet. Laat mijn maar is ottere. Ze liet Frans uit den emmer, die op het zoldertje stond, wat water halen, liet wat stroop in een kopje loopen en vulde toen de flap met water aan, zoodat de moeder van Leentje en Frans dien avond vergeefs trachtte, stroop op haar mes te nemen.

- Nou zie je is, zei Lou met zelfvoldoening: klaar is kees. Je moeder zal er niks van merke.

Leentje legde zich erbij neer. Ze stond voor een voldongen feit.

Bij afwisseling werd nu gewerkt en gesmuld, tot het meel op was.

Toen begon Frans het harde werken den keel uit te hangen en daarom stelde hij voor, kerkje te spelen.

- Maar dan mot ik wat stroopwater hebbe.

Frans deed een ouden rok van zijne moeder aan, plaatste zich in een hoek en begon op onverstaanbare manier te zingen. Daarna trad hij plechtstatig naar een stoel, beklom dien, stroopte zijne mouwen wat op en begon: Geliefde Mede-Gristene! Broeders en Zusters in den Heere! wà, wàwàwà! En aldoor zwaaide hij met z'n armen, rustte een poosje, snoot met veel geweld zijn neus en begon dan weer. Eindelijk zei hij: Amen! met een langen galm en kwam van zijn stoel af. Hij had niet zooveel voldoening van zijne preek als anders. De processie zou hij daarom dit keer maar nalaten.

- Ik had een rooie zakdoek voor m'n neus en een witte voor m'n gezicht motte hebbe. D'r is d'r geeneen, die preekt, of hij heeft twee zakdoeke. Je kunt niet goed preeke, as je ze niet hebt.

Lou en Jan waren geen deskundigen. Frans haakte dus naar een goedkeurend woord van zijn zusje.

- Zeg, Leen, zeg jij niks. Wat ben je stil.

- M'n hoofd staat er niet naar. - Ze tobde over de stroop.

Jan en Lou waren een en al verbazing. Schuchter bood Lou aan Frans haar deel van het stroopwater aan. Hij nam het minzaam en dronk het plechtig op.

Langzaam stierf het daglicht weg. Het glimmerde flauw over het dak.

De kinderen gingen stil bij het raam zitten. Eensklaps hieven de jongens vol bacchantische geestdrift aan:

> De Amsterdamsche keukemeid
> En die kan zoo lekker kooke....

Maar de meisjes waren voor vertellen.

Jan en Frans vertelden om beurten spook- en dieven-historiën, tot ze zichzelf bang verteld hadden. Ze dorsten zich haast niet te bewegen. Het vertellen hield op.

Zoo zaten ze bij elkaar, met zwoegende borsten, vol vrees en benauwdheid, door een lichtloosheid vol ontzetting omgeven.

Jan. 1888.

Op de Bewaarschool. Door Willem van Oevere.

De bewaarschool ging aan. De vrouwen gaven hun meerendeels huilende kinderen aan de deur af en een helpster bracht ze naar hun plaatsen. Zuster Angelica bleef met de moeders nog wat praten, die onder druipende, glimmende regenschermen elkaar stonden te verdringen, luid kwebbelend. De non hield de tippen van haar sluier met de witte rechterhand bij elkaar, om haar streng, koud en bleek gelaat tegen den regen te beschutten. Vóór de doffe schoolramen stonden een paar druipende handwagens, glimmerig van het nat, en waarin half-verrotte stukjes koolblâren vastkleefden. Een drietal zinken goten in de nabijheid klitterden hun water op de straat, nú met forsche gulpen, door den wind opgejaagd, dán zachtjes, dun klipklitterend. Breede rimpels vaarden over den grooten plas bij de deur, telkens al de wind uitschoot. De vrouwen hadden dan beide handen noodig om haar parapluies rechtóp te houden. Zij beklaagden de kinderen, die, dun gekleed, met roode, geweekte gezichten en handen aankwamen, druipend en bibberend in elkâar geslonsd.

Een klaterig geroezemoes van kinderstemmen en klompen-gestommel rolde door het schoollokaal, een plomb, vierkant

vertrek. Door den achterwand, grootendeels bestaande uit een glazen beschot, zag men, over een klein plaatsje met eene pomp heen, in een tweede lokaal, waarin de oudere kinderen zaten, die op de banken klommen om naar de huilende kleinen te kijken.

Deze zaten op lage bankjes, met de handen op de knieën, benauwd rondturende naar de witte wanden en naar het kruisbeeld van wit gips, op een kruis van ebbenhout uîtgestrekt, tusschen eene Maria Onbevlekte Ontvangenis en een Jozef, die stijf rechtop tegen den muur stonden.

Leentje, de helpster, bracht maar steeds kinderen aan. Ze deed ze jassen en hoofddeksels af en stapelde de trommeltjes met boterhammen, die sommigen meêbrachten, op een plank tot een staanden driehoek. De kast was vol uitwasemingen der natte kleêren.

Leentje was zeer aardig voor de kinderen. Ze sprak ze vriendelijk toe en troostte hen de tranen weg, die bij sommigen tusschen de wimpers glommen.

De statige zuster aan de deur had woorden. Koud drongen haar woorden naar binnen naast de zenuwachtige, lauwe geluidstukjes van eene vrouw.

- Zeg, eerwaarde zuster, m'n kleine Jan krijgt 's middags geen wateremelk, en 'k betaal er toch ampart vóór, iederen dag twee zenten.

- Hoor is, vrouwtje, op praatjes van kindere mot je niet afgaan. We trekken niemand voor. Je vertrouwt ons toch wel?

- Wel zeker zuster, maar....

- Nu dan, dan kunne we onze diskussie stake.

- O, ik houw ook niet van diskediën, maar, ziet u, het is eige vleesch en bloed, mot u maar denke. Wel bedankt, zuster! Dag zuster!

Statig boog deze. De vrouw nam met de linkerhand - in de rechter droeg ze haar ouwe parapluie - haar beslikte rok op en ging heen met een lachje van voldoening, dat ze zoo goed haar fatsoen wist te houden. Als ze een voet optilde, kwamen dik-gestopte roode kousen met zwarte voeten

boven haar klompen uit, waarin van onder groote gaten waren.

- Leentje, je kunt de deur sluiten, zei de zuster en ging naar binnen.

Leentje nam de zware ijzeren ketting in de hand en boog zich om de deur heen, om te zien, of er nog kinderen kwamen. De lange, smalle straat lijnde zwaar voort, stil en leeg. Een menigte plassen glommen onder de grijze lucht, die aan het einde der straat afgestoken werd door een dompigen, zwaren toren, die plomp op den grond stond.

Leentje liet haar oogen door de straat gaan, tot ze bleven rusten op de ramen van de school aan de overkant. Een bleek, gebrild hoofd met kortgeknipte haren, waaraan dikwijls een pen was drooggemaakt, keek haar aan en knikte half deftig, half jolig; maar jolig op eene bijzondere manier. Leentje kreeg een kleur en flapte de deur dicht. Na een oogenblik echter stond ze weer tegenover het bleeke hoofd, dat even de oogen sloot en toen achter de onderste betraliede doffe ruiten wegzonk. Toen ze nu voor de tweede maal de deur sloot, bromde ze zoo'n kwibus. -

Het schoolvertrek was vol van een nattig, ongezellig licht, dat door de krijtwitte ruiten binnendrong. Helder waren alleen de vier bovenste ruiten, waartegen zich de gevel van de school aan de overkant plaatste, in drukkende platheid.

De zuster deed een gebed, waarna de kinderen op zingende toon het wees-gegroet baden, de groote massa met een naren dreun, een eentonig vlak, waarop lichtere stemmetjes nu en dan krullen en spiralen ornementeerden. Hier en daar liep er een vooruit en na iederen zin kwamen eenige doffe galmen, waardoorheen haastige beetjes brabbelden. - Vervolgens zongen ze eenige liedjes met kerkmelodiën: ‘Heilige Jozef, kinderhoeder’ - en ten slotte, op de vroolijke wijze van een studentenlied: ‘De winter komt ons zijn afscheid brengen.’ De zuster gaf telkens den toon aan en de kinderen zongen verder, zonder eenige maat, lieten hun stemmen over elkaar buitelen en doorslaan, en eindigden met een overmatig schreeuwen, als in overmoedige wanhoop.

Zoo werd het half tien.

De kinderen kregen van Leentje leiën om wat te teekenen. Een doffe stilte, nu en dan even onderbroken door snerpende krassen op de leiën. De zuster stond met de helpster te praten, bijna onhoorbaar, zacht op de heupen wiegelend. Leentje leunde op één been en plukte aan haar rok en aan de knoopen van haar japon, met een verveeld gezicht.

Als een zacht opkomend windje begon het onder de kinderen te suizen, even zwijgend, dan in een anderen hoek wêer beginnend, hier en daar met brokjes ondersteund, tot de zuster in haar gesprek gestoord werd. Ze ging rond om naar de handen te zien. Een vuile jongen met gescheurde kleeren, waardoorheen zijn bloote lichaam zichtbaar was, werd op bevel van de zuster door Leentje naar het plaatsje gesleurd. De pompzwengel piep-bonsde en de jongen begon te schreeuwen, dat het water zoo koud was. Alle kinderen keken er naar en die uit het achterste lokaal gingen daartoe op de banken staan. Telkens als hij schreeuwde, lachten ze.

Den heelen morgen zat hij stug vóór zich te kijken, met het natte haar over oogen en ooren. Eén ondeelbaar oogenblik ontluikten de oogen van den tienjarigen jongen en keken de zuster honend aan.

Leentje keek nu de leien na en prees of laakte. Plotseling boog ze zich over een kleinen, blonden krullebol met roode wangen en blauwe kijkers, en gaf hem een kus. Een bleek jongetje, dat naast hem zat, keek vluchtig toe en wendde snel het hoofd af.

De kinderen moesten hun leien onder hun bankjes leggen en er werd een sprookje verteld. Met ingehouden adem luisterden ze toe, dicht bij elkaar geschoven, met open monden en uitgerekte halzen. De stugkop, met zijn steil, nat haar, kneep in vervoering zijn buurjongetje in de armen, doch toen de zuster, die tegen den raam geleund haar rozenkrans bad, hem aankeek, nam hij weêr een gereserveerde houding aan. Zijn buurjongetje keek droomend vóór zich, nu en dan zijn gebalde handen ontspannend om zich aan de tafel vast te

houden. Vele kinderen zaten, half over de bank geleund, te rijden.

Na het vertellen werd nog even gezongen en het was half-twaalf. De zuster vroeg, wie der kinderen alleen naar huis gingen. Leentje pakte ze zoo goed mogelijk in en ze stommelden weg. De ketting werd van de deur gedaan en de kinderen wrongen zich tusschen de vrouwen heen, die onder hare regenschermen op een hoopje stonden. Namen werden gezegd en galmend door de school geroepen en door de zuster, die bij het plaatsje stond, aan zuster Monica, uit het achterste lokaal, gezegd. Telkens stond er dan een kleintje op en waggelde naar de kleerkast, waar Leentje het aankleedde. De zuster nam het aan eene hand en bracht het naar zijne moeder. De jongens, die alleen naar huis gegaan waren, liepen door de nauwe straat te schreeuwen, de petten en jassen in de hand rondzwaaiend. Een trekhond schoot blaffend uit een nauw steegje op hen aan en vervolgde hen tot ze de straat uit waren.

Eindelijk waren de moeders afgetrokken. De deur werd gesloten. De zusters gingen door eene achterdeur heen en Leentje bleef met de overblijvers achter. Ze haalde een bruine kan met melk van de hooge kolomkachel en deed er water uit de pomp bij. Toen deelde ze de trommeltjes met boterhammen uit en vroeg, wie er melk moesten hebben. Slechts een paar hadden dat geluk en mochten beurtelings een slokje uit de kan nemen. Wier moeders niet voor melk betaald hadden, kregen uit een grooten tinnen kroes een paar slokken water.

Een kleine, bleeke jongen zat nog even onbewegelijk als onder het vertellen. Toen Leentje haar bemoeiingen met de water-en-melk geëindigd had, merkte ze hem op.

- Frans, mot jij niet ete?

- 'k Heb geen brood. Moeder had niet.

De kleine krullebol, een zoontje van een hoedenfabrikant, had als gewoonlijk te veel. Leentje zei, dat hij een paar boterhammen aan Frans moest brengen.

- Ik mot naar huis. Moeder heeft gezegd, dat ik t'huis most komme.

- Kom, jonge, je moeder zal niet willen hebben, dat je alleen gaat. Kijk me nou zoo'n snotblaag is simme.

- Ik mot naar huis.

- En waarom heb je dat niet eerder gezegd? Kijk is hoe het regent? Als ik jou was, zou ik de boterhammen maar neme. Moeder heeft misschien toch geen eten, net zoo min as van morrege.

Het kind voelde, dat de oogen der anderen op hem gericht waren. Hij werd wrevelig en huilend liep hij naar de deur. Leentje liep hem na.

- Ho even! mot je je jas en je pet niet hebbe, stoute jonge?

De jas was onder de andere niet zoo gemakkelijk te vinden, Leentje werd boos. ‘Wat een last heb je toch van die ape. Jonge, blijf hier!’

- Daar is t'i, dáár, met die groene voering.

- Neen! en ze rukte alles door elkaar. Eindelijk toch vond ze het stuk. Zij kleedde Frans aan, duwde hem de pet over de oogen en zette hem de deur uit.

- Daar, ondeugd! nu sta je in den regen. Wij gaan lekker spele. Hoe is 't? Wil je blijve?

Frans liep hard weg. Eenige huizen verder keek hij om en toen hij Leentje niet meer zag, ging hij met het hoofd tegen den muur staan snikken. Een vrouw, die in een steegje stond te wasschen, riep: Ga naar huis, jongen, je zult door-waternat worde. 't Regent, dat het giet. En tot eene buurvrouw riep ze: Een ander mensch zou blij zijn, als t'i er in kon blijve.

Dikke regenstralen sabelden neer en kletterden op de straat, opsputterend. Een paar lantarens staken als druipende vuisten uit de natte muren der huizen. Aan het eind van de straat was eene kolk, tusschen twee sluizen. Een schip lag daar te druipen, log en koud ineengeplompt, met glimmerig dek. De schipper in blauw-baaien hemdrok pompte. Met horten spuwde de pomp kleine brokjes water uit. Eén der

brugwachters stond te visschen, de andere, met de kraag van zijn blauwe jas opgeslagen, een zwart eindje pijp in den mond, duwde met een langen haak de sluisdeuren open. Zijn handen waren rood en opgezwollen van den regen. Frans bleef naar hem staan kijken, tot hij verdween in zijn geelhouten huisje met kleine raampjes. Een paar bakjes met klimop stonden treurig in de smalle kozijnen. De blaadjes windtrilden bij beetjes.

Frans liep de smalle ka langs, de handen in de jaszakken, als een oud ventje en was nu spoedig t'huis. Zijn moeder wrong zijne natte kleeren uit. ‘Waarom was hij niet in school gebleven? Eten had ze niet. Van avond zou vader misschien wat geld meêbrengen, want hij was niet t'huis gekomen en werkte dus zeker. Frans bleef in een oud kieltje, dat zijne moeder tot borstrok gemaakt had door er de mouwen af te snijden, een poos voor de lage ramen kijken, die dik met stof en zeepsopspatten bezet waren. Eene waschvrouw aan den overkant was voor den regen naar binnen gegaan. Naast haar kuip, die door een engelsch hemd en een deken toegedekt was, lag een hoop vuil goed in een klein plasje.

Toen het tijd voor school werd, kleedde zijn moeder hem aan en ging met hem meê. De deur was nog niet open. Even als 's morgens stonden troepjes vrouwen met kinderen te wachten. Zijne moeder sloeg haar sloof om Frans heen. Frans vroeg waar kleine Leentje was. Die was bij de buurvrouw, zei zijne moeder. Ze had naar vader gezocht en had vergeten, het kind terug te halen, toen ze t'huis gekomen was. Dat kwam omdat Frans zoo nat t'huis kwam.

De schooldeur ging open. Voor en na verdwenen de kinderen in het vierkante gat en de vrouwen gingen paarsgewijze heen, met hun klompen de dunne modder opspattend. Met de eene hand tilden ze hare rokken op.

Frans ging schoorvoetend naar binnen. ‘Niet met de zuster praten,’ verzocht hij. Doch zijne moeder vroeg aan zuster Angelica, of hij voortaan bij zoo'n weêr binnen mocht blijven. Het was geen weêr, om er een hond door te jagen. En dan een kind, dat zoo weinig aan z'n lijf had.

De zuster, die door Leentje reeds ingelicht was, zei: dat hij om huis geschreeuwd had. Ze hadden hem brood wille geve; maar hij wou niet. Er zat een leelijken kop op dien jongen. Hij was wel bedaard en stil, daarvan wou ze niets zegge; maar hij kon soms zoo norsch en koppig zijn. Die kop most gebroke worde, dat was z'n moeder verplicht. Anders kwam er niks van hem terecht. En dan speelde hij nooit is met andere kindere, er zat niet bij. Geen tier kon je er in krijge.

De moeder gaf haar gelijk. Ze wist niet naar wien hij een aard had. Zij was voor haar trouwen zoo stil niet geweest en wou wel weten, dat ze toen lang geen kniesoor was.

Enfin, de zuster zou hem voortaan binnen houden. ‘Met geweld, zuster, gerust, ik geef u permissie.’

De kinderen waren dien middag erg woelig. Vóór schooltijd al klommen de ouderen op de banken en liepen mekaar na. Er was tusschen den middag geen raam open geweest en de kachel had aldoor fel gebrand, zoodat een klammige warmte uit de kleederen der kinderen opstceg en hun handen en gezicht begroezelde. De zuster bad weêr, de kinderen baden en zongen, iets lijziger dan 's morgens, en kregen hun leiën. Er werd een plaat aan den muur gehangen, die voorstelde: Roodkapje door den wolf verscheurd. Alleen het roode kapje van het meisje en de witte tanden van den wolf waren op een afstand te onderscheiden. De brekebeenen, die déze plaat niet konden nateekenen, mochten hun krachten beproeven aan een vruchtenstukje: een sinaasappel, een appel, een peer, een knol, een peen, een tros druiven, een aardappel, een hoopje aarbeien en een komkommer.

De kinderen knarsten met hun griffels. Een kwartiertje was Leentje met de grootste bezig. Ze zei: spa-a; slee-e en de anderen schreeuwden haar na. Eindelijk zei de zuster, dat het dien middag toch niet ging en dat de kinderen dus maar wat moesten gaan teekenen.

De goot op het plaatsje pitte-pette: de regen scheen opgehouden te hebben. Soms even zwiensde het water langs het zink en plits-pletste op de gele steentjes. Glimmende

droppels licht zaten verspreid tegen de bewasemde ruiten en biggelden van tijd tot tijd een eindje naar beneden.

Het begon al vroeg donker te worden. Het licht schimde door het overwarme schoolvertrek, waarin eene hooge kachel stond te gloeien. De hoofden van Maria en Jozef waren niet meer te zien. Als twee donkere vlekken, even naar vóór uitkomend, stonden ze daar omhoog. In het toenemende donker trokken hunne voeten op en de beelden werden twee wanstaltige, in elkaar geplompte gedaanten. De kinderen konden niet meer op hun leïen zien. In het achterlokaal was het licht aangestoken, doch in dit waren geen gaslichten aangebracht.

Er werd gebeden en gezongen en Leentje deed de ketting van de deur. Toen ze de deur opende, zwiepte de regen haar in het gezicht. Ze sloeg haar rood-wit-gestreept-katoenen schortje over het hoofd en hield het met de linkerhand onder haar kin vast. De punten zwibberden schik-schokkerend-klip-klap langs haar gezicht. In de donkere ruimte tusschen de deurstijlen verschenen vrouwengezichten, onder flauw beglimplichte regenschermen. Ze noemden een naam, die door Leentje hooggillend in de school gestooten werd, tusschen de duisternis. De kinderen kwamen met slapende voeten aandribbelen. Ze werden door hunne moeders in jassen en doeken gerold en groetten de zuster, die stijf rechtop naast Leentje was komen staan. Flauw-wit schemerde haar kap, als ze het hoofd boog om terug te groeten. Zwijgend stond ze daar en liet de kralen van haar rozenkrans tusschen de vingers glijden.

Tegelijk, dat een man de lantaarn bij de bewaarschool opstak, werden ook de ramen van de school aan den overkant verlicht. Strak holoogden de ramen. Het licht schimmerde over de natte straat, tusschen de voeten van de silhouetten der menschen door, wierp strepen schamplicht langs de natte rokken der vrouwen en glom langs het plafond der zusterschool. De doffe ruiten hadden een flauwen goudgloed.

Een woelig geluid drong uit het achterlokaal in het ver-

laten vertrek, waar nog slechts enkele kinderhoofdjes in het halfdonker op de bankjes verspreid stonden. Heel in de verte naderde het geratelwiel van een rijtuig, op de ongelijke steenen ophotsend. Het kwam nader en werd toen dunner en onduidelijker.

Leentje hielp de laatste kinderen aankleeden. Geeuwend zei de zuster: wat een landziekig weêr, hè? en ze rekte zich uit. - Zou zuster Monica d'r kindere nog langer houwe? Ga 't is vrage, Leen!

Leentje kwam met de boodschap, dat zuster Monica dadelijk gereed was. Terwijl ze Frans aankleedde zei ze: - Je kon het an de kindere wel zien. Ze ware zoo slaperig as de wiedeweegaai. - Ze boog plotseling het hoofd en schuinoogde naar zuster Angelica, die haar echter niet gehoord had en met haar rozenkrans spelend in de lichte hokjes stapte, tusschen de schaduwlijnen die de raamsponningen op den vloer wierpen. Van tijd tot tijd geeuwde ze en eindelijk liep ze naar het plaatsje en opende de schooldeur. Ze stond zwart tegen den gouden achtergrond, die van licht en leven tintelde. De kleine, vroolijke, mollige zuster Monica verbood met haar lieve stem de lastige kinderen, die aan haar armen en haar zwart nonnenkleed hingen. Ze ging door het holle voorvertrek en het jolige troepje kinderen maakte zich van haar los en liep lachend de straat op.

Frans werd door Leentje met nog een paar kinderen op straat gebracht. - Jullie moeders komme niet opzette, zei Leentje. We kanne je van nacht niet houwe.

Koud klamden Frans de kleêren aan het lijf. Hij liep door de donkere straat, tusschen de overhangende gevels. De lantaarns leken dun en teêr en hun treurige, bekoperrandgele vlammetjes met zwarte hartjes strakten in den regen, die grijsgestreept neersabelde in het opeengepakte kildonker tusschen de huizen, welke als verschroeide, uitgebrande, holle geraamten op en tegen elkaar huiverden, blind en koud in den regen. De regendroppels plekten kringetjes in de zwart-groening van de kolk, die tegen den steenen kant opkabbelde

in zachte, schommelende deining. Voor één der gele raampjes van het brugwachtershuisje, die een gezellig licht uitwierpen, zat een man te eten uit een dampend ijzeren pannetje. Frans keek naar de sluis. Tusschen de sluisdeuren brabbelzwalpte het water met witte bruisjes. Uit tal van reten lekte het in fijne dunningen, dooraderd van straaltjes lantaarnlicht.

De straten waren hol en leeg en lijnden moeielijk voort in de dompige atmosfeer. De lantaarns leken met een stamp in den grond gezet en streken langwerpige lichtplassen van zich af over de natte kleibollingen.

Een buurmeisje, dat boter en kaas gehaald had en op een stukje krant in de handen droeg, zei tegen Frans, terwijl ze nu en dan van de kaas snoepte: Je moeder heeft zoo gehuild. Ik heb het zelf gehoord. Je vader is dronke t'huis gebracht door drie mannen en hij heeft haar geslage. As ik jou was, ging ik gauw is kijke. - Frans liep op een drafje het steegje in. De lamp was nog niet op. De waschvrouw stond te boenen bij het licht van een petroleumlamp, die voor het raam gezet was. Het glinsterende, rookende zeepsop schuimvlokte langs haar armen. Ze had een witte doek om haar hoofd geslagen en stond in een plas licht voor de kuip, waarnaast vuilwit en rood en blaauw goed op een viezen hoop lag, door den regen in elkaar geslensd.

In het donkere benedenhuis viel door de twee bezeepsopte ramen een twijfellicht, dat de enkele meubelen even liet onderscheiden. Op een stoel voor het raam zat zijne moeder. Een dof, reutelend gesnork klonk uit een hoek. Nu en dan bromde de dronkaard, die daar was neêrgevallen ruwe vloeken en heesche uitroepen. Plotseling richtte hij zich soms op en slingerde lange verwenschingen rond zich. Frans was stil bij zijn moeder gaan zitten. Ze legde zijne hand in de hare.

Een ongezellige koude kleumde in het vertrek.

Zacht vertelde de vrouw aan Frans, dat zijn vader 's middags t'huis gebracht was. Hij had een halven dag gewerkt maar door den regen hadden ze moeten uitscheiden. Toen was hij in een herberg gaan zitten. - Eten had ze niet,

kleine Leentje had straks ook al om eten geschreeuwd. Moeder was blij, dat ze sliep. Frans moest maar gauw naar bed gaan, dan lag hij warm. Misschien kwam er van nacht wel uitkomst. Of ze de lamp aanstak? Er was nog maar een beetje olie in, en dat moest ze sparen. Je kon niet weten, wat er van nacht gebeurde.

Eensklaps begon de dronkaard in den hoek benauwd te gorgelen. En de vrouw barstte plotseling in woede los: Stik maar! ellendeling!

Jan. 1888.

De opleiding van Tooneelspelers, door F. van der Goes.

I.

Er was een tijd toen de leiders van de tooneelbeweging, en in het bijzonder de Dames en Heeren aan wie de regeling van het onderwijs in de kunst was toevertrouwd, in de allereerste plaats het zedelijk welzijn der aanstaande acteurs en vooral der aanstaande actrices op het oog toonden te hebben. Deze paedagogen gingen hierbij uit van de meening, dat een der betreurenswaardigste leemten in den maatschappelijken toestand der tooneelisten was, het gebrek aan omgang met lieden van een hoogere beschaving en beter aangeziene positie, en dat de reputatie van een rekbaar geweten in zaken van geslachtelijken aard hen tot dusverre van dit verkeer had uitgesloten. Of dit oorzakelijk verband inderdaad juist was, is op dit oogenblik een onbelangrijke vraag. Zooveel is zeker, dat de zedelijkheid een uitnemende zaak moet worden geacht, ook voor hen, die meer dan vele anderen in de gelegenheid zijn om het zonder haar te stellen; en bovendien had de genoemde strekking van de opleiding dit voor, dat zij aan personen, die minder van nabij met de eischen van het kunstonderwijs bekend waren wegens eenig natuurlijk gebrek of uit een ongewoonte die het gevolg was van hunne dagelijksche en op andere resultaten gerichte bezigheden, even-

wel een fraaie kans schonk met hunne bekwaamheden de belangen van het tooneel te bevorderen. Ik ben ook zeer geneigd te gelooven, dat het voor de moraliteit zoo dienstige streven met den besten uitslag is bekroond geworden. De toenadering tusschen de tooneelspelers en de hoogere standen, moet duidelijk merkbaar wezen voor hen, die zoowel met deze als met gene kringen nader vertrouwd zijn. Maar niettemin had, aan den anderen kant, deze richting twee bezwaren die minstens evenzeer voelbaar zijn geworden, en die inderdaad het overigens behaalde succes, vrees ik, niet weinig compromitteeren. Ten eerste was een zekere verslapping van de eischen die men aan het artistieke gedeelte van de opvoeding stelde, het gevolg van een verkeerdelijk geplaatste belangstelling in de zedelijke standvastigheid der élèves, een interessant, doch met de ontwikkeling van het talent slechts los verbonden onderwerp. Men vergat te dikwijls, dat als het talent goed verzorgd wordt, de zedelijkheid voor zich zelve zorgt. Men verloor uit het oog, dat deze delikate bemoeiingen gewoonlijk ten koste van anderen en degelijker arbeid plaats vinden. En bovendien had zij zeer positieve fouten. Want het kreeg nu somtijds den schijn, alsof de meest oppassende jongelieden, ook de meest belovende leerlingen waren. Deze min of meer burgerlijke opvatting der taak schreef een zekere gestrengheid in het dagelijksche leven voor, die met een ruimere en eigenlijk artistieke beschouwing slechts kwalijk overeen te brengen was. De zoo wenschelijke aanraking met kunstenaars van hetzelfde en van andere vakken, de overtuiging dat zelfs de best geregelde levenswandel en de reinste verbeelding slechts alledaagsche voortreffelijkheden zijn bij den zeldzamen rijkdom van een edelmoedige en gevoelige kunstenaarsziel, kon, middellijk of onmiddellijk, moeilijk onder deze omstandigheden bevorderd worden. Zoo verbeterde, of zoo liep althans groot gevaar te verbeteren, het uiterlijk ten koste van het innerlijk, en won, meer dan goed te keuren was, de voorstelling in kracht, dat het volstond een ordentelijk en wèlonderwezen jongeling of meisje te zijn, om later de carrière van den acteur niet hoop op succes te aanvaarden. Ik vrees

zeer, dat de ervaring de dwaling heeft doen uitkomen, die in deze zienswijze verscholen lag.

Het was in dezen zelfden tijd, dat, behalve de minder goede roep, die van den schouwburg als kweekplaats van huiselijke deugden uitging, de geringe bekendheid met de beginselen van vele nuttige wetenschappen, terecht als een der grieven tegen den tooneelspelerstand de aandacht trok. Men werd te rade, de opleiding in dier voege in te richten, dat de knapen en maagden niet alleen in hunne toekomstige slaapkamers en in die van anderen, het rechte pad zouden weten te houden, maar ook eene prijselijke ervarenheid in de geschiedenis, de algemeene en die van het vaderland, de kennis der heidensche oudheid, de aardrijkskunde, in de nieuwere talen en de Nederlandsche, zoomede in die vakken zouden verkrijgen, die meer direct met hun later beroep in verband stonden. Op dit streven is zeker niets aan te merken, dan misschien alleenlijk dit, dat, evenals aan de vorming die men aan het gemoed poogde te geven, de ontwikkeling van het verstand niet ten koste van de edeler deelen van 's menschen wezen mag geschieden. Die fijnere en moeilijk te omschrijven organisatie van den artist heeft men vóor alles te eerbiedigen, en als men haar bij jongelieden ontdekt, moeten de moeite en de arbeid die men zich ten hunnen behoeve getroost, in de eerste plaats ten doel hebben, háar tot een bereikbare volkomenheid te brengen. Doch dit is gemakkelijker gezegd dan gedaan, en waar velen bezig zijn een minder smakelijk distillaat van elementaire schoolvakken door de halzen der leerlingen te gieten, vermindert de kans dat aan de behartiging van hunne hoogere belangen het noodige gedaan wordt. Niet, omdat niet zeer wel het eene en het andere tegelijkertijd zou kúnnen gebeuren. Maar veel meer hierom, dat de achtenswaardige personen aan wien men met vertrouwen het samenstellen en het ingeven van deze primitieve wetenschap kan overlaten, gewoonlijk eigenschappen bezitten die van niets zoo veel verschillen als van de tamelijk schaarsche qualiteiten waarover iemand moet beschikken, die spreken zal van zijn eigen ziel tot de nog bijna sluimerende

vermogens zijner jonge leerlingen. Onwillekeurig sloot zich dus dit euvel bij het reeds genoemde kwaad aan; vooral daarom onwillekeurig, omdat het, ook voor de beste bestuurderen, gemakkelijker is te zeggen dat deze of gene onderwijzer met vrucht een der aangeduide vakken van kennis heeft beoefend, dan de vraag te beantwoorden, in hoeverre zijn optreden en zijn omgang met de jongelieden overeenkomt met de bedoelingen van een kunstinstituut.

Een derde reden waarom men niet steeds naar deze bedoelingen kon te werk gaan, moet worden gezocht in de achterlijkheid van de kunst die men wenschte te verbeteren. Want hoeveel ook voor de zindelijkheid en voor het lager onderwijs door vrouwen en mannen van algemeene en van bijzondere ontwikkeling kon worden gedaan, al hunne bemoeiingen moesten de arbeid van welgezinde dilettanten blijven en ondergeschikt worden aan den voorgang van eenige leden van het vak, waaraan de instelling haar naam ontleende. Zonder twijfel is de keuze van deze laatste personen zeer gelukkig geweest, maar nooit is het euvel geheel weggenomen kunnen worden, dat een meer artistieke beschouwing van het onderwerp dat men zou doceeren, òf nog geheel nieuw scheen voor den leeraar-zelf, òf ten minste geenszins op de hoogte was van den tijd die hem als kunstonderwijzer zag optreden. De tooneelspeelkunst toch werd en wordt hier te lande hoofdzakelijk beoefend als een bedrijf dat een ordentelijk stuk brood oplevert, en maar door weinigen als een serieuze kunst, waarvoor te leven een geluk is dat door geen ander geluk wordt overtroffen. Het ontbreken van deze overtuiging maakte ook het vestigen van deze overtuiging bij anderen onmogelijk, en de hemel weet dat de loopbaan van den acteur voornamelijk in de eerste jaren rijk is aan teleurstellingen en ontmoedigingen, die door niets dan door een grooten hartstocht voor de kunst kunnen worden overwonnen. En nu kan men goed gewasschen zijn en propertjes in de kleeren steken en behoorlijk onderleid wezen met de gronden van verscheidene kundigheden en zoowel de letter als den geest van alle de Tien Geboden kennen, en boven-

dien door een clubje dames en heeren van goede familie met eenig welgevallen worden aanschouwd, zonder daarom in voldoende mate die passie en die edelmoedigheid te bezitten, die louterend zijn als brandend vuur en een hoogstnóodige staf des levens.

Het zijn deze drie oorzaken die hebben samengewerkt, om de ijverige en eerbiedwaardige pogingen tot verhooging der Nederlandsche tooneelspeelkunst, van een welverdiend succes te berooven. Zij vloeien voort, alle drie, uit de speciaal-Hollandsche achterlijkheid in kunstzaken, een nationaal gebrek, dat niemand in het bijzonder treft, maar dat men ter wille van de waarheidsliefde niet mag verzwijgen. Want een opmerkelijke omstandigheid is het, en wel in staat om onze achting voor de mannen van de daad te verhoogen, dat men bezig is acteurs op te leiden voor een drama dat wij niet bezitten. Lieden, die de kunst vurig beminnen en zoowel hun geld als hun kostbaren tijd er voor over hebben, protegeeren een vak dat zij niet verstaan en meenen de kunst te kunnen dienen buiten de kunst om. Mag dit geen zeer particulier initiatief heeten? Een oogenblik zou men geneigd wezen uit te roepen: - staak toch uw nutteloozen arbeid, de ware opvoeders van tooneelspelers kunt gij niet stampen uit den grond; zoolang de tooneelschrijvers ontbreken, zal niemand die de kunst liefheeft, u bedanken voor de continuatie van een ras van noodzakelijke middelmatigheden.... Maar men zal niet op deze wijze voortgaan. Men zal spoedig bedenken, dat het onbillijk is enkel op den uitslag te letten. Men zal inzien, dat de praktijk hare eischen heeft en de theorie de hare. Maar men zal bovenal gaan begrijpen, dat wat nog niet is, worden kan; dat men zonder begin te maken niet verder komt, en men zal geenszins willen medewerken om de grieven der onvoldaanheid te vermeerderen bij hen, die zelven deze grieven het scherpst van allen gevoelen. Hoe schaarsch het proza, hoe schaarsch de poëzie ook zij, die op onze tooneelen de moeite van het aanhooren waardig is, hoe weinig waarlijk artistiek voelende spelers zich derhalve daar op hun gemak zouden gevoelen, men mag er niet aan wanhopen of

de literaire beweging onzer dagen zal eindelijk de schouwburgen bereiken. De bezem mag niet worden weggezet voor de Augias-stal geheel is gereinigd en het past niemand, den voorganger gering te schatten, die er zijne beste krachten niet aan gespaard heeft. Het is in deze laatste overtuiging, dat deze bladzijden geschreven worden.

II.

Inderdaad zal niemand die eenigermate bekend is met de zaken die wij bespreken, meenen dat een scherpe kritiek op de handelingen van de betrokken personen rechtvaardig zou wezen. Zonder twijfel hebben allen hun plicht gedaan en sommigen misschien meer verricht, dan billijkerwijze van hen kon worden verwacht. Ik wensch mij te bepalen bij de omstandigheden die de ontwikkeling van het tooneelonderwijs hebben vergezeld, en bij den invloed van die omstandigheden op de resultaten. En als men zich ten deze over iets te verbazen heeft, dan is het over de mate van succes dat nog behaald is geworden. De instelling voor de opleiding van acteurs is ten eenemale een schepping, geschapen uit een chaos. Er waren geen tradities die konden worden voortgezet, geen verleden om op te steunen, geen redelijke verwachtingen voor de toekomst en het tegenwoordige was een vel wit papier. De geschiedenis van Robinson Crusoe is hier overgedaan geworden. Stukje voor beetje heeft men alles opgebouwd en wat men thans ziet is uit het niet voortgekomen. Want niet enkel de toekomstige artisten moesten worden opgeleid, maar ook de docenten; de leermiddelen, de vakken van onderwijs moesten gevormd worden. Alles was nieuw; veel ongetwijfeld ook groen. Ik geloof niet te overdrijven als ik zeg dat niemand in Nederland goed wist wat een ordentelijk acteur weten moest en hoe hij zijn kunst moest leeren; bijna niemand bovendien die in staat was een acteur les te geven; zeer weinig ouders die lust hadden hun kinderen dit vak te laten kiezen; en veel van de personen wien het aanging, nog van meening, dat de tooneelspeelkunst eigenlijk niet geleerd

behoefde of zelfs kón worden. In dit gebrekkige moest worden voorzien; wat niet bestond moest worden gemaakt; het kwam hier op volhouden aan. In allerlei richtingen ging men nu op kondschap uit om zijn buit te vinden. Het lager en middelbaar onderwijs stond zijn sieraden af; de rederijkers, het tooneel-zelf, de letterkunde, de oude romantiek en de opkomende aesthetici en journalisten van het geslacht van 1850, werden op contributie gesteld; het dilettantisme van goeden huize deed het overige.

Men gevoelt aanstonds het bezwaar. Er was geen enkele waarborg dat in het kunst-instituut de kunst het voornaamste zou zijn en integendeel alle kans dat hij, die de zaken het best zou laten marcheeren, de baas zou wezen. Ik beweer niet dat de keuze van de individüen verkeerd is geweest, maar het geheel moest een rommelzôo worden en ook als een rommelzôo worden bestuurd: met takt, met overleg, met zorg, en zonder te durven eischen dat hier waarlijk het tooneel baat zou vinden, moest men al zeer blijde zijn wanneer het tooneel-ónderwijs maar op-schoot. De instelling-zelve was zoo teer en de machine, die men te drijven kreeg, zoo onhandig en zoo vreemd, dat men tevreden moest wezen wanneer zij bleef loopen, zonder tevens te kunnen eischen, dat zij in de goede richting liep en het werk deed waarvoor zij was gemaakt. Meer dan goed was, verloor men nu de verdiensten van het betrekkelijke en waarlijk ook het betrekkelijke van de verdiensten uit het oog. Een op-zich-zelf presentabele inrichting voor kunst-onderwijs, die in de beste orde wordt bestuurd, die volgens weldoordachte regelen werkt en te harer tijd in waardeerende termen van zich doet spreken, kan nog zeer wel een ónding zijn en bestemd om te verdwijnen zonder eenigen naam achter te laten in de geschiedenis van de kunst, die zij professeert. En niemand die met zekerheid kan zeggen, dat deze vergetelheid door de instelling die wij bedoelen, zal worden ontloopen.

Voor een deel is dit gevaar het gevolg van de nieuwheid van de zaken en van de personen die hier bij elkaar kwamen. De administratie was zoo moeilijk en daarom werd de admi-

nistratie de hoofdzaak. Maar voor een ander deel is de ongerustheid, die men voor de toekomst van onze pogingen moet gevoelen, te wijten, men zou zeggen aan de periode waarin zij zijn begonnen. Dat was eigenlijk een zeer onartistieke tijd; men moet het tegenwoordige geslacht van schilders en schrijvers maar eens vragen, wat zij vinden van de menschen die toen den toon aangaven. En nu gaat het maar half, in zulk een tijd een nieuwe kunstschool te vestigen. Gij zult onder de rederijkers warme vrienden, bij het middelbare onderwijs ijverige docenten, onder de acteurs geschikte voorgangers en in het kunstlievend publiek belangelooze bestuurders vinden - maar waar haalt gij uwe een of twee onmisbare menschen van daan, die aan het geheel die wijding en die bezieldheid moeten geven, zonder welke gij beter deedt uwe onderneming te staken? Zulke menschen bestaan haast niet in zulk een tijd en als zij bestaan, kan men er zeker van zijn, dat zij door de mannen van het oogenblik niet worden gewaardeerd. Men heeft dan ook niet opgemerkt, dat de opleiding van onze tooneelisten eenigermate in de artistieke beweging van onzen tijd deel neemt. En dat zal zij moeten doen om te worden wat men van haar verlangt. Zij zal alleen dan een toekomst kunnen hebben, wanneer zij op de hoogte geraakt van het tegenwoordige.

Indien men het er over éens is, dat in een tijd die aan wezenlijke artistieke lieden zeer arm, daarentegen overrijk is aan misplaatste ambitiën, het buitengewoon moeilijk zal wezen om op commando een kunstinstituut te maken, dan heeft men nog niet al de zwarigheden overzien die in het bijzondere geval dat wij behandelen, te overwinnen waren.

III.

Ik schrijf hier in het minst geen historie van het onderwerp dat het opschrift van dit artikel is. De onaantastbaarheid van een geschiedkundig betoog, zou door geheel andere middelen dan waarover ik beschikken kan, gewaarborgd moeten worden. En het is dan ook maar bij manier van spreken,

dat ik van de verslagenheid gewaag, die de beheerders van de nieuwe stichting moet hebben bevangen, toen zij aan het overleggen gingen, wat wel de leerstof zou dienen te zijn die zij hunnen elèves zouden voorzetten. Ik zou er op willen zweren, dat geen van hen bij zich zelf van gevoelen was, dat Vondel een auteur was dien men voor zijn genoegen leest. Ik bedoel hiermeê niets onaangenaams voor Vondel. En of er iemand bij was, bij de directie of de onderwijzers, die zes Hollandsche boeken wist te noemen waaruit men nu zoo recht een goed begrip van literatuur kon krijgen, die wezenlijk in staat waren iemand plezier in literaire kunst te geven, betwijfel ik ten zeerste. En voorts is stellig de vraag gerezen: bestaat er anders dan in een antiquarisch opzicht wel een Nederlandsche letterkunde? Is er voor een ontwikkeld modern publiek een Nederlandsche letterkunde, die aan de behoeften van zulk een publiek voldoet, die den intiemen kunstzin van de beste van onze lezers en van onze artisten bevredigt, die stichting en genot brengt in de jonge levens van hen, aan wie later genot en stichting zal worden gevraagd voor anderen? Iedereen, niet waar, iedereen begrijpt wat ik hier wil zeggen. Niet mij zou het passen van zoo vele auteurs kwaad te spreken, wien niets te verwijten valt dan dat zij door andere auteurs in vreemde talen zijn overtroffen. En indien de Hollandsche letterkunde een letterkunde is, die men eerst in een tweede periode van zijn literair leven leert waardeeren, een letterkunde waar men met genoegen toe terugkeert, maar geen letterkunde waarmeê men begint, dan hebben alleen zij het verwijt van miskenning te dragen die deze duidelijke waarheid loochenen, en voor een latere veronachtzaming van onze kunst zijn enkel zij aansprakelijk, die de opvoedende kracht er van hebben willen forceeren.

De mannen van kennis en van talent, die zich ter wille van onze toekomstige tooneelspelers met deze quaestiën hebben bezig gehouden, moeten natuurlijk inwendig de moeilijkheden hebben gevoeld, al was het in dien tijd minder zoo het gebruik, elkaar dergelijke bezwaren niet te ontveinzen. De nationale geestdrift van Potgieter voor onze literatuur

was bij de kunstvrienden van voor vijftien jaar het letterkundig fatsoen, en het prestige van Potgieter was nog te sterk om het publiek te laten inzien dat Potgieter gemakkelijk praten had. Potgieter had een geheele literatuur in zich-zelf, eene nieuw-zeventiende-eeuwsche, een groot kabinet van schilderijen waar al die mannen en vrouwen op stonden zoo als hij er hen op had gezet, en zijn hoogste genot was de pijnlijke verrukking die hem gaf het contrast tusschen zijn gezichten van weleer, en al de waarheid die het wezenlijke leven van zijn tijd hem bood. Dit was de passie van Potgieter en het stokpaardje van zijn minderen. De scherts van Busken Huet gold enkel nog maar als scherts, en het is juist iets voor de tijdgenooten van groote vernuften, om de ongewone waarheden van den één voor paradoxen aan te zien, en de ware ongewoonheid van den ander te verslijten voor de algemeene opinies, die thans aan een ieder zullen passen. Wat aan Potgieter persoonlijk was, werd allemansgading gevonden, en wat Busken Huet bestemde om het gevoelen te wezen van het gezonde verstand der groote menigte, werd uitgemaakt voor de bijzondere inzichten van een excentriek individu.

Een publieke opinie, uit zulke abuizen en tegenstrijdigheden samengesteld, heerschende in een periode toen de literaire kunst-zelve zoo goed als dood was, heeft natuurlijk aan de instellingen die ontstonden, haren invloed doen gevoelen. De eischen van de mode gingen niet samen met de eischen der waarheid. Al gelastte de mode dat men zou trachten de jeugd de geestdrift van de ouderen voor onze fraaie letteren deelachtig te maken, de inwendige stem des gewetens spotte met dat bevel en de ervaring lachte mede. Als er geen werkelijkheid was zouden veel zaken beter gaan, en in het bijzondere geval dat wij bedoelen, dreef de werkelijkheid met goede voornemens een tragischer spel, dan de inheemsche dramatiek ooit had voortgebracht. Want deze schaarschheid was het, die bij het tooneelonderwijs den docent verlegen moest maken en den scholier het gevoel geven dat hij bekocht was. Zoo leerde de één blozen om de reputatie van

een roemrijk voorgeslacht, en de ander te vroeg beseffen dat alle knollen geen citroenen zijn. En als men verlangt dat ik mij duidelijk uitdruk, dan beweer ik dat het denkbeeld, om Hollandsche literatuur te onderwijzen en Hollandsche dramatiek te doen instudeeren, den leeraar die een eigen artistiek gevoel bezit, verschrikkelijk moet obruëeren; dat hij er niet in slagen zal zijn leerlingen in hun werk plezier te doen krijgen; dat hij tot banale en koude aanbeveling zal vervallen, waarvan zijn leerlingen het onpersoonlijke en onware spoedig zullen gevoelen; en dat deze laatsten, van het bijzonder Nederlandsche tot het algemeene besluitende, zullen eindigen met te meenen dat het woord letterkunde de zondagsche naam voor apekool is, en dat men, duidelijkheidshalve, beter deed met direct te zeggen: dat is vervelend, dan: dat is mooi.

Dit alles is den baanbrekers die wij op het oog hebben bekend geweest, zoo dan niet altijd bewust geworden, en de ondervinding heeft hun de oogen steeds wijder moeten openen, totdat zij eindelijk het euvel starend in het gelaat zien. Iedereen die zich met deze zaken bezig houdt, komt er spoedig achter dat de Hollandsche letterkunde geen letterkunde is, die voor jongelieden rijk is aan boekjes die in hoekjes worden gelezen. En dat zijn de eenige geschikte werken en de eenige plaatsen voor leerlingen die van literatuur beginnen te houden. Vondel heb ik genoemd; hoeveel hoort er niet toe om een treurspel van Vondel uit te lezen? Wie niet een heelen cursus in poëzie heeft meêgemaakt, een van die cursussen die niet worden gegeven, vindt Vondel een onuitstaanbaar poëet. Het is gemakkelijk hem te prijzen, maar om er bij zijn leerlingen meê aan te komen, in het idee dat zij iets aan hem zullen hebben, onderstelt een buitengewone stoutmoedigheid. En moeten wij nog meer van de leerstof zeggen? Er is een repertoire, nu ja, maar wie kan het een jong mensch kwalijk nemen, dat hij de Vorstenschool van Multatuli, de Neven van Van den Bergh, de Maria Stuart van ten Kate en De Kiesvereeniging van Stellendijk, zeer spoedig uit den grond van zijn hart leert verafschuwen?

En daar is de vertaling van Shakespeare door Dr. Burgersdijk. Dat is iets waarmede men de lieden tegenwoordig niet met rust laat; in een invloedrijk tijdschrift heeft men deel voor deel aangekondigd met ontvouwing van veel Shakespeare-eruditie, zonder ooit aan te toonen, waarom de vertaling-zelve niet mislukt zou wezen. Mijne vaste meening is, dat het voor een jongen of een meisje genoeg is, om hem eeuwig den naam van Shakespeare te doen haten, als men hen wil noodzaken dit Nederlandsch mooi te vinden. Hoe nauwkeurig, hoe recht antiquarisch, hoe bij uitstek taalkundig de vertaling ook zij, zoo netjes als de poëzie van dit werk is afgeroomd, wordt er weinig karnemelk gefabriceerd.

En nu verzoek ik den lezer wel te willen bedenken, dat ik nog maar alleen van het drama heb gesproken, en van het allerbeste in deze soort. Ik noodig hem uit te overwegen, tot welke excessen iemand moet komen, die in de noodzakelijkheid is, ook lierische gedichten te laten declameeren. En Hollandsch-vertaalde blijspelen te laten spelen! En zijn ernst te bewaren, en zijn geduld niet te verliezen....

Inderdaad, wanneer men de bezwaren overziet waarmede de wakkere vrienden van het tooneelonderwijs te strijden hadden, en die wij nog niet hebben uitgeput, dan neemt onze achting voor hen telkens toe. Op deze manier zal men eindigen met wonderen te doen.

IV.

Ik wil de chronologie niet vaststellen, die bij de omstandigheden en verschijnselen behoort, die ik heb aangeduid. Het zal al zeer wél zijn, indien men de algemeene juistheid van het voorgaande toegeeft, en bij beschouwingen als deze passen geenszins de persoonlijkheden, die een meer gedetailleerde behandeling onvermijdelijk zou maken. Wie bovendien met mij van meening is, dat een persoonlijke kritiek alleen dan nuttig kan wezen, wanneer de fouten met de personen komen en verdwijnen, zal hier allerminst een dergelijke kritiek verlangen. Ik herhaal dit bij het wijzen op een andere reeks

van moeilijkheden, die nauw samenhangen met de reeds genoemd. Over onze dramatische auteurs kunnen wij wel bijna geheel zwijgen, maar hoe modest zijn verder de literaire aanspraken in de kringen, die met het tooneel in verband staan. Dat kan niet anders dan verderfelijk werken op de aankomende kunstenaars; dat hebben natuurlijk de stichters van het tooneelonderwijs begrepen en dat zal hun veel hoofdbreken hebben gekost. Want zij moesten bedacht wezen op middelen, ten eerste om te maken dat de instelling-zelve buiten bereik van den infectie-haard bleef, en ten tweede om te zorgen, dat de leerlingen genoeg zelfgevoel en genoeg *fonds* kregen, om later met al de minachting welke zij waard zijn, op de kringen néer te zien, die ik bedoel. Stellig heeft men naar zoodanige middelen gezocht, en het ligt niet in het plan van deze bijdrage om de afdoendheid van de genomen maatregelen te onderzoeken. Dat zij hoogst noodzakelijk geweest zijn en nog steeds noodzakelijk blijven, daarvan kan men zich overtuigd houden. Welke moeite behoort men zich b.v. niet te geven, om aan jongelieden te beduiden dat maar een of twee van onze tooneelcritici leesbaar zijn, en niet de helft van dit aantal uit een artistiek oogpunt eenige waarde heeft? Is het niet meer dan men verdragen kan, te denken dat aanstaande kunstenaars hun jeugd zouden bevlekken met eerbied voor de uitspraken van de natuurlijk achtenswaardige, maar als auteurs uiterst onverdedigbare figuren, aan wie de vervaardiging van de schouwburg-kritiek is overgelaten? Nu weet ik wel, dat tooneelverslagen niet voor leerlingen worden geschreven, en de samenstellers er van zouden met recht kunnen aanvoeren, dat zij geen schoolmeesters behoeven te wezen. Maar ik ben toch zeer huiverig voor het gevaar dat op zoo teederen leeftijd, als bovendien de ontvankelijkheid voor het lachwekkende nog weinig ontwikkeld is, in het gedurig kennisnemen van deze povere journalistiek is gelegen; nog gezwegen van de moedeloosheid die een intelligenten leerling moet bevangen, als hij gaat bemerken welke personen gemeenzaam zijn met de dingen die hij-zelve zoo liefheeft. Zonder twijfel beantwoorden de tooneelkritieken in onze bladen en

tijdschriften aan het doel waarmede zij worden geschreven; en men beleedigt dus niemand, indien men jongelieden, die het oordeel des onderscheids nog moeten krijgen, ernstig waarschuwt tegen de stoornis die de volslagen afwezigheid van kustzin bij deze vakmannen in hun wereldje zou kunnen veroorzaken. In hun wereldje behooren andere gestalten dan die van deze goedhartige poenen; niemand zal hun naderhand kwalijk nemen, indien zij respect hebben voor de goede beoordeelaars, waarvan ik het cijfer straks heb begroot, en dat mij nu toeschijnt te hoog te zijn. Maar in het algemeen is onze tooneelkritiek lektuur voor menschen boven vijfentwintig jaar.

Indien de tooneelkritiek weinig anders dan afschrikwekkende voorbeelden bevat, is dan het tooneel-zelve veiliger voor aanstaande kunstgenooten? Mij dunkt, dat is er naar. Talent is er in overvloed, ofschoon hoofdzakelijk in den vorm, zou men zeggen, van instinkt. Geen groote zelf bewuste talenten, waarvan een vormende kracht zou uitgaan. Ook dit is een hinderpaal, waarmede rekening te houden viel. Want van zelf moesten die oprichters van de instelling waar wij over spreken, inzien, dat het de schuld van het tooneel was, indien de leerschool voor het tooneel niet beter kon zijn. Dit is een ongelukkige cirkel, waar men niet uitkomt. Hoe te beletten, dat de middelmatigheid de middelmatigheid voortplant, de pedanterie de pedanterie en de wankunst de wankunst? Er was veel kans op, dat men met het éene leege vat het andere leege vat zou trachten te vullen, en indien men deze kans ontloopen is, is men al bijzonder gelukkig geweest.

En zoo is in deze de groote moeilijkheid hierin gelegen, dat men buiten het tooneel om, het tooneel moest verbeteren; dat men met de middelen, die ten dienste stonden, moest streven naar een niet zeer verheven doel, want om de Hollandsche jeugd bekwaam te maken de tegenwoordige tooneelvoorstellingen te helpen uitvoeren, is toch geen zeer inspireerende taak; dat men, eindelijk, niet slechts de acteurs, maar ook en tegelijkertijd de dramatische kritiek behoorde op te voeden, om van de toekomst der artisten iets te kunnen

verwachten. De geheele tooneelwereld moest worden herschapen, en het zou mij niet verwonderen, indien onder de ijverige voorstanders van de hervorminsplannen veel slapeloosheid heeft geheerscht. Want zooals het thans met de zaken geschapen staat, en hoewel een schouwburgbrand geen zaak is om schertsend over te spreken, zou het voor de Nederlandsche kunst te wenschen zijn indien het ongeluk, áls het gebeuren moest, plaats had bij een belangrijke première in een voorname komedie, om al onze auteurs, critici, enthousiasten, habitués, vrienden, trouwe comparanten, stamgasten, met zoo grooten schrik naar huis: te jagen, dat zij zich nooit weder in eenigen schouwburg durfden vertoonen. Ik vrees zeer, dat niets minder dan een groote gebeurtenis noodig zal wezen, om een onontbeerlijken schoonmaak te krijgen.

V.

Dit artikel zou nog onvollediger zijn dan ik mij bewust ben dat het reeds is, indien het de toezegging niet bevatte dat het zal worden gevolgd door eenige beschouwingen over de zaak-zelve, waarvan wij thans hebben gezien, hoe weinig gunstig de voorwaarden konden zijn, die hare eerste en latere ontwikkeling hebben beheerscht. Er is zeer veel verband tusschen de nieuwere begrippen over proza en poezie en de theorie van het declameeren. De tooneelspeelkunst is de kunst van het verzinnelijkt voorstellen van de bedoelingen van den dichter door het lichaam van den acteur. De wijze waarop men dit gedeeltelijk, door het spreken, dat het voornaamste middel is, te doen heeft, valt binnen de literaire beschouwing. Het overige, de voorstelling door gebaren, kleeding, gelaatsuitdrukking en grimeeren, behoort bij de plastische kunst. Doch de waarde van al deze middelen is ondergeschikt aan deze opperste uiting van het menschelijke vermogen. Zij is ook een afzonderlijke kunst, de kunst van het zeggen. Zij leert ons het oor te scherpen voor den geheelen rijkdom van wisseling in toon en stemming, voor den geheelen rijkdom en voor al hare fijnheid, voor de volle diepte en de hoogste

klimming der extase, voor de nauwkeurigheid van elken klank als den weêrklank van aandoening, voor de noodzakelijkheid van rhythme en rijm, voor den samenhang van de verbeelding, van het sentiment, van maat en schakeering van beide, met de verdeeling en het geluid van het gesproken woord. Zij leert ons het oor te scherpen, en den mond te doen uitspreken, wat het oor heeft gehoord.

AM., *Juli '88*.

Boekbeoordeelingen.

De heer Hugenholtz heeft een bewerking uitgegeven van een boek van W.M. Salter, die ‘Zedelijke Religie’ heet.[1)] Dat boek is geen kleinigheid. Het is kompleet een soort nieuwe Bijbel: een toekomst-Bijbel. Wij hebben nu den tijd gehad, - redeneert ongeveer Mr. Salter - dat de menschen aan goden geloofden. Wij, ontwikkelden, doen daar niet meer aan. In dien tijd hadden de menschen hun Boek, hun Bijbel de Christenen, en daar stond alles in hoe men doen moest: dat was héel gemakkelijk. Daar stond in wat voor deugden men hebben moest: men sloeg het na en schafte zich de deugden aan. Men moest ze hebben, omdat God het zei, zooals men die en die boeken hebben moet op de burgerschool, omdat de Directeur het zeit. Nu wij - ontwikkelden, - niet langer gelooven aan God, hebben wij natuurlijk ook niet meer een boek van God, en nu is het een lastig ding te weten wat voor deugden wij noodig hebben en hoe wij er aan komen zullen. Wij leven er nu maar, en vooral onze zorgeloozer broederen, wij leven er nu maar zoo vroolijkjes op los. Dat mag niet. Waarom dat niet mag? Ja, dat harmonieert niet met het goddelijke in onze natuur. Het goddelijke, wat is dat als God-zelf er niet is? Ja, het

1) Zedelijke Religie door P.H. Hugenholtz Jr., bewerkt naar W.M. Salter's ‘Religion der Moral.’ Amsterdam, Tj. v. Holkema. 1888.

goddelijke dat is wat het goddelijke wezen zou, als God er wèl was, en dat God er niet is, is geen reden om niet langer te gelooven aan dat goddelijke, dat er toch is, neen, zijn zou.... Nu is deze redeneering niet duidelijk, maar dat hoeft ook niet. Mr. Salter - Dominé Hugenholtz - bedoelt ook niet dat men duidelijk moet zijn, - hij bedoelt, dat is héel duidelijk, dat wij er niet zoo vroolijkjes op los moeten leven, met of zonder God dan. Wij moeten deugden hebben. Wij moeten zien dat wij deugden krijgen.

Men kan denken, dat gaat maar zóó niet. Maar daarin heeft men ongelijk. De zaak is eenvoudig deze: alle menschen op de wereld moeten goed worden, zij moeten zedelijk worden, zij moeten vóór alles rechtvaardig worden. Als de heele wereld nu eens goed, zedelijk en rechtvaardig wezen ging, dan zouden wij wel eens willen zien - bedoelen de heeren Salter en Hugenholtz - of wij dan niet in een goede, zedelijke en rechtvaardige wereld leven zouden.

Jawel, dat geloof ik óok wel. En ik sta maar verbaasd er over dat de heer Hugenholtz ons zooveel stoutmoedige wijsheid in zoo'n bescheiden stijl kan voorstellen. Want, inderdaad, de stijl van dezen heer is meer dan bescheiden, hij maakt heelemaal geen aanspraken, hij spréékt niet, van bescheidenheid.

Ja, waarachtig, ik weet niet dat ik ooit in mijn leven een mensch - laat staan een stijl - gezien heb, die zoolang den schijn van praten tegen mij aannam en dan ten slotte nog niets gezeid had. Want dìt is wel degelijk de hoofdinhoud - ik laat nu daar alle détails, die ook ergens anders staan konden - van dit zotten-boek: dit: dat de heele wereld goed zal zijn als de heele wereld goed is.

Och, wezenlijk, als de grootste 19de eeuwsche geesten zich ziek peinsden over die vraag, van wat goed en wat kwaad is, - dan was het niet, omdat ze d i t niet geloofden. De zaak is ernstiger en wordt besproken hoog boven de hoofden van heeren als Salter en Hugenholtz: - Heine bepeinsde

haar van dat hij kind was. Ze is deze, dat er aldoor, onder de besten van deze geslachten, een verlangen is naar uiting van dien hartstocht van het Goede, die, even sterk als de hartstocht van het Schoone, en even onsterfelijk, in de menschen leeft. Ze is deze, dat sinds de Goedheids-verbeeldingen van het Christendom niet meer goed zijn voor ons, latere, maar och, nog niet zoo ontwikkelde menschen, wij, dat is in zijn besten en grootsten, dit heele menschengeslacht, die uiting, haar nieuwe uiting, zoekt, en nog maar niet vinden kan. Wàt wil dat: wij moeten goed zijn? Ja, waarachtig, dat weten we wel. Maar dit is de vraag: - en wáar is het antwoord? - Toon ons onze voorstelling van Goedheid, toon ons, in woorden, of in welke materie ge wilt, dat begeerde groot-goede leven, zooals het éens zijn zwaargehouwen groepen óp-visioende voor de oogen van de Joodsche zieners, heerlijk voor hunne, maar voor onze veranderde oogen zoo niet meer. Zóo als de verlangers naar Schoonheid, wreed en slecht, in hun begeerte naar de Schoonheid verzinnelijkt, zitten te turen in hun leege verbeelding of daar nóg niet de verschijning komt, - zoo vragen de begeerders naar Goedheid, het eindelijke Beeld, het eindelijke Boek van het Goede aanschouwelijk.

Begrijpt gij dát? En begrijpt gij dan óok dat het nu ook enkel aankomt, bij wie spreekt over goed-zijn, op de uiting, de verzinnelijking, de verbeelding van het Goede, dat in hem is? Dat wij enkel vragen: of die uiting klaar is, of die verzinnelijking voelbaar is, of die verbeelding te aanschouwen is, door óns, die in dit donkere leven ons groote licht van Goedheid zoo min kunnen ontberen als dat andere, van de Schoonheid? Wat vermeet ge u dan, midden in onzen grooten begeers-angst aan te komen met uw lamzielige gezanik van: wij moeten nu eens goed zijn, - dát te doen, met een stem, die ik niet verstaan kan, zoo brabbelt ge, in een stijl, dien ge niet gevonden in u-zelf, maar gestolen hebt van anderen, met geen enkele verbeelding voor mij, die u er om vraagde, dan uw eigen lamzalige figuur er achter, die niet buigt van de vracht van uw ideeën?

Wat zegt ge, dat ge geen profeet zijt, gij, Salter. Elia op den Horeb zou ú niet gebruikt hebben voor het jongetje dat uit moest zien of de wolk kwam. Er waren intelligenter knaapjes in Israel. Wat speelt ge dien profeet voor marktschreeuwer, Hugenholtz. Komaan, laat hem zien op onze kermis, - wij zullen schaterlachen, wij, slechte menschen; en dat lachen zal geen hoon zijn voor de Goedheid, die gij gehoond hebt, want wij hebben stil in onze harten de deuren gegrendeld van haar huis, om haar veilig te houden voor u en uw soort.

Ik herinner me niet ooit grooter voorbeeld van domme aanmatiging te hebben gezien. Deze brabbelende, verwarddenkende menschen, deze drabbige filters waar de stroom van de moderne ethiek niets heeft in achtergelaten, dan halve kennis - ik heb bewijzen voor wie er naar vragen wil - en een goren warboel van verrafelde ideetjes; deze vermeten zich een opeenvolging te maken met een klimax van ontwikkeldheid: ten eerste: het Christendom van Jezus, ten tweede: de zedelijke religie, - van hen-zelf. Wat is dat, klagen we: goed, rechtvaardig, zedelijk? Zij doen, alsof ze 't weten, zij tweeën - zij, ontwikkelder dan Jezus. O, dat ik wist waar de geesel van touwtjes is, waar die Machthebber over twintig eeuwen het geld-plebs mee ranselde uit den voorhof. Dát zou rechtvaardigheid zijn, hen te geeselen. Ik zou goed zijn, en zoo zedelijk. Want er is geen grooter hoon dien ik zien kan in de wereld, dan dat de kleinen van een lateren tijd, in hun plebejer-moed, een oordeel stellen over de grooten van voorheen. Dáár moet de Tempelwacht toe zien.

O, het einde van dit ons zoeken naar het weten wat goed en wat kwaad is, zal ánders zijn als deze lieden zich verbeelden. Niet een trachten van elken kleinen mensch voor zich-zelf naar goed en rechtvaardig zijn, met behulp van een dominé. Niet boekjes over een religie van de zedelijkheid. Maar het einde zal zijn zooals het begin was, dit, dat er één

man komt die De Verbeelding maakt van alle Goedheid en haar schrijft in zijn Boek, dat Het Boek zal zijn van wéer twintig eeuwen menschheid. Dán zal er niet gevraagd worden, wat goed of wat kwaad is. Want zij zullen het voor hun oogen zien en het moeten hooren, en hun monden zullen zich wennen het ná te spreken, en hun lichamen zullen groeien van in de buiken van hun moeders af, naar het onveranderlijk beeld van Zijn volkomenheid. Dan zullen zij Hem den Levenszoon noemen, omdat Hij werkelijk de erfgenaam zijn zal van Het Leven, dat een klein deel geeft aan elk stuk van het Geschapene. De Levensbron zal hij heeten, want Het Leven, dat in Hem is, zal van Hem uitgaan, en wat levend geacht werd, zal levenloos lijken bij Hem.

Het kan niet zijn dat er zóo lang en zóo hevig een begeerte naar het Goede-verzinnelijkt zijn zou, zonder dat Het Goede verzinnelijkt werd. Wèl kan het nog tijden duren en mogelijk zullen wij den man, die het doen zal, niet zien. Maar al won ik mij in de wereld geen ánderen naam, dan dien dat ik Hèm voorspeld heb, - ik zou niet wenschen naar een grooteren. En al stierf ik met geen anderen roem, dan dien dat ik alle makers van valsche aanspraak heb afgegeeseld van de plaats, die voor Dien bewaard blijft, - ik zou niet wenschen naar een grooteren. Want dit heb ik geleerd in mijn leven, dat nu nog kort is, dat er ná het doen van het grootste, niets heerlijker voor een mensch te doen is, dan werken opdat het komt. -

En nu weet ik wel dat het dikwijls nuttig kan zijn, zoo eens niets tegen de menschen te zeggen, als: gij moet goed zijn, gij moet zedelijk zijn, gij moet rechtvaardig zijn. Het is niet de kleinste deugd van roomsche pastoors en protestantsche dominé's, dat zij zóo veel menschen beter en billijker hebben gemaakt. Maar dat is toch een heel eenvoudig iets, nietwaar, dat zeggen, dat men goed moet zijn. Daar hoeft men niet ijdel bij te wezen en uit ijdelheid grooteren te honen. Daar hoeft men geen bombast bij te schrijven en te doen alsof men veel weet, en diep gedacht heeft en een

stijl bezit. Daar hoeft men zelf maar een eenvoudig, máar een goed, mensch voor te zijn. Kom maar hier, dominé Salter, zie, ik glimlach weer, ik zal u geen kwaad meer doen. Ik wou zeggen: gij hebt daar een vereeniging in Chicago. Vereeniging tot aankweeking van het zedelijk leven, heet die in de Hollandsche vertaling. Zeg maar: Vereeniging om de menschen wat beter te maken, dat is wel zoo begrijpelijk. Zeg tegen de leden van die vereeniging - ja toe, stuur hun voortaan niet meer van die eigenwijze 'grondslagen', die het me groen en geel voor de oogen maken met hun 'zedelijke inzichten', 'wetten van de zedelijkheid', 'zedelijke behoeften' en onzedelijke onverstaanbaarheid, - zeg hun dat ze moeten probeeren goede menschen te zijn en altijd goed te doen aan anderen; niets meer; dat is volkomen wat gij hun zeggen kunt. Dan zullen wij hopen, dat ze er andere deugden uit zich-zelven bijkrijgen. En praat niet te algemeen over de maatschappij en het leven, want alleen grooten menschen komt het toe, algemeen te zijn; en het gemeen heeft aan dat algemeene niets. En gij, dominé Hugenholtz, wees maar niet boos, gij zegt dat gij houdt van wie het goede wil, en dát te willen heb ik toch bewezen: - gij hebt daar in Amsterdam een vrije gemeente, en daar zijn allerlei menschen - ik ken er zelfs en er zijn er bij, waar ik van houd, - die uw vrienden zijn. Les amis de mes amis... gij ziet dus dat wij niet zoo ver van elkaar staan.

Gij zijt min of meer mijn vriend, zonder het te weten. Doe met hen zooals ik den heer Salter zei dat hij doen moest. En schrijf niet meer, dat zou een goede daad van u zijn. Als gij den heer Salter spreekt - gij gaat immers naar Amerika? - bespreek dan met hem deze dingen, die ik hier geschreven heb, en zeg dat zij de welgemeende raad zijn van een Hollandschen vriend.

Ik zet mijn gedachten over den Bijbel voort. Ik voel hoe langer hoe meer in mijn leven wat een onvergankelijk Boek

dat is, dat de christenen niet meer hebben gedaan dan te erven van de joden. Het is wezenlijk een Openbaring. Het Leven openbaarde zich er in, midden tusschen de levende mensche-heuveltjes, een Himalajah van leven, wijd-weg zichtbaar aan den horizon van twintig eeuwen. Vaster en klaarder dan de standbeelden op onze pleinen, zien wij Mozes zitten op den Sinaï, op de knieën de beschreven tafelen, - Jezus op den Berg van zijn zaligspreking. Het is een wonderlijk teeken van hoe veelbeteekenend groot dat Boek is, dat juist in dezen tijd nu er naar een ander Boek over de heele wereld verlangd wordt, ál die verlangenden dát Boek nog eens overlezen, en niet kunnen uitscheiden van het te bespreken. Een groot en als een opgericht teeken zal het blijven dat juist nu, in deze eeuw, nu een andere Bijbel gevraagd wordt, déze Bijbel eerst recht begrepen is, inniger, èn grooter dan door alle voor-19de-eeuwsche theologen. Als ik spreek van dat innig en groot begrijpen van den Bijbel, dan denk ik allereerst aan wat Heine over het Oude Testament geschreven heeft. Hij, zelf zoo 'n Israelitische Nomaad in het Europeesche leven, trilde van pijn en heerlijkheid, toen hij het theologantenstof afsloeg van het Oude-Verbonds-boek, en dat zwervende joden-volk met den pijnlijken trek om den mond, niet als Bijbelhelden, statige idioten, maar als menschen, pijnlijk-zoekende zwervers, met hun tenten door de woestijn deed gaan. Het was het nieuwe weer-voelen van de verbeelding van zijn voorvaders, het was het tweede opleven van die Levens-openbaring, die dood scheen, voor de oogen van een 19de-eeuwschen mensch. Het was het weer bijna zoo vèr zijn, voor het eerst na meer dan twintig eeuwen, als de joden van toen waren geweest. - Maar ik denk ook aan dat andere begrijpen dat niet een dichter, maar de scherpzinnige beginners van de historische kritiek hebben vermogelijkt. Gij houdt den Bijbel voor historisch, zeiden zij, wij zullen onderzoeken en u aanwijzen wat er historie, wat er verdichting in is. Dat heeft de nieuwe theologie - anders dan de oude die zich ophield met kantteekening en tekstuitleg - gedaan. Achter den Bijbel is het ons nu mogelijk

het historisch-waar worden te zien van het Jodendom; de Joodsche gebeurtenissen, en den Joodschen geest.

Een geschiedenis van den Joodschen geest is het boek, dat Prof. Pierson geschreven heeft.[1)] De geschiedenis van den geest, die het Oude Testament heeft voortgebracht.

Zie, zegt Professor Pierson - en ik geef niet zijn woorden weer, maar zijn bedoeling; - de mannen van de wetenschap hebben ons geleerd, dat de Bijbel zooals wij dien kennen, niet ontstaan is als een verzameling van geschriften, stuk voor stuk geschreven op een bepaalden tijd, door de personen, wier namen er bij staan, en geregeld achter elkaar geplaatst. Zij hebben ons geleerd, dat hjj is de laatste redactie - met een bepaalde bedoeling omgewerkt - van geschriften, die ieder op zich zelf en in bundels bij elkander, al herhaaldelijk omgewerkt wáren, óok telkens met een zekere bedoeling. Zij hebben voor ons geschift: de oorspronkelijke stukken in hun tijd, de omwerkingen in hun tijd, de bedoelingen van de omwerkers. Dát is onze materie. Uit die drie gegevens kunnen wij naar tijdsorde opmaken wat er te doen geweest is in de geesten van die Joodsche schrijvers, die, de een na den ander, het hunne hebben bijgebracht om den Bijbel te maken zooals hij is.

Wat is er te doen geweest in die geesten? - dat is wat ik weten wou. Dát zal ik u verklaren, nú ik het weet.

Ik zie in mijn verbeelding, nu ik het boek gelezen heb, den heden loop van die geschiedenis. Ik zie dat volk van schreeuwerige herders, die licht-opgewonden Israëlietische menigte, net kinderen, met hun zielen vol van de gekste en grootste eigenschappen, kris en kras door mekaar gegooid; met hun huilen en lachen, hun wreed-zijn en week-zijn, met hun kleine geniepigheid en groote openhartigheid, al

1) Geestelijke Voorouders. Studiën over onze Beschaving door A. Pierson. Israël. Haarlem. H.D. Tjeenk Willink. 1887.

naar de buien van hun stemmingen dreven door hun bewegelijke lijven. Dat kwam af naar Kanaän. Daar was goed land, daar was water en al wat men noodig had. Daar zouden ze blijven. Werden ze bang gemaakt, dan liepen ze weg, werden ze boos gemaakt, dan vochten ze als dollemannen. Ze hadden allerlei goden. Gelukkige, klaar-rustige naturen als de Grieksche, weten enkel van schoone, klaar-rustige, gelukkig-schoone, goden. Zij, die nooit recht wisten hoe ze zijn moesten, maar dan zus en dan zoo waren, hadden goden van allerlei stemmingen, niet schoon, maar heel erg persoonlijk. Eén krijgsgod hadden ze: Jehova. Hij was niet meer waard dan de anderen: zij hadden óok geen aandoening, die hun meer dan een andere waard was. Maar eens, toen ze daar rustig zaten, kwamen een stuk of wat kleine koningen, met hun legertjes, en die vielen over hen heen. Toen overkwam hun - die altijd wegliepen als een ander hen van hun bronnen joeg - toen overkwam hun wat hun nog nooit was gebeurd. Eerst wilden ze aan den haal gaan, de meesten wilden het: ze konden zoo bang zijn, die Joden; maar ze deden het niet: ze stonden; vooraan stond Deborah, stond Barak. Daar dalen de stammen van de hoogten en gaan op over de heuvelen, aanloopend, met een groot geschreeuw, aanstortend: Jehovah! Juda was er wel niet en Ruben dacht diep na over de vraag of hij op zou trekken in den oorlog, maar bleef bij de herdersfluit - maar toch werden de koningen geslagen, geslagen door den krijgsgod Jehovah. Toen moest Jehovah de éenige Godheid zijn. Hoe meer Kanaän het land werd van Israël, hoe onbetwistbaarder het eenheerscherschap zijn moest van dien god, die het veroverde voor zich. Dat was zoo natuurlijk onder de Joden: onder de besten van hen in verbeelding. Het profetisme van Jehovah ontstond. Met bloemen en zang, en muziek en vaandels, dansende, trokken stoeten geestdriftigen in extatische koortsen door het land profeteeren van Jehovah. Nazireeërs wijdden zich hem tot een secte. In hun omwerking van oude verhalen vertelden d i e profeteerenden van een Israël, dat zou op zijn getrokken uit Egypte, op het woord van Jehovah, om Kanaän te nemen

in Zijn Naam. Maar over hun dwepen heen handelden de praktischer Joden: zij vroegen om een koning. Daar was Saül, Saul, die toch ook de profeteerenden niet kan naderen of hij tuimelt mee in hun extatische dansen. En wel trachten de vromen hem de baas te zijn; wel houwt Samuël daar hij bijstaat, Agaz neer, den koning, dien hij spaarde, schoon hij hoorde aan Jehova; wel stelt hij David tegen hem over, om Gods wil te doen tegen Joden en Heidenen, maar het helpt niet. David, de verstandige bandiet, vecht links en rechts nu tegen dan voor de Filistijnen, struikroovert met behulp van priesters en profeten en heeft de vrouwen zoo lief als zijn wapenen; maar als hij koning wordt zal hij koning zijn, hij en niet de bemoeizieke geestlijkheid. Hij maakt een rijk van het Jodenvolk. Hij vecht de oorlogen uit in de rondte en als Salomo op den troon komt, weet de heele wereld, die daaromheen leit, dat, of er dan al of niet veel vroomheid is in Israel, er een Rijk van Israëlieten bestaat. Salomo - het is een goed woord van Prof. Pierson - was de pluim van Israel. Die mooie, veelkleurige pluim ging maar vroolijk heen en weer op de hoogten van Jeruzalem, en een mooien tempel bouwde hij er voor dien goeden krijgsgod Jehovah, dien hij hoopte dat hij nooit noodig had; maar ook bouwde hij tempels voor aardiger uitheemsche goden en heerlijke huizen voor de duizend vrouwen, waar hij zoo beroemd om werd. En het zilver was als niets, zoolang hij koning was, en de wijze koningin van Sheba kwam hooren naar de geestige raadsels en vernuftige vonden - o, om voor te knielen waren ze - van dien mooien Joodschen pluim. Maar het land ging er niet mee vooruit met al die mooiigheid, en toen Rehabeam koning was, werd het er niet beter op.

Ik zie in mijn verbeelding het groote keerpunt. De verstandige mannen stonden op tegen dat huis van David, dat Juda, het gehate, dat niet meedeed in den strijd van Deborah, groot gemaakt en het eigenlijk Israël er had aangehangen als een stuk sleep-japon. Een rijk was er nu, ja, maar er

moest gezorgd worden dat het rijk bleef. Maar de strijd van Israel tegen Juda en van het een zoo goed als het ander tegen allerlei vijanden van buiten volgde, onder allerlei gauw vermoorde koningen. Assyrie en Babylon vallen heen over de kleine rijken. De Babylonische ballingschap. - Toen hoog boven uit dat wereldsch geroezemoes rees het nieuwe Profetisme, de groote profeten-kunst van de Joden. De profeten hadden altijd zóo ver hun oogen laten gaan dat ze Israël niet zagen; hun handen hadden ze uitgestrekt, maar nooit gegrepen wat er vóor lag. Voor hun voeten wriemelend scholden hen de praktische menschen. Maar de praktische menschen hadden het afgelegd. Het had niets gegeven al dat zien wat vlak bij lag en dat wurmen met de handen. Nu zouden zij, die zich verbijsterd gestaard hadden op den God, waar hún handen heen reikten, zeggen van wat z i j gezien hadden en bestreefd. Godsmannen waren zij, en niet van de wereld. En luid-uit riepen zij de fataliteit van hun ontwerkelijkte ideeën: God is er niet om den mensch; de mensch is om God. Wat schaadt het of het land verloren gaat! God wilde het en het is de straf voor uw overtredingen, - gij leeft niet om het land te dienen, maar God. Zij werken de Schriften weer om en van Abraham maken zij den profeet, die met God spreekt voor de redding van de vromen van Sodom; Mozes wordt het type van den Profeet. Hun symbool is dat reuzenstandbeeld: Mozes zittende op den berg met opgeheven handen en de vrienden, die zijn armen ondersteunen, den dág lang roepende tot God om overwinning voor het volk, dat beneden hem strijdt tegen de heidenen. En dat andere: Mozes, op den Sinaï: God geeft hem de tafelen in vuur en onweer, en niet éen uit het volk om den berg heen mag de hellingen betreden, die dooden van heiligheid. Zij maken in hun heilige verbeelding dien God, die geen vorm meer heeft - want hij is een toornend God, als z i j toornen, een genadig God als z i j zegenen, een God, dien zij wreed maken met hún wreedheid over de kwaden en teêr met hún mededoogen over dat lijdende volk. Zij zijn de absolute heerschers over dat God-zijn. Zij voorspellen er de

toekomst van. Want ver weg achter den God die is, zien zij den God die zal zijn: den Messias-koning. Daar moet een man zijn, een God vol menschelijkheid, die als een onwankelbaar-stille verschijning staan zal, zóo ver en zóo hoog, dat de voorwaarts gaande geslachten hem altijd en altijd voor zich uit zullen zien. Oók de Heidenen. Uit Bethlehem zal hij komen. Zijn Naam zal zijn Wonderlijk, Raad, Sterke God, Koning der Eeuwigheid, Vredevorst. De volken zullen hem zien en heilig zijn.

Maar ook dát kon nog niet het einde zijn. Zij hadden zich verbeeldingen gemaakt van al hun kwaliteiten, zij hadden zich hun God gedroomd in alle denkbare stemmingen, - maar nóg hadden zij den God niet geschapen, die als de vleeschgeworden ziel zou zijn van het lijdende Israël. Jesaia maakte hem. Den Koning-Messias, den heerlijke, schiep hij om in den Man van Smarten. Dat was hun eindelijke uiting. Dat was Israël zelf, nu héelemaal belichaamd in den God-mensch. In Hem waren zij-zelf, het wormpje Jacobs, het volkje Israels, de nederigsten en lijdendsten onder de menschen, juist doordát ze die waren, geworden tot de grootsten onder de Goden. God, dat was Israël verzinnelijkt.

Ik houd even op met mijn overzicht. Ziet ge wel hoe het altijd hetzelfde is met het groeien van groote begeerten? Eeuwen door morde in dat volk het verlangen naar het Goede-verzinnelijkt: dáarom kon het niet uitblijven dat het verzinnelijkt wèrd. Wij zijn net zoo als de Joden; alle volken, die wat willen zijn als de Joden. De Grieken, het schoone volk, wilde zich opperst openbaren: het openbaarde het Schoone. Israël, het goede volk, wilde zich opperst openbaren: het Goede openbaarde het. Wij, of wij een verlangen voelen naar de Goedheid of de Schoonheid aanschouwelijk, áls dat verlangen maar groot is, zullen zij eenmaal aanschouwelijk zijn. Ik geloof niet aan passies, die doodloopen, tenzij dan dat ze klein zijn en waard dat het leven ze lamslaat. De sterken sterven nooit.

Dit is de macht van de Joden over ons, Europeeërs. Dit dat zij ons door hún voorbeeld getoond hebben hoe het Goede belichaamd wordt, door dát volk dat het belichamen w i l.

Wij zijn nog zulke kinderen, wij negentiende-eeuwers. En wij moeten groote menschen worden. Wij moeten als groote menschen rustig en onverstoord door het leven gaan, gaan met onze kleine, jonge vormen door dat eeuwen-oude leven, waar de verschijnselen bij millioenen achter en voor en ter zijden staan - en tóch moeten wij niet vervaard zijn. Dat is heel moeielijk zóo een groot mensch te worden. Wij kijken naar alle kanten en worden bang en verlegen van elk ding, dat er weer anders uitziet als elk ander. Wij klagen zoo gestadig dat het leven zoo onontwarbaar is. En het Leven i s niet onontwarbaar voor wie leerzaam is. Want hier zijn millioenen feiten: maar voor al die zamen geldt één waarheid. Daar zijn millioenen: voor die geldt één andere. Laat die feiten maar vallen als ge die waarheden geleerd hebt en leef in uw eenvoudige geloof. Dat is een bosch van verschijnselen, dat Joodsche leven. Máar verdwaal er niet in, máar zie het bosch niet n i e t, om de boomen. Eén ding is de waarheid, die dat heele bosch u leeren moet. Het Goede belichaamt, wie het belichamen w i l. - Zoo zijn er veel bosschen en elk bosch heeft veel boomen: onontwarbaar; - maar de éene waarheid is eenvoudig. 't Zijn de ware leerlingen van het Leven, die haar weten te leeren. Zij zijn de ware Leermeesters van volken.

Dit is de deugd van Professor Pierson, dat hij één zoo'n groote waarheid ons heeft geleerd. Daar ben ik hem dankbaar voor. Daarvoor moeten veel menschen hem dankbaar zijn. Want daar lag onze Bijbel: Wij konden hem mooi vinden in brokken en er over fantaseeren. Daar lag zelfs de wetenschap, die ons leeren kon de Bijbel-joden te verstaan. Maar daar lagen ze dan ook. Wij konden ons suf en gek ploeteren op die vrachten geleerdheid. Wij konden duizendmaal de brokken van den Bijbel door elkaar gooien en nooit zien wat daar een mooi volk achter zat. Nu hoeven wij dat niet

meer te doen. Prof. Pierson heeft het werk gedaan, dat een groot en goed werk is, want het is gedaan voor anderen. Hij is een moedige man geweest in het goede te doen, en een dien men bewonderen en van wien men houden moet om de mooie, groote waarheid die hij ons gegeven heeft. Men moet behalve moedig en goed, ook niet klein zijn om zoóveel te kúnnen geven. Niet de kleine menschen begrijpen de vloeden van aandoening die door volken en eeuwen opzetten en branden. Het is een groote daad naar zulk begrijpen te kunnen pogen zonder er belachelijk uit te zien. Later zal men zeggen: die schrijver heeft ál den hartstocht van dat Joodsche streven n i e t begrepen: dat voelt men aan zijn stijl, die niet van stroomende hartstochtelijke rondingen, maar van een kranige vierkantheid is; - aan zijn voorstelling van de personen, die níet van reusachtige proporties zijn, maar van een stevige Europeesche middenmaat uit de helft van de 19de eeuw - die hij liefst ook bij 19de-eeuwers, o herhaaldelijk, vergelijkt; - aan den heelen loop van zijn boek-bouw, niet in-eens met gegoten slagen, als golven, één beeldgroep na den anderen, maar in vierkante blokken, naast elkaar gesteld, met effen, rechtlijnig-symmetrischen bijbouw van kleinigheden, die ons hinderen in ons zien naar het geheel. Later; nú moeten wij blij zijn met dit mooi boek. Zeggen wij nu: stond dat boek maar meer in éenen voor ons; konden wij het zóo aanziende maar in éenen voelen: o juist, dát is de leer, die ons toekomt uit die geschiedenis, - zeggen wij het, maar niet verwijtend tot den schrijver, die al zóo veel voor ons deed. Hij heeft ons dát te zeggen toch geleerd, ondánks zijn zóo-zijn. En wij herhalen in gedachten: Dát is de macht van de Joden over òns, Europeeërs, dit: dat zij ons door hún voorbeeld getoond hebben hoe het Goede belichaamd wordt door dát volk, dat het belichamen w i l.

Het nu volgende in het boek van Professor Pierson is eigenlijk iets heel afzonderlijks. De geloofs-aandoening heeft zich in een konkrete verbeelding geuit. Nu begint de geloofs-reglementeering in het dagelijksch leven. De gewone men-

schen gaan nu geloovig zijn. Zij zullen hun geloof gaan toonen, niet door mooie verbeeldingen, maar in nuttige vormelijkheid. Eén ding is vastgesteld door de profeten: dat het volk er om God is. Goed zoo, zeggen de vorm-menschen na hen: Is het volk er om God, dan moeten wij ook dóen alsof het om God is. Dan moet er een priesterschap zijn, die God geheiligd wordt; - dan moeten de dingen die de menschen doen, zoo dagelijks, niet zóo maar gedaan worden. God hoort er aan te pas te komen: deze handelingen en toestanden zullen wij rein noemen, gene onrein. Dat rein en onrein moet geweten worden, tot in de puntjes: het moet beartikeld staan in een priesterlijke wetgeving. De taak van den geloovige moet zijn, letten, van dat hij op-staat totdat hij slapen gaat, op de vormen of manieren waarmee hij God beurtelings dienen moet. - De priesters van toen maakten die nauwkeurige Mozaïsche wetgeving.

Het was de groote tot-vormen-verstijving van het geloof van Israel. Een werk, dat Ezra had meegebracht uit de ballingschap: wetgeving en geschiedenis, wordt opgenomen in Pentateuch en Josua. Het begon met het scheppingsverhaal; volgden de geslachts-registers van Israel, Gods verbond met Noach, Gods instelling van de besnijdenis, hoe God het geslacht van Abraham uitverkiest en wonderen doet om het te behouden; het Paaschfeest, de uittocht, hoe Jehovah zich telkens openbaart aan Mozes en het volk; de wetgeving op Sinai, de verovering, de verdeeling van Kanaän. Zoo had God alles gedaan en alles voor Israel. Nu wist men het. - Dan volgde de wetgeving: God had die gegeven aan Mozes; aan Mozes, - natuurlijk: want Mozes was uit het huis van Aäron, het huis van Aäron was van het geslacht van Levi, Levi had God uitverkoren van de kinderen van Jakob, Jakob van de kinderen van Isaäk, Isaäk van de zonen van Abraham. In die wetgeving stond alles wat men weten moest, alles en het kwam regelrecht van God. Alle zonden zullen gewroken worden, elke overtreding gestraft. Het volk zal de straffen uitvoeren, de priesters zullen toezien en bevelen, de Hooge-priester zal over allen staan, ook over de Vorsten.

Men kent den invloed, dien die historie en wetgeving tot tegenwoordig toe op Europa hebben gehad.

Daar was wat veranderd in de Joden, dat zoo iets gebeuren kon. De schreeuwerige herders met hun goden zooveel ze wilden, en hun godsdienst elk op zijn eigen houtje, waren niet in-eens maar omgezet in de statige wets-vereerders, die van dat de zon op- totdat zij onderging, met ernstige nauwgezetheid deden naar de letter van den Talmud. Nu hadden zij niet meer rondteloopen met hun zielen vol dronken stemmingen. Zij konden thuis gaan zitten, of voor hun deur staan, of staan op hun plaats in den tempel, van achteren naar voren lezende in het boek dat het wist.

Een studie over Job en een over het Hooglied sluiten het werk van Professor Pierson. Ik schrijf daar niet over, niet omdat ik ze niet heel graag gelezen heb, maar omdat ik er niets nieuws bij te zeggen heb. Nu heb ik nog maar één slotwoord.

Dit boek van den heer Pierson, het laatste van een groot aantal werken, is, behalve dat het is op zichzelf wat ik getracht heb te doen voelen, een belangrijk monument - dunkt me - in het leven van zijn schrijver. Ik denk aan Huet, hoe die op gevorderden leeftijd het Land van Rembrandt schreef; - wat het Land van Rembrandt in zijn leven was, lijkt dit werk over Israel mij in het leven van den heer Pierson. Ik denk te eerder aan Huet, omdat als twee schrijvers uit eenzelfde tijdvak ooit de goede kwaliteiten van elkanders stijl hebben bezeten, het deze twee zullen zijn geweest. De tot fijne facetten geslepen stijl van Huet en de zwaarder, meer vierkante stijl van Pierson hebben met elkaar gemeen het vaste geslepen zijn, het architectonisch gesnedene en gebouwde van symmetrische deelen. Pierson zoo goed als Huet heeft zich dien stijl, waar hij al de nuances van zijn verstandsleven in zeggen kan, langzaam en volhardend zóo gevormd, door een streven naar kortheid en verstandigheid van uitdrukking, met opoffering van die verleidelijke rhetorische maatgangen, waarvan bijna geen verstandig mensch

zich onthouden kan als hij voor de eerste maal schrijver wordt. Wie Huet's Land van Rembrandt legt naast zijn Brieven over den Bijbel, zal eenzelfde verbetering merken, als wie Israël legt naast Intimis. Al had ik voor den heer Pierson geen andere bewondering, dan die voor zulk een vooruitgang, op een leeftijd waarop anderen gaan stilzitten - ik geloof dat hij de eenige zou wezen in Nederland voor wien ik die bewondering had. Ik acht het een schande en een groot bewijs van de onbevoegdheid van Hollandsche letterkundigen dat dit werk van een oudere eerst door mij, die een jongere ben, besproken wordt. Het had overál moeten besproken worden, al was het enkel om zijn letterkundige zeldzaamheid.

Ik hoop dat de heer Pierson het mij ten goede zal houden, als ik hier of daar zijn bedoeling verkeerd mocht hebben weergegeven. Ik ben een leek en maak leekenfouten.

Ik zal een vroom man worden als ik zoo voortga. Want eerst besprak ik de moderne vroomheid naar aanleiding van den heer Hugenholtz, daarna vertelde ik van de Joodsche vroomheid naar het werk van Prof. Pierson, en nu moet ik de 17de-eeuwsche vroomheid bespreken van Jan Luiken, van wien het boekje ‘Het Menselijk Bedrijf’ door den heer Sijthoff nog eens uitgegeven en mij toegezonden is. - Jan Luiken gaat tegenwoordig door voor een femelaar geweest te zijn, en iedereen weet van hem dat hij in zijn jeugd een vrolijke Frans was, maar na zijn bekeering al de exemplaren van een bundeltje minnedichten, die hij indertijd gemaakt had, trachtte op te koopen en te vernietigen. Verbeeld u eens, wat een onverstand! Nu verschil ik, in waardeering van die daad, van de menschen die roepen over onverstand. Ik vind dat er volstrekt niet zooveel aan de wereld verbeurd zou zijn als Luiken werkelijk álle exemplaren vernietigd had. En wat betreft zijn eigen reputatie, - dáar wil ik rond voor uitkomen, dat ik den Luiken van de vrome rijmpjes bij prentjes een sterker

karakter vind dan het minzieke dichtertje van ‘De Duitsche Lier.’

In dit boekje staan honderd prentjes, waar ik dol op ben: elk prentje verbeeldt een of ander handwerk of bedrijf in de werkplaats en de omgeving, die erbij hoort, in de houdingen, die men zich daarbij zoo gewoon-weg voorstelt. En zij zijn van een man, die zoo'n werkelijk, gezond begrip had van hoe de hollandsche stadjes waren en de hollandsche voorhuizen en werkplaatsen, dat als hij zoo'n prentje teekent, hij die voorhuizen en werkplaatsen geeft met al wat daar in zijn tijd in hoorde, de werktuigen en gereedschappen, de werk-stof en het werk zelf, elk stuk op de plaats waar het te staan of te hangen placht, om de figuurtjes heen, die alles zoo goed doen, zoo zonder pretensie van mooiheid, eenvoudig goed; - dat hij behalve de voorhuizen en werkplaatsen, door de open deuren of hooge ramen, kijkjes geeft op de beboomde kaden en pleintjes met een pomp en huizenrijen met stoepbanken en geveltjes, zoo als hij zoo goed wist dat het was. Als ik die prentjes kijk, al dat eigenaardige 17de-eeuwsche binnens- en buitens-huis-gedoe en huisgeraad, dan verbeeld ik me te wandelen met een rond-verstandigen, gemoedelijk-praktischen voorvader van me, die me ‘jongen’ noemt uit goedigheid, een burger van mijn stad Amsterdam, die ik de mooiste van de wereld vind. Gut, ik wou dat ik die plaatjes hier over kon drukken, dan zou de lezer dat óok voelen.

Als ik dan ga lezen wat er al zoo bijstaat, dan begrijp ik niet recht meer hoe ik het heb. Naast elk prentje, om te beginnen, een heele bladzij bijbelteksten. Daar heb ik op zich-zelf niets tegen. De lezer kent nu mijn grooten eerbied voor dat Boek waar Jood noch christen meer van houden kan dan ik het doe - maar zóo! Ik kan er niet ernstig of in mijn humeur bij blijven. Als ik voor de werkplaats sta van een kleermaker en ik heb er zoo'n allemachtig plezier in, in dat klein-beruite voorhuis den baas met zijn beenen onder zijn billen de naald te zien ophalen uit een jas met die dikke mouwen met opslagen, en nog een mannetje, erg

ernstig, achter hem, op het tafelgestel; en een vrouwtje er voor met een kraag om en een doek om haar hoofd, die zit te knippen aan een stuk goed, dat op haar schoot leit, - en een jongetje onder den tafel, dat op zijn gemak lapjes zoekt uit een mand, die hij plat omver heeft gehaald, - en buiten, door de open deur een paar stadshuisjes en een wandelaar met zoo'n grooten mantel om en een breedrandigen flambard op - lieve gerechtigheid, als ik dat zie en het aardig vind, - en ik hoor dan in éenen naast me: Openbaring XVI: 15: Ziet, ik kom als een dief. Zalig is hij, die waakt, en zijne kleederen bewaart, opdat hij niet naakt wandele, en men zijne schaamte niet zie, - dan word ik daar tureluursch van en zeg: ga naar je tante en sta die te besabelen, wablief? - Of als ik een mannetje kleine glasruitjes zie inzetten, en ik moet er bij hooren: Jezaias LIV: 12. En uwe glasvensters zal ik kristallijnen maaken; dan zeg ik: ga je gang, als je wilt en met alle genoegen, - maar ga dan heen en doe het nú even. Of als ik kijk voor een verschrikkelijk aardig uitstallinkje - 17de-eeuwsch - van schuiers en boenders, en daarvoor een koopend vrouwtje, en daar begint het weer: Jacobus IV: 8: Reinigt de handen, gij zondaars en zuivert de herten, gij dubbelhartige; dan verpik ik het me voor een zondaar te laten uitmaken à propos van de nagelschuiers, die de apostel Jacobus hier geacht wordt te hebben bedoeld. Zie je, en zoo gaat het maar aldoor met dat heele boekje, en niet alleen door de teksten, die er naast, maar ook door de versjes, die er onder staan. Daar sta ik in een schaatsemakers-werkplaats: verbazend knus ziet het er uit, allemaal planken met hoopen ijzers en doosjes er op, twee werkbanken met ijzeren schroeven, een slijpend mannetje, - maar hou je vast, daar heb ik Jan Luiken weer achter me:

De idelheid om vreugd te raapen
Wijl 's werelds hert naar uitvlucht dorst,
Begeeft zich op de waterkorst,
En laat de dood van onder gaapen:

Zoo speelt de mens op 't aardse wel,
Als over 't gaapen van de hel.

Nu, dat is om te griezelen. Dat vind ik onbehoorlijk en iets dat niet moest worden toegestaan. Ik wou dat er twee Jan Luikens geweest waren, een die verzen en teksten, en een ander die prentjes uitgaf, bij verschillende uitgevers. Want teksten en verzen vind ik best en prentjes vind ik best, - maar teksten en verzen en prentjes bij mekaar vind ik niet best. Er hadden twee Jan Luikens moeten wezen en die twee hadden elkaar liefst nooit moeten tegenkomen.

En toch bedoel ik niets minder dan schertsend of minachtend te spreken van een mensch als Jan Luiken. Hij was een type van dat soort christenen, die gelooven dat het leven niets is dan een reis naar het Hiernamaals. Al wat zij hier te doen hebben, meenen zij, is niets dan een voorbereiding voor hun binnengaan van de beloofde heerlijkheid. O, er moet zoo innig bij elk ding dat ze doen gestreefd worden het zoo te doen als hún gesteld is, die als kinderen van een Hemelschen Vader uit zijn op deze aardsche beproevings-reis.

Ik haatte mij-zelven als ik hen smaadde die als ik meeloopen door dit leven, maar in dát mij vreemd geloof. Ik haat het kleingeestendom, dat overtuiging-loos, déze overtuigden hoont. De verstandigen, zónder overtuiging, vergeten te veel, en daar zijn ze klein voor, dat, méer dan de soort, de kracht en de innigheid van zijn overtuigingen de machtswaarde bepaalt, die ieder mensch heeft in den tijd dien hij meeleeft. Op die machtswaarde komt het aan. Ik herinner me voor een jaar of wat van Van Vloten zoo iets gelezen te hebben als dat hij meer van een goed kalvinist dan van een slecht vrij-denker hield. Het was de eerste reden waarom ik respekt voor hem kreeg. Jan Luiken en menschen van zijn soort mogen belachelijk en ergerlijk zijn zooveel ge wilt, als ze geen ding van deze wereld kunnen aankijken zonder een toepassing te maken op de hemelsche, - niet minder belachelijk en ergerlijk vind ik die moderne wijzen, die er

ethische bêtises bij rondventen, of die verstandige geldmannen, die het terugbrengen tot zijn waarde in geld. Zij zijn belachelijk door hun wijzigheid, en ergerlijk door hun schacher-lust, zooals Luiken door verkeerd gebruikte vroomheid; - maar Luiken's vroomheid was vol innigheid, en hun schacher-lust en wijzigheid zijn de flauwheid zelf. Onze moderne vrijdenkers en verstandige zakenlui zullen allemaal al lang dood en vergeten zijn, en dan is nóg Jan Luiken niet vergeten, de femelaar, al is hij nu al twee eeuwen dood.

Het is zoo tijd, dat er eindelijk eens een eind aan komt, aan dat schamper-zijn tegen wie anders zijn dan wij zijn; aan dat klein vinden van menschen, die alléen niet hebben die moderne deugdjes en moderne verstandigheidjes waar wij zoo prat op zijn. Welzeker, het is natuurlijk dat wij er prat op zijn. Deze nieuwe tijd heeft zóo elk klein overtuiginkje dat hij heeft, zelf opgezocht en voor zich opgefokt, dat het niets geen wonder is als wij ze wat héel hoog aanslaan, en heele heeren meenen te wezen tegen de pruiken en boertjes van voor een eeuw of wat. Maar och, lieve tijdgenooten, laten wij dan nú ook tevreden zijn. Slaat uw oogen eens wat omhoog, want waarachtig, die dingen waar ge u straks aan stooten gingt, dat zijn de voeten van menschen, wier namen in uw boekjes staan. Ge zult hen niet zien als ge zoo op de dingen néer-kijkt. Denkt eens: daar staan ze, die al eeuwen geleefd hebben. Meent ge dat het weinig is zoo lang te blijven? Gij zijt er zoo lang nog niet. Komt maar uit en zegt mij: wan wie van u gelooft gij dat men van hem spreken zal in de twee en twintigste eeuw? Zijn het er veel? Gij doet niet meer aan eerbied voor ouderdom? Ja wel, dat weet ik: de eerbied voor het oude is een verschijnsel uit den voortijd, zeggen onze wijzen. En nu hebt ge voor den eerbied voor het oude den eerbied voor het nieuwe in de plaats, niet waar? En weet ge waarom? Omdat ge gelooft dat dat nieuwe oud zal worden, omdat ge er een toekomst in ziet voor uw nageslacht. Gij dwaze menschen, gij die eerbied voor het nieuwe hebt, waarvan ge hóopt dat het een toekomst hebben zal, wat hebt ge dan

geen eerbied voor het oude meer, waarvan ge wéet dat het een toekomst heeft gehád?

Met het boekje van den heer Schimmel dacht ik weer wereldsch te zullen worden.[1] Maar jawel, nu ik het uit heb merk ik dat ik min of meer spiritistisch geworden ben. Ik zet dat voorop omdat ik het de hoofdzaak vind van wat ik te zeggen heb. Als ik een verhaal lees en ik ga daar plezier in krijgen, en ik vind het aardig de gesprekken mee aan te hooren en de dingetjes van de menschen mee te doen, - en mij wordt, als ik op het eind van het verhaal kom, nadrukkelijk verzekerd dat die geesten-zienerij en die voorspellingen van hoe allerlei menschen dood zouden gaan, precies zijn uitgekomen, dan ben *ik* met mijn verhaal een beetje faliekant uitgekomen, voel ik zoo, en ik zeg tegen mijn eigen: Jongen, daar ben je ingeloopen, je verhaal was een spiritistisch traktaatje, hoor! Dat is nu wel niet heelemaal waar en al was het heelemaal waar, dan zou het toch een heel bizonder traktaatje zijn, in dien nu meer bedaagden stijl van dezen reeds voor veertig jaar goede romans schrijvenden letterkundige, vol van zijn zorgvuldige studiën, - maar, - de heer Schimmel moet mij maar niet boos er om aankijken, -ik die nu eenmaal leef van plezierige, en dood ga van onplezierige indrukken, ben door die traktaatjes-tendenz heelemaal neergeslagen...

Dit is de sobere zelf kant aan dit proza-weefsel van religieuze-literatuur-kritiek.

Katw. a/Z.

ALB. V.

1) De Vooravond der Revolutie, Historische schets door H.J. Schimmel.

Geestelijke Voorouders. Studiën over onze Beschaving door A. Pierson. Israël. Haarlem. H.D. Tjeenk Willink. 1887.

Met de breede gelijkmoedigheid van een filosoof, met al de blijheid van een eerlijk werker heeft Prof. Pierson zijn boek over Israël geschreven.

Toch is hem één gezegde vol bitterheid ontsnapt.

Pierson zegt, sprekende over de profeten: ‘Gelukkig voor Nederlandsche terughoudendheid, slimmigheid en zeemanschap hebben de koperen sloten gezorgd, dat deze mannen van groot gemoed uit de Statenbijbels niet te voorschijn kwamen.’

Het gebeurde eens dat de Turken een strooptocht deden in Italië, - daar vonden zij te Rome een schilderij van Rafaël, sneden het stuk uit de lijst en namen het mee. Toen kwamen zeeroovers en namen het Turkenschip. Zeeroovers hebben dikwijls zoo geen verstand van schilderijen en dezen gebruikten het doek om den geroofden buit onder te bergen. Bij gelegenheid van een schipbreuk maakten ze er een zeil van. Het waren handige schippers, en ze zeilden er mee bij alle winden links en rechts, totdat ze bij de Kaffers terecht-kwamen.

De Kafferkoning zag het zeil en zei: ‘Dat is mooi! - Dat is een heilig ding! Dat wil ik hangen voor den ingang van mijn hut.’ Omdat het stuk niet paste, sneed de koning het in tweeën en gebruikte de andere helft om op te zitten.

Er kwamen vijandige Kaffers en veroverden de kraal. Ze namen de stukken van het schilderij mee en brachten ze aan hun koning. ‘Wat is dat,’ vroeg deze koning, ‘is dat niet een heilig kleed? Ik zal er mij een broek van maken, dan zal ik gezond blijven en onkwetsbaar zijn in den oorlog!’

Toen ging de Kafferkoning zitten en knipte het stuk tot broeken. Er kwamen drie broeken uit, een hofbroek, een wandelbroek en een oorlogsbroek. En deze broeken waren heilig.

En ziet! op een dag kwam er een blank man in het Kafferland en voor den koning. De koning zat met grooten ernst in staatsie en had den hofbroek aan. Schuin onder zijn glimmend bruinen buik staarde nog het half doorgesneden gelaat der reine Madonna.

En de blanke man die van den roof wist, herkende het stuk en riep in droevige ontzetting: O Rafaël! Rafaël!

Zoo had Prof. Pierson kunnen klagen: 'O Israël! Israël! Wat is er geworden van uw heerlijk maakwerk! Wat heeft men gedaan met het kostbare erfstuk uwer kunst, met het eenig overblijfsel van de grootheid uwer kinderen. Verrafeld is het en bezoedeld, onkenbaar is het onder stof en vuil en bloed, uiteengereten en weer saamgelapt. Tot hulp heeft het gediend voor de boozen en tot beschutting voor het kwaad, - er is mee geroofd en gesmoord, gegluipt en gehuicheld; - nu sieren onmondigen en onnoozelen zich op met de bonte flarden, kinderlijk bijgeloof makend van uw hooge werkelijkheid, uwe grootheid verknippend tot amuletjes en pronksels, nietig naar hun klein begrip. Waart gij liever vergaan, o Israël, dan uitgezaaid te worden over de wereld als een zaaisel van misverstand!'

Maar Pierson deed als wijsgeer en schreef zulke dingen niet - en het is goed dat hij, op één enkelen volzin na, alle scherpte heeft weggehouden uit zijn werk.

Ja, het is eenmaal zoo - wie geen muziek verstaat kan den componist niet begrijpen, zonder artistiek gevoel begrijpt men den kunstenaar, zonder menschenkennis den psycholoog niet, en om hem te begrijpen die groot is van gemoed, is er grootheid noodig in ons zelven.

Ziet niet menig geneesheer, in bekrompen geloof aan het oppergezag zijner wetenschap, in den dichter alleen een abnormaal mensch, een patient, een zenuwlijder, dien hij drankjes behoort voor te schrijven en een badkuur te laten doen?

Zoo staat een dwerg aan de voeten van een reus en zegt: ‘Dit is een paar laarzen!’

Wij zijn maar een klein-steedsch volkje in een laag land: hooge geesten groeien hier schaars.

Wel hebben wij een mooie Hollandsche Bijbelvertaling, zooals wij een mooie kerken en mooie schilderijen hebben - aan artisten ontbrak het ons niet - maar om de grootheid dier geweldige Joden te voelen - dat was niet voor ons volk.

Daarom moet het gezegd worden met dankbaarheid en met eerbied dat er in Holland een boek geschreven is over Israël, waarin niets kleins, niets geniepigs, niets bekrompens meer gevonden wordt. De eerlijke voorstelling van een hoogstaanden geest, hoe Israël geweest moet zijn naar het beste weten der menschen.

Er is veel geleerdheid noodig geweest voor dit werk, geleerdheid van Pierson en van vele anderen. Maar alleen met geleerdheid wordt zoo'n boek niet geschreven. Wie was geleerder dan Voltaire, wie wist meer van den Bijbel in zijn tijd dan hij, - en wie heeft hem minder begrepen? Grappen heeft hij er over verkocht, tot vervelens toe, over de viezigheden en schuinigheden, zooals de kinderen doen op catechesatie. En die man heet nog wel eens een dichter, de fransche Goethe!

Pierson heeft voor het Oude Testament gedaan, wat Renan deed voor het Nieuwe en naar ik geloof met meer vastheid en vrijer geest.

Dit boek over Israël is echter geen mooie kunst. Pierson's voorstelling *staat* er niet als een groot, prachtig taal-gebouw. Wij voelen niet hoe hij Israël zich denkt, innig en direct, wij bemerken het, bespeuren het, komen er achter. Zijn taal is zwaar en gewrongen, - aan ieder woord hangt een paar pond feitenkennis, - de bladzijden zien er uit als boekenkasten, met wichtige, lijvige woorden als boekdeelen naast elkaar. Tal van historische mededeelingen hinderen den artistieken indruk. Misschien was dit noodig, maar ik zie liever

een huis, als de steigers waarmee het gebouwd werd, zijn weggebroken.

Prof. Pierson schrijft ook geen eenvoudig Hollandsch, hij gebruikt gaarne de bekende wendingen, de ouderwetsche spreekwijzen van voor vijftig jaar. Men kan er zich verstaanbaar mee maken, Huët deed het ook - maar mooi is anders. Wij hooren liever niet van een licht dat een kritiek is van een nevel; van ‘vruchten’ die hier of daar door een beschaving zijn ‘gerijpt’ of uit een plechtigheid zijn voortgekomen, van de ‘ziel’ van 't een of 't ander die ‘ontsloten’ wordt - wij hebben er niet veel aan, van de Joodsche auteurs te vernemen dat zij ‘beschikken over al de geheimen der kunst: kwistig licht; schemer en schaduw; scherpe trekken en mollige lijnen....’ Wie zegt nu zulke dingen nog, als hij iets ernstigs wil mededeelen over een groot talent?

Van de vrouw Abigaïl wordt ons gemeld dat: ‘in haar van liefde doorgloeid gemoed niets minder dan Geschiedenis wordt gemaakt.’ Kan het nog raarder gezegd? - Verbeeld u zoo'n gloeiende fabriek van historie! - En niets minder! - vooral niets minder!

Ik wil dit en soortgelijke dingen liefst houden voor rhetorische bloemkens, nog meêgebracht uit den tuin der oude pastorie.

Niet goed ook schijnt het mij de Bijbelbewerkers kunstenaars te noemen, omdat zij den Bijbel gestiliseerd hebben. Dit zou alleen volgen uit Pierson's definitie van kunst: ‘Kunst is stijl, gegeven aan de natuur.’

Zulk een gezegde vind ik eigenlijk van heel weinig waarde. Men kan het eens voor de aardigheid bedenken en met wat handigheid toepassen op allerlei vormen van kunst, op muziek, schilderijen, beelden, romans. Maar men heeft er niets aan, wordt er niets wijzer door. Twee van de drie termen vragen weer een definitie. Men kan er met gemak uit afleiden dat kleermakers, koks, diamantslijpers en kappers ook kunstenaars zijn, wat alleen door die heeren zelf zal worden toegegeven.

Het brengt verwarring tusschen het vage, algemeene begrip kunst, zooals het gebruikt wordt in den zin van hout-

snij-kunst, boekdrukkunst, tuinmanskunst, en de hooge abstractie Kunst die hier inderdaad bedoeld wordt. Zoudt gij een jong artist, die u komt vragen om een vast begrip van hetgeen hij eigenlijk zoekt en liefheeft, met zulk een definitie afschepen? Hij zou u raar aankijken. ‘Dus moet ik stijl - zegt u - stijl - geven aan de natuur? - Waar vind ik zoo iets? - wat is dat - stijl? - En aan wie moet ik die dan geven? - Hoe doe je dat? - Ik had mij voorgesteld iets te zeggen of te maken?’

Zeg hem: ‘kunst is al wat een mensch maakt uit liefde voor wat hij voelt’ - Zeg hem: ‘kunst is de rechtstreeksche persoonlijke uiting van een menschenziel’ - Zeg hem des noods alleen: ‘kunst is passie’ - en hij zal er verder mee komen.

Het is eigenaardig dat dit boek van prof. Pierson al beter wordt naarmate men verder leest. De beschouwingen over de Wijzen, over Job overtreffen al het vorige in hoogheid en klaarheid. En naarmate men hooger komt, wordt de sfeer reiner, het uitzicht breeder en schaarsch de rhetorische flora.

Dit is als het werk van een jong man, die krachtiger wordt onder 't werken. Het is plezierig en bemoedigend, iemand van de oude garde te zien, die al sterker wordt met de jaren en als veteraan ziju grootste en beste werk begint.

F. v. E.

W.M. HUNT. Talks on Art.

Nu weet ik een kostelijk boekje, voor elk die graag schilderijen ziet. Voor elk die niet heel zeker is van zijn kunstbegrippen, - maar ook wie er zeker van is, - ja vooral wie er heel zeker van is.

Toen ik mijn vorig stukje over schilderijen-zien schreef, kende ik het werk nog niet, - anders had ik eenvoudig

gezegd: ‘lees Hunt eens en als ge dan nog niet wijzer zijt, kan *ik* het u zeker niet maken.’

Hunt is een Amerikaansch schilder, die onderwijs geeft te Boston, aan een aantal leerlingen die bij hem werken op één atelier, - zooals dat in Parijs ook gebruikelijk is. De opmerkingen, wenken, gezegden, toespraakjes, die de leerlingen van hun meester te hooren kregen, werden door hen opgeschreven op stukjes teekenpapier, op achterkanten van paneelen en schilderdoeken - en toen bijeengevoegd tot twee bundeltjes. Het is allerartistiekst en alleramusantst. De ferme, korte zinnen volgen elkaar als hamerslagen - tik! tik! - altijd raak. Men volgt ze met het plezier waarmee men een bekwaam werkman bezig ziet, - soms schijnt het alsof hij zich op de vingers zal slaan, alsof hij zijn werk weer bederven zal - en men merkt met verbazing hoe het werk er mooier en steviger en sierlijker door wordt. Hij timmert er zijn denkbeelden in. 't Is of men hem ziet schilderen - tik! tik! - elke veeg doet het, is raak, - soms is er schijnbaar disharmonie, soms is er overdrijving, maar men gaat het geheel begrijpen, men ziet wat bedoeld wordt - en men voelt, dat men hier met een man te doen heeft, met een overtuiging, die staat als een berg.

Hij is de rechte timmerman voor al die slappe zielen, die kaduke smaken, die zeurkouzen over impressionnisme en grijze school en smeerkunst, die het wel goed zouden vinden als 't maar een beetje meer af was, die toch eigenlijk meer houden van wat duidelijkheid en netheid - die verlangen dat het lijken zal en natuurlijk is.

‘You work to express what you feel; and some one who never feels anything says: ‘When that is done it will be beautiful!’ - ‘When it is as bad as my things....’ they ought to say.’

‘Avow certain petty, trivial details which people call ‘finish’. They are of the nature of things with which one would confuse a child, deceive a fly, or amuse an idiot.’

Hij geeft den geestigen raad: ‘Als men je werk niet ‘af’

vindt, zeg dan dat je het zult voltooien voor dengeen, die het koopt. Je zult zien, juist die lui die het 'af' willen hebben, koopen het toch niet.'

Of Hunt nieuwe dingen zegt? Hunt zegt soms dingen die omstreeks twee à drieduizend jaar oud zijn, maar die, van wege de vergeetachtigheid van het menschelijk geslacht nu en dan wat opgefrischt en bijgespijkerd moeten worden. En hij heeft spijkers met koppen.

'You are to draw *not reality, but the appearance of reality*.'

'Find out what you like to do and begin to do it. Every one must express something as it looks to him.'

'Let Raphaël and Titian draw the same nose and their drawings will be totally unlike. *You* don't see with *my* eyes; *I* don't see with *yours*. Let each see with his own, and let his attempt to render what he sees be respected.'

'Art has, like jelly, always been more easily recognized when cold.'

'Art is not always recognized in the present. In fact, most peopte prefer it *canned!*[1)] There are some individuals who are farther from the present than the earth from the fixed stars; and light may eventually reach their *posterity*.'

'*Do the character first!* You'll get it in the first four lines, if you get it at all. The character! the *character*! the CHARACTER! That's the beauty! the BEAUTY! the BEAUTY!'

'You must know form to get expression. People think that the representation of form is reached by correct drawing. Look at Rembrandt's figures; some of them five heads high!'

'And Art is no joke. Just think! Youg may put your hand down on paper, and you may do something that will be as lasting as the Parthenon. Art is all that remains.'

'You must *represent!* not *imitate!*'

Is dit nieuw? Het is al bewust of onbewust in praktijk gebracht door Egyptenaars en Assyriërs. Het is altijd geweten door al wie er groot was in kunst.

1) In blikjes.

Maar hier staat het nu, gezegd door een kunstenaar, die het zich in woorden bewust is geworden.

'Artists are supposed to pass theis lives in earnest endeavor to express thoughts, feelings or impressions which they cannot help expressing, and which cannot possibly be expressed by any other means.

They expose their work to the public, not for the sake of praise, but with a feeling and a hope that some human being may see in it the feeling that has passed through their own mind in their poor and necessary crippled statement...

....It is a dumb, noiseless, silent story, told as best it may be, by the name to those whom it may concern.....

And it does tell its story. Not to every body but to somebody.'

Ik zeg u, dit zal de wet en het gebod zijn voor al wat schilder heeten mag.

Hunt is zelf schilder. - Met de kritiek in Amerika schijnt het al even ongelukkig te staan als hier. Ik hoor net zoo lief een lezing over kunst, als ik het recept eet van een plumpludding, zegt hij.

'Until we come to study Art we are not aware of the ignorance there is about it. Artists have to create their audiences. They have to do their own work and educate the public at the same time. Nobody cared for Corot's pictures at first. He had to teach people how to like them. The same with Rafaël.'

Ik wou de namen der critici wel eens hooren, zegt hij, die den *jongen* Turner, Stothard, Millet en Blake hebben gewaardeerd, vóór zij veertig waren.

Hunt heeft geloofsbrieven die hem recht geven over kunst een hoogen toon, ja den hoogsten toon misschien in de wereld aan te slaan.

Toen Millet arm en onopgemerkt in Barbizon leefde en er zijn groote schilderijen maakte die niemand wilde koopen, was Hunt te Parijs, studeerende in het atelier van Couture. Hunt zag eenige teekeningen van Millet. Ieder vond ze leelijk. Hunt begreep ze en kocht ze terstond. En niet alleen dit -

maar hij voelde zoo innig en oogenblikkelijk dat hij met het werk van een groot en tot volle kracht gekomen meester te doen had, dat hij wegging van Couture en twee jaren lang hard werkte te Barbizon bij Millet.

Ja, nu weten wij allen wel, dat Millet de grootste schilder van zijn tijd was. Maar toen - toen heetten zijn stukken: 'des tristen affaires' en brachten niets op, - toen werkte Millet in een kelder, drie voet beneden den grond, en kon zijn schuld aan den verf-leverancier niet betalen.

Toen kreeg hij van Hunt de eerste honderd dollars die hij in zijn leven bezeten had.

Millet was een groot man, een man die den Bijbel begreep, die geen andere lectuur had als Homerus, Shakespeare en den Bijbel. Maar er is wederom eigen grootheid noodig om de grootheid van dezen man te zien.

Ik vraag eerbied voor den man die dit het eerst gedaan heeft. Op gezag van zoo iemand kunnen wij wat aannemen.

F. v. E.

> *Gids voor de Rechterlijke Macht in het Koninkrijk der Nederlanden*, uit officiëele bronnen tezamengesteld door P.F. van Vloten. 1888. Tweede jaar. Amsterdam 1888.

Tot dusver schijnt het toch nog maar niemand te mogen gelukken, ten behoeve der Nederlandsche rechtspraktijk een, zooal niet onberispelijk, dan toch in alle opzichten bruikbaar jaarboekje samen te stellen. De negen en veertig jaren, die sedert de afschaffing der Fransche en de invoering der Nederlandsche wetgeving verloopen zijn, hebben onze praktizijns zich maar tevreden moeten stellen met het *Jaarboekje van de Regterlijke Magt in het Koningrijk der Nederlanden en zijne Koloniën*. Dit wordt 'onder toezicht' van mr. C.C.E. d'Engelbronner samengesteld en bij Noorduijn en Zoon te Gorinchem uitgegeven. Niettegenstaande zijne vele gebreken,

vindt men het nog altijd op alle schrijftafels. Jaar in jaar uit zoekt men, zoekt vooral de in een onzer groote steden gevestigde advocaat of procureur, in dat boekje te vergeefs een antwoord op dezelfde vragen, vindt hij er dezelfde foutieve antwoorden op andere, ergert hem vooral dezelfde onnauwkeurigheid in de spelling van namen en voornamen. Toch blijft men het er maar meê doen!

Toen de *Gids* van den heer Van Vloten ten vorigen jare voor het eerst aangekondigd was, heeft menigeen hem met eenige verwachting besteld. Maar men werd te leur gesteld. Het werkje was nog onvolledíger en nog minder bruikbaar dan zijn voorganger.

Zeer zeker had de heer Van Vloten in sommige opzichten verbeteringen aangebracht. Achter de namen der advocaten bij het hof te Amsterdam en bij de rechtbank te Rotterdam waren straat en huisnummer door hem vermeld. In alphabetische lijsten van de straten van Amsterdam en Rotterdam gaf hij op, in welke wijk zij gelegen zijn, tot welk kantongerecht, welke afdeeling van het bevolkingsbureau, welke politiesectie enz. zij behooren. De voornaamste bepalingen van het reglement van orde voor den inwendigen dienst der rechtbank te Amsterdam waren door hem medegedeeld. Eene ‘aardrijkskundige’ lijst had hij opgesteld, waarin voor elke gemeente de zetel der arrondissementsrechtbank, die van het kantongerecht, de deurwaarder bij het kantongerecht enz. waren opgegeven. Dit waren juist eenige van de voornaamste zaken, die in d'Engelbronner's *Jaarboekje* noode gemist worden. De heer Van Vloten bedierf echter alles weêr, door in zijnen *Gids* niets op te nemen van die vele dingen, die het *Jaarboekje* wèl vermeldt.

Nu zou het onbillijk wezen, niet te erkennen, dat het boekje van den heer Van Vloten sedert zijn eerste verschijnen aan bruikbaarheid gewonnen heeft. Opgenomen zijn een kalender en een zegeltarief. Vermeld zijn: de ambtenaren, die tot de administratie van het zegel, de registratie, de successie en de hypotheken behooren, de ontvangers der registratie en domeinen, de hypotheekbewaarders, de landsadvocaat

en de rijksadvocaten, het hoog militair gerechtshof en de militaire auditiën, de hoofdambtenaren der rijkspolitie. Ook de advocaten bij den Hoogen Raad te 's-Hage zien hunne woonplaatsen vermeld. Maar dit alles tezamen genomen is werkelijk nog niet voldoende. De Raad van Tucht en Koopvaardij, de Commissarissen des Konings, de Betaalmeesters, de Marechaussée en Rijksveldwacht, het beheer der Gevangenissen, en *last not least* de Rechterlijke macht enz. in onze Koloniën, - niets van dit al mag in een werkje als dat van den heer Van Vloten blijven ontbreken. Aan sommige détails moet ook meer zorg besteed worden. Als de Raden van Toezicht en Discipline vermeld worden, moeten Deken en Secretaris noodzakelijk aangewezen worden. President en Secretaris van de Bureaux van Consultatie moeten vermeld. Men moet kunnen zien, welke deurwaarders ‘eerste’ deurwaarder en dus bij uitsluiting tot het beteekenen der actes van procureur tot procureur bevoegd zijn. En zoo voorts!

Ik hoop, dat de heer Van Vloten zich deze opmerkingen ten nutte zal maken. Want d'Engelbronners *Jaarboekje*, dat zoo lange jaren van zijne bevoorrechte positie misbruik gemaakt heeft, zou ik gaarne door zijnen *Gids* verdrongen zien. Zoolang hij echter zijn boekje niet volledig maakt, zal hem dit niet lukken. Hij moet zijnen voorganger in alle opzichten evenaren en in de meeste overtreffen, om de Nederlandsche rechtswereld van de onmisbaarheid zijner handleiding te overtuigen. Zou hem dat zoo moeielijk vallen, waar hij toch grootendeels uit officieele bronnen kan putten?

LENTULUS.

Kunst.

Tweede jaarlijksche Tentoonstelling van de Nederlandsche Etsclub.

I.

Een wezenlijk zeldzame expositie om verschillende redenen.

De in kunst belangstellende lezer van dit Tijdschrift weet tegenwoordig welke de positie is van den onafhankelij ken kunstenaar tegenover de menigte; weet ook dat de officiëel erkende autoriteit in handen is van onbevoegden; dat we in ons land onder de ouderen groote kunstenaars hebben, ja groot onder de grootsten der gansche wereld; dat er jongeren zijn die met heerlijke bewondering voor de machtige werken der Grooten, een kunst willen van hun eigen bloed en vleesch; die wars van 't algemeen erkende mooi van de menigte, onafhankelijk willen zijn van alles wat systeem of school is; die schaterlachen om de vuile hatelijkheden en het onnoozele oude-wijve-gewauwel van het troepje idioten, dat zich critici noemt; die bereid zijn om de grootste wereldzorgen te dragen in het bewust-zijn van hun passie-vol willen.

Dat alles kan hij weten.

Nu, die jongeren, diezelfde jongeren, sterke en zwakke, met enkele bijloopertjes die niet in hun kring thuis hooren - daar wou ik het over hebben.

Want zij vormen het eigenlijke - 't werkende deel der Nederlandsche Etsclub: hun tentoonstelling in de groote zaal van Arti - door het bestuur met de meeste welwillendheid afgestaan, - verklaart gemakkelijk èn de luttele belangstelling van het publiek, èn de enormiteiten van de pers. Want wat hebben ze gedaan. Ze hebben in de eerste plaats uitgenoodigd de grootsten van hun land: de Marissen, Israëls, Bosboom - en getracht werk van Mauve te krijgen.[1)] Alleen van Bosboom was er niets. Vervolgens de besten der buitenlandsche etsers: Whistler, Camille Pissarro, Rops, Bianchi, Conconi, Buhot.... de drie laatsten zonder belangrijke bijdragen. Ten slotte hebben ze geëxposeerd uit particuliere verzamelingen - behalve de mooie schetsjes van Mauve en het bekende etsje van Jacob Maris - werk van Millet, Rousseau, Corot, - een etsje van Bonvin, - croquis van Lançon, - werk van Seymour-Haden, den grooten engelschen etser, van Edgar Degas, een der meesters van het fransche impressionisme, van Odilon Redon, de bête noire van de tentoonstelling, - van Felicien Rops, Lucien Pissarro, Rafaelli, Forain, Surat, Brown; - lithografieën van Thornley naar Degas en de ets naar de staalmeesters van Koepping. - Nu vraag ik je! - Bijna allen zeer individueele artisten en kunstenaars van goed alooi; allen in hun land in bepaalde kringen even gereputeerde als hier onbekende artiesten; menschen die een grooten strijd hebben meêgestreden en, voor zoover ze nog leven - nòg strijden tegen de immense domheid van den grooten hoop. - En dan komt me zoo'n goeie heer... hoe heet hij toch ook... van het *Nieuws van den Dag*, - in z'n onnoozelheid o.a. vertellen dat Bianchi, Mosé Bianchi, de technicus in het kwadraat, dat die zijn metier nog niet kent! 't Is om te stikken!... Nu, aan de gevoelige les welke de heer G.H.C. Stemming dezen heer gegeven heeft, zal ik niets meer toevoegen en mijn ergernis maar smoren in den spottenden lach van mijn medelijden.[2)]

1) Altijd diezelfden! Och, och, wat 'n excluzivisme!
2) Trouwens, bijna alles wat over dit onderwerp in de couranten geschreven is - is meer lachwekkend dan dat het de moeite waard zijn zou je er boos over te maken. Wanneer ik het bovenstaande nog eens in herinnering breng, doe ik dit alleen om mijn bewering te staven dat 't hier tentoongestelde werk geen spekje is voor 't bekje van menschen die zeker hun capaciteiten beter gebruiken kunnen, b.v. met achter de toonbank gaan staan en krenten of gedroogde pruimen te wegen Wezenlijk, als je zoo'n beetje liefhebbert in schilderen verbeel je dan asjeblieft niet dat ge daardoor 't recht hebt om je met 't beoordeelen van kunst te bemoeien.

Eerlijk gezegd houd ik mij ook liever niet op bij dergelijke bêtises, waar ik mij voorgesteld heb te spreken over een sympathieker onderwerp.

Ik zei dan dat deze tentoonstelling zeldzaam is. Ja, ja, zeldzaam: Want het gebeurt nu eenmaal niet veel dat de beste der jongeren in de gelegenheid zijn om, in zamenwerking met de groote ouderen, een expositie te geven, die niet bedorven wordt òf door den dichten drom van schilderende middelmatigheden die we gewoon zijn op onze schilderijtentoonstellingen te ontmoeten, òf door de verregaand willekeurige handelwijzen van onbevoegde juryleden.[1)] Hierbij komt nog dat maar heel weinigen het voorrecht hebben af en toe een kijkje te nemen in de schetsboeken en portefeuilles der kunstenaars; zoodat alleen al 't exposeeren van croquis en schetsen, die evenveel - en soms meêr, - kunstwaarde kunnen hebben dan menig schilderij - om van krijtteekeningen niet eens te spreken, die gewoonlijk op onze tentoonstellingen zoo stiefmoederlijk behandeld worden, - dat alleen hierdoor deze expositie een buitengewoon cachet heeft, en vooral hier van waarde is, waar het gehalte van het geëxposeerde - de heele mooie dingen daargelaten - over 't algemeen boven het middelmatige staat.

Maar over het werk der leden straks nader.

Nu wilde ik spreken èn over de buitenlandsche kunst van deze tentoonstelling, èn over onze groote landgenooten.

1) Dit laatste à propos van de Rotterdamsche driejaarlijksche. Daar waren vijfhonderd schilderijen, waarvan enkele heel mooie en een dertigtal min of meer zienswaardige. De ijverige jury was er zoo goed in geslaagd een chaos te maken van schitterende lijsten en veelkleurige doeken, dat de weinige goede bijna niet te vinden en nauwelijks te zien waien. Armzaliger jury was en zeker nooit aan 't werk.

In de eerste plaats over Thijs en Willem Maris, die volledíger vertegenwoordigd zijn dan Jacob Maris, Israëls en Mauve.

II.

Thijs Maris, van wien men verleden jaar op de expositie der club in den Haag zulke heerlijke etsjes gezien heeft,[1] werd dit jaar gerepresenteerd door drie teekeningen.[2]

Een groote houtskoolteekening - ook verleden in Arti geëxposeerd en... slecht gehangen: een visioen van heerlijk blonde, harmonieuse, fijn gevoelde toonen; een betooverd kasteel uit de rijke droomenwereld van een kunstenaar die 't in zijn macht heeft zijn meest subtiele sensaties weer te geven. Een geteekend kinderkopje dat bewijst dat, als hij wil, hij beschikken kan over een even minutieuse, preciese, technische meesterschap als Meissonier, - evenwel met àl de majesteit en grootheid van.... Thijs Maris;[3] ten laatste door een door hem zelven bijgeteekende fotografie naar een van zijn werken.

Willem Maris gaf blijk van zijn sympathie voor de etsclub, door het zenden van een ongewoon-mooie houtskoolteekening: een krachtig staaltje van zijn heerlijk talent; ook nu weer zijn bekend motief: koeien bij een plas, - boomen..., lucht.. - maar nieuwer, - dieper van toon dan gewoonlijk. Merkwaardig is het verschil tusschen deze teekening en de twee - door den heer v. Wisselingh afgestaan - uit een veel vroegere periode, vermoedelijk schetsen naar de natuur; - maar die in hun geserreerde en vaste en toch zoo mooi gevoelde wijze van doen, al den grooten kunstenaar voorspellen die zich hier in zijn houtskoolteekening toont in al de magistrale grootheid van zijn sympathische kunst.

1) Men zie het stuk van den heer J. Staphorst in De Nieuwe Gids 1e dl. van den 2en jaargang, blz. 461.
2) Alle drie in het bezit van den heer E.J. van Wisselingh te 's Hage.
3) Men vergunne mij hier op te merken dat ik geen lijn trek tusschen den artist Th. Maris en Meissonier.

Jozef Israëls exposeerde verleden jaar, op uitnoodiging van de etsclub, mooie etsen; aan een der portefeuilles welke de club jaarlijks uitgeeft werkte hij meê. Dit keer zond hij een meesterlijke croquis: een vrouw die een zak op den rug draagt en gebukt gaat onder de zware last; uit deze teekening kan men zien hoeveel een groot kunstenaar met weinig, maar mooi begrepen lijnen zeggen kan. 't Is teekenen in de gezondste beteekenis van het woord: ‘the essence of form’ zooals Hunt dat bedoelde; 't is, met het hoog begrip van een superieuren geest, de beteekenis geven aan een bepaald karakter. 't Mooie etsje van Jacob Maris, afgestaan door den heer Geo. Poggenbeek, is reeds lang bekend en opnieuw bewonderd, - de vereerders van Mauve hebben zeker met meer dan gewone belangstelling gekeken naar de eenvoudige schetsjes door mej. Hugenholtz en den heer Geo. Poggenbeek afgestaan. 't Is wel jammer - hoewel wàt er was de tentoonstelling tot een goed geheel maakte, - dat èn Jacob Maris èn Mauve niet beter vertegenwoordigd waren.

Men zal moeielijk kunnen beweren dat de etsen van Millet in ons land zeer bekend zijn. Alleen artiesten en menschen die wezenlijk om mooie kunst geven, zijn soms in de gelegenheid geweest ze te zien; hetzij in het buitenland, hetzij hier, waar schaarsche afdrukken met zorg bewaard worden door geraffineerde verzamelaars en misschien enkele kunstkoopers, voor wie ze precieuse koopwaren zijn. Hetzelfde geldt ook van de heerlijke etsen van Corot en het eenige etsje van Rousseau. Ik wensch hier uitdrukkelijk op te wijzen, als een van de redenen waarom deze tentoonstelling èn ongewoon, èn merkwaardig is.[1)]

De drie belangrijke etsen van Millet:[2)] les bêcheurs, le départ pour le travail en la cardeuse, zijn zeer karakteristieke

1) In tegenstelling met de heeren kunstkritici die er over gesproken hebben als ware ze de meest alledaagsche zaak ter wereld.
2) Evenals het etsje van Rousseau, uit de verzameling van den Heer C.M. van Gogh te Amsterdam.

staaltjes van zijn etswerk: gezond en eenvoudig, - forsch en ernstig als zijn heele persoonlijkheid. Maar hij mist de hoog artistieke virtuositeit van Corot.[1] - Millet doet je aan door het sympathieke sentiment dat hij legt in de kalme breede lijnen waarin hij zijn impressie geeft. Maar Corot overweldigt je door zijn immense hoedanigheid: zijn lijnen jubelen en juichen, als heldere vogelen-stemmen in een hooge ochtendlucht - om, geleid door de spontane fantasie van den grooten kunstenaar als één geheel te geven de machtige impressie van zijn heerlijke gezichten. - In Millet voelt men nog inspanning en strijd om zijn materie te overwinnen. Corot is meester over zijn stof en zegt gemakkelijk wat hij te zeggen heeft. Seymour Haden heeft deze overeenkomst met Corot, dat zijn techniek even als die van den grooten franschen meester, zuiver is. - Corot geeft de impressie van het geziene, zooals hij het met de emotie van zijn herinnering in zich ziet. - Seymour Haden geeft de meer directe, mooi begrepen impressie van de natuur; maar beider kwaliteit is groote spontaneïteit. Beiden geven hun impressie in lijnen, zooals ze die alleen in lijnen voelden, - zóo en niet anders. Vergelijk b.v. hun werk met dat van Bianchi en Conconi. Die maken de indruk dat ze etsen... zóo maar, zonder zelf te voelen waaròm ze nu juist etsen. Ze komen tot een resultaat door het appliceeren van bepaalde middelen, zonder het gebruik van die middelen te motiveeren. Zij zijn groote meesters in hun kunst, en niemand zal 't ze nadoen, - hun werk is aangenaam knap, artistiek knap - maar 't is alles uiterlijk; want behalve dat 't niet gemotiveerd is waarom ze nu eigenlijk etsen - vooral bij Bianchi vindt men zijn aquerellen in zijn etsen terug - heeft het kunstgehalte, de aandoening van den artist, weinig om het lijf.

Een knap technicus - maar die in vergelijking met de vorigen bepaald ordinair wordt - is Buhot.

1) Twee etsen afgestaan door den Heer Isaac Israëls.

Zoo de meeste kunst waarover ik tot nog toe gesproken heb voor velen geheel nieuw was, de kunst waarmeê ik mij nu eenige oogenblikken ga bezighouden is, - behalve heel onbekend, - erg vreemd, dikwijls excentriek. Ik bedoel de hier geëxposeerde moderne fransche kunst, waarvoor ik niet zal beginnen sympathie te vragen, maar waarop ik wijzen wil als iets heel merkwaardigs - dat aandacht eischt.

Ik heb in het begin van dit stukje Odilon Redon de bête noire van deze expositie genoemd. En inderdaad is het werk van dezen excentrieken droomer - dezer afgetobden melancholicus - wel geschikt om onze kalme, bezadigde, bedaarde en rustige landgenooten aan het schrikken te maken.

Als Redon alleen was een excentrieke zenuwlijder, die soms erg benauwd droomt en hallucinaties heeft, - dan zou dat vrij wel een zaak zijn die alleen hem zelf en hoogstens ook zijn doctor aanging. Maar Redon geeft uitdrukking aan zijn melancholie, zijn nachtmerries en hallucinaties. Hij zet zijn sensaties om in kunst - in kunst!... en van dat oogenblik af hebben we ons niet te bemoeien met 't erge vreemde en akelige en spookachtige voor òns van die sensaties, - maar alleen met de uitdrukking hoe hìj ze voelt.

De wereld waarin hìj leeft is de uwe niet - maar geloof me, ge staat even ver van de eigen wereld van welk ander groot kunstenaar ook.

In een opstel over Odilon Redon in dit tijdschrift[1)], zegt de heer J. Staphorst, sprekende van Redon: ‘Op zijn voor-hoofd draagt hij het fatale werk der névrose. De droomen die hem in zijn slaap bezoeken zijn afstammelingen van die van Poe of Baudelaire. Redon is een melancholicus van de familie van dien waanzinnigen zijner eigen schepping dien hij in de ruimte op één punt doet staren, en wijl hij staart, trekken ze voor zijn oog voorbij, die hallucinaties, dien hij moeizaam belichaamt.’ En verder: ‘Hij is een zoeker, een

1) Nieuwe Gids 2e dl. 2e jaargang bl. 64. Een ieder die trachten wil het werk van Redon te leeren begrijpen, raad ik aan dit stuk aandachtig te lezen.

novateur, een baanbreker, de eerste op een ladder, waarop hij zelf nog hooger klimmen zal. In zijn kunst is hij de eerste die van een orde van sensaties gewaagt, waarover in geenen deele het laatste woord gesproken is.'

Behalve een teekening van Degas[1] waren er geëxposeerd vier lithografiën van zijn werk door Thornley.

Degas is een scherp waarnemer; zijn croquis: een ballet-danseres in rustende, steunende houding, frappeert door de enorme realiteit van die leelijke vrouw met die leelijke vormen en leelijke proporties; dat moest zóo zijn en niet anders; niet gezocht leelijk waardoor 't overdreven zou geweest zijn, maar gewoon leelijk, zooals hìj dat zag, weergegeven in weinig en eenvoudige lijnen, 't Is geen realiteit, gezocht in het namaken van de natuur in de kleinste bijzonderheden, - maar reëel door een groot begrip van karakter, - aangrijpend door het nuchtere zien van de natuur; door het vlug en juist weergeven van een mouvement, een lijn, een actie, een expressie. Het is bijzonder individueele kunst. Geen kunst die groote emoties zal geven, - maar sterk intellectueele. Dit laatste zou men ook kunnen zeggen van de geestige, gewoonlijk zeer.... ondeugende kunst van Felicien Rops - die hier slecht vertegenwoordigd was; - van Rafaelli - die een zeer speciale plaats inneemt in de tegenwoordige Fransche kunst; - van de zeer expressieve etsjes - zoo geestig gedaan - van Forain.

Maar superieur aan alle dezen zijn de etsen van Camille Pissarro: subtiel werk van een fijn-georganiseerd, hoog begaafd artist. - Ook de ongewone, brutaal-origineele houtsneden[2] van Lucien Pissarro naar schilderijen van zijn vader, zijn in hooge mate belangrijk.

Een, laten we zeggen, zonderling figuur maakte op deze tentoonstelling de ets van Koepping[3], naar de Staalmeesters;

1) Afgestaan door de firma Boussod. Valenton, Cie. Boulevard Montmartre, Parijs.
2) Eigendom van den Heer Th. van Gogh te Parijs.
3) Afgestaan door den Heer C.M. van Gogh te Amsterdam.

als etswerk is het zonder kwestie heel knap, maar op de Staalmeesters van Rembrandt lijkt 't erg weinig: de kleuren in het schilderij zijn niet geobserveerd in hun verschillende waarde - en iemand die dàt niet voelt is zeker de man niet om Rembrandt te begrijpen.

III.

En nu ten slotte een kort woordje over de werkende leden der Etsclub. Niet alle hebben geëxposeerd. Vooral heb ik gemist het bizondere etswerk van Tholen, waarvan ik verleden jaar zoo'n mooie herinnering beb gehouden. Ook Derkinderen zond niets; ook Isaac Israëls niet, noch Van der Valk. - Over vele die wèl exposeerden, zal ik niet of met een enkel woordje spreken.

Als ik - in de eerste plaats - denk aan de handige krabbels van Breitner, die ‘men’ zoo onbelangrijk vond, dan moet ik - ten deele althans - de verklaring hierin zoeken, dat ‘men’ uit onwetendheid en verkeerd begrip met minachting nederziet op resultaten die de artist zoo weinig inspanning en tijd hebben gekost. Hunt - de Amerikaansche schilder - zegt[1)] zoo goed: ‘If you have painted a sketch in two hours, don't tell of it! If you do people will say that it is horrid. They like the look of work that takes weeks and months. Just as in society you'll hear a lady say, ‘See my beautiful embroidered handkerchief! The girl who worked it made herself blind! Is n't it lovely?’ ‘Oh!’ Ah!’ etc. -

‘Men’ houdt meer van ‘afgewerkte’ zaken. Het mooie begrip van een lijn; het vlugge neerschrijven van een expressie; de impressie van een karakteristieken vorm gaat ‘men's’ neus voorbij.

Ik voor mij houd veel van die kinderkopjes, geteekend met een enkel lijntje, - dat ieder op zichzelf zoo gevoeld en juist is. Ook zijn andere krabbels, waarin hij gegeven

1) In ‘Talks on art’ decond sories.

heeft, behalve zijn impressie van vorm en expressie, - die van de kleur, met juiste tonen: dat portretje b.v. en de slapende vrouw, - die arabieren vooral, snel en scherp geobserveerd - geestig, smakelijk geteekend, - doen hem mij kennen als iemand van een spontaan hoog-begrip.

De teekening van Karsen geeft mij de sensatie van al de droevige mooiigheid van een koude-October-avond-stemming. Karsen is een emotioneel kunstenaar. Zijn kunst is stemmingskunst van een sterke individualiteit - ik weet niet of deze teekening geheel is uitgesproken, maar ik voel er veel voor.

De Zwart zond drie mooie sympathieke etsjes; mooi door de kleur, mooi door de harmonische tegenstelling van genuanceerd licht en zware donkers: gezond en krachtig werk.

Veth komt mij voor de meest ervaren etser te zijn van de hier exposeerende leden. Zijn ‘Haven met molens’ is van een merkwaardig savoir-faire; zijn portret van Busken Huet bizonder knap: onvermoeibaar doorwerkt en toch frisch; - buiten de verf had 'k bijna gezegd. - Behalve de forschere ets uit den vorigen jaargang der portefeuille van de club, exposeerde Veth nog een viertal geteekende portretten, waaronder een fantaisie-portret van een bizonder gedistingeerden toon.

Witsen zond veel zwarte etsen; te zwaar, te groezelig, zooals prof. Thijm zegt. Zijn etsen doen dikwijls denken aan krijtteekeningen, die in de olie zijn gevallen: een persoonlijke opvatting van het etsen in weeken grond; - 't is het werk van iemand met een luien geest, die niet dan met veel moeite zegt wat hij wil.

Een lijst met merkwaardige schetsen exposeerde Van Looy, In meer dan één opzicht merkwaardig. Eerstens om de mooi geteekende schets van het kind dat zit tegen een boom: sterk van expressie; en de handige croquis van den moddermolen. Van Looy werkt met snelle, prettige lijnen, met een spontane, zich direct aan de natuur aansluitende fantasie. Maar merkwaardig voorál om zijn sterk geprononceerde persoonlijkheid. Ook de Tango, de herinnering aan een Spaanschen dans, hoewel wat kleurloos, frappeert door individueele opvatting.

Ik had van Bastert meer verwacht dan de twee zwakke teekeningen, die hij gezonden heeft.

Van Van der Maarel was er een erge groote teekening, waarin enkele mooie blonde tonen.

Zilcken weet van etsen meê te praten. Zijn vogelstudies vooral bewijzen dat hij er zeer geestig over kan meêpraten. Zijn reproducties naar de Marissen, Mauve etc. zijn slap en oppervlakkig. Over het algemeen is hij week en - onzeker - vrouwelijk - soms fijn. Maar uit al zijn werk spreekt meer een handig werkman dan een individueel artist. - Ik zal mij niet permitteeren, aanmerkingen te maken: ik geef hier mijn impressie; Zilcken weet het natuurlijk zelf veel beter; - en ik zou verdacht kunnen worden van hem de les te willen willen lezen; - maar toch wil ik verklaren niet te begrijpen waarom hij zulke kinderachtige en weinig begrepen etsjes maakt naar onze groote meesters. Zou zijn groote productiviteit hier geen schuld aan hebben? Zijn weeke grondstudie is fijn met veel kleur, maar doet te veel denken aan het procédé van Rops.

Ook Mej. Van Houten geeft penteekeningen, waarvan ik geen begrip heb; blijkens haar etsen kan zij veel; verstaat zij haar vak; - haar teekeningen zijn wel erg naïf!

Koster is een braaf etser, die erg zijn best doet. In zijn ets naar Begein zoowel als in zijn ‘holle weg’ is veel moois, maar bij beetjes.

De dames Moes en Schwartze zijn niet mooi voor den dag gekomen. Het etsje van Mej. Moes is... aardig, aardig; - maar haar teekening en vooràl, o vooràl die teekeningen van Mej. Schwartze behooren niet op deze expositie.

Ook de teekening van Witkamp niet;... dat is alles, wat ik er voor het oogenblik van zeggen wil.

Ik eindig met den wensch dat er mogelijkheid moge komen voor een schilderij-tentoonstelling, geschoeid op de leest van deze expositie. Het dilletantisme - die leelijke indringer - kan men niet genoeg tegengaan.

Amsterdam, Juli '88.

VERBERCHEM.

Meijer de Haan's Uriel da Costa.

Hoog en ernstig moet het oordeel zijn, over hem, die kunst námaakt. Hem, die denkt dat zwakke nabootsingen van het reuzige werk van groote mannen reden van bestaan hebben. Hem, die niet weet dat het leveren, ook van de beste copie niemand tot kunstenaar maakt. Hem, die een slappen indruk, opgedaan bij Rembrandt, voor doet komen als gaf hij zijn eigen in zijn ziel gevoelde werk. Hem, die niet voelt dat het eenvoudigste schetsje, door naïve handen gemaakt, hooger staat dan de pronkerigste namaak. Want dit is de waarheid, dat zonder innig-eigen gevoel geen kunst ontstaat. De heer de Haan heeft zich vergrepen aan al deze wetten, die ieder, die werkelijk artist is, zich stelt. Zijne schilderij Uriel Acosta is niets dan een verwarde mengeling van herinneringen aan Rembrandt en Munkaczy. En wat steeds 't noodwendig gevolg van ongevoeld werk moet zijn; 't is afschuwelijk geschilderd. Wat heeft hij gemaakt van de hoofdpersoon? Wat heeft hij gevoeld voor die groote tragische figuur, Uriel Acosta? Een lompen kerel, zonder herkenbaren kop en zonder stand. Wat van den opperrabbi, den eenige die eventjes naar voren komt? Wat van die andere fletsche figuren, die plat geplakt zitten, tegen den fond? En kijk eens naar dien vuil-aschbruinen achtergrond, waarin die kast zoo vies is weggemoffeld. Naar den grond en naar dat tafelkleed. En waarom heeft hij de frissche lichten op dien koperen luchter niet aangedurfd? Het komt alles, mijnheer de Haan, omdat gij begonnen zijt, zonder een zuivere voorstelling, door u alleen gezien, te hebben van wat gij maken woudt. O, ik begrijp het wel, men zal u kolorist noemen. Maar iemand die Rembrandt werkelijk begrijpt, probeert het niet, hem ná te maken. Want zelf zal hij sterk genoeg zijn, om te voelen en te doen wat hij vindt dat schoon is. En zelfs al waart ge een tweede Rembrandt, dan nog waart ge geen kunstenaar, want een kunstenaar zal steeds een eerste moeten zijn. Maar dacht ge in ernst, mijn-

heer de Haan, dat door de omgeving in een soort Rembraadtzaal te herscheppen, ook maar één, die weet wat kunst is, in den waan zal gebracht worden, dat hier kunst te kijk staat? Het is niets dan boeren- of zelfbedrog. En zoo ge ook maar iets van den artist in de borst voelt, zult ge wakker worden en zien. Maar waarom schuwt uw werk het licht, waarom hangen al die schilderijen links en rechts in meerdan-halfduister? Voeldet ge soms dat het mooie licht der Panorama-kunstzaal doodelijk voor uw werk zou zijn? Het is te hopen, dat gij dit gevoeld hebt. Want het is mijn wensch u zoo innig in de ziel te grijpen, dat ge voortaan in het geheel niets, òf kunst maken zult. Want ik heb een diep en innig medelijden met u, omdat al dat werk, waarvoor ge geploeterd hebt, om niets is. Maar zoo ge ooit iets maakt, door u gevoeld, zult ge een vreugd voelen opstijgen, kloppend in uw keel, die opweegt tegen een leven van smart. O, 't lijkt vreemd dat ik u, den geréputeerden, mijn waarheid zeggen wil. Maar ge zijt voor mij, van het begin af, op het verkeerde pad. Ge zijt niet begonnen met die eenvoudige waarheid te weten, dat kunst iets sterk-individueels moet zijn. Gij hebt te veel in het sterke licht van Rembrandt gekeken. En evenzoo als het hèm gaat, die na lang in de zon te hebben gezien, donkere schijven door de lucht ziet draaien, zoo is het u gegaan. Maar zoo die man de onbegrijpelijke domheid begaan zou, zijn draaiende bollen voor lichtende zonnen te houden, hèm zou zijn domheid lang gevoelig heugen. Het is mijn doel niet u belachelijk te maken, want iemand die hard werkt, als gij, is niet belachelijk, maar ik wou dat het mij lukte, u te laten inzien dat ge dwaalt. Er ligt een diepe weemoed over dit geheele geval, voor menschen die u kennen. Voor menschen die weten hoeveel moeite het u moet kosten, u die niet sterk zijt, zoo te werken en dan voor niet. Ik wil over u den doodroffel niet roeren, maar u opwekken en leiden tot de door u nog ongekende heerlijkheden der kunst Als gij mij begrijpt zult gij tranen schreien van blijdschap en weemoed.

1 Juli.

I.N. STEMMING.

Er is over en ten gunste van deze zelfde tentoonstelling een brochure verschenen en bij duizenden kosteloos over de stad verspreid, waarin met het beste, wat menschen hebben, op een zoo profane manier wordt te koop geloopen, dat het duidelijk te zien is, dat de schrijver er niets van gevoeld heeft Hij heeft zijn woorden moeten borgen bij anderen en ze dus vanzelf verkeerd gebruikt. Want over kunst spreekt men niet, dan met zijn eigen woorden. En zoo gij, Mijnheer de Haan, er van geweten hebt; men kan toch haast niet veronderstellen, dat de schrijver de brutaliteit heeft gehad, haar zonder uwe voorkennis de wereld in te sturen; hebt gij uw eigen vonnis geteekend en mist gij dien hoogen trots die een deel uitmaakt van den artist. Want ik zeg u, dat zulk een kleinheid uiteraard anti-artistiek is. Vele kortzichtigen zullen u aanzien als tot ons te behooren, maar wij kennen u niet.

15 Juli.
I.N.S.....

Impressies.

III.

Op de onlangs in Arti gehouden Tweede Tentoonstelling der Nederlandsche Etsclub, troffen door nieuwheid mij 't meest de stadsgezichten van Camille Pissarro. Deze is een artiest die niet meer de dingen, die aanleiding waren tot zijn impressie, zooals hij ze weet of denkt te zijn, wil afbeelden; hij wil alleenlijk met onbevangen getrouwheid voorstellen de fijne nuance-zelve zijner chaotiesche, ijle Visie. Zijn zien is geen observatie, noch reflektie; het is het bijna lijdelijke zien van het voorbijgaan of de herinnering, - en de inspanning door anderen besteed aan het staren op het beeld der werkelijkheid - staren en turen tot hun indruk al lang begraven was - wordt door hem gegeven aan het angstvallig volgen van het wezen zijner broze sensaties. En toch gaat hij nauwgezet analytiesch te werk, maar hij ontleedt niet de oorzaak der opgewekte aandoening, maar haren aard

zelven, en weet het teêre rag zijner impressie te ontwarren, zonder het ooit te hoeven bijhelpen met de gegaarde draden uit andere weefsels.

Als een weefsel waarlijk schijnt een prent van Pissarro te zijn: een soort van vaag, warlig kantwerk van rafelige lijn-groepen, waarin eindjes wonderlijke precisie geborduurd zijn met vloszijde, en wollige schaduwkluwentjes liggen tusschen meelfijne lichtstrooken. En uit dat gevibreer van dien krie-beldekrab komt een luminoziteit, die ik zelfs in de schilderijen van den ervaren luminist niet in die mate heb mogen ontdekken.

Een van de beste zijner zes ingezonden etsen was de *Pont de pierre* te Rouaan. Men ziet schuin den kant van een kade met wat beweeg van propjes mannekes en een borstwering, waaroverheen een leeg vlak water waar een lantaren tegen opsteekt, en, ter halver hoogte, de zij-*marges* van de ets als aan elkaarbrengend, een groot licht stuk steenen brug, waar wat rijtuigen over heenscharrelen, en aan den overkant van de brug, witte kinderspeelgoedhuisjes met staande raamspleetjes en donkere daakjes, gelegen tegen een breede glooiende bergpartij, die weer met een vallende lijn naast een strook lucht komt: - een groot, grijs-gruizig brok onbewustheid tot achtergrond.

Nog karakteristieker is de *Place de la République* te Rouaan. Daar is een effen gewirwar in, als van het schuivend bewegen van infusiediertjes in een droppel water, dien men in een mikroskoop ziet. Stukken tram en karren en koetsjes en knollen en straatplaveisel en huizen dansen door elkaar en vervloeien, zooals de dingen buiten die men ziet door een bobbelige vensterruit.

Links onderaan in den hoek van 't vierkant een donkere bonk tram, bovenop gezien, met het achterstuk van 't platform het uitstekend balcon overhuivend, als de geopende bek van een kaaiman-achtig monster, gapend naar de silhouëtten van personen die 't plein oversteken, en naar de schuivende schimmen van alles wat voorbijgaat: zooals, achter glas gezien, een groote slokop in een aquarium hapt naar het zwemmend gedierte in het bassin.

Gezien als door glas of een watersluir geeft hij alles. Ik ken geen andere etsen, die, zonder tooneffekt, zóó spaarzaam met tinten, alleen door de wijze waarop de lijnen gelegd zijn, naast elkaar en door een vernuftig procédé van schuren in den etsgrond, en wegdekken met stopvernis, zooveel atmosfeer uitdrukken. Ofschoon minstens even bewerkt als deze zijn ze eenvoudig-groot naast het kunstige, kokette stukwerk, het precieuse, preciezige gepeuter van den geäffecteerden Felix Buhot. Oppervlakkig het aanzien hebbende van een potloodteekening, door een jongen gesmoezeld op een droogen, stuggen kalkmuur, geven zij wel het tegenovergestelde van de ruime, fluweelen vastheid waarmede Francis Seymour Haden zijn mooi, beschaafd-brutaal schoonschrift neergrift. Maar hoeveel nieuwer en persoonlijker is de naïeve karigheid van zijn koortsige teekening, dan de gelijkmatige voordracht van den Engelschen Rembrandt, - hoeveel moderner is zijn kunst! Pissarro weet uit te drukken hoe een deel van het geziene dat half buiten het gezichtsveld valt, toch het gezichts-orgaan aandoet als een linksch geteekend brok half-onbewustheid, terwijl hij het meer gefixeerde met luchtige juistheid noteert. En zoo fatsoeneert hij het onsamenhangende, het ijle en het zwevende, toch tot een geheel, zonder te denken aan den evenredigen bouw van tonen tot een harmoniesch ensemble, waarin onze Hollanders zoozeer meester zijn. Niettegenstaande de onvolledigheid van zijn vormperceptie, - ja voor een deel juist daardoor, geeft hij zijn sentiment met groote volledigheid. Hij weet ze tot kunst te maken, de gevoeligheden van een door 't zien in den lichten dag half verblind oog.

Gelijk de bekoring van iemand die op een zomerschen dag rustig neerzit, en dan zachtkens insoest, en de geluiden om zich heen voelt samenloopen in een stil geroezemoes, waardoorheen de zachte schokken van stompe gewaarwordingen heen bonzen, en waaruit soms nog weer een helder accent opklaart, - zooals die bekoring, is voor mij de charme van Camille Pissarro's etsen.

Juli '88.

J. STAPHORST.

De Verhouding van In- en Uitvoer, in verband met de Theorie van den vrijen handel. Door Dr. D.G. Jelgersma.

In het vorig nummer van dit tijdschrift komt een artikel voor van den heer J. Stoffel, getiteld: ‘De noodlottige dwalingen der heerschende staathuishoudkunde’.

Naast vele juiste opmerkingen vindt men daarin naar mijne meening een aantal onjuistheden. Het is mijn voornemen niet deze juiste en onjuiste beweringen één voor één te bespreken. Ik wil mij bepalen tot zijne beschouwingen over één onderwerp van groot praktisch belang, in welke hij, zoo ik mij niet bedrieg, waarheid en onwaarheid op zulk een wijze heeft vermengd, dat zij gevaar loopen om de onware bestanddeelen, die zij bevatten, in hun geheel als onwaar verworpen te worden, in weerwil van de fundamenteele waarheid, waarop zij berusten.

Ik doel op hetgeen hij zegt over vrijen handel en protectionisme.

‘Van alle volken van Europa’, zegt de heer Stoffel, ‘huldigen op het oogenblik alleen Engeland en Nederland nog ‘het stelsel van den vrijen handel.

De aanleiding tot dezen anders onverklaarbaren teruggang ligt in het bestaande gebrek aan werk.

Dat vrijhandel den totalen rijkdom van een volk vergroot is zeker en wordt ook niet door de protectionisten weersproken, maar zij beweren, dat, wanneer men niet wil dat de arbeiders in een land overtollig zullen worden, men als beginsel moet aannemen, ‘dat het werk, dat in ons land kan verricht worden, in de eerste plaats behoort aan den binnenlandschen arbeider’. Protectie verschaft werk. Leve de nationale arbeid! is de strijdkreet, waaronder de protectionisten zegevierend den burcht der vrijhandelsmannen bestormen. Tegen deze bewering hebben de staathuishoud-kundigen het volgende argument:

De ruilingen tusschen de volken onderling hebben niet plaats in geld tegen waren, maar in waren tegen waren. Wordt er dus veel ingevoerd, dan moet daar tegenover ook veel worden uitgevoerd. Het te verrichten werk kan dus door den vrijen invoer niet minder worden, enz.

Dit argument der staathuishoudkundigen moge in den tijd van Adam Smith, aan wiens werk zij het hebben ontleend, van kracht zijn geweest, thans is het, vooral in rijke landen als Engeland en Nederland, ten eenenmale valsch.

In onzen tijd zoude ook Adam Smith niet meer kunnen beweren, dat in het internationaal verkeer waren tegen waren worden geruild, want sommige volken zijn rijk geworden, een groot gedeelte van hun inkomen bestaat uit rente van buitenlandsche schuldbrieven. Zij voeren voor veel grooter waarde aan producten in dan zij uitvoeren, en zij betalen dit deficit in geld, in buitenlandsche coupons, zonder dat dit artikel hier schaarsch en duur wordt. De waarde van onzen invoer overtreft met ongeveer 120 millioen gulden per jaar de waarde van onzen uitvoer, enz.

Door hooge invoerrechten kunnen wij ten minste zorgen, dat die 120 millioen, voor welke nu in het buitenland waren worden besteld, hier in ons land gebezigd worden om aan de binnenlandsche arbeiders werk te verschaffen’.

De fundamenteele waarheid, die gevaar loopt hier voorbij

gezien te worden, omdat zij verbonden is met een aanmerkelijke hoeveelheid dwaling, is deze: dat het protectionisme, *indien* het verdedigd *kan* worden, verdedigd *moet* worden als werkverschaffing op groote schaal, zooals de heer Stoffel een halve bladzijde verder zegt. Op deze waarheid kom ik zoo aanstonds terug.

Eerst een enkel woord over de dwaling, die daarmede verbonden is.

De heer Stoffel stelt zich voor, dat het mogelijk is door protectionistische maatregelen te bewerken, dat de 120 millioen gulden, die de Nederlanders ter betaling van coupons *enz*. jaarlijks van het buitenland te vorderen hebben, hier te lande worden gebezigd om den binnenlandschen arbeider werk te verschaffen. Hij meent, dat op die wijze een einde zou gemaakt worden aan de werkloosheid, waardoor volgens hem duizenden en nogmaals duizenden niet in staat zijn in hun eigen onderhoud te voorzien.

Over deze mogelijkheid wil ik niet met hem twisten. Ik wil voor een oogenblik aannemen, dat zij werkelijkheid wordt, maar tevens de gevolgen dier werkelijkheid nagaan.

Het buitenland zou in dat geval de verschuldigde 120 millioen gulden niet langer in waren kunnen betalen, maar dit òf in geld òf in effecten moeten doen. Effecten zijn echter in het onderstelde geval uitgesloten, omdat met het ontvangene de in het binnenland bestelde waren moeten betaald worden. Er zou dus jaarlijks voor 120 millioen aan geld worden ingevoerd. In de onderstelling, dat er in ons land voor ongeveer 300 millioen aan ruilmiddelen[1)] in omloop is, zou de hoeveelheid dier ruilmiddelen daardoor in ongeveer 2½ jaar verdubbelen. Dit zou het geld ongehoord goedkoop of m.a.w. de geldprijzen van alle andere waren buitengewoon hoog maken. Een onmiddelijk gevolg hiervan zou zijn toeneming van den invoer en afneming van den uitvoer, totdat er in weerwil van alle beschermende rechten een toestand

1) Mr. N.G. Pierson. Leerboek der Staathuishoudkunde I, pag. 388.

was ontstaan, waarbij opnieuw de invoeren de uitvoeren met ongeveer 120 millioen gulden overtroffen.

Wanneer hieruit iets blijkt, dan is het het volgende: Wil men protectionistische maatregelen verdedigen als middel tot werkverschaffing in het binnenland en is men van oordeel, dat het in het binnenland te verrichten werk vermeerderd wordt door vermindering van invoer, dan moet men trachten niet dat gedeelte van den invoer te verminderen, dat betaald wordt met buitenlandsche coupons enz., maar dat deel, hetwelk wordt gekocht met in het binnenland vervaardigde en naar buiten uitgevoerde goederen.

Hiermede stap ik af van de dwaling des heeren Stoffel, om mij verder bezig te houden met de fundamenteele waarheid, die ik in zijn beschouwing heb meenen te vinden.

In het Januari-nummer van de Economist schreef Mr. N.G. Pierson een artikel over het verband tusschen in- en uitvoer. ‘Wanneer men bewijst,’ zoo spreekt hij daar, ‘dat het onmogelijk is den invoer te verminderen, zonder tevens, en met een gelijk bedrag, den uitvoer te doen dalen, ondermijnt men het geheele gebouw, waarop het beschermend stelsel, maar ook het stelsel van *fair trade*, rust. Het blijkt dan niet waar te zijn, dat den arbeider het brood uit den mond wordt genomen door de vreemde producten toe te laten. De goederen, die het buitenland ons zendt, voor zoover zij geen remises zijn voor renten, vrachten en diergelijken, zullen met andere goederen worden betaald; de betaling doet vraag ontstaan naar eigen arbeid, eigen kapitaaldienst, en men wint er niets bij, zoo men die vreemde goederen weert: van zelf zal dan ook het buitenland minder voortbrengselen van ònzen bodem, van ònze nijverheid verlangen.’

Met andere woorden: protectionistische maatregelen zijn volgens de meening van Mr. Pierson, ook als middel tot werkverschaffing niet te verdedigen, wanneer men heeft aangetoond, dat het bedrag der invoeren altijd gelijk moet wezen aan het bedrag der uitvoeren vermeerderd met de som, die

een land voor renten, vrachten en diergelijken van het buitenland te vorderen heeft.

Voor ik overga tot de bespreking van deze stelling en van de argumenten, die Mr. Pierson hier en op andere plaatsen van zijn artikel voor haar aanvoert, wensch ik eerst de zaak in abstracto te behandelen.

De economie toch is evenals de mathesis een abstracte wetenschap. Evenals de mathesis, zooals H. Taine in zijn boek De l' Intelligence het noemt, ‘cadres préalables’ construeert en tracht de voorwerpen der werkelijkheid daarin te doen passen, evenzoo construeert de economie ‘cadres préalables’ en tracht de economische verrichtingen der menschen daarin te doen passen. Zij maakt daarbij, evenals de mathesis bij *hare* constructies, in ruime mate gebruik van het hulpmiddel der abstractie.

Tegen deze wijze van doen is geen enkel bezwaar, wanneer slechts de economie bij gebleken niet-overeenstemming met de werkelijke verschijnselen altijd bereid gevonden wordt een nieuwe constructie te beginnen. Ik zal beproeven hier iets dergelijks als zulk een ‘cadre préalable’ te construeeren, maar verzoek den lezer dringend daarbij het boven gezegde en alle daaruit voortvloeiende gevolgen voortdurend in het oog te houden.

De welvaart van een volk hangt af van de hoeveelheid genotmiddelen, die het binnen een bepaalden tijd ter zijner beschikking heeft en dus kan verteren en bovendien van de verdeeling dier genotmiddelen. Ik begin met van deze verdeeling te abstraheeren.

Deze hoeveelheid genotmiddelen bestaat uit verschillende bestanddeelen, sommige van meer, andere van minder blijvenden aard. Tot die van meer blijvenden aard reken ik land, woningen, vast kapitaal en een aantal andere zaken, die ik wil samenvatten onder den dikwijls niet passenden naam van weelde-artikelen. Ik ga door met abstraheeren en onderstel, dat de hoeveelheid en hoedanigheid van deze zaken onveranderd blijft. Tot de genotmiddelen van minder blijvenden aard reken ik alle zaken, die ieder jaar op nieuw

voortgebracht en ieder jaar op nieuw verbruikt worden. Voor zoover deze dienen tot productieve doeleinden, vormen zij het vlottend kapitaal van het volk. Zij bestaan voor rijke volken als het Nederlandsche uit twee deelen, nl. uit een gedeelte, dat door andere volken wordt voortgebracht en ter voldoening van schuldvorderingen aan het volk, waarover wij spreken (het Nederlandsche b.v.) afgestaan en uit een gedeelte, dat door het volk zelf wordt voortgebracht. Ik abstraheer, en dit is voorloopig mijn laatste abstractie, van het eerste dier beide deelen en onderstel, dat dit onveranderd blijft.

Ceteris paribus zal dan de welvaart van een volk grooter zijn, naarmate er meer genotmiddelen van de minder blijvende soort worden voortgebracht, m.a.w, hoe grooter productie, des te grooter welvaart; een algemeene stelling, die door weinig economen weersproken zal worden en die boveudien nog van toepassing is op alle genotmiddelen van meer blijvenden aard, voor zoover deze vatbaar zijn voortgebracht te worden.

Gegeven nu een zeker land, waar een zekere hoeveelheid genotmiddelen wordt voortgebracht en een zekere mate van werkloosheid bestaat, zooals die in Nederland volgens den heer Stoffel in zeer hooge mate gevonden wordt, dan volgt hieruit, dat de welvaart van dit land zal toenemen, indien men aan de werkloozen daar werk kan verschaffen, zonder daardoor tegelijk de productie der overige inwoners te verminderen met een bedrag, gelijk aan of grooter dan het door de werkloozen voortgebrachte. Hoe loonend de arbeid der laatsten is, is een zaak van ondergeschikt belang, omdat iedere vermeerdering van productie, hoe gering ook, de welvaart van het land doet toenemen. Wanneer dus protectionistische maatregelen op die wijze werk kunnen verschaffen zijn zij bevorderlijk aan de welvaart van het land.

Zoo is, indien ik mij niet bedrieg, de vraag in abstracto juist gesteld.

Ik keer nu terug tot de verhouding van in- en uitvoer en tot de argumenten tegen protectie door Mr. Pierson aan deze verhouding ontleend.

Laat ik beginnen met te verklaren, dat ik, behalve in één enkel geval, dat overeenkomt met het tweede der bezwaren, die volgens Mr. Pierson[1)] door de protectionisten gemaakt worden, niet inzie, wat er te zeggen is, tegen de door hem verdedigde stelling, dat het bedrag der invoeren gelijk is aan dat der uitvoeren, vermeerderd met hetgeen een volk voor renten, vrachten en diergelijken in het buitenland te vorderen heeft. Over dat ééne geval later.

Voorloopig neem ik aan, dat de stelling van Mr. Pierson altijd volkomen juist is en bepaal mij tot de bespreking der daaruit door hem gemaakte gevolgtrekkingen. Deze zijn volgens mijne meeuing bepaald onjuist of liever zij volgen niet uit de stelling, waaruit hij ze wil afleiden, maar uit andere stellingen, waarover hij hier niet spreekt. Ik zal trachten dit aan te toonen.

Stel de uitvoer van een land = x en het bedrag, dat het voor renten enz. in het buitenland te vorderen heeft = y, dan is de invoer = x + y. Noemen wij nu de totale productie P, dan is het deel daarvan, dat verteerd kan worden = P - x. Dit vermeerderd met den invoer geeft een totaal van P - x + x + y - P + y beschikbaar ter vertering. Vermeerdering of vermindering van dit totaal beteekent vermeerdering of vermindering van welvaart.

Veronderstel nu, dat er in dit land een zekere mate van werkloosheid bestaat en dat men er door protectionistische maatregelen in kan slagen de werkloozen een zeker bedrag z te doen voortbrengen aan goederen, die vroeger uit het buitenland werden ingevoerd, zonder dat daardoor *oogenblikkelijk* de overige productie van het land wordt verminderd. Tengevolge daarvan wordt de geheele productie P + z, de invoer x + y - z of (x - z) + y en dus de uitvoer volgens de volkomen juiste stelling van Mr. Pierson x - z. Het deel der productie, dat verteerd kan worden, is dan P + z - (x - z) of P - x + 2z. Dit vermeerderd met den invoer geeft voor het totale ter vertering beschikbare

1) Pag. 6 van het bovenaangehaalde artikel.

bedrag P + z - (x - z) + (x - z) + y = P + z + y of P + y + z.

Wij zien dus, dat door de genomen protectionistische maatregelen van den onderstelden aard invoer en uitvoer beide met een bedrag z zijn afgenomen, terwijl daarentegen de geheele productie en het totale ter ver tering beschikbarebedrag met z zijn toegenomen. Een toeneming van dit totaal, wij weten het, beteekent vermeerderde welvaart, m.a.w. de welvaart van het land is vermeerderd door protectionistische maatregelen.

Terloops wil ik nog een paar ondergeschikte gevolgen van deze maatregelen constateeren. De omzet der handelaars met het buitenland is gelijk aan de som van invoer en uitvoer. Hij bedroeg dus vóór die maatregelen x + x + y - 2 x + y en daarná x - z + (x - z) + y = 2 x - 2 z + y. Hij is dus met 2 z verminderd. De omzet verder der binnenlandsche handelaars is gelijk aan dat gedeelte der geheele productie, dat niet wordt uitgevoerd. Deze bedraagt dus vóór de protectionistische maatregelen P - x en daarna P + z - (x - z) = P - x + 2 z. Hij is derhalve met 2 z vermeerderd. Het nadeel, gelegen in een met 2 z verminderden omzet, dat men door protectie heeft toegebracht aan den buitenlandschen handel, wordt dus vergoed door een even groot voordeel voor den binnenlandschen handel.

Dit geeft mij tevens aanleiding te antwoorden op een vorm van het in- en uitvoer-argument tegen protectie, dien men dikwijls hoort gebruiken. Wanneer door beschermende rechten, zoo zegt men dan, de invoer met een bepaaldbedrag is afgenomen, houdt tevens de vraag op naar een even groot bedrag in het binnenland vervaardigde goederen, waarmede dat gedeelte van den invoer vroeger betaald werd. Men vergeet daarbij, dat wel de vraag naar die goederen in het *buitenland* ophoudt, maar dat daarvoor een even groote vraag in het *binnenland* in de plaats komt, zooals blijkt uit het toenemen van den omzet in den binnenlandschen handel met 2 z, wanneer de productie ten gevolge van protectie met z toeneemt.

Er blijft nu nog over te onderzoeken, of het in de bovenstaande redeneering onderstelde geval in de werkelijkheid somtijds zal voorkomen; of het m.a.w. mogelijk is door beschermende rechten een nieuwe industrie te scheppen of bestaande industrieën uit te breiden of op de been te houden, zoodat de vroeger werkloozen nu aan de productie deelnemen, zonder daardoor *oogenblikkelijk* 'juist evenveel nationale nijverheid in den grond te boren.'

Ik leg daarbij den nadruk op het woord oogenblikkelijk, omdat ons volgens mijne meening boven gebleken is, dat er in den toestand, die op het invoeren van beschermende rechten volgt, geen enkele oorzaak kan aangewezen worden, waardoor een bestaande industrie later, d.i. *gedurende* dien toestand te gronde zou gaan. Vermeerdering van de productie en van de algemeene welvaart met hetzelfde bedrag, vermeerdering van den omzet van den binnenlandschen en vermindering van den omzet van den buitenlandschen handel met een gelijke hoeveelheid, terwijl bij dit alles de betalingsbalans volkomen dezelfde blijft; ziedaar de meest kenmerkende eigenschappen van dien toestand, eigenschappen, waaronder er geen enkele is, die de oorzaak van het te gronde gaan eener industrie kan zijn.

Van het *oogenblikkelijk* te gronde gaan eener industrie echter kan ik mij moeielijk een voorstelling maken.

Wanneer dus Mr. Pierson[1)], toegevende, dat men door hooge douanerechten een nationale nijverheid kan scheppen (en hierop komt het volgens het boven gezegde aan) meent, dat men dit niet kan doen, zonder daardoor evenveel nationale nijverheid in den grond te boren en bovendien gelooft, dat dit een conclusie is uit het in- en uitvoer-argument, kan ik deze meening en dit geloof moeielijk anders verklaren dan als gevolgen van één van twee oorzaken.

Het is nl. mogelijk, dat het in- en uitvoer-argument hem voor den geest heeft gestaan in den vorm, waarover ik het laatst gesproken heb. Uit het verminderen van den invoer

1) Pag. 5 van het boven aangehaalde artikel.

en het daarmede gepaard gaande ophouden van de *buitenlandsche* vraag naar een zekere hoeveelheid goederen, heeft hij dan geconcludeerd tot de geheele afwezigheid van die vraag ook in het *binnenland*, waar juist door grooter productie grooter koopkracht ontstaat. Hoe ongemotiveerd zulk een conclusie is, hebben wij boven gezien.

Het is echter ook mogelijk, dat hij meenende een gevolgtrekking te maken uit de verhouding tusschen in- en uitvoer, onbewust den invloed heeft ondervonden der theorie van het loonfonds. Immers wanneer deze theorie juist is en er dus op een bepaald tijdstip niet meer dan een bepaalde hoeveelheid kapitaal beschikbaar is ter voldoening van arbeidsloon, heeft het ontstaan eener nieuwe industrie en het betalen van arbeidsloon daarin onmiddelijk een vermindering van het voor de overige industrieën beschikbare arbeidsloon en daardoor een vermindering dier industriën zelf ten gevolge. Deze vermindering is echter in dezen gedachtengang geen gevolg van de vaste verhouding tusschen in- en uitvoer, maar van de wet, die volgens de loonfonds-theorie bepaalt, hoeveel industrie er op een zeker oogenblik in een land kan zijn.

Nu is er volgens mijne meening geen leerstuk in de economie, waartegen zoo vele gegronde bezwaren te maken zijn als tegen de theorie van het loonfonds, een meening, welke een man als de hoogleeraar d'Aulnis de Bourouill, dien men zeker niet van heterodoxie zal verdenken, in zijn boek over hedendaagsch socialisme verklaart te deelen. Het ligt evenwel buiten het bestek van dit artikel deze bezwaren te bespreken. Zijn zij gegrond, dan is er geen enkele reden, om te twijfelen aan de mogelijkheid der onderstelling, die de grondslag is van bovenstaande redeneeringen en wordt het de taak der praktische economisten en van den wetgever te onderzoeken of het in die onderstelling aangenomen geval zich op een gegeven oogenblik in de werkelijkheid voordoet. Van den uitslag van dat onderzoek zal de wenschelijkheid van het nemen van beschermende maatregelen afhangen, maatregelen echter, die alleen dan heilzaam kunnen werken, als zij het gevolg hebben, dat alle of vele of

enkele werkloozen aan den productieven arbeid deelnemen

Zijn deze bezwaren daarentegen ongegrond, dan is iedere vermeerdering van industrte onmogelijk zonder voorafgaande vermeerdering van kapitaal en daaruit voortvloeiende vergrooting van het loonfonds en kunnen derhalve protectionistische maatregelen onmogelijk leiden tot vermindering eener bestaande werkloosheid,

In ieder geval echter is ons in het bovenstaande volgens mijne meening zeer duidelijk gebleken, dat de vaste arithmetische verhouding, die er ontwijfelbaar tusschen het bedrag van in- en uitvoer bestaat, niets bewijst voor of tegen de wenschelijkeid van protectionistische maatregelen, waardoor aan een zeker aantal werkloozen werk wordt verschaft.

Ik kom nu tot het geval, dat zooals ik boven[1)] opmerkte een uitzondering maakt op den door Mr. Pierson gestelden regel, dat de invoer gelijk is aan den uitvoer vermeerderd met het bedrag, dat een land voor renten enz. in het buitenland te vorderen heeft. Laat ik mij echter juister uitdrukken. Dit geral maakt op dien regel slechts een schijnbare uitzondering.

Het tweede der bezwaren, die volgens Mr. Pierson door de protectionisten tegen zijn stelling gemaakt worden, een bezwaar dat, zooals ik opmerkte, overeenkomt met bovengenoemd geval, is dan ook eigenlijk niet gericht tegen die stelling zelf, maar tegen de daaruit ten onrechte afgeleide gevolgtrekking, dat iedere vermindering van invoer, ten gevolge van hooge beschermende rechten, in het buitenland een vermindering van vraag naar goederen ten gevolge zal hebben, waardoor ‘juist evenveel nationale nijverheid in den grond zal worden geboord’, als door de beschermende rechten ontstaan is. Omdat echter de door Mr. Pierson sprekend ingevoerde protectionisten, evenals deze zelf, over het hoofd zien, dat verminderde vraag in het buitenland in een zoodanig geval zal worden gecompenseerd door vermeerderde vraag in het binnenland, zijn hunne redeneeringen over dit

1) Pag. 6.

geval even weinig afdoende en hunne gevolgtrekkingen daaruit even weinig juist als die van Mr. Pierson. Ik vermeld en bespreek deze redeneeringen en gevolgtrekkingen hier dan ook slechts als voorbeelden van foutieven redeneertrant.

Laat ons echter zien, wat er van de zaak is. Zij is op zich zelf niet zonder belang, omdat zij in de werkelijkheid meermalen gebeurd is en zal blijven gebeuren, zoolang er jonge, zich ontwikkelende landen bestaan, die voor hunne verdere ontwikkeling buitenlandsch kapitaal noodig hebben, ofschoon het aan den anderen kant erkend moet, dat haar oorzaak misschien zelden in hooge beschermende rechten gezocht moet worden.

Het door de protectionisten gemaakte bezwaar is volgens Mr. Pierson[1] het volgende:

'Gesteld, een land verhoogt zijn invoerrechten, zoodat het bedrag zijner goedereninvoeren belangrijk vermindert. Daarom behoeven zijne uitvoeren van goederen niet te vermin deren, want het is zeer wel mogelijk, dat voor goedereninvoer effecteninvoer in de plaats komt. De betalingsbalans blijft dan ongewijzigd.

Bijvoorbeeld: de invoer is jaarlijks *ƒ* 300 millioen, de uitvoer even groot, en beide bestaan alleen uit goederen. Daalt nu door hooge rechten de *goederen*invoer tot *ƒ* 200 millioen, maar ontstaat tegelijk een *effecten*invoer van *ƒ* 100 millioen in het jaar, zoo kan de uitvoer stand houden op het oude cijfer.[2] En het is waarschijnlijk, dat de loop der zaken aldus zal zijn, want de beschermende rechten zullen veel rijkdom in het land brengen, dus velen tot aankoop van effecten in staat stellen.'

Mr. Pierson onderstelt voor een oogenblik, dat deze toestand werkelijk bestaat en vraagt, wat daarvan dan de gevolgen zullen zijn. Het na verloop van een jaar in het buitenland te vorderen bedrag aan renten zal tegen een rentevoet van 5 percent *ƒ* 5 millioen bedragen, en verder ieder jaar met *ƒ* 5

1) Pag. 13 vlg. van het boven aangehaalde artikel.
2) Hieruit blijkt voldoende, dat de uitzondering, die dit geval maakt op den regel, dat in- en uitvoeren aan elkaar gelijk zijn of verschillen met het bedrag der buitenlands te vorderen of te betalen renten enz., slechts schijnbaar is.

millioen toenemen. Wat zal men nu met die *ƒ* 5 millioen jaarlijks doen? Zal men die invoeren in den vorm van goederen of in den vorm van effecten? In het eerste geval, zegt Mr. Pierson, zal na verloop van 20 jaar de goedereninvoer weder met *ƒ* 100 millioen gestegen zijn en dus de toestand uit een protectionistisch oogpunt bezien weder even ongunstig wezen als 20 jaar vroeger. In het tweede geval echter worden de *ƒ* 100 millioen aan effecten, die het eerste jaar worden ingevoerd tot *ƒ* 105 millioen in het tweede, *ƒ* 110,250,000 in het derde, *ƒ* 115,512,250 in het vierde.

Het rentebedrag groeit naar deze onderstelling veel spoediger aan; niet na 20, maar reeds na 15 jaren ongeveer bedraagt het *ƒ* 100,000,000, en elke volgende 15 jaren wordt het verdubbeld, zoodat het na 60 jaren *ƒ* 800 millioen zal bedragen, terwijl het jaarlijks te verevenen saldo dan tot *ƒ* 900 millioen zal geklommen zijn. Deze veronderstelling, zegt Mr. Pierson, maakt zich zelf onmogelijk, voor haar kan men geen redelijk argument bijbrengen.

Het schijnt mij toe, dat men op deze wijze redeneerende, zich wel wat gemakkelijk van het protectionisme afmaakt. Beschermende rechten worden niet verdedigd, omdat zij den invoer verminderen, maar omdat zij volgens de meening der protectionisten de welvaart vermeerderen. Zij doen dit, zeggen deze, door een (misschien tijdelijke) vermindering van den invoer en een daardoor veroorzaakte blijvende vermeerdering der binnenlandsche productie. Laat ons zien, wat, zóó beschouwd, de gevolgen van den onderstelden toestand zullen zijn. Ik wil daartoe met Mr. Pierson voor een oogenblik aannemen dat hij werkelijk is, maar sluit ten opzichte van het gebruik der *ƒ* 5 millioen, waarmede de jaarlijks te vorderen rente vermeerdert, de tweede der door hem gemaakte onderstellingen uit, omdat deze inderdaad zich zelf onmogelijk maakten voor haar geen redelijk argument kan worden bijgebracht. Tegen de eerste onderstelling die hij maakt, bestaat echter mijns inziens geen enkel bezwaar. Welke zijn dan, als wij haar aannemen, de gevolgen der onderstelde protectionistische maatregelen.

Stel de productie van het land vóór die maatregelen op *ƒ* 1000 millioen. Daarvan wordt volgens de onderstelling *ƒ* 300 millioen uitgevoerd. Er wordt echter ook voor *ƒ* 300 millioen ingevoerd, zoodat het totaal ter vertering beschikbare bedrag *ƒ* 1000 millioen bedraagt. Nu worden er beschermende rechten ingevoerd. Ten gevolge daarvan vermindert de invoer met *ƒ* 100 millioen aan goederen, die nu in het binnenland worden geproduceerd. De productie stijgt dus tot *ƒ* 1100 millioen. De uitvoer blijft *ƒ* 300 millioen, waarvan *ƒ* 200 millioen betaald worden met goederen en *ƒ* 100 millioen met effecten, rentende 5 percent.

Deze toestand blijft gedurende 20 jaar bestaan met deze geringe wijziging, dat de in het buitenland te vorderen interest, die jaarlijks met 5 millioen gulden stijgt, in goederen betaald wordt.

Welke is dan de toestand na verloop van 20 jaar?

De productie bedraagt dan nog altijd *ƒ* 1100 millioen en de uitvoer *ƒ* 300 millioen, zoodat er voor binnenlandsch verbruik overblijft *ƒ* 800 millioen. De invoer echter is gestegen van *ƒ* 300 millioen (nl. *ƒ* 200 millioen in goederen en *ƒ* 100 millioen in effecten) tot *ƒ* 400 millioen, nl. *ƒ* 300 in goederen en *ƒ* 100 millioen in effecten. Het totale ter vertering beschikbare bedrag is derhalve *ƒ* 800 millioen + *ƒ* 300 millioen = *ƒ* 1100 millioen; het is dus in die 20 jaar met *ƒ* 100 millioen gestegen, m.a.w. Door de genomen protectionistische maatregelen is de welvaart van het land aanzienlijk vermeerderd.

Het behoeft na het gezegde geen verder betoog, dat noch de redeneeringen van prof. Pierson, noch die der door hem sprekend ingevoerde protectionisten op juistheid aanspraak kunnen maken. En slechts om dit duidelijk aan te toonen, heb ik mij ten slotte een oogenblik bezig gehouden met het effecten-argument, zooals Mr. Pierson het noemt, dat ongetwijfeld in vele opzichten belangrijk is, maar waarvan de belangrijkheid met betrekking tot de vraag van protectie of vrijen handel mij niet recht duidelijk is.

Nederlandsche Politiek.

Indrukken van den Dag.

In Chicago loopen thans 35.000 menschen zonder werk. Zelfs tegen de laagste loonen kunnen zij geen arbeid vinden. 't Zijn arbeiders van alle soorten, van den besten bankwerker tot den sjouwerman, van ervaren boekhouders tot loopjongens toe.

In dezelfde stad werd een stuk grond van ruim 800 vierkante Meters in 1864 verkocht voor *ƒ* 85.000 en in 1887 voor *ƒ* 1.500.000.

Een New-Yorksch magazijn van heeren-artikelen adverteert uitrustingen voor heeren, die den zomer aan de badplaatsen doorbrengen, tegen den prijs van *ƒ* 3750. De bovenkleeding, jas, vest en broek, is niet meêgerekend. Er zijn zijden overhemden bij om aan het ontbijt te dragen, van *ƒ* 62.50 het stuk, nachthemden van *ƒ* 375, en onderbroeken met monogram van *ƒ* 25.

Mahala Jones, een meisje van 16 jaar, werd te St. Louis door de politie uit een bordeel gehaald. Hare ouders wonen te Carlinville, en eenige maanden geleden was zij naar St. Louis gekomen om werk te zoeken. Zij kon dit echter niet vinden en kwam in dat huis terecht.

Op de danspartijen der badplaatsen zullen dezen zomer de Amerikaansche dames op eene nieuwe wijze schitteren. Losse

diamanten, die niet groot behoeven te zijn, maar zooveel mogelijk, worden op koperdraad gezet en in alle plooien van het kleed vastgemaakt, zoodat ze bij iedere beweging onder 't dansen schitterend te voorschijn komen. Een costuum van mousseline, aldus opgemaakt, deed zich voor als een lichte nevel voor een vuurwerk.

Eene vrouw met twee zieke kinderen stierf te East Minneapolis van gebrek aan voedsel.

Ziedaar zes berichtjes uit één nommer van een Amerikaansche krant.

Het moeten soortgelijke tegenstellingen geweest zijn, die den Asser predikant Meijboom voor den geest zweefden, toen hij voor de 'Vereeniging tot verspreiding van stichtelijke blaadjes' een artikel schreef over Socialisme. Althans, hij zegt, dat de nood, *naar het schijnt*, hoog is gestegen, en vraagt: 'hoe ontspringen wij den dans?'

In de keuze dezer woorden spiegelt zich de denkwijze van den schrijver af. Hoe ontspringen *wij* den dans? Dat is hoe komen wij, die het goed hebben, af van den last, dien het dringen der niet-bevoorrechten ons gaat veroorzaken. De heele zin waaruit ik dit aanhaal, luidt: 'Maar hoe, indien de drang zoo groot is en de nood, naar het schijnt, zoo hoog gestegen, hoe ontspringen wij den dans?'

De drang *is* groot; de nood *schijnt* hoog gestegen. Zoo vat de Asser hervormer zijn levenservaring samen, tot stichting zijner medeburgers.

Hoe komen wij nu van dien drang af en maken wij het weer rustig in het land? Niet door te ver gedreven staatsbemoeiing, maar door zooveel mogelijk *zelf* te doen, 'ook in zake het te gemoet komen aan de billijke eischen der klagers.'

Op de billijkheid der eischen wordt de nadruk gelegd. Eerst leere de mensch vergenoegd zijn met hetgeen hij heeft en is. Booze neigingen mogen niet worden in de hand gewerkt. Maar wat men zelf als levensgenot leerde kennen worde, '*minstens in gedachten, en voor zoover mogelijk ook*

in de practijk' aan alle anderen van harte gegund. Aangekweekt moet 'het bewustzijn dat wie ten huwelijk vaart, verantwoordelijk is voor het lot van echtgenoot en kroost.' De werkman vinde baat in de verzekering. Liefst niet geldelijk gesteund door rijkeren. Wij zouden de kwaal 'meer in den grond' genezen, indien het ons gelukte den werkman langs natuurlijken weg zooveel geld toe te voeren, dat hij, bij de behartiging der meest dringende belangen van zijn huisgezin, van de goedwilligheid van anderen onafhankelijk werd.

Ja - das sagt bei uns der Pfarrer auch.

De heer Meijboom gevoelt dat hij het daar niet bij kan laten. Hoe moet dat 'toevoeren' gebeuren? vraagt hij. En dan noemt hij Leclaire en Van Marken, die hij tot voorbeeld stelt aan de werkgevers. En zeker terecht. Maar als onze schrijver uitroept: 'Wat meer van deze vrijwillige socialisten in ons vaderland, en den ijveraars voor het Staatssocialisme zou de grond onder de voeten wegzinken', - dan haalt, als ik mij niet vergis, ook de heer Van Marken de schouders op. Van Marken's werk is voortreffelijk, en hij heeft den grooten roem van op zijn eigen terrein alles te doen wat hij vermag en rusteloos te zoeken naar het betere. Maar hij zal zijne methode niet geven voor eene oplossing, omdat hij de arbeidersquaestie kent, wat met den schrijver van dit stichtelijk blad niet het geval is.

Noch de loonquaestie, noch die der werkeloosheid vinden daar oplossing.

Andere remediën van onzen schrijver zijn beperking der weelde, vrijwillige loonsverhooging, vrijwillige werkverschaffing en liefdadigheid.

Ziet, mij heeft dit boekje niet gesticht. De weergalooze oppervlakkigheid waarmeê de schrijver de ernstigste zaak van onzen tijd behandelt, is slechts eene geringe feil, vergeleken bij de keuze van zijn standpunt. De bevoorrechte klassen der maatschappij zijn voor hem als de voogd, wien de zorg voor een doodarmen wees is opgedragen. 't Is een onaangenaam karweitje, wat moet ik met dien jongen aanvangen?

De heer Meijboom spreekt niet van het *recht* van den arbeider. Er leeft in hem niets van die verontwaardiging, gewekt door eene inrichting der maatschappij, waardoor een deel der gelijkgeborenen niet alleen systematisch wordt afgesloten van de gelegenheid om zich door eigen arbeid hooger ontwikkeling, hooger levensgenot te verschaffen; maar waardoor talloozen van hen zelfs het noodige moeten missen. Wel neemt hij in het slot van zijn boekje Birnie's woord over: ‘Het ware socialisme zegt: niets is mijn’; maar in zijn gansche redeneering over de remediën tegen de kwaal is van die overtuiging, dat alle aardsche goederen bestemd zijn voor de voldoening der behoeften van allen, bitter weinig te bespeuren.

Wat de heer Meijboom aanbeveelt zal ik niet misprijzen; al die middelen kunnen hier en daar armoede voorkomen of lenigen; maar zijn fout is dat hij aanprijst als afdoende, wat inderdaad de quaestie niet in het hart raakt. Zoo sust hij de goê gemeente in slaap, terwijl ze zoo hoog noodig heeft wakker te blijven.

Het zou getuigen van weinig ernst, als men den schrijver er een verwijt van maakte, dat hij geene afdoende middelen kent. Wie hier geeft wat hij heeft, doet al wat men van hem verlangen kan. Maar men moet het niet doen voorkomen alsof met een pennemes een boom kan worden omgehakt. Er zijn altijd lezers die gelooven wat gedrukt is. En dat is het gevaarlijke van zulke boekjes.

De lezer kent het ontwerp van wet van den heer Domela Nieuwenhuis op de zoogenaamde ‘gedwongen winkelnering’. Dat gaf een geweld in Nederland! De eerste proef van den sociaal-democratischen wetgever was deerlijk mislukt, en men spaarde hem de critiek niet. Blijkbaar waren velen verheugd den man die jarenlang ons maatschappelijk samenstel zoo scherp had afgekeurd, nu eens te kunnen zeggen dat hij niet bekwaam was voor zijn taak. En inderdaad waren de

gronden waarop het ontwerp zoo sterk werd veroordeeld, afdoende. De proeve is niet bruikbaar.

Het is mij volkomen een raadsel waarom de heer Nieuwenhuis dit wetje zoo slecht heeft gemaakt. Voor zoover het noodig is, dat een jurist aan eene wet medewerkt, vooral om te zien of zij niet in botsing komt met bestaande voorschriften en of tegen hare toepassing geene bezwaren bestaan die den niet in het recht ervarene ontgaan, kon den heer Nieuwenhuis de voorlichting, als hij ze gezocht had, niet ontbreken. En bovendien, er zijn voorbeelden van buitenlandsche wetgeving die redelijk wel geslaagd zijn.

De heer Nieuwenhuis vindt in zijne partij gewillige hoorders, doch nagenoeg geen contrôle. Heeft dit hem gewend om wat spoedig met eigen werk tevreden te zijn?

Het doet er niet veel toe wat de oplossing van het raadsel is. Wat ook *Recht voor Allen* moge gezegd hebben van den toon der critiek, van de eenstemmigheid waarmeê men den sociaaldemocraat te lijf ging, - de inhoud der beoordeelingen moet bij den samensteller van het wetje den indruk hebben nagelaten, dat hij slecht werk had geleverd. 't Was dan ook opmerkelijk, dat hij bij de behandeling van het bankoctrooi bijna voortdurend streefde naar zakelijke argumenten, die de tegenstanders noodzaakten met hem te praten.

Trouwens, voor de arbeiders die onder ‘gedwongen winkelnering’ lijden, heeft zijn ontwerp, hoe het dan zijn moge, reeds verkregen, dat er spoed met het werk zal worden gemaakt. De *N. Rott. Ct.* sprak de hoop uit, dat de afdeelingen het ontwerp eens duchtig zouden onderhanden nemen. Daar kan niemand wat tegen hebben, want met het ontwerp is het onderwerp onafscheidelijk verbonden, en eene degelijke behandeling van het laatste is zeer gewenscht, ook om de regeering wat aan te zetten tot spoed in de behandeling van enkele onderwerpen van sociale wetgeving. Geven de afdeelingen een flink verslag, dan zal ook de regeering met een goed advies willen voor den dag komen, en misschien is het dreigement van de *Nieuwe Rotterdammer* niet vreemd aan

den spoed waarmeê de regeering nog vóor de zomervacantie aan de burgemeesters haar vragenlijstje heeft gezonden.

De kamerleden zijn huiswaarts getogen in het aangenaam bewustzijn van welgedaan te hebben. In den trein hebben ze kunnen lezen hoe daags na de beslissing over het bank-octrooi de beurs de aandeelen 25 percent meer waard keurde dan ze vóor den aanvang der beraadslagingen golden.

De door de regeering met de bankdirectie voorloopig overeengekomen winstverdeeling werd gehandhaafd, met de premie aan de aandeelhouders toegekend door het recht om voor een vierde gedeelte van het bedrag hunner aandeelen deel te nemen in de vergrooting van het kapitaal, tegen den koers van 125 percent.

Dat het monopolie van particulieren dezen keer zou gehandhaafd worden, was te verwachten. Hoe merkbaar hier en daar de wijziging der denkbeelden wordt, in de kringen die Nederland regeeren is zeker de overtuiging niet gevestigd, dat takken van openbaren dienst, die uit hun aard monopolie moeten zijn, door den Staat ten bate van het algemeen behooren te worden beheerd. En al ware daarvoor eene meerderheid te vinden geweest, het zou eene sterke Regeering moeten zijn en eene sterke Kamer, die het van de Nederlandsche Bank won. De aard van zoodanige crediet-instelling geeft haar eene macht, die slechts gebroken wordt door gebrekkig beheer. En van dit laatste was zeker in de laatste 25 jaar allerminst sprake. De Bank groeide in dien tijd tot eene machtige, wel de machtigste instelling in het land.

Moge dus al voor eene Staatsbank thans geene beweging van eenige beteekenis in het leven zijn te roepen, algemeen was de overtuiging dat de Staat een monopolie dat zoo groote winsten verzekert, niet om niet mag uit handen geven. Over het bedrag der retributie werd een belangrijk debat gevoerd. Overtuigend is betoogd, dat door het regeeringsvoorstel grooter voordeelen aan de aandeelhouders werden gelaten, dan

waarop deze, bij den tegenwoordigen rentestand, billijkerwijze aanspraak mogen maken. En een in dezen geest voorgesteld amendement werd vooral door den heer Van Houten bestreden, op grond dat de Bank in geene vermindering van voordeelen zou treden, en dat de Staat dan met de handen in 't haar zou zitten.

Den heer Kerdijk, een der voorstellers van het amendement, was die bangmaking wat al te kras. Hij antwoordde er zeer duidelijk op, dat, zoo de Bank in de onderhandelingen een ultimatum stelt, de Kamer hetzelfde kan doen, en dat eene Rijksbank, hoezeer geen lievelingsdenkbeeld van hem, een een middel is, dat hij zou wenschen toe te passen, wanneer hij van de Nederlandsche Bank niet kan erlangen zoodanige voorwaarden als hem in 't algemeen belang noodig schijnen.

Terwijl dus de heer Kerdijk wilde onderhandelen van gelijke tot gelijke, was de bewering van den heer Van Houten: Wij zitten aan handen en voeten gebonden, de Bank heeft ons in hare macht.

Een tweede keer werd met dat argument: de Bank zal ons in den steek laten, - geschermd bij de behandeling der amendementen Haffmans en Domela Nieuwenhuis, die de voordeelen der kapitaals-uitbreiding ten bate van den Staat wilden doen komen. Nu waren het de Minister en de heer Lohman, die beangst waren, en de heer Van Houten was onbezorgd! De quaestie was trouwens, na den uitval van den heer Verniers van der Loeff tegen den Minister en zijn daarop gevolgd debat met den heer Lohman, van een bespreking over 's lands belang ontaard in den strijd om een politieken triomf. Er is geen mensch, noch in de Kamer, noch in het land, die gelooft dat de Bank bij aanneming van het amendement Haffmans het octrooi zou versmaad hebben. En mocht de heer Van der Loeff hebben kunnen goedvinden de felheid van zijn uitval te beteugelen, de beslissing ware wellicht anders uitgevallen. Toen hij den Minister zoo duchtig, en zeker niet onverdiend, had aangepakt, was de Kamer midden in den politieken partijstrijd beland. De hartstochtelijke heer Lohman raapte den volgenden dag den handschoen

op, en daarna was niemand meer voor rede vatbaar. Er werd gestemd rechts tegen links over eene vraag die met de politiek in het minst geen verband heeft.

Alleen van de linkerzijde, bleef de heer Gleichman bedaard, - en stemde met de rechterzij.

30 Juli '88.

P.L. TAK.

Zes Sonnetten. Door Hélène Swarth.

I. Gebed.

Toen knielde ik in mijn stille kamerkijn,
Van zomerroze- en denne-aromen zoel,
En zilverblank van binnenstroomend koel,
Klaar licht. Ik knielde in vollen maneschijn

En bad: - ‘O God, wiens wezen ik gevoel,
Geef mij een zichtbaar teeken van uw zijn!’
En 'k wachtte een lange pooze, en wilde pijn
Vloog mij door 't hart en vreemd, verward gejoel

Van duivelstemmen krijschte mij in 't oor;
- ‘Daar is geen God!’ En bevend sprak mijn mond
De wanhoopswoorden na van 't helsche koor.

Toen zag ik dat een wezen vóór mij stond,
Gekleed in licht. Hij sprak: - ‘Ik hoorde uw wensch
Ik zal uw god zijn.’ - Doch hij was een mensch.

II. Mijn Gids.

Hij sprak: - ‘Volg mij! kom mij uw kommer klagen!
Wie ik geleid, heeft nood noch dood te vreezen.
Ik wil uw god, uw gids, uw herder wezen.
Waar gij niet gaan kunt, zal mijn arm u dragen.

Laat mij de wonden van uw ziel genezen,
Door spot en twijfel, liefde en haat geslagen!’
Toen rees ik op en volgde zonder vragen
Den goeden gids, die mij had uitgelezen.

Hij leidde mij langs koele waterbeken,
Door groenfluweelen, weeldevolle weiden.
- ‘God is mijn herder: mij zal niets ontbreken!’

Doch zie! nu voert hij mij langs bruine heiden.
De wind fluit wild, de lucht laat tranen leken....
En, weet mijn gids den weg niet, wee ons beiden!

III. De Vrucht des Levens.

Ik kwam in Eden uit de woestenij.
Den Boom des Levens kroonde één enk'le vrucht,
Die blonk als goud in 't vonk'lend blauw der lucht.
Mijn hart sprong op. - ‘O kon mijn hand daarbij!

Wie plukt dien appel, waar mijn ziel naar zucht?
De Vrucht des Levens hangt te hoog voor mij.’
Toen hoorde ik zacht geritsel aan mijn zij,
Als 't vleugelruischen van een vogelvlucht.

Doch 't was een reuzevogel en hij liet
De Vrucht des Levens vallen in mijn schoot.
Zijn blanke vleug'len had ik gaarn gekust!

En 'k at den gouden appel en nu vliet
Door al mijn aadren - spelt dat liefde of dood? -
Gelijk een vuur dat niet wordt uitgebluscht.

IV. Toen 't Lente was.

Ik plukte bloemen in het groene woud,
Met Jeugd en Liefde en Hoop, toen 't lente was.
En zingend danste Jeugd op 't jonge gras
En Liefde had me een zoet geheim vertrouwd.

En Hoop, die schoone prophetieën las
In blauwe verten, had, van smeltend goud,
Veel luchtkasteelen voor mij opgebouwd
En blies nu bellen bij een waterplas.

Daar dreef een horde wilde wolken aan
En sloeg een zwarten sluier om de zon.
En Jeugd vlood heen: zij kon geen storm weerstaan.

En Liefde, die zooeven zwoer: zij kon
Mij niet verlaten, ging en Hoop vlood heen
Met Jeugd en Liefde. En zoo bleef ik alleen.

V. Erinnering.

Ik zat alleen bij d' uitgebluschten haard.
Toen kwam tot mij de bleeke Erinnering
En om mijn voeten trok ze een tooverkring.
En schimmen stonden om mij heen geschaard.

Ik sprak: - ‘Laat toe, dat ik mij zalig zing'!
Bloeit daar geen troost voor al wat leeft, op aard?’
Zij sprak: - ‘Veel bloemen heeft de storm gespaard;
Die plukte ik allen, wijl ik tot u ging.’

Zij schudde wild haar donk're lokken los
En plooi bij plooi van haar verbleekten dos
En liet haar bloemen reeg'nen in mijn schoot.

Wat bloeit in 't bosch of bij den watervliet,
Viooltje en lelie en vergeet mij niet....
Doch al haar bloemen waren dor en dood.

VI. Doode Liefde.

Laat nu de doodsklok voor mijn Liefde luiden!
Vlecht in haar lokken leliewitte rozen,
Hecht aan haar boezem bloemen wélgekozen,
Die weelde en leven, dood en rouw beduiden.

Laat in haar hand den levensappel blozen,
Strooi om haar peluw koele balsemkruiden,
Geef háár den sluier en den dos der bruiden,
Hul míj in 't zwart, de kleur der vreugdeloozen.

Laat mij nog eens die marm'ren lippen kussen!
De priesters preev'len en de kaarsen branden...
't Is me of die kus mijn ziel in tweeën kliefde.

O trouwe vriend, tracht niet mijn smart te sussen.
Leg op mijn hoofd uw zegenende handen
En laat mij weenen om mijn doode Liefde!

Literaire kroniek.

Doctor Swart Abrahamsz is een ónverstandig man.

Of is het niet zeer onverstandig, zonder ophouden te spreken over een onderwerp waar men geen verstand van heeft?

De heer Abrahamsz wil over MULTATULI eens zijne meening verkondigen aan zijn landgenooten. Niet verheffen zal hij hem, en niet verguizen, niet bespotten en niet belasteren, en zelfs zal hij niet trachten hem over het hoofd te zien. Neen, eene juiste waardeering: eene kritische ontkroning en een rehabilitatie tevens, en eene daad daarom van piëteit zal zijn oordeel wezen. Hij zal ons zeggen, WIE Multatuli was.

Ja, wie dát inderdaad voor de Hollandsche kritiek zou kunnen doen!

Want Eduard Douwes Dekker is een groot schrijver geweest onder ons. Vijf-en-twintig jaren van rijk leven lang, heeft deze vreemde en buitengewone menschengeest het beste wat hij bezat, zijn indrukken en stemmingen, en fantasieën en gedachten uitgebeiteld en neêrgezet en opgetrokken tot een reuzig gevaarte van eerlijk-gezegd gevoel, een zelfgegroeid gedenkstuk van een hartstochtelijk bestaan; òp heeft hij zich geworpen vóór en boven het verbaasde volk van Nederland, waar allen hem zien konden, met zijn grootheid, en zijn

schoonheid, en zijn wildheid en zijn dwaling, met zijn liefde en met zijn haat: stil geschreid heeft hij en luid gelachen, woest getoornd en klaar gezegend, gejubeld en gejammerd heeft hij heel zijn tot-barstens-volle, diepste binnenst uit, dat het een wonder en een glorie was, een hooge, bange werkelijkheid, een Mensch in onze Kunst.

Ja, ja, om van Dien wat te zeggen, wat groot-gezien-juists te zeggen, dát zou waarachtig een goed werk zijn geweest.

Jammer voor den heer Swart, dat hij heel iets anders heeft gedaan....

Wij, van dit Tijdschrift, zijn geen Multatulianen, in denken noch in voelen, in het Leven, noch in de Kunst. Wij zijn anders als degenen die bij den Grooten Meester zweren, en zijn woorden tot de hunne maken, als het Evangelie van dezen tijd. Wij hebben andere gedachten, andere stemmingen, andere verbeeldingen, omdat wij nu eenmaal toch anderen zijn; en zooals wij anders als hij het Verledene beoordeelen, hebben wij op de Toekomst ook andere verwachtingen gesteld. Het geheel van zijn gedachten is voor ons slechts een stadium in de ontwikkeling van onzen volksgeest, zijn stijl is een datum in de geschiedenis onzer kunst. Want de wereld blijft zelfs bij Multatuli niet stilstaan en een hooger Meester dan deze is de altijd-leerende Tijd.

Wij zien naar voren in de Twintigste eeuw. En juist daarom kunnen wij, uit kracht van ons vèr-af-staan, beter weten en dieper voelen, wat Zijn werk beteekent voor vroeger en voor thans. En dan zien wij Hem, achter en boven ons, een omgooi in 't verleden, een opstoot voor wat komen zou, als de ontkennende en daarom vrijmakende, als de verdelgende en daarom grondleggende Figuur.

Het ligt niet bij ons, nauwkeuriger den invloed te beschrijven, dien Zijne woorden in politiek en maatschappij hebben gehad. Wij kunnen, hier, alleen voor ons zelven gevoelen, wat

Hij in die dingen voor óns is geweest. Maar de kunst - daar zijn wij binnen de palen van ons eigen recht. Daar is Hij de Man, die door stuk te slaan meedoogenloos, den grond blootlegde voor nieuwen bouw. Daar hebben wij door Hem, van onze jonge jaren, de vrijheid en den moed van eigen meening geleerd.

Of Zijne literaire uitspraken wel altijd gewettigd waren, of Zijne kritiek even juist als vernuftig was, de twijfel daaraan mag niet doen vergeten, dat Hij alles bespreken en alles kritiseeren dorst, dat de stelling waarvan Hij uitging, ook ónze stelling is. Hij was 't, die altijd volhield, theoretisch en practisch, dat wat in de kunst geene werkelijkheid verzinnelijkte, maar alleen als een weefsel van woorden daarbuiten zweefde, een spel was voor kinderen en geene Kunst. En Hij was 't, die ons toonde, in de concrete bestraffing van Bilderdijk's gehaspel, dat een honderd jaren van letterlievende vereering nog geen onomstootbaar voetstuk behoeft te zijn bij het nageslacht. En Hij heeft eindelijk in den verlatijnschten periodenbouw van het Hollandsche proza het gepassioneerde praten en den natuurlijken uitingsgang der moderne menschen gebracht.

Dit was, in hoofdzaak, Multatuli's invloed op onze nieuwere letterkunde, en wij eischen van hem, die Multatuli óórdeelt, dat hij dien invloed weet en begrijpt. Maar meer - ook de zedelijke en verstandelijke werking zijner ideeën op de uitstekendsten onzer, zoowel als op de massa der minder ontwikkelden, en de wijziging daardoor van ons nationaal gedachten-fonds moet gekend worden door hem, die een ernstige studie van dezen allergeniaalsten Hollander beproeft.

Geen dezer beide dingen nu is den heer Abrahamsz geopenbaard. Met volkomen verwaarloozing zijner historische beteekenis en de het land omspannende macht zijner persoonlijkheid, ziet hij in Multatuli alleen en uitsluitend den klein-menschelijken kant. En dien nog slechts ten deele en zeer oppervlakkig.

Want de heer Swart weet ons een menigte gevallen en curieuse anecdoten te vertellen en te verklaren van Dekker's

ijdelheid en dwaasheid, van zijn grilligheid en grootheidswaan. Maar, als de gezonde burgerman, die hij zelf is, ziet hij in dit alles slechts het armzalige tobben en hijgen en wriemelen van een overstuursch geraakten plebejer-naarden-geest. En hij, de halfontwikkelde in levenskennis en zielsgevoel, wiens onderzoek staan bleef bij menschen van zijn soort, hij weet niet, dat de grootheidsdroomen van fijnere naturen als even zoovele verheffingen zijn, dat aan ieder hunner ijdelheden eene schoonheid bevestigd is, en dat, wat een waanzinnige gedachte in Dr. Swart zou wezen, bij een ziel als Multatuli ééne aureool is onder vele aureolen, in wier weemling hij voortstormt, door zijn duizendkleurig leven, dronken onder de kroon zijner eigene heerlijkheid. En wie zóó zich-zelf in zich-zelven genieten kan, die mensch is nimmer klein, die mensch nimmer leelijk, die mensch is slechts bij tusschenpoozen ongelukkig geweest.

Dit niet te hebben ingezien, zij hier als de eerste en minste der zeer groote fouten van den schrijver dezer ‘ziekte-ge-schiedenis’ geboekt.

Maar, om terug te gaan, wat kan 't óns schelen, of de schrijver der Ideeën een verkwister en een ijdeltuit, een droomer en een dwingeland, een aansteller en een dolkop was, die, in dit effene daaglijksche leven, zichzelven voor een godje hield? Wat gaat het óns aan, of hij oude jodinnen achternaliep, en in een rijtuig met zes paarden wilde rijden, en duizend gulden uitgaf als hij 't met vijf kon doen? Dat hoort in een fatsoenlijke chronique scandaleuse, of, wilt ge, in een feitenboek over zielsziekten thuis. Maar 't is niet met die dingen dat hij de geesten heeft veroverd, dat hij zijn volk heeft beinvloed, en zijn plaats onder de Hollandsche Grooten heeft verdiend. Neen, slechts de woorden, die van hem uitgingen, als hij neerzat aan zijn schrijftafel, dát zijn de waarachtige en uitsluitend te herdenken daden van Multatuli geweest. Die moet men bestudeeren, en daarmede slechts kan men vinden, welke elementen in onze bedendaagsche beschaving aan de persoon van Douwes Dekker te danken zijn. Wat

ik hierboven, in eenige grove en onvolmaakte trekken, getracht heb te doen voor ons letterkundig leven, had dr. Swart, volledíger en uitvoeriger moeten betoogen en vaststellen en uitwerken, èn voor de letterkundige èn voor de moreele en voor de politieke verandering in dit land, daarbij niet lettend op de officiëele machthebbers, maar op hen die de dragers zijn der nieuwere gedachten, niet op de uitsteeksels van een verleden, dat aan het vallen is, maar op de krachtig omhoog gehouden banieren van den wordenden tijd.

Niet te hebben geweten, dat de waarde van een schrijver niet in wat feiten uit zijn private leven, maar in de historische beteekenis zijner werken bestaat is de tweede en alleronverstandigste fout van Dr. Abrahamsz geweest.

Naar ik meen, is thans het artikel van Dr. Swart voldoende geoordeeld, voor ieder die zijn gezonde verstand bezit. De schrijver spreekt niet over het onderwerp, dat hij zegt te behandelen, maar alleen over iets bijkomstigs, en wat hij geeft kan dus onmogelijk: ‘eene juiste waardeering’ zijn.

Doch Dr. Abrahamsz heeft gezworen ‘eene daad van piëteit’ jegens den afgestorvene te volbrengen, en hij, de trouwhartige, kán dus niet rusten voor en aleer hij het klinkende woord gevonden heeft, dat, sterk als een tooverspreuk, het voorwerp zijner vriendenzorg bij de misbaksels der menschheid, de albino's en de krankzinnigen, bannen zal. Dat groote woord is: neurasthenie.

Neurasthenie, dat is de verzamelnaam voor een heeleboel van de meest tegenstrijdige eigenschappen, maar die allen, volgens de doctoren, oorsprong hebben in een zwakheid van de zenuwen, en een daaruit voortkomende ongelijkmatige en zich-zelf niet beheerschende werking van den wil. Een zeer ruim begrip dus, een medische hypothese tot gemakkelijker overzien van een menigte gevallen, waarin de wetenschap

eenige overeenkomst heeft ontdekt. Er schuilt dan ook niets verschrikkelijks in dat woord. Daar is niemand van ons, die niet, wat meer of wat minder, eigenschappen bezit, die er onder te brengen zijn, en ik verzeker u, dat de besten en grootsten onzer medemenschen, hoe fijner zij georganiseerd en hoe dieper zij gestemd waren, des te veelvuldiger ook aan de verschijnselen leden, die de medici benoemen met neurasthenie. Multatuli wás een van die besten en grootsten, en men heeft dus niets, absoluut niets nieuws gezegd, men heeft slechts een waarheid als een koe met een grieksch woord vreemd gemaakt, als men zegt, dat hij of zijn werk neurasthenisch was. Het is dan ook een zeer zonderlinge en onwelwillende piëteit van Dr. Abrahamsz, als hij, door suggestief te werken met uitheemsche klanken op gehoor en verbeelding van het groote publiek, Multatuli in hun oogen tracht te vernederen tot krankzinnige, om hem zoodoende te berooven van het eenige wat hem overschiet, van zijn met werken en denken eerlijk verdienden naam.

Dat hij zóó den ernst en de waardigheid van zijn beroep heeft vergeten, worde hier als de derde en minst vergefelijke, wijl minst onschuldige, fout van dezen geneesheer genoemd.

Doch, laat het zijn. Noem Multatuli zoo neurasthenisch als ge wilt - dat ieder zijner woorden getuige van overspanning en wilszwakte en grootheidswaan, als ge dan tevens maar erkent, dat Hij met zijn kwalen zich krachtiger heeft doen gelden en grooter dingen gedaan, dan duizend brave burgers met al hun gezondheid en bedaardheid en flinkheid en wilskracht bij elkaar. Wat raakt het, waar gij hem zet met uw geleerde qualificaties, als zijn invloed desniettemin dezelfde er door blijft? Gij, medicus, kunt spelen met uw stelsel van doode abstracties, maar verandert daarom toch niets aan de werkelijkheid, die leeft. Multatuli is Multatuli, en al zoudt gij nu ook kunnen uitvinden, dat hij eigenlijk idioot was, slechts de Oude Gids zal uw artikel belangrijk noemen, maar Hij blijft die Hij is.

De heer Swart heeft echter nog een andere en laatste troef uit te spelen, doch ook deze slaat de Waarheid hem smadelijk uit de hand. Hij beweert nl. dat Multatuli niet genoeg heeft gedaan. Hij zegt, dat Multatuli's talent veel meer had kunnen geven, als hij maar niet zoo-natuurlijk-neurasthenisch was geweest.

Neen maar - nu zou toch de kalmste ziel zich een beetje boos maken, want met zoo'n argumentatie is er geen boer, die niet alles bewijst. ‘Als alles anders geweest was, dan zoudt gij anders geweest zijn en als gij meer gekund hadt, dan had gij meer gedaan!’ Welzeker - en als Dr. Swart meer gekund had, dan zou hij ook wel meer gedaan hebben, dan alleen in zijn geheele lange leven, een grooteren dan hij in zijn graf wat heen en weêr te schudden.

Dr. Th. Swart Abrahamsz is een dom, een zéér dom mensch.

Varia.

Literatuur-Fyziologie.

Dr. Th. Swart Abrahamsz heeft in de laatste Juli-aflevering van het tijdschrift ‘De Gids’ een belangrijk artikel voor Multatuli geschreven; belangrijk, omdat er een proeve van literatuur-fyziologie in wordt gegeven en er dus een methode van literatuur-kritiek in wordt beoefend, waarvan nog maar al te weinig werk wordt gemaakt.

De literatuur-kritiek kan twee funktiën verrichten: zeggen hoe het werk van een schrijver is, èn zeggen hoe het zoo komt te zijn. De kritiek van dezen schrijver over Multatuli bepaalt zich tot het verrichten der tweede funktie. De schrijver wil alleen verklaren hoe het komt, dat het werk van Multatuli is zooals het is. De schrijver stelt als praemisse, dat het werk van Multatuli abnormaal is, *niet goed* is, en zegt dan: nu zal ik u verklaren, wat daarvan de oorzaak is.

Het artikel is inferieur om twee redenen. Voor-eerst omdat de praemisse er een misschien-valsche is, ten tweede en voornamelijk omdat de schrijver *niet* verklaart wat de oorzaak is van den toestand, dien hij als aanwezig meent te kunnen konstateeren.

De praemisse is er een misschien-valsche: het werk van Multatuli, zegt de schrijver, is niet goed, om dat er tegen zoo veel menschen en dingen in gescholden en geraasd wordt; nu weet ieder, dat on-te-vredenheid en wrevel verkeerde

zaken zijn, en dus is het werk niet goed. Deze praemisse is er een misschien-valsche, want niet dáarom kan het werk van Multatuli slecht zijn, om dat er zooveel in gescholden en geraasd wordt, want een groot gedeelte der wereldliteratuur bestaat uit heftige betuigingen van on-te-vredenheid en wrevel, van Christus tot Luther, van Mozes tot Swift, van Rousseau tot Vallès, en ieder-een weet, dat van de grootste poëmen door een sentiment van haat of van spot zijn ingegeven. Gestyleerd schelden is de voornaamste levensbezigheid geweest van minstens de helft der beste exemplaren van het menschenras. Niet dáarom dus, maar wel hiérom kan het werk van Multatuli slecht zijn, om dat hij zijn wrevel niet in superieur gestyleerd schelden heeft weten te uiten, om dat hij er geen poëmen, geen kunst m.a.w., van heeft weten te maken.

Niet dat hij een ‘neurasthenicus’ was belette hem dat. Integendeel, had hij meer gedaan aan ‘zwemmen, biljarten en paardrijden,’ dan zou hij waarschijnlijk nóg minder goede kunst hebben voortgebracht dan hij heeft gedaan, want alle kunstenaars en groote denkers zijn neurasthenici, en het ‘genie’, de artisticiteit’ is, zoolang de wereld bestaat, geweest en zal altijd blijven: een toestand van het zenuwgestel in het menschenorganisme, die de pathologische terminologie ‘abnormaal’ noemt, dat wil zeggen: afwijkend van den vorm, en gelijkend op toestanden die men bij ‘krankzinnigen’ en ‘misdadigers’ aantreft. Het gezegde: ‘du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas’ bevat een fysiologische waarheid. Niet dus, dat hij een neurasthenicus was, belette hem groote kunst te maken, maar dit, dat hij geen groot kunstenaar was, dat hij m.a.w. in zijn zenuw- en hersengestel de elementen miste, die de artisticiteit, die het ‘genie’ konstitueeren. Maar wat hij nog voor goeds geschreven mag hebben, hebben wij alléen te danken juist áan zijn zenuwlijden. Normale kunst kan slechts geproduceerd worden door abnormale zenuwgestellen, normale zenuwgestellen kunnen slechts abnormale, middelmatige kunst produceeren.

De praemisse is er dus een misschien-valsche, omdat zij valsch gemotiveerd is. En hierom, in de eerste plaats, is

het artikel van dezen schrijver over Multatuli inferieur.

De schrijver heeft dus gezegd: deze Multatuli, met zijn zieke zenuwen, kon geen goede produkten leveren. Dát is dus de toestand, dien hij konstateert. En nu verhaalt hij de wordingsgeschiedenis van dien toestand om hem te verklaren. Op de manier der deterministische fyziologen te werk gaande, zal hij den toestand van het te ontleden organisme uit de 'afstamming' en uit het 'milieu' verklaren. Maar nu verklaart hij hem *niet*. Wat toch wil de lezer weten, wát moet er verklaard worden? Er moet verklaard worden welke wetten er gewerkt hebben, om een verschijnsel als Multatuli te produceeren. Die wetten zijn reeds bekend of ze zijn onbekend. De bekende wetten in-herinnering-brengen, de onbekende uitvinden en meêdeelen, is dus het werk der verklaring.

Nu zegt de schrijver: Multatuli's vader was een zeeman en, zooals vele zeelieden, een kontemplatieve wijsgeer; op het eiland, waar zijn moeder van-daan was, wordt veel 'beenverweeking' enz. aangetroffen. 'Uit deze feiten een direct verband te zoeken met aangeboren zenuwzwakte, is wetenschappelijk niet geoorloofd.' De schrijver begrijpt niet, dat juist het direkte verband aan te toonen zijn speciale taak was, en dat zijne pathologische studie, door het uit-blijven dier aantooning, eenvoudig in een zeer gemakkelijk te verrichten opgave van biografische bijzonderheden verandert.

Zoo ook met het milieu. Ik begrijp volstrekt niet *waarom* 'deze van-nature' 'zenuw-zwakke' Douwes Dekker, na dat hij, in zijn zenuw-zwakte, onberedeneerd-weg zijn leven had veranderd door ontslag te nemen uit den nederl.-ind. Gouvernementsdienst, waarom die nu plotseling een 'talentvol' schrijver werd, die over allerlei zaken geavanceerde zjoernalistiek ging schrijven. De heer Swart vertelt zeer nauwkeurig, hoe de gebeurtenissen elkaâr hebben opgevolgd, ik kan mij ook best begrijpen *hoe* dit allemaal zoo gegaan is, maar niet *waarom*.

Even waarschijnlijk als het klinkt: Douwes Dekker's vader was een zeeman, zijn tante leed aan beenverweeking, hij nam ontslag in Indië, nu, en uit die omstandigheden samen kwam

natuurlijk de schrijver. Multatuli voort, - even waarschijnlijk zou het klinken: Douwes Dekker's vader was een landman, een zijner nichten van moeders zijde leed aan eksteroogen, hij nam ontslag in Indië, nu, en uit die omstandigheden samen kwam natuurlijk de schrijver Multatuli voort, - even waarschijnlijk eindelijk: Douwes Dekker's vader was een zeeman, enz. hij nam ontslag in Indië, nu, en uit die omstandigheden samen kwam natuurlijk volstrekt géén schrijver voort, want natuurlijk doodde Douwes Dekker zich zelf op den dag, dat hij zijn ontslag genomen had.

De schrijver verklaart dus *niet*, wat hij zegt te zullen verklaren, en daarom is, in de tweede plaats, het artikel van Dr. Swart inférieur.

De deterministiesch-fyziologische literatuurkritiek is er in 't geheel niet door vervolmaakt. Maar het artikel is belangrijk om de methode waarin de auteur getracht heeft het te schrijven, en bevat boven-dien een aantal verstandige beweringen en juiste opmerkingen.

25 Juli '88.
L. VAN DEYSSEL.

Die Dr. Swart Abrahamsz heeft veel te veel gelijk, vind ik. Hij heeft zoo onweersprekelijk gelijk in wat hij daar zeit over Multatuli, dat ik waarachtig niet begrijp hoe hij het de moeite waard gevonden heeft iets op te schrijven, waar hij vooruit van weten kon, dat iedereen het zoo volkomen mee éens zou wezen.

Multatuli, zeit-i, was een zenuwlijder, een neurasthenicus. En als hij dat gezeid heeft vertelt hij allerlei anekdoten, om te bewijzen dat men toch vooral niet gelooven moet dat Multatuli géen zenuwlijder was. - Maar, waarde dokter, zou ik zeggen: spaar toch uw moeite wat. Ik beloof u, wij hebben ons ons heele leven nooit anders verbeeld dan dat Multatuli een zenuwlijder was; hij-zelf wist het, zijn familie wist het, zijn lezers wisten het. Die anekdoten, die ge daar vertelt,

zijn heel aardig, maar er zijn er nog veel meer, in omloop: ik zal er u graag nog een paar vertellen bij gelegenheid. Multatuli was een model van een zenuwlijder.

Maar wil ik u eens wat vertellen, dokter? Tusschen ons, weet ge? maar - ik ben ook een zenuwlijder, en ik heb zes vrienden, een neef en drie nichten, allemaal zenuwlijders, neurasthenici. Ja, ik bezweer het u, ze hebben allemaal een tikje beet van de ziekte. Maar nu is het gekke dat een paar vrienden en ik zoo af en toe wel wat schrijven, maar mijn neef en mijn nichten schrijven noóit, zoo schrijven voor de bizonderheid, bedoel ik, - en die dekselsche Multatuli heeft zijn leven lang niet ánders dan schrijven gedaan, en nog wel héel aardig schrijven, inderdaad heel aardig. Als het hem aan de neurasthenie leit, waarom schrijven mijn vrienden, en ik en mijn familie dan niet óok heel veel en heel aardig? Die Multatuli was dan toch zeker een heel erge bizondere neurasthenicus, was-i niet?

Och, ziet ge, dokter, ik heb geen lust mijn stijl in wat beters dan in dit negligé te steken, nu ik met u over onze ziekte praat. Want ik heb een bepaalde overtuiging in me, dat het niet de moeite waard is met u een beetje anders dan zoo losjes over deze neurasthenia, deze Multatuliaansche neurasthenia te spreken. Gij zijt een geheel gewoon mensch, geloof ik, en begrijpt niet anders dan gewone-mensch-achtig zenuwlijden: daar hebt ge over geschreven; over Multatuli, den schrijver Multatuli, hebt ge 't eigenlijk in het geheel niet gehad.

Later zal een ander wel doen wat gij niet gedaan hebt. Dat is: aantoonen hoe dat komt en hoe belangrijk dat is, dat onder de duizenden zenuw-zwakken en zieken van Nederland alléen déze man zulke zeldzame dingen gedaan heeft. Dán zal die man, die dat schrijven zal, in 't voorbijgaan opmerken, dat er eens zoo'n kern-gezonde domkop van een dokter, zoo'n flinke, verstandige stommerik van een dokter geweest is, die over Multatuli als over ‘een zenuwlijder’ geschreven heeft, terwijl hij over ‘den zenuwlijder Multatuli’ schrijven moest. En hij zal er op volgen laten dat die dokter

verdiend had, dat Multatuli hem 's nachts verschenen was en hem, Swart Abrahamsz, met een vel of wat Ideeën om zijn kop had geslagen, omdat die gewone in zijn waan-wijsheid een toon had durven aanslaan tegen een tien-maal grooteren dan hijzelf.

ALB. V.